

ACADEMIA ROMÂNĂ

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

L

2013

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

Tom L, 2013

SUMAR

O revistă de istorie la semicentenar (Alexandru Zub) 1

STUDII ȘI ARTICOLE

EVUL MEDIU

ANDREI SĂLĂVĂSTRU, <i>Influențe medicale în gândirea politică medievală și premodernă din Europa occidentală (secolele XII–XVII)</i>	5
ȘERBAN TURCUȘ, <i>Noi ipoteze documentare referitoare la contextul și substratul emiterii diplomei cavalerilor ioaniți (1247)</i>	19
GŪNES ISIKSEL, <i>Diplomatie, guerre et commerces: sur la genèse de l'État Ottoman</i>	31
ALEXANDRU SIMON, <i>Valahii și domnii lor în războiul veneto-otoman (1499–1503)</i>	49
LIVIU CÎMPEANU, <i>Contribuții la istoria domniei lui Ștefăniță Vodă (1517–1527). Date noi privitoare la relațiile sale cu tătarii (1521) și cu Radu de la Afumați (1526)</i>	63
CĂTĂLINA CHELCU, <i>„Și m-am plătit dentr-această nevoie”. Consecințe economice ale răscumpărării pedepsei în Moldova (secolele XVI–XVII)</i>	77

ISTORIE MODERNĂ

ALEXANDRU GAVRIȘ, <i>Nicolae Blaremburg, „năravul citațiunilor” și destinul intelectual al junei drepte</i>	99
MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU, <i>Orașul Cernăuți și importanța sa națională, politică și culturală pentru români</i>	117
HADRIAN GORUN, <i>Guvernul Alexandru Averescu și alianța cu Antanta în Primul Război Mondial. Mărturii documentare franceze</i>	139

RELAȚII INTERNAȚIONALE

VENIAMIN CIOBANU, <i>Debutul insurecției poloneze din noiembrie 1830, în viziunea unui diplomat englez</i>	149
ANCUȚA VLAS, <i>Cancelari și dragomani în cadrul postului consular francez de la Iași în prima jumătate a secolului XIX</i>	177
LIVIU BRĂTESCU, <i>Romania and Austria-Hungary History, Politics and Diplomacy (1878–1888)</i>	187
TUDOR DUZINSCHI, <i>O ipostază a încleștării prestigiilor: Canalul Sulina în politica mondială a Marii Britanii (mijlocul secolului XIX)</i>	199
PAUL NISTOR, <i>O relație dificilă: România și Națiunile Unite în 1948</i>	207

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. L, 2013, p. I–VI, 1–492

II

ISTORIE RECENTĂ

ADRIAN VIȚALARU, <i>Legăția României de la Berna și propaganda românească în Elveția, în primul deceniu interbelic</i>	221
DIANA-MIHAELA PĂUNOIU, <i>Funcționarii publici „în sărbătoare” și propaganda carlistă între 1938 și 1940 (ținutul Olt)</i>	237
SORIN D. IVĂNESCU, <i>Acțiuni de infiltrare a Ministerului de Interne după 23 august 1944</i>	247
MIOARA ANTON, <i>Oameni mici și necăjiți. Scrisori către putere. 1948–1964</i>	259
ALEXANDRA TOADER, <i>Biografiile lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, între popularizarea de primă instanță și construcția unui cult al personalității</i>	277

ISTORIA CULTURII

ALEXANDRU-FLORIN PLATON, <i>„Corpul națiunii” și „corpul politic” în unele texte din prima jumătate a secolului XIX din Țara Românească și Moldova. Considerații preliminare</i>	293
LEONIDAS RADOS, <i>Între aplecarea spre învățătură și utilitatea civică: studiile teologice ale lui Constantin Erbiceanu la Atena (1865–1868)</i>	305
MIHAI CHIPER, <i>„Onoarea trădătorilor”: cazurile general Alexandru Văitoianu și Al. Tzigara-Samurcaș</i>	321
DAN PRODAN, <i>Istorici români și istorii ale Imperiului Otoman. Nicolae Iorga, Geschichte des Osmanischen Reiches, nach den quellen dargestellt – sinteză centenară (1913–2013)</i>	343
GEORGE ENACHE, <i>Episcopul Vartolomeu Stănescu, promotor al „creștinismului social” în România interbelică (I)</i>	355

NUMISMATICĂ

VIOREL M. BUTNARIU, <i>Cu privire la problema editării unui „Lexicon Numismatic pentru Moldova (1359–1859)” (IV)</i>	371
--	-----

DOCUMENTE

ARCADIE M. BODALE, <i>Câteva documente moldovenești privitoare la Schitul Mare din Galiția, păstrate la Österreichisches Staatsarchiv din Viena (1659–1757)</i>	403
DUMITRU VITCU, <i>Hotarnica unor moșii ale mănăstirii Sucevița din anul 1787 (Ibănești, Măgura și Cristinești)</i>	413

DEZBATERI ISTORIOGRAFICE

<i>Despre editarea surselor istoriei recente</i> (Cătălin Botoșineanu, Adrian Cioflâncă, Andi Mihalache, Dorin Dobrințu)	433
--	-----

NOTE BIBLIOGRAFICE

WARREN TREADGOLD, <i>Bizanțul și armata sa, 284–1081</i> , Iași, Speculum, 2012, 334 p. (Ion Toderașcu)	441
GHEORGHE CLIVETI, <i>Europa franceză și cauza română (1789–1871)</i> , Iași, Junimea, 2010, 730 p. (Mihai Cojocariu)	446
CAROL IANCU, <i>Evreii din Hârlău. Istoria unei comunități</i> , Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, 398 p. (Cătălin Botoșineanu)	448
CONSTANTIN BOBULESCU, <i>Dealul lui Păun</i> , Iași, Casa Editorială Demiurg, 2012, 298 p. (Arcadie M. Bodale)	449
ALEXANDRU ZUB, <i>N. Iorga: studii și note istoriografice</i> , Brăila, Istros, 2012, 334 p. (Gh. Cliveti)	451
LUCIAN NASTASĂ, <i>Intimitatea amfiteatrelor. Ipostaze din viața privată a universitarilor „literari” 1864–1948</i> , Cluj-Napoca, Limes, 2010, 525 p. (Cătălin Botoșineanu)	452
MIHAELA TEODOR, <i>Anatomia cenzurii. Comunizarea presei din România (1944–1947)</i> , Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2012, 340 p. (Paul Nistor)	453
OLIVIER DUMAS, <i>Charlotte Sibi. Demoiselle de français. Domnișoara de franceză</i> , ediție bilingvă, Iași, Institutul European, 2012, 480 p. (Vlas Ancuța)	455
PAUL NISTOR (coord.), <i>Relații internaționale: lumea de ieri, lumea de mâine</i> , Iași, PIM, 2007; IONUȚ NISTOR și PAUL NISTOR (coord.), <i>Relații internaționale: lumea diplomației – lumea conflictului</i> , Iași, PIM, 2009 (Corneliu Ciucanu)	456
PAUL NISTOR, <i>Propagandă și politică externă românească în secolul XX</i> , Iași, Institutul European, 2013, 352 p. (Liviu Brătescu)	459

REVISTA REVISTELOR

„The Historical Review/La Revue Historique”, Atena, Institute for Neohellenic Research, nr. 1–8/2004–2011 (Leonidas Rados)	461
„Historia Universitatis Iassiensis”, II/2011, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 366 p. (Manuela Florea)	464
„Acta Moldaviae Septentrionalis”, vol. XI (2012), Botoșani, Quadrata, 2012, 384 p. (Arcadie M. Bodale)	467
„Brukenthalia – Romanian Cultural History Review”. Supplement of „Brukenthal. Acta Musei”, nr. 2/2012, Sibiu, Editura Muzeului Național Brukenthal, 245 p. (Adriana Bondor)	469

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

<i>Activitatea Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” în anul 2012</i> (Cătălina Elena Chelcu, Bogdan-Alexandru Schipor)	471
---	-----

IN HONOREM

<i>Un patriarh al istoriografiei naționale: academicianul Dan Berindei</i> (Dumitru Vitcu)	481
--	-----

IN MEMORIAM

<i>Acad. Mircea Petrescu-Dîmbovița: periplu ego-istoric</i> (Alexandru Zub)	487
<i>Profesorul Dumitru Năstase: un gând pios și deferent</i> (Alexandru Zub)	490

ABREVIERI	491
------------------------	-----

ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE « A. D. XENOPOL »

Tome L, 2013

SOMMAIRE

Une revue d'histoire au demi-centenaire (Alexandru Zub) 1

ÉTUDES ET ARTICLES

MOYEN AGE

- ANDREI SĂLĂVĂSTRU, *Influences médicales dans la pensée politique médiévale et prémoderne en l'Europe occidentale (XIIe–XVIIe siècles)* 5
- ȘERBAN TURCUȘ, *Nouvelles hypothèses documentaires sur le contexte et le substrat de l'émission du diplôme des chevaliers de Saint-Jean (1247)*..... 19
- GÜNES ISIKSEL, *Diplomatie, guerre et commerces: sur la genèse de l'État Ottoman* 31
- ALEXANDRU SIMON, *Les Valaques et leurs princes dans la guerre Veneto-Ottomane (1499–1503)* 49
- LIVIU CÎMPEANU, *Contributions à l'histoire du règne de Ștefăniță Vodă (1517–1527). Des nouvelles dates sur ses relations avec les Tartares (1521) et avec Radu de la Afumați (1526)* 63
- CĂTĂLINA CHELCU, « *Et j'ai payé pour cet ennui* ». *Conséquences économiques de la rançon des punitions en Moldavie (XVIe–XVIIe siècles)* 77

PERIODE MODERNE

- ALEXANDRU GAVRIȘ, *Nicolae Blaremburg, le « vice des citations » et le destin intellectuel de Juna Dreapta* 99
- MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU, *La Ville de Cernăuți et son importance nationale, politique et culturelle pour les Roumains* 117
- HADRIAN GORUN, *Le Cabinet Alexandru Averescu et l'alliance avec l'Entente pendant la Première Guerre Mondiale. Témoignages documentaires français* 139

RELATIONS INTERNATIONALES

- VENIAMIN CIOBANU, *Le début de l'insurrection polonaise de novembre 1830, dans la vision d'un diplomate* 149
- ANCUȚA VLAS, *Chanceliers et grands dragomans dans l'office consulaire de France à Iași pendant la première moitié du XIXe siècle* 177
- LIVIU BRĂTESCU, *La Roumanie et l'Autriche-Hongrie. Histoire, politique et diplomatie (1878–1888)* 187
- TUDOR DUZINSCHI, *Un visage de l'affrontement des prestiges : le Canal de Sulina dans la politique mondiale de la Grande Bretagne (milieu du XIXe siècle)* 199
- PAUL NISTOR, *Une relation difficile : Roumanie et les Nations Unies en 1948* 207

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. L, 2013, p. I–VI, 1–492

L'HISTOIRE RECENTE

ADRIAN VIȚALARU, <i>La Légation de Roumanie de Berna et la propagande roumaine en Suisse dans la première décennie de l'entre-deux-guerres</i>	221
DIANA-MIHAELA PĂUNOIU, <i>Les Fonctionnaires publics « en fête » et la propagande du Roi Charles entre 1938–1940 (la région d'Olt)</i>	237
SORIN D. IVĂNESCU, <i>Des actions d'infiltration du Ministère de l'Intérieur après le 23 août 1944</i>	247
MIOARA ANTON, <i>Le menu peuple. Lettres pour les dirigeants. 1948–1964</i>	259
ALEXANDRA TOADER, <i>La production de biographies de Gheorghe Gheorghiu-Dej, entre la popularisation et le culte</i>	277

L'HISTOIRE DE LA CULTURE

ALEXANDRU-FLORIN PLATON, « <i>Le Corps de la nation</i> » et le « <i>corps politique</i> » dans certains textes de la première moitié du XIX ^e siècle en Valachie et Moldavie. <i>Considérations préliminaires</i>	293
LEONIDAS RADOS, <i>Entre le penchant à l'étude et l'utilité civique : les études théologiques de Constantin Erbiceanu à Athènes (1865–1868)</i>	305
MIHAI CHIPER, « <i>L'Honneur des traitres</i> » : les cas du Général Alexandru Văitoianu et de Al. Tzigara-Samurçaș	321
DAN PRODAN, <i>Historiens roumains et histoires de l'Empire Ottoman. Nicolae Iorga, Geschichte des Osmanischen Reiches, nach den quellen dargestellt – synthèse centenaire (1913–2013)</i>	343
GEORGE ENACHE, <i>L'Évêque Vartolomeu Stănescu, promoteur du « christianisme social » dans la Roumanie de l'entre-deux-guerres (I)</i>	355

NUMISMATIQUE

VIOREL M. BUTNARIU, <i>Sur le problème de l'édition d'un « Lexique Numismatique pour la Moldavie (1359–1859) » (IV)</i>	371
---	-----

DOCUMENTS

ARCADIE M. BODALE, <i>Quelques documents moldaves sur Schitul Mare de Galicie, conservés à Österreichisches Staatsarchiv de Vienne (1659–1757)</i>	403
DUMITRU VITCU, <i>Le Document sur la délimitation de domaines du monastère de Sucevița de 1787 (Ibănești, Măgura et Cristinești)</i>	413

DEBATS HISTORIOGRAPHIQUES

<i>Autour de l'édition des sources de l'histoire récente (Cătălin Botoșineanu, Adrian Cioflâncă, Andi Mihalache, Dorin Dobrinicu)</i>	433
---	-----

NOTES BIBLIOGRAPHIQUES	441
REVUES	461
VIE SCIENTIFIQUE	471
IN HONOREM	481
IN MEMORIAM	487
ABRÉVIATIONS	491

O REVISTĂ DE ISTORIE LA SEMICENTENAR

O veche cutumă academică face ca revistele de caracter științific să-și marcheze traseul, din când în când, la intervale menite a înlesni, eventual, estimări bilanțiere. Nu este cazul de față. Organ al Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, *Anuarul* omonim a avut soarta acestuia, schimbându-și titlul odată cu numele instituției.

Creat în 1991, prin transformarea Seminarului de Istoria Românilor de la Universitatea din Iași în Institutul de Istoria Românilor „A. D. Xenopol”, actualul așezământ a cunoscut diverse avataruri, schimbându-și numele și publicația potrivit cu împrejurările social-politice. Moartea intempestivă a fondatorului, Ilie Minea, care făcuse din revista „Cercetări istorice” organul de expresie al institutului fondat, a adus o primă schimbare, inițiată de noul director, Alexandru V. Boldur, care a făcut ca numele respectiv să fie modificat: Institutul de Istorie Națională „A. D. Xenopol”, epitetul *națională* fiind un mod de adecvare la situația geopolitică a momentului. Revista a suferit și ea o schimbare de titlu, devenind pentru un timp „Studii și cercetări istorice”, cu elemente de renoație programatică, stopate brusc, în 1949, prin reorganizarea Academiei Române și a institutelor din subordine¹.

Istoriografia a cunoscut, atunci, în anii stalinismului cultural, o perioadă foarte grea, lesne de sesizat și în publicațiile de resort, aduse îndeobște la unison, sub bagheta celui care avea misiunea să controleze partinic domeniul: Mihail Roller. Însă și atunci s-au putut realiza unele lucrări de seamă, îndeosebi în zona instrumentarului². Este un fapt admis că, în pofida ingerințelor de tot felul, istoriografia „s-a îmbogățit enorm, în ciuda piedicilor puse, prin contribuții speciale, chiar prin sinteza materialelor realizate anterior, datorită eforturilor a numeroși istorici români, din diverse generații, de la cei mai vrednici care au dispărut din viață până la cei mai tineri care se formează sub ochii noștri”, după cum sesiza istoricul Șerban Papacostea într-un dialog memorabil cu Pavel Chihaia, confratele din exil³.

Se poate afirma că la Iași s-a produs apoi un reviriment în cercetarea istorică, la începutul anilor '60, pe seama destinderii inițiate de regim, în sensul reconsiderării relațiilor cu Uniunea Sovietică și *ipso facto* cu lumea apuseană. S-a putut scrie atunci, în vechea metropolă moldavă, puțin mai liber, mai firesc, față de lucrările emise în alte centre. Rezultă acest lucru și din analiza oricât de sumară a textelor publicate în

---

¹ Asupra contextului în ansamblu, vezi Alexandru Zub, *Contribuții ieșene la istoria culturii naționale*, în *AIIAI*, XIX, 1982, p. 9–24.

² Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, București, Editura Enciclopedică, 2007.

³ Pavel Chihaia, *Fața cernită a libertății. 20 de convorbiri la „Europa liberă”*, București, Jurnalul literar, 1991, p. 13.

„Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”, pus din nou sub patronajul postum al lui A. D. Xenopol.

Primul tom din seria ajunsă acum cincanteneră a ieșit în 1964, așadar la două decenii după evenimentele care au dus la emergența „dictaturii proletariului” în România. O coincidență nu lipsită de tâlc a făcut ca „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie”, cum s-a numit inițial (numele de „A. D. Xenopol” se va adăuga de la tomul IV înainte), să apară tocmai în anul când regimul „democrat-popular” iniția o schimbare semnificativă în politica externă, prin acea *Declarație din Aprilie*, fără ca acest fapt să determine momentan și nuanțe specifice în discursul istoric. Articolul de fond din tomul I evoca *e.g.*, fără semnătură, „a XX-a aniversare a eliberării patriei noastre”, spre a elogia „minunatele realizări dobândite sub conducerea înțeleaptă a PMR”. Redactor responsabil era modernistul Val. Popovici, iar secretar științific eminentul istoric L. Boicu, înlocuit în 1967 cu I. Caproșu, care avea să rămână în funcție multă vreme, până la integrarea sa în corpul didactic universitar. Cu tomul IV, „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»” intra într-o nouă fază, una de extensie cvasi continuă a publicației, asigurată și de alți secretari de redacție, îndeosebi de L. Șimanschi și Ștefan S. Gorovei. „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie” și-a dobândit, în timp, un prestigiu științific de care a profitat spre a-și extinde aria colaboratorilor, în țară și în străinătate, ca și iradiația socio-culturală.

În această situație l-a găsit schimbarea de regim din Decembrie '89, moment după care au survenit prefaceri analoge și în cercetarea istorică. Secția de arheologie a devenit institut autonom, iar partea mai nouă Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, diminuat și acesta prin detașarea unui alt grup spre a forma Centrul de Istorie și Civilizație Europeană.

Convulsiile social-politice, care au urmat după schimbarea bruscă de sistem, au afectat considerabil activitatea Institutului ieșean, pus în situația de a căuta mijloace noi de adecvație la împrejurări. S-a creat, de aceea, o Fundație Academică „A. D. Xenopol”, menită a sprijini proiectele celor interesați, cu un buletin conex, „Xenopoliana”, conceput ca mijloc de stimulare a reflecției istorice, îndeosebi a tinerilor interesați de studiul trecutului. S-au publicat astfel 15 volume, pe diverse teme: *Discurs istoric și integrare* (I); *Postmodernism, postcomunism, postistorie* (II); *Învățămintul istoric azi* (III); *Elitele: repere, secvențe, controverse* (IV); *Naționalism, etnicitate, minorități* (V); *Modernizare în spațiul românesc* (VI₁); *Istoria ca discurs demistificator* (VI₂); *Comunismul în România: ideologie, întemeieri, dileme* (VII₁); *Confesiune, societate, națiune* (VII₂); *Istorie și identitate* (VIII); *Discursul istoric la început de secol și de mileniu* (IX); *Istoria culturală astăzi* (X); *Istorie și societate după 1970* (XI₁); *Memorie și uitare în istorie* (XI₂); *A scrie și a citi. Practici, simboluri, tipuri de lectură* (XII); *Liberalismul românesc. Tendințe, structuri, personalități* (XIII); *Ritualuri politice în România modernă* (XIV); *Pour une histoire culturelle de la mort. Perspectives ouest- et est-européennes* (XV). Se poate deduce din simpla înșiruire de teme vastul orizont teoretic și de metodă în care s-a derulat munca de cercetare la Institutul de Istorie ieșean, institut ai cărui membri, trebuie spus, au luat parte concomitent și la editarea revistei „Studia et Acta Iudaeorum Romaniae”, ca și la unele serii tematice: *Biblioteca Fundației Academice „A. D. Xenopol”*; *Bibliotheca Historiae Universalis*; *Restitutio Historiographica*.

Anuarul însuși a fost structurat la rândul său pe teme, ținându-se cont de preocupările existente în comunitatea academică respectivă, ca și de orientările ce se degajau din analiza bibliografiei străine. Spiritul critic, mereu prezent, a continuat să se exercite încă mai ferm în noile condiții, spirit stimulat de vechi tradiții locale, dar și de

contactele asidue cu școli istorice din lumea apuseană. Nu se poate face, pe loc, o analiză mai detaliată, însă ea ar fi nespuse de utilă noilor serii de studioși ai trecutului.

Pentru primii ani de tranziție s-au tipărit deja două fascicole de prezentare a Institutului⁴, cu date „tehnice” despre ceea ce numeam „faza postcomunistă a acestui așezământ”, inițiativă necontinuată însă în anii următori, deși se admitea că e necesar să existe cât mai multe instrumente de acest fel⁵.

Într-o lume stând sub semnul determinărilor cantitative, cifra 50, pusă acum pe frontispiciul noului volum din „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, s-ar putea să nu însemne mare lucru. Ea constituie însă, cel puțin pentru breasla care l-a produs, un semn de continuitate a strădaniei profesionale, pe linia unei tendințe ce se confundă, cumva, cu istoriografia însăși.

Alexandru Zub*

---

⁴ Mihai-Ștefan Ceaușu, *Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” Iași, 1990–2000*, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol” (FAX), 2001; idem, *Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” Iași, 2001–2002*, Iași, FAX, 2003. Date esențiale, de natură tehnică, se pot regăsi în idem, *op. cit.*, 2001, p. 1–17.

⁵ Alexandru Zub, *În loc de prefață*, în Mihai-Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, 2001, p. 7–8.

* Academician, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

ANDREI SĂLĂVĂSTRU*

**INFLUENȚE MEDICALE
ÎN GÂNDIREA POLITICĂ MEDIEVALĂ ȘI PREMODERNĂ
DIN EUROPA OCCIDENTALĂ (SECOLELE XII–XVII)**

O temă recurentă în gândirea politică medievală și premodernă a fost cea a corporalității, mai precis a analogiei dintre corpul uman și „corpul politic”: modul de funcționare, structura, ierarhizarea primului își găseau, din punctul de vedere al teoreticienilor politici, juriști sau teologi, din perioada respectivă, o corespondență permanentă în cadrul corpului omenesc. Această analogie nu a reprezentat cătuși de puțin o inovație a Evului Mediu (ea apărând încă din Antichitate), însă s-a manifestat cu o efervescență deosebită mai ales din secolul XII până în secolul XVII, când comparația corp uman – corp politic nu mai rămâne doar un argument trecător în cadrul diferitelor discursuri politice, ci devine fundamentul unor tratate întregi de teorie politică, în primul rând din Anglia secolului XVI și început de secolul XVII. Această analogie a făcut uz masiv de cunoștințele medicale și anatomice din perioada respectivă: gândirea medicală a lui Galenus, modelul anatomic al lui Aristotel, ambele se regăsesc în modelul corporal al discursului politic medieval și premodern. Scopul acestui articol este tocmai de a oferi o analiză – fără a avea pretenția de a epuiza în întregime subiectul – asupra celor mai semnificative puncte de convergență între medicină și teoria politică, în Europa occidentală, din secolul XII până în secolul XVII: factorii determinanți ai stării maladive și remediile aplicabile, legătura dintre spiritual și corporal, rolul crucial al inimii în cadrul acestei scheme corporale, atât anatomice, cât și politice.

Cauzalitate și remedii

Sistemul medical medieval înțelegea sănătatea conform criteriilor enunțate de Aristotel, aceasta fiind declarată, în *De Partibus Animalium*, a fi dependentă de calitățile de bază (căldură, frig, umiditate și uscăciune)¹. În concepția acestei perioade, „cheia intelectuală”, după expresia profesorului Luis Garcia-Ballester, pentru a distinge între boală și sănătate, nu era alta decât teoria elementelor și a calităților – și implicit a umorilor, întrucât fiecareia dintre acestea îi corespundea un element și o calitate fundamentală. S-a ajuns la această concepție mai întâi în mod indirect, prin intermediul textelor medicale arabe traduse în latină, în care doctrinele aristotelice fuseseră

---

* Doctor în istorie, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași.

¹ Aristotel, *De Animalibus. Michael Scot's Arabic-Latin translation. Part Two. Books XI–XIV: Parts of Animals*, edited by Aafke M. I. Oppenraaij, Leiden, Köln/Boston/Brill, 1998, Cartea XII, 648b, p. 41.

dezvoltate și integrate într-un sistem cu implicații medicale practice². Echilibrul cantitativ și calitativ al trupului în întregul său, dar și al părților componente, a primit numele de *equalis complexio*, diferit de forma *inequalis*. Acest din urmă tip indica prezența bolii, întrucât echilibrul fusese rupt. *Medicus* (atât *physicus*, cât și *chirurgicus*) era persoana calificată pentru a diagnostica starea de sănătate a corpului, identificată pe baza acestui *complexio*³. Sănătatea văzută drept echilibrul calităților corporale (*temperantia*), care permitea îndeplinirea tuturor funcțiilor într-un mod desăvârșit (*perfectae*), nu reprezenta altceva decât un ideal⁴. Iar aceasta este o concepție care se va manifesta în unele dintre tratatele politice medievale sau premoderne, de exemplu atunci când Thomas Starkey recunoștea (în *A Dialogue between Reginald Pole and Thomas Lupset*) că un *commonwealth* perfect era imposibil de realizat în plan mundan, idee reiterată parțial și de Thomas Smith, în *De Republica Anglorum*⁵.

Acest model anatomic propus de Aristotel, în care calitățile de bază determinau sănătatea corporală, prin respectarea unui anumit echilibru, și-a găsit un echivalent în paradigma medicală hipocratico-galenică prin teoria umorilor. Tratatul *De Prisca Medicina*, despre care se crede că îi aparține chiar lui Hippocrates, presupunea că trupul omenesc conține un număr de umori (inițial nelimitat, redus însă ulterior la patru) care aveau calități elementare, iar amestecul perfect al acestora implica la rândul său sănătatea perfectă a omului⁶. Dacă echilibrul era distrus, boala devenea rezultatul firesc al acestui eveniment, una dintre cauzele presupuse a determina cel mai frecvent un asemenea dezechilibru fiind nutriția defectuoasă, de unde importanța acordată de antici regimului alimentar și dietelor. Trebuie precizat însă că aceste cauze ale maladiilor nu erau întotdeauna asociate cu umorile, admitându-se în mod evident și o origine datorată unor factori externi, în primul rând celor de natură violentă: pentru acele boli a căror cauză nu putea fi însă identificată în urma unei astfel de examinări, umorile ofereau explicația cea mai facilă. Această teorie a echilibrului dependent de umori va avea un impact enorm asupra întregii gândiri medicale medievale și, prin intermediul acesteia, se va regăsi și în teoria politică, în cadrul metaforei corpului și a maladiei, ambele fiind utilizate pentru a oferi un model cât mai plastic pericolului reprezentat de disensiunile posibile între părțile corpului. Teoria politică medievală era practic obsedată de ideea ordinii, a respectării propriei poziții și propriilor atribuții, a respectării unei armonii

² Luis Garcia-Ballester, *Artifex Factivus Sanitatis: Health and Medical Care in Medieval Latin Galenism*, în *Galen and Galenism. Theory and Medical Practice from Antiquity to the European Renaissance*, edited by Jon Arrizabalaga, Montserrat Cabré, Lluís Cifuentes, Fernando Salmón, Ashgate Publishing, 2002, p. 129–130.

³ Idem, *The Construction of a New Form of Learning and Practicing Medicine in Medieval Latin Europe*, în *Galen and Galenism...*, p. 86–87.

⁴ Idem, *Artifex Factivus Sanitatis...*, p. 131.

⁵ Thomas Smith (1513–1577), om politic și teoretician englez din secolul al XVI-lea, era partizanul unei evoluții ciclice a modelului corporal, în care „natura omului este ca niciodată să nu rămână nemișcat într-o anumită stare, ci să crească de la mai puțin la mai mult, și astfel să decadă din nou de la mai mult la mai puțin”, în care starea de sănătate perfectă nu era atinsă decât arareori și pentru perioade extrem de scurte. Thomas Starkey (1495–1538), autor al celui mai amplu tratat dedicat metaforei maladiei politice, *A Dialogue between Reginald Pole and Thomas Lupset*, în schimb, considera că perfecțiunea modelului politic reprezenta un obiectiv intangibil doar prin eforturi exclusiv umane, fiind necesară intervenția „doctrinei celeste și divine”, care să suplinească „lipsurile legii”. Vezi Thomas Starkey, *A Dialogue between Reginald Pole and Thomas Lupset*, edited by T.F. Mayer, 1989, p. 137–140, London, Butler & Tanner Ltd., 1989, și Thomas Smith, *De Republica Anglorum*, edited by Mary Dewar, Cambridge, Cambridge University Press, 1982, p. 51.

⁶ Henry E. Sigerist, *A History of Medicine*, vol. II, *Early Greek, Hindu and Persian Medicine*, New York, Oxford University Press, 1961, p. 318–319.

naturale de inspirație divină, idei care au fost sugerate de altfel și de Platon, în *Timaios*⁷. Doar această similitudine dintre principiul medieval al ordinii și cel hipocratico-galenic al echilibrului umorilor nu ar fi fost însă suficientă pentru a trage concluzia că este vorba de o influență directă a medicinei asupra teoriilor politice. Legătura dintre acestea din urmă și principiul echilibrului umorilor o stabilește modul în care este imaginat actul terapeutic în cadrul acestei metafore a maladiilor, prin referințe directe la umori, a căror primă ocurență poate fi constatată la Aegidius Romanus, în tratatul *De Regimine Principum*: „Deci Filozoful spune că întocmai cum medicul tinde în principal să scoată umorile din trup pentru a restabili sănătatea, tot astfel regii și principele bun trebuie să tindă, în principal, să înlănuieze nemulțumirile și discordiile, pentru ca nici unul să nu se ridice împotriva celuilalt”⁸. La Aegidius Romanus, principiul curativ este același ca și în cazul unei maladii fizice: echilibrul trebuie restabilit, ceea ce implică de fapt refacerea ordinii naturale a societății. Ideea reapare apoi la Thomas Starkey în *A Dialogue between Reginald Pole and Thomas Lupset*⁹, Thomas Smith – care stabilește o analogie directă între concepțiile medicale din secolul XVI legate de principiul temperamentelor și al elementelor (și, deci, și de teoria umorilor) și sistemul de guvernare¹⁰; sau la Thomas Floyd, unde „magistrații” sunt prezentați într-o manieră de evidentă inspirație galenică, „administrând poțiuni pentru a scăpa de toate umorile netemperate”¹¹. Cele mai insistente referințe la teoria umorilor pot fi găsite însă la Edward Forset în *A Comparative Discourse of the Bodies Natural and Politique*, acesta din urmă afirmând că „este nevoie ca în fiecare Commonweal să existe adevăratul și bine proporționatul amestec al celor patru elemente, sau altfel, atunci când ajung în conflict, întorcându-se la starea lor inițială, ele umplu statul de certuri în locul păcii binecuvântate”¹². Mai mult, „atunci când discordanța umorilor dispuse inegal a invadat și pus stăpânire pe oricare parte de căpetenie, boala de dinăuntru devine generală, atingând și pângărind toate părțile; toate funcțiile ajutoare sunt oprite, ca și cum ar fi înfrânate de aceste obstacole”¹³.

Ideea „medicului” politic, a conducătorului care trebuie să acționeze într-o manieră analogă principiilor medicinei, se regăsește și în tradiția antică anterioară

⁷ Platon, *Republica*, 434 a, b, în idem, *Opere*, vol. V, ediție îngrijită de Constantin Noica și Petru Creția, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 217.

⁸ Aegidius Romanus, *Li livres du gouvernement des rois. A XIIIth century French version of Egidio Colonna's De Regimine Principum, first published from the Kerr Ms., together with introduction and notes and full page facsimile by Samuel Paul Molenaer*, New York, AMS Press, Inc., 1966, cartea III, partea II, cap. 33, p. 366–367: „Dont li philosophe dit que tout aussi comme li phisicien tent principaument a oster les humeurs du cors pour fere santé, tout aussi li bons rois et li bon prince doivent tendre principaument a apaier les contenz et les discordes, (et) por cen que li uns ne se mueve en contre l'autre”.

⁹ Precum Aegidius Romanus cu câteva secole mai în urmă (fără ca prin aceasta să avem în vedere o filiație directă), Starkey identifică, în cadrul descrierii sale a maladiilor afectând corpul politic englez, un factor perturbator pe care îl numește „umori rele” („yl humors”), ce trebuie neutralizat. Starkey este însă mult mai specific decât Aegidius în această privință: dacă ultimul se referă la anumite „nemulțumiri și discordii” abstracte, primul îi are în vedere, prin acest termen, pe acei oameni fără ocupație sau având „indeletniciri netrebuincioase”. Vezi Thomas Starkey, *op. cit.*, p. 52.

¹⁰ Thomas Smith, *op. cit.*, cartea I, cap. 6, p. 52.

¹¹ Thomas Floyd, *Picture of a Perfitt Common Wealth*, London, 1600, p. 74–75.

¹² Edward Forset, *A Comparative Discourse of the Bodies Natural and Politique*, Amsterdam, Theatrum Orbis Terrarum Ltd., 1973, p. 38–39: „[...] wherefore right needfull it is in any Commonweale, to contrive the true and proportionable mixture of these foure Elements, lest when they be put at odds, reverting to the original repugnances of their nature, they do fill the state with hatefull strifes, in the steed of blessingfull peace”.

¹³ *Ibidem*, p. 80: „[...] wherein when the distemperature of unequally sorted humours have invaded and possessed any chiefe part, the disease therein bred, or settled, becometh generall, extending a touch and taint over all; the helping functions thereof be withheld, as restrained by such obstructions”.

galenismului, precum la Cicero, în tratatul acestuia, *De Officiis*. Paralelismul dintre aceste poziții (aceea de conducător și aceea de medic), precum și între procedurile care trebuie utilizate, este unul fără echivoc: „Atunci când ne confruntăm cu un pericol, trebuie să îl copiem pe medic, al cărui obicei este de a trata bolile mai ușoare cu blândețe, deși este obligat să aplice remedii mai riscante în cazul bolilor mai serioase... Aceasta mai ales atunci când un rezultat încununat de succes ar putea face mai mult bine decât răul care s-ar putea ivi din rămânerea în nesiguranță”¹⁴. Două secole mai târziu, Galenus a dezvoltat o metodologie a practicii medicale ce a reverberat extrem de puternic în gândirea medicală medievală și premodernă, de acolo fiind împrumutată și de gândirea politică. În conformitate cu paradigma medicală galenică, pentru a aplica un remediu, era necesară cunoașterea cauzelor, aceasta implicând înțelegerea mecanismelor care asigurau funcționarea corpului, cunoștințe care erau furnizate de filozofia naturală aristotelică, prin intermediul teoriei celor patru elemente¹⁵. Galenus, în *De ingenio sanitatis*, a făcut clară această relație între medicină și filozofia naturală: „Este imposibil să se pună un diagnostic unei boli [adică să i se explice cauzele] fără a se cunoaște elementele din care este alcătuit corpul”¹⁶. Semnificativ este faptul că Galenus era conștient de importanța deținerii de informații anatomice adecvate: medicina medievală le-a preluat din operele medicului din Pergam, fără a încerca să inoveze prea mult. Această paradigmă medicală, care avea ca efect concret critici acerbe la adresa acelor medici considerați „prost pregătiți” – ceea ce, în contextul epocii, însemna practic absența unor cunoștințe legate de galenismul universitar din repertoriul lor terapeutic –, își va găsi o reflexie în teoria politică renașteristă. În perioada precedentă, medicul „corpului politic” deținea această poziție în virtutea statutului său de conducător; putem vorbi practic de un dat natural, o „directivă” divină, care îl transformă pe suveran în mod automat în taumaturg. Depinde doar de acesta dacă își va îndeplini cum se cuvine îndatoririle, însă finalitatea pozitivă a activității sale variază în funcție de propriile înclinații ale principelui: el trebuie să respecte echitatea divină și legea naturală, să acționeze cu dragoste pentru justiție, în caz contrar rezultatul fiind suferința și chiar distrugerea „corpului politic”. În secolul XVI și la începutul secolului XVII, însă când terapia politică nu mai constituia un act rezervat exclusiv suveranului, magistrații și „slujbașii” săi alăturându-i-se în această întreprindere, apare dintr-o dată necesitatea ca aceștia din urmă, fie și doar în calitate de factor intermediar pentru rege, să cunoască „anatomia corpului politic”. Astfel, la sfârșitul secolului XVI, o personalitate ecleziastică precum Richard Hooker cita în lucrarea sa, *Of the Laws of Ecclesiastical Polity*, opinia lui Galenus conform căreia „în chestiunile profunde cei mai înțelepți le arată celor mai simpli unde se află calea de urmat”¹⁷, problemă care a preocupat profund lumea medicală medievală. Pentru ca un medic să poată oferi remediile cerute – și, implicit, pentru ca acestea, să fie eficiente, contribuind la însănătoșirea pacientului și nu la înrăutățirea condiției acestuia, posibilitatea de malpraxis fiind luată în considerare de medicina epocii respective –, era necesară o cunoaștere rațională a proceselor și structurii corpului pacientului, cunoaștere care era furnizată de operele lui Hippocrates și Galenus, în primul rând de acesta din urmă. O opinie asemănătoare, influențată în mod evident de această concepție medicală, poate fi observată și la Edward Forset, în

¹⁴ Takashi Shogimen, *Treating the Body Politic: The Medical Metaphor of Political Rule in Late Medieval Europe and Tokugawa Japan*, în „Review of Politics”, 70 (2008), p. 92.

¹⁵ Luis Garcia-Ballester, *The Construction of a New Form of Learning...*, p. 91–92.

¹⁶ *Ibidem*, p. 92.

¹⁷ Richard Hooker, *Of the Laws of Ecclesiastical Polity*, Menston, The Scholar Press Ltd., 1969, p. 13.

tratatul *A Comparative Discourse...*, într-un comentariu pe care îl redăm în întregime, întrucât oglindește cu cea mai mare fidelitate natura disputelor din lumea medicală, dintre „empiriști” și medicii universitari: „Există uneori asemenea persoane care se numesc Pragmatici, care, amestecându-se din proprie voință în treburile statului, fac multe greșeli, datorită lipsei de pricepere în științele politice: pe care i-aș putea asemui acelor medici numiți empiriști, care și-au dobândit meșteșugul doar printr-o ucenicie bazată pe experimente, doar rareori aplică leacul potrivit, ci au încredere în rețetele lor obișnuite și nu știu să vadă adevărata natură a bolii, sau diversele variații ale acesteia, sau asupra complexiunii și puterii pacientului, sau cât de potrivit este anotimpul pentru aplicarea tratamentului, sau proporția medicamentului în raport cu calitatea bolii, și astfel sunt ignoranți în ceea ce privește metodele adecvate sau nu știu să dea prognosticul corect în mod judicios”¹⁸. Ceea ce are Forset în vedere aici este conflictul dintre medicina universitară, bazată pe principiile galenice, și cea empirică, bazată mai mult pe experiența individuală. De exemplu, Andrew Boorde, într-o lucrare intitulată *Breviary of Helthe*, publicată la jumătatea secolului XVI, recomandă numeroase criterii pe care un medic trebuia să le îndeplinească pentru a putea practica în mod corespunzător, cerând din partea candidatului să posede cunoștințe de logică, filozofie naturală, retorică sau astronomie. Exact în același an în care Forset a publicat *A Comparative Discourse*, apărea un scurt tratat sub titlul *The Copy of a Letter Written by E. D. Doctour of Physicke to a Gentleman*, care includea recomandări similare cu cele întâlnite în textul lui Forset: „Mai întâi, medicul învățat trebuie să cerceteze semnele bolii și să o deosebească de alte boli cu care ar avea asemănare” și „o dietă trebuie prescrisă: aceasta nu poate fi aceeași pentru toți bolnavii, ci este nevoie de multă varietate și multe schimbări peotriva împrejurărilor”¹⁹. Acest conflict și-a găsit un ecou în legislația engleză: în 1511, Parlamentul a emis „Actul pentru aprobarea medicilor și chirurgilor”, care preciza că medicina era practică de „o mulțime de persoane ignorante”, care „dau leacuri ce se dovedesc vătămătoare”, „provocând multă durere și chiar moartea supușilor regelui”. Pentru a contracara această problemă, actul respectiv interzicea practicarea medicinei în Londra și împrejurimile acesteia de către persoane care nu ar fi fost aprobate de autoritățile competente²⁰. Această situație s-a schimbat însă în 1542, atunci când Parlamentul a permis „oamenilor de rând” să prescrie tratamente²¹.

Putem constata așadar o similitudine evidentă între remarcile a numeroși autori de tratate politice și opiniile multor autorități medicale, care insistă asupra riscurilor

¹⁸ Edward Forset, *op. cit.*, p. 85: „There be sometimes such nimble headed Pragmatickes, that taking upon them to be great entermedlers in state affairs, do for want of grounded knowledge in the political science, make many foule escapes: whom I may resemble to the empiricke Phisicians, who having bene brought up onely in an experimental prentiship, do seldom apply that which is proper, but wholly trusting to their ordinary receipts, & not able to looke into the right nature of the disease, or the diverse variations therof, or the complexion & strength of the patient, or the fitnessse of the season for ministring, or the proportion of the medicine to the qualitie of the sicknesse, and thereunto ignorant also of the methode for orderly proceeding, or iudiciously to marke or observe the right prognostica”.

¹⁹ Vezi Andrew Wear, *Medical Ethics in Modern England*, în *Doctors and Ethics*, edited by Andrew Wear, Johanna Geyer-Kordesch and Roger French, Amsterdam – Atlanta, Rodopi Publishers, 1993, p. 90, 105–108; pentru primele manifestări medievale ale conflictului dintre medicina universitară și cea empirică, vezi Luis Garcia-Ballester, *Medical Ethics in Transition in the Latin Medicine of the Thirteenth and Fourteenth Centuries: New Perspectives on the Physician-Patient Relationship and the Doctor's Fee*, în *Doctors and Ethics...*, p. 41; idem, *The New Galen: A Challenge to Latin Galenism in Thirteenth-Century Montpellier*, în *Galen and Galenism...*, p. 62.

²⁰ Vezi Robert S. Gottfried, *Doctors and Medicine in Medieval England 1340–1530*, Princeton, Princeton University Press, 1986, p. 288–289.

²¹ *Ibidem*, p. 307.

implicate de tratamentele care ignorau prescripțiile galenice. Ostracizarea intelectuală a empirismului și a metodelor bazate exclusiv pe experiență, care ignorau pregătirea intelectuală a medicului, așa cum era aceasta recomandată de către Galenus, începuse încă de la sfârșitul secolului XIII și își găsește astfel un echivalent în ostracizarea – în literatura politică engleză din secolul XVI și începutul secolului XVII – acelor „medici politici” inadecvați, a căror intervenție poate deveni un caz de malpraxis social. O perioadă îndelungată nu existaseră ecouri ale acestui conflict dintre galenism și empirism în literatura politică medievală. Motivul pentru care ele apar în Anglia secolelor XVI și XVII se datorează particularităților modelului de terapie politică, în strânsă legătură cu modelul de guvernare englez. Diferența principală constă în faptul că, în perioada medievală, atenția principală se concentra asupra principelui, iar referințele la contribuția „magistraților” acestuia erau nesemnificative. Or, în cazul principelui, nu se punea problema să acționeze ca un medic „savant” sau unul „empiric”, întrucât acțiunea sa taumaturgică se producea în mod natural: el nu avea nevoie să facă apel la cunoștințe dobândite pentru a vindeca trupul regatului său. Însăși existența sa, atâta timp cât își păstra integritatea și puritatea originală, avea un efect terapeutic. Gândirea politică engleză din epoca în care scriu Starkey sau Forset înclină însă către un model mai constituționalist, în care regele rămâne taumaturgul suprem, dar în care rolul „magistraților” săi, ca intermediari ai procesului terapeutic, este unul sporit: ei sunt aceia care au nevoie de o pregătire corespunzătoare, după modelul preluat din lumea medicală. În schimb, sănătatea personală a acestor „medici politici” de rang inferior devine mai puțin importantă: dacă regele suferă de o afecțiune, corpul politic este expus distrugerii, însă un magistrat „medic politic” poate fi vindecat de egalii săi²².

Sănătatea fizică și sănătatea spirituală

Un alt punct de convergență între gândirea medicală și cea politică este reprezentat de legătura indisolubilă dintre fizic și spiritual: în afară de cauzalitatea deja descrisă legată de teoria umorilor și de principiul echilibrului existent în organism, epoca medievală acorda o atenție deosebită și ideii unei cauzalități de ordin spiritual a maladiilor. Teologia creștină a reprezentat un teren extrem de favorabil pentru această concepție, însă cauzalitatea spirituală nu constituie o inovație a creștinismului, ci este prezentă și în modelul medical galenic din Antichitatea păgână. Galenus era tentat să stabilească o legătură între starea de sănătate a sufletului și cea a trupului, ceea ce a făcut probabil mai ușoară concilierea operelor sale cu conceptele creștine, care se pronunțau pentru o relație directă și indisolubilă între cele două. În operele unor personalități ecleziastice medievale, preocupate de anatomia umană, precum Isidor din Sevilla sau Hildegard din Bingen, se face apel la teoria umorilor ca explicație naturală a maladiilor, dar în același timp se subliniază și faptul că sănătatea sufletului determină sănătatea corpului. Pentru Galenus, această relație are o natură mult mai puțin mistică decât în cazul clericilor sau autorilor creștini de tratate medicale de mai târziu. În cazul celor doi autori medievali menționați, este vorba despre o sănătate spirituală, conform concepției că un suflet bolnav înseamnă în primul rând un suflet păcătos, în timp ce teoria galenică are în vedere mai degrabă practicarea unui stil de viață lipsit de cumpătare, incompatibil cu sănătatea sufletului și cu efecte somatice evidente: „Sufletul este corupt de anumite obiceiuri nedorite în ceea ce privește mâncarea și băutura, în

²² Edward Forset, *op. cit.*, p. 93.

exerciții, în ceea ce vedem și auzim, în practica nepotrivită a oricărei arte. Cine dorește să practice arta igienei în mod corect trebuie să fie un expert în toate aceste lucruri; nu trebuie să creadă că sufletul este responsabilitatea doar a filozofului; acesta îl privește datorită a ceva mai mare, anume sănătatea trupului, pentru a nu cădea pradă bolii”²³. Sănătatea era în același timp și o responsabilitate morală, iar Galenus considera chiar că starea maladivă era rezultatul unui stil de viață greșit, având adesea grijă să indice eșecurile morale ale unui pacient sau absența temperanței în viața acestuia, în cazul în care acestea erau cunoscute²⁴. În perioada antică au existat opinii conform cărora absența unei sănătăți complete a sufletului făcea imposibilă o sănătate completă a corpului: o „alterare a corpului implica și o alterare a sufletului”, concepție care va fi preluată ulterior de creștinism, chiar dacă ideea creștină de suflet era diferită de cea a antecilor. Pentru Galenus, sănătatea sufletului înseamnă simetria părților sale elementare: boala sufletului apărea atunci când exista un conflict între partea rațională și cea irațională a sufletului, dar în același timp el stabilește o diferențiere între ceea ce privește starea naturală a trupului și ceea ce privește virtuțile sufletului²⁵. Atitudinea lui Galenus asupra acestui subiect este însă una destul de ezitantă și de precaută, el părând să oscileze între mai multe poziții. Importantă din punctul de vedere al medicinei medievale și al teoriei politice din această perioadă era tocmai această idee a inter-relaționării diverselor părți ale sufletului și raportul acestuia cu trupul. Tratatelor politice medievale și premoderne acceptă, în conformitate cu teologia creștină, un singur suflet, nu unul tripartit. De asemenea, creștinismul deja propusese ideea că sufletul poate determina și sănătatea trupului, dar Galenus oferă acestei concepții și o justificare semi-biologică. Pornind de la Galenus, acea „întinare” a sufletului prin păcat nu mai reprezenta doar o noțiune pur abstractă, ci o cădere extrem de concretă a trupului în patima viciilor corporale. Această idee, a viciului ca factor degradant al purității sufletului, reprezintă, practic, puntea de legătură între mundan și spiritual.

Ideea viciului ca maladie a „corpului politic”, care trebuie eliminat prin acțiunea principelui-medic, este extrem de frecventă în discursul politic medieval, mai ales până în secolul XV, când patologia „corpului politic” rămâne la un nivel destul de abstract, fără a avea loc o descriere detaliată a afecțiunilor existente sau posibile. De fapt, în această perioadă, maladiile politice concrete sunt două: discordia între părțile corpului și lipsa virtuții acestora. Acest model poate fi observat încă din momentul emergenței acestei metafore: în *Policraticus*, starea maladivă pe care principele trebuie să o elimine este una abstractă. Este vorba de „viciile supușilor”, fără a se preciza în ce ar putea consta acestea; iar singurul procedeu taumaturgic nominalizat este unul chirurgical – amputarea, o expresie simbolică a îndepărtării din corpul politic al comunității creștine, prin excomunicare, sau al regatului, prin execuție sau exil.

Același concept al viciului ca factor determinant al sănătății *regnumului* poate fi întâlnit și la Christine de Pizan, însă într-o formă oarecum diferită față de John din Salisbury, punându-se accentul mai mult pe calitățile principelui, decât pe cele ale supușilor acestuia. Astfel, pentru buna guvernare a corpului, este esențial ca partea conducătoare a corpului să aibă o „sănătate” bună, în primul rând în sensul virtuților care se așteptau din partea unui monarh. Christine de Pizan însăși a atras atenția la un

²³ Luis Garcia-Ballester, *Galen's Medical Works in the Context of his Biography*, în *Galen and Galenism...*, p. 11.

²⁴ *Ibidem*, p. 12.

²⁵ *idem*, *Soul and Body, Disease of the Soul and Disease of the Body in Galen's Medical Thought*, în *Galen and Galenism...*, p. 123.

moment dat asupra pericolelor care se pot ivi pentru corpul politic atunci când principele nu se conformează acestui ideal și cere de la supușii săi ceea ce aceștia nu pot oferi. O asemenea atitudine din partea principelui este de natură să producă resentimente, periclitanđ „dragostea” pe care Christine de Pizan îi îndeamnă pe supuși să i-o ofere principelui, generând discordie. Din acest punct de vedere, recomandările făcute principelui se înscriu mai mult în tradiția lui John din Salisbury sau Aegidius Romanus: respectarea legilor divine și naturale, calitățile personale, natura generoasă a principelui sunt atributele acestuia, neîntrevăzându-se ideea unui principiu politic care să îi contrabalanseze sau chiar să îi depășească autoritatea, cum apare la Marsiglio din Padova sau mai târziu la teoreticienii politici englezi ai corpului politic, precum Fortescue, Starkey sau Smith. Conform cu tradiția creștină, pentru Christine de Pizan sănătatea înseamnă în primul rând virtute: „Deci, pentru a governa bine trupul treburilor publice, este necesar să fie capul sănătos, adică virtuos. Căci, dacă este bolnav, cu toții vor simți aceasta”²⁶. Un secol mai târziu, în Anglia lui Henric al VIII-lea, Thomas Starkey atribuia, într-o manieră galenică mai mult decât evidentă, cauza bolilor carențelor morale și intelectuale ale comunității la nivelul fiecărui individ: „Dar cum mulți, orbiți de dragostea față de propria persoană, se preocupă mult prea mult de binele propriu, este necesar ca persoane înțelepte, mânate de grija față de binele comun, să corecteze această orbire și neglijență care ia naștere în mințile multor oameni din dragostea nesăbuită față de ei înșiși; precum medicii sunt necesari în târguri și orașe, căci oamenii adesea cad pradă unei diete nesăbuite, întrucât dacă oamenii ar ști să se stăpânească și să aibă o dietă temperată, atunci medicii nu ar fi necesari în niciun *commonwealth* sau organism politic”²⁷.

Inima – organ principal și sursă a vieții

Pentru doctrinele politice ale Evului Mediu, rolul atribuit de Galenus inimii și capului va avea o importanță fundamentală, similitudinile fiind izbitoare mai ales în privința statutului primului organ. Modul de funcționare al inimii în corpul natural descris de Galenus în *De Locis Affectis*²⁸ este foarte similar cu modul de funcționare al inimii-suverane din cadrul corpului politic²⁹, începând de la Aegidius Romanus și până

²⁶ Christine de Pizan, *Le livre du corps de policie*, édition critique par Robert H. Lucas, Genève, Librairie Droz, 1967, partea I, cap. 2, p. 5: „Doncques est il necessaire pour bien gouverner le corps de la policie publique que le chief soit sain, c'est assavoir vertueux. Car s'il est malade, tout s'en sentiroit”.

²⁷ Thomas Starkey, *op. cit.*, p. 23: „But now were as many blyndyd wyth the love of themselfe regard theyr particular wele overmuch, hyt ys necessary by polytyke personys havynge regard of the commyn wele to correct & amend such blyndnes & oversight growne in to many mennys myndys by the inordynat love of themselfe, lyke as physycyonys now be necessary in cytes & townys seeing that men commynly give themselfe to such inordynat dyat, wheras yf men would governe themselfe soburly by temperat dyat, then physycyons were not to be requyryd, <of necessitye in no common welth nor pollycy>”.

²⁸ *De Locis Affectis* analizează în mod sistematic organele corpului și maladiile care le pot afecta, clasificând bolile în funcție de trei cauze: îndepărtate, antecedente și conjunctive. Prima categorie includea cauzele externe, precum rănilor sau anomalitățile rezultate în urma intervenției unor factori exteriori. Celelalte două sunt interne, una datorită unei condiții morbide a trupului, cealaltă fiind coincidentă cu boala. Galenus propune și o împărțire tripartită a spiritului: cel natural, cel vital și cel animal. Primul, referit uneori și drept „spirit animat”, era localizat în ficat, având funcții generative, de creștere și nutriție. Spiritul vital (sau deziderativ) putea fi găsit în inimă, de unde direcționa căldura și viața către fiecare parte a corpului prin intermediul arterelor. Al treilea, spiritul animal (sau rațional), era localizat în creier, transmițând capacitatea de mișcare și de a percepe senzațiile către părțile corpului prin intermediul nervilor. Cf. John P. Dolan, William N. Adams-Smith, *Health and Society. A Documentary History of Medicine*, New York, The Seabury Press, 1978, p. 48–49.

²⁹ Inima-suveran distribuia „bunurile și onorurile” către celelalte părți ale „corpului politic”, întocmai precum inima corpului natural, în concepția galenică, distribuia „căldura” sau „viața” către restul părților acestuia din urmă.

la Edward Forset. Având în vedere popularitatea extraordinară a galenismului în perioada respectivă și răspândirea operelor sale, nu este deloc o presupunere hazardată dacă am vorbi în acest caz de o influență directă a galenismului asupra teoriei politice medievale, în afară de cea umorală. Inimii îi fusese deja acordat un loc central în cadrul fiziologiei umane de către Aristotel, redescoperirea acestuia în secolul XIII combinându-se probabil cu această teorie galenică pentru a impune inima drept unul dintre organele principale (sau chiar *organul* principal în anumite cazuri) în cadrul corpului politic: poziția aceasta va fi împărțită, de regulă, cu capul, dar o va deține și singură. Apoi, ca „distribuitoare” a vieții și căldurii, inimii nu i-a fost prea greu să primească atribuții taumaturgice, asigurând menținerea sănătății corpului politic sau vindecarea sa în caz de boală, devenind astfel un element central în cadrul metaforei medicale. Această atribuire a responsabilității taumaturgice către inimă, după modelul galenic și aristotelic, reprezintă o diferență semnificativă față de unele surse antice care folosesc, de asemenea, metafora medicală, precum Seneca, autor care, în tratatul său *De Clementia*, anterior lui Galenus, pune în evidență tocmai această interdependență dintre cap și corp: filozoful latin afirmă în mod clar că „sănătatea corpului provine din cap; datorită capului fiecare parte a trupului este plină de viață sau plâpândă, precum suflul lor vital posedă viață sau se veștejește”³⁰. „Căldura” reprezenta în cadrul galenismului (dar nu numai) una dintre calitățile primare: circulația și influențarea reciprocă a calităților respective avea, la rândul ei, un efect asupra echilibrului umorilor, care determina sănătatea și boala. Dacă inima avea în responsabilitate distribuția uneia dintre aceste calități, atunci ea devenea un organ-terapeut al corpului uman – funcție pe care o preia în varianta metaforei „corpului politic”, fiind asociată cu suveranul taumaturg: am putea pune chiar pe seama acestei influențe abandonarea parțială a poziției de cap pentru regele medieval, întrucât funcțiile terapeutice ale capului erau mai puțin evidente în cadrul anatomiei galenice.

În secolul XII, în tratatul *Cause et curae*, Hildegarde din Bingen oferă o interesantă analiză a importanței inimii în cadrul acestui model de funcționare corporală, al cărei rol în cadrul organismului era extrem de apropiat de funcțiile ce i se vor atribui în teoria corporală a statului, începând de la Aegidius Romanus: „Atunci când oamenii construiesc o casă, îi fac o ușă, ferestre și un horn pentru ca să poată intra și ieși pe ușă ca să ia cele de trebuință, să primească lumină prin ferestre și, atunci când un foc este aprins, fumul să poată ieși pe horn, iar casa să nu sufere vreo stricăciune. Tot astfel, sufletul se află în inimă precum într-o casă și lasă gândurile înăuntru și afară precum printr-o ușă și privește la ele ca prin ferestre. Trimite puterile lor către creier pentru ca acesta să le deosebească și să le cerceteze acolo, precum un foc își trimite fumul pe horn. Dacă oamenii nu ar avea gânduri, ei nu ar avea niciun fel de cunoștințe și ar fi precum o casă fără uși, ferestre și horn. Gândurile dau naștere cunoașterii binelui și a răului și ele pun lucrurile în ordine. Ele dau naștere binelui, înțelepciunii, vanității și altor lucruri asemenea. Gândurile rele vin și ele de la inimă, iar inima este ușa. Deci, un drum duce de la inimă către acele părți cu ajutorul cărora oamenii aduc la îndeplinire ceea ce gândesc”³¹. Redescoperirea lui Aristotel – și importanța sporită a inimii, ca sediu al suflului vital, în cadrul corpului, la care duce această redescoperire – nu se

³⁰ Seneca, *De la clémence*, traduit par François-Régis Chaumartin, Paris, Les Belles Lettres, 2005, cartea II, cap. 2, 1, p. 45.

³¹ Hildegarde of Bingen, *On Natural Philosophy and Medicine. Selections from Cause et Cure*, translated from Latin with Introduction, Notes and Interpretative Essay by Margret Berger, Gateshead, Tyne & Wear, Athenaeum Press Ltd, 1999, p. 74.

produsese încă, dar Hildegarde anticipează în acest pasaj evoluțiile în această privință din secolul XIII. „Inima” lui Hildegarde din Bingen este o distribuitor a „gândurilor”, care generează cunoașterea binelui și a răului, tot așa cum în teoria politică dezvoltată de la sfârșitul secolului XIII inima asociată suveranului devine un distribuitor al „bunurilor și onorurilor”, expresie ce îi aparține lui Aegidius Romanus în tratatul *De Regimine Principum*.

Gilbertus Anglicus (1180–1250), în *Compendium medicine* (lucrare a cărei perioadă de redactare este relativ necunoscută, fiind plasată cândva între anul 1230 și cel al morții autorului), vorbește despre rolul inimii și al ficatului în funcționarea organismului, continuând astfel tentativele de a acorda un loc mai central celei dintâi în cadrul organismului, tentative ce se manifestaseră anterior la Hildegarde din Bingen și primiseră un impuls deosebit în secolul XIII în urma redescoperirii lui Aristotel. El este cel care introduce în universul medical englez noul concept al inimii ca organ principal în cadrul corpului și care se va regăsi ulterior în teoria politică organicistă din secolul XVI, în primul rând la Thomas Starkey. Așa cum inima era reprezentată drept un distribuitor al „gândurilor” în schema lui Hildegarde din Bingen, la Gilbertus Anglicus același organ devine „originea tuturor lucrurilor”, anticipându-se astfel analogia dintre suveran și inimă: „Inima este în mijloc, precum păianjenul în plasa sa, așa încât se află la egală depărtare de toate marginile, este punctul de plecare și sursa pentru distribuirea tuturor virtuților în corp... Ficatul nu este altceva decât o cale spre inimă... Rațiunile care demonstrează că inima este sursa sângelui, și nu ficatul, sunt trei la număr. Mai întâi aceea că inima este punctul de plecare al tuturor lucrurilor. A doua este aceea că ficatul constituie o cale prin care lucrurile trec înainte de a se sfârși în inimă... A treia este aceea că deficiențele ficatului sunt compensate de inimă. De aceea, ficatul, prin sine însuși, slujește inima ca virtute pregătitoare și purgativă. Greșeala pe care o fac medicii se datorează faptului că atunci când umorile nu sunt nici curățate, nici pregătite, aceasta este considerată ca fiind un defect al ficatului; drept urmare, medicul atribuie acest eșec ficatului, pentru că așa par să-i indice simțurile... Această opinie, că inima este sursa sângelui, nu este împărtășită de toți medicii... Aristotel vorbește conform adevărului, în timp ce medicii ascultă de ceea ce le spun simțurile. Cea mai bună cale ar fi, desigur, cele două împreună. Totuși, ascunderea adevărului nu îl stânjenește pe medic, întrucât ceea ce descoperă simțurile este suficient pentru vindecare”³². Acest pasaj sugerează și un posibil conflict între aristotelism și cunoașterea medicală, coabitarea acestora nefiind întotdeauna lipsită de asperități. În cazul lui Gilbertus Anglicus, diferența dintre cele două arte nu se mai rezumă doar la finalitatea urmărită, ci este extinsă la nivelul următor, acela al metodologiei diagnosticului. Opinia lui Gilbertus Anglicus în ceea ce privește inima nu este câtuși de puțin unică în această perioadă: contemporanul acestuia, Aldebrandino de Siena, autor al unui tratat despre regimul corporal la mijlocul secolului XIII, explica faptul că inima este precum o fântână de unde virtutea și căldura sunt trimise în întregul corp; elementul „frig” este principalul responsabil pentru afecțiunile inimii, întrucât aceasta este un organ cald și trebuie să rămână astfel, afecțiunile ei provenind dintr-un atac „rece” care trebuie combătut cu ajutorul substanțelor calde³³. Inima, loc central al circulației sângelui, ocupă acum o poziție primordială în regularizarea lichidelor corpului, devenind, după expresia lui Michel Moulis, „punctul de

³² Luis Garcia-Ballester, *Artifex Factivus Sanitatis...*, p. 142.

³³ Marie-Thérèse Lorcin, *Les maladies de coeur dans les recueils de recettes médicales et pharmaceutiques de la fin du Moyen Age*, în *Le „Cuer” au Moyen Age (Réalité et Seneffiance)*, Seneffiance, 30/1991, p. 213.

intersecție al diferitelor curbe ale unei rețele multifuncționale care reunește într-un sistem de schimb reacțiile corpului, sentimentele, complexiunile și umorile”³⁴.

Prima ocurență a noului rol al inimii poate fi constatată la Aegidius Romanus, în tratatul *De Regimine Principum*, unde inima apare uneori ca substitut al capului în calitatea acestuia de organ conducător, dând „membrelor viață și mișcare după demnitatea lor”³⁵. În consecință, atunci când un nou organ principal își face apariția, vechea idee a principelui – cap al organismului politic – face tot mai mult loc unei noi analogii, aceea dintre principe și inimă, ca distribuitor al bunurilor și onorurilor în cadrul societății³⁶. Inovația lui Aegidius Romanus și-a găsit repede imitatori. Marsiglio din Padua, autor al celebrului tratat *Defensor Pacis*, caracterizează statul drept o *natura animata*, pentru a sublinia baza naturalistă a statului după modelul aristotelian, întrucât este voința cetățenilor cea care a dat viață acestui corp politic³⁷. Factorul generator al „cetății” este „ingeniozitatea umană”, care preia modelul natural al trupului omenesc pentru a crea la rândul său o structură ce o imită pe cea dintâi. Iar primul element care își face apariția în cadrul acestei geneze a „corpului politic” este inima, a cărei superioritate este afirmată în mod categoric, datorată caracterului său de organ inițial, prin indispensabilitatea sa pentru întregul organism și prin rolul pe care îl are de a-i asigura sănătatea și buna funcționare: „Printr-un anumit principiu sau cauză motrice [...] ia naștere mai întâi, conform timpului și naturii, o parte organică a ființei însăși și, în această parte, o virtute sau o putere naturală în același timp cu o anumită căldură ca principiu activ. [...] Partea formată mai apoi este inima sau ceva analog inimii, cum spune Aristotel în textul de mai sus și toți ceilalți filosofi competenți. [...] Această parte este mai nobilă și mai perfectă prin calitățile și aptitudinile sale decât celelalte părți ale ființei”³⁸.

La John Fortescue, în *De Laudibus Regum Angliae*, inima nu mai este monarhul medieval: credincios principului *dominium politicum et regale*³⁹, Fortescue evită să mai atribuie principelui un rol atât de important în cadrul organismului politic. Mai importantă devine acum „voința poporului”, urmând practic un model al unei proto-suveranități populare, introdus pentru întâia oară cu 150 de ani în urmă de Marsiglio din Padova în *Defensor Pacis*. De data aceasta, poporul este cel care transmite restului organismului politic elementele necesare vieții, identificate de John Fortescue drept „gândirea politică pentru interesul poporului”: „Și precum în trupul natural, după cum a spus Aristotel, inima este sursa vieții, având în ea sângele pe care îl transmite tuturor părților, care primesc astfel vigoare și viață, tot așa în corpul politic voința poporului

³⁴ Michel Moulis, „Sang du coeur qui monte as yeulx fait larmes” – *Un coeur centre de transmutation*, în *Le „Coeur” au Moyen Age (Réalité et Senescence)*, 30/1991, p. 230.

³⁵ Aegidius Romanus, *Li livres du gouvernement des rois...*, cartea I, partea II, capitolul 11, p. 46–48.

³⁶ Vezi în acest sens și Alexandru-Florin Platon, *Metafora „corpul politic” în cultura medievală a Occidentului latin (secolele XIII–XIV)*, în „Caiete de antropologie istorică”, anul II, nr. 2 (4), iulie–decembrie 2003, p. 9–28.

³⁷ Walter Ullmann, *A History of Political Thought*, Harmondsworth, Penguin Books Press, 1968, p. 210.

³⁸ Marsile de Padoue, *Le défenseur de la paix*, traduction, introduction et commentaire par Jeannine Quillet, Paris, Librairie Philosophique J. Vrin, 1968, p. 133. Vezi de asemenea Alexandru-Florin Platon, Laurențiu Rădvan, *De la Cetatea lui Dumnezeu la Edictul din Nantes. Izvoare de istorie medievală (secolele V–XVI)*, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 328–329.

³⁹ John Fortescue (1394–1476/1480?) descrie în lucrarea sa *De Laudibus Legum Angliae* două modele de guvernare: *dominium regale* și *dominium politicum et regale*. Fortescue se pronunță în favoarea acestuia din urmă, care, în opinia sa, reprezintă sistemul practicat, cu efecte pozitive, în Anglia contemporană autorului. În esență, conform principiilor acestuia, autoritatea legii este superioară celei a suveranului, fiind imaginate anumite mecanisme discrete de limitare a puterii regale.

este sursa vieții, având în ea sângele, anume gândirea politică pentru interesul poporului, pe care îl transmite capului și tuturor părților trupului, prin care acesta este ținut în viață și plin de vigoare”⁴⁰. Pentru Thomas Starkey, în *A Dialogue...*, inima este sursa bunei funcționări a organismului: „Inima este regele, principe și conducător al statului, fie că este unul sau mai mulți, potrivit guvernării comunității și a statului politic. [...] Căci după cum întreaga înțelepciune, rațiune, simțăminte, viață și toate puterile naturale iau naștere din inimă, tot așa de la principe și de la conducătorii statului izvorăsc toate legile, ordinea și politica, toată dreptatea, virtutea și cinstea, către restul acestui corp politic”⁴¹. Șapte decenii mai târziu, în tratatul lui Edward Forset, *A Comparative Discourse...*, își face apariția pentru prima dată o triplă analogie între suveran și elementele corpului politic (suflet, cap, inimă). În *A Comparative Discourse...*, desemnarea inimii drept „prima parte care prinde viață” sugerează în mod evident influența aristotelică, fie direct, fie (mai puțin probabil) prin intermediul lui John Fortescue. Practic, Edward Forset combină atribuțiile suveranității în cadrul celor două organe principale – după ce regele fusese desemnat drept sufletul corpului politic, apoi cap al acestuia, a urmat inima ca simbol al puterii suverane: „Inima este izvorul vieții, sursa căldurii, centrul sângelui, prima parte care prinde viață și ultima care moare. Asemenea acestor virtuți sau însușiri ale inimii, dăm mărturie, că fiecare *commonweale* recunoaște o putere suverană, de la care își trage începuturile, de unde primește sângele vieții, în care are încredere și la care caută adăpost, de care este folosită și dirijată în toate faptele sale și fără de care nu poate avea continuitate și dispăre”⁴².

Concluzii

Aspectele simbolice ale maladiei și terapeuticii se regăsesc, astfel, în discursul ideologic al perioadei medievale târzii și premoderne, în cadrul metaforei corpului politic, ce își face apariția pe scena medievală încă din secolul XII, la John din Salisbury, fiind continuată apoi și de alți autori. În cadrul discursului politic din epoca respectivă, rolul lor a fost, astfel, unul dublu: de a oferi un model de organizare ușor imaginabil și care să fie dificil de contestat și, în același timp, de a propune un model de soluționare a conflictelor și problemelor existente în cadrul *regnumului*. Viziunea corpului uman drept un microcosmos în care se reflectă fidel macrocosmosul universal a ușurat alegerea respectivă. Această analogie – dintre macrocosmos și microcosmosul corp – se regăsește, de altfel, și în medicina antică și medievală, prin intermediul corespondențelor

⁴⁰ John Fortescue, *De Laudibus Legum Angliae*, edited and translated with introduction and notes by S. B. Chrimes, Cambridge, Cambridge University Press, 1949, capitolul 13, p. 30–31: „Et sic ut in naturali corpore, ut dixit Philosophus, cor est primum vivens, habens in se sanguinem quem emittit in omnia eius membra, unde illa vegetantur et vivunt, sic in corpore politico intencio populi primum vivens est, habens in se sanguinem, videlicet, provisionem politicam utilitatis populi illius, quam in caput et in omnia membra eiusdem corporis ipsa transmittit, quo corpus illud alitur et vegetatur”.

⁴¹ Thomas Starkey, *op. cit.*, p. 33: „The hart therof ys the kyng pryncce & rular of the state, whether so ever hyt be one or many, accordyng to the governance of the commynalty & the polytyke state [...] for lyke as al <wyt, reson &> sens felyng lyfe & al other natural powar spryngyth out of the hart, so from the pryncys & rularys of the state commyth al lawys ordur & pollycy, al justyce vertue & honesty to the rest of thys polytyke body”.

⁴² Edward Forset, *op. cit.*, p. 29–30: „The heart is the well of life, the furnace of heat, the center of bloud, the first living and the last dying part. Agreeably to these vertues or efficacies of the heart, let it be confessed, that everie commonweale acknowledgeth a soveraigne power, from the which it drew his first beginning, of which it receiveth his dearest life bloud, [...] to the which it wholly trusteth, and returneth for refuge, by which it is employed and directed in all intentions, and without which it fayleth of continuance and is incontinently dissolved”.

trasate între cele patru elemente naturale și cele patru umori. Consecința a fost tocmai această patologizare treptată a metaforei corporale, prin numeroase împrumuturi, pe care am intenționat să le ilustrăm în acest text, din gândirea medicală a epocii respective.

MEDICAL INFLUENCES IN WESTERN MEDIEVAL
AND EARLY MODERN POLITICAL THOUGHT
(TWELFTH – SEVENTEENTH CENTURIES)
(Summary)

Keywords: humoral theory, political disease, political physician, spiritual health, sovereign heart.

The aim of this paper is to provide an analysis of the most important thematic interactions between the medieval medicine and the political thought during the Late Middle Ages and the Early Modern period. As the latter made an extensive use of metaphorical language, particularly with the analogies between the human body and the *regnum/commonwealth*, a common ground between medicine and political theory would not have been late to emerge. Three were the most important aspects of this interaction which the paper focuses on. First, the problem of the causes and the remedies of the afflictions (which the medical paradigm of that age considered to be linked), second, the connection between the physical health and spiritual health and, third, the crucial role of the heart within the medieval corporal paradigm, starting from the late XIIth century. The main sources which the political theory employed in this regard were Galen's medical paradigm, which dominated the medical world during the Middle Ages and the Early Modern era, and the equally influential Aristotelian physiology.

ȘERBAN TURCUȘ*

**NOI IPOTEZE DOCUMENTARE
REFERITOARE LA CONTEXTUL ȘI SUBSTRATUL EMITERII
DIPLOMEI CAVALERILOR IOANIȚI (1247)****

Unul dintre cele mai misterioase și atipice documente din întreaga istorie a românilor este diploma cavalerilor ioaniți din 2 iunie 1247. Misterios pentru că apare din senin (1247) și nu e urmat de nimic sau aproape nimic după (1250), atipic pentru că formulele juridice utilizate în interiorul textului sunt total contrazise de dreptul canonic funcțional și de realitatea politică din epocă. De altfel, unii medievști au ridicat de multe ori problema falsului acestui document, întrucât multe date și circumstanțe de natură diplomatică și juridică nu respectă tipicul vremii. Problema falsului nu se pune deoarece textul a fost identificat în registrele originale ale lui Inocențiu al IV-lea. Această împrejurare este însă într-adevăr o problemă nerezolvată în istoriografiile care sunt interesate de document. Se ridică o serie de întrebări: de ce nu a fost găsit un original în cancelaria regală maghiară sau oricum într-o arhivă maghiară?; de ce doar registrul pontifical o conține? Practic nu se mai pune, în epoca emiterii diplomei, problema invaziei tătaro-mongole care distrusese regatul maghiar și o mulțime de acte juridice, nici nedezvoltarea cancelariei maghiare primitive care între timp trecuse de primul stadiu de organizare.

Vom încerca în acest studiu să răspundem și la aceste întrebări. Prima și legitimă dintre ele este: totuși, de ce a apărut diploma cavalerilor ioaniți, ce a motivat-o? Răspunsul static și stereotip relativ la apărarea regatului maghiar de invaziile remanente tătaro-mongole nu funcționează decât pentru naivii care nu cunosc cum acționează un *ordin de monahi-cavaleri în dependența Sfântului Scaun*. Ioaniții sunt o expresie armată a regimului hierocratic¹ care în timpul lui Inocențiu al IV-lea ajunge la climaxul teoretizării sale. Așadar, ei sunt prezenți acolo unde o cer obiectivele politice și ecleziologice ale Romei și interesele lor materiale concrete, în vederea acumulării de venituri și bunuri pentru menținerea statutului de armată permanentă a hierocrației. Este părerea fără putință de tăgadă a întregii istoriografii spaniole spre exemplu. În acest sens:

---

* Conf. univ. dr., Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.

** Prezentul studiu este o variantă extinsă a unei cercetări conținute în „Transylvanian Review”, vol. XXII, Supplement n. 4, 2013, p. 134–144.

¹ Acest punct de vedere este rareori abordat de istoriografia universitară modernă și contemporană care se limitează la o istoriografie de factură exclusiv pozitivistă. A se vedea de curând *The Hospitallers, the Mediterranean and Europe. Festschrift for Anthony Luttrell*, edited by Karl Borchardt, Nikolas Jaspert and Helen J. Nicholson, Ashgate Aldershot, 2007, *passim*.

Por otra parte, consideramos que las Órdenes Militares (una amalgama social y política de oradores y bellatores en una única institución) fueron, en muchos sentidos, la mas perfecta expresión de la íntima conexión conceptual existente entre los universos mentales paralelos de la hierocracia y la feudalidad, aliados naturales contra las émergentes monarquías nacionales. En esta línea, resulta fundamental subrayar que la característica distintiva de las Órdenes Militares internacionales (básicamente, el Temple y el Hospital), esto es, su sujeción „omisso medio” a la Sede Apostólica, las convirtió gradualmente en instrumentos mas o menos dociles de la política secular de la Curia pontificia. En esta dirección, Alan J. Forey ha demostrado en un lúcido artículo que, a lo largo del siglo XIII, el papado intentó aumentar el radio de actuación de las Órdenes Militares internacionales, limitado hasta entonces a la „pugna pro fidei” contra los musulmanes, extendiéndolo a la represión de los herejes e, incluso en ocasiones, a la lucha contra poderes políticos cristianos enemigos de la Sede Apostólica².

Cităm istoriografia spaniolă pentru că acest studiu se fondează pe realități iberice și românești. Ce putea oferi regatul maghiar din această perspectivă? În sine nimic, doar că regatul maghiar era considerat la Roma o dependență feudală a Sfântului Scaun. Istoricii maghiari³, când este expusă această teză, fie o ignoră, fie invocă diverse contrargumente pentru a o transforma într-o relație de colaborare între egali. Lucrurile sunt însă foarte limpezi. Chiar emitentul textului diplomei iohanite păstrat în registrul pontifical care-i poartă numele, Inocențiu al IV-lea, a publicat în cadrul conciliului Lyon I diplomele provenite de la regii maghiari prin intermediul cărora aceștia jurau și acceptau vasalitatea specială a regatului Ungariei față de Sfântul Scaun. Furnizăm aici informația oficială de pe site-ul Arhivei Secrete a Vaticanului cu speranța că nu va fi acuzată de eroare cea mai celebră și profesionistă structură arhivistică a lumii⁴. Așadar, la 1245, în cadrul conciliului, regatul maghiar este poziționat încă o dată în suzeranitatea și dependența imediată a Sfântului Scaun potrivit cu evoluția generală a politicii de

² Alejandro Rodriguez de la Peña Manuel, *La Orden de Santa María de España y la Orden Teutónica: Apuntes en torno a un modelo de relación entre las Órdenes Militares y las monarquías europeas en el siglo XIII*, în „Mélanges de la Casa de Velázquez”, tome 32-1, 1996, Antiquité – Moyen-Age, p. 241.

³ Cel mai recent și asiduu cercetător al evoluției ioașiților în regatul maghiar arpadian și angevin este Zsolt Hunyadi, autor al unei monografii ce a luat forma unei teze de doctorat susținută în 2004 și intitulată *Hospitallers in Medieval Kingdom of Hungary, c. 1150–1387*. Foarte documentată și minuțios elaborată această monografie evită aspectele hierocratice și canonice înscriindu-se în tradiția provincială a istoriografiei maghiare. Vezi http://doktori.bibl.u-szeged.hu/100/1/hunyadi_phd_diss.pdf

⁴ „TRANSUNTO APPROVATO DAL I CONCILIO DI LIONE Lione, 13 Luglio 1245. **Pergamena, mm 622 × 610 (plica mm 52); bolla di piombo appesa al centro della plica, dalla quale pendono altri 40 sigilli di cera di altrettanti Padri conciliari.** Nei giorni precedenti la storica adunanza del I concilio di Lione in cui fu pronunciata la sentenza di deposizione dell'imperatore Federico II (17 luglio 1245), papa Innocenzo IV faceva eseguire 17 copie solenni (designate poi con il termine «transunti») contenenti in totale 91 documenti sovrani al fine di provare e conservare per il futuro memoria dei diritti riconosciuti dall'Impero alla Chiesa fino a quel momento, ma anche per condannare, con l'imperatore fedifrago, la sua concezione politica (dalla riga 1: *universa privilegia et littere, que temporibus retroactis ab imperatoribus et regibus aliisque principibus, nobilibus ac fidelibus christianis Sedi Apostolice sunt concessa, vel missa [...] de verbo ad verbum, nichil addito, mutato vel dempto, transscribi [...] sacro concilio decernimus approbante*). Le copie furono redatte con molta solennità dalla cancelleria pontificia, nella forma delle lettere apostoliche, munite di sigillo di piombo (bulla). La scrittura e la disposizione dei documenti imperiali o regi inserti seguiva lo stile degli scritti papali, per conferir loro maggiore autorità e forza probante. Dei 17 transunti originali fatti approntare da Innocenzo IV e che ebbero a loro volta altre numerose copie, coeve e posteriori, ne restano oggi all'Archivio Segreto Vaticano soltanto 7, fra i quali il documento qui riprodotto (e vorba de imaginea documentului de pe site – n.n.). Esso conserva il testo fedele di tre lettere del re Andrea II d'Ungheria inviate fra il 1214 e il 1232 ai pontefici Innocenzo III, Onorio III e Gregorio IX, nelle quali il sovrano promette obbedienza e fedeltà al romano pontefice. L'esemplare, approvato al concilio, reca il sigillo pontificio (di piombo) con filo serico e 40 sigilli di cera di arcivescovi e vescovi presenti all'assise sinodale”. Vezi <http://www.archiviosegreto.vaticano.va/>

atunci. De aceea surprinde în textul diplomei ioanite formularea relativă la regimul feudo-vasalic impus ioaniților care, în condițiile date, era un non-sens juridic. Este adevărat că formulările de acest gen nu sunt o noutate absolută doar în acest document, ci și în alte spații, dar tot cu acest sens de provocare la adresa dreptului canonic care are întâietate în fața dreptului civil.

Să vedem însă de ce au fost implicați ioaniții în această întreprindere și de ce tocmai ei. Potrivit unor documente publicate de mai bine de două decenii, dar fie necunoscute, fie neutilizate de istoriografiile română și maghiară, ioaniții la 1247 aveau în regatul arpadian un rol de mediere într-un contencios nerezolvat de mai bine de un deceniu. Și aici intervine regina Violante/Iolanda a Aragonului. Regina Violante era sora lui Bela al IV-lea al Ungariei, fiica lui Andrei al II-lea⁵, care îi promisese fiicei sale o zestre consistentă în vederea căsătoriei cu regele Jaime I al Aragonului⁶, act ce a avut loc în anul 1235. Concesionarea zestrei, ce trebuia să fie constituită din teritorii, pe lângă bijuteriile pe care Violante le-a dus cu sine în Aragon, a întârziat însă. Drept administratori ai zestrei care trebuia dată Violantei s-a căzut de acord să fie aleși episcopul de Pecs și ordinele ioanite și templier⁷. Majoritatea istoricilor maghiari și spanioli susțin că imediat după moartea lui Andrei al II-lea fratele Violantei, Bela al IV-lea, odată urcat pe tronul arpadienilor a refuzat să mai ia în considerare încredințarea zestrei cuvenite surorii sale datorită situației funciare și financiare a regatului, dar și opoziției tot mai puternice pe care nobilimea mică și mijlocie o arăta față de înstrăinarea teritoriilor coroanei sau revendicate de coroană (e cazul multor zone din Transilvania și spațiile pericarpatiche de tipul Țara Severinului). Bela trebuia să aibă în vedere și Bula de aur din 1222, prin care se înregistrase un regres al omnipotenței a regelui în fața aristocrației de clan din regat. Dar regele maghiar trebuia să țină cont de faptul că în organizarea puterilor din epocă – suntem în plină hierocrație – situația era mai complicată decât o evaluăm astăzi, puterea regală fiind dependentă de puterea Bisericii, mai precis a Sfântului Scaun și a Imperiului. Este arhicunoscută situația lui Andrei al II-lea care a fost obligat să meargă în cruciadă în baza jurământului prestat de tatăl său Bela al III-lea, ulterior fiind excomunicat datorită refuzului de a renunța la utilizarea evreilor în afacerile regalității. Să nu uităm, de asemenea, că Bula de aur a fost receptată de Roma ca un afront adus ministerului regalității care activa în interiorul Bisericii, regii maghiari fiind considerați drept debili de Roma.

Marea invazie tătaro-mongolă din anii 1241-1242 a modificat întreaga funcționare a regatului arpadian, iar regele Bela al IV-lea a fost nevoit să facă destul de mari concesii față de solicitările care, cu puțin înaintea, nu ar fi fost acceptate. În categoria

⁵ S-a născut în anul 1216, la Esztergom, ca urmare a legăturii matrimoniale dintre Andrei al II-lea și Iolanda de Courtenay, fiica lui Pierre de Courtenay, împăratul latin de Constantinopol. Se pare că a devenit regină a Aragonului ca urmare a unui aranjament matrimonial solicitat chiar de Sfântul Scaun, în scopul întării regatului aragonez cu câteva teritorii ce aparțineau coroanei maghiare și care ar fi trebuit să constituie zestrea Violantei. Căsătoria proiectată în 1234 a fost celebrată în toamna lui 1235. A devenit a doua soție a lui Jaime de Aragon și s-a implicat activ în politica de expansiune a regatului aragonez. În scurta ei viață a avut 10 copii, cinci fete și patru băieți. A murit în anul 1251 la Huesca și a fost înmormântată în abația cisterciană de la Vallbona de les Monges, fiind până astăzi unica descendentă arpadiană al cărei mormânt nu a fost profanat. În anul 2002, guvernul maghiar și-a exprimat intenția de a-i face analizele osteologice, dar autoritățile monahale s-au opus deschiderii mormântului.

⁶ Este primul rege creștin a cărui „autobiografie” este cunoscută. A se vedea *The Book of Deeds of James I of Aragon. A translation of a Medieval Catalan Llibre dels Fets*, edited and translated by Damian J. Smith and Helena Buffery, Aldershot Ashgate, 2003, *passim*.

⁷ Augustinus Theiner, *Vetera Monumenta Historica Hungariam Sacram Illustrantia, 1216–1352*, vol. I, Romae, 1859, p. 133.

acestor concesiilor este și atenția tot mai mare acordată cerințelor și poruncilor care veneau de la Sfântul Scaun, acesta fiind contextul în care poate fi plasată și diploma cavalerilor ioaniți din 2 iunie 1247. Bela al IV-lea nu era la prima tentativă de negociere a unor revendicări teritoriale ce privesc structurile de putere non-maghiare în cuprinsul părților conexe regatului arpadian. După ce în 1236 papa Grigore al IX-lea îi cerea abatelui cistercian de Czikádor să impună unui frate al lui Bela, Coloman, restituirea unor proprietăți pe nedrept luate templierilor în anul 1240, chiar Bela a decis, probabil presat și de împăratul Frederic al II-lea, să restituie Bisericii Romane, sub o formă atipică, bunurile și proprietățile luate de la cavalerii teutoni, pe care le încredințase Capitlului General al cistercienilor de la Cîteaux⁸. Să nu uităm însă că Sfântul Scaun nu înceta să ceară regilor arpadieni restituirea Țării Bârsei, considerată parte din patrimoniul Scaunului Apostolic. Iată că sub presiuni diverse regele arpadian înțelegea să cedeze acolo unde nu mai putea să reziste.

Să revenim la Violante, regina de origine maghiară a Aragonului, neînvestită cu zestre. Încă de la începuturile implicării ei, cu consimțământul soțului, în afacerile politice ale regatului aragonez, Violante a stabilit o foarte bună colaborare cu ordinul ioanit. Acesta, ținând seamă de *condițiile funcționale de cruciadă* atât în Aragon, cât și în zonele limitrofe ale acestuia, precum vor fi condițiile și în Transilvania și Severinul anului 1247, era activ datorită indicațiilor Romei, față de care depindea, în zonele unde regalitățile trebuiau sprijinite militar împotriva necreștinilor (în Peninsula Iberică fiind încă maurii, în Transilvania cumanii și incursiunile tătarilor, dar și schismaticii). Totuși, să nu uităm că *Ioaniții acționează în zonele care din punct de vedere public sunt sub acoperirea juridică a cruciadei*. A nu se confunda așezămintele ioanite oricum exempte (scutite de raporturi de subordonare față de puterea temporală) cu teritoriile unde ei desfășoară activități militare care sunt canonic într-o zonă de excepție față de situația juridică obișnuită și asupra cărora Sfântul Scaun emite pretenții de suzeranitate. Din această cauză dorința Violantei de a-l sprijini pe soțul ei în procesul de creștere a regatului aragonez a intrat în conexiune cu interesele ordinului ioanit și ale Romei⁹. Așa că ioaniții aflați, repetăm, în serviciul Scaunului Apostolic au intrat rapid în colaborare strânsă cu regele Jaime I și regina Violante, care le-au încredințat un important rol militar de gestionat atât dincolo, cât și dincoace de Pirinei, regatul Aragonului și părțile-i conexe extinzându-se atunci către comitatul Rousillon și înspre Occitania în nord-est, dar și spre Valencia și insulele Baleare în sud-est. Adăugăm, din dorința de a nu cădea în eroarea istoriografiilor central-est europene pentru care organizarea politico-teritorială a *Christianitas* se pare că nu există, că regele Aragonului Pedro II, tatăl lui Jaime și socrul lui Violante, a reînfeudat regatul său lui Inocențiu al III-lea, în anul 1205, după ce acesta îl încoronase în septembrie 1204 în biserica Sfântul Pancrațiu din Roma. Avem așadar o paritate în ceea ce privește statutul de feude (e o feudă atipică) atât a regatului aragonez, cât și a regatului maghiar. Insistăm pe acest fapt pentru a reînnoi ideea avansată de noi de circa 15 ani, privind atenția pe care o acordă Sfântul Scaun celor două extremități ale *Christianitas*.

Cavalerii ioaniți au devenit atât de apropiați de regina Violante – în dimensiunea rolului deținut de aceștia ca reprezentanți ai Romei –, încât soția lui Jaime I a ajuns să le

⁸ Șerban Turcuș, *Sfântul Scaun și românii în secolul al XIII-lea*, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 232, 268-269.

⁹ Pentru o perspectivă metodologică relativă la problema frontierei în Peninsula Iberică cu implicarea ordinelor de monahi-cavaleri a se vedea *Hacedores de Frontera. Estudios sobre el contexto social de la Frontera en la España medieval*, Alejandro Rodriguez de la Peña Manuel (director), Madrid, CEU Ediciones, 2009.

încredințe misiuni nu doar de natură politică, ci și de natură personală, dar cu caracteristici de afacere regală. Iar una dintre aceste probleme personale/afacere regală a fost, cum am văzut deja, aceea a obținerii și apoi a recuperării zestrei pe care fratele ei, regele maghiar, refuza să i-o acorde în termenii în care fusese negociată. Probabil au fost mai multe insistențe ale Violantei îndreptate către fratele său Bela, cărora acesta nu le-a răspuns. În asemenea condiții regina Aragonului s-a adresat Suveranului Pontif pentru a reuși să recupereze drepturile teritoriale și bănești care i se cuveneau. Violante făcea apel la Sfântul Scaun nu pentru că era ultima instanță de apel care gestiona afacerile publice din Christianitas, ci pentru că însăși căsătoria ei fusese rezultatul unui aranjament pontifical. Un posibil prim moment în care se remarcă o intervenție pontificală pe această temă este o scrisoare de răspuns pe care Inocențiu al IV-lea i-o adresează regelui Jaime I al Aragonului în data de 30 aprilie 1245, două luni înainte de deschiderea conciliului Lyon I, punct de maximă teoretizare a puterii pontificale. Prin scrisoare, episcopul Romei îl asigură pe monarhul aragonez că-și va da toată silința pentru recuperarea banilor care i se cuvin reginei Violante ca zestre. Surprinde faptul că promisiunea este făcută în preajma conciliului Lyon I, moment pe care unii îl văd ca sfârșit al Evului Mediu, iar majoritatea zdrobitoare a istoricilor îl califică drept climaxul luptei între Sfântul Scaun și Imperiu, războiul fiind câștigat de Roma prin depunerea împăratului Frederic al II-lea. Iar regele Aragonului, Jaime I, a participat personal la conciliu, ca semn al supunerii față de Sfântul Scaun. Evident că în acest joc regele maghiar Bela al IV-lea era o piesă marginală, cu o importanță minoră, iar dacă Inocențiu al IV-lea promisesse recuperarea zestrei Violantei, se va ține de cuvânt.

Una dintre temele majore ale conciliului din 1245 a fost aceea a luptei împotriva tătarilor, ea jucând un rol esențial în configurarea solicitărilor pe care Inocențiu al IV-lea le-a adresat regelui maghiar. Bela al IV-lea a făcut apeluri presante către Roma, în calitate de vasal, pentru a fi ajutat în gestiunea situației apărute după invazie, regatul maghiar fiind cel mai expus incursiunilor de mică și medie intensitate ale mongolilor. În viziunea lui Inocențiu al IV-lea, regele maghiar aflându-se într-o stare de criză, Suveranul Pontif nu putea fi refuzat dacă ridică problema zestrei datorate Violantei. Cum se vede din documentele anexate, ioaniții fuseseră însărcinați cu recuperarea bunurilor Violantei, alături de templieri, dar prioritatea revenea ioaniților, ei fiind implicați în afacerile regatului de Aragon mult mai puternic decât templierii.

Analiza diplomei cavalerilor ioaniți emisă la 2 iunie 1247 ne relevă de la început că este un document plin de inadvertențe de ordin canonic, fiind, se pare, o încercare a lui Bela de a rezolva solicitarea lui Inocențiu al IV-lea. Așa cum scriam în urmă cu mai bine de un deceniu, formulările din diplomă au sfârșit prin a reprezenta însă un afront la adresa ioaniților ca mandatar ai intereselor Romei. Prin urmare, aceștia au refuzat să intre în posesia elementelor teritoriale și ale altor venituri pe care regele arpadian dorea să le doneze pentru a reuși să compenseze suma datorată Violantei, pentru că erau dintre cele mai nesigure venituri care puteau fi percepute din regatul arpadian și din părțile conexe. Cea mai importantă parte a donației era Țara Severinului, un teritoriu față de care regii arpadieni doar emiteau pretenții, dar pe care nu-l prea posedau și de care se apropiaseră venind pe urmele Bisericii Romane și ale fraților dominicani.

Se conturează însă mari dileme pentru cei care s-au apropiat de această diplomă donativă. De ce anume între data emiterii diplomei de regele maghiar și data confirmării de către Inocențiu al IV-lea au trecut trei ani? De ce diploma nu apare decât în registrul pontifical? Și mai e o întrebare destul de neplăcută: cum se explică iresponsabilitatea traducătorilor din *Documente privind Istoria Românilor, C. Transilvania*, vol. I, 1075–1250,

și din *Documenta Romaniae Historica*, D. *Relații între Țările Române*, de a traduce documentul fără partea introductivă, care reprezintă intervenția lui Inocențiu al IV-lea și a cancelariei pontificale, având în vedere că este singurul text păstrat?

Au fost trei ani de negocieri strânse între ioaniți, mandatarii Sfântului Scaun și avocații lui Violante, pe de o parte, și regele maghiar Bela al IV-lea, pe de alta. Așa cum se vede în documentele anexate de noi, diploma a fost un compromis pe care, cu viclenie, Bela a încercat să-l facă pentru a scăpa de datoria față de sora sa, presat fiind de Scaunul Apostolic. Compromis care avea în vedere o istorie încărcată din acest punct de vedere: în primul rând, dosarul cavalerilor teutoni, unde era vorba de un teritoriu Țara Bârsei donat Sfântului Scaun și pe care acesta îl va solicita pe întreg parcursul secolului XIII; în al doilea rând, cenșura pe care aristocrația tribală o arăta, de la Bula de aur din 1222, față de înstrăinările de terenuri care o văduveau astfel de posibilitatea extinderii posesiunilor; și probabil că aceasta este și semnificația nepăstrării diplomei în arhiva cancelariei maghiare. Altfel spus, a fost o chestiune pe care regele maghiar nu a dorit să o treacă, pe cât posibil, sub tăcere. Oricum, istoriografiile care au atins perioada regatului lui Bela al IV-lea ca rege al maghiarilor evidențiază că acesta avea obiceiul de a nu-și respecta cuvântul dat, în epocă trecând drept un un mincinos; sau, în termenii de astăzi, un partizan a ceea ce numim *real politik*¹⁰. Cât privește lipsa traducerii părții inițiale din documentul pontifical noi o vedem ca o tentativă de natură pozitivistă și seculară de a minimiza rolul esențial pe care Sfântul Scaun l-a avut în această negociere, ce avea ca miză datoria față de regina Aragonului, Violante.

Deși, alături de ioaniți, de zestrea Violantei s-au ocupat și templierii, se pare că ioaniții au fost preferați și de Roma și de Violante, dar și de regele maghiar: templierii ar fi fost mult mai agresivi din punctul de vedere al aspectului financiar și al proprietăților. Ioaniții aveau în regatul arpadian câteva conventuri, ceea ce făcea ca o astfel de donație să pară benignă. De aceea a și crezut monarhul arpadian că ioaniții ar fi soluția cea mai optimă. Dar spre deosebire de istoria așezămintelor ioanite din ținuturile maghiare – sau sub stăpânire nominală maghiară care erau mici enclave fără prea mare consistență –, de data aceasta era vorba de o donație mult mai amplă, care implica alte consecințe, exact în zonele de extindere dorite de regatul arpadian.

Să vedem însă ce a donat regele maghiar ioaniților care administrau zestrea Violantei. Nucleul de bază al donației era Țara Severinului, cnezatele lui Ioan și Farcaș și teritoriul Cumaniei. Care este statutul Țării Severinului la momentul în care discutăm despre recuperarea datoriei față de Violante? Este o zonă de extremă frontieră pentru regatul maghiar, cu o fluiditate administrativă destul de evidentă pentru a ne face să credem că regii maghiari mai degrabă emiteau pretenția asupra ei decât o controlau efectiv. Fusese creată în 1231–1232, dar aceste structuri devin funcționale în regat mulți ani mai târziu. Desigur, perspectiva reatașării la *Christianitas* această zonă este similară, până la un punct, cu acele regiuni din Peninsula Iberică în care ioaniții sprijineau regatul Aragonului; aveau un conținut religios distinct de cel al cuceritorului și o organizare politică ce trebuia să dispară, pentru a deveni un tampon schismatic între regatul arpadian supus Romei și regatul bulgar ce tocmai renunța la protecția Romei¹¹. Așadar, pentru Violante și ioaniți stăpânirea condiționată, așa cum o înțelegea monarhul

¹⁰ Un episod de asemenea factură este lipsa ajutorului promis cneazului Daniel de Halici, în același arc de timp tratat aici, deși principele galițian îl ajutase în conflictele din Austria și Boemia. Catherine Durand-Cheyne, *Alessandro Nevski o il Sole della Russia*, Roma, Salerno Editrice, 1987, p. 380.

¹¹ Viorel Achim, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Angevini*, București, Editura Enciclopedică, 2009, p. 132 și 135.

arpadian a Țării Severinului, nu numai că nu putea să producă banii scontăți, ci mai degrabă ar fi solicitat fonduri suplimentare pentru menținerea unei stăpâniri fragile, într-o zonă necunoscută ioaniților și cu o monarhie debilă și vicleană. Surprinde în textul diplomei cu referire la Țara Severinului amintirea funcționării unor structuri ecleziastice conduse de arhiepiscopi și episcopi. Întrucât acolo nu exista o ierarhie dependentă de Biserica Romană, istoricii au concluzionat că în zonă era vorba de o structurare ecleziastică aparținătoare ritului răsăritean. Oare de ce ioaniții trebuiau să respecte această stare de fapt? Ei bine, dacă ne uităm la istoria timpurie a ordinului ioanit în regatul arpadian vom înțelege de ce. Venirea ioaniților în această margine a *Christianitas* s-a datorat reginei Eufrosina, fiica cneazului Mstislav I al Kievului, căsătorită la 16 ani, în jurul anului 1146, cu regele arpadian Geza al II-lea. Era mama lui Bela al III-lea și străbunica lui Bela al IV-lea. Atât Eufrosina, cât și Bela al III-lea au fost, în pofida educației lor în ritul grec, sprijinitori ai ordinului ioanit, Eufrosina retrăgându-se la bătrânețe, silită și de fiul ei, în conventul ioanit din Ierusalim; în timp ce Bela al III-lea a făcut, din poziția de principe Constantinopolitan, o donație conventului ioanit din Ierusalim. Iată așadar că ioaniții dovedeau o oarecare posibilitate de interacțiune cu factorii bisericești locali, dacă ținem cont de istoria fondării așezămintelor lor din regatul arpadian. De altfel, într-o bulă papală din 1238, li s-a reproșat ioaniților raporturile pe care le aveau cu clerul bisericilor orientale¹².

Distribuția fragmentată a donației ne face să credem că monarhia maghiară avea o vagă cunoaștere a posibilităților financiare a acelei zone, lăsându-i pe ioaniți să-și gestioneze cum vor putea teritoriul respectiv și să scoată cumva suma datorată Violantei. Din acest punct de vedere, donația la care ne referim seamănă flagrant cu aceea făcută de tatăl său, Andrei al II-lea, cavalerilor teutoni în anul 1211, fiind de fapt o donație *in spe*, o *donație cu speranța că și nu una cu certitudinea că*. De fapt, credem că acesta a fost și motivul care i-a nemulțumit atât pe Violante, cât și pe ioaniți. Din nou, Bela al IV-lea nu oferea certitudini, ci promisiuni. După 12 ani de amânări *sine die*, regina Aragonului și mandatarii săi, ioaniții, se vedeau puși în situația de a trebui să administreze ei teritorii de pe care să strângă ei veniturile, nu să le fie încredințate direct sumele datorate. Iar 1247 a fost un an foarte greu pentru ordinul ioanit, fiind momentul în care a fost pierdută marea lor fortăreață de la Ashkelon. Cert este că, nemulțumită de soluție, Violante s-a adresat din nou Suveranului Pontif, care a decis o anchetă îndreptată contra regelui maghiar și aceasta reiese din documentele anexate. Nemulțumiți au fost și ioaniții, care se vedeau puși în fața unui nou front de luptă, fără nicio finanțare și fără posibilități concrete de recuperare a zestrei reginei Aragonului.

Termenii diplomei fuseseră negociați între regele Bela al IV-lea și Rembald, marele preceptor ioanit al părților cismarine. Potrivit istoriografiei maghiare, acest Rembald este un personaj-cheie în afacere și vom înțelege de ce. Rembald de Voczon făcuse de mai multe ori, până la 1247, oficii de „agent diplomatic” între Sfântul Scaun și regii Ungariei. De aceea, fusese folosit și pentru a negocia diverse chestiuni ce implicau ordinul ioanit, printre care poate și căsătoria Violantei cu Jaime I. Cel puțin așa lasă să se înțeleagă și Hunyadi¹³. Dar alte detalii sunt semnificative în biografia lui Rembald. El a fost, în perioada 1237–1238, judecător-delegat al Sfântului Scaun în regatul arpadian și se pare că a avut o prezență în acest areal înainte de 1247; deci exact când se negocia condiția zestrei Violantei și se emitea diploma cavalerilor ioaniți (cel

¹² Ernle Bradford, *Storia dei cavalieri di Malta*, Milano, Mursia Editore, p. 39.

¹³ Zsolt Hunyadi, *op. cit.*, p. 55.

puțin așa sugerează textul diplomei). Însă ceea ce este cel mai important în biografia lui Rembald, din punctul nostru de vedere, constă în extracția lui teritorială. Potrivit lui Jean Raybaud, Rembald se născuse în Provence¹⁴, mai precis în Beauson. Or, această origine provensală ne face să credem că Rembald a fost anume ales de Violante și de soțul ei, întrucât era din regiunea unde acești monarhi iberici aveau teritorii și posesiuni. În consecință, Rembald întrunește mai multe condiții pentru a fi „ofițerul de credit” pentru zestrea Violantei: este ioinit, este originar din Provence și este un personaj care a efectuat, în subordinea Sfântului Scaun, activități juridice în regatul maghiar. La întrebarea firească de ce nu a fost implicat chiar marele maestru al Ordinului pentru această încredințare de teritorii destul de extinsă în intenție, dar puțin semnificativă financiar, răspunsul e următorul: marele maestru Guillaume de Châteauneuf (1242–1258) avea o situație incertă, fiind în prizonierat de câțiva ani, titlul de locțiitor al ordinului fiind deținut de Jean de Ronay. Istoriografia acestui ordin afirmă că Marele maestru a fost eliberat – împreună cu regele Franței, Ludovic al IX-lea – în schimbul unei imense sume de răscumpărare, chiar în 1250, anul în care Inocențiu al IV-lea confirmă diploma ioiniților. Așadar, Rembald urma să se ocupe de afacerile europene ale ordinului, dar nu avea nicidecum posibilitatea să ofere regelui maghiar ajutor material și personal militar; mai degrabă, el era nevoit să recupereze zestrea Violantei și să o folosească și pentru ajutorarea ordinului.

Ce spune Inocențiu al IV-lea în cele două scrisori publicate aici și care sunt menite să-l determine pe Bela al IV-lea să pună în aplicare împrumutul ioiniților cu teritoriile promise prin diploma din 2 iunie 1247: că există o sumă de 12.000 de mărci de argint pe care Andrei al II-lea a promis-o fiicei sale, dar regele arpadian refuză să-i dea surorii sale. În consecință, Suveranul Pontif îi cere lui Bela să se conformeze și să elibereze suma, în caz contrar urmând a fi împrumutat, pentru a se face dreptate Violantei. Cu ducerea la îndeplinire a sentinței sunt însărcinați doi episcopi: Conrad de Worms și Zeland de Veszprém. Prima scrisoare este adresată monarhului maghiar, cea de-a doua celor doi episcopi. Este interesantă nominalizarea celor doi judecători pontificali în persoana celor doi episcopi: unul este din regatul maghiar, celălalt, Conrad, este din Imperiu, imperiu acum lipsit de deținătorul lui, decăzut din drepturi în 1245 și controlat prin interpuși de Inocențiu al IV-lea. Suma datorată de Bela al IV-lea Violantei este consistentă. Un calcul arată că dacă greutatea luată în considerare era corespunzătoare mărcii din Troyes sau mărcii pariziene – care era în epocă în jurul valorii de 244,752 de grame (marca germană avea în jur de 234 de grame, în timp ce aceea din Italia de Nord 238 de grame) – trebuiau livrate reginei Aragonului 2.937,024 de kilograme de argint sau echivalentul a 183,564 de kilograme de aur, dacă respectăm paritatea de 1/16 între aur și argint, după cum se calcula în epocă¹⁵. Suma nu era deloc neglijabilă, Bela al IV-lea fiind pus într-o mare dificultate¹⁶. Așa se și explică de ce, pe lângă Țara Severinului, Bela al IV-lea a

¹⁴ Jean Raybaud, *Histoire des Grands Prieurs et du Prieuré de Saint-Gilles*, 3 vols., Nîmes, Clavel et Chastanier, 1904–1906, p. 156, *apud* Zsolt Hunyadi, *op. cit.*, p. 80.

¹⁵ În regatul arpadian se foloseau marca de Köln de 233,8 grame și marca de Regensburg aproximativ egală cu cea din Troyes de 245,5 grame.

¹⁶ „Într-un codice parizian se află un scurt tabel despre cât de mari erau veniturile ce i se cuveneau regelui maghiar Bela... Este vorba de Bela al III-lea și însemnarea era destinată fie curții engleze, în jurul anului 1185 înainte de a o da de soție pe văduva urmașului la tron Henric fie curții aragoneze, pe la 1195 cu ocazia căsătoriei prințului Emeric cu principesa Constanța. ... Suma veniturilor exprimată în bani se ridica la 166.000 de mărci..., suma e ireal de mare..., este de două ori mai mare decât cea la care peste 250 de ani se apreciau veniturile adunate la apogeul domniei lui Sigismund de Luxemburg”. Vezi Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale 895–1526*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2006, p. 88.

dat în proprietate ioaniților și alte teritorii, sperând că, pe lângă obținerea sumei pentru zestrea Violantei, ioaniții ar fi dat ceva și regalității. Doar că ioaniții nu erau chiar atât de inexperți în calcule.

Deși afirmă, lecturând *prodomo* o scrisoare a lui Bela al IV-lea din noiembrie 1247: „*quos [fratres] iam partis collocavimus in loco magis suspecto, videlicet in confinio Cumanorum ultra Danubium et Bulgarorum*”, că ioaniții au fost așezați temporar în zona donației, Zsolt Hunyadi se miră de ce, după 1250, ioaniții „ar fi părăsit” regiunea Severinului¹⁷. Chiar dacă am fi de acord că au venit în zonă, chestiune de care noi nu suntem deloc convinși, după 1250 se întâmplă următorul lucru: moare Violante, pradă unui acces de febră, potrivit izvoarelor, iar Bela al IV-lea respiră ușurat, din cauză că nu mai este nevoit să cedeze veniturile ioaniților în contul zestrei surorii sale. Iar ordinul ioanit, după ce plătitese răscumpărarea pentru eliberarea marelui maestro, nu mai era dispus să investească forțe militare și mărci de argint la frontiera Christianitas într-un regim juridic care nu-i oferea absolut nimic palpabil. Iată enigma pe care istoriografiile interesate încă nu o deslușiseră. Faptul că Inocențiu al IV-lea confirmă donația la 20 iulie 1250, deși încercase o renegociere în 1248, se datorează probabil dorinței de a înscrie în registrul pontifical, ca într-un act formal, o proprietate a Bisericii Romane. Regele maghiar temporizase negocierea, iar Inocențiu decidea să înscrie donația cu scopul de a o pune în practică, chiar dacă nu corespundea dorințelor ioaniților și era nepredictibilă financiar. Însă cei din urmă nu s-au mai complicat și au abandonat donația, mai ales că Violante ieșise din scenă prin deces, iar cuantumul zestrei fusese anulat. Sfântul Scaun își va satisface exigențele o jumătate de secol mai târziu: tratând regatul maghiar ca feudă proprie, Bonifaciu al VIII-lea l-a impus pe tronul maghiar pe Carol Robert de Anjou.

ANEXE¹⁸

1

Innocentius Episcopus servus servorum Dei carissimo in Christo filio Bele Ungarie Regi illustri salutem et apostolicam benedictionem.

Ex parte carissime in Christo filie nostre Yolis Aragonum Regine illustris fuit propositum coram nobis, quod, cum clare memorie Andreas Rex Ungarie pater suus, dum viveret, duodecim milia marcarum argenti sibi pro dote donasset, dilectis filiis commendatoribus militie Templi et Hospitalis Ierusalemiani in Ungaria quibusdam redditibus suis, qui *trecenn<i>um* vulgariter nuncupatur, pro huiusmodi pecunia ipsius Regine assignatis tamdiu percipiendis ab ea, donec sibi foret ipsa pecunia plenarie satisfactum, tu, licet dicto Rege sublato de medio donationem huiusmodi ratam habens eam duxeris confirmandam, nichilominus tamen ipsam, quam Apostolica Sedes in sua postmodum protectione recepit, ad mandatum Sedis eiusdem cum carissimo in Christo filio Iacobo Rege Aragonum illustri matrimonium contrahentem, ac propter hoc de Ungarie recedentem partibus predictis redditibus pro tue voluntati libito spoliasti eosque detines in ipsius preiudicium et gravamen.

¹⁷ Zsolt Hunyadi, *op. cit.*, p. 42.

¹⁸ Augusto Quintana Prieto, *La documentación pontificia de Inocencio IV*, Instituto Español de Historia Ecclesiastica, Roma, 1987, p. 488–490. Documentele nu par a fi cunoscute exegetului maghiar al ordinului ioanit, întrucât nu sunt inventariate în lista diplomelor ce privesc ordinul ioanit în regatul arpadian (Zsolt Hunyadi, *op. cit.*, p. 292).

Verum, quia personam tuam inter <alios> orbis principes sincero corde diligamus et favoris gratia prosequamur speciali, ea, que salutem anime tue tuique honoris incrementa rescipiunt, affectamus illaque agere libenter tibi nostris litteris suademus. Quocirca Celsitudinem Regiam monemus, rogamus et hortamur attente, quatinus, si est ita, eidem regine ob reverentiam ipsius Sedis et nostram de premissa pecunia plenariam satisfactionem impendas vel ei redditus restitui facias supradictos ipsamque permittens eosdem pacifice possidere. Alioquin, quia eidem regine in suo iure deesse non possimus, nec debeamus, qui sumus omnibus in iustitia debitores, venerabilibus fratribus Conrado Warmaciensi et Zelando Vesprimiensi Episcopis nostris litteris iniungimus, ut partibus convocatis audiant causam et appellatione remota usuris cessantibus procurent fine debito terminare facientes, quod decreverint per censuram ecclesiasticam, firmiter observari non obstante constitutione de duabus dietis edita in Concilio Generali, dummodo ultra tertiam vel quartam pars altera extra Regnum Ungarie ad iudicium non trahatur.

Datum Lugduni V Idus Aprilis, pontificatus nostri anno quinto.

Traducere

Inocențiu Episcopul, servul servilor lui Dumnezeu, prea scumpului în Christos fiu Bela, regele vestit al Ungariei, mântuire și binecuvântare apostolică.

S-a arătat în fața noastră, din partea prea scumpei în Christos fiică a noastră Iolanda, ilustra regină a Aragonului, că, după ce Andrei, regele Ungariei de nobilă amintire, tatăl său, pe când trăia, îi dăruise ca zestre douăsprezece mii de mărci de argint, iubiților fii, comandanților templierilor și ospitalierilor ierusalimitani din Ungaria fiindu-le încredințate, pentru acești bani ai reginei niște venituri, numite în limba obișnuită *trecenn<i>um*, pentru a fi primite de aceasta, până când va fi îndestulată cu întreaga sumă de bani, tu, după ce zisul rege a trecut în neființă, socotind ca valabilă această donație, ai găsit cu cale să o întărești, totuși ai păgubit-o după bunul tău plac pe cea pe care Scaunul Apostolic a primit-o mai târziu sub protecția sa, la porunca aceluiși Scaun căsătorindu-se cu prea scumpul în Christos fiu Iacob, regele vestit al Aragonului, și îndepărtându-se, din această pricină, din părțile Ungariei, de înaintezisele venituri și le deții întru prejudiciul și vătămarea sa.

Însă, pentru că noi iubim persoana ta, între <ceilalți> principii ai lumii, cu inimă sinceră și te investim cu o favoare osebită, te dăruim cu cele ce privesc mântuirea sufletului tău și sporul onoarei tale și te îndemnăm cu drag, prin scrisoarea noastră, să împlinești aceste lucruri. Drept pentru care o sfătuim pe Înălțimea Regală, o rugăm și o îndemnăm cu stăruință, ca, dacă cumva este așa, atunci să faci deplină îndestulare aceleiași regine în privința acelor bani, din respect pentru Scaunul Apostolic și pentru noi, sau să pui să îi fie restituite acele venituri mai sus pomenite îngăduindu-i acesteia să le stăpânească în pace. În caz contrar, pentru că noi, care le suntem datorii tuturor cu dreptatea, nu putem să o păgubim pe regină de dreptul său, nici nu se cuvine, poruncim, prin scrisoarea noastră, venerabililor frați Conrad, Episcopul de Worms și Zeland, Episcopul de Vespem, ca, după ce vor fi convocat părțile, să audieze cauza și, fără putință de atacare, anulând dobânzile, să-i pună cuvenitul capăt, poruncind ca cele ce au fost hotărâte prin pedeapsă bisericească să fie respectate cu strășnicie fără a se ține seama de constituția despre cele două diete în Conciliul General, numai să nu fie târâtă la judecată cealaltă parte, mai sus de a treia sau a patra <instanță>, în afara regatului Ungariei.

Dată la Lyon, în ziua a cincea <înaintea> Idelor lui Aprilie (9 aprilie), în anul al cincilea al pontificatului nostru (1248).

Innocentius Episcopus servus servorum Dei venerabilibus fratribus Conrado Wormaciensi et Zelando Vesprimiensi Episcopis salutem et apostolicam benedictionem.

Ex parte carissime in Christo filie nostre Yolis Aragonum regine illustris fuit propositum coram nobis, quod, cum clare memorie Andreas Rex Ungarie pater suus, dum viveret, duodecim milia marcarum argenti sibi pro dote destinasset, dilectis filiis commendatoribus militie Templi et Hospitalis Ierosolimitani in Ungaria quibusdam redditibus suis, qui *trecennium* vulgariter nuncupatur, pro huiusmodi pecunia ipsius regine nomine assignatis tamdiu percipiendis ab ea, donec sibi foret de ipsa pecunia plenarie satisfactum, carissimus in Christo filius noster Bela Ungarie Rex illustis, licet dicto Rege sublato de medio donationem huiusmodi ratam habens eam duxerit confirmandam, nichilominus tamen ipsam, quam Apostolica Sedes in sua postmodum protectione recepit, ad mandatum Sedis eiusdem cum carissimo in Christo filio nostro Iacopo illustri Regi Aragonum matrimonium contrahentem, ac propter hoc de Ungarie recedentem partibus predictis redditibus pro sue voluntatis libito spoliavit eosque detinens in ipsius preiudicium et gravamen.

Verum, quia personam suam inter alios orbis principes sincero corde diligamus et favoris gratia prosequamur speciali, ea, que salutem anime sue eiusque honoris incrementa respiciunt, affectamus illaque agere libenter sibi nostris litteris suademus. Unde Celsitudinem Regiam monendam et rogandam duximus attente et hortandam, ut, si est ita, eidem regine ob reverentiam Sedis ipsius et nostram de premissa pecunia plenariam satisfactionem impendat vel ei redditus restituat supradictos ipsamque permittat eosdem pacifice possidere. Ideoque, quia eidem regine in suo iure deesse non possumus, nec debeamus, qui sumus omnibus in iustitia debitores, Fraternitatibus Vestris per apostolica scripta mandamus, quatinus, si prefatus rex monita et preces nostras neglexerit adimplere, vos partibus convocatis audiatis causam et appellatione remota usuris cessantibus fine debito terminetis facientes, quod decreveritis per censuram ecclesiasticam, firmiter observari proviso, ne in terram dicti Regis excommunicationis vel interdicti sententiam proferatis, nisi super hoc a nobis mandatum receperitis speciale. Testes autem, qui fuerint nominati, si se gratia, odio vel timore substarxerint, censura simili appellatione cessante cogatis veritati testimonium perhibere non obstante constitutione de duabus dietis edita in Concilio Generali, dummodo ultra tertiam vel quartam pars altera extra Regnum Ungarie ad iudicium auctoritate presentium non trahatur.

Datum Lugduni V Idus Aprilis, pontificatus nostri anno quinto.

Traducere

Inocențiu Episcopul, servul servilor lui Dumnezeu, venerabililor frați Conrad, Episcopul de Worms și Zeland, Episcopul de Vesprem, mântuire și binecuvântare apostolică.

S-a arătat în fața noastră, din partea prea scumpei în Christos fiică a noastră Iolanda, ilustra regină a Aragonului, că, după ce Andrei, regele Ungariei de nobilă amintire, tatăl său, pe când trăia, îi hărăzise ca zestre douăsprezece mii de mărci de argint, iubiților fii, comandanților templierilor și ospitalierilor ierusalimitani din Ungaria fiindu-le încredințate, în numele reginei, pentru acești bani, niște venituri, numite în limba obișnuită *trecennium*, pentru a fi primite de aceasta, până când va fi

îndestulată cu întreaga sumă de bani, prea scumpul în Christos fiu al nostru Bela, Regele vestit al Ungariei, cu toate că, după dispariția în neființă a zisului rege, socotind valabilă acea donație, găsisse cu cale să o întărească, totuși a păgubit-o după voia sa pe cea pe care Scaunul Apostolic a luat-o mai apoi sub oblăduirea sa, la porunca aceluiași Scaun legând căsnicie cu prea scumpul în Christos fiu al nostru Iacob, vestitul rege al Aragonului și, din această pricină, îndepărtându-se din părțile Ungariei, de înainte-zisele venituri și reținându-le asupra sa întru prejudiciul și vătămarea acesteia.

Însă, pentru că iubim cu inimă sinceră persoana sa între ceilalți principii ai lumii și o investim cu o favoare osebită, o înzestrăm cu cele ce privesc mântuirea sufletului său și sporirea onoarei sale și o îndemnăm cu drag, prin scrisoarea noastră, să împlinească acele lucruri. Drept pentru care am găsit cu cale să o sfătuim și să o rugăm pe Înălțimea Regească, ba chiar să o și îndemnăm cu stăruință, ca, în eventualitatea că este așa, atunci, din respect pentru același Scaun și pentru noi, să dea aceleiași regine deplină îndestulare în privința banilor înainte pomeniți sau să îi restituie sus-zisele venituri și să îi îngăduie să le stăpânească în pace. Și de aceea, pentru că noi, care suntem datori tuturor cu dreptatea, nu putem să o lipsim pe numita regină de dreptul său, nici nu se cuvine, poruncim Frăților Voastre, prin scrisoare apostolică, ca, dacă pomenitul rege va fi trecut cu vederea împlinirea poveștelor și rugămintelor noastre, voi, după ce veți fi convocat părțile, să audiați cauza și, făcând imposibilă orice atacare și desființând dobânzile să puneți cuvenitul capăt făcând ca cele pe care le-ați hotărât prin pedeapsă bisericească să fie respectate cu strășnicie, având grijă să nu cumva să proferați, în țara zisului rege, sentința de excomunicare sau de interdict, doar dacă nu cumva nu veți fi primit poruncă osebită din partea noastră în această privință. Iar pe martorii care vor fi fost numiți, dacă cumva se vor fi sustras, din îngăduință, ură sau teamă, să îi siliți, prin aceeași pedeapsă, oprind orice putință de apel, să dea mărturie adevărului, fără a ține seama de constituția despre cele două diete emisă în Conciliul General, numai să nu fie târâtă cealaltă parte la judecată mai sus de a treia sau a patra <instanță> în afara regatului Ungariei, prin autoritatea <scrisorii> de față.

Dată la Lyon în ziua a cincea <înaintea> Idelor lui Aprilie (9 aprilie), în anul al cincilea al pontificatului nostru (1248).

NEW DOCUMENTARY HYPOTHESES CONCERNING THE CONTEXT AND
SUBSTRATUM OF DIPLOMA OF THE KNIGHTS OF ST. JOHN ISSUING (1247)
(Summary)

Keywords: Order of Hospitallers, Hungarian Kingdom, Țara Severinului, Holy See, Queen Violant of Aragon.

The present paper deals, from the perspective of pontifical documents issued by Innocent IV in favour of Queen Violant of Aragon, with the Diploma of the Knights of St. John. Considering the role of the Knights Hospitaller in the administration of Violant's dowry, daughter of Andrew II of Hungary, due to the Hungarian King Bela IV, as well as their role in the enlargement of the Kingdom of Aragon, in favour of the frontier areas (as in the Romanian region of Țara Severinului), we believe that the Diploma was a manner to solve the Hungarian duty to the Aragon. This is the only perspective that might justify the fact that after the death of Queen Violant, in 1251, we have no other document that would mention the Knights Hospitaller in Țara Severinului, indicating that the problem was gone once the queen was dead.

GÜNES ISIKSEL*

DIPLOMATIE, GUERRE ET COMMERCE : SUR LA GENESE DE L'ÉTAT OTTOMAN**

Les premiers émirs ottomans sont couramment décrits comme les chefs d'une véritable machine de guerre. On leur attribue le rôle principal dans l'organisation et la direction de l'armée et on les présente, implicitement, comme peu enclins au maintien de la paix. L'avancée ottomane du premier siècle de l'histoire de l'État ottoman, dans les Balkans et en Anatolie, est, ainsi corrélée à tout un discours sur l'efficacité de l'institution militaire et sur l'*ethos* chevaleresque (la *ghaza*) des combattants. Cette représentation, à laquelle concourent les premières chroniques ottomanes – postérieures un siècle et demi aux débuts de l'émirat – aussi bien que les sources émanant des États adversaires, procède à une distorsion de la réalité historique, en ce sens qu'elle occulte le rôle des stratégies politiques et commerciales, également décisif que les moyens belliqueux, dans le processus de construction de l'État ottoman¹.

Le contexte socio-politique de la genèse de l'émirat ottoman

Fuyant les invasions mongoles ou provoquées par elles, des tribus turques venues d'Asie centrale pénètrent au XIIIe siècle en masse en Asie Mineure, non seulement sur les terres des sultans seldjoukides, mais aussi dans les principautés chrétiennes, byzantines ou arméniennes, qui composent la marqueterie politique de l'Anatolie orientale². Une partie de ces tribus d'Asie centrale s'installe en Anatolie orientale, où

---

* CETOBAC (France), gunesisiksel@yahoo.com

** Ce texte a été présenté dans le cadre du colloque *Between Worlds: The Age of the Angevines* à Târgoviște, en octobre 2011. Je tiens à remercier aux organisateurs et participants du colloque pour leurs remarques et critiques.

¹ Les historiens de l'Empire ottoman n'ont pas suffisamment étudié le rôle de la diplomatie dans la construction étatique. Si bien que dans un recueil récent sur le sujet, l'activité diplomatique avant le règne de Mehmed II, n'est point évoquée : Bülent Ari, *Early Ottoman Diplomacy: Ad Hoc Period*, dans *Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional*, N. Yurdusev (éd.), London, Routledge, 2003, p. 36–65.

² Les façades maritimes de l'Asie Mineure sont occupées par des formations chrétiennes : au Sud, le royaume arménien de Cilicie, débouchant sur le golfe d'Alexandrette; au Nord, la principauté grecque de Trébizonde sur le littoral anatolien de la mer Noire et le littoral égéen, une série des petites principautés maritimes dont la plupart ont des relations directes avec les Républiques marchandes d'Italie: Pour la royaume de Cilicie : Claude Mutafian *et al.*, *Le Royaume Arménien de Cilicie : XIIe–XIVe siècle*, Paris, CNRS, 1993; pour le royaume de Trébizonde: Anthony Bryer, *The Empire of Trebizond and the Pontos*, London, Variorum Reprints, 1980; et pour les Latins de la mer Égée : Michel Balard, *La Romanie génoise : XIIe – début du XVe siècle*, Rome, École française de Rome, 1978; Elizabeth A. Zachariadou, *Trade and Crusade: Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydin (1300–1415)*, Venice, Istituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini di Venezia, 1983.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. L, 2013, p. 31–47

elle continue de nomadiser, tandis que d'autres groupes progressent davantage vers l'ouest où ils se sédentarisent graduellement³.

La prospérité matérielle du sultanat seldjoukide allait de pair avec une vie religieuse et culturelle rayonnante. L'islamisation du plateau anatolien fut assurément progressive. Les chrétiens autochtones souffraient des fréquentes hostilités qui ravageaient la région, ainsi que de raids menés par des Turcomans et ils voyaient souvent leurs enfants mâles réduits en esclavage par les conquérants. Les sultans seldjoukides de *Roum* (autrement dit, de la Roumanie) semblent avoir conservé une part de la tolérance ou de l'indifférence que manifestaient les Turcs et les Mongols centre-asiatiques vis-à-vis des autres religions : ils épousaient des princesses grecques et géorgiennes, autorisaient le maintien d'églises et de monastères dans leurs domaines.

Assez fortement structurées, les tribus turkmènes créent, dans l'ouest de la péninsule micrasiatique, des beylicats qui reconnaissent la suprématie du sultanat seldjoukide, dont la capitale, Konya, se trouve en Anatolie centrale. Or après la bataille de Köseadağ (1243), les successeurs immédiats de Genghis Khan étendent leur domination en Anatolie, au détriment des Seldjoukides. L'instabilité qui s'ensuit permet aux tribus qui sont entrées en Anatolie avant ou à la suite des Mongols de bénéficier *de facto* d'une certaine indépendance politique. Ces trois groupes – Mongols, Seldjoukides, et Turcomans – s'opposent les uns aux autres sur un échiquier politique où alternent alliances et retournements d'alliances, jusqu'au milieu du XIVe siècle. Les efforts des Mongols pour réduire les beylicats sont globalement improductifs, tout particulièrement dans la partie occidentale de l'Asie mineure. On compte une vingtaine de ces principautés, certaines minuscules, d'autres de taille plus importante et leur extension géographique évolue au gré des victoires et des défaites militaires. Ces bandes de pasteurs, qui jusque-là nomadisaient à la périphérie des villes gouvernées par les représentants du pouvoir seldjoukide, acquièrent aussi une véritable autonomie dans les deux dernières décennies du XIIIe siècle et prennent possession de forteresses importantes en Anatolie occidentale⁴.

En 1261, les Byzantins reprirent Constantinople et durent alors se défendre contre les tentatives de reconquête menées par les Latins. Ils suivirent de ce fait une politique pacifique vis-à-vis des Turcs d'Anatolie, d'autant qu'à cette époque, ces derniers ne cherchaient pas à étendre les territoires qui leur avaient été attribués, mais plus simplement à s'y implanter de façon solide, à y organiser leur vie quotidienne et à établir des relations avec les peuples voisins, notamment avec les villes grecques qui constituaient des lieux de contact et d'échanges économiques⁵. Les sources byzantines comme les sources turques ne font pas mention, dans le dernier tiers du XIIIe siècle, de conflits sérieux entre Grecs et Turcs, tandis qu'elles nous indiquent la présence, en territoire byzantin, de Turcs christianisés qui, quoique peu nombreux, servaient sans doute d'intermédiaires dans l'arrière-pays égéen et dans la région du Pont⁶.

L'Empire byzantin, les Seldjoukides et les Mongols se confrontent en Anatolie, tandis que les puissances voisines – les Mamelouks, les Communes maritimes italiennes

³ Claude Cahen, *La première pénétration turque en Asie mineure*, dans « Byzantion », XVIII (1948), p. 5–67.

⁴ Fuat Köprülü, *Les Origines de l'Empire ottoman*, Paris, De Boccard, 1935 ; Claude Cahen, *La Turquie pré-ottomane*, Istanbul, Institut Français d'Études Anatoliennes, 1988.

⁵ Keith Hopwood, *The Byzantine-Turkish Frontier c. 1250–1300*, dans *Acta Viennensia-Ottomanica, Akten des 13. CIEPO-Symposiums* [1998], Markus Kohbach, Gisela Prochazka-Eisl, & Claudia Romer (éds.), Vienna, 1999, p. 153–161.

⁶ Michel Balivet, *Roumanie byzantine et pays de Rûm Turc : histoire d'un espace d'imbrication gréco-turc*, Istanbul, Isis, 1994.

et les États croisés – avancent leurs propres pions dans la région⁷. C'est dans ce contexte politique que naissent un certain nombre de beylicats en Anatolie occidentale, dont les plus importants sont celui de Hamid à Uluborlu et à Antalya, celui de Menteşe à Milas, celui de Çandar à Kastamonu, celui d'Aydın dans la vallée du Méandre et celui de Germiyan à Kütahya⁸. Les institutions politiques, économiques et culturelles de ces derniers sont plus souvent calquées sur celles de leurs puissants voisins. Ces beylicats, outre leur contribution au développement économique de la région – sur lequel nous reviendrons – jouent un rôle important dans la transformation de la vie culturelle et artistique en Anatolie. Le plus ancien parmi ces beylicats, est celui de Karaman, fondé en Cilicie, qui se rend maître de la capitale seldjoukide, Konya, au plus tard vers la fin du XIIIe siècle⁹. Suivant l'exemple des Karamanides, ces beylicats adoptent le turc comme langue de gouvernement et contribuent à la turcification des populations ouest-anatoliennes. Ils érigent des monuments civils (caravansérails, hôpitaux) et religieux (madrâsas, mosquées) qui se substituent graduellement à la superstructure architecturale et urbaine de la civilisation byzantine¹⁰.

À la lisière du *limes* byzantin, à l'ouest de ces principautés, émerge vers la fin du XIIIe siècle un petit beylicat « de la marge » (*uç beyliği*) – celui des Ottomans. De fait, la principauté des *Osmanlı* est une formation politique que rien ne semble distinguer des autres si ce n'est son étroitesse et sa fragilité¹¹. Comment expliquer le fait que ce soit ce beylicat, plutôt qu'un autre, qui est parvenu à s'imposer, au cours du XIVe siècle, à la fois aux principautés turcomanes d'Anatolie, aux États chrétiens des Balkans, puis à l'Empire byzantin ? C'est là une question qui préoccupe depuis fort longtemps les ottomanistes et qui ne saurait être ignorée dans la construction de notre problématique.

Vision du monde d'Osman

Selon la formulation de Paul Wittek, les premiers Ottomans étaient motivés par une idéologie centrale et fédératrice : la guerre sainte contre l'Infidèle. Après l'étude des premières chroniques ottomanes et en particulier le texte d'Ahmedî – un poète de la fin

⁷ Reuven Amitai-Preiss, *Mongols and Mamluks : the Mamluk-Ilkhānid War, 1260–1281*, Cambridge & New York, Cambridge University Press, 1995, p. 157–179. Pour la position byzantine par rapport à ce conflit : Michael Angold, *Byzantium in Exile*, dans *The New Cambridge Medieval History V, c. 1198 – c. 1300*, David Abulafia (éd.), Cambridge, Cambridge University Press, 1999, p. 543–567.

⁸ Paul Wittek, *Das Fürstentum Mentesche, Studie zur Geschichte Westkleinasiens im 13.–15. Jh.*, Istanbul, Zaman Kitaphanesi, 1934 ; Yaşar Yücel, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar* [Études sur les beylicats anatoliens], Ankara, TTK, 1989. Sur les Germiyan et Aydınoğulları, *infra*.

⁹ Metin Sözen, Necdet Sakaoglu, *Şikâri – Karamanname*, Karaman, CEKÜL, 2005.

¹⁰ Gönül Öney, Eva Schubert, *Genèse de l'Art ottoman : l'héritage des Emirs*, Aix-en-Provence, Édisud, 2002. Pour la société byzantine face à la « turquification » de l'Anatolie, cf. Speros Vryonis, *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the Eleventh Through the Fifteenth Century*, Berkeley, University of California Press, 1971.

¹¹ Rappelons ces quelques points : les ancêtres d'Osman devaient être installés, vers 1225, dans la région d'Ahlat, sur le lac de Van, et placés sous l'autorité d'un certain Süleyman. Un de ses fils, Ertugrul aurait gagné la confiance des Seldjoukides qui lui concèdent un fief en Bithynie. Le fils d'Ertugrul, Osman, doit son ascension au pouvoir, à son affiliation à une confrérie de la région et surtout à l'influence de son beau-père, le cheikh Edebalı. Il réussit à enrôler, les différents clans de l'*uç* sous sa bannière. Bien qu'un courant historiographique hypercritique – celui de Colin Imber (voir *infra*) – mette en doute l'historicité d'Ertugrul, une monnaie d'Osman évoque son nom : Ibrahim Artuk, *Osmanlı beyliğinin kurucusu Osman Gazi'ye ait sikke* [Une monnaie du fondateur de la dynastie ottomane, Osman Gazi], dans *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071–1920)* [L'histoire sociale et économique de la Turquie (1071–1920)], Ankara, Meteksan, 1980, p. 23–33.

du XIVe siècle –, Wittek conforte sa théorie à la lecture d'une inscription arabe de la citadelle de Bursa, datée de 1338¹² : « [...] le grand émir et éminent, et combattant de la foi sur le chemin de Dieu, le sultan des conquérants (*sultan al-ghuzât*), le conquérant fils de conquérant [...] le bras droit de la foi, Orhan, fils d'Osman, que Dieu prolonge sa vie ». Cette inscription précisément datée permet à Wittek d'inventorier le lexique de la guerre Sainte et elle lui permet de faire de cette dernière le socle idéologique de l'unité ottomane et le motif premier de son expansion territoriale¹³.

Halil Inalcık a infléchi la thèse de Wittek sans pour autant toucher à ses propositions essentielles. Il a montré que les changements démographiques, socio-économiques et politiques survenus à la fin du XIIIe siècle dans la région frontalière de l'Anatolie occidentale, surtout en Bithynie, ont contribué d'abord à la formation d'un clan autour d'Osman Ier, puis à la fondation d'un État, sous le règne d'Orhan Ier. Inalcık rejoint cependant la thèse de Wittek sur un point essentiel : la *ghaza* est l'activité primordiale des premiers Ottomans, à la fois sur le plan militaire et sur le plan idéologique¹⁴.

Rudi Paul Lindner a attaqué la thèse de Wittek en se fondant sur trois critiques essentielles. D'une part, il cherche à démontrer, en s'appuyant sur l'anthropologie des formations des clans en Eurasie, que la thèse wittekena ignore les conditions de formation des tribus dans l'espace turco-mongol. D'autre part, selon lui, les Ottomans ne sont pas des nomades au sens strict du terme et leur formation politique est de nature inclusive plutôt qu'exclusive. C'est-à-dire que, dans le contexte de la formation du groupe ottoman – ce que Lindner appelle *the Ottoman enterprise* –, un discours sur la *ghaza*, serait de nature à entraver l'adhésion des populations et des mercenaires non musulmans et surtout des entités politiques chrétiennes. Enfin, à l'encontre des lectures littérales, qui présentent les premiers Ottomans comme des guerriers dévoués de l'Islam, Lindner insiste sur la prégnance d'éléments hétérodoxes et sur la rémanence de croyances chamanistes dans la culture et les pratiques religieuses de ces combattants¹⁵.

Or avant Lindner, plusieurs auteurs avaient déjà insisté sur l'importance du conflit qui oppose les Ottomans à leur principal rival musulman dans la région, les Germiyanides¹⁶. La rivalité entre ces deux États turcomans de Bithynie apparaît dans la jeunesse d'Osman, et prend fin avec la conquête ottomane du beylicat germiyanide à la fin du XIVe siècle. *A fortiori*, l'expansion ottomane se fait d'abord aux dépens d'autres États musulmans, censés pourtant partager cette même idéologie de la *ghâza*. Ainsi, pendant le règne d'Orhan Ier, les Ottomans annexent leur voisin occidental, le beylicat

¹² Pour une analyse critique sur l'épopée d'Ahmedî : Pal Fodor, *Ahmedî's Dâsitân as a Source of Early Ottoman History*, dans « Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungarica », 38 (1984), p. 41–54 et pour une relecture de l'inscription de Bursa, cf. Irène Beldiceanu-Steinherr, *Analyse de la titulature d'Orhan sur deux inscriptions de Brousse*, dans « Turcica », 34 (2002), p. 223–240.

¹³ Paul Wittek, *The Rise of the Ottoman Empire: Studies on the History of Turkey, 13th–15th Centuries*, Colin Heywood (éd.), London, Royal Asiatic Society Books, 2012. La théorie de Wittek a trouvé un écho très favorable dans l'historiographie nationaliste turque. Par exemple, Osman Turan, *The Ideal of World Domination among the Medieval Turks*, dans « Studia Islamica », 4 (1955), p. 77–90.

¹⁴ Halil Inalcık, *Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg* [Fondateur du beylicat ottoman, Osman Beg], « Belleten », LXXI/261 (2007), p. 479–536 (+ 1 carte).

¹⁵ Rudi Paul Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Bloomington, Indiana University Press, 1983, p. 4–51.

¹⁶ Gyula Kaldy-Nagy, *The Holy War (jihad) in the First Centuries of the Ottoman Empire*, « Harvard Ukrainian Studies », 3–4 (1979–80), p. 467–473. Le pays de Germiyan se trouvait au sud-ouest des possessions ottomanes. Durant la dernière décennie du XIIIe siècle, le prince de Germiyan contrôlait toute la façade occidentale du sultanat seldjoukide au long de la route Kütahya–Eskişehir–Ankara.

de Karesi¹⁷. La *ghaza* ne serait donc pas la motivation essentielle de l'alliance politico-militaire fédérée autour d'Osman – pas plus, d'ailleurs, que parmi les autres clans turcophones de la région –, elle aurait servi, la plupart du temps, à la justification *a posteriori* des attaques des villes et forteresses chrétiennes avoisinantes¹⁸.

Colin Imber a fortement contribué à la réfutation de la thèse de Wittek. Après avoir mis en doute la fiabilité des chroniqueurs turcs de la fin du XVe siècle, en ce qui concerne l'événementiel politique du XIVe siècle, il démontre que les sources contemporaines, byzantines, slaves et italiennes, n'évoquent nullement, pour justifier l'avancée ottomane, une motivation telle que la *ghaza*. La symbiose économique et sociale qui caractérise l'entremêlement des intérêts musulmans et chrétiens en Anatolie occidentale à la fin du Moyen Âge, le cosmopolitisme bureaucratique et enfin le syncrétisme religieux qui signent l'État ottoman des origines, excluent, de concert, selon Colin Imber, que la *ghaza* pût être considérée comme un mobile efficace et suffisant aux yeux des guerriers d'Osman Ier et de ses successeurs¹⁹. La relecture hypercritique d'Imber a suscité des oppositions au sein des ottomanistes. Selon Cemal Kafadar, les chefs des clans turcs du XIVe siècle, sont bien célébrés comme des *ghazi* dans les chants populaires et dans les épopées, aussi bien que dans les inscriptions. Les premiers Ottomans n'ont d'autre choix que de se proclamer *ghazi* pour s'attirer le soutien des populations musulmanes. Selon lui, ce terme s'adresse aux musulmans orthodoxes, non aux porteurs de croyances tribales et chamanistes que le courant dominant islamique ne saurait tolérer²⁰.

En effet, au moment de la construction étatique ottomane, l'invocation de la religion pour légitimer la guerre et l'expansion territoriale est devenue une stratégie banale des petites principautés, aussi bien chrétiennes que musulmanes, tant dans les Balkans qu'en Anatolie occidentale, à l'instar des États vestiges des Croisades, des royaumes serbe, bulgare, et même parmi les mercenaires catalans. Dans la lutte effective pour le gain de territoires, de butins et de pouvoir, toutes ces organisations guerrières ne sont néanmoins nullement indisposées à l'idée de porter l'estocade contre leurs coreligionnaires²¹.

Keith Hopwood insiste sur les bienfaits que représentent pour les premiers Ottomans l'instauration d'un climat favorable au développement de l'activité commerciale, au moins aussi rémunératrices que les perspectives de butin dans un contexte de *ghaza*²². Les premières chroniques ottomanes, largement utilisées pour illustrer l'esprit de *ghaza*, fourmillent de tractations diplomatiques avant, pendant et après les conflits qui témoignent du souci des premiers Ottomans de réunir des conditions

¹⁷ Elizabeth A. Zachariadou, *The Emirate of Karasi and that of the Ottomans: Two Rival States*, dans *The Ottoman Emirate (1300–1389)*, Elizabeth Zachariadou (éd.), Rethymon, University of Crete Press, 1993, p. 225–236.

¹⁸ Şinasi Tekin, *XIV. Yüzyılda Yazılmış Gazilik Tarikası "Gaziliğin Yolları" Adlı Bir Eski Anadolu Türkçesi Memi ve Gazal/Cihad Kavramları Hakkında*, dans « Journal of Turkish Studies », 13 (1989), p. 139–204.

¹⁹ Colin Imber, *The Ottoman Dynastic Myth*, dans « Turcica », 19 (1987), p. 7–27 et idem, *What does 'Ghazi' actually mean?*, dans *The Balance of Truth: Essays in Honour of Professor G. L. Lewis*, Colin Heywood, Colin Imber (éds.), Istanbul, Isis Press, 2000, p. 117–137.

²⁰ Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: the Construction of the Ottoman State*, Berkeley, University of California Press, 1995.

²¹ Halil İnalcık, *The Rise of the Turcoman Maritime Principalities in Anatolia, Byzantium, and the Crusades*, dans « Byzantinische Forschungen », 9 (1985), p. 179–211.

²² Signalons aussi les travaux de Michel Balivet qui a démontré les conditions de la symbiose d'intérêts des gens de la frontière. Michel Balivet, *op. cit.*; idem, *Mélanges byzantins, seldjoukides et ottomans*, Istanbul, Isis, 2005.

politiques favorables au développement des échanges²³. Ajoutons que l'avancée ottomane en Bithynie n'obéit pas tant à des logiques de destruction et de prédation pures et simples ; il vise plutôt la substitution d'un système de ponction fiscale à un autre, c'est-à-dire le transfert d'un grand nombre de revenus vers le nouvel État.

Militairement, les principautés turcomanes resteront maîtres du terrain mais elles occuperont la place d'autant plus solidement que faute de pouvoir résister par ses propres forces à leur avance, la société byzantine préféra accepter voire faciliter cet état de fait. Il y a bien entendu, dans une première étape, des heurts, parfois très violents, mais il s'agit des tensions d'ordre socio-économique entre nouveaux venus et autochtones, au sein desquelles le beylicat ottoman a dû trouver un *modus vivendi*. La meilleure preuve de cette négociation, entre des groupes sociologiquement et économiquement très disparates, peut être trouvée dans l'intégration de Chrétiens à la bureaucratie du premier État ottoman et aux cercles bénéficiant des retombées matérielles résultant de la consolidation du système ottoman²⁴.

Le milieu économique

Le voyageur marocain Ibn Battuta, dans les années trente du XIVe siècle, décrit ainsi l'Anatolie occidentale comme un pays densément habité et riche : le grand élevage nomade, s'il conserve encore une importance considérable, n'est déjà plus la base de l'économie régionale²⁵. On produit surtout du blé, du bois, du coton, du mil, des olives et des fruits²⁶. L'industrie se cantonne dans les villes, où les ateliers des Grecs, des Arméniens et des *akhi* musulmans se développent : la production de kilims, la fabrication de tissus, la maroquinerie, le travail du cuivre, entre autres, connaissent un essor considérable²⁷. Le commerce interurbain est fortement structuré autour de plusieurs villes dont les marchés sont bien organisés. Les activités minières ne sont pas en reste : on extrait de l'alun, qui constitue un composant essentiel à la fabrication de textile à l'époque médiévale²⁸, du sel, du fer, et la région de Sinope, sur le littoral de la Mer noire, possède d'importantes mines de cuivre et d'argent²⁹.

La stabilité politique qu'offrent les beylicats favorise l'arrivée de capitaux et de commerçants étrangers. Hızır Çelebi l'Aydinide, frère d'Umûr Pacha, est par exemple toujours présenté dans les sources vénitiennes comme un négociateur soucieux des intérêts économiques de son État³⁰. Le traité aydino-venitien de 1348 permet

²³ Keith Hopwood, *Low-Level Diplomacy between Byzantines and Ottoman Turks: The Case of Bithynia*, dans *Byzantine Diplomacy*, Jonathan Shephard, Simon Franklin (éds.), London, Aldershot, 1992, p. 151–158 et idem, 'Mudara', dans *Aspects of Ottoman History*, Cohen & Singer (éds.), Jerusalem, Magnes Press, 1994, p. 154–161.

²⁴ Karen Barkey, *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, p. 41–46.

²⁵ Ibn Battuta, *Voyages*, vol. II, *De La Mécque aux Steppes russes*, Stéphane Yérasimos (éd.), Paris, François Maspero, 1982, p. 108–164.

²⁶ Kate Fleet, *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State: the Merchants of Genoa and Turkey*, Cambridge, New York, Cambridge University Press, 1999, p. 59–73.

²⁷ Faruk Sümer, *Anadolu'daki Türk Halıcılık Tarihine Dair En Eski Bilgiler* [Les premières données sur la tapisserie turque en Anatolie], dans « Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi », 32 (1984), p. 44–51.

²⁸ W. Heyd, *Histoire du Commerce du Levant au Moyen-Age*, vol. II, Leipzig, Otto Harrassowitz, 1936, p. 568–571; Marie-Louise Heers, *Les Génois et le commerce de l'alun à la fin du moyen-âge*, dans « Revue d'Histoire Economique et Sociale », 32 (1954), p. 31–53 ; Kate Fleet, *op. cit.*, p. 80–94.

²⁹ Kate Fleet, *op. cit.*, p. 115–117.

³⁰ Les gouverneurs de ce beylicat sont, à leurs débuts, les vassaux, des Mongols : Mélikoff-Sayar, *Le Destan d'Umur-Pacha*, Paris, PUF, 1954, p. 45–48. La concentration des activités des républiques maritimes italiennes en Anatolie occidentale facilite les alliances des gouverneurs turcomans et byzantins. Zachariadou,

l'installation de consuls vénitiens permanents à Theologo et à Palatia, tandis que la flotte de course turque est désarmée et que les ressortissants emprisonnés ou asservis sont libérés de part et d'autre. Lorsque Hızır refuse de restituer des biens volés ou astreint les marchands vénitiens à des taxes inhabituelles, la République de Saint Marc menace d'interrompre le trafic avec les ports qui se trouvent sous la domination des Aydmides³¹.

L'activité des marchands vénitiens enrichit l'émir qui ne peut que souhaiter le maintien et le développement des relations diplomatiques et commerciales avec les Républiques marchandes. En somme, la présence d'une autorité forte et stable en Anatolie créait les conditions d'un commerce prospère et intéressant pour les deux parties. En revanche, l'instabilité politique qui suit la mort d'Hızır, en 1360, change la donne et place les Vénitiens d'Anatolie occidentale, particulièrement dans la région d'Aydın, dans une situation difficile. La piraterie harcèle les navires marchands ; la frappe de faux ducats affaiblit la position monétaire de la Sérénissime. Cette modèle du développement s'applique également aux relations des Ottomans avec les républiques maritimes italiens.

Les caravansérails disséminés le long des voies de communications et aux carrefours constituent une infrastructure essentielle pour le commerce caravanier. Aux *xenodocheia* byzantins se substitue un réseau plus performant de caravansérails disséminés sur un axe Sud-Ouest–Nord-Est qui permet de rejoindre la route de la soie à Trébizonde ou à Tabriz, ainsi que sur un axe Nord-Sud qui relie les villes portuaires de Sinope et Samsun aux rivages de la Méditerranée³². Les gouverneurs des principautés aussi bien que les représentants de l'État mongol, manifestent une attention particulière à l'entretien des routes et des ponts. A chaque étape, sur les routes commerciales importantes, on trouve un détachement de police aux ordres du gouverneur local, auquel les marchands payent un droit de passage et de protection³³. On trouvait en outre des *gümriük* – calqués sur les *kommerkia* byzantines – chargés de la perception des taxes sur le commerce.

Lorsque les Seldjoukides de Konya conquièrent des villes portuaires, tant sur la Méditerranée (Antalya est prise par Giyaseddin Keyhusrev Ier (1192–1211) en 1207 et Alanya par Alâeddin Keykubad (1221–1237) en 1221 que sur la mer Noire – prise de Sinope en 1214 par Izzeddin Keykâvus (1211–1221) –, une organisation militaro-navale est mise en place. Dès 1227, l'existence d'un arsenal seldjoukide est attestée à Alanya. On y a retrouvé un document épigraphique où Alâeddin Keykubad s'octroie, comme

---

Trade and Crusade, p. 17–21. Aydinoglu Umur obtient également le soutien des nomades islamisés à travers le soutien des cheikhs charismatiques comme Sultan Veled, le fils du célèbre mystique Rûmî de Konya qui lui confère le titre *Sultanu'l-Guzat*. Pendant les luttes entre les Saruhanides et les gouverneurs locaux byzantins, Umur s'allie avec l'empereur byzantin. La paix entre les Génois et Vénitiens résulte avec l'affaiblissement d'Aydnoglu. (Paul Lemerle, *L'Emirat d'Aydn, Byzance et l'Occident; Recherches sur La Geste d'Umur Pacha*, Paris, PUF, 1957, p. 180–203.) Le successeur d'Umur, Hızır, est conciliateur, pour garder sa souveraineté, surtout dans ses relations avec les Républiques maritimes. Pour les stipulations et la forme de ces traités : Melek Delilbaşı, *Aydnoglu Hızır Bey'e Ait Bir Ahidname* [Un traité de Hızır Beg l'Aydnide], dans *CIEPO XIV. Sempozyum Bildirileri* [Les actes du colloque du XIVe CIEPO], Ankara, TTK, 2002, p. 97–110.

³¹ Zachariadou, *Trade and Crusade*, p. 54–56, 182.

³² Kurt Erdmann, Herta Erdmann, *Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts*, Berlin, Verlag Gebr. Mann, 1961–1976; Hakkı Acun, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları* [Les caravansérails de l'époque des Seldjoukides d'Anatolie], Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2007.

³³ Osman Turan, *Selçuk Kervansarayları* [Les caravansérails seldjoukides], dans « Belleten », X/39 (1946), p. 471–496.

s'inspireront ses successeurs ottomans, le titre de Maître de la terre et des deux mers³⁴. Un traité de commerce et de navigation, contenant notamment des clauses de protection et d'assistance mutuelles en cas de naufrage, conclu en 1216 entre le sultan seldjoukide et les Francs de Chypre, laisse à penser qu'il y a bien, dès la première moitié du XIIIe siècle, une flotte commerciale seldjoukide³⁵. Dès l'époque d'Alâeddin Keykubad, on a gardé trace d'une flotte seldjoukide dans la Mer Noire. Elle est confiée à Husameddin Çoban, dont les descendants formeront au XIVe siècle, un beylicat très actif dans la Mer Noire³⁶.

Pour autant, il ne faut pas surestimer les capacités maritimes de l'État seldjoukide ainsi que celles des beylicats du littoral. Jamais leur marine marchande ne fut assez importante pour concurrencer la navigation grecque, ni *a fortiori* celle des républiques italiennes. Les Seldjoukides, comme les Mongols qui occupent l'Anatolie dans la seconde moitié du XIIIe siècle, demeurèrent des pouvoirs strictement continentaux. Leur conception territoriale de l'exercice du pouvoir demeure exclusivement terrestre.

Dans ce contexte anatolien globalement favorable aux activités commerciales, la Bithynie occupe une position particulière. À lire les chroniques byzantines et la plupart des byzantinistes, l'Anatolie occidentale aurait été entièrement dévastée sous l'effet des incursions turcomanes, et ce dès le XIe siècle³⁷. Pourtant, dès la seconde moitié du XIIIe siècle, la région est une contrée prospère. Pendant un siècle et demi de domination seldjoukide en Anatolie, Bithynie incluse, le système d'irrigation est demeuré intact, le couvert forestier est indemne, les terres demeurent fertiles. La densité de population n'a pas été sensiblement modifiée : si la population est rurale dans sa très grande majorité, le réseau urbain demeure important³⁸.

En 1261, le transfert de la capitale byzantine de Nicée à Constantinople, après la reconquête de la Ville sur les Latins, qui la tenaient depuis 1204, déplace le centre névralgique de l'empire vers la Thrace et les Balkans. Michel VIII Paléologue (1224–1282), par sa politique de reconstitution de l'empire byzantin, néglige ses territoires asiatiques en se contentant de miser sur l'écroulement de l'État seldjoukide.

Les populations des forteresses et des villages de Bithynie – en grande partie, grecques et arméniennes –, ponctionnées par le fisc byzantin et coupées de leurs terroirs agricoles, se rallient aux émirats qu'elles servent comme guides et comme auxiliaires. De plus, les principautés turques offrent de meilleures conditions pour la pratique du négoce que celles proposées par les gouverneurs byzantins³⁹. Le réseau urbain y est dense durant toute la période médiévale, avec en moyenne une ville tous les 30 kilomètres et on y observe également une très forte densité rurale avec un espacement moyen entre villages de trois kilomètres environ. La diffusion des produits agricoles est assurée par un réseau de petits bourgs commerciaux (*emporia*), qui bénéficient d'un statut fiscal spécifique, différent de celui des autres villes. Ces *emporia* sont situés en dehors des grandes villes et sur le littoral. Ils se concentrent notamment sur les rives nord et sud du

³⁴ Ali Sevim & Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi I*, [L'histoire de la Turquie, I] Ankara, TTK, 1998, p. 107–114.

³⁵ Cahen, *La Turquie pré-ottomane*, p. 121.

³⁶ Yaşar Yücel, *XIII–XV. Yüzyıllar Kuzey-batı Anadolu Tarihi*.

³⁷ Speros Vryonis Jr., *Nomadization and Islamization in Asia Minor*, dans « *Dumbarton Oaks Papers* », vol. 29 (1975), p. 41–71. Pour une approche plus nuancée, Jean-Claude Cheynet, *L'époque byzantine*, dans *La Bithynie au Moyen Âge*, Bernard Geyer et Jacques Lefort (éds.), Paris, P. Lethielleux, 2003, p. 311–350.

³⁸ Jacques Lefort, *Tableau de la Bithynie*, dans *The Ottoman Empire (1300–1389)*, cit., p. 101–117.

³⁹ Klaus Mattschke, *Commerce, Trade, Markets and Money: Thirteenth-Fifteenth Centuries*, dans *The Economic History of Byzantium : From the Seventh through the Fifteenth Century*, Angeliki E. Laiou (éd.), Washington, D. C., Harvard University Press, 2002, p. 771–806.

golfe de Nicomédie, et offrent ainsi des points de contact avec le grand commerce. L'échelle la plus importante de la région se trouve à Pylai (Yalova) : les céréales produites dans la région y sont stockées puis achetées par les marchands étrangers ou transportées pour le compte de l'État. La Bithynie produit du blé, de l'huile d'olive, des fruits et du bétail. Elle abrite également une industrie de la soie active au moins à partir de 1180. L'État ottoman encouragera considérablement cette activité soyeuse, au point que dès la seconde moitié du XIVe siècle, les marchands européens n'auront plus besoin d'aller jusqu'à Tabriz pour satisfaire le marché européen⁴⁰.

La diplomatie d'Osman

Dès ses premières conquêtes en Bithynie, Osman Ier saisit toutes les opportunités pour exploiter le rapport des forces et imposer son autorité par la voie diplomatique aussi que parmi les moyens belliqueux. Les premières conquêtes, dans la région de Bilecik, doivent ainsi être interprétées non comme une finalité en soi, mais comme un moyen de consolider la stabilité politique nécessaire à l'épanouissement de l'activité agricole et commerciale.

Les contraintes économiques et écologiques du semi-nomadisme, de même que l'échange des surplus de la production pastorale et des produits de la terre entre nomades et paysans, la nécessité, enfin, d'assurer la sécurité des biens de production de l'économie sédentaire, notamment lors de la transhumance estivale, contraignaient Osman à maintenir les conditions d'une coexistence pacifique avec les gouverneurs byzantins de Bithynie⁴¹. Dans un passage célèbre des premières chroniques ottomanes, Osman s'entend avec le gouverneur chrétien de la forteresse de Bilecik. Avant de partir pour l'estive, il dépose dans la forteresse de Bilecik ses biens les plus précieux. Le *tekfour* (gouverneur local chrétien) y consent, à condition que les objets lui soient remis, non par des hommes armés, mais par des femmes. Au moment de la transhumance hivernale, Osman Beg témoigne sa reconnaissance au gouverneur en lui envoyant du fromage et de la crème contenus dans des peaux d'animaux, ainsi que des tapis et des kilims⁴².

Osman a également le souci d'assurer la protection des commerçants chrétiens venus vendre leur marchandise sur ses terres contre les attaques des Germiyanides ou des Tatars (*çavdar tatarı*), alliés des Mongols⁴³. De même, il empêche ses subalternes de piller les villages. Dans un passage d'Âşıkpaşazâde, quand l'un de ses frères lui suggère d'attaquer les villages chrétiens de Bithynie, Osman s'y oppose catégoriquement : lorsque les Ottomans sont arrivés en Bithynie, ils n'étaient que des étrangers (*garib*). Ces villages chrétiens les ont réconfortés. Il incombe aux Ottomans de les protéger, non de les attaquer⁴⁴.

Suivant Lindner, on peut considérer que le chef de tribu Osman agit déjà comme un chef d'État, soucieux de préserver, sur son territoire, les droits de groupes profondément hétérogènes sur le plan social et culturel. La paix et la stabilité politique constituent les fondements même de la domination économique de la domination

⁴⁰ Maria Gérolymatou, *Le commerce, VIIe-XVe siècle*, dans *La Bithynie au Moyen Âge*, cit., p. 485-498.

⁴¹ Rudi Paul Lindner, *What Was a Nomadic Tribe*, dans « Comparative Studies in Society and History », vol. 24/4 (1982), p. 689-711 et Keith Hopwood, *Nomads or Bandits : The Pastoralist/Sedentary Interface in Anatolia*, dans « Byzantinische Forschungen », 16 (1991), p. 179-194.

⁴² Âşıkpaşazâde, *Osmanoğulları Tarihi* [L'histoire de la dynastie ottomane], Kemal Yavuz, Yekta Saraç (éds.), İstanbul, K. Kitaplığı, 2003, p. 324, 331.

⁴³ *Ibidem*, p. 331-332.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 334.

ottomane naissante, et la condition de possibilité de son accroissement territorial. Comme le répète à plusieurs reprises Âşıkpaşazâde, si Osman parfois a démoli et détruit (*harâb itmek*) les villes, ensuite il les a reconstruit en donnant à leurs habitants la sécurité et en y faisant régner la justice (*emn ü aman ile ma'mûr itdi* ou « *adl u insâfila ma'mûr itdi* »)⁴⁵.

Les premières légations ottomanes dans la capitale byzantine n'ont pu être datées. Bien qu'on trouve des passages sur les missions turques à Constantinople chez les chroniqueurs byzantins contemporains des premiers Ottomans, il est impossible de savoir s'il s'agit de représentants des Ottomans ou bien d'autres principautés turcomanes. Il est vraisemblable que les premiers contacts diplomatiques entre Ottomans et Byzantins se sont d'abord développés à l'échelle locale, c'est-à-dire avec les *tekfour*. On a gardé trace de l'une de ces négociations à l'amiable, avec le *tekfour* de la forteresse de Bursa, que les troupes ottomanes menacent de prendre par la force. Moyennant trente mille ducats et en l'échange d'un départ volontaire, les soldats de la garnison byzantine pourront rejoindre, avec femmes et enfants, et sans dommages pour leurs biens, la forteresse de Gemlik⁴⁶. Une fois les accords de dédition (*vire*) faits avec les assiégés, comme insistent les premiers chroniqueurs, les Ottomans contrôlent strictement leurs soldats de sorte qu'ils ne saccagent ni les citadins, ni les bâtiments⁴⁷. Respecter le serment était nécessaire pour pouvoir ensuite régner sur les populations soumises. Dans la plupart des cas, Osman attaque à ses voisins seulement dans les cas où, les serments ne sont pas respectés⁴⁸.

La conquête et l'*istimâlet*

« [...] Enfin, ils conquièrent la forteresse. Ils ne firent aucun mal aux infidèles. Et même les gratifièrent-ils de quelques largesses. [...] Ils conquièrent leurs cœurs. Et ceux-ci leur accordèrent leur confiance. Les infidèles de la forteresse de Tzympe devinrent les alliés des *ghazi* »⁴⁹.

Si Osman a œuvré à l'installation des Turcs en Bithynie, en fédérant et organisant sous sa bannière les différents chefs venus razzier le pays, c'est son fils Orhan (1326–1360) qui jette les bases d'une formation étatique sédentarisée. Il dote le pays de nombreuses constructions indispensables, qui toutes symbolisent un aspect du nouveau pouvoir. Les mosquées témoignent de la foi des nouveaux maîtres ; les *madrassa* fournissent les cadres administratifs et religieux ; les *imaret* accueillent les marchands et les voyageurs⁵⁰. Tous ces édifices sont financés par la fiscalité que les premiers Ottomans ont su imposer à travers toute la Bithynie, tantôt pacifiquement, tantôt par la force.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 344, 347, 351.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 352. Sur Köse Mihâl qui a mené la plupart de négociations avec les Byzantins à cette époque : Orlin Sabev, *The Legend of Köse Mihâl – Additional Notes*, « *Turcica* », 34 (2002), p. 241–253.

⁴⁷ Âşıkpaşazâde, *op. cit.*, p. 363.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 329, 336, 343.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 374. Nikolas Oikonomides, *From Soldiers of Fortune to Gazi Warriors: The Tzympe Affair*, dans *Studies in Ottoman History in Honour of Professor V. L. Ménage*, cit., p. 239–247.

⁵⁰ Albert Gabriel, *Une capitale turque: Brousse, Bursa*, Paris, E. de Boccard, 1958. Si la famille régnante s'investit dans la capitale, les familles de dignitaires font de même dans les autres villes du beylicat. Ainsi, les Çandarlı instaurent à Iznik, à côté des leurs institutions pieuses, plusieurs *han* et *zaviye* : İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir ailesi* [La famille viziriale de Candarli], Ankara, TTK, 1978. Tout au long des XIVe–XVe siècles, la famille Evrenos sera à la tête de Gainnitsa-Vardar, celle de Malkoç en fera autant dans la région de Dobroudja. Heath Lowry, *The Shaping of the Ottoman Balkans: 1350–1550*, Istanbul, Bahçeşehir University Press, 2008.

Au début de son règne, Orhan, en rupture avec la politique prudente de son père, décida d'attaquer les centres économiques importants des Byzantins. La victoire ottomane à la bataille de Pelekanon (1329) contraignit l'empereur Andronic III Paléologue (1296–1341) à entamer des négociations avec l'émir ottoman⁵¹.

Les pourparlers commencent par l'échange de présents. Orhan offre des chevaux, des chiens de chasse, des tapis et des fourrures en peau d'animaux sauvages ; il y adjoint un de ses vêtements, ce qui selon un témoin contemporain, Jean Cantacuzène, est « la plus haute marque de considération et de bienveillance, et le plus grand honneur que puissent accorder les satrapes des barbares »⁵². En 1333, les ambassadeurs d'Andronic III et d'Orhan arrêtent les conditions de la paix, en vertu de laquelle Orhan s'engage à être un ami fidèle et dévoué de l'empereur et promet de respecter l'intégrité des villes byzantines en Asie. En contrepartie, l'empereur paiera un tribut annuel de 12 000 hyperpères pour la conservation par les Byzantins des forteresses situées entre Izmid (Nicomédie) et Constantinople. En 1334, le *basileus* ne participe pas à la ligue anti-turque scellée à Avignon sous l'égide du pape Jean XXII⁵³. La défection des Byzantins est souvent interprétée dans l'historiographie, comme le refus d'Andronic III de s'allier aux Catholiques. Pourtant, le traité signé en 1333 avec les Ottomans semble bien être le facteur essentiel⁵⁴. À l'inverse, lorsque, en 1352, le Bosphore devient le théâtre d'une bataille entre Vénitiens, alliés aux Byzantins, et Génois, le souverain ottoman prend le parti des Génois et leur envoie neuf bateaux. Il informe son allié sur les mouvements de l'ennemi et assure le ravitaillement de la flotte de son partenaire.

Orhan, en franchissant les Dardanelles, commence à la conquête des Balkans et l'encerclement de Byzance par la conquête de la Thrace. Mais le chef de guerre Orhan sait se conduire en diplomate habile. Se donnant tantôt pour l'ami des souverains byzantins, tantôt pour leur rival, il sait également tirer profit des querelles entre prétendants byzantins. De fait, l'avancée ottomane dans la région de la Propontide et en Thrace est plus souvent assurée par la négociation, notamment en compensation d'un appui militaire ottoman, que par une conquête militaire effective, comme le démontrent les circonstances qui mènent à la prise de contrôle des forteresses en Thrace⁵⁵.

Les guerres civiles byzantines et les relatives bonnes conditions accordées aux sujets grecs de l'empereur empêchent toute résistance sérieuse aux armées ottomanes et entraînent la reddition des villes. Pour le cas de la Macédoine par exemple, les chroniqueurs ottomans soulignent que Kavala, Drama et Zihne sont conquises par Lala Şahin « *ale'l-infirâd 'âhd'le* » (un par un, par l'accord) et en négociant avec le peuple (« *âhd u eman [ve] halk ile söyleserek* »)⁵⁶. La plus importante réussite de cette

⁵¹ Angeliki E. Laiou, *Constantinople and the Latins, The foreign Policy of Andronicus II, 1282–1328*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1972, p. 312–314.

⁵² David Nicol, *The Reluctant Emperor, A Biography of John Cantacuzene, Byzantine Emperor and Monk (1295–1383)*, Cambridge, Cambridge University Press, 1972, p. 36. Par contre, les cadeaux de l'empereur n'étaient que des coupes d'argent et étoffes en laine et en soie.

⁵³ Angeliki E. Laiou, *Marino Sanudo Torsello, Byzantium and the Turks: The Background to the Anti-Turkish League of 1332–1334*, dans « *Speculum* », vol. 45/3 (1970), p. 374–392.

⁵⁴ Ursula Victoria Bosch, *Kaiser Andronikos, III. Palaiologos, Versucheiner Darstellung der byzantinischen Geschichte in den Jahren 1321–1341*, Amsterdam, Adolf M. Hakkert Verlag, 1965, p. 152–158.

⁵⁵ Halil Inalcik, *Osmanlı Sultanı Orhân (1324–1362) Avrupa'da Yerleşme*, dans « *Belleten* », LXXIII/266 (2009), p. 77–107; E. de Vries-Van der Velden, *L'élite byzantine devant l'avance turque à l'époque de la guerre civile de 1341 à 1354*, Amsterdam, J. C. Gieben, 1989.

⁵⁶ D. Angelov, *Certains aspects de la conquête des peuples balkaniques par les Turcs*, dans « *Byzantinoslavica* », 17 (1956), p. 220–275 et pour les citations : Mehmet Neşri, *Kitab-ı Cihannüma*, Necdet Öztürk (éd.), Istanbul, Camlica, 2008, p. 214–215.

époque est Adrianople, dont l'année de prise est l'objet des débats⁵⁷. À la fin du règne de Murad Ier (1361–1389), les Ottomans contrôlent les communications entre l'Anatolie et les Balkans.

L'avancée ottomane dans les Balkans se base d'une part sur l'installation graduelle des peuplades originaires d'Anatolie dans la péninsule par les transferts des populations⁵⁸ et de l'autre par l'intégration de l'ancienne noblesse chrétienne dans le système d'administration et par les facilités et l'ambiance de stabilité proposées aux citadins et aux paysans⁵⁹. Les Turcomans submergent les steppes de Thrace, les basses terres de la Maritza et les bassins ante-balkaniques, atteint le plateau Est Danubien et la Dobroudja. En haute Bulgarie, les bassins intérieurs, telle que, la plaine de Sofia, sont de même largement colonisés. En Grèce, la plaine de Salonique et la plaine thessalienne sont également recouvertes en grande partie, tandis que des groupes importants s'échelonnent le long des grandes vallées du Vardar et de la Morava, route essentielle de progression vers la Nord-Ouest, notamment dans le bassin d'Üsküb et dans celui de Niş⁶⁰.

La politique ottomane d'*istimâlet* est d'abord étudiée par İnalcık dans son article sur « les méthodes ottomanes de conquête ». Cette politique est appliquée surtout par Murad Ier et son grand vizir Candarli Hayreddin Pacha. La formule, les méthodes ottomanes de la conquête, n'implique pas contrairement à ce que son titre fait penser, les moyens belliqueux déployés par l'État ottoman pour s'approprier les territoires des États balkaniques entre 1351–1451, mais plutôt l'adaptation des Ottomans aux réalités politiques des Balkans⁶¹. Cependant, les registres de recensement ottomans existants utilisés par İnalcık datent du deuxième quart du XVe siècle et ne fournissent que l'évidence indirecte à ce qui était la procédure appliquée à l'époque de Murad Ier.

Les souverains ottomans, dès leurs premières conquêtes dans les pays chrétiens, adoptent une politique réconciliatrice avec l'Église orthodoxe. Il y a quelques exemples d'investiture pour les métropolitains ralliés, sauf-conduits pour les prélats visitant leurs collègues ou d'immunités fiscales. Les sultans émettent également des firmans qui protègent les intérêts et les propriétés des monastères, en Bithynie, en Macédoine, au Mont-Athos ou à Serrès⁶². La réaction des religieux à l'avancée ottomane est ainsi, dans la plupart de cas, apaisée. Les moines ne répugnent pas à faire appel aux tribunaux turcs qu'ils préfèrent à l'occasion à leur propre juridiction, ni à faire des tractations commerciales avec les musulmans : un monastère athonite n'hésite pas à porter un

⁵⁷ Halil İnalcık, *Edirne'nin Fethi 1361* [La conquête d'Edirne, 1361], dans *Edirne*, Ankara, TTK, 1965, p. 137–159; Irène Beldiceanu-Steinherr, *La Conquête d'Adrianople par les Turcs: La Pénétration turque en Thrace et la valeur des chroniques ottomanes*, dans « Travaux et Mémoires », 1 (1965), p. 439–461 et Elizabeth A. Zachariadou, *The Conquest of Adrianople by the Turks*, dans « *Studi Veneziani* », XII (1970), p. 211–217.

⁵⁸ Ömer L. Barkan, *Bir iskân ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler* [La déportation en tant que méthode d'installation et de colonisation], « *Iktisad Fakültesi Mecmuası* », XI/1–4 (1950), p. 524.

⁵⁹ Halil İnalcık, *The Ottoman Methods of Conquest*, dans « *Studia Islamica* », II (1954), p. 103–129.

⁶⁰ Machiel Kiel, *The incorporation of the Balkans into the Ottoman Empire, 1353–1453*, dans *The Cambridge History of Turkey: Byzantium-Turkey, 1071–1453*, Kate Fleet (éd.), Cambridge, Cambridge University Press, 2009, p. 138–191.

⁶¹ Halil İnalcık, *The Ottoman Methods of Conquest*.

⁶² Irène Beldiceanu-Steinherr, *La prise de Serres et le firman de 1372 en faveur du monastère de Saint-Jean-Prodrôme*, dans « *Acta Historica* », IV (1965), p. 15–24. Elizabeth Zachariadou, *Early Ottoman Documents of the Prodromos Monastery (Serres)*, dans « *Süd-Ost Forschungen* », XXVIII (1969), p. 1–12 ; J. C. Alexander, *The monasteries of the Meteora during the first centuries of Ottoman Rule*, dans « *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* », XXXII/2 (1982), p. 90–99.

différend qui l'oppose à un autre monastère, devant le *cadi*, ni à emprunter de l'argent à un Turc de Salonique⁶³.

Par proclamation écrite et par envoi d'émissaires – souvent des chrétiens à leur service –, ils savent convaincre aussi du bien-fondé du ralliement politique, archontes, gouverneurs et garnisons des places-fortes, en échange de la liberté religieuse et d'une certaine autonomie administrative. Les élites balkaniques n'hésitent pas, sans s'islamiser, à intégrer la nouvelle classe dirigeante ottomane. Ils occupent divers échelons dans la nouvelle société : *sipahi*, *martoloz* ou *voynuk* dans l'organisation militaire, des secrétaires et d'interprètes dans la chancellerie⁶⁴. Une partie de cette élite n'hésite pas non plus à embrasser l'islam. La population suit, la plupart du temps, son clergé et ses maîtres temporels. En réalité, l'ensemble de la population autochtone tant rurale qu'urbaine des Balkans, vivaient dans une situation difficile sous l'hégémonie des despotes. L'extension de la grande propriété laïque et ecclésiastique se faisait aux dépens de petits propriétaires libres. La plupart des paysans n'étaient pas libres⁶⁵.

Par la stratégie d'*istimâlet*, les Ottomans ont pour but de mettre la main sur les axes commerciales et sur les routes qui contrôlent les mines d'or, d'argent, de plomb, de cuivre et de fer de la Serbie, de la Macédoine et de la Bosnie ; d'accaparer ensuite les mines et enfin de réduire à néant les centres éventuels de résistance après les avoir dépourvus de la puissance économique et militaire⁶⁶.

À partir de la seconde moitié du XIVe siècle, les Ottomans, concentrèrent leurs efforts vers l'Anatolie intérieure, en conquérant, à part Ankara, Osmancik et Amasya, les étapes importantes dans la route de Tabriz, entrepôt principal de la partie occidentale de la Route de la Soie⁶⁷. Bursa, capitale ottomane, devient un important marché international. Ainsi, suite à l'alliance politique et commerciale ottomano-génoise, une nouvelle voie commerciale se développe, reliant Gênes et Bursa, à travers Chio, où convergent les routes des épices et de la soie. Un tarif d'expédition des draps de Gênes à Bursa détaille l'itinéraire suivi pour la marchandise : par mer jusqu'à Chio, par bêtes de somme ensuite; des marchands ottomans ou génois établis à Bursa adressent des cargaisons de soie des rives de la Caspienne à leurs correspondants de Chio, ainsi que d'autres marchandises précieuses apportées par les caravanes, encens et perles, colorants comme la noix de galle et surtout les produits de manufacture à la base de soie et des tapis. Le coton anatolien, produit à Bursa et à Konya arrive à Gênes pour être exporté vers la Flandre, Aigues-Mortes et Majorque⁶⁸.

⁶³ Irène Beldiceanu-Steinherr, Nicoara Beldiceanu, *Biens des Amiroutzes d'après un registre ottoman de 1487*, dans « Travaux et Mémoires », VIII (1981), p. 83–98.

⁶⁴ Matei Cazacu, *Les parentés byzantines et ottomanes de Laonikos Chalkokondyle*, dans « Turcica », 16 (1984), p. 95–114.

⁶⁵ F. Thiriet, *La condition paysanne et les problèmes de l'exploitation rurale en Roumanie Greco-Vénitienne*, dans « Studi Veneziani », 9 (1967), p. 35–69.

⁶⁶ Traian Stoianovich, *A route type: The Via Egnatia under Ottoman rule*, dans *The Via Egnatia under Ottoman rule (1380–1699)*, Elizabeth Zachariadou (éd.), Crete, University of Crete Press, 1997, p. 203–216.

⁶⁷ Halil Inalcik, *Bursa and the Silk Trade*, dans *An Economic and social history of the Ottoman Empire, 1300–1914*, vol. I, Halil Inalcik, Donald Quattart (éds.), Cambridge, New York, Cambridge University Press, 1994, p. 223.

⁶⁸ Jacques Heers, *Gênes au XVe siècle, activités économiques et problèmes sociaux*, Paris, SEVPEN, 1961, p. 388–389 et Halil Inalcik, *'Arab Camel Drivers in Western Anatolia in the Fifteenth Century*, dans *Essays in Ottoman History*, Istanbul, Eren Yay., 2000, p. 393–411.

Le rôle des alliances matrimoniales dans la formation de l'État ottoman

Les mariages princiers sont, dans la première phase de la formation de la dynastie ottomane, un instrument d'arrangements diplomatiques et même, par les dots des épouses, d'accroissements territoriaux. Les conventions matrimoniales constituent parfois des véritables traités, affectés de garanties dont il était d'usage d'entourer ceux-ci. Elles doivent transférer dans la famille de l'époux des droits sur des terres. Les contrats de mariages provoquent le transfert non seulement de ces femmes et de tout un entourage mais aussi d'argent et de biens nécessaires à ces unions : présents, règlement des dotes et provisions de douaires. Les épouses royales apportent également leur mode de vie. Si la femme d'Orhan Théodora paraît être adaptée aux mœurs de l'entourage de l'émir, la femme de Bayezid Ier, Olivera et sa suite sont accusées par l'entourage du sultan d'avoir introduit des pratiques inconnues voire impies à la cour du sultan.

Après son avènement au trône en 1347, Jean Cantacuzène marie sa fille Théodore à Orhan, pour consolider leur alliance qui existe depuis quelques années et qui est initiée par l'intermédiaire d'Umur Pacha d'Aydın. L'émir ottoman envoie à Istanbul trente vaisseaux et une cavalerie imposante suivie des plus hauts dignitaires de l'État, pour escorter la princesse byzantine. Les cérémonies de mariage durent plusieurs jours à Silivri⁶⁹. L'année suivante, Orhan vient avec toute sa famille visiter son beau-père à la capitale byzantine. Les plaisirs de chasse et de la table occupent pendant plusieurs jours, les deux souverains et leurs escortes. L'empereur et son gendre sont toujours assis à une table particulière ; auprès d'eux sont assis les quatre fils d'Orhan – Ibrahim, Süleymân, Murad et Sultân –, et leurs femmes. Les voyages fréquents d'Orhan à Constantinople, puisqu'il permet à l'émir ottoman et à ses émissaires d'assister directement les cérémonies byzantines à la cour impériale, ont beaucoup contribué à l'adaptation ottomane des rites et pratiques byzantines de la diplomatie. Sans doute, Théodore Cantacuzène, la femme de la lignée impériale d'Orhan, était un intermédiaire très important dans l'adaptation des Ottomans au milieu culturel byzantin⁷⁰.

Dans la seconde moitié du XIVe, par l'intermédiaire des épouses royales, tous les souverains qui règnent dans les Balkans deviennent des parents pour constituer une société princière. Quand Murad Ier se marie, en 1378 avec Kera Tamara, la fille du tsar bulgare Ivan Alexandre Asen (1310?–1371) il devient beau-frère d'Ivan Sišman (1350–1395), le futur tsar de la Bulgarie. La demi-sœur de Tamara, Keraca Marija, est l'épouse de l'empereur Andronic IV Paléologue (1348–1385), alors que son cousin, Stefan Uroš V (1336–1371), est le roi de la Serbie. Les épouses des monarques constituent de véritables intermédiaires politiques entre les familles. Elles maintiennent généralement des liens avec leur noyau familial d'origine. De cette manière, elles tissent des réseaux de correspondance qui garantissent les sociabilités familiales. En 1391, Bayezid Ier, se marie à Olivera Despina, la fille de Lazar Hrebeljanović (1329–1389), le roi de Serbie, tué à la bataille de Kosovo. Ainsi, Stefan Lazarević (1374–1427) fils de Lazar, devient le beau-frère et le vassal du sultan⁷¹. À la bataille de Nicopolis (1396), Bâyezîd Ier sort victorieux grâce au soutien de son beau-frère, Stefan Lazarević, le prince de Serbie.

⁶⁹ A. Bryer, *Greek Historians of the Turks : the case of the first Byzantin-Ottoman marriage*, dans *The Writing of History in the Middle Ages : Essays Presented to Richard W. Southern*, Oxford, 1981, p. 471–493.

⁷⁰ Pour les relations entre Orhan et Cantacuzène, cf. Ernest Werner, *Johannes Kantakuzenos, Umur Paşa und Orhan*, dans « *Byzantinoslavica* », XXVI (1965), p. 255–276. Sur l'importance des mariages dans la diplomatie byzantine : R. Macrides, *Dynastic Marriages and Political Kinship*, dans *Byzantine Diplomacy*, cit., p. 263–280.

⁷¹ Halil İnalcık, *Bayezid I*, dans « *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* », III, p. 267.

Six ans plus tard, quand le sultan ottoman affronte Tamerlan, son plus grand soutien est toujours Stefan Lazarevic et ses parents chrétiens. De même, Mehmed Celebi dans sa lutte avec son frère Musa a pu compter sur les armées de son grand-père maternelle.

Les mariages dynastiques jouent également un rôle important dans la politique orientale de l'État ottoman. Murad Ier, a arrangé un mariage entre son fils Bâyezîd et la fille de Germiyanoğlu Süleymanşah. Par l'intermédiaire de ce mariage, le sultan crée non seulement des liens pacifiques avec son voisin méridional, mais également une relation de parenté avec l'aristocratie soufie d'Anatolie, car la femme de Bâyezîd, Devlet Hatun, est la petite fille de Sultan Veled – le fils du grande mystique de Konya, Rûmî. Or les liens de parenté peuvent aussi poser des limites à la politique étrangère. En 1376, Alaeddin Ali Bey de Karaman demande la main de la fille de Murad Ier, Melek Hatun, et le sultan accepte ce mariage. Quelques années plus tard, l'émir de Karaman, attaque Ankara, récemment incorporée au territoire ottoman. Le sultan ottoman décide de lancer une expédition à l'Anatolie centrale. C'est seulement grâce à l'ambassade exprès de Melek Hatun à la capitale ottomane que l'émir ottoman renonce à faire la grande expédition⁷².

Une diplomatie sans bureaucratie ?

Nous avons analysé les dynamiques du développement de l'entité politique ottomane ainsi que l'évolution des principes et des techniques de sa politique étrangère. Or, nous avons fait abstraction d'un processus qui leur est inextricablement lié, l'émergence de la chancellerie et la genèse d'une tradition épistolaire en turc ottoman. En effet, même s'il y a des sources pour décrire et analyser les débuts de la diplomatie ottomane, il n'y en a pas assez pour suivre l'évolution de la chancellerie du premier siècle ottoman. Les originaux de la grande majorité de la correspondance officielle datant de cette époque ne sont plus conservés. Par conséquent, faire une idée sur le développement des conceptions diplomatiques ottomanes, tant sur le plan formel qu'au niveau de contenu, est difficile. L'authenticité des copies des lettres adressées par les premiers émirs aux autres monarques – insérées dans le recueil épistolaire de Ferîdûn, *Münşe'ât es-selâtîn* (La Correspondance des sultans) – est mise en cause depuis longtemps⁷³. Leur analyse approfondie par Irène Beldiceanu-Steinherr a montré que les lettres d'Osmân, d'Orhân et de Murâd sont recopiées d'un ancien recueil épistolaire préparé par le secrétaire de 'Alâ'addin Takaş (1173–1200), le chah de Khârezm. Ferîdûn a seulement remplacé les noms des personnes et des lieux par des noms tirés de l'histoire ottomane. Nous pouvons supposer que le célèbre littérateur a essayé d'inventer une origine mythico-historique pour la chancellerie – dont il était, au moment de la préparation de son recueil, le chef – en poussant son existence jusqu'à l'époque des fondateurs de l'Empire.

Les premiers actes authentiques, étudiés par Wittek, montrent cependant que l'émirat ottoman dispose d'une chancellerie embryonnaire qui s'inspire des usages seldjoukides et ilkhanides. Il y a dans la cour de l'émir Orhan, des scribes, voire un *tuğrakeş*, qui dessinent son monogramme (le *tuğra*). Toutefois, les premiers « gens de plume » (*ehl-i kalem*) du milieu ouest-anatolien, à cause de l'absence des établissements d'enseignement développés dans les beylicats, venaient des anciens centres seldjoukides,

⁷² Idem, *Murad I*, dans « Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi », XXXI, p. 165.

⁷³ Irène Beldiceanu-Steinherr, *Recherches sur les actes des règnes des sultans Osman, Orkhan et Murad I*, Monachii, Societas Academica Dacoromana, 1967.

notamment des madrasas de Konya, de Kayseri, de Sivas et d'Erzurum. La première madrasa ottomane fut fondée dans les années 1330, à Iznik. Sa direction était confiée à un des savants de l'Anatolie centrale, Davûd el-Kâysarî, le disciple du célèbre mystique d'Ibn 'Arabî⁷⁴.

Les premiers vizirs de l'État ottoman étaient, à quelques exceptions près, issus des *madrasa*. Citons parmi les vizirs de l'émir Orhan, Alaeddin bin Kemaleddin – selon la tradition le premier vizir –, Ahmed bin Mahmûd et Hacı Pacha⁷⁵. Force est de constater qu'ils sont des personnages peu connus voire insignifiants par rapport aux commandants d'armées. Par conséquent, leur rôle dans l'administration d'un émirat très peu bureaucraté, reste incertain. L'institution du vizirat ne commence qu'à revêtir d'importance à l'époque de Murad Ier. Les membres de la famille Çandarlı, qui a fourni à l'émirat ottoman des vizirs, des cadis et des chanceliers étaient une illustre famille pour le patronage des sciences et des arts dont la plupart faisait partie de la classe sociale de l'*ilmiye*⁷⁶. Les techniques de l'administration se transmettaient de génération en génération au sein des grandes familles, comme les Çandarlı. Ils assumaient, de la sorte, la permanence de la tradition administrative, dans un État naissant.

D'autre part, la carence du personnel spécialisé dans la bureaucratie, a forcé les premiers sultans à recevoir des savants de l'Iran, de l'Asie centrale et de la Syrie. Ces savants ont une place importante dans le développement des madrasas ottomans, qui vont donner des cadres non seulement à l'*ilmiye* mais aussi à la bureaucratie naissante. Cependant, ces premières écoles ne fournissaient pas des spécialisations dans plusieurs matières. Ainsi, les élèves qui voulaient approfondir leur savoir dans le domaine de *fiqh* partaient vers l'Égypte et ceux qui voulaient se perfectionner dans le domaine de la philosophie, de la théologie et des lettres allaient en Iran et au Khorasan⁷⁷. Ces savants ont contribué à importer le savoir-faire des civilisations voisines surtout dans l'art de la comptabilité et dans les arts épistolaires⁷⁸. De même, ces savants du XVe siècle, peuvent également être considérés non seulement comme les premiers « ambassadeurs de culture » ottomans, car ils contribuaient à la transmission des savoirs et aux échanges culturels mais des fois comme des ambassadeurs proprement dits car les monarques les utilisaient pour transmettre les messages diplomatiques.

Cependant, nous avons très peu d'indices sur les modalités des rapports professionnels entre ces savants et la bureaucratie ottomane naissante. Bien qu'il existe des passages dans les chroniques sur les relations des hommes issus des madrasas ottomans et les sultans ou bien, des mentions des savants dans les actes de donation (*vakfiye*) des sultans ou des hauts dignitaires en tant que témoins, il n'existe pas de documents qui attestent le rôle des lettrés ottomans dans la bureaucratie. Cela dit, l'analyse du contenu des documents officiels datant du XIVe siècle fait supposer une évolution dans la préparation des actes officiels. Les premiers *vakfiye* sont rudimentaires et courts. À partir

⁷⁴ Mehmet Bayraktar, *La philosophie mystique chez Dawud de Kayseri*, Ankara, Ministère de la Culture, 1992.

⁷⁵ Aydın Taneri, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş Döneminde Vezir-i a'zamlık : (1299–1453)* [Le vizirat à l'époque de la fondation de la dynastie ottomane (1299–1453)], Ankara, TTK, 1974, p. 48.

⁷⁶ Uzunçarşılı, *Çandarlı Vezir Ailesi*.

⁷⁷ Idem, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* [Les institutions de sciences de l'État ottoman], Ankara, TTK, 1965, p. 227.

⁷⁸ Zeki Velidî Togan, *Economic conditions in Anatolia in the Mongol period*, dans « *Annales islamologiques* », XXV (1990), p. 203–240. Voir également, Nejat Göyünç, *Osmanlı Maliyesinde İlhanlı Tesirleri* [Les influences ilkhaniques dans les institutions financières ottomanes], dans *Aspect of Ottoman History*, cit., p. 162–166.

de l'époque de Murâd Ier, pendant laquelle se vit les premiers efforts de l'institutionnalisation des divisions administratives – notamment, suivant à la création du beylerbeylicat de Roumélie vers la fin du XIVe siècle –, les *vakfiye* de la famille ottomane et des hauts dignitaires, prennent une forme plus complexe tant en ce qui concerne les biens qui font l'objet des actes de donation que les procédures à suivre pour le fonctionnement des fondations pieuses⁷⁹.

Conclusion

L'analyse des étapes formatives de l'espace politique ottoman laisse entrevoir tant les formes que peuvent prendre l'élargissement territoriale (occupation directe, assujettissement graduel, inféodation informelle) que les modalités de sa gestion. Les stratégies expansionnistes ottomanes, qui sont non-linéaires et multidirectionnelles, peuvent être qualifiées de tempérées, hormis l'exception que constitue le règne de Bayezid I qui fera l'objet d'un prochain article. Ce qu'on peut constater d'emblée chez les premiers émirs ottomans est une conscience aiguë des rapports de force régionaux.

Ce constat sert aussi à critiquer la conception wittekienne de la *ghaza* qui réduit l'émirat *osmanli* à une machine de guerre. Un seul facteur ne saura caractériser le premier élan d'expansion ottomane, pour laquelle il faut prendre en compte d'autres modalités qui expliqueraient les efforts répétés des premiers Ottomans pour la domination des routes commerciales et pour la mainmise ressources primaires et minières de l'Anatolie et des Balkans; pour l'élimination graduelle (par force ou par les voies diplomatiques) des rivaux régionaux moins puissants et pour la construction des réseaux d'alliance durables tant avec les princes balkaniques qu'anatoliens avec des motivations économiques, matrimoniales, entre autres. Au XIVe siècle, l'entité politique ottomane se conçoit donc en tant comme acteur ordinaire du système politique balkano-anatolien. En effet, les stratégies de tempérament (*istimalet*, *mudara*), l'adoption sélective des coutumes locales à tous les niveaux d'administration et la prudence politique font l'émirat des chefs de guerre d'une zone frontalière, d'abord une puissance régionale puis un État solide.

DIPLOMACY, WAR AND TRADE: ABOUT THE GENESIS OF THE OTTOMAN EMPIRE (Summary)

Keywords: Ottoman expansion, State construction, foreign policies, war.

Without denying the real and ideological impact of the *ghaza*, what we propose in this paper is to draw an alternative analysing framework for the stages of the Ottoman expansion, and particularly to show how the diplomatic activity proved to be, since the time of Osman Ist, the founder of the dynasty, a complementary instrument in the State construction, in both war and peace times. This reinterpretation of the Ottoman advance, aiming to focus on the political strategies whose purpose was to create an autonomous political and tax area – a condition for the reorganization and the economic development of the territory –, allows us not only to reconsider the current debates on the nature of the Ottoman State, but also to study the principles, the techniques and the instruments of its foreign policies.

⁷⁹ Pour leur analyse, cf. Irène Beldiceanu-Steinherr, *Recherches...*, doc. n° 5, 7, 10, 11, 12 et 16.

ALEXANDRU SIMON*

VALAHII ȘI DOMNII LOR ÎN RĂZBOIUL VENETO-OTOMAN (1499–1503)**

Pe 10 august 1500, Baiazid II îl anunța pe Vladislav II Jagiello că oastea sa cucerise Modonul. Era cea mai mare pierdere suferită de Veneția de la căderea Negropontului la 1470. Sultanul diplomat îi mai scria că nu dorise să atace portul. Necredința venețienilor trebuia însă pedepsită. Argumentația semăna cu aceea formulată de el tot la începutul unei luni august, în 1484, după ce câștigase Chilia și Cetatea Albă. Era poate unul din motivele pentru care Ștefan III al Moldovei ezita să se implice deschis în noul război dintre Poartă și *Serenissimă*. Celălalt motiv, și cel mai important, era lipsa de încredere a domnului în frații jagielloni, Vladislav II, Jan Albert și Alexandru, deținătorii tuturor coroanelor de rit *latin* din est. Împreună cu sultanul și mai ales cu regele romanilor, Maximilian I, Ștefan blocase planurile lor hegemonice (1497–1498). Deși acordurile avute, banii primiți de la Veneția la 1492 ori faima sa cruciată din anii 1470 l-ar fi obligat să acționeze altfel, nu părea cu adevărat dispus să dea și el chip politic cruciat formulei pe care republica Sfântului Marcu o folosea din 1496 pentru vecinătatea sa creștină: *Hungaria, Polonia, Dacia et Croatia*. Nominal însă (după ce se sfătuiseră cu Maximilian, al cărui acord „imperial” din 1497 cu Baiazid îl mediaseră), Ștefan acceptase (formal) să se implice pentru cauza crucii (și a Veneției) în cadrul compromisului său cu Polonia și Ungaria, pecetluit prin tratatul de la Hârlău (12 iulie 1499). La sfârșitul lunii, Veneția și *Turcul* erau în război. În septembrie 1500, situația Veneției era dramatică. Roma (obligată din nou să creeze o contrapondere otomană la problemele ei *italice*), Viena (interesată să exploateze cât mai mult dificultățile jagiellone și venete) sau Buda (câștigată – teoretic – prin desfacerea căsătoriei lui Vladislav cu Beatrice de Aragon) au ales astfel să-și reconsidere poziția față de război (anterior, avuseseră, în cel mai bun caz pentru Veneția, o atitudine ezitantă). Papa Alexandru VI a trimis mesajele cruciadei.

[Pasaje din instrucțiunile papei Alexandru VI pentru credinciosul său cardinal Pietro Isvalies, arhiepiscop de Reggio Calabria (*Rhegino*), trimis ca legat papal în statele fraților jagielloni, Vladislav II, Jan Albert (dar și Alexandru, ducele Lituaniei)].

[...] *Quia diximus personaliter profecturos cum cardinalibus licet rerum bellicarum vel minimam habeamus peritiam, ut pote qui sacra secuti sumus et non castra. Tamen cum Maiestate Sua, praelatis ac baronibus communicabis quaecumque pro huiusmodi negotio bene absolvendo consideravimus, quae nobis valde opportuna et ad rem fore videntur, nam*

* Cercetător științific la Centrul de Studii Transilvane din Cluj-Napoca.

** Studiu finanțat din grant CNCS, TE, 356/2010.

attenta hostis potentia et amplitudine Domini sui existimamus ad hanc expeditionem tres exercitus et illos quidem validos esse necessarios duos videlicet terrestres, tertium vero navalem, qui omnes uno eodemque mense et si fieri posset eodem die in terras hostium irrumperent, sed quoniam Maximilianus Rex [Maximilian I de Habsburg, regele romanilor] et natio Germanica non habet eandem comoditatem et opportunitatem pro instruenda classe quam habet pro exercitu terrestri parando et serenissimi Francorum et Hispaniarum Reges et Dominium Venetorum cum reliquis Italicis propter loca maritima portus et copiam navium ac trirremium et hominum ad huiusmodi classem necessariorum, habent maiorem facilitatem. Ideo nobis videtur, quod unus exercitus terrestris per Regem Romanorum et totam Germaniam cui presit Dominus Rex cum legato Sedis Apostolicae instruat, secundus vero exercitus paretur per ipsum Regem Hungariae [Vladislav II Jagiello] cum frater suo carissimo filio nostro Alberto Poloniae Rege et Valachias [Moldova și Țara Românească] atque aliis fidelibus illarum partium adiacentium [în mesajul papal trimis lui Maximilian pe 28 septembrie, formula fusesse Reges Hungariae, Boemiae et Poloniae cum Valachis et aliis fidelibus illarum partium adiacentium, ceea ce ar însemna că nici două luni mai târziu papa miza nu doar pe Moldova, ci și pe Țara Românească, prin valahi înțelegându-se înainte de toate supușii lui Ștefan III (ori în contexte ungare, în vremea regelui Matia Corvin, fidelii valahi ai Budei)], qui quidem secundo exercitui praeerit Regia Maiestas Hungariae et Bohemiae una etiam cum leago nostro, et tertius navalis per nos et dictos Francorum [Ludovic XII] et Hispaniarum Reges [Ferdinand de Aragon și Isabella de Castilia] et Dominium Venetorum [dogele Agostino Babarigo] et reliquos Italicos Dominos [aici Alexandru VI și I-ar fi dorit cel mai mult pe Lodovico il Moro Sforza, ducele Milanului, care era însă în relații strânse cu Baiazid, fiind socotit de Veneția principalul responsabil pentru izbucnirea războiului cu Poarta] trie instruendus qui ex causis praedictis facilius et commodius possunt praeparare classem ad hoc necessariam, ad quam etiam reuivenda erunt subsidia saltem pecuniaria a Regibus Angliae [Henric VII Tudor] et Scotiae [Jacob IV Stuart] et eodem classe conducendus aliquis validus exercitus pedestrium et aequestrium copiarum, qui descendant ubi opus fuerit in terram ad oppugnationem et damna Turcarum, et quia nos cum praefatis cardinalibus propter aetatem et lia incommoda exercitus terrestres sequi non possumus cum eadem classe proficiscemur, dommodo praefati Reges Francorum et Hispaniarum vel alter eorum sicut speramus personaliter veniat [...] [Trebuie remarcată similitudinea – în ceea ce privește organizarea expediției – dintre planul acesta și planurile mai vechi (1494–1495) și ulterioare în special (în principal cele de la 1501–1502, 1509, 1513–1514 ori 1517–1518) ale lui Maximilian I. După ce anihilase, la 1495–1496, planul jagiellon de transfer al cavalerilor teutoni din zona baltică în Podolia și Valahia Mică (plan agreat aparent în primă fază și de papa Alexandru VI), regele Maximilian ajunsese să aibă o influență sporită asupra calculelor cruciate de la Roma, dar și să fie tot mai receptiv la practicile și proiectele cruciate din mediul curiei papale (caracteristici păstrate și în vremea conflictelor sale cu Iuliu II).

[...] Praeterea ne quid in locis illis proximis nutriatur aut excitetur, quod eandem sanctam expeditione, aliquomodo vel interrumpat vel turbet, et maxime propter heresim in aliquibus locis illarum partium suscitatum animadvertes quam diligentissime ad res illas Bohemorum [problema relației tolerante a lui Vladislav II cu „moștenirea husită” a celui alt regat al său], Valachorum [probabil, în primul rând, era vorba despre devastările suferite de așezămintele de rit latin din Podolia în timpul expedițiilor moldave din 1498, în replică la campania lui Jan Albert în Moldova din urmă cu un an] et Olumocensium [era o problemă creată în egală măsură de Alexandru VI și de Vladislav II în timpul vacanței de șapte ani a tronului episcopal de Olomouc (1490–1497), pe care papa dorise și chiar i l-a dat nepotului său de soră, Juan de Borgia (1493); dar soluția nu a funcționat și din cauză că nepotul nu dorea să plece din Italia, unde era și episcop de Monreale și episcop de Ferrara (Juan de Borgia a ajuns pentru câteva luni înainte de moartea sa din august 1503 și patriarh latin de Constantinopol), episcop de Olomouc fiind numit apoi Stanislav Thurzó (fără ca numirea să pună capăt definitiv problemelor din dioceză, datorită încercărilor reformiste ale noului

prelat, educat la Cracovia și Padova și trecut repede din tabăra huniadă în ceea jagiellonă, în continuare extrem de deranjată de amintirea lui Matia, întreținută și de supraviețuirea fiului acestuia, Ioan Corvin]), *et ea omnia apud quos et ubi necessarium esse videris solerti cuara operam dabis his omnibus quae huic rei conducere possint. Circa res Bohemicas quae sunt periculis plenae cum magna dexteritate et circumspectione procedendum est, ne aliquid pro nunc nobis inconsultis innovetur [...]* [Se cuvine reținut că, din punct de vedere al abordării problemelor *husite* și *grecești* ale Romei, Alexandru VI s-a arătat cel mai adesea foarte conciliant, el reafirmând validitatea Unirii de la Florența de la 1439, în timp ce avea o atitudine foarte tranșantă în raport cu „reformatorii” Bisericii Romane, binecunoscutul caz al lui Girolamo Savonarola fiind doar unul din exemple în acest sens] (Roma, 18 și 28 noiembrie 1500).

Polonia, Ungaria și *valahii* (ori *Valahiile*: Țara Românească și Moldova) trebuiau să lupte împreună contra Imperiului Otoman. Precum în anii 1470, acestea (mai ales Ungaria și Moldova) trebuiau să reușească acolo unde bogata republica venetă eșuase zgomotos¹.

¹ Archivio Segreto Vaticano, Vatican (ASV), Miscellanea (Misc.), Armadi (Arm.), II-30, f. 136 (141)^v-146 (151)^v, aici f. 141 (146)^f-142 (147)^f, 144 (149)^f (28 noiembrie 1500; documentul a fost editat după copia sa din ASV, Misc., Arm., II-7, f. 616 (620)^f-639 (643)^f, în Augustin Theiner, *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, II. *Ab Joanne P. XXIII. usque ad Pium P.V. 1410-1572*, Roma, 1862, nr. 297, p. 269-276 (dar sub anul 1509), și Edgar Artner, *Magyarország mit a Nyugati Keresztény muvelődés védobástyája: a Vatikánai Levéltárnak azo okiratai, melyek oseinknek a Keletrol Europát fen yegeto veszedelmek ellen kifejet erofeszitéseire vonatkoznak (cca 1214-1606)* [Ungaria, *zid* al Creștinătății Apusene: Documente din Arhivele Secrete ale Vaticanului (cca 1214-1606)], editor Szovág Kornél, Budapest, 2004, nr. 123, p. 147-156 (sub anul 1500, dar cu data de 18 noiembrie, cea aflată în reg. II-7 și care nu este probabil o greșeală de copist, ci data când instrucțiunile au fost emise prima oară pentru legat, ele fiind repetate sub aceeași formă zece zile mai târziu, cel mai probabil datorită unor discuții apărute între timp în legătură cu misiunea legatului, dar poate mai ales cu relația dintre papalitate și republica venetă, legatul plecând deja pe 19 noiembrie spre Veneția, unde a rămas până în ajunul Crăciunului aceluiasi an). Scrisoarea lui Alexandru VI către Maximilian I: ASV, Misc., Arm., II-56, f. 321 (331)^f-328 (338)^f (28 septembrie 1500; formula citată este la f. 325 (335)^v). Interesant este că în ASV, Misc. Arm., II-7, instrucțiunile din data de 5 octombrie 1500 pentru legatul papal în *Germania*, Raimundus Peraudi (instrucțiuni cvasi-identice ca și conținut cu cele pentru *Isvalies*, inclusiv în ceea ce privește „alianța tripartită” cruciată dintre Polonia, Ungaria și valahi), urmează celora pentru *Isvalies* (deși, din punct de vedere cronologic, ar fi trebuit să fie anterioare), ele găsindu-se la f. 639 (643)^v-641 (645)^f (o altă copie a instrucțiunilor este în ASV, Misc., Arm., II-30, f. 146 (151)^f-148 (153)^f). Pentru Thurzó (a cărui familie provenea din zona Zipsului, fiul familiei Szapolyai) și problema Olomoucului: Karen Lambrecht: *Aufstiegschancen und Handlungsräume in ostmitteleuropäischen Zentren um 1500. Das Beispiel der Unternehmerfamilie Thurzó*, în „Zeitschrift für Ostmitteleuropaforschung”, Marburg, XLVII (1998), p. 317-346; vezi și Martin Rothkegel, *Der lateinische Briefwechsel des Olmützer Bischofs Stanislaus Thurzó. Eine ostmitteleuropäische Humanistenkorrespondenz der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts*, Hamburg - Münster, 2007, p. 14-27. Problemele din Boemia în relație și cu cazul Olomoucului (principalul pilon al Romei în regiune) la Antonin Kalous, *Spor o biskupství olomoucké v letech 1482-1497* [Disputata episcopie de Olomouc (1482-1497)], în „Český časopis Historický” [Revista Istorică Cehă], Praga, CV (2007), p. 1-39; idem, *Tárgyalások az utraqiszták egyesülésétől a római egyházzal. Kiegyezési politika* [Negocieri pentru unirea utraqiștilor cu Biserica Romană: politicile de reconciliere], în *Szentírás, hagyomány, reformáció. Teológia - és egyháztörténeti tanulmányok* [Sfânta Scriptură, tradiție, reformă: studii de teologie și istoria Bisericii], editori Beatrix F. Romhányi și Gábor Kendeffy, Budapest, 2009, p. 154-163. Pentru acțiunile moldave din 1497-1498 și efectele lor antilatine (la jafurile din Podolia se adăuga asasinarea unui episcop de rit *latin* al Moldovei, la Ortești, lângă mănăstirea Neamț, databilă astfel mai curând la 1498, decât la 1503, acțiune pentru care Ștefan III a ordonat represalii), vezi *DIR*, A. *Moldova*, Veac XVI, I. *1500-1546*, 1951, nr. 169, p. 191; Victor Motogna, *Un notar necunoscut al lui Ștefan cel Mare (magistrul Anthonius de Thauz, episcop de Baia)*, în *RI*, VIII (1922), 10-12, p. 197-198; Ioan Sabău, *O nouă listă a episcopilor catolici din Moldova*, în *RI*, XXIX (1943), 7-12, p. 236-238; Ilie Corfus, *Ștefan cel Mare pe o frescă polonă*, în *SMIM*, VIII (1975), p. 201-204. Pentru legatul papal Pietro Isvalies (Isvalli) (cca 1450-1511): Filippo Crucitti, *Pietro Isvalies*, în „Dizionario Bibliografico degli Italiani”, Roma, LXII (2004), *sub voce* (un personaj extrem interesant, care își începuse cariera în serviciul lui Ferdinand II de Aragon și apoi al familiei Borgia, ocupându-se de afacerile delicate ale regatului neapoletan și ale curiei papale; motiv pentru care, pe 28 septembrie 1500, a primit pălăria de

Marea noutate din punct de vedere cruciat răsăritean era reparația Țării Românești ca forță antiotomană pe lista Romei. Nu doar că Moldovei i se treceau cu vedere (dar nu i se uitau) excesele *antilatine* recente din timpul luptelor cu Polonia, dar Țara Românească, identificată cu trădarea cruciadei, atât în plan politic (armat), cât și în cel confesional (unionist), în ultimele trei decenii, era și ea trecută printre cei de la care Roma se aștepta să lupte cu *turcii*. La un prim nivel, atenția dată Țării Românești era consecința revirimentului ei sub Vlad IV Călugăruș și Radu IV cel Mare, mai ales după 1484. Statul, cu tot mai solide legături balcanice, nu mai era un „șant al creștinătății”,

---

cardinal, iar pe 5 octombrie a fost numit legat papal pentru Ungaria, Boemia și Polonia, unde s-a descurcat destul de bine, fiind implicat în încheierea păcii generale de la Buda din 1503 (mai–august), an în care (în iunie) a și fost numit administrator al episcopiei de Veszprém). Pentru cardinalul Raimundus Peraudi (Raimond Pérauld), episcop de Gurk și Maguelone, un om de casă al Habsburgilor (ajuns însă în conflict cu Maximilian I între 1501 și 1502 mai ales datorită modului în care regele romanilor înțelegea să folosească fondurile cruciate și „să se lupte” cu turcii) și un alt personaj cheie pentru evenimentele răsăritene din acea perioadă: Johannes Schneider, *Die kirchliche und politische Wirksamkeit des Legaten Raimund Peraudi (1486–1505)*, Halle, 1882; Francis Rapp, *Un contemporain d'Alexandre VI Borgia, le cardinal Raymond Péraud (1435–1505)*, în „Comptes-rendus des Séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres”, Paris, CXXXVIII (1994), 3, p. 665–677. Pentru contextul politic și poziția Moldovei (1497–1500): Ioan-Aurel Pop, Al. Simon, *Moldova și celălalt Imperiu: Preliminariile și consecințele conspirației lui Maximilian I de Habsburg și Ștefan cel Mare (1497)*, în *Vocația istoriei. Prinos profesorului Șerban Papacostea*, editori Ovidiu Cristea, Gheorghe Lazăr, Brăila, 2008, p. 331–406; idem, *Despre conspirația pregătită de Maximilian I de Habsburg și Ștefan III cel Mare împotriva regilor Ungariei și Poloniei la sfârșitul secolului al XV-lea*, în *Istoriografie și politică în estul și vestul spațiului românesc*, editori Svetlana Suveică, Ion Eremia, Sergiu Matveev, Sorin Șipoș, Chișinău/Oradea, 2009, p. 134–152; Al. Simon, *De la Porturile Italiei la porturile ungarului. Drumurile valahe ale cruciadei în secolul XV*, în *Istoriografie și politică*, p. 107–133. Pentru politica antiotomană din acea perioadă, cele mai bune perspective sunt oferite tot de către Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant. 1204–1571* (= „Memoirs of the American Philosophical Society”, CXIV, CXXVII, CLI, CLII), II, *The Fifteenth Century*, Philadelphia, 1978, p. 454–462, 519–525. Pentru mesajul lui Baiazid II către Vladislav II privind cucerirea Modonului: Biblioteca Nazionale Marciana, Venezia, Ufficio Manoscritti: Codici Italiani, classa VII, *Storia ecclesiastica e civile veneziana*, nr. 421 (= 1067), f. 584^r–585^v (10 august 1500; regest în *Ausgewählte Regesten des Kaiserreiches unter Maximilian I, 1493–1519* (= J[ohann]. F[riedrich]. Böhmer, *Regesta Imperii*, XIV), editor Hermann Wiesflecker, III–2, *Österreich, Reich und Europa. 1499–1501*, editor H. Wiesflecker, Wien/Köln/Weimar, 1998, nr. 14338, p. 890 (*Regesten Maximilian*). Pentru proiectul de transfer al teutonilor în Podolia și *Valahia Mică*, împiedicat de Maximilian și cardinalii fideli acestuia: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien (HHSStA), Reichsregisterbücher, reg. JJ, f. 265^r–266^r [martie–mai 1495; regest în *Regesten Maximilian*, I–1. *Maximilian I. und das Reich. 1493–1495*, editor H. Wiesflecker, Wien/Köln/Weimar, 1989, nr. 1481, p. 159]. Pentru proiectele cruciate ale lui Maximilian, vezi datele din Al. Simon, *Massimiliano I, Venezia e il problema ottomano (1493–1503)*, în *L'Europa Centro-Orientale e la Penisola italiana: quattro secoli di rapporti e influssi intercorsi tra Stati e civiltà (1300–1700)*, editori Cristian Luca, Gianluca Masi, Brăila, 2007, p. 91–109; idem, *The Habsburgs, the Hungarian Crown and Crusading in the East: From Rákos to Rákos (1505–1514)*, în *Worlds in Change* (= „Mélanges d'Histoire Générale”, NS, IV, 1–2), editori I.-A. Pop, Al. Simon, II. *Christian Expansion and Regression* (= „Transylvanian Review”, XIX, suppl. 2; „Mélanges d'Histoire Générale”, NS, IV, 2), Part 2. *Frontiers and Border Behaviour*, Cluj-Napoca, 2010, p. 311–324. Pentru formula venetă *Hungaria, Polania, Dacia* (remarcabilă formulă birocratică pentru Țara Românească și Moldova) et *Croatia* (inițial Croația nu fusese inclusă în ea): Archivio di Stato di Venezia, Venezia (ASVe), Senato Secreti (S.S.), *Deliberazioni*, reg. 36–51 [1496–1526] (la indicele de epocă); Al. Simon, *Antonio Bonfini's Valachorum regulus (1458, 1492): Matthias Corvinus, Transylvania and Stephen the Great*, în *Between Worlds* (= „Mélanges d'Histoire Générale”, NS, I, 1–2), editor Al. Simon, I, *Stephen the Great, Matthias Corvinus and their Time*, editori László Koszta, Ovidiu Mureșan, Al. Simon, Cluj-Napoca, 2007, p. 207–226 (p. 212–216). Formula (care nu includea explicit Lituania și Boemia, dinastic și politic, ele fiind văzute ca anexe ale Poloniei și Ungariei, dar în care Croația fusese individualizată în cele din urmă datorită intereselor adriatice ale Veneției și atitudinilor locale speciale, deși era unită personal cu Ungaria din 1102), s-ar putea să fi fost creată și în reacție la acțiunile lui Maximilian din 1495, care au anulat parte din marile planuri jagiellone, enunțate deja la Lewocza în 1494 (între 1475/1476 și 1481 când Ungaria și Moldova figuraseră ca și aliate în numele crucii, la indicele aceluiași registre, formula fusese *Hungaria et Valachia*, ASVe, S.S. *Deliberazioni*, reg. 27–29 [1475–1481 (ante 1 martie/anul nou venețian)]).

condiție la care o condamnaseră campaniile și jafurile lui Matia și Ștefan III. Lor li se adăugau interesele puterilor regionale. Polonia, Ungaria și chiar Veneția voiau să îngrădească hegemonia și libertatea (*valahă* și nu doar) de mișcare a lui Ștefan. Neinteresante (dimpotrivă) de diminuarea puterii sale, dar dornice să câștige Țara Românească erau Viena și Roma (deși teoretic „neutră” din rațiuni misionare, Roma n-ar fi fost însă dispusă să sacrifice Suceava pentru Târgoviște după cum s-a văzut în timpul disputei lui Bogdan III cu Radu IV din anul 1507, când și Veneția a refuzat să acționeze contra lui Bogdan III). Primele semne clare ale interesului sud-valah ale lui Maximilian provin din timpul campaniei sale în Croația și al luptelor de frontieră ungaro-otomane din anii 1493–1494. Plecând și de la originile rivalilor și – temporar – aliaților săi huniazi, veniți în parte din Oltenia, regele Maximilian a început să insiste pe *Valahia Mică* (Oltenia aici, termenul fiind folosit în general pentru Moldova) ca entitate politică distinctă și importantă în ecuația politică otomană și ungară. Tot atunci, sub influența curiei papale și din dorința de a bloca Ungaria jagiellonă ca „poartă” antiotomană (Maximilian dorea să fie rege al Ungariei, nu co-rege cu numele, cum era prin tratatul de la Bratislava din 1491), fiul lui Frederic III a început să pledeze pentru pasajul cruciat prin *ambele Valahii*, și nu prin *Ungaria și Moldova*, cum fusese stabilit în vederea congresului cruciat de la Roma (1490), care trebuia să pregătească cruciada așezată sub comanda lui Matia și Maximilian. În anii 1501–1502, căutând din nou propria sa soluție cruciată, Maximilian insista că trebuia vorbit cu domnii *Valahiei Mici*, *Valahiei Mari* și *Moldovei*².

² Valahia Mică la 1493–1494 și 1501–1502 mai ales și interesul habsburgic pentru Țara Românească până la moartea lui Ștefan III, orientativ: ASV, Misc., Arm., II–56, f. 110 (114)^f, 112 (116)^f (pasajul prin *ambele Valahii*) HHStA, Reichshofkanzlei (R.H.K.), *Maximiliana*, fasc. 5b–2, f. 59^f; 6b–2, f. 214^f–215^f; 8a–1, f. 42^f (act „anulat parțial”); 16–3, f. 12^f–13^f (aprilie–august 1499), 13 septembrie 1500; 2 septembrie 1501; 25 ianuarie 1504; regeste în *Regesten Maximilian*, III–1, nr. 9638, p. 134; nr. 10865, p. 315; nr. 12404, p. 513; IV–1. *Maximilian I. und das Reich. 1502–1504*, editori H. Wiesflecker, Christa Beer, Manfred Hollegger, Wien/Köln/Weimar, 2004, nr. 18144, p. 406; fasc. 34–III.12, f. 23^f–24^f, 40^f–41^f [după 14 mai 1501]; Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, VIII, 1376–1650, București, 1894 (*Hurmuzaki*), nr. 45, p. 36 (1502); Nicolae Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, VI, 1501–1547, Bucarest, 1916, nr. 67, p. 96 (1517–1518). Pentru implicarea Poloniei (mai ales, dar și a Ungariei) la Târgoviște (implicare prelungită până după moartea lui Radu IV), vezi tot orientativ: F[ryderik]. Papée, *Acta Alexandri Regis Poloniae, magni ducis Lithuaniae, etc. (1501–1506)* (= „Monumenta Medii aevi res gestas Poloniae illustrantia”, XIX), Krakow, 1927, nr. 83, p. 104; nr. 114, p. 167; nr. 123, p. 177; nr. 130, p. 196; nr. 168, p. 285; *Hurmuzaki*, II–2, 1451–1510, editor Nicolae Densușianu, București, 1891, nr. 312, p. 321; nr. 368, p. 430–435; nr. 406, p. 509; nr. 448–499, p. 557–564; II–3, 1510–1530, editor N. Densușianu, București, 1893, nr. 73, p. 70. Pentru „revirimentul transalpin” de după 1484–1486, amintim câteva surse: *Hurmuzaki*, II–2, nr. 304, p. 342; nr. 321–322, p. 363–365; VIII, nr. 32, p. 28; XV–1, *Acte și scrisori din arhivele orașelor ardeleni Bistrița, Brașov, Sibiu, 1358–1600*, editor N. Iorga, București, 1911, nr. 247, p. 136; nr. 250, p. 138; nr. 252–253, p. 139–140; nr. 255, p. 140–141; nr. 257, p. 141; *DRH, B. Țara Românească*, I, 1247–1500, editori P. P. Panaitescu, Damaschin Mioc, București, 1966, nr. 143, p. 238–240 (1473; act reconfirmat de Radu la 1500); nr. 152, p. 253–256 (1476); nr. IV, p. 514 [1489–1490; cf. Ștefan Ștefănescu, *Éléments nobiliaires balkaniques établis en Valachie à la fin du XVe siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, Bucarest, IV (1965), 5, p. 893–896]. În relația cu Buda și Cracovia (și prin extensie în raport cu atenta Veneție), un rol important l-a jucat atitudinea lui Radu IV la 1497, când, în replică la pretențiile jagiellone care-l vizau și pe el, a revendicat nu doar Amlașul și Făgărașul, vechile posesiuni transilvane ale domnilor Țării Românești, ci și Severinul, și l-a și sprijinit cu trupe (și la ordinul sultanului) pe rivalul său *valah*, Ștefan III (orientativ: Ioan Bogdan, *Documente și regeste privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în secolele XV și XVI*, București, 1902, nr. 179–180, p. 213–217; nr. 297, p. 344; Ioan-Aurel Pop, Al. Simon, *Moldova și celălalt imperiu*, p. 335–336, 368–369; Cracovia și Târgoviște colaboraseră și sub Radu III în anii 1470). Pentru evenimentele din 1507–1508 și misiunile romane și venețiene ale solilor lui Radu IV: [Marino Sanudo II Giovanne], *I diarii di Marino Sanuto (MCCCCXCVI–MDXXXIII) dall'autografo Marciano ital. cl. VII cod. CDXIX–CDLXXVII*, editori Guglielmo Berchet, Federico Berchet, Nicolo Barozzi, Rinaldo Fulin, Marco Allegri, VII, 1 Marzo 1507 – 28 Febbraio 1509, Venezia, 1882, cols. 8, 120, 232, 301, 340–346 (*Sanudo*); Al. Simon, *Ștefan cel Mare și Matia Corvin. O coexistență medievală*, Cluj-Napoca, 2007, p. 401–402.

Totuși, principalul merit pentru (re)insertia cruciată a Țării Românești (Muntenia și Oltenia) pare să fi aparținut, la 1500, republicii venete, domnii *ambelor Valahii* (formulă practic identică cu cea din proiectul de pace tripartită veneto-ungaro-otomană din toamna lui 1466) trecând drept elemente politice și militare indispensabile pentru succesul războiului antiotoman în anevoioasele negocieri ale *Serenissimei* cu Buda din primăvara aceluiași an.

[Pasaje din instrucțiunile dogelui Agostino Barbarigo pentru trimișii Republicii, Sebastiano Giustinian(i) și Vettor(e) Soranzo, plecați la Buda pe 20 februarie 1500. Ambii trimiși erau

---

Țara Românească ca „șanț al creștinătății” (între 1462 și 1484, Ștefan III a invadat-o practic o dată la 18 luni): Șerban Papacostea, *Populație și fiscalitate în Țara Românească în secolul al XV-lea: un nou izvor*, în *RdI*, XXXIII (1980), 9, p. 1779–1786; Al. Simon, *În jurul bătăliei de la Vaslui (1474–1475). Considerații asupra relațiilor dintre Moldova, Țara Românească și Regatul Ungariei*, în *SUBB. Series Historiae*, XLIX (2004), 2, p. 3–26 (p. 19–20). Congresul de la Roma din primăvara–vara lui 1490 (congresul a existat însă numai cu numele după ce s-a anunțat moartea regelui Matia în aprilie) în *ASV, Misc., Arm.*, II–56, II–56: f. 374 (375)^v–376 (377)^v, 376 (377)^v–379 (380)^v, 379 (380)^v–388 (389)^v (25 martie – 26 iulie 1490; copii după aceste materiale sunt și în II–20: f. 102 (106)^v–105 (109)^v; f. 110 (114)^v–114 (118)^v; II–29, f. 43 (47)^v–55 (59)^v; 57 (61)^v– 82 (86)^v); *Notes et extraits*, V. 1476–1500, Bucarest, 1915, nr. 187, p. 178; Sigismondo de Conti [da Foligno], *Le storie de' suoi tempi dal 1475 al 1510*, ediție Giacomo Racioppi, II, 1490–1510, Roma, 1883, p. 3–4; Appendix, p. 426–428, 429–436; [Johann Burkhard], *Joannis Burkardi Liber Notarum ab anno MCCCCLXXXIII usque ad annum MDVI* (= „Rerum Italicarum Scriptores”, NS, XXXII, 1), I, 1483–1496, ediție Enrico Celani, Città di Castello, 1906 (Burkhard), p. 363–364, 368–369; Al. Simon, *Țările Române ca loc de pasaj cruciat în anii 1490*, în *Anuarul Școlii Doctorale, „Istorie. Civilizație. Cultură”*, Cluj-Napoca, I (2005), p. 101–116. Pentru originile transalpine ale familiei huniade (a unei părți din ea, partea paternă a lui Iancu) și implicațiile politice ale acestei legături în contextul luptei dintre Dănești (de care erau legați și Huniazii, reprezentați în acea perioadă de început de secol XVI doar prin Ioan Corvin) și Drăculești (din care se trăgea și Radu IV, ca nepot nelegitim al lui Vlad II Dracul): Al. Simon, *Acțiunea, diata și chipul românesc al lui Matia Corvin*, în *Identitatea românească în context european. Coordonate istorice și culturale*, editori Vasile Boari, Ștefan Borbély, Radu Murea, Cluj-Napoca, 2009, p. 111–158; idem, *La parentèle ottomane du roi Matthias Corvin*, în *Matthias Corvinus und seine Zeit: Europa am Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit zwischen Wien und Konstantinopel* (= „Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften”, CDX), editori Christian Gastgeber, Ekaterini Mitsiou, I.-A. Pop, Mihailo Popović, Johannes Preiser-Kapeller, Al. Simon, Wien, 2010, p. 25–32 (cu alte surse; din păcate, pentru rivalitatea dintre Drăculești și Dănești, baza rămâne tot vechiul, deși valorosul studiu al lui A[lexandru]. D[imitrie]. Xenopol, *Lupta dintre Drăculești și Dănești*, în *AARMSI*, seria a II-a, XXX (1907), p. 183–272). Aparent încremenită în condiția de pilon dunărean al patriarhiei ecumenice de Constantinopol (mai mult decât Moldova lui Ștefan III cu al său joc între lumi și rituri), Țara Românească evoluează în relația cu Apusul și sub Radu IV, fără însă a renunța la legătura cu aria ortodoxă otomană și cu avantajele decurgând de aici; tensiunile nu au întârziat să apară, pentru aceste subiecte încă delicate și deschise la interpretări partizane divergente, în pofida desprinderii lor dintr-o tulpină ideologică comună, a se vedea mai ales sursele: [Manuel Malaxos], *Historia politica constantinopoleos a 1454 usque ad 1578 annum Christi*, în *Historia Politica et Patriarchica Constantinopoleos. Epirotica* (= „Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae”, III), editor Immanuel Bekker, Bonn, 1849, p. 140–141; *Viața sfântului Nifon*, editor Vasile Grecu, București, 1944, p. 94–95; Georgios Salakides, *Sultansurkunden des Athos-Klosters Vatopedi aus der Zeit Bayezid II. und Selim I. Kritische Edition und wissenschaftlicher Kommentar*, Thessaloniki, 1995, nr. 13, p. 73. În acest context, subliniem că prima venire a patriarhului Ioachim în Moldova, după ce recuperase pentru patriarhia ecumenică Athosul și Georgia la 1498, trebuie datată mai curând la 1499, decât la 1502, și seamănă cu venirea în Moldova la 1513 a patriarhului Pahomie, atât Ștefan III la 1499, cât și Bogdan III la 1513, în special ultimul, promițându-i patriarhiei că vor avea o atitudine în acord cu interesele ei, pentru ca apoi fiecare dintre ei să-și urmeze interesele apusene: Ștefan prin acordurile și discuțiile din a doua parte a lui 1499 și 1500, iar Bogdan prin relația cu mireasa pe care i-o trimitea Maximilian I de Habsburg în vara lui 1513. Totodată trebuie remarcată din nou prezența ierarhilor moldoveni ca și confirmatori ai tratatului de la Hărlău din iulie 1499, spre deosebire de anii 1470, ei părând să susțină politica apuseană a domnului, fapt care trebuie pus în legătură atât cu dispariția influentului mitropolit Teotist I, cât și cu o schimbare de optică ecleziastică moldavă asupra relației cu patriarhia ecumenică, schimbare începută probabil pe la 1489–1490, mai multe fiind însă greu de spus la momentul de față; pentru alte date interne privind problematica de față, a se vedea aici Bogdan-Petru Maleon, *Raporturile dintre puterea politică și autoritatea ecleziastică în Moldova lui Ștefan cel Mare. Între tradiția ortodoxă și specificul local*, în „Analele Putnei”, Sfânta Mănăstire Putna – Suceava, V (2009), p. 5–16.

perfect conștienți de locurile și jocurile în care intrau. Soranzo fusese implicat în eforturile republicii de sprijinire a lui Uzun Hassan din urmă cu trei decenii (eșecul acestor tentative făcând Veneția dependentă de Buda și Suceava în confruntarea cu Mehmed II). Iar Giustinian tocmai ieșise dintr-o grea misiune de un an la Maximilian I, misiune începută chiar după ce Baiazid II, Maximilian I și Ștefan III (dar și Radu IV) îi învinseseră la 1497 pe frații Jan Albert și Vladislav II Jagiello].

[...] *Hoc unum iudicavimus necessarium apponere in dicta commissione, quod credimus non futurum ingratum Regie Maiestati* [Vladislav II Jagiello]; *dicimus Nos: quod si inductio conchidi non poterint cum in chisione omnium potentatirum Christianorum, quam rem arbitramur difficilissimam plurimis rationibus, et hac praestim quod nonnullis ex Christianis principibus sicut finit Domni Ludovicus* [Lodovico il Moro Sforza, ducele Milanului, din 1499 principalul dușman creștin al *Serenissimei*] *et factores sui dicimur esse Turcho* [Baiazid II] *intelligentia et foedere colligati: In tali casi eiusmodi inductio fiant pro Serenissimis Dominis Regibus Hungarie et Polonie* [Vladislav II și Jan Albert], *Dominio Nostro* [Veneția]; *et Duobus Dominis Valachis* [Radu IV al Țării Românești și Ștefan III al Moldovei] *prout Regie illi Maiestati nidebiture. Si quidem hoc erit intenturium necessarium aliis Christianis concurrenti promptius ad generalem expeditionem* [termen folosit des și după căderea Constantinopolului în primăvara anului 1453 pentru cruciadă], *et ad faciendas in tempore validas ac debitas provisiones* [...] (Veneția, 10 martie 1500).

[Principala temere a Veneției, justificată de evenimentele recente și de practicile locale cunoscute foarte bine, cel puțin după evenimentele din anii 1460–1480, era ca statele de la marginea otomană a creștinătății să nu ajungă ori să rămână în acordurile lor separate cu Poarta și astfel – în condițiile unei noi cruciade – să dea „chip otoman” rivalităților lor „creștine”, împiedicând o ofensivă reală împotriva *turcilor*. Dacă anterior, republica crezuse că era suficient de puternică și de abilă pentru a profita (dezvolta chiar) rivalități regionale (fie în vederea unei înțelegeri veneto-otomane favorabile, fie în vederea unui succes militar în lupta cu sultanul), acum ea nu-și mai permitea asemenea libertăți politice. De aceea era și dispusă să plătească anual aproape dublu unei Ungarii mult mai slabe decât cea din vremea regelui Matia față de cât primise (sau doar i se promisese) fiul(ului) lui Iancu de Hunedoara: era vorba inițial de 100.000 ducați pe an, reduși apoi la 70.000 ducați, în vreme ce Matia avusese probleme în a primi 40.000 chiar și imediat după tratatul său cu republica din toamna anului 1463. Evident, Ungaria nu era singurul stat dispus să profite de pe urma situației Veneției (în plus, era un stat foarte divizat, motiv pentru care – la început – republica pare să fi evitat să-i implice deschis pe cei mai importanți oameni ai ei din regat, ducele Ioan Corvin, fiul nelegitim al lui Matia, prost văzut însă de regele Vladislav II, și arhiepiscopul Toma Bakócz, de care Vladislav II era aproape dependent. Iar în ceea ce privește Suceava și Târgoviște, ele aveau pentru republică și avantajul de a fi (ceva) mai ieftine (mai puțin totuși sigur, Moldova care o costase pe *Serenissimă* la 1492 cel puțin 70.000 ducați, cât urma să primească acum Buda)].

Alături de considerentele strategice, în spatele motivării insistenței Veneției pentru Țara Românească, stăteau neîncrederea republicii în Ștefan III (după 1497, republica instituise o „comisie de anchetă” pentru a vedea cum folosise Ștefan III banii primiți de la ea, la fel procedând *Serenissima* și după 1462 în cazul lui Matia) și legăturile de familie a lui Radu IV (căsătorit cu Catalina, din familia muntenegreană Cernović/Crnojević, ai cărei membri erau adesea oamenii republicii din vestul Peninsulei Balcanice). Veneția mai știa că pentru Buda (re)apariția Țărilor Române într-o structură militară cu ea în frunte (cel puțin în parte, pentru ariile estice) însemna un mare succes tactic și de imagine după eșecurile din ultimii ani. Prins între contestările interne (se vorbea inclusiv despre o Ungarie controlată pe jumătate de *valahi*, aceste știri ajungând și în Peninsula Italică și în cea Iberică în cursul lui 1498) și puternicele presiuni externe ale lui Maximilian I (anul 1497 fusese un mare succes pentru regele romanilor, iar faptul că

trimișii moldavi veneau la *Reichstagul* imperial era prezentat drept un semn clar că Moldova, dar și Țara Românească sunt credincioase Casei de Habsburg, și nu Jagiellonilor), Vladislav II încercase încă din 1498 să convingă că atât Radu IV, cât și Ștefan III hotărâseră să-l susțină împotriva Porții. Regele nu fusese crezut, cu atât mai mult cu cât Suceava se raporta în continuare în primul rând la Innsbruck și Viena, la curțile lui Maximilian. Abia acordul de la Hârlău din vara lui 1499 a început să arate că Moldova ar fi putut acționa împreună atât cu Polonia, cât și cu Ungaria. Iar pentru a se asigura că așa va fi, în ecuația politică a fost introdusă și accentuată ca prezență Țara Românească, care concura deja ortodox Moldova. Astfel, în plan regional creștin, Ștefan III era izolat între Buda, Cracovia și Târgoviște, principalii săi aliați fiind la distanță, la Viena și la Moscova. În plus, pentru a se asigura că Radu IV acționează conform intereselor ei, Veneția avea (sau cel puțin așa credea) cheia pentru recuperarea domeniilor transilvane ale domnilor transalpini. Cheia era arhiepiscopul Toma Bakócz³.

³ Sursa: ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 38. 1500–1501, cc. 2 (12)^v–5 (15)^v, aici c. 3 (13)^f (10 martie 1500). Problematice relație veneto-ungară la [Vilmos Fraknói], *Lónyay Albert zengi kapitány velenczei követségei 1501–1515. Közlemények a velenczei állami levéltárból* [Misiunile venețiene ale lui Albert Lónyay, căpitan de Zenga. 1501–1515. Selecțiuni din arhiva de stat venețiană], în „Magyar Történelmi Tár” [Arhiva Istorică Maghiară], Budapeșt, XXII (1877), p. 3–44, aici nr. 2–5, p. 11–16 (1502–1503); Ferenc Szakály, *Phases of Turko-Hungarian Warfare before the Battle of Mohács. 1365–1526*, în „Acta Orientalia Academia Scientiarum Hungaricae”, Budapeșt, XXXIII (1979), 1, p. 65–112 (aici p. 101–103). Pentru presiunile și promisiunile făcute de Veneția pentru intrarea Budei în război, numele lui Bakócz ajungând treptat să fie invocat constant (inițial republica dorise ca decizia de intrare în lupta a Budei să fie luată înainte de Dieta programată pentru 6 ianuarie 1500): ASV, S.S., *Deliberazioni*, reg. 37. 1498–1499 [More Veneto 1500], cc. 164^r^v, 181^r–182^r, 192^v, reg. 38, c. 2^r^v (23 decembrie 1499, 3–4 februarie, 5 martie 1500). Merită adăugat pentru relațiile interne ungare, dar și pentru raporturile cu Moldova (Ioan Corvin (Ioan Corvin și Ștefan împăcându-se la 1496–1497, după ce Ștefan îl abandonase pe fiul lui Matia la 1490), că de la 1496 Ioan Corvin era și nobil venețian (Iván Nagy, *Corvin János velenczei nemességéről* [Asupra înobilării venețiene a lui Ioan Corvin], în „Új Magyar Múzeum” [Noul Muzeu Maghiar], Pest, III (1853), 1, p. 655–656). Pentru Radu IV și politica sa, vezi și Alexandru Lapedatu, *Din posesiunile domnilor noștri în Ardeal. Vințul și Vurpărul*, în *BCMI*, II (1909), p. 40–44; idem, *Politica lui Radu cel Mare, 1495–1508*, în *Lui Ion Bianu amintire*, București, 1916, p. 191–223; Constantin C. Giurescu, *La 450 de ani de la moartea lui Radu cel Mare (1495–1508)*, în *BOR*, LXXVI (1958), 3–4, p. 366–386. Pentru înrudirea dintre familia Cernović (Cernovich/Cmojević) și Radu IV, precum și pentru legăturile dintre Veneția și familia Cernović (folosită și ca „agent provocator” al republicii împotriva Porții la mijlocul anilor 1490 când încă între *Serenissima* și *Turc* era pace): Virgil Molin, *Venise, berceau de l'imprimerie glagolitique et cyrillique*, în „Studi Veneziani”, Venezia, VIII (1966), p. 347–445; Ștefan Andreescu, *Alianțe dinastice ale domnilor Țării Românești (secolele XIV–XVI)*, în *România în Istoria Universală*, Iași, II (1987), 1, p. 667–681 (p. 679–680); Diana Gilliland Wright, *The First Venetian Love Letter? The Testament of Zorzi Cernovich*, în „Electronic Journal of Oriental Studies”, Utrecht, IX (2006), 2, p. 1–20. Pe lângă conexiunea dată de apariția tiparului în Țara Românească pe filiera Veneția – Cetine – Târgoviște, demn de reținut este că Radu IV s-a căsătorit cu Catalina (cel mai probabil sora lui Gheorghe (Đurađ/Zorzi) Cernović și fiica lui Ioan (Ivan), o remarcabilă figură a politicii balcanice de după 1453) înainte să ajungă domn la 1495, ceea ce ne permite să aducem acest mariaj în legătură cu relațiile lui Vlad IV cu Veneția și cu împăratul Frederic III (tatăl lui Maximilian), la a căror intervenție (1489–1490) tatăl lui Radu a permis membrilor familiei („bosniaco-albaneze”) Balș (Balsh) să se așeze la nord de Dunărea de Jos (Ștefănescu, *Eléments nobiliaires balkaniques*, p. 895; Simon, *Țările Române ca loc de pasaj cruciat*, p. 103). Pentru „anchetarea” lui Ștefan III la 1498 (pentru 1497, cu finanțare de la 1492) și a lui Matia la 1463 (pentru 1462, cu finanțare din 1460 și mai ales din 1462) de către Veneția: I. Nagy, Albert B. Nyáry, *Magyar diplomáciai emlékek. Mátyás király korából 1458–1490* [Monumentele diplomației ungare. Epoca regelui Matia. 1458–1490] (= „Monumenta Hungariae Historica”, IV, 1–4), I. [1458–1465], Budapeșt, 1875, nr. 108, p. 172 [Viaceslav] Vicentio Makusev, *Monumenta Historica Slavorum Meridionalum vicinorumque populorum e tabularis et bibliothecis italicis derompta*, I–2, Belgrad, 1882, nr. 15, p. 137; nr. 9, p. 158; I. Bianu, *Ștefan cel Mare. Câteva documente din arhivul de stat de la Milano*, în „Columna lui Traian”, București, IV (1883), 1–2, p. 30–47 (nr. 3, p. 40–41); *Sanudo*, I. 1 *gennaio 1496 – 30 settembre 1498*, Venezia, 1879, cols. 740, 744. Pentru concurența ortodoxă pentru creștinii de rit grec supuși fie *latinilor*, fie *musulmanilor*, dintre Țara Românească și Moldova, concurență accentuată după ce, la sfârșitul anilor 1480, sultana Mara Branković îl desemnase ca moștenitor atonit al ei pe Vlad IV, iar, cu

Educat la Padova și afirmat ca om al Veneției (care i-a și obținut pălăria de cardinal la sfârșitul lui septembrie 1500), ceea ce l-a expus de-a lungul carierei sale la numeroase și frecvent violente contestări interne, Bakócz, arhiepiscop de Esztergom din 1498, fusese alături de Vladislav principala „victimă” ungară a *conspirației* lui Maximilian și Ștefan de la 1497, când și-a și pierdut funcția de cancelar al regatului (termenul de *conspirație* a fost lansat de un raport întocmit chiar în anturajul lui Bakócz). Reușise să-și revină destul de repede, poziția sa reîntărindu-se pe măsură ce Buda ceda în fața presiunilor Veneției de a intra în război cu Poarta (și astfel de a nu prelunge armistițiul ungaro-otoman, reîncheiat pe la începutul lui 1498). În acest context, prin interesele și relațiile sale, Bakócz era și cel care putea transforma în realitate dorințele feudale transilvane ale lui Radu, evident dacă acesta acționa în conformitate cu obiectivele Veneției și Budei. Până la urmă, utilitatea primordială a lui Radu IV (și Bakócz) avea să fie una diplomatică, pașnică. Realizând că războiul nu se putea sfârși în favoarea sa (succesele militare ungare erau minore, iar Ștefan III mai mult îl provoca pe sultan, decât lupta cu el, renegociindu-și – cu folos – în fapt pacea otomană din vara lui 1486), republica i-a mandatat și pe Radu și Bakócz să negocieze

---

acordul Romei și al Budei, Ștefan III luase sub patronaj moldav pe creștinii de rit grec din estul Ungariei, a se vedea și Emil Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale dintre români și jugoslavi*, în „Cercetări Literare”, București, III (1939), p. 141–218 (aici p. 146–152); Andrei Radu, *Mănăstirea Kremikovski, ctitoria a lui Radu cel Mare*, în „Buletinul Institutului Român din Sofia”, Sofia/București, I (1941), 2, p. 477–491; Al. Simon, *Bisericile Ungariei și Moldovei în cea de a doua jumătate a secolului XV. O perspectivă transilvană*, în *SUBB. Series Theologiae Orthodoxae*, XII (2005), 2, p. 271–306. La Kruședol, ctitoria mediatorului ungar al conflictului dintre Bogdan și Radu din 1507, Maxim Branković, viitor mitropolit al Belgradului (sfântit la Suceava), hirotonit preot (1496) de mitropolitul Kalevit al Sofiei, „asociatul” lui Radu IV de la Kremikovski (discutabila totuși ctitorie bulgară a lui Radu, ridicată pe la 1495, nu ar fi fost posibilă fără acordul Porții și al patriarhiei ecumenice), atât Ștefan III, cât și Radu IV figurează în pomelnic. Implicările ctitoricești sârbești ale lui Radu din anii 1500–1501, în special la Lopușnja (Grigore Balș, *O biserică a lui Radu cel Mare în Serbia la Lopușnja*, în *BCMI*, IV (1911), p. 194–199), sunt interesante și din cauză că în primăvara lui 1475 Serbia fusese dată de Veneția lui Ștefan (sursa în Al. Simon, Cristian Luca, *Documentary Perspectives on Matthias Corvinus and Stephen the Great*, în „Transylvanian Review”, XVII (2008), 3, p. 85–112, p. 87–88), o „încredintare” similară părând să fi primit Ștefan din partea ei și pentru Bulgaria (vezi și Matei Cazacu, *Un voyageur dans les Pays Roumains et son Histoire de la Moldavie: Leyon Pierce Balthasar von Campenhansen (1746–1808)*, în *Național și universal în istoria românilor. Studii oferite prof. dr. Șerban Papacostea cu ocazia împlinirii a 70 de ani*, editori Gh. Lazăr, O. Cristea, București, 1998, p. 402–417, p. 414–415), și deoarece Radu IV a scos, cu acordul lui Baiazid II, mănăstirea atonită Vatopedi de sub controlul lui Ștefan III în primăvara lui 1504, la puțin timp după *pacea generală* de la Buda și cu câteva luni înainte de moartea lui Ștefan (*Sultansurkunden des Athos-Klosters Vatopedi*, nr. 13, p. 73). Pentru Bakócz: V. Fraknoi, *Ungarn und die Liga von Cambray*, Budapest, 1883, p. 50–58, 61–64; idem, *Erdödi Bakócz Tamás élete* [Viața lui Tamás Bakócz de Erdöd], Budapest, 1889, p. 114–119, 140; Erik Fügedi, *Hungarian Bishops in the Fifteenth Century (Some Statistical Observations)*, în „Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae”, Budapest, XII (1965), p. 375–391 (p. 375–376, nota 2). Prelații ungari aveau în total bugete anuale de peste 200.000 de florini (cu cel mult 30% mai puțin decât bugetul coroanei ungare). La sfârșitul lui 1500, Alexandru VI a vrut să-i impoziteze pentru cruciadă cu 10% din veniturile lor pe cardinali. De taxă erau scutiți doar cei trei cardinali de la frontierele creștinătății. Suma adunabilă astfel de la cei 42 de cardinali era de circa 35.000 de florini (*Burkhard*, II, p. 226–227). Proporțional cardinalii nu aveau – cel puțin oficial – mai mulți bani decât cei 16 prelați din Ungaria și Croația, dimpotrivă. Și din aceste motive, Veneția a încercat să-l folosească la maximum pe Toma Bakócz, reducând pe cât posibil finanțarea prin care sprijinea implicarea regatului ungar în război; și își motiva poziția prin faptul că nici lui Matia Republica nu-i oferise mai mult de *60.000 de ducați* (ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 39. *1502–1503* [More Veneto 1504], cc. 22^v–23^v, 27^{rv}, 28 iulie, 20 august 1502; situația era cu atât mai complicată cu cât *Serenissima* voia acum să încheie repede pacea). Lucrurile ar fi mers poate altfel pentru cruciadă dacă Vladislav II al Ungariei și Boemiei ar fi reușit să devină și rege al Poloniei la moartea fratelui său Jan Albert în iunie 1501. Spre fericirea regelui romanilor Maximilian I, a unei importante părți din elita polonă, dar și a domnului Moldovei, Ștefan III, aceasta nu s-a întâmplat, Alexandru, ducele Lituaniei, fratele mai mic al lui Jan Albert și Vladislav II, devenind rege (decembrie 1501).

pacea cu Baiazid II (pace obținută într-un final în condiții sensibil mai favorabile decât cea din ianuarie 1479).

[Pasaje din instrucțiunile republicii pentru solii ei, Sebastiano Giustinian, Vettor(e) Soranzo aflați la Buda din aprilie 1500, și Giovanni Badoer, venit și el în regat un an mai târziu (septembrie 1501), care alături de secretarul *Serenissimei*, Francesco de la Zucca), plecat la Buda încă din toamna lui 1499, formau echipa ei politică oficială în Regatul Ungariei (numărul reprezentanților era un indiciu cât se putea de clar pentru importanța asociată Budei de Veneția, atât în vremea când republica mai spera la o continuare favorabilă a războiului cu Poarta, cât și acum, spre sfârșitul lui 1502, când principalul ei obiectiv era pacea cu *Turcul*, o pace care părea foarte aproape)].

[...] *In questi zorni habiamo ricevuto et novamente le ultime de di 8, 9 et 11 del instante et per tutte habiamo accuratamente notati tutti li progressi et operationi per vuj facte per tirar a la conclusione la practica dela pace za tanto tempo tractata. Meritate certamente laude et commendatione per la dilligentia et pruedentia havete demonstrata; et per respondere alcuna cosa et dechiaverene el sentimento nostro. Ne e parso senza alcuna interpositione de tempo expedire le presente; et dicemoni in questa forma: che per li discorsi habuti cum el Reverendissimo Strigoniense [cardinalul Toma Báköcz, pe care Sebastiano Giustinian(i) îl denumise aproape de la venirea sa la Buda *alter rex...*] et per la continentia de la lettera del Signor Rhado Vaiuoda [Radu IV al Țării Românești]. Nuj vedemo in optimimi termeni la conclusione de dicta pace [...] ve dicemo iterum et denno replicamo che questa pace e altuto necessaria, et non meno a quella Maiesta che amuj et ogni minima dilatatione porta cum si manifesto de turbo de epsa parte, si per le due razione per vuj pruedentemente allegate et tochate nele lettere del Signor Rhado Vaivoda, circa lo accordo facto o che se potria far cum Sophis [Șah Ismail I] per el signor Turcho [sultanul Baiazid II], et circa lo matrimonio dela fiola [cel mai probabil Ayşe Hatun, <cu fiul lui Baiazid II, viitorul Selim I>] del Imperatore Tartaro [Mengli Ghiray], come etiam per lo impedimento et turbatione se cerca mettere per molti Christiani principi al conchider dela pace sopradicta, et per molte altre razione urgentissime [...]* (Veneția, 21 octombrie 1502).

[Hanul Mengli Ghiray, de aproape cincisprezece ani aliatul – în general – al lui Ștefan III al Moldovei, tocmai îl învinsese (iulie 1502), pe „ultimul han rival”, Șah Ahmad, (așa-numit al Hoardei de Aur), adversarul lui Ivan III al Moscovei (ale cărui legături cu cuscrul și „intermediarul său apusean” Ștefan III slăbiseră însă puternic în ultima vreme, datorită conflictelor interne moscovite care duseseră la căderea Elenei, fiica lui Ștefan, a lui Dimitri, nepotul domnului, și a susținătorilor lor din cnezat). Pe Mengli Ghiray, Veneția încercase să-l atragă în repetate rânduri de partea ei în conflictul cu Poarta, reluând în linii mari „proiectul ei scitic” din prima parte a deceniului opt (eșecului planului ruso-tătar al Veneției și căderea lui Uzun Hassan îl „născuseră” de fapt atunci pe Ștefan ca speranță a republicii). Mai mult succes a avut Veneția în demersurile ei pe lângă Șah Ismail, a cărui mamă era fiica lui Uzun Hassan și a Despinei Khatun (Theodora Cantacuzino, fiica lui Ioan IV Marele Comnen, împăratul Trebizondei); încă un motiv – pe lângă trecerea sa de la suniti la șiiți și puterea pe care o câștigase în aria Persiei – ca puterea sunită otomană să-l perceapă drept principala amenințare asiatică la adresa Porții. Date fiind aceste repere tătărești, otomane ori persane între care se mișca informația oferită de Radu IV *Serenissimei* devin evidente atât puterea domnului (diplomatică mai ales), cât și încrederea de care acesta trebuia să se bucure din partea Veneției pentru a putea negocia în subiecte atât de delicate; ceea ce rezultă destul de clar din modul în care republica își informa trimișii de la Buda asupra acțiunilor lui Radu].

Radu IV, al cărui credit pe Bosfor era mare (atât în relație cu Poarta, cât și cu Patriarhia Ecumenică), s-a achitat bine de sarcina sa, chiar dacă nu mai avea cum să primească domeniile transilvane dorite (Radu a primit altele abia la 1507–1508). Principalul rezultat valah al acestor schimbătoare evoluții avea să fie includerea țărilor române ca

„părți egale” și vasale deopotrivă Budei și Istanbulului în *pacea generală* de la Buda. Această includere propusă de Veneția, de la sfârșitul anului 1466, se terminase nefavorabil pentru Ștefan III în timpul discuțiilor lui Matia cu Baiazid II (1483–1484), ulterior (în pofida unei aparente concesiuni făcute la 1488, dacă nu și la 1486) sultanul nemădorind să audă de așa ceva cu ocazia negocierilor ungaro-otomane de la 1492, 1494–1495 ori de la 1497–1498. Jocurile politice, rezistența Moldovei și revirimentul Țării Românești l-au obligat însă pe sultan să accepte includerea *Valahiilor* care a devenit o constantă politică până la Mohács⁴.

⁴ Sursa citată în ASVe, S.S., *Deliberazioni*, reg. 39, cc. 46^v-47^v (21 octombrie 1502). Nici o lună mai târziu, Radu cerea prin medierea noului rege al Poloniei, Alexandru, nu numai Făgărașul și Amlașul, ci și Rodna (care, cel puțin la 1466–1467, în vremea lui Matia ar fi trebuit să revină domnului Moldovei). În decembrie 1502 – ianuarie 1503 s-a ajuns la conflicte violente între românii și sașii din zonă, ceea ce i-a dat lui Vladislav II ocazia de a transfera – pentru pagubele suferite de aceștia – Făgărașul din posesia lui Sigismund Emuszt, episcop de Pécs (legat deja într-un mod aparte de Vlad III, unchiul „nelegitim” al lui Radu IV; Al. Simon, *Soțiile ungare ale lui Vlad III Țepeș: rolul, impactul și receptarea unor alianțe și rivalități medievale*, în *AHX*, XLVIII (2011), p. 5–12), în cea a sașilor în septembrie 1503, după încheierea *păcii generale* de la Buda. Situația s-a stabilizat după ce Făgărașul a fost preluat de tezaurarul regal Ioan Bornemisza (*Hurmuzaki*, XV–1, nr. 294, p. 160; nr. 297, p. 161, *Acta Alexandri*, nr. 130, p. 196; pentru oscilațiile Țării Făgărașului după 1453 în funcție de politica huniadă de fidelizare a elitei și de relațiile Budei cu pretențiile la transalpinii: Antál Lukács, *Țara Făgărașului în Evul Mediu (secolele XIII–XVI)*, București, 1999, p. 173–181, 197–202). *Pacea generală* de la Buda: HHStA, Urkundenabteilung, Allgemeine Urkundenreihe, 1503.VIII.20 (20 august 1503; versiunea ungară a tratatului este și în *Hurmuzaki*, II–1, 1450–1550, editor N. Densușianu, București, 1890, nr. 24, p. 20–23); Magyar Országos Levéltár [Arhiva Națională Maghiară], Budapest (MOL), Antemohácsiana (secția Q), Diplomatikai Levéltár [Arhiva Diplomatică] (DL), [nr.] 39328 (4 noiembrie 1503; varianta inedită otomană în latină a păcii). Problema includerii *Valahiilor* în tratatele ungaro-otomane la Mihai Maxim, *Stephen the Great and the Sublime Porte: New Turkish Documents*, în „Transylvanian Review”, XIV (2005), 1, p. 13–27; Al. Simon, *The Contested Sultan: The Backgrounds of Bayezid II's Moldavian Campaign of 1484*, în „Eurasian Studies”, Cambridge/Rome, VII (2009), p. 17–50; idem, *King Wladislaw II Jagiello's Walachian Protégées of 1492*, în *RA*, LXXXV (2009), 2, p. 87–94; idem, *Truces and Negotiations between Bayezid II and Matthias Corvinus (1482–1484): Archival Notes*, în *RA*, LXXXVI (2010), 2, p. 39–45. „Creditul” și imaginea lui Radu IV la Istanbul: [Giovanni Maria Angioiello] Donado da Lezze, *Historia Turchesca*, editor [Ioan] Ursu, București, 1910, p. 268–271; *Aus der Chronik des Oruç*, *Aus der Chronik des Hanivaldanus (Hanivaldanus)*, în *Der fromme Sultan Bayezid. Die Geschichte seiner Herrschaft (1481–1512) nach den altosmanischen Chroniken des Oruç und des Anonymus Hanivaldanus* (= „Osmanische Geschichtsschreiber”, IX), editor Richard F. Kreutel, Graz/Wien/Köln, 1978, p. 83, 90, 96, 198–201, 212–222, 267. Primirea, într-un final, de domeniul din către Radu (și în urma misiunii lui Maxim Branković din toamna lui 1507): MOL, DL 21783 (21 noiembrie 1507; sub data de 25 septembrie 1508 în *Actae et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia* (= „Fontes Rerum Transylvanicarum”, IV, VI), I, 1468–1540, editor Endre Veress, Budapest, 1914, nr. 71, p. 94; acordarea de domenii a fost considerată un veritabil tratat între state, fiind întărită ca atare la luarea în posesie a domeniilor de pe 6 ianuarie 1508 de Toma Bakócz, arhiepiscop de Esztergom, și patru baroni: tezaurarul Benedict Batthyány, Moise Buzlai, comisul curții regale, Petru Szentgyörgyi de Bozyn, voievodul Transilvaniei; Jozsa Somi, comite de Timiș, vezi în acest sens și András Kubinyi, *Barone im königlichen Rat zur Zeit Matthias und Wladislaw II.*, în idem, *Stände und Ständestaat im spätmittelalterlichen Ungarn*, Herne, 2011, p. 41–166, aici p. 160–164). Până la 1503, Ștefan III s-a reconciliat (și pe filieră venetă) cu Bakócz. La acea dată deja, (ocazional) solii lui Radu și Ștefan mergeau împreună în *Italia* (dar mai ales Ștefan se asocia – și acolo – cu Ioan). Per ansamblu, Radu ieșise mult mai câștigat decât Cernoviții din jocul între marile puteri (evenimentele din anii 1500–1503, și la Ileana Căzan, Eugen Denize, *Marile puteri și spațiul românesc în secolele XV–XVI*, București, 2001, p. 170–191; Ioan-Aurel Pop, Al. Simon, *Moldova și celălalt imperiu*, p. 365–369, 373–376). „Echipa” deplasată în Ungaria de Veneția, pe perioada practic a întregului război, susține și ea – prin competențele și experiența ei – calitatea datelor oferite și forța poziției regionale deținute deja de Radu IV (cu atât mai interesant este refuzul ulterior din 1507 al Romei și Veneției de a-l sprijini în conflictul cu Bogdan III). Sebastiano Giustinian (în general: Giuseppe Gullino, *Sebastiano Giustinian*, în „Dizionario Bibliografico degli Italiani”, LXVII (2002), *sub voce*), prea tânăr încă la vremea la care Veneția depinsese, în anii 1470, de Ungaria și de Moldova pentru lupta cu otomanii (el se născuse în 1459), era acompaniat de experimentatul Vettor(e) Soranzo, diplomat (activase ca sol și la Ferdinand de Aragon în 1471; Setton, *The Papacy and the Levant*, II, p. 308), dar și om de arme (fusesse implicat în operațiunile orientale ale Veneției în sprijinul lui Uzun Hassan în 1472 și

respinsese călăreții turci intrați în Friuli în 1477; *Travels of Josafa Barbaro*, ediție William Thomas, în *Travels to Tana and Persia by Josafa Barbaro and Ambrogio Contrarini*, editor Lord Stanley of Alderley, London, 1873, p. 1–44, aici p. 41; Maria Pia Pedani, *Turkish Raids in Friuli at the End of the Fifteenth Century*, în *Acta Viennensia Ottomanica. Akten des 13. OEPO-Symposiums vom 21. bis 25. September 1998 in Wien*, editori Markus Köhlbach, Gisela Prochazka-Eisl, Claudia Römer, Wien, 1999, p. 287–291, aici p. 289). În cel din urmă însă (dată fiind și vârsta lui Soranzo), greul misiunii a căzut pe Giustinian, deși acesta debutase destul de recent în marea diplomație ca trimis al republicii la *Reichstagul* de la Freiburg din primăvara lui 1498, unde un loc de frunte era rezervat trimișilor lui Ștefan III al Moldovei, care tocmai îi învinsese, împreună cu regele romanilor, Maximilian I de Habsburg, pe frații jagielloni, Vladislav II, Jan Albert și Sigismund (vezi și Ioan-Aurel Pop, Al. Simon, *Moldova și celălalt imperiu*, p. 364–365; după puțin peste un an, în 1499, deoarece relațiile dintre Veneția și Maximilian s-au deteriorat rapid, a trebuit însă să revină în peninsula; a fost un episod care l-a marcat destul de tare s-ar părea pe Giustinian, el refuzând la 1505 să plece ca ambasador la Maximilian și preferând în schimb să se ocupe de conflictele ungaro-venete de frontieră din zona dalmată). După ce a plecat la sfârșitul lui martie 1503 de la Buda la Veneția (pentru perioada ungară din cariera sa: Alfred Reumont, *Un' ambasciata veneziana in Ungheria. 1500–1503*, în „Archivio Storico Italiano”, seria a IV-a, III (1879), p. 198–215), Giustinian s-a ocupat în primul rând de administrația locală, deși, după cum aveau să o arate apoi – la vârsta de aproape 60 și apoi 70 de ani – lungile sale misiuni la Londra (1515–1519) și Paris (1527–1531), adevărata sa chemare era diplomația. Era – în fapt – și cazul lui Giovanni Badoer, ultimul venit (dar și ultimul plecat, în ianuarie 1504, toate înțelegerile asociate încheierii oficiale conflictului dintre Veneția și Imperiul Otoman fuseseră confirmate) în echipa diplomatică de la Buda [în general: Angelo Ventura, *Giovanni Badoer*, în *Dizionario Bibliografico degli Italiani*, V (1963), *sub voce*]. De o vârstă aproape cu Giustinian (se născuse spre 1465), alături de care era principala figură a delegației venețiene (în comparație, despre Soranzo se știu relativ puține lucruri din acea perioadă, iar despre Zucco aproape nimic), Badoer avea deja o experiență bogată (1498–1501) în misiuni dificile la Paris, Neapole sau Milano; aici, în mai 1499, cu trei luni înainte de izbucnirea războiului veneto-otoman, Lodovico se arătase dispus la concesiile majore pentru refacerea relației dintre Milano și Veneția, dar republica refuzase, Lodovico orientându-se astfel spre Baiazid II. După ce a revenit de la Buda, el n-a rămas – spre deosebire de Giustinian – multă vreme în administrația venețiană locală, ci a plecat în misiuni la Roma sau la Paris, care i-au ocupat aproape toți anii dintre 1507 și 1525. Badoer a și murit (1535) la puțin timp după întoarcerea din ultima sa ambasadă la Roma. Se cuvine în final remarcat că nici unul din membrii echipei diplomatice venețiene de la 1500/1501–1503 nu a mai revenit apoi în misiune la Buda. Dincolo de motivele de vârstă sau de misiunile prestigioase din Apus primite de ei, situația se explică și prin faptul că – din punctul de vedere al Budei – Veneția îi rămăsese datoră (de fapt pentru eforturi militare destul de relative) cu circa 100.000 de ducăți (ceea ce – cel puțin pe hârtie – era destul de adevărat), majoritatea misiunilor venețiene ale prelatului de origine valahă, Filip More (prieten al republicii, educat și el la Padova ca și Bakócz), chiar și de peste un deceniu de la încheierea *păcii generale* de la Buda având ca obiect (și) această problemă (vezi aici și Ioan Drăgan, *Diplomatul și umanistul de origine română Filip More de Ciula (c. 1470–1526)*, în „Apulum”, Alba Iulia, XIII (1983), p. 183–189, Tamás Fedele, *Egy Jagelló-kori humanista pályaképe. Csulai Móré Fülöp (1476/1477–1526)* [Portretul unui umanist din epoca jagiellonă: Filip More de Ciula (1476/1477–1526)], în „Levéltári Közlemények” [Contribuții Arhivistice], Budapest, LXXVIII (2007), 2, p. 35–84), ajunsă una de orgoliu „național” pentru o parte din elita ungară (aici Veneția a mizat pe potențialul politic al lui Bakócz, pe care aproape a reușit, nici zece ani mai târziu, să-l aducă pe tronul pontifical). Nu este exclus ca ea să fi acumulat datorii similare față de Suceava (deși s-ar putea să fi fost mai mult invers și după 1497–1498) și față de Târgoviște (mai probabil): ceea ce ar explica suplimentar ruptura (aparentă mai curând) intervenită între ea și Suceava după 1503–1504, de ce Radu a crezut că poate conta pe Veneția în lupta cu Bogdan, și poate tot de ce ea a decis să nu ia partea lui Radu contra lui Bogdan (vezi astfel și Al. Simon, *Descrășterea Moldovei sub Bogdan III și ridicarea Țării Românești sub Neagoe Basarab*, în *Sfântul voievod Neagoe Basarab. 1512–2012*, editor Nicolae Caba, București, 2012, p. 439–468). Conflictul dintre Baiazid II și Ismail I și rolul acestuia, alături de problema tătară, în faza („musulmană”) finală a războiului veneto-(ungaro)-otoman la Bertold Spuler, *Die Goldene Horde. 1223–1502*, Wiesbaden, 1965², p. 208; Lajos Tardy, *Beyond the Ottoman Empire. 14th–16th Century Hungarian Diplomacy*, Szeged, 1978, p. 85; Leslie Collins, *On the alleged destruction of the Great Horde in 1502*, în „Byzantinische Forschungen”, Amsterdam, XV (1990), p. 361–399; Andrew J. Newman, *Safavid Iran: Rebirth of a Persian Empire*, London, 2011, p. 15–22; Dariusz Koodziejczyk, *The Crimean Khanate and Poland-Lithuania: International Diplomacy on the European Periphery (15th–18th Century)*, Leiden/Köln/Boston, 2011, p. 27–29. Pasajul editat aduce în discuție și identitatea mamei lui Soliman I. În general, se consideră că acesta s-a născut mai probabil în intervalul aprilie 1494 – noiembrie 1495. Datarea se bazează în special pe un raport venețian de la urcarea sa pe tron la sfârșitul lunii septembrie 1520, care-i dădea vârsta de 26 de ani. Ea se numea sigur Ayşe Hafsa. Avea – tot conform venețienilor – 48 de ani după victoria lui Soliman de la Mohács din august 1526. Cei mai mulți istorici au înclinat spre identificarea ei cu fiica lui Mengli Ghiray, dată de soția lui Selim I (André Clot,

THE WALACHIANS AND THEIR RULERS
IN THE VENETIAN-OTTOMAN WAR OF 1499–1503
(Summary)

Keywords: crusading, Roman papacy, Venice, Ottoman Empire, Walachia, Moldavia, Stephen III the Great of Moldavia, Radu IV the Great of Walachia.

Based on documents extracted from Italian (Roman and Venetian), Austrian (Viennese), and Hungarian archives, the paper discusses the involvement of the rulers of Walachia and Moldavia in the plans of the Roman papacy and of the Venetian republic at the start of the 16th century. The analysis focuses in particular on the “return” of Walachia among the states listed as pillars of crusading in the East after decades of decay and of “treasonable attitudes” towards the Cross. At the same time, the present study emphasizes the distinction between intention, interest and action, as indicated also by the fact that the ruler of Walachia, Radu IV, proved more useful for Venice as a mediator between her and the Porte, than as a soldier of the *Serenissima*. Eventually, the main benefit for Walachia and Moldavia from these events was their inclusion in the *general peace* of Buda between Hungary, in Christendom’s name, and the Ottoman Empire, which also marked the official acceptance of the Porte as an European partner.

Soliman le Magnifique, Paris, 1983, p. 25–27; Leslie P. Peirce, *The Imperial Harem: Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford, 1993, p. 55–62). Pasajul din documentul venet din octombrie lui 1502 arată însă că Selim și fiica lui Mengli s-au căsătorit la cel puțin șapte ani după data/datele convenționale pentru nașterea lui Soliman. Apar astfel două posibilități. Fie (mai probabil, deoarece este greu de crezut că ambasadorul venețian Bartolomeo Contarini s-ar fi putut înșela la 1520 cu aproape zece ani în privința vârstei lui Soliman, acest lucru fiind mai curând posibil – dar nici așa, oricum nu mai mult de trei-cinci ani – în cazul altui ambasador venețian, Pietro Bragadin, care șapte ani mai târziu îi dădea mamei acestuia, Ayșei Hatun, vârsta de 48 de ani) Soliman I nu era nepotul lui Mengli Ghiray, fie (mai improbabil datorită motivelor de mai sus și din lipsa – cel puțin temporară – a altor date mai concludente privind data nașterii lui Soliman), fiica lui Mengli s-a căsătorit cu Selim I ani buni după nașterea lui Soliman I. În acest caz, numele ei (vehiculat deja pentru fiica lui Mengli căsătorită cu Selim) ar fi Ayșei Hatun, a cărei trecere prin istorie a lăsat însă mult mai puține urme decât cea a Ayșei Hafsa. În favoarea celei de a doua ipoteze ar mai putea fi adus faptul că Soliman și-a început cariera politică și administrativă la Caffa. Acest aspect ar putea fi invocat însă și în favoarea originii tătarești a mamei sale, pentru că Selim, detronându-și propriul tată (1512) cu ajutor de la Ghiray, nu ar fi riscat trimițându-l pe Soliman în vecinătatea rudelor sale materne; mai mult, prima sa soție a fost ori s-a dorit să fie chiar fiica lui Mengli (cel puțin aceasta susțineau consilierii lui Vladislav în iulie 1513), ceea ce ar fi fost imposibil dacă mama sa lui Soliman ar fi fost și ea fiica lui Mengli (același lucru este valabil și dacă consilierii lui Vladislav făceau o confuzie între Mengli și fiul și urmașul său Mehmed I). Astfel, nu este deloc exclus ca două fiice de a lui Mengli Ghiray să se fi căsătorit cu doi viitori sultani, tată și fiu, Selim și Soliman, și ca fiica lui Mengli Ghiray, care a devenit prima soție a lui Soliman, să fi fost chiar Mahidevran Gülbahar (ei i se atribuiau fie origini albaneze, fie origini circaziene, adică crimeene), primul copil al ei și al lui Soliman, Șehzade Mustafa, născându-se în 1515 (data rămâne însă nesigură) la Caffa sau la Manisa (căsătoria otomano-tătară plănuită de Selim I și Mengli Ghiray în Al. Simon, *Neagoie Basarab, Imperiul Otoman și Transilvania în 1513*, în *Studia Varia in Honorem Professoris Ștefan Ștefănescu Octogenarii*, editori Ionel Căndea, C. Luca, București/Brăila, 2009, p. 311–320).

LIVIU CÎMPEANU*

**CONTRIBUȚII LA ISTORIA DOMNIEI LUI ȘTEFĂNIȚĂ VODĂ
(1517–1527)
DATE NOI PRIVITOARE LA RELAȚIILE SALE CU TĂTARI (1521)
ȘI CU RADU DE LA AFUMAȚI (1526)**

La Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, în fondul Hungarica, fasc. 2 (1526), dosarul D, există un raport anonim din 1526, în limba germană, cu date valoroase și interesante despre domnia lui Ștefăniță Vodă (1517–1527). Documentul a fost editat, cu greșeli, în colecția *Hurmuzaki*, vol. II/1 (p. 30–31), dar, în mod ciudat, detaliile cuprinse în el nu au fost receptate și preluate de către istoriografia românească. Cu ocazia (re)descoperirii originalului la Arhivele Statului din Viena, în luna mai 2012, ne propunem valorificarea informațiilor istorice cuprinse în documentul amintit.

Este vorba despre un raport adresat la sfârșitul anului 1526 autorităților imperiale, al cărui autor (anonim) descrie două evenimente din timpul domniei lui Ștefăniță Vodă: o bătălie victorioasă cu tătarii, care a avut loc *aproximativ acum șase ani*¹ [de la data întocmirii raportului, n.n.], și conflictul cu Radu de la Afumați din 1526, pentru mâna fiicei voievodului răposat, Neagoe Basarab. Dacă cel de-al doilea eveniment descris în raportul anonim din 1526 este cunoscut în istoriografie, primul nu este atestat nici de izvoarele narative moldovenești din secolele XVI–XVII² și nici de istoriografia modernă³. Astfel, se ridică întrebarea firească dacă într-adevăr a avut loc o bătălie între Ștefăniță Vodă și tătari pe la 1520–1521. O analiză atentă a izvoarelor documentare *contemporane* nu poate duce decât la un răspuns afirmativ la această întrebare și la

---

* Doctor în istorie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.

¹ Vezi textul și traducerea acestuia în anexă!

² Letopisețul de la Putna I, în care sunt cuprinse evenimentele domniei lui Ștefăniță Vodă, la 1521 este consemnată doar căderea Belgradului sub turci, vezi *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI, publicate de Ioan Bogdan*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 52 (în continuare, *Cronicile slavo-române*); Letopisețul de la Putna II consemnează evenimentele doar până la 1518, ultimul eveniment fiind bătălia lui Ștefăniță Vodă cu tătarii din anul 1518, vezi *Cronicile slavo-române*, p. 66; la fel și în traducerea românească a Letopisețului de la Putna, vezi *ibidem*, p. 73; cronicarul Macarie descrie de asemenea doar bătălia cu mărzaclu Albu, din anul 1518, iar la 1522 [sic!] căderea Belgradului sub turci!, vezi *ibidem*, p. 92–93; Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, [1955], p. 134–135.

³ Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. IV, București, 2012, p. 497; Constantin Rezachevici, *Rolul românilor în apărarea Europei împotriva expansiunii otomane*, București, 2001, p. 244–250; Alexandru V. Boldur, *Privire generală asupra domniei lui Ștefăniță, fiul lui Bogdan*, în *AIIX*, XXVII, 1990, p. 216–217; Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976, p. 79; Nicolae Grigoraș, *Un voievod nedreptățit: Ștefăniță Vodă*, în *MI*, 2/1974, p. 10–11; idem, *Ștefan cel Tânăr și Luca Arbure*, în *AIIX*, IX, 1972, p. 8–11; Horia I. Ursu, *Moldova în contextul politic european (1517–1527)*, București, 1972, p. 43–44; idem, *Domnia lui Ștefăniță Voievod. Zece ani din istoria politică a Moldovei 1517–1527*, Cluj, 1940, p. 40–42.

concluzia că evenimentul trebuie plasat în contextul mării campanii sultanale de ocupare a Belgradului de la 1521.

Bătălia cu tătarii de la 1521 și victoria lui Ștefăniță Vodă sunt atestate literal de raportul anonim din 1526, de la Arhivele Statului din Viena: *Steffen Weida inn der Molda hath denn Datarischenn Kaisser [Mehmed Ghirai I] angeferlich vor 6 Jarrn gefangen, sein Volk erschlagen. Da hath der gefangenn dattrisch Kaisser Ewigen Fridt vnnd Pundunf gemacht, vnnd sein leiblichen Sonn dem gemelten Weida eingeschickt, den er noch auff heuttigen Tag als gefangner vergwissung der Pundniss ...*⁴. În traducere românească: *Ștefan Vodă din Moldova l-a prins pe Împăratul tătăresc [Mehmed Ghirai I] în urmă cu aproximativ 6 ani⁵ și i-a ucis oastea. Împăratul tătăresc cel prins a făcut pace eternă și alianță și l-a trimis pe propriul său fiu la sus-zisul Vodă, pe care îl ține prins până în ziua de astăzi ca asigurare a alianței...*⁶.

Această informație este confirmată de două scrisori, adresate de voievodul Moldovei Înaltei Porți, înainte de bătălia cu tătarii. În primul document din 1521, alături de informații despre regatul Ungariei și cel al Poloniei, Ștefăniță Vodă îi arată sultanului că hanul tătăresc a strâns o oaste mare și, de teama unei invazii a acestuia, și-a concentrat oastea pe Nistru, fiind în expectativă: *De asemenea, și hanul tătar, la rândul său, strângând multă oaste, este pe cale de a veni aproape de noi. De aceea supusul de mine [Ștefăniță Vodă], la rândul meu, ferindu-mă de vicleniile lor, m-am dus spre apa Nistrului pentru paza marginii, din cauză că, de patru sau cinci luni, solii noștri stau închiși la hanul tătarilor. De aceea suntem prevăzători față de el, în toate privințele. La Poarta cea măreață se știe că ei ne sunt vechi dușmani*⁷. Din citatul de mai sus reiese că hanul a manifestat o atitudine ostilă față de voievodul Moldovei cu cinci sau șase luni înaintea întocmirii documentului, datat de editor în prima jumătate a anului 1521⁸, când i-a reținut pe solii moldoveni. De asemenea, reiese foarte clar că, la data întocmirii scrisorii, hanul avea deja oștile adunate și amenința Moldova (*este pe cale de a veni aproape de noi!*), fapt ce l-a constrâns pe voievod să se deplaseze cu oastea sa la Nistru, pentru paza marginii.

Între timp, sultanul Suleiman pregătea campania pentru cucerirea Belgradului⁹, la aceste operațiuni militare urmând să participe atât voievodul Țării Românești, cât și cel al Moldovei. Voievodul Țării Românești, Neagoe Basarab, trebuia să trimită armatei otomane un contingent, alături de Mehmed Beg de Nicopol, iar Ștefăniță Vodă trebuia să invadeze secuimea, pentru a asigura flancul lui Neagoe Basarab, care se temea de o invazie a secuilor¹⁰. Artizanul acestui plan ingenios era Mehmed Beg, un bun cunoscător al situației politice și strategice de la Dunărea de Jos¹¹. Planul a fost sugerat sultanului care, la rândul său, l-a aprobat și a trimis imediat poruncă voievodului Moldovei, printr-un olăcar, să invadeze secuimea¹².

⁴ Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, fond Hungarica, fasc. 2 (1526), Konv. D, f. 30r.

⁵ Subliniem că raportul a fost întocmit în 1526.

⁶ Traducerea noastră. Vezi traducerea integrală în anexă!

⁷ *Documente turcești privind istoria României*, vol. I, 1455–1774, ed. Mustafa A. Mehmed, București, 1976, p. 12 (în continuare, *Documente turcești*, I).

⁸ *Ibidem*.

⁹ Între 18 mai și 19 octombrie 1521 a avut loc campania de cucerire a Belgradului, vezi Aurel Decei, *Istoria Imperiului Otoman până la 1656*, București, 1978, p. 162 și descrierea campaniei, *ibidem*, p. 168–169.

¹⁰ *Documente turcești*, I, p. 12–13.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, p. 14–15; Horia Ursu, *Domnia lui Ștefăniță Voievod*, p. 40; idem, *Moldova în contextul politic european*, p. 43.

În acest context, Ștefăniță Vodă trimite a doua scrisoare către sultanul Suleiman Magnificul, în intervalul 29 august – 21 septembrie 1521, prin care îi arată că nu poate da curs poruncii sultanale, deoarece se afla în continuare în campanie împotriva tătarilor care îi amenințau țara: [la început, voievodul arată că ar fi vrut să dea curs poruncii sultanale] *Dar hanul tătarilor, sculându-se în picioare de multă vreme, cu toată oastea lui, și stând într-un loc, se uită în partea noastră și așteaptă prilej. Oamenii noștri, care au venit dintr-acolo, au transmis știrea că „intenția lui este de a veni încoace”* [subl. n.]. *Din această pricină, noi, supușii, la rândul nostru, fără să ne dăm jos de pe spinarea calului, suntem mereu prevăzători față de tătari. Apărând țara noastră de răutățile și de intrigile lor, s-a întâmplat să ne întoarcem de la shujba împărătească* [urmează asigurări de fidelitate și informații despre Ungaria și Polonia; de asemenea felicitări pentru cucerirea Belgradului – 29 august 1521]¹³. Această scrisoare confirmă situația descrisă de voievod în prima scrisoare adresată sultanului, în 1521: *de multă vreme, Mehmed Ghirai I, hanul tătarilor, și-a mobilizat toată oastea și s-a pregătit să invadeze Moldova* [„intenția lui este de a veni încoace”]. Voievodul moldovean, la rândul său, și-a mobilizat oastea și se afla în stare de alertă [fără să ne dăm jos de pe spinarea calului, suntem mereu prevăzători față de tătari], așteptând invazia.

Cele două documente trimise de Ștefăniță Vodă sultanului sunt confirmate de un document istoric total independent: cunoscuta solie a voievodului moldovean către regele Poloniei Sigismund, expusă în seimul polon de către boierul Luca Cârjă, la 1523. Elocventul boier moldovean a expus regelui și membrilor seimului polonez foarte clar situația Europei răsăritene, de la cucerirea Belgradului de către turci până la 1523. De asemenea, a arătat regelui care este poziția voievodului său față de evenimentele recente¹⁴. Luca Cârjă și-a început expunerea prin a arăta că, atunci când sultanul se pregătea să pornească împotriva Belgradului, Ștefăniță Vodă a pregătit și a trimis oastea împotriva tătarilor¹⁵. Această informație corespunde întru totul cu cea din prima scrisoare adresată sultanului în anul 1521.

Apoi, arată boierul Luca Cârjă: *de cum a pornit sultanul către Belgrad, a și trimis la domnul meu un tulac, care este, Măria Voastră, un curier, cu o carte și i-a scris domnului meu, dându-i de știre că pleacă împotriva coroanei ungare: „Iar tu, Ștefane voievod, să trimiți oastea ta, în ajutorul nostru, în țara secuilor, și împreună cu tine Basarab voievodul muntenesc, iar cu voi să fie și Mahmet, sangeacul de Nicopol”*. *Din pricina aceasta, domnul nostru și sfatul Măriei Sale mult s-au mâhnit și s-au gândit ce trebuie să facă, cum ar putea să se împotrivescă și să scape de aceasta, însă cel mai bun din toate i s-a părut aceluși război, pe care-l ducem împotriva tătarilor și ne apărăm țara noastră* [subl. n., în continuare solul moldovean arată cu ce bogății a fost mituit olăcarul turc și că Basarab și cu Mehmed Beg au invadat secuimea]¹⁶.

Mai jos, Luca Cârjă arată că: *n-au trecut două săptămâni după aceasta și a sosit un alt olăcar și l-a găsit pe domn la război* [subl. n.], *asemenea cu carte scrisă la fel, ca domnul să plece [în secuime] și să se grăbească...*¹⁷. În continuare este expusă mâhnirea voievodului moldovean la porunca sultanului, mituirea olăcarului și avertizarea regalității maghiare, căreia i-a fost trimisă porunca scrisă a sultanului.

¹³ *Documente turcești*, I, p. 15.

¹⁴ Textul soliei tradus integral în limba română în *Literatura română veche (1402–1647)*, vol. I, ed. G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, [București, 1969], p. 237–243 (în continuare, *Literatura română veche*, I).

¹⁵ *Ibidem*, p. 237.

¹⁶ *Ibidem*, p. 238.

¹⁷ *Ibidem*.

Cele două citate de mai sus confirmă întru totul cea de-a doua scrisoare a lui Ștefăniță vodă trimisă sultanului în intervalul 29 august – 21 septembrie 1521. Reiese foarte clar că, în timpul cuceririi Belgradului de către turci sau, mai bine zis, în perioada imediat următoare, izbucnise *un război* între Ștefăniță Vodă și Mehmed Ghirai, hanul tătarilor crâmleni. Invazia și bătălia hotărâtoare au avut loc *după* intervalul 29 august – 21 septembrie 1521, când Ștefăniță Vodă îl anunța pe sultan că *intenția lui* [a hanului] *este de a veni încoace*¹⁸. Această scrisoare pare a fi răspunsul voievodului moldovean la solia primului olăcar turcesc, care a cerut în numele sultanului invadarea secuimii, despre care a vorbit boierul Luca Cârjă în fața regelui și a seimului polonez. Același boier arată că al doilea olăcar a ajuns la voievodul Moldovei după două săptămâni, așadar pe la sfârșitul lunii septembrie, și *l-a găsit pe domn la război*¹⁹. Acesta pare a fi indiciul care să permită datarea bătăliei dintre oastea lui Ștefăniță Vodă și tătarii lui Mehmed Ghirai.

Amănunte despre desfășurarea campaniei și despre bătălia finală, altminteri neatestată de alte izvoare, nu se cunosc. Raportul anonim din 1526, adresat autorităților habsburgice, relevă doar urmările bătăliei: Ștefăniță Vodă și oastea sa *i-a ucis oastea hanului Mehmed Ghirai I și l-a capturat pe acesta*²⁰. Potrivit aceluiași raport, hanul tătarec capturat a încheiat cu Ștefăniță Vodă pace eternă și alianță și, după eliberare, l-a trimis în captivitate la voievodul moldovean pe propriul său fiu, chezaș pentru legămintele încheiate între cei doi. La data întocmirii raportului, 1526, mârzacul²¹ era încă în captivitate la moldoveni: *Da hath der gefangenn dattrisch Kaiser Ewigen Fridt vnnd Pundunf gemacht, vnnd sein leiblichen Sonn dem gemelten Weida eingeschickt, den er noch auff heuttigen Tag als gefangner vergwissung der Pundniss vnnd, wann er wil, szo kommt im der Datter ßo stark als er begertt, als offt er wil...*²². În traducere: *Împăratul tătarec cel prins, a făcut pace eternă și alianță și l-a trimis pe propriul său fiu la sus-zisul Vodă, pe care îl ține prins până în ziua de astăzi ca asigurare a alianței; și când vrea el [voievodul] îi vine [în ajutor] Tătarul cu câte oști cere și de câte ori vrea...*²³. Cuvintele hanului nu au fost vorbe goale: într-adevăr, între 1521 și 1538 izvoarele nu consemnează niciun conflict între moldoveni și tătari. La 1538 abia, tătarii au încercat o invazie în Moldova, în contextul conflictului simultan a lui Petru Rareș cu Suleiman Magnificul, hanul tătarilor și cu Sigismund al Poloniei²⁴.

De asemenea, Mehmed Ghirai a promis lui Ștefăniță Vodă ajutor militar nelimitat, de câte ori acesta avea să i-l ceară. Este neîndoios că voievodul moldovean putea beneficia de ajutor tătarec, după cum reiese dintr-o scrisoare a mareșalului Poloniei, Petrus Kmita, adresată în 1526 reginei sale, Bona Sforza: *palatinum Moldaviae junctis omnibus Tartarorum copiis, imperatoris Turcarum, uti fama est, subornatione, terras dominiaque regie Mtis. invasurum et vastaturum...*²⁵. De asemenea, mareșalul o anunță pe

¹⁸ *Documente turcești*, I, p. 15.

¹⁹ Solia lui Luca Cârjă, în *Literatura română veche*, I, p. 238.

²⁰ Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, fond Hungarica, fasc. 2 (1526), Konv. D, f. 30r. (vezi anexa, original, cu traducere); cf. *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. II, partea 1, 1451–1575, culese de Eudoxiu Hurmuzaki, București, 1891, p. 30 (în continuare, *Hurmuzaki*, II/1).

²¹ Fiul hanului.

²² Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, fond Hungarica, fasc. 2 (1526), Konv. D, f. 30r. (vezi anexa, original, cu traducere); cf. *Hurmuzaki*, II/1, p. 30.

²³ Trad. n. Vezi traducerea integrală din anexă!

²⁴ Vezi evenimentele la Ioan Ursu, *Petru Rareș*, București, 1923, p. 43–53; Tahsin Gemil, *Agresiunea otomano-tătaro-poloneză și căderea lui Petru Rareș*, în vol. *Petru Rareș*, coord. Leon Șimanschi, București, 1978, p. 151–160; Ștefan S. Gorovei, *Petru Rareș*, București, 1982, p. 140–158.

²⁵ *Hurmuzaki*, vol. II/3, p. 537.

regină că spionii lui i-au relatat ceea ce au văzut cu proprii ochi și anume că Ștefăniță Vodă *unacum Tartaris* și cu multă artilerie se pregătește să invadeze Polonia²⁶. O scrisoare a regelui Poloniei Sigismund, adresată în același an supușilor săi, face cunoscut că tătarii se pregătesc să invadeze Polonia și Ștefăniță Vodă are oastea pregătită pentru asediul Căminitei: *...Tartaros, continuos hostes nostros, ingenti vi regnum et dominia nostra populari statuissse jamque illos prope fines nostros degere, Valachum item cum gentibus suis paratum esse et arce Kamieniecz oppugnare velle...*²⁷. De aceea, regele le poruncește la toți să se pregătească de război. Chiar dacă în anul 1526 moldovenii și tătarii nu au întreprins nicio acțiune împotriva Poloniei, din cele două documente reiese colaborarea dintre voievodul moldovean și hanul tătar și posibilitatea unei acțiuni militare comune.

Revenind la evenimentele din 1521, boierul Luca Cârjă arăta regelui și membrilor seimului că: *după aceea* [după întrevederea dintre voievod și al doilea olăcar, în timpul operațiilor militare], *domnul a dat drumul oastei și el însuși a plecat la Suceava. Și a stat la Suceava două săptămâni și de acolo a plecat către Hârlău...*²⁸. Pe drum, la podul de peste râul Siret, l-a ajuns un trimis al vornicului Țării de Jos care l-a informat despre venirea unui sol de la Înalta Poartă care, de bună seamă, repeta porunca sultanului de a invada secuimea. În aceste condiții, voievodul *îndată a trimis cărți la toți boierii și țărani și i-a chemat iarăși la oaste împotriva tătarilor, iar pe turc l-au întârziat pe drum, până când oastea a început să se adune...*²⁹. După îndelungi consultări cu boierii din sfat și mai ales cu boierii cei bătrâni, rămași din timpul lui Ștefan cel Mare, voievodul a hotărât să nu trădeze tabăra creștină și să pretezeze cu războiul cu tătarii (care pare să se fi terminat) și să-l copleșească pe turc cu daruri, pentru a nu îndeplini porunca sultanală de a invada secuimea³⁰. Astfel evenimentul a trecut, fără a atrage alte consecințe³¹.

Din documentele analizate mai sus reiese că, dincolo de atitudinea pro-creștină a voievodului moldovean și a boierilor săi din sfat, o cauză imediată l-a împiedicat la 1521 să îndeplinească porunca sultanului: conflictul cu tătarii. Încă din vremea lui Bogdan al III-lea, Moldova a fost supusă unei serii de invazii tătărești, care aduceau cu sine întreg cortegiul de distrugeri, jafuri, pustiiri și răpiri³². Chiar și Ștefăniță Vodă s-a confruntat cu o astfel de invazie, comandată de mârzacul (soltanul) Albu, în august 1518. Voievodul Moldovei, împreună cu boierii și oastea sa i-a învins pe tătari la vărsarea pârâului Ciuhru în Prut. Victoria a fost deplină, doi mârzaci mari, Tamizu și Bicazu, au fost capturați, iar comandantul expediției, Albu soltan, a fost rănit, pierzând toată prada³³. Deși înfrânți, tătarii nu s-au dat bătăuți: la 1521, Ștefăniță Vodă îi arată lui Suleiman Magnificul, prin prima scrisoare trimisă, că *la Poarta cea măreață se știe că ei [tătarii, n.n.] ne sunt vechi dușmani*. Diferențele dintre moldoveni și tătari s-au clarificat, pentru aproape două decenii, la confruntarea din 1521, când însuși hanul lor cel mare, Mehmed Ghirai I, a fost înfrânt și capturat și, în aceste condiții, a promis moldovenilor pace și înțeleger. Astfel, situația Moldovei se clarifica dinspre răsărit.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, p. 555.

²⁸ Solia lui Luca Cârjă, în *Literatura română veche*, I, p. 238.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, p. 239.

³¹ Ștefan S. Gorovei considera că neîndeplinirea poruncii sultanale a atras după sine o incursiune turcească, care ar fi avut loc imediat după cucerirea cetății Belgrad (29 august 1521) și ar fi vizat „partea de jos” a Moldovei. Vezi idem, *Mușatinii*, p. 79.

³² Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 131–132.

³³ *Ibidem*, p. 134; Horia Ursu, *Domnia lui Ștefăniță Voievod*, p. 22–28.

Următorul eveniment la care face referire raportul anonim, adresat autorităților imperiale în anul 1526, este conflictul voievodului moldovean cu domnul Țării Românești, Radu de la Afumați. Între 1521 și 1526, Ștefăniță Vodă s-a confruntat cu grave crize interne și externe: conflictul cu boierimea din 1523³⁴ și înfrângerea la Tărăsăuți a contingentului turcesc ce se întorcea din Polonia³⁵, victorie care ar fi putut avea grave consecințe din partea Imperiului Otoman; în fine, conflictul cu Radu Vodă al Țării Românești, care a culminat cu campanii militare întreprinse de ambele părți. Asupra acestuia din urmă o să insistăm în continuare deoarece, deși bine cunoscut în istoriografie³⁶, raportul anonim din 1526 de la Arhivele Statului din Viena relevă unele detalii noi.

În esență, informațiile din raport sunt cele cunoscute în istoriografie: Neagoe Basarab i-a promis voievodului moldovean pe una dintre fiicele sale de soție, cu condiția să se îngrijească de cealaltă. După moartea lui Neagoe Basarab, voievodul Transilvaniei, Ioan Zapolya, a atras-o pe văduva voievodului răposat și pe cele două fiice ale acestuia la el. Pentru a-și asigura sprijinul voievodului Țării Românești, Ioan Zapolya i-a dat-o în căsătorie pe una dintre fiicele lui Neagoe Basarab (pe Ruxandra), fără știrea și voia lui Ștefăniță Vodă. La protestele și amenințările acestuia, voievodul Transilvaniei i-a trimis-o pe cealaltă fiică a lui Neagoe Basarab (pe Stana), pe care voievodul moldovean a luat-o imediat în căsătorie. După nuntă, Ștefăniță Vodă s-a pregătit de război și a invadat Țara Românească, alungându-l pe Radu Vodă la turci. Turcii l-au reînscăunat însă în același an: ... *szo der vorig wallachischs Weida gestorben, hatt er II. Tochter verlassen: die ain dem Steffen Moldner Weida versprochen vnnd die Ander[e] im befolchen auch Zie versorgen verstechen. Also hath Hanns Weida in Siebenbiurgenn die Wittibin vnnd paidt Tochter mit guttenn Wortten zw Im gepracht vnnd damit er mit dem wallachischen Weida Friedt vnnd Pundniß gemacht. Dy ain Junckfraw dem jeczigen wallachischen Weida radol [sic!] genant verheyratt, ausserhalb Wissen oder Willen der Moldner Weida. Solches in verdrossen, wider sie paidt wolen ziechen, da haben sie ym dem Moldner sein Junckfraw zw schicken müssen vnnd Hochzeit gehabt. Darnach ist er von stund ann auff den wallachischen Weida zogen, im verdriben, der ist zw den Durcken geflochen. Der³⁷ hath jn das Jar wider eingesteckt...*³⁸.

Istoriografia a plasat conflictul dintre voievodul Țării Românești și cel al Moldovei în anul 1526. Dar la 1 decembrie 1525, voievodul Transilvaniei, Ioan Zapolya, îl relatează

³⁴ Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 498; Constantin Rezachevici, *Cronologia critică a domnilor din Țara Românească și Moldova a. 1324–1881*, vol. I, secolele XIV–XVI, București, 2001, p. 554 (în continuare, Constantin Rezachevici, *Cronologia critică*, I); Alexandru V. Boldur, *Privire generală asupra domniei lui Ștefăniță, fiul lui Bogdan*, în *AIIX*, XXVII, 1990, p. 215–220, *passim*; Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, p. 79–80; Nicolae Grigoraș, *Un voievod nedreptățit: Ștefăniță Vodă*, în *MI*, nr. 2/1974, p. 9–10; idem, *Ștefan Vodă cel Tânăr și Luca Arbure*, în *AIIAI*, IX, 1972, p. 12–19; Ștefan S. Gorovei, *Găneștii și Arbureștii*, în *Familiiile boierești din Țara Românească și Moldova. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, vol. I, ed. Mihai Dim. Sturdza, [București, 2004], p. 94 (studiul reluat după *CI*, serie nouă, II, 1971, p. 143–158); Horia I. Ursu, *Moldova în contextul politic european (1517–1527)*, p. 65–86; idem, *Domnia lui Ștefăniță Voievod. Zece ani din istoria politică a Moldovei 1517–1527*, p. 63–80.

³⁵ *Ibidem*, p. 81–89; idem, *Moldova în contextul politic european (1517–1527)*, p. 92–94, cu bibliografia.

³⁶ *Ibidem*, p. 101–107; idem, *Domnia lui Ștefăniță Voievod. Zece ani din istoria politică a Moldovei 1517–1527*, p. 90–95; T. Palade, *Radu dela Afumați*, București, 1939, p. 52–54, 61–62; Nicolae Stoicescu, *Radu de la Afumați*, București, 1983, p. 123–131; Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, p. 80–81; Constantin Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 555–556; Academia Română, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 487–488, 499.

³⁷ Adică Turcul.

³⁸ Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, fond Hungarica, fasc. 2 (1526), Konv. D, f. 30r. (vezi în anexă traducerea literală a textului!)

deja, printr-o scrisoare, arhiepiscopului Ladislaus Szalkai, conflictul dintre cei doi voievozi extracarpatici, pentru mâna fiicei lui Neagoe Basarab³⁹. Această scrisoare demonstrează că disensiunile dintre Ștefăniță Vodă și Radu de la Afumați au început cel mai târziu în toamna anului 1525. Aceeași scrisoare confirmă informația din raportul anonim de la 1526, potrivit căreia văduva și fiicele lui Neagoe Basarab au fost atrase de Ioan Zapolya în Transilvania. Însuși voievodul Transilvaniei îi arată arhiepiscopului Ladislaus Szalkai că Milița Despina și cele două fiice ale sale se aflau la acea dată la Sibiu⁴⁰.

Rămăs vădov la sfârșitul anului 1525, Radu de la Afumați urma să se căsătorească cu Ruxandra, fiica lui Neagoe Basarab, în ianuarie 1526, dar evenimentele ulterioare au împiedicat căsătoria până în luna noiembrie⁴¹. În istoriografie este cunoscut faptul că acest gest al voievodului Țării Românești a fost doar pretextul sau, mai bine zis, motivul imediat pentru izbucnirea conflictului deschis între el și Ștefăniță Vodă. Disensiunile dintre cei doi s-au manifestat încă din anii precedenți, în primul rând pentru boierii pribegi, adversari politici refugiați de o parte și de alta la curtea rivalului și, în al doilea rând, pentru pretențiile de supremație ale lui Ștefăniță Vodă, nerecunoscute de către voievodul Țării Românești⁴². Mai mult decât atât, în a doua jumătate a anului 1525, Ștefăniță Vodă a sprijinit un pretendent nenumit (*quidam waivode filius*) împotriva lui Radu de la Afumați, care a fost interceptat, învins și ucis la Brăila de oastea lui Radu Vodă⁴³.

Cearta pentru mâna fiicei lui Neagoe Basarab, menționată de raportul anonim din 1526 adresat autorităților habsburgice⁴⁴, a deschis însă șirul de conflicte armate între cei doi voievozi. Autorul anonim al raportului din 1526 de la Arhivele Statului din Viena afirmă eronat că Ștefăniță Vodă a pornit împotriva lui Radu de la Afumați, imediat după căsătoria voievodului moldovean cu fiica lui Neagoe Basarab. În realitate, nunta a avut loc în luna iulie a anului 1526⁴⁵, iar invazia lui Ștefăniță în Țara Românească s-a produs în februarie⁴⁶. Despre această campanie se cunosc numeroase detalii și amănunte, izvoarele narative moldovenești arată că Ștefăniță Vodă, cu boierii și cu oastea sa au înaintat în Țara Românească, pe care a devastat-o până la Târgșor, alungându-l pe Radu Vodă⁴⁷. În completarea cronicilor moldovenești din secolele XVI–XVII, vine raportul anonim din 1526, cu amănuntul inedit că, după ce voievodul moldovean l-a alungat pe Radu de la Afumați, acesta a fugit la turci și că turcii l-au readus înapoi pe tron⁴⁸. Astfel s-a

³⁹ Endre Veress, *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia*, vol. I, Budapesta, 1914, p. 136–138.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 137.

⁴¹ T. Palade, *op. cit.*, p. 52–53; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 128 și urm.

⁴² Horia Ursu, *Domnia lui Ștefăniță Voievod. Zece ani din istoria politică a Moldovei 1517–1527*, p. 90–93; idem, *Moldova în contextul politic european 1517–1527*, p. 101–104; T. Palade, *op. cit.*, p. 53; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 125–127; Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, p. 81.

⁴³ N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 126; E. Veress, *op. cit.*, p. 136–137.

⁴⁴ Același conflict descris de Antonio Burgio, nunțul papal din Ungaria, într-un raport adresat în 8 martie 1526 secretarului papal Iacob Sadolet în *Hurmuzaki*, II/3, p. 523–524.

⁴⁵ Horia Ursu, *Domnia lui Ștefăniță Voievod. Zece ani din istoria politică a Moldovei 1517–1527*, p. 94–95.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 93; idem, *Moldova în contextul politic european 1517–1527*, p. 104; T. Palade, *op. cit.*, p. 53; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 130.

⁴⁷ Cronica lui Macarie în *Cronicile slavo-române*, p. 94; Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 146–147.

⁴⁸ Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, fond Hungarica, fasc. 2 (1526), Konv. D, f. 30r. (vezi anexa cu traducere în limba română); cf. T. Palade, *op. cit.*, p. 53.

îndeplinit temerea nunțului papal din Ungaria, Antonio Burgio, ca *domnul izgonit să nu ceară ajutor de la turci, deci prin aceasta să-i atragă asupra Ungariei sau să cuprindă Moldova*⁴⁹.

Voievodul moldovean s-a retras, fără a ajunge la o confruntare majoră cu Radu de la Afumați și cu turcii care au venit în sprijinul său⁵⁰. În martie, după intervenția diplomatică a regelui Ungariei Ludovic al II-lea și a sultanului otoman Suleiman, cei doi voievozi s-au împăcat⁵¹, Radu de la Afumați extrădându-i pe boierii pribegi lui Ștefăniță Vodă, care i-a executat⁵². Astfel, conflictul între cei doi s-a atenuat, cel puțin temporar. După relatarea primului conflict dintre voievozii Țărilor Române extracarpatică, autorul anonim al raportului adresat la 1526 autorităților imperiale consemnează o știre surprinzătoare: *Darauff hat er mit dem Durckenn auff denn leidigen Zug vil Volck mit geschickt, wieder die Kron zw Vngern. Darauff hath im der Steffen Weida in der Molda denn Radol wallachischen / Weida ain schalk vnnd verraterischen Poßwicht geschalten, er han denn Kunig vonn Vngerenn zw gesagt vnnd gelobtt, vnnd hab darüber szo vil Volck mit den Durcken wieder*⁵³ *den Kunig in Vnger geschickt vnnd da der Durck auß Vngern wider haim zogen...*⁵⁴. În traducere: *Apoi a trimis multă oaste turcilor în campania nefericită împotriva Coroanei Ungariei. După aceea Ștefan Vodă din Moldova l-a numit pe Radu Vodă al Țării Românești escroc și răufăcător trădător, pentru că s-a închinat regelui Ungariei și l-a lăudat [sic!] și apoi a trimis atâta oaste cu turcii împotriva regelui Ungariei și din Ungaria Turcul s-a întors acasă...*⁵⁵.

Așadar, după conflictul cu Ștefăniță Vodă (februarie 1526), Radu de la Afumați a trimis un corp de oaste în armata sultanului, care se confrunta pe câmpia de la Mohacs cu regele Ludovic al II-lea⁵⁶, fapt care a stârnit consternarea voievodului moldovean. Acesta l-a numit escroc și trădător, desigur față de lumea creștină. Autorul ține să sublinieze, prin repetiție, faptul că voievodul Țării Românești a trimis multă oaste în ajutorul sultanului. Această informație se află însă în contradicție cu concluziile istoriografiei românești, care susține neimplicarea lui Radu de la Afumați (și a lui Ștefăniță) în conflictul dintre Imperiul Otoman și Regatul Sf. Ștefan, care s-a terminat cu tragedia de la Mohacs⁵⁷. Astfel, se ridică o nouă întrebare: a participat un contingent al oastei Țării Românești, alături de turci, la bătălia de la Mohacs? Un răspuns categoric nu se poate formula, dar înclinăm a răspunde afirmativ pe următoarele considerente: în ciuda existenței unor planuri de colaborare între regatul Ungariei și voievodul Țării Românești, acesta din urmă a trebuit să dea curs poruncii sultanului și să îl trimită la Adrianopol pe unicul său fiu, Vlad voievod, în semn de fidelitate față de padișah⁵⁸. Această fidelitate se manifesta însă și prin ajutor militar, prin respectarea principiului *dosta dost ve*

⁴⁹ Horia Ursu, *Domnia lui Ștefăniță Voievod. Zece ani din istoria politică a Moldovei 1517–1527*, p. 93.

⁵⁰ Cf. T. Palade, *op. cit.*, p. 53.

⁵¹ H. Ursu, *Moldova în contextul politic european 1517–1527*, p. 104; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 130.

⁵² *Ibidem*, p. 130–131; Horia Ursu, *Domnia lui Ștefăniță Voievod. Zece ani din istoria politică a Moldovei 1517–1527*, p. 94.

⁵³ Scris deasupra rândului.

⁵⁴ Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, fond Hungarica, fasc. 2 (1526), Konv. D, f. 30 r.-v. (vezi anexa cu traducere în limba română).

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ Campania descrisă la Aurel Decei, *Istoria Imperiului Otoman*, p. 170–174.

⁵⁷ T. Palade, *op. cit.*, p. 54–58, 58: *Radu de la Afumați n'a luat parte activă la acest conflict*; N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 117–123: *Țara Românească s-a găsit printre puținele state europene care au fost preocupate de soarta regatului maghiar în momentele de grea cumpănă din anul 1526*.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 120–121; Aurel Decei, *op. cit.*, p. 171.

*düşmene düşmen olub*⁵⁹, adică principele supus sultanului trebuia să fie prieten prietenului și dușman dușmanului suveranului său. Dar acestea sunt considerații generale și nu atestă literal participarea oștii voievodului Țării Românești la campania de la Mohacs. Singurul izvor contemporan care atestă literal participarea oștii lui Radu de la Afumați, alături de sultan, la campania din 1526 este *I Diarii* a lui Marino Sanuto⁶⁰. Dar, potrivit raportului din 1526, de această participare știa și voievodul Moldovei, care nu pregeta să îl acuze deschis pe Radu de la Afumați de trădare față de regele Ungariei⁶¹. În fine, autorul anonim al raportului consemnează această participare ca un fapt de netăgăduit. Așadar, gravele acuzații a lui Ștefăniță Vodă împotriva rivalului său din Țara Românească par a fi adevărate, descoperirea de noi izvoare le pot afirma sau infirma.

În orice caz, potrivit raportului din 1526 de la Arhivele Statului din Viena: *Da hath der Radol dem Durcken solchs anzeigt, wider Moldner Weida Hilff begertt, hat in der Durck pei zwanzig Taussend Durcken zw geben. Alßo ist er stil schweigend, haimlich dem Moldner in das Landt gefallen vnnd geprennt. Szo hath der Moldner Weida eillentt auff gepottenn in 4 Tagen pei Hundert taussent man guet volck pei anander gehabt vnd den Radol nach geeilt. E[he] das er zw im ist komen da ist der Radol in die Flucht mit seinem Volck an ain groß Wasser genant Seret komen. Da seindt vil vmzäumbt groß gestiedt also in der nacht piss 500 wilde Ross lauffen worden, hath Radol vermeint [es] sei der Moldner Weida vnnd ist al sein Volck ann daß Wasser hoch stetten gefallen vnnd vil taussentt erdruncken Jech sandt merdinstag⁶² des 26. jar beschechen...⁶³.*

Așadar, după terminarea campaniei din Ungaria, Radu Vodă a cerut turcilor sprijin militar împotriva lui Ștefăniță Vodă. Primind un ajutor de douăzeci de mii de oameni [sic!], voievodul Țării Românești a intrat pe ascuns în Moldova și a început jaful și distrugerile. Ștefăniță Vodă a adunat în grabă oastea, apreciată de autorul raportului ca fiind oaste bună (*guet volck*) și a pornit împotriva lui Radu Vodă. Între timp, acesta din urmă cu oastea sa și cu turcii au ajuns la Siret unde și-a întins tabăra. În noaptea Sf. Martin (11 noiembrie), ostașii munteni și turcii veniți în ajutor au confundat o turmă de cai sălbatici de la niște herghelii învecinate, cu ostașii lui Ștefăniță Vodă; și au fugit în debandadă într-un loc inundat de Siret, unde mulți dintre ei s-au înecat, oastea lui Radu Vodă suferind pagube serioase (izvorul vorbește de mii de înecați – sic!)⁶⁴.

Față de această povestire cu caracter anecdotic pot exista rețineri, totuși din raportul german de la 1526 trebuie reținut faptul că cel care a început al doilea conflict moldo-muntean, desfășurat după bătălia de la Mohacs, a fost Radu de la Afumați, ajutat de turci⁶⁵. Faptul este confirmat și de cronicarul Macarie: *În același an, iarăși, din pricina obrăzniciei acelora [a muntenilor, n.n.], Ștefan voievod, în timp de toamnă, a intrat în țara lor și a pătruns până unde a vrut și s-a întors de acolo...*⁶⁶. În cuvinte similare se exprimă autorul raportului anonim din 1526 de la Arhivele Statului din

⁵⁹ Viorel Panaite, *Pace, război și comerț în Islam. Țările Române și dreptul otoman al popoarelor (secolele XV–XVII)*, [București, 1997], p. 336-339.

⁶⁰ *Apud* T. Palade, *op. cit.*, p. 58.

⁶¹ Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, fond Hungarica, fasc. 2 (1526), Konv. D, f. 30v.

⁶² 11 noiembrie.

⁶³ Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, fondul Hungarica, fasc. 2 (1526), Konv. D, f. 30v. (vezi anexa, cu traducere în limba română).

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ Cf. T. Palade, *op. cit.*, p. 61.

⁶⁶ Cronică lui Macarie în *Cronicile slavo-române*, p. 95; Horia Ursu, *Domnia lui Ștefăniță Voievod. Zece ani din istoria politică a Moldovei*, p. 106–107; Constantin Rezachevici, *Cronologia critică*, I, p. 555–556.

Viena: *Also der Moldner Weida im paldt nach geeilt, denn Wallachen inn sein Landt gezogen, vnnd geschworn er wol im abermals aufdreiben. Aber was die Zeit außgericht oder beschechenn nit wissen...*⁶⁷. În traducere: *Dar voievodul moldovean a pornit în grabă pe urmele lui și a intrat în țara valahului și a jurat să îl alunge din nou. Dar ce a înfăptuit timpul sau ce s-a întâmplat nu putem ști...*⁶⁸. Autorul anonim al raportului nu cunoaște deznodământul campaniei lui Ștefăniță Vodă în Țara Românească din toamna anului 1526, dovadă că a întocmit amintitul raport înainte de terminarea acesteia. Deznodământul a fost notat patetic și lapidar de același cronicar Macarie: *s-a întors de acolo, purtând în trupul său boala, de care i s-a tras și sfârșitul vieții la Hotin, în anul 7035 (1527), luna ianuarie...*⁶⁹.

Cât privește datarea acestei campanii militare a voievodului moldovean în Țara Românească, ea a avut loc după Sf. Martin, adică după 11 noiembrie, dată la care a început retragerea în dezordine a oștii Țării Românești și a turcilor, după noaptea de pomină de pe malul Siretului⁷⁰.

Considerații finale

Din lectura raportului din 1526, de la Arhivele Statului din Viena, reiese că autorul anonim al acestuia era bine informat nu doar asupra evenimentelor politice și militare în care a fost implicat Ștefăniță Vodă, dar și asupra situației geografice și geopolitice a Moldovei. El arată autorităților imperiale că voievodul moldovean putea dispune oricând de ajutorul tătarilor, *pentru că Moldova se învecinează cu tătarii (dann die Molda an die Dattren stost)*⁷¹. În continuare, el arată că Moldova se învecinează și cu Polonia, cu Țara Românească, cu Transilvania și cu secuii⁷². La sfârșitul raportului, autorul anonim îi menționează pe locuitorii Țării Românești, pe transilvăneni și pe secui, care *se tem toți de el* [de Ștefăniță Vodă]: *Wenn gemelt Steffen moldner Weida wil, so mag er die Wallachenn, Zäckel, Siebenburger, di stossen als am sein Landt, behelt er al dahaim, daß sich keiner Dorff riren muessen, im all furchten...*⁷³. De asemenea, voievodul moldovean îi poate împiedica pe turci să năvălească.

Autorul anonim dovedește a avea și cunoștințe de istorie a Moldovei. Când vorbește despre pacea și legăturile dintre regele Poloniei, Sigismund, cu Ștefăniță Vodă, face o scurtă introspecție în istoria Moldovei arătând că bunicul voievodului actual, adică Ștefan cel Mare, l-a învins pe regele Poloniei, ucigându-i peste o sută de mii de oameni (sic!), la fel cum l-a învins pe Matia Corvinul (1467), pe secui și pe turci (1475, 1485): *...wie woll sein großvatter dem Kunig vonn Poln vor Jarn mer als Hundert tausentt man als verschlagen, auch denn Kunig Mathias von Hunger, auch Zäckl, auch den Durcken al erlegt, allem abgesigt, in nie vberwunden...*⁷⁴. Autorul anonim știa așadar că Ștefan cel Mare *i-a învins pe toți și* [inamicii] *nu l-au învins niciodată* (trad. n.).

De asemenea, autorul anonim al raportului din 1526 le oferea autorităților imperiale informații despre oastea Moldovei. Vorbind despre conflictul dintre Radu de la

⁶⁷ Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, fondul Hungarica, fasc. 2 (1526), Konv. D, f. 30v. (vezi anexa, cu traducere în limba română).

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ Cronica lui Macarie, *loc. cit.*

⁷⁰ Constantin Rezachevici datează această campanie *după 4 noiembrie*; vezi idem, *Cronologia critică*, I, p. 556.

⁷¹ Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, fondul Hungarica, fasc. 2 (1526), Konv. D, f. 30r. (vezi anexa!)

⁷² *Ibidem*.

⁷³ *Ibidem*, f. 30 v. (vezi anexa!)

⁷⁴ *Ibidem*, f. 30 f. (vezi anexa!)

Afumați și Ștefăniță Vodă, din toamna anului 1526, autorul anonim arată că: *Szo hath der Moldner Weida eillent auff gepottenn in 4 Tagen pei Hundert taussent man guet volck pei anander gehabt...*⁷⁵. În traducere: *Voievodul moldovean a ordonat în grabă [adunarea oastei], în 4 zile a strâns ca la o sută de mii de oameni, oaste bună...*⁷⁶. Deși cifra efectivelor este vădit exagerată, autorul anonim al raportului apreciază oastea Moldovei ca fiind *oaste bună*. De asemenea, trebuie reținut faptul că, la porunca voievodului, oastea se putea mobiliza foarte repede, chiar dacă timpul de patru zile pare a fi o exagerare a autorului. Toate aceste cunoștințe ale autorului anonim al raportului din 1526 de la Arhivele Statului din Viena vin să confere documentului un plus de credibilitate. Am văzut că evenimentele descrise sunt confirmate și completate de izvoare documentare contemporane.

Informația despre bătălia victorioasă a lui Ștefăniță Vodă cu Mehmed Ghirai I este confirmată și completată de două documente ale voievodului Moldovei, adresate Înaltei Porți în timpul evenimentelor din 1521 și de cunoscuta solie a lui Luca Cârjă, din 1523. Faptul că în toamna anului 1521 a avut loc o bătălie a moldovenilor cu tătarii nu mai poate fi pus la îndoială, iar interpretarea potrivit căreia *tătarii nu intraseră în Moldova*, războiul cu ei fiind doar un pretext riscant, o *gogoriță (!?)*⁷⁷, pentru a nu participa la campania turcească împotriva Belgradului⁷⁸, nu mai poate fi luată în serios⁷⁹.

Cât despre conflictul dintre Ștefăniță Vodă și Radu Vodă, raportul anonim de la 1526 aduce unele informații noi, complementare la evenimentele reconstituite de istoriografie. Faptul că autorul anonim al raportului îl compară pe Ștefăniță Vodă cu ilustrul său bunic, Ștefan cel Mare, ne duce cu gândul la renumitul „portret psihologic” realizat de cronicarul Grigore Ureche în secolul XVII: *Acestu Ștefan Vodă întru tot simăna cu firea moșu-său, lui Ștefan vodă cel Bun, că la războaie îi mergea cu noroc, că tot izbândiia și lucrul său îl știa purta, măcară că era tânăr de zile, amintrilea era om mâniaș și pre lesne vărsa sânge*⁸⁰.

⁷⁵ *Ibidem*, f. 30 v. (vezi anexa!)

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ Horia Ursu, *Domnia lui Ștefăniță Voievod. Zece ani din istoria politică a Moldovei*, p. 41.

⁷⁸ Idem, *Moldova în contextul politic european 1517–1527*, p. 43–44.

⁷⁹ Așa cum arătam la începutul studiului, raportul anonim adresat autorităților habsburgice la 1526 a fost publicat 1891, cu unele inconsecvențe, în *Hurmuzaki II/1*; așadar, Horia Ursu ar fi putut avea acces la el.

⁸⁰ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 137.

ANEXE

Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, fond Hungarica, fasc. 2 (1526), Konv. D, f. 30 f.-v.

[1526 Dezember]

f. 30 f. Steffen Weida inn der Molda hath denn Datarischenn Kaiser¹ angeferlich vor 6 Jarn gefangen, sein Volk erschlagen. Da hath der gefangenn dattrisch Kaiser Ewigen Fridt vnnd Pundunf gemacht, vnnd sein leiblichen Sonn dem gemelten Weida eingeschickt, den er noch auff heuttigen Tag als gefangner vergwissung der Pundniss vnnd, wann er wil, szo kommt im der Datter ßo stark als er begertt, als offt er wil, dann die Molda an die Dattren stost, auch an des Kunig² von Pollen Landt, mit den gemelten Steffen Weida in gutten Fridt vnnd ainigkeit, wie woll sein großvatter³ dem Kunig⁴ vonn Poln vor Jarn mer als Hundert taussent man als verschlagen, auch denn Kunig Mathias von Hunger, auch Zäckl, auch den Durcken al erlegt, allem abgesigt, in nie vberwunden.

Szo stost auch die Molda an di Wallachei, auch an Siebenburgenn vnnd Zackl, szo der vorig wallachischs Weida⁵ gestorben, hatt er II. Tochter verlassen: die ain dem Steffen Moldner Weida versprochen vnnd die Ander[e] im befolchen auch Zie versorgen verstecken. Also hath Hanns Weida in Siebenbiurgenn die Wittibin⁶ vnnd paidt Tochter⁷ mit guttenn Wortten zw Im gepracht vnnd damit er mit dem wallachischen Weida Friedt vnnd Pundniß gemacht. Dy ain Junckfraw⁸ dem jeczigen wallachischen Weida radol [sic!] genant verheyrratt, ausserhalb Wissen oder Willen der Moldner Weida.

Solches in verdrossen, wider sie paidt wolen ziechen, da haben sie ym dem Moldner sein Junckfraw⁹ zw schicken müssen vnnd Hochzeit gehabt. Darnach ist er von stund an auff den wallachischen Weida zogen, im verdriben, der ist zw den Durcken geflochen. Der¹⁰ hath jn das Jar wider eingesteckt. Darauff hat er mit dem Durckenn auff denn leidigen Zug vil Volck mit geschickt, wieder die Kron zw Vngern. Darauff hath im der Steffen Weida in der Molda denn Radol wallachischen

f. 30 v. Weida ain schalk vnnd verraterischen Poßwicht geschalten, er han denn Kunig vonn Vngerenn¹¹ zw gesagt vnnd gelobtt, vnnd hab darüber szo vil Volck mit den Durcken wieder¹² den Kunig in Vnger geschickt vnnd da der Durck auß Vngern wider haim zogen. Da hath der Radol dem Durcken solchs anzeigt, wider Moldner Weida Hilff begertt, hat in der Durck pei zwanzig Taussend Durcken zw geben.

Alßo ist er stil schweigend, haimlich dem Moldner in das Landt gefallen vnnd geprennt. Szo hath der Moldner Weida eillentt auff gepottenn in 4 Tagen pei Hundert taussent man guet volck pei anander gehabt vnd den Radol nach geeilt. E[he] das er zw im ist komen da ist der Radol in die Flucht mit seinem Volck an ain groß Wasser genant Seret komen. Da seindt vil vmzäumbt groß gestiedt also in der nacht piss 500 wilde Ross lauffen worden, hath Radol vermeint [es] sei der Moldner Weida vnnd ist al sein Volck ann daß Wasser hoch stetten gefallen vnnd vil taussentt erdrucken Jech sandt merdinstag¹³ des 26. jar beschehen.

Also der Moldner Weida im paldt nach geeilt, denn Wallachen inn sein Landt gezogen, vnnd geschworn er wol im abermals außdreiben. Aber was die Zeit außgericht oder beschehen nit wissen.

Wenn gemelt Steffen moldner Weida wil, so mag er die Wallachenn, Zäckel, Siebenburger, di stossen als am sein Landt, behelt er al dahaim, daß sich keiner Dorff riren muessen, im all furchten. Auch mag er den Durken groß abrechen zw sperren herauß zw kommen...¹⁴

¹ Mehmed Girai.² Sigismund cel Bătrân.³ Ștefan cel Mare.⁴ Jan Olbracht.⁵ Neagoe Basarab.⁶ Milița Despina.⁷ Stana și Ruxandra.⁸ Ruxandra.⁹ Stana.¹⁰ Adică Turcul.¹¹ Ludovic al II-lea.¹² Scris deasupra rândului.¹³ 11 noiembrie.¹⁴ Transcrierea s-a făcut după originalul de la Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, fond Hungarica, fasc. 2 (1526), Konv. D, f. 30 r.-v. Transcrierea a fost confruntată cu textul edit din *Hurmuzaki*, II/1, care prezintă unele inconsecvențe față de original.

Traducere

f. 30 f. Ștefan Vodă din Moldova l-a prins pe Împăratul tătäresc¹ în urmă cu aproximativ 6 ani², și i-a ucis oastea. Împăratul tătäresc cel prins, a făcut pace eternă și alianță și l-a trimis pe propriul său fiu la sus-zisul Vodă, pe care îl ține prins până în ziua de astăzi ca asigurare a alianței; și când vrea el [voievodul] îi vine [în ajutor] Tătarul cu câte oști cere și de câte ori vrea, pentru că Moldova se învecinează cu tătarii; de asemenea [se învecinează] cu țara regelui Poloniei, [care este] cu Ștefan Vodă în bună pace și unitate, pentru că bunicul lui³, cu ani în urmă i-a ucis regelui Poloniei mai mult de o sută de mii de oameni, la fel cum i-a ucis [sic!] pe toți, pe regele Matia al Ungariei, pe secui și pe turci, i-a învins pe toți și [inamicii] nu l-au învins niciodată.

De asemenea, Moldova se învecinează cu Valahia și cu Transilvania și cu secuii. Astfel, după ce a murit fostul voievod valah⁴, a lăsat în urmă 2 fiice: pe una a promis-o lui Ștefan Vodă moldoveanul și i-a poruncit să se îngrijească și de cealaltă. Dar Ioan Vodă⁵ din Transilvania, cu vorbe bune, a adus-o la el pe văduvă⁶ și pe cele două fiice⁷, făcând astfel pace și alianță cu voievodul valah. Pe una dintre fecioare⁸ a căsătorit-o cu voievodul de acuma a Țării Românești, numit Radu, fără știrea sau voia voievodului moldovean. Aceasta l-a supărat [pe Ștefăniță Vodă] și a vrut să pornească împotriva celor doi și astfel ei au trebuit să-i trimită moldoveanului fecioara sa⁹ și au făcut nuntă. După aceea a pornit imediat asupra voievodului Țării Românești și l-a alungat. Acela a fugit la Turc, care l-a reînscăunat în același an. Apoi a trimis multă oaste turcilor în campania nefericită împotriva Coroanei Ungariei¹⁰. După aceea, Ștefan Vodă din Moldova l-a numit pe Radu Vodă al Țării Românești

f. 30 v. escroc și răufăcător trădător, pentru că s-a închinat regelui Ungariei¹¹ și l-a lăudat [sic!] și apoi a trimis atâta oaste cu turcii împotriva regelui Ungariei și din Ungaria Turcul s-a întors acasă. Radul Vodă a pârât aceasta Turcului și a cerut ajutor împotriva voievodului moldovean, iar Turcul i-a dat ca la douăzeci de mii de turci.

Astfel, a intrat în liniște și pe ascuns în țara moldoveanului și a pârjolit-o. Voievodul moldovean a ordonat în grabă [adunarea oastei], în 4 zile a strâns ca la o sută de mii de oameni, oaste bună și a pornit în grabă pe urmele lui Radu. Înainte să ajungă la el, Radu a fugit cu oastea sa și a ajuns la o apă mare numită Siret. Acolo sunt îngrădite herghelii mari, astfel că în noapte au fugit până la 500 de cai sălbatici. Radul a crezut că este voievodul moldovean și toată oastea sa a fugit la locul unde era apa mare

și s-au înecat multe mii, și s-au întâmpilat acestea de curând în ziua Sfântului Martin¹² a anului 26.

Dar voievodul moldovean a pornit în grabă pe urmele lui și a intrat în țara valahului și a jurat să îl alunge din nou. Dar ce a înfăptuit timpul sau ce s-a întâmpilat nu putem ști.

Când amintitul Ștefan Vodă vrea, îi ține acasă pe toți valahii, secuii și transilvănenii care se învecinează cu țara lui, astfel încât nu se poate mișca niciunul și se tem toți de el. De asemenea poate să îl împiedice pe Turc să năvălească...¹³

¹ Mehmed Girai.

² Acest raport anonim datează de la sfârșitul anului 1526 (post 11 noiembrie dată menționată în text) sau de la începutul anului 1526. La Haus-, Hof-, und Staatsarchiv Viena, documentul este datat decembrie 1526. Hurmuzaki II/1, p. 30, documentul este datat 1526 (?).

³ Ștefan cel Mare.

⁴ Neogoe Basarab, mort în 1521.

⁵ Ioan Zapolya.

⁶ Milița Despina, soția lui Neogoe Basarab.

⁷ Stana și Ruxandra.

⁸ Ruxandra.

⁹ Stana.

¹⁰ Care s-a terminat cu dezastrul de la Mohacs.

¹¹ Ludovic al II-lea.

¹² 11 noiembrie.

¹³ Traducerea s-a făcut după transcrierea proprie a originalului, redată mai sus. În traducere am încercat să redau termenii germani cât mai fidel în limba română. De asemenea, am dorit să păstrez, pe cât posibil, topica și formularea frazelor, de aceea am menținut și repetițiile care apar în document. Intervențiile noastre le-am pus în paranteze pătrate.

Notă. Documentul a fost edit în colecția *Hurmuzaki*, II/1, p. 30-31, cu următorul regist: 1526 [?]. *Raportul unui nenumit despre succesele lui Ștefan Vodă din Moldova.*

CONTRIBUTIONS TO THE REIGN OF ȘTEFĂNIȚĂ VODĂ
(PRINCE OF MOLDAVIA 1517-1527)
NEW DATA CONCERNING HIS RELATIONS WITH THE TATARS (1521)
AND RADU DE LA AFUMAȚI, PRINCE OF WALLACHIA (1526)
(Summary)

Keywords: Ștefăniță Vodă, Mehmed Giray I, Radu de la Afumați, the Moldavian principality, Tatars.

A German report, sent to the Habsburg authorities by an anonymous, in the autumn of the year 1526, reveals important data concerning the history of the Moldavian principality in the 3rd decade of the 16th century. Although the mentioned report was published at the end of the 19th century, the historical informations within where not received and used by the Romanian historiography. Rediscovering the original manuscript of the mentioned German report, at the Austrian State Archives in Vienna (Haus-, Hof und Staatsarchiv, Wien) in May 2012, I undertook, for the first time in the Romanian historiography, an interpretation of this historical account. I corroborated the historical data within this account with other contemporary sources, so that new historical events and details came to light. This study reveals new aspects of the relations of Ștefăniță Vodă, prince of Moldavia, with the Tatars led by khan Mehmed Giray I in the year 1521 and with the Wallachian prince Radu de la Afumați in the year 1526.

A new transcription of the original report, together with the Romanian translation, is attached to the study.

CĂTĂLINA CHELCU*

**„ȘI M-AM PLĂTIT DENTR-ACEASTĂ NEVOIE”.
CONSECINȚE ECONOMICE ALE RĂSCUMPĂRĂRII PEDEPSEI
ÎN MOLDOVA (SECOLELE XVI–XVII)****

Istoricii dreptului au argumentat influența bizantină asupra instituțiilor juridice românești, între care amintim sistemul proprietății și al funcționării protimisisului – sub cele două forme, precumpărarea sau protimisisul propriu-zis și răscumpărarea sau retractul¹, în legătură cu chestiunea privitoare la consecințele economice ale răscumpărării pedepsei –, precum și asupra practicii judiciare românești, prin mijlocirea pravilei². Cu privire la acest aspect, se consideră că s-au folosit, pe lângă aplicarea normelor dreptului consuetudinar (obiceiul pământului), și codice de legi scrise bizantine, prin intermediul traducerilor slavone, pravile sau nomocanoane, ce cuprindeau nu numai dreptul ecleziastic, ci și elemente de drept civil și penal, manuscrise sau tipărite. Între manuscrise se distinge *Sintagma* lui Matei Vlastares, alcătuită în 1335, tradusă în slavona sârbă în timpul țarului Ștefan Dušan (1348) și răspândită la bulgari, sârbi și români și păstrată în Moldova în 14 manuscrise slavo-române copiate pe parcursul secolelor XV–XVIII³, apoi *Pravila Sfinților Părinți (Apostoli)* și *Canoanele Sfințelor Soboare*, cuprinse în culegeri canonice ce au circulat în sbornice slavonești sau pravile; *Nomocanonul lui Manuil Malaxos (1561–1563)*, care este varianta sistematică, și nu alfabetică, a *Sintagmei*, tradus de Eustratie logofătul în *Pravila aleasă – Carte de îndreptare*, la 1632, *Hexabiblu* lui *Armenopol* (1345), prezent, fragmentar, în nomocanoanele lui Vlastares și Malaxos. Dintre cele tipărite, amintim *Pravila mică de la Govora* (1640) și *Direptătoriu de lege*, tradusă de Mihai Moxalie, cronicarul, din porunca mitropolitului Teofil. Apoi, în tipografia mănăstirii Trei Ierarhi din Iași se tipări *Cartea românească de învățătură de la pravilele împărătești și de la alte giudețe*. Despre acest cod de legi s-a spus că este „prima pravilă mirenească, care ar fi chemată să satisfacă nevoile judecăților celor profani”, spre deosebire de aceea apărută șase ani mai devreme, în tipografia mănăstirii Govora, în scopul „judecăților bisericești”⁴. Deși

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

** Studiu finanțat din grantul CNCS – UEFISCDI, cod proiect PN-II-RU-PD-2012-3-0417.

¹ Valentin Al. Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, Editura Academiei RSR, 1980, p. 200.

² *Ibidem*, p. 223-286.

³ Vezi G. Mihăilă, *Sintagma (Pravila) lui Matei Vlastaris și începuturile lexicografiei slavo-române (secolele al XV-lea – al XVII-lea)*, în *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, Editura Minerva, 1972, p. 261–306.

⁴ Ștefan Gr. Berechet, *Schiță de istorie a legilor vechi românești 1632–1866*, Chișinău, 1928, p. 25.

sunt prevăzute a fi aplicate clericilor, pedepsele din a doua parte a codului se remarcă prin caracterul lor laic⁵.

Inițiativa traducerii acestui cod de legi din izvoare grecești și latinești i-a aparținut, fără îndoială, lui Vasile vodă Lupu. Sursele după care s-a făcut traducerea – de către Eustratie logofătul, cu sprijinul, se pare, al marelui teolog al lumii grecești din acea vreme, aflat pe atunci în Moldova, Meletie Sirigul⁶, sau al mitropolitului Varlaam⁷ – au fost mai multe. Astfel, pentru această „carte de învățătură”, s-a apelat la *Legea agrară* – cod penal rural alcătuit în timpul lui Justinian II Rinotmenos (685–695; 705–711) pe baza Institutelor, a Digestelor, a Codului și Novelei acestui împărat, redată, din limba greacă, într-o traducere interpretativă –, alături de codul penal intitulat *Praxis et Theoricae criminalis*, alcătuit de Prosper Farinaccius (jurist italian foarte cunoscut în secolul al XVII-lea) pe baza Basilicalelor și a scrierilor unor glosatori medievali, ambele categorii de surse având conținuturi cu caracter laic.

Aplicarea noului cod de legi în judecarea pricinilor, încă de la tipărirea lui și în tot secolul al XVII-lea, a constituit un subiect amplu de discuții între istoricii români. S-a exprimat o anume îndoială⁸ și s-a vorbit despre imposibilitatea⁹ folosirii lui în judecățile curente, despre întrebuintarea lui restrânsă în raport cu obiceiul pământului¹⁰, ca și despre aplicarea lui *ad litteram*¹¹. Grupul de cercetători care au inițiat publicarea textului său în 1961 a înclinat spre recunoașterea aplicării dispozițiilor juridice, chiar dacă în documentele noastre de judecată nu sunt invocate prevederi ale acesteia în argumentarea sentințelor¹².

În materie de drept penal, istoricii dreptului românesc constată receptarea accentuată a dreptului penal bizantin prin intermediul textelor juridice, folosite ca forme de drept receptat în perioade istorice diferite¹³ și identificate în: răspunderea solidară în caz de infracțiune săvârșită colectiv, în aplicarea principiului individualizării pedepsei, în folosirea, în procedura de judecată a infracțiunilor grave, a unor forme de legalitate în aplicarea pedepsei penale, adică judecarea publică de către un organ competent (sfetnici, boieri din Sfatul domnesc) și aplicarea unei pedepse cerute de lege (pravilă)¹⁴.

Se cunoaște că actele cu caracter penal ocupă, în fondul documentar al Moldovei, un loc limitat între cele scrise. Majoritatea lor sunt emise în urma acțiunilor juridice cu

⁵ Gheorghe Cronț, *Dreptul bizantin în țările române. Pravila Moldovei din 1646*, în *SRDI*, anul XI, 1958, nr. 5, p. 35.

⁶ N. Iorga, *Vasile Lupu ca următor al împăraților de răsărit în tutelarea Patriarhiei de Constantinople și a Bisericii Ortodoxe*, în *AARMSI*, seria II, tom XXXVI, 1913, p. 9; vezi istoriografia problemei participării lui Meletie Sirigul la alcătuirea *Pravilei lui Vasile Lupu*, la Gheorghe Cronț, *op. cit.*, p. 39.

⁷ Gheorghe Cronț, *op. cit.*, p. 40.

⁸ Ștefan Gr. Berechet, *op. cit.*, p. 28.

⁹ George Fotino, *Influența bizantină în vechiul drept românesc*, în *Omagiu Profesorului Constantin Stoicescu pentru 30 de ani de învățământ*, București, 1940, p. 28.

¹⁰ Gheorghe Cronț, *op. cit.*, p. 56.

¹¹ Unele referiri la prevederi ale *Pravilei* se întâlnesc în actele de judecată din a doua jumătate a secolului al XVII-lea (vezi Cătălina Chelcu, Marius Chelcu, *Pagube, furturi, despăgubiri, pedepse: între pravilă și obiceiul pământului. Câteva considerații*, în „Arhiva istorică a României”, București, I, 2004, p. 98–108).

¹² *Carte românească de învățătură*, ediție critică, București, Editura Academiei Române, 1961, p. 21. Pe coperta a doua se menționează că această ediție a fost întocmită de colectivul pentru vechiul drept românesc al Academiei RPR, condus de academicianul Andrei Rădulescu și format din Alexandru Costin, Vasile Grecu, Vintilă Gaftonescu, Constantin Tegăneanu, Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, Anibal Teodorescu, Gheorghe Cronț, Radu Dimiu, Ovid Sachelarie, Gheorghe Nicolaisa. La o parte din lucrări au participat, pe lângă ei, Anicuța Popescu și Mircea M. Sadoveanu.

¹³ Valentin Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 180.

¹⁴ *Ibidem*, p. 136.

caracter civil, când părțile se împăcau prin plata capului, rareori menționând și situațiile când vinovații, neavând cu ce să se răscumpere, erau condamnați. O explicație ar fi că, în cazurile de natură penală, plângerile și procedura de judecată erau, de cele mai multe ori, orale. Ca urmare, răscumpărarea vinei (*compositio*), practică întâlnită în spațiul larg al medievalității europene centrale și de răsărit, este cel mai des întâlnită în documente. Beneficiem de mențiuni ale unor fapte penale grave când scopul scrierii actului juridic este întărirea dreptului de stăpânire a unei moșii, vânzarea-cumpărarea alteia, litigiul de încălcare a hotarelor, precum și procese de răscumpărare a pământului zălogit sau vândut pentru plata capului. Mai mult, studierea actelor în care este vorba despre soarta unei moșii poate duce la dezvăluiri importante, pentru că procedura răscumpărării vinei sau „plata capului” prin achitarea unor despăgubiri materiale către familia victimei, în cazurile de ucidere, sau a celui păgubit, în cazuri de tâlhărie sau furt („bucatelor păgubașilor”) și a amenzii penale către domnie („gloaba mea”¹⁵) a fost o practică în Moldova în Evul Mediu și în perioada premodernă. Această practică a avut implicații și în structura proprietății, pentru că, în lipsa numerarului necesar pentru achitarea celor două obligații, cei mai mulți dintre învinuiți apelau la zălogirea moșiilor în schimbul sumelor de care aveau nevoie¹⁶ sau la cedarea lor către oameni cu putere financiară care le cumpărau. Cu alte cuvinte, preocuparea pentru regimul proprietății în Moldova medievală și premodernă a făcut să ajungă până la noi informații cu privire la infracțiuni și pedepse.

Între cele aproximativ 150 de documente identificate în volumele editate pentru secolele XVI–XVII, multe dintre ele stau mărturie, alături de alte surse istorice, precum cele narative, ponderii pe care o luase infracțiunea de furt în Moldova între aceste două secole. Ele descriu procedura de răscumpărare a pedepsei cu moartea, în cazul furturilor „mari” sau a întemnițării, în cazul celor comune, prin care se încheie obișnuita învoială între păgubit și făptaș, ultimul cedând celui dintâi moșia în schimbul eliberării din strânsoarea pedepsei. Fapte penale grave pot fi identificate și în actele ce cuprind porunci ale domnilor țării de cercetare a cazurilor de omor sau furt aduse la cunoștința acestuia de victime, de rudele lor sau de cei păgubiți.

Oamenii încercau să-și păstreze, în cazuri de omor, tâlhărie sau furt, viața sau, după caz, libertatea; iar unii dintre ei aveau această posibilitate prin: punerea de chezași pentru plata datoriei izvorâtă din infracțiune; prin împrumutul bănesc pentru care garantau cu moșia pe care o aveau în stăpânire; sau prin cedarea către un cumpărător a dreptului de stăpânire asupra pământului, în schimbul sumei de bani necesară pentru despăgubirea victimei sau a familiei sale și pentru plata amenzii către domnie; sau prin abandonarea bunului său celui păgubit și renunțarea la dreptul de stăpânire asupra lui. Dacă apelul la zălog se făcea în speranța recuperării garanției, adică a pământului zălogit, după ce fostul învinuit achita suma pe care o împrumutase pentru plata capului, renunțarea la moșie, fie prin vânzarea ei, fie prin cedarea acesteia, era însoțită de menționarea expresă în actul de vânzare a neputinței de revendicare a acesteia prin apelul la preemțiune, pentru că, în astfel de cazuri, avea loc o vânzare definitivă. Drept urmare, atenția noastră s-a îndreptat, deocamdată, asupra categoriei sociale reprezentate

¹⁵ Document din 25 martie 1635 (*DRH, A. Moldova, XXIII (1635–1636)*, întocmit de Leon Șimanschi, Nistor Ciocan, Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, Editura Academiei Române, 1996, p. 85–86, nr. 70).

¹⁶ Informații detaliate despre practica zălogirii în Evul Mediu în Moldova găsim și la I. Caproșu, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1989; lucrarea abordează din punct de vedere istoric implicațiile politice și social-economice ale cametei (împrumutul cămătăresc) până la mijlocul secolului al XVIII-lea.

de stăpânii de pământ, adică asupra acelor care, în situații-limită, își permiteau să-și răscumpere viața sau libertatea folosindu-se de bunurilor lor.

În lucrările de istoria dreptului românesc, răscumpărarea pedepsei pentru infracțiunea gravă comisă, în sursele istorice, „greșeală mare”, „păcat”, „vină”, numită compoziție¹⁷ sau compoziție¹⁸, este definită ca „înțelegerea dintre vinovat și victimă sau rudele victimei prin care vinovatul, înțelegându-se cu ele, prin plata unei sume de bani sau darea unor bunuri (vite, pământ etc.), își răscumpără vina”, fiind „practicată ca instituție de drept consuetudinar încă înaintea constituirii statelor feudale”¹⁹. Această practică juridică apare în sursele documentare cu denumirea de *plata capului*. Firește, nu vorbim despre pedeapsa capitală, care este exemplară când pedepsește crimele politice sau de lezmaiestate. Petre Strihan și Valeriu Șotropa, autorii vocii *compoziție* din dicționarul-sinteză *Instituții feudale din țările române*, apreciază că această denumire „avea o întrebuintare largă, cuprinzând toate cazurile de răscumpărare a vieții (în caz de omucidere, furt sau tâlhărie), adică, pe scurt, „învoiala prin care vinovatul se salvează de la pedeapsa capitală («osânda de cap»)”, fiind practică de toate popoarele europene în Evul Mediu²⁰. Dacă în cazul morții de om și al tâlhăriei, infracțiunile sancționate, atât după normele dreptului consuetudinar, cât și după cel scris, adică pravila bizantină, cu tăierea capului sau spânzurătoarea, în funcție de statutul social al învinutului, în cazul furtului plata capului se făcea doar în pentru furtul mare²¹, determinat prin valoare, prin spargere sau prin recidivă, și a celui manifest, „furt de față”²². Însă și alte cazuri de furt „mic”, cum se spune în *Pravila lui Vasile Lupu*²³, puteau fi răscumpărate, cu voia domnului, de la executarea pedepsei, de cele mai multe ori aceasta fiind ocna sau temnița. De aceea ne preocupă toate situațiile de răscumpărare a pedepsei, așa cum le întâlnim în sursele documentare.

Răscumpărarea pedepsei este, în Moldova medievală și premodernă, un mod de rezolvare a conflictelor prin: tocmire, iertare și împăcare; tocmirea și împăcarea între victimă sau rudele ei și învinuit, după ce acesta din urmă obține iertarea din partea

¹⁷ *Istoria dreptului românesc*, vol. I, coordonator prof. univ. dr. Ioan Ceterchi, București, Editura Academiei RSR, 1980, p. 430–431.

¹⁸ Petre Strihan și Valeriu Șotropa, vocea *compoziție*, în *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, coordonatori Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu, cuvânt înainte O. Sachelarie, introducere Valentin Al. Georgescu, București, 1988, p. 117.

¹⁹ *Istoria dreptului românesc*, I, p. 431.

²⁰ Petre Strihan și Valeriu Șotropa, *op. cit.*. Există o istoriografie a compoziției: I. C. Filitti, *Despre vechiul drept penal roman*, București, 1928; idem, *Vechiul drept penal roman (schiță). Întregiri privitoare la vechea organizare judecătorească*, București, 1934 (extras); Ioan D. Condurachi, *Trăsăturile caracteristice ale vechiului drept penal românesc*, București, 1934; P. P. Panaitescu, *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova. Orânduirea feudală*, București, 1964, capitolul *Statutul juridic al obștii*, p. 200–234; Valentin Al. Georgescu și P. Strihan, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova 1611–1831*, partea a II-a, *Procedura de judecată (1611–1831)*, București, 1982, despre apariția sistemului de despăgubire a pedepsei, devenirea compoziției ca instituție de drept public și conținutul acesteia.

²¹ *Istoria dreptului românesc*, I, p. 453. În *Cartea românească de învățătură*, Pricina 13, *Pentru furii cari tân drumurile fără arme*, paragraful 111: „Cela ce va fura furtușag mare, de oara dentăi să-l spândzure” (p. 67).

²² Petre Strihan, vocea *furt*, în *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, p. 203.

²³ *Carte românească de învățătură*, Pricina 12, *Pravila împărătești pentru furtușaguri*, paragraful 98, p. 65: „Alt furtușag iaste mare, altul mic: dece furtușag mare să cheamă, când iaste lucrul furtușagului de mare preț, sau când iaste omul învățat într-acest meșterșug, sau când va fura de a vreun biarin, sau alt om mare de cinste, sau când va fi furat niscare dughiane cu negoț, sau când va fi făcut scări să să sue la vreo curte domnească sau boierească, sau când va săpa casă, sau va răsipi zidiu, sau când va fi zdrobit lăcăți și alte multe ca acestea, sau când fură și pațe nevoie tot satul, macar de-ar fi furtușagul cât de micșor. Furtușag mic să cheamă iarăși, când nu va fi făcut nice unele ca acestea, ce am scris mai sus”.

autorității judiciare a domniei, reprezentată de domn sau de dregătorii săi ce aveau în atribuții și pe aceea judecătorească. „Deci *s-au tocmît* denaintea domniei mele și *s-au împăcat*” – este expresia cu care se încheie actele de răscumpărare de pedepse. Acțiunea juridică se reduce, în majoritatea cazurilor de răscumpărare a vinei, la o tocmeală, o convenție ori o tranzacție ce are drept scop împăcarea părților implicate. Aceasta a fost, de fapt, o procedură de evitare a proceselor: cu toate că Havriș din Brițani și Petriman din Mihalcăuți „au pârât pi Pilipovschii *zicând că au ars pi o fimei și au înecat pe o fată* (subl. edit.)”, „apoi l-au iertat și s-au împăceluit cu dânșii ca să nu aibă a-l mai pârî pe dânșul pentru această pricină mai mult”. Văzând „a lor bună voie tocmală și învoială și pace între dânșii”, marele logofăt autentifică, la 2 mai 1589, actul de înțelegere între cei doi²⁴. În istoriografia dreptului românesc există opinia potrivit căreia compoziția între părți nu este cuprinsă în pravilele românești de la mijlocul secolului al XVII-lea²⁵. Însă, în *Pravila lui Vasile Lupu*, Pricina 15: *Pentru ceia ce fură în pizma nescui cu batjocură*, paragraful 187: „Orcine va dzice că l-au iertat pârâșul pentru furtușag ce i-au făcut, măcar de-are și dzice pârâșul că-l iartă, nemică nu foloseaște aceia ertăciune să nu-l cearte ca pre un fur, daca nu iaste lucru cu cale să cunoască giudețul pentru ce-l iartă și atunce să creadză; că nu să iartă vinovatul dennainte giudețului, ce până a-l duce la giudeț”²⁶. În fondul documentar moldovenesc, mai cu seamă pentru secolul al XVII-lea, există multe zapise care confirmă aplicarea acestei norme, mai ales în cazuri de furt. Iertarea de pedeapsă prin plata capului este menționată și de Dimitrie Cantemir printre practicile judiciare de la începutul secolului XVIII. Astfel, cei ce comiteau omucideri sau furt „mare” „cu greu pot dobândi vreo îndurare din partea domnitorilor, afară numai dacă ucigașul nu ajunge la vreo înțelegere cu rudele celui ucis și aceștia nu declară în fața domnitorului că-l iartă de pedeapsă și că nu mai cer ca sângele să fie răscumpărat cu sânge sau moartea prin moarte. Dacă ucigașul ajunge să obțină aceasta, poate să spere întrucâtva la îndurarea domnului, dar nu poate fi sigur că scapă cu viață. Căci dacă domnitorul se convinge din purtările de mai înainte ale aceluia că răutatea lui nu se poate îndrepta prin nici o pedeapsă, sau există alte pricini pentru care crede că trebuie să fie îndepărtat din mijlocul oamenilor, răspunde de obicei că acuzatorii și rudele celui ucis pot să ierte crima pe care a săvârșit-o asupra vieții unui om, dar că el nu poate suferi ca ucigașii sau ticăloșii să trăiască mai departe printre locuitorii țării și să spurce cu puroiul lor membrele sănătoase ale acelora; ținând seamă de acestea, pedepsește pe răufăcători fie la moarte, fie la ocnă”²⁷.

Dar nu numai de răspunderea penală prin pedeapsa seculară se face vorbire în sursele documentare, ci și de pedepsele spirituale, ale Bisericii „ca substitut sau ca adaos al celor dintâi”. Într-o scrisoare din 11 februarie <1600> a preotului Văsiian Beuz și a diaconului Nicolai, fiul său, către birăul și jurații orașului Bistrița, cu privire la situația juridică a ucigașului vărului lor, este invocată „pravila” care îndeamnă la iertarea vinovatului de către semenii săi cu convingerea ispășirii pedepsei după judecata divină: „Scriem dumitale birău de Bistrița și la toți giurații din oraș cum am înțeles că iaste în prinsoare la dumile voastre acel om, carele au ucis pe fratele nostru. Deci noi am mârș la vlădica al nostru, la mitropolitul de Suceavă, și la toți preuții de acolo den

²⁴ Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XXIV, Iași, 1930, nr. 163, p. 189.

²⁵ Ioan C. Filitti, *op. cit.*, p. 7.

²⁶ *Carte românească de învățătură*, p. 74.

²⁷ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, traducere după originalul latin de Gh. Guțu, introducere de Maria Holban, comentariu istoric de N. Stoicescu, studiu cartografic de Vintilă Mihăilescu, indice de Ioana Constantinescu, cu o notă asupra ediției de D. M. Pippidi, București, 1973, p. 253.

Suceavă și am întrebat de ce au aflat la pravila noastră: cum morte derepetu morte nu să cade a face, că de aru muri câțiva vinovați pentru unul, cel ucis, pre dinsul nu l-aru mai învie. Deci, am lăsat noi să nu piară acel om ce iaste la dumneavoastră în închisoare ce să-l lăsați să dea el samă cu sufletul său înaintea lui Dumnedzău de moartea fratelui nostru și de păcatele lui, iar de noi, de toată ruda noastră, iaste ertat. Deci și dumneavoastră să faceți pre cuvântul nostru, să-l lăsați la focul, să dea el samă de fratele nostru, că noi nu poftim morte dreptu morte”²⁸. Aceeași concepție despre aplicarea pedepsei capitale o întâlnim și în prima jumătate a secolului al XVIII-lea: Bogdan, namesnic armean (starostele breslei armenilor), față de cel ce i-a ucis fratele, anume Nicolai, țiganul mănăstirii Slatina, adus înaintea domnului pentru a fi judecat pentru această faptă scria, la 10 martie 1736; „[...] puindu-l domnia în temniță și scoțându-l la Divan, au vrut să-l piarză ca pre un ucigaș”, „m-am socotit cu firea mea și singur m-am sfătuit ca să nu se facă moarte pentru moarte și cu toată voia mea, înaintea Divanului domniei, am dat și am dăruit pre acestu țigan, Nicolai, sfintei Mitropolii din Iași ca să fie drept șerbu în veci, căci am socotit că, cu moartea ce i să va face lui, moartea frăține-mieu nu oi mai întoarce-o, iar dăruindu-l sfintei Mitropolii, cândai (adică poate, eventual) și frate-mieu va avea parte de pomenire”²⁹.

Chiar dacă în discuție era vorba de ucidere, tâlhărie sau, în unele cazuri, de furt ce i-ar fi adus făptașului pedeapsa cu moarte, de cele mai multe ori părțile implicate „se tocmesc” – aidoma vânzărilor și cumpărărilor de bunuri obișnuite – și „se împacă” după recunoașterea vinovăției. Iar când pericolul pierderii capului devenea iminent – „văzindu că mi-a vini vreme de peiri” – se apela la soluția răscumpărării pedepsei – „am cădzut după dumnealui postelnicul Dumitrașco să-mi scoată capul dentr-această nevoi”³⁰ –, prin cedarea sau gajarea moșiei împriecatului ce atrăgea, după achitarea obligațiilor față de victimă sau față de rudele ei și față de domnie, iertarea de pedeapsă. În afara faptelor de omor sau tâlhărie, pedepsite – atât după dreptul cutumiar, cât și după pravilele tipărite de la mijlocul secolului al XVII-lea din Moldova și Țara Românească – cu moarte, răscumpărată, cum reiese din sursele documentare, prin plata capului, în cazul furtului, plata capului devine o formulă foarte des folosită, ce presupunea atât răscumpărarea vinei în cazul furtului „mare”, când învinuitul era amenințat cu moarte, cât și în altele, în care pedeapsa era întemnițarea vinovatului. Astfel, o ocină este vândută, la 1627, iar cu acei bani „au plătit capul lui Gavril, fecior Dumitrei, den perire, că vrea să-l spândzure pentru căce furase 2 cai buni a lui Andonie den Averești ot volost Neamțu”³¹. Stăpânul unei moșii din Bălițești o vinde pentru răscumpărarea pedepsei ca urmare a furtului unui cal: „[...] de mi-am plătit capul de la cormo (curmei) prent-on cal ci am forat a loi Crăciun de Bicani”, în prezența martorilor, la 22 septembrie 1632³². Bejan, fiul lui Stan din târgul Adjud, „ș-au plătit capul de-nchisoare” cedându-și moșia sa din Conțești păgubașului Petrea a lui Mătcu, în urma unui furt de cai împreună cu alții³³. Tot în

²⁸ *Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului (1388–1918)*, vol. I, ed. Vasile Gh. Miron, Mihai-Ștefan Ceaușu, Ioan Caproșu, Gavril Irimescu, București, 1989, p. 219–220, nr. 84.

²⁹ Act din 10 martie 1736 (*Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. IV, *Acte interne (1726–1740)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura „Dosoței”, 2001, p. 196, nr. 274).

³⁰ Act din 4 mai 1637, Siret (*DRH, A., Moldova, XXIV (1637–1638)*, volum întocmit de C. Cihodaru și I. Caproșu, București, Editura Academiei Române, 1998, p. 81–82, nr. 83).

³¹ *DRH, A. Moldova, XIX (1626–1628)*, volum întocmit de Haralambie Chircă, București, 1969, p. 242, nr. 186.

³² *DRH, A. Moldova, XXI (1632–1633)*, volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1971, p. 279, nr. 221.

³³ *Ibidem*, p. 364, nr. 284.

domnia lui Vasile Lupu, un învinuit pentru furt de „iepe turcești” este pedepsit cu închisoarea, unde a și murit, nevinovat, pentru ca, după moartea lui, să fie găsiți adevărații făptași, anume „Căzacu țălhariul” „și Prodan și gazda lui” care au fost spânzurați³⁴. La 4 mai 1637, Ștefan din Pomârla povestește firul întâmplărilor surse de la furtul a patru boi ai unor rude: „[...] ei – adică rudele sale – au înblat și au alergat pentru baguba lor și și-au prinsu boi petrecuți de mini în Țarra Leșască. Deci m-au presu și pre mini și m-au pus la închisoara la Dorohoi, pre mâna postelnicului Dumittrașco. Deci m-au scos la giudeți de m-au giudecat cu oamini buni. Deci mi s-au aflat giudețul să-mi facă ca unui fur. Eu văzindu că mi-a venit vreme de peiri, am cădzut după dumnealui postelnicul Dumittrașco să-mi scoată capul dentr-această nevoi”³⁵. Soluția găsită – și unica, în situația în care se găsea făptașul – a fost vânzarea moșiei sale către marele dregător pentru a scăpa de pedeapsă.

Astfel, pedeapsa este negociată și aceasta devine o practică în rândul celor ce își permiteau, din punct de vedere economic, acest lucru, adică al celor care dețineau pământ. Pentru buna înțelegere a funcționării compoziției în practica judiciară penală românească în perioada care ne interesează sunt foarte utile concluziile istoriografiei franceze, unde se discută despre o „justiție negociată”, o „justiție fără vinovați”, în care autoritatea judiciară permitea „negocierea” și „plata” pentru păstrarea vieții sau redobândirea libertății celui învinuit³⁶. Răspunderea penală a învinuitului reieșea din fapta comisă și se stabilea în funcție de gravitatea ei. Însă, împăcarea părților înlătura obligația învinuitului de a executa pedeapsa aplicată de instanța judecătorească. Plata capului „de la o greutate”³⁷, „dintr-o vinovăție”³⁸, de la o „nevoie mare, spre pierire”³⁹, răscumpărarea unei „fapte rele”⁴⁰ îi costa pe învinuiți sate întregi sau părți de moșie ce intrau în stăpânirea rudelor victimei sau a păgubașului, a unui boier ce achita obligațiile de despăgubire față de victimă sau față de cel păgubit, dar și amenda către domnie, sau era pusă gaj la un împrumut făcut cu același scop.

În cazurile de omor, de pildă: cu „o sută cincizeci și opt de boi și vaci, amestecați și șase sute de oi și șapte cai și treisprezece iepe cu mânji” fusese plătită, se spune, la 20 martie 1580⁴¹, moartea unui grec într-un loc numită, ca urmare a acestei întâmplări,

³⁴ DRH, A. Moldova, XXII (1634), volum întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu și L. Șimanschi, București, 1974, p. 104, nr. 91.

³⁵ DRH, XXIV, p. 81–82, nr. 83.

³⁶ Vezi Claude Gauvard, *Grâce et exécution capitale: les deux visages de la justice royale française à la fin du Moyen Âge*, în „Bibliothèque de l'école des chartes”, 1995, tome 153, p. 280–281, capitolul *Négocier la paix*; idem, *La dénomination des délits et des peines en France à la fin du Moyen Âge*, în *Le temps des savoirs*, t. 1: *La dénomination*, Paris, 2000, p. 205; Marie-Sylvie Dupont-Bouchat, *Le crime pardonné: la justice réparatrice sous l'Ancien Régime (XVIe–XVIIIe siècles)*, în „Criminologie”, vol. 32, nr. 1, 1999, p. 31–56; Mario Sbriccoli, *Justice négociée, justice hégémonique. L'émergence du pénal public dans les villes italiennes des XIIIe et XIVe siècles*, în *Pratiques sociale et politiques judiciaires dans les villes d'Occident à la fin du Moyen Âge*, éd. J. Chiffolleau, C. Gauvard, A. Zorzi, Ecole française de Rome, 2000, p. 389–421; Xavier Rousseau, *Politique judiciaires et résolution des conflits dans les villes de l'Occident à la fin du Moyen Âge*, în *Pratiques sociale et politiques judiciaires...*, p. 497–526; Benoit Garnot, *Justice et argent: les crimes et les peines pécuniaires du XIIIe au XXe siècle*, Editions Universitaires de Dijon, 2005.

³⁷ Acte din 2 decembrie 1632 (DRH, XXI, p. 313–315, nr. 251) și 4 decembrie 1632 (*ibidem*, p. 316–317, nr. 252).

³⁸ Act din 31 ianuarie 1633 (*ibidem*, nr. 282).

³⁹ Document din 24 decembrie 1595 (DRH, A., Moldova, IX (1593–1598), volum întocmit de Petronel Zahariuc, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Cătălina Chelcu, Sorin Grigoruță, București, Editura Academiei Române, 2013, nr. 149, sub tipar).

⁴⁰ DRH, A., Moldova, XXV (1639–1640), volum întocmit de Nistor Ciocan, Dumitru Agache, Georgeta Ignat și Marius Chelcu, București, Editura Academiei Române, 2003, p. 19–21, nr. 18.

⁴¹ DIR, A., Moldova, Veac XVI, vol. III (1571–1590), București, 1951, p. 132–134, nr. 168.

Valea Grecului, de către Petre Albotă mare vătav de Iași „și s-a dat cap pentru cap”⁴², cu jumătate din satul Cucoreni, în ținutul Hârlău, pe care o cedase fratelui său, Cristea Cucoranul, scăpase Tiron de pedeapsa capitală „pentru că i-a răscumpărat capul în trei rânduri de la pierzanie, pentru niște morți de oameni ce a făcut”, adică pentru a achita cheltuielile condiționate de plata capului, se spune într-un document din 1618⁴³. Gașpar Grațiani a dat „carte” „lui Costin vistiernicelul din Iurghiceni, ca să fie el tare și puternic cu această carte a domniei mele să stăpânească și să oprească de la răzeșii săi partea lui dreaptă de ocină, ce se va alege, partea lui Frim, fiul lui Bălan din Iurghiceni, pentru că i-a plătit capul de la spânzurătoare și a dat 46 de taleri”⁴⁴. Cu 140 zloți bătuți, cu care bani „ș-au plătit capul lui de la Huțul și de la Verdiș marii vătăși din ținutul Tutovii”, vânduse un anume Nechifor ocina sa din satul Spineni pentru a ieși din nevoie⁴⁵. Din 5 ianuarie 1622 avem mărturia unui Gligorie, învinuit de faptă gravă, de vreme ce își vinde ocina din Tătărășeni cu 60 de galbeni de aur, bani cu care, spune el, „mi-am plătit capul de la moarte”⁴⁶. Iar exemple de vânzare a moșiilor celor cu putere financiară pentru a plăti despăgubirea și amenda penală în contul învinuitului de omor continuă pe tot parcursul secolului al XVII-lea⁴⁷.

Cât privește furtul, din sursele documentare – inventariate de noi până acum – ce atestă răscumpărarea pedepsei, fie capitale, prin plata capului, fie a celei privative de libertate, de regulă întemnițarea, a reieșit faptul că acestea însumează un număr important dintre cele care dovedesc practica înțelegerii, a tocmelii între păgubit și făptaș. Acestea sunt zapise, în care se arată că cele două părți se înțeleg, evitându-se, în acest fel, începerea procesului. Se consemnau condițiile tocmelii, adică „prețul” răscumpărării, un dregător a cărui competență judiciară îi fusese delegată de către domn autentificând actul de înțelegere sau ispisoace în care păgubitul și învinuitul stăteau înaintea domnului ce prin „mila” sa acorda celui de-al doilea răscumpărarea pedepsei.

„A patra parte din jumătatea satului Crivești, ce este la Strungă și a patra parte din jumătatea seliștei Găurenilor și a patra parte din jumătatea seliștei Răvăcanilor și a patra

⁴² *DIR*, A., *Moldova*, Veac XVI, vol. IV (1591–1600), București, 1952, p. 281–283, nr. 347.

⁴³ Acte din 22 noiembrie 1618, Iași (*DIR*, A., *Moldova*, Veac XVII, vol. IV (1616–1620), București, 1956, p. 299–300, nr. 368), 1 august 1622 (*DIR*, A., *Moldova*, Veac XVII, vol. V (1621–1625), București 1957, nr. 214). Tiron Cucoranul și-a găsit sfârșitul de mâna unui tâlhar, așa cum reiese dintr-un document din 9 ianuarie 1635, în care „jeluind feciorul lui Tiron cu dovadă bună” cheamă la judecată pe Ionașcu, fiul lui Buchilă, „fiind tâlhar”, l-a ucis pe tatăl său, pentru a-și răscumpăra capul. Drept urmare, domnul îi întărește acestuia stăpânirea pe o parte din satul Plotunești cedată de Ionașcu drept dușegubină (*DRH*, A., *Moldova*, XXIII (1635–1636), volum întocmit de Leon Șimanschi, Nistor Ciocan, Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, Editura Academiei Române, 1996, p. 8, nr. 6).

⁴⁴ Act din 27 mai 1619, Iași (*DIR*, XVII, IV, p. 350–351, nr. 446).

⁴⁵ Act din 7125 <1616 septembrie 1 – 1617 august 31> (*ibidem*, p. 35–36, nr. 51).

⁴⁶ Act din 5 ianuarie 1622, Suceava (*DIR*, XVII, V, p. 91–92, nr. 127).

⁴⁷ 24 decembrie 1595 (*DRH*, IX, nr. 149), 13 iunie 1599, Suceava (*DIR*, XVI, IV, nr. 324, p. 261–261), <după 10 iulie> 1599, Suceava (*ibidem*, p. 364–365, nr. 328), 24 februarie 1621, Iași (*DIR*, XVII, V, p. 9–10, nr. 13), <Ante 1623 martie 28> (*ibidem*, p. 202, nr. 273); 8 martie 1625, Suceava (*ibidem*, p. 326, nr. 432), 23 iunie 1623, Bârlad (*ibidem*, p. 229–230, nr. 306), 1 august 1622, Dorohoi (*ibidem*, p. 153–154, nr. 214), 3 mai 1632 (*DRH*, XXI, p. 57, nr. 56), 31 august 1632 (*DRH*, XXI, p. 244–245, nr. 187), 2 decembrie 1632 (*ibidem*, p. 313–315, nr. 251), 6 februarie 1633 (*ibidem*, p. 366–367, nr. 287), 7 august 1634 (*DRH*, XXII, p. 252–253, nr. 223), 13 octombrie 1634, Iași (*ibidem*, p. 307–308, nr. 273), 10 martie 1635 (*DRH*, XXIII, p. 52–57, nr. 54), 26 septembrie 1635, Iași (*ibidem*, p. 289–290, nr. 246), 14 aprilie 1636, Iași (*ibidem*, p. 458–460, nr. 398), 14 octombrie 1636, Iași (*ibidem*, p. 588–589, nr. 538), 22 ianuarie 1639, Iași (*DRH*, XXV, p. 16–18, nr. 15), 20 mai 1639 (*ibidem*, p. 155–156, nr. 140), 26 iunie 1639, Iași (*ibidem*, p. 168–169, nr. 154), <1639 septembrie 1 – 1640 august 31> (*ibidem*, p. 216–217, nr. 213), 18 septembrie 1639, Iași (*ibidem*, p. 236–238, nr. 236), <Înainte de 1640 (7149) decembrie 26> (*ibidem*, p. 495–496, nr. 511), 26 decembrie 1640, Iași (*ibidem*, p. 496–498, nr. 512), 14 decembrie 1641, Cernăuți (*DRH*, XXVI, p. 258, nr. 308), 24 februarie 1646 (*DRH*, XXVIII, p. 240–241, nr. 299), 18 iunie 1646, Suceava (*ibidem*, p. 349–350, nr. 408).

parte din toată seliștea Hotcești, care sunt în ținutul Romanului și a patra parte din jumătatea satului Gănești, care este în ținutul Cărligăturii” au însemnat costul ieșirii din necazul lăsat, în vara anului 1608, fraților lor de către Dumitru și Vasilie, fiii Anghelinei, ca urmare a furtului de postav în valoare de 700 de taleri de la Stețco, armean, negustor din Liov⁴⁸. O vie la Dric, în podgoria de la Huși, fusese luată de Horjea fost vornic de Huși „de la niște răufăcători, care acei răufăcători mult rău și furtișag au făcut și și-au plătit capul cu acea vie”, pentru ca, apoi, noul stăpân să-și răscumpere pedeapsa dușegubinei după ce „a căzut cu o femeie și a lăsat-o însărcinată și nu s-a putut îndrepta, ci și-a plătit dușegubina cu acea vie”⁴⁹. Furtul a doi cai „buni” urma a fi pedepsit cu spânzurătoarea, citim în catastiful satelor lui Dumitrașco Ștefan mare logofăt și ale soției sale, Zinica, întocmit la 20 aprilie 1627, însă mama celui implicat în această infracțiune vinde o parte din satul Hălăucești, din jumătatea de jos, „și altă parte cât tân optu case, și cu curți și cu tot venitul lor” ca să-l scape de pedeapsă: „că vrea – domnia – să-l spânzure pentru căce furase 2 cai buni a lui Andonie den Averești ot volost Neamțu”. Cu cei 210 taleri „au plătit capul lui Gavril, fecior Dumitrei, den perire”. Vinovatul însă recidivează: „Iară după aceia, iarăși s-a sculat Gavril, feciorii Dumitrii, și mi-au furat câteva unelte de suptu o șatră, și iarăși l-am prinsu de față. Deci înmă-sa iarăși au cădzut cu boiari înaintea noastră și l-am ertat”⁵⁰. La 25 iunie 1635 se arată că Simion Pilipovschi și soția sa, Mărica, și fiii lor dau jumătate din satul Șerbiceni, pe pârâul Drabiște, ținutul Hotin, lui Isar cămăraș, pentru a-i răscumpăra de la moarte pe alți doi fii ai lor, vinovați de prădarea lui Isar și de uciderea unor negustori: „[...] au jăfuit și au prădat feciorii noștru, anume Vasilie și frate-său, Ionașco, pe Isar cămărașul, la Buoreni, și au luat de la dânsul multă avere, trei mii de lei, bani gata, și zapise de noao mii de lei, și l-au înpuşcat pe dânsul, și pe alți priiateni ai lui, neguțitori, i-au ucis. După aceia, prinzându-i, pre dânsii, i-au pus la temniță și au hotărât giudecata ca să piară, ca niște făcători de rău. Deci neavându cu ce plăti capitele sale de acea faptă, căci bani au dat ei numai șapte sute și cincizeci de lei, am dat noi, pentru greșala feciorilor noștri giumătate de sat de Șerbiceni, cu vecini, și cu iaz, și cu loc de moară și cu tot venitul, ce iaste în ținutul Hotinului, în obârșie Rădiului, pe pârău Drabiștii”⁵¹. Ostahie, „fur derept”, prins și dus la temniță, îi este răscumpărat capul de către popa Matiaș de la Nicoară Moțoc mare vătav de Dorohoi: „[...] deci ne-au dat popa un cal dă i-au plătit capul”⁵². Furtul a două cai este răscumpărat tot prin despăgubirea stăpânului acestora și plata amenzii penale către domnie în 1635⁵³. Furtul a 17 stupi urma a fi pedepsit cu aducerea făptașului „la Iași, la temniță” de către pârălabul de Neamț ce judecase cazul. Însă împriicinatul se roagă de dregător să-l lase „să plătească bucatele păgubașilor și globa mea”, adică să-și răscumpere fapta prin învoiala, tocmlirea cu partea păgubită și cu reprezentantul autorității judiciare domnești⁵⁴. La 30 aprilie 1676, Antonie Ruset întărește lui Alexandru hatman stăpânirea asupra câtorva fălci de

⁴⁸ Act din 15 iulie 1608, Iași (*DIR*, A. *Moldova*, Veac XVII, vol. II (1606–1610), București, 1953, p. 167–168, nr. 217); *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, *Acte interne (1408–1660)*, editate de Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, Iași, Editura „Dosoftei”, 1999, p. 114–115, nr. 82.

⁴⁹ Act din 20 mai 1617, Huși (*DIR*, XVII, IV, p. 165, nr. 203). Dușegubină pentru adulter și în documentele din 1607 ianuarie 18 (*DIR*, XVII, II, nr. 92) și 1621 septembrie 7, Târgul Trotuș (*DIR*, XVII, V, p. 64, nr. 80).

⁵⁰ *DRH*, XIX, p. 241–248, nr. 186.

⁵¹ Act din 25 iunie 1635 (*DRH*, XXIII, p. 180–181, nr. 143).

⁵² *DRH*, XXI, p. 409, nr. 408.

⁵³ *DRH*, XXIII, p. 51, nr. 52.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 85–86, nr. 70.

vie la Miroslava, cumpărate de la Martin Panica tot din Miroslava, pe care „l-au dat cu toții vinovat, dzicând că-l știu ei și mai dinainte vreme cum iaste om rău și din copilăria lui este tot fur”. Cu banii luați pe vii a plătit niște cai pe care i-a furat, scăpând, astfel, de închisoare: „și cu cești bani ș-au plătit capul de la închisoare și caii păgubașilor”⁵⁵. Și furtul de obiecte sfințite din biserică se putea răscumpăra. *Pravila lui Vasile Lupu* era foarte aspră cu cei ce săvârșeau o asemenea faptă, pedepsind-o cu moarte prin spânzurare⁵⁶. Însă, o vie la Tanga și „nește casă” au fost cedate, la 1657, de Iacob cizmarul mănăstirii Trei Ierarhi ca dușegubină pentru că „n-au avut cu ce plăti să-și scoată capul” în urma furtului „unui săcriiaș cu multe lucruri scumpe, anume: o piatră scumpă, și cu patru rânduri de sfinte moștii, și bani doadzăci galbeni de aur și optdzăci de lei bătuți și alte arginturi”⁵⁷.

În cazuri de omor, tâlhărie sau furt „mare”, pedeapsa prevăzută atât de dreptul cutumiar („obiceiul pământului”), cât și de dreptul scris (pravila) era moartea vinovatului. Dacă nu putea să-și răscumpere viața prin plata amenzii penale, „dușegubina”, acesta putea apela la oameni cu stare materială și socială bună, care se angajau să plătească, în caz de neplată de către învinuit – devenind chezași –, sumele aferente. Pentru reconstituirea situațiilor în care învinuții în fapte penale grave își puneau chezași pentru a nu-și pierde viața sau libertatea, în raport cu infracțiunea comisă, materialul documentar este aproape inexistent până la sfârșitul secolului al XVII-lea. Cu toate acestea, nu am putut trece cu vederea această formă de răscumpărare a vinei enunțând-o doar, adică folosindu-ne de concluziile istoricilor dreptului românesc asupra instituției juridice a chezașiei așa cum a funcționat ea în general, atât în dreptul civil, cât și în penal. Un document scris în vara anului 1634 dezvăluie atât conținutul acestei instituții, cât și evoluția statutului proprietății implicate în procedura de răscumpărare a capului stăpânului ei.

Relatarea evenimentelor cu privire la aceste două chestiuni începe de la anul 1594, când, în ziua de 28 ale lunii martie, din cancelaria lui Aron vodă ieșea un document prin care lui Toader Chiriac, mare vameș, îi era confirmată stăpânirea asupra seliștii Zorileni, cu loc de moară pe pârâul Bârlad, mai sus de târgul Bârlad, fostă „dreaptă domnească ascultătoare către târgului Bârladului, ca să așeze însuși acolo sat, pentru că ne-a dat nouă șase cai buni, prețuiți pentru douăzeci de mii de aspri, la o treabă a țării, când a venit puterea împărătească de asemenea până la târgul Iașilor, când s-a ridicat acel lotru, care s-a numit Pătru, asupra țării noastre, a Moldovei”⁵⁸. Patru decenii mai târziu,

⁵⁵ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. II, *Acte interne (1661–1690)*, editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura „Dosoftei”, 2000, p. 405–406, nr. 448. Vezi și documentele: 15 septembrie 1585 (*DIR*, XVI, III, p. 289–291, nr. 352), 20 februarie 1598 (*DIR*, XVI, IV, nr. 249), 10 aprilie 1598, Suceava (*ibidem*, p. 207–209, nr. 262), 23 noiembrie <1607–1609> (*DIR*, XVII, II, p. 132, nr. 162), 12 iunie 1610 (*ibidem*, p. 301–302, nr. 401), 22 iulie 1610 (*ibidem*, p. 311–312, nr. 414), 5 martie 1635, Iași (*DRH*, XXIII, p. 51, nr. 52), 15 decembrie 1640, Iași (*DRH*, XXV, nr. 499), <1645 martie 31 – 1645 septembrie 10> (*DRH*, XXVIII, p. 36–37, nr. 44), 5 iulie 1645 (*ibidem*, p. 99, nr. 120), 20 februarie 1646 (*ibidem*, nr. 296), 24 februarie 1646 (*ibidem*, p. 364–365, nr. 299), 10 aprilie 1646 (*ibidem*, p. 410–411, nr. 336), 21 august 1646 (*ibidem*, p. 404, nr. 472), 12 iunie 1677 (*Documente privitoare la istoria orașului Iași*, II, p. 341, nr. 475).

⁵⁶ *Cartea românească de învățătură*, p. 67, Pricina 13, *Pentru furii cari tân drumurile fără arme*, paragraful 109: „Carele va fura den besearică vreun lucru ce va fi svințit, macar de va fi furat atunci întâi, tot să-l spânzure”; vezi și paragrafele 149, 152, 154 de la același capitol.

⁵⁷ Document din 8 aprilie 1657 (7165) (*Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I, *Acte interne (1408–1660)*, editate de Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, Iași, Editura „Dosoftei”, 1999, p. 487, nr. 428; vezi și actul din 1 iulie 1656 (7164), *ibidem*, p. 481, nr. 420).

⁵⁸ *DRH*, IX, p. 89–90, nr. 75 (unde cei șase cai valorau 20.000 de aspri); *DIR*, XVI, IV, p. 105, nr. 127 (unde cei șase cai valorau 2.000 de aspri).

strănepotul său, Toader, fiul lui Dumitrașco Chirriac, împreună cu mama sa, Zamfira, se judecă pentru stăpânirea aceluiași sat cu Scărlet. Cum se ajunge la judecată? Din cuprinsul actului aflăm că tatăl lui Toader, anume Dumitrașco Chirriac, urmaș al marelui vameș de la 1594⁵⁹, făcuse „mare pierdere” unui turc de la care furase 150 de boi cu vaci și 200 de berbeci, în timpul lui Gașpar vodă. Aflat în primejdie ca urmare a furtului comis, făptașul își pune chezași pentru plata pagubei pe Gavril Mirca vornic de gloată și pe fiul său, Dodan, aceștia garantând, potrivit regulilor chezașiei, cu averile lor întoarcerea datoriei făptașului, precum și, în baza aceluiași norme nescrise, luându-și și răspunderea morală pentru comportamentul adecvat situației din partea lui Dumitrașco. De altfel, rolul chezașului este specificat și în *Cartea românească de învățătură*, glava 78, paragraful 6: „Cela ce să va prinde chizeași dennaintea giudețului pentru cel vinovat, nu să cheamă cumu-i mulțameaște”⁶⁰. Cu alte cuvinte, chezașul nu aprobă fapta penală comisă, ci doar garantează pentru învinuit. Însă, având „multă nevoie de la acel turc pentru acele vite”, făptașul fuge din țară, încalcând, astfel, regulile, și îi lasă și pe garanții săi în „mare greutate”: datoria către turc trebuia plătită. Cum? Cei doi chezași vând satul ce odinioară însemnase cinstirea credinciosului boier de către domnul său, pentru a achita paguba turcului Palavozoglu. Judecata pentru redobândirea satului Zorileni de către soția fugarului, Zamfira, fiul ei, Toader, „și cu alte rude ale lor” începuse multă vreme în urmă, pentru că Scărlet, cumpărătorul satului, aduse înaintea lui Vasile vodă, când acesta se afla la începuturile domniei, în vara lui 1634, acte de întărire pe cumpărătura făcută de la Alexandru Iliș, „din întâia lui domnie”⁶¹, de la Ștefan Tomșa, precum „și de la alți domni care au fost înaintea noastră”. Se pare că Dumitrașco Chirriac a ales fuga în locul plătirii datoriei către turc nu mult după fapta sa, pentru că, pe de o parte, Scărlet cumpără satul Zorileni în prima domnie a lui Alexandru Iliș, adică între 10 septembrie 1620 și octombrie 1621⁶², pe de altă parte, îi reîntâlnim familia la 1623, când nevoile traiului îi determină pe membrii ei să vândă alte trei moșii din ținutul Tutovei⁶³. Cu 300 de galbeni ungurești, bani buni, se vânduse satul de pe Bârlad. Dreptul de preemțiune le dăduse rudelor făptașului posibilitatea de a-și redobândi moșia prin achitarea prețului satului, scop cu care se și înfățișează la judecată, însă, se spune în document, „ei nu au avut nimic cu ce plăti”⁶⁴. Ca urmare, se ajunge la vânzarea propriu-zisă a satului chiar de către cei ce reclamă stăpânirea nedreaptă a lui Scărlet asupra satului Zorileni pentru 240 de galbeni ungurești, bani buni: „[...] iarăși s-au tocmit și s-au împăcat cu sluga noastră Scărlet și au vândut *din nou* (subl. n.) acel sat slugii noastre mai sus scrise, Scărlet”⁶⁵. După atâta cheltuială ce avuse Scărlet cu satul – preț și cheltuieli de judecată de-a lungul timpului –, „am văzut că îi este lui dreaptă cumpărătura *de atâția ani* (subl. n.) și acum din nou a cumpărat și a făcut atâta cheltuială” – 840 de galbeni, Vasile vodă îi întărește stăpânirea asupra

⁵⁹ Înaintea scaunului de judecată al lui Vasile Lupu au venit „Zamfira, cneaghina lui Dumitrașco Chirriac, și fiul ei, Toader, nepotul lui Andrei, fratele lui Chirriac, strănepotul lui Chirriac vameș” (*DRH*, XXII, p. 218, nr. 191).

⁶⁰ *Carte românească de învățătură*, p. 195.

⁶¹ *DRH*, XXII, p. 242, nr. 213.

⁶² *Istoria României în date*, elaborată de Horia C. Matei, Florin Constantiniu, Marcel Popa, Nicolae C. Nicolescu, Gheorghe Rădulescu, sub conducerea lui Constantin C. Giurescu, București, Editura Enciclopedică Română, 1971, p. 458.

⁶³ *DRH*, A. *Moldova*, vol. XVIII (1623–1625), întocmit de I. Caproșu și V. Constantinov, București, Editura Academiei Române, 2006, p. 3–4, nr. 1.

⁶⁴ *DRH*, XXII, p. 218, nr. 191.

⁶⁵ *Ibidem*.

satului. Se cunoaște că, în caz de fugă, chezașul plătea toate datoriile celui garantat⁶⁶, însă nu cu prețul însușirii și, apoi, al vânzării pământului celui pentru care garantaseră. Probabil că tocmai vânzarea făcută de chezașii soțului, nedreaptă din punctul ei de vedere, o făcuse pe Zamfira și pe fiul acestuia, Toader, să se judece până la așezarea firească a lucrurilor. Chiar dacă se ajunge, în final, la vânzarea satului.

Așadar, avem de-a face cu reguli de funcționare a instituției chezașiei: mai întâi, respectarea protomisului la judecarea statutului unei moșii vândute de către garanți ca urmare a nerespectării înțelegerii cu cel care a recurs la această metodă pentru a scăpa de pedeapsă; mai apoi, durata procesului pentru redobândirea moșiei pierdute, urmare a inexistenței principiului autorității lucrului judecat. Judecata este intentată de rudele celui învinuit⁶⁷, anume Dumitrașco Chiriic, cu toate că Scărlet avea acte de întărire domnești pentru cumpărătura făcută de la Gavril Mirca vornic de gloată și de la fiul acestuia, Dodon. Faptele expuse mai sus constituie una din numeroasele situații în care absența principiului autorității lucrului judecat în justiția medievală a favorizat reluarea proceselor în speranța reintrării în stăpânirea moșiilor pierdute.

Nu aducem acum în discuție informații cunoscute în literatura de specialitate, privitoare la normele – nescrise – ale funcționării instituției garanției personale, la criteriile după care se alegeau chezașii, la tipurile chezașiei⁶⁸. Ceea ce am vrut să evidențiem au fost aspectele ce țineau de recuperarea moșiilor de către rudele unora pe care împrejurări de viață îi aduseseră în postură de învinuți și care găsiseră mijlocul de a-și salva viața sau libertatea apelând la semenii ce puteau garanta pentru înapoierea datoriei făcute ca urmare a răscumpărării vinei. Funcționarea instituției chezașiei în Evul Mediu și în perioada premodernă este cunoscută, chiar dacă pe baza unui suport documentar foarte redus din punct de vedere numeric, mai cu seamă atunci când se ajungea la o astfel de cale într-un complex de împrejurări care presupuneau infracțiuni și pedepse. Într-un număr mai mare sunt sursele ce înfățișează situații în care salvarea de la pedeapsa capitală a însemnat zălogirea pământului stăpânit prin moștenire sau cumpărare. Acest lucru se va vedea și din investigația noastră în cele ce urmează.

„Ci i-am zălogit toată partea de ocină a noastră și a părinților noștri”

În multe documente în care este vorba despre o tranzacție ce implica un împrumut pentru care cel aflat în nevoie pune zălog o bucată de pământ, tranzacție numită, în texte, „tocmeală”, cel care zălogea „de nimeni silit, nici împresurat”, ci „de bunăvoia sa” se lipsea de moșie în favoarea creditorului său. Zălogirea bunurilor învinutului (garanția materială) în lipsă de numerar, caracteristică epocii medievale și a efortului material mare pe care îl presupunea răscumpărarea vinei ca urmare a comiterii unei „fapte mari”, a unei „greșeli mari”, a unei „vini”, a însoțit practica garanției personale. Ne vom opri, deocamdată, asupra unei abordări din perspectivă istorică a implicațiilor sociale ale împrumutului cu gaj – sau zălogul –, practicat între secolele XVI și XVII.

⁶⁶ Petre Strihan și Valeriu Șotropa, vocea chezașie, în *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, p. 97.

⁶⁷ Pentru termenii juridici ce denumesc părțile implicate într-un proces juridic, vezi Valentin Al. Georgescu, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova (1611–1831)*, partea a II-a, *Procedura de judecată*, București, Editura Academiei, 1982, p. 7: „În procesele civile și, mai rar, în cele penale, reclamantul (victima) purta numele de *jăluitor, pârâș, prigonitor*, iar cel reclamat (vinovatul), pe cel de *pârât, prigonit, învinuit* (în penal) ”.

⁶⁸ Petre Strihan și Valeriu Șotropa, *op. cit.*

Ipoteza de la care pornim este că justiția penală se întemeiază pe ideea unui compromis între instituția judiciară (laică sau ecleziastică) și justițiabili. Această relație, care presupune, în mod logic, un acord, niște concesii de ambele părți, într-un anume context, este ilustrată de funcționalitatea instituției compoziției sau, așa cum aminteam mai sus, a plății capului și a răspunderii colective, redusă la două cazuri: răspunderea familială în materie de hiclentie și răspunderea solidară a obștii în cazul în care infractorul nu era prins (dușegubina). De aceea, practica zalogirii de moșii, ca mod de salvare de la pedeapsa capitală în nădejdea de a face rost de banii pentru obligațiile ce decurgeau din plata capului, constituie o piesă importantă în reconstituirea procesului de funcționare a justiției în delimitările de spațiu și timp menționate. Oricum, negocierea pedepsei devenise o practică obișnuită în rândul celor ce își permiteau, din punct de vedere economic, acest lucru, adică al celor care dețineau pământ. Această practică a avut efecte foarte importante în structura proprietății, pentru că despre unii stăpâni în pământ se putea vorbi, la un moment dat, ca despre foști stăpâni, în condițiile în care necesarul de numerar cu care trebuiau plătite amenzile – dușegubinele – și despăgubirea victimei sau a familiei victimei obliga la acest singur sau ultim mijloc de salvare.

Practica zalogirii moșiilor a fost des întâlnită în actele interne din secolele XV și XVI, cele mai multe făcându-se ca urmare a împrumuturilor bănești pentru achitarea impozitelor. Acest fapt a dus la dezvoltarea relațiilor de credit cu camătă, practică ce „nu-și dezvăluie decât în foarte mică măsură implicațiile pe care actele interne din perioada următoare, a practicii cămătărești, le consemnează până la amănunt”⁶⁹. În cercetarea noastră am constatat că gajul moșiilor, în situațiile în care autoritatea juridică permitea răscumpărarea vinei prin despăgubirea victimei sau a rudelor ei și plata amenzii penale către domnie, apare în documentele din secolele XV și XVI, iar în secolul următor exemplele se înmulțesc în mod vizibil. De altfel, a fost remarcată frecvența redusă a actelor supuse protimisisului, de vânzare sau de zalogire, până către mijlocul secolului XVI, ceea ce a avut ca efect „o oglindire redusă a protimisisului în documentele – nu prea numeroase – ce ni s-au păstrat”⁷⁰. Criza de numerar în Moldova, nevoia imediată de bani ce a dus la „intensificarea cămătăriei în țară”⁷¹ și, implicit, a gajării cu pământ a împrumuturilor, au constituit și în cazurile de salvare de la pedeapsa cu moarte motivul înstrăinării și a renunțării temporare⁷² la uzufructul moșiilor celor învinuiți în favoarea creditorilor lor. Din aceste considerente, în cercetarea zalogirii în cazuri penale, am optat, metodologic, să pornim de la procesele de răscumpărare a moșiilor ce scot în evidență întreaga ei problematică.

Revendicarea moșiilor zălogite prin răscumpărare este strâns legată de chestiunea termenelor pentru care se acordau împrumuturile garantate cu stăpâniri de pământ. Însă nu totdeauna în documente se menționează termenele de zalogire, ci acțiunea în sine și condiția ca, în caz de neplată, moșia să treacă în stăpânirea deplină a creditorului prin întocmirea de „privilegii domnești”⁷³. La începutul secolului al XVII-lea, doi slujitori domnești, sulgerul Savin și diacul Costin, primesc poruncă să cerceteze o pricină pentru stăpânirea unei ocini din satul Bârjoveni, un sat pe pârâul Orbic, ținutul Neamț.

⁶⁹ I. Caproșu, *op. cit.*, p. 42.

⁷⁰ Valentin Al. Georgescu, *Preemțiunea în istoria dreptului românesc. Dreptul de protimisis în Țara Românească și Moldova*, București, 1965, p. 34; „Atestările documentare devin frecvente și înfățișează o complexă structură a instituției [protimisisului], care nu putea fi o creație recentă, abia din a doua jumătate a secolului XVI” (*ibidem*, p. 47).

⁷¹ I. Caproșu, *op. cit.*, p. 122.

⁷² Vezi discuția de mai jos cu privire la caracterul zalogirii percepută drept o „vânzare temporară”.

⁷³ Document din 23 noiembrie <1607–1609> (*DIR*, XVII, II, p. 132, nr. 162).

Jeluitarul, Mihăilă, fiul lui Blaga din satul Herțești, învecinat cu Bârjovenii, denunță pe Dumitru Popoștea și pe frații acestuia, Ionașco și Ilea, că se împotrivesc la răscumpărarea ocinii respective, chiar dacă, pentru punerea în aplicare a acestui fapt, condițiile erau îndeplinite; adică împrumutul făcut de Mihăilă de la tatăl celor trei frați, anume „Popoștea cel bătrân”, pentru că nu avusese cu ce plăti o dușegubină, în schimbul căreia a pus zălog o moșie din Bârjoveni fusese restituit. Nu cunoaștem ce faptă gravă comisese Mihăilă pentru care fusese pedepsit cu acest fel de amendă: un omor, un furt mare sau una ce atentă la morală sexuală⁷⁴. Amânarea de către urmașii lui Popoștea bătrânul a intrării lui Mihăilă în posesia acestei bucăți de pământ, „care este a lui”, a lui Mihăilă, duce la înaintarea plângerii către domnie și, apoi, la investigarea pricinii de către cei doi slujitori ai lui Gașpar vodă. Mai mult, în timpul cercetărilor, reclamantul este obligat să aducă alte mijloace de probațiune pentru recăpătarea moșiei, în afara cuvântului său, pentru că se pare că Mihăilă nu dispunea și de actul de stăpânire asupra pământului revendicat⁷⁵.

Ce ne interesează din documentul cu data 7128? În primul rând, o moșie din satul Bârjoveni fusese zălogită, pentru plata unei dușegubine, de către un anume Mihăilă la Popoștea cel bătrân. Prin anii 1619–1620, când la domnie se afla Gapar Grațiani, vrând să reintre în stăpânirea moșiei, cel dintâi se ridică împotriva fiilor lui Popoștea cel bătrân, pentru că aceștia refuzau înapoierea acesteia. Nu se spune motivul pentru care, chiar și după returnarea banilor împrumutați în timpul vieții creditorului său, Popoștea bătrânul, Mihăilă nu reintră în stăpânirea moșiei; cu toate că, acum, la cercetarea pricinii, părții recunosc că ocina „este a lui Mihăilă”, dar se insistă asupra faptului că ocina „iaste pusă zălog pentru o dușegubină”. Nu știm cum intrase reclamantul în posesia unei bucăți din satul Bârjoveni, peste care neamul Popoștea stăpânea, așa cum o arată documentele de judecată anterioare și posterioare acestui act pentru reîntregirea pământului stăpânit cândva⁷⁶.

Cercetări recente au arătat că părți din satul Bârjoveni fuseseră cumpărate de către Seachil medelnicerul și soția acestuia, Mărica Măgdălina, de la rudele lor, din partea soției, descendenți din Oancea și Ilea, ce au trăit în timpul lui Ștefan cel Mare⁷⁷. Între aceste rude se aflau și Dumitru Popoștea împreună cu frații săi, care revendică părți din acest sat în primele două decenii ale secolului XVII⁷⁸. Nu intrăm aici înăuntrul proceselor pentru pământ dintre cele două familii, întrucât nu acesta este subiectul studiului nostru. Reținem, așa cum s-a constatat, numeroasele procese pe care verii și nepoții Măricăi Măgdălina le intentează acesteia pentru a reintra în stăpânirea moșiilor lor⁷⁹.

Însă, așa cum arată actul din domnia lui Gașpar vodă, este limpede că Popoștea cel bătrân stăpânise, cândva, bucată de pământ revendicată acum de Mihăilă din Herțești. Cum intrase în posesia celui din urmă, nu știm. Însă el este nevoit să parcurgă toate etapele procesului de judecată pentru recuperarea stăpânirii sale: dovedirea temeiniciei juridice cu probe⁸⁰ prin mărturia colectivă, sub jurământ cerut de reclamat, în Biserică,

⁷⁴ Pentru semnificația dușegubinei, vezi Petre Strihan, vocea *dușegubină*, în *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, p. 180.

⁷⁵ *DIR*, XVII, IV, p. 397–398, nr. 509.

⁷⁶ 5 decembrie 1616 (*ibidem*, p. 69–70, nr. 97); 10 mai 1622 (*DIR*, XVII, V, p. 132–133, nr. 182).

⁷⁷ Maria Magdalena Szekely, *O familie de secui în Moldova: Seachileștii*, în *ArhGen*, II (VII), 1995, 3–4, p. 20.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 21.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 20–21.

⁸⁰ „Probele constituie cheia procesului” (Valentin Al. Georgescu, *Judecata domnească în Țara Românească și Moldova (1611–1831)*, partea a II-a, p. 26).

pe Evanghelie⁸¹, a unor boieri și megieși din satele Herțești, Micșănești și Hociunghi ce sunt învecinate cu Bârjovenii, în ținutul Neamț; adică martori cu un anume prestigiu cerut în astfel de judecăți pentru a oferi o garanție morală și socială⁸². În cele din urmă, Mihăilă câștigă procesul. Mai mult, atacarea sentinței stă sub amenințarea plătirii unei amenzi de 50 de galbeni.

Trebuie să menționăm faptul că prin această judecată ne este oferit un exemplu de „spargere a obștii”⁸³, fenomen des întâlnit la sfârșitul secolului al XVI-lea și îndeosebi în secolul următor, pricinuit de zălogurile puse ca urmare a lipsei mijloacelor financiare de răscumpărare a vinei prin „plata capului”. Este important de menționat că, pentru cercetarea la fața locului a unor astfel de pricini, domnul insistă pe competența și corectitudinea slujbașilor săi: „v-am ales de înțelepți și de înțelegători”; iar hotărârea trebuia luată „foarte cu driptul, nămarui să nu fățăriți”, porunca Vasile Lupu la 1635⁸⁴.

În multe mărturii despre zălogirea pământului, motivul pentru care se ajunge la această soluție – nevoia de bani necesari răscumpărării vieții sau a libertății – este dublat de implicațiile emoționale ce decurgeau din relația de rudenie cu învinuitul. Neaniul căzuse „într-o nevoie mare” și, cu toate că frații săi îi cunoșteau și faptele și temperamentul, nu se îndurau să-l lase pe mâna călăului, ci acceptau să îi dea acestuia moșia lor din satul Măstăcani, cu tot venitul ei, pentru a avea cu ce să-și răscumpere fapta: „vădzind nevoia și răutatea lui, nu l-am lăsat să-și puie capul, *căce ni-i frate* (subl. n.), ce ne-am sculat toți frații și toată seminția noastră și am dat noi toată partea noastră de ocină, câtă să va alege la sat la Măstăcani, din vatra satului, și din câmpu, și dintr-apă, și-n pădure, și-n din poienă și din curături, cu tot venitul; l-am dat fratelui nostru, Neaniului, ca să aibă a-l vende acest loc tot, să ia preț, să-și plătească capul de la nevoie”⁸⁵.

Sursele scot la iveală și situații în care făptașul reușește să plătească paguba făcută victimei, nu însă și amenda către pârcălab. Acest lucru duce, inevitabil, la zălogirea moșiei sale pentru plata capului. Practica era atât de uzuală, încât, în actele de învoială încheiate între vinovat și victimă sau familia victimei, dar întotdeauna cu știrea sau cu mijlocirea dregătorului domnesc⁸⁶, despăgubirea părții vătămate apare ca o *datorie* ce urmează a fi plătită pentru păstrarea vieții. Ursul, fiul Băncei din Macicăuți, mărturisește „singur de la sine” pentru furtul a doi boi ce îi aparținuseră lui Tiron din Izbiște, care îl denunțase la pârcălabi: „[...] am căzut în mare pără pentru că m-a părât Tiron din Izbiște pentru 2 boi și i-am rămas lui *dator* și i-am plătit boii și am rămas să-mi plătesc capul și de la pârcălabi”⁸⁷. Păgubașul își primește plata, însă dregătorii nu au încasat amenda penală. Soluția găsită nu putea fi alta decât punerea moșiei zălog, în prezența martorilor, cu mențiunea ca, în caz de neplată, aceasta să intre în stăpânirea creditorului. Cât privește sumele pentru care se pune zălog o moșie, la începutul secolului al XVII-lea, aceasta era înstrăinată, de pildă, pentru „22 taleri mari numărați” cât ar fi trebuit să plătească cel ce furase cei doi boi mai sus menționați⁸⁸.

⁸¹ „Jurământul este proba supremă” (*ibidem*, p. 32); „În mod excepțional jurământul cetei era luat în bloc în biserică” (Petre Strihan și Valeriu Șotropa, vocea *martor*, în *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, p. 283).

⁸² Petre Strihan și Valeriu Șotropa, *op. cit.*

⁸³ Ovid Sachelarie și Valeriu Șotropa, vocea *zălog*, în *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, p. 520.

⁸⁴ *DRH*, XXIII, p. 289, nr. 246.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 474, nr. 413.

⁸⁶ Petre Strihan, Valeriu Șotropa, vocea *compoziție*, p. 117.

⁸⁷ Document din 23 noiembrie <1607–1609> (*DIR*, XVII, II, p. 132, nr. 162).

⁸⁸ *Ibidem*. Inventarierea sumelor împrumutate în schimbul cărora stăpânul de pământ pune zălog ocina, mai cu seamă în cazuri civile și, în măsura în care documentele au permis acest lucru, și în cele penale, este analizată de I. Caproșu, *op. cit.*, p. 161.

La fel ca în cazul împrumuturilor contractate pentru plata impozitelor sau pentru achitarea unor datorii, și cele făcute pentru a scăpa de pedeapsa capitală aveau termene de restituire a sumelor respective. Sursele istorice, mai cu seamă din secolul al XVII-lea înainte, arată că, pentru cei mai mulți aflați la „năpastă”, plățirea „prețului” vieții a avut duble urmări: răscumpărându-și vina își păstrau viața, dar cu riscul de a pierde, până la urmă, moșiile zălogite. Două probleme suscită interes în acest moment al cercetării noastre: pe ce se întemeiau cererile de răscumpărare a pământului cândva pus zălog la un împrumut, venite din partea stăpânului de drept al acestuia sau din partea rudelor după moartea lui, și ce măsură termenele de restituire a împrumuturilor făcute pentru acoperirea cheltuielilor solicitate de „plata capului” au dus la o înstrăinare definitivă a moșiilor zălogite.

Înstrăinarea pământului prin zălogire era condiționată de respectarea dreptului de protimisis, o instituție de drept consuetudinar până la jumătatea secolului al XVIII-lea⁸⁹, cu scopul menținerii lui în cercul de solidaritate al protimitarilor⁹⁰. Fie nerespectarea acestei condiții, fie încercarea de vindere de către creditor a moșiei puse drept gaj, fără lămurirea statutului acesteia cu debitorul sau chiar vânzarea efectivă către un terț pentru recuperarea, în acest mod, a sumei împrumutate fostului învinuit au fost cauze ce au dus la îndelungi procese pentru răscumpărarea pământului.

Vremurile tulburi au fost prilej pentru săvârșirea fărădelegilor. Așa s-a întâmplat în anii de sfârșit ai secolului al XVI-lea, atunci când aprodul Gligorie Dinga, fiul Ciorcei Dingoaie, nepotul lui Herâie logofăt, a furat „șase cai buni” de la Simion Sechil cămăraș, pe care i-a dus în Țara Românească. Faptele sunt relatate într-un act datat 159<8> (710<6>) februarie 20. „Prețul” vieții sau al libertății făptașului, după cum era și voia judecătorului, a fost stabilit la 12.000 de aspri, sumă ce echivala, potrivit aceluiași document, valoarea cailor furați. În acele împrejurări, ca să scape de pedeapsă, neavând propriile resurse financiare, făptașul a ales împrumutul pentru care a pus drept gaj jumătate din satul Gocimani, pe pârâul Orbic, cu loc de moară și de iaz, „până când [Gligorie Dinga] îi va da acești mai sus scriși bani, 12.000 de aspri”⁹¹.

Firește că gândul aprodului era la păzirea capului când „a căzut și s-a rugat de pan Simion Séchil cămăraș ca să țină această mai sus zisă jumătate de sat”⁹², pentru că alt motiv mai întemeiat decât ieșirea din marea nevoie în care se afla aprodul Gliga nu putem imagina. Nu se precizează însă termenul de restituire al banilor, dar deducem că făptașului nu i-a fost lăsat prea mult timp să îi returneze: potrivit aceluiași document, creditorul intra în stăpânirea ocinii zălogite ca urmare a neputinței achitării sumei împrumutate de către sora, respectiv soția lui Gligorie Dinga care, între timp, murise, probabil în timpul domniei lui Aron voievod sau puțin înaintea acesteia⁹³. Ca să reintre în posesia moșiei Gocimani, celor două femei li se dă răgaz timp de patru săptămâni să plătească în jur de 90 de galbeni⁹⁴, cât valoarea în monedă de aur suma împrumutată.

⁸⁹ Valentin Al. Georgescu, *Preemțiunea în istoria dreptului românesc*, p. 56.

⁹⁰ *Istoria dreptului românesc*, I, p. 550.

⁹¹ 20 februarie 1598, Suceava (*DIR*, XVI, IV, p. 189–191, nr. 249; același document a fost datat în *DRH*, A. *Moldova*, vol. IX, p. 362–367, nr. 293 astfel: 159<8> (710<6>) februarie 20, Suceava).

⁹² *DRH*, IX, p. 366, nr. 293.

⁹³ Gligorie Dinga a fost aprod între anii 1580 și 1598 (*DIR*, A. *Moldova*, Veacurile XIV–XVII (1384–1625), *Indicele numelor de persoane*, întocmit de Alexandru I. Gonța, ediție îngrijită și cuvânt înainte de I. Caproșu, București, Editura Academiei Române, 1995, p. 261).

⁹⁴ Deprecierea continuă a asprului în raport cu moneda de aur a dus, la sfârșitul anilor '80 ai secolului XVI la echivalența 1 galben = 130 de aspri (M. Berza, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV–XIX*, în *SMIM*, II, 1957, p. 14).

Nedând banii „când a fost la zi”, domnul hotărăște ca zălogul să intre în stăpânirea lui Simion Sechil cămăraș, în schimbul achitării de către acesta a contravalorii reale a acelei moșii, adică adăugând încă 8.000 de aspri la cei deja împrumutați⁹⁵.

Cu alte cuvinte, cuantumul amenzii întrecea posibilitățile datornicilor de achitare a împrumutului, de vreme ce se ajunge la soluția înstrăinării definitive a moșiei, iar termenul de restituire fusese enunțat mai mult formal, cum s-a întâmplat și în alte cazuri, așa cum se va vedea mai departe. Două luni mai târziu, îi sunt confirmate lui Simion Sechil cămăraș mai multe stăpâniri, printre acestea numărându-se și moșia zălogită de Gliga aprodul. Din cuprins reiese cu claritate durata proceselor pe care urmașii acestuia erau îndreptățiți să le poarte pentru răscumpărarea pământului: „înaintea lui Aron Vodă și înaintea lui Răzvan”⁹⁶ se înfățișaseră la judecată, iar acum, la 1598, și înaintea lui Ieremia Movilă.

Chestiunea termenului până la care învinuitul trebuia să plătească creditorului suma datorată ridică o întrebare al cărei răspuns îl căutăm în documentele vremii: este vorba despre un termen fix sau despre unul ce devine, după „voia judecătorului”, aleatoriu? În cazul împrumuturilor cu camătă, de pildă, neputința restituirii lor și din cauza termenelor scurte⁹⁷ stabilite odată cu zălogirea ocinilor ducea, de obicei, la înstrăinarea acestora. Informații oferite de surse arată că unele scadențe erau, de fapt, somații și ofereau creditorilor prilejul de a intra în stăpânirea deplină a zălogului⁹⁸. Alteori, reluarea judecăților cu același obiect însemna stabilirea tot atâtor scadențe. La 20 septembrie 1632 se arată că Olena, soția lui Drăgan Mălai, împreună cu cei patru copii ai săi, „în zilele lui *Gașpar vodă*, au pus *zalog în dooai săptămâni* giumătate de sat de Blișcenăuți și a patra parte din Zubriceni, în țânutul Hotinului” la călugării de la mănăstirea Sf. Sava, înaintea egumenului Galaftion și a întreg soborului, pentru „100 de galbeni, bani buni, de ș-au răscumpărat de la pierzare pre un ficior a ei, Samson”. Însă, egumenul le-a „*pus dzi de vreo dzece ori și am așteptat șeapte ai, până în zilele Radului vodă, în domniia a dooai*”.

Deci – spune egumenul mai departe –, „deaca am vădzut că stau banii pietori a sveati mănăstiri și au fost luat banii cu camătă, de s-au pus camăta întocmai cu capetele, noi i-am strânsu. Deci au mai dat dentr-acea sută de galbeni, au dat 30 ughi, iar pentru 70 de galbeni și pentru acea camătă ei ș-au lăsat satele piitoare”⁹⁹. Plătirea doar a unei treimi din totalul împrumutului nu îi mulțumește pe călugări. De aceea, pentru reîntregirea sumei cu care, cu douăzeci de ani mai înainte, îl scăpaseră de la moarte pe fiul Olenei, apelează la soluția cea mai la îndemână, adică vânzarea moșiei cu care a fost gajat împrumutul. În cazul de față, se ajunge la această soluție pentru că și călugării erau presați de alt creditor, de la care luaseră bani cu aslam¹⁰⁰.

În acest punct al cercetării ajungem la o chestiune atinsă în cuprinsul acestui studiu, și anume la capacitatea juridică a creditorului de a vinde zălogul, în condițiile nerespectării tuturor etapelor de răscumpărare a pământului. Vânzarea nu o făcuse egumenul la întâmplare, ci rudei soțului Olenei, anume Gheorghe Jora pârçălab, vărul

⁹⁵ Potrivit estimărilor făcute de M. Berza, *op. cit.*, apreciem că 20.000 de aspri la vremea aceea erau echivalentul a 150 de galbeni.

⁹⁶ *DIR*, XVI, IV, p. 207, nr. 262; *DRH*, IX, p. 415, nr. 318.

⁹⁷ I. Caproșu, *op. cit.*, p. 154.

⁹⁸ Vezi mai sus despre cei 12.000 de aspri ce trebuiau achitați în patru săptămâni.

⁹⁹ *DRH*, XXI, p. 271–272, nr. 216.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 357, 359, nr. 280. Prin aslam se identifică înțelesul de dobândă excesivă, „grea camătă”, sau „grea dobândă” ce începe să fie folosit încă din ultimul sfert al secolului al XVI-lea (I. Caproșu, *op. cit.*, p. 44).

lui Drăgan Mălai, „ca să nu cumpere alți oameni străini”¹⁰¹. Alexandru vodă Iliș constată însă că vânzarea doar cu respectarea dreptului de întâietate nu este suficientă, ci este nevoie de acordul celor ce stăpâniseră moșia până a fi zălogită: „deci legea au zâs că de vor vrea de bunăvoia, ei – adică Olena și fiii ei – să întoarcă acei 70 de galbeni călugărilor, iar călugării să întoarcă Jorăi ce vor hi luat de la dânsul”¹⁰². Însă cele trei termene și încă patru săptămâni „peste zi” trecuseră, iar rezultatul nu a fost altul decât vânzarea deplină a moșiilor rudei lor, Gheorghe Jora.

Încălcarea termenului de plată stabilit de comun acord între cele două părți la încheierea tranzacției, ca urmare a aceleiași neputințe pentru care se ajunsese la această soluție, în numeroase cazuri, a dat posibilitatea creditorilor să vândă moșiile cu care se garantaseră împrumuturile¹⁰³. Faptul că, chiar și după douăzeci de ani, cum este și cazul mai sus discutat, cei ce au recurs la acest mijloc de a ieși din nevoia ce căzuse asupra lor sau urmașii lor îi cheamă la judecată pe cei ce intră în stăpânirea moșiei pe care o zălogiseră fără a li se cere acordul, arată că, atâta vreme cât încă mai exista speranța răscumpărării, zălogirea nu era considerată o vânzare; chiar și după expirarea termenului inițial, rămânea o componentă a convenției prin care, cândva, făcuseră un împrumut și care, la un moment dat, putea fi înapoiat. Această stare de lucruri a fost încurajată chiar de autoritatea judiciară supremă, prin procesele ce se relau odată cu schimbările de domni, făcând imposibil ca principiul autorității lucrului judecat să își găsească aplicabilitate în Moldova medievală și premodernă. *Pravila* lui Vasile Lupu cuprinde un paragraf ce este convingător cu privire la statutul zălogului în această perioadă: Se spune așa în glava *Pentru cei ce găsesc vreo comoară pre locul și pre hotarul său, sau pre hotarul besearecii, sau pre loc domnesc, cui să va cădea* privitoare și la comportamentul celui ce găsește un tezaur în cuprinsul unei bucați de pământ zălogită: „De să va prileji cineva să aibă pre mâna lui o comoară, va împărți cu stăpânul locului de vreamă ce să cheamă c-au găsit, ca și cum are fi într-un loc străin” (subl. n.)¹⁰⁴. Prin urmare, gajul este un bun temporar pentru cel ce îl deține și împarte produsele pe care le obține cu stăpânul acestuia.

Multe pricini pentru răscumpărarea moșiilor zălogite au fost judecate de Vasile vodă Lupu. Paul de Alep reținuse din călătoria sa în Moldova că domnul își rezervase ziua de sâmbătă „pentru judecarea tâlharilor”, condamnând la moarte pe unii, eliberându-i pe alții¹⁰⁵. Nu știm unde ar fi văzut sau de unde ar fi avut cunoștință episcopul sirian de existența „condicilor de judecată”, într-un număr foarte mare, în care să fi fost înscrisă sentința condamnării la moarte a „peste paisprezece mii de hoți”¹⁰⁶. Așa cum menționam la începutul acestui studiu, actele cu caracter penal s-au păstrat într-un număr destul de restrâns, cele mai multe evidențiind acceptarea compoziției în cazuri de infracțiuni grave, cum erau omorul și tâlhăria. De altminteri, și editorii jurnalului de călătorie al episcopului sunt suspicioși în privința numărului condamnaților la pedeapsa capitală, dar remarcă similitudinile observațiilor lui Bakšić despre încercarea acestui domn de a eradica fenomenul infracțional în Moldova¹⁰⁷: deplasarea

¹⁰¹ DRH, XXI, p. 272, nr. 216.

¹⁰² *Ibidem*.

¹⁰³ Ovid Sachelarie, Valeriu Șotropa, vocea zălog, în *Instituții feudale din țările române. Dicționar*, p. 520.

¹⁰⁴ *Carte românească de învățătură*, p. 87.

¹⁰⁵ *Călători străini despre țările române*, VI, vol. îngrijit de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Mustafa Ali Mehmet, București, 1976, p. 55.

¹⁰⁶ *Ibidem*.

¹⁰⁷ *Ibidem*, nota 241.

în siguranță a episcopului de Sofia și a primului vizitator apostolic al ținuturilor moldovene în toamna anului 1641 a fost posibilă „deoarece a stârpit aproape din toată țara pe răufăcători și nu încetează de a-i urmări pentru a-i stârpi cu totul”¹⁰⁸. Despre siguranța călătoririi prin Moldova, exceptând „locurile de margine dinspre Transilvania și dinspre tătari”, ca urmare a aceleiași preocupări de pedepsire a răufăcătorilor scrie și Marco Bandini¹⁰⁹, reținând principii moderne în împărțirea dreptății de către domnul Moldovei: „Eu nu consider persoana, ci dreptatea, nu lucrul, ci legea”¹¹⁰. Potrivit aceluiași episcop, aflat vreme de șase ani în Moldova (din 1644 până în 1650), acestea ar fi fost spusele lui Vasile vodă într-un dialog cu dregătorii săi, ce încercau să îi tempereze spiritul justițiabil transpus în numeroasele condamnări.

Spre deosebire de relatările călătorilor străini legate de practica judiciară penală din Moldova lui Vasile Lupu, în actele de cancelarie condamnări la moarte pentru fapte grave sunt pasager menționate și aceasta tot în acte ce priveau statutul unei moșii la clarificarea căruia trebuia adus în discuție și istoricul acesteia. De pildă, dintr-un act pentru stăpânirea unei părți din satul Pogoceni lui Procopie Focea, aflăm despre osândirea la moarte prin spânzurare a tâlharilor Căzacu și Prodan, precum și a celui în casa căruia au fost găzduiți, anume Ion Oni din același sat. Potrivit documentului datat în domnia lui Vasile Lupu, <1634 aprilie – 1653 iulie>, condamnarea celor trei veni, însă prea târziu pentru tatăl lui Procopie Focea, anume Vasilie Focea, presupus făptaș al furtului a nouă iepe turcești și care „au și murit în temniță și n-au fost vinovat și încă i s-au luat și bucatili pentru plata iapelor”¹¹¹. De aceea, studiul nostru s-a îndreptat asupra valorificării informațiilor cuprinse în sursele documentare interne, privitoare la acțiunea penală și la procesul ce rezultă din ea, soluționată, cel mai adesea, prin compoziție. De pildă, la 28 aprilie 1638, Vasile Lupu poruncește lui Silion din Vlădești să aleagă părțile de ocină ale unor răzeși din satul Iurghiceni, zălogite lui <Dumitru> Buhuș vistier și să le predea acestuia pentru că țărani nu îi restituiseră banii împrumutați spre a plăti o moarte de om făcută în hotarul lor. Hotărârea domnului în acest caz de răspundere colectivă în cazul infracțiunii de omucidere, urmată de zălogul asupra pământului pentru că răzeșii nu avuseseră cu ce plăti, având și „strânsoare” din partea lui Dumitrașco Șoldan mare vornic al Țării de Jos, a fost luată ca urmare a întâzierii achitării datoriei, adică a depășirii termenului stabilit inițial: „Deci, pentru acei bani, ei toți și-au pus zălog părțile lor de ocină toate den hotarul satului Iurghiceni și și-au pus dzi an, la Simpietriu, să-i dea banii; și până acum nice un ban nu i-au mai dat; iată că vine altu Simpietriu”¹¹²; sau gajul asupra unei părți din satul Săpoteni pus de către Ionașco Pușculeț la popa Mătiiaș și la fiii săi, pentru că acesta „căzuse într-o faptă rea”, creditorii săi dând „doi cai și i-a scos capul de la Nicoară Moțoc pârcălab”¹¹³.

Sursele documentare publicate, parcurse până acum, despre răscumpărarea pecuniară a vinei ce obliga la gajarea moșiilor sunt puține la număr, caracteristică ce se păstrează și pentru perioada de până la sfârșitul secolului al XVII-lea. Dintr-un act datat <cca 1660–1664>, aflăm că Mihalache, fiul lui Ionașco vornicul, întoarce lui Pavle din Olănești, lui Tiron din Miclești și lui Răzvan zece pământuri din Greblă, partea lui

¹⁰⁸ *Călători străini despre țările române*, V, vol. îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1973, p. 225.

¹⁰⁹ *Ibidem*, p. 342.

¹¹⁰ *Ibidem*.

¹¹¹ *DRH*, XXII, p. 104–105, nr. 91.

¹¹² *DRH*, XXIV, p. 322–333, nr. 328.

¹¹³ *DRH*, XXV, p. 21, nr. 18.

Hălmăciu, care fusese zălogită la tatăl lui din satul Dolhești, pentru o moarte de om, și primește de la aceștia 10 ughi¹¹⁴. Un alt document, din 15 mai 1671, dezvăluie faptul că o parte din moșia Mamornița fusese sub zălog mănăstirii Putna vreme de 50 de ani tot pentru o moarte de om¹¹⁵. Aflat „la nevoie și la închisoare în turnu”, Grigorie Romășcel împrumută, la 12 iunie 1674, 30 de lei, punând gaj pentru înapoierea datoriei moșiile sale din satele Oniceni, cu vecini cu tot, și Roșiori. Speră ca aceasta să se întâmplesă „în doao luni”, mai cu seamă pentru că și creditorul său i-a luat „de la un negustoriu cu camătă”, în caz de neplată moșiile să fie „pieitoare”¹¹⁶. Apoi, într-un rezumat, datat <cca 1683–1685>, aflăm despre un Vasilache, care pune zălog un pământ din București, 24 de pași, pământul lui Poponel, alăturat cu hotarul Săsăști, pământ care a fost zălogit la el pentru că l-a plătit de o moarte de om, hotărându-se, în prezența martorilor ca, după ce va da fiul lui Poponel cei doi orți pentru care l-a zălogit, acesta își va putea lua pământul înapoi¹¹⁷. Găzduirea tâlharului era pedepsită, în *Pravila lui Vasile Lupu*, ca și fapta condamnată a hoțului sau, în cazul adăpostirii unor „tâlhari de drum”, cu moartea¹¹⁸. „Căzut”, în 1681, „la o nevoie, căci m-au pus Corne tâlhariul gazdă”, Pricopie, feciorul lui Lazăr și a Gaftii din Cavadanești, pune zălog la Nicolae Racoviță mare logofăt părți de moșie ale lui și ale nepotului său, Costandin, pentru 20 de lei, cu care să-și răscumpere vina¹¹⁹.

Concluzii

Neputința de a plăti despăgubirea părții vătămate și amenda penală aferentă statului pentru răscumpărarea capului celui învinuit a dus la înstrăinarea stăpânirii învinuitului sau a rudelor sale, dacă acestea erau dispuse să renunțe, temporar, la dreptul lor de stăpânire. Lipsa banilor a determinat constrângerea de plată în natură a păstrării vieții sau libertății împricinatului. Procesele, scurte sau îndelungate, de recuperare a moșiilor zălogite se terminau, adesea, cu o vânzare propriu-zisă a moșiilor către creditorii celor aflați, la un moment dat, la ananghie, pentru că foștii stăpâni sau rudele supraviețuitoare nu dispuneau, din nou, de resurse financiare. Ca urmare, expresia următoare este des întâlnită în actele ce dovedesc răscumpărarea vieții: „cu altă n-au avut cu ce să plăti (...), capul, și au luat acea ocină”¹²⁰. Pentru unii dintre cei ce creditaseră pentru răscumpărarea vieții sau a libertății vreunui vinovat, înstrăinarea moșiilor prin zălogire însemna mai curând o vânzare, definitivă, de vreme ce reclamanții ce încearcă, la un moment dat, să răscumpere moșia cu care gajaseră împrumutul sunt nevoiți să apeleze la mijloace probatorii extreme: jurământul în grup, în biserică, pe Evanghelie. În cazul chezașiei, dacă nu se respectau regulile de funcționare a celor două instituții, afectată era proprietatea celui vinovat: chezașii îi puteau vinde o moșie, iar

¹¹⁴ *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. III, 1653–1675, București, 1968, p. 146, nr. 617.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 434, nr. 2066.

¹¹⁶ *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, II, p. 382, nr. 417.

¹¹⁷ *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva Istorică Centrală a Statului*, vol. III, 1676–1700, București, 1970, p. 190, nr. 811.

¹¹⁸ „Cela ce va priimi în casa lui fur sau tâlhar cu lucruri de furtașag, să va certa ca și furul; iar de va priimi pre om sau furtașagul numai așa sângur, să va certa după voia giudețului” (*Carte românească de învățătură*, p. 189. *Certarea ce vor lua ceia ce primăsc în casele sale furi și tâlhari*, glava 76: 1); „Cela ce va priimi în casa sa tâlhari de drum, ca pre un tâlharu să-l cearte cu moarte” (*ibidem*, glava 76: 2).

¹¹⁹ N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain*, II, Paris – Bucarest, 1931, p. 1, nr. VII.

¹²⁰ *DRH*, XXIII, p. 185, nr. 147.

plătitorul cheltuielilor de răscumpărare a vieții făptașului devenea, de fapt, creditor al său, acceptând, în schimbul ajutorului pe care i-l dădea împrișinatului, o garanție materială, în speță o stăpânire de pământ – moșii întregi sau părți de moșie.

Zălogul în cazul comiterii de infracțiuni funcționa aidoma celui practicat în cazurile „civile”, adică pentru achitarea unor impozite sau a cametei. De aici și folosirea aceluiași limbaj în rezolvarea cazurilor ce impuneau pedeapsa capitală sau cea privativă de libertate. Compoziția sau plata capului a fost un mod de rezolvare a conflictelor cu importante implicații în statutul proprietății și prin practica zălogirii. Tocmeala, înțelegerea părților implicate în conflict, cu arbitrajul domnului sau al dregătorilor săi, presupunea, din partea învinutului, renunțarea la bunul cel mai de preț în Evul Mediu, pământul, cu puține șanse de a-l mai răscumpăra. Așadar, iertarea de pedeapsa cu moartea nu înlătura o altă „pedeapsă”: pierderea pământului.

“AND I PAID FOR THAT NEED”.

ECONOMIC CONSEQUENCES OF REDEMPTION PENALTY IN MOLDOVA (XVI–XVII)

(Summary)

Keywords: ‘composition’, the bargaining of penalty, redemption penalty, pledge.

Buying back estates that were lost as securities because of the impossibility to pay a criminal fine and other expenses meant to ransom someone’s head must be analysed according to the historical context. The length of the trials concerned with this matter is justified especially by the claimants’ desire to recover their inherited land. The impossibility to pay the damages to the injured party and the criminal fine for the State corresponding to the ransom of the accused, led to the alienation of the property or of that of the relatives, if they were willing to give up, temporarily, their ownership rights. The lack of money resulted in constraints to pay in kind the life of the accused. The trials, short or long, for the recuperation of pledged estates ended often with a proper sale of the estates to the creditors of those who, at one point, are in real troubles because the former owners or the surviving relatives did not hold, again, the necessary financial means.

For some of those who gave credit for the ransom of the life or liberty of some defendant, the alienation of the estates by pledges was finally a sale, as the plaintiffs, trying at one point to get the pledged estate, needed to appeal to extreme probationary means: swearing on the Bible in church, in groups. In the case of pledges, in case the unwritten rules of the two institutions were not observed, the property of the defendant was affected: the guarantors could sell one of his estates and the one who paid the ransom expenses for the life of the defendant became in fact his creditor, accepting for his help a material guarantee from the accused, in this case the ownership of an estate – an entire one or part of it.

The pledge in case of crimes was working just like the one practiced in the “civil” cases, that is for paying taxes or for usuries. Hence the utilisation of the same language in solving cases that involved the death penalty. The ‘composition’ or the sum paid for one’s head was a way to solve conflicts, with important outcomes in the status of property by pledges. The bargaining, with the agreement of the parties of the conflict and with the mediation of the prince or of his governors, involved, from the accused, a renunciation to the most valuable good of the Middle Ages, i.e. the land, with few chances to buy it back. Therefore, being pardoned of the capital punishment did not exclude another “penalty”: losing one’s land.

ALEXANDRU GAVRIȘ*

NICOLAE BLAREMBERG, „NĂRAVUL CITAȚIUNILOR” ȘI DESTINUL INTELECTUAL AL JUNEI DREPTE**

Includerea lui Nicolae Blaremburg între politicienii reprezentativi pentru conservatorismul românesc din secolul XIX necesită anumite clarificări. Omul politic a fost departe de recunoașterea ca lider al „dreptei”. În special după 1870, era mai degrabă un solitar în spațiul politic, prezența sa parlamentară fiind ținta unor persiflări și atacuri constante. Notele necruțătoare datorate lui Titu Maiorescu¹ și Alexandru Candiano Popescu² nu contribuie câtuși de puțin la prestigiul său; scurta și nu lipsita de ridicol carieră ministerială pledează împotriva exacerbării rolului politic pe care l-a jucat. Nici calitatea intelectuală a personajului nu a rămas în afara polemicii; același Maiorescu îl ataca, într-o intervenție memorabilă din Camera Deputaților, pentru abuzul de citate și lipsa de coerență a discursurilor³. Educația lui Blaremburg nu îi conferea, de altfel, decât o legitimitate îndoielnică. La doar 16 ani (în 1853), el părăsea precipitat liceul din Odessa⁴, abia după încă 12 ani omul politic reușind să obțină bacalaureatul și licența în drept la Aix-en-Provence⁵.

Mai mult, apartenența politică a lui Nicolae Blaremburg este una problematică. Imediat după lovitura de stat din 11 februarie 1866 (la care a participat⁶), el a făcut parte din comitetul director al „Desbaterilor”⁷ și din comitetul electoral format în jurul ziarului „Ordinea”⁸. În 1868, Blaremburg devenea, alături de Petre P. Carp și Aristide Pascal,

* Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

** Cercetare finanțată de către Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane prin proiectul *Dezvoltarea capacității de inovare și creșterea impactului cercetării prin programe post-doctorale*, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, POSDRU/89/1.5/S/49944.

¹ Ne referim la descrierea scurtei cariere ministeriale a lui Blaremburg din 1891, din Titu Maiorescu, *Istoria contemporană a României (1866–1900)*, București, Editura Universității Independente „Titu Maiorescu”, București, 2002, p. 236–237.

² Portretul lui Nicolae Blaremburg schițat de Candiano rămâne una dintre cele mai vehemente pagini din istoria memorialisticii politice românești. Acuratețea sa este dificil de verificat. Alexandru Candiano-Popescu, *Amintiri din viața-mi (1867–1898)*, București, Editura Eminescu, 1998, p. 192–195.

³ „Monitorul Oficial al României”, 37, 15/27 februarie 1874, ședința Adunării Deputaților din 5/17 februarie 1874, p. 229.

⁴ Christodul I. Suliotis, *Nicolae Blaremburg. Omul și faptele lui*, vol. I, Antêia Typo-Litographia Pericles M. Pestemalgioglu, Brăila, 1894, p. 89–90.

⁵ *Ibidem*, p. 104–107.

⁶ Blaremburg a făcut parte din comitetul director al „Revistei Dunării”, periodic al coaliției care avea să pună capăt regimului lui Alexandru Ioan I („Revista Dunării”, 1, 19 decembrie/31 ianuarie 1865, p. 1). Mai mult, biograful său a pretins că locuința politicianului devenise „cartierul general” al conspiratorilor. Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, p. 126.

⁷ *Ibidem*, p. 172–173.

⁸ *Ibidem*, p. 247.

redactor al publicației „Terra”. Politicianul a colaborat, așadar, cu toate periodicele „drepte” din primii ani ai monarhiei constituționale; însă adeziunea sa nu a fost, nici pe departe, lipsită de nuanțe. Într-un articol publicat la scurt timp după apariția „Terrei”, Blaremburg își declara adeziunea la liberalism: „conservatorismul” apărea ca o titulatură „improprie”, necesară doar pentru disocierea de adversarii radicali⁹. Mai mult, într-un articol de fond publicat cu ocazia reapariției aceluiași ziar (între 8/20 mai 1869 și 22 ianuarie/3 februarie 1870 publicarea „Terrei” fusese suspendată), redactorii publicației anunțau că aveau să rămână „reprezentanții liberalismului *luminat, purist și sincer*”¹⁰. În anii 1870, politicianul prefera însă să se revendice de la tradiția „vechii drepte”, a „partidului conservator” din deceniul precedent (la care își declara explicit apartenența), contrapusă practicilor „noului conservatorism” cristalizat în jurul guvernului Lascăr Catargiu¹¹. În preajma alegerilor pentru camerele de revizuire avea loc o nouă *glissade à gauche*, prin înregimentarea lui Blaremburg în gruparea „liberalilor sinceri”¹². La 3/15 octombrie 1888, în cadrul unei întruniri liberale de la Ateneul Român, omul politic se declara din nou „liberal puritan”¹³ – atitudine pe care nu avea de altfel să o dezmintă până la sfârșitul vieții.

Semnificația acestor adeziuni și disocieri nu trebuie totuși supraestimată. Spectrul politic al epocii era unul deosebit de fragmentat și dominat de individualism; oportunitatea politică dicta adesea compromisuri de-a dreptul spectaculoase (cazul lui Manolache Costache Epureanu rămâne, probabil, emblematic). În plus, opțiunile ideologice ale clasei politice românești erau departe de o delimitare precisă. Nu doar analiza opțiunilor doctrinare ale unor moderați, evitând orice fel de clasificare conformă dihotomiei liberal/conservator (spre exemplu, Vasile Boerescu)¹⁴, necesită o abordare nuanțată. Personalități precum Petre P. Carp au fost, de asemenea, departe de identificarea constantă cu doctrina conservatoare. Într-o scrisoare către Nicolae Blaremburg din 4 ianuarie 1869, Carp se exprima într-o manieră nu mult diferită de aceea caracteristică, în epocă, destinatarului epistolei. Proclamându-și adeziunea la liberalism, tânărul politician se disocia, în același timp, de „vechia școală franceză” a lui „Brătiano și Cogălniceanu”¹⁵. Termenii „liberalism” și „conservatorism” nu au reflectat întotdeauna atitudinii partinice sau opțiuni ideologice recunoscutibile la nivelul discursului sau al practicii politice. Cazul românesc nu este, de altfel, unic în Europa secolului XIX; partidele organizate, cu toate consecințele identitare aferente, au apărut abia în ultimele sale decenii. Schimbările de poziție relativ frecvente și refuzul înregimentării ideologice rigide au fost, în cea mai mare parte a perioadei, constante ale vieții politice de pe continent¹⁶.

⁹ Supliment la „Terra”, 8, 14/26 ianuarie 1868, p. 39.

¹⁰ *Ibidem*, 1, 22 ianuarie/3 februarie 1870, p. 1. Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, p. 271.

¹¹ „Monitorul Oficial al României”, 27, 2/14 februarie 1874, ședința Adunării Deputaților din 25 ianuarie/6 februarie 1874, p. 159. Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, p. 518–520.

¹² Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 30.

¹³ *Ibidem*, p. 565.

¹⁴ Simion-Alexandru Gavriș, *Identități doctrinare în prima parte a domniei lui Carol I: cazul Vasile Boerescu*, în Gheorghe Cliveti, Adrian-Bogdan Ceobanu, Ionuț Nistor (coordonatori), *Cultură, politică și societate în timpul domniei lui Carol I: 130 de ani de la proclamarea Regatului României*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2011, p. 221–236.

¹⁵ Carp afirma: „Pentru acești domni egalitatea o dată garantată și oareșcare chestiuni sociale înainte. Individul dispăre față cu statul sau mai bine zis față cu puterea executivă. Semnul distinctiv al liberalismului nostru este din contra dezvelirea *individului* (subl. aut.) și garantarea inițiativei sale legale față cu statul” (Biblioteca Națională a României, Arhiva Istorică, fond Saint-Georges, Petre P. Carp 1867–1870, P CCVI, f. 9).

¹⁶ Cu privire la apariția partidelor politice moderne, Max Weber, *Politica, o vocație și o profesie*, București, Anima, 1992. Modelul politic britanic (dinaintea reformei electorale din 1867) este, cu siguranță,

Importanța lui Nicolae Blaremburg pentru istoria intelectuală a conservatorismului românesc constă, în primul rând, în abundența (probabil unică) a trimerilor livrești din discursurile și articolele publicate de acesta. Menționatul „nărav al citațiilor” (după expresia lui Petre P. Carp, dintr-o scrisoare datată 20 ianuarie 1870)¹⁷ a lăsat în urmă o impresionantă colecție de referințe, la autori politici, istorici, juriști și economiști. Deși nu doar o dată nepotrivite cu contextul și adesea obositoare prin prolixitatea lor, acestea au avantajul de a facilita o reconstituire satisfăcătoare a preocupărilor sale intelectuale. În plus, trimerile lui Blaremburg au provocat deseori replici din partea adversarilor, stimulând astfel proiectarea dezbaterii politice în orizontul erudit. Semnificația rolului său de catalizator este dublată de asocierea cu Petre P. Carp. Deși pasageră¹⁸, aceasta s-a suprapus peste perioada în care pozițiile și discursul celor două personalități politice au căpătat formă. Faptul îi conferă o relevanță specială pentru descifrarea profilului intelectual al generației cunoscută în istoriografie sub numele de „juna dreaptă”.

Prezentul articol are ca scop reconstituirea raportării lui Blaremburg la numeroasele sale surse intelectuale. O mai mare atenție a fost acordată lucrărilor politice; studiile economice și juridice citate de Blaremburg au fost menționate doar în raport cu relevanța lor în cadrul unui discurs eminent politic și în măsura în care m-am considerat suficient de competent pentru a le analiza. De asemenea, bogăția materialului studiat a impus o selecție a surselor analizate, cu riscul inerent al neglijării unor aspecte relevante pentru subiectul articolului. În ceea ce privește structura textului, am preferat o abordare tematică uneia cronologică ori unei analize succesive de surse și autori: volumul materialului avut la dispoziție și necesitatea coerenței expunerii au fost motivele opțiunii mele. În ceea ce privește traducerile citatelor inserate în text, am optat pentru variantele avansate de Blaremburg, plecând de la premisa că un studiu în care accentul cade asupra receptorului trebuie să acorde precădere interpretării și limbajului specifice acestuia. În plus, confruntarea cu textele originale (pe care le-am reprodus în note) a scos la iveală inadvertențe nu lipsite de relevanță pentru înțelegerea poziționării doctrinare a politicianului. Trebuie menționat și faptul să autori importanți la care Blaremburg a făcut referire în discursurile și textele sale (Tocqueville sau Montesquieu) sunt tratați într-o manieră mai succintă decât alte surse: receptarea lor în mediul politic românesc rămâne obiectul unor articole și prezentări separate. Cu toate acestea, necesitatea menționării acestor autori pentru conturarea unui profil clar al personalității în discuție, precum și contextul diferit în care influența lor este discutată, recomandă o anumită insistență asupra receptării lor, insistență care nu afectează originalitatea demersului.

Intervențiile lui Nicolae Blaremburg în dezbaterile constituționale rămân, probabil, cea mai importantă sursă de referințe „savante”. Cea dintâi a avut loc în Adunarea Constituantă din 1866, în pledoaria pentru instituirea unei camere superioare¹⁹. După ce

---

un exemplu clasic pentru fluiditatea specifică spectrului politic european. Cu privire la situația grupărilor conservatoare, Robert Blake, *The Conservative Party from Peel to Thatcher*, London, Fontana Press, 1990; Wilbur Devreux Jones, *Lord Derby and Victorian Conservatism*, Athens, University of Georgia Press, 1956.

¹⁷ Carp îi scria, nu fără ironie, lui Blaremburg: „Mai înainte de toate îți mulțumesc de citațiile tale constatând cu dispoziție că nu vrei să te lecuiști de năravul citațiilor. Erai merit să fii un magister german” (Biblioteca Națională a României, Arhiva Istorică, fond Saint-Georges, Petre P. Carp 1867–1870, P CCVI, f. 12).

¹⁸ La 20 aprilie/2 mai 1870, „Terra” anunța formarea cabinetului Manolache Costache Epureanu, în care Carp deținea portofoliul Externelor. Din aceeași zi, numele noului ministru dispărea din colectivul de redacție al periodicului („Terra”, 33, 20 aprilie/2 mai 1870, p. 129). Prietenia politică dintre Carp și Blaremburg nu avea să fie niciodată reînnoată.

¹⁹ Alexandru Pencovici, *Dezbaterile Adunării Constituante din anul 1866 asupra Constituției și legii electorale din România*, București, Tip. Statului, 1883, p. 202. Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. I, p. 185–202.

evoca argumentul reprezentării proprietății (curent în luările de poziție ale conservatorilor români), Blaremburg se oprea asupra rolului moderator, de „instanță de apel în ordinul politic”, pe care a doua Cameră urma să îl joace. Un lung citat din John Stuart Mill completa argumentația: „Considerațiunea care pledează mai mult în spiritul meu, observă Stuard (sic!) Mill, în favoarea a două Camere (și pe aceasta o privesc ca având oarecare importanță) este efectul cel rău ce produce asupra spiritului a orice posesor al puterii, fie el un individ sau o Adunare, simțirea că el nu are a ține seamă de părerea altuia. Este important ca nicio Adunare de oameni să nu poată chiar vremelnic să facă a prevala (predomni) *sic volo* (așa voi) al său, fără a cere consimțământul nimănui altuia. O majoritate într-o Adunare unică, când a luat un caracter permanent, când e compusă de aceleași persoane, lucrând obicinuît împreună și când e totdeauna sigură de victorie, devine lesne despotică și nerușinată dacă este scutită de necesitatea de a cerceta dacă actele sale vor fi aprobate de vreo altă autoritate constituită. Este de dorit existența a două Camere pentru același cuvânt care făcea pe romani a numi doi consuli, pentru ca nici unul nici altul să nu poată fi expus la influența coruptrice a puterii absolute chiar în timp de un an. Una din calitățile cele mai neapărate pentru direcțiunea afacerilor publice și mai vârtos pentru mânuirea instituțiilor libere este împăciuirea, promptitudinea de a se învoi, grăbnicia de a face concesiuni adversarilor și de a face ca măsurile cele bune să fie pe cât se poate mai puțin umiltoare persoanelor de opinie opusă. A ceda pe de o parte, a cere pe de alta, astfel precum aceasta se practică între două Adunări, este o școală permanentă a acestui salutari obicei, școală folositoare încă de acum și a cărei utilitate ar fi negreșit și mai simțitoare cu o constituțiune mai democratică a legislaturii.”²⁰

Trebuie menționat faptul că asumarea de către Blaremburg a opiniilor lui Mill privitoare la Senat se oprea la utilitatea generală a celei de-a doua Camere. Nici mitul tehnocratic (alcătuirea acesteia exclusiv din „capacități”), nici modelul american al alegerii indirecte, preferat de filosoful britanic²¹ nu erau menționate de politician. Cel puțin prima omisiune este lesne de explicat: condițiile de capacitate avansate de Mill erau, în România anului 1866, imposibil de îndeplinit, iar procedura propusă (crearea de pari pe viață) străină de practica politică autohtonă.

Trimiterea la John Stuart Mill era completată prin pledoaria în favoarea „constituției mixte”. Legitimitatea „cele mai perfecte” forme de guvernământ, reunind componentele monarhică, aristocratică și populară, avea ca sursă atât teoria politică, cât și

²⁰ „The consideration which tells most, in my judgment, in favour of two Chambers (and this I do regard as of some moment) is the evil effect produced upon the mind of any holder of power, whether an individual or an assembly, by the consciousness of having only themselves to consult. It is important that no set of persons should, in great affairs, be able, even temporarily, to make their *sic volo* prevail without asking any one else for his consent. A majority in a single assembly, when it has assumed a permanent character – when composed of the same persons habitually acting together, and always assured of victory in their own House – easily becomes despotic and overweening, if released from the necessity of considering whether its acts will be concurred in by another constituted authority. The same reason which induced the Romans to have two consuls makes it desirable there should be two Chambers: that neither of them may be exposed to the corrupting influence of undivided power, even for the space of a single year. One of the most indispensable requisites in the practical conduct of politics, especially in the management of free institutions, is conciliation: a readiness to compromise; a willingness to concede something to opponents, and to shape good measures so as to be as little offensive as possible to persons of opposite views; and of this salutary habit, the mutual give and take (as it has been called) between two Houses is a perpetual school; useful as such even now, and its utility would probably be even more felt in a more democratic constitution of the Legislature.” John Stuart Mill, *Representative Government*, Kitchener, Batoche Books, 2001, p. 148.

²¹ *Ibidem*, p. 150–152. Cu privire la elementele tehnocratice ale gândirii lui Mill, Alan S. Kahan, *Aristocratic Liberalism: the Social and Political Thought of Jacob Burckhardt, John Stuart Mill and Alexis de Tocqueville*, New York, Oxford University Press, 1992, p. 72.

istoria. O serie impresionantă de „clasici” era evocată pentru a o argumenta. Blaremborg insera însă doar două citate, unul din Cicero: „Statuo esse optime constitutam rem publicam, quae ex tribus generibus illis, regali et optimati et populari confusa modice”²², celălalt din Tacitus: „[Nam] cunctas nationes et urbes populus aut primores aut singuli regunt: delecta ex iis et consociata rei publicae forma laudari facilius quam evenire, vel si evenit, haud diu[tu]rma esse potest”²³. Propensiunea lui Blaremborg pentru idealul republican (în înțelesul său clasic, de echilibru al puterilor în stat) era completată astfel de scepticismul tacitian privind viabilitatea acestuia. Înșiruirea unei noi „serii” de autori, de această dată „moderni”, anula însă orice posibilă rezervă. Din nou, oratorul dezvoltă doar două trimiteri: ambele făceau apel la experiența americană și la autoritatea părinților fondatori. Cea dintâi era un citat din John Adams: „Nu poate fi, zice Adams, un guvern bun, constituțiune stabilă, protecțiune asigurată legilor, libertăților și proprietăților popoarelor, fără cumpânirea celor trei puteri”. Evocarea federalismului cu puternice nuanțe aristocratice profesat de Adams²⁴ era completată printr-o referință la republicanul Robert Livingston – un avertisment cu privire la concentrarea excesivă a puterii într-un legislativ unicameral. Este dificil de precizat sursa exactă a trimiterilor lui Blaremborg; totuși, ele par să probeze o anumită familiaritate cu sistemul politic american, deloc singulară, de altfel, în epocă. Referințele americane, privind aceeași epocă a „fondatorilor”, aveau să revină atât în pledoaria pentru Senat, cât și în luările de poziție ulterioare ale omului politic²⁵. În context, insistența asupra modelului reprezentat de Statele Unite completa asumarea republicanismului clasic prin admirația implicită pentru paradigma republicană modernă. Această dualitate avea să fie dezvoltată de politician în discursuri ulterioare.

Surprinzătoarea adeviziune la raționalism – „sistemul empiric nu îi mai puțin primejdios în politică ca și în medicină” – nu îl împiedica pe Blaremborg să insereze, în continuarea discursului său, o serie impresionantă de trimiteri la autorități istoriografice dintre cele mai diverse (Mihail Kogălniceanu, Dionisie Fotino, Balthasar Walther), pentru a inventa o tradiție senatorială autohtonă. Oratorul făcea, de asemenea, referire la practica bicameralismului occidental (fără a neglija, nici de această dată, exemplul american). „Proprietatea” și „luminile” – argumente aristocratice tipice pentru discursul conservator cu privire la Senat – erau, de asemenea evocate. În finalul discursului, Blaremborg relua însă trimiterile livrești, în aceeași notă raționalistă: „Necesitatea celor două Camere, spre a mă servi de o expresiune a domnului Laboulaye, este un adevăr de toate timpurile și de toate locurile. Mai mult decât atât, ea e în știința politicii, precum a zis-o prea bine domnu Tocqueville, un axiom”²⁶. Admirația pentru paradigma politică

²² Cicero, *De Re Publica*, II, 23. Nu există, după știința autorului acestor rânduri, o traducere românească edită a cărții lui Cicero. Am folosit, în consecință, ediția franceză Cicéron, *De la république. Des lois*, traduction nouvelle avec notices et notes par Ch. Appuhn, Paris, Librairie Garnier Frères, f. a. „Je pense que la meilleure constitution est celle qui réunit en de justes proportions les trois modes de gouvernement, le monarchique, le gouvernement de l’élite et le populaire.”

²³ „Căci toate neamurile și orașele sunt conduse fie de popor, fie de oameni mai de seamă, fie de un singur om; o formă de conducere a statului rezultă dintr-o alegere și combinare armonioasă a acestor puteri este mai ușor de laudat decât de realizat sau, dacă se realizează, nu este durabilă.” Tacitus, *Annales*, IV, 33. Am folosit ediția Cornelius Tacitus, *Anale*, traducere din limba latină, introducere și note de Gheorghe Guțu, București, Humanitas, 1995.

²⁴ Russel Kirk, *The conservative mind*, London, Faber and Faber, 1954, p. 100.

²⁵ Într-un discurs din 21 ianuarie/3 februarie 1888, Blaremborg se revendica de la *Virginia Declaration of Rights*, dar și de la autoritatea lui Thomas Jefferson (Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 330).

²⁶ Alexis de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*, treizième édition revue, corrigée et augmentée d’un examen comparatif de la démocratie aux Etats-Unis et en Suisse, et d’un appendice, tome premier, Paris, Pagnerre, 1850, p. 102.

americană devenea, din nou, transparentă; sublinierea caracterului aristocratic al Senatului, preferința pentru „regimul mixt” și permanenta evocare a exoticei model republican defineau o luare de poziție originală, care avea să reverbereze de-a lungul întregii cariere a omului politic.

Nicolae Blaremburg nu a făcut parte din Camerele de revizuire convocate în 1883; cu toate că fusese ales senator în „fieful” său brăilean, el a ales să demisioneze, împreună cu ceilalți lideri ai opoziției unite²⁷. Cu toate acestea, omul politic și-a precizat în mai multe ocazii poziția față de revizuirea legii fundamentale. La întrunirea opoziției unite de la Iași, din 25 martie/6 aprilie 1883, Blaremburg pronunța o primă filipică împotriva proiectului guvernamental²⁸. Tema ei principală a constituit-o sufragiul universal, „marfa de contrabandă” „colportată”, considera oratorul, prin ideea reducerii numărului colegiilor electorale. Consecințele acestuia erau exemplificate tot printr-un pasaj din *De la démocratie en Amérique* – descrierea Camerei americane a reprezentanților, percepută ca o „adunare vulgară” și mediocră²⁹.

Demisia lui Blaremburg din Senat a fost urmată de o scrisoare deschisă adresată alegătorilor din Brăila³⁰. Spre finalul textului apărea un citat din Benjamin Constant. Nu era însă vorba despre o trimitere la un studiu teoretic, ci la un discurs pronunțat în Camera Deputaților (9 februarie 1822) cu privire la restrângerea libertății presei. Pasajul selectat de Blaremburg era o efuziune pesimistă (retorică) a oratorului: „Triumful forței tiranice este de a constrânge pe sclavi *de a se proclama liberi; dar supunându-se acestui simulacru mincinos de libertate, sclavii deveniți complici sunt tot așa de meprisabili ca și stăpânii lor*”³¹. Fraza apărea însă cu totul desprinsă de context; Constant își continua discursul prin explicarea opțiunii sale de a rămâne, în pofida impedimentelor de natură morală invocate, pe băncile Camerei. Mai mult, trimiterea implicită la situația excepțională a Franței de după asasinarea ducelui de Berry, caracterizată de un semnificativ recul al liberalismului (manifestat inclusiv prin modificarea în sens restrictiv a regimului sufragiului³²), nu își avea cu siguranță locul în text. Deloc surprinzător, Blaremburg adapta referințe prestigioase la contextul unui discurs eminent politic; apariția anacronismului era, desigur, cu atât mai riscantă cu cât trimiterile erau mai abundente.

Un nou discurs privind modificarea Constituției a fost pronunțat de politician la sala Bosel din București, la 28 aprilie/10 mai 1884³³. Ca și la întrunirea opoziției unite de la Iași, oratorul se concentra în primul rând asupra sufragiului; referințele livrești erau însă mult mai abundente. Modelul clasic era și de această dată evocat, însă printr-o trimitere de natură istorică³⁴; ulterior, Blaremburg se concentra din nou asupra autorității „modernilor”. Conte Narcisse de Salvandy, politician, jurnalist și autor politic al epocilor Restaurației și Monarhiei din Iulie, ocupa, printre aceștia, un loc privilegiat. O primă trimitere relua tema „neegalităților naturale” și a acelora „care rezultă din

²⁷ În semn de protest față de incorectitudinile electorale reproșate guvernului I. C. Brătianu (Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 64–69).

²⁸ *Ibidem*, p. 34–53.

²⁹ Alexis de Tocqueville, *De la démocratie en Amérique*, tome premier, p. 241.

³⁰ Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 70–83.

³¹ „Le triomphe de la force tyrannique est de contraindre les esclaves à se proclamer libres; mais en se prêtant à se simuler mensonger de liberté, les esclaves, devenus complices, sont aussi méprisables que leurs maîtres.” *Discours de M. Benjamin Constant à la Chambre des Députés*, tome second, Paris, Ambroise Dupont et Compagne, Libraires; J. Pinar, Imprimeur et Fondateur, 1828, p. 60.

³² André Jardin, *Histoire du libéralisme politique: de la crise de l'absolutisme à la constitution de 1875*, Hachette, 1985, p. 276–280.

³³ Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 88–144.

³⁴ Titus Livius, *Ab urbe condita*, IX, 46.

diferența de aptitudini și lumini”³⁵. Cea de-a doua, cuprinzând două pasaje din pamfletul *Seize mois ou la Révolution et les révolutionnaires*, avea un caracter negativ; ea dădea expresie unei alte teme fundamentale a conservatorismului și liberalismului clasic: neîncrederea față de „mase”: „Când ați auzit [...] ca populațiunile inioerente să ceară școli, să se rescoale ca să dobândească o casă de economie (caisse d'épargnes), să fi purtat în triumf pe propagatorii instrucțiunii primare, să fi luat armele pentru învățământul mutual ce-l lăudați? Dar le-ați văzut, spre a îmbunătăți soarta lor, cerând capul celor avuți și celor mari; spre a propaga industria, sdrobind mașinele; spre a reinsufleți comerțul, pustiind prăvăliile; spre a avea pâine, jefuind casele arendășesci și acelea ale proprietarilor”³⁶.

Comparația dintre traducerea lui Blaremburg și originalul francez arată câteva inadvertențe. Cea mai importantă apărea în finalul textului, unde „les marchés, les fermes, les châteaux” erau înlocuite prin „casele arendășesci și acelea ale proprietarilor”. Explicația constă, probabil, în gradul mai ridicat de familiaritate al auditoriului cu limbajul preferat de orator, dar și în eludarea diplomatică a „castelelor”, trop aristocratic „ancien régime” neobișnuit pentru discursul politic românesc. În continuare, politicianul insera un nou pasaj din cartea lui Salvandy, având un conținut similar, în linii mari, primului citat. Anxietatea fondatoare a conservatorismului european (revoluția) era însă evocată cu mult mai multă claritate în text: „În revoluțiunii, am văzut-o, găsea cineva gloatele pentru a exersa violenți. A spânzura pe cetățeni de felinare, a ultragia o regină, a târî pe un rege prisionier: toate aceste sunt de competența ei; dar când trebuia a delibera la *jacobini*, a se aduna în secțiuni, totul pieria. Banda cea neagră care atuncea lucra la distrugerea universală, rămâne[a] fără instrument de dărâmare; erau locotenenți fără soldați. Ca să aibă un pretins popor, care să se ocupe de libertate în cluburi, sucursale ale Convențiunii, Convențiunea fu silită de a hotărî, prin decret, o leafă de 40 solde pe zi asistenților”³⁷.

Deficiențele de traducere nu lipsesc nici din fragmentul de mai sus; este posibil totuși ca ele să fie datorate unor scăpări ale oratorului sau unor probleme de editare. Oricum, mult mai interesantă apare asumarea implicită de către Blaremburg a unui limbaj nu mult diferit de acela folosit de Edmund Burke pentru a descrie „asaltul” asupra palatului de la Versailles din octombrie 1789 (la care paragraful de mai sus făcea, de altfel, aluzie³⁸). Trimiterile la Salvandy, fost redactor la „Journal des débats” în perioada în care publicația se afla sub influența lui Chateaubriand³⁹, raliat Monarhiei din Iulie și devenit, după 1848, mediator al reconcilierii dintre cele două ramuri ale

³⁵ Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 104–105.

³⁶ „Quand l'avez-vous entendue demander des écoles, s'insurger pour obtenir une caisse d'épargne, porter en triomphe les propagateurs de l'instruction primaire, prendre les armes pour la cause de l'enseignement mutuel? Mai vous l'avez vue, pour améliorer son sort, demander les têtes des riches et des grands [...]; pour propager l'industrie, briser les machines; pour ranimer le commerce, saccager les boutiques; pour avoir du pain, piller les marchés, les fermes, les châteaux.” Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 110; *Seize mois ou la Révolution et les révolutionnaires*, par N. A. de Salvandy, tome second, Bruxelles, J.-P. Meline, Libraire-Éditeur, 1832, p. 63–64.

³⁷ „Dans la révolution nous l'avons vu. On trouvait le peuple pour des coups de main; mettre des citoyens à la lanterne, outrager une reine, traîner un roi prisonnier, tout cela était de son ressort : mais fallait-il délibérer aux jacobins, s'assembler aux sections? la multitude disparaissait. La bande noire qui procédait alors à la destruction universelle restait sans artisans de démolition; c'étaient des lieutenants sans soldats. Pour avoir du peuple qui fit de la liberté dans les clubs, succursales de la convention, la convention fut obligée d'assigner par décret, aux assistants, une solde de quarante sous par jour.” Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 110–111; *Seize mois...*, p. 67.

³⁸ Și Salvandy îl menționa, de altfel, pe Burke într-un alt capitol al lucrării sale (*Seize mois...*, p. 75).

³⁹ André Jardin, *op. cit.*, p. 271.

casei de Bourbon⁴⁰, constituiau, de asemenea, o importantă „carte de vizită” conservatoare. Lucrarea citată, probând o vehemență rară împotriva grupărilor stângii radicale, foarte active după 1830, pleda în același sens. Ceea ce nu a însemnat însă o abdicare de la argumentația și sursele „progresiste”, prezente, în același discurs, prin referințele la Sismondi.

Autorul elvețian era citat în mai puțin cunoscuta ipostază de teoretician politic. Un prim citat le contesta partizanilor sufragiului universal legitimitatea intelectuală, plecând de la „libertatea anticilor”, reflectată în teoria politică clasică: „Cei vechi [...] aveau mai multă experiență decât noi despre toate guvernele libere și de toate formele republicane. Cei ce invoc[ă] autoritatea lor, în sprijinul a ceea ce ei numesc principiurile, marile principii, trebuie să fie destul de surprinși dacă li se întâmplă vreodată de a deschide nu numai pe *Aristofane*, dar pe *Platon* sau *Aristote*, de a-vedea pronunțându-se, cu atâta tărie, în contra democrației curate. Toți filosofi greci, care le văzuse la lucru, văzuse într-însele dominațiunea statornică a principiului retrograd asupra principiului progresist, a brutalității celui mai mare număr asupra științei și virtuții celui mic. Văzuse apăsarea obicinuită a minorității, asprimea stăpânilor către supuși, când cetatea porunca câmpiei, sau, când democrația devenea cuceritoare, favoritismul popular, care nu-i mai puțin primejdios decât acela al curților și repeziciunea revoluțiunilor pe care le producea acel entuziasm al mulțimii, așa de violent și de trecător. Nu ne vom popri spre a discuta mărturia lor, dar nu ne putem popri de a întreba pe partizanii sufragiului universal, cu mirare, *nu unde le e experiența, ci unde le e teoria?* Ei leapădă tot ce e vechi, vor a schimba fața lumii și ei nu ne înfățișez nu numai un legiuitor, dar un filosof, un înțelept, un mare scriitor, care ar fi admis și dezvoltat aceea ce ei numesc principiile lor”⁴¹.

Anacronismul citatului de mai sus nu mai trebuie subliniat; confuzia conceptuală (democrație/ohlocrație) este, de asemenea, clară. Însă trimiterea rămâne relevantă mai ales prin faptul că ea constituie cea mai clară adeviziune a lui Blaremburg la intelectualism. Argumentele conservatoare făceau loc atașamentului față de autoritatea livrescă și fetișismului „capacităților”, definite prin „știința” asociată cu „virtutea”. Tentația tehnocratică (absentă în discursul din Constituantă) nu era totuși nouă în pledoariile lui Blaremburg. În 1874, în timpul dezbaterilor cu privire la modificarea legii comunale, omul politic propusese un nou tip de reprezentare la nivel local, în care un rol important l-ar fi deținut educația⁴². Elitismul și neîncrederea față de mase, chiar dacă fundamentate

⁴⁰ *Ibidem*, p. 379.

⁴¹ „Les anciens avaient eu beaucoup plus d'expérience que nous des gouvernements libres et de tous les formes républicaines. Ceux qui invoquent leur autorité, à l'appui de ce qu'ils nomment les principes, les grands principes, doivent être assez étonné, s'il leur arrive jamais d'ouvrir, non pas seulement Aristophane, mais Platon ou Aristote, de les voir se prononcer si fortement contre les démocraties pures. Tous les philosophes grecs qui les avaient vues en action, y avaient remarqué la domination constante du principe rétrograde sur le principe progressif, de la brutalité du grand nombre sur la science et la vertu du petit. Ils y avaient vu l'oppression habituelle de la minorité par la majorité, la dureté des maîtres envers les sujets, quand la cité commandait aux campagnes, ou que la démocratie devenait conquérante, le favoritisme populaire, non moins redoutable que celui des cours, et la rapidité des révolutions que produisait cet enthousiasme de la multitude, si violent et si fugitif. Nous ne nous arrêterons point à discuter leur témoignage, mais nous ne pouvons nous empêcher de demander aux partisans du suffrage universel, avec étonnement, non pas où est leur expérience, mais où est leur théorie. Ils rejettent tous ce qui est ancien, ils veulent changer la face du monde, et ils ne présentent point, non pas seulement un législateur, mais un philosophe, un sage, un grand écrivain, qui ait admis et développé ce qu'ils nomment leur principes.” Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 105–106; J. C. L. Simonde de Sismondi, *Études sur les sciences sociales*, tome premier, *Études sur les constitutions des peuples libres*, Paris, Treuttel et Würtz, Libraires, M. DCCC.XXXVI, p. 56–57.

⁴² „Monitorul Oficial al României”, 33, 10/22 februarie 1874, ședința Adunării Deputaților din 30 ianuarie/11 februarie 1874, p. 199.

într-o manieră „orleanistă”, nu erau străine de specificul discursului conservator autohton. Un al doilea citat din aceeași lucrare a lui Sismondi marca însă delimitarea clară de moștenirea „dreptei”. Ignoranța „mulțimii” apărea aici în strânsă legătură cu atașamentul față de tradiție: „Mulțimea lipsită de instrucțiune și părăsită, mai în tot locul, la prejudecăți retrograde, se va refuza de a se înlesni propriile sale progrese. Cu cât poporul e mai iniorent, cu atât el se opune mai mult la orice fel de dezvoltare; cu cât el se atașează cu mai multă încăpățănare, cu turbare, la obiceiurile sale, ca la singura proprietate ce-i rămâne. S-ar părea că sunt acei cai pe care, în mijlocul unui incendiu, cineva nu-i poate scoate din casa încinsă de flăcări. Socotiți glasurile în Spania și în Portugalia, ele erau ieri încă pentru menținerea inchiziției. Socotiți-le în Rusia, ele vor fi pentru legile, pentru obiceiurile locale ce au mai multă trebuință de a fi îndreptate; ele vor fi pentru prejudecăți; credem că acest cuvânt este îndestul; el e de ajuns ca să ne spuie că gloatele țin la opiniuni făcute gata; că numai un mic număr de cugetători se ridică mai presus de ele, spre a le judeca din nou”⁴³.

Citatul de mai sus includea o nouă inadvertență (probabil întâmplătoare): aluzia la „despotismul țarului” lipsea din traducerea oratorului. Substanța trimiterii marca, pe de altă parte, „despărțirea de Burke”. „Prejudecățile” nu erau definite ca depozitare ale contuității; în cea mai bună tradiție iluministă, ele erau considerate improprii progresului. Legitimitatea politică însăși era condiționată, implicit, de raportarea la „ideile primite”. La fel ca Disraeli, Sismondi percepea potențialul conservator al „maselor”⁴⁴, însă, spre deosebire de politicianul și autorul britanic, numai pentru a-l desemna ca pe un impediment în calea „dezvoltării”. Respingerea acestei teme fundamentale a discursului conservator nu însemna însă ruptura totală cu tradiția; într-un alt pasaj al lucrării citate, Sismondi definea constituțiile în funcție de „toate obiceiurile unei națiuni, afecțiunile sale, amintirile sale, nevoile imaginației sale”. Componenta scrisă reprezenta „cea mai mică parte a unei constituții”⁴⁵. Perspectiva istorică a economistului elvețian era surprinzător de asemănătoare nu doar cu aceea din *Reflecțiile...* lui Burke, ci și cu optica unui Joseph de Maistre⁴⁶. În ceea ce îl privea pe Blaremburg, nuanțele perspectivei sale asupra tradiției (prezente, după cum am arătat, în discursul din Adunarea Constituantă) nu lăseau loc, nici pe departe, unor abordări reducionistaște...

Consecință naturală a „epocii maselor”, degradarea elitelor intelectuale (deja sugerată în citatele de mai sus) era susținută, în continuare, prin autoritatea lui John Stuart Mill (capitolul al șaptelea din *Representative Government, Of True and False Democracy; Representation of All, and Representation of the Majority only*): „Este un fapt recunoscut [...] că, în democrația americană, care este constituită pe modelul cel

⁴³ „La populace privée d’instruction, et livrée presque partout à des préjugés rétrogrades, se refusera à favoriser ses propres progrès. Plus le peuple est ignorant, et plus il s’oppose à toute espèce de développement; plus il est privé de toute autre jouissance, et plus il s’attache avec obstination, avec rage, à ses habitudes, comme à la seule propriété qui lui reste. On croirait voir des chevaux que, dans un incendie, on ne peut faire sortir de la maison enflammée. Comptez les voix en Espagne et en Portugal, elles étaient encore hier pour le maintien de l’inquisition, Comptez-les en Russie, elles seront pour le despotisme du czar. Comptez-les partout, elles seront pour les lois, pour les habitudes locales qui ont plus besoin d’être corrigées. Elles seront pour les préjugés; il semblait que ce nom réservé aux opinions adoptées par le vulgaire sans être discutées en disait assez; el suffisait pour nous apprendre que les masses s’en tiennent à des opinions toutes faites, que le petit nombre des penseurs seulement s’élève au-dessus d’elles pour les juger de nouveau.” Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 109–110; J. C. L. Simonde de Sismondi, *op. cit.*, p. 51–52.

⁴⁴ Frank O’Gorman, *British Conservatism: Conservative Thought from Burke to Thatcher*, London, Longman, 1986, p. 32.

⁴⁵ J. C. L. Simonde de Sismondi, *op. cit.*, p. 38.

⁴⁶ Philippe Bénétou, *Le conservatisme*, Paris, Presses Univ. de France, 1988, p. 34.

rău, membri foarte culți ai comunității, în afară de acei dintre dâșii care sunt dispuși a sacrifica opiniunile lor și modul lor de a cugeta și a deveni organele servile ale inferio-rilor lor în știință, nu se prezintă măcar la congres sau la legislaturile staturilor, atât e de sigur că nu au nici o șansă de a fi numiți”⁴⁷.

Citatul din Mill era însoțit de evocarea tocqueviliană (prezentă și în discursul de la Iași) a condiției intelectuale precare a reprezentanților americani și susținută prin referințe la publicații (periodice) mai recente decât lucrările celor doi autori. Această avalanșă de trimeri la carențele modelului constituțional american nu reflecta, bineînțeles, o schimbare bruscă de opinie a omului politic. Ea nu era totuși nici subordonată complet „necesităților” retorice. În fapt, această atitudine aparent paradoxală era caracteristică chiar teoreticienilor la care Blaremburg se raporta. Contrastul dintre Camera Reprezentanților și Senat era subliniat atât de Tocqueville, cât și de Mill⁴⁸. Caracterul elitist al celei de-a doua Camere, sesizat de autori, consona cu opiniile lui Blaremburg asupra societății politice „ideale”. Nici chiar perspectiva sumbră asupra sufragiului universal nu era, de altfel, lipsită de nuanțe. În mai multe ocazii (inclusiv în discursul de la Iași din martie 1883), omul politic sublinia „inevitabilitatea” și necesitatea „pregătirii” acesteia; „opera” Constituantei apărea însă, în acest sens, suficientă⁴⁹. Iminența sufragiului universal, dar și indezirabilitatea sa pe termen scurt erau, de asemenea, în armonie cu „liberalismul aristocratic” al lui Tocqueville și Mill⁵⁰; atât sub aspect doctrinar, cât și politic, oratorul proba o aproape surprinzătoare consecvență.

Continuarea discursului introducea o schimbare de registru; divagația teoretică lăsa loc diatribei antigubernamentale, care culmina cu evocarea unei alte teme clasice: coruperea sistemului constituțional. Autorul evocat în acest context era Montesquieu. Un prim citat făcea referire la raportul dintre moravuri și legi; „virtutea” apărea ca singur remediu al corupției în republici⁵¹. Dar evocarea modelului republican și a principiului său fundamental era completată de o trimitere la situația statelor monarhice. Aici, corupția echivala cu transformarea „demnităților” în „servitute” și a contradicției dintre „onoruri” și „onoare”⁵². Blaremburg confunda două forme de guvernământ (republica și monarhia) și două principii definitorii (virtutea și, respectiv, onoarea) cu totul distincte în gândirea lui Montesquieu⁵³. Explicația rezida, pe de o parte, în caracterul „mixt”, „moderat” al sistemului politic românesc⁵⁴. În același timp, alăturarea celor două

⁴⁷ „It is an admitted fact that in the American democracy, which is constructed on this faulty model, the highly-cultivated members of the community, except such of them as are willing to sacrifice their own opinions and modes of judgment, and become the servile mouthpieces of their inferiors in knowledge, seldom even offer themselves for Congress or the State Legislatures, so little likelihood have they of being returned.” Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 113; John Stuart Mill, *op. cit.*, p. 93.

⁴⁸ John Stuart Mill, *op. cit.*, p. 194.

⁴⁹ În cel de-al doilea discurs citat, Blaremburg mai avertiza că „sufragiul universal și *dacă nu se justifică în rațiune* (subl. ns.) se impune însă în fapt.” „Monitorul Oficial al României”, 34, 12/24 februarie 1874, ședința Adunării Deputaților din 30 ianuarie/11 februarie 1874, p. 205; Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 45–46.

⁵⁰ Alan S. Kahan, *op. cit.*, p. 69–70.

⁵¹ Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 130; Montesquieu, *De l'esprit des lois*, VIII, 12. Am folosit ediția franceză *Oeuvres complètes de Montesquieu*, Paris, Fermin Didot Frères, Libraires, M DCCC XXXVIII.

⁵² Montesquieu, *De l'esprit des lois*, VIII, 7.

⁵³ David Lowenthal, *Montesquieu*, în *History of Political Philosophy*, third edition, edited by Leo Strauss and Joseph Cropsey, Chicago and London, The University of Chicago Press, 1987, p. 513–534. Vezi în special p. 517–521.

⁵⁴ Este cu totul discutabilă legitimitatea filosofică a apropierei operate de politician. David Lowenthal, spre exemplu, considera că regimul moderat (reprezentat în opera lui Montesquieu de regatul britanic) avea ca fundament un principiu nou – libertatea. *Ibidem*, p. 522.

„constituții” îi permitea oratorului să confere atacului împotriva guvernului nuanțe antidinastice. Ea conferea, de asemenea, o notă de aparent pesimism discursului: nici echilibrul puterilor, nici opțiunea pentru „monarhie” sau „republică” nu garantau cu salvardarea sistemului constituțional.

Intervențiile lui Blaremburg în dezbaterile privitoare la adoptarea și revizuirea Constituției au fost completate prin luările sale de poziție privind libertățile fundamentale, natura instituțiilor statului și raporturile dintre acestea. Și în acest caz, apelul la sursele livești a ocupat o poziție privilegiată. Am preferat abordarea separată a temelor enumerate deoarece, deși nu lipsite de implicații constituționale, tratarea lor a fost circumscrisă unor situații concrete, distincte (cel puțin în teorie) de dezbaterile principiale. Am avut în vedere libertatea presei, răspunderea ministerială și raportarea oratorului la instituția monarhică.

Cel mai semnificativ text asupra libertății presei a fost discursul pronunțat de Blaremburg în Camera Deputaților la 17/29 februarie 1888, în apărarea lui Gheorghe Panu, condamnat pentru insulte aduse șefului statului. O primă trimitere a oratorului avea în vedere competența juraților în problemele politice și de presă. Blaremburg se plasa pe terenul dreptului natural, evocând *Virginia Declaration of Rights* (mai precis, articolul VIII, care afirma competența juriului în toate cauzele „capitale și criminale”). Instituția juriului (a cărei necesitate era subliniată în privința delictelor politice și de presă) era, declara oratorul, unul „dintre drepturile naturale ale omului”, unul „din adevărurile vecinice, care sunt de toate timpurile și de toate locurile”⁵⁵. Nu era prima trimitere a lui Blaremburg la documentul american; oratorul îl menționase într-un discurs electoral pronunțat cu mai puțin de o lună înainte și care făcea referire la aceleași probleme ale juriului și ale presei⁵⁶. O trimitere mult mai extinsă evoca însă autoritatea unui autor la care omul politic făcuse referire și în dezbaterile constituționale – Benjamin Constant: „Va fi tot astfel cu presa, pretutindeni unde autoritatea dreaptă și moderată nu se va pune în luptă cu dânsa. Guvernul englez nu fu zguduit prin vestitele scrisori ale lui Junius. În Prusia, sub domnia cea mai strălucită a acelei monarhii, libertatea presei fu nemărginită. Frederic, în timp de patruzeci și șase de ani, nu desfășură autoritatea sa contra nici unui scriitor, contra nici unei scrieri, și liniștea domniei sale nu fu turburată, deși fu agitată prin rezebele teribile, deși el lupta contra Europei ligate. Este că libertatea răspândește liniște în suflet, înțelepciune în spiritul oamenilor ce se bucură fără îngrijire de acel bun neprețuit. Aceea ce dovedește aceasta este că, după moartea lui Frederic, miniștrii succesului său adoptând purtarea opusă, o fermentațiune generală se făcu, curând, a fi simțită. Scriitorii se puseră în luptă contra autorității, ei fură protegiați de tribunale [...]. Și dacă, adăogă Benjamin Constant, norii care se ridică pe acest orizont altădată așa de pacinic nu formară o furtună, este că chiar restricțiunile ce se încercară a se impune manifestării cugetării se resimțeau de înțelepciunea marelui Frederic, a căruia umbră *mărinimoasă* semăna încă a veghea asupra Prusiei”⁵⁷.

⁵⁵ Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 366.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 330.

⁵⁷ „Il en sera de même avec la presse, partout où l'autorité, juste et modérée, ne se mettra pas en lutte avec elle. Le gouvernement anglais ne fut point ébranlé par les célèbres lettres de Junius. En Prusse, sous le règne le plus brillant de cette monarchie, la liberté de la presse fut illimitée. Frédéric, durant quarante-six années, ne déploya jamais son autorité contre aucun écrivain, contre aucun écrit, et la tranquillité de son règne ne fut point troublée, bien qu'il fut agité par des guerres terribles, et qu'il luttât contre l'Europe liguée. C'est que la liberté répand du calme dans l'âme, de la raison dans l'esprit des hommes qui jouissent sans inquiétude de ce bien inestimable. Ce qui le prouve, c'est qu'après la mort de Frédéric, les ministres de son successeur ayant adopté la conduite opposée, une fermentation générale se fit bientôt sentir. Les écrivains se mirent en

Deplasarea accentului de la probleme procedurale (juriul) către principiul libertății presei îl plasa pe Blaremburg într-o postură riscantă atât din punct de vedere politic, cât și intelectual. Contrastul dintre „epoca de aur” a lui Frederic al II-lea și evenimentele domniei „Hohenzollernului de la Dunăre” era subliniat explicit de orator; deși responsabilitatea miniștrilor era clar precizată, menționarea persoanei regelui în acest context avea o notă tendențioasă ușor de sesizat. Evocarea lui Benjamin Constant era, pe de altă parte, potrivită cu contextul discursului: autorul în discuție apărea ca un veritabil „campion” al libertății presei, definită ca o barieră esențială împotriva arbitrarului⁵⁸ și ca un vehicul privilegiat al participării politice⁵⁹. În același timp însă, omul politic omitea nuanțele și limitările esențiale prescrise de Constant în privința libertății presei: una dintre cele mai importante privea tocmai sancționarea insultelor aduse șefului statului⁶⁰. Oratorul neglija, astfel, o temă fundamentală a conservatorismului și liberalismului clasic – aceea a limitelor libertății. Imperative politice (grăbirea sfârșitului guvernării lui I. C. Brătianu) fundamentau discursul lui Blaremburg. Însă acesta nu avea să rămână singurul derapaj „libertarian” al fostului „copil teribil” al dreptei.

Trimiteri la Benjamin Constant apăreau și în reflecțiile lui Blaremburg asupra relațiilor dintre puterea executivă și cea legislativă. Într-un discurs pronunțat în sala „Orfeu” din București la 1/13 iulie 1884 (imediat după modificarea Constituției), omul politic insera un citat privind condiția corpurilor reprezentative în eventualitatea coexistenței lor cu un regim „uzurpator”: „Din toate flagelele politice [...], cel mai spăimântător este o adunare care nu e decât unealta unui om. Nimeni n-ar cuteza să voiască, în numele său, ceea ce ordonă agenților săi de a voi, când ei se zic interpreții liberi ai urării naționale”⁶¹. Tema uzurpării, implicând o dublă lipsă de legitimitate (a puterii executive și a Parlamentului), era aici detașată de contextul post-bonapartist în care ea apărea în opera lui Constant. Sublinierea caracterului său militar și a conexiunii cu aspirația expansionistă⁶² lipseau din discursul citat. Rămâne totuși remarcabil faptul că referința aleasă de Blaremburg făcea parte dintr-un capitol asupra disocierii dintre monarhie și uzurpare: însă, dacă pentru Benjamin Constant principiul existențial al monarhiei îl constituia tradiția, pentru Blaremburg acesta era „pactul de la 1866”, singura legitimitate posibilă pentru o dinastie consacrată prin convenție și nu prin continuitate. Vidul de tradiție (atât de dificil de compensat pentru conservatorii autohtoni) era asociat cu „prezumția de culpabilitate” acordată regelui pentru a fundamenta discursul contestatar.

---

lutte contre l'autorité; ils furent protégés par les tribunaux; et si les nuages qui s'élevèrent sur cet horizon, jadis si paisible, ne formèrent pas une tempête, c'est que les restrictions mêmes qu'on tenta d'imposer à la manifestation de la pensée, se ressentaient de la sagesse du grand Frédéric, dont l'ombre magnanime semblait encore veiller sur la Prusse.” *Ibidem*, p. 386–387; Benjamin Constant, *Réflexions sur les Constitutions et sur les Garanties, avec une Esquisse de Constitution*, în *Cours de politique constitutionnelle ou collection des ouvrages publiés sur le gouvernement représentatif par Benjamin Constant*, avec une introduction et des notes par M. Édouard Laboulaye, tome premier, Paris, Librairie de Guillaumin et Compagnie, 1861, p. 165–269; vezi p. 258–259 pentru citatul de mai sus.

⁵⁸ André Jardin, *op. cit.*, p. 237.

⁵⁹ Annelien De Djin, *French Political Thought from Montesquieu to Tocqueville: Liberty in a levelled society?*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, p. 124.

⁶⁰ Benjamin Constant, *Principes de politique*, în *Cours de politique constitutionnelle ou collection des ouvrages...*, p. 1–164. Vezi p. 126 pentru prezenta trimitere.

⁶¹ „De tous les fléaux politiques, le plus effroyable est une assemblée qui n'est que l'instrument d'un seul homme. Nul n'oserait vouloir en son nom ce qu'il ordonne à ses agents de vouloir, lorsqu'ils se disent les interprètes libres du vœu national.” Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 163; Benjamin Constant, *De l'esprit de conquête et de l'usurpation, dans leurs rapports avec la civilisation européenne*, în *Cours de politique constitutionnelle ou collection des ouvrages...*, tome second, p. 129–282. Vezi p. 192 pentru pasajul citat.

⁶² André Jardin, *op. cit.*, p. 234.

O altă trimitere la Benjamin Constant a apărut în intervenția lui Blaremburg din 25 ianuarie/6 februarie 1889, referitoare la darea în judecată a membrilor cabinetului demisionar I. C. Brătianu. Polemizând cu Titu Maiorescu, oratorul propunea o interpretare rigoristă a legii responsabilității ministeriale. Caracterul acesteia era definit ca eminent politic, iar competența sa era considerată aproape nelimitată. Legitimitatea intelectuală a poziției oratorului era susținută prin reproducerea aproape integrală a capitolului *De la responsabilité proprement dite* din lucrarea *De la responsabilité des ministres*⁶³. Printre posibilele capete de acuzare la adresa miniștrilor erau enumerate „un rezel nedrept, un rezel rău dirijat, un tractat de pace a cărui sacrificii n-ar fi fost poruncite imperios de împrejurări, rele operațiuni de finanțe, introducțiunea unor forme defectuoase sau primejdioase în administrațiunea justiției, în fine, orice întrebuintare a puterii care, deși autorizată de lege, ar fi funestă națiunii sau vexatorie pentru cetățeni, fără a fi cerută de interesul public”⁶⁴. Constant admitea că această definiție largă a responsabilității îi expunea pe miniștri „unui fel de arbitrar”. Însă inconvenientul era limitat de „solemnitatea formelor”, „caracterul august al judecătorilor” și „moderația pedepselor”. Autorul evoca, de asemenea, improbabilitatea condamnării miniștrilor, raportându-se la practica politică britanică. Dreptul de grațiere al monarhului (foarte probabil exercitat în asemenea cazuri) constituia o altă garanție pentru acuzați⁶⁵.

După cum observa istoricul André Jardin, problema responsabilității miniștrilor era tratată de Constant fără claritatea obișnuită scrierilor acestuia⁶⁶. Obiectul ei era atât de vag definit, încât aplicarea recomandărilor teoreticianului francez ar fi putut echivala cu blocarea activității executivului până în amănuntele sale cele mai triviale: premisa fundamentală a ideologiei conservatoare – imperfecțiunea naturii umane⁶⁷ – era neglijată în aceeași măsură în care garanțiile legale sufereau o gravă relativizare. Experiența bonapartistă și angoasele unui fost republican față de o Restaurație care își căuta încă identitatea constituie explicația cea mai facilă pentru caracterul radical al teoriei lui Constant. Sublinierea inadecvării acestora la contextul discursului lui Blaremburg nu este, probabil, necesară. Mult mai interesantă apare o diferență esențială între recomandările autorului francez și practica instituțională autohtonă. Una dintre cele mai importante garanții acordate miniștrilor era competența exclusivă conferită de Constant Camerei pairilor în privința judecării membrilor guvernului. Procedura avea un dublu rol: pe de o parte, ea conferea proceselor un caracter eminent politic, delimitându-le de dreptul comun; pe de altă parte, Camera superioară se constituia într-un juriu independent atât față de popor, cât și față de guvern, respectând astfel principiul recomandat de autor pentru toate celelalte procese⁶⁸. Nici una dintre aceste limitări nu era posibilă într-un sistem politic cu un Senat electiv și în care judecarea miniștrilor era de competența Înaltei Curți de Casație și Justiție. Dacă inamovibilitatea membrilor acesteia din

⁶³ Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 755–759; Benjamin Constant, *De la responsabilité des ministres*, în *Cours de politique constitutionnelle ou collection des ouvrages...*, p. 381–440; vezi p. 403–405 pentru prezenta trimitere.

⁶⁴ „Une guerre injuste, ou une guerre mal dirigée, un traité de paix, dont les sacrifices n’auraient pas été commandés impérieusement par les circonstances, de mauvaises opérations de finances, l’introduction des formes défectueuses ou dangereuses dans l’administration de la justice, enfin tout emploi du pouvoir qui, bien qu’autorisé par la loi, serait funeste à la nation ou vexatoire pour les citoyens, sans être exigé par l’intérêt public.”

⁶⁵ Această ultimă garanție nu apărea însă și în legislația românească. Benjamin Constant, *De la responsabilité des ministres*, în loc. cit., p. 422–424; idem, *Principes de politique*, în loc. cit., p. 80–83.

⁶⁶ André Jardin, *op. cit.*, p. 235.

⁶⁷ Noel O’Sullivan, *Conservatism*, London, Dent, 1976, p. 11–12.

⁶⁸ Benjamin Constant, *De la responsabilité des ministres*, în loc. cit., p. 409–411; idem, *Principes de politique*, în loc. cit., p. 153–160.

urmă era o garanție convingătoare a independenței sale, principiul privilegiului exclusiv al juriului, evocat, după cum am arătat mai sus, în dezbaterile privitoare la procesul Panu, rămânea totuși abandonat, la fel ca separarea dintre procesele politice și cele de drept comun.

Trimiterea la Benjamin Constant se afla în contradicție cu legislația română în vigoare și într-un alt aspect esențial, pe care oratorul nu uita de altfel să îl sublinieze în același discurs⁶⁹: Constituția din 1866 nu extindea facultatea șefului statului de a acorda grațierea și asupra miniștrilor condamnați, privându-i astfel de posibilitatea protecției suveranului. La o primă vedere, referința lui Blaremburg reflecta opinii nu doar extreme, ci și desprinse de context. Ele nu erau însă fără precedent în dezbaterile politice românești. Cu prilejul dezbaterii dării în judecată a guvernului Lascăr Catargiu (1876), George Misail⁷⁰ și Nicolae Fleva⁷¹ invocaseră, de asemenea, teoria lui Benjamin Constant cu privire la responsabilitatea ministerială. Avantajul politic pe care aceasta îl conferea unor eventuali acuzatori era, desigur, motivul pentru care deficiențele sale teoretice și practice erau, în ambele contexte, neglijate.

Poate cel mai cunoscut aspect al activității publice a lui Nicolae Blaremburg este relația cu instituția monarhică. Deși antidinasticismul său nu a fost lipsit de consecvențe (la fel ca în cazul radicalilor C. A. Rosetti sau Alexandru Candiano-Popescu), ostilitatea față de Carol I, extinsă, aproape fără discriminare, asupra guvernelor acestuia nu poate fi pusă sub semnul întrebării. Am abordat deja această temă, în măsura în care intervențiile analizate până acum au implicat-o. Expunerea manierei în care omul politic se raporta la natura și limitele monarhiei constituționale necesită însă o tratare separată.

Cele mai clare precizări în acest sens au apărut în editorialul care anunța, la 22 ianuarie 1870, reapariția ziarului „Terra” și într-un discurs pronunțat în Camera Deputaților, la sfârșitul aceluiași an. Primul text era nesemnificativ, însă stilul său și prezența unui citat reluat literal în discursul din Cameră justifică presupunerea că Blaremburg era cel puțin autorul pasajului asupra căruia mă voi opri în rândurile următoare⁷². Publicistul repudia, în primul rând, orice atașament față de ideea republicană: „monarhia constituțională, aplicată sincer, poate fi cea mai bună din republici”. De asemenea, posibilitatea coexistenței dintre libertate și forma republicană de guvernământ era pusă sub semnul îndoielii – posibil ecou al eșecului experiențelor franceze din 1792 și 1848. În același timp, autorul se delimita de „fetișismul” monarhic și dinastic, dar și de „inviolabilitatea necondiționată” a Coroanei, echivalată cu „absolutismul unui om”⁷³. La 2/14 decembrie, omul politic relua subiectul, într-o formă ceva mai succintă. Considerentul practic al preponderenței monarhice europene era dublat de afirmația: „Monarhia temperată, o republică cu un președinte ereditar, iată la ce ne-am raliat la 11 februarie”⁷⁴. Citatul menționat mai sus, care însoțea ambele argumentații, era preluat din Thomas Erskine May, *The Constitutional History of England since the Accession of George III*: „Whigii [...] îmbrățișase[ră] principiile de libertate, drepturile de neatarnare ale parlamentului și ale poporului și legitimitatea rezistenței la un rege ce viola legile țării. Torii susțineau dreptul divin și indestructibil al regelui, supremația prerogativei și

⁶⁹ Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 751–752.

⁷⁰ „Monitorul Oficial al României”, 177, 12/24 august 1876, ședința Adunării Deputaților din 22 iulie/3 august 1876, p. 4459.

⁷¹ Idem, 179, 14/26 august 1876, ședința Adunării Deputaților din 22 iulie/3 august 1876, p. 4519–4520.

⁷² Precizarea de mai târziu a lui Titu Maiorescu, „zilnica stăruință în redactarea ziarelor [numerelor din „Terra” – n.n.] o pune Nicolae Blaremburg, susține, de asemenea, ipoteza. Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 208.

⁷³ „Terra”, 1, 22 ianuarie 1870, p. 2.

⁷⁴ Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. I, p. 308.

datoria ascultării pasive din partea supușilor. Cele două partide erau deopotrivă favorabile monarhiei; dar whigii voiau ca autoritatea ei să fie menținută în limitele legii; principiile torilor favorizau absolutismul în Biserică și stat”⁷⁵.

Rolul rezervat de Blaremburg monarhiei era nu doar discret, ci și condiționat: interpretarea restrictivă a inviolabilității și trimiterea republicană pledau cu claritate în acest sens. Inadecvarea concepției politicianului la practicile, tradițiile și, mai ales, opiniile clasei politice românești nu mai trebuie subliniată; presupusa „raliere” de la 11 februarie reflecta, cel mult, atitudinea unui grup foarte restrâns de protagoniști ai loviturii de stat. În ceea ce privea trimiterea la Erskine May, caracterul său simplificator era lesne de perceput: portretul vechiului partid tory părea mult mai ușor aplicabil grupărilor iacobite de dinainte de 1750. În același timp, autorul britanic era departe de a descrie caracterul monarhiei britanice din epoca la care pasajul făcea referire ca pe unul cvasi-republican. În primul volum al lucrării citate, istoricul sublinia fără echivoc influența decisivă a Coroanei, statutul său de factor decisiv al guvernării rămânând neschimbat „mai mult de un secol” după Glorioasa Revoluție⁷⁶.

Blaremburg expunea o concepție asemănătoare despre monarhie și într-un discurs din 5/17 decembrie 1888, asupra programului guvernului junimist condus de Theodor Rosetti. Omul politic contesta explicit una dintre cele mai importante facultăți ale regelui: desemnarea premierului și a miniștrilor. Din nou, oratorul se raporta la sistemul politic britanic, inserând în pledoaria sa un lung pasaj din influenta lucrare a lui Walter Bagehot, *The English Constitution*. Fragmentul citat de Blaremburg (care făcea parte din prezentarea generală a Constituției Regatului) avea ca fundament definirea puterilor statului prin disocierea dintre elementele „impozante” și cele „eficiente”⁷⁷. Primele, având rolul exclusiv de a produce și conserva respectul cetățenilor, erau de domeniul monarhiei. Puterea politică propriu-zisă aparținea însă elementelor eficiente – parlamentul și guvernul. Regele nu avea, așadar, dreptul constituțional de alegere a miniștrilor. Guvernul era un „comitet” al Camerei Comunelor; la fel ca președintele Statelor Unite ale Americii, primul ministru era electiv, numai că, spre deosebire de acesta, el era desemnat de „reprezentanții poporului”⁷⁸.

Perspectiva asumată de Bagehot în privința instituției monarhice era clarificată în capitolul dedicat acesteia. După ce constata că „republica s-a strecurat la noi sub aparența monarhiei”⁷⁹, autorul enumera cele trei atribuții pe care le considera definitorii pentru monarhul britanic: a încuraja, a sfătui, a avertiza⁸⁰. Similitudinea cu ideile lui Blaremburg asupra „monarhiei republicane” apare cu claritate. În acest context, orice guvern rezultat din alegerea suveranului (așa cum a fost cazul cabinetelor conduse

⁷⁵ „Les whigs avaient épousé les principes de liberté, les droits indépendants du parlement et du peuple, et la légitimité de la résistance à un roi qui violait les lois. Les torys soutenaient le droit divin et indestructible du roi, la suprématie de la prérogative, et le devoir de l’obéissance passive de la part des sujets. Les deux partis étaient également favorables à la monarchie; mais les whigs voulaient que son autorité fût maintenue dans les limites de la loi; les principes des torys favorisaient l’absolutisme dans l’Église et dans l’État.” Am folosit, pentru confruntare, Thomas Erskine May, *Histoire constitutionnelle de l’Angleterre depuis l’avènement de George III, 1760–1860*, traduite et précédée d’une introduction par Cornelis de Witt, tome II, Paris, Levy, 1866, p. 5–6.

⁷⁶ *Ibidem*, tome I, 1865, p. 4–7.

⁷⁷ Walter Bagehot, *La Constitution Anglaise*, traduit de l’anglais par M. Gaulhiac, Paris, Germer Ballière, 1869, p. 5.

⁷⁸ *Ibidem*, p. 14–18; Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 629–632.

⁷⁹ Walter Bagehot, *op. cit.*, p. 89. Formularea pare un ecou al unei observații mai vechi din Montesquieu, *De l’esprit des lois*, V, 19.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 122.

Manolache Costache Epureanu, în 1870, și Theodor Rosetti) devenea nelegitim. Asumarea modelului descris apărea ca o sursă inepuizabilă de argumente polemice, pe care un politician aflat într-o opoziție practic permanentă nu ezita să le evoce pentru a contesta nu doar actele guvernelor, ci chiar raporturile stabilite, prin textul constituțional și practica politică, între cabinet, suveran și parlament.

Modelul monarhic perceput ca antinomic celui propus era Germania imperială. Personalitatea evocată pentru a o desemna simbolic era cancelarul Otto von Bismarck, asociat cu socialismul de stat al lui Hermann Wagener. Oratorul cita, în acest sens, desemnarea de către acesta din urmă a „monarhiei sociale” ca singura formă legitimă în care instituția ar fi putut supraviețui⁸¹. Paralela era, desigur, legitimată de componenta socială a programului junimist, pe care omul politic o asocia cu un presupus proiect al unei monarhii autoritare. Analiza unei posibile influențe a teoreticianului german asupra junimismului politic nu își are locul în acest studiu; trebuie totuși precizat că „monarhia socială” era departe de a se regăsi în programul junimist⁸². Pledoaria pentru sufragiul universal⁸³ sau pentru naționalizări⁸⁴ era, desigur, și mai străină de concepțiile miniștrilor guvernului Rosetti. Nici influența lui Wagener asupra lui von Bismarck nu trebuie supraestimată: dacă fostul consilier al cancelarului (între 1861 și 1873)⁸⁵ a contribuit la trezirea interesului șefului guvernului german pentru problematica socială, preocupările sale în acest sens nu trebuie exagerate⁸⁶. Mai mult, legislația promovată de acesta în anii 1880 a fost criticată de Wagener, care o considera insuficientă⁸⁷. Îndoieli legitime pot fi ridicate chiar și cu privire la gradul de familiaritate al lui Blaremburg cu teoreticianul german, pe care, admitea acesta, nu îl cunoscuse decât prin intermediul unui alt autor⁸⁸.

Toate aceste considerente nu îl împiedicau pe omul politic să coreleze programul junimist doar cu pierderea libertății politice, ci și cu eclipsa libertății individuale. Blaremburg apela astfel la autoritatea lui Herbert Spencer: „robia viitoare” apărea ca un rezultat al intervenționismului promovat de „terorismul radical sau liberal”⁸⁹. Blaremburg era consecvent în atitudinea non-intervenționistă. Într-un discurs din 24 noiembrie/6 decembrie 1879, împotriva răscumpărării căilor ferate, politicianul inserase o scurtă trimitere la „ultraliberalul” Frédéric Bastiat⁹⁰. O optică asemănătoare reieșea din discursul pronunțat la 12/24 martie 1882, prin care Blaremburg susținea desființarea tocnelilor agricole⁹¹. Cu toate acestea, componenta economică nu a avut în luările sale de poziție o pondere comparabilă cu aceea a problematicii politice și constituționale; apelul la surse livrești a fost și el, în consecință, unul relativ modest.

⁸¹ Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 641–642. Cu privire la biografia și doctrina lui Hermann Wagener, Hermann Beck, *The Origins of the Authoritarian Welfare State in Prussia: Conservatives, Bureaucracy and the Social Question, 1815–70*, Ann Arbor, The University of Michigan Press, 1995, p. 101–122; vezi p. 104–105 pentru prezenta trimitere.

⁸² Programul, reproduș în Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 212–216, era chiar mai vag în privința aspectelor de politică socială decât celebrul discurs „Era nouă”.

⁸³ Hermann Beck, *op. cit.*, p. 107–108.

⁸⁴ *Ibidem*, p. 113.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 103.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 114.

⁸⁷ *Ibidem*, p. 107.

⁸⁸ Socialistul belgian Emile de Laveleye (Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. II, p. 642).

⁸⁹ *Ibidem*, p. 647–648; Herbert Spencer, *Individul împotriva statului*, traducere din limba engleză de I. Olimpiu Stefanovici-Svensk, cu o prefață de Nae Ionescu, Iași, Editura Timpul, 1996, p. 35–59.

⁹⁰ Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. I, p. 800. Despre Bastiat, Francisco Vergara, *Temeiurile filosofice ale liberalismului*, traducere din limba franceză de Felix Oprescu, ediție îngrijită de Cristian Preda și Laurențiu Scarlat, cu o postfață de Cristian Preda, București, Nemira, 1998, p. 96–98.

⁹¹ Christodul I. Suliotis, *op. cit.*, vol. I, p. 832–833, 838–839.

Concepțiile lui Blaremburg privind raporturile dintre instituțiile statului și libertatea individuală și-au găsit corolarul firesc în pledoaria pentru descentralizare. La 25 ianuarie/6 februarie 1874, omul politic contesta asumarea de către guvern a numirii primarilor evocând, prin intermediul unei trimeri la Tocqueville, statutul de „școală a libertății” inerent comunelor autonome⁹². La 31 ianuarie/12 februarie, oratorul revenea pentru a aduce în discuție relația dintre descentralizare și stabilitatea politică. Un citat din *L'État et ses limites* de Édouard de Laboulaye identifica originile „bolii revoluționare” în centralizare: „Aceste idei au oare ele sancțiunea experienței? Este destul de a deschide ochii. Care sunt țările ce sufăr de boala revoluționară? Este oare Engiltera sau Austria? Este Franția sau America? Este Neapolul sau Belgia? S-ar zice că *centralizarea și revoluțiunea* se cheamă naturalmente”⁹³. Liberalismul conservator tocquevilian (proiectat și în textul lui Laboulaye) era invocat pentru a ilustra o altă anxietate a „dreptei”: revoluția. Asumarea modelului anglo-saxon păstra, pe de altă parte, prin nota de empirism a discursului, dubla sa consistență (doctrinară și practică) prezentă și în alte luări de poziție ale politicianului.

Nicolae Blaremburg a rămas cel mai constant admirator al paradigmei politice britanice din rândurile „dreptei” românești. Sistemul de limitări și contraponderi (*checks and balances*), monarhia onorifică, descentralizarea, libertatea individuală au fost elemente defnitorii pentru poziționarea sa doctrinară. Lucrările autorilor britanici (John Stuart Mill, Thomas Erskine May, Walter Bagehot, Herbert Spencer) au avut, după cum era de așteptat, o pondere importantă printre lecturile sale politice⁹⁴. Mediul în care politicianul și-a defninitiv formată formarea academică (Franța) și-a pus, de asemenea, amprenta asupra profilului său intelectual. Montesquieu, Benjamin Constant, Tocqueville și Laboulaye s-au numărat printre teoreticienii politici francezi citați frecvent de Blaremburg. Modelul politic și doctrinar francez a fost, de altfel, o constantă în dezbaterea politică românească din secolul XIX; mai mult, diferențele partinice și ideologice nu au presupus, în nici un caz, minimalizarea sau supraevaluarea acestuia.

„Năravul citațiilor” a provocat adesea erori și „trădări ale contextului”. Acestea nu au fost specifice doar lui Nicolae Blaremburg. Ele rămân, în mare măsură, tributare discursului politic, circumscris în primul rând de căutarea legitimității și nu de exigențe academice. Frecvența mai ridicată a erorilor (în raport cu alți oameni politici din epocă) a avut probabil ca sursă avalanșa de citate și trimeri, mai numeroase decât în cazul oricărui om politic contemporan. Trebuie remarcat, de asemenea, faptul că Blaremburg nu ezita să apeleze la referințele livrestri nici chiar în luările de poziție de la întrunirile electorale, în fața unui public mai puțin instruit și mai puțin dispus la reflecție teoretică decât cel parlamentar. Trimerile depășeau pentru omul politic condiția mijloacelor de persuasiune, devenind elemente defnitorii pentru însăși natura discursului politic.

Majoritatea autorilor citați de Blaremburg nu erau prezențe inedite în peisajul intelectual al conservatorismului românesc. Bineînțeles, acest fapt nu susține desem-

⁹² „Monitorul Oficial al României”, 27, 2/14 februarie 1874, ședința Adunării Deputaților din 25 ianuarie/6 februarie 1874, p. 158; Alexis de Tocqueville, *op. cit.*, tome premier, p. 71.

⁹³ „Monitorul Oficial al României”, 34, 12/24 februarie 1874, ședința Adunării Deputaților din 31 ianuarie/12 februarie 1874, p. 206; Édouard Laboulaye, *Limitele statului*, în *Limitele statului și alte scrieri politice*, traducere din limba franceză de Cristian Preda, Camelia Runceanu, Miruna Tătaru-Cazaban, prefață de Cristian Preda, București, Nemira, p. 77.

⁹⁴ Este destul de probabil ca Blaremburg să fi fost familiar și cu gândirea politică a lui Edmund Burke. Într-un articol din suplimentul ziarului „Terra”, 8, 14 ianuarie 1868, p. 34 era inserat un citat referitor la natura partidelor. În pofida stilului textului și a afirmațiilor lui Maioreșcu, menționate mai sus, autorul acestor rânduri a păstrat, în lipsa altor probe, o necesară rezervă privind identitatea autorului articolului.

narea *post factum* a politicianului ca un „exemplu tipic” pentru o elită ai cărei reprezentanți rămân, de altfel, foarte dificil de „înregimentat”. Pe de altă parte, selectarea și interpretarea surselor intelectuale conturează o apropiere clară a lui Blaremburg de pozițiile doctrinare ale „dreptei”. Definierea societății politice în funcție de proprietate și educație, atașamentul față de regimul electoral stabilit în 1866, scepticismul față de mase și de tradiția revoluționară au fost teme recognoscibile ale conservatorismului autohton⁹⁵. Delimitarea de acesta a intervenit în privința monarhiei și, în general, a rolului puterii executive (reflex al atașamentului obsesiv față de modelul constituțional britanic), a libertății presei, precum și a nuanțelor privitoare la sufragiul universal. O altă diferență a provenit din deplasarea de accent dinspre tradiție spre un intelectualism adesea nu lipsit de rigiditate. În ansamblu, poziția intelectuală a lui Nicolae Blaremburg s-a apropiat cel mai mult de aceea a conservatorismului liberal, preocupat în primul rând de limitarea autorității statului și ostil proiectelor radicale⁹⁶. Notele de paseism sau preocupările sociale ale unui Petre P. Carp i-au fost cu totul străine lui Blaremburg. Critica programului junimist din 1888 marca astfel, simbolic, separarea celor doi versanți ai „junei drepte”: asumarea limitelor liberalismului și anxietatea imperfecțiunii statului.

NICOLAE BLAREMBERG, “THE QUOTATION VICE”
AND THE INTELLECTUAL DESTINY OF THE YOUNG RIGHT
(Summary)

Keywords: conservatism, politician, quotations, constitution, monarchy.

Nicolae Blaremburg was a controversial figure of the Romanian political life in the second half of the 19th century. His career and even his intellectual legitimacy were bitterly contested by liberals and conservatives alike. However, his influence as one of the most important right-wing journalists in the first years of the constitutional monarchy and as a longtime Member of Parliament is, apparently, beyond doubt. But Blaremburg remains important mostly for the intellectual history of the Romanian Conservatism. His “quotation vice” issued the most impressive “collection” of references regarding political theorists, historians, economists and juridical authors which is to be found among the Romanian politicians of his time. These references, and the ideological positions of Blaremburg which they largely define, shape the image of a liberal conservative, preoccupied by the political function of property and education, hostile to the influence of the masses and to the revolutionary myth, but also skeptical regarding the role of the monarchy and excessively attached to the British constitutional pattern. Unlike other right-wing politicians of his generation (“The Young Right”), Nicolae Blaremburg was primarily preoccupied by the limitation of state power (mainly of the executive), and not by the revival of old institutions or the social meaning of conservatism.

⁹⁵ O rezervă importantă în privința sufragiului a apărut totuși în grupul asociat Petiției de la Iași, din care făceau parte Titu Maiorescu, Manolache Costache Epureanu sau Grigore Mihail Sturdza. Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 49–64.

⁹⁶ După definiția lui Noel O’Sullivan. Reprezentanții cei mai importanți ai acestui curent, originând în mediul francez, sunt considerați de autor Benjamin Constant și Alexis de Tocqueville (Noel O’Sullivan, *op. cit.*, p. 43–57).

MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU*

ORAȘUL CERNĂUȚI ȘI IMPORTANȚA SA NAȚIONALĂ, POLITICĂ ȘI CULTURALĂ PENTRU ROMÂNI

În conștiința și în memoria colectivă a locuitorilor români din orașul Cernăuți, ca și a celor din Bucovina, s-a păstrat până târziu, chiar până în contemporaneitatea imediată¹, amintirea faptelor glorioase ale principilor întemeietori de țară, ce au pus temelul statului Moldova, i-au lărgit și apărat granițele și i-au fondat principalele orașe. Prin apelul la tradiția întemeierii sale legendare, ca oraș liber domnesc, cu privilegii și libertăți, orașenii din Cernăuți, și nu numai ei, au căutat mereu să-și apere drepturile, nu o dată încălcate într-o istorie îndelungată și zbuciumată.

Acesta este și sensul declarației din august 1782, făcută sub prestare de jurământ de vornicul târgului Nicolaie Grecul și de oamenii bătrâni ai orașului Cernăuți, în fața comisiei austriece condusă de colonelul Metzger, ce urmărea să verifice la fața locului situația proprietăților din noua provincie imperială, care la întrebarea privitoare la întemeietorul orașului răspundea comisiei că: „[...] înainte au întemeiat principii, care apărau țara cu sabia, un oraș de ceea parte de Prut, pe locul unde se află astăzi Deneseuca. Orașul a devenit după aceea pustiu din cauza inundărilor dese ale Prutului și el a fost strămutat de domni Moldovei, de pe parte stângă, dincoace, pe terenul unde se află el acuma. Prin năvălirile tătarilor a fost devastat, iar în cele din urmă, înainte de aproximativ 300 de ani, a fost reînființat de principele Vasile și reconstruit pe locul de astăzi”². În același timp, apelul la un trecut istoric legendar făcut de orașenii din Cernăuți, similar celui realizat în perioadă de locuitorii orașului Suceava³, avea menirea în subsidiar de a atrage atenția noilor stăpânitori habsburgi asupra faptului că românii se considerau autohtoni în zonă.

Peste decenii, în ianuarie 1849, în petiția adresată Parlamentului din Viena de preotul Andrei Vasilovici, de Tanase Pitei, Teodor Ciuntuliac, Vasile Ianovici, George Șesan, Vasile Zamă, Petre Abager, Casandra Onciul și alți peste optzeci de locuitori din Cernăuți, în majoritate români, în problema ridicării obligațiilor de factură feudală, ce grevau asupra ogoarelor cultivate de orașeni, întâlnim din nou același recurs la tradiția

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

¹ Mărturie în acest sens stau manifestările organizate în anul 2008, cu prilejul aniversării a 600 de ani de la prima mențiune documentară a orașului.

² Johann Polek, *Ausgewählte Kapitel aus dem Gedenkbuch der römisch-katholischen Pfarre zu Czernowitz*, Czernowitz, 1890, p. 5.

³ În 1783 aceștia declarau că orașul Suceava: „von denen Daciern angelegt, und von denen vormahlig Moldauisches Landes Fürsten vergrößert war” (întemeiat de daci și mărit de domni de odinioară ai Țării Moldovei). Vezi Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Suceava, colecția Documente, pachet VI, doc. nr. 36/1783; Mihai-Ștefan Ceașu, Vasile Miron, Ioan Caproșu, Gavril Irimescu (ed.), *Suceava. File de istorie. Documente privitoare la istoria orașului. 1388–1918*, vol. I, București, 1989, p. 468, 470.

istorică, aceeași invocare a trecutului moldovenesc, în fundamentarea drepturilor revendicate⁴.

În mare parte, tradiția este susținută și de realitatea istorică oglindită în acele destul de puține documente ale timpului⁵, ce au ajuns până în timpurile moderne⁶. Dacă în privința începuturilor orașului Cernăuți în istoriografia română concluziile nu par a fi clare, existând opinii ce coboară data înființării sale înainte de întemeierea statului moldovean sau chiar în a doua jumătate a secolului XIII⁷, în documente acesta apare spre sfârșitul secolului XIV și începutul secolului XV⁸, după ce tânărul stat Moldova își întinsese hotarele și autoritatea statală până la vadurile Prutului și apoi peste Pocuția, până pe malul fluviului Nistru.

Deplasarea mării rute comerciale ce lega Lembergul polonez de centrele negustorești de pe litoralul Marea Neagră, în a doua jumătate a secolului XIV, în condițiile destrămării Hoardei de Aur, din zona stepei nord-pontice dominate de tătari, pe teritoriul Moldovei⁹, a făcut ca Cernăuții să apară pe acest drum comercial ca un centru urban bine cunoscut. Situat la vadul râului Prut, având și un bac de trecere peste râu, ceea ce îi conferea rolul unui important punct de trecere, Cernăuții ocupau totodată o poziție centrală în raport cu principalele căi rutiere ale timpului din Moldova, fiind locul de răscruce a vestitelor drumuri comerciale ce duceau spre Polonia, spre Hotin, Soroca, Suceava, Cetatea Albă, Chilia, Galați sau spre Bistrița și Brașovul transilvan¹⁰.

Această convergență de căi de comunicații comerciale a făcut din Cernăuți, în perioada medievală, punctul de trecere obligatoriu pentru cele mai multe și mai valoroase mărfuri comercializate în Moldova sau tranzitate pe teritoriul ei și locul de etapă indispensabil legăturii cu zona Mării Negre. Ca urmare, orașului i-a fost conferită și funcția de vamă domnească de graniță, deosebit de importantă pentru ansamblul relațiilor comerțului internațional în Moldova. În acest sens, în tratatul comercial încheiat în anul 1408 de către principele moldovean Alexandru cel Bun cu negustorii din Lemberg¹¹, întărit ulterior și de alți domni moldoveni, ca Petru Aron în 1456¹² sau Ștefan cel Mare în 1460¹³, ce reglementa comerțul desfășurat de aceștia prin Moldova

⁴ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Suceava, colecția Documente, pachet XII, doc. nr. 66/1849.

⁵ Despre precaritatea informațiilor documentare privitoare la istoria orașelor din Moldova medievală și cauzele ce au dus la această situație, vezi Renate Möhlenkamp, *Die Entstehung und Entwicklung der Mittelalterlichen moldauischen Städte bis Ende des XVI. Jahrhundert*, în *România în istoria universală*, vol. III/1, Iași, 1988, p. 924–943.

⁶ În mare parte acestea pot fi întâlnite în mai multe ediții de documente moldovenești, din care amintim: Adolf Franz Wickenhauser, *Bochotin oder Geschichte der Stadt Cernowitz und ihrer Umgebung*, Viena, 1874; Nicolae Iorga, *Studii și documente privitoare la istoria românilor*, vol. 1–30, București, 1901–1916; Ion Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. 1–2, București, 1913; Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. 1–2, Iași, 1931–1932; Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. 1–6, Cernăuți, 1933–1943; *DRH, A. Moldova*, vol. 1–28, București, 1969–2007.

⁷ Constantin C. Giurescu, *Târguri sau orașe și cetăți moldovenești. Din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*, București, 1967, p. 197–199; Victor Spinei, *Moldova în secolele XI–XIV*, București, 1982, p. 219–220.

⁸ Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 199; Mihai Costăchescu, *op. cit.*, vol. 2, p. 632–635.

⁹ Șerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui izvor necunoscut*, în *SMIM*, tom 6, 1973, p. 45.

¹⁰ Emil Diaconescu, *Vechi drumuri moldovenești*, Iași, 1939, p. 37–38, 50–51; Alexandru I. Gonța, *Legăturile economice dintre Moldova și Transilvania în secolele XIII–XVII*, București, 1989, p. 28 ff.; Emil Emandi, Mihai-Ștefan Ceașu, *Să nu dărâmi, dacă nu știi să zidești. Contribuții de morfologie urbană la cunoașterea istoriei orașului Suceava. 1388–1918*, Rădăuți/Iași, 1991, p. 33–34.

¹¹ Mihai-Ștefan Ceașu, Vasile Miron, Ioan Caproșu, Gavril Irimescu (ed.), *op. cit.*, vol. I, p. 85–89.

¹² *Ibidem*, p. 109–115.

¹³ *Ibidem*, p. 119–125.

cu zona Mării Negre, Țara Românească și Ungaria, erau înscrise precizări clare referitoare la sumele ce le aveau de plătit negustorii ca vamă, în Cernăuți, pentru mărfurile transportate cu căruța, precum și pentru animalele, peștele și celelalte produsele exportate sau importate, la mărfurile interzise la export, precum și reglementări asupra modalității de vămuire¹⁴.

Toate acestea au dus la o anumită dezvoltare a orașului care, începând din prima jumătate a secolului XV, a devenit nu numai un centru comercial și meșteșugăresc însemnat, ci și reședința politico-administrativă a ținutului situat în nord-vestul Moldovei, la granița cu Polonia, și care primește aceeași denumire cu târgul. În fruntea ținutului Cernăuți stătea un înalt slujitor domnesc, numit „staroste”, care după 1741 poartă și titlul de „ispravnic”. Deoarece starostelui, în calitate de reprezentant al domnitorului în ținut, îi reveneau importante atribuții politico-administrative, judecătorești și de menținere a bunelor relații cu Polonia vecină¹⁵, precum și a ordinii și siguranței publice în zona sa de competență, acesta era numit și revocat de domn, din rândul boierilor de încredere, ce aveau experiență politică și erau versați în treburile țării, de obicei foști slujitori ai Curții prințului domnitor¹⁶. Ultimii staroști moldoveni ai ținutului Cernăuți, în momentul ocupării acestuia, în toamna anului 1774, de Imperiul Habsburgic, au fost Ilie Herescul și Leon Imbault¹⁷.

Situat mai întâi pe malul stâng al Prutului și strămutat apoi pe colinele malului drept¹⁸, orașul Cernăuți a avut inițial în administrarea sa un teritoriu mult mai mare, care se întindea și dincolo de Prut, dar pe care l-a pierdut la începutul secolului al XVII-lea¹⁹, astfel încât în secolul următor se mărginea doar cu satele Jucica, Lențești, Mămăiești, Mihalcea, Cuciurul Mic, Cosminul și Clișcăuți²⁰.

În toată perioada cât a aparținut Moldovei, orașul a avut o formă de administrare proprie, ce avea în frunte un „soltuz” (din germanul Schultheiss), numit în documentele vremii și „voit” (din Vogt) sau „jude”, ajutat de doisprezece „pârgari” (din Bürger) sau „jurați”, aleși de comunitatea orașenilor din rândurile sale, care, împreună, alcătuiau sfatul târgului. Aceste denumiri atestă și în cazul Cernăuțiului, la fel ca și în cazul celorlalte orașe libere domnești din Moldova²¹, că de la început organizarea sa a fost făcută după modelul orașelor întemeiate de germani în Polonia sau Transilvania.

Ca semn distinctiv al autonomiei sale administrative, orașul avea propriul său sigiliu, la început cu inscripția în limba slavă: „Pecetea Târgului Cernăuți”²², iar din a

¹⁴ N. Iorga, *Relațiile comerciale ale Țărilor române cu Lembergul*, în „Economia Națională”, XXIV, 1900; idem, *Istoria comerțului românesc. Epoca veche*, București, 1937, p. 157 și urm.

¹⁵ În anul 1499 starostele Ioan Grumaz semnează alături de alți boieri tratatul de pace dintre Moldova și Polonia (vezi Ion Bogdan, *Documentele*, vol. II, p. 415–441).

¹⁶ *Letopisețele Moldovei și Valahiei*, ediție de M. Kogălniceanu, vol. II, București, 1873, p. 292; Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1965, p. 73.

¹⁷ Pentru lista staroștilor de Cernăuți din timpul Moldovei, vezi Al. Bocănețu, *Istoria orașului Cernăuți pe timpul Moldovei*, în „Codrul Cosminului”. Buletinul Institutului de Istorie și Limbă a Universității Cernăuți, tom VI, 1929–1930, 1930, p. 170–175.

¹⁸ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Suceava, colecția Documente, pachet XII, doc. nr. 66/1849.

¹⁹ Despre cauzele ce au dus la pierderea acestor terenuri și despre procesele purtate pentru ele de locuitorii români din Cernăuți, vezi Raimund Friedrich Kaindl, *Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*, Czernowitz, 1908, p. 20–21; Al. Bocănețu, *op. cit.*, p. 185–187.

²⁰ Daniel Werenka, *Urkundlichen Nachrichten über die Städte „Cecina” und „Tschernowitz”*, în „Jahresbericht der Gr.-Or. Ober-Realschule”, tom XXXIII, 1897, Czernowitz, p. 29.

²¹ Hugo Weczerka, *Das mittelalterliche und frühneuzeitliche Deutschtum in Fürstentum Moldau von seinen Anfängen bis zu seinem Untergang (13.–18. Jahrhundert)*, München, 1960, p. 84–85.

²² Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Suceava, colecția Documente, pachet I, doc. nr. 15/1599.

doua jumătate a secolului XVII, în limba română cu alfabet chirilic: „Târgul Cernăuți”²³, care se punea pe toate actele proprii emise în numele șoltuzului și a celor doisprezece pârgari, ca reprezentanți ai obștii orășenești. Autoritatea orășenească era mijlocul prin care se realiza administrarea și bunul mers al treburilor publice în oraș, precum și îndeplinirea obligațiilor fiscale sau în natură datorate de orășeni domniei²⁴. În același timp, șoltuzul și pârgarii exercitau dreptul de judecată pentru chestiuni mărunte asupra membrilor comunității, supravegheau circulația proprietății imobiliare și a bunurilor mobile în oraș, întărind schimburile de proprietăți efectuate între târgoveți și apărau interesele orașului și ale orășenilor, atât înaintea slujitorilor domniei, cât și în fața principelui Moldovei și în procese²⁵. În problemele importante privitoare la oraș, nu se putea face nimic fără consultarea starostelui, autoritatea acestuia, ca reprezentant al principelui, fiind deasupra celei exercitate de șoltuz și de pârgari.

În decursul secolelor, istoria târgului Cernăuți s-a confundat adesea cu istoria zbuciumată a Moldovei, cunoscând momente de glorie, dar mai ales de suferință, ce au marcat profund evoluția și memoria colectivă, atât a propriilor locuitori, cât și a ansamblului populației principatului românesc est-carpatic. Ca oraș de graniță, Cernăuții au fost în centrul operațiunilor militare purtate de principii moldoveni, în secolele XV–XVI, împotriva polonilor pentru stăpânirea Pocuției²⁶. Astfel, în timpul marelui voievod Ștefan cel Mare, documentele și cronicile moldovene amintesc de strălucita victorie obținută, în octombrie 1497, de moldoveni asupra polonilor conduși de regele Ioan Albert, în Codrul Cosminului, din apropierea Cernăuților, dar și de jefuirea orașului și a împrejurimilor de trupele polone invadatoare, în retragere spre locul de trecere peste Prut²⁷. În Cernăuți i-a primit Ștefan cel Mare, în noiembrie 1503, pe delegații regelui Poloniei, precum și pe cei ai Ungariei, ultimii numiți ca arbitri în conflictul moldo-polon, spre a decide în chestiunea apartenenței Pocuției²⁸. În timpul luptelor purtate de urmașii marelui voievod moldovean, în special de Bogdan al III-lea și Petru Rareș, cu polonii pentru același teritoriu, orașul Cernăuți, ca și celelalte târguri situate la marginea Moldovei, a fost prădat, ars și pustiit de oștile polone, în anii 1509 și 1533, ca răspuns la incursiunile armate făcute de moldoveni în sudul Poloniei²⁹.

La începutul secolului XVII, târgul Cernăuți a fost locul pe unde au trecut Prutul oștile polone venite în sprijinul voivodului Moldovei, Ieremia Movilă, împotriva voivodului Țării Românești, Mihai Viteazul, ce încerca prin cucerirea Ardealului și a Moldovei să realizeze o unificare a celor trei țări române. În timpul luptelor pentru ocuparea tronului Moldovei, purtate de urmașii lui Movilă în alianță cu polonii, orașul cade adesea pradă trupelor polone, ca în anul 1615, când o mie de poloni au năvălit noaptea în târg, au tăiat pe negustori și pe toți locuitorii, au prădat și au ars tot orașul³⁰. Multe și înverșunate lupte s-au purtat între moldoveni și poloni, mai ales în timpul domniei principelui Constantin Cantemir (1685–1692), pentru stăpânirea orașului și a

²³ Raimund Friedrich Kaindl, *op. cit.*, p. 11, 23.

²⁴ Splény, *Beschreibung der Bukowina*, Hrg. von J. Polek, Czernowitz, 1893, p. 58–61.

²⁵ Raimund Friedrich Kaindl, *op. cit.*, p. 23–24; Al. Bocănețu, *op. cit.*, p. 191–194.

²⁶ Ion Nistor, *Die moldauischen Ansprüche auf Pokutien*, în „Archiv für österreichische Geschichte”, Bd. 101, I. Hälfte, Wien, 1910, p. 24 și urm.

²⁷ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1958, p. 170.

²⁸ Ion Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, vol. II, București, 1913, p. 472–482; Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976, p. 64.

²⁹ Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 182, 193; I. Ursu, *Die auswärtige Politik des Peter Rares, Fürst der Moldau*, Wien, 1908, *passim*.

³⁰ Mihai-Ștefan Ceașu, Vasile Miron, Ioan Caproșu, Gavril Irimescu (ed.), *op. cit.*, p. 233.

ținutului Cernăuți, la sfârșitul secolului XVII, în timpul războaielor polono-otomane, când întreaga regiune a Moldovei de Sus a avut mult de suferit de pe urma faptului că a devenit, temporar, zonă de ocupație polonă și câmp de bătălie între poloni, moldoveni, turci și tătari. Prin Cernăuți a trecut regele Ioan Sobieski, în fruntea armatelor sale, în cele două încercări nereușite, din 1686 și 1691, de a cuceri Moldova³¹.

Odată cu slăbirea puterii Imperiului Otoman și a Poloniei, începând cu secolul XVIII, integritatea Moldovei și a Țării Românești a fost amenințată de două mari puteri europene, concurente și rivale otomanilor: Imperiul Habsburgic și Rusia, aflate în plin proces de extindere teritorială spre estul și sud-estul Europei. În special, în timpul deselor campanii militare ale Rusiei împotriva turcilor, ce s-au purtat adesea pe teritoriul Moldovei, orașul și ținutul Cernăuți, ca zonă de graniță, au cunoscut toate nenorocirile războiului și a ocupației străine. La sfârșitul războiului ruso-turc din anii 1768–1774, după retragerea rușilor, trupele austriece comandate de generalul Spleny au ocupat în toamna anului 1774, din pământul Moldovei, ținutul și orașul Cernăuți și cea mai mare parte a ținutului Sucevei, care au fost anexate de Monarhia de Habsburg cu numele de Bucovina³².

Toate această serie lungă de invazii străine și de războaie a afectat dezvoltarea firească a orașului Cernăuți, și nu numai a sa, în perioada stăpânirii moldovenești. Pentru repopularea orașelor adesea pustiite de războaie sau de alte calamități, în anumite momente, principii Moldovei, în calitate de domni ai țării și de stăpâni ai pământului pe care era ridicat orașul, au dat privilegii prin care acordau meseriașilor și negustorilor, români sau străini, libertatea de a se așeza în orașe și dreptul de a primi în mod gratuit loturi de teren în oraș, pe care să-și ridice case, ateliere sau prăvălii, loturi care urmau să le rămână acestora ca proprietate personală, liberă de obligații financiare față de domnie³³. Documentele ne indică, spre exemplu, faptul că la jumătatea secolului XVIII, pentru a spori populația orașului Cernăuți, șoltuzul și pârgarii târgului au dat, cu avizul starostelui, locuri virane în oraș, unor evrei din Polonia, cu condiția să se stabilească aici și să-și construiască case și să-și deschidă prăvălii³⁴. Totodată, această permanentă reedificare urbană, prin importanța acordată „coloniștilor” străini, la așezarea în oraș, a condus spre o anumită eterogenitate etnică a populației Cernăuților, specifică întregii perioade moldovenești, în care, alături de românii majoritari, au conviețuit numeroși evrei, armeni, greci, polonezi și ucraineni.

Această permanentă acțiune de refacere și repopulare a orașului, în funcție de evoluțiile politico-militare și, mai ales, de cerințele dezvoltării unor activități economico-comerciale, menite să crească gradul de prosperitate a orașului și statului, a plasat pe un plan secund și în cazul acestui oraș, ca și a celorlalte orașe moldovenești³⁵, preocuparea pentru estetic și pentru armonia formelor în arhitectura orașului, făcând ca orașul să se dezvolte mai mult la voia întâmplării și după alte norme decât cele caracteristice orașului medieval occidental. Edificator în acest sens este planul orașului Cernăuți întocmit de autoritățile habsburgice în anul 1787, la scurt timp după anexarea

³¹ Al. Bocănețu, *op. cit.*, p. 139–140.

³² Mihai-Ștefan Ceaușu, *Bucovina habsburgică de la anexare la Congresul de la Viena. Iosefinism și postiosefinism. 1774–1815*, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, 1998, p. 49 și urm.

³³ Vezi, în acest sens, răspunsul dat, la 19 februarie 1782, de Divanul Moldovei guvernului împărătesc al Austriei în problema Bucovinei în Teodor Codrescu, *Uricariul sau Colecțiunea de diferite acte ce pot servi la istoria românilor*, vol. XI, Iași, p. 266.

³⁴ Daniel Werenka, *op. cit.*, p. 34, 36, 38, 40.

³⁵ Grigore Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, București, 1982, p. 306.

Bucovinei³⁶. Planul relevă, în mare măsură, planimetria orașului moldovenesc medieval, așezat pe coasta colinei ce se înclină ușor spre Prut, în care ulițele erau arareori drepte, într-o desfășurare aleatoare ce căuta adesea locul convenabil, ocolind vechile proprietăți. Cea mai mare parte a caselor cu prăvălii erau construite strâns lipite unele de altele, într-un foarte mic nucleu central, grupat în jurul pieței fântâniei turcești de lângă biserica domnească Adormirea Maicii Domnului³⁷, nucleu ce era delimitat spre est de perimetrul bisericii Sfântul Nicolae³⁸, iar spre vest de cel al Sfintei Paraschiva³⁹, numită și „biserica vamească”, deoarece în apropierea sa era vama domnească. Restul caselor erau răsirate pe întreaga suprafață constructibilă a arealului urban, având în jurul lor curți și grădini. În zona centrală a pieței era locul unde se intersecta drumul ce venea de la Sniatyn, prin Boian, peste trecerea de la Prut, cu „drumul mare” ce ducea la Iași, precum și cu cel ce ducea prin Siret la Suceava și de acolo spre Transilvania⁴⁰. În zona centrală a pieței și pe ulițele înguste și întortocheate ce porneau de aici spre marginea târgului, în Cernăuți, la fel ca în toate celelalte orașe moldovene, se întâlneau prăvăliile negustorilor, cârciumile, hanurile și atelierile diferiților meșteșugari.

Toate acestea relevau călătorilor străini ce s-au plimbat pe ulițele Cernăuților în perioada stăpânirii moldovenești un oraș al contrastelor, ce lăsa impresia unui amestec de colibe sărăcăcioase, din lut, joase și acoperite cu paie, de case din lemn, mai mari, cu foșor înainte, cu acoperișul de șindrilă și cu pivnițe, menite să adăpostească butoaiile cu vin sau diferite alte mărfuri, și de hanuri din piatră sau cărămidă, mari și bune⁴¹. În această varietate de forme, domina modelul de casă cu două, până la patru camere, dispuse simetric de o parte și de alta a tindei, cu pivniță de piatră sau lemn, cu acoperișul din șindrilă, cu un pridvor pătrat, împodobit cu grinzi de lemn sculptate, dispus pe fațada principală dinspre curte, ce se prelungește adesea și pe celelalte laturi ale casei, model specific locuințelor negustorilor, meseriașilor și oamenilor de condiție socială medie din orașele Moldovei secolului al XVIII-lea⁴².

Din relatările de călătorie ale lui Boscowich, rezultă că în jurul anului 1762 orașul Cernăuți avea aproximativ două sute de case, iar din studierea protocolului întocmit de comisia Pitzelli în anul 1787, ce consemnează existența a 414 proprietăți și pe proprietarii acestora⁴³, se poate desprinde concluzia că, în momentul instituirii stăpânirii habsburgice în Bucovina în anul 1775, în stăpânirea românilor se aflau 266 de case și locuri de casă, dintre care 76 aparțineau evreilor și restul altor etnii: armeni, greci, ucraineni, italieni ș.a.

Între locuitori români ce dețineau case și locuri de casă în Cernăuți, în a doua jumătate a secolului XVIII, remarcăm pe lângă negustori, precum marele negustor aromân Teodor Mustață, o sumă de meseriași ca: brutarul Andrei Dimitrie, cojocarul

³⁶ Vezi planul orașului Cernăuți, întocmit de comisia de delimitare a proprietăților din Bucovina condusă de căpitanul de cavalerie Pitzelli, în Daniel Werenka, *op. cit.*

³⁷ Biserica Adormirea a fost ridicată de voievodul moldovean Nicolae Mavrocordat între 1709 și 1716 (vezi Simeon Reli, *Călăuza monumentelor religioase istorice din Eparhia Bucovinei*, Cernăuți, 1936, p. 29–31).

³⁸ Biserica Sfântul Nicolaie a fost ridicată în anul 1607 de starostele de Cernăuți, Stoiescul (*ibidem*, p. 26–27).

³⁹ Biserica Sfânta Paraschiva a fost înălțată înainte de 1768 de un boier Leca (*ibidem*, p. 24–26).

⁴⁰ Al. Bocănețu, *op. cit.*, p. 201, 208–236; vezi și harta Bucovinei întocmită de maiorul Mieg în anul 1773, în Daniel Werenka, *Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Österreich*, Czernowitz, 1895.

⁴¹ Vezi relatarea lui Joseph Boscowich în Dan A. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, vol. I, București, 1985, p. 66.

⁴² Ștefan Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, București, 1990, p. 44.

⁴³ Al. Bocănețu, *op. cit.*, p. 208–237.

Teodor Blănar, sacagiul Mihai Apar, olarul Teodor, rotarul Vasile, croitorul Ienache ș.a., apoi o serie de slujitori domnești și publici precum starostele Ilie Herescul, șoltuzul Vasile Paladi, secretarul Damian Holban, vameșul Costea Chirilescu, căpitanul Teodor Herescul, vătaful de „umblători” Grigorie Sluhaico etc. Totodată, aici aveau ridicate case un număr de boieri moldoveni ca Ioniță Strâșca, Ioan Mitescul, Vasile Braha, Ion Calmuțchi ș.a., mănăstirile Putna, Horecea, Episcopia de Rădăuți și mai mulți preoți și dascăli⁴⁴.

După intrarea la 31 august 1774 a trupelor austriece în Cernăuți și, mai ales, după obținerea de către Curtea din Viena a actului de cedare teritorială din partea Imperiului Otoman, în mai 1775, acest vechi târg moldovenesc a fost desemnat de noua stăpânire habsburgică drept oraș capitală a teritoriului ocupat, desprins din Moldova și anexat de Imperiul Habsburgic cu numele de Bucovina⁴⁵, atât datorită poziției sale strategice, cât și apropierii sale de granița nou dobânditei provincii Galiția, de unde putea sosi oricând un ajutor militar, în caz de necesitate. Ca urmare, Cernăuții vor fi mereu, de acum înainte, pe toată durata stăpânirii austriece, până la prăbușirea în 1918 a Monarhiei de Habsburg, orașul reședință a provinciei Bucovina.

Stabilirea autorităților administrative provinciale în acest oraș a pus de la început problema găsirii unor sedii pentru adăpostirea acestora, mai ales că, în momentul anexării, orașul nu avea niciun palat comunal și niciun edificiu public impunător care să poată fi folosit în acest scop, ci doar o serie de clădiri modeste ale orașenilor. Pentru cazarea administrației militare a Bucovinei și a personalului militar au fost cumpărate sau rechiziționate un număr de clădiri de la Mănăstirea Horecea și de la unii orașeni, precum căpitanul Teodor Herescul, Ioniță Zotta, Ion Popescu, Ioniță Vacumencu ș.a., iar pe locurile domnești existente în oraș, ce nu erau ocupate, s-au construit edificii ale statului folosite drept cazărmi, manutanță, spital militar sau magazii⁴⁶.

Dacă în primii ani de după anexarea Bucovinei de către habsburgi a fost păstrată vechea formă moldovenească de organizare politico-administrativă a orașului Cernăuți, cu șoltuzi și pârgari în fruntea sa, către sfârșitul perioadei de administrare militară a provinciei, în timpul domniei împăratului Iosif al II-lea, s-a pus problema reorganizării sale, în conformitate cu cerințele politicii reformiste iosefiniste de modernizare și de uniformizare a vieții publice și de restrângere a particularismului național local. Astfel, în februarie 1786, pe baza propunerilor făcute de generalul comandant al provinciei, Karl von Enzenberg, Hofkriegerat din Viena aproba pentru cele trei orașe din Bucovina o nouă instituție administrativă: magistratul, care se rupe de tradiția medievală moldovenească și se constituie într-o formă administrativă modernă, cu atribuții decizionale și executive în materie administrativă, judecătorească, fiscală și polițienească, fundamentate pe baza unor elemente de drept burghez⁴⁷.

Noile reglementări stipulau faptul că în fruntea orașului era primarul și patru consilieri aleși cu majoritatea voturilor de totalitatea orașenilor, indiferent de națiune sau religie, pe o durată de trei ani. Se recomanda ca în consiliul municipal să fie reprezentate toate cele patru națiuni: moldovenii și armenii băștinași, coloniștii germani și evreii nou veniți. Pentru liniștea orașului și aplanarea conflictelor interetnice între

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ Mihai-Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 54–56.

⁴⁶ Al. Bocănețu, *op. cit.*, p. 208–237.

⁴⁷ Mihai-Ștefan Ceaușu, *De la medieval spre modern. Instituțiile politico-administrative din Bucovina sub impactul reformelor iosefiniste*, în Veniamin Ciobanu (coord.), *Raportul putere centrală – factori politici interni reflex al statutului juridic al Principatelor Române (sec. XVII–XVIII)*, Iași, 2006, p. 264–269.

orășeni se interzicea separarea administrativ-urbană pe criterii etnice și se cerea constituirea unei singure comune urbane, fără deosebire de națiune sau religie⁴⁸.

Această prevedere, ca și stipulația privitoare la favorizarea de către autoritățile imperiale a meseriașilor și negustorilor străini, la așezarea lor în oraș, pe durata lungă a timpului istoric, a creat premisa pentru punerea în stare de inferioritate națională, economică și socială a orășenilor români din Cernăuți. În acest sens, protocolul întocmit de comisia Pitzelli, consemnând schimbările survenite la nivelul proprietarilor și al proprietății imobiliare din cadrul orașului în intervalul 1774–1787, relevă faptul că un număr destul de mare de proprietari români (peste șaptezeci) și-au vândut proprietățile unor funcționari, negustori sau meseriași germani, evrei, poloni sau ucraineni. Totodată, din același document rezultă faptul că mulți orășeni români, precum Mihai Apar, Damian Ungureanu, Ion Grosu, Constantin Surdu etc., care nu s-au acomodat cu noile realități politico-economice introduse de noua stăpânire habsburgică și nu au putut plăti dările către fiscul austriac, și-au părăsit locuințele și au fugit în Moldova vecină⁴⁹.

Aceste stări de lucruri s-au accentuat în deceniile următoare, astfel încât numărul și ponderea românilor în ansamblul populației orașului s-a diminuat dramatic, pe măsura creșterii accentuate a numărului meseriașilor, a negustorilor și a funcționarilor străini așezați în orașul capitală a Bucovinei. Pe durata lungă a timpului istoric se poate constata că orașul și populația sa au cunoscut o creștere constantă. Astfel, dacă în primele decenii ale stăpânirii habsburgice Cernăuții aveau o populație ce poate fi estimată la peste 2.000 de locuitori, în anul 1817 se constată mai mult decât o dublare a numărului de locuitori și de case, conținând acum 4.842 de orășeni și 755 de imobile. Spre jumătatea secolului XIX, recensământul din 1846 consemna faptul că orașul propriu-zis avea 10.121 de locuitori stabili și 1.270 de gospodării, iar împreună cu cele cinci cartiere ale sale numărul locuitorilor se urca la 17.209, iar 2.397 de case alcătuiau patrimoniul său imobiliar⁵⁰. Autonomia provincială a influențat creșterea economico-socială și demografică, astfel încât, patru decenii mai târziu, datele statistice consemnau existența în orașul Cernăuți, în anul 1890, a unei populații de 53.008 locuitori, din care doar 7.624 erau de vorbitori de limbă română, ceea ce reprezenta 14,3% din totalul populației⁵¹, pentru ca mai apoi, spre sfârșitul stăpânirii habsburgice, statistica din 1910 să indice un număr de 13.440 de orășeni vorbitori de limbă română, dintr-un total de 85.458 de locuitori, care reprezentau o proporție de 15,7% din ansamblul tuturor orășenilor⁵².

După unirea Bucovinei cu Regatul României în 1918, populația românească a Cernăuților înregistrează o creștere numerică, care însă nu este deosebit de mare, ca urmare a schimbării raporturilor majoritate-minoritate la nivel etnic, în urma integrării în statul român și a măsurilor de românizare luate de acesta în perioada interbelică, astfel încât la recensământul din anul 1930 un număr de 30.367 de orășeni se declarau români, adică o proporție de 27% dintr-o populație urbană de 112.427 de locuitori⁵³.

Schimbări demografice dramatice în defavoarea românilor au survenit după anexarea, prin forța dictatului lui Stalin, la 22 iunie 1940, a orașului Cernăuți și a zonei

⁴⁸ *Ibidem*, p. 265; Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale București, fond Consiliul Aulic de Război, pachet XX, doc. nr. 95.

⁴⁹ Al. Bocănețu, *op. cit.*, p. 208–237.

⁵⁰ *Zur Begründung der Bukowinaer Landes-Petition*, Wien, Druck von Carl Gerold und Sohn, 1848, p. 22.

⁵¹ Anton Zachar, *Mitteilungen des statistischen Landesamtes des Herzogtums Bukowina. Die Ergebnisse der Volks- und Viehzählung vom 31. Dezember 1900*, XI. Heft, Czernowitz, 1907, p. 14.

⁵² Vladimir Trebici, *Bucovina. Populația și procesele demografice (1775–1993)*, în „Buletinul Centrului de Studii Transilvane”, iunie 1994, Cluj-Napoca, p. 22.

⁵³ *Ibidem*, p. 32.

de nord a Bucovinei, de către Uniunea Sovietică. În urma deportărilor și a rusificării forțate practicate de autoritățile sovietice, populația românească din Cernăuți a scăzut simțitor, în deceniile următoare celui de-al Doilea Război Mondial, în condițiile unei creșteri accentuate a populației urbane, ca efecte ale proceselor de industrializare forțată, dar și de „colonizare” a orașului cu populație rusofonă, desfășurate în timpul regimului comunist sovietic. Ca urmare, la recensământul din anul 1989 erau consemnați doar 19.378 de români, care la o populație urbană de 258.375 de locuitori reprezentau doar 7,5%⁵⁴.

În timpul stăpânirii habsburgice în Bucovina, Cernăuții, ca oraș capitală în care erau grupate principalele instituții ale provinciei, a reprezentat pentru românii bucovineni un centru de maxim interes sub aspect politic, religios și, mai ales, cultural, fiind totodată orașul în care, pe durata lungă a timpului istoric, s-au petrecut evenimente ce au rămas, cu valoare de simbol, în memoria colectivă a românilor din provincie și din afara ei.

La scurt timp după momentul ocupării zonei de nord-vest a Moldovei de către trupele austriece, reprezentanții elitei politice românești din noua provincie imperială, proveniți din rândul boierimii și a clerului înalt, pe baza enunțurilor privitoare la garantarea drepturilor și a privilegiilor dobândite anterior de populația băștinașă, cuprinse în textul proclamației lansate la 16 noiembrie 1774 de noile autorități habsburgice⁵⁵, și-au manifestat disponibilitatea de a participa, alături de austrieci, la actul de guvernare a provinciei. Ecoul acestei stări de fapt răzbate din propunerea făcută de generalul-comandant al Bucovinei, Gabriel baron von Spleny, la 10 decembrie 1774, ca din viitorul Consiliu militar ce urma a fi instituit în Cernăuți, pentru conducerea treburilor provinciei, să facă parte un număr restrâns de reprezentanți ai românilor proveniți din rândul stării nobiliare locale, care urmau să fie folosiți în administrație, după regimul moldovenesc de până atunci⁵⁶. Deși această propunere a fost respinsă de Curtea din Viena, românii vor persista în continuare în această idee.

După obținerea recunoașterii internaționale a anexării Bucovinei de către Imperiul Habsburgic, în anul 1775, și după reglementarea, în 1776, a problemei graniței noii provincii imperiale⁵⁷, la 12 octombrie 1777, în cadrul unei mari solemnități desfășurate în Cernăuți, a avut loc depunerea jurământului de credință către Casa de Austria din partea tuturor stărilor sociale din provincie⁵⁸. Evenimentul a fost anunțat, cu o zi înainte, pe străzile orașului în sunetul trompetelor și al timpanelor, de boierul Ion Calmuțchi, însoțit de alți doi nobili români și de doi ofițeri habsburgi, iar a doua zi jurământul a fost rostit în mod solemn, în numele stărilor bucovinene, înaintea comisiei prezidate de generalul Spleny și de episcopul Dosoftei Herescul, de boierul Ilie Herescul, fratele episcopului. Dar elita politică românească, reprezentată mai ales de starea nobiliară, nu s-a mulțumit doar cu implicarea de moment în acest eveniment politic major, ci a căutat acum să își afirme din nou dorința de participare la actul guvernării locale, în condițiile în care, cu prilejul jurământului, Curtea din Viena a făcut promisiuni că va respecta legile și obiceiurile țării.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Suceava, colecția Documente, pachet V, doc. nr. 24.

⁵⁶ Mihai-Ștefan Ceaușu, *Bucovina habsburgică*, p. 64–65.

⁵⁷ Idem, *Problema Bucovinei și a graniței sale în raporturile habsburgo-otomane. 1774–1776*, în vol. Mihai Timofte (ed.), *Concepte și metodologii în studiul relațiilor internaționale*, Iași, Antheros, 1998, p. 65 și urm.

⁵⁸ Johann Polek, *Die Huldigung der Bukowina am 12. Oktober 1777*, în „Jahrbuch des Bukowiner Landes Museums”, Czernowitz, Zehnter Jahrgang, 1902, p. 4 și urm.

Deoarece autoritățile habsburgice locale nu se arătau receptive față de doleanțele nobilimii române de a participa, prin reprezentanți aleși, la deliberările săptămânale ale Administrației militare din Cernăuți privitoare la afacerile provinciale, aceasta a trimis în 1779 o deputăție la Lemberg, cu scopul de a face cunoscute revendicările lor factorilor decizionali centrali. În același timp, pentru atingerea scopului propus, nobilii au constituit un „consiliu aristocratic” în Cernăuți, au organizat o serie de întruniri secrete, provocând chiar agitații în rândul poporului⁵⁹. Curtea și autoritățile imperiale vieneze, care nu doreau o amplificare a conflictului dintre administrație și stările nobiliare locale, au intervenit spre a liniști spiritele, fără a da însă satisfacție deplină cererilor nobilimii bucovinene⁶⁰.

În momentul în care, în anul 1780, împăratul Iosif al II-lea a pus problema desființării autonomiei provinciale a Bucovinei și chiar a împărțirii sale între provinciile imperiale vecine, Transilvania și Galiția, stările provinciale în frunte cu episcopul Dosoftei Herescul, îngrijorate de soarta țării, s-au reunit în Cernăuți și au decis trimiterea unei deputății la Viena în frunte cu tânărul și instruitul boier Vasile Balș⁶¹. Acesta va deveni pentru câteva decenii cel mai important reprezentant politic al românilor bucovineni. În calitate de reprezentant al tuturor stărilor provinciale, Balș a înaintat împăratului un amplu și documentat memoriu, prin care argumenta necesitatea păstrării integrității teritoriale a provinciei și a autonomiei sale, potrivit cu trecutul și cu caracterul său etnic aparte, definind totodată pe baza dreptului istoric și a dreptului natural statutul politic al națiunii române din Bucovina, în raport cu puterea politică dominantă în imperiu. În urma acestui memoriu, Iosif al II-lea a revenit asupra deciziei sale și pentru a da oarecum satisfacție doleanțelor românești, privitoare la participarea reprezentativă la actul guvernării provinciale și pentru a realiza o apropiere de elita politică românească, a hotărât numirea boierului Vasile Balș în cadrul administrației militare din Cernăuți, iar din anul 1783, chiar chemarea sa la Viena, în cadrul Consiliului Aulic de Război, ca funcționar cunoscător al problemelor bucovinene⁶².

Câțiva ani mai târziu, în 1786, împăratul revine brusc asupra deciziei de desființare a autonomiei provinciale, hotărând înglobarea Bucovinei în provincia Galiția, ca un simplu ținut administrativ al acesteia. Reședința administrației civile a ținutului Bucovina a fost stabilită în fosta capitală provincială de până atunci, orașul Cernăuți⁶³. În timp, această hotărâre, ce nu ținea cont de evoluția istorică sau de caracterul etnic și religios aparte al Bucovinei față de Galiția, a avut consecințe negative sub aspect demografic, politico-administrativ și cultural-religios pentru românii cernăuțeni, ca de altfel și pentru toți românii bucovineni. Acest fapt a făcut ca în pofida unor încercări de câștigare a românilor pentru schimbarea făcută, prin acordarea dreptului de participare a nobilimii bucovinene la lucrările Dietei galițiene sau prin numirea în fruntea Administrației civile din Cernăuți a baronului Vasile von Balș, în 1792⁶⁴, iar mai apoi, în deceniul cinci al secolului XIX, a unui alt nobil român, Gheorghe von Isăcescu⁶⁵,

⁵⁹ Mihai-Ștefan Ceaușu, *Bucovina habsburgică*, p. 77–78.

⁶⁰ Ștefan Purici, *Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775–1861*, Suceava, 1998, p. 117–119.

⁶¹ Mihai-Ștefan Ceaușu, *Vasile Balș, un iosefinist bucovinean*, în vol. N. Bocșan, N. Edroiu, L. Maior, A. Răduțiu, P. Teodor (ed.), *D. Prodan. Puterea modelului*, Cluj-Napoca, 1995, p. 136–137.

⁶² Idem, *Un iluminist bucovinean: boierul Vasile Balș (1756–1832)*, Iași, 2007, p. 130 și urm.

⁶³ Johann Polek, *Die Vereinigung der Bukowina mit Galizien im Jahre 1786*, în „Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums”, Czernowitz, Achter Jahrgang, 1900, p. 61–65.

⁶⁴ Mihai-Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 226 și urm.

⁶⁵ Raimund Friedrich Kaindl, *op. cit.*, p. 87.

opoziția acestora față de pierderea individualității provinciale să rămână fermă în continuare. De aceea, până la jumătatea secolului următor, pentru elita politică românească, redobândirea autonomiei provinciale și participarea la actul politic de conducere vor constitui principalele revendicări.

În urma măsurilor reformatoare luate de împăratul Iosif al II-lea în domeniul ecleziastic, ce vizau transformarea episcopiei de Rădăuți într-o episcopie ortodoxă separată a Bucovinei, scoasă de sub jurisdicția mitropolitului din Iași și a patriarhului din Istanbul, la 10 februarie 1782, a avut loc instalarea festivă a lui Dosoftei Herescul la Cernăuți, în scaunul de episcop al Bucovinei⁶⁶. În vederea adăpostirii noii episcopii, în oraș a fost construit în prealabil un palat episcopal, iar biserica Sfânta Treime a fost desemnată drept biserică episcopală. Concomitent a fost înființat un consistoriu episcopal, care, după propunerile boierului Vasile Balș, era alcătuit din episcop și patru consilieri, doi clerici și doi laici. Consistoriul răspundea în plan dogmatic, spiritual și juridic de biserica și clerul bucovinean și, potrivit Regulamentului bisericesc din 1786, avea în administrarea sa Fondul religios greco-neunit al Bucovinei, alcătuit din moșiile mănăstirilor secularizate, care însumau peste jumătate din suprafața provinciei⁶⁷. Toate aceste măsuri au făcut ca Cernăuții să aibă pentru românii bucovineni nu numai valoarea unei capitale politico-administrative, ci și a uneia spiritual-religioase.

În Cernăuți, ca oraș capitală de ținut în momentul anexării Bucovinei, exista doar o singură școală elementară, cu caracter confesional, înființată în 1766 prin porunca domnului Moldovei, Grigore III Ghica, în care se preda citirea, scrierea și cântarea bisericească⁶⁸. Noile autorități habsburgice, în conformitate programul reformismului iosefin în materie de școală și educație, vor căuta să ridice nivelul calitativ și numărul școlilor din orașul capitală și din întreaga provincie. În întâmpinarea acestor măsuri reformatoare, iluministe, vor veni și unii reprezentanți ai elitei românești provinciale, precum episcopul Dosoftei, care în 1778 a cumpărat cu 110 lei, de la Costachi Borcilă, o casă în Cernăuți, pentru școala moldovenească, sau boierul Vasile Balș, care în memoriile sale, din anii 1780–1781, adresate Curții din Viena, va insista aspra necesității înființării unor școli publice gratuite în Bucovina, din banii Fondului bisericesc, care urmau să atragă la studiu nu numai pe bucovineni, ci și o mare parte din copiii de vârstă școlară din Moldova vecină, unde nu existau asemenea școli⁶⁹.

Pentru ridicarea gradului de instrucție, în anul 1783 s-a înființat o Școală normală germano-română în Cernăuți și una în Suceava, care avea ca țel să asigure școlarizarea copiilor păturilor înstărite românești și ai coloniștilor germani. Deoarece în Bucovina nu existau cadre didactice care să corespundă scopului propus, în fruntea școlii cernăuțene a fost adus din Transilvania învățătorul Anton von Marki, un talentat pedagog și un valoros om de cultură, care va publica mai multe lucrări didactice, precum *Gramatica româno-germană* tipărită în anul 1810 în Tipografia lui Eckhardt din Cernăuți⁷⁰. Pentru adăpostirea acestei instituții școlare, Fondul religios ortodox al Bucovinei a cumpărat în anul 1784 o casă de la Felicia Bartolozzi cu suma de 900 de florini⁷¹. Față de perioada de început, când statisticile școlare indicau o participare redusă a românilor la desfășurarea

⁶⁶ Mihai-Ștefan Ceaușu, *Bucovina habsburgică*, p. 109–111.

⁶⁷ Ion Nistor, *Istoria bisericii din Bucovina și rolul ei național-cultural în viața românilor bucovineni*, București, 1916, p. 6–7.

⁶⁸ Idem, *Zur Geschichte des Schulwesens in der Bukowina*, în „Jahresbericht der Gr.-Or. Ober-Realschule in Czernowitz”, tom XVIII, 1912, p. 23.

⁶⁹ Mihai-Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 120.

⁷⁰ Teodor Bălan, *Anton de Marki*, în „Codrul Cosminului”, tom III–IV, Cernăuți, 1927, p. 611 și urm.

⁷¹ Al. Bocănețu, *op. cit.*, p. 214.

procesului instructiv-educativ, treptat această situație s-a ameliorat, în sensul creșterii numerice a acestora. Anton von Marki raporta, în septembrie 1813, că un număr de 85 de elevi români, dintr-un total de 307 elevi, frecventaseră cursurile de vară ale Școlii normale și că la cursurile de iarnă ale Școlii triviale moldovenești urmau să participe 146 de elevi. Absolvenții români ai Școlii normale ce doreau să devină preoți aveau posibilitatea să fie primiți la Școala clericală, mutată din 1790 la Cernăuți de la Suceava.

Odată cu extinderea procesului de alfabetizare în rândul unor pături mai largi și în special al celei înstărite, din cadrul populației românești și a celorlalte etnii din Bucovina, s-a pus tot mai mult problema înființării unei forme de învățământ mediu în provincie. În urma mai multor demersuri, prin decretul împăratului Franz I din anul 1808, s-a hotărât înființarea unui Gimnaziu în Cernăuți. Gimnaziul cernăuțean și-a început cursurile la 10 decembrie 1808, cu un număr de 24 de elevi, proveniți din rândul nobilimii românești, precum Nicolae von Flondor, Nicolae von Calmuțchi, Constantin von Zotta etc., al funcționarilor imperiali, al preoților, negustorilor și industriașilor din provincie⁷².

Deschiderea cursurilor gimnaziului cernăuțean a însemnat pentru românii din Bucovina o posibilitate mai mare de ridicare a gradului lor de cultură și civilizație. Absolvirea gimnaziului deschidea acestora posibilitatea urmării unor forme de învățământ universitar, la Viena sau la alte universități din imperiu. În același timp, deschiderea unui gimnaziu ce dădea posibilitatea studierii la universitățile central și vest-europene, în imediata vecinătate a Moldovei, nu a lăsat indiferenți pe românii de acolo, care odată cu răspândirea bunului renume a Gimnaziului din Cernăuți, încep să-și trimită copiii la studii în capitala Bucovinei⁷³.

În plan cultural, pentru români, rezultatele creșterii cantitative și calitative a procesului instructiv-educativ își vor arăta curând roadele. Astfel, după încercarea nereușită din anul 1803 a fostului copist al Administrației Bucovinei, Ioan Bilevici, de a edita un ziar în limba română⁷⁴, câțiva ani mai târziu, un absolvent al Școlii clericale din Cernăuți, învățătorul Vasile Țintilă, va edita în capitala provinciei, vreme de zece ani, începând din 1811, cel dintâi calendar românesc. Apărut cu titlul de *Calendar de casă*, acest calendar, prin faptul că mai conținea și o parte literară, suplinea într-o oarecare măsură rolul unei publicații periodice românești⁷⁵. Pe linia aceluiași proces de edificare a unui periodic românesc în Bucovina se înscrie și încercarea din anii 1816–1817 a lui Teodor Racocea, fiul unui nobil român, ajuns în urma absolvirii școlilor cernăuțene funcționar la Guberniul Galiției, de a edita un periodic în limba română cu titlul „Gazeta Moldovenească”⁷⁶.

În anul 1821, orașul Cernăuți a fost unul din locurile de refugiu predilecte pentru mulți din cei peste 260 de locuitori din Moldova, ce și-au găsit adăpost în Bucovina, în fața acțiunilor militare ale Eteriei grecești și ale trupelor turcești. Între aceștia se aflau și persoane ce dețineau înalte funcții în Moldova, precum mitropolitul Veniamin Costachi, principele Scarlat Ghica, logofătul Gheorghe Cantacuzino, spătarul Iordache Balș, hatmanul Răducanu Russet, vistiernicul Sandulachi Sturza, vornicul Mihai Sturza (viitorul domn al Moldovei) și mulți alți boieri moldoveni de frunte⁷⁷. O mare parte

⁷² Mihai-Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 202 și urm.

⁷³ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Suceava, colecția Documente, pachet IX, doc. nr. 9.

⁷⁴ Mihai-Ștefan Ceaușu, Vasile Miron, Ioan Caproșu, Gavril Irimescu (ed.), *op. cit.*, p. 563–564.

⁷⁵ Constantin Loghin, *Istoria literaturii române din Bucovina. 1775–1918. (În legătură cu evoluția culturală și politică)*, Cernăuți, 1926, p. 23–24.

⁷⁶ Teodor Bălan, *Teodor Racocea și „Crestomaticul Românesc”*, în „Codrul Cosminului”, tom II, Cernăuți, 1925, p. 368–369.

⁷⁷ Idem, *Refugiații moldoveni în Bucovina. 1821 și 1848*, București, 1929, p. 78 și urm.

dintre românii cernăuțeni, în frunte cu nobilul Doxachi von Hurmuzaki, i-au găzduit cu toată ospitalitate pe refugiații moldoveni în casele lor, căutând să-i ajute material și să îi sprijine moral, pe durata șederii lor în Bucovina, care s-a prelungit în unele cazuri și după 1823⁷⁸. Această atitudine a „patrioților de la Cernăuți” va lăsa în mintea și în sufletul refugiaților, așa cum dovedesc multe mărturii contemporane, amintiri de neuitat⁷⁹.

Totodată, contactul direct dintre fruntașii românilor bucovineni și elita politică din Moldova, ce venea cu noi idealuri naționale și planuri de reformare socială, precum și discuțiile purtate asupra situației politice din Moldova și a chestiunii românești în general, au creat între aceștia și confracții lor moldoveni sentimentul solidarității naționale și au întărit conștiința națională la românii bucovineni, fapt semnalat de unii călători străini aflați la sfârșitul anilor '30 în orașul capitală a provinciei⁸⁰. În același timp, Cernăuți rămânea în memoria moldovenilor drept locul în care, în octombrie 1821, boierii refugiați au ținut un mare sfat politic, în urma căruia au redactat un amplu memoriu adresat Porții Otomane, prin care cereau înlăturarea regimului fanariot și restaurarea domniilor pământene⁸¹. Tot aici, moldovenii au încercat să își prezinte doleanțele celor doi monarhi: Franz I al Austriei și Alexandru I al Rusiei, întruniți în 1823 într-un congres al Sfintei Alianțe⁸².

Prin intervenția și stăruința clerului ortodox român, în frunte cu episcopul Bucovinei, Isaia Băloșescu, la 4 octombrie 1827, a fost înființat un Institut teologic în Cernăuți⁸³. Acest institut a exercitat, în timp, o puternică influență asupra eforturilor generale de emancipare culturală a românilor din Bucovina. Unul din profesorii institutului, Constantin Popovici, va avea inițiativa înființării în Cernăuți, în anul 1846, a „Societății literare din Eparhia Bucovinei”, care își propunea ca scop, pe lângă editarea lexiconului germano-româno-francez, alcătuit în 1827 de fostul secretar al Agenției consulare austriece din Iași, bucovineanul Vasile Cantemir, și țeluri mai înalte, ce vizau ridicarea limbii, literaturii și a culturii române din Bucovina⁸⁴. Pe de altă parte, datorită prestigiului câștigat de timpuriu de Institutul teologic, Cernăuți a devenit un important centru de pregătire spirituală pentru numeroși tineri români, candidați la preoție, proveniți din afara spațiului bucovinean, anume din Transilvania și, mai ales, din Moldova. Începutul l-a făcut mitropolitul Moldovei, Veniamin Costache, cel care va trimite episcopului Isaia Băloșescu, chiar de la înființare, un număr de tineri moldoveni spre desăvârșirea învățaturii lor teologice la Institutul din Cernăuți⁸⁵.

În involburatul an 1848, orașul Cernăuți devine centrul mișcării politice a românilor bucovineni. Aici a fost redactat, la începutul lunii iunie 1848, de elita politică românească în frunte cu episcopul Bucovinei, Eugen Hacman, cu Doxachi și Gheorghe von Hurmuzaki, baronul Ioan von Mustață ș.a. un amplu memoriu, intitulat „Petiția Țării”, iscălit de peste 200 de reprezentanți din toate stările sociale și naționalitățile existente în provincie, prin care se cerea autorităților centrale din Viena, între altele, despărțirea Bucovinei de Galiția și înființare unei Diete provinciale în orașul capitală

⁷⁸ *Ibidem*, p. 14–17.

⁷⁹ Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, București, 1888, p. 162–164.

⁸⁰ Ștefan Purici, *op. cit.*, p. 148.

⁸¹ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, București, 1991, p. 59.

⁸² Mihai-Ștefan Ceaușu, *Jurnalul de călătorie prin Bucovina al împăratului Franz II*, în „Septentrion. Revista Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina”, anul I, nr. 3–4, 1990.

⁸³ Ion Nistor, *Istoria bisericii*, p. 45 și urm.

⁸⁴ Ștefan Purici, *op. cit.*, p. 149.

⁸⁵ Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 414–415.

Cernăuți⁸⁶. Pentru atingerea scopului politic propus, frații Alexandru și George Hurmuzaki au publicat în Cernăuți ziarul sugestiv intitulat „Bucovina”, care în perioada 1848–1850 a fost o veritabilă tribună politică a românilor și nu numai a lor, menită să apere interesele naționale, intelectuale și materiale ale Bucovinei și să supună dezbaterii publice cele mai variate probleme de interes provincial, dar și marile probleme ce frământau națiunea română în ansamblul său⁸⁷. Din orașul de reședință al provinciei a plecat delegația „națională” în frunte cu episcopul Hacman și Eudoxiu Hurmuzaki, care după ce a prestat jurământul omagial față de noul împărat Franz Joseph, la 20 ianuarie 1849, la Olmütz, a prezentat monarhului un amplu promemoriu la Petiția Țării din 1848, ce argumenta necesitatea constituirii Bucovinei într-o provincie autonomă a imperiului, separată de Galiția. Aceste eforturi autonomiste ale românilor bucovineni vor fi încununat de succes și Constituția imperială din 4 martie 1849 va recunoaște Bucovina, cu titlul de ducat, în rândul țărilor Coroanei austriece, cu un Landtag propriu în orașul capitală Cernăuți⁸⁸.

Evenimentele din anii 1848–1849 vor face ca Cernăuții să intre în panteonul spiritualității românești drept centrul de acțiune a revoluționarilor moldoveni și nu numai, refugiați în Bucovina, precum și locul din care s-a purtat o bogată corespondență cu revoluționarii din toate provinciile românești, în care s-a dezbătut și s-au făurit cele mai diverse planuri privitoare la emanciparea națională a românilor și la soarta viitoare a națiunii române⁸⁹.

La fel ca în 1821 și în anul 1848, elita politică românească din Moldova – în frunte cu Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Costache Negri, Alexandru I. Cuza – a găsit un bun și primitiv loc de refugiu în orașul Cernăuți, după reprimarea mișcării revoluționare din martie, de la Iași, de către domnul Mihail Sturza⁹⁰. Contactul refugiaților moldoveni cu fruntașii românilor bucovineni, discuțiile purtate și planurile făurite în comun, în plan național a avut efecte pozitive și de durată, contribuind la consolidarea și afirmarea conștiinței unității naționale a românilor. Cu ajutorul românilor bucovineni, în frunte cu familia Hurmuzaki, Mihail Kogălniceanu a tipărit în Cernăuți, în numele comitetului revoluționar moldovean refugiat în acest oraș, manifestul programatic intitulat *Dorințele partidei naționale din Moldova*, în care trasa direcțiile principale de acțiune în vederea realizării proiectatului stat național unitar: România⁹¹.

Tot în această perioadă, în Cernăuți sosește unul din liderii mișcării naționale românești din Transilvania, Aron Pumnul, care se va stabili definitiv, cu ajutorul familiei Hurmuzaki, în acest oraș. În calitate de redactor la gazeta „Bucovina” și apoi de profesor la Catedra de limba și literatura română la Liceul, la Școala normală și la Institutul teologic din Cernăuți, Pumnul se va impune ca unul din principalii animatori ai vieții culturale a românilor bucovineni, ce a contribuit profund la emanciparea culturală a acestora. Ca profesor, filolog și, mai ales, ca mare patriot, luptător pentru cauza generală a românismului, acesta a influențat profund, sub aspect cultural și național,

⁸⁶ Mihai-Ștefan Ceașu, *Parlamentarism, partide și elită politică în Bucovina habsburgică (1848–1918). Contribuții la istoria parlamentarismului în spațiul central-est european*, Iași, 2004, p. 56 și urm.

⁸⁷ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei. De la administrația militară la autonomia provincială. 1775–1861*, vol. I, București, 1993, p. 417–419.

⁸⁸ „Bucovina. Gazetă românească pentru politică, religie și literatură”, Cernăuți, nr. 1/1849 și nr. 4/1849; Ștefan Purici, *op. cit.*, p. 203–206.

⁸⁹ Vezi Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. 1–2, București, 1982.

⁹⁰ Teodor Bălan, *op. cit.*, p. 17–19.

⁹¹ Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 408–410.

intelectualitatea bucovineană, dezvoltând o conștiință națională puternică la generațiile tinere de români bucovineni sau din afara granițelor provinciei⁹².

În acest sens, un exemplu edificator este cazul unuia din elevii săi de la gimnaziul cernăuțean, marele poet român Mihai Eminescu, la a cărui formare intelectuală și naționalistă Pumnul a contribuit profund. Mai mult, de moartea profesorului Aron Pumnul, în 1866, care a fost percepută ca o mare pierdere pentru românii bucovineni și pentru națiunea română, se leagă începuturile poetice ale lui Eminescu, care va publica acum prima sa poezie: *La mormântul lui Aron Pumnul*, într-o modestă broșură intitulată: *Lăcrămioarele învățăceilor gimnaziști din Cernăuți*, scoasă de aceștia ca un ultim omagiu adus marelui dispărut⁹³. De altfel, în panteonul spiritualității române, orașul Cernăuți rămâne consemnat drept locul în care Mihai Eminescu s-a format ca intelectual, petrecând, cu intermitențe, o parte a copilăriei și a adolescenței sale, ca elev de școală primară și de gimnaziu. Pentru românii cernăuțeni, amintirea numelui său și a trecerii sale, prin timp, legată de atâtea locuri din oraș, s-a păstrat până târziu și se păstrează și astăzi, intrând chiar într-un fel de mitologie locală, încât pe bună dreptate istoricul literar C. Loghin consemna, la începutul deceniului cinci al secolului nostru, faptul că, „în Cernăuți, Eminescu trăiește viu printre noi. Nu-l căutăm, ca în alte părți, prin cărți și fotografii”⁹⁴.

Pe linia aceleiași emancipări național-culturale, în anul 1851, un comitet, în frunte cu Eudoxiu von Hurmuzaki, Ioan baron von Mustăță, Iacob von Miculi, profesorul Constantin Popovici ș.a., a luat inițiativa creării, prin donații și subscripții, a unei Bibliotecii a Țării Bucovina, în orașul capitală a provinciei. În apelul făcut către locuitorii ducatului, membrii comitetului constatând faptul că „orașul Cernăuți este una din cele mai depărtate stații ale culturii europene apusene spre răsărit”, care însă „stă afară de principalele drumuri ale comunicațiilor literare” și ca urmare trebuie să se sprijine numai pe propriile mijloace culturale, justificau necesitatea înființării unei bibliotecii provinciale publice, ca o chestiune absolut necesară ridicării gradului de cultură a locuitorilor Bucovinei, precum și pentru funcționarea și înființarea unor instituții culturale mai înalte⁹⁵. La acest apel vor răspunde numeroși români bucovineni, în special majoritatea marilor proprietari, precum Hurmuzaki, Petrino, Zotta, Mustăță, Vasilco etc., dar și cei din Moldova, ca de pildă principele Mihai Sturdza sau Mihail Kogălniceanu, care vor dărui bani și cărți, astfel încât, la 29 septembrie 1852, s-a inaugurat oficial Biblioteca Țării în casa din Cernăuți, dăruită spre acest scop de moldovenii Scarlat și Costache Vârnav⁹⁶. După înființarea Landtagului în 1861, biblioteca și fondurile sale financiare au trecut în administrarea acestei instituții, devenit unul din primele foruri culturale moderne ale provinciei. Primul conducător al acesteia a fost ales tânărul profesor român Ion G. Sbiera, elev și continuator al lui Aron Pumnul și a ideilor sale, de emancipare a românilor prin limbă și cultură. În momentul înființării Universității din Cernăuți, în anul 1875, biblioteca a fost donată nou createi instituții de cultură.

Odată cu dobândirea autonomiei provinciale a Bucovinei în 1849 și, mai ales, a redobândirii sale în anul 1861, pentru elita politică românească s-a pus problema

⁹² I. G. Sbiera, *Aron Pumnul. Voci asupra vieții și însemnătății lui*, Cernăuți, 1899, p. 42 și urm.

⁹³ C. Loghin, *Aron Pumnul – Mihai Eminescu*, în vol. *Eminescu și Bucovina*, Cernăuți, 1943, p. 485–486.

⁹⁴ *Ibidem*, p. 579.

⁹⁵ Mihai-Ștefan Ceaușu, *Prochiemare spre dăruiuri pentru Biblioteca Țerei Bucovina*, în „Septentrion”, anul I, nr. 1, 1990, p. 7.

⁹⁶ Mihai Iacobescu, *op. cit.*, p. 453–455.

acțiunii în direcția înființării în Cernăuți a unui Landtag propriu, fapt împlinit prin patenta imperială din 26 februarie 1861⁹⁷. Pentru a omagia eforturile depuse de Eudoxiu von Hurmuzaki și Iordachi von Vasilco, în vederea redobândirii statutului de țară de coroană, pentru Bucovina și pentru obținerea unei reprezentanțe provinciale, la 23 aprilie 1861, orașenii din Cernăuți au organizat o adunare festivă în onoarea celor doi lideri ai românilor, lui Hurmuzaki fiindu-i conferită și diploma de cetățean de onoare al orașului⁹⁸. După desfășurarea alegerilor în martie, la 6 aprilie 1861 a fost convocată în sesiune prima Dietă a Bucovinei, în sala Primăriei din Cernăuți, sub președinția episcopului Eugenie Hacman, desemnat drept Landeshauptmann. În urma alegerilor, elita politică românească a ajuns să dețină majoritatea din cele 29 de mandate ale deputaților, plus mandatul de virilist al episcopului, în reprezentanța provincială. Această majoritate a românilor în Dieta din Cernăuți, ce se va menține și în următoarele Wahlperiode, până la modificarea legii electorale, la începutul secolului următor, a asigurat acestora mereu conducerea celei mai înalte instituții a puterii politice locale⁹⁹. Noua instituție politică, cu competențe legislative la nivel provincial în probleme de școală, cultură, biserică, afaceri comunale etc., a asigurat până la sfârșitul Monarhiei de Habsburg cadrul propice de manifestare pentru toate forțele politice, de diverse etnii, din provincie, fiind locul unde și românii bucovineni și-au dezvoltat un lung și fructuos exercițiu al vieții parlamentare.

Deceniile șapte și opt aduc două evenimente majore în plan cultural-național pentru românii bucovineni: înființarea în Cernăuți a „Societății pentru Literatura și Cultura Română în Bucovina” și a Universității. Mai întâi, din inițiativa profesorului Ion G. Sbiera și a altor câțiva intelectuali români, în primăvara anului 1862, în capitala provinciei a luat ființă „Reuniunea română de lectură”¹⁰⁰. Apoi, din dorința de a da o mai mare extindere activității „reuniunii”, s-a născut ideea transformării sale într-o societate culturală românească, lucru realizat odată cu înființarea la Cernăuți, în ianuarie 1865, sub președinția lui Gheorghe von Hurmuzaki, a „Societății pentru Literatura și Cultura Română”. Scopul societății era de a promova și răspândi cultura națională, prin toate mijloacele și pe toate căile, în rândul românilor din Bucovina. În această direcție „societatea” a acționat atât prin intermediul periodicului propriu „Foaia Societății pentru Literatura și Cultura Română în Bucovina”, care a apărut la Cernăuți în anii 1865–1869¹⁰¹, cât și prin alte activități specifice, cum a fost sprijinirea unor reprezentații de teatru date în sala de la „Hotel de Moldavie” sau în alte locuri din Cernăuți, în anii 1865, 1869, 1870 etc., de renumite companii teatrale din România, precum cea condusă de Fany Tardini, care au avut o influență cultural-națională deosebită asupra publicului românesc, în special asupra tinerilor gimnaziști de atunci, precum viitorul mare poet al României, Mihai Eminescu¹⁰².

La inițiativa deputatului român dr. Constantin Tomașciuc, la 28 noiembrie 1872, Dieta Bucovinei a adoptat o rezoluție, ce a fost înaintată spre rezolvare guvernului

⁹⁷ Mihai-Ștefan Ceașu, *Modernizarea instituțional-politică a Bucovinei: instituirea Dietei provinciale (1848–1861)*, în „Xenopoliana”. Buletinul Fundației Academice „A. D. Xenopol” din Iași, VI, 1998, nr. 1–2, p. 154–155.

⁹⁸ Teodor Bălan, *Redobândirea unei autonomii*, în RA, tom VII/1, București, 1946, p. 63.

⁹⁹ Mihai-Ștefan Ceașu, *Parlamentarism...*, p. 135–137.

¹⁰⁰ Ion G. Sbiera, *Familia Sbiera după tradiție și istorie și amintiri din viața autorului*, Cernăuți, 1899, p. 172.

¹⁰¹ Mihai-Ștefan Ceașu, *Cultural Nationalism and Associationism in Bukovina in the 19th Century*, în „Transylvanian Review”, vol. XX, nr. 4, 2011, p. 47.

¹⁰² T. V. Stefanelli, *Amintiri despre Eminescu*, în vol. *Eminescu și Bucovina*, Cernăuți, 1943, p. 26–27.

central, prin care cerea înființarea unei Universități în Cernăuți, ca o chestiune absolut necesară rezolvării necesităților culturale ale provinciei și a intereselor speciale ale imperiului, de promovare a culturii germane în răsăritul Europei. În urma insistențelor deputatului Tomașciuc și ale Dietei, în cele din urmă, în anul 1875, s-a înființat Universitatea din capitala provinciei bucovinene¹⁰³. Până la sfârșitul Monarhiei de Habsburg, noua instituție de învățământ superior, deși adesea acuzată în istoriografia română pentru caracterul ei germanizator¹⁰⁴, a devenit un pol de atracție culturală pentru românii din Bucovina și din afara ei, cu un rol benefic pentru aceștia, la fel ca și pentru celelalte naționalități, contribuind la creșterea gradului lor de cultură și civilizație¹⁰⁵. Universitatea avea în compunerea sa trei facultăți. Prima era cea de filozofie, în cadrul căreia profesorul Ion Nistor va preda începând din 1912 cursul de istorie a Europei de Sud-Est, în care va include și istoria românilor; urma cea de drept, unde a fost profesor Constantin Tomașciuc, cel care ajunge și primul rector al universității și, în fine, cea de teologie. Facultatea de teologie, constituită pe fundamentul Institutului Teologic din Cernăuți, era unica facultate de teologie ortodoxă din Monarhia de Habsburg și, în consecință, a fost urmată nu numai de românii din Bucovina, din Transilvania sau din România, ci și de ucraineni, sârbi și bulgari¹⁰⁶. Cursurile acestei facultăți, ca de altfel din întreaga universitate, se făceau în spiritul toleranței, al înțelegerii, al respectului interconfesional și interetnic. Ele contribuiau la sădirea acestor sentimente în rândul românilor, dar și al celorlalte etnii din provincie, ducând la crearea mitului, Cernăuți – oraș al toleranței¹⁰⁷.

La scurt timp de la inaugurarea Universității din Cernăuți, studenții români de aici s-au grupat în jurul societății academice „Arboroasa”. Această societate, cu un pronunțat caracter național, a avut însă o viață scurtă, fiind desființată de autoritățile habsburgice în 1877, în urma unei telegrame trimise primarului de Iași, prin care comitetul societății se declara solidar cu manifestațiile antihabsburgice, organizate în acest oraș. Membrii comitetului, în frunte cu viitorul renumit compozitor bucovinean Ciprian Porumbescu, au fost întemnițați și li s-a intentat un proces, ce a impresionat negativ opinia publică românească din Bucovina¹⁰⁸. Pe fundamentul vechii asociații, în 1878 studenții români vor întemeia noua societate academică „Junimea”, care va dăinui până la începutul celui de-al Doilea Război Mondial. Noua societate a avut și ea un pronunțat caracter național și a desfășurat, în decursul îndelungatei sale existențe, numeroase acțiuni menite să promoveze cultura și literatura română, în rândurile membrilor săi, dar și a societății românești bucovinene, în general¹⁰⁹. Din inițiativa unor membri ai acestei societăți academice, în frunte cu Ion Nistor, de la începutul anului 1904, a apărut la Cernăuți o revistă literară și științifică, intitulată „Junimea Literară”. În jurul noii reviste, care își propunea răspândirea valorilor literaturii române în rândul

¹⁰³ *Alma Mater Francisco Josephina. Die Deutschsprachige Nationalitäten-Universität in Czernowitz. Festschrift zum 100. Jahrestag ihrer Eröffnung 1875*, Hrg. von Rudolf Wagner, München, 1975, p. 21 ff.

¹⁰⁴ Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 148–149; Ion Nistor, *op. cit.*, p. 216–218.

¹⁰⁵ George Bostan, *Der Beitrag der Universität Czernowitz zur Entwicklung der rumänischen Kultur und der ukrainisch-rumänischen Beziehungen*, în vol. Ilona Slawinski, Joseph P. Strelka (Hg.), *Glanz und Elend der Peripherie. 120 Jahre Universität Czernowitz*, Bern/Berlin/Frankfurt a.M./New York/Paris/Wien, 1998, p. 123 și urm.

¹⁰⁶ Vladimir Trebici, *Facultatea de Teologie din Cernăuți (1875–1940) și importanța sa ecumenică*, în „Glasul Bucovinei”, Cernăuți/București, tom II, nr. 1/1995, p. 52–53.

¹⁰⁷ Otfried Kotzian, *Die Bedeutung der Universität für den „Mythos Czernowitz”*, în vol. Ilona Slawinski, Joseph P. Strelka (Hg.), *Glanz und Elend der Peripherie*, p. 15–17.

¹⁰⁸ Comeliu Crăciun, *Societăți academice din Bucovina. Arboroasa și Junimea*, Oradea, 1997, p. 37 și urm.

¹⁰⁹ Mihai-Ștefan Ceaușu, *op. cit.*, p. 49.

românilor din Bucovina, informarea publicului asupra progreselor culturii române, încurajarea scriitorilor bucovineni și a tinerelor talente literare etc., s-au grupat majoritatea tinerilor intelectuali români, care, fără a aparține de vreo grupare politică, puneau pe prim-plan ideea națională și nutreau sentimente iredentiste. Acest fapt a făcut ca gruparea de intelectuali din jurul „Junimii Literare” să aibă un rol important, la sfârșitul Primului Război Mondial, în unirea Bucovinei cu România¹¹⁰.

Odată cu dezvoltarea vieții politice în cadrul autonomiei provinciale, Cernăuții își vor întări pentru românii bucovineni valoarea simbolică de centru politic național, care, în timp, va căpăta noi valențe. În orașul capitală a provinciei se vor manifesta și vor acționa majoritatea oamenilor politici români, din a doua jumătate a secolului XIX și de la începutul secolului XX, de talia unui Eudoxiu Hurmuzaki, Alexandru Petrino, Ioan Mustață, Alexandru Vasilco, Iancu Flondor, Aurel Onciul, George Grigorovici ș.a., care au acționat în direcția propășirii politice, culturale sau economico-sociale a românilor bucovineni.

Dinamica dezvoltării social-economice a societății românești a impus și o anumită dinamică a vieții politice românești din Bucovina. Astfel, dacă pe parcursul deceniilor șapte și opt românii vor fi grupați în două facțiuni politice, ce reproduceau la nivel provincial cele două mari curente politice din monarhie, cel centralist și cel federalist¹¹¹, treptat, pe măsura clarificărilor politice și a lărgirii bazei sociale, a apărut ideea necesității unui partid propriu românesc. Primul pas în această direcție a fost făcut după înființarea în anul 1885, în Cernăuți, a uniunii politice „Concordia”. În urma unei mari adunări politice a românilor bucovineni, ce a avut loc în Cernăuți, în anul 1892, în orașul capitală a provinciei se constituie în același an, pe suportul societății „Concordia”, Partidul Național Român din Bucovina¹¹². Noul partid românesc își propunea să promoveze o mai mare solidaritate a românilor în afacerile politice naționale și în cele cultural-bisericești. Ca organ de presă, acesta avea ziarul „Gazeta Bucovinei”, ce apărea în orașul Cernăuți¹¹³.

Puternicele frământări din sânul elitei politice și al mișcării naționale românești, ce au avut loc în ultimul deceniu al secolului XIX și în primele ale celui următor, pe fundalul luptei pentru transferarea monopolului puterii politice dinspre moșierime, în mare parte de origine nobilă, spre burghezie, au dus la desființări și înființări repetate a Partidului Național Român și au determinat apariția, în Cernăuți, unor noi partide românești, de diverse orientări, precum Partidul Conservator condus de Ioan von Wolczinski, Partidul Poporal ce l-a avut în frunte pe Iancu cavaler de Flondor, Partidul Democrat întemeiat de Aurel Onciul sau Partidul Social-Democrat aflat sub diriguirea lui George Grigorovici ș.a.¹¹⁴. Fărâmițarea aceasta politică nu a fost o caracteristică doar a românilor, ci ea poate fi întâlnită și în cazul celorlalte naționalități din provincie, durând până la sfârșitul Imperiului austro-ungar.

Pe acest fundal, în preajma Primului Război Mondial apare gruparea tinerilor intelectuali din jurul profesorilor Ion Nistor și Sextil Pușcariu, de la Universitatea din Cernăuți, care nutrivă ideile iredentiste, privitoare la rezolvarea problemei naționale prin alipirea Bucovinei la Regatul României, va căuta să și le materializeze odată cu izbucnirea

¹¹⁰ Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 216–229.

¹¹¹ Mihai-Ștefan Ceașu, *Parlamentarism...*, p. 233 și urm.

¹¹² Erich Prokopowitsch, *Die rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Dacoromanismus*, Köln-Graz, 1965, p. 59–62.

¹¹³ Ioan Cocuz, *Presa românească în Bucovina (1809–1944)*, Suceava, 1993, p. 24.

¹¹⁴ Mihai-Ștefan Ceașu, *op. cit.*, p. 343 și urm.

războiului. În calitate de refugiați pe teritoriul statului român, aceștia vor desfășura o intensă activitate propagandistică în favoarea intrării României în război de partea Antantei, unii luptând chiar ca voluntari în cadrul armatei române. Propaganda refugiaților, în frunte cu Ion Nistor, în favoarea realizării unității românești va atinge apogeul la sfârșitul războiului¹¹⁵.

În istoria națională și în mentalul colectiv românesc, orașul Cernăuți a rămas și va rămâne drept locul unde, pe fundalul dramaticelor evenimente din toamna anului 1918, generate de prăbușirea Monarhiei de Habsburg, românii și-au exprimat deschis voința de unire. Astfel, după ce pe 27 octombrie, sub conducerea neobositului naționalist Iancu Flondor, aici s-a ținut marea adunare națională a românilor bucovineni, care proclamându-se Constituantă, a hotărât în numele suveranității naționale unirea Bucovinei cu celelalte provincii românești din imperiu, ceva mai târziu, sub presiunea evenimentelor generate de revendicările teritoriale ucrainene și de intervenția trupelor române, la 28 noiembrie 1918, în același oraș să se întrunească Congresul General al românilor bucovineni, care a decis unirea necondiționată a Bucovinei cu Regatul României¹¹⁶.

În timpul stăpânirii românești, din perioada interbelică, orașul Cernăuți, deși pierde din importanța de odinioară, în condițiile în care în România era doar un singur centru al puterii politice, cel de la București, rămâne ca un centru cultural deosebit de relevant pentru români.

În primul rând, a existat o puternică rețea școlară, grefată pe vechea rețea din perioada habsburgică, acum românizată, care a fost extinsă în această perioadă, în funcție de nevoile de instrucție ale societății. Astfel, pe lângă 29 de școli primare de stat, în perioada interbelică, în Cernăuți au funcționat școala normală de învățători și cea de învățătoare, Liceul „Aron Pumnul”, Liceul real ortodox de băieți „Mitropolitul Silvestru”, Liceul „Marele Voievod Mihai” și liceele de fete „Elena Doamna” și „Oltea Doamna”¹¹⁷.

Un loc și un rol deosebit, în creșterea gradului de cultură și civilizație a locuitorilor români din fosta provincie Bucovina și din zonele învecinate, a revenit acum Universității din Cernăuți, care a fost inaugurată, în octombrie 1920, în prezența regelui și a guvernului României, ca universitate românească, adăugând celor trei facultăți existente o nouă facultate de științe¹¹⁸. În perioada administrației românești, în vederea desfășurării unor activități de cercetare aprofundate, pe lângă Facultatea de filozofie și litere s-a înființat un Institut de istorie și limbă română, iar pe lângă Facultatea de științe, mai multe institute, precum: Institutul de botanică, Institutul de geografie, Institutul de fizică experimentală etc. Institutul de istorie și limbă a editat, începând din 1924 și până în 1939, buletinul „Codrul Cosminului”, în care s-au publicat, de profesorii: Ion Nistor, Vasile Grecu, Leca Morariu ș.a., valoroase studii de istorie, literatură și filologie¹¹⁹. În același timp, pentru dezvoltarea învățământului universitar cernăuțean și cuprinderea unui număr sporit de studenți, în anul 1935 a fost construită o nouă clădire a universității¹²⁰.

¹¹⁵ Idem, *Ion Nistor, luptătorul pentru unirea Bucovinei cu România*, în vol. Alexandru Zub (ed.), *Ion Nistor (1876–1962)*, Iași, 1993, p. 113–121.

¹¹⁶ Ion Nistor, *Unirea Bucovinei 28 noiembrie 1918. Studiu și documente*, București, 1928, p. 55 și urm.

¹¹⁷ Constantin Loghin, *Cernăuții*, Cernăuți, 1936, p. 65–74.

¹¹⁸ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, p. 411–414.

¹¹⁹ R. Cădea, *Învățământul superior*, în vol. Ion Nistor (ed.), *Zece ani de la unirea Bucovinei. 1918–1928*, Cernăuți, 1929, p. 272–276; Radu Grigorovici, *Școala de fizică de la Cernăuți (1918–1944)*, în „Glasul Bucovinei”, Cernăuți/București, 1/1995, p. 57–63; Ilona Slawinski, *Zur Geschichte der Universität Czernowitz nach 1940*, în vol. Ilona Slawinski, Joseph P. Strelka (Hg.), *Glanz und Elend der Peripherie*, p. 52–53.

¹²⁰ Astfel, în anul 1936/37 au fost înscriși la Universitatea din Cernăuți 2.267 de studenți față de 1.198 în anul 1913/14. Vezi Vlad Bănățeanu și Eitel Knittel, *Ghidul turistic, istoric și balnear al Bucovinei*, Cernăuți, 1940, p. 65.

În anul 1924, orașul Cernăuți s-a îmbogățit cu o nouă instituție de învățământ superior, menită să sporească faima culturală a orașului: Conservatorul de muzică și artă dramatică. Din păcate, însă această instituție de cultură nu a avut o viață prea lungă, Conservatorul fiind desființat ca instituție de stat în vara anului 1935¹²¹. Totuși, conservatorul a continuat să existe ca instituție particulară până la începutul celui de-al Doilea Război Mondial.

O evoluție la fel de dramatică a cunoscut și Teatrul din Cernăuți. După ce modernul teatru orășenesc german, ridicat în anii 1904–1905 din banii provinciei Bucovina și ai orașului Cernăuți, a fost românizat într-o manieră forțată de guvernul liberal, în anul 1922, și transformat în Teatru național românesc, a durat o perioadă de câțiva ani, până în 1925, când acesta a primit o trupă permanentă capabilă să desfășoare o activitate teatrală românească de bună calitate¹²². În această formă, Teatrul Național din Cernăuți și-a continuat activitatea vreme de peste un deceniu, în care a reputat numeroase succese scenice, până la 31 martie 1935, când a fost desființat din motive financiare. Clădirea teatrului a trecut în administrarea primăriei orașului, adăpostind sporadic spectacole răzlețe, organizate de diferite companii teatrale aflate în turneu în Cernăuți¹²³.

În Cernăuții perioadei interbelice, pe fondul unei activități literare mai vechi desfășurate de cercul scriitoricesc din jurul revistei „Junimea Literară”, a apărut mișcarea literar-poetică „Iconar”, fondată de o serie de tineri scriitori în frunte cu Mircea Streinul, socotit a fi primul poet modern al Bucovinei, Iulian Vesper, Ion Roșca, George Drumur ș.a. Noua mișcare literară, denumită generic de marele istoric literar român, George Călinescu, drept „suprarealismul bucovinean”¹²⁴, ce grupa toată tânăra generație de literați bucovineni, își propunea să schimbe literatura română, în sens novator, nu numai la nivel provincial, ci și național, prin abandonarea funcției militante, de conservare a identității etnice și o reconstrucție a demersului poetic sub semnul autonomiei estetice¹²⁵.

După ce în timpul stăpânirii sovietice, o lungă perioadă de timp, pe fundalul politicii de rusificare și de reprimare a oricăror tendințe naționale, românii din nordul Bucovinei și din orașul Cernăuți nu și-au putut manifesta identitatea națională decât sporadic și numai în plan literar¹²⁶, la sfârșitul acestui regim, orașul și-a recăpătat valoare simbolică de centru național, cultural și politic al românilor bucovineni, odată cu înființarea în mai 1989 a Societății pentru cultura românească „Mihai Eminescu”. Această societate cultural-națională din Cernăuți a militat și militează în direcția redeșteptării conștiinței naționale, a cultivării limbii, culturii, artei și istoriei naționale în rândul românilor din zonă, elaborând chiar, în 1992, un plan de dezvoltare națională a românilor din regiunea Cernăuți, menit să asigure minorității naționale românești de aici drepturi cultural-naționale și politice, în cadrul noului stat ucrainean¹²⁷.

¹²¹ Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 75–76.

¹²² G. Rotică, *În slujba gândului și sufletului românesc. Slova, Muzica, Teatrul*, în vol. Ion Nistor (ed.), *Zece ani de la unirea Bucovinei. 1918–1928*, p. 238–239.

¹²³ Constantin Loghin, *op. cit.*, p. 95.

¹²⁴ George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a, București, 1988, p. 906.

¹²⁵ Gheorghe Hrimiuc, *Gruparea poetică Iconar*, în vol. Andrei Corbea, Micael Astner (ed.), *Kultur-landschaft Bukowina. Studien zur deutschsprachigen Literatur des Buchenlandes nach 1918*, Iași, 1990, p. 214–220; Mircea Diaconu, *Poezia iconaristă. Câteva disocieri*, în „Glasul Bucovinei”, 3/1994, p. 78 și urm.

¹²⁶ Ștefan Hostiuc, *Poezia română postbelică din nordul Bucovinei: generații și paradigme*, în „Glasul Bucovinei”, 3/1994, p. 87–89.

¹²⁷ Grigore Bostan, *Aspecte din activitatea Societății „Mihai Eminescu”*, în „Glasul Bucovinei”, 3/1994, p. 150 și urm.

Toată această îndelungată evoluție istorică a orașului Cernăuți, cu nenumărate lumini și umbre, de strălucire și de decădere, sub mai multe stăpâniri și regimuri politice, ne conduce spre concluzia că acest oraș a rămas și va rămâne pentru români un loc al memoriei cu valoare de simbol național, care și-a păstrat mereu, în pofida tuturor vitregiilor istoriei, rolul de principal centru național, politic și cultural al românilor bucovineni.

CZERNOWITZ TOWN AND ITS NATIONAL, POLITICAL
AND CULTURAL IMPORTANCE FOR THE ROMANIANS
(Summary)

Keywords: Czernowitz, Bukovina, Moldavia, Austrian Empire, Romania, Romanians, cultural institutions, political parties, cultural and national emancipation.

The present study addresses the historical evolution of the city of Czernowitz, starting with the position held within the state of Moldavia, from the early Middle Ages until its annexation by the Austrian Empire, at the beginning of the last quarter of the 18th century, in order to insist afterwards on the period as it was under Habsburg rule, and finally make some remarks on its situation during the period between the two world wars, when it was part of Romania. Since 1775 and until 1918, as the capital city of the province of Bukovina, Czernowitz was the prime focus for the Romanians in the province, here residing the provincial administration, the Bukovina Diet, the Episcopate and later the Orthodox Metropolis, as well as the educational and cultural institutions, headed by the high school and the university. In 1862, the Romanian elite in Czernowitz founded "The Society for Romanian Literature and Culture in Bukovina", which together with the student societies, such as "Junimea" ("The Youth"), had an important role in the cultural and national emancipation of the Bukovina Romanians. The refuge here of a part of the Moldavian political elite in 1821 and 1848, as well as the contact with the Bukovina Romanian leaders helped strengthen the national solidarity. Here the main Romanian political groups and parties have existed, as well as their leaders, who have activated in the spirit of national defence and promotion of the national rights. Later, in the fall of 1918, at the time of Austria-Hungary's collapse, Romanian national movement leaders meeting in Czernowitz proclaimed the union of Bukovina with Romania.

HADRIAN GORUN*

**GUVERNUL ALEXANDRU AVERESCU ȘI ALIANȚA CU ANTANTA
ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL.
MĂRTURII DOCUMENTARE FRANCEZE**

Situația militară a Antantei pe frontul oriental s-a deteriorat în vara și în toamna anului 1917. La baza acestei înrăutățiri a stat în principal evoluția stării de lucruri interne din Rusia, care s-a repercutat negativ asupra capacității combative a armatei ruse. Revoluția din februarie 1917 a determinat dezvoltarea crescândă a unui val de pacifism în interiorul său. Spiritul pacifist a devenit cvasigeneral după 25 octombrie / 7 noiembrie 1917, moment în care partidul bolșevic a acaparat puterea la Petrograd pe calea revoluției. Militarii fostei armate țariste nu doar că refuzau cu obstinație să mai opună orice rezistență, dar se și dedau la tot felul de acte reprobabile. Tendința de contagiune revoluționară era indiscutabilă, militarii ruși care se retrăgeau în dezordine dorind să provoace agitații. Efectivele române erau nevoite să depună eforturi suplimentare considerabile pentru a reduce consecințele nefaste care au decurs din vidul creat pe front prin retragerea rusă. Pe de altă parte, datorită faptului că, din toamna lui 1917, autoritățile ruse au început să intercepteze transporturile materialelor de război destinate României, armata română ducea lipsă și de armamentul indispensabil pentru purtarea cu succes a operațiunilor. Privată atât de sprijin material, cât și de ajutor militar, România se vedea pusă într-o situație ingrată. Armistițiul pe care cabinetul român l-a încheiat cu Puterile Centrale la 9 decembrie 1917 a fost rezultatul unei procesualități firești în evoluția evenimentelor politico-militare, o urmare logică a armistițiului Rusiei cu inamicul, semnat la Brest-Litovsk la începutul aceleiași luni. Armistițiul de la Focșani a fost prezentat în mod oficial de către autoritățile de la Iași drept un act cu caracter pur militar, impus prin forța circumstanțelor defavorabile. Acțiunea armată urma a fi reluată de îndată ce situația se va fi ameliorat. Atmosfera de anarhie și dezordine care domnea în rândul trupelor ruse în iarna 1917/1918 s-a reflectat și în corespondența dintre șeful misiunii militare franceze în România, generalul Henri Mathias Berthelot, și ministrul de război, în același timp președinte al Consiliului de Miniștri al Franței, Georges Clemenceau. Astfel, ca urmare a cazurilor numeroase de jaf în care au fost implicați soldații ruși dezertori de pe front, guvernul român a decis să adopte măsuri pentru a menține ordinea și a restabili liniștea în țară¹.

George Barclay, ministrul Marii Britanii la Iași, transmitea Foreign Office-ului, la începutul lui 1918, că, în împrejurările armistițiului încheiat de către ruși, armatele

---

* Lector dr., Universitatea „Constantin Brâncuși” din Târgu-Jiu.

¹ Service Historique de l'Armée de Terre (în continuare, SHAT), Conseil Supérieur de Guerre, Carton 4N40, D. 3, telegrama nr. 1077, din 19 decembrie 1917, a generalului Berthelot către ministrul de război.

austro-ungare se vedeau în situația de a înainta nestingherite până ce aveau să îi încercuiască pe români, ale căror flancuri au fost lăsate complet neprotejate². Agitațiile în continuă amplificare, care au cuprins trupele ruse, au determinat guvernul României să adopte măsuri în direcția contracarării lor. Bunăoară, a fost dispersat centrul bolșevic al armatei a 4-a de la Roman fără a se produce vărsare de sânge³.

În noile condiții datorate împrejurărilor ostile, era vital pentru Aliați ca armistițiul semnat la Focșani să nu degenereze într-o pace separată imediată. Pentru a consolida capacitatea combativă și voința de luptă a românilor în fața refuzului rușilor de a continua rezistența, Antanta a luat în calcul recrutarea unor trupe cehe și poloneze pe teritoriul ucrainean. Acestea erau menite să sprijine armata română⁴. La 4 ianuarie 1918, președintele Franței Raymond Poincaré a scris regelui Ferdinand al României, adresând felicitări pentru rapiditatea și energia cu care au fost reprimite tentativele de dezordine și dezorganizare. Poincaré își exprima speranța că, în acele împrejurări, România își va prezerva întreaga sa libertate de decizie și că rămânând fidelă „tradițiilor sale de patriotism și onoare, ea va refuza orice înțelegere cu inamicii comuni”. În aceeași ordine de idei, Poincaré a anunțat că Franța, în deplin acord cu Anglia și SUA, proceda la eforturi în sudul Rusiei pentru a grupa și a fortifica acolo toate elementele care puteau oferi un suport armatei române. Președintele francez a adăugat că, apărând teritoriul românesc, trupele regale vor contribui la victoria generală a Aliaților. Succesul Antantei se va realiza mai lent și mai dificil dacă România va înceta definitiv lupta⁵. Acțiunile de subminare, la care recurgeau efectivele ruse de pe frontul românesc contaminate de morbul bolșevic, transpar din corespondența lui Berthelot cu Clemenceau. În 23 ianuarie 1918, liderul misiunii militare franceze se plângea că „de trei zile rușii obstrucționează în Basarabia, opresc circulația trenurilor și interceptează complet aprovizionarea”⁶. Cu toate acestea, reprezentanții diplomați și militari ai Franței în România continuau să aibă atitudinea cea mai intransigentă dintre Aliați în raporturile cu autoritățile de la Iași, socotind de cuviință ca România să continue rezistența militară. Ministrul plenipotențiar Charles de Saint-Aulaire a afirmat în timpul discuțiilor sale cu guvernul Brătianu că el nu a încetat să dețină monopolul demersurilor amenințătoare și al celor mai dure exigențe, de aici luând naștere o situație foarte dificilă pentru România, pentru legația Franței și misiunea militară franceză. Ele atrăgeau resentimentele și indignarea partizanilor tot mai numeroși ai păcii⁷. La rândul său, generalul Berthelot a exprimat opinia că rezistența armată a României era posibilă până la finele lui aprilie chiar și fără aportul soldaților ruși. Generalul francez a calculat că inamicul era nevoit să mai aducă încă 10 divizii competitive pentru a putea forța linia întărită a Siretului și a-i respinge pe români în Rusia. În schimb, ministrul britanic la Iași, Sir George Barclay, s-a alarmat și a sesizat potențialul pericol care plana asupra României. El a notat încă din 16 ianuarie 1918, într-un raport către Foreign Office, că „aceste 18 divizii românești ar putea ține frontul actual împotriva forțelor inamice de acum. Dar când Rusia încheie pace, aceasta

² George Cipăianu, *La răscruce (toamna anului 1917 – primăvara lui 1918). Marea Britanie și încheierea de către România a unei păci separate*, Oradea, Editura Cogito, 1993, p. 62.

³ SHAT, Conseil Supérieur de Guerre, Carton 4N40, D. 3, telegrama nr. 1122, din 25 decembrie 1917 a șefului misiunii militare franceze în România.

⁴ Archives du Ministère des Affaires Étrangères Français (în continuare, AMAEF), Série Guerre 1914–1918, Roumanie, D. 357, f. 114.

⁵ Idem, D. 349, f. 37.

⁶ *General Berthelot and Romania. Mémoires et correspondance 1916–1919*, edited by Glenn E. Torrey, New York, Columbia University Press, 1987, p. 147–148; *apud* G. Cipăianu, *op. cit.*, p. 66.

⁷ AMAEF, Guerre 1914–1918, Roumanie, D. 349, f. 85.

va degaja în jur de 90 de alte divizii dușmane, care ar putea fi aduse aici. De aceea, este evident că armata română va fi la discreția inamicului. Este imposibil să se fixeze o limită în timp pentru această rezistență, căci totul depinde de acțiunea inamicului care are inițiativa⁸.

Într-adevăr, încheierea armistițiului ruso-german în decembrie 1917 la Brest-Litovsk constituia doar o etapă tranzitorie către încheierea păcii separate definitive de către Consiliul Comisarilor Poporului. În urma acesteia, România era plasată într-o postură extrem de dificilă, găsindu-se practic descoperită în fața adversarilor.

Miniștrii aliați în România erau de părere că Puterile Centrale aveau un interes mult mai mare să încheie o pace separată cu Ucraina decât cu Rusia sovietică, întrucât procedând în acest fel și-ar fi procurat înlesniri de aprovizionare. În cazul în care negocierile de pace între Ucraina și Puterile Centrale s-ar întrerupe, cea dintâi nu ar dispune în respectivul moment de trupe suficiente pentru a-și asigura propria apărare și a-i mai ajuta și pe români⁹. Faptul că nici trimiterea scontată a diviziilor cehe nu mai părea realizabilă crea impresia perfect justificată de izolare totală și definitivă¹⁰.

De îndată ce Rada Ucraineană a încheiat pacea cu Puterile Centrale la începutul lui februarie 1918, Ucraina a încetat să mai reprezinte o zonă-tampon pentru statul român. Puterile Centrale erau pe punctul de a încercui complet România. În 10 februarie, trupele bolșevice au invadat teritoriul ucrainean și au ocupat Kievul. În cadrul Antantei s-au delimitat două atitudini distincte față de România în eventualitatea încheierii păcii separate de către aceasta. Pe de o parte, s-au conturat pozițiile foarte clare ale Franței și Italiei, cabinetele acestor țări dând instrucțiuni categorice în direcția respingerii oricăror inițiative de pace. Pe de altă parte, avem de-a face cu atitudinea Angliei, care nu era definită cu o fermitate identică cu a celorlalți parteneri din cadrul alianței. Dacă Saint-Aulaire și Carlo Fasciotti primeau directive ferme, în schimb ministrul britanic, Barclay, se plângea de echivocul și tonul evaziv al telegramelor primite de la Londra¹¹.

Într-o întrevvedere avută la 26 ianuarie/8 februarie cu miniștrii puterilor aliate la Iași, Ion I. C. Brătianu, încă prim-ministru în acea zi, a considerat ca România avea de ales între trei soluții, anume pacea separată, ruptura imediată cu Puterile Centrale sau purtarea unor tratative de pace cu scopul de a câștiga timp. Premierul a adăugat că el nu accepta să păstreze puterea decât dacă a doua soluție era adoptată. El se gândea că, între timp, un eveniment fericit precum reconcilierea cu maximaliștii sau agravarea crizei monarhiei dualiste austro-ungare ar putea modifica întru câtva starea de fapt cu totul defavorabilă. Miniștrii aliați au declarat în numele cabinetelor lor că Antanta se pronunța împotriva oricărei negocieri de pace. Ei au adăugat că nu existau decât două căi, pacea sau războiul, negocierile putând conduce la încheierea apropiată a unei păci separate¹².

Armistițiul pe care România îl semnase la 9 decembrie 1917 la Focșani urma să expire la 14 februarie 1918. Dacă nu era denunțat cu șapte zile înainte, el urma să fie prelungit automat. Însă, la 5 februarie, Puterile Centrale – foarte interesate în obținerea unei păci generale pe frontul de est – au expediat cabinetului român un ultimatum, cerându-i insistent să demareze negocieri pentru o pace separată.

⁸ G. Cipăianu, *op. cit.*, p. 64–65.

⁹ AMAEF, Guerre 1914–1918, Roumanie, D. 358, f. 231.

¹⁰ *Ibidem*, f. 254.

¹¹ G. Cipăianu, *op. cit.*, p. 78, 93.

¹² SHAT, Conseil Supérieur de Guerre, Carton 4N40, telegrama identică nr. 248, din 8 februarie 1918 a miniștrilor SUA, Franței, Angliei și Italiei la Iași.

Stephen Pichon, ministrul afacerilor externe al Franței, l-a rugat pe șeful legației române din Paris, Victor Antonescu, să comunice la Iași faptul că guvernul francez nu putea accepta din partea României nici pace separată, nici tratative în acest sens. Ion I. C. Brătianu urma a fi încurajat să reziste tentațiilor de pace negândită și amenințărilor germane¹³. Totuși, în cadrul unei ședințe de guvern din 7 februarie 1918, Brătianu a fost de părere că, pentru a ieși din situația existentă, regele Ferdinand trebuia să aleagă între constituirea unui guvern care și-ar asuma responsabilitatea de a reîncepe imediat operațiunile militare și formarea unui cabinet care ar încheia pace. În prima variantă, premierul în exercițiu nu vedea multe șanse de reușită. În cele din urmă, Consiliul de Miniștri care analiza ultimatumul lui Mackensen nu a fost în măsură să adopte nicio decizie, iar Brătianu și-a prezentat demisia. Știind că totul evolua către o pace separată fără aprobarea Aliaiților, el nu avea altă ieșire¹⁴.

Noul președinte al Consiliului de Miniștri al României, Alexandru Averescu, a mărturisit că în cazul în care se va confrunta cu riscul unei înfrângeri zdrobitoare, care între altele va face de nesuportat condițiile impuse de germani, va fi constrâns finalmente să încheie pace. El a adăugat că regele mai degrabă ar fi fost dispus să abdice decât să ratifice o pace care ar putea periclita interesele propriului popor. Aliaiții s-au mărginit să dea asigurări generale guvernului român, asigurări ce stipulau că Antanta va proceda la acțiuni energice pe fronturi și va aplatiza conflictul dintre România și maximaliștii de la Petrograd. Dar presiunea germană creștea continuu, iar situația se deteriora cu repeziune în concordanță cu evoluția evenimentelor din Rusia de Sud¹⁵.

Întreaga acțiune diplomatică a guvernului Alexandru Averescu s-a desfășurat în jurul tratatelor cu Puterile Centrale, dar și a eforturilor diplomatice depuse pentru a nu rupe solidaritatea cu Aliaiții. Pentru a consolida poziția țării sale în alianță, premierul român solicita Parisului și Londrei: reînnoirea tratatului din 4/17 august 1916; obținerea recunoașterii tratatului respectiv și de către președintele american Woodrow Wilson; ajutor financiar; o ofensivă aliată cu scopul de a slăbi presiunea inamică asupra României. Averescu a primit promisiuni în legătură cu reînnoirea tratatului din 1916 și în privința ajutorului financiar. Cu toate acestea, nu i s-a dat un răspuns categoric cu privire la posibilitatea recunoașterii convențiilor politice și militare de către președintele SUA. Miniștrii puterilor aliate din capitala României apreciau, la 10 februarie 1918, că era de așteptat ca tratativele între guvernul Averescu și Puterile Centrale să ducă la pace separată, în scurt timp, dacă Antanta nu va proceda la inițiative menite să modifice situația într-o manieră decisivă. Conte de Saint-Aulaire, Sir George Barclay, Carlo Fasciotti și Charles Vopicka au primit, de fapt, recomandări pentru a întreprinde un demers colectiv pe lângă rege. Ei aveau să declare acestuia că puterile aliate, menținând toate angajamentele luate față de România, nu vor încheia pace până ce unitatea acesteia nu va fi îndeplinită. Pe de altă parte, tot ceea ce se va întâmpla în teritoriul invadat va fi considerat nul și neavenit de către Aliaiți. Puterile aliate se angajau să declanșeze o puternică ofensivă pe frontul occidental, pe cel italian și, pe cât posibil, pe frontul balcanic, în cazul în care România, rupând armistițiul de la Focșani, ar fi amenințată cu zdrobirea¹⁶.

În 16 februarie 1918, generalul Alexandru Averescu a dat de înțeles miniștrilor aliați la Iași că România a fost copleșită de dificultăți, ca urmare a izolării complete și a

¹³ AMAEF, Guerre 1914–1918, Roumanie, D. 349, f. 204.

¹⁴ G. Cipăianu, *op. cit.*, p. 97.

¹⁵ *Ibidem*, p. 98.

¹⁶ SHAT, Conseil Supérieur de Guerre, Carton 4N40, D. 4, telegrama identică nr. 2765, din 10 februarie 1918 a miniștrilor Marii Britanii, SUA, Franței și Italiei la Iași.

imposibilității de a primi un ajutor direct. El a mai menționat că opinia publică din România nu vedea altă ieșire decât pacea. Președintele Consiliului român de Miniștri a mai precizat că opinia publică din România nu întrezărea altă ieșire decât pacea. Averescu era conștient de misiunea cu totul aparte care incumba cabinetului său, anume salvarea existenței statului român, cu atât mai mult cu cât noi sacrificii din partea acestuia nu ar servi cauzei puterilor aliate. Premierul României a exprimat dorința de a nu accepta condiții umilitoare pentru țară. El a făcut apel la bunăvoința și la simpatia guvernelor aliate, fără a solicita totuși, precum predecesorul său, păstrarea angajamentelor în ipoteza unei păci separate. Pentru a evita orice aparență de aderare la principiul tratativelor cu inamicul, miniștrii aliați nu au cerut nicio precizare în acest sens¹⁷. Ei socoteau că era absurd să pretindă României, în condițiile izolării și ale stării critice în care se găsea, să lupte până la ultimul om, iar obligațiile asumate față de ea să fie eludate, neputând să i se ofere niciun ajutor inclusiv în caz de retragere în Rusia. Diplomații Antantei estimau că, în eventualitatea în care germanii vor impune condiții draconice de pace, ei vor face, indirect, un important serviciu Antantei, care va câștiga astfel timpul necesar pentru adoptarea măsurilor în direcția refacerii rapide a armatei române¹⁸.

În aceeași zi, generalul Berthelot se arăta sceptic în privința probabilităților ca armata română să continue rezistența. El sublinia următoarele: „deși guvernul dezminte, am căpătat certitudinea că negocierile de pace au început deja; nu mai este decât o chestiune de zile pentru ca această pace să fie semnată. Propaganda pacifistă împotriva căreia protestez de două luni nu mai este doar tolerată, ci încurajată, în vreme ce oamenii care mai cred în reluarea războiului își fac pure iluzii”¹⁹.

După ce a purtat discuții la București cu miniștrii de externe ai Germaniei și Austro-Ungariei, Richard Kühlmann și respectiv Ottokar Czernin, prim-ministrul Averescu s-a arătat optimist, apreciind – poate mai mult pentru a menaja suspiciunile Aliaților – că existau trei șanse din patru pentru reluarea ostilităților. Însă el a continuat o idee expusă anterior chiar de către reprezentanții Antantei, anume limitarea temporală a rezistenței române la maximum două luni, precum și imposibilitatea absolută de retragere în Rusia. De fapt, acolo guvernul român ar fi întâmpinat o ostilitate cvasigenerală mai ales după ce, la 13/26 ianuarie 1918, Consiliul Comisarilor Poporului a dispus ruperea unilaterală a relațiilor diplomatice cu România și arestarea membrilor legației din Petrograd, eliberați doar la intervențiile exprese și la presiunile venite din partea statelor Antantei. Chiar și având în vedere cele de mai sus, miniștrii puterilor aliate la Iași au tins să îl convingă pe Averescu că starea de lucruri în Rusia s-ar putea ameliora. Drept consecință, România ar obține avantaje dacă rezistența sa ar continua atâta vreme cât să-i permită să profite de pe urma eventualelor evenimente favorabile de pe alte fronturi²⁰.

La 1 martie 1918, președintele Consiliului de Miniștri al României s-a interesat pe lângă miniștrii aliați dacă tatonarea și prelungirea negocierilor cu Puterile Centrale nu ar prejudicia într-o mai mică măsură interesele noastre și ale Antantei. El a ținut să mai punteze că, în cazul unei păci impuse prin forța împrejurărilor potrivnice, România se va considera mereu unită cu Antanta. Cabinetul Averescu dorea însă să afle dacă la

¹⁷ AMAEF, Série Paix, Roumanie, D. 333, f. 17–18.

¹⁸ *Ibidem*, f. 28.

¹⁹ *General Berthelot and Romania...*, p. 156–157.

²⁰ SHAT, Conseil Supérieur de Guerre, Carton 4N40, D. 4, telegrama președintelui Consiliului de miniștri al Franței către ministrul afacerilor externe, nr. 3199, din 23 februarie 1918, semnată Foch; telegrama identică a miniștrilor aliați la Iași, nr. 328, din 27 februarie 1918.

congresul de pace, organizat cu prilejul încheierii ostilităților, va beneficia de sprijinul Alianților pentru a obține revizuirea unei asemenea păci. Erau vizate în principal condițiile relative la Dobrogea²¹, asupra căreia Puterile Centrale manifestau pretenții nedisimulate. Miniștrii Antantei au replicat referindu-se la necesitatea ca România să lupte până la capăt. Atunci Averescu a semnalat primejdia ca Antanta, prin intransigența pe care o manifesta, să determine adversitatea populației românești și să provoace, indirect, apropierea acesteia de germani²². Atât reprezentanții Alianților, cât și autoritățile române au căpătat convingerea că, fiind înlăturată orice posibilitate de retragere în Rusia, rezistența armată ar duce la o catastrofă națională și poate chiar la anexarea României, situație în care inamicul ar fi putut uzita rețeaua de căi ferate a țării și întregul material de război acaparat împotriva Alianților. În rândul cercurilor diplomatice și militare franceze, generalul Berthelot a fost printre cei dintâi care a observat și a conștientizat faptul că intransigența guvernului francez ar putea determina îndepărtarea României și pierderea încrederii acesteia în Franța²³. Chiar dacă președintele Consiliului de Miniștri a declarat că nu dorește să semneze pacea decât în condiții onorabile, șeful misiunii militare franceze în România și-a exprimat convingerea că el va ceda în fața tuturor pretențiilor Puterilor Centrale. Pacea semnată de către Ucraina a adus trupele inamice chiar în spatele armatei române, situația devenind pe zi ce trecea tot mai disperată²⁴. Telegrafînd lui Stephen Pichon la Quai d'Orsay, Saint-Aulaire a precizat că s-a bucurat de sprijinul colegilor săi englez, american și italian în demersurile sale împotriva unei păci separate a României. Însă reprezentanții Marii Britanii și SUA nu au primit instrucțiuni clare în această privință și de aceea s-au văzut oarecum nevoiți să renunțe la linia intransigentă²⁵. Nu fără temei, diplomația puterilor aliate a tins să acrediteze opinia că României i s-ar fi impus condiții de pace mai puțin dure în cazul în care ar fi acceptat să porceadă la negocieri încă din debutul tratatelor de la Brest-Litovsk. Atunci, o pace separată încheiată de către guvernul român ar fi fost mult mai avantajoasă intereselor Puterilor Centrale.

Observăm o diferență și o deosebire de atitudine între ministrul Franței în capitala României, Charles de Saint-Aulaire, și cabinetul de la Paris. Bunăoară, în 3 martie 1918, Saint-Aulaire considera că a sosit momentul ca executivul român să dispună de întreaga libertate de decizie. Dacă România va continua lupta, ofițerii francezi vor avea datoria de a lupta până la capăt alături de români. Dacă din contră va hotărî să încheie pace, Antanta va trebui să accepte că România se afla într-o situație tragică, fără ieșire, după ce își îndeplinesc în mod loial îndatoririle ce decurgeau din statutul său de aliat. Saint-Aulaire chiar a accentuat poziția sa conciliatoare, afirmând că Parisul a deținut inițiativa și monopolul unei intransigențe în rândul puterilor Antantei. Această atitudine fusese calificată în România drept „egoism feroce”. Având în vedere aceste realități, Saint-Aulaire a solicitat ca președintele republicii, Poincaré, și prim-ministrul Clemenceau să adreseze regelui României și premierului Averescu telegrame cordiale, al căror efect să fie considerabil. Totodată, în opinia reprezentantului diplomatic francez în România, se impunea ca executivul de la Paris să își asume inițiativa unei declarații colective a țărilor Antantei prin care să proclame că puterile aliate considerau nulă și neavenită

²¹ AMAEF, Paix, Roumanie, D. 333, f. 95.

²² *Ibidem*, f. 96.

²³ *Ibidem*, f. 100–101, f. 106.

²⁴ SHAT, Conseil Supérieur de Guerre, Carton 4N40, D. 4, telegrama cifrată nr. 129, din 2 martie 1918, a șefului misiunii militare franceze în România către ministrul de război.

²⁵ *Ibidem*, telegrama nr. 344, din 2 martie 1918, semnată Saint-Aulaire.

această pace impusă prin violență și că vor proceda la revizuirea sa după victoria finală²⁶.

Sub influența ultimatumului și a presiunilor venite din partea Puterilor Centrale, cabinetul Averescu vedea orice tendință de a rezista ca inutilă și fatală. Finalmente, a luat decizia negocierilor în baza pretențiilor exprimate de către inamic. Una dintre condițiile preliminare *sine qua non* puse de către Puterile Centrale ca punct de pornire pentru tratative a fost cedarea Dobrogei. În aceste împrejurări, la 20 februarie/5 martie 1918, s-a parafat la Focșani prelungirea armistițiului cu Puterile Centrale cu încă 14 zile, iar la Buftea au fost semnate preliminarii de pace²⁷.

Alături de Saint-Aulaire, și-a temperat poziția intransigentă față de România generalul Berthelot, care era de părere că a sosit momentul ca Antanta să devină mai înțelegătoare, ținând seama de dificultatea în care se afla România. Cabinetului de la Iași trebuia să i se lase libertatea să decidă el însuși asupra liniei sale de conduită. În cazul semnării păcii, considera Berthelot, Aliații erau datori să pregătească o declarație comună prin care să își asume angajamentul de a revizui un tratat de pace impus în mod brutal și care nici măcar nu putea fi negociat. De asemeni, alte personalități militare franceze au adoptat o atitudine similară. Șeful Statului Major al armatei franceze Ferdinand Foch a împărtășit aceeași opinie, afirmând că România a intrat în război la insistențele aliate. În virtutea intereselor Antantei, era cu totul contraproductiv să i se solicite României un efort pe care nu era în măsură să îl depună. Se impunea ca Aliații să își manifeste în continuare sprijinul moral pentru România. Franța urma să ajungă la un *modus vivendi* cu celelalte guverne aliate, necesar pentru publicarea unei declarații colective în momentul imediat ulterior încheierii păcii²⁸.

Miniștrii aliați la Iași s-au pronunțat într-o manieră asemănătoare. Ei au propus, de comun acord, ca Antanta să opună „brutalității Puterilor Centrale o manifestare de simpatie călduroasă la adresa României”. Pentru a proteja pe viitor interesele puterilor aliate în România, miniștrii acestora la Iași au sugerat ca guvernele pe care le reprezentau să proclame oficial că pacea impusă României prin violență era considerată de către cele patru state nulă și neavenită și că Antanta își menținea sentimentele cele mai binevoitoare față de România, sentimente pe care le va dezvălui cu ocazia conferinței generale de pace. În acest context, miniștrii aliați reclamau din partea guvernelor lor permisiunea de a alege momentul și forma respectivei declarații²⁹.

Preliminariile de pace de la Buftea nu au fost privite favorabil de către guvernele Antantei. Reacția Parisului – care până atunci dăduse instrucțiuni categorice lui Saint-Aulaire în sensul respingerii oricăror tratative de pace – a fost semnalată de către șeful legăției române, Victor Antonescu. Acesta a relatat că atât la Clemenceau, cât și la Stephen Pichon a sesizat nemulțumire, dar nu și ostilitate. Cei doi oameni de stat francezi au căzut de acord că întreruperea colaborării pe plan militar nu trebuia să antreneze cu sine abandonarea legăturilor economico-financiare, culturale și intelectuale ale Franței și ale celorlalți aliați cu România. La rândul lor, Pichon și Clemenceau și-au nuanțat atitudinile. Cel dintâi s-a arătat mai tolerant și i-a promis lui Victor Antonescu

²⁶ AMAEF, Paix, Roumanie, D. 333, f. 107–108.

²⁷ SHAT, Conseil Supérieur de Guerre, Carton 4N40, telegrama identică a miniștrilor aliați la Iași, nr. 354, din 4 martie 1918; Paul Oprescu, *Întreruperea operațiilor militare pe frontul românesc (noiembrie 1917 – martie 1918) și relațiile României cu Aliații*, în *Studii și materiale de istorie modernă*, vol. VI, București, 1979, p. 177.

²⁸ SHAT, Conseil Supérieur de Guerre, Carton 4N 40, telegrama nr. 3824, din 4 martie 1918, a Șefului Statului Major al Armatei franceze către ministrul afacerilor externe, semnată Foch.

²⁹ AMAEF, Paix, Roumanie, D. 333, f. 138.

că Franța nu va renunța la politica sa tradițională în România, socotind că pacea va fi supusă revizuirii, numind-o „o nenorocire trecătoare”. În schimb, Clemenceau a fost adeptul unei linii dure, vorbind de capitulare³⁰.

De la Roma, ministrul României în Italia, Alexandru Lahovari, a primit asigurări din partea ministrului italian de externe că Italia compătinea România și deplângea imposibilitatea Aliaiților de a-i veni în ajutor. Charles Vopicka, ministrul SUA în România, a prezentat încă din 25 februarie 1918 o declarație în numele guvernului său, în care se specificau următoarele: 1) în orice tratat de pace la care SUA vor fi parte, integritatea politică și teritorială a României vor fi garantate; 2) poporul român va avea deplină putere de decizie asupra guvernului său; 3) guvernul SUA împreună cu guvernele statelor cobeligerante vor avea în vedere furnizarea mijloacelor necesare pentru susținerea guvernului și armatei române în interiorul sau în afara granițelor naționale ale României; 4) măsurile și acțiunile Puterilor Centrale sau ale aliaților acestora în teritoriul invadat al României vor fi considerate drept nule și neavenite, dacă vor afecta nefavorabil autoritatea României și a aliaților ei; 5) SUA sunt hotărâte să continue cu toate resursele lor lupta împotriva Puterilor Centrale. De fapt, în timp ce Germania și Austro-Ungaria căutau în acel moment să impună ideea că în estul Europei războiul se încheie definitiv, Aliaiții se gândeau că problemele răsăritene, în general, și situația României, în particular, vor suporta o reglementare la finele conflagrației³¹. După cum s-au temut statele Antantei, preliminariile de pace de la Bufta au reprezentat un pas către semnarea tratatului de pace cu Puterile Centrale la București în 24 aprilie/7 mai. Acel tratat însă nu a fost ratificat niciodată de către Parlament.

Dorind să atenueze efectul nedorit produs de respectivele preliminarii de pace, premierul Averescu a ținut să îi asigure pe miniștrii aliați la Iași că nicio cerere de livrare a materialului de război nu fusese formulată vreodată de către germani și că dacă o asemenea pretenție avea să fie enunțată, ar respinge-o. Averescu a ținut să mai precizeze că, acceptând să negocieze cu inamicul, el a avut în vedere în principal menajarea armatei române pentru viitor. Miniștrii puterilor aliate au luat notă de această declarație, dar s-au arătat destul de rezervați din pricina situației existente și a caracterului generalului Averescu³².

Telegrama circulară din 9 martie 1918 a ministrului de externe Stephen Pichon către ambasadorii și miniștrii francezi de la Londra, Washington, Roma și Le Hâvre a consemnat și totodată a confirmat starea de lucruri existentă în România: „Dușmanii noștri au impus acum României o pace de cuceriri teritoriale și de aservire economică [...]. În pofida curajului manifestat până acum de către armata română, în ciuda sfaturilor în favoarea rezistenței date până în ultima clipă de către Aliaiți d-lui Brătianu și succesorului său, din nefericire România este încercuită de inamicii săi, izolată prin ostilitatea maximaliștilor [...]. Este important să protestăm energic împotriva acestui nou abuz de forță și să proclamăm o dată în plus voința noastră de a reclama, cu prilejul păcii generale, revizuirea clauzelor acestui tratat”³³.

Ambasadorii și miniștrii francezi respectivi aveau să declare că guvernele aliate au constatat că Puterile Centrale au amenințat România cu împărțirea între Ungaria și Bulgaria, pretinzând să îi impună condiții de pace care, violând drepturile popoarelor, consacra rapturi teritoriale, spolieri și aservire economică inacceptabilă. Diplomații

³⁰ P. Oprescu, *op. cit.*, p. 174.

³¹ *Ibidem*, p. 176–178.

³² AMAEF, Paix, Roumanie, D. 333, f. 151–154.

³³ *Ibidem*, f. 152–153.

statelor Antantei aveau să declare că vor lua drept nul și neavenit acest tratat și că Alianții vor proceda la revizuirea lui cu prilejul păcii generale³⁴.

În concluzie, poziția cercurilor diplomatice și militare ale statelor Antantei față de România în perioada guvernării lui Alexandru Averescu a oscilat. Se observă oarecare diferențe între Franța și Italia, pe de o parte, și Marea Britanie, pe de altă parte, în general, însă tendințele împotriva unei păci separate semnate de către România au fost evidente, chiar dacă sesizăm unele particularisme. Bunăoară, în ceea ce privește Franța, observăm deosebiri de atitudine între ministrul francez la București și guvernul de la Paris și chiar în interiorul cabinetului francez. De fapt, poziția oficială a Antantei, în general, și a Franței, în special, trebuia să se mențină în limitele impuse prin convențiile politică și militară din august 1916, care stipulau că părțile semnatare puteau încheia pace numai de comun acord și în același timp. În cele din urmă, prin reintrarea sa în război alături de Quadrupla alianță, la începutul lui noiembrie 1918, România a obținut caducitatea preliminarilor de la Buftea și a tratatului de pace de la București. De fapt, nefiind ratificat, acel tratat a fost sortit să rămână mereu literă moartă.

THE EFFORTS OF ALEXANDRU AVERESCU GOVERNMENT
TO MAINTAIN THE ALLIANCE WITH THE ALLIES IN THE FIRST WORLD WAR.
FRENCH DOCUMENTARY TESTIMONY
(Summary)

Keywords: peace, Alexandru Averescu, Antanta, France, negotiations.

In this study we tried to analyse Romania's situation after the armistice of Focșani and during the first three months of the year 1918. Although we dealt with the relations between Romania and the Entente during the last weeks of Brătianu's government, we stressed – as the title itself suggests – the activity of the new president of the Romanian Council of ministers, Alexandru Averescu.

The situation of the country was very difficult because of the armistice that the Bolsheviks signed in Brest-Litovsk in December 1917. From that moment, Russia has not any longer fought the German enemies. In 13/26th January 1918, Russia broke all diplomatic relations with the Romanian government from Iași. Even Ukraine ceased the struggle. So Romania, whose territory was reduced a lot, could receive no support. The General Averescu tried not to break the ties with the Allies. But he also had to deal with the forces of the Central Powers. The Romanian diplomacy attempted to obtain from the Entente's authorities the maintenance of all commitments concerning its territorial integrity and the new borders of the state.

The ministers of France, Great Britain, Italy and U.S.A. from Iași received recommendations from their governments in order to disagree all negotiations between Romania and Central Powers. In the opinion of the Entente's authorities, the negotiations between Averescu's cabinet and the enemy might have as result a separate peace. Among the four powers of the Entente, France was the most intransigent. In fact, all these states strongly rejected the separate peace but the French attitude was more clearly defined than the English attitude for instance. We can also see differences on this topic between the Entente's diplomatic representatives in the Romanian capital and their governments. The four ministers from Iași knew the Romanian realities much better. They all made a proposal regarding a common declaration of the Entente's countries. Thus, Romania had carried out all its obligations as an allied state and all the actions of the enemy taken in the occupied territory should be condemned. The draconian peace imposed by force should be also revised in the end of the war.

---

³⁴ *Ibidem*, f. 154.

VENIAMIN CIOBANU*

DEBUTUL INSURECȚIEI POLONEZE DIN NOIEMBRIE 1830, ÎN VIZIUNEA UNUI DIPLOMAT ENGLEZ

În conformitate cu Actul Final al Congresului de la Viena (1814–1815), a fost constituit Regatul Poloniei, la inițiativa țarului Alexandru I, care urma să-i devină rege. Căci el a urmărit, pe de o parte, să aibă la dispoziție armata poloneză, ce se remarcase cu prilejul campaniilor napoleoniene, iar pe de alta, să-și asigure simpatia popoarelor Europei, al căror lider spera să devină. În această din urmă perspectivă, i-a acordat și o constituție. Actul a fost elaborat de prințul Adam Jerzy Czartoryski, un vechi colaborator al țarului, care îl însoțise la lucrările Congresului. Sancționată de Alexandru I, la 27 noiembrie 1815, în timpul prezenței sale la Varșovia, Constituția stipula, între altele, că Regatul Poloniei era unit, pentru totdeauna, cu Imperiul Rusiei, printr-o uniune personală, Coroana Polonă devenind moștenirea dinastiei de Romanov. Multe din prevederile Constituției erau deosebit de liberale, pentru acele timpuri, precum libertatea tiparului, libertatea persoanei, garantarea proprietății etc. În plus, se garanta și faptul că toate funcțiile statului vor fi asigurate numai de nativi polonezi. Constituția încredința însă întreaga putere executivă regelui, adică țarului, cu dreptul de a-l desemna pe înlocuitorul său, viceregele, pentru perioadele în care nu rezida la Varșovia, de a-i numi pe miniștri, senatori și pe toți funcționarii. De asemenea, i se acorda dreptul de veto asupra tuturor hotărârilor seimului, compus din camera deputaților și din senat. Se mai stipula, totodată, că Regatul nu putea să promoveze o politică externă proprie, aceasta fiind comună cu cea a Rusiei. În planurile lui Alexandru I, viitorul stat polonez trebuia să constituie însă și terenul în care să experimenteze guvernarea liberală pe care vroia să o introducă în Imperiul Rusiei¹.

Proiectele vaste pe care le-a conceput nu lua totuși în calcul realitățile politice din Europa și din Rusia. În primul caz, a fost pus în fața opoziției marilor puteri europene, îndeosebi a Marii Britanii. Cea din urmă întrevedea în proiectele poloneze ale lui Nicolae I – în care intra și reconstituirea teritorială a vechiului Regat Polon, de dinaintea primei sale împărțiri, din anul 1772 – o tentativă mascată de extindere și consolidare a pozițiilor Rusiei în Europa, ceea ce ar fi produs un grav dezechilibru în sistemul politic european. Și aceasta, în pofida faptului că Alexandru I a încercat să risipească temerile puterilor europene, dându-le asigurări că pe teritoriul viitorului stat polonez nu vor fi menținute trupe rusești. În cel de al doilea caz, a întâmpinat o virulentă opoziție din partea cercurilor politice rusești, ostile introducerii unei guvernări

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

¹ Władysław Czapliński, *Zarys dziejów Polski do roku 1864*, Kraków, Wydawnictwo Zak, 1985, p. 425–427.

liberale. Astfel încât, din vastul stat polonez, proiectat inițial, a rămas doar zona centrală a teritoriilor poloneze, cuprinzând Varșovia, Radom, Kalisz, Sandomierz, Lublin, Białystok și Płock, la care intenționa să alipească și unele teritorii anexate de Rusia, în speță guberniile Wilno, Grodno, Minsk, Wołynia și Podolia, intenție care nu s-a mai materializat, însă. În forma aceasta, existența noului Regat al Poloniei a fost recunoscută de Marile Puteri².

Contrar așteptărilor, vicerege nu a fost desemnat Adam Jerzy Czartoryski, ci generalul Józef Zajązek. În realitate, autoritatea supremă în stat era exercitată de marele duce Constantin, al doilea frate al lui Alexandru, numit de către acesta comandant suprem al armatei poloneze. Deși nutrea o oarecare simpatie față de polonezi, deoarece îi considera nedreptățiți de bunica sa, Ecaterina a II-a, pe care nu o iubise, nu a știut, totuși, să se apropie de ei, în pofida faptului că se căsătorise cu o poloneză, Joana Grudzińska, și mai ales să înțeleagă principiile constituției pe care le-o acordase țarului. Stăpânit de un „*spirit sălbatec, depravat, neînfrânat, impulsiv până la nebunie*”, în care se acumulase „*povara unei duble moșteniri: cea a depravării Ecaterinei și tirania lui Pavel* (Pavel I, tatăl său – n.n.)” (s.n.), așa cum l-a caracterizat istoricul polonez din secolul XIX, Askenazy³, a avut un comportament brutal, îndeosebi față de armată, dar și față de civili, declanșând, astfel, indignarea tuturor. Cu toate acestea, deși a fost avertizat de Adam Jerzy Czartoryski că, prin atitudinea sa, marele duce Constantin provoca tulburări în țară, Alexandru I nu a luat nicio măsură. Din contra, i-a declarat acestuia că, „*în Petersburg, Constantin s-ar fi putut dovedi a fi fost mult mai periculos decât în Regat*” (s.n.)⁴. Starea de nemulțumire a polonezilor a mai fost intensificată și de atitudinea plenipotențiarului țarului în Regat, Nikolaj Nikolaievici Novosilțov, a cărui misiune era să controleze activitatea guvernului polonez și să pună în aplicare punctele de vedere ale acestuia. Plenipotențiarul țarului s-a dovedit a fi fost „*tipul carieristului, gata să-și schimbe punctele de vedere, potrivit cu necesitatea. Bețiv, desfrânat, corupt, a devenit, în curând, plaga Regatului, în care urmărea cu atenție toate mișcările opoziției și ale liberalismului*” (s.n.)⁵. Și, de parcă aceste motive nu ar fi fost suficiente pentru ca polonezii să se gândească serios la necesitatea îndepărtării acestor doi opresori din Polonia, impulsul către crearea unor organizații secrete a fost întărit de însuși țarul Alexandru I, care nu agrea criticile opoziției la adresa politicii sale în Regat și care trebuiau tolerate, în spiritul Constituției. Astfel că, sub presiunea marelui duce Constantin, viceregele Józef Zajązek a introdus, în anul 1819, cenzurarea gazetelor. Totodată, în Rusia s-au înmulțit atacurile la adresa politicii favorabile polonezilor pe care o promova țarul. În plus, tocmai în acel an au luat amploare mișcările liberale din Europa (revoluțiile din Spania și Neapole, organizațiile liberale din Germania, Italia și Franța), așa încât, confruntat cu o nouă opoziție în seim, în anul 1820, când i-au fost respinse anumite proiecte guvernamentale, Alexandru I renunța în totalitate la politica sa liberală, lăsându-l pe ducele Constantin să acționeze potrivit bunului său plac, ceea ce a marcat sfârșitul relativelor libertăți cetățenești⁶.

Răspunsul polonezilor s-a concretizat în constituirea unor organizații secrete, al căror obiectiv era conservarea constituției, realipirea la Polonia a fostelor sale teritorii estice, anexate de Rusia – Lituania și Bielorusia. Unele dintre ele aveau ca membri

² *Ibidem*, p. 426.

³ *Ibidem*, p. 439.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 439–441.

ofițeri, altele fiind create de studenți. Cea mai renumită dintre acestea din urmă a fost cea înființată în anul 1817, în Vilnius. Se numea „Prietenii Științei” (Towarzystwo Filomatów) și în cadrul ei a activat și Adam Mickiewicz. În pofida numărului redus de membri – aproximativ 10 – Societatea a jucat un rol foarte important în viața studențească din capitala Lituaniei. Transformată în Uniunea Patriotică, organizația a fost descoperită, ca și celelalte, de altfel, de către poliția țaristă, printre cei arestați numărându-se și Mickiewicz. Aceasta a fost lichidată în anul 1825, când s-a descoperit legăturile ei cu decembrieștii din Rusia⁷.

Potrivit unui decret promulgat de țarul Pavel I în 1797, femeile erau excluse de la succesiunea la tronul Rusiei, ca reacție la tratamentul pe care i-l aplicase mama sa, Ecaterina a II-a, care îl ținuse departe de treburile statului. Potrivit aceluiași decret, erau excluși de la succesiunea tronului și acei membri ai familiei imperiale care nu aveau urmași legali, în linie masculină. Astfel că, după decesul lui Alexandru I în 1825, fără urmași direcți în linie masculină, fratele său, marele duce Constantin, pierdea dreptul de succesiune, deoarece se căsătorise în 1820 cu amintita poloneză, Joana Grudzińska, care nu descindea însă dintr-o familie domnitoare. Căsătoria fiind, deci, una morganatică, atât el, cât și urmașii săi nu aveau, conform prevederilor aceluși decret al lui Pavel I, dreptul să succeadă la tronul Rusiei⁸. Ca urmare, împărat avea să devină Nicolae, al treilea fiu al lui Pavel I, care se născuse în anul 1796 și se căsătorise în 1814 cu principesa prusiană, Charlotta (Alexandra); căsătorie din care s-au născut opt copii, primul fiind viitorul țar, Alexandru al II-lea. Perspectivele domniei i s-au deschis abia în anul 1823, când Constantin renunța la tron, iar Alexandru I promulga un decret secret, privind succesiunea lui Nicolae⁹. În copilărie, Nicolae fusese pregătit pentru cariera militară. În ziua în care i se aniversa nașterea, a fost numit de către tatăl său, Pavel I, colonel al gărzii imperiale. Educat de către generalul Lamsdorf, a rămas un fanatic al ordinii și al disciplinei. De aceea, deși nu era pregătit pentru guvernare, era convins totuși că, de vreme ce comanda o divizie, va putea să conducă și un imperiu¹⁰. După decesul neașteptat al lui Alexandru, renunțarea la tron a lui Constantin, a cărei rațiune nu a fost înțeleasă de către contemporani, a oferit pretextul unui grup de ofițeri, membri ai unei organizații conspirative care milita pentru introducerea unor reforme fundamentale în Rusia, să declanșeze așa-numita mișcare decembrieștii care viza împiedicarea încoronării lui Nicolae I, denumită astfel după data la care a izbucnit, adică 14 decembrie 1825, ziua încoronării noului țar¹¹.

Descoperirea ramificațiilor acestei mișcări în Polonia a contribuit la accentuarea indispoziției lui Nicolae I față de polonezi. Astfel, deși a participat la festivitățile prilejuite de încoronarea sa ca rege polon, în 1829, le-a considerat ca fiind false, cu atât mai mult cu cât, după propria sa mărturisire, el nu cunoștea decât două categorii de polonezi: „cei pe care îi urăsc și cei pe care îi disprețuiesc”¹². O stare de spirit ce avea să se agraveze însă odată cu declanșarea insurecției poloneze din luna noiembrie 1830.

⁷ *Ibidem*, p. 441–443.

⁸ *Słownik dynastii Europy*, Pod redakcją Józefa Debosza i Macieja Serwańskiego, Poznań, Wydawnictwo Poznańskie, 1999, p. 350–351.

⁹ *Słownik władców Europy nowożytnej i najnowszej*, Pod redakcją Macieja Serwańskiego i Józefa Debosza, Poznań, Wydawnictwo Poznańskie, 1998, p. 315.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² Władysław Czapliński, *op. cit.*, p. 444.

În pofida unei îmbunătățiri globale a situației economice a Regatului Poloniei, înregistrată la începutul anului 1830¹³, motiv pentru care era dificil să se presupună că populația ar fi fost dispusă să se revolte împotriva Rusiei, precipitarea unor evenimente revoluționare în Europa nu a întârziat să aibă totuși ecou și în Regatul Poloniei. Este vorba de revoluția burgheză, izbucnită în Franța, în luna iulie 1830, în urma căreia regele Carol al X-lea, exponentul restaurației vechiului regim, a fost detronat și înlocuit cu Ludovic Filip, reprezentantul noului curent liberal; apoi, de revoluția din Belgia, declanșată o lună mai târziu, adică în august același an, care a produs desprinderea Belgiei din uniunea cu Olanda, impusă de Congresul de la Viena, ca și de alte mișcări revoluționare, declanșate în luna septembrie, în unele state germane, precum Saxonia, Hesa, Brunswick, și de tulburările din Danemarca și din majoritatea statelor italiene. Pe acel fundal, s-a creat în Polonia convingerea că luase sfârșit regimul reacționar al legitimității, patronat de Sfânta Alianță, fapt care a determinat reactivarea organizațiilor secrete, în special ale ofițerilor polonezi, conduse de Piotr Wsocki. Ceea ce a contribuit însă la precipitarea evenimentelor revoluționare din Regatul Poloniei a fost temerea că țarul Nicolae I, după ce l-a recunoscut ca rege pe Ludovic Filip, îl va convinge să intervină, împreună cu el, împotriva revoluției din Belgia, scop în care, încă din luna octombrie 1830, a pus în stare de război armata poloneză, care urma să fie trimisă, sub comanda marelui duce Constantin, în Apusul Europei. Perspectiva i-a alarmat în mod deosebit pe polonezi, deoarece ar fi urmat să fie trimiși să lupte pentru înăbușirea unor idealuri care le erau deosebit de scumpe, adică idealurile libertății naționale. La aceasta se mai adăuga și temerea că, după plecarea întregii armate poloneze, locul ei avea să fie luat de o armată rusă, cu repercusiunile ușor de intuit. Iar cauza imediată a izbucnirii insurecției, la 19 noiembrie 1830, a constituit-o descoperirea de către poliția secretă rusă a conspirațiilor, descoperire urmată de numeroase arestări¹⁴.

Declanșarea unei noi revoluții în Europa a reținut și atenția diplomației britanice, care încerca să afle care i-au fost cauzele și care i-ar fi putut fi consecințele pentru sistemul politic european, în general, pentru interesele britanice, în special. Era de presupus că Rusia avea să se folosească de prilej, în scopul anulării și a ultimelor concesiilor acordate polonezilor de Alexandru I, și, pe cale de consecință, de a-și consolida pozițiile în sistemul politic european. De aceea, evenimentele din Polonia au fost urmărite, chiar de la debutul lor, cu toată atenția și de ambasadorul extraordinar și pleni-potențiar al Marii Britanii la Petersburg, William A'Court, baron Heytesbury.

Potrivit opiniei sale, exprimată într-un raport adresat lordului George Hamilton Gordon Aberdeen, șeful Foreign Office-ului, la 10 decembrie 1830, odată cu declanșarea insurecției din Polonia, „another part of social edifice of Europe has begun to crumble” (s.n.)¹⁵. O revoluție care, a ținut el să-l informeze pe superiorul său, „whatever be its ultimate result (and what that result will be, can scarcely be doubted, when we look at the Colossal Power to which the Poles are opposed) must inevitable render the unfortunate Country where it has exploded, a scene of present bloodshed, and devastation, which no success can compensate, the realisation (sic!) of no theories, repay” (s.n.)¹⁶. O predicție care avea să se adevărească, în totalitate.

¹³ Ministerul Finanțelor avea la dispoziție o rezervă de 34.000.000 de zloți (*ibidem*, p. 447).

¹⁴ *Ibidem*, p. 447-448.

¹⁵ Raportul din 10 decembrie 1830; toate rapoartele publicate în aceste pagini se păstrează la British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560.

¹⁶ *Ibidem*.

Țarul Nicolae I a primit știrea despre declanșarea insurecției în Polonia în seara zilei de 7 decembrie 1830, în timp ce se afla la o paradă militară. În dimineața zilei următoare i-a convocat pe ofițerii care participau la eveniment și i-a informat, „*in a short and simple manner*”, cum aprecia diplomatul britanic, asupra celor întâmplate și asupra măsurilor pe care le decisese, deja, pentru suprimarea revoltei. Totodată, și-a exprimat convingerea că, dacă acele măsuri se dovedeau a fi fost insuficiente, și, prin urmare, ar fi fost obligat să plece el însuși în campanie, era sigur că putea conta, în acele împrejurări, „*upon their attachment to his person, and their devotion to his Cause*” (s.n.)¹⁷. Or, reacția acestora ilustrează profunda stare de spirit antipolonă care domina nu numai în rândurile armatei, ci și a unei părți a societății ruse, dar și natura raporturilor existente între suveranul autocrat și supușii săi care aveau, încă, un accentuat caracter feudal. Căci, așa cum fusese informat de către unii martori oculari, „*all pressed around his person, eager to kiss his hand, or to touch his Clothes, or his horse; and all expressing their attachment, and their readiness to shed the last drop of their blood in his service. The Soldiers also caught the enthusiasm, and expressed it by repeated Cheers*”, așa încât Nicolae I „*appeared sensibly touched by such devotion*” (s.n.)¹⁸. Ca urmare, s-au dat ordine pentru ca o armată rusă, compusă din 80.000 de oameni, să se pună în marș către frontierele cu Regatul Poloniei. În context, diplomatul englez a mai făcut o observație interesantă, și anume aceea că „*it was the knowledge of this fact that probably hastened the explosion at Warsaw, for the Conspirators were aware, that in the presence of a Russian Army no revolution could be attempted*” (s.n.)¹⁹.

În plus, conform informațiilor pe care le avea, se presupunea că marele duce Constantin se afla, deja, în drum, de la Lublin spre Varșovia, în fruntea a trei sau patru regimente ruse, plus regimentul polonez al vânătorilor de gardă, o parte a infanteriei poloneze de gardă, și un puternic divizion de artilerie rusă, dar că restul garnizoanei Varșoviei trecuse de partea insurgenților²⁰. Motiv pentru care guvernul rus era neliniștit deoarece nu putea anticipa atitudinea pe care urmau să o adopte alte regimente poloneze, dispersate în diverse garnizoane din cuprinsul teritoriului Regatului Polon, și nu știa dacă insurgenții erau, deja, în legătură cu alte provincii poloneze, anexate de Austria sau de Prusia; altfel spus, dacă era vorba despre o mișcare națională sau doar de o revoltă cu caracter local²¹. La data la care transmitea la Londra aceste informații nu exista, totuși, niciun indiciu că insurgenții ar fi intenționat să se sustragă obedienței față de împărat, ca rege al Poloniei, de vreme ce guvernul Regatului activa încă în numele acestuia și că ostilitățile păreau a fi îndreptate, îndeosebi, împotriva marelui duce Constantin. Căci, aprecia el, „*such however, is generally the march of revolutions. The first steps are ever marched by a certain degree of caution and moderation*”; dar, adăuga el, „*if these be not successfully resisted, it is then that every thing follows whit giant strides*” (s.n.)²².

Raportul mai conține încă o informație, deosebit de relevantă, pe care autorul lui nu a comentat-o, dar care, credem noi, este expresia unei subtile tactici propagandistice și, în același timp, un tot atât de subtil mijloc de a se descoperi care era starea de spirit a polonezilor rezidenți în Petersburg. Anume, că Nicolae I „*has directed General*

¹⁷ *Ibidem*, f. 199v.

¹⁸ *Ibidem*, f. 200.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*.

Grabowsky, the Polish Minister attached to his person, as King of Poland, to declare all the Poles in this Capital, that they are at perfect liberty to return to their Country, if they should think fit to do so under present circumstances, and that passports will be delivered to them for that purpose” (s.n.)²³. Polonezii nu s-au grăbit, totuși, să profite de acea „favoare imperială”, atitudine ce s-ar putea interpreta fie prin faptul că nu agreau evenimentele din Polonia, fie pentru că, cel puțin unii dintre ei, ezitau, din prudență, să-și facă cunoscute opțiunile, înainte ca insurecția să fi căpătat amploare.

Evenimentele au început, însă să se precipite, așa încât, la 11 decembrie, el îl informa pe Aberdeen că în Varșovia, unde domnea dezordinea și confuzia, s-a constituit, totuși, un guvern provizoriu, care a înlocuit vechiul Consiliu de Miniștri și care a proclamat independența Regatului Poloniei. Ca o noutate, mai semnala faptul că emblema noului stat independent nu reprezenta „*the ancient colours of Poland, but the tricolor cockade of France*” (s.n.)²⁴; ceea ce sugera – dacă el era bine informat sau dacă intenționa să-i inducă șefului său această sugestie – strânsa legătură *ideologică* dintre evenimentele din Franța, care tocmai se consumaseră în vara aceluiași an, și cele care se declanșaseră în Polonia.

Așadar, acesta ar fi putut fi un motiv în plus pentru ca Rusia să se asigure că Franța nu avea să sprijine insurecția din Polonia. Astfel că, după cum fusese informat Heytesbury, dintr-o sursă foarte sigură, Karl (Carol) Robert Nesselrode, vicecancelarul și ministrul de externe al Rusiei, „*in talking to the French Chargé d’Affaires of the insurrection in Poland, desired him to write to his Gov^t, that this was the time to prove the sincerity of its professions by abstaining from all interference, whether open or secret, in Polish affairs, and that by so doing it would secure for ever the friendship of the Emperor and Russian Alliance*” (s.n.)²⁵. Un demers pe care ambasadorul englez nu îl considera însă ca fiind „*very prudent or very likely to produce the desired effect at Paris*”, deoarece „*it savours too much of alarm*” (s.n.)²⁶ a Rusiei.

O alarmă cu atât mai justificată, cu cât noul guvern polonez, constituit de insurgenți, a formulat în termeni clari obiectivele esențiale ale insurecției, pe care le-a prezentat, prin intermediul unei delegații, trimise la marele duce Constantin, în sensul că „*he demands were nothing less than the reconstitution of Poland, and the restitution of all the ancient limits*”, cereri care, firește, erau „*altogether inadmissible*” (s.n.)²⁷ pentru guvernul rus.

Între timp, insurecția căpăta o amploare tot mai mare în Varșovia, unde, pe lângă amintitul guvern provizoriu, au fost constituite gărzi naționale, publicate proclamații patriotice, s-au făcut înrolări de voluntari în rândul insurgenților, confiscări de bunuri, percheziții domiciliare și multe altele. Mai mult decât atât, așa cum constata și diplomatul englez, „*the spirit of revolt is also spreading over the Country, particularly in the direction of Silesia*” (s.n.)²⁸. Ceea ce a precipitat și preparativele militare ale Rusiei, care a concentrat o armată formată din 100.000 de oameni, cum aflase Heytesbury, pregătită să invadeze Polonia. Preparative care, așa cum constata el, se explicau și prin faptul că „*so great is the national hatred between the two countries*”

²³ *Ibidem*.

²⁴ Raportul din 11 decembrie 1830; nici la acea dată, trupele ruse nu intraseră, încă, în Polonia (*ibidem*).

²⁵ *Ibidem*, f. 204 (raportul din 13 decembrie 1830).

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, f. 205 (raportul din 15 decembrie 1830).

²⁸ *Ibidem*, f. 205v.

(Polonia și Rusia – n.n.), încât „*it is to be feared that this War will be a War of extermination*” (s.n.)²⁹. Deoarece, explica ambasadorul, „*is not an Officer in the Russian Army who is not eager to be employed upon this expedition, and not one who does not rejoice in the conflict which is approaching*” (s.n.)³⁰. Prin urmare, polonezii, care „*have thrown away scabbard*”, nu aveau altă alternativă, decât „*to conquer, or die*” (s.n.)³¹. El era însă de părere că „*the blood of thousands, and the total devastation of their country will probably be the only fruits they will reap from their imprudence*” (s.n.)³².

Concomitent, guvernul Rusiei desfășura și o intensă activitate diplomatică, vizând obținerea din partea Franței a asigurării că aceasta nu avea să-i susțină sub nici o formă pe polonezi. Parisul oferea Rusiei suficiente motive de neliniște, provocate de starea de spirit propolona întreținută acolo de o parte a presei, dar și de atitudinea unor parlamentari și chiar de membri ai guvernului francez. Același gen de asigurări îl dorea și din partea Austriei și a Marii Britanii, unde, de asemenea, autoritățile ruse considerau că existau indicii despre o oarecare simpatie, cel puțin, a unor cercuri engleze, față de insurgenți, că nu-i vor susține, sub nicio formă, pe aceștia. În ceea ce-l privește pe reprezentantul celei din urmă la Petersburg, Keytesbury, acesta l-a asigurat pe Nesselrode, care i-a făcut cunoscute amintitele demersuri diplomatice pe lângă Austria și Franța, și l-a solicitat să intervină, în acest sens, pe lângă guvernul său, că „*it was very unlikely H. M.'s Ministers would express any opinion tending to encourage resistance to the Emperor's authority*” și că era „*quite certain not a syllable would be uttered in personal disparagement of one of H. M.'s oldest and most faithful Allies*” (Rusia – n.n.)³³. Pentru că, pretindea el, „*the Emperor Nicolas's character was too well known, and too much respected in England, to admit of such a supposition*” (s.n.)³⁴.

Între timp, insurecția se generalizase în Polonia, iar Rusia era, după părerea ambasadorului britanic, în imposibilitatea de a interveni energic, înainte de jumătatea lunii ianuarie 1831. Deoarece, explica el, dislocarea unei puternice armate în sezonul de iarnă era deosebit de dificil de realizat, datorită lipsei posibilităților de încartiruire, a asigurării aprovizionării și a furajelor. În plus, în cazul în care armata poloneză, aflată în componența celei ruse, ar fi trecut de partea insurgenților, atunci era de temut că aceștia aveau să dispună de o armată de 40.000 de oameni, „*of excelent troops*” (s.n.)³⁵, la care era posibil să se adauge o alta, de 30.000, constituită din civili, care puteau fi înarmați cu puștile aflate în arsenale ruse din Polonia, totalul forțelor poloneze apropiindu-se, estimativ, de 100.000 de oameni. Răgazul de care beneficiau polonezii, în acele împrejurări, nu le-ar fi fost însă de niciun folos, dacă nu ar fi obținut sprijin extern, în condițiile în care erau înconjurați, din toate părțile, de „*hostile Nations*” (s.n.)³⁶. Totuși, credea el, dacă partidul republican din Franța nu ar fi avut cum să intervină direct în sprijinul insurecției poloneze, dată fiind distanța mare care separa Franța de Polonia,

²⁹ *Ibidem.*

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Ibidem.*

³² *Ibidem*; diplomatul englez avea și informații despre compoziția armatei ruse ce urma a invada Polonia, care era formată din corpurile de armată „*of Rosen and Pahlen, a part of the Guards, and 24 battalions of Grenadiers from the Colonies of Novgorod*”, a cărei comandă fusese încredințată mareșalului Diebici, având pe „*Count Toll as the Chief of his Staff, and General Neidhardt as Quarter Master General*” (s.n.) (*ibidem*).

³³ Raportul din 16 decembrie 1830, adresat noului șef al Foreign Office-ului, viconte Henry Temple Palmerston.

³⁴ *Ibidem.*

³⁵ Raportul din 20 decembrie 1830.

³⁶ *Ibidem.*

atunci republicanii francezi „*may possibly attempt some diversion in their favour* (adică a francezilor – n.n.) *in Belgium, or on the Rhine*” (s.n.)³⁷. Căci „*the full occupation given to the Russian Army by the Polish insurrection, may indeed render the temptation of recovering former frontiers* (ale Franței, din timpul Imperiului Napoleonian – n.n.) *irresistible*” (s.n.)³⁸; altfel spus, diplomatul britanic întrevedea posibilitatea ca insurecția polonă să fi oferit prilejul unei revizuii a frontierelor Franței. O perspectivă care provoca o mare îngrijorare la Petersburg, „*notwithstanding the assurances hitherto given by the French Authorities, but it has made no change in the determination* (a Rusiei – n.n.) *announced to maintain by force of arms if necessary, the integrity of existing engagements*” (s.n.)³⁹. Raportul în discuție al lui Keytesbury conține însă și o informație, dobândită în urma propriilor și îndelungatelor sale observații, care putea fi foarte utilă guvernului englez, în orientarea politicii sale externe, în general, în cea față de Rusia și problema poloneză, în special. Mai exact, sesiza existența unui anume raport de forțe în Europa, altul decât cel îndeobște acceptat de cancelariile europene, la crearea căruia contribuia și insurecția poloneză. Anume că „*when we look at the present state of Russia, its scattered population – its diminished Army –, its dilapidated finances – the pestilence that is spreading over the Country –, and above all, the insurrection in Poland – it is impossible not to doubt a little the power of executing what is so freely promised*” (s.n.)⁴⁰. Prin urmare, își menținea afirmația pe care o făcuse și cu prilejul altor rapoarte, adresate predecesorilor lui Palmerston la Foreign Office, „*that the offensive power of Russia was more imaginary than real*”, motiv pentru care – „*Europe had more to fear from her weakness, than from her strength*” (s.n.)⁴¹.

La jumătatea lunii decembrie 1830, cercurile conducătoare de la Petersburg erau preocupate însă de faptul că marele duce Constantin întrerupsese legăturile cu ele, acțiunile sale, între care și o înțelegere încheiată cu guvernul provizoriu al Poloniei, fiind cunoscute doar pe căi colaterale. Ceea ce a produs, totuși, o adevărată consternare la Petersburg, a fost știrea că marele duce abandonase întreaga sa cancelarie, care conținea nu numai corespondența sa privată, ci și pe cea cu fostul împărat, Alexandru I, și cu Nicolae I, precum și copiile corespondențelor pe care agenții diplomatici ruși le întrețineau cu diverse curți străine, pe lângă care erau acreditați; copii care, din ordinul expres al lui Nicolae I, îi erau trimise cu regularitate de Secretariatul Ministerului de Externe al Rusiei și care căzuseră, probabil, în mâinile polonezilor. Prin urmare, remarca Keytesbury, „*the Poles, therefore, are probably the Master not only of the secrets of this Cabinet, but of every other Cabinet in Europe*” (s.n.)⁴², subînțelegându-se, deci, și cel al Marii Britanii. Iar dacă polonezii aveau să publice ceea ce au găsit, atunci, conchidea el, „*we shall have some curious revelations*” (s.n.)⁴³.

Diplomatul britanic a însoțit informațiile în discuție și de unele considerente referitoare la insurecția poloneză, care nu erau în favoarea acesteia. Căci, opina el, „*under any other circumstances – in any other times –, it would be impossible not to*

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ *Ibidem.*

³⁹ *Ibidem.*

⁴⁰ *Ibidem.*

⁴¹ *Ibidem*; era însă de părere că „*it is sincerely to be hoped that no circumstances may occur to bring to proof the accuracy of this opinion*” (s.n.) (*ibidem*), desigur pentru că întrevedea gravele perturbații care s-ar fi produs în sistemul politic european și pe care nici măcar Marea Britanie nu ar fi fost capabilă să le gestioneze.

⁴² Raportul din 20 decembrie 1830 (doc. nr. 8).

⁴³ *Ibidem.*

wish well to the Poles, but our great object now is the Peace of Europe" (s.n.)⁴⁴; ceea ce însemna că și el era de părere că insurecția poloneză constituia – în acele împrejurări în care situația internațională era deosebit de încordată datorită revoluțiilor care se consumaseră în Franța și în Belgia – o gravă amenințare la adresa păcii continentale, de vreme ce ar fi putut reprezenta un bun pretext ca marile puteri europene să încerce revizuirea raportului de forțe existent atunci între ele. De aceea, credea el, „*we must not allow our feelings to get to the better of our reason*" (s.n.)⁴⁵. Iată pentru ce el avea rezerve față de revendicările prezentate de guvernul provizoriu al Poloniei, lui Nicolae I, ca rege al Poloniei, între care figurau garantarea Constituției și realipirea la Polonia a fostelor provincii, Volhinia și Lituania, care fuseseră anexate de Rusia. Or, considera el, „*that last of these demands is quite inadmissible*”, și-și exprima îndoiala că țarul avea să primească în audiență delegația polonă, venită la Petersburg, cu misiunea de a-i prezenta acele revendicări (s.n.)⁴⁶. Cel mult, așa cum îl informase Nesselrode, ar fi putut să-i primească în audiență pe cei doi membri ai delegației, dar nu ca reprezentanți oficiali, ci, doar „*as private Individuals*” (s.n.)⁴⁷.

Temerile lui Keytesbury, provocate de posibilitatea ca insurecția poloneză să altereze pacea în Europa, nu s-au adevărat. Căci Franța lui Ludovic Filip a decis să-și normalizeze relațiile cu Rusia la același nivel de ambasadă, așa cum fuseseră și în perioada Restaurației, scop în care numea la Petersburg un ambasador, în persoana mareșalului Mortier, duce de Trévise. Sosirea sa la post avea să fie însă precedată de o delegație diplomatică, condusă de ducele de Mortemart, care avea misiunea de a pregăti terenul în acest scop, înlăturând orice îndoială a cercurilor conducătoare ruse, referitoare la sincerele intenții de pace ale noului guvern francez⁴⁸. Transmițând aceste informații vicontelui Palmerston, Keytesbury își exprima și speranța că „*the same language will be held, after the arrival at Paris of the News of what has occurred in Poland*” (s.n.)⁴⁹.

În acest timp, insurecția dobânda însă tot mai mult caracterul unei mișcări naționale. Cocarda tricoloră a fost înlocuită cu cea a culorilor naționale poloneze, sporind entuziasmul pentru insurecție, îndeosebi în rândurile tineretului. Astfel încât, constata și Keytesbury, „*the appeal to arms, made by the present Authorities, has been met by a corresponding feeling even in the remotest provinces of the Kingdom*” (s.n.)⁵⁰. Totuși, credea diplomatul britanic, în cazul în care în rândul insurgenților nu apărea o fisură, concretizată în constituirea unei partide proruse, de care să se poată profita, intervenția armatei ruse – formată din 80.000 de oameni și 300 de piese de artilerie,

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ Raportul din 21 decembrie 1830; patru zile mai târziu, adică la 25 decembrie, el îl informa însă pe Palmerston că cei doi delegați, anume prințul Lubecki și contele Jezierski, chestionați de contele Grabowski, pe când se mai aflau, încă, la Narva, în ce calitate vroiau să vină la Petersburg, primul a răspuns că venea „*as H. I. M.'s Minister of Finance for the Kingdom of Poland*”, iar celălalt „*as a Nuncio of the Diet, charged to explain to H. I. M. the proceedings of that Council of Regency, which first assumed the reins of Gov', after the departure of H. I. H the Caesarevitch (sic!)*” (s.n.): prin urmare, opina Keytesbury, „*to their arrival under such circumstances no possible objection could be made*”, astfel încât, „*leave was sent them to proceed, and they are hourly expected*” (s.n.) (*ibidem*); el s-a convins însă în curând, că, în pofida declarațiilor date de prințul Lubecki referitoare la calitatea în care se ducea la Petersburg, el fusese, totuși, mandatat de către guvernul provizoriu al Poloniei (Raportul din 28 decembrie 1830).

⁴⁸ Raportul din 24 decembrie 1830; până atunci, Franța fusese reprezentată la Petersburg de un însărcinat cu afaceri, în persoana lui Bourgoing (*ibidem*).

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Raportul din 25 decembrie 1830.

condusă de mareșalul Diebici și generalul Sucosaynet (?), în calitate de comandant al artileriei – să nu fie posibilă, înainte de jumătatea sau sfârșitul lunii februarie 1831, din cauza iernii și a problemelor logistice⁵¹. Totodată, potrivit aprecierilor sale, rămânea incertă stabilitatea politică în Europa. Căci, în cazul în care insurecția din Polonia lua amploare, iar Italia ar fi fost și ea cuprinsă de tulburări, Franța, chiar dacă ar fi vrut să respecte asigurările pacifice date Rusiei, „*may not have the power, to resist the fresh impulse that will be given by such circumstances to the faction, whose interest live in disorder and confusion*” (s.n.)⁵². Or, aprecia el, în asemenea situație, „*the continental Powers would not act prudently in allowing themselves to be lulled into a false security*” (s.n.)⁵³.

Așadar, am trecut în revistă doar câteva din informațiile pe care le oferă rapoartele unui avizat observator al scenei politice din Polonia, dominată de insurecția declanșată în luna noiembrie 1830. Valoarea acestora constă, totodată, și în aceea că autorul rapoartelor în discuție nu s-a limitat doar la a înregistra evenimentele, ci a încercat să le explice cauzele atrăgând atenția superiorilor săi de la Foreign Office asupra implicațiilor asupra sistemului politic european, în general, al intereselor Marii Britanii, în special; chiar dacă, în ultimul caz, referirile sale sunt, cu precădere, subînțelese. Prin urmare, ele pot constitui o importantă sursă de documentare pentru aprofundarea cercetărilor vizând istoria insurecției din Polonia, dar și pe cea a relațiilor internaționale din Europa, așa cum erau configurate la debutul celui de al patrulea deceniu al secolului XIX. Este și motivul care ne-a determinat să le punem în circuitul științific.

---

⁵¹ Raportul din 31 decembrie 1830.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ *Ibidem*.

Documente

1. Petersburg, 10 decembrie 1830

William A'Court, baron Keytesbury, ambasadorul extraordinar și plenipotențiar al Marii Britanii la Petersburg, către George Hamilton Gordon Aberdeen, Secretar de Stat la Foreign Office

Opinia sa privind declanșarea insurecției din Polonia, pe care o considera ca fiind o nouă lovitură dată „edificiului social al Europei”, dar căreia nu-i acorda nici o șansă de reușită; motivația; starea de spirit a armatei ruse față de insurecția poloneză; preparative militare ruse pentru înăbușirea acesteia; incertitudini privind obiectivele insurecției și gradul ei de influență asupra armatei poloneze și în alte provincii foste poloneze, anexate de Austria și Prusia; lipsa de reacție a polonezilor, rezidenți în Petersburg, față de permisiunea dată de țară de a se întoarce în Polonia.

St Petersburg, December 10th 1830

Copy
N° 186

My Lord,

The shortness of the distance between Warsaw and Berlin, and the facility of communication between those two Capitals afford the certainly, that Your Lordship will receive by that channel a more early and a more exact account of melancholy events, which have taken place in Poland, than I can possibly furnish from hence.

It will be sufficient therefor for me to say, that another part of the social edifice of Europe has begun to crumble – that another Revolution has broken out, which, whatever be its ultimate result (and what that result will be, can scarcely be doubted, when we look at the Colossal Power to which the Poles are opposed) must inevitably render the unfortunate Country where it has exploded, a scene of present bloodshed, and devastation, which no success can compensate, the realisation (sic!) of no theories, repay.

I enclose the Bulletin¹ which was published upon the subject in the Gazette of Yesterday. The Emperor² received the news of what had occurred on the night of the 7th. At the conclusion of the Grand Parade on the following morning, H. I. M. called the Officers around him, and in a short and simple manner informed them of what had taken place, the measures he had adopted for the suppression of the Revolt; and his conviction, that if these should be found insufficient, and he should be obliged to march himself he might reckon, without doubt, upon their attachment to his person, and their devotion to his Cause.

He burst of enthusiasm, to which these few simple words gave rise, expressed which that nobleness and frankness with form such striking features in the Emperor's character, has been described to me by those of my military Colleagues who were present at the Parade, as something very remarkable. All pressed around his person, eager to kiss his hand, or to touch his Clothes, or his horse; and all expressing their attachment, and there readiness to shed the last drop of their blood in his service. The

Soldiers also caught the enthusiasm, and expressed it by repeated Cheers. The Emperor appeared sensibly touched by such devotion.

In the mean time orders have been given, and above 80,000 Men are in march. It fortunately happened, that several of these Corps were already in movement towards the frontier, and it was the knowledge of the fact, that probably hastened the explosion at Warsaw, for the Conspirators were aware, that in the presence of a Russian Army no revolution could be attempted.

The Grand Duke Constantine³ is supposed to be a few miles from Warsaw, upon the Lublin road, and to have with him three or four Russian Regiments, the Polish Regiment of *Chasseurs de la Garde* (s.a.); a part of the Infantry of the Polish Guard; and a pretty strong detachment of Russian Artillery. The rest of the Garrison of Warsaw is with the Insurgents.

His Gov^t is anxiously expecting decision of the other Polish Regiments, who are scattered over the Kingdom of Poland in different Garrisons as well as intelligence from the Polish provinces annexed to Austria and Prussia. To learn in short, whether it be a national movement, or a revolt of a local nature. Nothing as yet has occurred denoting an intention to throw off obedience to the Emperor, as King of Poland. The provisional Gov^t still acts in H. I. M's name. The hostility seems principally directed against the person of the Grand Duke Constantine. Such however, is generally the march of revolutions. The first steps are ever marked by a certain degree of caution and moderation. If these be not successfully resisted, it is then that every thing, follows with giant strides.

I have etc.

(signed) Keytesbury

P.S. The Emperor has directed General Grabowski, the Polish Minister attached to his person, as King of Poland, to declare to all the Poles in this Capital, that they are at perfect liberty to return to their Country, if they should think fit to do so under present circumstances, and that passports will be delivered to them for that purpose. I do not hear that a single individual has availed himself of this permission.

The Earl of Aberdeen K. I. etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 199–200v.; copie în limba engleză.

¹ Nu am găsit această piesă.

² Țarul Nicolae I Pavlovici, din dinastia Romanov-Holstein-Gottorp (1825–1855).

³ Marele duce Constantine; fratele mai în vârstă al țarului Nicolae I; comandantul suprem al armatei Regatului Poloniei.

2. Petersburg, 11 decembrie 1830

William A'Court, baron Keytesbury, către George Hamilton Gordon Aberdeen

Situația militară din Polonia; crearea unui guvern provizoriu polonez, care a decis adoptarea cocardei tricolore franceze, ca drapel al noului stat polonez.

St Petersburg, December 11th 1830Copy
N^r 188

My Lord,

The news received yesterday from Poland was of a much more favorable nature, than we had been led to suppose it would be by the provisions want of intelligence for 48 hours.

At the date of his last Dispatches (2^d Decr.) the Grand Duke¹ still held hid ground near Warsaw, where he had been joined by almost all the Polish Generals, and by detachments of several of the Regiments, who had sided at first with the Insurgents. His communications with Brzesk-Litewski were assured, and he was in want of nothing. H.I.H. was in hourly expectation of a deputation from the self appointed Gov^t of Warsaw.

Within the Town, all was said to be disorder and confusion. A provisional Gov^t had replaced the Council of Ministers, and proclaimed the independence of Poland. The Colors assumed however were not the ancient colors of Poland, but the tricolor cockade of France. Several murders were reported to have taken place, beside those committed on the night of the first insurrection.

I have etc.

(signed) Keytesbury

P.S. My last Letters from England are of the 19th November. I am aware that a change has taken place in H. M's Council, but I apprehend it to be my duty to continue to address my Letters as usual, until the change is officially announced to me.

I have the honor to enclose a Bulletin² which has just been published.

The Earl of Aberdeen K. I. etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 203–203v.; copie în limba engleză.

---

¹ Marele duce Constantine.

² Nu am găsit această piesă.

3. Petersburg, 13 decembrie 1830

William A'Court, baron Keytesbury, către George Hamilton Gordon Aberdeen

Demersurile diplomatice ale Rusiei, vizând obținerea de asigurări din partea Franței că avea să se abțină de la orice gen de ingerință în problema insurecției poloneze; opinia diplomatului englez despre acele demersuri.

St Petersburg, December 13th 1830Copy
N° 189

My Lord,

I learn from a source, which will not allow me to doubt the fact, that Count Nesselrode¹, in talking to the French Chargé d'Affaires² of the insurrection in Poland, desired him to write to his Gov^t, that this was the time to prove the sincerity of its

professions by abstaining from all interference, whether open or secret, in Polish affairs, and that by so doing it would secure for ever the friendship of the Emperor³, and Russian Alliance.

I am assured that instructions to the same effect, have been forwardet to General Pozzo⁴.

I cannot think this declaration very prudent or very likely to produce the desired effect at Paris. It savours (sic!) too much of alarm.

Count Nesselrode has not said a syllable to me of any such declaration.

I have etc.

(signed) Keytesbury

The Earl of Aberdeen K. I. etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 204; copie în limba engleză.

¹ Karl (Carol) Robert Nesselrode; vicecancelar și ministru de externe al Rusiei.

² De Bourgoing; cavalier; prim secretar al Ambasadei Franței la Petersburg; însărcinat cu afaceri.

³ Nicolae I.

⁴ Karl Osipovici Pozzo di Borgo; ambasador extraordinar al Rusiei la Petersburg.

4. Petersburg, 15 decembrie 1830

William A'Court, baron Keytesbury, către George Hamilton Gordon Aberdeen

Retragerea din Varșovia, către Volhinia, a trupelor rusești, comandate de marele duce Constantine; zvonuri despre demisia sa și licențierea de către el a armatei poloneze, ce se afla sub comanda sa, și trimiterea ei la Varșovia; cereri ale guvernului provizoriu polonez, prezentate marelui duce, care vizau reconstituirea fostului Regat al Poloniei și restituirea către acesta a tuturor teritoriilor pierdute; opinia ambasadorului englez despre acele cereri; evoluția insurecției poloneze; opinia sa despre posibilele rezultate ale războiului ruso-polonez.

St Petersburg, December 15th 1830

Copy
N° 190

My Lord,

No Letters have been received from the Grand Duke Constantine since those of the 2^d December, a silence altogether unaccountable.

From other quarters however, it is learnt that His Imperial Highness has abandoned his position near Warsaw, with the whole of the Russian Troops under his command, and retreated towards Volhynia. He appears to have dismissed, and sent back to Warsaw, the Poles of every description by whom He was accompanied, (Generals, Officers and soldiers) a very questionable policy, and one which nobody seems able to explain or understand.

Before H.I.H. left his position, he received the deputation of the Provisional Gov^t, whose propositions were altogether inadmissible. He demands were nothing less than reconstitution of Poland, and the restitution of all the ancient limits.

Within the City of Warsaw, the insurrection follows the usual course. A provisional Gov^t – national Guards –, patriotic proclamations –, voluntary enrolments –, confiscation's –, domiciliary visits, etc. etc. etc. The spirit of revolt is also spreading over the Country, particularly in the direction of Silesia.

In the mean time the Russian Army is almost all in motion, and before the expiration of three weeks 100,000 Men will be poured into Poland. So great is the national hatred between the two countries, it is to be feared that this War will be a War of extermination. Here is not an Officer in the Russian Army who is not eager to be employed upon this expedition, and not one who does not rejoice in the conflict which is approaching.

The Poles too have thrown away the scabbard, and have no alternative but to conquer, or die. The blood of thousands, and the total devastation of their country will probably be the only fruits they will reap from their imprudence.

The Russian Corps in motion are those of Rosen and Pahlen, a part of the Guards, and 24 battalions of Grenadiers from the Colonies of Novgorod. Marshal Diebitsch commands in Chief, with Count Toll as the Chief of his Staff, and General Neidhardt as Quarter Master General.

I have etc.

(signed) Keytesbury

The Earl of Aberdeen K. I. etc. etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 205–206; copie în limba engleză.

5. Petersburg, 16 decembrie 1830

William A'Court, baron Keytesbury, către Henry Temple Palmerston Secretarul de Stat al Foreign Office

Declarațiile lui Nesselrode, potrivit cărora insurecția poloneză nu a modificat politica Rusiei în problema Belgiei; solicitarea adresată de guvernul Rusiei, guvernelor Franței și Marii Britanii de a se abține de la orice gen de ingerință în problema poloneză; dorința Rusiei de a se menține pacea în Europa; asigurarea dată lui Nesselrode de către ambadorul englez, potrivit căreia atât guvernul englez, cât și opinia publică britanică nu aveau să încurajeze insurecția poloneză.

St Petersburg, December 16th 1830

Copy
N° 190

My Lord,

The short notice I have received of the departure of the present Courier, allows me barely time to apprise H. M's Gov^t of the object of his journey. But I shall cease the address my Dispatches to Lord Aberdeen, for tho' (sic!) I have as yet received no official notification of Your Lordship's having accepted the Seals of the Foreign

Department, it is impossible for me to be ignorant of the fact, having read Count Matuscewiz's account of his conversation with Your Lordship, as Secretary of State, with reference to the expressions made use of by Lord Grey when explaining in the House of Lords, the foreign (sic!) policy of the new Administration.

I have the honor then to inform Your Lordship, that the present Courier is the bearer of a Dispatch to Prince Lieven¹, in which Count Nesselrode² enters at length upon the Affairs of Poland, pointing out the measures adopted for the speedy suppression of the insurrection, and how for those events are likely to affect the general policy of the Russian Cabinet. His Excy (sic!) states that in all essential points this policy, remains unaltered, and that with regard to the Belgian question in particular, no other modification of former opinions has taken place, than that announced to Gen¹ Pozzo³ in the Dispatch, an account of which was given in my Dispatch N° 187, and a Copy of which is now forwarded to Prince Lieven for communication to H. M's Gov^t. The Russian Cabinet still upholds the necessity of assuring the Sovereignty of Belgium to a Prince of the House of Nassau; but it admits the expediency of consenting to the entire independence, provided such a measure has the sanction of the King of the Netherlands⁴.

The Copy of a second Dispatch to Gen¹ Pozzo is also forwarded to Prince Lieven, for similar communication, in which the General is directed to point out to King Philip's⁵ Gov^t the opportunity, which is afforded to it by the events now passing in Poland of proving the sincerity of its professions, and its desire to maintain peace and tranquillity in Europe. It also draws his attention to the influence that the Tribune and the Press must necessarily exercise upon public opinion on the present occasion, and that it admits the inability of the French Gov^t to put a stop altogether to the inflammatory language with which the letter will probably teem; it expresses a hope, that in that part of it at least, which is under the influence of the Gov^t, as well as in the Speeches of the Ministers in the Chambers, no expressions will be found either offensive to the person of the Emperor⁶, or calculated to encourage the Poles in their resistance to his Authority. Any language of such a tendency would leave an impression on H. I. M's mind of a most painful and indelible nature.

After Count Nesselrode had communicated to me these several Dispatches, he told me I should render a great service to the Emperor, if I would also draw the attention of my Gov^t to this later subject. He was perfectly aware, he said, that in England any interference with the public Press was impossible, but he hoped that in the Speeches which H.M.'s Ministers might find themselves called upon to deliver upon the affairs of Poland, all allusion of a personal nature would be avoided, as well as all expressions of encouragement to those were in arms against the Emperors authority.

I ventured to say that it was very unlikely H.M.'s Ministers would express any opinion tending to encourage resistance to the Emperor's authority, and that I was quite certain not a syllable would be uttered in personal disparagement of one of H.M.'s oldest and most faithful Allies. That the Emperor Niholas's character was too well known, and too much respected in England, to admit of such a supposition.

I have etc. etc.

(signed) Keytesbury

The Lord Viscount Palmerston etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 207–208v.; copie în limba engleză.

---

¹ Christopfor Liven; ambasadorul Rusiei la Londra.

² Karl (Carol) Robert Vasilievici Nesselrode.

³ Karol Osipovici Peozzo di Borgo.

⁴ Weihelm I, din dinastia de Orania-Nassau (1814–1840).

⁵ Ludovic Filip; rege al Franței (1830–1848).

⁶ Nicolae I.

6. Petersburg, 19 decembrie 1830

William A'Court, baron Keytesbury, către Henry Temple Palmerston

Poziția Franței în problema belgiană; posibilele cauze ale atitudinii pașnice a acesteia, în contextul crizei belgiene; cererea repetată a guvernului rus ca Franța să se abțină de la orice gen de ingerință, oficială sau neoficială, în problema poloneză; opiniile diplomatului englez despre situația de atunci a Rusiei.

St Petersburg, December 19th 1830

Copy

N° 193

Secret and Confidential

My Lord,

It is perfectly true, as I had the honor to state in my Dispatch N° 185, that M. de Bourgoing, the French Chargé d'Affaires, in his communications to the Gov^t respecting the non-relaxation of the efforts of France in favor of the Prince of Orange¹ suppressed the words "*qu'en désespoir de cause*" (s.a.). He also omitted the menace of appealing in the event of War, "*aux affections populaires*" (s.a.), a menace which would undoubtedly have been received with the highest indignation. Upon receiving communications thus attenuated, it is by no means surprising, that Count Nesselrode² should have supposed that the Emperor's³ Ukase placing the Army upon a War establishment, had produced a favorable, rather than an unfavorable, effect at Paris. Without entering into all these details, the French Chargé d'Affaires himself informed me, that had modified the expressions of M. de Sebastiani⁴, and that he was authorized to do so by a private Letter from that Minister, who permitted him *to translate into the language of the Court where he was residing* (s.a.), the plainer language of the Constitutional Cabinet of Paris. It may be doubted, however, whether M. de Sebastiani meant that any part of his argument should be altogether omitted.

The language held by Count Nesselrode to M. de Bourgoing upon the Affairs of Poland, a hasty account of which was given in my cyphered (sic!) Dispatch N° 189, appears to have been even stronger and more explicit, than it was represents to me to have been. A person to whom M. Bourgoing read his report to his Gov^t, informs me that the states Count Nesselrode to have said, "that by following the same noble and loyal conduct which it had pursued with respect to Belgian Affairs"; – by obtaining from all interference in favor of the Polish Insurgents, whether open or secret, and by giving a favorable direction to public opinion in France, as well by Ministerial declarations in the

Chambers, as by the insertion of favorable articles in the Ministerial Newspapers, – the Gov^t of King Philip would secure the eternal gratitude of the Emperor, and cement for ever the bonds of amity union, and Alliance between the two Countries.

This, it must be allowed, is rather a singular commentary upon the Emperor's haughty Ukase of the beginning of November, placing his Army upon a war establishment, and one that I cannot believe will produce the desired effect at Paris. It betrays to much alarm by its complete contradiction to former language, and shows too clearly the vulnerability of this Empire⁵. It might have been impossible to conceal this secret very long, but it surely was not prudent to proclaim it.

It is possible, however, that M. de Bourgoing, in his report to his Gov^t, may have gone a little beyond the truth. Great accuracy of expression is not the distinguishing feature of the correspondence of French Diplomats. It is certain that Count Nesselrode's Dispatch to General Pozzo⁶ upon the same subject, (a Copy of which was sent to Prince Lieven⁷ to be communicated to Your Lordship, by the last Courier) to inviting (sic!) the forbearance of France, is conceived in a much nobler tone, than the declarations put into His Excy's mouth by M. de Bourgoing. Alarm is therein not so strongly expressed, nor is any lure held out of future union and alliance. But it will probably be M. de Bourgoing's Dispatch, whether correct, or not, that will guide the opinions of his Gov^t.

The retraction of the determination taken never to consent to the entirely independent existence of Belgium, is, however, in great measure due to the embarrassments occasioned by the Polish insurrection, and this, after all the declarations previously made speaks a sufficiently clear language. But it may be permitted to doubt, whether *under present circumstances* (s.a.), this vacillation is to be regretted. It will greatly tend to facilitate an arrangement of Belgian Affairs, and to diminish the chances of war, which, after all, is the "one thing needful" at the present hour.

I have etc.

(signed) Keytesbury

P.S. In the event of a total separation of Belgium from Holland, I would venture to point out to Your Lordship's attention the question of the Russian Debt. Would not England in that case be released from her pecuniary obligations?

The Lord Viscount Palmerston etc. etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 210–212; copie în limba engleză.

¹ Wilhelm I.

² Karl (Carol) Robert Vasilievici Nesselrode.

³ Nicolae I.

⁴ Horace Sebastiani; general; om politic francez.

⁵ Rusia.

⁶ Karl Osipovici Pozzo di Borgo.

⁷ Christopher Lieven.

7. Petersburg, 20 decembrie 1830

William A'Court, baron Keytesbury, către Henry Temple Palmerston

Generalizarea insurecției din Polonia și consecințele pentru Rusia; viitoarea soartă a insurecției, potrivit opiniei sale; posibilele reacții ale partidei republicane din Franța, în acel context; decizia Rusiei de a apăra, chiar cu forța armelor, sistemul politic existent în Europa; opinia diplomatului englez despre posibilitatea Rusiei de a-și respecta acea decizie.

St Petersburg, Dec. 20th 1830

Copy

N° 195

Secret and Confidential

The Insurrection has now become to general in Poland, that it will hardly be possible to assemble a sufficient force to march forward with a certitude of success before the middle of January. The dislocation of Troops at this season of the year is attended with inconceivable difficulties, as well with respect to lodgings, (which the severity of the cold renders necessary) as to the collecting of provisions and forage. If the whole Polish Army take part with the Insurgents, as there is but too much reason to fear, they will have 40,000 Men of excellent troops, independent of the 30,000 inhabitants they may arm with the muskets they have found in the Arsenal. In advance against such a force as this, with a certainty of success, (and to advance without such a certainty, would be madness) 100,000 Men at least will be required, and these must be supported by other *en echellon* (s.a.) to cover their rear, and to advance as a reserve in case of need. Under such circumstances the month of January will hardly witness the arrival of the Russian Army on the Vistula.

But this delay, that would be so precious to the Poles, were they within the reach of foreign assistance will do nothing to improve their situation, surrounded as they are on all sides by hostile Nations. No succors of any sort can reach them. They have nothing to trust to, but their national courage; and with these alone, it will be difficult to cope with the fearful odds that are marshaled against them.

But in the mean time, it is to be feared, that the republican party in France will hardly remain quiet under these altered circumstances, but force the Ministers, however pacifically inclined, from their present inaction. Prevented by distance from affording any direct assistance to the Poles, they may possibly attempt some diversion in their favor in Belgium, or on the Rhine. The full occupation given to the Russian Army by the Polish insurrection, may indeed render the temptation of recovering former frontiers irresistible.

This fear is very prevalent here notwithstanding the assurances hitherto given by French Authorities, but it has made no change in the determination announced to maintain by force of arms, if necessary, the integrity of existing engagements. But when we look at the present state of Russia, its scattered population – its diminished Army – its dilapidated finances – the pestilence – that is spreading over the Country – and, above all, the insurrection in Poland – it is impossible no to doubt a little the power of executing what is so freely promised. I had occasion more than once to state to Your Lordship's Predecessor in Office¹, that the *offensive* power of Russia was more

imaginary than real – that Europe had more to fear from her weakness, than from her strength. It is sincerely to be hoped that no circumstances may occur to bring to proof the accuracy of this opinion.

In the mean time, however it would not be prudent to trust too implicitly to imposing returns of military force, nor to assurances of unalterable determinations.

I have etc.

(signed) Keytesbury

The Lord Viscount Palmerston etc. etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 214–215v.; copie în limba engleză.

---

¹ George Hamilton Gordon Aberdeen.

8. Petersburg, 20 decembrie 1830

William A'Court Keytesbury, către Henry Temple Palmerston

Indispoziția creată cercurilor conducătoare ruse de comportamentul marelui duce Constantin, în raporturile cu insurgenții poloni, și de abandonarea întregii sale cancelarii; urmările posibile ale acesteia din urmă; opinia sa în legătură cu gradul de interes mai mare ce trebuia acordat, de către guvernele europene, în împrejurările internaționale de atunci, menținerii păcii în Europa, în comparație cu cel pentru insurecția polonă; cereri ale guvernului provizoriu polonez adresate țarului; opinia diplomatului polonez în această chestiune.

St Petersburg, December 20th 1830

Copy

Private

My Dear Lord Palmerston,

I do not, in my Dispatches enter into any lengthened details of the events, which are passing in Poland, because you will learn them more quickly and more accurately from Berlin. I confine myself to what is passing here.

The conduct of the Grand Duke Constantine his pusillanimous concession to the Insurgents – his precipitate retreat –, and above all, his uncountable silence – have excited the greatest surprise, not to use a harsher term. Not a line has been received from him *directly* (s.a.), since the 2^d December! It is known *indirectly* (s.a.) that he was to reach the Russian frontier on the 13th. It is presumed that he will come in person to St Petersburg to explain his conduct.

His Capitulation with Provisional Gov^t is only known through the German Papers. It will never be ratified for he had no power whatever to treat.

One of the worst parts of the business is, that he is supposed to have left all his Papers behind him. Not only all his private Correspondence, as well with the present Emperor¹, as with the Emperor Alexander, but the Dispatches to and from the Russian diplomatic Agents in Foreign Courts, Copies of which were by the Emperor's especial order, regularly sent to him from the Secretary of State's Office here. The Poles,

therefor, are probably the Masters not only of the secrets of this Cabinet, but of every other Cabinet in Europe. If they publish what they have found, we shall have some curious revelations.

Under any other circumstances – in any other times –, it would be impossible not to wish well to the Poles, but our great object now is the Peace of Europe. We must not allow our feelings to get to the better of our reason.

I saw the Emperor on Saturday. He expressed the highest satisfaction at the march of things in England. He had news from Matuscewiz of the 30th November. I myself have no Letters of a late date than the 23th. I have nothing from Your Lordship since the official notification of your appointment.

I have etc.

(signed) Keytesbury

P.S. December 21th

Count Nesselrode² having requested me to delay the departure of my Messenger till today, for reasons which Your Lordship will find explained in my Dispatch N° 199, I am now enable to inform you that accounts have at length been received from the Grand Duke Constantine, who is safely arrived with his little Corps at Brzesk-Litwiski.

A sort of overture (or rather notification of an overture about to be made) has also been received from Warsaw, where allegiance to the Emperor, as King of Poland, has not been entirely thrown off. He demands of the Provisional Gov^t are, the redressment of various grievances – some stronger guarantees for the existing Constitution –, and the reunion of the Provinces of Volhynia and Lithuania with Poland. The last of these demands is quite inadmissible. I doubt indeed whether the Emperor will receive the Deputation, charged to lay these demands at the foot of the Throne.

The Lord Viscount Palmerston etc. etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 220–221v.; copie în limba engleză.

¹ Nicolae I.

² Karl (Carol) Robert Vasilievici Nesselrode.

9. Petersburg, 21 decembrie 1830

William A'Court, baron Keytesbury, către Henry Temple Palmerston

În legătură cu statutul delegației guvernului provizoriu, trimisă la țară, pentru a-i prezenta cererile națiunii poloneze.

St Petersburg, December 21th 1830

Copy
N° 200

My Lord,

I have the honor to enclose the Copy of a Proclamation¹ addressed by the Emperor² to the Polish Nation, which will appear in a day or two.

Count Nesselrode³ informs me, that exactly the same language as that contained in this Proclamation, will be held to the two Gentlemen who have been appointed by the Provisional Gov^t of Warsaw to carry their demands to the foot of the Throne.

The emperor will however refuse to receive them as a Deputation, tho' he (sic!) will see them as private Individuals.

I have etc.

(signed) Keytesbury

The Gr^t Honble

The Lord Viscount Palmerston etc. etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 224; copie în limba engleză.

¹ Nu am găsit această piesă.

² Nicolae I.

³ Karl (Carol) Robert Vasilievici Nesselrode.

10. Petersburg, 24 decembrie 1830

William A'Court, baron Keytesbury, către Henry Temple Palmerston

Numirea ambasadorului francez la Petersburg; asigurările date de Franța referitoare la decizia sa de a păstra bunele raporturi cu Rusia.

St Petersburg, December 24th 1830

Copy
N° 201

My Lord,

Mr Bourgoing¹ has, by order of his Court, announced to this Gov^t that attho' (sic!) Marshal Mortier (Duc de Trévisé) has been definitively named Ambassador to Russia, the Duc de Mortemart will in the first instance be sent to St Petersburg, for the special purpose of reestablishing that good intelligence which formerly existed between the two countries, and of clearing away any doubts, which may exist, with regard to the sincerity of the pacific assurances of King Philips Ministers.

The French Agents here are giving as much importance as they can, to "this extraordinary mark of personal respect to the Emperor², a proceeding which (according to them) cannot leave a doubt upon the minds even of the most incredulous, of the loyalty, moderation, and pacific intentions of the new French Gov^{ty}".

It is to be hoped that the same language will be held, after the arrival at Paris of the news of what has occurred in Poland.

It is almost superfluous for me to say, that the Duc de Mortemart will be perfectly well received by H.I.M.

I have etc.

(signed) Keytesbury

The Lord Viscount Palmerston etc. etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 225; copie în limba engleză.

---

¹ De Bourgoing.

² Nicolae I.

11. Petersburg, 25 decembrie 1830

William A'Court, baron Keytesbury, către Henry temple Palmerston

În legătură cu delegația guvernului provizoriu polonez, trimisă țarului Nicolae I, ca rege al Poloniei, și cu situația din Polonia.

St Petersburg, December 25th 1830

Copy
N° 203

My Lord,

Prince Lubecki and Count Ieziarski were met at Narva by a dispatch from Count Grabowski, the Minister attached to the person of the Emperor¹, as King of Poland, requesting to know in what character they proposed to present themselves at St Petersburg.

The answer of these gentlemen was, that the first came as H.I.H.'s Minister of Finance for the Kingdom of Poland, and the other, as a Nuncio of the Diet, charged to explain to H.I.M. the proceedings of that Council of Regency, which first assumed the reins of Gov^t, after the departure of H.I.M. the Caesarevitch (sic!).

To their arrival under such circumstances no possible objection could be made. Leave was sent them to proceed, and they are hourly expected.

It appears, therefore, that they are charged with no commission whatever from those who now exercise the Sovereign Power in Poland, or at least with none, that they choose as yet to avow.

The news from Warsaw is exceedingly contradictory. On one hand, it is certain, that no renunciation of allegiances to the Emperor has taken place, and that the tricolor cockade of France has again been replaced by the national colors; – the other, that a great deal of enthusiasm prevails amongst all the younger part of the population, and that the appeal to arms, made by the present Authorities, has been met by a corresponding feeling in the remotest provinces of the Kingdom.

I have etc.

(signed) Keytesbury

The Lord Viscount Palmerston etc. etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 228–228v.; copie în limba engleză.

---

¹ Nicolae I.

12. Petersburg, 28 decembrie 1830

William A'Court, baron Keytesbury, către Henry Temple Palmerston

În legătură cu delegația guvernului provizoriu al Poloniei; opiniile sale referitoare la condițiile în care s-ar fi putut produce o viitoare intervenție a armatei ruse împotriva insurgenților poloni.

St Petersburg, December 28th 1830

Copy
N° 204

My Lord,

The enclosed documents were published too late to be forwarded to Your Lordship by Saturday's post. The first is the Emperor's¹ Manifesto² to his subjects generally; the second, the Proclamation to the Poles, a copy of which was enclosed in my Dispatch N° 200; and the third, an account of the correspondence, which took place with Prince Lubecki, before either he, or the Count Ieziarski were allowed to come to St Petersburg.

These Gentlemen have since arrived, and the former has had an audience of the Emperor. Nothing has transpired officially, as to the result of this audience, but it is generally understood that the Emperor held exactly the same language as that contained in his Proclamation and intimated to the Prince, that the door would be left open to those who were inclined to return to their duty till the last days of February, after which period the Russian troops would march upon Warsaw, and the rebellion be put down by the sword. That concessions to a people in arms were wholly out of the question.

If this be (as I have good reason to believe it to be) a correct version of the Emperor's language, a forward movement of the Army is hardly contemplated before the month of March. It has hitherto been supposed that the advance would take place towards the end of January.

The Emperor received the Prince in a circle composed of H.I.H. the Grand Duke Michael, Marshal Diebitsch, Count Nesselrode³, general Czernicheff, General Beckendorf, and one or two other of his council.

I understand that the Prince has been very much disheartened (sic!) by this interview. Notwithstanding the assurances contained in his Letter from Narva, there is no doubt but that he came charged with commission from the Provisional Gov^t. In all the newspapers of Warsaw, he and the Count Jezierski are spoken of the Deputies to St Petersburg.

I have etc.

(signed) Keytesbury

The Lord Viscount Palmerston etc. etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 229–230; copie în limba engleză.

¹ Nicolae I.

² Nu am găsit această piesă.

³ Karl (Carol) Robert Vasilievici Nesselrode.

13. Petersburg, 31 decembrie 1830

William A'Court, baron Keytesbury, către Henry Temple Palmerston

Mișcări de trupe ruse; tentative de a-l determina pe marele duce Constantin să renunțe, cel puțin temporar, la prerogativele sale; atitudinea pacifistă a Franței care, potrivit opiniilor sale, se putea modifica în funcție de cursul insurecției poloneze și al evenimentelor din Italia.

St Petersburg, December 31th 1830

Copy
N° 205

My Lord,

Marshal Diebitsch set out for the Army on Thursday, and General Sucosaynet (?), who commands the whole of the Artillery, followed him yesterday. The Marshal will find 80,000 Men, and 300 pieces of artillery, already assembled, but the rest of the army and the reserve will hardly be in line before the middle or end of February. Whether any thing will be attempted before the reserve comes up, must necessarily depend upon the state of things in Poland. If the nation be divided, and a Russian party appear, the Marshal will of course take advantage of that circumstance, but if the Nation remain firmly united, and show a determination to resist, he is too prudent a General to precipitate his movements, or to neglect those advantages which are to be found in the overwhelming force, which a few weeks delay will enable him to assemble.

In the mean time Count Orloff has been sent to the General Duke Constantine, who still remains in the neighborhood of Brzesk-Litewski, in order to reconcile H.I.H, as it is said, to the idea of resigning, a least for the present, all right of interference in Polish affairs, and all military command.

The assurances from the French Gov^t continue to be to the full as pacific, as before the arrival of the news of the Polish insurrection. But admitting (what there seems indeed to be no present reason to doubt) that these assurances are given in perfect good faith, can we be quite sure, if the insurrection take a more serious turn – if the struggle be prolonged or if disturbances break out in Italy – that we may equally rely upon them? The temptation to take a part will be stronger in proportion as the chances of failure diminish. The French Gov^t, even if it have the will, may not have the power, to resist the fresh impulse that will be given by such circumstances to the faction, whose interests live in disorder and confusion. The continental Powers would not act prudently in allowing themselves to be lulled into a false security.

The latest accounts from London received by this Gov^t are of 10th December. I am without any letters from Your Lordship since the announcement of Your acceptance of the Seals of the Foreign Department.

I have etc.

(signed) Keytesbury

The Lord Viscount Palmerston etc. etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 233–234; copie în limba engleză.

14. 31 decembrie 1830

Henry Temple Palmerston către William A'Court, baron Keztesbury

Se expune punctul de vedere al guvernului britanic, conform căruia, pentru conservarea păcii în Europa era necesară menținerea bunelor relații existente la acea dată între Marea Britanie și Rusia; sunt trecute în revistă principalele „puncte nevralgice” ale situației politice din Europa, anume problema belgiană și cea poloneză, și este formulată modalitatea în care, potrivit opiniei guvernului britanic, ar fi putut fi rezolvate.

Foreign Office, December 31st 1830

Copy
N° 2

My Lord,

I enclose (sic!) for Your Excellency's information and guidance, copies of several Dispatches by me to some of H. M.'s Ministers abroad, which will explain to you the views and opinions of H. M.'s Gov^t upon some of the important events now pending in Europe, and the principles, to which it is the intention of H. M.'s to adhere, and I have to desire that you will in all occasions conform your language to that of these dispatches, and act upon the principles laid down in them, on all matters to which those principles may apply.

In expressing to the Gov^t of His Imperial Majesty the earnest anxiety of H. M.'s Gov^t that the peace of Europe should remain unbroken, and their deep conviction that it is a most important part of the duties they have undertaken, to omit no effort of theirs which may contribute to the accomplishment of this object, you will take every opportunity of stating also to that Gov^t, the high value which H. M.'s Gov^t set upon the maintenance of those relations of friendship and alliance, which so happily subsist between Russia and England, and you will assure the Gov^t of his Imperial Majesty, that H. M.'s Gov^t will think they are but consulting the British interests committed to their charge, by availing themselves of every occasion of cultivating that friendship, and of cementing union between the two countries.

The first object of H. M.'s Gov^t being the maintenance of peace, they are convinced that nothing can tend more surely to the attainment of this object, than a good understanding between Russia and England, and as neither country has any selfish interests to pursue, the motives of their union cannot be misunderstood.

H. M.'s Gov^t have stated, in the dispatches of which I enclose copies, the general principles of non-interference in the Affairs of other countries, upon which it is their intention to act. France has also proclaimed her adoption of these principles, and if they are likewise acted upon by the other Powers, there seems to be no reason why local commotions (sic!) may unfortunately arise any where should disturb the general peace.

The Affairs of Belgium have incessantly occupied the anxious attention of H. M.'s Gov^t, from the moment of their accession to office they felt convinced that in the present state of parties in France, and looking to the great military excitement created throughout her population by the preparations to which the armament of Russia had given rise, the speedy adjustment of Affairs in Belgium was indispensably necessary, for the preservation of peace. England was party to the engagements by which Holland

and Belgium were united. It is for obvious reasons her particular interest that those countries should not belong to any neighboring state, but should, in some condition of independent self Gov^t, constitute a barrier for the maintenance of the balance of Power.

It was thought in 1814 and 1815, that notwithstanding the differences of language, religion, and habits, between Holland and Belgium, there were nevertheless points of contact enough, common to both, to justify the expectation, that in process of time, their political union might be followed by a real amalgamation of the two nations and such a result would have been most advantageous to the general interests of Europe.

It is useless now to enquire what have been the unfortunate causes, which have maned (sic!) that arrangement, and which have widened differences instead of effecting union. It is enough to know that the scheme has failed, and that the absolute and entire separation of Belgium from Holland, has become an irreversible fact. In this state of things there were only two other possible arrangements: the one, that Belgium should become independent, the other, that she should transfer herself from Holland to some other Power, with whom she might have those affinities which were wanting between her and Holland – that is to say, to France.

Between these alternatives H. M.'s Gov^t could not for one instant doubt, and they are persuaded that the Gov^t of H. I. M. must upon this subject, partake entirely the sentiments of H. M.'s Gov^t. It was upon this view of the matter that the Conference of London has acted, in framing the Protocols of their proceedings. Those Protocols have been the Plenipotentiaries assembled, but that opinion was not come to, until after the most mature, and repeated, and anxious deliberations, and it was founded upon a great mass of information coming from different quarters, and all tending to the same conclusion. The Plenipotentiaries of H. I. M. were the very last to give their reluctant assent, and it was in a manner wrung from them, by the conviction from which they could not escape, that the only way of avoiding evils of greater magnitude, was promptly to acknowledge the independence of Belgium.

The choice of a Sovereign is the next object, which must engage the attention of the Conference. In making that choice, the will of the Belgians and the interests of other States, must be consulted. The Belgians ought not chose any Sovereign who could, by his connections or character, afford just cause of uneasiness to other States, the allied Powers could not with justice, nor without defeating their own purposes, force upon the Belgians a Sovereign repugnant to the wishes of the Nation. Neither is it enough that the person chosen should have the support of even a large party in Belgium; since, if there should be also a large party against him, and he were not chosen by the general consent, there could be little hope of that stability in the new Gov^t, which ought to be the first object, in order to avoid the obvious danger which must arise from any new convulsion, both to the happened of those countries, and to the general security and peace of the surrounding nations.

His Imperial Majesty has doubtless upon this subject personal feelings which are natural, and which do him honor. But H. M.'s Gov^t earnestly hope that, those feelings may not be pressed so far as to frustrate those great political objects, of which the enlightened mind of H. M. cannot fail to appreciate the full importance.

H M.'s Gov^t have learnt with much concern the troubles which have broken out in Poland. Upon this delicate subject they cannot instinct you to make any communication to the Gov^t of H. I. M. But they cannot contemplate without shuddering the possible consequences of a war of extermination, to be waged between two nations, the one, goaded on by wounded pride and a devotion to their offended Sovereign – the other

excited by alleged grievances and ancient recollections, and desperate by the hopelessness of pardon. It is however much to be wished that during the interval that must elapse before the season will admit of any considerable military operations, some arrangement may be effected between the Emperor and his Polish subjects, which may at once maintain the rights of the Sovereign, and remove any just cause of complaint from the Poles: and to such an arrangement, if an opportunity should be afforded in which you might offer your advice without offence to the Russian Gov^t, you will not fail to lend your best assistance.

I am etc.

(signed) Palmerston

P.S. I transmit to You Exce^{ll} copies of the Protocols of the Conferences which have been held by the Plenipotentiaries of the Five Powers on the Affairs of Belgium.

His Exce^{ll}

The Rt. Honble Lord Keytesbury G.C.B. etc. etc. etc.

British Library, *Department of the Western Manuscripts*, Ms. Add. 41560, f. 235–238; copie în limba engleză.

THE BEGINNING OF THE POLISH INSURRECTION FROM NOVEMBER 1830,
IN THE VISION OF A BRITISH DIPLOMAT
(Summary)

Keywords: insurrection, British diplomacy, European political system, Poland.

The outburst of the insurrection in Poland, on November 19th 1830, held the attention of the British diplomacy which tried to find out its causes and estimate its consequences on the European political system of that time, in general, and for the British interests, in particular. It was expected that Russia would use this opportunity to cancel the last concessions granted to the Poles by Alexander I, and to consolidate its position in the European political system. That is why the events in Poland were closely followed, even from their beginning, by the British Ambassador to St. Petersburg, William A'Court, Baron Heytesbury.

As a consequence, the author presented some of the information which this informed observer of the Polish political scene, dominated by the insurrection started in November 1830, offered in his reports. The value of these reports resides in the fact that their author explained the causes of the events and tried to draw the attention his superiors in the Foreign Office on their implications on the European political system and on the British policy in the Eastern Question. Thus, they can represent an important source of documentation for a deeper understanding of the history of the insurrection in Poland but also of the international relations in Europe, as they were at the beginning of the fourth decade of the 19th century. This is the reason which determined us to bring them in the scientific circuit.

The documents were found by the author in the British Library, from London, Department of Western Manuscripts, Ms. Add. 41560.

ANCUȚA VLAS*

CANCELARI ȘI DRAGOMANI ÎN CADRUL POSTULUI CONSULAR FRANCEZ DE LA IAȘI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX

La sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX, diplomațiile Marilor Puteri au conștientizat importanța înființării unor reprezentanțe consulare pe teritoriul Principatelor Române. Punctul de plecare l-a constituit articolul XI al tratatului de la Kuciuk-Kainargi din 1774, conform căruia Imperiul Otoman permitea „să rezideze consuli și viceconsuli în toate locurile unde Curtea Rusiei va judeca potrivit să-i stabilească și ei vor fi tratați și considerați în deplină egalitate cu alte puteri prietene”¹. Din 1782, odată cu crearea primului consulat, cel rus, și până la 1803, când a fost fondat consulatul englez, puterile europene au stabilit reprezentanțe la Iași, București, Galați, Brăila, chiar dacă interesele urmărite erau diferite. Văzută ca o chestiune de prestigiu, crearea unui consulat francez în Principate, în scopuri politice și economice, a stat în atenția Parisului în ultima decadă a secolului XVIII. Postul de la Iași a fost înființat în martie 1797, sub forma unui viceconsulat condus Louis Joseph Parant. Cu precizarea că acest viceconsulat nu a avut însă o evoluție liniară, statutul său suferind o serie de modificări pe parcursul secolului XIX. El ajunge consulat general în perioada 1803–1809 și redevine viceconsulat în 1810, chiar dacă până la această dată își sistase activitatea de două ori; prima dată în timpul campaniei lui Napoleon în Egipt (1798–1799) și apoi spre sfârșitul anului 1806, odată cu pătrunderea trupelor ruse în Moldova. Prin ordonanța din 10 decembrie 1817, viceconsulatul de la Iași a fost suspendat, fiind reînființat abia din 10 iulie 1825. Va ajunge din nou la statutul de consulat începând cu 1838, menținându-l până în 1878.

Inițiativa din Moldova se încadrează oarecum în forma clasică de organizare a unui consulat în Imperiul Otoman, respectivul post presupunând titularul, un cancelar și unul sau mai mulți dragomani. Într-o formă extinsă, această structură apare menționată în ordonanțele menite să reglementeze serviciul diplomatic. Acestea prevedeau faptul că personalul trebuia să cuprindă – pe lângă corpul consular propriu-zis – cancelari, secretari-interpreți și dragomani pentru posturile de resort din Imperiul Otoman. În unele cazuri, din lipsă de oameni cu pregătirea adecvată sau din motive de ordin financiar, o persoană putea să cumuleze atât funcția de cancelar, cât și pe cea de dragoman. În ceea ce privește posturile mai importante, precum cel de la Smirna sau

---

* Doctorand, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

¹ *Acte și documente relative la istoria renascerii României*, publicate de Ghenadie Petrescu, Dimitrie A. Sturdza și Dimitrie C. Sturdza, vol. I, Tipografia Carol Gobl, București, 1889, p. 130.

Salonic, consulatul general necesita un consul general, un viceconsul și trei dragomani. Această organizare se datora intereselor economice franceze din respectivele zone, unde Franța deținea, la începutul anului 1789, 17 case de comerț².

Dragomanul a jucat un rol indispensabil în diplomația Imperiului Otoman, reprezentând puntea de legătură între autoritățile locale și ambasadori, respectiv consuli. Iată cum îi definea un memoriu anonim pe acești agenți: „Prin *drogman* nu se înțelege doar un interpret care traduce cuvinte dintr-o limbă în alta; se înțelege un delegat de ambasadă sau de consulat care poate trata, în funcție de instrucțiunile primite, interese politice sau comerciale și care contribuie la aceste negocieri nu numai cu cunoștințele de limbă ale oamenilor din țara respectivă, ci și cu toată dexteritatea, toată suplețea necesară pentru a asigura succesul negocierilor”³. Dintre consulii desemnați să îndeplinească funcții în Imperiul Otoman, prea puțini cunoșteau limba otomană sau araba. În secolele XVI–XVII, ambasadorii și consulii numeau la fața locului, dintre localnicii notabili, o persoană care să îndeplinească funcția de interpret. Pentru a-și forma proprii dragomani, în timpul Vechiului Regim a fost deschisă o școală la Constantinopol, mai apoi una la Paris, cunoscutul liceu *Louis-le-Grand*, care în 1873 devine *l'École des Langues Orientales*. Cei care urmau cariera de dragoman erau instruiți în aceste școli și erau cunoscuți și sub denumirea de *jeunes de langue*⁴. Un bun dragoman trebuia în primul rând să cunoască limba țării sale, apoi latina, italiana, greaca, turca, araba, persana, să posede cunoștințe de istorie și geografie, să cunoască legile și uzanțele din cadrul Imperiului⁵.

Dat fiind că lucrările publicate până acum în istoriografia românească⁶ au insistat asupra identificării și activității consulilor francezi din prima jumătate a secolului XIX, în cadrul studiului de față ne-am propus să-i evidențiem pe cei care, alături de superiorul lor, se îngrijeau de bunul mers al consulatului. Ieșind mai puțin în evidență – prin natura muncii depuse și uneori datorită nerecunoașterii oficiale din partea guvernului francez –, personalul consular era menținut într-un con de umbră. De altfel, cel care îndeplinea funcția de cancelar al consulatului francez, respectiv cancelar-dragoman, nici nu era desemnat de către Ministerul francez de Externe. În aceste condiții, consulii erau nevoiți să își aleagă personalul din rândul supușilor străini respectați de comunitate. Și în funcție de veniturile consulatului, în cancelarie mai puteau funcționa copiiști sau câte un comis de cancelarie. Aceștia erau întâlniți mai ales în consulatul rus sau austriac

² Maurice Degros, *Les consulats français du Levant pendant la Révolution*, în „Revue d'histoire diplomatique”, 1989, Paris, p. 61.

³ Apud Amaury Faivre d'Arcier, *Les oubliés de la liberté. Négociants, consuls et missionnaires français au Levant pendant la Révolution (1784–1798)*, Paris, Direction des Archives, Ministère des Affaires Étrangères, 2007, p. 29.

⁴ Henri Deherain, *Jeunes de langue et interprètes français en Orient au XVIIIe siècle*, în „Bulletin de la Société de géographie d'Alger et de l'Afrique du Nord”, vingt-septième année, 1er trimestre 1922, vol. XXIII, nr. 87, p. 574–596.

⁵ *Ibidem*, p. 589.

⁶ Ariadna Camariano, *L'activité d'Emile Claude Gaudin. Premier consul de France à Bucarest*, extras din „Revue Roumaine d'Histoire”, anul IX, nr. 2, București, 1970; Andrei Oțetea, *Înființarea consulatelor franceze în țările românești*, în *RI*, anul XVIII, nr. 10–12, 1932; Cristiana Oghină Pavie, *Une histoire sociale des relations internationales. Les français en Moldavie au XIXe siècle*, în *Nouvelles perspectives de l'histoire sociale en France et en Roumanie*, études réunies par Alexandru-Florin Platon, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2003, p. 160–175; Germaine Lebel, *La France et les Principautés Danubiennes du XVIe siècle à la chute de Napoléon Ier*, Paris, Presses Universitaires de France, 1955, p. 274; Jean Nouzille, *La diplomatie française et les Principautés Danubiennes au début du XIXe siècle*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, XXXVIII, nr. 1–4, 1999.

care, datorită numărului ridicat de străini pe care îi aveau sub protecție și de la care colectau patenta, își permiteau să plătească mai mulți funcționari.

Pentru sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX sursele nu ne oferă informații prea numeroase cu privire la personalul secundar al consulatului. În 1797, la înființarea postului, viceconsulul Louis Joseph Parant era asistat de cancelarul Jacques Ledoulx. Născut la Bordeaux la sfârșitul secolului XVIII, acesta a fost inițial atașat cancelariei consulatului din Sankt-Petersburg. În 1794, Ledoulx a făcut cunoscut ambasadorului Descorches faptul că a părăsit Rusia după ce a refuzat să facă un jurământ împotriva Republicii, stabilindu-se împreună cu familia sa la Iași, unde ținea lecții de limba franceză⁷. Ca urmare a expediției din Egipt, Jacques Ledoulx a fost arestat împreună cu viceconsulul Parant și trimis la Constantinopol. După încheierea păcii în 1802, revine în Franța, însă era prea bătrân pentru a ocupa o funcție în cadrul unui post consular. În schimb, îl reîntâlnim pe fiul său, Joseph Ledoulx, care în 1806 ocupa postul de cancelar la București, după ce urmase cursurile școlii regale de *jeunes de langue* din Constantinopol; iar din 1809 apărea în postura de viceconsul al aceluiși post⁸. De asemenea, în ianuarie 1798, într-o *Însemnare* a Departamentului Pricinilor Străine apare menționat ca „omul viceconsulatului francez” Constandin Grecu, care îndeplinea probabil funcția de interpret. Acea *Însemnare*, sub forma unui inventar, conținea obiectele personale ale viceconsulului Parant, pe care le declarase la sosirea în Moldova, și dintre care am menționa: 79 de cărți mari și mici, 123 de bucăți cu note pentru muzică, șapte bucăți abanos pentru flaut, o hartă lungă cu astronomie, un frac postav liliachiu, cinci cămăși pânză⁹.

În perioada mai–decembrie 1803, consulatul a fost gerat de Jerome Issac Méchain, funcția de cancelar revenindu-i lui Antoine Fornetty. Membru al unei familii de dragomani, el însuși a urmat cursurile școlii de *jeunes de langue* între 1783 și 1791. Prin memoriile adresate ministrului Afacerilor Străine, Charles-Maurice de Talleyrand-Périgord, și diviziei comerciale din cadrul Ministerului Afacerilor Străine, Antoine Fornetty a solicitat numirea sa în postul de cancelar, rămas vacant la București, odată cu moartea lui Henry Dubois St. Maurice¹⁰. În vârstă de 27 de ani, cunoștea bine practicile din cadrul Imperiului și mai multe limbi, lucrând alături de tatăl său în cancelaria ambasadei franceze de la Constantinopol¹¹. Tindem să credem că Fornetty a îndeplinit funcția de cancelar la Iași și în perioada interimatului lui Louis-Noël Flûry, gerând mai apoi postul până la sosirea lui Parant, în septembrie 1805, după care revine în poziția de cancelar. Parant îl avea sub protecția sa și pe fratele său Stanislas Pagé-Parant, căruia i-a obținut, prin bunăvoința ministrului Afacerilor Străine, Talleyrand, un post de *élève-*

⁷ Jacques Ledoux către Marie Descorches, 27 iunie 1794, colecția Eudoxiu Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, supliment I² (1781–1814), publicate de Al. I. Odobescu, București, 1885, p. 98.

⁸ Ministère des Affaires Étrangères, Archives Diplomatiques Paris (în continuare, MAE Paris), Personnel, 1re serie, dosar 2541, Ledoulx Charles Joseph, Ledoulx Jacques, nepaginat.

⁹ Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași (în continuare, DJANI), fond Documente, pachet 373/89, f. 1.

¹⁰ Henry Dubois St. Maurice, născut la Lyon, în vârstă de 40 de ani, a petrecut cea mai mare parte a vieții în Italia și Imperiul Otoman. Și-a manifestat singur dorința de a ocupa un post în Principate, mizând pe cunoștințele sale de limbă turcă, greacă și italiană. De asemenea, era un apropiat al noului agent Flûry, numit consul în Principate (Dubois Saint Maurice către ministrul Afacerilor Străine, 18 decembrie 1796, colecția Eudoxiu Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, supliment I³ (1709–1812), publicate de Al. I. Odobescu, București, 1889, p. 449, 453).

¹¹ MAE Paris, dosar 1655, carton nr. 130, Antoine Fornetty, nepaginat; vezi și Marie de Testa, Antoine Gautier, *Drogmans et diplomates européens auprès la Porte Ottomane*, Istanbul, Editions Isis, 2003, p. 179.

sous-commissaire la București. De altminteri, activitatea lui Stanislas Pagé avea să se desfășoare, preponderent în postul consular francez de la București. În perioada consulului Charles Frédéric Reinhard, Wengesky apare menționat, ca interpret al consulatului, fiind cunoscător al mai multor limbi, precum franceza, italiana, latina, poloneza, rusa, limba moldovenească (sic!), greaca, germana și daneza. Trimis să înștiințeze ambasada franceză de la Constantinopol despre invazia armatei ruse din 1806, nu i s-a mai permis să treacă granița înapoi în Moldova, motiv pentru care cerea ambasadorului să îi acorde un alt post¹². De asemenea, din corespondența Christinei Reinhard, soția consulului francez, reiese faptul că postul de secretar ar fi aparținut lui Antoine Fornetty.

În 1810, când postul de la Iași a fost gerat de viceconsulul de la Galați, Jean Baptiste Martin, acesta a fost însoțit de dragomanul său Danhum, decedat la Iași în aprilie 1812. Postul, rămas vacant și în perioada gerantului Antoine Fornetty, a fost ocupat începând cu iunie 1813, când ambasadorul francez de la Constantinopol, contele Antoine-François de Andreossy, l-a numit provizoriu ca dragoman al consulatului de la Iași pe Auban fiul, care urma să fie plătit ca un *jeunes de langue* clasa I¹³. Din iunie 1816, viceconsulul Fornetty anunța că l-a angajat provizoriu ca dragoman pe Duchame¹⁴, dar se pare că nu pentru mult timp. În aprilie 1817, Fornetty a renunțat la serviciile sale după ce a primit o serie de plângeri la adresa conduitei acestuia.

Din 1824 și până în 1830, în perioada consulului Charles Lagau, dragoman al consulatului de la Iași a fost Antoine Raimondi. În 1826, poziția de cancelar a fost solicitată de către Etienne Mouton, însă, între timp, acesta a renunțat, deschizându-și un pension¹⁵. În 1828 era profesor la gimnaziul vasilian, Mihail Kogălniceanu caracterizându-l drept „destul de învățat pentru atunce”¹⁶. Astfel, în 1828 funcția de cancelar provizoriu aparținea lui Jean Baptiste Viollier, care a și gerat postul în lipsa lui Lagau. În urma unei neînțelegeri între cei doi, Lagau a renunțat la serviciile acestuia, în 1830 propunându-l pentru funcția de cancelar provizoriu pe Médy. Tot în 1830 a fost îndepărtat de la consulat și Antoine Raimondi, sub pretextul unor nereguli descoperite în cancelarie, dar și datorită conduitei sale. În 1831, el moare din cauza epidemiei de holeră care cuprinsese orașul, locul său fiind luat de Bagard, un supus francez care cunoștea limba locală și se bucura de respectul comunității¹⁷.

În noiembrie 1833, postul de cancelar de la Iași era vacant, motiv pentru care consulul Alfred Mimaut a cerut ca postul să fie ocupat de André Blanc Duclos, fost gerant al consulatului. De asemenea, încă din 1831 se forma în cancelarie, pentru funcția de dragoman, un tânăr numit Joseph Zelinsky. Cunoștea greaca, germana, franceza și limba moldovenească¹⁸. În primii ani nu fusese retribuit pentru serviciile sale. Era fiul unui *cordonnier* austriac stabilit la Iași, iar mama sa avea origini germane. A fost îndepărtat din consulat în 1843, datorită numeroaselor plângeri împotriva lui din

¹² Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale (în continuare, DANIC), fond Microfilme Franța, rola 127, Correspondance commerciale Iassy, tom 1 (1803–1812), f. 310.

¹³ MAE, Centre des Archives Diplomatiques de Nantes (în continuare, CADN), fond Jassy Consulat, dosar 5, Ambassade Constantinople, Arrivée 1813–1817, nepaginat.

¹⁴ DANIC, fond Microfilme Franța, rola 127, Correspondance commerciale Iassy, tom 2 (1813–1836), f. 70, 81.

¹⁵ *Ibidem*, f. 133.

¹⁶ N. Cartojan, *Pensionatele franceze din Moldova în prima jumătate a veacului al XIX-lea*, în *Omagiu lui Ramiro Ortiz cu prilejul a 20 de ani de învățământ în România*, București, 1929, p. 71.

¹⁷ DANIC, fond Microfilme Franța, rola 127, Correspondance commerciale Iassy, tom 2 (1813–1836), f. 200.

¹⁸ *Ibidem*, f. 217–218.

partea comunității franceze de la Iași, a autorităților locale și chiar din partea altor consuli: era acuzat că luase mită, mai precis că nu întocmea actele necesare supușilor fără o bonificație prealabilă¹⁹. De asemenea, avea reputație de cămătar. Secretarul consulatului rus, N. K. Giers, viitorul ministru rus de externe la sfârșitul secolului XIX, menționa în memoriile sale o întâmplare în care fusese implicat din cauza lui Zelinsky. În Iași locuia la momentul respectiv un conte numit Gabriel de St. André, care aparținea unei familii importante din societatea franceză. Deși frecventa cele mai bune medii sociale din Moldova, nu dispunea de avere, primind o sumă mică de la rudele sale din Franța. Astfel, a apelat la Zelinsky pentru a-i împrumuta 250 de cervoneți²⁰. Pentru a-i da banii, Zelinsky i-a cerut să aducă un girant, iar contele a apelat la F. A. Tumanskii, de la consulatul rus, care însă la rândul său îi datora bani lui Zelinsky. Fiind refuzat, contele a apelat la Giers, care de bună credință și la insistențele lui Tumanskii, a fost de acord să îi gireze cu numele său acel împrumut. La scurt timp însă, contele a fost arestat și deportat în Franța tot din cauza unor chestiuni financiare. Cum contele nu își plățise datoria, aceasta a revenit secretarului rus. Pe lângă imensa pagubă în buget, Giers era în pericol să își distrugă reputația în fața guvernului său, vestea răspândindu-se repede și întorcându-se împotriva lui, ca și cum ar fi încercat să acopere o datorie de la jocurile de noroc²¹.

Acest scandal a dus la o mai mare precauție în ceea ce privește alegerea unui cancelar-dragoman și la respectarea articolului 3 al ordonanței din 1833, care prevedea faptul că cei numiți în acest post trebuiau să fie francezi. O anume prudență a manifestat și consulul Gilbert des Voisins care, așa cum rezultă dintr-o notă din 16 octombrie 1843, nu a acceptat ca Jules Sacchetti să fie cancelar al consulatului de la Iași, motivându-și decizia pe o serie de speculații conform cărora Sacchetti ar fi avut niște obligații financiare față de autoritățile din Moldova²². Jules Sacchetti, francez originar din Dijon, fost director al colegiului francez din Smirna, ajunsese la Galați în 1833, unde avea să deschidă un pension și o casă de comerț. Conform unui proces-verbal din martie 1834 apare deja ca agent consular al Franței la Galați²³.

După înlăturarea lui Zelinsky, problemele cancelariei i-au fost încredințate, începând cu anul 1843, lui Louis Castaing. De asemenea, Blanc Duclos, gerantul consulatului, transmite autorităților din Moldova, la 19 iunie 1843, că Milou Lamphir a fost angajat în cadrul consulatului²⁴. Nu era menționat postul pe care îl ocupa, însă din moment ce presupunea o recunoaștere a lui de către autoritățile locale, cel mai probabil era comis de cancelarie. Louis Castaing, cel mai longeviv membru al postului consular de la Iași, a fost confirmat de minister în postul de cancelar-dragoman și promovat în aprilie 1850 cancelar clasa I. Era vorbitor de germană, italiană, greacă, poloneză, rusă și limba moldovenească (sic!). A fost cancelar, respectiv cancelar-dragoman al consulatului de la Iași timp de 16 ani, cu o întrerupere de șase luni pe perioada războiului Crimeii, când a fost numit agent consular la Vols, în Grecia, pentru a furniza informații

¹⁹ Idem, rola 129, Correspondance commerciale Iassy, tom 4 (1842–1848), f. 180.

²⁰ Moneda rusească de aur egala cu trei ruble.

²¹ *Russian and East European Studies. The Education of a Russian Statesman. The Memoirs of Nicholas Karlovich Giers*, edited by Charles and Barbara Jelavich, University of California Press, 1962, p. 208–209.

²² DANIC, fond Microfilme Franța, rola 129, Correspondance commerciale Iassy, tom 4 (1842–1848), f. 208, 254.

²³ CADN, fond Iassy Consulat, dosar 11, Correspondance avec l'agence consulaire de Galatz, 1834, nepaginat.

²⁴ DJANI, fond Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 1105/1843–1844, f. 32.

cu privire la desfășurarea războiului²⁵. De origine francez, fiu al lui Claude Louis Castaing, fost ofițer în cadrul regimentului IV al Gărzii de Onoare a lui Napoleon I, decedat la Galați în iulie 1864, și frate al lui Victor Castaing, secretar-dragoman și cancelar al agenției de la Galați, a fost deseori caracterizat ca inteligent, muncitor, cu o conduită ireproșabilă și o fire agreabilă. Calități care, cel mai probabil, i-au asigurat păstrarea postului pentru o perioadă atât de îndelungată. Ca o recompensă pentru serviciile sale, în 1856 consulul Victor Place a solicitat pentru Louis Castaing acordarea crucii de cavaler al Legiunii de Onoare, ordin conferit prin decretul din 27 aprilie 1860²⁶.

Lipsa de personal reprezenta o problemă frecventă pentru consulat. O notă a lui André Blanc Duclos din 18 septembrie 1845 subliniază necesitatea aducerii în cancelarie a unui om în plus. Astfel, Duclos solicita numirea de către Minister a unui dragoman sau acceptarea lui Constantin Sdrobitch, fost angajat al consulatului, în calitate de comis de cancelarie și de membru al unei familii distinse²⁷. Cancelarul, cumulând ambele funcții, nu putea face față tuturor cerințelor, fiind nevoit să se prezinte în fiecare zi la tribunal sau în fața autorităților locale. Prin urmare, cancelaria rămânea închisă, doar în situații de urgență cancelarul fiind suplinit de consul. De asemenea, toate celelalte consulate aveau nu doar un cancelar și un dragoman, ci și secretari. Înainte de 1833, consulatul francez își permitea să mai angajeze un om care să îi țină locul cancelarului și care era plătit din veniturile cancelariei. Într-o astfel de situație pare să fi fost Philadelphie Cuénin, fiul lui Victor Cuénin, proprietarul celui dintâi pension francez din Moldova, care îl ajuta pe Castaing mai ales în perioadele când acesta trebuia să gereze consulatul în lipsa titularului de post. Însă lipsa de supuși a dus la o diminuare a veniturilor de cancelarie și, implicit, la imposibilitatea de a putea plăti un angajat permanent. În 1847, consulul Achille de Codrika făcea cunoscut că supușii francezi plăteau anual 12 franci ca patentă, bani ce reprezentau venituri ale cancelariei²⁸. Era deci o diferență față de anul 1837, când consulatul solicita plata unui galben²⁹. În cele din urmă, se pare că propunerea lui Sdrobitch, ca dragoman auxiliar al consulatului, a fost acceptată, acesta preluând atribuțiile de cancelar ale lui Louis Castaing în mai 1856, când Castaing pleca într-un concediu de trei luni.

În 1848, odată cu numirea consulului Claude Thions, în presa vremii a apărut mențiunea că secretarul acestuia ar fi fost D. S. Vârnăv³⁰. Nu avem date despre Scarlat Vârnăv în funcția de secretar al consulatului de la Iași, dar tindem să credem că erau apropiați din cauză că moldoveanul își urmase studiile la Paris până în 1848, aflându-se în legături cu republicanii francezi și făcând parte chiar din garda națională a orașului. De menționat că în 1850 Scarlat Vârnăv se dedica celor sfinte, devenind călugăr la mănăstirea Neamțului³¹.

În primele decenii ale secolului XIX, trecerea de la statutul de cancelar la cel de viceconsul era aproape imposibilă. De abia ordonanța din 6 aprilie 1845 a adus o schimbare în acest sens, permițând accesul în cariera consulară și cancelarilor cu condiția unei vechimi de opt ani în cadrul unei cancelarii³². A fost și cazul cancelarului

²⁵ MAE Paris, dosar 779 Castaing Louis, nepaginat.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ MAE Paris, dosar 1422, carton nr. 108, Duclos Francois Cassien Andre Blanc, nepaginat.

²⁸ MAE Paris, dosar 990, carton nr. 78, Codrika Achille de, nepaginat.

²⁹ DJANI, fond Isprăvnicia ținutului Iași, dosar 2594/1838, nepaginat.

³⁰ „Albina românească”, 17 iunie 1848, p. 193.

³¹ D. R. Rosetti, *Dicționarul contemporanilor*, ediția I-a, București, 1897, p. 190.

³² Jean Baillou, *Les affaires étrangères et le corps diplomatique français*, tome II (1870–1980), Paris, 1984, p. 138–139.

Louis Castaing căruia în 1873, ca o recompensă pentru cei 30 de ani de serviciu în cadrul postului de la Iași, i-a fost acordată titulatura de viceconsul.

Într-o țară unde „luxul era un obiect de primă necesitate”, iar consulul austriac și rus etalau un lux aproape princiar³³, salariile angajaților din consulatul francez erau modeste. Numeroase rapoarte ale consulilor francezi de la Iași ridică problema remunerăției aferente postului de la Iași. Însă, aceasta pare să fi fost o problemă nu doar a consulilor francezi, ci și a altor reprezentanți consulari stabiliți la Iași, cel puțin pentru începutul secolului XIX. Spre exemplu, consulul englez Fr. Summerers nu a fost remunerat inițial pentru serviciile sale, fiind nevoit să se împrumute de la negustori, datoria sa ajungând în 1809 la 5.338 lire sterline³⁴. A fost și cazul reprezentantului Prusiei la Iași, Kuch, care în 1839 nu era remunerat și care se considera plasat într-o poziție inferioară față de ceilalți colegi ai săi. Pentru a-și susține cauza, reprezentantul Prusiei prezenta în cadrul notei adresate Ministerului și situația de la celelalte consulate astfel: în cadrul consulatului austriac, consulul primea 1.600 de ducăți, cancelarul 600 de ducăți, secretarul 500 de ducăți; la consulatul Rusiei consulul primea 1.500 de ducăți, secretarul 600 de ducăți; la consulatul Angliei, consulul primea 1.800 de ducăți, dragomanul și cancelarul câte 200 de ducăți, iar în cadrul consulatului francez, consulul primea 10.000 de franci, cancelarul și dragomanul câte 2.000 de franci³⁵. De abia în 1846 baronul von Richthofen a beneficiat de o remunerăție pe măsura postului ocupat.

În 1797, remunerăția viceconsulului Louis Parant se ridica la 4.500 de franci, o sumă mică în condițiile în care trebuia să suporte și cheltuielile legate de unele formalități de la curte, precum zilele de naștere ale copiilor domnului. Totodată, Domnul Moldovei era înconjurat de greci, avari și superficiali, pentru care luxul constituia o mai mult decât o necesitate, cumpărându-și prin el stima și considerația publică³⁶. Interesant este că încerca să mascheze neajunsurile materiale de care se plângea în rapoartele sale, camuflându-le „sub aparența seducătoare a modestiei republicane”³⁷.

Până și Emile Gaudin, trimisul ambasadei franceze de la Constantinopol, ca agent confidențial pe lângă domnul Țării Românești, în 1795 – și nu consul al Franței în Principate, așa cum mai apare uneori în literatura de specialitate – a avut o retribuție mai mare, de 7.500 de livre, cu obligația de a asigura masa și cazarea secretarului, Jacques Montal, care nu avea decât 1.200 de livre³⁸. Un maxim a fost atins în 1803, când postul de la Iași a fost ridicat la rangul de comisariat general, titularului alocându-i-se suma de 18.000 de franci, mult mai mare față de aceea primită de subcomisarul din București, remunerat cu 10.000 de franci³⁹.

³³ Pompiliu Eliade, *Influența franceză asupra spiritului public în România. Originile. Studiu asupra stării societății românești în vremea domniilor fanariote*, traducere din franceză de Aurelia Dumitrașcu, ediția a II-a integrală și revăzută, Humanitas, 2000, p. 186.

³⁴ Fr. Summerers reclamă guvernului britanic plata dobânzilor datorate, martie 1809, în *Rapoarte consulare și diplomatice engleze privind Principatele Dunărene (1800–1812)*, editor Paul Cernovodeanu, Brăila, Editura Istros, 2007, p. 217.

³⁵ *Apud* Vasile Docea, *Relații româno-germane timpurii, împliniri și eșecuri în prima jumătate a secolului XIX*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 80.

³⁶ *Parant către Talleyrand*, 23 octombrie 1801, colecția Eudoxiu Hurmuzachi, *Documente*, supliment I², p. 214.

³⁷ *Parant către Afacerile Străine*, 2 februarie 1798, colecția Eudoxiu Hurmuzachi, *Documente*, supliment I³, p. 488.

³⁸ De menționat faptul că după anul 1795 livra, moneda oficială franceză, a fost înlocuită cu francul.

³⁹ MAE Paris, dosar 1632, carton nr. 128, Flûry Charles Jean-Baptiste, f. 16.

Salariile consulilor francezi au oscilat de-a lungul timpului de la 8.000 de franci în 1833, crescând la 10.000 de franci în 1837, pentru a scădea din nou la 8.000 de franci în 1848. Evident, importanța pe care guvernul o dădea unui post era reflectată și prin mărirea bugetului alocat acestuia. Această mărire a fost dată consulatului de la Iași în 1856, când s-a repartizat titularului postului, în acest caz Victor Place, suma de 20.000 de franci. Această mărire nu a fost acordată tuturor posturilor, ceea ce denotă „interesul Majestății Sale pentru acest post”⁴⁰. Grila de salarii oferă mai puține discrepanțe printre dragomani, plata anuală a unui „tânăr interpret” fiind de 1.200 de livre, iar cea a unui dragoman între 1.500 și 4.500 de livre, în funcție de gradul și de locul de reședință al acestuia⁴¹. Un vârf al remunerației pare să fi fost atins în 1803, când cancelarul Antoine Fornetty primea pentru serviciile sale 3.000 de franci. Minimul era de 1.200 de franci, ei constituind salariul cancelarului Louis Castaing în anul 1848. Era o recompensă modică, de vreme ce L. Castaing presta o muncă pe care, la alte consulate, o îndeplinea două persoane; motiv pentru care consulii au trimis numeroase rapoarte către Minister, revendicând o mărire a retribuției cancelarului. Într-o notă din 25 februarie 1848, adresată ministrului Guizot, Castaing spune că suma insuficientă de 1.200 de franci îl obliga să ia în considerare propunerea consulului Emil von Richthofen de a ocupa funcția de dragoman în consulatul Prusiei, promițându-i-se 3.000 de franci; fapt pentru care cerea aprobarea de a ocupa acel post. Neașteptând să primească un răspuns, Castaing mărturisea, la 17 martie 1848, că sperase, din patriotism, ca doleanțele sale să nu îi fie luate în considerare⁴². Situația dura însă de ceva vreme, având în vedere că, din martie 1847, înainte de a părăsi postul tot din motive financiare, consulul Codrika pretindea o mărire de salariu pentru cancelarul său Castaing. Și pentru a-și motiva cerința, înainta Ministerului grila de salarii de la celelalte consulate din Iași, care se prezenta astfel: la consulatul rus, cancelarul primea 7.000 de franci, iar dragomanul 4.800 de franci; la consulatul austriac, retribuția cancelarului era de 2.000 de florini de argint, ~ 5.000 de franci, iar a dragomanului de 2.500 de franci; la consulatul englez, atât cancelarul cât și dragomanul primeau 2.900 de franci; de asemenea, la consulatul grec, cancelarul și dragomanul primeau 3.600 de franci⁴³. Disproporția dintre angajații de același rang din consulate diferite era deci una destul de mare. În acest context, consulul cerea pentru Louis Castaing o sporire a salariului la 2.500 de franci.

Încărcați de responsabilități, cancelarii și dragomanii erau indispensabili pentru reușita unei misiuni în Imperiul Otoman. Totuși, după cum s-a putut observa la postul consular de la Iași, nu putem vorbi de dragomani în adevăratul sens al cuvântului, așa-numiții *jeunes de langue*, școliți la Constantinopol sau la Paris. Singura excepție a constituit-o Antoine Fornetty, membru al uneia dintr-una marile familii de dragomani aflați în serviciul Franței la Constantinopol. Ei proveneau dintr-o veche și nobilă familie genoveză din Chio, dând nu mai puțin de treizeci *jeunes de langue* și patru primi dragomani ai ambasadei franceze de pe Bosfor. În rest, consulii s-au adaptat situației și, cu toate că au solicitat ca ambasada franceză de la Constantinopol sau Ministerul de Externe să-i numească dragomani și cancelari pentru postul de la Iași, de cele mai multe ori cererile lor au rămas fără ecou. Astfel se explică de ce în aceste funcții se regăsesc străini mai notabili, aflați sub protecția consulatului francez sau francezi stabiliți la Iași. Lipsa de experiență îi obliga să se formeze chiar în cancelarie, serviciile prestate fiind în

⁴⁰ CADN, fond Jassy Consulat, dosar 134, Victor Place, nepaginat.

⁴¹ Amaury Faivre d'Arcier, *op. cit.*, p. 69.

⁴² MAE Paris, dosar 779 Castaing Louis, nepaginat.

⁴³ MAE Paris, dosar 990, carton nr. 78, Codrika Achille de, nepaginat.

perioadele de debut neremunerate, pentru ca mai apoi să atingă sume modice. Și cum profesionalismul lor lăsa de dorit, au apărut incidente neplăcute, determinând o mai mare atenție din partea consulilor în alegerea colaboratorilor. Toate aceste neajunsuri erau oarecum specifice posturilor mici, cu un buget restrâns; erau deci ocolite de cei pregătiți special să ocupe o astfel de funcție, aceștia urmărind să obțină un loc în ambasade.

CHANCELLORS AND DRAGOMANS AT THE FRENCH CONSULAR OFFICE OF IAȘI
IN THE FIRST HALF OF THE NINETEENTH CENTURY
(Summary)

Keywords: French consul, chancellor-dragoman, the French Ministry of Foreign Affairs, *jeunes de langue*.

In the present paper the author focus on those who, together with the French consul to Iași, were in charge with the proper functioning of the consulate. Due to the nature of their work and sometimes to a lack of official acknowledgement from the French government, the consular personnel remained in obscurity. In fact, the ones who held the position of chancellor of the French consulate and of chancellor-dragoman respectively were not even appointed by the French Ministry of Foreign Affairs. Under these circumstances, the consuls had to choose their staff from among the foreign ethnics that the local community regarded with esteem. Consequently, as far as the consular office of Iași is concerned, one cannot talk about dragomans in the proper sense – the so-called *jeunes de langue*, trained at Constantinople or Paris. The only exception was Antoine Fornetty, member of one of the great families of dragomans serving France at Constantinople.

LIVIU BRĂTESCU*

**ROMANIA AND AUSTRIA-HUNGARY HISTORY,
POLITICS AND DIPLOMACY (1878–1888)****

Concerned more by the analysis of factors allowing the conquest of state independence, but also by the motivation that contributed to the decision of King Carol I and Prime Minister I. C. Brătianu to conclude a political alliance with the Central Powers, the difficulties encountered in the implementation of this project were taken into account to an extent we consider reduced by the Romanian historiography¹. Given the emphasis, prior to 1876, in the liberal leaders' interventions on the Romanian problem in the foreign territories with a significant Romanian population, it is worthy observing to what extent the government led by I. C. Brătianu managed, after obtaining the independence, to make the cornerstone of his foreign policy out of the rights and liberties of the Romanian diaspora. Trying to discard the old suspicions about him, largely due to his involvement in revolutionary projects in years 1848–1857, the leader of Bucharest's government, beyond his convictions on the fate of Romanians in Austria-Hungary, was forced in several moments to make compromises, too. While many of them will offer the internal opposition new fronts of attack against him, the Prime Minister was aware that beyond its well-known interests, Austria-Hungary had shown enough signs of goodwill towards Romania. The permanent oscillation between protecting the relationship with Austria-Hungary and the discreet support of the Romanian national movement in Transylvania could not but generate tense moments between the government in Bucharest and the one in Vienna. If we consider it from the perspective of the political-diplomatic relations with Austria-Hungary, a natural fact taking into account the treaty signed in October 1883, the period prior to and following this year provides, upon a closer look, numerous opportunities and directions of investigation. We will present some of them in the following pages.

---

* Scientific research, "A. D. Xenopol" Institute of History, Iași Branch of the Romanian Academy.

** This work was supported by CNCS – UEFISCDI, project number PNII – IDEI ID_816/2008.

¹ V. Cristian, *Diplomația în slujba împlinirii idealului național* (The diplomacy in the service of achieving the national ideal), in Gh. Platon, V. Russu, Gh. Iacob, V. Cristian, Ion Aग्रigoroaiei, *Cum s-a înfăptuit România modernă* (How modern Romania was created), Iași, Editura Universității "Al. I. Cuza", 1993; idem, *1878–1914, în România în relațiile internaționale (1699–1939)* (Romania in international relations), ed. Leonid Boicu, Gh. Platon, V. Cristian, Iași, Junimea, 1980; Aurel H. Golimaș, *Carol I și românii din Ardeal (1866–1900)* (Carol I and the Romanians in Transylvania), excerpt from "Arhiva" (Archive), no. 12, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1936; Teodor Pavel, *Mișcarea românilor pentru unitatea națională și diplomația Puterilor Centrale (1878–1893)* (The Romanians' movement for national unity and the diplomacy of the Central Powers), Timișoara, Facla, 1979.

Carol I and I. C. Brătianu understood that, after the 1878 reunion of the great powers in the German capital, a neutral foreign policy as they had desired until then could no longer help the Romanian state in its subsequent evolution. The way in which the peace negotiations had taken place at San Stefano and Berlin, the decisions made but also the positioning of the great powers relative to Romania after 1878, they all contributed to shaping a perspective in which the latter did not actually have too many options. The Berlin congress was a turning point for the government leaders in Bucharest because, after a war bearing great human and material losses, they had to explain the Romanian population the reason why the only solution for the recognition of independence was accepting to surrender southern Bessarabia and amending Article 7 of the Constitution.

The rapprochement to the “central-European block” was favored by certain events taking place after the Berlin Congress. The direct or tacit support offered by Austria-Hungary to Romania in issues such as recognizing the title of Royal Highness², promoting during September–October 1878 the diplomatic office in Bucharest to the rank of legation and recognizing the country’s independence in front of the other European powers³ were for the governmental liberals indications of a possible collaboration with Vienna. Nevertheless, it was not easy to explain at the domestic level an apparent rapprochement between Romania and Austria-Hungary while the dual monarchy intended, following the Congress in 1878, to ensure their domination over the Danube. Besides this first problem, there was also the fact that the Double Monarchy included territories inhabited by Romanian ethnics. Even for the Habsburgs it was difficult to manage a relationship with Romania, given the support shown by the liberals to the Romanian national movement in Transylvania and Banat. A decision as the one from the summer of 1881, when Bucharest authorities refused the settlement of 130 families of Romanians from the Banat region⁴, came to support the circles from Vienna that promoted the rapprochement to Romania. The result of such compromises did not linger, the Viennese government, being persuaded the prime minister intended to “go hand in hand with the Austrian politics”, decided to sell war equipment to Romania⁵. Such confidence had been arduously won by Brătianu, having in view that he had long been perceived by the Romanian diplomacy as “a forward democrat and a republican”⁶.

Because of the reasons already mentioned but also because of the Danube problem, the negotiations from 1880 had a common element – the secret nature. The frequency of the queries within the Parliament concerning the discussions held in the summer of 1880 in Germany will determine I. C. Brătianu to declare that “what is treated with foreign powers cannot always be declared...”⁷. Was this the reaction of a politician on the prudence that the official of a young state ought to promote, also aware of the power that he began to enjoy internally?

What became a real milestone for Romanian governments at that time was not the problem of the rights of Romanians in Transylvania but the already traditional issue of the

² Gh. N. Căzan, Ș. Rădulescu-Zoner, *România și Tripla Alianță (1878–1914)* (Romania and the Triple Alliance), București, Editura Enciclopedică, 1979, p. 34.

³ Teodor Pavel, *The Romanians’ movement for national unity and the diplomacy of the Central Powers (1878–1893)*, Timișoara, Facla, 1979, p. 59; Keith Hitchins, *Romania (1866–1947)*, București, Humanitas, 1998, p. 64.

⁴ T. Pavel, *op. cit.*, p. 61.

⁵ Gh. N. Căzan, Ș. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 47.

⁶ Jehan de Witte, *Quinze ans d’histoire, 1866–1881*, Paris, Librairie Plon, 1905, p. 426.

⁷ “Românul” (The Romanian), year 25, 26 Feb. 1881, p. 283.

Danube. The attempt of Dimitrie Brătianu who became Prime Minister after March 14th, 1881 to make a distinction from the way the former government acted on Austria's claims to control traffic on the Danube, had an overwhelming contribution to the loss of political support in Parliament and eventually to his withdrawal from the head of government, after a very short time since his appointment as prime minister. Separating himself from the former government, Dimitrie Brătianu requested the members of Parliament to question him only for the political actions of the team he led: "I think it would be a waste of time for you to ask us, from now on, to account for acts that were not committed by us"⁸. Such statements attempted to draw attention to an accurate examination of the degree of responsibility relative to each deciding factor in the "Danube problem". Unfortunately for the government led by Dimitrie Brătianu, there were several issues that strained relations between Romania and Austria-Hungary at the time. Coincidentally or not, several ministers often gave official speeches in which "king of the Romanians" was a commonplace term, the speeches subsequently published in the Official Monitor giving them more weight. Such interventions will trigger numerous reactions on behalf of the Austrian ambassador in Bucharest. Diplomatic protests would be triggered especially by the printing and distribution in the country of certain "Daco-Roman" maps that were issued by the tacit support of the minister of public instruction and general Slăniceanu⁹.

Relations between Romania and Austria-Hungary take a new critical turn in August 1881. The cause was the interest and support shown by the liberal government for the national movement of Romanians from Transylvania and Banat. To this trend belonged the meetings of C. A. Rosetti, V. A. Urechia, M. Kogălniceanu and I. C. Brătianu with representatives of the Romanians from the Habsburg Empire. We also consider significant the reaction of the new minister of foreign affairs, Eugen Stănescu, who rejected on August 1st Vienna's reproaches with respect to the "irredentist" action of Romanians in the Kingdom. In order to see if there were connections between Bucharest and the movement of Romanians in the Dual Monarchy, the Austrian foreign minister initiated General Lachmann's journey to Transylvania in September 1881¹⁰. Furthermore, the atmosphere had become tense by the incursions that the liberal deputy N. Ionescu made to Banat in August, during which, without an official capacity, he promised Romanians freedom¹¹. Trying to moderate the Austrians' accusations, the liberal government adopted at the same time a quite unusual decision for its ideology, namely establishing a press office to operate under the Ministry of Foreign Affairs, aimed at monitoring the articles that could increase the susceptibility of the Western neighbor¹².

The dissatisfaction with Romania began to appear in certain German newspapers. "Augsburger Allgemeine Zeitung", after criticizing the Romanian government¹³ for its ingratitude towards Austria and defining the Romanian press as anti-Austrian, did not overlook the propaganda undertaken by the Romanian state in order to create a "Romanian empire"¹⁴. The material concluded that actions such as those mentioned

⁸ Titu Maiorescu, *Istoria politică a României sub conducerea lui Carol* (The political history of Romania under Carol I), București, Humanitas, 1991, p. 127.

⁹ T. Pavel, *op. cit.*, p. 64.

¹⁰ *Ibidem*, p. 65.

¹¹ "Românul", year 25, 9 Aug. 1881, p. 700.

¹² T. Pavel, *op. cit.*, p. 66.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*.

would not have been possible if Romania hadn't been recognized as kingdom¹⁵. Careful to the messages officially sent to the "newly created kingdom"¹⁶, the political circles in Bucharest launched certain signals through the media, one of them loudly asserting the right to language, religion and national individuality. One of the newspapers now acting as informal conveyor of political messages, "Românul", stated again clearly on 12th August that a certain part of the German, Austrian and Hungarian media which maintained that Romania would have a hostile policy towards neighbors, only pursued a change of attitude with respect to its intentions to defend interests and legitimate rights.

Because they were not indifferent to the political relations with Austria, the liberal government sent in the following period C. A. Rosetti, one of the most experienced politicians of the day, to discuss with the representative of Vienna in Bucharest. The liberal leader tried to convince baron Salzberg that the allegations concerning Brătianu's liberal government contribution to the unrest of Romanians in Transylvania were groundless, his arguments being Romania's wish to have good relations with all its neighbors, the need for an internal political consolidation and a strengthening of the country's finances¹⁷. In other words, the goals were different. Austria's current attitude is causing more and more politicians in Bucharest to believe that the reason Austria helped Romania after 1877 was merely trying to draw on their side "a non-Slavic island amidst Slavic nationalities"¹⁸.

No matter how great was Bucharest's effort to demonstrate that its priorities did not include the plight of Romanians in Transylvania, it seriously added to hindering a rapprochement between Romania and Austria-Hungary. Beyond statements, the Viennese government, convinced of the support given to Romanians from the dual monarchy by Romania, hoped that after turning the latter into an ally, it would not provide the same support to its conational. The government in Vienna got signs of concern ever since May 12th–14th, 1881 when the National Conference of Romanians in Transylvania and Banat occasioned the formulation of new claims such as regaining the autonomy of Transylvania, reviewing the nationality law, etc. Publishing the document drawn-up then, in 1882, and distributing it in Hungary and Romania would have the echo expected by its initiators¹⁹.

Romania's relations with its western neighbor were also hindered because the gestures of certain individuals were interpreted as actions of the Romanian state. An example was the wide dissemination of Colonel A. Gorjan's map, covering also the regions inhabited by Romanians living abroad, that triggered the immediate protest of the Austrian minister in Bucharest in the summer of 1880. Trying to appease the spirits, Romania sent a press release to the Habsburg government through Ion Bălăceanu²⁰, published in "Monitorul Oficial" in order to have more weight, where the map was considered "completely private, prepared without the prior knowledge and authorization of the Minister"²¹.

¹⁵ "Românul", year 25, 12 Aug. 1881, p. 701.

¹⁶ *Ibidem*, p. 702.

¹⁷ *Idem*, year 25, 15, 16 Aug. 1881, p. 719.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Gh. Căzan, Ș. Rădulescu-Zonner, *op. cit.*, p. 105.

²⁰ Gh. N. Căzan, *Știri din arhivele vieneze privind acțiunea națională a românilor în anii 1880–1883* (News from the Viennese archives on the national movement of Romanians in years 1880–1883), in *AUB, Istorie*, XXI, no. 2, 1972, p. 83.

²¹ *MOF*, no. 148, 1 Jul. 1880, p. 467.

The liberal government had also to overcome the Romanian public's resistance to the intended closeness. Especially since baron Mayr afforded to make some "suggestions"²² concerning the activity of certain organizations such as the one called "Carpathians", where Mihai Eminescu carried out a valuable activity. The Austrian diplomat informed his superiors about the proposal made by the Romanian poet, according to which Transylvanian students should get involved in propagating, in Transylvania, the idea of forming "Great Dacia"²³. An important place in the reports mentioned was held by references to statements of the editor-in-chief of "România Liberă", according to whom the Romanians in Ardeal were waiting for their brothers with open arms²⁴.

Although he initiated actions of rapprochement to the Central Powers, I. C. Brătianu met at the same time with some representatives of the Romanians in Transylvania. One of the most active ones was a certain Frâncu in Braşov. In 1880–1881 he had several discussions with I. C. Brătianu and C. A. Rosetti, whose content will remain secret. At the same time, Manole Diamandi, president of the Chamber of Commerce in Braşov, visited I. C. Brătianu in Piteşti or Bucharest (July 19th, 1881) to discuss the situation in Transylvania²⁵. Apparently contradictory, Brătianu was trying to find a balance between his duty as prime minister of a country in search of a strong ally and the impossibility of ignoring the existence of a numerous Romanian population living outside its borders²⁶.

Another challenging event was the speech of Senator P. Grădişteanu, June 5th, 1883 in Iaşi, during the unveiling of Stephen the Great's statue. While the inauguration of the monument was part of a ceremony well-orchestrated by the liberal government that sought to emphasize the "deep" connection between people, government and king, the intervention of the liberal MP took place in an informal location, the National Theatre Hall, which nevertheless did not reduce the impact on the rather large audience (over 400 people), but also those who read the newspapers of the time.

While the supporters of the National Liberal Party were trying to diminish the reference made by Grădişteanu to the Romanian territories from other states, the government's opponents insisted on the international complications that may arise from the speech of the liberal member of Parliament²⁷. The aspects that caused the dissatisfaction of the Austrian diplomats were the suggestive allusions to Banat, Bucovina and Transylvania, certain newspaper implicitly adding Bessarabia. The liberal senator's speech gained a certain weight by his addressing the king in the closing, and by the sovereign's gesture of shaking his hand and clinking his glass, in the presence of a packed audience. From that moment on a whole series of denials and interpretations began. While the liberal senator attempted, in a letter to "România Liberă", to correct the text published in most newspapers²⁸, the government insisted on his presence as an

²² Gh. N. Căzan, *op. cit.*, p. 84.

²³ *Ibidem*, p. 84.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p. 85.

²⁶ "Our politics, which should inspire us every moment, which should absorb all powers, our policy should be run by a single feeling, the feeling of national conservation", in Pamfil Georgian, *Pietre de granit la temeliea României. Din cugetările lui I. C. Brătianu* (Granite stones at the foundation of Romania. From the reflections of I. C. Brătianu), Bucureşti, Cartea Românească, 1941, p. 95.

²⁷ Apostol Stan, Mircea Iosa, *Liberalismul politic în România* (Political liberalism in Romania), Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1996, p. 165.

²⁸ "Sir, there are several people missing from this table who wanted to be here, they love you Sir as all of us, because they see in Your Majesty not only the king of Romania but the king of the Romanians. And

unofficial of the Romanian state at the banquet, a fact evidenced by not publishing the speech in “Monitorul Oficial”. The jam, however, started after its reproduction in “L’Independance Roumaine”, where a correspondent added, after reports from other witnesses, the name of the first three provinces already mentioned, adding that of Bessarabia²⁹. A first effect of this predicament was the expulsion of Emile Gali, owner of the newspaper.

The speakers’ frequent recalling of Stephen’s fights against Hungary, Poland and Turkey could not pass unnoticed, regardless who those interventions belonged to³⁰. The tone of the German, Austrian and Hungarian newspapers to the aspects mentioned above varied according to the proximity existing between them and various political leaders of Austria-Hungary, but especially according to the message meant to be sent to the Romanian government. By saying that we think that, beyond the more or less subtle threats³¹ coming through certain media, the Habsburg anger caused by Grădișteanu’s speech was much exaggerated by the conservative newspapers in Romania³². Reading the articles published in Vienna or Budapest and correlating them with the diplomatic efforts between Romania and Austria-Hungary, in view of the Romanian state’s accession to the Triple Alliance, we feel that they belonged rather to a game aimed at determining Romania to reconsider its position against the conflicting issues. And here we refer to Romania’s intransigence in a number of issues such as supporting the Romanian movement in Transylvania or Vienna’s intention to acquire a dominant position in the European Commission of the Danube. For Austrians, Grădișteanu’s speech appears, in these conditions, an excellent pretext to put pressure on Romania. Without prejudice to its interests, the Romanian government seeks ways of explaining future allies the lack of any link between its foreign policy intentions and some individual actions such as the one belonging to the Romanian senator; this is also proven by a disengagement published on 19th June in the same official newspaper³³. Four days later, the document mentioned was submitted to the Austro-Hungarian representative in Bucharest by the Minister of Foreign Affairs D. A. Sturdza, and released after a few days in the Austrian newspaper “Wiener Abendpost”³⁴.

Trying to be persuasive in not accepting a threat of any kind, Austria-Hungary conducted an inspection of the Transylvania passes³⁵ by general Beck, Chief of Army General Staff and colonel Alblori, head of the operations office. Not wishing to spoil the relationship with the dual monarchy after the Grădișteanu incident, the Brătianu government drew the attention of certain societies, regarded as irredentist by the Viennese government, on the activities undertaken. Despite his belief in the freedom of

---

with their help, Y. M. will regain the missing gems in the crown stones of Stephen the Great” in C. Bacalbașa, *Bucureștii de altădată (1878–1884)* (Bucharest of other times), vol. II, București, Editura Eminescu, 1993, p. 162.

²⁹ “This testimony appears in the same paper by the correspondent that told the story in the 28th June issue of the daily newspaper mentioned, in “Curierul” (The Courier), 29 June 1883, p. 1.

³⁰ “Românul”, year 27, 22 June 1883, p. 553.

³¹ Pester Lloyd, in an article entitled *Romania*, recalled a difficult time for the state north of the Danube, when in Berlin was discussed not only the fate of southern Bessarabia, but of the whole country. By the newspaper already quoted, Austria stated that the moment had been surpassed due to its intervention in C. Bacalbașa, *op. cit.*, p. 172.

³² The same “Nordeutsche Allgemeine Zeitung”, in an article published on 27 June, mentioned nothing about Petre Grădișteanu’s speech, contending to speak about Carol I qualities of man of state, in “Românul”, year 27, 22 June 1883, p. 553.

³³ *MOF*, 19 iun. 1883, p. 1247.

³⁴ C. Bacalbașa, *op. cit.*, p. 172.

³⁵ Gh. N. Căzan, Ș. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 111.

the press, I. C. Brătianu, from reasons as those described above, requested Laurean, editor of “România Liberă”, to adjust the tone of his newspaper. All at once, the Bucharest executive did not authorize a banquet that was to be organized by a group of Transylvania in honor of Grădișteanu³⁶.

In these circumstances, articles such as those published by Mihai Eminescu in “Timpul”³⁷, after inaugurating Stephen’s statue, which spoke about the reckless gestures of the liberals and the external danger they had submitted the country to by their entire politics, were completely groundless. Apart from the indirect dialogue between the spokesman of Romanian liberals³⁸ and newspapers such as “Fremdenblatt”, “Neue Freye Presse” and even “Deutsche Zeitung” relative to the unfriendly gestures of a state against the other, and protests like the one expressed by the famous diplomat Kalnoky, the two countries will succeed, with the help of P. P. Carp, to get over the incident in June 1883³⁹. The reconciliation was rushed by the common political interests, both Vienna and Bucharest being concerned about the projects that Russia had in the Balkans⁴⁰. Under these circumstances, the incident caused by the intervention of Senator Grădișteanu was fading pretty quickly especially because of the Romanian accession to the Triple Alliance in the autumn of the same year, 1883.

Clearly stipulated as a compromise between the different objectives expressed otherwise in the bilateral talks⁴¹, the treaty made known to P. P. Carp by D. A. Sturdza⁴² October 14th, was signed on 30th October by the foreign ministers of Romania and Austria-Hungary. Questioned on the same day in the Bucharest Parliament by deputy Anastasie Stolojan on the reasons of his journey to Gastein and Vienna⁴³, I. C. Brătianu declared that the discussions held there meant only coming closer to the politics of Germany and Austria-Hungary, and not the conclusion of an alliance⁴⁴.

It can be said that, given the involvement in the negotiations for signing the above mentioned document, King Carol I, Brătianu, but also Sturdza had certain political expectations from the Austrian-Hungarian government. Some of these had been communicated by Brătianu ever since 1883 and made a direct reference to the rights and freedoms of Transylvanian Romanians⁴⁵.

³⁶ *Ibidem*, p. 87–88.

³⁷ Ștefan Lemny, Ion Saizu, Gh. Buzatu, *Eminescu. Timp, sens și devenire istorică* (Eminescu. Time, sense and historical development), Iași, Editura Universității “Al. I. Cuza”, 1988, p. 312.

³⁸ “Românul”, year 27, 16 June 1883, p. 525; 24 June 1883, p. 561, 562; and 27, 28 June 1883, p. 573.

³⁹ He will explain that the gems Grădișteanu referred to were Bucovina and Bessarabia, only they belonging to Moldova during Stephen the Great’s reign, in C. Gane, *P.P. Carp și locul său în istoria politică a țării* (P.P. Carp and his place in the political history of country), vol. I, București, Editura Ziarului “Universul”, 1936, p. 294.

⁴⁰ Gh. N. Căzan, Ș. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 96–97. Even if “Românul” denigrated Austria, in a document dated August–September 1883, Sturdza analyzed the country’s political situation and demonstrated the need for an immediate alliance with the Central Powers, in *ibidem*, p. 98.

⁴¹ While Vienna intended to block the organization of any hostile action against it on the territory of Romania, by the document that was to be signed, Brătianu wanted to identify a formula by which Germany was also engaged in the new political project, in Gh. N. Căzan, Ș. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 119.

⁴² National Central Archive (ANIC), București, Carol I fund, Royal House, file 19, 1883, p. 103.

⁴³ *MOF*, no. 18, Chamber of Deputies, session 1883–1884, 30 Oct., p. 174.

⁴⁴ *Idem*, no. 27, 14 Nov., p. 276–277; Ion Bălăceanu, *Amintiri politice și diplomatice* (Political and diplomatic memories), București, Editura Cavalioti, 2003, p. 222.

⁴⁵ I.C. Brătianu would openly say to Hungarian politicians since 1883: “Don’t imagine that someone in this world can make our Romanian co-citizens give up their legitimate rights, you must get brave and acknowledge they are right”, in Aurel H. Golimaș, *Carol I and the Romanians in Ardeal (1866–1900)*, excerpt from “Arhiva”, no. 12, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1936, p. 31.

Because his political experience imposed him to be wary of commitments made by the great powers, Brătianu didn't leave Transylvania's problem to chance. Knowing the importance of media in the dissemination of ideas or political programs, the first support provided to Romanians in the dual monarchy's was the financial aid given to Slavici to set up the "Tribuna" magazine, only a year after Romania's joining the Triple Alliance. In the same year, I. C. Brătianu together with M. Kogălniceanu, P. P. Carp, L. Catargiu and Al. Lahovary were having a series of discussions with Gh. Pop de Băsești which, even a clear finality, showed that for the Romanian political leaders as well, the Romanian problem in Transylvania was not a closed one⁴⁶. The dual monarchy, a state in full political and military swing, was further concerned about promoting its own interests rather than dealing tactfully with its neighbor east of the Carpathians. This aspect would be evident during the discussions on the issue of the Danube and the Romanian national movement. Signing the alliance with Austria didn't even lead to diminishing suspicions against Romania, always seen as prone to a political cooperation with Russia. Allegations of this type were certainly surprising since the Russian diplomat Giers was just then undertaking a trip to Vienna and Berlin to resume former discussions focused on Russia's accession to the "peace alliance"⁴⁷. Stories such as those published in "National Zeitung"⁴⁸ or "Die Presse"⁴⁹ made it clear that the only impediment to Russia's rapprochement to Germany and Austria-Hungary was the tsar's reluctance. Such discussions proved that I. C. Brătianu and Carol's decision to join the Triple Alliance was a correct decision, even if it implied some concessions on behalf of Romania⁵⁰.

Seeking to restrain the repeated expressions of dissatisfaction of the double monarchy's representatives, the Romanian Prime Minister promised that, after completing the revision of the Constitution, he would be fully involved in achieving a certain stability and order in the political and economic ties between the government he led and that of Austria-Hungary⁵¹. The head of the Liberal government acknowledged this way there is a difficulty in the management of the internal and external situation of Romania. The lack of measures in the direction desired by the Habsburg government was indirectly explained by the strong offensive of the opposition that started at that time. The tension reached a peak on May 20th, 1884, when 200 students gathered in front of the Austro-Hungarian legation in Bucharest and chanted "Down with Austria-Hungary"⁵². Such a demonstration was hard to camouflage and hide, but even harder to explain for two allied governments. Even if I. C. Brătianu was not a supporter of intervening against political demonstrations regardless who their organizer was, the fact that the government did not intervene to scatter the demonstrators and excuses delay to appear showed signs of doubt about the true intentions of Romania. The alternative that

⁴⁶ *Ibidem*, p. 40.

⁴⁷ "Românul", year 28, 2 Feb. 1884, p. 105.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 105.

⁴⁹ *Idem*, year 28, 9 Feb. 1884, p. 125.

⁵⁰ In contrast with the usual tone of its materials, the newspaper owned by C.A. Rosetti highlighted the difficulty for the government in Bucharest to effectively support the Romanians over the Carpathians, as the danger of some tense moments between the Habsburg and Romanian states would have led at some point to disturbing the peace in Europe, in Camil Mureșan, *Politica externă a României în primii ani ai independenței sale, văzută de presa română din Transilvania* (Romania's foreign policy in the early years of independence, seen by the Romanian press in Transylvania), în *România și politica de alianțe. Istorie și actualitate* (Romania and the alliance policy. History and present), București, 1995, p. 224.

⁵¹ ANIC, Carol I fund, Royal House, file 4, 1884, Mayr to Kalnoky, 20 May 1884, p. 28.

⁵² *Idem*, telegram from baron Mayr, 21 May 1884, p. 74.

could be taken into account was that by such actions Romania wanted to create a pressure factor on the neighboring government, in order to talk on a different approach. Beyond any possible speculation the Romanian authorities sought to appease the spirits and especially to demonstrate that they weren't in any way involved in what had happened. Faced with the allegations brought by Mayr on May 22nd that the government and the police had not taken the necessary measures to prevent the demonstration mentioned, and also forced to face a domestic challenging wave, Brătianu explained Mayr that the conservative opposition attempted by such demonstrations to attract the diligent youth. Far from being clarified or convinced by these explanations Mayr announced Vienna about the commitment of the executive in Bucharest to prevent any future events similar to that of 25 May 1884⁵³. Meanwhile the Austrian diplomat asked the Viennese authorities to draw Sturdza's attention during the journey he was about to make to Vienna and Berlin, that such actions could not be tolerated indefinitely. Returning to an older obsession of D. A. Sturdza⁵⁴, he explained all these expressions of hostility against the Western neighbour through the influence exerted by Russia on some Romanian political circles close to it.

A new difficulty in Romania's relation with the Austro-Hungarian monarchy arises as a result of the speeches of Ciurcu Alexander, owner of the newspaper "L'Independance Roumanie", whose issue of 5th August 1885 spoke of the possibility that sooner or later, the Romanian flags would blow on the other side of the mountains⁵⁵. Without staying idle, the Viennese government counterattacked in terms of image, as confessed the Austrian representative in Bucharest Eissenstein, namely establishing the newspaper written in French "La Dâmbovitza" by George Lahovary – brother of diplomat Alexandru Lahovary –, newspaper that would make a favorable campaign to Austria-Hungary⁵⁶ the financing obviously provided by Vienna. A proof of the importance the Austro-Hungarian government attached to winning the Romanian public opinion is illustrated by Kalnoky's letter to the same Austrian diplomat on mission in Bucharest, where the latter was advised to draw "L'Independance Roumanie" on the Austrian side, even if this "approach" would have meant a large amount of money⁵⁷.

The atmosphere grew increasingly tense during 1885 since the information on different publications urging the Transylvanian Romanians to a more radical attitude towards the Austrian government multiplied, culminating with information on military preparations initiated by the Romanian National Committee in view of carrying out an incursion in Hungary⁵⁸. The promises made by the new foreign minister Ion Cămpineanu eventually convinced the Austrian diplomat in Bucharest, by the fact that maintaining the Brătianu team in the government was guarantee enough that such plans and discussions would not be taken into account⁵⁹. However Kalnoky sent another letter on September 4th, 1885 to the Austrian representative, which was to be sent to the Romanian authorities, requesting tougher measures against supporters of the national

⁵³ Idem, report from baron Mayr, 28 May 1884, p. 72.

⁵⁴ D. A. Sturdza, *Europa, Rusia și România. Un studiu etnic politic* (Europe, Russia and Romania. An ethnically political study), București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1914.

⁵⁵ Gh. N. Căzan, Ș. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 143.

⁵⁶ ANIC, Carol I fund, Royal House, 5 Aug. 1885, București, f. 3.

⁵⁷ Idem, Vienna, 10 Aug. 1885, f. 8.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 210.

⁵⁹ Idem, București, 4 Sep. 1885, f. 2, 1885, p. 93–94.

Romanian movement in Transylvania, to prevent carrying out activities considered anti-Habsburg in character⁶⁰.

Without necessarily replying the above mentioned document, Brătianu informed Kalnoky that no irredentist party existed in Romania and the authors of the Proclamation of 30th August 1885 protesting against the Hungarization policy in Transylvania were presented as not being major political leaders whose conduct was worthy of being discussed and analyzed. The Romanian Prime Minister, taking advantage of his status at the moment, afforded to point out that the idea of taking harsh measures against the proclamation's initiators such as their expulsion over the Carpathians, may have resulted in increasing its popularity⁶¹.

Seriously challenged at the domestic level after 1884, I. C. Brătianu got a positive sign from a group of Transylvanian Romanians who showed understanding for the decisions of the head of the Romanian government, assessed as being dictated by reasons of state, but expressing a certain sadness that the prime minister, nevertheless, failed to find a solution. The author of an article published in Sibiu's "Tribuna" appreciated, relative to Brătianu's foreign policy, the status of neutrality for Romania and the relations with other states whose economic and political potential made them decision-makers in the Balkan area. The reference was obviously to Austria-Hungary. Leaving no room for doubt as to his sympathy for the liberals around I. C. Brătianu, the "Tribuna" columnist expressed at the end of the material his belief that a change of government would have had a negative influence on Romania's ability to react positively in its foreign policy, and especially on its fulfilment of the obligations assumed⁶².

The pressure of the Austrian diplomacy on Brătianu's government in view of evicting from Romania not only the authors of August 30th Proclamation, but also those who edited "L'Indépendance Roumaine" eventually yielded the result expected by the government in Vienna. The arguments brought in the correspondence with I. C. Brătianu included the fact that the activities of the "agitators" in Bucharest questioned the authority and prestige of the Romanian government⁶³. The decision of the liberal executive on 2nd September to expel a large group of Transylvanian Romanians⁶⁴ would certainly contribute to the onset of new attacks from the opposition. The political rhetoric included again references to the situation of Romanians in Transylvania and the "vast illegality" committed by expelling the group whose activity was considered dangerous for the stability of Austria-Hungary⁶⁵. One of Brătianu's contesters from this period, general Manu, tried another method to persuade the king to change government, namely by initiating a private discussion with him. The conservative leader insisted during the meeting with the sovereign that the liberal government was losing credibility among Romanians, due to some administrative errors and sending the Transylvanians over the border⁶⁶. If the opposition's allegations could be overcome more easily, the

⁶⁰ Gh. N. Căzan, Ș. Rădulescu-Zoner, *op. cit.*, p. 145.

⁶¹ *Ibidem*, p. 146.

⁶² "Liberalul" (The Liberal), year 6, no. 258, 1 Dec. 1885, p. 3.

⁶³ The accession to the Triple Alliance, p. 146.

⁶⁴ The Foreign Affairs Ministry Archive, Decision of the Counsel of Ministers on 2 September 1885, *apud The accession to the Triple Alliance*, p. 147.

⁶⁵ G. Secășeanu, Ion Droc Băniulescu, Ion Corneanu, Alexandru Ciurcu and Nicolae, this father, The Foreign Affairs Ministry Archive, diplomatic body, vol. 183, Vienna, 1885–1889, file 41 U1, report from Mavrogheni, Romanian Minister in Vienna, 10 September 1885.

⁶⁶ ANIC, Carol I fund, Royal House, București, 4 Oct. 1885, f. 2.

resignation of foreign minister Ion Câmpineanu, which occurred as a protest against the said decision, was turned into a new political blow received by the Romanian Prime Minister in late 1885. The gesture of the former minister was quickly recorded by baron Mayr and sent to his leaders in Vienna. Decisions such as that made by Ion Câmpineanu raised questions in the Austrian capital on the Prime Minister's ability of carrying on the same foreign policy. One of the government opponents, C. Boerescu, found the right time to attack the government, showing that the 1881 law invoked to explain the expulsion was not correct because it applied only to foreigners, or those expelled were Romanian citizens, even if in a foreign state⁶⁷.

The lack of cohesion of the parliamentary opposition and its being made of personalities with such different views on the foreign policy and the direction that Romania had to follow, made the allegations concerning external relations promoted by the liberal government be numerous and diverse. While some accused the head of government for the lack of support to the movement of Romanians in Transylvania (Vasile Boerescu), others (M. P. Mârzescu) reproached him an attitude of hostility towards Russia. If once Brătianu avoided revealing about the discussions with European diplomats, but created a sense that the foreign policy he promoted supported the national movement in the area, now he openly admitted that he often thought about the Transylvanian situation. The same highly called upon international context made him not consider such an option for the moment. Moreover, the publicly acknowledged sympathies for France were now replaced with a pragmatic policy aimed at "not taking wrong steps, in order not to endanger our national existence"⁶⁸.

Even if the ministerial team led by Brătianu had the external support needed by any government⁶⁹, internal difficulties increase after 1885⁷⁰ ending in street clashes between protesters and the forces of order⁷¹. The support offered by the sovereign to Brătianu for twelve years would disappear after the demonstrations held in front of the royal palace, the former demanding the resignation of the Prime Minister⁷². Announced on the 1st April 1888, Brătianu's departure from the government caused unrest among foreign chancelleries, also because much of the criticism against the liberal Party by his opponents and those of Brătianu made explicit reference to Romania's foreign policy in recent years⁷³.

The problem of rights and freedoms of the Romanians within the Austro-Hungarian monarchy would concern the political class in Bucharest, whether conservative or liberal. They all show a nearly constant concern for what happened beyond the Carpathians, even if it contributed in certain moments to a deterioration of diplomatic relations between Romania and Austria-Hungary. With the international context bringing the two countries to rely on each other, compromise appeared as a necessary

---

⁶⁷ Al. Lepădatu, *Un episod revoluționar în luptele naționale ale românilor de peste munți, acum o jumătate de veac* (A revolutionary episode in the national struggles of the Romanians over the mountains, half a century ago), București, f. 1., 1937, p. 20.

⁶⁸ "Liberalul" (The Liberal), year 6, no. 273, 19 Dec. 1885, p. 2.

⁶⁹ Kalnoky asked the Austrian representative in Romania, Goluchowski, to convey Carol his negative opinion about the possible withdrawal of I.C. Brătianu, seen as essential in maintaining Romania's foreign policy orientation, in the ANIC, Carol I fund, Royal House, Vienna, 5 March 1888, f. 8.

⁷⁰ The Debates of the Chamber of Deputies, 10–22 March, 1888, p. 208.

⁷¹ The Ministry of Foreign Affairs, Paris fund, file 128, 15 March 1888, p. 378.

⁷² Paraschiva Cîncea, *Viața politică din România în primul deceniu al independenței de stat* (Political life in Romania in the first decade of state independence), București, Editura Științifică, 1974, p. 290.

⁷³ The Ministry of Foreign Affairs, Central Historical Archive fund, 6 April 1888, f. 128.

and natural solution. The additional difficulty arose from the fact that the number of politicians who knew about the existence of the 1883 treaty was very small and the initiated ones were expected to be cautious and moderate. A panoramic view on the epoch evoked presents it as one in which the Romanian political class, besides the internal challenges arising from the development of certain groups and political coalitions, needed to equally find solutions to the formation and development of a national Romanian movement in Transylvania, that became increasingly vocal in trying to obtain certain legitimate rights and freedoms.

ROMANIA AND AUSTRIA-HUNGARY HISTORY,
POLITICS AND DIPLOMACY (1878–1888)
(Summary)

Keywords: Romania, Austria-Hungary, political class, diplomacy, Central Powers, King Carol I, Prime Minister I. C. Brătianu.

The problem of rights and freedoms of the Romanians within the Austro-Hungarian monarchy would concern the political class in Bucharest, whether conservative or liberal. They all show a nearly constant concern for what happened beyond the Carpathians, even if it contributed in certain moments to a deterioration of diplomatic relations between Romania and Austria-Hungary. Concerned more by the analysis of factors allowing the conquest of state independence, but also by the motivation that contributed to the decision of King Carol I and Prime Minister I. C. Brătianu to conclude a political alliance with the Central Powers, the difficulties encountered in the implementation of this project were taken into account to an extent we consider reduced by the Romanian historiography. Given the emphasis, prior to 1876, in the liberal leaders' interventions on the Romanian problem in the foreign territories with a significant Romanian population, it is worthy observing to what extent the government led by I. C. Brătianu managed, after obtaining the independence, to make the cornerstone of his foreign policy out of the rights and liberties of the Romanian diaspora. If we consider it from the perspective of the political-diplomatic relations with Austria-Hungary, a natural fact taking into account the treaty signed in October 1883, the period prior to and following this year provides, upon a closer look, numerous opportunities and directions of investigation. We will present some of them in the following pages.

TUDOR DUZINSCHI*

**O IPOSTAZĂ A ÎNCLEȘTĂRII PRESTIGIILOR:
CANALUL SULINA ÎN POLITICA MONDIALĂ A MARIII BRITANII
(MIJLOCUL SECOLULUI XIX)**

Surprinzător, la o analiză atentă, titlul ne apare mai puțin frapant, deoarece, în lumina perspectivei de ansamblu a perioadei, remarcabila și repetata etalare de forțe politice, economice, militare și navale a unor mari puteri nu poate fi facil sintetizată în alt mod decât ca o încleștare a prestigiilor. În competiția pentru supremația mondială afișată pe spațiul a două continente, la mii de kilometri distanță de centrele lor de putere, Canalul Sulina și-a jucat rolul nu lipsit de importanță. Câteodată punctată de nereușite, dar niciodată trecută cu vederea, politica externă engleză față de cursul inferior al Dunării a reprezentat o exprimare a influenței unui mare stat – Imperiul Britanic –, care, odată ce și-a manifestat prezența pe scena dunăreană, s-a menținut decenii în șir.

Rolul spațiului danubiano-pontic în politica externă a Marii Britanii în deceniile care au precedat mijlocul secolului XIX este în conexiune directă cu rolul Imperiilor Țarist și Otoman în cadrul priorităților Regatului Unit ca mare putere continentală și mondială. În acest sens, este dificilă studierea importanței brațului Sulina pentru interesele engleze la Dunărea de Jos fără perceperea situației Imperiului Britanic, deosebită față de celelalte mari puteri europene, a conjuncturii în care se afla Înalta Poartă, precum și a relațiilor anglo-ruse din acest interval de timp.

Când ne referim la marile puteri care au dominat arena diplomatică pe mapamond, în perioada care a urmat tumultului războaielor napoleoniene, două s-au remarcat mai presus de celelalte: Imperiul Țarist și Marea Britanie. Într-o epocă în care interesele Austriei și Prusiei cu greu depășeau limitele vechiului continent, Franța se străduia – după dezastrul de la Waterloo – să redevină o mare putere cu veleități mondiale, iar Statele Unite încă nu-și descoperiseră acest statut, Rusia era considerată marea învingătoare a lui Napoleon I, cu cea mai mare armată terestră și cu pretenții de a înlocui chiar preponderența europeană evocată de grandoarea decedatului Prim Imperiu Francez¹. În același timp, Anglia, „stăpână a mărilor” și „atelier al lumii”², cea mai bogată putere a lumii din această perioadă – în plin proces de a deveni cel mai întins imperiu cunoscut în istorie³ –,

---

* Doctor în istorie, profesor.

¹ Paul Hayes, *Modern British Foreign Policy. The Nineteenth Century 1814–1880*, New York, St. Martin's Press, 1975, p. 3.

² J. D. Chambers, *The Workshop of the World. British Economic History from 1820 to 1880*, Londra, Oxford University Press, 1961, p. 1–2.

³ Frank McDonough, *Imperiul Britanic 1815–1914*, București, Editura All Educațional, 1994, p. 1.

avea o varietate de interese în exces față de orice alt stat, ceea ce făcea din politica externă a Marii Britanii poate cea mai complexă dintre toate.

Imperiul Otoman – de care a fost constant legat Canalul Sulina, din perspectiva britanică –, aproape în antiteză cu imaginea respectabilă a Regatului Unit, oferea o imagine anemică a ceea ce reprezentase odinioară marea putere turcească. Un stat cu structuri instituționale anchilozate, datorită conservatorismului islamic, în pofida încercărilor de reformare⁴, cu înapoiere militară, lipsă de centralizare administrativă, carențe ale ordinii interne, în care chiar siguranța publică era pusă în pericol, Înalta Poartă prezenta imaginea unei puteri într-o perioadă a descompunerii, neputând rezista loviturilor din ce în ce mai implacabile date de adversari.

Interesele forurilor britanice – guvernamentale, de opinie publică și nu în ultimul rând ale mediilor de afaceri – față zona de vărsare a Dunării în Marea Neagră au crescut concomitent cu dezvoltarea atenției față de Imperiul Otoman și Rusia Țaristă, pe măsură ce implicarea engleză – atât comercială cât și diplomatică – și-a făcut progresiv simțită prezența. După cum este cunoscut, în prima parte a „veacului naționalităților”, Delta Dunării a trecut succesiv din posesiunea turcească în cea rusă. Odată cu Tratatul de la București, de la 28 mai 1812⁵, granițele împărăției Romanovilor ajungeau, pentru prima dată, la brațul Chilia, pentru ca ulterior – ca urmare a Convenției de la Akkerman, de la 7 octombrie 1826⁶ – să se extindă și la brațul Sulina, iar ca urmare a Tratatului de la Adrianopol – de la 14 septembrie 1829⁷ – toate gurile Dunării să aparțină autocratului tuturor Rusiilor. Ultimul tratat amintit – prin desființarea monopolului turcesc asupra Principatelor Române – a creat condiții propice pentru dezvoltarea comerțului internațional în zonă și implicit a celui britanic. Nu întâmplător, prima navă englezească propriu-zisă care a urcat pe Dunăre (cele anterioare fiind grecești din Insulele Ioniene aflate sub protectorat britanic) având loc un cincinal mai târziu⁸.

Sulina se număra în continuare între stăpânirile sultanului, când informații despre ea începeau să parvină publicului britanic știutor de carte. Într-o epocă în care Marele Turneu – călătoria itinerantă aparținând aristocratului prin excelență, evaluată drept etapa finală a educației complete pentru „adevăratul gentleman” englez⁹ – făcea loc peregrinului de condiție mai modestă, prefigurând turistul modern de mai târziu, însemnări și jurnale de călătorie aruncau câteva lumini asupra unui teritoriu, practic *terra incognita* pentru englezul obișnuit.

Astfel, din 1816, respectiv 1825 – în două publicații cu caracter biografic despre un colecționar (Edward Daniel Clarke, călător de-a lungul coastei dobrogene) –, se remarcă faptul că, pe o întindere de aproape trei leghe de la vărsarea Dunării în mare, apa era aproape dulce, iar de la o leghe depărtare, ea era bună de folosit pe corăbii¹⁰. După instaurarea administrației țariste, într-o carte tipărită în 1835, un literat (James Bailie Fraser) oferea informații despre canalul deschis traficului internațional și chiar despre

⁴ Robert Mantran (coord.), *Istoria Imperiului Otoman*, București, Editura Bic All, 2001, p. 359.

⁵ Dimitrie A. Sturdza (ed.), *Acte și documente relative la istoria renascerei României*, vol. I, 1391–1841, București, Institutul de arte grafice Carol Göbl, 1900, p. 296.

⁶ *Ibidem*, p. 310.

⁷ *Ibidem*, p. 318.

⁸ Paul Cernovodeanu, *Casa de comerț Bell & Anderson (1834–1836)*, în *MI*, anul XXXI, nr. 1, ianuarie, București, R.A.I., Imprimeria Coresi, 1997, p. 60.

⁹ Carmen Andraș, *România și imaginile ei în literatura de călătorie britanică*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2003, p. 91.

¹⁰ Georgeta Filitti, Beatrice Marinescu, Șerban Rădulescu-Zoner (coord.), *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, vol. I, 1801–1821, București, Editura Academiei Române, 2004, p. 54–55.

localitatea Sulina¹¹. Peregrinul britanic constata aranjamentul stației de carantină pe malul stâng al Dunării, în dreptul așezării Reni, „barăci cu detașamente de husari [...] așezate la aproximativ de o milă englezească distanță una de alta”, cu câte un husar călare, care însoțea vasul călătorilor de-a lungul malului până la următoarea stație, care, la rândul ei, își trimitea un alt militar pentru supraveghere¹². Totodată, omul de litere observa numărul mare de nave care urcau pe Dunăre, „în principal, dintre cele cu două catarge, bricuri, sau din acelea cu velatură, construite prin partea locului”. La vărsarea Canalului Sulina în Marea Neagră se găseau două canoniere rusești, pe malul stâng se afla o altă stație de carantină țaristă, „alcătuită din trei clădiri înconjurată de un gard de lemn și care formau leprozeria; și încă două, cu câteva barăci destinate ofițerilor” și soldaților care făceau parte din detașamentul ce staționa în acel loc. Sulina era descrisă astfel: „pe malul drept era un grup de aproximativ șase case de lemn și puține barăci și niște muni de cherestea”¹³.

Imaginaea prozaică a localității era ameliorată într-o lucrare publicată la 1840 de ofițerul de marină Sir Adolphus Slade (viitor amiral), care preciza că „satul” Sulina se va dezvolta într-un oraș important dacă va deveni un centru pentru comerțul pe Dunăre. Multe vase preferau de pe atunci „să descarce marfa la gură și să încarce alta acolo, din cauza obstacolelor de navigație de pe canal și a gheții iarna”. În vreme de criză în Europa vestică, cargourile cu porumb puteau fi expediate de aici în timpul iernii, când era imposibil de ajuns la Galați, „motiv suficient pentru stabilirea unui depozit la Sulina”, în timp ce vara, vasele puteau sta în afara bancului de nisip pentru siguranța activităților de încărcare-descărcare¹⁴.

Aprecieri similare emitea și viceconsulul britanic de la Galați, Charles Cunningham, într-un raport tipărit despre comerțul dunărean din 1841, afirmând că, pentru navele care veneau din Marea Neagră, „primul obiect văzut” – cu excepția catargelor vaselor scufundate în fluviu – era constituit de „casele orașului Sulina”, iar când se apropiau, „căpitanul rus al portului” bătea un clopot și cu ajutorul unui steag roșu indica ce curs trebuia urmat¹⁵. Cunningham observa importanța Canalului Sulina pentru exporturile moldo-valahe, acesta fiind singurul frecventat, în condițiile în care brațul Chilia avea „puține perspective de a fi adus în stare navigabilă către mare”, iar brațul Sfântul Gheorghe era „neîndoielnic mult mai încâlcit” și fără nicio trasare a șenalului navigabil¹⁶. Atât viceconsulul de la Galați, cât și Sir Slade constatau ingerințele țariste în traficul naval comercial, primul scriind despre dificultățile create de militarii cordonului sanitar prin interdicțiile referitoare la remorcarea pe Dunăre a vaselor maritime, iar ultimul afirmând că Rusia își putea folosi poziția pentru a afecta navigația pe canal, favorizând Sulina în detrimentul Galațiului și al Brăilei, obligând comercianții din Principatele Române să își amplaseze prăvăliile la gura fluviului. „Dacă s-ar întâmpla așa”, declara Sir Slade, „prosperitatea la care ar putea ajunge Sulina este incalculabilă”¹⁷. Însă cea mai falnică apreciere a Sulinei aparține, fără îndoială, lui St. Vincent Lloyd, viceconsulul britanic de la Tulcea. Într-o depeșă din martie 1850, el observa că Sulina avea 1.000 de locuitori și

¹¹ Daniela Bușă (coord.), *Călători străini despre țările române în secolul al XIX-lea*, vol. III, 1831–1840, București, Editura Academiei Române, 2004, p. 539.

¹² *Ibidem*, p. 560.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, p. 804, 810–811.

¹⁵ ANB, fond *Microfilme Anglia*, inventar nr. 2586, rola 322, F.O. 195/303, 11 martie 1841, f. 23.

¹⁶ *Ibidem*, f. 23–24.

¹⁷ Daniela Bușă (coord.), *op. cit.*, p. 811.

toți trăiau din traficul naval. Localitatea era considerată o „mică Californie” de către ruși, iar orice funcționar țarist se socotea norocos dacă era numit aici, toți cei care ajunseseră la Sulina, îmbogățindu-se¹⁸.

Asemenea preocupări cu privire la influența rusească se regăseau în rapoartele întregului corp consular britanic din Moldova și Țara Românească, precum și la nivelul suzeranului otoman, al ambasadei Foreign Office-ului de la Constantinopol. În pofida varietății de caracter și de origine a reprezentanților serviciului diplomatic englez din Orientul Apropiat, vigilența față de pericolul țarist era o constantă. Ea nu se datora doar suspiciunii diplomaților – cu tendințe latente rusofobe – față de ingerințele marelui stat nordic, cât mai ales interesului manifestat de oficialitățile și opinia publică din Insulele Britanice pe această direcție.

S-a afirmat despre Marea Britanie și Imperiul Țarist că, în condițiile în care erau cele mai proeminente puteri în lumea post napoleoniană, singurele care controlau mari teritorii extraeuropene, conform conceptului balanței puterilor, erau ineluctabil predestinate să intre în conflict¹⁹. Un asemenea rezultat pare mai puțin inevitabil din prisma repetatelor inițiative de cooperare, manifestate în deceniile premergătoare Războiului Crimeii, atât de către curtea de la Sankt Petersburg cât și de cea din Saint James, inițiative concretizate în tratate de alianță, respectiv de comerț chiar și după ce rivalitatea ruso-britanică devenise o realitate concretă. O mărturie în acest sens este amânarea unui conflict deschis până la conflagrația de la 1853–1856, o rivalitate care s-a cristalizat în decursul deceniului al patrulea al secolului XIX²⁰, pe fondul temerilor liderilor britanici confrunțați cu reductabila și continua expansiune a imperiului țarilor. Pentru tot mai mulți englezi, ocuparea unor provincii persane, profiturile obținute în dauna sultanului otoman, desființarea statului polonez, războiul de cucerire din Caucaz, avansurile remarcabile în Asia centrală – o extindere de peste două milioane km² în Europa și Asia în doar treizeci de ani (1825–1855)²¹ – păreau a fi elemente dintr-un plan premeditat rusesc spre modificarea echilibrului puterilor și posibil spre dominație universală. O adversitate ruso-engleză pe multiple planuri – politic, economic, militar, naval și chiar ideologic –, cu focare de dispută pe jumătate de glob, de la o concurență navală în Marea Baltică la incidente diplomatice pe coasta circaziană, avansând spre dispariția unei întregi armate britanice într-un război din Afganistan și atingând distantele tărâmurilor ale „Imperiului Celest” și ale Alaskăi, această confruntare a sferelor de influență, dintre Imperiile Britanic și Țarist, a dobândit consacrarea sub numele de „Marele Joc”²². În sfera încăpătorului cadru al Marelui Joc, înclinăm să credem că poate fi inclusă controversa Canalului Sulina.

Pentru decada relativă care a precedat crepusculul „primăverii națiunilor” (intervalul 1840–1849), singurul loc unde interesele economice și problemele diplomatice rusești s-au intersectat serios cu cele britanice a fost zona gurilor Dunării²³. În

¹⁸ Radu R. Florescu, *The Struggle against Russia in the Romanian Principalities: A Problem in Anglo-Turkish Diplomacy, 1821–1854*, Iași, The Foundation for Romanian Culture and Studies, 1997, p. 298.

¹⁹ John Howes Gleason, *The genesis of Russophobia in Great Britain: A Study of the Interaction of Policy and Opinion*, Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1950, p. 289.

²⁰ *Ibidem*, p. 146, 148.

²¹ A. W. Ward, G. W. Prothero, Stanley Leathes (eds.), *The Cambridge Modern History*, vol. XI, *The Growth of Nationalities*, New York, The Macmillan Company, 1918, p. 274.

²² Peter Hopkirk, *The Great Game: The Struggle for Empire in Central Asia*, Oxford, Oxford University Press, 2001, p. 7.

²³ David M. Goldfrank, *The Origins of the Crimean War*, Londra, Longman Group UK Limited, 1994, p. 14.

vreme ce demersurile de reconciliere anglo-ruse au caracterizat deceniul cinci, materializate prin Convenția de alianță din 1840²⁴, Convenția comercială din 1843²⁵, culminând cu vizita țarului Nicolae I la Londra în 1844²⁶, divergențele anglo-țariste privind traficul danubian au menținut aprehensiunile britanice privind sinceritatea Sankt Petersburgului. Linia de politică externă britanică în Orientul Apropiat – devenită tradițională prin longevitatea ei – consta din conservarea integrității Imperiului Otoman, considerată vitală pentru securitatea comunicațiilor cu India, pentru care se utiliza inițial ruta Eufratului – în pofida opoziției ruse²⁷ –, iar ulterior pe cea a Suezului.

În principal, controversa Canalului Sulina s-a datorat faptului că exportând aceleași articole, porturile Galați și Brăila au ajuns în competiție cu cele din sudul Rusiei (precum: Odesa, Sevastopol, Feodosia la Marea Neagră, respectiv Taganrog, Rostov, Mariupol, Berdiansk la Marea Azov). Autoritățile țariste s-au folosit de controlul asupra singurului canal dunărean pe care se derula traficul internațional – canalul Sulina – pentru a obstrucționa circulația fluvială. Au survenit reclamații din partea comercianților britanici și ionieni referitoare la interferențele rusești în dreptul navigației libere: impunerea de taxe arbitrare și alte obligații la diferitele stații rusești sub pretexte variate, inspectarea navelor, durata carantinei.

O serie de rapoarte consulare britanice au înregistrat faptul că rușii permiteau deliberat ca obstacole naturale sau artificiale să incomodeze navigația liberă pe brațul Sulina, în unele cazuri rezultând pierderea unei nave britanice²⁸. Spre exemplu, după cum raporta viceconsulul St. Vincent Lloyd, la 14 noiembrie 1848, într-o depeșă adresată consulului britanic de la Varna, Eduard St. John Neale, o șalandă încărcată cu mălai transbordat de pe vasul *Panope* din Liverpool se lovise exact în acea zi de epava navei britanice *Susan* (naufragiată în anul precedent) și se scufundase²⁹. În același document se preciza că interiorul brațului Sulina era afectat de existența unor epave și resturi de nave ascunse sub apă, iar vasul britanic *The Sisters* (naufragiat recent) probabil se ciocnise de un asemenea obiect.

De asemenea, după cum aprecia viceconsulul Charles Cunningham – într-un raport din 12 septembrie 1850³⁰ – adresat Ministerului de Externe britanic, acumularea aluviunilor pe brațul Sulina provocase scăderea adâncimii șenalului la 9 picioare engleze și jumătate, situație ce provoca întârzieri și cheltuieli serioase de transbordare, deoarece chiar vasele englezești ușoare erau forțate să își plaseze întreaga încărcătură pe șlepuri fluviale. Două zile mai târziu³¹, viceconsulul Cunningham estima că scăderea adâncimii canalului Sulina urma să coste traficul dunărean britanic 30.000 de lire sterline – echivalentul a 2.500.000 lire sterline în valuta actuală³² – în acea toamnă. Neglijența autorităților țariste în curățarea fluviului nu era considerată surprinzătoare de consulul general britanic de la Odesa – James Yeames –, acesta afirmând în scrisoarea din 17 septembrie 1851 adresată lordului Palmerston că, din experiența trăită în mediul

²⁴ *Treaties between Turkey and Foreign Powers. 1535–1855*, Londra, Harrison and Sons, 1855, p. 136.

²⁵ Paul Cernovodeanu, *Relațiile comerciale româno-engleze în contextul politicii orientale a Marii Britanii (1803–1878)*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1986, p. 104.

²⁶ *Ibidem*, p. 105.

²⁷ David M. Goldfrank, *op. cit.*, p. 47.

²⁸ Radu R. Florescu, *op. cit.*, p. 290.

²⁹ *British and Foreign State Papers. 1853–1854*, vol. XLIV, Londra, William Ridgway, 1865, p. 418.

³⁰ *Ibidem*, p. 433.

³¹ *Ibidem*, p. 435.

³² Lawrence H. Officer, *Five Ways to Compute the Relative Value of a U.K. Pound Amount, 1830 to Present, Measuring Worth*, 2010, accesibil la adresa <http://www.measuringworth.com/ukcompare/index.php>.

rusec, deficiențele întâlnite erau în conformitate cu delăsarea generală în privința lucrărilor interne importante existente din întreaga Rusie³³!

Efectul dificultăților cu care se confruntau oamenii de afaceri britanici era exprimat de un agent de bursă londonez (într-o carte publicată la 1851³⁴, unde se constata că Moldova și Țara Românească produceau cel mai bun și mai ieftin mălai, iar dacă nu cel mai bun grâu, cel puțin cel mai ieftin din zona Mării Negre), care declara că exportul cerealelor românești costa mai mult decât al celor rusești de la Odesa, explicațiile fiind multiple: taxele suplimentare datorită stării fluviului, naturii climatului și influenței țariste. Agentul observa că transbordarea se realiza prin contract cu bărci rusești, care taxau aleatoriu, iar climatul era atât de nesigur încât necesita investiții medicale și oferea exemplul unui vas revenit recent acasă, ce își pierduse întregul echipaj – cu excepția a două persoane – din cauza bolilor³⁵.

Creșterea comerțului Imperiului Otoman cu Marea Britanie a fost remarcabilă în perioada 1829–1848, ajungându-se la o creștere a exporturilor engleze de 800 %³⁶. În jurul anului 1853, facilitățile acestui comerț, în contrast cu tendința opusă a negoțului restricționat rusec, au reprezentat în mod cert un factor de seamă în susținerea oferită Imperiului Otoman de oamenii de stat britanici³⁷. Importanța impedimentelor provocate intereselor comerciale britanice pe Dunăre reiese din implicarea Ministerelor de Externe țarist și britanic într-o corespondență diplomatică asupra acestui subiect. Însă, după cum mărturisea chiar un agent consular al Rusiei în Moldova, cu toate că era în răspunderea Imperiului Țarist de a curăța estuarul, aceasta se făcuse doar de dragul aparențelor, pentru că nu era în avantajul rusec de a se face această rută mai ușoară³⁸.

Rezultatul acestor schimburi de note diplomatice a fost convingerea Foreign Office-ului că guvernul rus era inert față de problemele navigației dunărene și doar o măsură de forță putea remedia situația. Ulterior, în condițiile declanșării noii crize orientale de la 1853, decizia guvernului britanic – de a publica corespondența diplomatică ruso-engleză privind controversa brațului Sulina³⁹ – a contribuit la ralierea opiniei publice britanice în favoarea unor măsuri ferme față de Rusia, constituind una din premisele angajării Marii Britanii în Războiul Crimeii.

³³ *British and Foreign...*, p. 458.

³⁴ David Urquhart, *The Mystery of the Danube. Showing how through Secret Diplomacy, that River has been closed, Exportation from Turkey arrested, and the re-opening of the Isthmus of Suez prevented*, Londra, Bradbury and Evans, 1851, p. 112.

³⁵ *Ibidem*, p. 113.

³⁶ Paul Hayes, *op. cit.*, p. 247.

³⁷ Vernon John Puryear, *International Economics and Diplomacy in the Near East. A Study of British Commercial Policy in the Levant 1834–1853*, Hamden, Connecticut, Archon Books, 1969, p. 206.

³⁸ Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 109.

³⁹ Vernon John Puryear, *op. cit.*, p. 212.

AN INSTANCE OF CLENCHING PRESTIGE:
THE SULINA CHANNEL IN THE GLOBAL POLICY OF THE BRITISH EMPIRE
(MID-NINETEENTH CENTURY)
(Summary)

Keywords: Sulina Chanel, Great Britain, foreign policy, Russia, Ottoman Empires, Danube, Black Sea.

The role of the Danubian-Pontic space in the foreign policy of Great Britain during the decades that preceded the middle of the 19th century is directly connected with the Czarist and Ottoman Empires position among the United Kingdom's priorities as a continental and world power. Occasionally punctuated by failures, though never disregarded, British foreign policy in relation to the Danube's lower course represented the evidence of a great state's influence, whose presence, once manifested on the Danubian stage, was for decades in row.

Sulina still numbered among the Sultan's possessions when information concerning it started flowing to the English lettered public. In an age when the Grand Tour – the itinerary journey that was appropriate for the aristocrat *par excellence*, appraised as the final stage of the “genuine English gentleman's” complete education – was moving aside for the unpretentious traveler, prefiguring the subsequent modern tourist of the later period, annotations and voyage diaries were casting some light over a territory, practically *terra incognita* for the casual Englishman.

The interests of the British circles – of the government, the public opinion and not least of the business environment – regarding the Danube's flowing area into the Black Sea increased concurrently with the development of the attention towards the High Porte and Russia, as the English involvement – both commercial and diplomatic – made its presence progressively felt. In the sphere of the “Great Game's” spacious frame, the Anglo-Russian competition for supremacy over half of the globe, the Sulina Channel's role was not without significance.

PAUL NISTOR*

O RELAȚIE DIFICILĂ: ROMÂNIA ȘI NAȚIUNILE UNITE ÎN 1948

Lumea postbelică, imediat după 1945, nu a fost deloc una calmă și armonioasă, așa cum și-au dorit întemeietorii Națiunilor Unite, în timpul războiului mondial. Pe lângă alte chestiuni incandescente – Germania, Europa de Est, arma atomică –, finisarea unui contur ultim al ONU și stabilirea statelor care meritau să facă parte din instituția mondială au dat naștere la destule tensiuni¹. Pentru a proteja cât mai mult noua formulă a sistemului internațional de state de impactul ideologiei, dar și pentru a-și conserva o oarecare influență, America și aliații ei au împiedicat prin diferite mijloace, timp de mai mulți ani, acceptarea Chinei comuniste și a unor țări din Europa de Est în Națiunile Unite². De cele mai multe ori, blocul occidental a fost sprijinit în menținerea unei poziții dominante și de primii doi secretari generali ONU. Trygve Lie și Dag Hammarskjöld, deși se declarau imparțiali și uneori chiar acceptau anumite inițiativă sovietice, au jucat și ei pe mâna lumii libere³. Datorită ciocnirii implacabile la ONU a celor două superputeri, instituția nu și-a îndeplinit întru totul rolul de „salvator” al omenirii, așa cum fusese gândit acest rol în 1945. Marile propuneri, schimbările politice decisive și chiar aplicarea principiului universalității Națiunilor Unite („acceptarea tuturor statelor iubitoare de pace”) s-au pierdut în dispute furtunoase, în blocaje juridice și în contestări interminabile⁴.

Acesta era contextul în care guvernul de la București își propunea, ca obiectiv de maximă importanță, accesarea în ONU. Dublul eșec înregistrat de România la Națiunile Unite în 1947 nu i-a demobilizat pe cei care conduceau diplomația românească în primii ani ai regimului comunist. În acel moment, nimeni nu știa că Războiul Rece va fi o confruntare de durată, unde adversarul ideologic rămânea permanent vigilent și lansa lovituri dure.

Dar chiar din 1948 românii au început să intuiască prelungirea stării de ostilitate între Est și Vest. După evenimentele din 1948 de la Praga, când comuniștii își consolidau puterea în Europa Centrală, cazul Cehoslovaciei era adus înaintea ONU. Tabăra occidentală a încercat apoi, în Consiliul de Securitate, să conecteze situația

---

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

¹ James L. Gormly, *From Potsdam to the Cold War. Big Three Diplomacy, 1945–1947*, Wilmington, Scholarly Resources, 1990, p. 16–20.

² Jussi M. Hanhimäki, *The United Nations. A Very Short Introduction*, New York, Oxford University Press, 2008, p. 17–19.

³ John Allphin Moore Jr., Jerry Pubantz, *Encyclopedia of the United Nations*, New York, Infobase Publishing, 2008, p. 217, 287.

⁴ Robert F. Gorman, *Great Debates at the United Nations (1945–2000)*, Westport, Greenwood Press, 2001, p. 10–15.

Cehoslovaciei cu cea din România și Ungaria⁵. Emigrația estică a ajutat și ea această inițiativă și Comitetul Uniunii Agrariene (care reunea partidele de profil din Europa de Est – acum emigrate în Vest, cu Niculescu Buzești reprezentant pentru România) a depus o cerere la Consiliul de Securitate prin care solicita ca ancheta cerută de exilații din Cehoslovacia, în privința crizei din luna martie, să fie extinsă la Polonia, Ungaria, România și Bulgaria⁶. Aducerea în fața Națiunilor Unite a acestei probleme impunea însă ca un stat să-și însușească ideea și să o prezinte mai departe. În cazul Cehoslovaciei, statul Chile, probabil la sugestia americanilor sau britanicilor, ceruse discuții oficiale și audierea reprezentantului Cehoslovaciei. Dar după ce URSS a opus la veto la aceste propuneri, a intervenit o dispută furtunoasă în care americanii au susținut că dreptul de veto nu se aplica decât la chestiunile de fond. Tensiunile au degenerat, iar Andrei Gromîko, reprezentantul Moscovei, a anunțat oficial că vor fi consecințe asupra întregii instituții onusiene dacă se va trece peste dreptul URSS de a se folosi de veto⁷.

Tot în primăvara anului 1948, la 5 aprilie, Ucraina solicita în Consiliul de Securitate reluarea dezbaterilor privind admiterea de noi membri. Acestea se vor bloca însă la scurt timp deoarece s-a constatat că nicio modificare de atitudine nu se produsese față de situația anterioară. Din acest motiv, Consiliul va pasa analiza lărgirii ONU Adunării Generale⁸. La 28 mai, intervine și Curtea Internațională de Justiție, care dădea un aviz consultativ potrivit căruia un membru al Consiliului de Securitate nu putea motiva, altfel, respingerea unei candidaturi decât prin articolul 4 din Chartă⁹.

Intenționând să întârzie o decizie generală, SUA, Anglia și Franța au inflammat din nou situația, propunând ca, din cele 14 state care depuseseră cereri, doar Italia să fie admisă în ONU. Andrei Gromîko a ripostat dur, susținând că aceasta era doar o manevră electorală a blocului american, declanșată cu intenția de a aduce voturi suplimentare partidelor de dreapta italiene, în alegerile care urmau să vină în peninsula¹⁰. În principiu, URSS nu se opunea intrării Italiei în Națiunile Unite, dar dorea același statut și pentru celelalte patru state care semnaseră Tratatul de Pace (Bulgaria, România, Ungaria și Finlanda).

În acest context, de înăsprire a Războiului Rece, ministrul plenipotențiar al României la Washington, Mihail Ralea, făcea sondaje intense între diplomații occidentali pentru a verifica teza cea mai dragă a Estului: America pregătea declanșarea unui nou război mondial. Dar ambasadorii Franței (Bonnet), Elveției (Bruggman), Olandei (Van Kleffens) și Chinei (Wellington Koo) nu i-au adevărat temerile, ci au vorbit mai degrabă de o conciliere americano-sovietică și de perspectiva unei destinderi¹¹. Trimisul special al României la ONU, V. V. Pella, a smuls și el câteva noutăți de la Leland Harrison – fost ambasador al SUA la București și în Elveția înainte și în timpul războiului și aflat în 1948 în elita diplomatică americană. Harrison i-a confirmat că, în cazul unei înțelegeri între Moscova și Washington, România va fi lăsată în sfera sovietică și că doar în Cehoslovacia și Iugoslavia s-ar fi putut produce schimbări democratice, în sensul dorit de Occident¹².

⁵ AMAE, fond SUA, Telegrama Washington, martie–aprilie 1948, telegramă din 22 martie 1948, f. 67.

⁶ *Ibidem*, telegramă din 30 aprilie 1948, f. 178.

⁷ *Ibidem*.

⁸ AMAE, dosar 241/1955 ONU, Admiterea României în Organizația Națiunilor Unite (1947–1955), *Admiterea României la ONU*, anexă privind acțiunile diplomatice 1947–1952, p. 1.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ „Scânteia”, 5 aprilie 1948, p. 6.

¹¹ AMAE, fond SUA, Telegrama Washington, mai–iunie 1948, telegramă din 7 mai 1948, f. 15.

¹² *Ibidem*, f. 16.

Câteva săptămâni a circulat însă un zvon teribil de înfricoșător: exista posibilitatea dizolvării ONU. Plecând de la tensiunile legate de dreptul de veto, o parte a Occidentului a cerut reorganizarea Națiunilor Unite și suprimarea acestui drept. Secretarul de Stat George C. Marshall a pus capăt acestor speculații declarându-se total împotriva. Argumentul lui era unul foarte serios: în cazul desființării dreptului de veto, URSS s-ar retrage din instituțiile mondiale, împreună cu aliații săi, iar ONU ar sucomba¹³. Funcționarii din Secretariatul ONU au resimțit aceste temeri în mod direct și cercurile din jurul secretarului general Trygve Lie puneau presiunile pe seama republicanilor din Statele Unite, care doreau un câștig la viitoarele alegeri. Republicanii americani criticau politica externă a lui Truman și dădeau de înțeles că Europa va primi credite de peste Ocean doar datorită apropierii unui iminent pericol de război¹⁴. Funcționarii ONU au perceput totuși dorința americanilor de a se înțelege cu sovieticii și de a menține structura existentă a instituției globale. Pe de o parte, distrugerea ONU ar fi condus la formarea unei alianțe rivale și la declanșarea unei crize internaționale severe. Pe de altă parte, dreptul de veto folosea implicit și Americii deoarece Congresul american nu admitea ca în chestiunile ce erau legate de pace și război decizia lor să fie subsumată unei hotărâri luate de alte state, fie și în instituția mondială¹⁵.

Deoarece secretarul de stat George C. Marshall a afirmat că ar fi o eroare să se creadă că „sistemele ideologice diferite n-ar putea exista într-un regim de pace și în cadrul Națiunilor Unite”¹⁶, Mihail Ralea și V. V. Pella au tras concluzia că afirmațiile secretarului de stat erau foarte importante pentru deblocarea aditerii de noi membri. Ei credeau că punctul de vedere susținut permanent de Trygve Lie – universalitatea ONU și admiterea tuturor țărilor – va fi și pus în aplicare într-un timp scurt, cu sprijin american. Ideologia, opinau diplomații români după ultimele declarații ale lui Marshall și președintelui Truman, nu va mai conta atât de mult, iar Adunarea Generală a ONU va putea discuta în alți termeni primirea de noi membri¹⁷. Declarațiile de conciliere ale oficialilor americani erau completate de mai multe note diplomatice transmise doar către Uniunea Sovietică. Cum lumea nu se obișnuise încă cu statutul lor de superputeri, Anglia, Franța și alte state au fost iritate că Moscova și Washingtonul negociau soluții peste capul lor¹⁸.

Dar această mini-conciliere între superputeri nu a ajuns prea departe și s-a realizat, de fapt, pe chestiuni minime. Bolșevizarea brutală a estului Europei impunea reluarea pozițiilor americane de fermitate. Un semnal critic l-a dat Comisia drepturilor omului din ONU, care a susținut că orice persoană are dreptul la o cetățenie și aceasta nu se poate ridica după bunul plac al autorităților comuniste¹⁹. Și Departamentul de Stat a publicat un comunicat în care susținea că URSS a încălcat înțelegerile de la Potsdam și Yalta în 37 de puncte²⁰.

Spre începutul verii 1948, Mihail Ralea anunța însă Bucureștiul că „isteria războinică s-a mai liniștit [...]”. La ONU ancheta asupra loviturii de stat din Cehoslovacia s-a amânat fără dată²¹. Chiar și președintele Truman, în cursul turneului

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, telegramă din 15 mai 1948, f. 39.

¹⁵ *Ibidem*, f. 41.

¹⁶ *Ibidem*, f. 42.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*, telegramă din 24 mai 1948, f. 76.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, telegramă din 2 mai 1948, f. 104.

²¹ *Ibidem*, telegramă din 16 iunie 1948, f. 133.

său electoral din California, a avut cuvinte bune față de sovietici și a anunțat că „aceste două mari popoare, ale SUA și URSS, nu se poate să nu se înțeleagă pe viitor”²².

Pentru un moment, Estul a părut să nu mai fie sub lupa occidentalilor. Palestina devenea principala problemă. Deși ONU acceptase o rezoluție de înființare a două state: unul arab și unul evreu, sovieticii considerau că Anglia și SUA aveau alte intenții. Sovieticii, care în acel moment sprijineau rezoluția onusiană, bănuiau că anglo-americii intenționau să prelungească sistemul de tutelă asupra Palestinei, pentru a-și consolida influența în Orientul Mijlociu. Ziarele românești sprijineau poziția sovietică și chiar vorbeau de „bande de teroriști arabi” care intrau înarmate pe teritoriul evreilor²³. Arabii ar fi primit sprijin direct, mai ales militar, de la englezi. Dar acest lucru nu îi nemulțumea doar pe sovietici, ci și pe americani. Unii kongresmeni îl acuzau pe ministrul de externe englez Bevin că utiliza banii donați de americani prin programe economice la înarmarea arabilor²⁴. Astfel, pentru o perioadă, problema Palestinei va inflama relațiile internaționale mai mult decât lărgirea sferei de influență sovietică în Europa de Est, punând în umbră situația țărilor pe cale de a fi comunizate.

România însă își urmărea cu obstinație țelul suprem în relații internaționale – acederea la Națiunile Unite. În 1948 a fost întocmit un raport intitulat „Acțiunea României pentru admiterea la ONU”, care sinteza și condițiile de intrare în instituție, dar și încercările românești din 1947. Autorul, Marcel Cristian, își începea analiza cu condițiile de admitere, care erau enunțate în articolul 4 al Chartei²⁵. Statul candidat trebuia să fie un stat pacific, să accepte obligațiile Chartei, să fie capabil să îndeplinească aceste condiții și să fie dispus să le realizeze. Conform procedurii, Adunarea Generală decidea asupra cererii unui stat, dar era absolut nevoie de avizul Consiliului de Securitate. Avizul trebuia dat cu o majoritate de 7 din cele 11 voturi, fără însă a primi veto din partea unei mari puteri. Din momentul în care cererea primea avizul Consiliului, ea era trimisă Adunării Generale, care o discuta în Comitetul Politic. Apoi era retrimisă Consiliului care decidea și, în final, Adunarea vota, în condițiile în care „votul Adunării Generale nefiind decât o formalitate creată pentru a salva prestigiul Adunării, socotită forul suprem al ONU”²⁶.

Marcel Cristian constata că, față de 1947, se acumulasera noi divergențe între marile puteri și acestea nu reluasera consultările în ceea ce privea admiterea candidaților. Dacă România dorea să readucă în actualitate admiterea în ONU ori trebuia să facă o nouă cerere ori să găsească un stat din Consiliul de Securitate care să repună în discuție vechea cerere²⁷. Noul Consiliu de Securitate se compunea din cele cinci mari puteri plus Belgia, Siria, Columbia, Argentina, Canada și Ucraina. Față de 1947, Argentina, Canada și Ucraina luaseră locul Australiei, Braziliei și Poloniei. Marcel Cristian miza în continuare pe votul Chinei, Franței, Columbiei și Siriei – ca în 1947. În plus, „o atenție deosebită ar trebui dată Argentinei, care, fiind în conflict cu Anglia în chestiunea Insulelor Falkland, s-ar putea să manifeste o oarecare independență față de blocul anglo-saxon”²⁸. Marcel Cristian sugera trimiterea unor instrucțiuni clare ministrului

²² *Ibidem*.

²³ „Scânteia”, 20 mai 1948, p. 6.

²⁴ AMAE, fond SUA, Telegrama Washington, mai–iunie 1948, telegramă din 24 mai 1948, f. 76.

²⁵ AMAE, dosar 241/1955 ONU, Admiterea României în Organizația Națiunilor Unite (1947–1955), *Acțiunea României pentru admiterea la ONU*, p. 1–7.

²⁶ *Ibidem*, p. 2.

²⁷ *Ibidem*, p. 6.

²⁸ *Ibidem*, p. 7.

Mișa Levin în America de Sud, pentru a observa care erau atitudinile oamenilor politici din Argentina față de România.

Însă, așa cum sesiza raportul, „nodul problemei votului rămâne tot opoziția SUA și Angliei, celelalte voturi necesare fiindu-ne oarecum asigurate, în măsura în care ne putem baza pe atitudini și declarații anterioare. De altfel, în cazul în care Anglia și SUA și-ar schimba atitudinea, ele ar fi urmate și de sateliții lor din Consiliu”²⁹.

Marcel Cristian făcea trei mari recomandări pentru a crea o strategie eficientă care să ducă la admiterea în ONU. Mai întâi era vorba de coordonarea acțiunilor românești cu cele ale guvernului URSS și ale guvernelor Bulgariei și Ungariei, pentru alegerea momentului politic potrivit și pentru menținerea principiului admiterii în bloc al statelor care depuseseră cereri. Apoi, era solicitată o propagandă puternică în țările membre ale Consiliului de Securitate, pentru lămurirea cauzei românești. Nu în ultimul rând, ar fi fost necesară și o contrapropagandă acerbă împotriva acțiunilor purtate de emigrația română din jurul lui Alexandru Cretzianu, în SUA³⁰. După cum se reamintea, chiar în momentul votului din august 1947, Cretzianu și Davilla se agitau în sălile de la ONU, căutând să creeze o atmosferă defavorabilă României comuniste.

Într-un referat întocmit la 14 iulie 1948, același Marcel Cristian limpeză și intervenția Curții Internaționale de Justiție în problema admiterii de noi membri. La finalul anului 1947, Adunarea Generală, pusă în față unor opinii diferite față de lărgirea ONU, a adoptat o rezoluție propusă de Belgia prin care se cerea Curții Internaționale de Justiție un aviz consultativ referitor la posibilitatea unui membru ONU de a bloca admiterea altora, pe alte motive decât cele invocate în articolul 4 al Chartei. Mai multe state (China, Salvador, Guatemala, Honduras, India, Canada, SUA, Grecia, Iugoslavia, Belgia, Irak, Ucraina, URSS, Australia și Siam) au comunicat în scris punctul lor de vedere. Unele și-au susținut public poziția³¹. Deși majoritatea au transmis în scris că nu este fundamentată juridic blocarea admiterii unei țări pe alte motive decât cele din capitolul 4, URSS, Ucraina și Iugoslavia nu au recunoscut calitatea Curții de a interveni într-o problemă care nu era juridică, ci politică. Franța însă a susținut posibilitatea neacceptării unui membru și din alte motive care nu erau specificate în Chartă.

Deși Curtea a răspuns negativ celor două întrebări, hotărând că nu există fundament juridic pentru neacceptarea unui stat în afara condițiilor din articolul 4 și că nu se poate lega votul admiterii unui stat de admiterea altora, chestiunea a rămas neclară. Curtea accepta că nu are competența de a cerceta o chestiune politică și arăta că „statul votant este suveran în alegerea și judecarea criteriilor care îi formează convingerea”³². Concluzia finală a referatului era aceea că hotărârea era doar o interpretare juridică abstractă a textelor, „fără nicio consecință practică”. Nu erau modificate condițiile anterioare, deoarece nu era vizat votul propriu-zis și, în esență, „aprecierea și votul rămân la discreția fiecărui votant fără ca acesta să trebuiască să-și motiveze atitudinea”³³.

Sezonul de toamnă, atât de important din cauza noii sesiuni a Adunării Generale, începea furtunos, ca în fiecare an. Multe probleme se acumulaseră după un an de tensiuni. Pentru început, în septembrie, secretarul general Trygve Lie a întocmit un raport de activitate ce urma a fi prezentat Adunării Generale. Documentul a fost însă considerat necorespunzător de către blocul sovietic și total deformator al realității

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*, Referat semnat Marcel Cristian, p. 3.

³² *Ibidem*, p. 4.

³³ *Ibidem*, p. 5.

politice mondiale. După cum spunea un articol din „Pravda”, citat de „Scânteia”, raportul secretarului general era pătruns de „un spirit binevoitor față de blocul anglo-american și denaturează esența tuturor evenimentelor principale din viața politică internațională”³⁴. Concluzia nu putea fi decât una singură: Trygve Lie conspira cu tabăra occidentală pentru a transforma ONU „într-o unealtă a politicii sale”.

Comentarii români de relații internaționale scriau mari articole de fond dedicate începutului noii sesiuni a Adunării Generale. A. Bratu, în textul cu titlul *Cum apără URSS cauza păcii la ONU*, aprecia: „[...] după cum se știe, există azi în lume două tabere. Una luptă pentru pace și democrație, având în frunte URSS. Alta urmărește să robească popoarele ațâțând la război și are în frunte Statele Unite ale Americii”³⁵. În contextul în care se spunea că americanii construiau baze militare în Asia și Europa și se înarmau permanent, Bratu insista pe noile propuneri făcute de sovietici la ONU. Astfel, la 25 septembrie, A.I. Vișinski a înaintat un plan de reducere a forțelor armate și a înarmărilor celor cinci mari puteri și chiar de interzicere a armei atomice. Declarând bomba de acest tip drept o armă exclusiv de atac, „cea mai sălbatică armă de distrugere concepută până în zilele noastre”, românii admirau oferta Moscovei care cerea interzicerea ei totală, dar și constituirea unui organism internațional care să supravegheze întreg lanțul fabricației, de la materii prime la produsul finit de război³⁶. Aceste propuneri ar fi consfințit politica de pace a URSS și ar fi fost o certitudine pentru intențiile bune ale colosului comunist.

Comentariile presei române erau completate cu gesturi naive – publicarea unor scrisori ale oamenilor simpli care, chipurile, ar fi solicitat presant să fie acceptate propunerile sovietice la ONU. Aceste gesturi erau considerate de comuniștii estici drept simboluri ale presiunii opiniei publice, cu mare efect³⁷. Evdochia Ifimov – „o femeie modestă din Tulcea”, Teodora Sterin – văduvă de război din București, muncitoarele de la „Lemaître” sau de la „CFR”, cu toate cereau pace pentru ele și copiii lor și considerau că la Națiunile Unite trebuiau foarte rapid adoptate opiniile sovieticilor: „noi, muncitoarele, sprijinim cu dragoste fierbinte propunerile Uniunii Sovietice care luptă pentru viața noastră, a tuturor, și pentru propășirea și bunăstarea popoarelor”³⁸.

Și cu alte chestiuni sentimentale băteau cei din România la poarta ONU. Astfel, Asociația Corespondenților Presei Străine din România a trimis un protest lui Trygve Lie, condamnând trimiterea la moarte a grecului Manolis Glezos, redactor șef al ziarului „Rizopastis”. Ziariștii străini din România (TASS, France Presse, Reuter, United Press, Tanjug, Jewish Telegraphic Agens etc.) considerau că guvernul „monarho-fascist” grec îl pedepsise pe Manolis Glezos tocmai pentru că luptase contra fascismului³⁹. Memoriul solicita intervenția secretarului general ONU pe lângă guvernul de la Atena, pentru eliberarea jurnalistului grec cu vederi de stânga.

Odată cu venirea toamnei, diplomația românească în direcția ONU s-a activat brusc. Ion Moruzi, prim consul general la Paris, o anunța pe Ana Toma, secretar general MAE, că primise acceptul instituției onusiene pentru noul observator român, Mircea Bălănescu, și trimitea în țară cartea de identitate eliberată de Națiunile Unite⁴⁰.

³⁴ „Scânteia”, 17 septembrie 1948, p. 6.

³⁵ *Ibidem*, 25 octombrie, p. 5.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, 26 octombrie, p. 3.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ AMAE, dosar 241/1955 ONU, Admiterea României în Organizația Națiunilor Unite (1947–1955), telegramă din 25 septembrie 1948.

Tot Ana Toma era solicitată de Grigore Preoteasa, de la Legația RPR de la Washington, într-o altă chestiune. Specialistul român V. V. Pella, care fusese trimis la ONU încă din 1947 pentru a-și folosi cunoștințele în vederea accelerării admiterii României, apărea în Buletinul ONU ca fiind inspiratorul Congresului Asociației Penale Internaționale, ținut la 16–18 octombrie 1948. Preoteasa considera că Pella făcea eforturi exagerate pentru a deveni vizibil și a participa la diferite manifestări publice. Cum Pella nu era un fidel al comuniștilor, Grigore Preoteasa o întreba pe Ana Toma dacă nu era cazul să-l „descărcăm oficial de atribuțiuni”⁴¹. De altfel, în decembrie 1948, Grigore Preoteasa și Alexandru Lăzăreanu au fost declarați persona non-grata și expulzați de pe teritoriul SUA, pentru activități neconforme cu statutul de diplomați. Era încă un semn al escaladării relațiilor bilaterale, după ce și România expulzase pe americanii Leverich și Level⁴².

La începutul lunii octombrie, același Marcel Cristian făcea un referat privind „cererile” de admitere în ONU ale României și reda răspunsurile organizației mondiale. Specialistul român considera imperios necesară înaintarea unei noi cereri de admitere, deoarece Adunarea Generală nu ar fi putut lua o decizie favorabilă față de o cerere care nu primise recomandarea Consiliului de Securitate⁴³. În final, opinia lui era următoarea: „cererea trebuie să aibă caracterul unui instrument formal depus în mâinile secretarului general, cu semnătura ministrului de externe și sigiliu, neputând fi trimisă telegrafic”⁴⁴.

La 12 octombrie, Ana Pauker, ministrul de externe al României, trimitea secretarului general această nouă cerere, solicitând să fie introdusă pe ordinea de zi a celei de-a treia sesiuni a Adunării Generale ONU⁴⁵. Trygve Lie l-a însărcinat pe secretarul general adjunct, Arkadi A. Sobolev, să preia cererea României și să o distribuie ca document, către membrii ONU. Diplomatul sovietic i-a scris direct Anei Pauker, sfătuiind-o să trimită și o declarație separată, de acceptare a tuturor îndatoririlor trecute în Chartă. Această declarație trebuia să acompanieze cererea când intra în procedurile Adunării Generale⁴⁶.

Având în vedere înalta recomandare, România, prin oficialii săi, va oferi o declarație de acceptare a obligațiilor Chartei, la 9 noiembrie 1948. Prezidiul Marii Adunări Naționale conferea depline puteri Anei Pauker pentru a declara în numele României că RPR accepta, fără nicio rezervă, condițiile Chartei ONU și se obliga să nu le încalce când va deveni stat membru⁴⁷.

Acțiunile diplomatice ale guvernului de la București nu cadrau însă cu tonul presei din România. Se pare că regimul era ori naiv ori nerealist dacă spera că primirea RPR în ONU se putea face doar prin bunăvoința sovieticilor, a țărilor în curs de dezvoltare și, poate, a secretarului general. Într-un editorial din „Scânteia” (25 octombrie), *Provocatorii de război dau greș la ONU*, un jurnalist român scria, nici mai mult nici mai puțin, că „imperialiștii americani au regizat în amănunțime atât ordinea de zi a ONU, cât și acțiunea pe care o va întreprinde fiecare din sateliții lor și s-au înfățișat la

⁴¹ AMAE, fond SUA, Telegramme Washington, octombrie–decembrie 1948, telegramă din 25 octombrie, f. 65.

⁴² *Ibidem*, telegramă din 11 decembrie 1948, f. 142.

⁴³ AMAE, dosar 241/1955 ONU, Admiterea României în Organizația Națiunilor Unite (1947–1955), *Referat. Cererile de admitere în ONU ale României*, 12 octombrie 1948, p. 2.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*, *Demande d'Admission de la Roumanie a L'Organisation des Nation Unies*, 12 octombrie 1948.

⁴⁶ *Ibidem*, scrisoarea lui Arkadi A. Sobolev către ministrul de externe al României, Ana Pauker, 28 octombrie 1948.

⁴⁷ AMAE, fond SUA, Telegramme Washington, octombrie–decembrie 1948, telegramă din 13 noiembrie 1948.

sesiunea a treia a Adunării Generale cu intenția precisă de a obține din partea acestui for internațional [...] un fel de certificat de justificare și de autorizare a pregătirilor lor războinice”⁴⁸. Jurnalistul I. R. Șomuz prezenta și alt argument: anglo-americii doreau să exercite întreaga influență asupra organelor de conducere și funcționarilor Națiunilor Unite deoarece conștientizaseră că instituția „reprezintă o puternică tribună mondială, cu puternic răsnet în conștiința maselor populare”⁴⁹. Washingtonul nu ar fi reușit să distrugă ONU, după cum apreciau esticii, doar datorită opoziției ferme a URSS și datorită obiectivelor nobile de politică externă pe care le punea în practică Moscova.

În luna noiembrie 1948, presa românească, exasperată de opoziția pe care blocul occidental o făcea proiectului sovietic de lărgire a ONU, a început să scrie că americanii și englezii insistau asupra admiterii în Națiunile Unite doar a unor „state semi-fasciste” (Portugalia, Irlanda, Italia) sau cu o „independență fictivă” (Ceylon, Transiordania)⁵⁰. Apoi, Londra și Washingtonul erau acuzate că nu-și respectau angajamentele luate în timpul Conferinței de Pace, când ar fi promis să-i ajute pe cei cinci adversari din timpul Războiului Mondial (Italia, Finlanda, România, Ungaria și Bulgaria) să se integreze în ONU dacă vor avea guverne democratice și pacifice⁵¹. Argumentele taberei comuniste, prezente în interminabilele discursuri ale lui A. I. Vișinski, erau rediate pe larg în paginile „Scânteii”. Înaltul oficial sovietic considera că toate statele care îndeplineau prevederile Chartei trebuiau primite în ONU și că, din contra, SUA și marea Britanie erau cele care violau principiile Chartei instituției globale⁵². Vișinski mai perora contra ideii occidentalilor de a cere un aviz Curții Internaționale de Justiție și spunea răspicat că primirea de noi membri nu era o chestiune de drept internațional, ci o decizie politică. Curtea favoriza ideea occidentalilor, dar sovieticii publicau pe larg contrargumentele judecătorilor Krâlov (URSS) și Zoricio (Iugoslavia) sau rezervele judecătorilor Albarez (Chile) și Azevedo (Brazilia). Votul de la nivelul Curții a fost însă unul foarte clar, 9 din 15 judecători optând pentru primirea individuală a statelor în ONU și nu în bloc, cum dorea URSS⁵³.

Dar să vedem cum descria diplomația românească, de la fața locului, evoluția dezbaterilor de la ONU din toamna anului 1948. Mircea Bălănescu, observatorul trimis de România la Paris (unde s-au desfășurat dezbaterile celei de-a treia sesiuni a Adunării Generale a Națiunilor Unite), nota că acea sesiune era cea mai lungă și mai încărcată din tânăra istorie a instituției. Cele 75 de chestiuni înscrise pe ordinea de zi nu au fost întru totul examinate în 1948 și unele au fost amânate pentru a doua parte a sesiunii, care urma să înceapă la New York, la 1 aprilie 1949. După cum remarca Bălănescu, „actuala sesiune a însemnat – pe scară internațională – o mare desfășurare de forțe politice”. Au fost reprezentate 58 de țări prin 275 de delegații și 138 de supleanți, plus trimișii a 15 state nemembre, cu poziția de observatori. În acele luni s-au concentrat la Paris peste 5.000 membri ai delegațiilor mondiale și ai Secretariatului ONU și în jur de 1.700 corespondenți de presă și comentatori ai unor posturi de radio⁵⁴. Cu adevărat, confirmăm și noi după mai mult de jumătate de secol, în primii ani postbelici, instituția

⁴⁸ „Scânteia”, 26 octombrie 1948, p. 1.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*, 24 noiembrie, p. 6.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, 26 noiembrie, p. 6.

⁵³ *Ibidem*, 24 noiembrie, p. 6.

⁵⁴ ANIC, fond CC al PCR, Secția Relații Externe, dosar 10/1948, *Raport asupra misiunii de observator al RPR la Adunarea Generală a ONU (21 septembrie – 12 decembrie 1948)*, f. 24.

mondială emana o atracție irezistibilă. În ea se puneau speranțe enorme, după aproape șase ani de război devastator și de buna ei funcționare erau legate aspirațiile de pace și prosperitate ale națiunilor mai mici sau mai mari. Românii, la rândul lor, nu făceau excepție în afișarea deschisă a marilor așteptări pe care le aveau de la ONU.

La acea sesiune a Adunării Generale, România a avut doi observatori: Mircea Bălănescu, trimis special din țară, și Mihai Dragomirescu, însărcinatul cu afaceri la Paris. Dar cum oficiile diplomatice comuniste se aflau sub diferite șicane ale ministrului francez de interne Jules Moch, Mihai Dragomirescu a fost obligat în cea mai mare parte a timpului să se ocupe cu problemele de rutină ale legației. Mircea Bălănescu a rămas de multe ori observatorul de bază al Bucureștiului la a treia sesiune a Adunării Generale.

În prima parte a raportului întocmit pentru această misiune, Bălănescu explica centralele metodele de lucru ale Adunării, cu un Birou coordonator și cu trimiterea problemelor spre examinare la șase comisii (politică, economică, socială, de tutelă, administrativă și juridică) și la multiple subcomisii. Lucrurile nu erau deloc simple deoarece unele delegații propuneau rezoluții, altele amendamente la rezoluții, iar altele amendamente la amendamente. Se încerca o armonizare a punctelor de vedere și o sintetizare a propunerilor în texte finale, iar această situație ducea la „ținerea de ședințe lungi, adesea monotone și obositoare”. Apoi, dezbaterile trebuiau transpuse în documente și la acea sesiune au rezultat peste 10.000 de procese verbale, rapoarte și rezoluții, însumând în jur de 150.000 de pagini. La final, după cum constata cu tristețe trimisul României comuniste, în fiecare comisie se ajungea la o rezoluție „impusă de obicei de mașina de vot americană”⁵⁵. Se pare că structura Adunării oferea un avantaj numeric taberei occidentale în 1948, astfel încât trimișii lumii comuniste aveau o senzație clară a marginalizării. De aici deriva și o frustrare permanentă, care avea efecte vizibile și pe termen lung.

Pentru a surprinde atmosfera dezbaterilor, dar și subiectele fierbinți ale anului 1948, redăm câteva dintre problemele examinate în comisiile de specialitate. Comisia I politică: controlul energiei atomice, problema Greciei, chestiunea Palestinei, admiterea de noi membri. Comisia II economică: crearea unei comisii pentru Orientul Mijlociu, dezvoltarea economică a „țărilor insuficient dezvoltate”, „risipa de alimente în unele țări”. Comisia III socială (și chestiuni culturale și umanitare): declarația drepturilor omului, ajutor pentru refugiații din Palestina, control internațional asupra drogurilor. Comisia V – administrativă și financiară: înființarea unei rețele de telecomunicații a ONU, împărțirea bunurilor fostei Ligi a Națiunilor etc.⁵⁶.

Interese majore și o competiție strânsă au existat în procedurile de alegere a noilor membri ai Consiliului Economic și Social, ai Curții Internaționale de Justiție și ai altor organisme ONU. Dar atenția maximă s-a concentrat pe susținerea a trei noi state în Consiliul de Securitate. Până la urmă acestea au fost Norvegia, Cuba și Egiptul, care a obținut postul după „o aprigă luptă împotriva Turciei”, sprijinite de Vest⁵⁷.

Analizând atent documentul întocmit de Mircea Bălănescu, impresia lăsată este cea a unui text puternic ideologizat. El văzuse dezbaterile ONU prin filtrul doctrinei comuniste și concluziile sale veneau să întărească anticipările politice ale liderilor politici de acasă: la Națiunile Unite „s-a dat o luptă încordată între forțele păcii și ale democrației, pe de o parte, și cele ale reacțiunii și războiului, pe de altă parte”. Rezultatele

⁵⁵ *Ibidem*, f. 25.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 25–27.

⁵⁷ *Ibidem*, f. 27.

acestei ciocniri nu arată vreo victorie a blocului anglo-american, ci, dimpotrivă, un succes moral și politic al frontului păcii, condus de Uniunea Sovietică⁵⁸. În fapt, diplomatul român cataloga drept succes orice detaliu cât de minor: vreun discurs mai fulminant al sovieticilor, trecerea vreunei neînsemnate rezoluții propusă de estici sau criticarea americanilor de un stat arab sau occidental.

Bălănescu indica pe marii dușmani ai blocului comunist: oamenii politici occidentali George Marshall, Ernest Bevin, Paul-Henri Spaak, precum și problemele unde Vestul dorea să se impună: Berlin, Palestina, Coreea și arma atomică. Concluziile trase de el nu arătau ca o analiză atentă a unui diplomat profesionist, ci aveau tenta unui text însăilat de un propagandist mediocru. După opinia sa, sesiunea Adunării Generale se putea reduce la un singur mare învățământ: „[...] este clar că americanii urmăreau transformarea ONU într-un instrument al politicii lor de dominație, expansiune și ațâțare la război, într-un docil oficiu de înregistrare a acțiunilor lor îndreptate împotriva păcii, libertății și suveranității popoarelor, într-un paravan care să ascundă de ochii maselor cursa nebunilor”⁵⁹.

În schimb, aprecierile românului față de activitatea sovietică la Națiunile Unite erau la superlativ. URSS-ul demasca pregătirile de război ale imperialiștilor, practica o politică de pace, propunea libertatea pentru popoarele asuprite, se opunea blocului occidental peste tot în lume, din Balcani (Grecia) până în Extremul Orient (Coreea). Discursurile lui Vișinski, conform spuselor lui Bălănescu, ar fi fost ascultate cu maximă atenție de publicul din săli „în primul rând pentru că ideile exprimate corespundeau cu aspirațiile profunde de pace, fericire și bunăstare ale întregii omeniri”⁶⁰. Printre atâtea clișee și lozinci ideologice Bălănescu afirma însă un mare adevăr: tribuna Națiunilor Unite era un loc excelent de unde sovieticii și comuniștii estici își puteau lansa propaganda. Poate mai puțin delegații naționali din sălile de dezbateri, dar mai mult oamenii de pretutindeni, care citeau comunicatele de presă despre ședințele de la ONU, azeau mereu cuvintele cheie lansate de tabăra Moscovei: pace, progres, dezvoltare economică, bunăstare. În unele cazuri, probabil, această propagandă funcționa.

O situație penibilă intervenea atunci când diplomatul român simțea și el nevoia de a se face util cauzei comuniste. Bălănescu avea inițiative hilare, derivate tot din filtrele ideologice ale gândirii sale. Astfel, el prefera să deschidă subiecte de conversație cu oamenii simpli angajați la ONU (muncitori, personal de restaurant, angajați temporari etc.). Deși aceștia se declarau apolitici, diplomatul român îi sfătuia să asculte discursurile lui Vișinski și Manuilski. Era încântat, apoi, când i se spunea de către „oamenii muncii” de la ONU că sovieticii aveau dreptate⁶¹. Conform viziunii sale, aceasta era o probă care certifica „adevărurile” rostite de minoritatea pro-sovietică din Adunarea Generală. Majoritatea anglo-americană, în atare condiții, credea românul, nu putea câștiga dezbaterile pe termen lung.

Privind lucrările ONU prin acest filtru al urii față de inamicii occidentali, Bălănescu transmitea Bucureștiului concluzii contradictorii. Pe de o parte, el spunea: „blocul anglo-american a ieșit și mai mult discreditat din dezbaterile în fața maselor” și „mașina de vot apuseană scârțâia adesea, vâdind puternicele antagonisme și divergențe, adâncile contradicții de interese din lumea capitalistă”. Pe de altă parte, recunoștea însă că „Adunarea Generală n-a reușit să aducă niciun fel de contribuție pozitivă, reală, la

⁵⁸ *Ibidem*.

⁵⁹ *Ibidem*.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 28.

⁶¹ *Ibidem*, f. 28–29.

cauza păcii”, așa cum era înțeleasă aceasta de tabăra sovietică⁶². Chipurile, occidentalii reușeau să saboteze orice inițiativă privind securitatea internațională și impuneau doar interesele lor malefice. Astfel, în acea sesiune a Națiunilor Unite, americanii și aliații lor au blocat inițiativele sovietice privind reducerea armamentului și controlul energiei atomice, au instituit o Comisie Interimară ca un „organ ilegal” între sesiunile Adunării Generale, s-au opus „intrării statelor pașnice în ONU”, „au votat rezoluții în chestiunile greacă și coreeană și au influențat problema Palestinei în sensul dorit de ei. Mai mult, au speriat tabăra sovietică prin lansarea ideii restrângerii dreptului de veto al marilor puteri⁶³”.

Pentru a-și mulțumi superiorii de la București, Bălănescu vorbea și de pretinse efecte pozitive ale agitației sovietice la instituția mondială. Acestea nu erau punctate prea clar, într-o analiză pertinentă, ci se înțelegeau doar implicit, din clișee de limbaj: „politica de apărare a păcii dusă de Uniunea Sovietică și expusă de la tribuna ONU în cursul dezbaterilor marilor probleme internaționale, pătrundea în mase, le îmbărbăta la luptă, devenea o forță materială. Și masele populare răspundeau luptei țării socialismului⁶⁴”. De aceea, diplomatul român lăsa să se înțeleagă că exista o înlănțuire causală între activitatea URSS la instituția mondială, sprijinul moral oferit mișcărilor revoluționare și sociale, și succesele comuniștilor chinezi, ale armatei „democratice” din Grecia, greva minerilor francezi și mișcările de masă din Italia. „Răsunetul” politicii de pace a Moscovei ar fi încurajat clasa muncitoare pretutindeni⁶⁵.

Este foarte posibil ca acest discurs să nu fi fost unul de-a dreptul sincer, ci un discurs de întâmpinare, în tonul epocii și conform ideilor la care se așteptau ideologii regimului comunist de la București. Din nefericire, e imposibil de stabilit dacă diplomația românească, la mai puțin de doi ani de la debarcarea unui ministru de externe liberal, își însușise deja, din convingere, limba de lemn a marxismului estic.

În ceea ce privea posibilitatea admiterii de noi membri la ONU, americanii par să fi declarat deschis, dar cu „aroganță”, că vor ține seama mai ales de politica internă a statelor care au depus cereri. Acest detaliu îi isteriza pe estici. Bălănescu raporta, și nu se știe cât de pertinente erau aprecierile sale, că unele țări din Europa de Vest – Belgia, Olanda, Franța și altele – ar fi insistat pentru acceptarea în ONU a Bulgariei, României, Ungariei și Albaniei, pe motiv că Europa era prea slab reprezentată în Adunarea Generală față de celelalte continente⁶⁶. Între cele două puncte de vedere de extremă, ale Moscovei (admiterea în ONU a tuturor celor care au înaintat cereri) și Washingtonului (admiterea celor ce respectau democrația), o propunere venită din partea Suediei a părut să rezolve impasul, măcar pentru moment. În fapt, propunerea nu aducea nicio rezolvare deoarece se limita doar la reexaminarea cererilor de admitere. Această rezoluție nu a întâmpinat niciun vot contra și a amânat pentru anii următori descoperirea unei soluții viabile la o problemă extrem de fierbinte, care aducea mari frustrări celor 14 state care băteau la ușa Națiunilor Unite⁶⁷.

În tot acest timp, presa românească solicita în mod imperativ primirea în ONU, prin articole vituperante care invocau pacea, justiția internațională, dreptul și orice alt argument convenabil. Americanii și aliații lor erau înjosiți în cel mai înalt grad și

⁶² *Ibidem*, f. 29.

⁶³ *Ibidem*, f. 29–30.

⁶⁴ *Ibidem*, f. 31.

⁶⁵ *Ibidem*.

⁶⁶ *Ibidem*, f. 32.

⁶⁷ *Ibidem*.

considerați dușmanii umanității. Când, la 26 noiembrie, propunerea suedeză a trecut în comitetul special care se ocupa cu examinarea cererilor de admitere, „Scânteia” a titrat: „O victorie politică a delegației Uniunii Sovietice” și „Delegația sovietică a determinat înfrângerea blocului anglo-american”⁶⁸. Un rezultat modest devenea, așadar, o mare victorie. În aceeași ședință, Argentina și-a retras propunerea de rezoluție care lăsa doar Adunării Generale sarcina de a decide cu privire la primirea de noi membri. Chiar și sovieticii au considerat că acest proiect viola prevederile Chartei, deoarece scotea din joc Consiliul de Securitate. Românii credeau că, în acele condiții, occidentalii repurtau doar un succes minor: trecea un amendament australian la rezoluția suedeză, prin care Consiliul de Securitate și Adunarea Generală erau sfătuite să țină cont de acel mult disputat aviz consultativ al Curții Internaționale de Justiție⁶⁹.

În afară de tensiunile privind acceptarea unor noi state în ONU, românii erau interesați în mod direct de puține alte lucruri, cum ar fi evoluția situației partizanilor comuniști din Grecia de Nord și stabilizarea conflictului din Balcani (unde existau suspiciuni că Albania, Iugoslavia și Bulgaria alimentau cu arme și provizii pe amicii ideologici greci). Apoi, românii mai erau atenți la orice gest și mesaj transmis de diplomații iugoslavi. Aceștia păreau să aibă „o atitudine dubioasă”, fapt care confirma argumentele sovieticilor din recentul conflict Stalin–Tito⁷⁰.

Apoi, interesa foarte mult care erau adevărații lideri ai taberei occidentale și cum acționau ei la Națiunile Unite. În acest sens, Mircea Bălănescu era foarte clar: „[...] toate sforile le trăgea George C. Marshall”. Acesta nu era mereu vizibil, ci „restul vremii pregătea din culise dezbaterile și mașina de vot”. Tipul de intervenție al lui Marshall nu ar fi fost unul discret, ci mai degrabă abrupt: „[...] delegații americani nu se sfiau să dea în mod vizibil și grosolan indicații lacheilor lor europeni. Nu rareori Austin și Foster Dulles își trimiteau – în plină ședință – colaboratori la diverse delegații, de obicei belgiană, canadiană, australiană, filipineză, siriană sau a vreuneia din republicile Americii Latine, cu instrucțiuni. Se putea vedea după aceea pe șefii acestor delegații cerând cuvântul și exprimând punctul de vedere american”⁷¹. Liderii diplomațiilor fostelor mari puteri – Anglia și Franța – erau descalificați și minimalizați de români și considerați la același nivel de „lachei” obedienți, dar nu capi ai conspirației anticomuniste.

În ceea ce privește imaginea noii României la ONU și în Vest, în 1948, putem spune că ea mai degrabă lipsea decât să fie cu adevărat negativă. În 1948, Occidentul încă nu aprecia bine care vor fi transformările care urmau a fi impuse de sovietici în sfera lor de influență. Astfel, o imagine maculată a Estului va apărea mai mult spre 1950. În schimb, încă din 1948 se putea vedea că trimișii diplomațici ai statelor cu regim comunist nu se mai ridicau la standardele profesionale ale predecesorilor, iar mesajele transmise de ei erau îmbăcsite de o ideologie a urii. Cuvintele spun totul de la sine: „[...] noi, în genere, suntem foarte puțin cunoscuți în Apus... Presa burgheză scrie puțin despre noi și, când o face, ne prezintă ca semisălbatici căzuți sub influența roșie”⁷². Din acest motiv, al statutului de marionetă, americanii și britanicii îi anunțaseră pe față pe români că îi vor critica și bloca în Consiliul de Securitate. Soluția, credea observatorul român la ONU, nu putea fi decât una singură: „să ne arătăm obrazul în lume,

⁶⁸ „Scânteia”, 29 noiembrie 1948, p. 6.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ ANIC, fond CC al PCR, Secția Relații Externe, dosar 10/1948, *Raport asupra misiunii de observator al RPR la Adunarea Generală a ONU (21 septembrie – 12 decembrie 1948)*, f. 33–34.

⁷¹ *Ibidem*, f. 34.

⁷² *Ibidem*, f. 35.

cu atât mai mult cu cât avem cu ce ne mândri⁷³. „Înfăptuirile” guvernului Petru Groza și metamorfozele dramatice ale României în 1945–1948 ar fi fost, în mod naiv, surse de mândrie în exterior. Mai ales depășirea problemelor materiale și a crizei de la finalul războiului mondial era considerată o mare realizare a guvernului român.

În ceea ce privește gradul de autonomie al trimișilor României la Națiunile Unite, ei singuri dezvăluie păienjenişul în care erau prinși, în primii ani ai diplomației comuniste. Astfel, cei doi diplomați români însărcinați cu observarea lucrărilor Adunării Generale țineau o strânsă legătură cu tovarășii Arutunian, Zincenco și Erofeev din Legația sovietică. Deocamdată, în 1948, românii mai colaborau strâns doar cu reprezentanții Bulgariei și Albaniei⁷⁴. Evident, sfaturile venite dinspre experimentații diplomați sovietici erau literă de lege pentru români.

Raportul lui Bălănescu mai dezvăluie un detaliu interesant, deși incomplet prezentat. Era foarte posibil ca Moscova să folosească diplomați din țările estice pentru a stimula mișcările de protest social din Apusul Europei. Mircea Bălănescu vorbește de fapt că poliția franceză îi bănuia pe diplomații români de implicare în chestiunile interne ale Franței. Fiind socotiți agenți ai Cominformului și aducători de bani și instrucțiuni sovietice către minerii francezi, care declanșaseră o mare grevă, românii ar fi făcut lucruri dubioase acoperiți de statutul diplomatic. Bălănescu nu infirma ipoteza, ci chiar recunoștea că se întâlnește în secret cu „vechi prieteni francezi” și cu membri ai Partidului Comunist Francez. Deși, după cum spunea trimisul Bucureștiului, „erau urmăriți pe jos și cu mașina, predați de la un post la altul”, iar „poliția, prin urmărirea vizibilă și obraznică urmărirea înspăimântarea și izolarea noastră”, diplomații români nu se dădeau în lături de la gesturi riscante⁷⁵. Chiar Bălănescu fusese surprins de siguranța franceză în timpul unei vizite la comuniștii autohtoni, dar evenimentul nu s-a soldat cu complicații și autoritățile s-au purtat decent cu diplomatul român⁷⁶. În schimb, românii au simțit nevoia să protesteze față de supravegherea permanentă la care erau supuși. Tocmai de aceea, Maurice Thorez, liderul PCF, i-a ajutat să publice un articol de protest în „H’umanité”, „care a făcut o puternică impresie”. La aceasta s-au adăugat și proteste diplomatice ale statului român. Finalul părea să fie unul triumfător pentru români: „provocarea încercată de Moch s-a terminat printr-un eșec lamentabil”⁷⁷.

După speranțele și entuziasmul real pe care îl avusese în 1947 guvernul de la București, anul 1948 arătase adevărata față a Războiului Rece. Dacă în 1947 guvernul Groza putea crede că România nu intrase în ONU datorită unei mici conspirații de moment, începând cu 1948 devenea clar că procesul de admitere în instituția mondială va fi unul lung, dificil și marcat de mari tensiuni internaționale. Treptat, românii au înțeles că acceptarea lor la Națiunile Unite nu depindea doar de o politică externă „cuminte”, ci mai ales de imaginea politicii interne. Așa cum vor arăta și anii următori, Bucureștiul era vulnerabil la denunțuri internaționale argumentate pe atrocitățile pe care le comitea noul regim comunist în interiorul granițelor.

Confruntat cu această situație, guvernul Petru Groza a înțeles nu doar că anglo-americanii îi vor fi adversari pe termen lung, dar și că vechii aliați tradiționali ai României – Franța, Belgia, Italia – nu mai erau dispuși să ofere sprijin unui stat din Est, satelizat de Moscova. Prezentul arăta că Republica Populară Română nu se putea baza la ONU

⁷³ *Ibidem.*

⁷⁴ *Ibidem.*

⁷⁵ *Ibidem*, f. 34.

⁷⁶ *Ibidem.*

⁷⁷ *Ibidem*, f. 35.

decât pe inițiativele Uniunii Sovietice și ale celorlalte state comuniste. Începând cu declanșarea procesului decolonizării, Bucureștiul a mai căutat să-și facă aliați și din noile state asiatice sau africane, care fuseseră acceptate la Națiunile Unite. Totuși, numeric vorbind, Washingtonul controla prin aliații săi mai toate comisiile și organele de la instituția mondială în primul deceniu al Războiului Rece. De aceea, pentru a primi undă verde la admitere, RPR trebuia să aștepte o înțelegere politică la nivel înalt, între superputeri.

A DIFFICULT RELATIONSHIP:
ROUMANIA AND THE UNITED NATIONS (1948)
(Summary)

Keywords: Cold War, the United Nations, Romanian Communism, foreign policy, Soviet Union.

After the hopes and the real enthusiasm the government in Bucharest had in 1947, the year of 1948 showed the true face of the Cold War. If in 1947 Groza government might have believed that Romania didn't enter the U.N. due to a small conspiracy of the moment, starting with 1948 it became clear that the admission to the global institution was going to be a long and difficult process, marked by great international tensions. Gradually, the Romanians understood that their acceptance to the United Nations did not depend only on an "unassertive" foreign policy, but mostly on the image of the internal policy. As the following years have proved, Bucharest was vulnerable to international denunciations that highlighted the atrocities committed by the new communist regime within the borders.

Confronted with this situation, the Petru Groza government understood not only that the Anglo-Americans would be long term adversaries, but also that the traditional allies of Romania – France, Belgium, Italy – were no longer willing to provide support to an eastern state, satellite of Moscow. The present time showed that the Romanian People's Republic could only rely at the UN on the initiatives of the Soviet Union and of the other communist states. With the onset of the decolonization process, Bucharest kept seeking for allies from the new Asian and African states that had been accepted in the UN. However, from a numeric point of view, Washington controlled through its allies most of the committees and bodies from the global institution in the first decade of the Cold War. Consequently, in order to get the green light on admission, the RPR had to wait for a high level political agreement between the superpowers.

ADRIAN VIȚALARU*

LEGAȚIA ROMÂNIEI DE LA BERNA ȘI PROPAGANDA ROMÂNEASCĂ ÎN ELVEȚIA, ÎN PRIMUL DECENIU INTERBELIC

Analiza documentelor diplomatice emise de legația României de la Berna relevă preocuparea constantă manifestată de personalul diplomatic din Elveția față de propagandă și contrapropagandă. În arhiva legației, precum și în alte fonduri arhivistice am identificat dosare în care se vorbește despre legăturile membrilor legației cu oamenii de presă din Elveția, despre „câștigarea” unor intelectuali elvețieni pentru susținerea intereselor statului român, despre organizarea de conferințe ale unor renumiți profesori români (Nicolae Iorga) sau informații care ilustrează eforturile făcute pentru inaugurarea unor expoziții de artă românească în marile orașe elvețiene. Pe de altă parte, documentele de arhivă, dezbaterile parlamentare, presa și memorialistica vremii înregistrează disputele care au avut loc în România, în primul deceniu de după Marele Război, cu privire la atenția pe care autoritățile de la București ar fi trebuit să o acorde propagandei externe, văzută de unii observatori din epocă drept un element esențial pentru apărarea intereselor statului român pe arena internațională. Din acest punct de vedere, opinia exprimată de către V. V. Tilea, în 1929, în Parlamentul României, ni se pare edificatoare: „Este o obligație primordială să creăm [...] o armată spirituală, o propagandă temeinic organizată. Numai astfel putem contrabalansa acțiunea de propagandă, ca mijloc de luptă și tactică, numai atunci vom putea garanta și pe viitor că opinia publică mondială va rămâne convinsă de îndreptățirea cauzei noastre, cu granițele de azi, numai astfel vom putea preîntâmpina furtuna mare ce ni se pregătește pentru viitoarele decenii”¹. Plasată în acest context, analiza noastră asupra propagandei românești în Elveția încearcă să ofere răspunsuri la câteva întrebări: Care erau motivele și scopurile pentru care diplomația românească a susținut și încurajat dezvoltarea acțiunilor de propagandă în Elveția? Cum a colaborat personalul legației de la Berna cu autoritățile de la București în privința inițierii unor campanii de propagandă și contrapropagandă? Ce tehnici de propagandă au folosit cu predilecție diplomații români? Care a fost impactul propagandei românești în spațiul helvet?

Privit din perspectiva contribuțiilor istoriografice pe această temă, demersul nostru are menirea să amplifice și să nuanțeze rezultatele cercetărilor realizate, în principal², de

* Asistent universitar, doctor, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

¹ *Apud* Ion Bitoleanu, *Politica externă a României Mari în dezbaterile Parlamentului, 1919–1939*, Constanța, Editura Mondograp, 1995, p. 293.

² Pentru unele aspecte legate de propaganda României în Elveția, în anii Primului Război Mondial, vezi și studiul nostru: *Războiul cuvintelor: Nicolae Petrescu-Comnen și propaganda românească în Elveția, 1917–1918*, în Paul Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu (coordonatori), *Diplomație și destine diplomatice în lumea românească*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2011, p. 243–258.

către Nicolae Dascălu³, Claudia Chinezu⁴ și Constantin I. Turcu⁵: în studiile lor, au abordat în mod direct sau tangențial aspecte ale propagandei românești în Elveția.

*

* * *

Atât în anii Primului Război Mondial, cât și în perioada desfășurării Conferinței de pace, Elveția neutră a reprezentat un spațiu atractiv pentru diplomație, spionaj și propagandă. Autoritățile române au inițiat acțiuni de propagandă și contrapropagandă, mai întâi sub coordonarea legației de la Berna și, începând cu 1919, prin intermediul Biroului român de presă, ce activa în capitala Elveției. Însă, după semnarea tratatelor care prezentau interes pentru România, autoritățile de la București și-au diminuat preocuparea pentru propaganda externă. În acest context, spre finalul anului 1920, Biroul român de presă de la Berna încetează să mai funcționeze în mod autonom, legația română din Elveția preluând atribuțiile de coordonare a acțiunilor de propagandă și contrapropagandă. Numai că schimbările de la nivelul conducerii misiunii diplomatice⁶ și personalul insuficient au contribuit la limitarea plajei de implicare a legației de la Berna în domeniul propagandei. Însă, interesul autorităților române față de propaganda externă, care avea, cu precădere, rolul de a combate acțiunile statelor revizioniste și mai ales încercarea liderilor de la Budapesta de a evidenția „tratamentul discriminatoriu” la care erau supuși etnicii maghiari din România, devine tot mai evident începând cu anul 1922⁷. Noul guvern liberal, prin intermediul ministrului de externe I. G. Duca, a inițiat acțiuni pentru a contracara propaganda ungară, care, în opinia factorilor de decizie de la București, devenea din ce în ce mai vizibilă în plan internațional. Liderii români dădeau semne că au înțeles faptul că procesul de consolidare a unirii realizate la sfârșitul războiului trebuia să integreze și o componentă propagandistică⁸, cu atât mai importantă în contextul în care contestarea Tratatului de la Trianon căpăta forma unei politici de stat în Ungaria⁹. Așadar, scopul propagandei și contrapropagandei românești era mai

³ Vezi Nicolae Dascălu, *Propaganda României în Elveția în perioada 1918–1944*, în „Revista Română de Studii Internaționale”, anul XXV, nr. 5–6 (115–116), septembrie–decembrie 1991, p. 373–379; idem, *Propaganda externă a României Mari, 1918–1940*, București, Editura Alternative, 1997, *passim*; idem, *Propaganda României în Elveția în perioada (1918–1940)*, în *Istorie și diplomație în relațiile internaționale. Omagiu istoricului Tashin Gemil*, coordonatori Daniel Flaut, Iolanda Țighilii, Constanța, Ovidius University Press, 2003, p. 206–207; idem, *Nici pace, nici război. România–Ungaria, 1919–1940*, București, Editura Universității București, 2004, *passim*.

⁴ A se vedea studiile Claudiei Chinezu, care abordează tangențial această temă: Claudia Chinezu, *Roumanie-Suisse. Approches diplomatiques, économiques et culturelles*, sous la coordination de Viorel Grecu, Fribourg, Édition Universitaires Fribourg, 2001, p. 55–60, 101–105; idem, *Les relations entre la Roumanie et la Suisse, 1938–1948. Entre Realpolitik et perceptions idéologiques*, these de doctorat, Fribourg, 2006, p. 72–81.

⁵ Constantin I. Turcu, *Lucian Blaga sau fascinația diplomației*, București, Editura Enciclopedică, 1995, p. 34–75.

⁶ Claudia Chinezu, *Roumanie-Suisse...*, 2001, p. 326.

⁷ În primele luni ale anului 1923, în presa românească a avut loc o dezbateră intensă pe subiectul propagandei externe, fapt ce demonstrează o preocupare atât a guvernului, cât și a opoziției față de acest subiect delicat (vezi, de exemplu, „Propaganda” care se poate organiza imediat, în „Argus”, anul XIV, nr. 2995, miercuri 18 aprilie 1923, p. 1).

⁸ Totuși, în 1924, Nicolae Iorga atrăgea atenția asupra efectelor pe care le putea avea asupra României propaganda maghiară și lipsa de reacție a autorităților române (vezi Nicolae Iorga, *Propaganda în străinătate*, în vol. *Politica externă a României. 19 prelegeri organizate de Institutul Social Român*, București, 1926, p. 272).

⁹ Așa după cum demonstrează Anikó Kovács-Bertrand, până în 1923 propaganda maghiară s-a bazat pe publicarea de broșuri, cărți, articole în ziare, prin care erau exprimate nemulțumirea față de prevederile Tratatului. Începând din anul 1923, strategia ungară se schimbă. Liderii de la Budapesta adoptă, ca linie principală, propaganda „economică”, prin care urmăreau să prezinte imaginea unei Ungarii stabile din punct de vedere economic și politic. Propaganda „economică” își propunea să arate atașamentul Ungariei la valorile civilizației europene și să critice doar indirect tratatele de pace. Această etapă a ținut până în 1927, când Ungaria iese din izolarea diplomatică în urma semnării tratatului cu Italia. Din 1927, propaganda maghiară

degrabă acela de a intensifica atitudinile favorabile față de statul român, de a modifica atitudinile obstructiviste, pentru a-i câștiga pe cei indiferenți sau măcar pentru a preveni transformarea lor în dușmani¹⁰. Astfel, în noiembrie 1922, Direcția presei din Ministerul Afacerilor Externe expedia o circulară către reprezentanțele diplomatice ale României, în care se preciza necesitatea îmbunătățirii fluxului de informații despre România citate în presa internațională¹¹. Cu toate acestea, propaganda românească realizată, în principal, prin intermediul oficiilor diplomatice era slab organizată, nu avea o strategie clară și nicio finanțare pe măsură¹². De aceea, în mecanismul de funcționare al propagandei externe era foarte importantă inițiativa personală și capacitatea diplomaților români de a găsi metodele eficiente pentru a organiza campanii de propagandă.

În acest context, Nicolae Petrescu-Comnen, șeful legației României de la Berna, a încercat, încă de la numirea sa la conducerea misiunii diplomatice din capitala Elveției, în iulie 1923, să-și creeze relații strânse cu presa elvetică, pentru a reuși să îmbunătățească imaginea României în țara cantoanelor și, pe de altă parte, pentru a combate propaganda maghiară, ce capătă noi forme după primirea Ungariei în Liga Națiunilor¹³. În acest scop a organizat, la începutul lunii august 1923, în saloanele hotelului Bellevue Pallace din Berna, o întrunire cu reprezentanții celor mai importante ziare elvețiene¹⁴. Deși a fost organizată în perioada concediului de vară, acțiunea lui Comnen a avut un impact asupra jurnaliștilor elvețieni. Trei dintre reprezentanții celor 16 ziare prezenți la întâlnire s-au oferit să publice articole despre România. Pentru Nicolae Petrescu-Comnen era un început dătător de speranțe, care îl făcea să creadă că va reuși să continue activitatea desfășurată în domeniul propagandei externe în anii războiului și în primele luni ale desfășurării Conferinței de pace de la Paris¹⁵.

Mai mult decât atât, ministrul României în Elveția a încercat, încă din primele luni ale misiunii sale, să obțină din partea guvernului român permisiunea și, evident, fondurile necesare pentru crearea unui birou de presă, asemănător cu cel creat și condus de el în anul 1919 la Berna ori cu Biroul de presă ce continua să funcționeze pe lângă legația României de la Paris¹⁶. Numai că guvernul nu a dat curs, din motivul lipsei fondurilor, solicitării plenipotențiarului român. Totuși, la jumătatea lunii august, I. G. Duca îi promitea lui Comnen 4.000 de franci elvețieni pentru a susține activitatea de propagandă¹⁷.

---

este sprijinită de lucrările unor străini, cel mai aprig susținător fiind lordul Rothermere. Așadar, din 1927 propaganda maghiară capătă o expresie mult mai activă, producând destule temeri în capitalele statelor vecine Ungariei (Anikó Kovács-Bertrand, *Der ungarische Revisionismus nach dem Ersten Weltkrieg. Der publizistische Kampf gegen den Friedensvertrag von Trianon (1918–1931)*, München, R. Oldenbourg Verlag, 1997, p. 97–232). Pentru viziunea românească asupra revizionismului maghiar până în 1934, vezi lucrarea lui Aurel Gociman, *România și revizionismul maghiar*, Cluj-Napoca, Clusium, 1996, *passim*.

¹⁰ Am parafrazat în text câteva atribute ale propagandei, conform opiniilor exprimate în Robert Jackall (ed.), *Propaganda*, London, Macmillan, 1995, p. 18.

¹¹ Nicolae Dascălu, *Nici pace, nici război...*, p. 241.

¹² Între anii 1919 și 1926 au funcționat birouri de presă pe lângă diverse ministere, însă abia în decembrie 1926 s-a înființat Direcția generală a presei și propagandei (vezi detalii în idem, *Propaganda externă a României Mari...*, p. 18–38). În 1927, Direcția presei avea un buget de 7 milioane de lei, iar în 1929 de 101 milioane (idem, *Nici pace, nici război...*, p. 235).

¹³ Vezi opiniile exprimate de Vasile Stoica, în 1922, asupra influenței ungare în Elveția și mai ales la Liga Națiunilor, într-un moment în care Ungaria încă nu era admisă ca membru al organizației internaționale (Vasile Stoica, *Propaganda ungurească în contra României la Liga Națiunilor*, în „Arhiva pentru Știință și Reformă Socială”, III, 1922, nr. 4, p. 478–506).

¹⁴ AMAE, fond România, vol. 471, Telegrama nr. 1326, Legația din Berna, 3 august 1923, N.P. Comnen către I. G. Duca, f. 190.

¹⁵ În acest sens, vezi Adrian Vițalaru, *op. cit.*, p. 245–258.

¹⁶ Nicolae Dascălu, *Nici pace, nici război...*, p. 293–297.

¹⁷ *Ibidem*, p. 303.

O altă miză a legației României de la Berna a fost aceea de a oferi informații despre România agențiilor de știri elvețiene și de aici presei internaționale. În acest sens, la 10 august, conducătorul legației are o întâlnire cu reprezentanții L'Agence Télégraphique Suisse¹⁸, ale cărei rezultate le considera a fi extrem de utile. Comnen intră în legătură și cu marele rabin al Genevei, încercând să obțină de la acesta o modelare a tonului publicațiilor evreiești din Elveția față de problemele României¹⁹.

Ministrul României la Berna a încercat să dezvolte legăturile pe care le avea cu unii jurnaliști elvețieni, precum și cu membri ai lumii academice. Cei care au răspuns inițiativelor sale au fost, în primul rând, Maurice Muret, de la „Gazette de Lausanne”, și profesorul Eugène Pittard, de la Universitatea din Geneva. Cu ajutorul acestora, Comnen a reușit să intensifice prezența știrilor pozitive despre România în presa elvețiană și să răspundă atacurilor lansate în paginile unor ziare elvețiene, ce publicau articole în care erau denaturate realitățile românești. Spre exemplu, în septembrie 1923, Muret a publicat în „Journal des Débats”²⁰ și „Gazette de Lausanne”²¹ articole inspirate de legația României de la Berna. Ultima dintre cele două intervenții scrise avea rolul de a se conjuga cu telegrama expedită presei de legația României din Berna, în care era prezentat punctul de vedere al României și al aliaților săi din Mica Înțelegere față de discursul regentului Horthy de la Karczag²². Într-o telegramă expedită ministrului român de Externe la câteva zile după eveniment, diplomatul român exclama cu satisfacție: „Am exploatat intensiv gafa ungurească”²³! După câteva zile, contele Bethlen a încercat să-i explice lui Titulescu semnificația vorbelor lui Horthy, motivând că regentul Ungariei se referea la apărarea statului maghiar și nu la atacarea vecinilor săi²⁴. Astfel de articole erau importante datorită contextului în care au fost publicate: la acel moment era în desfășurare cea de a patra sesiune a Ligii Națiunilor în care s-a discutat, printre altele, despre planul de reconstrucție financiară a Ungariei. Liderii de la București priveau cu neîncredere demersul Budapestei, românii fiind temători față de o consolidare economică rapidă a Ungariei, mai ales în contextul în care statul român se confrunta cu serioase probleme economice. Totuși, sub presiunea marilor puteri (în special a Marii Britanii), românii, la fel ca și celelalte state membre ale Micii Înțelegeri, au adoptat o poziție conciliantă cu privire la aplicarea planului prin care se urmărea asanarea financiară a Ungariei²⁵.

¹⁸ AMAE, fond România, vol. 471, Telegrama nr. 1377, Legația din Berna, 10 august 1923, N. P. Comnen către I. G. Duca, f. 192.

¹⁹ ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, dosar nr. 15/1923, vol. II, Telegrama nr. 1486, Legația din Berna, 25 august 1923, Comnen către Externe, f. 28.

²⁰ AMAE, fond România, vol. 471, Telegrama nr. 23, Legația din Berna, 27 septembrie 1923, N. P. Comnen către Externe, f. 244.

²¹ Idem, fond 71/Elveția, vol. 8, telegrama înregistrată cu nr. 54124, Legația României în Elveția, Geneva, 24 septembrie 1923, N. P. Comnen către I. G. Duca, f. 100.

²² *Ibidem*, f. 101. Vezi și ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, dosar nr. 15/1923, vol. II, Telegrama nr. 11, Delegațiunea din Geneva, 19 septembrie 1923, Comnen către Externe, f. 90. În discursul său, regentul Horthy susținea următoarele: „Sunt sigur că, la semnalul meu de trompetă, toți eroii de la Carpați până la Adriatică se vor scula pentru a reconstitui vechea Ungarie” (*apud* Lucian Leuștean, *România și Ungaria în cadrul „Noii Europe” (1920–1923)*, Iași, Polirom, 2003, p. 171). Discursul lui Horthy a fost comentat îndelung în presa din România. În ziarul „Clujul” se aprecia, printre altele, că „gubernatorul Ungariei Horthy a dat alarma pentru recucerirea Ardealului” (vezi *Înăsprirea stării de asediu la frontiera dinspre Ungaria*, în „Clujul”, anul I, nr. 24, 16 septembrie 1923, p. 1).

²³ ANIC, fond Casa Regală. Oficiale, dosar nr. 15/1923, vol. II, Telegrama nr. 15, Delegațiunea din Geneva, 24 septembrie 1923, Comnen către I. G. Duca, f. 92.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ Lucian Leuștean, *op. cit.*, p. 182–189; vezi și N. Dașcovici, *Reparațiunile și refacerea Ungariei*, în „Argus”, anul XV, nr. 3306, duminică 27 aprilie 1924.

În toamna anului 1923, șeful legației României de la Berna inițiază publicarea unei broșuri care trebuia să demaște acțiunea iredentistă a Ungariei și să sublinieze ideea că, în pofida discursului liderilor de la Budapesta, statul ungar, prin acțiunile sale, amenința pacea din Europa²⁶. Documentul urma să vadă lumina tiparului până în ziua de 10 decembrie, atunci când era programat să se întrunească, la Paris, Consiliul Ligii Națiunilor ce avea pe ordinea de zi soluționarea cererii de împrumut a Ungariei²⁷. Broșura intitulată *Un nouveau danger pour la paix européenne*, semnată de Jean Bauler, un „cunoscut publicist elvețian”²⁸, a apărut chiar mai repede decât se așteptau membrii misiunii diplomatice de la Berna, fiind expedită, la începutul lunii decembrie, legației României de la Paris și Consiliului Ligii Națiunilor²⁹, iar mai apoi la București, Ministerului Afacerilor Străine³⁰. Lucrarea lui Bauler a atras atenția legației Ungariei din Berna, care, prin intermediul lui Aldo Dami, a publicat un răspuns în paginile „*Courier de Genève*” din 5 februarie 1924³¹.

Accesul la informații confidențiale și combaterea încă din fază incipientă a acțiunilor pe care doreau să le pună în practică diplomații unguri era una dintre preocupările cardinale ale legației României de la Berna. Astfel că, după câteva luni de tatonări, ministrul României în Elveția a reușit să găsească un funcționar al Ligii Națiunilor dispus să-i livreze informații despre activitatea delegației ungare. În primele zile ale lunii ianuarie 1924, diplomatul român îi transmitea ministrului Afacerilor Externe faptul că: „[...] am reușit să-mi asigur concursul unui funcționar de la Societatea Națiunilor, în scop de a mă ține în curent cu activitatea ungarilor, în schimbul unei retribuțiuni de 400 fr. lunar. Acest aranjament este, bineînțeles, condiționat și supus aprobării E(xcelenței) V(oastre)”³². Comnen îi atrăgea atenția ministrului de externe că autoritățile române ar trebui să reacționeze și față de „sistemul micilor daruri” pus în practică de diplomații unguri din Elveția³³. În consecință, plenipotențiarul român sugera că „fără a-i urmări pe acest tărâm” pe unguri, autoritățile române ar putea să ofere reprezentanților Ligii daruri simbolice, constând în obiecte tradiționale românești (scoarțe, bluze brodate, blide românești)³⁴. Nicolae Petrescu-Comnen cerea aprobarea lui Duca, motivând că uneori astfel de măsuri pot fi mult mai eficiente decât publicarea unor cărți care, de multe ori, nu sunt citite³⁵. I. G. Duca a fost de acord cu propunerea plenipotențiarului de la Berna și, în consecință, Comnen a pus în aplicare ideile sale.

²⁶ Nicolae Dascălu, *Nici pace, nici război...*, p. 303.

²⁷ AMAE, fond Berna, vol. 25, Ciorna telegramei nr. 2069, Legația din Berna, 29 noiembrie 1923, fără semnătură și adresant.

²⁸ Jurnalistul elvețian a primit un onorariu de 500 de franci elvețieni, iar tipărirea broșurii a mai costat Ministerul Român al Afacerilor Străine încă alți 4.000 de franci elvețieni (*ibidem*, Ciorna telegramei nr. 1989, Legația din Berna, 17 noiembrie 1923, N. P. Comnen către I. G. Duca)

²⁹ Biblioteca Națională a României, fond Saint Georges, CVIII/5, Telegrama nr. 2171, Legația din Berna, 10 decembrie 1923, N. P. Comnen către Victor Antonescu, ministrul României la Paris, f. 24.

³⁰ AMAE, fond România, vol. 471, Telegrama nr. 2188, Legația din Berna, 13 decembrie 1923, N. P. Comnen către Externe, f. 351.

³¹ Anikó Kovács-Bertrand, *op. cit.*, p. 163–164.

³² AMAE, fond Berna, vol. 25, Ciorna telegramei nr. 2295, Legația din Berna, 3 ianuarie 1924, N. P. Comnen către I. G. Duca.

³³ Comnen susținea că stipendierea unui angajat al Ligii Națiunilor putea fi o măsură cu atât mai necesară cu „cât am fost informat că ungerii practică pe o scară vastă sistemul micilor daruri, care întrețin și stimulează prietenii. Majoritatea funcționarilor, chiar și cei mai înalți, primesc în mod periodic, prin delegatul permanent ungar, dl Baraniay, lăzi cu vinuri fine ungurești, broderii, tablouri, cărți bogat legate etc. Gurile rele pretind că unii dintre acești domni ar fi primit ceva mai mult chiar” (*ibidem*).

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*.

Din perspectiva analizării diplomației culturale, cele mai importante evenimente din primele luni ale anului 1924 au fost conferințele ținute de Nicolae Iorga și reprezentațiile teatrale ale actriței Maria Ventura. Ambele manifestări au fost sprijinite de către Nicolae Petrescu-Comnen, care a organizat recepții somptuoase atât la Geneva, cât și la Berna, în cinstea celor doi reprezentanți ai culturii și artei românești³⁶. Dacă turneul Mariei Ventura nu a fost organizat de legație, vizita lui Iorga a fost posibilă la inițiativa lui Comnen și datorită implicării profesorului Pittard, de la Universitatea din Geneva³⁷. Între Iorga și Pittard era o veche amiciție, în timp ce Comnen se arăta extrem de curtenitor în relația cu marele istoric român. Chiar înainte să viziteze Elveția, diplomatul român a obținut de la Iorga un articol despre problema minorităților din România, pe care diplomatul român l-a publicat în ziarul „Basler Nachrichten”³⁸, drept răspuns la campania antiromânească susținută în paginile aceluiași cotidian din Basel.

Dacă până în martie 1924 majoritatea acțiunilor de propagandă au avut la bază inițiativele lui Comnen aprobate de către Palatul Sturdza, în preajma deschiderii negocierilor româno-sovietice de la Viena³⁹ ministrul român de externe expedia legației de la Berna instrucțiuni și materiale de propagandă prin care se urmărea ca „opinia publică să fie lămurită și adevărul să fie restabilit” în privința disputelor dintre România și Uniunea Sovietică⁴⁰. I. G. Duca îl îndemna pe Comnen să distribuie materialele de propagandă primite de la București principalelor ziare și reviste din Elveția, „luând toate măsurile ca acest material să fie utilizat întru susținerea cauzei noastre”⁴¹. Sugestiile ministrului de externe veneau într-o perioadă în care erau lansate atacuri împotriva României în presa internațională. Șeful diplomației române considera că printre inițiatorii campaniei mediatice se aflau „speculatorii de bursă” și bolșevicii care prezentau România „ca în ajunul unor grave evenimente coalizate”⁴². Comnen și-a folosit de această dată legăturile sale cu presa elvețiană pentru a publica articole care prezentau punctul de vedere al Bucureștilor asupra disputei româno-sovietice⁴³. De asemenea, prin intermediul Agenției telegrafice oficiale, diplomatul român a transmis presei telegrame referitoare la problema Basarabiei⁴⁴. În plus, la jumătatea lunii aprilie, el îi cerea ministrului României la Viena, Ion Mitilineu, să-i trimită, „pentru trebuințele propagandei”, încă 100 de exemplare din broșura ce cuprindea declarațiile făcute de delegații

³⁶ Într-un raport asupra activității desfășurate în domeniul propagandei de către membrii legației României de la Berna în luna martie, Comnen nota că a organizat la Geneva un prânz de 80 de persoane și o recepție de aproximativ 300 de persoane, iar la Berna o recepție la care au participat 100 de invitați din lumea diplomatică și din înalta societate berneză (*ibidem*, vol. 26, Telegrama nr. 718, Legația din Berna, 1 aprilie 1924, N. P. Comnen către I. G. Duca).

³⁷ Vezi *ibidem*, vol. 25, Scrisoarea lui Victor Ianculescu (sub directorul Școlii române de la Fontenay-aux-Roses) către Nicolae Petrescu-Comnen, Fontenay-aux-Roses, 28 ianuarie 1924. Ianculescu îi transmitea lui Comnen disponibilitatea lui Iorga de a conferența în Elveția în a doua jumătate a lunii februarie.

³⁸ *Idem*, fond România, vol. 472, f. 98.

³⁹ Despre negocierile de la Viena, vezi Ion M. Oprea, *România și Imperiul Rus*, volumul I, 1900–1924, București, Editura Albatros, 1998, p. 290–326; *Relațiile româno-sovietice. Documente*, vol. I, 1917–1934, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 219–258; Octavian Țăcu, *Problema Basarabiei și relațiile sovieto-române în perioada interbelică (1919–1939)*, Chișinău, Editura Prut Internațional, 2004, p. 88–101.

⁴⁰ AMAE, fond Berna, vol. 25, Telegrama nr. 12927, București, 11 martie 1924, I. G. Duca către N. P. Comnen. Autoritățile române expediau mai multe lucrări despre Basarabia, precum și o hartă a regiunii.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*, vol. 26, Copia telegramei nr. 30742, București, fără dată (din context deducem că a fost trimisă în perioada Conferinței româno-sovietice de la Viena), I. G. Duca către N. P. Comnen.

⁴³ Pe 21 martie el îi scria, cu satisfacție, ministrului de externe, că acțiunile referitoare la Basarabia se desfășurau în condiții „extrem de satisfăcătoare” (*idem*, fond România, vol. 472, Telegrama nr. 580, Legația din Berna, 21 martie 1924, Comnen către Externe, f. 156).

⁴⁴ *Ibidem*, Telegrama nr. 718, Legația din Berna, 1 aprilie 1924, N. P. Comnen către I. G. Duca, f. 209.

României prezenți la Conferința româno-rusă de la Viena⁴⁵. Eșecul tratativelor din capitala Austriei a amplificat starea de tensiune în relațiile dintre București și Moscova, sporind în România teama de un posibil conflict militar cu Sovietele. La baza acestor temeri au stat, în principal, zvonurile referitoare la pregătirile militare ale Uniunii Sovietice, care circulau în mediile diplomatice și în presa internațională⁴⁶. Astfel de informații au fost înregistrate, în a doua jumătate a lunii mai, și de către șeful legației de la Berna, care îi cerea lui I. G. Duca lămuriri pe seama acestui subiect delicat. Mai mult decât atât, Comnen avertiza că diplomația românească trebuia să ofere un răspuns imediat, deoarece „știrile alarmante enervează opiniunea publică și contribuie (la) scăderea leului”⁴⁷. Diplomatul român a rămas conectat și în săptămânile următoare la disputele româno-sovietice, încercând să-l convingă, fără a reuși însă, și pe directorul „Revue de Genève” să publice un articol în care să demonstreze politica duplicitară a sovieticilor⁴⁸.

Analizând activitatea desfășurată în domeniul propagandei și diplomației culturale de către membrii legației României din Elveția, în primele luni ale anului 1924, observăm o diversificare a tehnicilor folosite, precum și o creștere a numărului de articole și telegrame publicate în presa elvețiană sub influența legației României de la Berna. Spre exemplu, în luna februarie au fost publicate 86 de articole și știri despre România, iar în luna următoare au văzut lumina tiparului 131 de articole și informații în periodice de mare tiraj, cum ar fi: „Journal de Geneve”, „Gazette de Lausanne”, „Der Bund”, „Tribune de Lausanne” sau „Neue Zürcher Zeitung”⁴⁹. Deși este dificil să apreciem rezultatele practice ale campaniilor propagandistice românești, trebuie totuși să subliniem faptul că activitatea legației de la Berna era tot mai consistentă. Pe de altă parte, Comnen era uneori tentat să amplifice însemnătatea misiunii sale în Elveția, urmărind astfel să obțină un sprijin financiar consistent din partea autorităților române⁵⁰ ori să urgenteze primirea sumelor deja promise⁵¹.

Nicolae Petrescu-Comnen părea a fi oarecum dezamăgit de atitudinea unor ziare elvețiene, care au publicat „știri alarmante sau calomnioase” despre România, alterând atmosfera plăcută creată în jurul vizitei cuplului regal al României în Elveția, desfășurată în mai 1924⁵². Reacția presei elvețiene, care prelua informații din marile

⁴⁵ Idem, fond Berna, vol. 26, Ciorna telegramei nr. 824, Legația din Berna, 14 aprilie 1924, Nicolae Petrescu-Comnen către I. M. Mitileneu, Trimis Extraordinar și Ministru Plenipotențiar al României la Viena.

⁴⁶ Vezi Ludmila Rotari, *Mișcarea subversivă din Basarabia în anii 1918–1924*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 226–228; a se vedea și Constantin Iordan, *România și relațiile internaționale din sud-estul european: probleme ale păcii, securității și cooperării (1919–1924)*, București, Editura All, 1999, p. 104–105.

⁴⁷ AMAE, fond Berna, vol. 26, Ciorna telegramei nr. 1149, Legația din Berna, 20 mai 1924, N. P. Comnen către Externe. Comnen afirmă că zierele anunțau un atac iminent al Sovietelor împotriva României. Și presa din România transmitea mesaje alarmante referitoare la relațiile româno-sovietice și la reacțiile marilor puteri față de Legea minelor (vezi, de exemplu, Petronius, „Ofensiva” împotriva leului. *Viena, Zurich*, în „Viitorul”, anul 17, nr. 4900, joi 10 iulie 1924, p. 1).

⁴⁸ AMAE, fond Berna, vol. 26, Scrisoarea lui N. P. Comnen către Robert de Traz, Berne, 13 iunie 1924. Comnen făcea referire la un discurs ținut de Troțki la Kamenetz-Podolsk, pe care ar fi dorit ca publicația din Geneva să-l așeze alături de vorbele lui Rakovski. De fapt, miza lui Comnen era să arate duplicitatea sovieticilor și să-l atace pe Rakovski, care intrase într-o polemică cu Nicolae Titulescu, pe tema Basarabiei.

⁴⁹ Nicolae Dascălu, *Nici pace, nici război...*, p. 304.

⁵⁰ AMAE, fond 71/Elveția, vol. 8, Telegrama nr. 317, Legația din Berna, 13 februarie 1924, N. P. Comnen către I. G. Duca, f. 200.

⁵¹ Spre exemplu, Comnen se plângea la jumătatea lunii ianuarie că fondurile aprobate pentru legația din Berna întârziu să sosească, Ministerul de Externe punându-l într-o situație delicată față de colaboratorii săi (idem, fond România, vol. 472, Telegrama nr. 99, Legația din Berna, 14 ianuarie 1924, Comnen către Externe, f. 17).

⁵² Idem, fond 71/Elveția, vol. 8, Telegrama nr. 1304, Legația din Berna, 6 iunie 1924, N. P. Comnen către I. G. Duca, f. 210.

cotidiene britanice și italiene, era un barometru ce indica, până la urmă, fragilitatea poziției României în Elveția și sublinia, o dată în plus, ostilitatea tradițională a unor ziare elvețiene față de statul român. Putem identifica mai multe explicații ale acestui fenomen. Pe de o parte, unele ziare elvețiene, mai ales cele de limbă germană, erau mai apropiate de lumea germană și inserau deseori „critici” față de națiunile apropiate de Franța. Pe de altă parte, din spirit de solidaritate ideologică, ziarele de stânga au integrat știri defavorabile României în perioada ce a urmat Conferinței de la Viena, iar alte cotidiene, mai apropiate de cercurile financiare interesate să obțină din partea României recunoașterea tuturor datoriilor și obligațiilor antebelice, au ales să publice astfel de informații ca mijloc de presiune împotriva guvernului de la București. Contrariat de reacția presei elvețiene față de România, precum și de atitudinea autorităților de la Berna, șeful legației României din Elveția a trimis, la începutul lunii august, o scrisoare de protest șefului Departamentului politic al Consiliului federal, Giuseppe Motta. Comnen își exprima, pe un ton diplomatic, nemulțumirea față de reacția ziarelor elvețiene de limbă germană și a celor socialiste, care dovedeau o atitudine ostilă României⁵³. Ministrul român îi cerea lui Motta să intervină pe lângă presa națională pentru a pune capăt campaniei antiromânești, mai ales că statul român era interesat pentru colaborarea economică cu Elveția⁵⁴. Din câte se pare, intervenția sa a avut succes. În a doua jumătate a lunii septembrie, Comnen îi scria lui Duca: „Rezultatul dorit a fost obținut întrucât de trei săptămâni ziarele au încetat campania”⁵⁵.

După consumarea acestui episod tensionat, legația României de la Berna și-a concentrat atenția asupra combaterii propagandei ungare. Astfel, în noiembrie 1924, Comnen propunea editarea unei broșuri ce ar fi trebuit să dezvăluie aspecte mai puțin cunoscute din trecutul contelui Apponyi⁵⁶. Cu toate că inițiativa sa nu a fost pusă în practică până la urmă, ea demonstrează modul cum înțelegea diplomatul român să combată activitatea cunoscutului om politic maghiar. De asemenea, cu ocazia desfășurării Congresului uniunii interparlamentare, desfășurat la Berna și Geneva în perioada 22–28 august 1924, Comnen a fost unicul diplomat care a invitat membrii Uniunii interparlamentare la o serată. Întors la Budapesta, reprezentantul Ungariei comenta evenimentul în paginile ziarului „8 orai Uysag”: „A fost interesant să vedem la Berna acea agilă propagandă pe care România o face în străinătate. Cu prilejul dezbaterilor, delegatul României la Berna, d-l Petrescu, a fost unicul diplomat care a invitat Uniunea interparlamentară la o strălucită serată. La această serată noi ungurii am fost tratați cu o amabilitate aproape demonstrativă”⁵⁷.

Plenipotențiarul român a încercat să extindă colaborarea sa cu membrii serviciului consular și cu reprezentanții onorifici ai consulatelor României din Elveția. Unul dintre cei mai activi colaboratori în domeniul propagandei s-a dovedit a fi H. Stahel de Capitani, viceconsulul României la Zürich. În toamna anului 1924, abia întors din România, Stahel de Capitani a redactat o scurtă lucrare ce conținea impresiile sale de călătorie, pe care ar fi vrut să o publice în Elveția. În acest sens, el solicită sprijinul financiar al legației României de la Berna⁵⁸. Intuind miza unei astfel de lucrări, Comnen obține, în

⁵³ Idem, fond Berna, vol. 26, Scrisoarea lui N. P. Comnen către Giuseppe Motta, Berna, 5 august 1924.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ Idem, fond 71/Elveția, vol. 8, Telegrama nr. 1989, Legația din Berna, 23 septembrie 1924, Comnen către I. G. Duca, f. 220.

⁵⁶ Nicolae Dascălu, *Nici pace, nici război...*, p. 304.

⁵⁷ *Deosebirea între propaganda românească și cea ungurească*, în „Viitorul”, an 17, nr. 4964, miercuri 24 septembrie 1924, p. 3.

⁵⁸ AMAE, fond Berna, vol. 26, Scrisoarea lui H. Stahel de Capitani către N. P. Comnen, Zürich, 26 noiembrie 1924.

cele din urmă, finanțarea din partea guvernului român. Ca urmare a demersurilor sale, în anul următor apărea la Zürich lucrarea *Rumänien*, semnată de H. Stahel de Capitani, pe care diplomatul român o considera un admirabil și abil mijloc de propagandă ce trebuia utilizat din plin⁵⁹. Probabil că sub influența lui Nicolae Petrescu-Comnen broșura a fost publicată, finalmente, într-un tiraj de 5.000 de exemplare, fiind distribuită misiunilor diplomatice ale României din diverse capitale ale lumii⁶⁰. În plus, prin intermediul lui H. Stahel de Capitani, plenipotențiarul român a încercat să construiască, fără prea mare succes însă, o punte de legătură cu presa elvețiană de limbă germană⁶¹.

Atunci când făcea bilanțul activităților desfășurate de legația pe care o conducea în domeniul „presei și propagandei” în cursul anului 1924, Comnen se declara mulțumit. În sinteză, legația de la Berna reușise să contribuie la publicarea a 692 de articole, știri, note și informații în presa elvețiană⁶². Tot prin intermediul legației au fost organizate conferințele unor intelectuali români și elvețieni și a fost inițiată publicarea unor broșuri de propagandă. De asemenea, plenipotențiarul român oferise daruri (sub formă de broderii, sculpturi românești etc.) la diferite personalități din lumea diplomatică, politică și financiară din Elveția, încercând astfel să construiască un sistem cât mai solid de relații personale.

Totuși, ministrul plenipotențiar al României la Berna era nemulțumit atunci când analiza raportul contabil al legației. Din cei aproape 35.000 de franci elvețieni făgăduiți de I. G. Duca legației de la Berna pentru activități de „presă și propagandă”, legația nu primise până la jumătatea lunii decembrie decât ceva mai mult de 19.000⁶³. De aceea, Comnen îi cerea ministrului de externe permisiunea să achite din încasările consulare restanțele către agențiile de știri, ziare și colaboratori. În plus, Comnen îl ruga pe Duca să-l înștiințeze din timp dacă Ministerul de Externe urma să suprimă sau să reducă fondurile pentru presă și propagandă pe anul 1925⁶⁴. Situația de față demonstrează limitele implicării guvernului de la București în susținerea activităților de propagandă externă și stăruințele depuse de șeful legației de la Berna pentru apărarea intereselor României în Elveția. Oricum, cazul legației din Elveția nu era unul singular. Lipsa unei strategii clare în domeniul propagandei antirevizioniste și al diplomației culturale a fost o constantă a guvernelor României din primul deceniu interbelic. În pofida lejerității cu care priveau unii lideri de la București domeniul propagandei, Comnen era unul dintre specialiștii din interiorul corpului diplomatic al României care înțelegea miza reală a propagandei externe militând pentru inițierea unor campanii de propagandă și contrapropagandă.

În altă ordine de idei, membrii legației de la Berna au urmărit să construiască punți de legătură cu „Journal de Genève”, considerat a fi unul dintre cele mai reprezentative ziare ale Elveției. Ei au încercat să-l convingă pe directorul ziarului, Edouard Chapuisat, să viziteze România, în prima jumătate a lunii mai 1925, la invitația Institutului social român. Pentru a-l determina pe Chapuisat să susțină pe mai departe

⁵⁹ Nicolae Dascălu, *Nici pace, nici război...*, p. 304.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ AMAE, fond Berna, vol. 26, Scrisoarea lui H. Stahel de Capitani către N. P. Comnen, Zürich, le 26 novembre 1924. Stahel de Capitani îi transmitea lui Comnen că, în pofida încercărilor sale de a lua legătura cu diverse ziare din Elveția germană, rezultatele erau slabe.

⁶² *Ibidem*, Ciorna telegramă nr. 2595, Legația din Berna, 19 decembrie 1924, N. P. Comnen către I. G. Duca.

⁶³ *Ibidem*; telegrama în original se află în idem, fond Problema 100 – Cheltuieli diplomatice, vol. 6. Pe marginea telegramei apare notația prin care Duca aproba trimiterea sumei de 15.000 de franci elvețieni legației de la Berna.

⁶⁴ Idem, fond Berna vol. 27, Ciorna telegramă nr. 24, Legația din Berna, 7 ianuarie 1925, Comnen către I. G. Duca.

interesele României în paginile cotidianului pe care-l conducea, românii erau dispuși să-i facă o primire deosebită publicistului și omului politic elvețian. Petrescu-Comnen a încercat chiar să le sugereze lui Nicolae Iorga și Dimitrie Gusti (directorul Institutului) să susțină ideea acordării titlului de membru corespondent al Academiei Române lui Chapuisat, în virtutea câtorva publicații istorice semnate de acesta⁶⁵. Deși nu i-a fost oferită până la urmă nicio distincție, vizita lui Edouard Chapuisat a fost gestionată cu mare atenție de autoritățile române. Chapuisat a ținut două conferințe la București, unde s-a întâlnit și cu membri ai guvernului, cu profesori universitari, cu prințul Carol, care a reprezentat familia regală, precum și cu importanți oameni de presă. De asemenea, românii erau de părere că Chapuisat trebuia să se convingă de faptul că situația din Transilvania era alta decât cea zugrăvită de propaganda maghiară. Prin urmare, la invitația profesorilor universitari și a oamenilor de presă din Cluj, el a vizitat pentru câteva zile orașul transilvan⁶⁶. Pentru Comnen, organizarea vizitei omului politic, juristului și publicistului elvețian în România a fost un succes, care însă nu a produs și o schimbare a politicii editoriale a ziarului pe care îl conducea față de România, așa cum sperau românii. Acest fapt a putut fi sesizat în vara și toamna anului 1925, atunci când legația României din Berna înregistra o recrudescență a atacurilor împotriva României pe tema persecuțiilor religioase⁶⁷ și a proiectului legii învățământului secundar și superior⁶⁸. Or, în acest context, Comnen și colaboratorii săi nu au reușit să „pătrundă” la „Journal de Genève”⁶⁹, unde sperau să publice articole favorabile României.

În pofida realizărilor din cei doi ani de când preluase conducerea legației, Comnen nu a renunțat la ideea creării unui Birou de presă și propagandă în capitala Elveției. El era convins că printr-o astfel de mutare România ar fi avut de câștigat, mai ales că atacurile pe tema minorităților din presă elvețiană erau tot mai frecvente. De aceea, ministrul plenipotențiar al României la Berna a stăruit pe lângă autoritățile de la București să-i aprobe aducerea lui Iosif Șchiopul, pe postul de atașat de presă. În cele din urmă, I. G. Duca a încuviințat numirea ziaristului Iosif Șchiopul la Berna, începând din august 1925⁷⁰. Comnen avea în sfârșit alături un specialist în domeniul presei și, mai mult decât atât, un colaborator cu care lucrase excelent în anul 1919. În jurul lui I. Șchiopul a fost creat acel Birou de presă pe care diplomatul român și-l dorea cu atâta ardoare. Astfel, odată cu venirea lui I. Șchiopul la Berna, Comnen a lăsat în seama acestuia o parte din munca dedicată propagandei, el concentrându-și atenția asupra aspectelor diplomatice ale mandatului său în Elveția.

Cel mai important proiect în domeniul diplomației culturale la care a lucrat personalul legației din Elveția în vara și toamna anului 1925 a fost organizarea, la

⁶⁵ *Ibidem*, vol. 27, Cioma scrisorii lui Nicolae Petrescu-Comnen către Dimitrie Gusti, Berna, 28 aprilie 1925.

⁶⁶ M., *L'expansion de la Suisse à l'étranger*, în „Journal de Genève”, jeudi, 14 mai 1925, p. 4.

⁶⁷ AMAE, fond 71/Elveția, vol. 8, Telegrama nr. 1109, Legația din Berna, 18 iunie 1925, N. P. Comnen către I. G. Duca, f. 278.

⁶⁸ Legația ungară de la Berna a încurajat publicarea în presa elvețiană a unor articole ce atacau fundamentele legii învățământului adoptată în 1925, acuzând România de încălcarea drepturilor minorităților. Pe de altă parte, Secretariatul Ungariei de pe lângă Liga Națiunilor i-a trimis lui Eric Colban o copie a proiectului de lege împreună cu nemulțumirile pe care le aveau autoritățile maghiare. Colban însă a evitat să înainteze dosarul către Consiliu, așa cum propuneau maghiarii, deoarece nu s-a respectat întocmai procedura după care funcționa sistemul de protecție a minorităților (Magyar Országos Levéltár, K 107, 13 csomó 16/8, Scrisoarea lui Eric Colban către Zoltan Baranyai, Geneva, 26 martie 1925, f. 216 f/v).

⁶⁹ AMAE, fond Berna vol. 27, Copia scrisorii lui Iosif Șchiopul către Nicolae Petrescu-Comnen, Berna, 6 octombrie 1925.

⁷⁰ Idem, fond 77/Dosare Personale, S 92 – Iosif Șchiopul, Telegrama nr. 80, Berna, 21 martie 1925, Iosif Șchiopul către Eugen Filotti.

Geneva, a unei expoziții de artă românească. Ideea nu era însă cu totul nouă. Și în anul 1924 șeful legației României de la Berna vorbise despre un astfel de proiect cu profesorul Pittard și cu reprezentanți ai fundației patronate de principele Carol. Stăruințele sale au dat însă roade în vara anului 1925, când a reușit să-l convingă pe Carol și pe membrii guvernului de necesitatea mutării expoziției de obiecte de artă românească de la Paris la Geneva⁷¹. Comnen dorea ca expoziția să fie menținută pe toată durata sesiunii anuale a Ligii Națiunilor. Din perspectiva sa această expoziție avea menirea de a răspunde propagandei maghiare, prezentând delegațiilor statelor membre ale Ligii, precum și turiștilor aflați în acel moment în orașul de pe malurile lacului Lemman o frescă a patrimoniului cultural românesc. Se dorea a fi un răspuns dat celor care susțineau „înapoierea culturală” și „barbarismul” românilor.

Profesorul Pittard, directorul Muzeului etnografic din Geneva, prieten apropiat al României și al lui Comnen s-a ocupat de organizarea propriu-zisă a expoziției în Elveția. La sugestia diplomatului român, el a obținut aprobările necesare pentru ca manifestarea să fie organizată la Muzeul Rath⁷². Drept răsplată, profesorul Pittard a fost desemnat comisar general al expoziției, omologul său din partea română fiind Alexandru Tzigara-Samurcaș. Expoziția *L'art du peuple roumain* a fost inaugurată în prezența ministrului român de externe, a reprezentanților Consiliului federal al Elveției și a președintelui Adunării generale a Ligii Națiunilor, în ziua de 18 septembrie 1925. Din câte se pare, expoziția a avut un succes real, atât prin impactul mediatic, cât și prin numărul și diversitatea vizitatorilor⁷³. Pentru legația României de la Berna organizarea a reprezentat o inițiativă reușită, ce demonstra abilitatea lui Comnen de a-i convinge pe liderii români de necesitatea susținerii financiare a unor astfel de manifestări culturale.

În ultimele luni ale anului 1925, la sugestia lui I. G. Duca, Nicolae Petrescu-Comnen s-a îngrijit și de publicarea unei broșuri semnată de H. M. Tichner asupra minorităților religioase din România⁷⁴. Tot el îi propunea ministrului de externe să aprobe tipărirea, de către un geograf străin, a unei hărți etnografice a României⁷⁵. Comnen considera că astfel de materiale puteau fi extrem de utile în susținerea politicii românești la Geneva, mai ales dacă erau semnate de autori străini ce inspirau încredere publicului.

În următorii ani, legația României de la Berna nu a neglijat domeniile propagandei și diplomației culturale. Nicolae Petrescu-Comnen a rămas atras întotdeauna de propaganda externă, fiind interesat de găsirea altor căi prin care să-și îmbunătățească legăturile cu presa elvețiană. De aceea a alcătuit proiectul unei vizite a unui grup de ziariști elvețieni în România⁷⁶, așa cum izbutiseră să facă autoritățile de la Budapesta în anii precedenți. O astfel de călătorie ar fi trebuit să reprezinte un „premiu” pentru cei care colaborau deja cu legația română de la Berna și să ofere posibilitatea atragerii și altor jurnaliști elvețieni de partea României. În 1926, Ministerul Afacerilor Străine aproba proiectul lui Comnen, vizita urmând să aibă loc în primăvara anului următor. Cu

⁷¹ Idem, fond Berna, vol. 27, Scrisoarea lui Nicolae Petrescu-Comnen către Timciuc, Borsec, 24 iulie 1925.

⁷² *Ibidem*.

⁷³ Expoziția a fost vizitată, printre alții, și de către Eric Drummond, secretarul Ligii Națiunilor (*ibidem*, Scrisoarea lui Alexandru Tzigara-Samurcaș către Nicolae Petrescu-Comnen, Geneva, 17 octombrie 1925).

⁷⁴ Nicolae Dascălu, *Nici pace, nici război...*, p. 305.

⁷⁵ I. G. Duca nu a aprobat cererea diplomatului român, fiind de părere că problema trebuia să rămână în studiu (*ibidem*, p. 306).

⁷⁶ De fapt ideea fusese lansată de I. G. Duca în mai 1924, în timpul vizitei cuplului regal al României în Elveția (AMAE, fond Berna, vol. 28, Copia telegramei nr. 493, Legația din Berna, 26 februarie 1927, Nicolae Petrescu-Comnen către Directorul general al Presei și Propagandei).

toate acestea, acțiunea nu s-a mai desfășurat, lăsându-i un gust amar ministrului plenipotențiar de la Berna⁷⁷.

Legatia României la Berna a organizat alături de profesorul Pittard vizita lui N. Iorga în Elveția, desfășurată la sfârșitul lunii februarie și începutul lunii martie 1926. Cu acest prilej lui Iorga i-a fost conferit titlul de doctor *honoris causa* al Universității din Geneva⁷⁸. Încercând să fructifice momentul pentru a dezvolta relațiile culturale româno-elvețiene, Comnen a oferit un prânz la care au participat profesori universitari, membri ai corpului diplomatic și ai Consiliului federal, precum și reprezentanți ai presei⁷⁹. Ziarele remarcă modul în care a fost organizat evenimentul: o cină bine servită, urmată de câteva toasturi și de discursurile rostite de ministrul plenipotențiar al României, președintele Consiliului federal, rectorul Universității din Geneva și N. Iorga⁸⁰.

Relațiile cu presa elvețiană au fost întreținute și prin intermediul unor banchete, serate și dineuri organizate de personalul legăției României. Astfel, la 18 februarie 1927, ministrul României la Berna și soția sa au organizat o serată la care au participat membri ai Consiliului federal, diplomați, profesori universitari și ziariști. În vasele saloane ale hotelului Bellevue Palace au fost invitate să întrețină atmosfera actrițe de la Comedia franceză, de la Operă și de la Teatrul Odeon. Și pentru ca invitații să plece cu o impresie bună, seara s-a încheiat printr-un bal⁸¹. Peste ceva mai mult de o lună de zile, la 30 martie 1927, a avut loc dineul tradițional al Cercului presei elvețiene organizat în onoarea României. Șeful legăției României de la Berna a fost președinte de onoare și s-a îngrijit să le ofere membrilor Cercului presei elvețiene și celorlalți invitați o seară cât mai plăcută⁸². El a invitat patru artiști români de renume – Elvira Popovici, Octav Arbore împreună cu soția și Leon Calmuski – să-i încânte pe cei prezenți în saloanele hotelului Bergues din Geneva⁸³. Discursul ținut de plenipotențiarul român a fost centrat pe ideea „spiritului de toleranță și ospitalitate” caracteristice românilor⁸⁴. Abil în alcătuirea discursurilor și transmiterea de mesaje către publicul larg, diplomatul român amintește în cuvântarea sa și despre alte virtuți ale românilor: „Ați cunoscut uneori pe tinerii veniți din țara noastră, care își făceau studiile în universitățile voastre; ați cunoscut pe unii dintre bărbații noștri de stat, pe unii dintre savanții noștri... N-ați cunoscut însă poporul român. Ați întrezărit numai puțin din ceea ce acest popor este în realitate, vizitând expoziția de artă românească organizată acum doi ani la Geneva și la Paris. Ați putut constata atunci că la gurile Dunării există un popor pasionat pentru frumusețe, un popor pentru care dragostea frumosului corespunde unei necesități metafizice, pentru care frumosul este un fel de religie națională”⁸⁵. Expozițiile de artă românească ce aveau menirea să promoveze cultura românească în Elveția pot fi încadrate într-o politică mai

⁷⁷ Nicolae Dascălu, *Nici pace, nici război...*, p. 306.

⁷⁸ Vezi articolul publicat în „Journal de Genève”, marți, 2 mars 1926, p. 4.

⁷⁹ Nicolae Iorga, *Memorii (Agonia regală și Regenta)*, vol. IV, f.l., Editura „Națională” S. Ciornei, f.a., p. 105. Pentru organizarea acestui eveniment, Biroul român de presă de la Berna a cheltuit suma de 2.770 de franci elvețieni (vezi AMAE, fond Problema 100 – Cheltuieli diplomatice, Anexa I – Explicații la tabloul general, alcătuită de Iosif Șchiopul, anexa telegramei nr. 9, Legația din Berna, 3 ianuarie 1927, N. P. Comnen către Ministrul Afacerilor Străine).

⁸⁰ *Réception roumaine*, în „Journal de Genève”, jehdi, 4 mars 1926, p. 5.

⁸¹ *Les hôtes du ministre du Roumanie*, în „Gazette de Lausanne”, dimanche, 20 février 1927, p. 4.

⁸² AMAE, fond Berna, vol 28, Copie telegramă f. n., Legația din Berna, 2 aprilie 1927, N. P. Comnen către Externe, f. 19.

⁸³ *La Roumanie au Cercle de la Presse*, în „Journal de Genève”, mercredi, 23 mars 1927, p. 5.

⁸⁴ Vezi discursul lui Comnen în AMAE, fond Berna, vol 28, Copie telegramă f. n., Legația din Berna, 2 aprilie 1927, N. P. Comnen către Externe, f. 20.

⁸⁵ *Ibidem*.

largă a autorităților române, care încercau astfel să ofere un răspuns propagandei ungare, ce susținea ideea că românii erau inferiori din punct de vedere cultural popoarelor vecine⁸⁶.

Folosindu-și experiența acumulată în domeniul propagandei externe, Comnen a contribuit la publicarea unor lucrări semnate de diverși autori străini pe tema optanților unguri, căutând astfel să amplifice curentul de opinie favorabil României în disputa cu Ungaria. Nu a renunțat la aceste proiecte nici în primele luni ale mandatului său la Berlin. Astfel că, mutat în capitala Germaniei și având cu totul alte priorități, Nicolae Petrescu-Comnen a colaborat totuși cu N. Titulescu în direcția promovării la nivel internațional a discursului românesc în ceea ce privește chestiunea optanților.

În 1927, propaganda revizionistă ungară a fost impulsionată de implicarea lordului Rothermere⁸⁷. Liderii maghiari sperau că o campanie de presă energică și o diversificare a formelor și temelor discursului propagandistic ar putea crea un teren propice pentru o revizuire parțială a granițelor în favoarea Ungariei⁸⁸. Din postul său diplomatic de la Berna și mai apoi de la Berlin, Comnen a urmărit cu mare atenție revitalizarea propagandei maghiare și a analizat contribuția lordului Rothermere⁸⁹, ceea ce înseamnă că studiarea inițiativelor pro-maghiare pe tărâmul propagandei constituiau o temă importantă pe agenda diplomației românești. Însă, spre sfârșitul primului deceniu interbelic, cel care s-a ocupat îndeaproape de propaganda României în Elveția a fost Lucian Blaga, care, din aprilie 1928, a ocupat postul de atașat de presă pe lângă legația de la Berna⁹⁰. Înzestrat cu inițiativă și cu talent gazetăresc, Blaga și-a concentrat activitatea spre două direcții majore: strângerea legăturilor cu oamenii de presă elvețieni și promovarea culturii românești în Elveția. În acest sens, el a întreprins călătorii în marile orașe ale Elveției, încercând să-și construiască legături cu redacțiile celor mai importante ziare ce apăreau în spațiul helvet⁹¹. De asemenea, filosoful român a luat contact și cu membri ai lumii academice și culturale din Elveția. Astfel, Blaga s-a întâlnit cu profesorul Wetter de la Zürich, pe care a încercat să-l convingă să continue seria de conferințe despre România, începută în anul 1927⁹². Ca urmare a implicării lui L. Blaga și M. Boerescu, profesorul Wetter a inaugurat în octombrie 1928 un nou ciclu de conferințe despre România⁹³, pe care le-a ținut, cu succes, în marile orașe elvețiene⁹⁴.

Inițiativele lui Blaga în domeniul propagandei au constituit, de fapt, miezul „programului” supus de către ministrul României la Berna, Mihail Boerescu, spre

⁸⁶ Nicolae Dascălu, *Nici pace, nici război...*, p. 241–242.

⁸⁷ Despre acțiunea lordului Rothermere și despre legăturile sale cu Ungaria, vezi Aurel Gociman, *op. cit.*, p. 33–49.

⁸⁸ Aurel Gociman, *op. cit.*, p. 34; Anikó Kovács-Bertrand, *op. cit.*, p. 204–220.

⁸⁹ În acest sens, vezi I. Ciupercă, *Observații asupra revizionismului ca provocare pentru România interbelică*, în *In honorem Ioan Caproșu*, volum editat de Lucian Leuștean, Maria Magdalena Székely, Mihai-Răzvan Ungureanu, Petronel Zahariuc, Iași, Polirom, 2002, p. 507–509.

⁹⁰ Constantin I. Turcu, *op. cit.*, p. 34; vezi și Andrei Alexandru Căpușan, *Lucian Blaga – diplomatul*, în *Diplomați români de elită. O istorie – incompletă – a diplomației române prin diplomați*, vol. II, *Epoca modernă. Epoca contemporană, 1919–1947*, ediția a II-a, București, Ars Docendi, 2009, p. 124–125. Blaga l-a înlocuit pe I. Șchiopul, mutat la legația de la Berlin.

⁹¹ Nicolae Dascălu, *Nici pace, nici război...*, p. 244; Constantin I. Turcu, *op. cit.*, p. 36–37.

⁹² Profesorul elvețian a continuat seria conferințelor despre România și în toamna anului 1928, acest fapt fiind perceput ca un succes important al legației României de la Berna (Pavel Țugui, ed., *Lucian Blaga. Din activitatea diplomatică*, București, Editura Eminescu, 1995, doc. nr. 13, p. 63–66 și doc. nr. 42, p. 119–120; Nicolae Dascălu, *Nici pace, nici război...*, p. 245; Constantin I. Turcu, *op. cit.*, p. 42).

⁹³ Pavel Țugui (ed.), *op. cit.*, doc. nr. 49, p. 129–130.

⁹⁴ *Ibidem*, doc. nr. 64, p. 149–150.

aprobarea Ministerului român al Afacerilor Străine, în vara anului 1928⁹⁵. Boerescu susținea că finalitatea acțiunilor de propagandă ar trebui să ducă la îmbunătățirea imaginii României în Elveția și să combată „*eo ipso* informațiuni greșite, corespondențe tendențioase și intenționat inexacte, care pot induce publicul în eroare și inspira neîncredere celor cari ar fi dispuși să facă investiții de capitaluri la noi”⁹⁶. Prin urmare, legația de la Berna a căutat să insereze articole favorabile României și în paginile unor publicații specializate în domeniul economic. Scopul urmărit prin astfel de articole era atragerea investitorilor elvețieni în România⁹⁷, precum și obținerea participării Băncii Naționale a Elveției la împrumutul de stabilizare a leului⁹⁸.

Punându-și în aplicare strategia diplomatică, Blaga a renunțat la colaborarea cu unii dintre jurnaliștii și oamenii de cultură apropiați de fostul șef al legației⁹⁹, cu care el nu avea legături personale. Însă, Lucian Blaga, încurajat de M. Boerescu, a exploatat mult mai bine decât Comnen și I. Șchiopul relațiile cu membrii comunității evreiești din Elveția, reușind să stabilească legături trainice cu Oskar Grün, redactorul revistei „*Jüdische Pressezentrale Zürich*”¹⁰⁰. Miza acestei inițiative era, pe de o parte, de a avea acces la publicațiile evreiești din Elveția și, pe de altă parte, de a răspândi știri pozitive despre România în marile agenții de presă care preluau informațiile publicate de revista coordonată de Oskar Grün¹⁰¹.

Fiind un intelectual deja recunoscut în România, Blaga a încercat să promoveze în Elveția creațiile importante ale literaturii române. Strădaniile sale au prins contur odată cu traducerea câtorva opere ale scriitorilor români, precum și prin punerea în scenă a lucrării sale *Meșterul Manole*¹⁰². Mai mult decât atât, el a reușit să-i convingă pe membrii conducerii ziarului „*Der Bund*” să publice un supliment special dedicat literaturii române contemporane¹⁰³. Tot Blaga a fost cel care a folosit radioul¹⁰⁴ și filmul pentru a promova cultura și civilizația românească în spațiul helvet¹⁰⁵, îmbrățișând astfel metodele moderne de transmitere a mesajului propagandistic.

Prin urmare, putem aprecia că activitatea lui Blaga în domeniul propagandei a fost complexă și eficientă. Atașatul de presă al legației României de la Berna a continuat munca predecesorilor săi (Nicolae Petrescu-Comnen și I. Șchiopul), însă a pus accentele mai degrabă pe propaganda culturală și pe contrapropaganda prin intermediul presei elvețiene. Spre deosebire de Comnen și Șchiopul, el a reușit să-și construiască relații bune cu jurnaliști ai ziarelor în limbă germană, extinzând astfel aria de publicare a informațiilor despre România, trecute prin filtrul legației. Astfel, conform aprecierilor făcute de către diplomații români de la Berna, fluxul de știri pozitive despre România inserate

⁹⁵ Nicolae Dascălu, *Propaganda României Mari în Elveția (1918–1940)*, p. 204.

⁹⁶ *Ibidem*.

⁹⁷ *Ibidem*.

⁹⁸ Pavel Țugui (ed.), *op. cit.*, doc. nr. 11, p. 58–61.

⁹⁹ Este cazul jurnalistului M. Muret și al profesorului Pittard.

¹⁰⁰ Pavel Țugui (ed.), *op. cit.*, doc. nr. 15, p. 68–70.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 70, nota 1.

¹⁰² Drama *Meșterul Manole* a fost tradusă de Hugo Marti, redactor al ziarului „*Der Bund*”, și jucată la Berna, în noiembrie 1929 (Constantin I. Turcu, *op. cit.*, p. 45).

¹⁰³ Pavel Țugui (ed.), *op. cit.*, doc. nr. 65, p. 150–154.

¹⁰⁴ *Ibidem*, doc. nr. 46, p. 126. Accesul membrilor legației României la Societatea radiofonică elvețiană a fost realizat prin intermediul profesorului Kirchgraber. Ca urmare a serviciilor în favoarea României făcute de către profesorul elvețian, M. Boerescu propunea ministrului Afacerilor Străine să-i permită acordarea unei subvenții lunare de aproximativ 150–200 de franci (*ibidem*, p. 127, nota 2).

¹⁰⁵ Pentru mai multe detalii, vezi *ibidem*, doc. nr. 53, p. 135. Inițial au fost proiectate două filme românești, *Industria forestieră* și *Petrolul*.

în marile cotidiene elvețiene a avut un impact benefic, pe de o parte în combaterea propagandei maghiare și sovietice, iar pe de altă parte în atragerea investitorilor elvețieni în spațiul românesc. Cu toate acestea, o parte din inițiativele lansate de către personalul legației de la Berna, cum ar fi organizarea unor vizite în România ale unor jurnaliști și oameni de cultură elvețieni, nu au primit finanțare din partea autorităților de la București. În pofida acestui fapt, apreciem că liderii români au încercat să asigure o finanțare permanentă pentru acțiunile de propagandă și contrapropagandă din Elveția, fiind însă reticenți în a accepta proiectele care necesitau sume mari de bani.

THE ROMANIAN LEGATION IN BERN AND THE ROMANIAN PROPAGANDA IN
SWITZERLAND DURING THE FIRST INTERWAR DECADE
(Summary)

Keywords: propaganda, diplomacy, revisionism, Nicolae Petrescu-Comnen, Lucian Blaga, Romania, Switzerland, Hungary.

Analyzing the diplomatic documents issued by the Romanian Legation in Bern we observe the constant preoccupation of the Romanian personnel from this Legation for propaganda and contra-propaganda. The Romanian diplomats understood that after the war Switzerland became an important place for propaganda for the defeated countries as in Geneva there was the headquarter of the League of Nations. Based on this observation, our study is trying to explain the way Romanian authorities were working together with the personnel from the Legation in Bern for a positive external propaganda. We are also trying to analyze the initiatives in this field of propaganda of the head of the Romanian diplomatic mission in Bern between 1923 and 1928, Nicolae Petrescu-Comnen. We observed how the perseverance of the Bern Legation personnel brought a better presentation of the positive information concerning Romania in Swiss newspapers.

Another aim of the Romanian external propaganda was to publish booklets and different papers concerning important problems that Romania faced after the war as well as information about the history of Romanian territories. Some of these booklets were printed by the Romanian Legation in Bern and were spread, with the help of the Romanian diplomatic service, in all the big, important capitals of the world, showing this way the important place this Legation played in promoting Romania abroad, at least during the 20's. These achievements happened with the help of some Romanian diplomats like Nicolae Petrescu-Comnen, Iosif Șchiopul and Lucian Blaga.

DIANA-MIHAELA PĂUNOIU*

FUNCȚIONARI PUBLICI „ÎN SĂRBĂTOARE” ȘI PROPAGANDA CARLISTĂ ÎNTRE 1938 ȘI 1940 (ȚINUTUL OLT)**

Regimul carlist, instaurat prin lovitura de stat din noaptea de 10 spre 11 februarie 1938, a însemnat pentru români o experiență nouă, în care concepte precum „autoritate”, „libertate”, „cetățean”, „disciplină”, „muncă”, „educație” etc. au dobândit sensuri, am putea spune, originale, toate având conotații care includeau, în principal, obligațiile cetățenilor față de țară, derivând din proclamarea întâietății intereselor statului în detrimentul intereselor individului¹. Totodată, protagoniștii regimului de autoritate monarhică au urmărit să introducă o serie de măsuri și reforme al căror rezultat final trebuia să fie schimbarea structurilor fundamentale ale statului român și crearea unei noi societăți, grupată acum în jurul conducătorului său, regele Carol al II-lea². Funcționarilor publici (în sens larg: toți cei care primeau un salariu sau un beneficiu de la bugetul de stat) li s-a atribuit un rol important în cadrul mecanismului de propagandă oficială³. Aceștia trebuiau să reprezinte modelul cetățeanului care respectă legile statului și valorile fundamentale ale societății. Construia astfel imaginea unui corp funcționăresc loial regelui, disciplinat și supus regimului, care nu mai oferea motive de frustrări și nemulțumiri în rândul populației⁴. Toate legile statului, decretele-legi, ordonanțele, precum și deciziile luate, după data de 10/11 februarie 1938, de către autoritățile

* Cercetător științific, Institutul de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, Academia Română – Filiala Craiova.

** Studiul face parte din proiectul de cercetare intitulat „Propaganda instituționalizată în timpul regelui Carol al II-lea: Ținutul Olt (1938–1940)”, inclus în programul de cercetare „Propagandă și ritual în România (1866–1989)”, coordonat de: cercet. șt. III dr. Nicolae Mihai, cercet. șt. dr. Diana-Mihaela Păunoiu, cercet. șt. III drd Gabriel Lohon, derulat în cadrul Institutului de Cercetări Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor” din Craiova, al Academiei Române.

¹ Potrivit articolului 4 din Constituția „Regele Carol al II-lea”, promulgată la 27 februarie 1938: „Toți românii, fără deosebire de origine etnică și credință religioasă, sunt datori: a socoti Patria drept cel mai de seamă temei al rostului lor în viață [subl. n.], a se jertfi pentru apărarea integrității, independenței și demnității ei; a contribui prin munca lor la înălțarea ei morală și propășirea economică; a îndeplini cu credință sarcinile obștești ce li se impun prin legi și a contribui de bună voie la împlinirea sarcinilor publice, fără de care ființa Statului nu poate viețui” (*Constituțiunea Regele Carol [al] II[-lea]. Promulgată prin Înalt Decret Regal nr. 1045 din 27 Februarie 1938. Publicată în „Monitorul Oficial” nr. 48 din 27 Februarie 1938*, Editată exclusiv de Liga pentru Unitatea Culturală a tuturor Românilor, f. I., 1938, p. 10). A se vedea și Christophe Midan, *Carol al II-lea și teroarea istoriei: 1930–1940*, versiune în limba română de Daniela Codruța Midan, București, Editura Militară, 2008, p. 77.

² *Istoria Românilor*, vol. VIII, *România întregită (1918–1940)*, coordonator Ioan Scurtu, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 391–396, 400; Armand Călinescu, *Însemnări politice. 1916–1939*, ediție îngrijită și prefațată de dr. Al. Gh. Savu, București, Editura Humanitas, 1990, p. 369–370.

³ *Istoria românilor*, vol. VIII, p. 401–402.

⁴ Serviciul Județean Olt al Arhivelor Naționale (în continuare, SJAN, Olt), fond Prefectura Județului Olt, dosar nr. 43/1938, f. 7.

centrale, civile și militare trebuiau respectate cu strictețe de toată lumea, dar mai ales de funcționarii publici, deoarece ei „trebuie să dea pildă de disciplină și ascultare legilor ca unii a căror atribuție este executarea și aplicarea lor”⁵.

Noul rol, atribuit funcționarilor publici în cadrul regimului de autoritate monarhică, era subliniat și în raportul privind proiectul legii administrative, înaintat regelui Carol al II-lea la 14 iulie 1938, de către președintele Consiliului de Miniștri și miniștrii de Interne, Justiție și Finanțe. Potrivit acestuia, „administrația devine din ce în ce mai mult o adevărată tehnică și o *acțiune socială*; ea este sortită să joace un rol covârșitor în viața Statului”⁶. Plecând de la acest context, organizarea și desfășurarea diverselor sărbători naționale sau regale, precum și cele având obiective de ordin economic sau social au fost monopolizate de stat. Desfășurate în spațiul public, sărbătorile trebuiau să constituie momente care să ofere, în viziunea protagoniștilor carliști, modele de conduită pentru publicul larg, precum și exemple de supunere și loialitate față de noul regim. Nu este deci de mirare că, pentru punerea în scenă a evenimentelor festive, funcționarii publici au devenit, într-o bună măsură, „actorii” principali. În ceea ce privește mesajul, dacă înainte de 10/11 februarie 1938, sărbătorile naționale, religioase și regale aveau în principal rolul de a perpetua în memoria colectivă anumite momente din istoria românilor sau de a sublinia importanța Dinastiei ori a religiei creștin-ortodoxe, după această dată, sărbătorile naționale, păstrându-li-se totuși și mesajul inițial, au fost transformate în instrumente de propagare a principiilor regimului carlist: preaslăvirea „operei salvatoare” a regelui Carol al II-lea; crearea ideii de „front național” în jurul Dinastiei Române; promovarea unui regim caracterizat prin ordine, disciplină și solidarizare conștientă a tuturor categoriilor sociale cu regele Carol al II-lea⁷.

Totodată, important este și faptul că politica festivă a noului regim a fost „construită” pe un cadru legal existent din perioada democrației tradiționale. Pe de o parte, legislația în domeniu (Statutul funcționarilor publici și Regulamentul pentru aplicarea acestuia din anul 1923; Legea pentru organizarea judecătorească din 26 iunie 1924, cu modificările din noiembrie și decembrie 1925; „Legea pentru Regulamentarea repausului Duminical și al Sărbătorilor legale” din 18 iunie 1925) stipula respectarea unui număr semnificativ de sărbători legale de către serviciile publice, stabilimentele industriale și comerciale⁸. Pe de altă parte, începând cu anul 1928, Legea Cultelor statua

⁵ *Ibidem*, dosar nr. 6/1938, f. 12.

⁶ Ministerul de Interne, *Legea administrativă. Promulgată prin Înaltul decret regal nr. 2919 din 13 august 1938 și publicată în Monitorul Oficial nr. 187 partea I din 14 august 1938*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, 1938, p. 115; *MOF*, anul CVI, partea I, nr. 187, 14 august 1938, p. 3829.

⁷ SJAN, Dolj, fond Rezidența Regală a Ținutului Olt, Serviciul Administrativ, dosar nr. 20/1939, f. 184v, 202–203. A se vedea, pentru o analiză detaliată a propagandei carliste prin intermediul evenimentelor festive, Diana-Mihaela Păunoiu, *Dimensiunea festivă și propagandistică a plebiscitului de la 24 februarie 1938. Studiu de caz: Oltenia*, în „Arhivele Olteniei”, serie nouă, nr. 25, 2011, p. 141–154; *idem*, „Mother’s Day” in the Year 1939 – Opportunity for Celebration and Propaganda: Olt County, în „Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane «C. S. Nicolăescu-Plopșor»”, Craiova, XII/2011, p. 96–104; *idem*, *Propagandă și festivitate în timpul regimului carlist. Studiu de caz: Ziua Constituției „Regelui Carol al II-lea” în Oltenia (1939–1940)*, în vol. *Destin de istoric. In Honorem Dinu C. Giurescu*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2012, p. 509–524.

⁸ Sărbătorile legale care trebuiau respectate de către serviciile publice erau următoarele: Sf. Vasile (1 ianuarie), Botezul Domnului (6 ianuarie), Sf. Ioan Botezătorul (7 ianuarie), Unirea Principatelor și a tuturor Românilor (24 ianuarie, 1 decembrie), Întâmpinarea Domnului (2 februarie), Buna Vestire (25 martie), cinci zile de Sf. Paști, Sf. Gheorghe (23 aprilie), 10 mai – Proclamarea Independenței și a Regatului, Înălțarea Domnului (la 40 de zile după Paști), Sf. Treime (la 50 de zile după Paști, duminică), Sf. împărați Constantin și Elena (21 mai), Sf. Apostoli Petru și Pavel (29 iulie), Adormirea (15 august) și Nașterea Maicii Domnului (8 septembrie), Înălțarea Sf. Cruci (14 septembrie), Sf. Dumitru (26 octombrie), Sf. Arhangheli Mihail și

obligativitatea funcționarilor publici de a participa la serviciile religioase oficiate cu ocazia sărbătorilor naționale și a celebrărilor Familiei Regale⁹. Din anul 1938, obligativitatea participării angajaților din instituțiile statului a fost extinsă și la ceremonialul de după serviciul religios. Extinderea s-a făcut, inițial, prin jurnale ale Consiliului de Miniștri¹⁰ și, din 7 ianuarie 1940, prin Codul funcționarilor publici „Regele Carol al II-lea”. Potrivit acestuia din urmă, sărbătorilor legale pentru serviciile publice li se adăugau ziua de 8 iunie – „Ziua Restaurației” – și o zi în plus cu ocazia Crăciunului¹¹. Existența unui cadru legislativ favorabil evenimentelor festive, precum și practica efectivă a desfășurării sărbătorilor naționale în spațiul public au fost în măsură să faciliteze exacerbarea festivităților în timpul regimului de autoritate monarhică a regelui Carol al II-lea. Între 1938 și 1940, prezența funcționarilor la aceste manifestări era solicitată de către autorități, în mod imperios, deoarece comportarea reprezentanților statului trebuia să reprezinte, în concepția autorităților, primul model pentru populație.

Documentele păstrate în arhivele județene din fostul Ținut Olt¹², pe baza cărora ne-am construit analiza, sunt relevante pentru demonstrarea extinderii obligațiilor funcționarilor publici de la participarea la serviciile religioase oficiate cu ocazia evenimentelor festive oficiale (așa cum se prevedea în Legea Cultelor din 1928), la întregul program stabilit de către autoritățile carliste pentru diversele sărbători legale. Practic, după data de 10/11 februarie 1938 (în special în contextul înființării, la 16 decembrie 1938, a Frontul Renașterii Naționale), sărbătorile au fost transformate în activități de serviciu suplimentare. De asemenea, aceleași documente sunt importante pentru evidențierea receptivității funcționarilor publici față de participarea, în modul impus de autoritățile carliste, la solemnitățile naționale sau cele ale Familiei Regale, precum și a verificării succesului sau insuccesului propagandei oficiale prin intermediul slujbașilor statului.

Unul din documentele relevante pentru analiza noastră este cel din data de 15 noiembrie 1938. Acesta reprezintă o adresă prin care rezidentul regal al Ținutului Olt, Romulus Scărișoreanu, îi descria ministrului de Interne situația privind participarea funcționarilor publici și a reprezentanților altor autorități din ținut la diverse solemnități¹³. Majoritatea acestora, în special armata, lua parte la serviciul religios, dar, în cele

Gavril (8 noiembrie), Sf. Nicolae (6 decembrie), patru zile de Crăciun, la toate acestea adăugându-se și zilele de Duminică. Funcționarii puterii judecătorești aveau, în plus, opt zile libere, începând cu joia dinaintea Paștilor și până vineri exclusiv după Paști, 1 mai, și opt zile, calculate din Ajunul Crăciunului. Lucrătorii din industrie și comerț aveau dreptul, cu câteva excepții, și de un repaus de 24 de ore în zilele decretate ca sărbători legale, respectiv: Anul Nou (1 ianuarie), Botezul Domnului (6 ianuarie), 24 ianuarie, Sf. Gheorghe (23 aprilie), prima și a doua zi de Paști, 1 mai, 10 mai, Înălțarea Domnului, prima și a doua zi de Crăciun – 25 și 26 decembrie (*Codul General al României. Legi noi de unificare (1922–1926)*, vol. XI–XII, întocmite și adnotate de C. Hamangiu, cu concursul lui C. St. Stoicescu, București, Editura Librăriei „Universala” Alcalay@Co., p. 88, 410, 421–422, 983).

⁹ Gavril Ursu, *Dicționar enciclopedic administrativ, A–Z*, edițiunea I-a, Cluj, Tipografia „Cartea Românească”, 1935, p. 280.

¹⁰ SJAN, Olt, fond Prefectura județului Olt, dosar nr. 25/1939, f. 3.

¹¹ „Buletinul Oficial al Ținutului Olt”, Craiova, anul III, nr. 12, 15 iunie 1940, p. 2–3.

¹² Potrivit legii administrative din 14 august 1938, teritoriul statului român a fost împărțit în zece unități administrativ-teritoriale, între care și Ținutul Olt, acesta din urmă, cu reședința la Craiova, fiind format din următoarele șase județe: Dolj, Gorj, Olt, Mehedinți, Romanai și Vâlcea (*MOF*, partea I, anul CVI, nr. 187, 14 august 1938, p. 3778).

¹³ Pentru a se asigura de participarea funcționarilor publici și a reprezentanților altor autorități și instituții particulare la sărbătorile naționale care implicau și oficierea unui Tedeum la Catedrala „Sf. Dumitru” din Craiova, rezidentul regal le trimitea invitații, procedeu folosit, de altfel, și de prefectii și primarii din cuprinsul Ținutului Olt, precum și de cei din restul statului român. Ulterior, autoritățile centrale au pus la punct un protocol special pentru organizarea oficială a sărbătorilor naționale, precum și a altor evenimente (SJAN, Dolj, fond Rezidența Regală a Ținutului Olt, Serviciul Administrativ, dosar nr. 20/1940, f. 175–177v.; SJAN, Vâlcea, fond Detașamentul de Poliție Govora, dosar nr. 12/1940, f. 7–9; SJAN, Gorj, fond Poliția

trei luni de când conducea ținutul, rezidentul regal constatase că cea mai mare parte a magistraților din Craiova nu participase la evenimentele celebrate în această perioadă, ultimul fiind legat de Familia Regală și dându-l ca exemplu concret. Astfel, la Tedeumul din data de 8 noiembrie, zi cu dublă semnificație (religioasă – Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil și totodată legată de una dintre aniversările Familiei Regale – ziua de naștere și onomastica principelui moștenitor Mihai, Marele Voievod de Alba Iulia¹⁴), dintre numeroșii magistrați, care își aveau reședința în Craiova (circa 150), au fost prezenți doar trei și aceștia venind îmbrăcați „fără ținuta de rigoare, din care cauză [...] s-au amestecat cu mulțimea înspre zidurile din interiorul bisericii, în loc de a fi în primele linii rezervate autorităților oficiale”¹⁵. Rezidentul regal interpreta această stare de lucruri „ca o indiferență nepermisă unei ramuri de funcționari ai statului, cărora prin atribuțiunile de judecătorești ai altora le revine în prima linie obligația judecării propriei lor proceduri, printre care respectul legilor, regulamentelor și al ordinelor superioare sunt primele ce li se cere, ele constituind și primul exemplu pe care-l dă marelui public, care de la D[om]niile lor îl așteaptă a-l vedea și imita”¹⁶.

O situație similară exista și în alte reședințe de județ ale Ținutului Olt. Pentru a remedia acest lucru, rezidentul regal trimitea o circulară autorităților aflate în subordinea sa (prefecți, primari ai orașelor reședințe de județ, stațiuni balneoclimaterice și inspectorii șefi ai serviciilor exterioare ministeriale), prin care le punea în vedere că nu va mai tolera absența persoanelor oficiale de la serviciul religios care se oficia cu ocazia sărbătorilor naționale sau cu prilejul aniversărilor legate de anumite zile ale Familiei Regale; de asemenea, nu mai trecea cu vederea nici ținuta nepermisă a celor care participau la solemnitățile respective. Totodată, rezidentul regal sublinia faptul că eludarea de către funcționari a acestei „imperioase obligațiuni” sau venirea lor într-o ținută inadecvată momentului oferea publicului larg un exemplu negativ în legătură cu „păstrarea riguroasă și în tot momentul a regulilor de datorie în serviciu și de educațiune național-patriotică și chiar de educațiune socială”¹⁷.

De asemenea, generalul Romulus Scărișoreanu punea accentul pe faptul că funcționarii trebuiau să se simtă mândri că aveau o asemenea obligație. Îndeplinirea ei din convingere avea rolul de a menține „neclintite” prestigiul și autoritatea instituțiilor pe care le reprezentau, precum și „a încrederii pe care trebuiau să o inspire [populației – n.n.], pentru a ridica la nivelul admirațiunii ca spirit de ordine, exactitudine și perfectă înfățișare a clasei funcționarilor de Stat, din care să decurgă respectul ce trebuie să-l obțină de la marele public”¹⁸. De aceea, toate organele competente, aflate în subordinea rezidentului regal, erau obligate să supravegheze îndeplinirea acestei datorii, iar în caz de nerespectare a dispozițiilor date, trebuiau să treacă la aplicarea sancțiunilor de rigoare.

În anul 1939, autoritățile centrale și cele locale au pus la punct procedura participării la sărbătorile oficiale a funcționarilor, fie *in corpore*, fie numai a șefilor autorităților de

orașului Târgu Jiu, dosar nr. 1/1939, f. 558–559; idem, fond Primăria orașului Târgu Jiu, dosar nr. 4/1939, f. 132–134).

¹⁴ Potrivit adresei Palatului Regal nr. 5116/15 octombrie 1930, în ziua de 8 noiembrie se aniversa, prin Tedeumuri în toată țara, atât ziua onomastică, cât și ziua de naștere (25 octombrie) a principelui moștenitor Mihai, care purta titlatura de „Marele Voievod de Alba Iulia” (SJAN, Vâlcea, fond Garda Națională a Frontului Renașterii Naționale județul Vâlcea, dosar nr. 1/1939–1940, f. 197).

¹⁵ SJAN, Dolj, fond Reziđența Regală a Ținutului Olt, Serviciul Administrativ, dosare nr. 35/1938, f. 40–40v. și nr. 6/1938, f. 123–124.

¹⁶ Idem, dosar nr. 35/1938, f. 40v.

¹⁷ Idem, dosar 20/1939, f. 74–75.

¹⁸ *Ibidem*, f. 75; SJAN, Olt, fond Primăria orașului Slatina, dosar nr. 738/1938, nenumărat [adresa rezidențială nr. 6274/16 noiembrie 1938].

stat, de la nivelul ținutului, județului sau comunei, precum și comandantul celei mai mari unități din garnizoană din zonă¹⁹. Oficierea Tedeumurilor, hotărâtă de președintele Consiliului de Miniștri și comunicată de Ministerul de Interne organelor aflate în subordinea sa (rezidenți regali, prefecti, pretori și primari), se desfășura, la nivel local, pe baza unui program detaliat, întocmit de autoritățile civile în colaborare cu cele militare. Invitațiile adresate instituțiilor locale se făceau de ambele categorii de autorități, cele civile pentru instituțiile civile, iar cele militare pentru autoritățile militare, precum și pentru asociațiile și instituțiile care aveau legătură cu armata (premierii; I.O.V. – Asociația invalizilor, orfanilor și văduvelor de război; asociațiile ofițerilor în rezervă, Virtutea Militară, Vitejii Neamului etc.)²⁰.

La 30 aprilie 1939, Gheorghe Hodoroabă, șeful Serviciului Administrativ al Ținutului Olt, înștiința printr-o adresă autoritățile interesate că pe baza ordinului Președintelui Consiliului de Miniștri, potrivit căruia modul de participare la ceremonii a funcționarilor publici trebuia să fie același în toată țara, rezidentul regal a emis o rezoluție care stabilea reprezentanții autorităților civile și militare ce trebuiau invitați la toate sărbătorile naționale cu caracter oficial. Aceștia erau, în ordinea indicată, următorii: rezidentul regal, comandantul celei mai mari unități din garnizoană, primarul municipiului Craiova, secretarul general al Ținutului Olt, prim-președintele Curții de Apel, prefectul județului Dolj, procurorul general, președinții Curții de Apel, președintele Curții Administrative Craiova, rectorul Universității, ofițerii de trupă, clerul, membrii magistraturii și Curții Administrative, Decanul Baroului Avocaților și Notarilor publici, președinții corpurilor constituite – Serviciul Social, Straja Țării, inspectorii diferitelor servicii ministeriale, ajutorii de primari, chestorul poliției, consulii, președinții camerelor profesionale, directorii școlilor secundare, reprezentanții asociațiilor de război, societăți și bresle, precum și funcționarii în funcție de grade²¹. La 13 iulie 1939, Ministerul de Interne trimitea o circulară tuturor autorităților aflate în subordinea sa, prin care le aducea la cunoștință că reprezentanții acestora, când erau invitați la diferitele festivități, aveau obligația de a fi prezenți în locul indicat în invitație cu 10 minute înainte de ora fixată pentru începerea solemnității, iar dacă la asemenea evenimente asista și regele Carol al II-lea, cu 15 minute mai devreme²².

În cazul în care șefii instituțiilor publice sau funcționarii publici nu își îndeplineau datoria de a participa la serviciile religioase oficiate cu prilejul sărbătorilor naționale oficiale, precum și la alte evenimente care se desfășurau într-un cadru solemn (diverse inaugurări, vizite ale unor personalități etc.), ei trebuiau să dea explicații șefului ierarhic. Între asemenea cazuri se înscrie și cel al șefului Poliției din Râmnicu Vâlcea, care nu fusese prezent la sediul tribunalului din localitate cu ocazia dezvelirii bustului lui Gr. Procopiu, la acest eveniment, desfășurat în cursul lunii septembrie 1939, participând și rezidentul regal al Ținutului Olt²³.

Au existat și cazuri când, deși protocolul pentru desfășurarea solemnităților fixa locul fiecărei categorii profesionale, autoritățile polițienești nu au permis accesul reprezentanților acestora din urmă în biserică. Spre exemplu, la 6 iunie 1940, când s-a

¹⁹ SJAN, Dolj, fond Reziđența Regală a Ținutului Olt, Serviciul Administrativ, dosar nr. 11/1939, f. 274–275.

²⁰ Idem, fond Prefectura județului Dolj, Serviciul Administrativ, dosar nr. 203/1939, f. 321.

²¹ Idem, fond Reziđența Regală a Ținutului Olt, Serviciul Administrativ, dosare nr. 211/1939, f. 408 și nr. 476/1939, f. 1.

²² Idem, fond Prefectura județului Dolj, Serviciul Administrativ, dosar nr. 204/1939, f. 103.

²³ Idem, fond Reziđența Regală a Ținutului Olt, Serviciul Administrativ, dosare nr. 47/1939, f. 200; 5/1938, f. 508; 13/1940, f. 56–62; 9/1939, f. 323.

sărbătorit „Ziua Eroilor”, chestorul municipiului Craiova nu a permis accesul în lăcașul de cult reprezentanților corpului profesoral, ceea ce contravenea normelor stabilite. Drept urmare, rezidentul regal îi trimitea a doua zi o adresă chestorului respectiv, prin care îl atenționa că asemenea acțiuni nu sunt permise. În situația în care, cu ocazia desfășurării unor asemenea festivități, ar fi avut ceva de obiectat, chestorul era obligat să se adreseze organelor superioare, care erau singurele în măsură să aprecieze situația și să ia măsurile necesare²⁴.

Cu ocazia altor manifestări aniversare au apărut divergențe între autoritățile administrative, școlare și cele clericale, compromițând mesajul pe care protagoniștii regimului carlist voiau să-l transmită populației cu ocazia sărbătorilor naționale. Un astfel de caz s-a petrecut în comuna Filiași din județul Dolj, cu ocazia sărbătoririi zilei de „10 Mai” în anul 1939, cazul fiind semnalat rezidentului regal, printr-un buletin informativ, de către locotenent-colonelul Constantin Popescu, șeful Inspectoratului Regional de Jandarmi Olt, al cărui sediu era la Craiova: „Populația, văzând aceste dezbinări ce există între autorități, este foarte nemulțumită și discută modul de comportare și exemplele ce dau populației”²⁵. Pe aceeași linie a vicierii mesajului oficial, se înscrie și scandalul dintre preoții și învățătorii din comuna Poiana Mare, județul Dolj, din ziua de 27 februarie 1939, ziua aniversării „Constituției Regele Carol al II-lea”, scandalul degenerând într-o bătaie chiar în altarul bisericii²⁶.

După înființarea, la 16 decembrie 1938, a Frontului Renașterii Naționale²⁷, primul partid unic din istoria României și, la 5 ianuarie 1939, a formațiunii sale auxiliare, Garda Națională²⁸, s-au impus noi reguli funcționarilor privind participarea la sărbătorile oficiale, care dobândiseră o amploare mai mare decât avuseseră până atunci. Până la constituirea F.R.N., ținuta oficială pentru civili era următoarea: frac, cravată și mănuși albe, decorații și Ordinul Marii Cruci cu sau fără cordon; pentru militari: de ceremonie (iarna, purtau și tunică și ghete), decorații și Ordinul Marii Cruci cu sau fără cordon, iar pentru magistrați: roba²⁹. Ținuta de ceremonie a civililor putea fi, în funcție de evenimente, și cu elementele următoare: frac, cravată albă, vestă albă cu nasturi negri, butoni negri la piepții cămășii, mănuși negre și decorațiuni³⁰.

După data de 16 decembrie 1938, într-o primă fază, majoritatea funcționarilor au devenit membri F.R.N. (din ianuarie 1940, calitatea de membru F.R.N. era obligatorie pentru numirea funcționarilor publici, așadar toți s-au „înregimentat” în partid), iar purtarea uniformei partidului³¹ a devenit obligatorie atât la serviciu, cât și la solemnitățile prilejuite

²⁴ Idem, dosar nr. 37/1940, f. 45–46.

²⁵ Idem, dosar nr. 43/1939, f. 42–43v.

²⁶ Idem, dosar nr. 41/1939, f. 6.

²⁷ *MOF*, partea I, anul CVI, nr. 293, 16 decembrie 1938, p. 5972.

²⁸ „Buletinul Oficial al Ținutului Olt”, anul II, nr. 1–4, 1 ianuarie – 1 februarie 1939, p. 3; *MOF*, partea I, anul CVII, nr. 95, 25 aprilie 1939, p. 2580–2582. În iunie 1939, rezidentul regal al Ținutului Olt îi înștiința pe prefectii celor șase județe că președintele Consiliului de Miniștri dăduse dispoziții ca, în localitățile reședință de ținut și județ, secretarii F.R.N. și comandanții Gărzii Naționale trebuiau să fie invitați la solemnitățile organizate de autoritățile aflate în subordinea Ministerului de Interne și să fie intercalați în „Protocol” între magistratură și Curtea Administrativă (SJAN, Olt, Prefectura județului Romanți, dosar nr. 37/1939, f. 80, 82).

²⁹ SJAN, Dolj, fond Rezența Regală a Ținutului Olt, Serviciul Administrativ, dosar nr. 35/1938, f. 71, 75.

³⁰ Idem, dosar nr. 3/1938, f. 433, 437.

³¹ Pentru elementele componente ale uniformei F.R.N. și reacțiile negative pe care le-a produs, A se vedea Petre Țurlea, *Partidul unui rege: Frontul Renașterii Naționale*, București, Editura Enciclopedică, p. 66–71, 185–186; Mihaela Camelia Buzatu, *Uniforma Frontului Renașterii Naționale – simbol al acceptării regimului carlist*, în „Analele Universității din Craiova. Seria Istorie”, serie nouă, anul XIV, nr. 2(16)/2009, p. 282–283.

de zilele naționale oficiale și cele al Familiei Regale. Uniforma de ceremonie presupunea: cămașă albă, pantaloni lungi sau fustă (în cazul femeilor membre) albastre, cravată albastră, mănuși albe, centură de mătase cu pafta sau cordon de mătase, caschetă albastră sau pentru femei bonet albastru, pantofi din material lăcuit. Pentru cei care nu erau membri F.R.N. sau care nu reușiseră să-și procure uniforma (destul de costisitoare), ținuta de ceremonie era următoarea: pentru civili, frac, cămașă și vestă albă, mănuși albe, pălărie înaltă, decorații și cordon; pentru magistrați, robă, cu decorații și cordon, iar pentru militari, ținuta de culoare kaki, formată din veston, pantaloni, cizme negre, centură de piele, sabie, mănuși roșii, coifuri cu sau fără penaj ori șapcă și decorații³².

De asemenea, potrivit dispozițiilor date de Consiliul de Miniștri, la 5 august 1939, cu ocazia evenimentelor aniversare sau a diverselor serbări, desfășurate în localurile pentru spectacole, membrii F.R.N. și funcționarii publici trebuiau să stea în picioare cu brațul drept ridicat în sus (salutul roman) tot timpul cât se intona imnul regal³³. Persoanele prezente care nu purtau uniforma partidului, bărbați și femei, trebuiau să-și descopere capul, să stea în picioare și să salute în același mod, iar militarii trebuiau să se conformeze regulilor stipulate de regulamentele militare³⁴.

Situații de neparticipare a funcționarilor publici la sărbătorile oficiale au continuat să fie semnalate și după constituirea partidului unic și a gărzii sale. Semnificativ pentru a arăta cum era percepută de funcționari, dar nu numai de către aceștia, uniforma F.R.N., precum și cât de puțină convingere și sinceritate manifestau aceștia când participau la sărbătorile oficiale este raportul căpitanului Marinescu Marin, comandantul Gărzii Naționale a Frontului Renașterii Naționale din orașul Slatina, adresat comandantului Gărzii Naționale a F.R.N. din județul Olt. În raport era detaliat modul cum a decurs, în anul 1940, sărbătorirea zilei de „10 Mai” în orașul respectiv, relevând faptul că membrii Gărzii Naționale, care erau funcționari în instituțiile de stat, județ și comună, nu participă sau o fac doar formal la serbările ordonate de autorități³⁵.

La 8 mai 1940, prefectul județului Olt dăduse ordin tuturor instituțiilor din orașul Slatina ca să ia parte „cu tot personalul (Frontul Renașterii Naționale și Garda Națională a Frontului Renașterii Naționale)” la festivitățile prilejuite de ziua de „10 Mai”. Toți cei solicitați trebuiau să se adune la ora 9 în fața sediului prefecturii, de unde se lua drapelul și se pleca defilând spre Catedrala „Ionașcu” din localitate. Realitatea a fost alta. În ziua respectivă, „până la ora 9:55 nu se adunase niciun membru al Gărzilor Naționale, abia am putut aduna șapte oameni, pe care i-am îmbrăcat în uniformă și cu care am format garda drapelului. La ora 10:05 am pornit cu drapelul spre catedrală cu cei șapte oameni gardă și s-au mai adunat de pe bănci din grădină vreo 15–20 [de] oameni. În drum până la biserică s-au mai adunat din mers circa 10–15, iar când am ajuns la biserică am început să scriu pe cei prezenți spre a vă raporta cine a luat parte efectiv la paradă. În acel timp s-au adunat așa de mulți, [...] circa 150 [de] oameni, cu care am plecat la locul de defilare. De la Biserică și Cercul Militar, unde defilam, am mai rămas cu circa

³² SJAN, Dolj, fond Rezidența Regală a Ținutului Olt, Serviciul Administrativ, dosare nr. 37/1939, f. 62; 13/1938–1940, f. 42; 75/1938, f. 12; 24/1939, f. 183; 38/1939, f. 35; 117/1939, f. 70; 20/1940, f. 193.

³³ În timpul difuzării sau intonării imnului regal, considerat simbol național, orice cetățean român era obligat să aibă o comportare decentă. În caz contrar, cetățenii erau susceptibili de a fi sancționați. De exemplu, la 29 septembrie 1938, funcționarul particular Solomon Elias a fost cercetat de Chestura municipiului Craiova pentru ofensă adusă simbolului național, acesta părăsind, „în mod ostentativ, sala cinematografului Rio când se difuza Imnul Regal” (idem, dosar nr. 63/1939, f. 30).

³⁴ Idem, dosar nr. 33/1939, f. 17; SJAN, Vâlcea, fond Prefectura județului Vâlcea, dosar nr. 32/1940, f. 1.

³⁵ SJAN, Olt, Prefectura județului Olt, dosar nr. 59/1940, f. 25.

60 de oameni”³⁶. Cauzele care produseseeră această stare de lucruri, în opinia căpitanului, își aveau originea în faptul că „tot personalul acestor gărzi văd o povară în aceste adunări, nu o întrunire cu plăcere; caută fiecare să se înscrie de teama unei amenzi și apoi, după ce a făcut act de prezență, să se sustragă spre a nu merge cu frontul”³⁷. Pretextele pe care le găseau erau diverse: „unii spun că sunt ocupați la serviciu, alții că nu au primit ordinul la timp, alții că nu sunt încadrați bine etc. Exemplu, cum să defileze șeful de serviciu sau ajutorul său la cot cu camerierul etc.”³⁸.

Situația s-a repetat și în cazul festivităților organizate în același an cu ocazia zilei de „8 Iunie – Ziua Restaurației”, cei mai mulți prezentându-se doar la biserică pentru a face act de prezență, după care s-au retras, defilarea gărzii de la catedrală și până la cimitirul „Eroilor” făcându-se cu doar 12 membri. De data aceasta, garda a fost însoțită și de 25 de polonezi refugiați. Iar comportamentul acestora a fost diferit de cel al majorității membrilor gărzii: „În drumul nostru am fost 12 membri, iar polonezi 25, toți grupați și în ordine, la înapoiere ai noștri au apucat care unde au vrut, iar polonezii au venit tot în ordine”³⁹. Având în vedere aceste realități, comandantul Gărzii Naționale a F.R.N. din județul Olt solicita prefectului, la 15 iunie 1940, să dea dispoziții ca pe viitor toți funcționarii membri ai Gărzii să participe în mod obligatoriu la serbările ordonate, precum și, de două ori pe lună, la ședințele Gărzii⁴⁰. La 18 iunie, prefectul trimitea un ordin circular autorităților locale, potrivit căruia funcționarii membri ai F.R.N. care nu își îndeplineau obligația de a participa la serbările oficiale erau sancționați prin „ștergerea lor din organizația frontului”⁴¹.

Foarte sugestiv pentru a arăta cât de puțin a fost luat în considerare ordinul respectiv de către funcționari și, în același timp, relevant pentru cum era percepută uniforma F.R.N. și a Gărzii Naționale, este un alt raport întocmit, la 24 iunie 1940, de comandantul Gărzii Naționale din orașul Slatina, referitor la desfășurarea Tedeumului din 23 iunie, oficiat la Catedrală pentru înființarea Partidului Națiunii⁴². Nici de data aceasta majoritatea funcționarilor nu au participat la festivitățile programate. La sediul prefecturii au venit 47 de membri (dintre care 21 erau funcționari); comandantul gărzii orașului a format „garda drapelului cu trei oameni din oraș și cu trei de la Clucociov. *Abia am putut să-i strâng să se îmbrace în uniformă la garda drapelului. Toți fug de această uniformă ca de ceva rușinos pentru ei*”⁴³. Direct la biserică au mai venit șapte funcționari de la prefectură și primărie, dar doar pentru a face prezența, iar după retragerea prefectului au plecat și ei. Văzând că oamenii nu se implicau în activitățile gărzii nici de bunăvoie, nici constrânși, căpitanul M. Marinescu dorea să-și dea demisia din funcția de comandant al Gărzii Naționale din orașul Slatina. La 26 iunie, prefectul județului Olt trimitea un ordin circular autorităților din subordine, care, în fapt, poate fi considerat un simplu apel adresat funcționarilor, cu aceeași amenințare că pe viitor vor fi aplicate sancțiuni celor care nu participau la sărbătorile oficiale⁴⁴.

³⁶ *Ibidem*, f. 26.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, f. 26v.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 25.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² La 22 iunie 1940, Frontul Renașterii Naționale a fost transformat în Partidul Națiunii, declarat oficial „partid unic și totalitar” (Ioan Scurtu – coordonator, Constantin Mocanu, Doina Smârcea, *Documente privind istoria României în anii 1918–1944*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1995, p. 474).

⁴³ SJAN, Olt, Prefectura județului Olt, dosar nr. 59/1940, f. 41–42v.

⁴⁴ *Ibidem*, f. 40, 42v.

Cazurile din orașul Slatina nu au fost izolate, situații similare producându-se și în celelalte județe din Ținutul Olt. Dintre documentele care atestă acest lucru, reținem adresa comandantului Gărzii Naționale a județului Romanați, colonelul P. Florescu, trimisă, la 23 mai 1939, prefectului aceluiași județ. Comandantul sublinia faptul că uniforma F.R.N. trebuia purtată „cu cea mai mare atenție și a nu fi pătată de nimeni” și îl ruga pe prefect să ordone ca toți funcționarii din subordinea sa, care își procuraseră uniformă, să o poarte „cu demnitate și dragoste”, iar „atunci când sunt serbări, se vor strânge în grup formând o masă compactă și cu această ocazie pot să dovedească și convingerea de care sunt pătrunși [subl. n.]”⁴⁵. De „Ziua Eroilor”, funcționarii, prin comportamentul lor, dovediseră contrarul celor dorite de autorități: deși se îmbrăcaseră în uniformă, nu au intrat în biserică, preferând să stea și să privească procesiunea de pe trotuare.

Cu toate acestea, în aceeași adresă, comandantul Gărzii chema pe toți funcționarii pentru a face propagandă față de alți membri ai F.R.N., în vederea procurării și purtării uniformei, deoarece se anunța un eveniment de proporții în cadrul județului. Iar P. Florescu dorea să ofere imaginea unei „reale” adeviziuni a celor înscriși în F.R.N. și în Garda Națională: „[...] ca să fim cât mai mulți în uniformă deoarece anul acesta va fi inaugurarea satului Dioști⁴⁶ și va veni M. S. Regele și Înaltul Guvern, precum și persoane străine și de județ și de țară care se vor convinge că romanățenii sunt la înălțimea timpurilor de astăzi”⁴⁷. Vizitele regelui și ale persoanelor oficiale în teritoriu erau, în general, pregătite minuțios de către autoritățile locale, mascându-se de fapt situația reală.

Repetarea ordinilor superiorilor, pentru ca funcționarii să-și îndeplinească obligațiile prevăzute în Statutul funcționarilor publici sau în alte documente, demonstrează o „acută” lipsă de autoritate și de control asupra celor care erau considerați subalterni. Pe mulți dintre aceștia din urmă nu îi convingea nici măcar amenințarea că vor fi scoși din unica organizație politică existentă în stat, deși apartenența la partidul unic devenise o condiție obligatorie pentru toți cei care erau sau doreau să devină funcționari publici⁴⁸.

Realitatea relevată de conținutul documentelor emise de autoritățile locale sau centrale demonstrează că intențiile protagoniștilor regimului carlist de a da o organizare cazonă corpului funcționăresc, ca de altfel întregii societăți, nu își găseau aplicabilitate în teritoriu. Funcționarii nu participau din convingere la sărbătorile oficiale și o bună parte dintre cei care veneau le considerau o pierdere de timp. Mesajul pe care autoritățile ar fi vrut să-l transmită masei largi a populației – în esență, „strângerea rândurilor” în jurul Dinastiei, ideea de ordine, disciplină, autoritate, supunere – era viciat. Uniforma carlistă era repudiată de mulți funcționari de stat, acestora fiindu-le chiar rușine să se afișeze cu

⁴⁵ Idem, fond Prefectura județului Romanați, dosar nr. 37/1939, f. 68.

⁴⁶ Satul Dioști a fost distrus, în mare parte, în urma unui incendiu, izbucnit la 1 aprilie 1938. Regele Carol al II-lea a venit personal la fața locului, la 6 aprilie, și a promis locuitorilor că va reface și va transforma acest sat într-unul model, Fundația Culturală „Principele Carol” fiind însărcinată cu aplicarea acestei promisiuni. Pentru reconstituirea acestuia, autoritățile au investit mari sume de bani (SJAN, Dolj, fond Rezi-dența Regală a Ținutului Olt, Serviciul Administrativ, dosar nr. 110/1939, f. 30–34).

⁴⁷ SJAN, Olt, fond Prefectura județului Romanați, dosar nr. 37/1939, f. 68.

⁴⁸ La 20 ianuarie 1940, a fost emis decretul-lege privind numirile în funcțiile publice, care condiționa calitatea de funcționar public de apartenența la partidul unic, Frontul Renașterii Naționale (art. 3). La 22 iunie 1940, a fost emis decretul-lege pentru „apărarea ordinii politice unice și totalitare a statului român” care, referitor la administrație, impunea aderarea la Partidul Națiunii a tuturor funcționarilor publici, precum și a celor care candidau pentru o funcție publică – articolele 2 și 3 („Buletinul Oficial al Ținutului Olt”, Craiova, anul III, nr. 5, 1 martie 1940, p. 1; „Buletin Oficial. Organul intereselor generale comunale”, Turnu Severin, anul XIII, nr. 14, 15 iulie 1940, p. 1; Ioan Scurtu (coord.), Constantin Mocanu, Doina Smârcea, *op. cit.*, p. 474).

ea în public⁴⁹. Dacă funcționarii înțelegeau să își îndeplinească atribuțiile referitoare strict la bunul mers al serviciului, absența sau prezența formală la activitățile suplimentare, cerute de exponenții regimului carlist, demonstrează că ei nu înțelegeau sau nu acceptau rolul ce le fusese atribuit fără a fi consultați. Reacția majorității funcționarilor din Ținutul Olt față de activitățile „extraserviciu” sau față de purtarea semnelor distinctive ale partidului unic poate fi interpretată și ca o rezistență tacită a acestora față de regimul carlist.

În acest context, se poate afirma că propaganda prin intermediul scenariilor ocazionate de sărbătorile naționale și cele ale Familiei Regale a fost transformată, de către o mare parte a „actorilor” principali, în momente publice de antipropagandă față de regimul carlist. Scopul rezervat de autoritățile centrale momentelor festive – adică să propage în rândul populației imaginea acceptării, de către funcționarii publici, a regimului instituit de către regele Carol al II-lea, plus ideea solidarității cu cel de-al treilea monarh român, ideea de autoritate, de disciplină și de respectare a „legalității” – nu a fost îndeplinit. Prin contrast cu planurile autorității centrale, momentele festive au scos la iveală o „opozitie” neprevăzută, trădând fragilitatea regimului însuși, care se va prăbuși, la 6 septembrie 1940, în contextul nefast al dezintegrării României Mari.

PUBLIC FUNCTIONARIES IN “CELEBRATION” AND KING CAROL II OFFICIAL
PROPAGANDA BETWEEN 1938 AND 1940 (OLT COUNTY)
(Summary)

Keywords: public functionaries, celebration, propaganda, social solidarity, Olt County, King Carol II.

The article analyses “the malfunction” of the central power strategy regarding the propagation, in the Olt County, between 1938 and 1940, on the occasion of the official festive moments, of certain messages that were supposed to enforce the authority of the regime of King Carol II, and the implementation of that strategy using the social and professional category of the public functionaries. Our analysis is based upon some unused documents, found in the local archives, and proves the fact that in a well-defined territory (Olt County, composed of six counties: Dolj, Gorj, Mehedinți, Olt, Romanași and Vâlcea), a big part of the public functionaries refused to play the “social” and propagandistic role that they were assigned, without being consulted, by the protagonists of King Carol II’s regime. The documents used in our analysis are relevant to showing the low level of receptivity of the public functionaries as regards forced participation in the national celebrations or in the ones of the Royal Family, and also to checking the success of the official propaganda using the state’s employees.

⁴⁹ Au existat și cazuri când funcționari purtând uniforma F.R.N. „în repetate rânduri, [...] au fost văzuți frecventând localuri de proastă reputație, mergând în care, căruțe și cariole cu lăptărese, în plin centrul orașului”. De aceea, la 19 august 1939, rezidentul regal al Ținutului Olt trimitea o adresă circulară tuturor autorităților aflate în subordinea sa, în care le atrăgea atenția că un asemenea comportament „compromite atât demnitatea lor personală, cât și prestigiul instituțiilor din care fac parte”, le cerea să dea dispoziții la toți funcționarii din subordine „ca asemenea ținute, lipsite de cuviință și respectul impus de portul uniformei F.R.N., le sunt cu desăvârșire interzise și că – pe viitor – asemenea abateri vor fi aspru sancționate” (SJAN, Dolj, fond Rezența Regală a Ținutului Olt, Serviciul Administrativ, dosar nr. 34/1939, f. 19).

SORIN D. IVĂNESCU*

ACȚIUNI DE INFILTRARE A MINISTERULUI DE INTERNE DUPĂ 23 AUGUST 1944

Prin oamenii instalați la conducerea Ministerului de Interne, a Direcțiunii Generale a Poliției și Inspectoratului General al Jandarmeriei, guvernul dr. Petru Groza declanșa acțiunea de politizare a acestor instituții, de deturnare a misiunilor ce le reveneau, în sprijinul comunizării României și al lichidării tuturor formelor de manifestare a democrației tradiționale românești. „Dacă, din necesități superioare de stat – se menționa în Ordinul nr. 65/S, din 2 aprilie 1945, al Șefului Direcțiunii Generale a Poliției – viața publică trebuie imediat purificată de elemente care, prin poziția lor socială și datorită activității lor politice din trecut, ar periclita democratizarea reală a țării, nu trebuie o singură clipă să se uite că s-a dus o luptă grea și plină de încercări, tocmai pentru apărarea intereselor poporului și recunoașterea drepturilor cetățenilor”¹. Din nefericire, și atunci, ca și în etapele ulterioare, necesitățile superioare de stat nu au avut în vedere interesul poporului și au intrat sistematic în conflict cu drepturile cetățenilor.

Abia într-un document din 1978 s-a recunoscut implicit rolul jucat de serviciile speciale în procesul de comunizare a României: „În condițiile social-istorice date, sub conducerea Partidului Comunist Român, organele de represiune, printre care și cele ale Siguranței, au avut un rol important în descoperirea, demascarea și izolarea forțelor reacționare, în asigurarea condițiilor necesare pentru consolidarea regimului democrat-popular. În același timp, o importanță deosebită au avut aceste organe în depistarea activității contrarevoluționare puse la cale de către serviciile de spionaj străine în scopul răsturnării puterii populare și al reinstaurării vechiului regim. În această perioadă au fost descoperite, demascate și lichidate grupurile de spionaj și diversiune conduse de misiunile militare americană și engleză, precum și unele organizații subversive, ca «T» și «Tinerimea liberală», «Antena», «Partizanii naționaliști români», «Haiducii lui Avram Iancu», a fost lichidată manifestația contrarevoluționară din 8 noiembrie 1945; s-au depistat numeroase acțiuni de sabotaj comise de patronii reacționari; a fost îngăduită activitatea de propagandă subversivă, de răspândire a naționalismului și șovinismului, faptele respective fiind pedepsite cu severitate. Organele represive au avut, de asemenea, un rol însemnat în împiedicarea acțiunilor de sabotare a măsurilor de reformă agrară, cuprinse în Legea nr. 187 din 23 martie 1945, precum și a altor acte ostile îndreptate împotriva eforturilor de refacere a economiei naționale, distrusă de

---

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

¹ ASRI, fond Documentar, dosar 7530, f. 445–446.

război”². Caracterul represiv al aparatului de stat, subordonat unor directive politice noi, s-a resimțit cu putere încă din toamna anului 1944, dar mai ales în etapa premergătoare alegerilor din 1946, perioadă în care mai ales organele de siguranță au avut o contribuție importantă la „contracurarea manevrelor puse la cale de forțele reacționare”.

În activitatea informativă, contrainformativă, de siguranță și ordine publică, competențele au revenit, și după evenimentele de la 23 august 1944, organelor specializate ale statului român, respectiv Poliției de Siguranță și Jandarmeriei, din structura Ministerului Afacerilor Interne, Serviciului Special de Informații, subordonat mai întâi Ministerului de Război și apoi Președinției Consiliului de Miniștri și Secției a II-a din Marele Stat Major al Armatei Române.

În perioada 23 august 1944 – 6 martie 1945, Ministerul Afacerilor Interne și-a menținut structura organizatorică și atribuțiile ce-i fuseseră fixate prin legile din 1929 și 1936, cu modificările apărute în anii 1940 și 1943. În structura sa se aflau: Direcțiunea Generală a Poliției (inclusiv Corpul Detectivilor); Inspectoratul General al Jandarmeriei; Direcțiunea Administrației de Stat și Finanțelor locale; Comandamentul Trupelor de Pompieri; Direcțiunea Contabilității; Direcțiunea Generală a Exploatărilor Locale; Direcțiunea Mobilizării și Organizării Națiunii și Teritoriului; Direcțiunea Casei de Credit și Ajutoare; Oficiul de Documentare și Studii Administrative³. La rândul lor, aceste organisme erau structurate pe plan central, pe direcții, servicii și birouri, iar în teritoriu dispuneau de inspectorate generale de gardieni publici și jandarmerie, chesturi de poliție, legiuni de jandarmi, poliții, comisariate și detașamente de poliție, companii și posturi de jandarmi. Direcțiunea Generală a Poliției a fost structura principală a Ministerului de Interne, care avea ca atribuții îndrumarea, coordonarea și realizarea activităților de ordine publică și informații pe întreg teritoriul urban al țării.

Actul de la 23 august 1944 a avut un impact negativ asupra funcționarilor Poliției, aceștia fiind acuzați, în cea mai mare parte, de apartenență la fostele regimuri caracterizate în ansamblu ca fasciste. Mai mult, la 19 septembrie 1944, ministrul Justiției, Lucrețiu Pătrășcanu, a inițiat o lege privind verificarea personalului angajat după 10 februarie 1938, pentru analizarea activității acestuia și, eventual, pentru stabilirea vinovaților. Practic, orice funcționar putea fi dat afară din serviciu în cazul în care era acuzat de „activitate dușmănoasă contra forțelor democratice”, activitate hitleristă în timpul războiului sau nu era de acord să colaboreze cu noul regim. După 6 martie 1945, Direcțiunea Generală a Poliției, care datorită atribuțiilor ei a fost utilizată de comuniști în organizarea represiunii opozanților politici, avea următoarea structură:

1. Prefectura Poliției Capitalei;
2. Cabinetul inspectorilor generali de poliție, câte unul pentru fiecare Inspectorat regional (București, Cluj, Constanța, Craiova, Galați, Iași, Oradea, Pitești, Târgu-Mureș, Sibiu, Timișoara);
3. Subdirectorul general pentru poliția administrativă (ce avea în subordine Direcțiunea I a poliției administrative și a personalului, cu șapte birouri de control personal, două birouri de poliție administrativă și de frontieră, registratura generală, intendența, cabinetul medical și contabilitatea Direcției Generale a Poliției);
4. Subdirectorul general pentru Siguranță (subordona Direcțiunea a II-a a poliției judiciare, cu Serviciul Poliției Judiciare, organizat în Birourile de urmărire, colaborare-

² Serviciul Român de Informații, *Cartea Albă a Securității, 23 august 1944 – 30 august 1948*, vol. I, coordonator Mihai Pelin, București, 1997, p. 30.

³ Ministerul de Interne, *Organizarea și funcționarea organelor Ministerului de Interne de la înființare până în prezent*, Broșură de uz intern, București, 1978, p. 91–92.

urmărire în teren și cazierul central polițienesc, Serviciul poliției tehnice și Grupele de cercetare, precum și Direcția a III-a a Poliției de Siguranță, organizată în patru servicii: Controlul Străinilor, Serviciul de Siguranță, cu cele trei secții ale sale – mișcări subversive, curente sociale și politice, secția armistițiului și cea de evidență a internărilor – Serviciul de Corespondență și Serviciul Radio);

5. Serviciul centre internări și tabere de muncă, organizat în trei secții și nouă birouri, cu atribuții în probleme politice, de aplicare a Convenției de Armistițiu, trieri, internări etc.;

6. Inspectoratul Gardienilor Publici, cu unități în Capitală și provincie, în subordinea acestuia intrând și Batalionul de pază al Ministerului de Interne;

7. Corpul Detectivilor, condus de un inspector șef, un adjunct și un birou de coordonare și care era structurat pe trei secții, „cu atribuții de acțiune/arestări, informații și filaj”⁴.

Aceiași structură organizatorică o avea și Prefectura Poliției Capitalei, compusă din patru chesturi, corespunzând celor patru sectoare, și 34 comisariate de poliție.

Activitatea Direcției Generale a Poliției de după 23 august 1944 a fost marcată de epurări, purificări administrative sau demisii, la care s-au adăugat dispozițiile Comisiei Aliate (Sovietice) de Control, care a cerut reducerea efectivelor de la 18.330 de angajați la 5.000. Imediat după 6 martie 1945, Comisia Aliată (Sovietică) de Control a acceptat mărirea treptată a numărului de funcționari până la 10.000. Din numărul cadrelor existente la 6 martie 1945 au fost epurate în perioada următoare 155, îndepărtate disciplinar 1.284, iar alții au fost disponibilizați. Pe de altă parte, un număr de 2.347 de funcționari, îndepărtați din DGP în perioada anterioară, au fost verificați și rechemați în activitate. Dintre aceștia, 1.939 erau gardieni publici „elemente verificate, democratice și de bună credință”⁵, după cum menționează un document. Într-o conferință cu inspectorii regionali de poliție, desfășurată la 22 octombrie 1945, directorul general de Poliție, Constantin Popescu, unul dintre ofițerii care au trecut de partea comuniștilor imediat după 23 august 1944, afirma că efectivul total al funcționarilor de poliție se ridica la 7.400 și își exprima speranța în creșterea numărului acestora până la 9.500⁶. În cursul anului 1947, efectivul DGP s-a ridicat la 9.339 de funcționari, dintre care 5.615 proveneau „din vechile cadre polițienești”, în timp ce restul de 3.724 erau noi angajați⁷.

Începând cu 1 iunie 1945 s-au organizat cursuri de inițiere cu durata de două luni pe lângă fiecare unitate de poliție, iar la sediul DGP a funcționat o școală de pregătire, în perioada 1 iulie – 10 decembrie 1945, care a promovat 135 de ofițeri și agenți de poliție. În aprilie–iulie 1946 s-a desfășurat un curs de pregătire specială a funcționarilor de siguranță, absolvit de 39 de ofițeri de poliție, din rândul lor fiind selectate cadrele de comandă⁸. Pentru o mai bună capacitate a funcționarilor, aceștia au primit, cu începere din 1 aprilie 1945, „o indemnizație specială de poliție”, echivalentă cu 50 % din salariul brut⁹, iar în vara anului 1946 li s-a mai acordat o „indemnizație specială”, egală cu un salariu, plus un spor de 70 %.

După instalarea guvernului în 6 martie 1945, Teohari Georgescu, ajuns ministru de Interne, a dat o lovitură de teatru reprimind în Siguranță și Poliție numeroși ofițeri,

⁴ *Ibidem*, p. 93–96.

⁵ ANIC, fond Direcția Generală a Poliției (DGP), dosar 87/1947, f. 119.

⁶ *Idem*, dosar 58/1945, f. 111.

⁷ *Idem*, dosar 87/1947, f. 119.

⁸ ASRI, fond Documentar, dosar 9029, vol. 8, f. 137–139; vezi și SRI, *Cartea Albă...*, vol. I, p. 352.

⁹ ANIC, fond DGP, dosar 87/1947, f. 120.

dintre cei licențiați până la data respectivă, acuzându-i pe predecesorii săi că ar fi slăbit aparatul informativ și de ordine al statului prin destituirea nejustificată a unor profesioniști ai domeniului. Acest act ipocrit a avut efectul scontat, cei reprimiți privindu-l pe Teohari Georgescu ca pe un salvator, sprijinindu-l în acțiunile de supraveghere și represiune împotriva partidelor istorice, ai căror lideri nu interveniseră atunci când ei fuseseră înlăturați. Astfel, în vechea Siguranță și Poliție are loc o mutație decisivă ce nu poate fi pusă exclusiv pe infiltrarea instituțiilor de către comuniști. Au fost speculate cu abilitate teama oamenilor cu privire la locul de muncă și resentimentele față de politica ezitantă a partidelor democratice, încât mulți ofițeri s-au găsit în situația de a contribui la instalarea în România a unui regim față de care nu aveau nici o afinitate.

Imediat după instalarea guvernului dr. Petru Groza au început masive acțiuni propagandiste, inițiate de presa comunistă, de „demascare” a celor care se făceau vinovați de diferite acte „antidemocratice”. La 11 martie 1945 au fost arestate cadre superioare din DGP, Prefectura Poliției Capitalei și Serviciul Special de Informații, la care s-au adăugat toți comisarii-șefi din București. Printre cei reținuți s-au numărat Gheorghe Rânzescu (șeful Corpului Detectivilor în perioada 1941–1944), Alfred Paximade (chestor), Mihai Păun (chestor), Cristache Chelbașu (chestor) și Florin Becescu (fost șef al secțiilor Contrainformații și Contraspionaj din Serviciul Special de Informații în perioada 1937–1944). Acuzatorul public Alexandru Drăghici, viitor ministru de Interne în perioada 1952–1968, era lăudat de „Scânteia”, la 4 mai 1945, că anchetează „o nouă bandă de agenți ai Siguranței din regimul de teroare a lui Antonescu”¹⁰. Trei luni mai târziu, la 3 august 1945, a început un proces în care inculpații, în număr de 21, dar numai 12 în boxă, erau toți polițiști din DGP, Direcția Poliției de Siguranță și Prefectura Poliției Capitalei. Câteva zile mai târziu, la 8 august 1945, judecătorii au pronunțat șase sentințe de muncă silnică pe viață și alte condamnări de zeci de ani de închisoare. Mărturisindu-și păcatele „deviaționiste” în 1952, Teohari Georgescu se adresa lui Gheorghiu-Dej și Biroului Politic, amintindu-le că „nu șapte ani, dar nici un an nu m-ar fi lăsat partidul în fruntea Ministerului de Interne dacă nu aș fi avut ură de clasă și aș fi capitulat în fața dușmanului”. El arăta că „întreg aparatul de represiune al burgheziei, Siguranța, SSI și Serviciul de Contrainformații al armatei a fost arestat”¹¹. Chestionat cu privire la motivația pentru care elemente din „clasa exploatare” au fost menținute în funcții de conducere și dacă această prezență era „în conformitate cu linia partidului”, Teohari Georgescu se explica: „Urmând consecvent linia Partidului de a crea un aparat capabil să lupte cu hotărârea împotriva dușmanului de clasă, lună de lună, an de an au fost pregătite noi contingente de elemente devotate clasei muncitoare... De la început, atenție deosebită s-a dat organizării unei securități alcătuită din elemente devotate. Astfel, din 1947, întregul efectiv al Securității a fost alcătuit din elemente noi”¹².

Statistici întocmite de Serviciul Personal din cadrul Direcției Generale a Siguranței Statului, în aprilie 1948, privitor la funcționarii din serviciile centrale și exterioare, arată că dintr-un total de 2.816 de angajați, 2.359 fuseseră numiți după 1945, în raport cu numai 457, care existau înainte de anul menționat¹³.

¹⁰ Șerban Rădulescu-Zoner, Daniela Bușe, Beatrice Marinescu, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, București, Editura Cavallioti, 1995, p. 81.

¹¹ ASRI, fond Documentar, dosar 40009, vol. 32, f. 124–125.

¹² *Ibidem*, f. 217.

¹³ *Idem*, dosar 10985, f. 9.

Direcția Generală a Siguranței Statului respecta întocmai ordinele cu privire la încadrare, „originea socială” fiind un factor determinant. În acest fel muncitorilor le revenea poziția de lider, cu 1.456 de locuri, urmați îndeaproape de 1.287 de funcționari și 73 de intelectuali¹⁴. De asemenea, partidul era interesat de creșterea numărului de oameni fideli lui în Siguranță. „Principial, încadrarea personalului cu membri de partid și nemembri, simpatizanți apropiați politic sau cu perspectiva de a deveni membri de partid, se va face cu verificarea și avizul partidului”. Pentru a evita riscurile de natură contrainformativă, „civili primim numai de la partid sau propuși de noi și verificați de partid”, pe când militarii erau dați „numai de partid, fără a se face propuneri nominale”¹⁵. Astfel, în privința apartenenței politice a funcționarilor DGSS, 2.515 erau înscrși în Partidul Muncitoresc Român, 267 erau neîncadrați politic, 10 erau în Frontul Plugarilor etc.¹⁶.

Măsuri asigurătorii se luau și în sensul completării cu personalul necesar și verificării celui existent, din posturile de conducere, motiv pentru care „s-a format o comisiune care va hotărî pe teren și se va compune din N. Popescu, Jianu Marin, Vladimir Mazuru și doi tovarăși de la CC”¹⁷.

Obiectivele strategice ale URSS în România nu puteau să câștige substanță fără contribuția serviciilor speciale, ce aveau posibilitatea să controleze populația, să supravegheze spiritul public și să-l direcționeze prin manipulare sau represiune. Din acest punct de vedere, Siguranța Statului oferea condiții prielnice scopurilor urmărite de sovietici, motiv pentru care i s-a acordat și atenția cuvenită.

Schimbarea naturii regimului politic din România, prin instalarea guvernului dr. Petru Groza, a însemnat deturnarea misiunilor ce reveneau Siguranței Statului, folosită acum în sprijinul comunizării României prin anihilarea „reacțiunii” și „transformarea revoluționară” a aparatului de stat. Succesul acestor acțiuni de transformare a serviciilor secrete românești, după tipicul și metodologia structurilor informative similare sovietice, a culminat cu Decretul nr. 221/28 august 1948, prin care se înființa Direcțiunea Generală a Securității Poporului. Măsurile întreprinse de comuniști au vizat reorganizarea instituțiilor de Siguranță, prin infiltrarea cu trimiși speciali ai NKVD-ului, precum Emil Bodnăraș, Piotr Gonciaruk, Pantelimon Bodnarenko (Gheorghe Pintilie), Alexandru Nicolschi, Vladimir Mazuru, Ana Toma sau Nina Nikonova, toți agenți ai Moscovei, numiți responsabili în cadrul unor structuri informative românești¹⁸, epurarea elementelor fidele vechiului regim și politizarea muncii informativ-operative. Și după 23 august 1944, Siguranța Statului a continuat să-și desfășoare activitatea în cadrul Direcțiunii Generale a Poliției ca Direcțiune a Poliției de Siguranță, postură în care se regăsește și la începutul anului 1946. Conform Instrucțiunilor Generale nr. 30000 S/1946, Poliției de Siguranță îi revenea, ca principal mijloc de acțiune, informația, capitolul competențe fiind completat cu sarcini privind supravegherea cetățenilor repatriați, urmând să se apeleze la mijloace de represiune „numai atunci când toate măsurile de prevenire nu au putut stăvili acțiunile contrare ordinii publice și siguranței statului”¹⁹.

Pentru a organiza, îndruma și conduce efectiv operațiunile de siguranță pe întreg teritoriul urban și rural „al circumscripțiilor polițienești și jandarmerești”, MAI stabilea,

¹⁴ *Ibidem*, f. 6.

¹⁵ *Idem*, dosar 9051, vol. 1, f. 98.

¹⁶ *Idem*, dosar 10985, f. 7.

¹⁷ *Idem*, dosar 9051, vol. 1, f. 92.

¹⁸ Dennis Deletant, *Influența sovietică asupra Securității române. 1944–1953*, în vol. *Memoria ca formă de justiție*, București, 1994, p. 35–42.

¹⁹ SRI, *Cartea Albă...*, vol. I, p. 12.

conform ordinului nr. 12100-S/20.06.1947, înființarea Direcțiunii Generale a Siguranței Statului, prin desprinderea de Direcțiunea Generală a Poliției, ea devenind în fapt o instituție autonomă în cadrul ministerului. Erau incluse organele centrale de teren care formau înainte Corpul Detectivilor, se organizau Inspectorate regionale de Siguranță pentru fiecare regiune, Servicii de Siguranță pentru fiecare reședință de județ, iar Direcțiunea Siguranței Capitalei devenea inspectorat²⁰. Sub raport informativ și organizatoric, unităților de jandarmerie și poliție li se punea în vedere că trebuie să predea arhiva completă a serviciilor de siguranță și tot materialul documentar și să acorde concursul necesar realizării misiunilor prin care „noua siguranță” să poată „cunoaște în orice moment situația reală din teritoriu spre a aplica măsurile corespunzătoare”²¹. Această schimbare nu a scăpat opiniei publice. În raportul 8133/S, din 16 iulie 1947, înaintat de Inspectoratul de Siguranță Cluj la Direcția Generală, se arată: „Despărțirea Siguranței de restul poliției a prilejuit lansarea de zvonuri și diverse comentarii. Astfel, se zvonește că, prin această despărțire, se urmărește a se da puteri discreționare Siguranței și a o transforma într-un NKVD, după sistemul rusesc. Această măsură administrativă a produs o oarecare panică în rândurile opoziționiste și reacționare, așteptându-se la operațiuni de ridicare și internare din rândurile lor. S-au luat măsuri pentru identificarea autorilor și colportorilor”²².

Noile autorități au avut în vedere preluarea activității de siguranță de pe teritoriul rural, care revenea prin lege Inspectoratului General al Jandarmeriei, de către Inspectoratele Regionale de Siguranță. Acest transfer de atribuții a fost reglementat în baza Ordinului telefonic nr. 34713/26.06.1947 și Ordinului circular nr. 36201/31.07.1947 a Inspectoratului General al Jandarmeriei²³. Noile autorități au avut în vedere preluarea activității de siguranță pe teritoriul rural, care revenea prin lege Inspectoratului General al Jandarmeriei, și exploatarea informativă în folosul propriu.

Arbitrariul și imixtiunea străină a făcut ca, începând cu 1947, activitatea Siguranței Generale să fie orientată exclusiv spre combaterea și anihilarea adversarilor politici ai comunismului. Ordinul circular nr. 36794/2.08.1947 arată că organele Siguranței Generale și ale Jandarmeriei au acționat „împotriva organizațiilor subversive, conduse de legionari și finanțate de partidele istorice, care urmăreau răsturnarea prin violență a regimului democratic și asasinarea guvernului”²⁴.

Potrivit ordinului circular 12100-S/20.06.1947, noua concepție de lucru a Direcției Generale a Siguranței Statului avea la bază instrucțiunile tehnice și planul general de căutare a informațiilor, în care se făcea o scurtă prezentare a problemelor urmărite, cu indicarea obiectivelor și caracteristicilor mai importante. Se aveau în vedere starea de spirit a populației, curente politice și asociațiile legale, acțiunile subversive, organizațiile ilegale, sabotajul, problematica sectelor, controlul străinilor și presa. La data de 4.07.1947, directorul general al Siguranței Statului, colonelul, N. Popescu, semna nota de serviciu nr. 1478-S, solicitând să i se prezinte, până la 1 iulie 1947, misiunile și planul de căutare a informațiilor pentru fiecare serviciu din DGSS²⁵. Analiza și evaluarea planurilor de căutare a informațiilor au stat la baza elaborării Planului General de Acțiune pe 1947, ce avea în vedere „curentul reacționar-fascist, instigări contra

²⁰ ASRI, fond Documentar, dosar 9049, vol. I, f. 4–5.

²¹ Idem, dosar 9051, vol. I, f. 111.

²² SRI, *Cartea Albă...*, vol. I, p. 377.

²³ ASRI, fond Documentar, dosar 9049, vol. I, f. 372.

²⁴ SRI, *Cartea Albă...*, vol. I, p. 16.

²⁵ ASRI, fond Documentar, dosar 9049, vol. I, f. 65.

guvernului și regimului democratic, manifestări șovine și rasiste, propaganda subversivă”²⁶.

Un document care demonstrează modul în care Siguranța Statului servea viața politică a țării este Darea de Seamă asupra activității Direcțiunii Generale a Siguranței Statului, de la 10 iunie până în prezent (1 septembrie 1947). Potrivit acestuia, Siguranța urmărește:

1. acțiunea politică sub toate aspectele, concentrându-și vigilența asupra PNT, „în jurul căruia am apreciat că s-a polarizat acțiunea subversivă”;

2. acțiunea de spionaj și de imixtiune a reacțiunii internaționale „care a constituit o sarcină nouă pe care și-a luat-o pentru prima oară Siguranța Statului”;

3. acțiunea de combatere a sabotajului și a actelor de diversiune „care asemenea constituie sarcină nouă pentru Siguranța Statului”²⁷.

La capitolul realizări, Siguranța înregistra o situație care ulterior a putut fi interpretată ca „pasiunea stalinistă a demascării inamicului”²⁸, raportând că, „în ceea ce privește prima sarcină, munca noastră a fost încununată de succes, prin descoperirea unor serii de organizații subversive, în diferite puncte ale țării, culminând cu Tămădăul, care a dat posibilitatea dizolvării Partidului Național Țărănesc”²⁹.

Sistemul comunist al planificării în activitatea de informații apare odată cu Planul de Muncă pentru perioada 1 septembrie – 7 noiembrie 1947, în care sunt prevăzute sarcini ce anunță transformarea Siguranței Statului în Securitatea Poporului: „Vom înființa serviciul școlilor profesionale”; „vom întocmi foile calificative anuale pentru întreg personalul”; „prin conferințele de serviciu vom imprima funcționarilor din subordine spiritul de economie a materialelor și diverselor cheltuieli”³⁰.

Metodele staliniste, precum „întrecerea în muncă” și „realizarea planului cu 100 %”, sunt inoculate treptat în munca de Siguranță prin intermediul aparatului de partid. Un document ce ilustrează ipocrizia și obediența lucrătorilor este acela în care, în preajma lui 23 august 1948, Nicolae Cârje, responsabil al Serviciului I Informații al Direcției Generale a Siguranței Statului (ce lucra în Serviciile Speciale din februarie 1933), chema la întrecere în muncă pe tovarășul Morțun de la Serviciul Secretariat, privitor la următoarele puncte: lichidarea întârzierilor la serviciu; reducerea lipsurilor nemotivate cu 100 %; economie de materiale și rechizite; realizarea cu 100 % a planului sindical; lichidarea actelor de necinste și descoperirea elementelor dușmănoase pătrunse în aparatul de stat; punctualitatea la ședințele sindicale; vizionarea filmelor de la cinematograful „Excelsior”; ridicarea nivelului cultural și politic, prin cititul cărților din bibliotecă și a ziarului „Scânteia”³¹.

Programul partidului, „citirea ziarului «Scânteia» în colectiv pentru ridicarea nivelului politic și cultural în fiecare dimineață de la 7 la 8”³², „curățirea aparatului Siguranței de elemente necorespunzătoare”³³, „adâncirea și întărirea spiritului tovarășesc în scopul creșterii calității muncii de siguranță”³⁴, sunt elemente ce confirmă prezența Securității ca exponent fidel al regimului, înaintea consfințirii legislative.

²⁶ SRI, *Cartea Albă...*, vol. I, p. 38.

²⁷ ASRI, fond Documentar, dosar 9051, vol. I, f. 87.

²⁸ Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, București, Editura Univers, 1995, p. 128.

²⁹ ASRI, fond Documentar, dosar 9051, vol. I, f. 87–88.

³⁰ *Ibidem*, f. 98.

³¹ *Idem*, dosar 9049, vol. II, f. 237.

³² *Idem*, dosar 9051, vol. I, f. 67.

³³ *Idem*, dosar 9049, vol. III, f. 260.

³⁴ *Ibidem*, vol. II, f. 238.

„Indicațiile prețioase” își fac loc treptat în munca secretă, structurile informative fiind avertizate să țină seama de conjunctura internă și internațională și, mai ales, de împărțirea forțelor în cele două lagăre, anume „unul imperialist și antidemocratic și altul democratic și antiimperialist care înregistrează succese notabile”. În acest sens, „având în vedere că reacțiunea internă va căuta să polarizeze în jurul său chiaburimea și prin ea masele țărănești, este imperios necesar ca extinderea agenturilor la sate să se facă neîntârziat, astfel încât, până cel târziu la 1 mai anul curent [1948], teritoriul rural al țării să fie integral acoperit”³⁵. Partidul trebuia să cunoască totul, pentru a putea declanșa procesul de colectivizare. Din acest punct de vedere, Siguranța ca reminescentă a „împilării burghezo-moșierești” era sortită desființării. La 14 mai 1948, un material elaborat de Cabinetul Direcției Generale a Siguranței Statului menționa că „sprijiniți de prevederile și spiritul noii legi de organizare și funcționare a Siguranței Statului [de fapt proiectul Direcțiunii Generale a Securității Poporului – n.n., S.I.] se va crea un nou aparat cu caracter dialectic, adică specializat și suplu, în măsură să facă față situațiilor de viitor”³⁶.

Procesul de „transformare revoluționară” a aparatului de stat s-a desfășurat fără întreruperi, până după anul 1948, evoluția lui fiind etapizată de teoreticienii regimului comunist „în raport cu condițiile politico-sociale specifice”. Într-o primă etapă, când puterea politică nu fusese integral cucerită de comuniști, iar aparatul de stat era cel creat de vechiul regim, „prioritară în activitatea Partidului Comunist”, destinat să devină partid unic, a fost „democratizarea acestuia”³⁷. Așa cum avea să se afirme mai târziu, „democratizarea” aparatului de stat a urmărit, înainte de toate, înlăturarea cadrelor de conducere „reacționare”, „abrogarea legilor anti-muncitorești și modificarea anumitor acte normative”, care au permis organelor represive să-și îndrepte atacul asupra „dușmanilor revoluției”. Concomitent s-a impus în practica serviciilor informativ-operative așa-zise „principii și metode de muncă democratice”, urmate de schimbarea orientării activității acestor instituții și transformarea lor în „instrumente ale revoluției”. Au fost înlăturate pe această cale cadrele legate „prin concepțiile și poziția lor social-economică” de interesele vechii clase conducătoare, „elemente ostile regimului democrat-popular, cele compromise printr-o activitate dușmănoasă față de mișcarea muncitorească și democratică, funcționarii abuzivi și corupți”³⁸.

Curățirea aparatului de stat, inclusiv a celui de Siguranță, a fost concepută de Partidul Comunist ca un „proces de epurare treptată și selectivă”, în cadrul căruia „comuniștii cu o bogată experiență revoluționară, căliți în lupta cu dușmanul de clasă, în anii crunți ai ilegalității au fost trimiși să înlocuiască elementele vechi necorespunzătoare”. Prin această schimbare din mers a cadrelor s-a urmărit asigurarea unei anumite continuități în activitatea aparatului de stat și în paralel „revoluționarea” acestuia, e drept în detrimentul calității.

Într-un document de sinteză, elaborat de Securitate în 1978, se menționa că „după momentele 30 decembrie 1947 și 11 iunie 1948 s-a trecut în etapa a II-a a revoluției, în cadrul căruia partidul a procedat la crearea unui mecanism de stat adecvat, propriu puterii muncitorilor și țăranilor. În acest proces au fost cuprinse toate verigile aparatului de stat, astfel că la 28 august 1948, pe baza Decretului nr. 221, a luat ființă Direcția

³⁵ *Ibidem*, vol. III, f. 294.

³⁶ *Idem*, dosar 9051, vol. I, f. 36.

³⁷ *Idem*, fond „B”, dosar 185/3439, f. 6.

³⁸ *Ibidem*, f. 7.

Generală a Securității Poporului, care avea sarcina de a apăra cuceririle democratice și de a asigura securitatea țării contra uneltirilor dușmanilor din interior și exterior³⁹.

O primă structură din cadrul Ministerului Afacerilor Interne, infiltrată și apoi controlată de către comuniști, a fost Corpul Detectivilor. El a luat ființă în 1931 prin unificarea Brigăzilor centrale ale Siguranței și a desfășurat activități de culegere a informațiilor prin toate procedeele: agentură secretă, filaj-supraveghere, interceptări telefonice și de corespondență etc. De asemenea, avea atribuții în domeniul prevenirii și descoperirii infracțiunilor contra ordinii publice și siguranței statului.

Corpul Detectivilor era subordonat nemijlocit Direcției Poliției de Siguranță, fiind organul ei informativ de teren, de căutare și culegere a informațiilor, desfășurându-și activitatea cu precădere în capitală, dar acționa uneori și în provincie, prin intermediul unor agenți, și era organizat pe grupe, secțiuni, echipe și birouri. Corpul Detectivilor avea următoarea structură: grupa 1 urmărea organizațiile și partidele de dreapta și extremă dreaptă, asociațiile fără scop lucrativ, sectele religioase nerecunoscute legal, corpurile profesionale și lojile francmasonice. Grupa a 2-a (numită și Brigada Mobilă) se ocupa cu cercetarea infracțiunilor de drept comun (în special furturi, tâlhării, falsuri). Grupa a 3-a supraveghea organizațiile și partidele politice ale minorităților naționale, suspectate că desfășoară acțiuni contra intereselor statului. Grupa a 4-a urmărea mișcările și partidele politice de stânga și extremă stângă. Grupa a 5-a avea atribuții exclusive de filaj, iar grupa a 6-a avea în preocupări paza familiei regale și a înalților demnitari. În schema de organizare a Corpului Detectivilor figurau și două echipe speciale: una care se ocupa de problemele economice și alta autorizată cu interceptările telefonice⁴⁰.

După reorganizarea din 14 martie 1945, Corpul Detectivilor a devenit o structură încadrată în marea ei majoritate cu comuniști sau vechi polițiști, care au consimțit să se pună în slujba PCR-ului. Au fost înrolați câțiva agenți sovietici vorbitori de limba română, dintre care mulți fuseseră arestați de autoritățile române și eliberați din închisoare după 23 august 1944. Printre acești agenți se numărau Andrei Gluvacov, Vladimir Gribici, Mișa Protopopov, Vanea Didenko, Jașka Alexeev, Mihail Postanski, Mișa Petruc, Alexandru Șișman și Piotr Gonciaruc⁴¹. Șef al acestui departament a fost numit Alexandru Nicolschi, considerat de mare încredere atât de sovietici, cât și de aparatul comunist român.

În intervalul 23 august 1944 și 6 martie 1945, Corpul Detectivilor a avut un efectiv de 221 de funcționari, împărțit în trei grupe, care își desfășurau activitatea pe probleme: problema legionară, problema politică internă, informații despre activitatea oficiilor diplomatice și diverse⁴². Corpul Detectivilor avea ca sarcină de a supraveghea activitatea „tuturor grupărilor politice și organizațiilor de tip fascist sau camuflat democratice”⁴³. Principala acțiune informativă a fost direcționată către Mișcarea Legionară, fiind identificate mai multe organizații de acest tip: 1) Organizația teroristă a Grupului Teofănescu; 2) Organizația Corpului Muncitoresc Legionar din Capitală; 3) Organizația legionară a Corpului „Răzleți” din Capitală; 4) Organizația clandestină legionară a orașului și județului Constanța; 5) Organizația clandestină

³⁹ *Ibidem*, f. 6.

⁴⁰ Cristian Troncotă, *Istoria serviciilor secrete românești. De la Cuza la Ceaușescu*, București, Editura „Ion Cristoiu”, 1999, p. 111.

⁴¹ Paul Ștefănescu, *Istoria serviciilor secrete românești*, București, Editura Divers Press, 1994, p. 163.

⁴² SRI, *Cartea Albă...*, vol. I, p. 16.

⁴³ ANIC, fond DGP, dosar 87/1947, f. 128.

legionară a Olteniei; 6) Centrul de rezistență legionar din Bucovina, condus de Ovidiu Găină; 7) Organizația clandestină a unităților germane, în legătură cu organizația legionară condusă de Sturdza și Ostroveanu; 8) Comandamentul Central al Mișcării Legionare⁴⁴. De asemenea, au fost urmărite „partidele de centru, așa zise istorice, care au trecut la planuri și mijloace de acțiune cu totul deosebite, schimbându-și în mod radical tactica, activitățile informative fiind intensificate în cadrul lor”, pentru ca „guvernul să poată fi informat de activitatea ostilă desfășurată de aceste partide”⁴⁵ și a fost monitorizat „procesul de absorbire a elementelor de extremă dreaptă de către partide opoziționiste”⁴⁶.

Corpul Detectivilor a participat la descoperirea și cercetarea organizațiilor considerate subversive precum: Sumanele Negre, Graiul Sângelui, Haiducii lui Avram Iancu, Mișcarea Națională de Rezistență, Sarmisegetuza, Organizația „T”, Cămășile Albe, România Firească și Tineretul Liber, prin anchete ce au pus în evidență „complicitatea partidelor istorice” la formarea și susținerea lor. După cum se poate sesiza, în folosirea sintagmei „organizații subversive” se proceda la o confuzie voită între mișcarea de rezistență anticomunistă și acțiunea unor bande pur teroriste, constituite de regulă din răufăcători, urmărite de autoritățile polițienești pentru a fi aduse în fața justiției. Corpul Detectivilor nu-și propunea să facă deosebirea între unele și altele. Îi considera pe toți „dușmani ai poporului”.

Corpul Detectivilor era considerat de către comuniști, înainte de preluarea sa, o structură ineficientă și birocratică, profund derutată de contextul politic confuz. Această situație a fost descrisă ulterior, într-un raport din 1947, astfel: „Aportul muncii informative era slab și nu existau perspective în vederea măririi randamentului, deoarece, pe de o parte, organele de conducere se interesau mai mult de cantitate decât de calitate, prima grijă fiind găsirea unor posibilități pentru justificarea fondurilor care erau înstrăinate. În afară de aceasta, problemele defectuos urmărite erau, pe de o parte, izolate, deoarece nu exista nici o preocupare în ceea ce privește coordonarea materialului informativ. O altă lipsă remarcabilă era faptul că problemele periferice și lucrurile de amănunt absorbeau majoritatea timpului și ocupau aproape întreg personalul, care nu era deprins să urmărească obiectivele largi și bine definite. Se adăuga în primul rând haosul politic și starea de confuziune care exista la Ministerul de Interne și, în special, la Direcția Generală a Poliției, înainte de 6 martie 1945”⁴⁷.

Profitând de situația incertă, PCR a putut opera nestingherit epurarea și infiltrarea aparatului, urmată de fixarea obiectivului esențial al activității polițienești, ce consta în reprimarea opozițiilor regimului. În cadrul Corpului Detectivilor, un rol important l-a jucat Brigada Mobilă. A fost numită succesiv grupa a II-a, Secția a II-a, apoi Brigada Mobilă. De asemenea, și domeniul său de activitate s-a extins de la cercetări de drept comun în București și în provincie (1931–1938), la urmărirea partidelor de stânga și a problemei muncitorești (octombrie 1938 – octombrie 1941), apoi la supravegherea activității partidelor politice de centru și de dreapta (octombrie 1941 – august 1944). Sub conducerea lui Nicolschi, brigada și-a schimbat domeniul de activitate, operând arestările. Încadrată inițial cu 32 de agenți, aceasta avea să devină, în scurt timp, de temut, datorită arestărilor operate în mijlocul nopții, după modelul sovietic. Păstrând limbajul textului conform unui document din 14 aprilie 1945, Brigada Mobilă aresta,

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ SRI, *Cartea Albă...*, vol. I, p. 16.

⁴⁶ ANIC, fond DGP, dosar 87/1947, f. 129.

⁴⁷ SRI, *Cartea Albă...*, vol. I, p. 348.

după numai o lună de la reorganizare (survenită la 14 martie 1945), 31 de criminali de război și vinovați de dezastrul țării, 203 persoane pe motiv politic, efectuase 23 arestări „speciale” (foști polițiști care urmăriseră activitatea ilegală a PCR, precum și agenți provocatori din mișcarea comunistă), la care se adăugau alți 262 de arestați, în curs de cercetare, deferiți justiției sau trimiși în lagăre. Se depistaseră două organizații subversive „pentru susținerea militarilor germani ascunși”, două centre de rezistență a acestora, precum și mici depozite de armament⁴⁸. Această stare de lucruri îl făcea pe Alexandru Nicolschi să afirme: „Privind în ansamblu, situația ar părea destul de mulțumitoare, cu atât mai mult cu cât avem aproape gata câteva organizații care trebuie operate. Totuși, ca șef al acestui oficiu, țin să declar: Corpul Detectivilor este departe de a acoperi problemele de siguranță în actualele împrejurări”. Nicolschi acuza educația profesională „incompletă și învechită” a personalului, salariile mici, precum și suprapunerea în atribuții cu SSI-ul și contraspionajul de la Marele Stat Major al Armatei. El solicita ca pe viitor să funcționeze „un singur organ care adună materialul, îl verifică, îl coordonează, îl exploatează și dă printr-o unică conducere directivele impuse de problemele zilei”⁴⁹, de fapt o prefigurare a atribuțiilor Securității.

Pe lângă implicarea directă în organizarea reprimării opozițiilor politici, Corpul Detectivilor și-a intensificat atribuțiile de urmărire și infiltrare a mediilor ostile comunismului. Beneficiind de serviciile Corpului Detectivilor, ale SSI-ului și ale personalului din Poliția de Siguranță pe care îl aveau sub control, activiștii PCR cunoșteau fiecare mișcare a inamicilor politici.

Într-o „Dare de Seamă asupra activității desfășurate de la 6 Martie 1945 și până în prezent” (respectiv 9 februarie 1947), Corpul Detectivilor sintetiza rezultatele obținute în activitatea sa de anihilare a opozițiilor și controlare a mediilor ostile comunismului. Astfel, în decurs de mai puțin de doi ani, se redactaseră 408 buletine, valorificând aproape 8.000 de note informative; săptămânal s-a realizat un buletin privind starea de spirit a populației din Capitală și din țară, s-au alcătuit un număr de 668 de dosare pe probleme, 20.000 de fișe individuale și 1.418 fișe personale complete, cuprinzând date despre opoziții regimului. Pe lângă această activitate, un număr de 13.200 note informative de importanță mai mică au fost remise spre exploatarea Poliției, Jandarmeriei, SSI-ului sau unor ministere de resort. Echipe speciale au supravegheat un număr de 490 de persoane și au filat alte 1.600. Munca acestora a fost efectuată cu un număr de 24 de agenți de poliție, totalizându-se 12.600 de ore de muncă, fiecare fiind ocupat între opt și 14 ore pe zi⁵⁰.

Această structură din cadrul Ministerului Afacerilor Interne, subordonată Poliției de Siguranță, a devenit, după organizarea din 6 martie 1945, datorită numărului mare de comuniști sau vechi polițiști puși în slujba PCR-ului, o instituție fidelă noului regim. Sarcina de a supraveghea activitatea „tuturor grupărilor politice și organizațiilor de tip fascist sau camuflat democrat”, prin larghețea formulării, cuprindea, de fapt, toate acele structuri care se opuneau comunizării țării.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 202.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 204.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 348–350.

INTERIOR MINISTRY'S ACTIONS OF INFILTRATION AFTER 23 AUGUST 1944
(Summary)

Keywords: *Securitate*, Detective Service, Ministry of Internal Affairs, Directorate for Security Police.

For a better coordination of informative and repressive actions, the communist party, a determined supporter of centralism, decided in 1947 to create the General Directorate for State Security, direct predecessor of *Securitate*. The management of the institution was assigned to a team which had proved its fidelity and lack of scruples in eliminating political enemies.

One of the first structures within the Ministry of Internal Affairs, infiltrated and then controlled by communists, was the Detective Service, directly subject to the Directorate for Security Police. Besides the direct involvement in organizing the repression of political opponents, the Detective Service intensified its attributions as concerned the prosecution and infiltration in the environments hostile to communism.

If between 1945 and 1947 the repressive actions had been carried out by persons from the old police or informative structures, being used for the fight against political opponents by the persons from those structures believing in communists, on August 28th, 1948, the political police became the explicit attribute of a state institution, General Directorate for the Security of the People (GDSP).

MIOARA ANTON*

OAMENI MICI ȘI NECĂJIȚI. SCRISORI CĂTRE PUTERE. 1948–1964

Ofertantă din punct de vedere științific, tema scrisorilor către putere – o manieră *sui-generis* de comunicare între „cei de jos” și „cei de sus” – constituie un subiect care a generat în anii din urmă o importantă bibliografie. Atitudinea față de autorități a cetățenilor sovietici, maniera de reprezentare a puterii, mentalități colective, modalități de comunicare între guvernați și guvernanți, sunt doar câteva dintre temele analizate de către istoricii ruși și occidentali pe baza noilor surse¹.

La fel ca și în cazul sovietic, PMR a manifestat un interes aparte față de scrisorile venite de la populație. Ofensiva ideologică i-a obligat pe oamenii obișnuiți să se integreze, să găsească soluții fie pentru a supraviețui, fie pentru a se adapta unui nou mod de viață. În timp ce o parte a societății încă ezită și nu reușește să articuleze strategii de adaptare, o alta se rupe de trecut și își asumă comandamentele noilor vremuri². Toate aceste răsturnări în conștiințe își găsesc ecourile în scrisorile pe care oamenii obișnuiți le adresează structurilor de partid și de stat.

Cine sunt cei care scriu puterii? Muncitori, țărani, intelectuali, membri ai partidului, oameni cu diferite grade de instrucție, femei și bărbați, tineri și bătrâni, care își spun povestea cu propriile lor cuvinte. Unii reușesc să-și însușească limbajul oficial și își declară sprijinul necondiționat pentru construirea socialismului, în vreme ce alții

---

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române.

¹ În cazul cercetărilor rusești, amintim una dintre primele colecții de documente care cuprinde scrisorile trimise de cetățenii sovietici instanțelor de partid și de stat sau redacției ziarului „Krestianskaia gazeta” („Gazeta țărănească”) și care au ca subiecte războiul civil, „comunismul de război”, noua politică economică (NEP) și colectivizarea forțată. *Glasul poporului (Golos naroda)* care răzbate din aceste scrisori oferă istoricului o imagine cu totul diferită – în multe privințe – de cea zugrăvită de propaganda oficială. Aceste scrisori conțin informații esențiale referitoare la aspectele mai puțin formale ale „marii politici”. Grație acestor surse, istoricul pătrunde în intimitatea relației dintre putere și societate și are ocazia unei înțelegeri mai profunde a interacțiunii dintre „cei de sus” cu „cei de jos”. *Golos naroda: pisima i otkliki riadovih sovetskih grajdan o sobitiiah 1918–1932*, red. resp. A. K. Sokolov, Moscova, ROSSPEN, 1998, 328 p.; *Pisima vo vlasti (1917–1927). Zaiavleniia, jalobi, donosi, pisima v gosudarstvennie strukturi i sovetskim vojdiam*, A. I. Livșin, I. B. Orlov, Moscova, ROSSPEN, 1998, 664 p.; *Pisima vo vlasti (1928–1939). Zaiavleniia, jalobi, donosi, pisima v gosudarstvennie strukturi i sovetskim vojdiam*, A. I. Livșin, I. B. Orlov, O. V. Hlevniuk, Moscova, ROSSPEN, 2002, 526 p.; Sheila Fitzpatrick, *Supplicants and Citizens: Public Letter-Writing in Soviet Russia in the 1930s*, în „Slavic Review”, vol. 55, 1996, p. 78–105; eadem, *Everyday Stalinism. Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*, Oxford University Press, 1999; eadem, *Tear off the Masks! Identity and Imposture in Twentieth Century in Russia*, Princeton and Oxford, Princeton University Press, 2005.

² Adrian Neculau, *Cum s-a construit o nouă identitate socială – o introducere*, în Adrian Neculau (ed.), *Viața cotidiană în comunism*, Iași, Polirom, 2004, p. 18–19.

folosesc cuvinte care le sunt la îndemână, pentru a reclama situații care le afectează existența. Toate se regăsesc în apeluri, plângeri, denunțuri, confesiuni, informări, amenințări, mulțumiri³. Împreună, toate aceste documente, dezvăluie gradul de însușire, acomodare și acceptare a noilor norme și coduri sociale, dar și speranțele, fricile și deziluziile unei societăți obligate să se adapteze unor circumstanțe extraordinare.

Cea mai mare parte a acestor scrisori se referă cu precădere la sfera personală. În cele mai multe dintre cazuri, semnatarii se află în situații dificile: excluderi din partid, situații de familie complicate, probleme referitoare la spațiul locativ, abuzuri ale aparatului administrativ sau ale funcționarilor de partid, plângeri ale țăranilor pe marginea instituirii sistemului cotelor sau a procesului de colectivizare, cereri pentru reîncadrarea în muncă, acordarea de alocații pentru copiii orfani, eliberarea din detenție a celor arestați din motive necunoscute sau mai puțin clare, cereri de reabilitare, denunțarea unui vecin „reacționar” implicat în presupuse activități subversive, plângeri privind creșterea prețurilor, înrăutățirea condițiilor de trai sau, pur și simplu, cereri pentru acordarea unor favoruri unor cunoscuți sau prieteni, mulțumiri pentru eliberarea din lagăre sau din detenție⁴ etc.

Detaliile personale abundă și sunt foarte importante pentru relevarea situației speciale a celui care scrie. Cei cărora li se adresează sunt liderii cei mai cunoscuți din ierarhia partidului: Ana Pauker, Iosif Chișinevschi, Gheorghiu-Dej, Teohari Georgescu, Alexandru Moghioroș, dr. Petru Groza ș.a. Motivațiile alegerii lor sunt diverse: este evocat un trecut comun (ilegalitatea, perioada petrecută în închisori ceea ce presupune și o anumită încărcătură afectivă, legături personale rupte în urma unei conjuncturi nefavorabile) sau o experiență instituțională, adeseori eșuată. Și pentru că suntem în plină campanie pacifistă și se condamnă „isteria războinică a imperialismului”, scrisorile se încheie inevitabil cu formule precum „La lupta pentru pace!”, „Să trăiască lupta pentru pace!”, „Trăiască pacea!”, „Luptăm pentru pace!”.

Numărul foarte mare al scrisorilor, precum și importanța acordată de forurile superioare ale partidului unor astfel de documente au dus la înființarea unei structuri speciale, *Sectorul Scrisorilor* (1949), subordonat Cancelariei, care centraliza întreaga corespondență trimisă de cetățenii statului democrat-popular liderilor partidului, instanțelor acestuia sau structurilor de stat⁵. Înființarea sectorului s-a produs după deplasarea la Moscova a unei delegații care a avut misiunea să studieze experiența instituțională sovietică și să propună, în consecință, un proiect pentru reevaluarea practicii organizatorice a PMR. Totodată, au fost emise directive speciale, instituite regulamente și înființate structuri pentru încurajarea și dinamizarea dialogului dintre „cei de jos” și „cei de sus”⁶.

Victoria noului

Indiferent de motivația care stă în spatele fiecărei scrisori, cetățenii așteaptă o replică din partea autorităților. Toți cei care scriu vor un răspuns. Lipsa de reacție nu-i descurajează. Scrisorile din arhive conțin informații referitoare la alte documente ce le-au

³ Sheila Fitzpatrick, *Tear off the Masks!*..., p. 155.

⁴ Idem, *Supplicants and Citizens*..., p. 80–81.

⁵ Ședința Biroului Politic al Comitetului Central al PMR din 18 iulie 1949, în ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 66/1949, fila 2; „Informație asupra călătoriei la Moscova”, în idem, dosar 172/1949, fila 1 și „Dare de seamă colectivă asupra călătoriei la Moscova”, în idem, dosar 49/1949.

⁶ „Cu privire la rezolvarea scrisorilor oamenilor muncii”, în idem, dosar 65/1951, f. 2–4; *Toată atenția sesizărilor oamenilor muncii!*, în „Scânțea”, nr. 2549, din 6 ianuarie 1953.

precedat și care au fost expediate aceluiași instanțe sau altora, autorii amintind amănunte dintr-o corespondență posibil uitată, rătăcită sau neluată în seamă de factori independenți de cei cărora li se adresează. Putem admite că o parte a cetățenilor a fost convinsă prin aceste strategii să dialogheze cu puterea politică. Unii au avut succes, alții însă nu, iar această ultimă categorie insistă, din perspectiva îndemnurilor oficiale, să obțină un răspuns. Nicolae David, paznic de noapte, la PTT, fusese comprimat la sfârșitul anului 1949, fără să i se comunice motivul concedierii sale. Depune memoriile și solicită audiențe, dar nu primește niciun răspuns: „Nu pot să concep ca conducătorii noștri să nu-mi facă dreptate. Nici nu pot concepe de ce atâta persecuție contra mea și acum ca și în trecut”⁷.

O primă reprezentare a dialogului dintre putere și societate este prilejuită de alegerile parlamentare din martie 1948, întâile din regimul democrației populare. Cresc sesizările referitoare la activitatea „reacțiunii”⁸, dar și semnalările privind folosirea unor „inutile procedee”, după cum le numește I. N. Drăghici, fost deputat de Tulcea, într-o scrisoare adresată Anei Pauker, la 18 martie 1948. Simpatia pe care aceasta din urmă o manifestase față de el îl determină să intervină în „favoarea unor prieteni necăjiți”, „oameni de oameni, perfect cinstiți” care îi propuseseră candidatura pentru MAN. În consecință, unii fuseseră concediați, iar alții amenințați cu arestarea: „O femeie de înalt orizont politic ca Dvoastră, care face politică pe un plan atât de superior, nu va îngădui reeditarea acestor vechi și inutile procedee”⁹. Ceea ce nu înțelegea fostul deputat era că alegerile din 1948 anunțau falsificarea masivă a oricărui proces electoral. Fenomenul debutase cu alegerile din 1946 și se perfecționase, astfel încât în alegerile parlamentare organizate în anii care au urmat Frontul Democrației Populare a obținut procente de aproape sută la sută. Dar societatea încă mai dispune de resurse pentru a reacționa la asaltul puterii comuniste și încearcă să i se opună fie prin organizarea unor grupuri de rezistență, fie prin acțiuni individuale (ruperea afișelor electorale, scrierea de lozinci antiguvernamentale și antisovietice, agresarea agenților electorali sau ai reprezentanților partidului). Încă mai existau speranțe că ordinea politică este provizorie, devreme ce guvernul comunica că războiul bate la ușă.

Prosperitatea anunțată de propaganda partidului întârzie să apară și societatea înțelege că economia nu se redresează. Scad nivelul de trai, puterea de cumpărare și salariile. Starea de spirit a populației este, în consecință, foarte proastă. Muncitorii de la Malaxa lansau, la 20 august 1948, un apel președintelui Confederației Generale a Muncii, Gheorghe Apostol, prin care amenințau cu declanșarea unor greve generale dacă nu le erau mărite salariile: „În curând vom începe grevele și știm că cerând pâine, ne veți aresta și da gloanțe, dar și așa murim de mizeri. (...) Muncitorii și funcționarii de la Malaxa cere (sic!) ca statul comunist să nu ne exploateze mai sălbatec ca ceilalți capitaliști cu salarii de foame și mizerie”¹⁰. Întregerile în producție generează nemulțumiri, deoarece ele nu sunt urmate de retribuții și nici de îmbunătățirea condițiilor de muncă.

⁷ ANIC, fond CC al PMR, Secția Cancelarie, dosar 171/1950, f. 7.

⁸ Vezi și „Manifestările reacțiunii în județul Ilfov în campania electorală”, 16 martie 1948. Erau incluse la capitolul general al „manifestărilor reacțiunii” comportamentele inadecvate ale reprezentanților administrației statului. Procesul electoral în sine nu părea să preocupe pe foarte mulți: „Preotul din comuna Glina, anume Laurențiu, face instigații între țărani lansând diferite șvonuri contra guvernului. În comuna Dridu-Fierbinți, un manist, anume Palade, a făcut o adunare la el acasă cu mai mulți manști din comună, dându-le ordin să voteze cu cea mai tare listă din opoziție” (idem, Secția Organizatorică, dosar 143/1948, f. 124–125).

⁹ Idem, Secția Cancelarie, dosar 71/1948, f. 16–17.

¹⁰ *Ibidem*, f. 75.

De nemulțumiri este cuprins și corpul funcționarilor publici, care în surdină acuză privilegiile de care se bucură noua clasă (case scumpe, mașini luxoase, rețele paralele de aprovizionare cu bunuri de consum care nu se regăseau pe piață). Informațiile erau oferite de Nagy Istvan, scriitor-deputat, care atrăgea atenția Biroului Politic că „între funcționarii publici inferiori există o mare nemulțumire fiindcă au un salariu așa de mic, că mulți nu pot să mănânce decât o dată pe zi, salariile lor de-abia acoperă costul unei mese pe zi”¹¹.

Liderii comuniști par să se bucure din plin de beneficiile pe care le oferă schimbarea regimului politic și implicit a statutului lor social. O bucurie care nu este împărtășită și de populație: „Comuniștii vechi conducători unul după alții (sic!) părăsesc soțiile lor muncitoare și se căsătoresc cu femei burgheze, sau țin amante burgheze”¹². Copleșit de „defăimări”, Nagy Istvan decide să se sfătuiască cu Ioan Șolțuțiu, unul dintre personajele cheie ale anchetei cazului Pătrășcanu, înainte de a trimite scrisoarea Biroului Politic. Zvonurile nu se referă numai la cei din eșaloanele inferioare, ci privesc și potențiale conflicte de la vârful puterii. Populația colportează informații, iar disensiunile dintre liderii partidului, în special Vasile Luca și Gheorghiu-Dej, par să fie alimentate de o afacere amoroasă. Relația deja celebră dintre Gheorghiu-Dej și actrița Elvira Godeanu duse, potrivit unei scrisori trimisă Comitetului Central, la 6 august 1950, de către Coca Farango, membră de partid din Organizația Scriitori, la un război deschis între cei doi membri ai Secretariatului: „(...) tov. Vasile Luca l-a convocat în fața întregului Comitet Central și i-a spus că se abate de la morala proletară. Gheorghiu-Dej i-a replicat: până aici, nu vă dau voie să vă amestecați în viața mea particulară, tocmai voi, care faceți fel de fel de lucruri și compromisuri. Și cum Vasile Luca a continuat să-i facă scandal, Dej s-a repezit la el și l-a bătut zdravăn, l-a călcat în picioare (...)”¹³. Slăbiciunile liderului PMR pentru actrițe nu mai erau un secret pentru nimeni. Dar semnalele venite de jos nu par să-i îngrijoreze prea mult pe cei care sunt la putere. Măsurilor dure și arbitrare își continuă cursul. Vocile celor nemulțumiți se topesc în noianul de rapoarte informative ale serviciilor speciale și sunt distorsionate de propaganda oficială care celebrează viața nouă și belșugul.

Condițiile economice tot mai dificile îi obligă pe oameni să se adreseze puterii și să ceară aprovizionarea cu bunuri de larg consum. Semnalele penuriei generalizate curg din toate părțile. Rațiile de ulei și zahăr sunt neîndestulătoare, carnea lipsește din piețe și magazine, iar fructele și zarzavaturile sunt, de asemenea, o raritate. Centrele de aprovizionare sunt în permanență goale, în timp ce la nivel central se planifică, se organizează și se raportează realizări false¹⁴. Situația era pe deplin cunoscută de către liderii partidului, care admiteau că nu existau soluții pentru îndreptarea acesteia. Ana Pauker

¹¹ Idem, dosar 138/1948, f. 27–28.

¹² *Ibidem*; vezi și Nota informativă de la județeană Buzău în care se arată că „unii tovarăși din București, cu munci în organizațiile de masă și aparatul de stat, vin cu aere de șefi, tratând de sus Județeană, voind să se amestece în conducerea Județenei, cerând-i socoteală de activitate etc. Tov. Hulduban din conducerea FP, deputat de Buzău, sosește în oraș cu mașini luxoase, își dă aere de conducător în localitate, căutând să comande Județenei” (idem, Secția Organizatorică, dosar 17/1948, f. 51). Un alt caz de încălcare gravă a moralei de partid era semnalat de Maria Miron, al cărei soț, numit ministru adjunct la un minister, decisese să o părăsească fără să-i ofere niciun fel de asistență. Comportamentul celui acuzat a obligat-o să scrie partidului și să ceară ajutor (idem, Secția Cancelarie, dosar 141/1949, f. 19–21).

¹³ Idem, Secția Organizatorică, dosar 16/1950, f. 26–28.

¹⁴ Vezi și scrisoarea semnată de Mișuț Alexandru, muncitor strungar din Turnu Severin, care atrăgea atenția lui Gheorghiu-Dej că: „Am scris această scrisoare să aveți cunoștință de tot ce se petrece în țară și cum dați și voi în fabrici și nu întrebați muncitorii cum trăiesc și controlați listele de salarii ale muncitorilor și pe cele ale vătafilor care stau cu mâinele în buzunar și comandă” (idem, Secția Cancelarie, dosar 161/1956, f. 13–14).

recunoștea într-un dintre scrisorile adresate lui Gheorghiu-Dej, la 30 septembrie 1949, că problema aprovizionării populației continua să fie una dificilă: „În acest sector lucrurile merg foarte prost. Cârpești într-un loc și crapă într-altul”¹⁵. Deficiențele majore ale aprovizionării populației au constituit subiectul unei ample scrisori pe care dr. Petru Groza i-a adresat-o lui Gheorghiu-Dej, la 13 noiembrie 1953. Petru Groza semnala că salariile muncitorilor erau mult prea mici în comparație cu prețurile și recomanda măsuri pentru creșterea „nivelului de trai și cultural al celor ce muncesc” prin: sporirea rațiilor alimentare din cartele și îmbunătățirea calorică a alimentelor¹⁶. Critica sa viza și metodele de propagandă, mult prea abstracte și mult prea rigide, care nu-i convingeau pe muncitori mai ales atunci când se vorbea de creșterea nivelului de trai.

Partidul înregistrează deopotrivă atât semnalele negative, cât și pe cele pozitive care vin din partea populației. Lupta pentru instaurarea noului și distrugerea legăturilor cu trecutul este un proces continuu, fiind stimulați toți cei care se situează de partea prefacerilor revoluționare. O notă informativă, din 7 iunie 1949, semnala că vacanța la Olănești a două lucrătoare, premiate de partid, fusese umbrită de un incident petrecut la mânăstirea Frăsinei. Conform regulilor monastice, femeile nu aveau voie să intre pe teritoriul locașului de cult. Dar în noua ordine, asemenea restricții nu-și mai aveau locul. Cele două muncitoare au fost iritate de refuzul călugărilor de a le permite intrarea în mânăstire și l-au interpretat ca o dovadă clară a existenței unui depozit de armament și a organizării unui complot împotriva regimului de către „foști colonei și foști legionari”: „Este cazul ca aci la mânăstire să se facă o severă anchetă pentru a scoate la iveală adevărul și a demasca în fața muncitorilor mârșăviile acestor netrebniți”¹⁷. Regimul declanșase ofensiva împotriva bisericii prin închiderea mânăstirilor, arestarea preoților și confiscarea proprietăților bisericesti. În urma acestui denunț, porțile mânăstirii Frăsinei puteau fi închise, fiind considerată o amenințare la adresa securității regimului¹⁸. În cazul clerului ortodox, în ciuda relației apropiate dintre patriarhul Justinian Marina și Gheorghiu-Dej, lupta de clasă s-a desfășurat după aceleași principii: arestări, demascări, delațiuni, conspirații, comploturi imaginare și condamnări sub titlul general de „dușmani ai poporului”.

Oamenii obișnuiți sau mai puțin obișnuiți încearcă să se poziționeze față de puterea politică și să obțină bunăvoința acesteia. L. I. Lazăr din București îi cerea lui Iosif Chișinevschi, în decembrie 1950, ajutorul pentru eliberarea fiului, care fusese ridicat de Securitate în februarie același an: „(...) Nu vreau să vă aduc laude, dar vă rog să implot nu mă dați uitării, dați-mi (sic!) un ajutor, dați-mi un semn de viață de la bunul meu fiu, aveți milă de mine”¹⁹. În referatul întocmit de Direcția Securității Statului, la cererea lui Iosif Chișinevschi, se preciza că Iulian Weisman fusese acuzat de excrocherii, fiind totodată dovedit și „informator al Siguranței antonesciene”, fapte care nu puteau conduce la eliberarea sa.

Și Petru Groza i se adresează lui Iosif Chișinevschi, cerând revizuirea, în august 1954, a cazului pictorului și criticului de artă Raul Șorban, arestat de Securitate, în 1952, sub acuzația de „activitate dușmănoasă” împotriva regimului. Este eliberat în cele din urmă

¹⁵ Idem, dosar 140/1949, f. 10–12.

¹⁶ Idem, dosar 99/1953, f. 42–51.

¹⁷ Idem, dosar 169/1949, f. 50–51.

¹⁸ Asupra politicii religioase vezi George Enache, *Ortodoxie și putere politică în România contemporană*, București, Editura Nemira, 2005; Cristian Vasile, *Între Vatican și Kremlin. Biserica greco-catolică în timpul regimului comunist*, București, Curtea Veche, 2003; Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc*, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 69–91.

¹⁹ ANIC, fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar nr. 95/1951, f. 2–3.

un an mai târziu și reîncadrat în mediul academic și universitar. Un demers asemănător este înaintat în aprilie 1954 și pentru reabilitarea lui Constantin Motaș, profesor la Universitatea „C. I. Parhon”, care fusese arestat în mai 1949. Petru Groza cerea „lămurirea acestor restricții” și reîncadrarea profesorului în activitățile de cercetare și predare. În ciuda acestor intervenții, Constantin Motaș a fost eliberat abia în 1956. După moartea lui Stalin și relaxarea timidă a represiunii, Petru Groza devine avocatul celor arestați la sfârșitul anilor '40. Se simte încă solidar cu vechea elită intelectuală și încearcă să afle răspunsuri, să rezolve situații, să redeschidă anchete și să schimbe verdictele inițiale. Eliberarea lor din închisori este mai puțin rezultatul unor eforturi personale, cât mai ales ține de dinamica regimului și de efectele destalinizării. Petru Groza rămâne o figură simbolică, dar fără o influență reală asupra deciziilor puterii comuniste.

Ambiguitățile autorităților române în privința politicii de emigrare a minorității evreiești către statul Israel au fost o altă sursă pentru scrisorile către putere. Contestarea criteriilor stabilite pentru emigrare, grăbirea procesului, critica exceselor autorităților de stat și partid au fost subiectele principale ale unei corespondențe unilaterale. Decizia de a limita emigrația a nemulțumit minoritatea evreiască. În primele luni ale anului 1949, au avut loc mai multe manifestații de protest în încercarea de a fi reluat procesul de emigrare²⁰. A. L. Zissu a adresat un amplu memoriu lui Gheorghiu-Dej solicitând deblocarea situației, precum și prezentarea motivelor pentru care autoritățile române refuzau să acorde dreptul de plecare. El deplângea consecințele rezoluției din martie asupra mișcării sioniste, dizolvată sub acuzația de reacționarism și șovinism. Liderul sionist își exprima nedumerirea față de politica statului român de a îngradi drepturile minorităților naționale, în condițiile în care declarațiile publice ale Uniunii Sovietice convergeau către sprijinirea statului Israel și rezolvarea problemei evreiești. Fără îndoială, criza internațională era una temporară, iar Uniunea Sovietică putea să înțeleagă dificultățile și sincopel construirii unui nou stat. În finalul memoriului, A. L. Zissu își exprima convingerea că „drepturile de repatriere a evreilor din RPR coincideau cu echitatea și dreptatea, cu interesele RPR, dar și cu idealurile și țintele politice eliberatoare de lume ale URSS”²¹.

Celor mai multe dintre scrisori nu li s-a răspuns, iar autorii lor au fost descurajați să-și reînnoiască cererile. La rândul-i, Ion Pribeagu (Isac Lazarovici), poet și umorist, i se adresa ministrului de Interne, Teohari Georgescu, pentru a-i fi eliberat pașaportul și acceptată emigrarea în Israel. Ofelia Manole nota pe scrisoare că Ion Pribeagu refuzase să lucreze pentru revista „Urzica”, deși fusese stipendiat de către fondul literar. Iosif Chișinevschi se pronunța pentru găsirea unor soluții pentru ca poetul să rămână în România: „Să nu fie lăsat mai departe în voia soartei. Trebuie ocupat de omul acesta și convins să scrie. De plecat nu trebuie admis. Eventual să i se sporească ajutorul”²².

Sunt și situații în care se mulțumește conducerii partidului, în special lui Gheorghiu-Dej, pentru deciziile drepte și politica înțeleaptă. Aceste scrisori sunt

²⁰ *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare. Evreii din România (1945–1965)*, coord. Lucian Nastasă, Cluj-Napoca, Centrul pentru Diversitate Etnoculturală, 2003, p. 420 și urm.

²¹ La 31 august 1949, existau 7.000 de cereri de plecare, dintre care 1.000 aparțineau membrilor de partid. În ședința Secretariatului, liderii partidului au avut o poziție comună în privința emigrărilor: relaxarea regimului putea duce la scăderea numărului celor care voiau să plece. Mai mult decât atât, în presă urmau să fie publicate articole care să facă cunoscute condițiile de mizerie existente în Israel: „Să publice «Scânteia» declarația unor intelectuali, care să ia poziție. Să publice scrisori despre traiul de acolo. Guvernul Israelului a intrat pe linia intereselor imperialismului american. N-avem de ce să ținem burghezii. Să plece. Facem greșeață atunci când ne angajăm în discuții pe problema emigrărilor”. *Minorități etnoculturale. Mărturii documentare...*, p. 437; ANIC, CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar 74/1949, f. 10.

²² Idem, dosar 171/1950, f. 41–43.

rezultatul regiei aparatului de propagandă și nu al unui entuziasm real. Cu ocazia zilei de 1 Mai, muncitorii îi mulțumesc liderului PMR prin scrisori colective și îi transmit mesaje entuziaste, mai ales după demascarea devierii de dreapta, în care sunt raportate depășiri ale planului, angajamente pentru economisiri, raționalizări, organizări de întreceri în producție și folosirea unor metode sovietice înnoitoare. Alții îi cer permisiunea, în semn de omagiu, ca fabrica în care lucrează să fie numită „Gheorghiu-Dej”²³. Sunt și câteva plângeri cauzate de întârzierile în aprovizionare, care periclitează îndeplinirea planului, dar ele nu sunt semnificative în economia entuziasmului general. Se planifică mai mult decât se poate produce, iar cifrele rămân numai pe hârtie, pentru că nu există materiale pentru fabricarea produselor anunțate. Partidul își perfecționează reprezentările belșugului și ale unei vieți luminoase.

Vestea morții lui Stalin, în martie 1953, este primită cu ușurare și speranță de unii, cu tristețe și regret de către alții. Dispariția marelui lider este deplânsă de muncitorii constructori, tehnicienii, ziariștii și funcționarii de la Combinatul Poligrafic „Casa Scânteii”, care îl anunță pe Gheorghiu-Dej că vor să-i eternizeze memoria prin schimbarea numelui combinatului în „Stalin”.

Înlăturarea lui Miron Constantinescu-Iosif Chișinevschi reordonează ierarhiile partidului și conduce la manifestări de solidaritate, dar și la critici. Cei din ultima categorie aleg să nu-și dezvăluie identitatea, iar motivațiile deciziei lor sunt lesne de înțeles. O scrisoare anonimă adresată lui Gheorghiu-Dej, în 1958, abordează situația celor folosiți de partid după 23 august 1944 în marea operă de construcție socială, dar care nu se regăseau pe nicio listă de retribuții a partidului. Semnatarul scrisorii pledează pentru obținerea de beneficii pentru o categorie aparte de membri ai partidului, „foști prizonieri luptători antifasciști”, care, deși s-au evidențiat prin îndeplinirea sarcinilor (colectivizare, organizarea partidului etc.), erau marginalizați prin promovarea unor „elemente pornite de la principiul de gașcă, familiarism și nepotism”: „Tovărașe Prim-Secretar, vă mărturisesc cinstit că niciodată nu a fost mai puternic spiritul de gașcă, de familiarism și nu s-a tras niciodată sforile mai mult ca astăzi”²⁴. În comparație cu marea masă a membrilor de partid, nomenclatura este o castă a privilegiaților care reglează atât raporturile de putere din interiorul, cât și accesul la beneficii și bunuri. Critica de fond a scrisorii anonime se îndreaptă către acest sistem personal de relații, care îndepărtase partidul de scopurile sale egalitariste. Era de altfel una dintre principalele acuzații formulate și de alți ilegaliști, în 1958, care prin vocea lui Ovidiu Șandru le reproșa liderilor partidului că s-au rupt de popor²⁵. Criticile foștilor ilegaliști au devenit supărătoare pentru liderul partidului. Plenara din 9–13 iunie i-a readus la ascultare, prin excluderi și sancțiuni, pe cei care credeau că pot critica deschis și liber conducerea partidului.

Treptat, Gheorghiu-Dej devine depozitarul speranțelor celor mulți, oameni obișnuiți și mai puțin obișnuiți. Acordă o atenție deosebită scrisorilor, pe care le subliniază în diferite culori (roșu, verde, maro, albastru), le comentează și, adeseori, pare să consoneze cu cei care i se adresează. La 7 aprilie 1960, fostul secretar general al Frontului Plugarilor, Miron Belea, îi cerea ajutorul pentru îndreptarea situației în care se afla fiul său, Octavian, care fusese o perioadă președintele Crucii Roșii. O anchetă de

²³ Vezi și scrisoarea muncitorilor de la Uzina „Independența” din Sibiu, din 13 mai 1953, idem, dosar 99/1953, f. 29–31; de asemenea, și scrisoarea unui grup de militari de la Unitatea Militară 04507 Constanța, care propuneau înlocuirea orașului Reșița cu numele lui Gheorghiu-Dej, în idem, dosar 90/1953, f. 4–6.

²⁴ Idem, dosar 55/1959, f. 1–7.

²⁵ *Amurgul ilegaliștilor. Plenara PMR din 9–13 iunie 1958*, ed. Alina Tudor, Dan Cătănuș, București, Editura Vremea, 2000, p. 5.

partid îi scurtase cariera și îl trimisese într-o policlinică de provincie. Miron Belea îi cerea ajutorul lui Gheorghiu-Dej pentru transferarea medicului într-un post de cercetare, mult mai potrivit pentru aptitudinile sale: „Tocmai acum îi lipsește Partidul, îi lipsește Groza. Cine se va ocupa de el? Iertați-mă Tovarășe Dej, nu cred că a fost ajutat destul înainte de a greși. Oare nu cu atât mai mult are nevoie de ajutor acum? Și popoarele și oamenii au nevoie mai mare de ajutor în timpul când viața lor le este mai zbuciumată”²⁶. Cu această ultimă parte Gheorghiu-Dej s-a declarat întru-totul de acord, ceea ce ne face să credem că destinul lui Octavian Belea a fost schimbat.

Arhivele păstrează și un memoriu al Anei Lipatti, mama celor doi frați Dinu și Valentin, domiciliată în Elveția și care îi solicita, în octombrie 1960, lui Gheorghiu-Dej, o rentă viageră: „Am fost și sunt încă de mare folos, de a duce patriei peste mări și țări faima acestui fiu al Republicei noastre, care este consacrat ca cel mai desăvârșit pianist al secolului XX-lea”²⁷. Interesat în recuperarea a cât mai multe figuri simbolice ale emigrației române, Gheorghiu-Dej a dispus acordarea unei pensii lunare în valoare de 3.000 de franci elvețieni²⁸. Și Tudor Arghezi îl urmărise de-a lungul timpului pe liderul partidului cu „gândul și cu emoția” și ținea să-i mulțumească în decembrie 1960 pentru că îl salvase de ura stupidă a „ciocnilor otrăviți”: „(...) Gestul dvs. revoluționar m-a înviat, mă întinereste entuziasmat și mă simt pornind cu vlagă nouă la datoria mea niciodată împlinită”²⁹.

Dar îngăduința secretarului general este una limitată. Înghețul ideologic care a intervenit după retragerea trupelor sovietice s-a tradus prin organizarea unor noi procese de sabotaj și subminare a ordinii sociale. Sentințele au variat de la muncă silnică pe viață la condamnarea la moarte. Într-o astfel de situație s-a aflat și poetul Radu Gyr, condamnat la moarte în aprilie 1959, pentru conspirație legionară: „Am fost poet și naiv, toată viața mea, și vă solicit din întregul meu suflet, comutarea pedepsei mele. Vă cere grațierea un poet, un biet poet naiv și sărac, bolnav și bătrân și nu un fost terorist sau un aventurier politic”³⁰. Membrii lotului au contestat acuzațiile și au cerut schimbarea sentinței. În cererile de grațiere adresate lui Gheorghiu-Dej arătau că declarațiile fuseseră luate ca urmare a torturii și presiunilor psihologice.

Denunțurile

Formule precum „consider de datoria mea să vă anunț/informez/semnalez” sau „conștiința mea de comunist mă determină” ne introduc în universul special al denunțurilor. Denunțurile sunt o practică curentă și sunt încurajate tocmai pentru a accelera procesul de curățare a partidului de elementele legionare, oportuniste, suspecte, dușmane. Care sunt motivațiile care duc la scrierea denunțurilor? Registrul este foarte divers. Invidia, apărarea propriului interes, pretinsa datorie față de partid sau invocarea dreptății. Există o separație între denunț și plângerea venită ca urmare a unei situații

²⁶ ANIC, fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar 107/1960, f. 55.

²⁷ Idem, dosar 74/1960, f. 7.

²⁸ Pentru politica față de emigrația română, vezi și *Români în exil, emigrație și diaspora. Documente din fost Arhivă a CC al PCR*, ed. Dumitru Dobre și Dan Taloș, București, Editura ProHistoria, 2006.

²⁹ ANIC, fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar 107/1960, f. 21.

³⁰ În lot se regăseau foști membri sau simpatizanți ai Mișcării Legionare. Toți cei acuzați au solicitat comutarea pedepsei la muncă silnică pe viață și au precizat că declarațiile au fost luate sub tortură. Membrii lotului au fost: Constantin Atanasiu, Grigore Zamfiroiu, Nicolae Grozea, Alexandru Ionescu, Cristofor Dancu, Vasile Blănaru (Cezar Flamură), Gheorghe Ungureanu, Roman Uriciuc, Radu Demetrescu-Gyr (idem, Secția Administrativ-Politică, dosar 17/1959, f. 1-42).

create de cei care exercită puterea. În cazul denunțului, accentul este pus pe lipsa de loialitate, discuții antipartinice, presupuse conspirații, legături cu rețele de spionaj străine imaginare. Este de datoria fiecărui membru al partidului să furnizeze orice fel de informații compromițătoare pe care le deține despre alți membri. În această categorie intră și Alexandrina Bărtă, originară din Basarabia, stabilită la Buzău, și cu un trecut legat de lupta pentru cauza comunistă, prin moartea soțului său în închisorile burgheze. Nu era însă mulțumită cum evoluau lucrurile și, la 15 ianuarie 1950, îi solicita lui Iosif Chișinevschi o întrevvedere „între patru ochi” pentru a-i furniza „lămuriri precise” asupra patrioților basarabeni uitați de conducerea partidului. Lipsa mijloacelor financiare o împiedica să vină la București, dar era încrezătoare că era un detaliu nesemnificativ: „Vă rog să mă ajutați ca să pot da și eu aportul meu la reclădirea Patriei, demascând pe mulți dușmani ce-i cunosc personal, ca foști legionari, astăzi deghizați în comuniști”³¹.

Informarea voluntară a autorităților este de departe o practică cât se poate ambiguă. În anumite circumstanțe un denunț poate fi interpretat ca un exemplu de civism, motivat de o îngrijorare firească pentru binele public. Alteori, regimul este cel care încurajează practica denunțurilor pentru a-i fideliza pe unii în detrimentul altora. Grigore Preoteasa, trimis să supravegheze activitatea ministrului României de la Legația din Washington, Mihail Ralea, semnala într-o scrisoare adresată Anei Pauker că acesta avea „gânduri ascunse” și proteja personaje „provocatoare”. O serie de demisii din serviciul legației erau puse pe seama unor trădări și influențe din „afară”³². Un exemplu de civism îl oferă șoferul Legației, Manner, ajuns la Washington la sfârșitul lunii august 1948, posibil, trimis al Anei Toma, adjuncta Anei Pauker la Ministerul Afacerilor Externe. Manner este copleșit și iritat de „capriciile putrede burgheze” ale familiei Ralea pe care este obligat să le suporte. Misiunea lui era de a informa corect structurile din țară asupra activității ambasadorului. Capriciile fiicei lui Ralea, dar mai ales moravurile acesteia, îi dau foarte multă bătaie de cap șoferului obligat să însoțească în deplasări familia șefului Legației. Fiica lui Ralea își petrecea timpul liber în locuri extravagante, precum New-Port plin de „bancheri reacționari”: „Întorși la Washington î-și (sic!) continuă viața de trântori, doarme până la ora 1, iar după masă umblă din magazin în magazin și din cinematograf în cinematograf. Iar fata, mai în fiecare noapte trage câte un chef ba cu un sud-american ba cu un francez (...). Toată ziua vorbesc numai aiureli, mă apucă durerea de cap câteodată”³³. Pentru șoferul proletar/informator, întreaga Legație trecea printr-un periculos proces de „degenerare”. Din documentele diplomatice ale vremii, constatăm că activitatea Legației se remarcă mai puțin prin numărul documentelor și analizelor evenimentelor internaționale, cât mai ales prin numărul impresionant al denunțurilor.

Adeseori, furnizarea benevolă de informații se datorează contextului nefavorabil în care ajung unii dintre autorii scrisorilor. În aceste situații, cauzele care au dus la excludere sau concedieri sunt independente de activitatea pe care au desfășurat-o și pe

³¹ În perioada ilegalității, în componența partidului s-au regăsit și un număr semnificativ de membri originari din Basarabia. După război, o parte dintre ei se reîntorc la Chișinău, unde activează în PC al Moldovei. La mijlocul anilor '50, ei se adresează conducerii partidului din România pentru a le fi recunoscute stagiile din ilegalitate, care erau calculate ca vechime în muncă. Vezi și scrisoarea lui Crestianșin Feodor Trofimovici, din Chișinău, deținut la Jilava între 1940–1944 și care solicita o caracterizare pentru mărirea pensiei (idem, dosar 159/1954, f. 2–4).

³² AMAE, fond SUA/1945–1952, dosar nepaginat. Pentru mai multe informații referitoare la atmosfera de la Legația României din Washington, vezi și Ion Calafeteanu, *Scrisori către tovarășa Ana*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2005, p. 272–290.

³³ AMAE, fond SUA/1953, dosar nepaginat.

care o consideră ireproșabilă. Ei pretind că sunt victime ale unei conspirații la care se asociază de cele mai multe ori foști colaboratori, care informează greșit sau tendențios puterea. Se declanșează o reacție cu dublu sens: denunțului i se răspunde prin denunț, iar rezultatul depinde de investigațiile ordonate de comisiile de anchetă.

Conflictele instituționale duc la apariția unor adevărate dosare de cadre, care le dublează pe cele oficiale, și pe care cei acuzați le constituie pentru a-și proba nevinovăția și pentru a demasca intențiile dușmănoase ale celorlalți. Suspiciunea se generalizează în structurile de stat și de partid. Marii epurații ordonate prin legi și regulamente speciale îi urmează demascările voluntare la care se înscriu toți cei care doresc să obțină încrederea partidului prin recunoașterea oficială a vigilenței lor. Zeci de note informative sunt colectate în dosare, care stau apoi la baza concedierilor, arestărilor și condamnărilor. Printr-un astfel de mecanism al purificării a trecut și Institutul Național de Statistică în ianuarie 1949. O mare parte dintre angajați fuseseră concediați ca urmare a rolului pe care institutul îl jucase în timpul guvernării Antonescu (în special echipele constituite de Anton Golopenția pentru înregistrarea românilor aflați dincolo de linia Nistrului). O parte dintre ei sunt „recrutați” pentru construirea cazului Pătrășcanu. Cei rămași trec prin sита notelor informative. Sunt urmăriți, le sunt înregistrate convorbirile, contabilizate nemulțumirile și opțiunile politice (legionari, maniști, țărâniști), evaluate motivațiile înscrierii în partid: „Veresmorteau Veturia (...) s-a înscris în partid din oportunism pentru a-și aduce soțul din URSS unde se găsește prizonier. Purta în buzunar insigna cu chipul fostului rege Mihai”³⁴.

Conflictele profesionale stau la baza celor mai multe dintre denunțuri fiind transferate pe teritoriul luptei ideologice. Un trecut problematic, exemplificat cu dovezi ale trădării, joacă un rol determinant în economia unui denunț. Partidul este în principal preocupat de puritatea ideologică ceea ce cântărește foarte greu în formularea unei decizii finale. Rectorul Universității de Medicină din Iași, dr. Petre Rășcanu-Iași contracara printr-o scrisoare adresată lui Gheorghiu-Dej acuzațiile aduse de unii dintre colegii săi. Rășcanu-Iași răspundea la denunțuri cu alte denunțuri. Contesta tendințele carieriste și „persistența diabolică” cu care cei acuzați acționaseră pentru distrugerea carierei sale politice. „Colaboraționiști” strecurați în partid, reacționari, simpatizanți legionari, exploataatori, solidari cu deviatorii de dreapta, naționaliști, sioniști: „Toți acești tovarăși lucrează în strânsă tovarășie de clică carieristă lovind în toți, prin toate mijloacele, chiar prin denunțuri la securitate. (...) Se impune deci o severă purificare pentru ca strălucirea partidului să nu fie întunecată de poftă atât de josnice. Eu mi-am luat acest rol”³⁵. Asumarea benevolă a rolului de paznic al partidului poate fi interpretată în dublu sens: pe de o parte, asigurarea partidului că astfel de fapte nu se vor mai repeta, prin înlăturarea celor incomozi, iar pe de altă parte, prin consolidarea propriei poziții. Văzută din această perspectivă, încărcătura ideologică a denunțurilor se diminuează considerabil, fenomenul reducându-se la un joc al rețelelor de putere și influență din interiorul partidului.

„Conștiința de comunist” îl obligă, la 6 ianuarie 1950, pe Anton Moiescu, un alt veteran la mișcării și bun cunoscător al mecanismelor de funcționare ale clandestinității, să-l denunțe pe Alexandru Șiperco, la rândul-i membru al partidului din ilegalitate, pentru „manifestări nesănătoase”. Alexandru Șiperco criticase activitatea unor consilieri sovietici din cadrul Comitetului pentru Cultură Fizică și Sport. O neînțelegere se

³⁴ Sinteză asupra conducerii și situației existente în Institutul Central de Statistică, ANIC, fond CC al PCR, Secția Organizatorică, dosar 3/1949, f. 1–11.

³⁵ ANIC, fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar 71/1948, f. 6–9.

transformase într-un gest reprobabil prin neinformarea Secretariatului. La acestea se mai adăugau și alte „gesturi dubioase”, printre care și propunerea de a organiza programul întrecerilor sportive al țărilor din blocul comunist, fără consultarea reprezentanților sovietici. Pentru Anton Moiescu această propunere purta cu sine semnele unei „manevre titoiste”, „dușmănoase”, îndreptate împotriva Uniunii Sovietice. Pe lista gesturilor reproabile se mai adăugau și critici la adresa conducerii partidului: „Faptele de până acum sunt destul de serioase și de grave pentru ca să se ocupe de ele Partidul”³⁶. Campania de verificare a membrilor se apropia de sfârșit ceea ce a contribuit la creșterea tensiunilor din interiorul partidului. Totodată, evenimentele externe, în special organizarea procesului lui Rajk de la Budapesta și presiunile Kominformului pentru descoperirea spionilor, au alimentat starea de neliniște și nesiguranță. Într-un astfel de context denunțurile devin parte a strategiilor de supraviețuire.

Spectrele clandestinității sunt o altă sursă importantă pentru denunțuri. Un comportament neadecvat în închisoare sau colaborarea cu Siguranța sunt invocate de cei care își denunță foștii tovarăși. Ion Vințe se situa, în iunie 1952, în centrul unui denunț care venea din partea unuia dintre cei cu care împărțise celula după procesul din 1935, de la Cluj, când au fost condamnați pentru activități comuniste. Din perspectiva lui Cziment Herman, funcțiile ocupate de Vințe erau nemeritate deoarece în timpul detenției avusese un comportament neadecvat. Îi cerea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej să verifice toate informațiile „în mod bolșevic” și să acționeze în consecință prin înlăturarea lui Vințe din funcțiile pe care le ocupa³⁷.

Și devierea de dreapta a fost folosită pentru a denunța existența în rândurile partidului a unor „elemente necorespunzătoare”. Aurora Nini, funcționară la Biroul Special al Comitetului pentru Învățământul Superior, declara într-o scrisoare adresată lui Gheorghiu-Dej că procesul devierii de dreapta îi trezise conștiința și îi ridicase de pe ochi vălul semiobscurității. Era frământată de o mare problemă politică și de stat: funcția pe care o ocupa Petre Belle, director general al Treburilor Consiliului de Miniștri. Potrivit semnatarei denunțului, Petre Belle nu era cea mai nimerită persoană să ocupe o astfel de funcție. Se căsătorise cu o fiică de chiabur, avusese legături cu Pătrășcanu, fusese agent de influență al lui Teohari Georgescu și protejase o serie de „elemente dubioase”: „Părerea mea personală este că situația este destul de gravă, ținând seama de faptul că a reușit să se strecoare până la acest post și nu m-ar mira dacă constatările Organelor de Partid și de Stat ar dovedi că este un element care subminează interesele și năzuințele poporului muncitor pentru o viață mai bună”³⁸.

În atenția unui denunț intră, în 1955, și unul dintre activiștii „promițători” ai partidului, Florian Dănălache, prim-secretar al Comitetului Orășenesc București. Scrisoarea anonimă adresată lui Gheorghiu-Dej avertiza că linia partidului era „încălcată grosolan” prin instaurarea unui climat de teroare la Uzinele „23 August”. Responsabili pentru aceasta erau Florian Dănălache și directorul Constantin Putinică. Toate anchetele fuseseră anulate ca urmare a intervenției prim-secretarului de la București: „Aceste fapte le cunoaște lumea și de aceea în Dănălache nu mai are încredere mare parte din cetățenii Capitalei; cât privește Putinică îl urăște toată fabrica și-i zice toți generalul că și Dănălache este general”³⁹. Cariera lui Florian Dănălache nu a fost afectată de acest

³⁶ Idem, dosar 143/1950, f. 1–4.

³⁷ Idem, dosar 170/1952, f. 1–2.

³⁸ Idem, dosar 153/1952, f. 76–77.

³⁹ Idem, dosar 99/1957, f. 2–4. După devierea de dreapta și numirea lui Alexandru Drăghici la conducerea Ministerului de Interne, F. Dănălache este înaintat la gradul de general și numit comandant al

denunț, el fiind folosit de prim-secretar pe post de paznic ideologic al partidului (a se vedea represiunile studențești din 1956–1957, presiunea asupra intelectualilor și organizarea demascărilor din timpul înghețului ideologic din 1958).

În timp, oamenii dezvoltă un instinct al denunțului, mai ales cei care nu manifestă nicio îndoială în privința deciziilor puterii politice. O simplă discuție inofensivă poate să capete proporțiile unui complot iminent. În centrul unui denunț se află, în iunie 1958, și Anuța Toma, fostă adjunctă a Anei Pauker la Ministerul Afacerilor Externe și transferată după devierea de dreapta într-o poziție similară la Ministerul Comerțului Exterior. Autorul denunțului este un alt fost ilegalist, Nicolae Anghel, care ocupa tot o funcție de ministru adjunct în cadrul ministerului. El informează Biroul Politic că Ana Toma manifestase rezerve față de programul de redresare economică lansat prin Plenara din august 1953, susținuse poziția lui Miron Constantinescu și constituise în minister un grup fracționist. Plenara din iunie 1958, care zdrobise „grupul de degenerați politici (Doncea, Șandru și ceilalți)”, pune în discuție și activitatea Anei Toma. Nicolae Anghel acuza că Ana Toma încurajase concedierea sau pensionarea unor cadre din minister pe criterii rasiale, fiind păstrați sau promovați cei de origine evreiască, în detrimentul românilor: „În fond, nemulțumirea provenea din faptul că, având în vedere proporția mare a lucrătorilor evrei în sistemul de comerț exterior, au intrat foarte mulți dintre aceștia în cele trei categorii menționate mai sus. Astfel, numărul românilor și evreilor scoși (pensionari, pensionabili și necorespunzători) au fost în proporții aproape egale”⁴⁰. Ana Toma reproducea la o altă scară practicile pe care le instituiseră la începutul anilor '50 la Ministerul de Externe: control, suspiciune, delațiune, teamă. Nicolae Anghel atrăgea atenția conducerii partidului asupra abaterilor în muncă ale Anei Toma și cerea înlăturarea influențelor antipartinice ale grupului Constantinescu-Chișinevschi. Ambițiile Anei Toma de a ajunge ministru al Comerțului Exterior nu s-au îndeplinit. Specialistă în intrigi și uneltiri, reușește să se strecoare și să pareze diversele atacuri rezultate în urma frământărilor din interiorul partidului⁴¹. Pe de altă parte, relația de complicitate și solidaritate cu Gheorghiu-Dej îi crease suficiente avantaje astfel încât să nu cadă în dizgrație.

Nu vrem colhoz!

Colectivizarea agriculturii a produs una dintre cele mai dramatice transformări a satului românesc tradițional. Represiunea – întrebuițată pe scară largă și în cele mai variate forme ale sale, asasinat, deportări, confiscări de bunuri, arestări – a fost „cheia” transformării socialiste a agriculturii. Dacă până în 1948 intervenția statului se rezumase la controlul circulației și desfacerii produselor agricole, după această dată se introduce o nouă dimensiune, planificarea producției. Comisia de Stat a Planificării hotără ce anume să se cultive, când și pe ce suprafețe. Plenara din 3–5 martie 1949 stabilea coordonatele principale ale colectivizării: organizarea primelor structuri colectiviste (GAC, SMT, GAS) și îndoctrinarea ideologică a satelor sub titlul „intensificării luptei de clasă”.

Direcției Trupelor de Grăniceri (1952–1954). Vladimir Tismăneanu, *Arheologia terorii*, ediția a II-a, București, Editura ALLFA, 1998, p. 273–277.

⁴⁰ ANIC, fond CC al PMR, Secția Cancelarie, dosar 54/1959, f. 53–58.

⁴¹ *Diplomații români și devierea de dreapta*, ed. Florin Constantiniu, București, Editura Tritonic, 2003, p. 13–14; Vladimir Tismăneanu, *Lumea secretă a nomenclaturii. Amintiri, dezvăluiri, portrete*, București, Editura Humanitas, 2012, p. 196–197. Un portret edificator la Egon Balaș, fost director al Direcției Economice din Ministerul Afacerilor Externe, *Voința de libertate. O călătorie primejdioasă prin fascism și comunism*, București, Editura Fundației Culturale Române, 2001, p. 224–225.

Presiunea exercitată de partid a creat numeroase situații conflictuale. Impozitul agricol, cotele obligatorii, achizițiile au determinat un puternic recul al strategiei de masă a partidului⁴². Pierderea proprietăților și proletarizarea țăranilor a dus, pe de o parte, la o sărăcire accentuată a unei categorii însemnate a populației, iar pe de altă parte, a încurajat procesul de emigrație către marile orașe, prin absorbirea în activitățile industriale a unei mari mase de muncitori necalificați.

Lupta împotriva chiaburilor devine una dintre obsesiile politicii partidului. Chivu Stoica îi transmitea, la 22 ianuarie 1949, lui Iosif Chișinevschi vești bune de pe frontul socialist de la sate. Într-una dintre vizitele organizate într-o serie de comune din județul Constanța constata cu bucurie că nu mai fusese întâmpinat de chiaburi, culaci și cârciumari. Dar cu toate acestea simțise „răceala mijlocașului” care refuza să-și cedeze pământul pentru asociațiile colectiviste. Ceea ce semnala Chivu Stoica erau însă consecințele politicii haotice la sate: încadrările greșite, de unde și abuzurile privind impunerea obligațiilor către stat: „E un pericol serios, acela de a băga în aceeași oală chiaburul cu mijlocașul. (...) Cadrele noastre de jos, tovarășe Ioșca, nu fac deosebire între clătinările vremelnice ale mijlocașului și chiaburul care ne este un dușman organic. Cadrele noastre de jos vorbesc foarte, foarte puțin de mijlocaș și numai atunci când e de calificat ca culac”⁴³. Chivu Stoica era optimist în privința succesului pe care partidul îl avea la sate, mai ales în rândurile categoriilor sărace și foarte sărace. Importantă nu era atragerea acestora, lipsite de capital economic, ci al celorlalte, mai înstărite, care nu voiau să-și cedeze bunurile în întovărașiri sau gospodării agricole.

Sistemul cotelor obligatorii (impozitarea în natură a producției agricole) a fost una dintre sursele abuzurilor partidului în lumea rurală: nu au fost afectați numai cei înstăriți, ci mai ales țăranii săraci, care au fost puși în imposibilitate să atingă pragul cotelor aberante stabilite de partid. Cantitățile impuse la colectare depășeau producțiile obținute și îi obligau pe țărani să cumpere produsele pentru a scăpa de arestări sau de noi impozitări. „Dăm cu drag la colectare!” este una dintre lozincile preferate ale regimului, dar care ascunde o întreagă campanie de abuzuri și măsuri arbitrate. Hristache Hobnicu, țăran sărac, tată a 12 copii, originar din Deleni raionul Huși, semnala conducerea partidului că după ce își predase cotele impuse pentru grâu, orz și ovăz nu-i mai rămăsese nimic pentru hrana familiei sale. Mai mult, era obligat să predea o cotă de 900 kg și pentru porumb, în condițiile în care întreaga producție se ridica la 400 kg. Hristache Hobnicu cerea înlăturarea acestui abuz și instaurarea dreptății sociale, invocată de partid în campaniile propagandistice. Încadrările greșite în categorii superioare (chiaburi, mijlocași) sunt o sursă continuă de plângeri care vin către partid din toate zonele țării. Gheorghe Neacșu, din comuna Hoghiz, regiunea Stalin (Brașov), se afla într-o situație fericită. Inițial fusese încadrat la categoria chiaburilor, dar în urma plângerii adresată direct lui Gheorghiu-Dej, statutul îi fusese schimbat. Trimiterea unei comisii de anchetă, precum și intervenția liderului partidului au avut asupra lui Gheorghe Neacșu un efect revelator. Partidul lupta într-adevăr pentru justiție socială și avea nevoie de toate forțele pentru instaurarea acesteia. În urma reîncadrării, Gheorghe Neacșu este cuprins de entuziasm și dorește să înființeze, alături de ceilalți săteni, o

⁴² Dintre studiile referitoare la problematica fenomenului de colectivizare a agriculturii, amintim cele două volume de documente *Colectivizarea agriculturii din România*, vol. I, *Represiunea. 1949–1953* și vol. II, *Dimensiunea politică. 1953–1956*, ed. Dan Cătănuș și Octavian Roske, București, INST, 2004–2005; de asemenea și capitolul consacrat colectivizării la Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, Iași, Polirom, 2002, p. 78–98.

⁴³ ANIC, fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar 141/1949, f. 24–26.

gospodărie colectivă. Raia Vidrașcu consemna la sfârșitul scrisorii că prezența delegațiilor oficiale crease o „impresie deosebită și printre alți țărani”⁴⁴.

În cele mai multe cazuri, scrisorile țăranilor adresate autorităților sunt colective, semnate de sate întregi sau de cei desemnați de comunități să comunice cu puterea. Locuitorii din Padea, raion Segarcea, regiunea Craiova adresau o scrisoare lui Petru Groza prin care mulțumeau „celui mai mare român al RPR” pentru decizia de diminuare a cotelor agricole. Seceta scăzuse considerabil producția agricolă, ceea ce făcea imposibilă îndeplinirea indicilor stabiliți pentru fiecare gospodărie. Cei din satul Padea cereau includerea lor în categoria zonelor defavorizate. Scrisoarea este una dintre multiplele dovezi ale abuzurilor și presiunilor pe care partidul le-a exercitat asupra satelor: „Vindem vitele, lucrurile din casă, de îmbrăcăminte, rămânând goi, ca să ne luăm hrană. O să murim cu copiii cu tot de foame cu zecile de mii. La noi acasă vin zilnic comisii de colectori și de percepatori financiari și ne ia tot ce avem în casă, bucate cumpărate pentru hrană. Ne prind păsările de prin curte”⁴⁵.

Într-o situație asemănătoare se aflau și țăranii din comuna Flămânda, regiunea Craiova, care solicitau scutirea de cote. Seceta afectase întreg sudul țării și compromisese recolta de cereale. Și ei semnalau abuzuri ale autorităților locale și cereau trimiterea unor comisii de anchetă. Spectrul foametei începea să se întindă peste o Românie care se voia colectivizată și bogată în produse agricole. Un element important care a influențat cursul colectivizării a fost lupta pentru putere în PMR. Gheorghiu-Dej a speculat „erorile” Anei Pauker (care a alternat represiunea cu stoparea bruscă a procesului) și a obținut un dublu avantaj: strategic, prin înlăturarea principalei concurente și politic, prin propunerea unei soluții intermediare – întovărășirile de tip TOZ⁴⁶. Noul val de abuzuri și violențe erau urmarea reluării forțate și pe scară largă a procesului de colectivizare după înlăturarea Anei Pauker⁴⁷. „Lupta neîmpăcată împotriva chiaburilor”, după cum o numise Gheorghiu-Dej, intra într-o nouă fază.

Reculului din 1951, când procesul fusese aproape oprit, i-a urmat ofensiva din a doua parte a anului 1952. Gheorghiu-Dej informa Consiliul de Miniștri asupra intensificării ritmului de creștere a gospodăriilor colective, inițiativa fiind trasată direct comitetelor locale. Întrecerea socialistă era lansată și în planul colectivizării agriculturii, prin înființarea unui număr cât mai mare de gospodării colective. Cresc abuzurile autorităților locale în paralel cu numărul plângerilor care vin din partea țăranilor: este confiscat inventarul agricol, se fac comasări abuzive, sunt amenințați cu măsuri administrative (amenzi, închisoare, Canal, deportare în Bărăgan). Procesele demonstrative și deportările sunt folosite ca metode de convingere și aducere sub ascultare a satelor care refuză să fie colectivizate⁴⁸. Crește numărul celor deportați, iar lupta „împotriva reacțiunii” repurtează noi victorii pe măsură ce situația țăranimii se înrăutățește.

Colectivizarea forțată a beneficiat de implicarea masivă a miliției, securității și justiției. Nu sunt rare cazurile când satele se răscoală, blochează intrările în sate, iar activiștii partidului sunt reținuți și bătuți. Amenințările cu deportarea sau arestarea sunt practici curente reclamate de cei care se văd prinși între declarațiile oficiale ale liberului

⁴⁴ Idem, dosar 140/1952, f. 31–32.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 19, 21–22.

⁴⁶ Acronimul rusesc pentru Asociațiile de cultivare în comun a pământului.

⁴⁷ Robert Levy, *op. cit.*, p. 92–93; *Colectivizarea agriculturii în România. Dimensiunea politică*, vol. I, 1949–1953, ed. Dan Cătănuș și Octavian Roske, București, INST, 2000.

⁴⁸ *Colectivizarea agriculturii*, vol. I, p. 54–55. Valul deportărilor a atins un maxim, în iunie 1951, când au fost deportate 10.099 de familii cu 43.899 de persoane din zona frontierei de vest.

consimțământ și ofensiva autorităților locale. Locuitorii din Florești, raionul Baia de Aramă i se plâneau lui Gheorghe Gheorghiu-Dej că fuseseră forțați să intre în GAC fiind amenințați cu „miliția și Bărăganul”: „Oamenii plâng pe toate drumurile și spun și comunelor vecine care merg, spun că le-au luat totul și acum au rămas cu ochii în mărăcini”⁴⁹. Din datele statistice rezultă că anii de vârf pentru înființarea de GAC-uri au fost 1950 și 1952.

Colectivizarea provoacă adeseori și discordii familiale. Marin Leoveanu, originar din comuna Catane Nou, raionul Băilești, semnala că fusese obligat sub amenințări („că mă leagă și mă trimite la canal”) să se înscrie în GAC. În cererea de înscriere trecuse și pământul soției, care însă a refuzat să-și cedeze partea și a părăsit, în semn de protest, domiciliul conjugal: „(...) Soția mea a fugit de acasă spunând că ea nu merge și nu-și dă pământul la gospodărie. Văzând tovarășii că ea nu vrea să vie și să-și dea pământul au venit s-o lămurească, zicându-i că dacă nu vrea să meargă în gospodărie tov. Burnea Marin i-a zis că-i dă otravă, iar tov. președinte al Sfătului mi-a zis s-o las că sunt femeii destule și pe ea o trimite la Tito”⁵⁰. Marin Leoveanu este strivit de violența autorităților locale, care îi distrug atât gospodăria, cât și viața de familie. Nu poate să lupte de unul singur și îi cere ajutorul lui Gheorghiu-Dej pentru îndreptarea situației sale: „Tovarășe Secretar General, vă aduc la cunoștință că de când gospodăria s-a inaugurat și până astăzi eu trai bun cu soția nu mai am. Nu mai sunt spălat, mâncat și îngrijit la vârsta de 58 de ani să fii despărțit de soție”.

Analiza abuzurilor a stat și în atenția ședințelor Biroului Organizatoric, din octombrie 1952, când li s-a cerut activiștilor să respecte liberul consimțământ în constituirea GAC-urilor sau TOZ-urilor. Închisorile deveniseră neîncăpătoare, iar valul represiunii scăpase pe alocuri de sub control. Gheorghiu-Dej a cerut revizuirea pedepselor și eliberarea celor care își luau angajamentul că aveau să respecte planul de colectări. Eliberările trebuiau să fie înțelese ca acte de clemență, ca o „măsură de mărinimie luată de guvern”⁵¹. În realitate, scăderea violențelor aveau la bază atât motivații politice (campania electorală pentru noi alegeri în MAN și înlăturarea posibilității unor mișcări de masă împotriva regimului), cât și economic, cotele fiind strânse la un nivel multumitor. În 1954, Raia Vidrașcu amintea că la Cancelaria Secretariatului soseau zilnic sute de scrisori și zeci de delegații de țărani care acuzau măsurile abuzive luate împotriva lor pentru a-i forța să intre în gospodăriile agricole colective⁵².

Evenimentele care au urmat morții lui Stalin și reevaluarea politicii economice au însemnat și o diminuare a presiunii asupra satelor. Pentru a evita eventuale revolte ale populației, regimul a fost preocupat, în urma directivelor sovietice, să crească producția agricolă și să iasă din criza alimentară. Ritmul colectivizării a fost încetinit, cu efecte nedorite pentru regim: cresc cererile de ieșire din gospodăriile înființate cu atât de mult efort și energie. Reluarea procesului era hotărâtă în decembrie 1955, fiind declarat unul dintre obiectivele economice ale celui de-al doilea Congres al PMR. Țăranii nu sunt însă convingși de propaganda partidului și rămân rezervați față de perspectivele vieții în „colectivă”. Situație recunoscută și de Iosif Banc, la Plenara, din iulie 1956, care afirma că nu reușise să găsească „formele și metodele” cu care să atragă țăranii mijlocași în GAC-uri⁵³.

⁴⁹ ANIC, fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar 140/1952, f. 29.

⁵⁰ *Ibidem*, f. 27–28.

⁵¹ Textul stenogramei ședinței Biroului Politic convocată pentru a pune în ordine situația închisorilor și lagărelor în *Colectivizarea agriculturii în România*, vol. I, p. 310–322.

⁵² ANIC, fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar 167/1954, f. 2–20.

⁵³ *Colectivizarea agriculturii în România*, vol. II, p. 21.

Lumea satelor este aruncată într-o nouă fază a războiului colectivizării. Strategii de „convingere” rămân neschimbate: arestări, violențe, înăbușirea revoltelor prin trimiterea trupelor de Securitate. Fondurile arhivistice consultate de noi nu mai păstrează scrisorile adresate de țărani conducerii partidului. Existența lor, dar mai ales numărul mare în care au fost trimise, este reflectată în rapoartele generale referitoare la scrisorile către putere. Capitolul colectivizării ocupă un loc aparte în cadrul acestor documente, evidențiindu-se varietatea mijloacelor represive. Colectiviștii fericiți rămân o ficțiune a aparatului de propagandă.

Partidul devine unica instanță politică și morală a noii societăți care se construiește din 1948. Fiecare aspect al vieții publice și particulare este ordonat de ideologia oficială. Naționalizare, industrializare, colectivizare, planificare și, nu în ultimul rând, teroare, sunt fundamentele marelui proiect. Societatea reacționează individual și colectiv la acest asalt. Oamenii încep să scrie și să ceară audiențe. Se adresează liderilor, semnalează abuzurile, cer explicații, contestă măsurile politice, administrative și economice, amenință cu revolte și răscoale, unii chiar trec la fapte. „Cei de jos” ies din inerție și expectativă și vor să-și facă auzite vocile. Unii dintre ei cred că trimiterea scrisorilor este o practică democratică ce îi aduce mai aproape de puterea căreia i se adresează. O adevărată polifonie pe care partidul decide să o utilizeze în folos propriu.

Și în cazul românesc pot fi identificate cele două mari categorii de petenți, care se regăsesc în societatea sovietică a anilor '30: petiționarii, individualizați atât prin conținutul scrisorilor, cât mai ales prin maniera de raportare la puterea al cărei ajutor îl solicită⁵⁴. Soții abandonate de membrii partidului ajunși în funcții înalte, muncitori concediați abuziv, țărani striviți de povara cotelor și a întovărășirilor agricole, rude ale deținuților politici arestați pentru motive mai mult sau mai puțin cunoscute etc. Autorii acestor scrisori sunt convinși că numai intervenția liderilor partidului poate îndrepta situațiile dezastruoase în care se află. Rămâne deschisă întrebarea dacă o astfel de percepție este parte a procesului de legitimare a puterii politice sau poate fi interpretată ca simplă raportare la puterea aflată în exercițiu. Folosirea limbajului puterii nu este neapărat o dovadă a identificării cu regimul.

Cea de-a doua categorie a cetățenilor se remarcă prin înregimentarea ideologică explicită și prin poziția specială pe care le-o conferă acest statut. Cetățeanul democrat-popular este conformist, respectă disciplina și se așteaptă să fie recompensat pentru faptele sale oricât de neînsemnate. Dacă acest lucru nu se întâmplă, decide să se adreseze puterii. Este un demers riscant, deoarece rezultatul poate fi o anchetă care să conducă la sancțiuni, excluderi sau în cele mai grave situații la arestare. Cercetarea amănunțită a trecutului va scoate întotdeauna la iveală situații în care se va proba existența unor atitudini antipartinice, dușmănoase etc.

Scrisorile către putere dezvăluie reacțiile pe care societatea le are față de deciziile arbitrare ale partidului. Este fără îndoială o relație inegală, pentru că nu putem vorbi despre un dialog real purtat între parteneri aflați pe poziții egale. Reacțiile populației nu conduc la o modificare substanțială a strategiilor puterii sau la renunțarea unor obiective aflate pe agenda partidului, ci contribuie la ordonarea ritmurilor de reconfigurare a identității politice a societății.

---

⁵⁴ Concluzii la Sheila Fitzpatrick, *Supplicants and Citizens...*, p. 78–105.

SMALL AND WRETCHED MEN. LETTERS TO POWER. 1948–1964
(Summary)

Keywords: Romanian communism, denunciations, repression, letters to power.

The communist party's particular interest in the letters it received from ordinary people can be explained from at least two perspectives: on the one hand, the communist power orchestrated a presumed dialogue with society, and on the other hand it revealed the capacity of the people to adapt to the new norms and codes imposed by the regime. Aside from mentions in the official paper, "Scântea", or the resolutions written by officials on the letters, as well as the annual reports relating to the number and the topics of those letters, the real perspective of the authorities on all these documents is difficult to recreate. Official documents keep details about the general effort to respond to the complaints of the ordinary people. The letters to power are a direct proof of the interactions between the leaders and the led. They are especially valuable sources for understanding how the society functioned and adapted the rigours of political power. They allow us, on the one hand, to identify the reactions of society (revolt, approval, dissimulation), and, on the other hand, indicate the way in which the power reconfigured the political agenda according to the signals it received from below.

ALEXANDRA TOADER*

BIOGRAFIILE LUI GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ, ÎN TRE POPULARIZAREA DE PRIMĂ INSTANȚĂ ȘI CONSTRUCȚIA UNUI CULT AL PERSONALITĂȚII

Despre rolul biografiilor oficiale în legitimarea puterii liderilor comuniști s-a scris mult. Nu există conducător comunist care să nu fi beneficiat de privilegiul publicării unor astfel de lucrări, una dintre cele mai tipice manifestări a cultului personalității lor. La puțin timp după instaurarea regimului comunist în țările din Europa de Est, „goana după popularizarea” liderilor acestor state s-a concretizat, în plan propagandistic, în producția succesivă de texte care îi aveau în prim-plan. Apărute în ziare sub forma unor schițe publicate în anumite zile cu valoare de simbol sau sub forma unor broșuri care prezentau viața și activitatea acestora, biografiile oficiale s-au numărat printre primele forme de manifestare a cultului liderilor Partidului-Stat. Aceasta este, de altfel, și premisa de la care pornește studiul de față, la care se adaugă ideea că biografia oficială a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, exponentul Partidului Muncitoresc Român timp de două decenii, nu s-a sustras acestei logici. În consecință, evaluând producțiile biografice ce i-au avut în centru pe exponenții PMR, mi-am propus să identific momentul în care centrul de greutate al acestor scrieri s-a mutat, de la necesitatea popularizării liderilor comuniști români la intenția conturării unui cult al personalității anumitor personaje emblematice ale partidului, în special Gheorghe Gheorghiu-Dej. Pe această cale, i-am reperat și pe ceilalți lideri marcant ai partidului care au beneficiat de pe urma publicării unor astfel de texte (Ana Pauker, Vasile Luca, Petru Groza), încercând să înțeleg diferența între modul în care a fost concepută biografia lor și cea a lui Gheorghiu-Dej.

Nu am analizat doar broșurile editate în epocă. Am ținut cont de faptul că respectivele texte au avut la bază schițele biografice apărute în presa anilor 1944–1947, întrucât aceste articole de fond au contribuit în mare măsură la perfecționarea discursului utilizat de propagandiștii Partidului în vederea „canonizării” unei biografii oficiale a secretarului general. În abordarea temei, de mare ajutor mi-au fost stenogramele ședințelor Biroului Politic, întruniri cu prilejul cărora s-a ridicat deschis problema redactării unor astfel de biografii. Modul în care ele au fost gestionate probează rolul important deținut de scrierile biografice în spațiul românesc, atât în vederea popularizării liderilor politici ai vremii, cât și în amplificarea lor imagistică. Pentru că, așa cum vom vedea, odată un lider al partidului eliminat de pe scena politică, dispăreau, împreună cu el, și referințele biografice ce-l însoțiseră până la momentul respectiv. Totodată, multe dintre vechile informații cu privire la persoana sa erau readaptate la noile adevăruri impuse de Partid.

---

* Doctor, Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

Sursele bibliografice de care m-am folosit se axează, în mare măsură, pe documente de arhivă aflate în posesia Arhivelor Naționale Istorice Centrale, din Colecțiile Gheorghe Gheorghiu-Dej și Consiliul de Miniștri, la fel ca și din fondul CC al PCR Secțiile Cancelarie, Propagandă și Agitație, Organizatorică și Gospodăria de Partid. Am utilizat, în același timp, și documente aflate în subordinea Ministerului Afacerilor Externe, din Cutia Germania. Aceste surse mi-au permis surprinderea unor aspecte din biografia lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, până acum neabordate. În același timp, diversele articole publicate în ziare, precum „Scânteia”, „Contemporanul”, „România Liberă”, „Universul”, conferă o imagine articulată a subiectului cercetat.

Potrivit unui studiu britanic recent, biografia este una din cele mai populare categorii de lucrări¹. Acest gen de literatură s-a scris încă din Antichitate, îmbrăcând de-a lungul timpului diferite forme: de la portretul-schiță al unor personaje emblematice, cum ar fi sfinții perioadei medievale², până la evaluarea – prin diferite metode interdisciplinare – trăsăturilor de caracter și a acțiunilor care le-au consacrat în istorie. În Occident, s-au redactat o serie de studii în legătură cu modul în care s-a scris, se scrie și cum ar trebui concepută o lucrare cu un caracter biografic. Numitorul comun la care autorii au ajuns este acela că în momentul conceperii unui astfel de text s-au spus „lucruri bune despre oameni buni” și „lucruri rele despre oameni slabi”, didacticismul rămânând principala trăsătură a acestor opere³. Potrivit aceluiași studiu, „noua eră” în redactarea biografiilor își are începutul după Primul Război Mondial, în momentul în care s-a renunțat la aspectul panegiric, scriitorii proclamându-se împotriva intenției moralizatoare a vechilor biografi⁴.

Interesant este că, în timp ce în țările cu o democrație în plină dezvoltare s-a renunțat definitiv la vechea manieră de reconstituire a vieții diferitelor personaje, în Uniunea Sovietică, la fel ca și în țările cu regim comunist instaurat după cel de-al Doilea Război Mondial, s-a revenit la vechea intenție moralizatoare, aspect care a dominat conceperea acestui tip de lucrări. Și în timp ce biografiile altor persoane erau alcătuite și publicate de obicei după decesul celui „evaluat”, în perioada comunistă au prevalat lucrările tipărite cât timp eroul se afla încă în viață, ba chiar la începutul carierei acestuia. În istoriografia dedicată problematicii s-a vehiculat ideea că singura excepție ar fi constituit-o Lenin, însă acum se știe că biografia consistente ale liderului bolșevic au apărut în spațiul sovietic încă din 1918⁵. Acestea au fost traduse și tipărite în România, eu exemplificând cu lucrarea lui Grigori Zinoviev, operă consacrată vieții și activității mentorului său. Într-adevăr, acest text, printre primele biografii complete care îl au în centru pe Lenin, vehiculează ideea, reluată și în celelalte lucrări ce i-au fost dedicate, că liderul bolșevic nu ar fi fost de acord cu publicarea unui text care să îl aibă ca personaj central. După cum specifică autorul în primele rânduri ale broșurii de 45 de pagini, „nu rămâne decât să cer iertare tovarășului Lenin pentru că mi-am permis să dau publicității

¹ Mary Jo Nye, *Scientific Biography: History of Science by Another Means?*, în „Isis”, vol. 97, nr. 2, iun. 2006, p. 322.

² Pentru rolul hagiografiilor în perioada medievală, vezi Nigel Hamilton, *Biography. A Brief History*, Cambridge, Massachusetts, London, England, Harvard University Press, 2007, p. 52.

³ Robert Partin, *Biography as an Instrument of Moral Instruction*, în „American Quarterly”, vol. 8, nr. 4, 1956, p. 303.

⁴ *Ibidem*.

⁵ Prima biografie oficială a liderului bolșevic a fost publicată cu ocazia celei de-a cincizecea zi de naștere a lui Lenin. Biografia sa a fost redactată de către V. I. Nevski, personaj care avea să devină un important istoric al partidului (Nina Tumarkin, *Lenin Lives! The Lenin Cult in Soviet Russia*, enlarged edition, Cambridge, Massachusetts, and London, England, Harvard University Press, 1997, p. 101).

oarecari lucruri, pe care el cu siguranță ar fi preferat să le lase necunoscute marelui public”⁶. Gr. Zinoviev își motiva demersul prin faptul că „clasa muncitoare trebuie să cunoască biografia conducătorului său recunoscut”⁷. Resorturile editării respectivei lucrări rezidau, așadar, în necesitatea popularizării lui Lenin.

Imediat după 23 august 1944, la Editura Partidului Comunist Român au apărut o serie de broșuri despre liderii marcanți ai mișcării comuniste românești din perioada interbelică, ca parte a colecției *Conducători ai clasei muncitoare*. Activitatea unor personaje ca Ilie Pintilie⁸, Vasile Roaită⁹, Gheorghe Bujor¹⁰ ș.a. și-a găsit reprezentarea în paginile unor scurte biografii, redactate în spectrul îngust al construcției discursive comuniste. În respectivele texte erau prezentate diferite aspecte-clișeu cu privire la viața grea prin care aceștia au trecut, setea lor de învățatură, inițierea în cadrul mișcării revoluționare, formarea ca „revoluționari de profesie” și prezentarea morții lor eroice. Paralel cu aceste publicații, în ziarele de epocă au început să apară articole redactate sub forma unor scurte biografii. Scopul publicării lor va deveni clar puțin mai târziu, când persoana lui Gheorghiu-Dej va fi asociată fie cu numele vechilor ilegaliști¹¹, fie cu evenimente la care aceștia din urmă au participat și și-au aflat martiriul¹². Emblematică în acest sens este lucrarea *Eroi și martiri ai clasei muncitoare*, editată de Federația Națională a Foștilor Deținuți și Internați Politici Antifasciști în anul 1949, broșură care descria în termenii cei mai elogioși activitatea în cadrul mișcării revoluționare a lui Ștefan Gheorghiu, Ilie Pintilie, Bela Breiner, Gheorghe Crosneff, Haia Lifschitz și Jozsa Bela¹³. De asemenea, faptele acestora și mai ales martiriul lor au devenit subiect pentru numeroase poeme și eseuri redactate în perioadă.

În vederea cercetării aspectelor ce țin de biografia oficială a lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, nu am investigat doar broșurile biografice ce au fost publicate în epocă. Am ținut cont de faptul că aceste lucrări hagiografice au avut la bază textele cu un

⁶ G. Zinoviev, *N. Lenin (Vladimir Ilici Ulianov). Viața și activitatea sa*, București, Tip. Brănișteanu, 1920, p. 2.

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ilie Pintilie, erou al clasei muncitoare. 1903–1940*, București, Ministerul Învățământului și Culturii, Direcția generală a Așezămintelor culturale, ESIP, 1958.

⁹ Savin Bratu, *Vasile Roaită*, București, Editura Tineretului, 1949. Lucrarea a fost retipărită în anii ce au urmat, în 1950 și 1951 (*ibidem*, ediția a 2-a, ediția a 3-a), *Vasile Roaită, eroul de la Grivița din Februarie 1933*, București, Uniunea Sindicatelor Unite ale Salariaților CFR, 1947. Dintre toți ilegaliștii, figura lui Vasile Roaită a fost popularizată cel mai mult în timpul regimului Gheorghiu-Dej. S-au scris atât poeme ce-i evocau imaginea și faptele de curaj (Alexandru Șahighian, *Sirena lui Vasile Roaită*, Dumitru Vasilescu-Liman, *În oricare sirenă e un Roaită*, în *Poeme despre Grivița roșie*, București, Editura pentru Literatură și Artă a Uniunii Scriitorilor din RPR, 1950), cât și scurte biografii ce îl aveau ca erou.

¹⁰ Membru al mișcării socialiste din România, a fost arestat în anul 1920 și condamnat la muncă silnică pe viață. A fost eliberat în 1934 și arestat din nou trei ani mai târziu. Va sta închis până în august 1944, după care va ocupa funcții de rang secund la nivel de partid. A decedat în anul 1964.

¹¹ De cele mai multe ori, în presă s-au publicat articole care subliniau strânsa legătură dintre Gheorghiu-Dej și Ilie Pintilie, la începutul anilor '30. Ilie Pintilie era prezentat ca „având prilejul” de a-l cunoaște pe Gheorghiu-Dej în anul 1932, când viitorul lider al partidului a ajuns la Iași, unde a ținut o cuvântare. Potrivit relatărilor epocii, muncitorii prezenți au format un cerc „în jurul celor doi conducători”, ascultându-le cu atenție discursul (*Neuitatul Ilie Pintilie*, în „Scânteia”, anul XX, nr. 2017, 16 aprilie 1951, p. 3).

¹² În manualul de *Istorie a RPR*, sub redacția lui Mihail Roller, în capitolul *Marea luptă a ceferiștilor și petroliștilor din ianuarie–februarie 1933* se afirma că „începutul acțiunii de organizare a viitoarelor lupte se desfășura în cadrul muncitorimii ceferiste, în fruntea căreia au stat Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ilie Pintilie, Chivu Stoica ș.a.” (M. Roller, *Istoria RPR. Manual pentru învățământul mediu*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1952, p. 596–597).

¹³ *Eroi și martiri ai clasei muncitoare*, București, Federația Națională a Foștilor Deținuți și Internați Politici Antifasciști, 1949.

caracter biografic apărute în presa vremii în perioada 1944–1947. Sunt articole care au contribuit într-o măsură considerabilă la perfecționarea discursului utilizat de propagandistii Partidului în vederea creării ulterioare a unei biografii oficiale a secretarului general. Din septembrie 1944, când ziarul „Scânteia” a redevenit legal, informația publică a mers în direcția individualizării conducătorilor comuniști români. De altfel, activitatea lor din ilegalitate era puțin cunoscută populației, poate doar din anumite ziare de centru-stânga din perioada interbelică, ca „Adevărul”, „Dimineața” sau „Facla”. Obscuritatea liderilor comuniști români trebuia, așadar, depășită, iar presa scrisă a reprezentat principalul instrument prin care personalitatea celor mai importanți conducători comuniști a fost dezvăluită. Maniera dispunerii articolelor în ziar, până în anul 1948, la fel ca și conținutul acestora, denotă efortul asiduu al propagandei comuniste atât în vederea promovării noii ideologii, cât și în privința legitimării celor ce reprezentau puterea unui partid totalitar. Totuși, până în 1947, nu se poate aduce în discuție un cult al personalității lui Gheorghiu-Dej, care să fi fost dezvoltat prin intermediul schițelor biografice din presă, ci doar individualizarea sa în raport cu alți membri ai partidului.

Cert este că viețile liderilor comuniști – întrucât aceștia își petrecuseră o mare parte din viață în ilegalitate – nu erau cunoscute populației. Era necesară, drept urmare, acomodarea, familiarizarea maselor cu noii stăpâni ai țării. Așadar, cu ocazia diferitelor momente (un simplu discurs al unui lider marcant, sărbătorirea unui eveniment simbolic, cu prilejul alegerilor pentru Marea Adunare Națională) erau menționate, în scurte articole de fond, detalii din activitatea revoluționară a acestora. Nu numai Gheorghiu-Dej a beneficiat de astfel de descrieri, ci și alți membri ai partidului, ca Ana Pauker, Miron Constantinescu, Constantin Pârvulescu, Emil Bodnăraș, Gheorghe Vasilichi ș.a., putându-se aduce în discuție o anume paritate, din punctul de vedere al modului în care imaginea lor a fost propagată. Detaliile privitoare la secretarul general nu erau cu mult mai spectaculoase din punct de vedere biografic față amănuntele despre ceilalți membri ai Partidului, iar acest fapt este confirmat și de anumite date arhivistice. Procedul s-a extins în privința tuturor membrilor importanți ai partidului până în anul 1952, reamintindu-se mereu, cu diferite ocazii, actele lor de bravură din perioada interbelică. Dacă despre Ana Pauker și Gheorghiu-Dej aceste schițe au fost publicate încă din 1945, despre ceilalți membri ai partidului au apărut referințe detaliate în presă ceva mai târziu: în cazul lui Vasile Luca, în anul 1946¹⁴, iar în cel al lui Teohari Georgescu, în 1947. Dacă în cazul grupului moscovit procedul a stagnat din 1948, despre Gheorghiu-Dej au fost publicate din ce în ce mai multe astfel de referințe. Ele făceau trimitere nu doar la trecutul său ilegalist, ci și la succesele obținute odată cu venirea la putere, reușite care îi erau atribuite în exclusivitate.

Așadar, scopul imediat al publicării biografiilor a fost dat de imperativul popularizării figurii liderilor comuniști români. Problema popularizării, a redactării biografiei acestora, s-a ridicat în cadrul diferitor conferințe ale partidului încă de la începutul anului 1945. La Conferința de propagandă a PCR pe țară, desfășurată pe data de 29 ianuarie 1945, se propunea publicarea unor culegeri despre „eroii luptelor noastre, cei căzuți și cei în viață”, precum și „procesele mai importante ale tovarășilor noștri”¹⁵. Dovadă a funcției de popularizare a acestor broșuri, majoritatea propunerilor cu privire la editarea biografiilor conducătorilor comuniști au venit în momente esențiale pentru

¹⁴ *Tovarășul Vasile Luca ne cheamă la luptă pentru o Patrie română puternică și independentă, mamă bună a tuturor fiilor ei*, în „Scânteia”, nr. 563, 3 iulie 1946, p. 1.

¹⁵ ANIC, fond CC al PCR-Cancelarie, dosar nr. 4/1945, f. 82.

mișcarea comunistă din România de după 23 august 1944, cum ar fi alegerile electorale. În octombrie 1946, la ședința plenară a CC al PCR, Iosif Chișinevschi propunea ca în preajma alegerilor să se prezinte pe larg, prin intermediul a scurte date biografice, personalitatea deținătorilor puterii. Scopul acestor măsuri rezida în necesitatea de a se sugera populației „încrederea pe care trebuie să o aibe față de acești oameni, trecutul, prezentul lor, lupta din trecut și prezent”. De asemenea, pentru cele mai importante figuri ale partidului, Iosif Chișinevschi propunea și editarea de scurte biografii, sub formă de broșuri¹⁶.

În pofida acestor măsuri adoptate destul de devreme, Leonte Răutu își amintea în 1948 că, întrebând un membru al partidului cine erau conducătorii de atunci, membrii din Comitetul Central, respectiva persoană știa numai de numele lui Gheorghe Vasilichi¹⁷. Așadar, cel puțin până la începutul anului 1948, scopul scrierilor cu un caracter biografic era, înainte de toate, consacrarea figurilor centrale ale vieții politice. În *Proiectul de organizare a propagandei pentru alegerea Marii Adunări Naționale* se cerea „popularizarea figurilor candidaților folosind pe lângă mijloacele obișnuite și momente însemnate din viața unora”¹⁸. După cum se specifica în respectivul proiect, urmau să se publice în acest scop, pe lângă lozinci și tablouri, și biografia candidaților principali¹⁹. Cu toate acestea, până în anul 1948, mitizarea principalilor militanți ai Partidului prin intermediul schițelor biografice nu a avut efectul scontat. În ședința de instructaj a Secției Centrale a Educației Politice a Comitetului Central al PMR din data de 22 martie 1948, Mihail Florescu, aducând în discuție situația din cadrul regionalei Dunărea de Jos afirma, îngrijorat, că „sunt tovarăși care nu știu cine sunt toții noștri din guvern, din ministere, din parlament etc.”²⁰. La aceeași întrunire, Leonte Răutu a mai adus în discuție un caz când, la o adunare ce avusese loc nu de mult, majoritatea celor prezenți nu auziseră de Ana Pauker²¹. Această situație defindește și dovedește, în opinia mea, necesitatea realizării unor biografii ale liderilor marcanți ai partidului, din simplul motiv că nu erau cunoscuți populației. Așadar, din martie 1948, Leonte Răutu venea cu propunerea editării unor mici broșuri despre viața conducătorilor partidului, „ca să fie cunoscuți de toată lumea”²². Prima broșură despre Gheorghiu-Dej apăruse însă cu un an înainte, când Editura Partidului Comunist Român publica *Scurta biografie* a liderului român, o lucrare de 32 de pagini²³. În anul următor, a apărut cea de-a doua ediție a lucrării, în format de 31 de pagini, și o alta, de 40 de pagini²⁴, ediții care nu se deosebeau cu nimic de prima variantă în afară de calitatea materialului pe care au fost tipărite. O explicație a reeditării broșurii în etape succesive constă în necesitatea redactării unui număr cât mai generos de lucrări, pentru ca Gheorghiu-Dej să fie făcut cunoscut unei părți cât mai largi din populație.

Având în vedere tiparul clasic după care au fost concepute aceste biografii, ne-am fi așteptat să întâlnim în fondurile arhivistice un document în care să se specifice pașii ce trebuiau urmăriți în vederea întocmirii unui astfel de proiect. Nu am găsit însă nimic,

¹⁶ Idem, dosar nr. 51/1946, f. 27.

¹⁷ Idem, dosar nr. 12/1948, f. 15.

¹⁸ Idem, fond CC al PCR-Propagandă și Agitație, dosar nr. 38/1948, f. 6.

¹⁹ *Ibidem*, f. 7.

²⁰ Idem, fond CC al PCR-Cancelarie, dosar nr. 12/1948, f. 8.

²¹ *Ibidem*, f. 15.

²² *Ibidem*.

²³ *Gheorghe Gheorghiu-Dej. Scurtă biografie*, ediția I, București, Editura Partidului Comunist Român, 1947.

²⁴ *Gheorghe Gheorghiu-Dej. Scurtă biografie*, ediția a II-a, București, Editura Partidului Comunist Român, 1948.

ci doar un model al unei schițe biografice a lui Petru Groza, din anul 1947. Documentul, parte a Colecției Consiliului de Miniștri, nu este semnat sau datat, conținând doar următoarele specificații:

Pentru biografia Domnului Dr. Petru Groza, în vederea unei romanțări: 1. Câteva amintiri pitorești din copilărie (anecdotic); 2. Viața de liceu în regimul austro-ungar. Primele prietenii, primele manifestări ale conștiinței naționale și ale contactului direct cu viața; 3. Studenția, preocupările, idealurile, greutățile unui student român în acea epocă. Contactul cu oamenii și cu mișcările artistice, literare și filosofice ale vremii. Participarea la societățile culturale românești. Înjghebarea relațiilor (cu ce personalități, cu ce caracter, cu ce deosebiri față de ceilalți); 4. Amintiri sumare din viața de militar (anecdotic); 5. Debutul în profesiune și în viață; 6. Debutul în politică; 7. Contribuția la lupta pentru realizarea idealului național: unirea Ardealului cu Vechiul Regat; 8. Participarea la viața politică a României; 9. Ce este cu tentativa de asasinat din 1927 sau 1928, în care se povestește în cartea lui Miele²⁵.

Existența acestui document ne determină să presupunem că și în cazul întocmirii biografiei celorlalți membri ai Partidului ar fi putut exista asemenea cerințe sau un plan anume, adaptat în funcție de evenimentele derulate în viața celui prezentat. Chiar dacă nu am găsit astfel de planuri, din forma îmbrăcată de propunerile membrilor marcanți ai partidului, ne putem da seama de direcțiile ce trebuiau respectate în alcătuirea unor astfel de biografii. La ședința plenară a CC al PCR, din 9–10 octombrie 1946, Miron Constantinescu cerea ca cei care candidau pentru alegerile electorale, prin trecutul lor nepătat, prin lupta desfășurată, să fie „invulnerabili, să nu poată fi atacați de nimeni, să nu poată fi criticați de nimeni sub aspectul vieții lor morale, civice, personale și familiare”²⁶. Această cerință a stat de fapt la baza redactării viitoarelor biografii, așa cum se poate observa din conținutul lor.

Din 1948 se poate aduce în discuție o „goană după popularizare” a liderilor Partidului. Prima mențiune care ne confirmă această apreciere datează din iunie 1948, afirmațiile fiind avansate în cadrul convorbirilor purtate în Biroul Politic cu privire la situația din Partidul Comunist Iugoslav. Vasile Luca a fost cel care a subliniat că „se întâmplă ca un secretar să cheme pe redactorul unui ziar și să-l tragă la răspundere: «De ce nu ai pus azi nimic despre mine în ziar?»”²⁷. Aceste atitudini erau considerate „metode individualiste, mic-burgheze”²⁸. Cu atât mai mult cu cât, după părerea ministrului de Finanțe, „să nu vedem nimic, să acoperim totul și să nu vedem decât persoane, este un pericol de moarte pentru un partid revoluționar, pentru un partid marxist”²⁹. Trebuie să se țină cont, totuși, că aceste remarci au fost făcute în condiții excepționale, când era vehiculată ideea distanțării de politica lui Tito, politică grevată, în opinia exponenților comuniști români, de un „cult oarecum mistic” pentru liderul comunist iugoslav. Așadar, luarea de poziție a lui Vasile Luca venise într-un moment în care se dorea nu justificarea sau stoparea anumitor practici care luaseră naștere în presă, ci și detașarea de politica „fracționistă” a iugoslavilor, reafirmându-se atașamentul ideologic față de Uniunea Sovietică. Tocmai de aceea Vasile Luca îndemna, în continuarea perorației sale, „să fim mai modești în ceea ce privește popularizarea, să scoatem la iveală organizații, partidul”³⁰. Dar, chiar dacă s-ar fi vrut stopate procedurile, acest lucru

²⁵ ANIC, Colecția Consiliul de Miniștri, dosar nr. 180/1947, f. 2.

²⁶ Idem, fond CC al PCR-Cancelarie, dosar nr. 51/1946, f. 70.

²⁷ Idem, dosar nr. 93/1948, f. 37.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, f. 38.

ar fi fost imposibil, întrucât mecanismul greoi al propagandei, copiat după modelul sovietic, s-a consolidat în spațiul românesc în foarte scurt timp, ca urmare a preluării puterii totale de către comuniști.

În privința primei broșuri despre Gheorghiu-Dej nu am identificat data exactă a publicării textului, întrucât nu există ordine adoptate „la vârf” care să aibă în vedere editarea biografiei liderului comunist român. Totodată, apariția ei nu a fost semnalată în niciun ziar de epocă, ceea ce ne împiedică să asociem publicarea broșurii cu un eveniment anume³¹. Nu același lucru se poate spune despre cea de-a doua broșură biografică a lui Dej, apărută la Editura Partidului Muncitoresc Român, în anul 1951. De această dată, decizia redactării și publicării textului se înscria în propunerile cu privire la sărbătorirea a treizeci de ani de la înființarea PCdR, din luna ianuarie a anului 1951, în care se menționa, printre altele, începerea editării unor scurte biografii ale conducătorilor Partidului³². Nu erau specificați liderii cărora urmau să li se dedice o astfel de lucrare, însă, din presa vremii și din aparițiile editoriale pe anul 1951, de la Editura Partidului, constatăm că au fost publicate trei asemenea broșuri: despre Gheorghe Gheorghiu-Dej³³, Vasile Luca³⁴ și Ana Pauker. Dacă această ediție a biografiei lui Gheorghiu-Dej avea 58 de pagini, lucrările consacrate celorlalți conducători aveau 46, respectiv 35 de pagini. S-a scris mult în scopul marcării acestui moment al editării, îndeosebi în officiosul Partidului, dar și în alte ziare de epocă. Într-adevăr, în „Scânteia” s-a vorbit, în două numere consecutive, doar despre importanța apariției acestei biografii a secretarului general, detalii cu privire la lucrările consacrate celorlalți membri ai Partidului fiind cuprinse în ziare de interes secundar. În numărul din 7 mai al „Scânteii” găsim o recenzie a lucrării despre viața lui Gheorghiu-Dej, atrăgându-se atenția că „broșura trece în revistă etapele principale ale luptei poporului nostru pentru făurirea regimului de democrație populară, pentru construirea socialismului”³⁵. A doua zi urmau să fie editate fragmente din textul ce îl avea în centru pe secretarul general, cu precădere pasaje referitoare la momentul Grivița 1933³⁶. Biografia din mai 1951 aducea câteva date în plus față de cea publicată cu trei ani înainte: spre deosebire de edițiile din anii 1947 și 1948, care cuprindeau în primele pagini detalii cu privire la rolul grevelor ceferiștilor și petroliștilor de la Grivița din iarna anului 1933, cea din 1951 debuta cu modul în care liderul PMR fusese felicitat cu ocazia sărbătoririi a treizeci de ani de la înființarea PCdR. Primele rânduri ale textului cuprind următoarea mențiune: „Iubite tovarășe Gheorghe Gheorghiu-Dej – cu aceste cuvinte încep scrisorile prin care muncitorii și tehnicienii din uzine, instituții, gospodării agricole de stat, SMT-uri își iau angajamente în întrecerea socialistă pornită în cinstea aniversării partidului”³⁷. Cele trei lucrări au fost semnalate și în „Contemporanul”. Primul articol, publicat pe data de 11 mai 1951, făcea referire la biografia lui Gheorghiu-Dej, considerată a fi „de nedespriș de istoria

³¹ Apariția unei broșuri biografice despre Gheorghiu-Dej a contribuit într-o mare măsură la popularizarea liderului comunist român. Într-un raport al serviciilor secrete americane din 1949, aflăm că secretarul general român era „cel mai cunoscut membru al actualului regim din România” (Thomas S. Blanton, *Ce știa Președintele Truman despre România. Un raport al serviciilor secrete americane. 1949*, București, Fundația Academia Civică, 1997, p. 136).

³² ANIC, fond CC al PCR-Cancelarie, dosar nr. 7/1951, f. 91.

³³ *Gh. Gheorghiu-Dej*, București, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1951.

³⁴ *Vasile Luca*, București, Editura Partidului Muncitoresc Român, 1951.

³⁵ *Gheorghe Gheorghiu-Dej (biografie) – Recenzie*, în „Scânteia”, anul XX, nr. 2032, 7 mai 1951, p. 3.

³⁶ *În fruntea luptei poporului muncitor. Momente din viața tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej*, în „Scânteia”, anul XX, nr. 2033, 8 mai 1951.

³⁷ *Gh. Gheorghiu-Dej...*, 1951, p. 7.

partidului nostru”³⁸. Broșura despre viața Anei Pauker era semnalată în numărul următor al săptămânalului³⁹, iar despre editarea schiței biografice a lui Vasile Luca nu se spunea nimic până la sfârșitul lunii iulie a anului 1951⁴⁰. Toate cele trei lucrări au beneficiat de traduceri atât în limba minorităților naționale (maghiară, sârbă, germană), cât și în limba franceză.

Din modul în care au fost concepute broșurile despre conducătorii comuniști români reiese, înainte de toate, caracterul educativ al acestora. Într-o scrisoare trimisă lui Gheorghiu-Dej cu ocazia împlinirii vârstei de cincizeci de ani, un muncitor, pe numele său Iuga Teofil, se destăinuia că „mi-am luat angajamentul în fața Organizației UTM ca în cinstea zilei de 8 Nov. să citesc printre altele și broșura «Gh. Gheorghiu-Dej»”⁴¹. După cum mărturisea autorul scrisorii, „am avut multe de învățat. Am văzut viața care ați dus-o sub acele groaznice regimuri conduse de cei mai mari bandiți ai burgheziei, am văzut lupta neobosită pe care ați purtat-o împreună cu tovarășii dumneavoastră de luptă, iar azi cei mai dragi conducători ai noștri, tov. Vasile Luca, Chivu Stoica etc. Clocotea ura și disprețul în sufletul meu, strângând pumnii pe măsură ce mă adânceam mai mult în citit, văzând nedreptățile și ticăloșiile care se făceau atunci cu poporul nostru muncitor”⁴².

Biografiile celorlalte două personaje, Ana Pauker și Vasile Luca, nu vor mai fi reeditate. Dimpotrivă, s-a recurs la diferite mijloace în vederea retragerii acestora din circuit după eliminarea celor doi din Partid, în mai 1952. Iar acest aspect nu a existat doar la noi, ci și în alte state „prietene” unde le-a fost trimisă, prin intermediul Ministerului Afacerilor Externe, biografia. Dintr-un raport al Oficiului Diplomatic al RPR din Berlin, din data de 2 iulie 1952, aflăm că s-au primit instrucțiuni de la Ministerul Afacerilor Externe al RPR în vederea retragerii biografiilor lui Vasile Luca și ale Anei Pauker; acțiune care – potrivit respectivului document – s-a desfășurat cu succes⁴³. Tot din același raport aflăm că scriitorul german Ludwig Renn⁴⁴, care vizitase RPR cu ocazia zilei de 23 august 1951, scrisese un roman istoric ale cărui personaje principale erau Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker și Vasile Luca. Deși la apariția în „Scânteia” a hotărârii Comitetului Central din data de 29 mai 1952 cartea se afla deja sub tipar, s-a discutat cu scriitorul german în vederea nepublicării respectivei lucrări sau a modificării conținutului ei⁴⁵. Lucrarea, publicată de Aufbau-Berlin în anul 1952, nu va conține nicio trimitere la numele Anei Pauker sau al lui Vasile Luca. Cartea avea 200 de pagini și îi consacra lui Gheorghiu-Dej un întreg capitol, de peste 30 de pagini, cu date din biografia oficială a liderului comunist român, cea publicată în București, la Editura Partidului⁴⁶.

Acest exemplu vine și întărește încă o dată rolul important al biografiei atât în procesul popularizării liderilor comuniști, cât și în amplificarea imaginii acestora.

³⁸ Gheorghe Gheorghiu-Dej (biografie). Editura Partidului Muncitoresc Român, în „Contemporanul”, nr. 240 (19), 11 mai 1951, p. 3.

³⁹ Ana Pauker (biografie). Editura Partidului Muncitoresc Român, în „Contemporanul”, nr. 241 (20), 18 mai 1951, p. 3.

⁴⁰ Vasile Luca (biografie), în „Contemporanul”, nr. 251 (30), 27 iulie 1951, p. 2.

⁴¹ ANIC, Colecția Consiliul de Miniștri, dosar nr. 40/1951, f. 24.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ AMAE, Cutia Germania, dosar nr. 20-211/1952, nenumerotat.

⁴⁴ Ludwig Renn (1889–1979) a fost un important scriitor german, conducător al batalionului „Ernst Thälmann” în timpul războiului civil spaniol.

⁴⁵ AMAE, Cutia Germania, dosar nr. 20-211/1952, nenumerotat. Cartea, cu un conținut total diferit față de textul inițial, a fost publicată în anul următor sub titlul *Vom alten und neuen Rumänien (Despre vechea și noua Românie)*. Vezi Ludwig Renn, *Vom alten und neuen Rumänien*, Berlin, Aufbau-Verlag, 1952.

⁴⁶ Ludwig Renn, *op. cit.*, p. 74–106.

Așadar, odată liderul marginalizat, dispăreau și referințele biografice la persoana sa. De altfel, se va recurge chiar și la modificări ale biografiilor oficiale. Cel mai semnificativ caz este cel al lui Vasile Luca, după 1952 încercându-se explicarea originilor „devierii” sale prin apelul la acțiunile pe care le-a întreprins în perioada ilegalității. Practica nu era una nouă, ci își avea rădăcini în spațiul sovietic, când figurile importante ale Partidului, proaspăt căzute în dizgrație, erau șterse din scrierile oficiale sau din *Marea Enciclopedie Sovietică*. Drept urmare, în anul 1954, când apărea cel de-al treilea volum al *Documentelor din istoria Partidului Comunist din România*, culegere editată de Institutul de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR, încă din primele pagini ale lucrării se făcea trimitere la *Rezoluția plenarei lărgite a CGSU* din 1931, în care „se demască grupul fracționist în frunte cu Vasile Luca, care a dus o activitate dușmănoasă, urmărind izolarea Sindicatelor unitare de mase și descompunerea lor”⁴⁷. Această campanie împotriva lui Vasile Luca și a datelor din biografia sa își are începutul în luna martie a anului 1952: în timpul prelucrării cu activul Secției de Propagandă și Agitație a „Scrisorii închise” a CC al PMR, un anume tovarăș, pe numele său Bihari, atrăgea atenția că biografia și întreaga activitate revoluționară a fostului ministru de Finanțe erau mult prea cunoscute membrilor Partidului, fără însă ca aceștia să fie familiarizați cu activitatea revoluționară a celorlalți conducători, „în primul rând a tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej”⁴⁸. De la mijlocul anului 1952, această campanie s-a intensificat treptat, Iosif Chișinevschi fiind cel care în ședința activului Comitetului Central al PMR din data de 5 iunie 1952 aprecia că „linia antipartinică a lui Luca are origini mai vechi. În anii grei ai ilegalității, Vasile Luca a dus o politică antipartinică, o politică contrarevoluționară”⁴⁹. Mai mult, secretarul cu propaganda și cultura statornicea ideea că fostul ministru de Finanțe era angajat, prin activitatea sa, împotriva lui Gheorghiu-Dej însuși. În continuarea discursului său, Iosif Chișinevschi afirma că „în momentele grele ale luptelor eroice din anii 1929–1933, organizate și conduse de către iubitul conducător al Partidului nostru, tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej, Vasile Luca era în capul luptelor fracționiste”⁵⁰. Ce deosebire față de faptele relatate în broșura biografică despre Vasile Luca, cea publicată cu doar un an înainte! În respectiva variantă a biografiei sale se afirma chiar că „în anii 1931 și 1932 tovarășul Vasile Luca, împreună [subl. ns.] cu tovarășul Gheorghe Gheorghiu-Dej, organizează din însărcinarea partidului conferințe ilegale pe țară ale reprezentanților muncitorimii de la căile ferate, mine și petrol”⁵¹. Mai mult, Sindicatelor Unitare ar fi fost îndrumate de Vasile Luca „pe linia luptei împotriva ofensivei patronale, pe linia înfăptuirii frontului unic muncitoresc”⁵². Acesta este un exemplu emblematic pentru modul în care erau confecționați noii eroi, omițându-se deliberat anumite evenimente sau exagerându-se altele. În plus, nu numai biografia lui Vasile Luca dispărea sau era „recorectată”, ci și tablourile care îl reprezentau. Într-o ședință cu membrii Comitetului Central al PMR din 1952 s-a pus chiar problema eliminării tablourilor care îl înfățișau⁵³ și a redenumirii unor obiective care purtau numele fostului ministru de Finanțe⁵⁴.

⁴⁷ *Documente din istoria Partidului Comunist din România. 1929–1933*, volumul III, partea I, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1954, p. 7.

⁴⁸ ANIC, fond CC al PCR-Propagandă și Agitație, dosar nr. 21/1952, f. 36.

⁴⁹ Idem, fond CC al PCR-Cancelarie, dosar nr. 180/1952, f. 3.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ *Vasile Luca...*, p. 17.

⁵² *Ibidem*, p. 18.

⁵³ ANIC, fond CC al PCR-Cancelarie, dosar nr. 21/1952, f. 4.

⁵⁴ Idem, dosar nr. 52/1952, f. 30.

În timp ce, după luna mai a anului 1951, biografiile lui Vasile Luca și Ana Pauker nu vor mai apărea în paginile ziarelor sau sub forma broșurilor, în luna noiembrie a anului 1951 era publicată o altă ediție a biografiei lui Dej, de această dată cu ocazia împlinirii vârstei de cincizeci de ani. Editarea unei astfel de lucrări a fost pentru prima dată menționată în „Universul” din data de 9 noiembrie⁵⁵, articolul redactat pentru acest ziar fiind apoi reprodus în „România Liberă” din data de 10 noiembrie, la doar două zile de la aniversare⁵⁶. Lucrarea nu conținea modificări față de cea anterioară⁵⁷, ceea ce ne conduce la concluzia că a fost republicată, în mod cert, pentru a marca ziua de naștere a secretarului general, acest ultim aspect fiind deja pregătit prin câteva rânduri de broșura tipărită în luna mai, în care se specifica: „cu cincizeci de ani în urmă [subl. ns.], la 8 noiembrie 1901, s-a născut Gheorghiu-Dej”⁵⁸. Decizia publicării unei noi ediții a biografiei sale fusese adoptată încă din septembrie 1951, fiind cuprinsă în *Hotărârile* cu privire la marcarea aniversării a cincizeci de ani de la nașterea liderului PMR⁵⁹. De altfel, tot în vederea ilustrării semnificației acestui eveniment, cu două luni înainte se luase decizia ca, în preajma aniversării nașterii sale, presa de partid să publice, între 8 octombrie și 8 noiembrie, așadar pe parcursul unei luni întregi, articole despre viața și activitatea conducătorului. De asemenea, un număr special din revista „Lupta de clasă” urma să cuprindă articole ale liderilor comuniști români despre viața și activitatea secretarului general⁶⁰. La fel, printre hotărârile adoptate în vederea marcării zilei sale de naștere se număra și cea a studierii biografiei lui Gheorghiu-Dej. După cum se specifica în *Hotărârea* concepută pe data de 5 septembrie 1951, „pentru masa membrilor de partid și oamenii muncii fără de partid se va organiza studierea biografiei tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej”. Această acțiune urma să se desfășoare în întreprinderi, instituții, sate, gospodării colective, gospodării agricole de stat, în cluburi, cămine culturale și școli, sub forma unor conferințe⁶¹. Gheorghiu-Dej nu este singurul lider cărui i s-a publicat sau reeditat biografia cu ocazia zilei de naștere. Avem înaintea de toate exemplul lui Stalin, dar putem aduce și altele, din categoria liderilor est-europeni, cum ar fi Wilhelm Pieck⁶², Bolesław Bierut⁶³ ș.a.

Biografia lui Gheorghiu-Dej nu a fost reinventată numai la nivel discursiv, încercându-se, totodată, și valorificarea anumitor locuri-simbol, strâns legate de viața și activitatea lui. Dovadă a accentului pus pe aspectele materiale ce țineau de biografia

⁵⁵ În *Editura Partidului Muncitoresc Român a apărut: „Gheorghe Gheorghiu-Dej: Schiță biografică”*, în „Universul”, anul 68, nr. 262, 9 noiembrie 1951, p. 1.

⁵⁶ În *Editura Partidului Muncitoresc Român a apărut: „Gheorghe Gheorghiu-Dej: Schiță biografică”*, în „România Liberă”, anul IX, nr. 2214, 10 noiembrie 1951, p. 1.

⁵⁷ *Gh. Gheorghiu-Dej. Schiță biografică...*, 1951.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 8.

⁵⁹ ANIC, Colecția Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar nr. 703, f. 3.

⁶⁰ *Ibidem*, f. 2.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Wilhelm Pieck. Dem Vorkämpfer für eines neues Deutschland zum 70. Geburtstag*, Berlin, Verlag Neuer Weg G.M.B.H., 1946, *Gelöbnis zur Einheit. Kundgebungen für die antifaschistisch-demokratische Einheit anlässlich des 70. Geburtstages von Wilhelm Pieck*, Berlin, Verlag Neuer Weg, 1946, *Wilhelm Pieck. Ein Leben im Kampf für die Gruppenversammlungen. Zum 75. Geburtstag des Präsidenten der DDR*, Berlin, Verlag Neues Leben, 1951, Fritz Erpenbeck, *Wilhelm Pieck. Ein Lebensbild*, Berlin, Dietz Verlag, 1951.

⁶³ La cea de-a 60-a aniversare a liderului comunist polonez, în aprilie 1952, a fost editată o antologie de poezii cu titlul *Poeme despre Bolesław Bierut* și o carte pentru tineri, intitulată *Președintele Bolesław Bierut – mare prieten al tinerilor*, această ultimă lucrare cuprinzând foarte multe date privitoare la viața și activitatea sa. Vezi Izabella Main, *President of Poland or Stalin's Most Faithful Pupil? The Cult of Bolesław Bierut in Poland*, în Balász Apor et al. (editori), *The Leader Cult in Communist Dictatorships. Stalin and the Eastern Bloc*, Palgrave Macmillan, 2004, p. 182.

secretarului general este un *Referat* întocmit de Institutul de Istorie a Partidului de pe lângă CC al PMR în care, constatându-se că locuința în care se născuse Gheorghiu-Dej „este expusă prăbușirii”, se propunea, în vederea transformării sale în casă-muzeu, realizarea unor lucrări de conservare, care „să înceapă de urgență”⁶⁴. Valoarea acestor lucrări era estimată în jurul sumei de 165.000 lei, total calculat de Serviciul Tehnic al Sfatului Popular al orașului Bârlad⁶⁵. În patru ani de la inițierea reconstrucției, casa în care a locuit Gheorghiu-Dej a fost declarată monument istoric⁶⁶.

După 1951, nu s-au mai publicat noi biografii ale lui Gheorghiu-Dej, iar vechile broșuri nu au mai beneficiat de reeditări, așa cum se întâmplase în anii precedenți. Situația nu este nicidecum una neobișnuită, având în vedere schimbările intervenite la nivel politic și ideologic după moartea lui Stalin și după cuvântarea „secretă” a lui N. S. Hrușciiov, axată și pe consecințele cultului personalității. În Raportul său, N.S. Hrușciiov făcea trimiteri fățișe la falsificarea datelor din biografia lui Stalin în procesul de fabricare a unui cult special dedicat acestuia. După cum se remarca în cuvântare, „unul din exemplele cele mai caracteristice ale autoglorificării proprii sale persoane și a lipsei de modestie, fie ea cât de elementară, este editarea cărții *Scurtă biografie*, publicată în 1948”⁶⁷. Acest aspect din cuvântarea noului lider sovietic a fost reținut de către șefii comuniști din Europa de Est și făcut public în cursul anului 1956, ca parte a campaniei de demascare și suprimare a efectelor negative produse de cultul liderului sovietic în țara lor. De exemplu, în discursul său din data de 22 august 1956, publicat în „Neues Deutschland”, Walter Ulbricht atrăgea atenția asupra faptului că „în biografia lui Stalin se spune că a fost genialul comandant fără de care nu se lua nici o hotărâre importantă, căci numai el a dus țara la victoria împotriva fascismului. Dar, din punct de vedere istoric, aceasta nu este exact”⁶⁸. După cum conchidea secretarul general al SED, „acest lucru l-a scris tovarășul Stalin singur în biografia sa”⁶⁹. Aceste noi adevăruri care grevau scena comunismului internațional și-au semnalat prezența și în România „democrat-populară”. Astfel, tot în anul 1956, în ședința Biroului Politic al CC al PMR din data de 4 aprilie s-a adus în discuție rolul biografiei în mitizarea anumită a liderilor comuniști români. Nicolae Ceaușescu a fost cel care a deschis acest subiect, aducând în vedere faptul că diferitele texte concepute despre liderii PMR conțineau foarte multe laude. După cum se pronunța Nicolae Ceaușescu, „de fiecare se spun atâtea adjective, încât ți-e rușine să le citești”⁷⁰. Bineînțeles, critica nu era îndreptată împotriva lui Gheorghiu-Dej, fiind mai degrabă un avatar al viitoarei lupte dintre Gheorghiu-Dej, pe de-o parte, și Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi, pe de alta. Căci Nicolae Ceaușescu făcea trimitere directă la biografia lui Miron Constantinescu în care, după cele afirmate de el, „s-au spus asemenea lucruri, din care unele neadevărate”⁷¹, criticându-l pentru faptul că nu a luat atitudine față de această formă a cultului personalității. Mai mult decât atât, în perioada imediat următoare, tot ca o consecință a reverberațiilor produse de Raportul „secret” al lui N. S. Hrușciiov s-a pus problema, de către ilegaliștii

⁶⁴ ANIC, fond CC al PCR-Gospodăria de Partid, dosar nr. 5/1952, f. 2.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 3 verso.

⁶⁶ Idem, Colecția Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar nr. 926, f. 2.

⁶⁷ *Crimele lui Stalin: raportul secret al lui Hrușciiov la Congresul XX al PCUS*, cuvânt înainte de Gheorghe Buzatu, studiu introductiv, note și glosar de Vladimir Zodian și Gheorghe Neacșu, ediție îngrijită de Radu-Dan Vlad, București, Editura Majadahonda, 1998, p. 74.

⁶⁸ AMAE, Cutia Germania, dosar nr. 200/1955-1959, nenumerotat.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ ANIC, fond CC al PCR-Cancelarie, dosar nr. 33/1956, f. 42.

⁷¹ *Ibidem*.

partidului, a reconsiderării anumitor momente din biografia lui Gheorghiu-Dej, considerate fie neadevurate, fie exagerate. Problema falsificării istoriei după 23 august 1944 este una fără echivoc, recunoscută ca atare și de către diverși raportori străini din perioadă. În mai 1952 apărea, în „Revue de la Politique Mondiale” (Belgrad), articolul *Din împărăția tenebrelor. Cum s-a rusificat știința română?*, în care se arăta tranșant faptul că „în manualele școlare numeroase evenimente din istorie sunt complet falsificate, prezentate în mod tendențios și neconform cu adevărul, iar pe de altă parte, numeroase fapte sunt sub tăcere”⁷².

Cu toate acestea, aspecte din viața liderilor comuniști români (în special a lui Gheorghiu-Dej) continuau să fie publicate în ziarele de epocă. Chiar și după momentul februarie 1956 era necesară rememorarea, sub diferite forme, a rolului primordial deținut de cel ce se afla atunci la conducerea partidului. Trimiterile la persoana sa erau, însă, moderate. Cu toate acestea, în 1956 Ambasada RPR la Berlin cerea Direcției Presei a Ministerului Afacerilor Externe român trimiterea în RDG a unor biografii a lui Chivu Stoica, Ion Gheorghe Maurer și Avram Bunaciu. Această cerință se baza pe dorința exprimată de redacția Munzinger Archiv de a i se pune la dispoziție biografii autorizate, pentru a nu fi nevoiți să preia date biografice din informații necontrolate, din presă. Ceea ce interesează, în această situație, este răspunsul trimis către Ambasada RPR din Berlin, în care se menționa că se expediau biografiile lui Chivu Stoica, Emil Bodnăraș, I. G. Maurer și Avram Bunaciu, urmând ca restul textelor despre conducătorii de partid și de stat să fie trimise „pe măsură ce ele se întocmesc”⁷³. Așadar, responsabilii români cu propaganda nu realizaseră până la respectivul moment decât biografii ale membrilor partidului destinate doar uzului intern; se înțelege, bogate în falsuri și mistificări, nefiind pregătiți pentru eventualitatea trimiterii în alte state a unor biografii reale/obiective ale celor prezentați. În același timp, această atitudine dezvăluie o oarecare neglijență a liderilor în domeniul propagandei.

În pofida existenței acestor tendințe, în august 1960, pe agenda Direcției de Propagandă și Cultură a CC al PMR figura, printre altele, ca „plan de perspectivă”, lansarea unor propuneri în vederea elaborării unei noi biografii a lui Gheorghiu-Dej⁷⁴. Este greu să ne dăm seama de conjunctura în care s-a ajuns la această idee. Totuși, știind că redactarea unei biografii figura într-un „plan de perspectivă”, putem bănuși că s-ar fi dorit o altă biografie a prim-secretarului pentru anul următor, când Gheorghiu-Dej urma să sărbătorească împlinirea vârstei de șaizeci de ani. Există o serie de date care ar susține această aserțiune. Se dorea, după cum se precizează, redactarea unei „noi [subl. ns.] biografii”, așadar nu o reeditare a celor vechi. Judecând din perspectiva perioadei, apariția unei astfel de lucrări părea absolut necesară datorită modificărilor care interveniseră pe parcursul unui deceniu la nivelul conducerii Partidului. Pe de o parte, fusese eliminat grupul moscovit, asociat în repetate rânduri cu fenomenul cultului personalității. Pe de altă parte, și ultimii contestatari ai puterii, în persoana lui Miron Constantinescu și Iosif Chișinevschi, fuseseră îndepărtați de la conducere. Am mai putea adăuga și „grupul ilegalistilor”, de a cărui notorietate Gheorghiu-Dej se simțea amenințat în anii '50⁷⁵. Proiectul a rămas însă neconcretizat, aspect ce poate fi pus și pe seama liberalizării discursului istoric în anii '60, alături de cel literar. În *Planul de măsuri* în vederea

⁷² Idem, Colecția Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar nr. 707, f. 3.

⁷³ AMAE, Cutia Germania, dosar nr. 200/1955–1959, nenumărat.

⁷⁴ ANIC, fond CC al PCR-Propagandă și Agitație, dosar nr. 10/1960, f. 120.

⁷⁵ Vezi Alina Tudor, Dan Cătănuș, *Amurgul ilegalistilor. Plenara CC al PMR din 9–13 iunie 1958*, postfață de Florin Constantiniu, București, Editura Vremea, 2000.

sărbătoririi împlinirii de către primul secretar a vârstei de șaizeci de ani nu găsim nicio mențiune referitoare la publicarea unei alte biografii a liderului. În mare măsură și lucrările Congresului al XXII-lea al PCUS au avut un rol important pentru că, după cum se observă din stenograma primirii de către Gheorghiu-Dej, cu prilejul zilei sale de naștere, a ambasadourilor țărilor socialiste acreditați la București, prim-secretarul a ținut un discurs simplu, modest, menționând că „tot ce s-a spus la adresa persoanei mele este spus la adresa Comitetului nostru Central, la adresa Partidului, pentru că de unul singur nu faci mare lucru”⁷⁶. Mai mult decât atât, a ținut să facă referire la „normele leniniste ale vieții interne de partid” care, după eliminarea grupului Pauker – Luca – Georgescu, au primit⁷⁷. În anul 1961, s-a publicat totuși un articol cu un caracter biografic despre Gheorghiu-Dej, însă nu în spațiul editorial din România. De această dată, diferite momente din viața și activitatea sa erau cuprinse în *Enciclopedia filosofică* apărută în Uniunea Sovietică (literele A–D), numele său figurând alături de al unor filosofi și oameni de cultură români de marcă, precum Petre Andrei, Zamfir Arbore, Gheorghe Asachi, Lucian Blaga, Cezar Bolliac etc.⁷⁸. Doi ani mai târziu, scurte referințe la viața și activitatea sa apăreau în celebrul *Who's Who International*⁷⁹. Era a doua oară când se cerea publicarea unui articol biografic despre Gheorghiu-Dej în această enciclopedie, prima solicitare venind în anul 1954⁸⁰. O altă editură internațională, precum Marjorie Dent Candee din New York, „îl ruga pe tov. Gheorghe Gheorghiu-Dej să completeze un formular cu date biografice, în vederea unui articol asupra vieții și operei sale, care urmează să apară la «Biografia Curentă»”⁸¹. De asemenea, Editura Europa din Londra cerea date biografice pentru a le publica în ediția internațională a almanahului personalităților, iar Editura „The H. N. Wilson Company” din New York solicita referințe pentru publicația „Current Biography”⁸². Dacă diferite edituri și trusturi editoriale internaționale cereau informații despre Gheorghiu-Dej în vederea realizării unui portret al liderului comunist român, nu același lucru s-a întâmplat și în plan local. În România nu a mai apărut nicio broșură despre viața prim-secretarului partidului, doar în cele câteva schițe biografice publicate în ziarele de epocă reiterându-se aspecte din activitatea sa.

Totuși, o ultimă propunere în vederea realizării unei biografii a lui Gheorghiu-Dej a venit în luna martie a anului 1965, după moartea prim-secretarului, fiind înscrisă în *Protocolul nr. 12* al ședinței Biroului Politic din data de 21 martie⁸³. Din respectivul document aflăm că se dorea, pe lângă editarea lucrărilor fostului lider al PMR, și publicarea unei biografii. Această hotărâre a fost făcută publică, pe prima pagină a „Scânței”, în ziua ce a urmat adoptării⁸⁴. Însă decizia, ca de altfel majoritatea celorlalte puncte înscrise în document, nu a fost pusă în practică, rămânând în stadiul de proiect. A fost publicată o singură lucrare de numai 16 pagini, care amintea despre rolul lui Gheorghiu-Dej ca lider al partidului până în 1965⁸⁵. Mai mult, în anii ce vor urma,

⁷⁶ ANIC, Colecția Gheorghe Gheorghiu-Dej, dosar nr. 771-3, f. 47.

⁷⁷ *Ibidem*, f. 53.

⁷⁸ *Idem*, dosar nr. 704, f. 14.

⁷⁹ *Idem*, fond CC al PCR-Propagandă și Agitație, dosar nr. 1/1962, f. 3–4.

⁸⁰ *Idem*, fond CC al PCR-Cancelarie, dosar nr. 179/1954, f. 79.

⁸¹ *Ibidem*, f. 1.

⁸² *Ibidem*, f. 86.

⁸³ *Idem*, dosar nr. 34/1965, f. 2.

⁸⁴ *Hotărârea Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, a Consiliului de Stat și Consiliului de Miniștri ale Republicii Populare Române*, în „Scânța”, anul XXXIV, nr. 6567, 23 martie 1965, p. 1.

⁸⁵ *Amintirea tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej veșnic vie în inima partidului, a clasei muncitoare, a poporului*, București, 1965.

referințele la persoana sa vor dispărea, ca parte a campaniei inițiate de Nicolae Ceaușescu în edificarea „noii legalități socialiste”. Abia în februarie 1966, când se sărbătoreau 33 de ani de la evenimentele de la Grivița, erau făcute câteva trimiteri succinte la activitatea din ilegalitate a fostului lider. Totuși, modificarea de discurs era evidentă: cu toate că îi era recunoscut meritul de a fi desfășurat o „intensă activitate în vederea pregătirii și organizării luptelor muncitorilor ceferiști”⁸⁶, în continuarea articolului, Gheorghiu-Dej nu mai era individualizat atunci când se aducea în discuție procesul ce i s-a intentat. Dimpotrivă, momentul Craiova, din iunie 1934, era banalizat, fiind considerat tot atât de important ca și alte procese comuniste din perioada interbelică, ca cele de la București, Iași și Cluj. Mai mult, numelui lui Gheorghiu-Dej se alăturau cele ale lui Chivu Stoica, Constantin Doncea, Dumitru Petrescu, Gheorghe Vasilichi, Emil Popa, Pavel Bojan etc., ca principali inculpați. Din 1967, această secvență din trecutul revoluționar al fostului lider al PMR nu mai era amintită în paginile ziarelor. Bunăoară, într-un articol intitulat *Ziua ceferiștilor* nu se menționa decât faptul că evenimentul era sărbătorit, prin tradiție, în fiecare an, însă nu se făcea nicio trimitere la istoria acestui moment⁸⁷. După plenara din aprilie 1968, numele lui Gheorghiu-Dej era deja asociat cu ideea „obsedantului deceniu”, iar reabilitările din perioadă veneau să confirme că noua putere se distanța radical de trecutul dejist. Numele lui Gheorghiu-Dej nu va mai fi recuperat: nici în discursul din presă, nici în literatură, ci doar în memoriile unor personaje-cheie situate, în perioadă, în imediata sa apropiere. De fapt, dintre toți liderii comuniști est-europeni (cu excepția lui Mátiás Rákosi), numai lui Gheorghiu-Dej nu i s-a redactat o biografie după moarte, nepublicarea unei astfel de lucrări făcând parte, în mod clar, din strategia urmată de către Nicolae Ceaușescu după momentul 19 martie 1965.

O particularitate a broșurilor biografice despre liderii comuniști români a fost aceea că nu au avut un autor bine știut, aspectul fiind unul singular în mișcarea comunistă din Europa de Est. Mai mult decât atât, nici schițele biografice publicate în ziarele epocii nu erau semnate. Totuși, din datele arhivistice pe care le deținem, din mărturiile vremii, ne putem da seama cine a contribuit la realizarea acestora. În literatura de specialitate s-a arătat că „regizorul cultului lui Dej” a fost Leonte Răutu⁸⁸, împreună cu Miron Constantinescu și Iosif Chișinevski. Mărturiile asupra epocii reconfirmă aceste informații. În jurnalul său, în dreptul datei de 11 octombrie 1952, Miron Radu Paraschivescu scria următoarele despre Leonte Răutu: „[...] dacă un fruntaș al Comitetului Central al PMR – să zicem tovarășul Răutu – tușește neplăcut impresionat de o navelă sau un poem, o armată de scriitori mici sau mari se reped a se pune la unison cu gestul respectivului”⁸⁹. Totuși, când în ianuarie 1945, la Conferința de propagandă a PCR pe țară s-a pus problema redactării unor culegeri despre „eroii clasei muncitoare”, Vasile Mârza, cel care venise cu propunerea, a fost întrebat de Iosif Chișinevski în legătură cu persoanele care urmau să se ocupe cu întocmirea respectivelor texte. Răspunsul primit a fost unul neașteptat, care denotă lipsa de organizare la acest nivel: „[...] să ni se dea chestiunile și vom întreba pe fiecare în organizațiile

⁸⁶ N. Rădulescu, *O pagină glorioasă din istoria luptei revoluționare a clasei noastre muncitoare*, în „Scânteia”, anul XXXV, nr. 6893, 16 februarie 1966, p. 2.

⁸⁷ *Ziua ceferiștilor*, în „Scânteia”, anul XXXVI, nr. 7257, 19 februarie 1967, p. 1, 5.

⁸⁸ Vladimir Tismăneanu, *Un stalinist din instinct*, în „Dilema Veche”, anul II, nr. 68, 6–12 mai 2005, p. 7. Vezi și Vladimir Tismăneanu, Cristian Vasile, *Perfectul acrobat. Leonte Răutu, măștile răului*, București, Editura Humanitas, 2008, p. 24–25.

⁸⁹ Miron Radu Paraschivescu, *Jurnalul unui cobai (1940–1954)*, ediție îngrijită de Maria Cordoneanu, prefată de Vasile Igna, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1994, p. 354.

noastre, cine poate să scrie”⁹⁰. Așadar, imediat după 23 august 1944 nu existau persoane avizate care să se ocupe de redactarea acestor lucrări. Singura certitudine este faptul că cel care s-a implicat în cercetarea aspectelor ce țineau de istoriografia partidului și, în principal, cea a grevelor de la Grivița a fost Chivu Stoica, el însuși un participant la evenimente. De aceea, în broșurile scoase sub îndrumarea sau semnătura sa și în discursurile ținute cu diferite ocazii găsim numeroase pasaje comune cu cele întâlnite în biografiile oficiale ale lui Gheorghiu-Dej⁹¹.

Cel puțin până în anul 1947, aparatul propagandistic și-a îndreptat atenția, înainte de toate, spre popularizarea figurii lui Gheorghiu-Dej prin intermediul schițelor biografice publicate în ziare. Ulterior, necesitatea unei broșuri de aceeași factură a impus crearea unor noi imagini cu care liderul partidului a fost asociat și care au determinat, *nolens volens*, apariția și dezvoltarea cultului personalității sale. De altfel, numărul producțiilor biografice ce l-au avut în centru pe Gheorghiu-Dej (cu tot cu reeditări, cinci la număr) demonstrează încă o dată efortul făcut de propagandiști în vederea fabricării unui cult al conducătorului. Astfel, după 1965, demontarea miturilor cu care a fost asociat Gheorghiu-Dej a determinat, în mod logic, și dispariția oricăror mențiuni referitoare la viața fostului lider comunist. După 23 august 1944, informațiile biografice publicate în presa vremii sau sub formă de broșuri vedetizau niște oameni care, fie din cauza intrării în ilegalitate a PCR-ului, fie din pricina lipsei lui de relevanță până la 23 august 1944, erau foarte puțin cunoscuți. Până în 1947 nu putem aduce în discuție un cult al personalității secretarului general, care să fi fost propagat prin intermediul biografiilor oficiale. Putem vorbi doar de popularizarea imaginii acestuia și de individualizarea sa în raport cu alți exponenți ai partidului și statului. Însă apariția broșurilor biografice despre Gheorghiu-Dej, începând din 1947, la fel ca și publicarea acestora în mai multe rânduri, reconfirmă poziția sigură de care beneficia acesta în Partid după 1948. Căci dacă prima broșură biografică ce îl avea în centru a fost republicată în anul 1948 în două ediții succesive, trei ani mai târziu, în mai 1951, fiind editată o nouă biografie a liderului, retipărită după numai șase luni. După 1951 nu au mai apărut alte broșuri biografice, presa scrisă rămânând principalul instrument propagandistic prin care aspectele din viața și activitatea sa au fost transmise publicului. Această situație am atribuit-o reverberațiilor pe care Raportul „secret” al lui N. S. Hrușciiov le-a avut în perioadă, cu atât mai mult cu cât în celebra sa cuvântare liderul sovietic făcuse trimitere și la falsificarea biografiei lui Stalin în scopul glorificării acestuia.

⁹⁰ ANIC, fond CC al PCR-Cancelarie, dosar nr. 4/1945, f. 82.

⁹¹ *Expunerea tovarășului Chivu Stoica la adunarea festivă cu prilejul împlinirii a 30 de ani de la eroicele lupte ale Ceferiștilor și Petroliștilor din februarie 1933*, în idem, fond CC al PCR-Propagandă și Agitație, dosar nr. 11/1963, f. 1–37.

GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ' BIOGRAPHIES – FROM FIRST-STAGE
POPULARIZATION TO BUILDING THE CULT OF PERSONALITY
(Summary)

Keywords: official biography, cult of personality, Gheorghiu-Dej, communist regime, propaganda.

The role of official biographies in legitimizing the communist leaders' power has long been debated in the historiography. However, the Romanian scholars did not pay serious attention to the contribution of these writings in the making of Gheorghe Gheorghiu-Dej's personality cult. Therefore, this article tries to find the roots and the evolution of this phenomenon analyzing one of the most important propagandistic instruments for the fabrication of the Romanian communist leader's cult. On the one hand, a research of this topic is initiated in the hope of understanding the special role of biographies in a totalitarian regime. On the other hand, the study aims to emphasize that the function of the official biographies was to confirm the presence of the leader at the head of the Party. Finally, I will conduct a quantitative and qualitative study, in order to reveal the special role of Gheorghiu-Dej in the Romanian communist regime, in comparison with other representative leaders of the time.

ALEXANDRU-FLORIN PLATON*

**„CORPUL NAȚIUNII” ȘI „CORPUL POLITIC”
ÎN UNELE TEXTE DIN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX
DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA.
CONSIDERAȚII PRELIMINARE****

Cum și-au imaginat elitele educate din teritoriile românești, în Evul Mediu și epoca modernă, formele de viață comună și de organizare în care au trăit? Sau – mai bine spus – există în imaginarul colectiv local indicii – oricât de elementare – de natură, dacă nu să certifice, măcar să sugereze existența unor astfel de reprezentări? În pofida generalității sale, întrebarea are, totuși, un sens, întrucât pune problema modului în care o colectivitate umană se reprezintă pe sine și își reprezintă organizarea social-politică, pentru ca, luând distanță față de amândouă, să le poată (eventual) schimba sau transforma.

Acest gen de reprezentări (traduse în vocabularul comun prin metafore sau analogii) par a fi fost, în lumea românească premodernă și modernă, dacă nu de tot absente, atunci, cu siguranță, foarte rare. Spre deosebire de lumea catolică și protestantă apuseană, unde articularea politică a societății și modalitățile de exercitare a puterii monarhice au constituit, încă de la începutul Evului Mediu până târziu, în secolul XVII (și, firește, și după aceea), obiectul unor reprezentări preponderent corporale, fiind înțelese în analogie cu principiile de alcătuire și funcționare ale corpului omenesc¹, în

* Prof. univ. dr., Facultatea de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași.

** Documentarea și elaborarea prezentului studiu au fost finanțate prin grantul UEFISCDI – PN-II-ID-PCE-2011-3-0730. Acest studiu reprezintă versiunea în limba română a unui text mult mai amplu, intitulat *«Corps politique» et «corps de la nation» chez les Roumains au XIXe siècle*, publicat în Silvia Marton, Constanța Vintilă-Ghițulescu (sous la direction de), *Penser le XIXe siècle: nouveaux chantiers de recherche*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 73–101.

¹ Pentru aceste reprezentări, vezi studiile noastre din ultimii ani: *Metafora „corpului politic” în cultura medievală a Occidentului latin (secolele XIII–XIV)*, în „Caiete de antropologie istorică”, Cluj-Napoca, anul II, nr. 2 (4), iulie–decembrie 2003, p. 9–29; „*Tua sacratissima unxio... cordis intima penetrat*”. *Corpul în ceremonialul medieval al încoronării*, în „Caiete de antropologie istorică”, anul IV, nr. 1 (7), ianuarie–iunie 2005, p. 13–29; *Corpul uman ca metaforă în gândirea politică medievală*, în Academia Română, Filiala Iași, „Prelegeri academice”, vol. 4, nr. 4, Iași, Editura Pim, 2005, p. 97–109; „*Capul sau inima?*” *Notă asupra „corpului politic” medieval*, în vol. *Biserica, societate, identitate. In honorem Nicolae Bocșan*, editat de Constantin Bărbulescu, Ioan Bolovan, Ion Cârja, Rudolf Gräf e.a., Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007, p. 349–359; „*Corpul mistic*” *al papei: o ipoteză și critica ei*, în vol. *Națiune și europenitate. Studii istorice. In honorem magistri Camilli Mureșanu*, volum îngrijit de Nicolae Edroiu, Susana Andea, Șerban Turcuș, București, Editura Academiei Române, 2007, p. 29–53; *Denigrarea prin corp ca expresie a diferenței. Cazul alterității iudaice cu un exemplu românesc de transfer simbolic*, în vol. *Studii de istorie a românilor și a relațiilor internaționale. In honorem Ioan Ciupercă*, editori Lucian Leuștean, Petronel Zahariuc, Dan Constantin Mățu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2007, p. 515–529; *Corpul ca metaforă în*

societatea celor trei Principate și, în general, în spațiul postbizantin, asemenea reprezentări sunt rarissime, ca și cum elitele conducătoare de aici ar fi fost incapabile să gândească politicul (mai exact, „statul”) ca pe un „lucru public”, investindu-l cu atributele unei realități – așa-zicând – ontologice, desprinsă de interesele de grup².

Nu este locul să stăruim acum asupra circumstanțelor istorice și a cauzelor – după opinia noastră, în principal religioase – ale acestei deosebiri, ale cărei urmări sunt, aparent, active, în anumite locuri, până astăzi. Rămânând în limitele subiectului nostru, să observăm, pentru început, că, în Moldova și Țara Românească, cele mai timpurii reprezentări deopotrivă ale unității etnice și organizării politice datează de la începutul celui de-al XIX-lea veac. Cel puțin, aceasta este impresia pe care o lasă documentația (încă destul de lacunară) pe care am consultat-o. Când vorbim de „reprezentări”, ne referim, de fapt, la unele expresii textuale și ale vorbirii, care – așa cum au arătat-o, de multă vreme, teoriile limbajului și ale reprezentării – trimit la o imagine mentală a aspectului de realitate evocat prin expresiile respective. De regulă, această imagine este una „împărțită” sau comună, acționând ca o referință culturală imediată în funcție de care este considerată o anumită componentă a realității înconjurătoare.

Din motive pe care iarăși nu le putem discuta aici, întrucât depășesc simțitor cadrul analizei noastre, reprezentările colective ale comunității etnice și politice au împrumutat, cel mai adesea – primele, odată cu secolele XVIII–XIX, celelalte, începând cu Antichitatea și Evul Mediu –, trăsăturile corpului uman, fiind interpretate – cum, de altfel, am mai spus – din unghiul particularităților morfologice și fiziologice ale acestuia³.

În Țara Românească, la începuturile epocii moderne, una dintre cele mai timpurii – după toate probabilitățile – mențiuni privitoare la unitatea neamului, subînțelesă ca una spirituală, se găsește într-un text nedatat, dar atribuit lui Naum Râmnicianu (1764–1839)⁴. Reflectând la condițiile de existență ale unei uniri a românilor în epoca sa, cel ce se semna „Naum protosinghelul”⁵ afirmă că cea mai importantă, decisivă, chiar, este solidaritatea spirituală, capabilă să genereze, apoi, strângerea laolaltă a tuturor părților „trupului” neamului, fragmentat de interese adverse. „Unirea duhurilor – scrie

tratatul „Le Livre du corps de policie” al Christinei de Pizan: o interpretare și critica ei, în vol. *Historia sub specie aeternitatis. In honorem magistri Alexandru Zub*, ediderunt Victor Spinei et Gheorghe Cliveti, București – Brăila, Editura Academiei Române, Editura Istros, 2009, p. 229–243; *Le corps comme métaphore dans le traité «Le Livre du corps de policie» de Christine de Pizan: une interprétation et sa critique*, în vol. *Le corps et ses hypostases en Europe et dans la société roumaine du Moyen Âge à l'époque contemporaine*, coordonneurs: Constanța Vintilă-Ghițulescu, Alexandru-Florin Platon, București, New Europe College, 2010, p. 147–167.

² Pentru o opinie diferită, vezi Daniel Barbu, *Bizanț contra Bizanț. Explorări în cultura politică românească*, București, Editura Nemira, 2001, p. 65–71 și idem (cu privire la existența noțiunii de „corporație”), *Byzance, Rome et les Roumains. Essais sur la production politique de la foi au Moyen Âge*, București, Éditions Babel, 1998, p. 101 și, în general, capitolul II, p. 93–183.

³ Bibliografia reprezentărilor corporale ale organizării politice a ajuns, în ultimii ani, atât de voluminoasă, încât este imposibil de redat în totalitate. Pentru multe din aceste referințe, vezi trimiterile din studiile noastre, citate mai sus. Studiile așa-zicând „clasice”, care au inspirat majoritatea explorărilor ulterioare (inclusiv pe ale noastre), sunt însă numai trei, și anume: Ernst H. Kantorowicz, *The King's Two Bodies. A Study in Medieval Political Theology*, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1957; Gerhard Dohrn-van Rossum, *Politischer Körper, Organismus, Organisation. Zur Geschichte natürlicher Metaphorik und Begrifflichkeit in der politischen Sprache*, Bielefeld, 1977 și Tilman Struve, *Die Entwicklung der organologischen Staatsauffassung im Mittelalter*, Anton Hiersemann, Stuttgart, 1978.

⁴ Pentru biografia lui Naum Râmnicianu, vezi minuțioasele precizări ale lui Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci carii au scris despre români în epoca fanariotă. Textul grecesc și traducerea românească*, București, Tipografia cărților bisericești, 1888, p. XLI–LIX.

⁵ *Ibidem*, p. XLII.

prezumatul autor – este cea mai nebiruită cetate a unui neam și acea patrie fericită poate fi socotită ca o țarie unde toții fiii ei sunt înarmați cu cele mai nebiruite și atotcovârșitoare arme ale unirei spre a ei apărare [...]. Unirea aceasta nu să poate socoti decât o alipire a părțicelilor trupului ce este îmbucățit, și atuncea fieșcare mădular își va lua iarăși locul său, și va fi întrebuițătoare lucrând bărbătește și capul și mâna și piciorul spre întemeerea neamului. Iar scârboasa numire de taraf va lipsi cu totul, și nici nu va mai fi trebuință a să pomeni între români”⁶.

Nu este poate inutil de notat că reprezentarea spirituală și corporală a unității neamului care se degajă din aceste rânduri este, în mod evident, de inspirație religioasă: vorbind despre „unirea duhurilor”, diaconul muntean are, aproape cert, în memorie, faimoasa imagine paulină a „trupului lui Hristos” constituit prin unirea spirituală a „mădulelor”, care îndeplinesc în ansamblul din care fac parte funcțiile pentru care fuseseră create⁷.

Celelalte scrieri majore ale lui Naum Râmnicăneanu – *Despre originea românilor și Croniconul*⁸ – nu mai conțin referințe asemănătoare. „Patria”, în schimb (cu varianta „patrie a Daciei”), este omniprezentă, fiind evocată de diaconul muscelean fie ca o entitate definită prin credința ortodoxă și ierarhia claselor, începând cu boierii⁹, fie – cum se întâmplă în poeziile sale – ca o grădină¹⁰ sau în ipostaza personificată – tot de inspirație religioasă – a maternității sanctificate¹¹.

Aceeași raritate a referințelor corporale constituie o caracteristică și a *Hronografului* lui Dionisie Eclesiarhul¹². Cu toate acestea, lectura atentă a acestui text (scris, probabil, între 1814 și 1820) lasă să se întrevadă faptul că, pentru autor – care este, de asemenea, călugăr¹³ –, analogia corporală, tocmai prin raritatea cu care apare sub pana sa, constituie maniera firească, aproape de la sine înțeleasă, de reprezentare nu numai a „țării”, ci, în mod excepțional pentru această perioadă, chiar și a statului. Bunăoară, relatând evenimentele care au condus la încoronarea lui Bonaparte, autorul scrie despre viitorul împărat că, intrând „pe supt pielea tuturor miniștrilor și a tuturor boerilor mari ai Franței”, i-a convins „să-ș pue împărat”, cu argumentul că un monarh, „ca un cap mai mare”, sfătuit de miniștrii săi – despre care Dionisie scrie că sunt „trupurile Franței” –, „va ocărmui împărăția bine și va sta cu putere mare asupra vrăjmașilor”. În același pasaj, autorul asociază metafora corporală țării însăși, pe care se pregătea să o guverneze generalul, scriind despre Franța că „iaste cel mai mare trup al părții Evropii”¹⁴. Puțin

⁶ *Cugetul adevăratului român către frații săi români sau păreri carele dacă va fi ale tuturor românilor de obște, punându-se în lucrare vor fi spre obștescul folos*, de protosinghelul Naum Râmnicăneanu, „Arhiva Societății Științifice și Literare de Iași”, V, nr. 5–6, mai–iunie 1894, p. 348, 350. Îi mulțumesc d-lui Cristian Ploscaru, colegul meu, pentru a-mi fi semnalat și pus la dispoziție acest document.

⁷ Vezi Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 235–258.

⁸ *Croniconul protosinghelului Naum Râmnicăneanu de la 1768–1810*, în *ibidem*, p. 259–294.

⁹ *Despre originea românilor*, loc. cit., p. 246, 247, 248 („Laudă Patriei”).

¹⁰ *Pentru Țara Românească*, în C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. LXIII.

¹¹ *Tânguirea Țarei Valahiei asupra jafului și dărâpăneii ce i-au făcut streinii tâlhari greci*, în *ibidem*, p. LIX–LX și urm.

¹² Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf (1764–1815)*, transcrierea după manuscrisul original, indice și glosar de Dumitru Bălașa, studiu introductiv de Dumitru Bălașa și Nicolae Stoicescu, note și comentarii de Nicolae Stoicescu, București, Editura Academiei RSR, 1987.

¹³ Pentru identitatea, biografia și scrierile acestui preot muntean (călugăr după moartea soției sale) – născut în jurul anului 1740 și stins din viață în 1820 –, vezi studiul introductiv al lui Dumitru Bălașa și Nicolae Stoicescu la ediția *Hronografului*, citată mai sus, p. 5–22, cu data presupusă a redactării manuscrisului (1814–1820), p. 10–11. Îi mulțumesc d-lui Cristian Ploscaru pentru a-mi fi pus la dispoziție și acest document.

¹⁴ Iată acest fragment integral: „Apoi... Bonaparte iar s-au meșteșugit ca un măestru de au intrat cum am zice pe supt pielea tuturor miniștrilor și a tuturor boerilor mari ai Franței, sfātuindu-să când cu unii, când

mai departe, Dionisie întrebuițează aceeași analogie, dar, de astă dată, în relație cu „miniștrii și boerii cei mari ai cetății Parizului”, asemuiți cu „niște capete ale trupurilor Franței”¹⁵.

În ciuda laconismului lor, aceste frânturi din manuscrisul monahului Dionisie ni se par, totuși, suficiente pentru a îngădui o ipoteză: în comparație cu Naum Râmniceanu – cu care era contemporan –, Dionisie Eclesiarhul pare să fi făcut, așa-zicând, un pas mai departe în privința sensului în care întrebuițează metafora corpului: dacă la „Naum protosinghelul” acest sens – de inspirație vădit religioasă – este, după toate aparențele, exclusiv comunitar, la fostul preot Dimitrie (călugărit sub numele de Dionisie), înțelesul – câtuși de puțin limpede, e drept – al aceleiași analogii pare mai curând unul politic¹⁶. Nu la o comunitate etnică, ale cărei „mădulare” sunt ținute laolaltă de o „frăție în duh”¹⁷ face referire Dionisie Eclesiarhul în *Hronograful* său, ci la un tip de guvernare care ar putea fi caracterizat drept „organic”, compus dintr-un „cap” (fie împăratul Napoleon, fie notabilii Parisului) și „trupuri” (cu care sunt comparați când miniștrii, când aceiași notabili). Aceași constatare pare întărită și de evocarea Franței ca „cel mai mare trup al părții Evropii” și, nu mai puțin, de asemănarea cetățenilor de vază ai Parisului cu „capetele” aceluiași „trup” al Franței (scris, însă, în mod curios, la plural), cu toate că, prima citare (a Franței ca „trup” al „Evropii”) poate avea și un vag sens comunitar, imposibil, însă, de verificat prin alte semnalări, asemănătoare.

Putem așadar conchide – însă această concluzie este numai provizorie, ea trebuind temeinic confirmată, prin explorări mai ample – că, în perioada în care scriau cei doi autori (începutul secolului XIX), reprezentarea corpului pare a fi înregistrat o dedublare: pe de o parte, ca „trup” al neamului, animat de „unirea duhurilor” și, de cealaltă parte, ca un „corp politic”, pe cale de a prinde contur în ceea ce am putea numi, cu oarecare exagerare, imaginarul comunitar românesc. În același context, nu ni se pare deloc întâmplător faptul că autorii despre care am discutat erau oameni ai Bisericii. Acest lucru trebuie să fi cântărit, cu certitudine, mult în familiaritatea lor cu această metaforă, supoziție indirect întărită de ceea ce se poate constata dintr-un sondaj, fie și grăbit, în bogata documentație aparținând aceleiași epoci. Din acest unghi, faptul că analogia

---

cu alții, că iaste bine să-ș pue împărat și împăratul ca un cap mai mare, cu trupurile Franței, adecă cu miniștrii fiind sfat, va ocărmiu împărăția bine și va sta cu putere mare asupra vrăjmașilor și cum să cuvine a avea Franța titlul de a să numi împărăție, că iaste cel mai mare trup al părții Evropii” (Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf* (1764–1815), p. 95).

¹⁵ Această comparație este pusă de Dionisie Eclesiarhul pe seama lui Alexandru I, fiind evocată de acesta într-o scrisoare pe care țarul ar fi adresat-o notabililor Parisului, pentru a-i îndemna să predea orașul asediat de armatele coaliției, în timpul campaniei din 1814. Autorul povestește în felul său evenimentele care au precedat prima abdicare a lui Napoleon: „Și nemaiputând a sta franțoz[i] de războae, fiind biruți și goniți de toate părțile, au sosit oștile înpreunatelor stăpâniri la Pariz; și tăbărând înprejurul cetății, au scris împăratul Alexandru miniștrilor și boerilor celor mari ai cetății Parizului într-acestaș chip: «Voi mai marilor cetățeni ai Parisului, cetatea Franței, scaunul împărății voastre, vedeți că oștile înpreunatei stăpâniri au încungiuat cetatea voastră. Și de voiți binele vostru și al patriei voastre să vă închinați puterii noastre și să aveți pace și milostivire de la noi, căci noi voim pacea voastră și nu învinovățim pre voi, franțezii, pentru răul și paguba împărății noastre ce ați făcut. Ci ne iaste învinovățit, răul împăratul vostru, Bonaparte, carele nefiind neam de franțozii, ca un vrăjmaș au turburat, nu numai Franța toată, ci toată Evropa au adus-o la nepăciuire și la turburare, pricinuind periciune și vărsări de sânge între împărați și în mijlocul împărății mele au intrat și atâtă periciune neamului vostru au pricinuit, ca un neastămpărat și fără de minte; carii voi firește santeți datorii a ocrotii și a liniști neamul vostru, ca niște capete ale trupurilor Franței...»” (Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf* (1764–1815), p. 113).

¹⁶ Faptul că Dionisie se referă, în pasajul citat, nu la un „corp politic” autohton, ci la cel francez poate sugera că am avea de a face, în acest caz, nu cu un împrumut asimilat (ca să spunem așa), ci cu o imitație.

¹⁷ Vezi, acest sens, mai clar, într-un alt text, versificat, al lui Naum Râmniceanu („Sfătuirea Patriei către fii”), unde solidaritatea de neam apare echivalentă cu aceea creștină (Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. LXV–LXVI).

corporală lipsește, ca mențiune, oricât de vagă, din sursele narative de proveniență laică ale mișcării din 1821, fie că este vorba de relatarea lui Ion Dîrzeanu, de notele lui Ivan Petrovici Liprandi, de amintirile lui Dumitrache Protopopescu din Severin și ale lui Iordache Oteteleşianu sau de *Voroava* lui Vasile Murguleț, fără a mai aminti de textele versificate anonime, cum ar fi *Obșteasca tânguire... și Tânguirea Moldovei*¹⁸, ni se pare destul de elocvent. În schimb, singura aluzie la acest gen de reprezentare aparține unei înalte fețe bisericești, nimeni altul decât Patriarhul de Constantinopol, care, în scrisoarea circulară de condamnare a mișcării lui Ipsilanti, din 15 martie 1821, referindu-se la ecoul – pretins – defavorabil cu care fusese primită vestea revoltei eteriștilor de către grecii din capitala Imperiului Otoman, îi pomenește pe aceștia ca „mădulari ale binecredinciosului nostru neam”¹⁹.

Cu toate acestea, lumea mirenilor nu a rămas străină de tipul de comparații pe care îl discutăm aici. Evocarea metaforică a organizării politice în deceniile de început ale celui de-al XIX-lea veac, a cărei modalitate corporală am surprins-o în *Hronograful* lui Dionisie Eclesiarhul (dar – repetăm – cu referire numai la Franța), apare, după opinia noastră, și mai neted – deși într-o formă complet diferită – într-o altă mărturie, mult mai complexă și semnificativă decât cele analizate mai sus: aceea a lui Ionică Tăutul (1795–1830).

Scriind aproximativ în aceeași perioadă ca Dionisie Eclesiarhul, dar ceva mai târziu decât acesta (în deceniul al treilea al secolului XIX), comisarul moldovean²⁰ a fost intens preocupat de reorganizarea politică a „patriei” sale, în acord cu ceea ce numim astăzi principiul reprezentativității (extins la toate categoriile boierimii) și al funcționării optime a instituțiilor. Acesta este cadrul în care imaginea corpului apare de mai multe ori sub pana sa, dar nu în relație cu „neamul” (comunitatea etnică), ci – într-un chip cum nu se poate mai elocvent – cu alcătuirea statului.

Prima mențiune a acestei analogii este făcută de Ionică Tăutul într-o scrisoare din august 1829, trimisă de boierul moldovean unchiului său, Ilie Ilschi, unde autorul detaliază argumentele care, după opinia sa, îl îndreptățeau să fie ales domn al Moldovei. Mențiunea la care ne referim se găsește inserată într-un fragment în care Tăutul își expune concepția despre buna funcționare a administrației țării. Pentru el, această administrație era aidoma unui mecanism („organ mihanicesc”), ale cărui roți („răzoare”) trebuiau să se îmbine perfect, ajutându-se reciproc. Numai învățând „mihanica politicească”, ce pentru Tăutul era aidoma „mihanicii matematicești”, putea viitorul domn (bineînțeleș, el însuși!) să facă din administrație un „organ” (este chiar expresia autorului²¹) capabil să sprijine o guvernare eficientă. Altfel – scrie el –, fără priceperea

¹⁸ Andrei Oțetea (redactor responsabil), *Răscoala din 1821. Izvoare narative*, vol. V, București, Editura Academiei RPR, 1962.

¹⁹ „În loc de a fi iubitori de slobozenie [eteriștii – n. ns.] s-au arătat vrăjmași slobozenii. În loc de a iubi creștinătatea și neamul lor, s-au făcut vrăjmași neamului și creștinătății și împotrivitori lui Dumnezeu, meșteșugind, fără de frica lui Dumnezeu, cu nesocotitele lor porniri, turburare puternicii împărății împotriva supușilor ei, și s-au silit să aducă obștească prăpădenie asupra tot neamului. Acestea dar, auzindu-le noi toate cele de aici *mădulari ale binecredinciosului nostru neam* [subl. ns. – Al. D. P.] de toată treapta, ne-am umplut de multă întristare și de mare jale și ne-am îndemnat din părinteasca dragoste și din pronie bisericească ca să vă aducem aminte cele pentru mântuire” (*apud Revoluțiunea de la 1821 de Ion Dîrzeanu, biv vel serdar*, în *ibidem*, p. 72–73).

²⁰ Pentru biografia și scrierile sale, vezi solida ediție pe care ne-a lăsat-o Emil Vîrtosu, *Ionică Tăutul. Scrieri social-politice*, cuvânt înainte, studiu introductiv și note de Emil Vîrtosu, București, Editura Științifică, 1974.

²¹ În manuscrisul original, autorul scrisese mai întâi instrument, cuvânt șters și înlocuit cu organ (vezi *Scrisoare către unchiul său Ilie Ilschi, din Bucovina, arătând îndreptățirile ce are de a fi ales domn al Moldovei*, în *ibidem*, p. 270, n. 566).

pe care o procură cele două științe (mecanica și matematica), acest lucru nu este posibil²².

Ideea pe care și-o face Ionică Tăutul despre o bună întocmire a administrației se cuvine înțeleasă în cadrul unei concepții mai generale despre stat, imaginat ca un mare mecanism, ale cărui componente trebuiau atent studiate și selectate în vederea unei „asamblări” corecte. Pentru comisul moldovean, aceste operațiuni sunt decisive, căci fără selectarea potrivită a „pieselor” („răzoarelor”) administrative, făcută numai de domn în funcție de împrejurările imediate și de spiritul timpului, statul risca să nu funcționeze cum ar fi trebuit. Potrivit lui Ionică Tăutul, guvernarea nu constituia un ansamblu de acțiuni determinate de providență sau de duhul improvizației. Dimpotrivă, ea presupunea o educație complexă, științifică, reclamând din partea domnului aptitudini și cunoștințe care nu mai puteau fi cele din vremea „strămoșilor”. Această cerință a unei conduceri întemeiată pe „știință” era, pentru Tăutul, cu atât mai imperativă, cu cât construirea „mașinii statale” nu trebuia să fie, în concepția lui, o invenție sau o creație originală, ci, mai curând – și mai realist –, un soi de „reciclare” a „pieselor” vechi în funcție de finalități noi, care nu lăsa nimic pe dinafară²³.

„Corpul politic” descris de Ionică Tăutul este, așadar, în chip evident, un „corp mecanic”. Cu toate acestea, el nu este lipsit de o anumită – paradoxală și, în același timp, vagă – organicitate, în măsura în care pentru boierul moldovean, improvizat politolog, funcționarea optimă a „mașinii statale” presupunea nu numai priceperea domnului de a o „reasambla”, ci și lupta sa hotărâtă cu „duhurile” proaste în care prinseseră rădăcini adânci deprinderile vechi și rele (*catahrisuri*)²⁴. Cu alte cuvinte, asemenea lui Frederic cel Mare și Petru cel Mare (pe care Tăutul îi amintește în chip explicit), domnul trebuia să-și educe supușii, urmând în această privință și exemplul marilor legislatori ai Antichității, precum Lycurg, care – scrie autorul – a îndreptat și el popoare „stricate”, dar cu mai mult succes decât alții, deoarece a lucrat cu spartanii²⁵.

În afară de însemnătatea pe care comisul moldovean o atașează transformării spiritelor, văzută ca o condiție a reconstrucției reușite a statului, autorul nu pare să creadă că modul în care se relaționează diferitele puteri în cadrul acestui stat este aidoma celui din lumea organică. Referințele la corp nu sunt, desigur, absente din concepția lui Ionică Tăutul despre structura politică. Dar, în pofida faptului că el recurge la unele analogii, precum „cap” (pentru Senat) sau „mădulară”, sensul acestora nu este unul metafizic, ci, mai curând, instituțional. *Opștiasca Adunare*, de exemplu, pe care Tăutul o consideră autoritatea care împarte cu domnul puterea legislativă, constituie, pentru el, un „trup întreg”, compus din mai multe „mădulară”, dar de bună seamă că se cuvine să vedem aici, mai curând, o obișnuință denominativă, decât indiciul unui înțeles organic, care nu pare asociat nici funcționării acestei Adunări, nici relației sale cu alte structuri ale statului²⁶.

²² „Înjghebaria, administrația, este ca un organ mihanicesc, a căruia răzoară trebui să aibă armonie între dânsele, trebui să să într-agiute; iar nu să înprotivească, să să încrește, să să încalciască și să să roadă. Omul, ca să facă un organ din toate din roatele și răzoarele unui ciasornic, trebui să înveță mihanica mathematiciască, și ca să facă un organ administraticesc din puterile unei ocărmuirii, trebui să înveță mihanica politiciască; fără aceste științi, nu să bizuiască că va isprăvi ceva, nici în unul, nici în altul din aceste obiecturi” (*ibidem*, p. 270).

²³ Vezi, în acest sens, amplele considerații din *Manifest adresat către moldoveni, pentru alegerea sa ca domn al Moldovei*, în *ibidem*, p. 284–285.

²⁴ *Ibidem*, p. 285.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ „La alte staturi este câte un Senat, mădulările lui, rânduite pentru totdeauna și în număr hotărât, înfătoșază nație, adecă țin locul ei. Acest trup întreg cercetiază, sfătuește, socotește și chipzuește toate trebile

Cum se explică această optică „mecanicistă”, prin care interpretează Ionică Tăutul funcționarea statului, ceea ce îl deosebește atât de mult pe comisul moldovean de Dionisie Eclesiarhul (care i-a fost, aproape, contemporan)? Cum s-a format ea și ce anume i-a inspirat-o? Un prim răspuns – și, desigur, cel mai firesc și imediat – ține de orizontul intelectual al acestui membru al micii boierimi, care pare a fi citit și asimilat majoritatea operelor fundamentale ale gânditorilor iluminiști, în primul rând, binecunoscutul tratat al lui Montesquieu – *L’Esprit de lois* –, care, după cum s-a afirmat, a exercitat asupra lui influența cea mai mare²⁷. Dar, nu numai lecturile autorului nostru – sau, mai curând, nu ele *singure* – sunt cele care se cuvin luate în calcul, aici, ca repere ale formației intelectuale ale boierului moldovean. Ambianța culturală și paradigma cognitivă a epocii sale, receptate tocmai prin aceste lecturi, trebuie să fi jucat, de asemenea, un rol, deloc neglijabil, în conturarea concepției lui Ionică Tăutul despre modul de structurare și funcționare a „mașinii” statale, ceea ce îl particularizează printre gânditorii (români ai) epocii. Cu mai bine de jumătate de secol înainte ca ambițiosul comis să înceapă să-și expună ideile, în cultura europeană avusese loc o răsturnare de optică în privința modului de a concepe viața socială: nu ca o creație de origine metafizică, în strânsă corespondență cu natura, ci, în spiritul mecanicismului cartezian, ca o „structură în mișcare”, ale cărei articulații trebuiau atent observate și analizate, pentru a le ameliora funcționarea²⁸. Putem presupune, așadar, cu oarecare temei, că, originală în raport cu gândirea politică românească a epocii, concepția mecanicistă a lui Ionică Tăutul era, de multă vreme, un loc comun în cultura europeană de la începutul celui de-al XIX-lea veac, iradierea sa fiind sesizabilă și în scrierile autorului moldovean.

Aceeași concluzie, referitoare la absența unei viziuni corporal-organice a vieții social-politice în concepția lui Ionică Tăutul, reiese și din maniera în care interpretează reformatorul moldovean coeziunea supușilor, în beneficiul cărora trebuie, după opinia sa, să se exercite actul guvernării. Pentru Tăutul, această coeziune nu constituie rezultatul spontan și predictibil al unui spirit colectiv, ci, dimpotrivă, decurge dintr-un consens rațional, generat de comunitatea ideilor și a intereselor, întreținută de echitate și dreptate. „Unire... este numai în idei, și nu poate fi în ființă”, scrie el²⁹, ceea ce putem cădea de acord că reprezintă, astăzi, una din normele fundamentale ale oricărei vieți politice. Diversitatea umană este, prin însăși natura sa, consideră Tăutul, prea mare pentru ca formele unității să se poată înfirișa altcumva decât într-o formă – cum am spune astăzi – „ideologică” și, pe de altă parte, ea face imposibilă orice omogenitate organică. Dacă înfățișarea exterioară a ființelor umane este, prin culoarea pielii sau

opștești, face arătare ocărmuitorului și el poronțește lucrare. Acest trup, cu ocărmuitorul împreună, face așază și întocmește pravelile. Acest trup ține o canțilerie osăbită de toate lucrările sale. El, în numele nației, îndiamnă pre ocărmuitori de a nu păși piste pravile, și ocărmuitorul sălește pre acest trup a fi și a lucra totdeauna drept. Când mădulările nu să învoesc în socotinți, pentru vreo pricină, pricina ia sfârșit după glasurile cele mai multe, căci aciasta este ce mai firiască dreptate” („Socotință” privitoare la chezașia cerută de Marele Vizir pentru siguranța ostașilor și neguțătorilor turci din Moldova, 6 iunie 1824, în *ibidem*, p. 140).

²⁷ Pentru orizontul intelectual al lui Ionică Tăutul, vezi referințele pe care le dă el însuși în două scrisori succesive, din 1826, adresate marelui postelnic al Moldovei, Theodor Balș (*ibidem*, p. 153–159). Pentru același aspect, deosebit de instructive sunt și mențiunile din studiul introductiv al lui Emil Vîrtosu la ediția semnalată (p. 9–79), referitoare la filosofii iluminiști (Montesquieu, Rousseau, Voltaire, Diderot), ale căror scrieri l-au inspirat pe boierul moldovean. Nu este însă clar (pentru că editorul nu o spune) când și mai ales cum a fost capabil Ionică Tăutul să dobândească o cultură atât de întinsă, în timpul unei vieți destul de scurte și de agitate.

²⁸ Deborah Cohen, *La nature du peuple. Les formes de l’imaginaire social (XVIIIe–XXe siècles)*, Champ Vallon, 2010, p. 155 și urm.

²⁹ Emil Vîrtosu, ed. cit., p. 139.

dimensiunile corpului, atât de variată încât nu există două ființe identice, nu este firesc ca „interiorul” organic să fie, la rândul-i tot atât de divers? – se întreabă autorul. „Organul, duhul, chipul de a gândi nu poate fi la doi deopotrivă”, afirmă el³⁰. Oamenii nu se aseamănă decât prin unele proprietăți fiziologice generale (precum funcționarea gândirii prin materialitatea corpului). În toate celelalte privințe, ei sunt diferiți.

Aceste reflecții sunt formulate de Ionică Tăutul în contextul unei ample discuții despre esența ființelor umane, în care autorul confruntă teoria materialist-deistă despre alcătuirea și funcționarea lumii cu interpretarea spiritualistă a aceleiași realități³¹. Cu toate că el nu dă câștig de cauză niciuneia, ci le consideră pe amândouă necesare pentru desfășurarea existenței umane – o existență deopotrivă fizică și spirituală –, preferința boierului moldovean pare, totuși, să se îndrepte spre o preeminență a spiritului, dar nu ca un dat prealabil, unificator, ci – cum am mai spus – în ipostaza unei comunități de idei, rațional construită, pe temeiul căreia se naște consensul politic.

Numai în legătură cu „națiunea” – și numai cu ea – pare a se apropia Ionică Tăutul de o concepție organică a unității. După opinia noastră, expresia „trup de nație”, prin care comisarul moldovean subînțelege viitoarea unitate a ansamblului etnic căruia îi aparține, nu poate fi interpretată decât din acest unghi³². Dar, cu excepția a două-trei mențiuni foarte vagi, reflecțiile autorului despre condițiile de existență ale coeziunii etnice lipsesc din scrierile sale social-politice.

S-ar putea spune, așadar, că, în ajunul revoluției de la 1848, asistăm la un soi de bifurcare a imaginii corpului ca reprezentare a unității politice și naționale (sau etnice): dacă la Dionisie Eclesiarhul natura statului și aceea a comunității etnice par identice, altfel spus, corporale, câțiva ani mai târziu, în scrierile lui Ionică Tăutul, dimensiunea corporală a unității pare a fi rezervată numai coeziunii etnice, structura statului fiind, dimpotrivă, imaginată ca ansamblul unor componente diferite („răzoare”), funcționând mecanic.

Deceniul care precede revoluția de la 1848 din țările române pare a confirma această bifurcare, deopotrivă semantică și mentală. Sondajul documentar pe care l-am întreprins pornind de la câteva din sursele epocii³³ oferă, în acest sens, dovezi concludente, chiar dacă nu definitive. Iată-le, pe scurt, în continuare.

Un proiect politic anonim, din 1829, care enumera lista cererilor pe care Principatele Române le-ar fi putut adresa unei ipotetice conferințe a principilor europeni, se referă la unirea Țării Românești și a Moldovei ca la o „împreunare” într-un singur trup. Mai apoi, când vorbește despre cele două Principate unite, anonimul autor întrebuințează, în mod sistematic, expresia „întrupate provincii”³⁴.

Autorii declarației de principii a Partidei Naționale din Țara Românească, intitulată *Act de unire și independență*, 1/13 noiembrie 1838, vorbesc despre ei înșiși ca

³⁰ *Ibidem*.

³¹ „Cercare” *împotriva deiștilor și materialiştilor*, 28 ianuarie 1828, în *ibidem*, p. 229–250.

³² „Provințiile noastre rămân supt stăpânire otomanicască precum am scris că trebui să o doriască tot românul patriot, căci numai supt aciaștă stăpânire am pute alcătui trup de nație, dac-am ave noroc să avem începători precum ar trebui. Supt alte stăpâniri, nu ni-ar rămâne a aștepta alta decât încet-încet să ne facă un trup cu nația stăpânitoare, ștergându-ne și numele ce purtăm și limba însuș” (*Scrisoare către unchiul său Ilie Ilschi, din Bucovina, arătând îndreptăcirile ce are de a fi ales domn al Moldovei*, în *ibidem*, p. 260).

³³ Vezi Cornelia Bodea, *1848 la români. O istorie în date și mărturii*, vol. I–II, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982. Firește, continuarea anchetei schițată în paginile de față va trebui să se sprijine pe o documentație incomparabil mai amplă.

³⁴ „Cereri ce ar fi putut face Valachia și Moldova la un congres de prinți creștini pentru siguranța lor cea din afară și statornicirea cea din lăuntru”, în *ibidem*, vol. I, p. 84–86.

„mădulari” ai Adunării Naționale, într-un sens corporal al termenului, care este mai mult decât evident, simțindu-se, totodată, chemați „dă a întoarce o patrie slobodă și independentă către toate mădulările răspândite ale neamului lor”³⁵.

Referința corporală care ne interesează în aceste pagini nu lipsește nici din faimosul discurs pronunțat de Simion Bărnuțiu la 2/24 mai 1848 în catedra din Blaj, în ajunul celei de a doua adunări naționale a românilor din Transilvania. Am fi chiar tentați să spunem că în acest text extrem de important, care reconstitua istoria raporturilor dintre români și maghiari, scoțând în relief principiile libertății naționale a românilor, concepția privitoare la națiune este, în chip explicit, corporală. O dovadă în acest sens o constituie interpretarea maghiarizării nobilimii române în Evul Mediu ca o amputare a „trupului național”, având drept rezultat moartea membrului amputat și suferința provocată întregului „trup” prin lipsirea sa de acest important reazem al naționalității³⁶. Un alt pasaj, extrem de elocvent din același punct de vedere, este cel în care Bărnuțiu se referă la principiul libertății ca fiind propriu atât individualității colective a fiecărei națiuni, cât și individualităților umane, care – scrie el grăitor – „nu-și pierde natura când se leagă într-un corp național”³⁷. Această precizare este deosebit de interesantă, întrucât autorul pare a sugera că, în pofida organicității sale (sau, mai curând, *tocmai* din cauza ei), legătura națională nu șterge specificitățile umane prin care se instituie.

Ziarul „Pruncul român” care, în timpul revoluției de la 1848, a publicat numeroase articole entuziaste cu scopul de a stimula patriotismul românilor recurge la aceeași analogie: „Ca România să fie liberă cu desăvârșire – se scrie într-un text nesemnat din 13 iulie 1848 –, ca să fie mare și puternică trebuie neapărat să se unească cu Moldova. Munteni și moldoveni nu fac decât o singură nație, amândoi port același nume glorios de români, amândoi vorbesc aceeași limbă, au aceeași religie, aceleași interese, au suferit aceleași nenorociri și simt aceeași trebuință de îmbunătățire a soartei lor; alcătuesc, cu un cuvânt, un singur corp. Nu poate fi desăvârșită sănătate pentru un om pe când mai pătimește un mădular al corpului său, asemenea o națiune nu poate fi liberă cu desăvârșire până când se mai află o parte dintr-înșă sub jugul despotismului”³⁸.

Câteva luni mai târziu, în februarie 1849, într-o scrisoare expedită din Cernăuți lui George Bariț, Aron Pumnul pleda pentru intrarea Transilvaniei ca un „mădulariu organic”, în cadrul viitoarei Constituții a Imperiului austriac, ceea ce, după părerea sa, ar fi favorizat unirea tuturor românilor din cuprinsul Monarhiei sub un guvern autohton (adică român) și, nu mai puțin, supraviețuirea învățământului în limba națională. În caz contrar, era convins Aron Pumnul, dacă românii din Austria ar fi continuat să trăiască separați unii de alții, ar fi fost puși în imposibilitatea de a constitui „un întreg național organic”, capabil să le asigure existența școlilor proprii³⁹.

Vom încheia această – din păcate – prea scurtă enumerare cu exemplul lui Nicolae Bălcescu, în scrierile căruia imaginea corpului are, de asemenea, rolul să scoată

³⁵ *Act de unire și independență* (1/13 noiembrie 1838), în *ibidem*, p. 118.

³⁶ Iată pasajul respectiv: „Mădularul tăiat de către trup nu mai poate trăi și trupul, tăindu-se vreun mădular, pătimește și dacă nu pere. Acest scop l-au avut ungerii, adoperându-se [sic!] a tăia pe nobilimea română de către trupul național” (*ibidem*, p. 453).

³⁷ „Dacă e drept că persoanele nu-și pierd natura, când se leagă într-un corp național cu limbă și datine comune, și iată că tot aceeași vom fi constrânși a zice și de națiune, ce zicem de o persoană singură: că libertatea națiunii încă e legată strâns cu persoana ei, ca și a persoanelor firești, dacă nu mai strâns: libertatea națiunii încă poartă tipul națiunii, cum poartă libertatea personală tipul persoanei omului...” (*ibidem*, p. 464).

³⁸ „Pruncul român”, I, nr. 13 (13 iulie), 1848, în Cornelia Bodea, *1848 la români*, vol. II, p. 797.

³⁹ Scrisoarea lui Aron Pumnul este din 3/13 februarie 1849 (*ibidem*, p. 958–959).

și mai bine în relief necesitatea unirii politice a tuturor românilor. Față de toate mărturiile mai sus menționate, cu excepția celei a lui Simion Bărnuțiu, această analogie este, la Bălcescu, cea mai elaborată, dar cu o precizare: dacă la Bărnuțiu comparația este folosită în contextul unei filosofii juridice construită în jurul noțiunii de personalitate individuală și colectivă, la revoluționarul muntean metafora corpului pare, mai curând, extrasă din imaginarul religios, fiind menționată de autor în cadrul binecunoscutei polarități corp-suflet. Acest lucru nu este surprinzător, fiindcă, atât la Bălcescu, cât și la Michelet, Quinet și la toți ceilalți istorici aparținând istoriografiei romantice, concepția despre trecut era una pronunțat mesianică, fiind marcată de numeroase reflecții religioase. Iată, însă, fragmentul din opera sa, care ne interesează: „Dacă naționalitatea este sufletul unui popor, dacă, câtă vreme el păstrează acest semn caracteristic al individualității sale, acest spirit de viață, el este investit cu dreptul neprescriptibil d-a trăi liber, unitatea națională este chezașuirea libertății lui, este trupul lui trebuincios ca sufletul să nu piară și să amorțească, ci, din contră, să poată crește și a se desvolta”⁴⁰.

În pofida caracterului lor disparat și fragmentar, datele trecute în revistă până aici nu sunt, totuși, lipsite de interes pentru subiectul care ne preocupă în paginile de față. Încercând să le comentăm, mai întâi în funcție de contextul lor discursiv imediat, să notăm, pentru început, că majoritatea textelor citate aparțin, din punct de vedere tipologic, unor scrieri diferite, dar care se ocupă de probleme asemănătoare, uneori identice: primele două sunt proiecte de reformă, al treilea (textul lui Bărnuțiu) este un discurs politic, al patrulea, un articol de ziar, al cincilea o scrisoare, în timp ce ultimul, avându-l ca autor pe Bălcescu, este extras dintr-o carte de istorie.

În fiecare din aceste texte metafora corpului este singulară și pare a ocupa un loc aparte printre mijloacele expresive ale autorilor. Simion Bărnuțiu, Bălcescu, dar și anonimul autor al articolului din „Pruncul român” nu recurg *decât* la această figură de stil – și *numai* la ea – atunci când se referă la națiune, la unitatea politică a românilor sau la independența acestora.

În al treilea rând, întrebuintare ei este, întotdeauna, explicită. În fragmentele pe care le-am enumerat, această metaforă nu constituie niciodată o referință „ascunsă”, devoalată prin indicii indirecte. Dimpotrivă, ea este enunțată foarte clar, ceea ce sugerează faptul că analogia dintre națiune și corpul uman era percepută, în epocă, ca o modalitate „normală” de a evoca anumite realități etnice. Altfel spus, ea pare a fi fost o *referință împărțită*, ca parte a unui fond comun de reprezentări, aparținând unui anumit context istoric. Împrumutată de intelectualii români din vocabularul ideologiei franceze (întrucât cultura franceză și Franța, ca model de organizare politică, aveau, la începutul celui de-al XIX-lea veac, o influență europeană), expresia „corpul națiunii” a sfârșit prin a crea, ca urmare a interiorizării sale de către elita politică românească, o reprezentare identică a comunității naționale.

Cu toate acestea, din procesul cristalizării acestei imagini, nu trebuie excluse nici alte explicații. Este posibil, bunăoară, ca referința la corp utilizată de Bărnuțiu în discursul la care ne-am referit, să-i fi fost sugerată revoluționarului transilvănean nu atât de autorii francezi, cât de formația sa filosofică și juridică, mai exact, de o concepție despre națiune ca o comunitate „naturală”, creată prin transferul dreptului natural al indivizilor la dreptul colectiv național⁴¹. Acest lucru se cuvine, cu siguranță, verificat mai îndeaproape.

⁴⁰ N. Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor*, apud *ibidem*, p. 1193.

⁴¹ Mulțumesc Doamnelor Raluca Alexandrescu și Silvia Marton pentru această sugestie.

O altă constatare care trebuie făcută în legătură cu aceeași reprezentare este că utilizarea sa pare a trimite, întotdeauna, la o stare de lucruri în același timp ideală și concret-istorică. La prima vedere, în textele pe care le-am citat – dar, cum se poate lesne observa, și în fragmentul aparținând lui Naum Râmniceanu și chiar la Ionică Tăutul⁴² –, națiunea română nu pare a fi imaginată ca un corp *în prezent*, ci în viitor, ființarea ei în această formă constituind un scop a cărui realizare depindea de înlăturarea mai multor obstacole aflate în calea unei asemenea coagulări, fie că este vorba de divizarea politică, dominația străină și, mai ales, de profundele inegalități sociale. Numai prin depășirea lor ar fi putut națiunea română să înceapă, în sfârșit, să se articuleze și să „funcționeze” ca un corp, nutrit de libertatea juridică a tuturor membrilor săi, de dreptul de proprietate al fiecăruia și, nu în ultimul rând, de fraternitatea creată prin comunitatea lingvistică și amintirea originii comune. Acesta este, poate, motivul pentru care documentele programatice ale revoluției de la 1848 sunt, invariabil, extrem de pragmatice. Întocmai ca în scrierile sociale și politice ale lui Ionică Tăutul, cu mai bine de un deceniu și jumătate înainte, metafora „corpului politic” este, în fiecare dintre ele, absentă. Sunt prezente, în schimb, revendicările politice și sociale considerate ca absolut necesare pentru ca românii să se poată constitui, finalmente, într-un „corp” național.

Pe de altă parte, ori de câte ori amintesc de „trupul națiunii” și de membrele („mădulele”) acestuia, autorii folosesc, întotdeauna, un limbaj afirmativ sau „de fapt”⁴³, altfel spus, la timpul prezent, un procedeu care dă impresia că națiunea este considerată de ei ca ceva ce există *deja*, ca o realitate *în sine*⁴⁴, cu toate că încă invizibilă, trebuind, prin urmare, actualizată în forma sa corporală prin reforme sociale și politice bine determinate.

Tocmai acest fapt – deosebit de interesant – evocă, după opinia noastră, situația concret-istorică amintită mai sus: pentru autorii citați – sau pentru cei mai mulți dintre ei –, problema care se punea nu era aceea a constituirii unui „corp” național, ci, mai curând, a *reconstituirii* acestuia, în conformitate cu o realitate istorică ancestrală, care trebuia reactualizată integral. Intenția anonimilor autori ai *Actului de unire și independență* din 1838, de a „întoarce o patrie slobodă și independentă către toate mădulele răspândite ale neamului”, ni se pare, din acest punct de vedere, dovada cea mai semnificativă. Dar ea nu este singura: alte mărturii (precum discursul lui Bărnuțiu sau fragmentul din opera lui Bălcescu) pot fi, de asemenea, interpretate din același unghi, ca, de altfel, și proiectele politice de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și prima parte a celui de-al XIX-lea, care urmăreau reconstituirea vechii Dacii⁴⁵.

De bună seamă, mărturiile trecute în revistă în paginile de mai sus sunt prea puține pentru a îngădui comentarii mai întinse și substanțiale referitoare la reprezentările pe care le sugerează sau pentru a valida ipotezele pe care le-am schițat. Viitoare explorări vor adăuga, cu siguranță, noi piese la acest dosar de cercetare care, în istoriografia română, abia a fost inițiat.

⁴² Vezi *supra*, în text.

⁴³ Pentru această expresie, vezi Deborah Cohen, *op. cit.*, p. 40.

⁴⁴ Aceasta este și concepția lui Emmanuel Sieyès, care, de asemenea, își imagina națiunea ca pre-existând și ca fiind la originea tuturor lucrurilor („La nation existe avant tout, elle est à l'origine de tout”; Emmanuel Joseph Sieyès, *Qu'est-ce que le Tiers état?*, Paris, Éditions du Boucher, 2002, p. 53).

⁴⁵ Vlad Georgescu, *Political ideas and the Enlightenment in the Romanian Principalities (1750–1831)*, Boulder (East European Quarterly), New York, Columbia University Press, 1971 și idem, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române (1750–1831)*, București, Editura Academiei RSR, 1972.

THE “BODY OF THE NATION” AND THE “BODY POLITIC” IN SOME TEXTS
FROM THE FIRST HALF OF THE NINETEENTH CENTURY
FROM WALLACHIA AND MOLDAVIA. PRELIMINARY CONSIDERATIONS
(Summary)

Keywords: corporal representations, Principalities, ethnical unity, communal life, cultural meaning.

How did the educated elites from the Romanian regions, during the Middle Ages and the modern era, picture the forms of communal life and the structures which they lived in? Or – better said – are there, within the local collective imagination, hints – no matter how basic – able, if not to certify, at least to suggest the existence of such representations? Unlike the western Catholic and Protestant world, where the political articulation of the society and the ways of wielding the monarchical power constituted, even from the beginning of the Middle Ages until late in the seventeenth century (and, of course, afterwards), the object of some mostly corporal representations, being understood through an analogy with the ways the human body worked and was structured, in the society of the three Principalities and, roughly speaking, in the post-Byzantine area, such representations are extremely seldom, as if the ruling elites from here had been incapable of thinking the polity (or, more exactly, the “state”) as a “public thing”, investing it with the attributes of a so-called ontological reality, separated from the group interests.

In Moldavia and Wallachia, the earliest representations of both the ethnical unity and the political organization date from the beginning of the nineteenth century, being found, as fragments, in some of the writings of Naum Râmniceanu, Dionisie Eclesiarhul, Ionică Tăutul, as well in texts of different nature (proclamations, correspondence, journal articles, historical writings, etc.) from the period of the 1848 Revolution and the one preceding it. The present paper analyzes the expressions of body representation within all these texts, interpreting them with respect to their political and cultural meaning.

LEONIDAS RADOS*

**ÎNTRE APLECAREA SPRE ÎNVĂȚĂTURĂ ȘI UTILITATEA CIVICĂ:
STUDIILE TEOLOGICE ALE LUI CONSTANTIN ERBICEANU
LA ATENA (1865–1868)****

Constantin Erbiceanu este cunoscut în literatura română de specialitate datorită numeroaselor sale studii dedicate influențelor grecești în cultura română și epocii fanariote, atât prin sinteza *Istoria Mitropoliei Moldovei*, cât și prin neobositele ediții de izvoare grecești. Cariera lui științifică datorează aproape totul acestor preocupări de natură istorico-filologică, dar instrucția sa, completată la Iași și Atena, a fost una de factură teologică, activând chiar ca profesor de teologie până la începutul secolului XX, mai întâi la Iași, apoi la București.

După absolvirea în toamna anului 1864, a cursurilor Facultății Teologice a Universității din Iași, în destinul lui Constantin Erbiceanu s-au ivit două oportunități: ocuparea unei catedre la facultatea pe care tocmai o terminase și plecarea la studii de perfecționare în străinătate, pentru a fi, la întoarcerea în țară, „întrebuințat” de autorități ca profesor de teologie într-unul din așezămintele specializate. Prima ocazie dispăruse definitiv, odată cu respingerea candidaturii sale la o poziție universitară¹ și, în lunile care au urmat, prin desființarea Facultății Teologice. În schimb, viitorul elenist a fructificat din plin noua șansă oferită, aceea de a-și continua studiile la Universitatea din Atena, experiență care îi va marca peste ani, decisiv, viața profesională.

Este un fapt cunoscut că, mai ales în a doua jumătate a secolului XIX, instruirea elitei culturale și științifice românești, cu deosebire a profesorilor de *învățăture înalte*, s-a desăvârșit în școlile și universitățile Europei luminate. Altminteri, plecarea tinerilor români în străinătate, cu stipendii acordate de stat, pentru completarea și perfecționarea studiilor, astfel ca la revenirea în patrie să își pună în slujba comunității noile abilități și competențe, reprezenta un model larg răspândit, prezentat intensiv chiar în presa acelei epoci. Evident, asemenea personaje, temeinic instruite, aveau să ocupe, la întoarcere, poziții de putere în sistemul public și, implicit, în societatea timpului. Autoritățile românești din domeniul educației îi selectau și îi trimiteau pe tinerii serioși, cu aplecare pentru învățatură, la studii în străinătate pentru a acoperi acele domenii, didactice sau sociale, care contribuiau direct la modernizarea și la buna funcționare a statului. Această politică de formare în străinătate era în plin avânt în anii Unirii Principatelor, nu ca un

---

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

** Această lucrare a fost finanțată de UEFISCDI România prin proiectul *Asociații și societăți studențești la Universitatea din Iași în perioada modernă (1860–1918)*, codul PN-II-RU-TE-2011-3-0165, și de Academia Română.

¹ Vom aborda acest episod din viața savantului într-un studiu separat.

scop în sine, ci în ideea legitimării și a creșterii calității așezămintelor educative autohtone, care ar fi beneficiat, astfel, de pregătirea și experiența foștilor bursieri, angajați în procesul didactic. În fond, politica de subvenționare a formării tinerilor români în centre europene de prestigiu avea, pe lângă scopul cantitativ, al reducerii deficitului de cadrele specializate necesare unui stat în continuă expansiune, și o rațiune calitativă, căutându-se împăspătarea moravurilor autohtone și instalarea în poziții înalte a cadrelor cu deprinderi formate în culturi și societăți evolute, funcționale (perseverență, disciplină, seriozitate), care să formeze în acest sens spiritul public al tinerelor generații.

Trimiterea lui Constantin Erbiceanu la Atena în deceniul șapte s-a petrecut într-o perioadă care cunoaște cele mai consistente efective de bursieri români în străinătate. Nu era vorba doar de un demers unilateral al statului, în scopurile arătate mai sus, căci dorința de a merge „la una din școlile mai vechi și mai bune a altor state civilizate”, după cum se exprima la 1865 George Săvescu², unul dintre stipendiști, era cvasigenerală printre tinerii români la acea vreme; avem astfel de-a face cu o mișcare de proporții care afecta întreaga filosofie a educației publice.

La rândul lor, chiar dacă urmează adesea tipare paralele și, în mod evident, ritmuri diferite, prin implicarea factorilor ecleziastici, studiile teologice în afara țării se încadrează în aceeași mișcare, în ciuda dificultății de a asocia imaginea generică a studentului, ca pion al modernității de corpul clerical, care avea anumite uzanțe în societate și nevoi științifice specifice. Este drept că autoritățile bisericești preferau în general a trimite tineri cu aplecare spre carte la studii în Rusia, la Academiiile din Kiev, Petersburg sau Moscova, unde învățăceii se aflau, măcar aparent, la adăpost de tentațiile vieții mondene. Bunăoară, doi dintre dascălii mai apropiați de junele Constantin Erbiceanu, atât la Seminar, cât și la Facultate (Filaret Scriban și Melchisedec Ștefănescu), obținuseră titlurile academice în Rusia, ceea ce nu înseamnă că asemenea stipendiști lipsesc de la Buda, Pesta, Roma, universitățile germane sau chiar din spațiul cultural grecesc. În ultimul caz, așezămintele selectate erau Școala Ecleziastică „Rizarios” din Atena, Școala Ecleziastică a Patriarhiei Ecumenice din insula Halchi și, pentru cei care râvneau grade academice, Facultatea Teologică a Universității din Atena.

Seria bursierilor români la Atena începe în deceniul cinci, având ca protagoniști pe câțiva tineri ale căror studii sunt subvenționate de către episcopul de Buzău, Chesarie, și mai ales de mitropolitul Ungrovlahiei, Neofit, pentru a se perfecționa în limba și literatura greacă și în teologie, urmând a servi la întoarcere drept profesori în seminariile teologice: Dimitrie Racoviță, Ilie Benescu, Ioan Niculescu, Dionisie Măldărăscu, Lazăr Drugeanu, înscriși succesiv, între 1845 și 1849, la Școala Ecleziastică Rizarios sau la Universitatea din Atena³. Nu mai departe decât în 1856, Epitropia Seminarului Veniamin de la Socola, luând act de lipsa cunoscătorilor de limbă greacă din rândurile cadrelor didactice de la seminariile teologice din Moldova, trimisese doi tineri teologi la Școala din Halchi (ierodiaconul Damaschin și monahul Ghenadie Enăceanu⁴) și alți trei (ierodiaconul Clement Nicolau, monahul Filaret Dimitriu și

² ANIC, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (în continuare, MCIP), dosar 225/1865, f. 122.

³ Despre seriile studenților români de la Universitatea din Atena finanțată de statul român, vezi pe larg în studiul nostru *Bursierii români de la Universitatea din Atena în secolul XIX: portretul unui grup*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu» din Cluj-Napoca”, nr. 46/2006, p. 183–212.

⁴ Destinul lui Ghenadie Enăceanu, viitor episcop al Râmnicului, se va întâlni adesea cu cel al lui Constantin Erbiceanu. Ca profesori, au fost colegi la Seminarul Socola din Iași, apoi la Seminarul Central și la Facultatea de Teologie din București; în plus, elenistul va prelua de la el directoratul Tipografiei Cărților Bisericești. Cu toate acestea, Enăceanu nu s-a perfecționat la Atena, cum susține N. Iorga într-una dintre

Gheorghe Erbiceanu, fratele mai mare al elenistului) să studieze literatura greacă și filosofia la Universitatea din Atena. Nu cu succes din păcate, întrucât ei s-au întors fără a-și fi terminat studiile, din motive care țineau atât de întârzierile sistematice în plata burselor, de nivelul studiilor, dar și de greutatea de acomodare într-un mediu, ortodox, e drept, dar foarte diferit de cel de acasă⁵.

În toamna anului 1864, o nouă serie de juni, din ambele provincii românești, urmau a fi trimiși, pe cheltuiala guvernului, la studii în străinătate. Concursul de selecție – devenit, într-o societate ce se dorea reasezată pe principii meritocratice, *cheia de boltă* a sistemului – era gândit în spiritul noii Legi a Instrucțiunii Publice din 1864 (încă nevădată în Cameră), dar trimiterea, formal, la Legea din 30 mai 1861. În urma examinării candidaților pentru cele șase burse atribuite Universității din Iași, „juriul” de aici recomanda doi studenți pentru litere (Ștefan Vârgolici și Andrei Vizanti) și alți doi pentru științe. Rămăneau vacante două subvenții, pentru care autoritățile universitare ieșene recomandau, ca o soluție de avarie, „pe Dnii Erbiceanu și Arhimandritul Filothei, care au absolvit cursurile de Teologie ale Universității [...], obligațiunea ca cel întâi an să aibă a urma cursurile Facultății Teologice din Atena și că al doilea an, acelea ale Facultății din Paris”⁶. Nu fusese respectată litera legii, care prevedea ca toți bursierii să fie selectați prin concurs. Pe de altă parte însă, cei doi erau singurii absolvenți ai Facultății Teologice, așa încât o derogare de la principiul concursului putea fi acceptată, într-o vreme în care inclusiv cerința absolvirii în prealabil a unei facultăți în țară nu putea fi decât arareori respectată. În orice caz, propunerea Universității din Iași obținea aprobarea Ministerului și, destul de târziu, se începeau formalitățile pentru plecarea la studii a celor doi teologi⁷. Nu știm cu precizie când au plecat cei doi colegi din București și nici când au sosit la Atena. Cel mai probabil au părăsit țara în a doua jumătate a lunii ianuarie 1865, alegând calea cea mai comodă, transportul naval, prin Constantinopol, pentru a ajunge la Pireu și de acolo, pe uscat, la Atena.

Mai ales în prima jumătate a secolului XIX exista obiceiul ca tinerii aflați la studii să fie însoțiți pe durata călătoriei, cazați și înscriși la școală (unii chiar supravegheați o vreme) de un mentor/tutore care să se asigure de bunul mers al educației și să comunice cu autoritățile de acasă. Inclusiv universitățile solicitau existența unei asemenea persoane de contact, iar Universitatea din Atena nu făcea excepție; bunăoară, mentorul grupului de trei clerici care a studiat în capitala elenă în perioada 1856–1859 era însuși filologul K. Asopios, bun cunoscător al realităților din Principate, profesor și chiar rector al Universității din Atena. În cazul celor doi teologi de la Iași, aflați în plină

---

lucrările sale (Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, ediția a II-a, București, Editura Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice, 1932, vol. II, p. 249), ci la Halchi și, mai apoi, alături de Filaret Dimitriu, la Kiev.

⁵ Vezi SJAN Iași, fond Seminarul Veniamin, dosar 101/1856–1860, „Acta trimiterii tinerilor la Universitatea din Atena și Halki”, *passim*.

⁶ SJAN Iași, fond Universitatea „Al. I. Cuza” Iași. Rectorat, 35/1864, „Dosarul concursurilor pentru stipendii în străinătate 1864–1865”, f. 1.

⁷ Arhivele au conservat o ciornă a scrisorii adresate de Minister lui Constantin Erbiceanu, unde teologul era anunțat că „veți fi dator, la finirea anilor de stipendiu, a vă întoarce în țară însoțit de diplomele cuvenite și să serviți statul la chemarea ce vi se va face; la din contra, statul va fi în drept a urmări întoarcerea banilor ce veți fi primit” (ANIC, fond MCIP, dosar 224/1865, f. 85). Obligația de a sluji statul la întoarcerea în țară era trecută într-o formă foarte precisă în articolul 335 al *Legii Instrucțiunii* de la 1864, dar ea era prezentă și în *Legea Stipendiilor* din mai 1861 și chiar în *Așezământul* din 1851. Se mai păstrează și declarația holografă a viitorului elenist, în sensul celor de mai sus, cerută de autorități: „[...] după întoarcerea mea în țară de la studiu, mă oblig a intra în cler, ca theolog, și ca unul ce mi-am făcut studiu în această specialitate pe pesele statului; iar la din contră, Guvernul este în drept a se despăgubi de la mine pentru cheltuiala ce au făcut” (ANIC, fond MCIP, dosar 224/1865, f. 75).

maturitate, autoritățile române au pregătit scrisori de recomandare care să le faciliteze înmatricularea la școală și integrarea în noul mediu.

În Grecia, bazele sistemului modern de învățământ, în care statul este dator a asigura și supraveghea instrucția tinerilor, s-au pus în timpul Regenței și a lui Otto I, artizanii acestui sistem, caracterizat prin centralizare și orientare clasicistă, fiind doi cărturari germani de renume: Fr. Tiersh și Georg Ludwig Maurer. Universitatea din Atena, fondată la 1837, a cunoscut un aflus important de studenți pentru zona sud-est europeană, la care contribuiau și migrațiile studențești din diaspora elenă. În intenția fondatorilor, scopul noului așezământ era unul întreit: 1. să asigure statului numărul necesar de funcționari calificați; 2. să funcționeze ca un canal cultural care să lege Răsăritul tradiționalist și înapoiat de Apusul eficient și evoluat; 3. să ofere o alternativă de studii superioare conaționaliilor din afara statului elen, pregătind astfel la procesul de unificare⁸. Cum întemeierea Universității a fost sincronă cu formarea statului național (ca de altfel în toată zona Europei de Sud-Est), ideea de națiune devenea firul roșu al sistemului educativ, iar Universitatea se constituia, sub coordonarea statului, într-un instrument eficient de modernizare și de occidentalizare, dar și de centralizare și de impunere a ideologiei naționale.

Odată ajunși la destinație, cei doi absolvenți de la Iași nu s-au putut înscrie formal la Facultatea Teologică, în ciuda recomandărilor primite de la cărturarul cipriot din București, Epaminonda Frangoudis⁹, și de la fostul lor profesor Vladimir Suhopan, întrucât primul semestru trecuse de jumătate iar Registrul Matricol se închisese. Timpul rămas a fost folosit în modul cel mai util cu putință, învățând limba greacă modernă și audiind, acolo unde se simțeau în stare, cursurile de teologie și filosofie¹⁰.

Se cunoaște faptul că, sistematic, corespondența Ministerului de resort era sufocată de scrisorile bursierilor care se plângeau autorităților de întârzierea subvențiilor, lucru care aducea sincope în studiu sau înglodarea în datorii și detenția la închisoarea datornicilor¹¹. Și C. Erbiceanu adresa, alături de colegul său, la 2 iunie 1865, o asemenea misivă Ministerului de resort, anunțând că „suntem la finea trilunii a doua și nici până acum n-am primit bursele, lucru ce ne prezintă foarte multe dificultăți la studiu”¹².

În schimb, bursa era în valoare de 50 de galbeni pe trimestru (200 de galbeni pe an), atât cât primeau marea majoritate a bursierilor statului în străinătate; sumă destul de consistentă, mai ales pentru Atena, unde viața era considerabil mai ieftină decât la Paris, centrul predilect pentru deplasările la studii. Ea ajungea, în fond, pentru toate cheltuielile curente, ceea ce prisosea fiind așezat deoparte pentru a fi folosit în călătorii

⁸ Vezi o abordare mai largă a acestei chestiuni în studiul nostru *Bursierii români de la Universitatea din Atena în secolul XIX...*, p. 88–91.

⁹ Scrisoarea era adresată lui K. Asopios, profesor la Facultatea Filosofică a Universității din Atena, personaj foarte influent în mediul intelighenției elene de la jumătatea secolului XIX. Dascălul de la București cerea ca F. Romanescu și C. Erbiceanu, ambii „daci, bursieri ai guvernului Daciei”, trimiși la studii teologice în Atena, să fie sprijiniți în eforturile lor și să li se dea o adevărată „educație elenă”. Biblioteca Națională a Greciei, Secția manuscrise, fond K. Ασωπίου, cutia 5, scrisoarea nr. 1281, datată 18 ianuarie 1865.

¹⁰ Cf. certificatul eliberat la 29 mai 1865 de rectorul Ir. Mitsopoulou (ANIC, fond MCIP, dosar 226/1865, f. 205).

¹¹ Bunăoară, tinerii moldoveni trimiși la Școala din Halchi, subfinanțați și înglobați în datorii, au reușit să scape de închisoarea datornicilor și să revină în țară doar „pe garanția unor persoane private”. Cf. SJAN Iași, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice Moldova 1804–1862 (în continuare, MCIP Moldova), dosar 7/1856, „Acta subvenției ce se dă la III clerici din Seminarul Socola trimiși la învățătură la scoalele din Athena”, f. 126.

¹² ANIC, fond MCIP, dosar 226/1865, f. 204.

de studii viitoare. Să nu uităm că grupul de tineri moldoveni (între care și fratele elenistului), ce studiasse la Universitatea din Atena în perioada 1856–1859, nu avusese parte decât de o sumă anuală de 120 de galbeni de persoană, drămuțată cu parcimonie pentru ca junii să poată supraviețui¹³; în același timp, bursele oferite de Universitatea din Atena propriilor studenți se situau la valori mult inferioare¹⁴.

În septembrie 1865, teologul ieșean se vedea înscris în matricola studenților Universității din Atena și, la 10 octombrie, trimitea autorităților române o dovadă în acest sens¹⁵. Într-adevăr, în Registrul Matricol al Universității, tânărul Constantin are numărul matricol 3984, fiind înscris la data de 7 septembrie 1865 la Facultatea de Teologie¹⁶. Între timp, colegul Filotei Romanescu renunțase la studiile în capitala elenă, considerând că Universitatea din Atena, „încă jună, nu poate da suficientă căldură pentru însăși Grecia, cu atâta mai puțin pentru Biserica Română”. Se hotărâse relativ repede, la două luni de la sosire, să plece spre Paris, centru care atrăgea marea majoritate a bursierilor români, și unde „Facultatea Teologică este incomparabilă cu școala Atenei”¹⁷; graba i-a adus însă excluderea din sistem și la imputarea sumelor de bani ridicate de teolog în primele luni, pe motiv că a încălcat condițiile bursei¹⁸.

Filotei Romanescu nu fusese singurul român căruia Facultatea de Teologie din cadrul Universității ottoniene i-a produs impresia de organism în formare, insuficient dezvoltat pentru a-i lumina, potrivit așteptărilor, pe învățăceii teologi. Cu doar câteva luni în urmă, Clement Nicolau, și el fost student la Atena, exprimase opinii similare, iar în 1860 Filaret Dimitriu refuza să se întoarcă la Atena pentru studii, solicitând, în vederea doctoratului în teologie, „ducerea me în vro una din Academiile Rosiei”¹⁹.

Dar lucrurile merg mult înapoi în timp. Printre cei mai vehemenți critici ai școlii ateniene se numără bursierii valahi din prima serie, care, la sfârșitul deceniului al cincilea, descriau realitățile de acolo în tonuri sumbre. Ilie Benescu, bunăoară, considera la 1846, într-o epistolă către prietenii din țară, că Școala Rizarios, unde fusese inițial așezat, alături de colegii săi, era o „tarabă a grecilor”, nimic mai mult decât „un mijloc de negoț

¹³ Urmările nu întârziaseră să apară, ei cerând bani cu împrumut, în disperare de cauză, de la autoritățile universitare din Atena, în 1857 și 1858. Vezi SJAN Iași, fond MCIP Moldova, dosar 7/1856, „Acta subvenției ce se dă la III clerici din Seminarul Socola trimiși la învățătură la scoalele din Athena”, f. 22 și 66.

¹⁴ În 1868, Facultatea de Teologie oferea un stipendiu de 45 de drahme lunar, pe toată durata studiilor, studentului Ignatios Moschati, desemnat câștigător al concursului organizat în acest scop. Vezi decizia semnată de rectorul Orfanidis la 30 aprilie 1868, în colecția digitală a Muzeului Universității din Atena Εκθέματα σχετικά με την Ίδρυση του Πανεπιστημίου (Exponate în legătură cu fondarea Universității), <http://www.history-museum.uoa.gr/exhibits.php?langId=1&collectionId=28&profileId=1&sort=exhibitCollections.order&offset=45&pp=15#> (accesat la 15 martie 2012).

¹⁵ ANIC, MCIP, 229/1865, f. 49–50. Se păstrează doar traducerea românească a actului, originalul grecesc fiindu-i expeditat înapoi studiosului la Atena.

¹⁶ Vezi *Μητρώον των φοιτητών του εν Αθηναίς Βασιλικού Πανεπιστημίου του Όθωνος* (Matricola studenților Universității Regale Otto din Atena), f. 319, în păstrare azi la Muzeul Universității din Atena. Înmatricularea se făcuse pe baza atestatului de absolvire cu nr. 2 din 28 octombrie 1865, eliberat de Facultatea Teologică a Universității din Iași, tutore legal fiind desemnat un anume Nikolaos Fourtunas, probabil proprietarul casei în care locuia. Două rubrici nu sunt completate în cazul teologului ieșean: vârsta și averea. Dacă ultima nu ne miră, căci nu deținea proprietăți, nu știm de ce a evitat să-și declare vârsta. Poate pentru că media de vârstă a celor înmatriculați în 1865 era de 20 de ani?

¹⁷ Vezi ANIC, fond MCIP, dosar 224/1865, epistola semnată de Filotei Romanescu, f. 81 și 89. Comparativ cu instituția-soră de la Iași, unde nu mai rămăsese în ultimii ani decât un singur dascăl, Facultatea de Teologie de la Atena beneficia de cursurile a patru profesori, dar și aceștia, cu studii în Germania și Franța, erau considerați de Filotei Romanescu drept insuficienți unei educații teologice complete.

¹⁸ Vezi ANIC, fond MCIP, dosar 224/1865, f. 80.

¹⁹ SJAN Iași, fond Seminarul Veniamin, dosar 101/1856–1860, „Acta trimeritii tinerilor la Universitatea din Atena și Halki”, f. 13, scrisoarea clericului către mitropolit la 20 aprilie 1860.

pe care grecii fac cu streinii și românii noștri”; celelalte instituții educative, precum Universitatea, ar subzista „doar cu numele”, având profesori care „se schimbă pe fiecare an, spre înlesnirea hranei fiecăruia”. Bursierul valah acuza nu doar avariția autorităților și a profesorilor eleni, ci și lipsa de metodă într-un mediu unde „științele se predau fără temeiu, din pricina neiscușinței dascălilor”²⁰.

După plecarea lui Filotei Romanescu la Paris, a urmat o perioadă în care Constantin Erbiceanu s-a concentrat pe studiu, continuând lecțiile private de limbă greacă și audiind cursurile de la Teologie și parte din cele de la Filosofie; de asemenea, trimitea regulat în țară certificate privind progresul studiilor și adeverințele de primire a bursei²¹. În amintirile sale, el însuși accentua fundația construită pe timpul șederii la Atena, în buna cunoaștere a acestei limbi care i-a permis mai târziu exegezele asupra perioadei fanariote, care l-au făcut faimos: „După ce m-am dus în Grecia, cel dintâi lucru ce am făcut, m-am apucat de studiat limba veche și limba vorbitoare, luându-mi un profesor aparte, pe care l-am ținut tot timpul cât am stat în Grecia, pe lângă cursurile ce le frecventam foarte regulat”²².

În toamna anului 1866, Constantin Erbiceanu se pregătea de sfârșitul subvenției (inițial acordată pe o durată de doi ani), dar ar fi dorit să-și ducă studiul mai departe, pentru a se întoarce acasă cu o titlu academic. Din acest motiv îi scria Mitropolitului Calinic Miclescu, cerându-i sprijinul pentru prelungirea bursei cu încă doi ani, dincolo de luna ianuarie a anului 1867. Ajutorul de la Mitropolie nu a întârziat, căci instituția trimitea un raport către Minister, în care intervenea pentru „Dl Constantin Erbiceanu, student la facultatea de Theologie și Filologie din Athena, trimis pe comptul statului”. Se susținea acolo faptul că studiosul are nevoie de încă doi ani „pentru complectarea aceluia curs”, sau măcar de o prelungire până la 1 iulie 1867, când ar fi în măsură „să dea un examen măcar de jumătate curs, spre a-și putea căpăta un mic testimoniu”²³.

Consiliul Permanent de Instrucțiune lua în discuție raportul mitropolitului și adopta, la 22 noiembrie 1866, o soluție de compromis: „a i se prelungi stipendiul încă pre un an”, lucru aprobat și de ministrul de resort²⁴. Era totuși o victorie însemnată, luând în considerare faptul că numărul bursierilor în străinătate se reducea an după an. În ianuarie 1867, nu se mai aflau la studii în afara granițelor decât 22 de bursieri, dintre care 20 la Paris, unul la Atena și unul în Italia, pentru ca trimestrul următor cifra să scadă la 20²⁵. În plus, prelungirea îi dădea posibilitatea finalizării studiilor și întoarcerii cu o diplomă în teologie, ceea ce nu mai reușise până la el niciun student român la Atena, e drept, din motive care țineau, în principal, de însăși starea facultății.

Decizia favorabilă a Ministerului Instrucțiunii a întârziat să ajungă la stipendistul de la Atena, așa încât acesta din urmă trimitea autorităților române, la 22 decembrie 1866,

²⁰ Cuvintele lui Ilie Benescu pot fi considerate însă exagerări specifice tinereții. Cea mai bună dovadă este faptul că, doi ani mai târziu, alături de colegii săi Lazăr Drugeanu și Ioan Nicolescu, îl implora pe mitropolit, într-o epistolă redactată în limba greacă (pentru a sublinia progresul învățăturilor și hotărârea de a continua pe calea respectivă), să le permită continuarea studiilor la Atena, lucru care s-a și realizat. Vezi Victor Papacostea și Mihail Regleanu (editori), *Seminarul Central 1836–1936. Documentele întemeierii*, București, 1938, scrisorile CXXXIV, p. 214–218 și CXLI, p. 232–234.

²¹ Vezi ANIC, MCIP, 85/1866, f. 480 și 659.

²² Constantin Erbiceanu, *Viața mea scrisă de mine după cât mi-am putut aduce aminte*, tipărită după moartea sa de către fostul său școlar Iconom Ilie Teodorescu, București, Tipografia Gutenberg, 1913, p. 14.

²³ ANIC, MCIP, 84/1866, f. 735.

²⁴ Înaltul prelat era anunțat apoi de decizia Ministerului, prelungirea bursei „până la finele anului 1867”, fiind totodată rugat să aducă hotărârea și la cunoștința celui direct interesat, Constantin Erbiceanu (ANIC, fond MCIP, dosar 84/1866, f. 734, respectiv 736).

²⁵ ANIC, fond MCIP, dosar 100/1867, f. 64 și 101/1867, f. 29.

un act eliberat la 10 decembrie 1866 de Rectorat, în care se certifica audierea cursurilor de la Teologie și Filosofie, iar în scrisoarea care însoțea adeverința, Constantin Erbiceanu nota, între altele: „fac mențiune că cu finitu anului curent mi s-a terminat și stipendiul”²⁶. Continuându-și studiile cu asiduitate, cum îi plăcea lui însuși să amintească autorităților române, urmând atât cursurile de la Teologie și, selectiv, pe cele de la Filosofie, Constantin Erbiceanu trimitea, la 8 iunie 1867, un nou certificat cu privire la frecventarea facultății pe anul în curs, pregătindu-se, în același timp, pentru examenele de diplomă²⁷. La 5 ianuarie 1868, teologul anunța, din Atena, pe de o parte, că a terminat stipendiul, a depus examenele și a luat diploma „cu gradul de eminent” și, pe de alta, că dorește a merge la Paris „pentru 3 sau 4 luni cel mult” spre a-și procura unele lucrări indispensabile în specialitatea sa și pentru a studia „metodul teologic în facultatea respectivă”²⁸.

Un exemplar tipărit al diplomei obținute la Atena, fără semnăturile rectorului, Theodoros Orfanidis, și a decanului de la Teologie, Konstantinos Kontogonis, dar autentificat de subsecretarul Universității, se păstrează și astăzi în arhive²⁹. Originalul se va fi aflat cu siguranță în arhiva familiei, de unde, după moartea savantului, s-a pierdut. Potrivit acestui act, absolventului Facultății de Teologie, Constantin Erbiceanu, fiul lui Ioan, român din Iașul Moldovei, i se acorda la 5 ianuarie 1868, în urma examinării formale, titlul de *πρόλυτος* în teologie (magister sau licențiat), obținând calificativul *λίαν καλώς* („foarte bine”). De fapt, examinarea tânărului român avusese loc în decembrie 1867, urmând un ritual precis, stabilit pentru examenele de diplomă încă de la 1842. La Universitatea din Atena existau două tipuri de examinări pentru studenții dornici de a obține grade academice. Unul complex, pentru doctorat și altul, mai permisiv, pentru diploma de absolvire sau de licență³⁰.

Documentele salvate până astăzi în arhiva Universității ateniene permit alcătuirea unui calendar sinoptic al examinării lui Constantin Erbiceanu. La 12 decembrie 1867,

²⁶ ANIC, fond MCIP, dosar 100/1867, f. 10 și 11.

²⁷ Certificatul eliberat de Rectorat purta data de 3 iunie 1867 (ANIC, fond MCIP, dosar 101/1867, f. 91 și 92). Interesant este că, pentru prima dată, Constantin Erbiceanu își trecea, în dreptul semnăturii, titlul de *teolog*.

²⁸ Adresându-se ministrului, nu uita să-și manifeste recunoștința pentru eforturile patriei: „Convins dar de sacrificiile ce ați făcut spre perfecta mea educațiune în studiul teologic, de datoria mea este acum mai întâi de toate a exprima profunda mea mulțumire atât D-Voastre cât și întregii Națiuni pentru cheltuielile ce până acum ați făcut cu mine, pătruns și eu de vocea amatei țări ce pretinde, cu dreptul pentru sacrificiile sale, recompensa conformă”. Vezi ANIC, fond MCIP, dosar 123/1868, f. 98.

²⁹ Vezi ANIC, fond MCIP, dosar 124/1868, f. 21.

³⁰ În cel din urmă caz, candidatul era obligat să adreseze o cerere formală către decan cu cel puțin 15 zile înainte de data examenului, la care atașa: 1. dovada terminării studiilor; 2. o scurtă prezentare a instrucției sale; 3. certificatele audierii cursurilor generale, obligatorii pentru toți studenții Universității (Psihologie, Logică, Metafizică, Etică, Drept natural, Istorie generală, Matematică elementară și Fizică experimentală); 4. certificatele audierii cursurilor speciale ale facultății unde se află înscris și din a căror materie va fi și examinat ulterior. Dacă decanul constata că actele sunt în regulă, el îi convoca pe membrii comisiei examinatoare, căreia îi prezenta dosarul. Se fixa apoi data pentru examenul scris, probă la care se urmărea exprimarea clară și concisă a studiosului, aplicarea învățăturilor primite în facultate și dovada posedării cunoștințelor necesare; se interzicea, firește, introducerea de materiale ajutătoare în timpul probei scrise. Se evalua apoi candidatul pe baza lucrării scrise și primea un calificativ, iar dacă acesta era suficient, decanul fixa data și ora probei orale, una mai complicată decât cea scrisă, din aceleași materii speciale studiate în facultate. Întrebările nu puteau fi nici superficiale, nici exagerat de complicate, existând o limită de 20 de minute pentru examinarea la fiecare materie. Se vota apoi, după ieșirea candidatului, calificativul meritat și se stabilea reușita sau eșecul tânărului la examenul de diplomă. Cf., Athanasiou S. Rousopoulou, *Οδηγός των φοιτητών του Πανεπιστημίου Όθωνος* (Ghidul studenților Universității ottoniene), Atena, Tipografia Nikolaou Angelidou, 1857, Anexa, „Hotărârea Senatului privind aplicarea Decretului Regal din 19 mai 1842 în chestiunea examenelor”, p. 187–194.

Consiliul Facultății Teologice, alcătuit din decanul Konstantinos Kontogonis și profesorii Vimpos și Rompotis, lua în discuție cererea studentului român de a trece examenele de diplomă și fixa data de 23 decembrie, orele 2 p.m., pentru proba scrisă; în ședința de sâmbătă, 23 decembrie 1867, erau examinate lucrările scrise și, considerându-se suficiente pentru a trece la etapa următoare, se stabilea ziua de sâmbătă, 30 decembrie, orele 10 a.m., pentru proba orală³¹.

Procesul-verbal al ședinței Consiliului din 30 decembrie 1867 conține mai multe date. O întreagă pagină (intitulată, în traducere, *Examenele de absolvire ale candidatului Constantin Erbiceanu, din Iași*) se ocupa de formalitățile și rezultatele examinării viitorului elenist. Aici sunt amintite cele șapte materii la care a fost examinat, în scris și oral: Introducerea în Vechiul și Noul Testament; Erminia (Interpretarea) Vechiului și Noului Testament; Dogmatica; Istoria ecleziastică; Etica creștină; Limba ebraică; Omiletică. După cum se poate vedea dintr-o simplă comparație, materiile speciale au rămas în parametri apropiați celor stabiliți prin Hotărârea Senatului Universității de la 1842. Se mai menționează că studentul român a primit, în urma voturilor, calificativul general de *λίαν καλώς* („foarte bine”)³², astfel că în aceeași ședință a Consiliului era declarat – conform prevederilor cu privire la diplome adoptate în ședința Consiliului Facultății Teologice din 12 ianuarie 1863 – *πρόλυτας* (licențiat) în studii teologice, cu același calificativ, *foarte bine*³³.

Viața lui Constantin la Atena a fost una liniștită, el trăind sobru, fără lipsuri dar și fără excese. Mediul ecleziastic și universitar din capitala Greciei era, la vremea aceea, unul care îi ferea pe studioși de tentațiile care apăreau în centrele universitare și cosmopolite europene, precum Paris, Berlin, Viena sau chiar Pesta³⁴. Capitala elenă nu oferea, la jumătatea secolului XIX, mare lucru în materie de petrecerea timpului liber. La dispoziția lui Constantin – despre care știm că a rămas în Grecia pe durata celor trei ani, prețul călătoriei spre țară fiind unul prohibitiv – par să fi fost doar lungile plimbări prin oraș sau împrejurimi, o distracție la îndemâna tuturor bursierilor români, oriunde se aflau ei. De altfel, autoritățile universitare ateniene recomandau plimbările și excursiile

³¹ Arhiva Istorică a Universității din Atena, Πρακτικά Συνεδριάσεων Θεολογικής Σχολής 1862–1868 (Procesele-verbale ale ședințelor Facultății Teologice 1862–1868), vol. 1, f. 54 (ședința din 12.12.1867) și f. 55 (ședința din 23.12.1867).

³² Gradul era situat între *άριστα* („exceptional”), unul acordat extrem de rar, și *καλώς* („bine”).

³³ Arhiva Istorică a Universității din Atena, Πρακτικά Συνεδριάσεων Θεολογικής Σχολής 1862–1868, vol. 1, f. 56 (ședința din 30.12.1867). Gradul academic de *prolytas* are o istorie destul de complicată. Este primul, cel mai puțin însemnat grad academic acordat de Universitatea din Atena, rezervat mai ales absolvenților de Teologie. Astfel, în ședința Consiliului Facultății de Teologie din 12 decembrie 1863 se menținea hotărârea de a nu acorda gradul de *doctor*, ci numai acela de *prolytas*. Vezi Spyridonos Dimitriou Kontogianni, *Η Θεολογική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών. Επί της 150ετηρίδι 1837–1987* (Facultatea Teologică a Universității din Atena. La 150 de ani 1837–1987), Atena, 1987, p. 15, n. 3 și *Εκατονταετήρις 1837–1937* (Un secol 1837–1937), tomul A' *Ιστορία της Θεολογικής Σχολής* (Istoria Facultății de Teologie), de Dimitriou S. Mpalanou, Atena, Tipografia Pysrou, 1937, p. 28–29.

³⁴ În perioada în care la Atena își făcuse apariția prima serie de bursieri români (deceniul V al secolului XIX), colegii lor, trimiși de mitropolitul Neofit al Ungrovlahiei la Pesta, rezistau cu greu vieții cosmopolite din străvechea cetate maghiară, deși intraseră deja în cler, fapt care îl nemulțumea profund pe supraveghetorul lor de acolo, Iosif Nistor, care se grăbea să raporteze mitropolitului gravele abateri ale studioșilor. Vezi Victor Papacostea și Mihail Regleanu, *op. cit.*, scrisoarea din Pesta, datată 18 iulie 1846, CXXXI, p. 210–212. Chiar și spațiul rusesc, deși nu s-ar spune la prima vedere, își avea tentațiile sale, iar studioșii români de acolo (din Kiev, Moscova sau Petersburg), trimiși pe filieră ecleziastică, nu erau scutiți de excese și comportamente condamnabile din perspectiva unei cariere bisericesti. Melchisedec Ștefănescu, de exemplu, primea asemenea informații de la Nicolai Filip, unul dintre cei trei elevi teologi români de la Kiev, deranjat de comportamentul „depravat” al colegului său, care contribuia la șifonarea imaginii grupului. Cf., BCU Iași, Arhiva Melchisedec, LXVIII, f. 44–45 și 69–70.

turistice, arheologice sau botanice ca pe instrumente utile păstrării condiției fizice, dincolo de provocările intelectuale³⁵.

Cunoaștem relativ puține amănunte despre viața intelectuală a teologului român la Atena. El amintește că și-a angajat de la început un profesor de elină, alături de care a lucrat până la sfârșitul stagiului ateniian. Încerca să fie cât mai bine organizat, dovadă notițele lucrate în primele luni de ședere, salvate în acel manuscris miscelaneu dăruit de el însuși Bibliotecii Academiei la 1907; a patra parte componentă a acestui manuscris, începând cu pagina 61, poartă titlul de *Περίληψεις του Συντακτικού* (Rezumat de sintactică) sau, cum scria autorul la 1907, „Rezumat de sintaxa greacă lucrat de mine ca student în Atena”³⁶. În literatura de specialitate s-a lansat ideea că tânărul teolog ieșean ar fi participat, în vremea studenției la Atena, la traducerea Bibliei finanțată de British Bible Society (volumul III, din 1869)³⁷. Avem rezerve față de acest punct de vedere, deși nu putem exclude cu totul o asemenea posibilitate, interesantă, e drept. Mai probabilă pare participarea la proiectul amintitei societăți, nu în vremea stagiului ateniian, ci după revenirea în țară și ocuparea unei catedre la Seminarul de la Socola (1868); chiar și așa, îl vedem mai degrabă pe fratele său, Gheorghe, profesor de limba elenă la Seminar, ca fiind cel cooptat în echipa de traducători³⁸.

Personalul didactic al Universității din Atena avea o instrucție, în general, de factură germană. Analizând perioada 1837–1900, istoricul elen Kostas Lappas constata că, din cele 160 de cadre, aproape 70 % au trecut printr-o universitate germană, unii exclusiv, alții inclusiv (oricum, 53 % au studiat exclusiv în Germania sau Austria), în timp ce în Franța au studiat sub 40 %. Și distribuția pe facultăți ni se pare relevantă: profesorii de formație germană dețineau controlul total la secția de filologie a Facultății de Filosofie, unde au impus gândirea germană și metodologia în studiul filologiei antice, istorie și arheologie. Un primat german se poate constata și la Facultatea de Teologie, acestuia datorându-i-se spiritul științific și religios ceva mai liberal, fapt pentru care dascălii de aici erau deseori acuzați public de unii intelectuali ortodocși³⁹.

La Universitatea din Atena, teologia era considerată una din cele mai dificile științe, pentru că, spun textele vremii, pentru a-și îndeplini menirea, teologul trebuia să aibă și cunoștințe de filologie elenă, de istorie, dar și de filosofie. În afara aspectelor practice, circumscrise teologiei catehetice, omiletice și pastorale, care se învățau în seminariile de profil, materia era structurată în trei părți (explicativă, istorică și sistematică); în prima se formau bazele studiului teologic prin asimilările instrumentarului de factură filologică (gramatica ebraică și greacă, dialectul Sfintei Scripturi), în etapa

³⁵ Cf. Athanasios Rousopoulos, *op. cit.*, p. 89.

³⁶ Alături de titlul în limba greacă, se află o însemnare în limba română: „Athénæ 1865, Aug. 29. C. Erbiceanu”. Scrisul său grecesc este curat, cursiv, cu mai puține stângăcii și corecturi în a doua parte, ceea ce ilustrează progresul competențelor sale. Vezi Biblioteca Academiei Române, Manuscrisul românesc nr. 3348.

³⁷ Emanuel Conțac, *Tradiția biblică românească. O prezentare succintă din perspectiva principalelor versiuni românești ale Sfintei Scripturi*, în „Studii teologice”, 2/2011, p. 159–245, aici p. 211.

³⁸ Într-adevăr, după cum bine subliniază și Emanuel Conțac, numele traducătorului Constantin Erbiceanu nu este trecut pe vreunul din cele trei volume ale Vechiului Testament, care au văzut lumina tiparului succesiv în 1865, 1867, 1869. El apare doar în catalogul Darlow & Moule, unde se specifică faptul că munca începută de N. Bălășescu fusese continuată „by two other professors at the Iași Seminary, named F. Dubău and C. Erbiceanu”. Vezi *Historical Catalogue of the Printed Editions of Holy Scripture in the Library of the British and Foreign Bible Society*, compiled by T. H. Darlow M.A. and H. F. Moule M. A., vol. II: *Polyglots and Languages other than English*, London, The Bible House, 1911, p. 1299. Îi mulțumim d-lui Conțac pentru punerea la dispoziție, cu multă amabilitate, a rezultatelor cercetărilor sale.

³⁹ Cei mai fervenți critici erau Konstantinos Oikonomos și Apostolos Makrakis, ultimul considerând facultatea drept „viziuna diavolului”, iar pe dascălii ei, „falși teologi eretici din Germania”. Cf., Kostas Lappas, *Πανεπιστήμιο και φοιτητές στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα*, Atena, KNE, 2004, p. 150–151.

secundă se trecea la istoria religiei creștine, a vieții sfinților și apostolilor, în general a Bisericii Creștine, iar în a treia parte se studia dogmatica și etica creștină, patrologia, dreptul ecleziastic etc.⁴⁰.

Ce cursuri și ce profesori audiase Constantin Erbiceanu în timpul sejurului de studii atenian? La acea vreme, Facultatea de Teologie avea patru profesori: Konstantinos Kontogonis, Alexandros Lykourgos, Panagiotis Rompotis, Theoklitos Vimpos⁴¹. Cel mai important dintre aceștia, Konstantinos Kontogonis, făcea parte din prima generație de profesori ai Universității. Cu studii teologice și filosofice în Germania, a fost numit în 1837 profesor suplinitor, apoi titular, la Facultatea Teologică. A deținut în total 18 ani funcția de decan și a întreținut raporturi academice constante atât cu Academia Ecleziastică din Kiev, cât și cu Societatea istorică și teologică din Leipzig. La fel ca Vladimir Suhopan la Iași, profesorul Kontogonis predă un evantai larg de materii, între care Enciclopedia și Metodologia teologiei, Arheologie ebraică, Introducere în studiul Sfintei Scripturi, Istorie ecleziastică etc.⁴². Următorul profesor al teologului român, Panagiotis Rompotis, având studii teologice la Atena, Petersburg (unde obține și titlul de doctor), dar și în Germania, se afla în facultate din 1858, unde predă cursurile de Dogmatică, Etică și Liturgică⁴³.

Alexandros Lykourgos, originar din Samos, a urmat studiile teologice apoi și cele filosofice la Universitatea din Atena, fiind trimis în 1852 cu o bursă la Leipzig și Berlin, pentru perfecționare. După un scurt popas la Paris, revenea în țară și era numit în 1860 profesor la Facultatea de Teologie din Atena, al cărei decan și devenea în anul academic 1865–1866, predând, în relativ scurta sa carieră universitară (a ales până la urmă să intre în înalta ierarhie bisericească), cursurile de Omiletică, Simbolică, Enciclopedia teologiei și Istoria dogmelor⁴⁴.

După ce audiase un an cursurile Universității din Atena, Theoklitos Vimpos a plecat și el cu o bursă pentru studii teologice la Kiev, apoi la Petersburg, unde a obținut titlul de doctor în teologie. S-a perfecționat apoi vreme de câțiva ani în teologie și în limba ebraică la Universitatea din Leipzig, pentru ca în 1860 să intre în corpul didactic al Universității din Atena. El este primul care a introdus în Universitatea din Atena studiul limbii ebraice și interpretarea Vechiului Testament pe vechiul text ebraic, predând, pe lângă aceste materii, Introducere în Vechiul Testament, Ermeneutică și Critică sacră⁴⁵.

Studentii aveau la dispoziție mai cu seamă cărți și manuale alcătuite de profesorii lor: *Manualul de arheologie ebraică* (1844) și *Introducerea în Sfânta Scriptură și elemente de ermeneutică* (1859) de Kontogonis, *Istoria sfântă pe larg* (1859) și *Etica creștină* (1867) de Rompotis, *Elemente de gramatică ebraică* (1866) de Vimpos. La acestea se adăugau unele publicații ale foștilor profesori: Missail Apostolidis, *Manual de Etică Creștină* (1849); Theoklitos Farmakidis, *Apologia* (1840), *Vechiul Testament, după amintirile celor vechi* (șapte volume, 1842–1845)⁴⁶. Studenților li se recomandau

⁴⁰ Cf., *Οδηγία προς τους φοιτητάς* (Instrucțiuni către studenți), Atena, Tipografia Regală, 1853, p. 7.

⁴¹ Pe lângă aceștia, sunt amintiți și doi lectori: Anastasios Diomidis Kyriakos, care a predat Simbolică în anul 1866–1867, și Zikos Rosis, care a ținut cursurile de Omiletică în anul școlar următor.

⁴² D.A. Dimitriadou, *Απάνθισμα βιογραφικών των από της συστάσεως του Ελληνικού Πανεπιστημίου εκλιπόντων τον βίον καθηγητών αυτού: 1837–1916* (Compilație de biografii ale profesorilor Universității elene de la înființarea acesteia: 1837–1916), Atena, 1916, p. 22–24.

⁴³ *Ibidem*, p. 37.

⁴⁴ *Ibidem*, 41–45.

⁴⁵ *Ibidem*, 47–49.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 25, 40; Dimitriou S. Mpalanou, *op. cit.*, p. 41–42.

și cărți străine, de regulă germane, dar toate trebuiau avizate în prealabil de Consiliul Facultății⁴⁷.

Constantin Erbiceanu a urmat și cursurile obligatorii ale Facultății de Filosofie. Cele mai utile, din perspectiva destinului său intelectual, par să fi fost cele de istorie și de literatură. Orele de istorie erau ținute, în timpul studenției lui Erbiceanu, de doi importanți istorici, K. Paparrigopoulos și D. Vernadakis. Primul, fără îndoială cel mai titrat istoric elen al secolului XIX⁴⁸, preda, pe durata mai multor semestre, Istoria poporului grec, a cărui sinteză începuse a o publica la 1860⁴⁹. Al doilea, în egală măsură filolog și istoric, preda Istoria vechilor greci, Istoria romanilor și Istoria evului mediu⁵⁰. De mare impact erau și cursurile de literatură greacă ale celebrului K. Asopios⁵¹, un vechi apropiat al bursierilor români.

Trebuie să privim obținerea titlului academic, mai ales cu un calificativ atât de bun, drept un real succes al studiosului român. Pe de o parte, era singura diplomă acordată de facultate în respectivul an școlar (comparativ cu 81 de diplome la Drept, 35 la Medicină și 18 la Filosofie⁵²) și, pe de altă parte, aceasta se acorda unui tânăr român care, departe de casă, a avut de depășit dificultăți de limbă, deloc de neglijat, și de adaptare într-un mediu străin. În fond, posesorii de grade academice în teologie erau excepții la Universitatea din Atena: cel care deschidea seria licențiaților era rusul Peter Nicinski din Kiev (1856–1857), urmat de alți șapte studioși până la Constantin Erbiceanu⁵³, o

⁴⁷ În ședința sa din 8 decembrie 1864, Consiliul Facultății Teologice pune în discuție cărțile ce ar putea fi recomandate studenților, alegând un număr de nouă titluri, între care două grecești și șapte germane (spre exemplu, *Theologische Studien und Kritiken*, *Jahrbuch für Deutsche Theologie* etc.), o dovadă în plus a influenței școlii teologice germane la Atena. Vezi Arhiva Istorică a Universității din Atena, *Πρακτικά Συνεδριάσεων Θεολογικής Σχολής 1862–1868*, tomul 1, f. 16–20.

⁴⁸ Vezi o foarte scurtă biografie a savantului și proiecția sa națională și internațională în lucrarea *Βιογραφία και κρίσεις περί του Κ. Παπαρριγοπούλου* (Biografia și opinii despre K. Paparrigopoulos), Atena, Eleftheroudakis, f.a., p. 5–31.

⁴⁹ K. Paparrigopoulos, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους από των αρχαιότατων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς* (Istoria poporului elen din timpurile străvechi până la timpul nostru), publicată în șase volume între 1860–1877. Pentru a urmări evoluția poporului grec de-a lungul istoriei sale, profesorul adopta delimitarea tripartită propusă înaintea sa de Sp. Zampelios: elenismul antic, elenismul medieval și elenismul modern.

⁵⁰ Vaggelis D. Karamanolakis, *The formation of historical scholarship and history teaching at the University of Athens (1837–1932)*, INR/NHRF, Athens, 2006, Anexa „Cursurile de istorie la Facultatea de Filosofie”, p. 417–418. Vezi și *Συνάντησις* profesorului N. A. Beis, despre Vernadakis, în Universitatea din Atena, *Επιστημονικά μνημόσυνα καθηγητών του Πανεπιστημίου* (Comemorări științifice ale profesorilor Universității), Atena, 1935, p. 88–104.

⁵¹ Pentru dimensiunea cărturarului elen, vezi, între multe altele, discursul funebru publicat de un fost elev, G. Zochiou, *Λόγος εκφωνηθείς εν τέλει του μνημοσύνου του κλεινού διδασκάλου Κωνσταντίνου Ασωπίου* (Discurs rostit la comemorarea profesorului Konstantinos Asopios), Atena, tipografia S. K. Vlastou, 1873.

⁵² Cf. *Λόγος εκφωνηθείς τη ΚΓ' Νοεμβρίου 1868 ημέρα της επισήμου εγκαθιδρύσεως των νέων Αρχόν του Εθνικού Πανεπιστημίου υπό του τακτικού καθηγητού του Εμπορικού Δικαίου Γεωργίου Α. Ράλλη, παραλαβόντος την Πρωτανείαν παρά του Πρωτάνεως Θεοδώρου Γ. Ορφανίδου* (Discurs rostit la 23 noiembrie 1868, în ziua instalării oficiale a noii conduceri a Universității Naționale, de Georgios A. Rallis, profesor de Drept Comercial, primind Rectoratul de la rectorul Theodoros F. Orfanidis), Atena, Tipografia N. G. Passari, p. 13. Există o perfectă similitudine între cazul românesc și cel elen în privința audienței și impactului Facultății Teologice. De vină pentru lipsa tinerilor de interes în obținerea unei diplome se făcea aceeași practică nefericită, de a nu condiționa accesul în pozițiile ecleziastice înalte de absolvirea învățăturilor înalte. În ședința de Consiliu din 30 noiembrie 1866, profesorii Facultății Teologice îl impută decanului pe decan să insiste la toate autoritățile competente pentru ca numai posesorii de diplome universitare în teologie să poată accede în înalta ierarhie ecleziastică. Cf., Arhiva Istorică a Universității din Atena, *Πρακτικά Συνεδριάσεων Θεολογικής Σχολής 1862–1868*, tomul 1, f. 34–35.

⁵³ Cf., Spyridonos Dimitriou Kontogianni, *op. cit.*, p. 15 (*Tabel numeric cu înscrisii și cu posesorii de diplome*) și Dimitriou S. Mpalanou, *op. cit.*, p. 29. Vezi și *Λόγος εκφωνηθείς εν τω Εθνικό Πανεπιστημίο την εικοστήν έκτην Νοεμβρίου 1878 υπό Ανδρέου Αναγνωστάκη, τακτικού καθηγητού της Χειρουργικής Παθολογίας και διευθυντού του Οφθαλματρείου, παραδίδοντος την Πρωτανείαν τω διαδόχου αυτού κ. Νικολάω Μ. Δαμαλά,*

cifră destul de redusă, dacă o raportăm la cele trei decenii de funcționare a Facultății Teologice⁵⁴. Aceasta, în ciuda opiniei generale că, atunci când un student nu reușește, la sfârșitul facultății, să depună examenele și să primească diploma, demonstrează că nu și-a gestionat corect studiile⁵⁵.

Să facem precizarea că deceniul șapte modifică radical, în spațiul românesc, specificul și finalitatea instrucției. Tinerii implicați în fenomenul studiilor în străinătate pleacă pentru a câștiga în școli de prestigiu nu doar *cunoașterea*, ci și o *diplomă* care să deschidă, la întoarcere, calea spre realizarea personală. Finalizarea studiilor și obținerea testimoniilor este, de altfel, una din condițiile impuse stipendiștilor, iar lucrul îi individualizează pe bursierii români între studioșii universităților de destinație; ei formează un grup compact, ușor de identificat, deoarece se înscriu regulat, urmează cursurile, își iau înscripțiunile și trec examenele, pentru a se întoarce cu o diplomă, considerată de mare valoare în țară, în măsură să deseneze cariere de succes și să rescrie destine. Nu era o diplomă de doctorat, ci de licență, așa cum afirma chiar posesorul ei într-o nouă adresă, trimisă la 5 februarie 1868, pe când se afla la Paris, autorităților române, care îi expediaseră acolo cei 30 de galbeni pentru întoarcerea în țară⁵⁶.

În adresa la care ne referim, amintea că fusese extrem de silitor în timpul perfecționării sale la Atena, își trecuse examenele și primise diploma de licență, iar „bani nu i-am cheltuit în zadar”. Totuși, pentru că vreme de trei ani s-a ocupat, în capitala elenă, „exclusiv” de studiul teologiei, „cum de la sine se înțelege”, resimțea lipsa unei educațiuni mai „vaste”, necesare unui adevărat teolog.

Argumentația sa este interesantă și ea a convins, într-o primă instanță, autoritățile competente de la Minister: se impunea inițierea sa în sistemele filosofice, căci „rațiunea dezvoltată trebuie să fie în acord cu Credința luminată”; altminteri, studiul „unilateral” al teologiei „poate avea adesea efectele misticismului”. Cerea un stagiul de „minim doi ani” într-o universitate germană, de preferat la Berlin sau la München, și apela „din nou la grația țării și a Onorab. Gubern” pentru o subvenție de studii, căci lui îi lipseau posibilitățile materiale. Evident, cu experiența obținută dintr-o corespondență îndelungată cu autoritățile, nu uita să includă formulele care asigurau succesul unei asemenea cereri. În primul rând, hotărârea sinceră de a continua pe calea perfecționării, mergând până la sacrificiu, căci se arăta dispus a folosi banii pentru întoarcere pentru a-și continua studiul în străinătate, „unde dorul pasionat al învățaturii tot mă ține”⁵⁷. În al doilea rând,

---

τακτικώ καθηγητή της Θεολογίας (Discurs rostit în Universitatea Națională la 26 noiembrie 1888, de către Andreas Anagnostakis, profesor de Chirurgie Patologică și director al Clinicii Oftalmologice, predând Rectoratul succesorului său, dl Nikolaos M. Damalas, profesor de Teologie), Atena, Tipografia Petrou Perri, 1879, anexe, p. 3: Tabel cu posesorii de diplome de la Universitatea din Atena (14 aprilie 1837 – sfârșitul lunii august 1878). Data primirii diplomei de către Constantin Erbiceanu este greșită, 25 ianuarie, în loc de 5 ianuarie 1868, dar mai interesant este faptul că, în dreptul lui Constantin Erbiceanu, nu se face precizarea originii sale etnice, ca în cazul grupului de trei studioși munteni, care ajungeau la Atena în deceniul opt.

⁵⁴ Primul studios grec care primea diploma era C. Nestoridis din Ioanina (1863), dar primul calificativ de „excepțional” (ἀρίστα) avea să întârzie până la 1876, adjudecat de Filippos Papadopoulos, viitor profesor al facultății. Cf., Dimitriou S. Mpalanou, *op. cit.*, p. 29. Cu un an înaintea lui Constantin Erbiceanu, diploma de *prolytas* îi fusese acordată unui anume Dionysios A. Markopoulos din Zakynthos, dar care a primit doar calificativul de „bine” (καλώς). Cf., Arhiva Istorică a Universității din Atena, *Πρακτικά Συνεδριάσεων Θεολογικής Σχολής 1862–1868*, tomul 1, Ședința Consiliului din 1 martie 1866, f. 43.

⁵⁵ Cf., Athanasiou S. Rousopoulou, *op. cit.*, p. 93.

⁵⁶ Vezi ANIC, fond MCIP, dosar 123/1868, f. 99. În scurțul răstimp în care s-a aflat la Paris, Constantin Erbiceanu a locuit pe str. Laromiguière nr. 12, în apropiere de sediul Școlii Normale Superioare.

⁵⁷ În plus, adunase la Atena în jur de 80 de ludovici, după cum chiar el își amintea peste ani, bani care i-au permis călătoria la Paris și prezența sa la diverse cursuri vreme de aproape două luni. Vezi Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 14.

nerăbdarea de a-și pune, la întoarcere, cunoștințele acumulate în serviciul țării: singurul motiv al cererii sale era „a se forma un tânăr spre a deveni cât mai util țării sale”⁵⁸.

Ce anume îl făcuse pe viitorul elenist de marcă să ajungă la concluzia colegului Filotei Romanescu, care părăsise Atena în favoarea Parisului? Mirajul culturii și al civilizației apusene, starea precară a studiilor universitare în capitala elenă, relațiile altor studioși care trecuseră prin școlile franceze sau germane, faptul că trei din profesorii de la Teologie de la Atena studiaseră în spațiul cultural german (la fel ca profesorul de la Iași, Vladimir Suhopan, care își terminase studiile la Viena), iar unul în cel francez? Probabil că toate la un loc.

În fond, aproape toți bursierii trimiși în centre universitare marginale căutau soluții mai bune, căci, în ciuda accepțiunii cvasipozitive a sintagmei „studii în străinătate”, nu toate școlile îi atrăgeau pe tinerii români. Exista o anume scară valorică, iar din coada listei, nu întâmplător mai puțin frecventate, se aflau centre precum Constantinopol, Atena, Madrid, chiar Torino (acesta din urmă, pentru umanoare), care provocau atitudini rezervate ori reacții de respingere. În fond, evitarea altor centre universitare în afara celor franceze sau germane, deja tradiționale, poate fi văzută și ca o mișcare inertă, un refuz de schimbare a traseelor de obținere, prin carte și cunoaștere, a prestigiului social, căi și destinații ce își dovediseră pe deplin eficiența în trecutul apropiat.

Universitățile germane erau căutate, după cum se știe, pentru trăsăturile lor esențiale: proximitate, spațiu cultural propice pentru modelarea caracterelor, studii ieftine, birocrație redusă și mai ales obținerea mai facilă a diplomelor de doctorat. Ținând cont și de imaginea excelentă a școlii filosofice germane, intenția lui Constantin Erbiceanu de a studia filosofia într-o universitate germană era, în acest fel, cea mai firească posibilă. Suplica lui Constantin Erbiceanu cu privire la bursa pentru Germania intra în discuția Consiliului Permanent de Instrucțiune în ședința din 8 martie 1868. Cei trei membri ai Consiliului, între care Aaron Florian, bazându-se pe dovezile de seriozitate ale studiosului (în special pe faptul că „petiționarul are dobândit Licențialul în Teologie”), luau decizia prelungirii bursei „spre a se perfecționa în studiile filosofice la Universitatea din Berlin, pe timp de doi ani”⁵⁹.

Nu știm care ar fi fost destinul lui Constantin Erbiceanu dacă ar fi obținut, într-adevăr, acea bursă la Berlin. Nu existau, în decizia Consiliului, alte condiționări și nici obligația de a reveni cu o diplomă, lucru ce putea fi de bun augur pentru cunoștințele și cultura generală a viitorului savant, căci i-ar fi dat ocazia audierii unui evantai larg de cursuri, din mai multe domenii subsumate filosofiei⁶⁰.

În ciuda avizului inițial favorabil, la 12 martie 1868 tânărului teolog i se refuza subvenția, el primind astfel o lovitură care l-a urmărit toată viața, dovadă că o amintea și în autobiografie: „știu cauzele și pe pătimași, Dumnezeu să-i ierte. Aș fi făcut poate mai mult în viață de studii și în Germania”⁶¹. Noi nu cunoaștem cauzele, dar *pătimașul* care a întrerupt instrucția savantului este ușor de identificat în persoana omului politic

⁵⁸ Vezi ANIC, fond MCIP, dosar 124/1868, f. 19. Adresa teologului obținea o rezoluție favorabilă: „i se va prelungi bursa de care s-a bucurat, spre a se perfecționa în studiile filosofice la Universitatea din Berlin pe timpul de doi ani”. Acceptul se va transforma însă în refuz, în zilele următoare.

⁵⁹ Vezi ANIC, fond MCIP, dosar 124/1868, f. 18.

⁶⁰ Pe de altă parte, viitorul elenist nu fusese pe deplin sincer, căci afirmase în cererea de mai sus că la Atena s-a concentrat *exclusiv* pe studiul Teologiei; ori, documentele arată că a urmat, fără îndoială selectiv, și cursurile de la Facultatea Filosofică (ca și la Iași de altfel), lucru întărit de el însuși în amintiri. Nu era vorba, totuși, decât de o nevinovată mutare de accent, necesară dacă voia să aibă succes; în orice caz, nu putem pune în balanță educația primită la Iași și Atena cu instrucția din așezămintele germane.

⁶¹ Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 15.

liberat Dimitrie Gusti, în mai multe rânduri primar al Iaşului şi, la acea dată, ministru de resort. El ignora avizul Consiliului Permanent – lucru ce s-a întâmplat extrem de rar în istoria instituţiei – şi trecea, sub propria-i semnătură, o rezoluţie negativă: „nefiind fonduri, nu se poate admite”⁶². Dată fiind reducerea bugetului alocat burselor externe, putem considera totuşi refuzul Ministerului ca având un fundament serios, cel puţin în aparenţă. În fond, Constantin Erbiceanu obţinuse deja în 1866 o prelungire de un an, iar aceste înnoiri ale subvenţiei se acordau greu, cu deosebire celor care, aflaţi în ani terminali, înainte de luarea unei diplome, întârziaseră studiile pe motive de boală. Cu operativitate, în aceeaşi zi de 12 martie 1868, funcţionarii de la Minister redactau o înştiinţare către Constantin Erbiceanu, căruia îi transmiteau sec neplăcuta veste⁶³ şi, cu aceasta, etapa instrucţiei viitorului savant se încheia. Un sfârşit destul de abrupt, e drept, dar care, după cum se ştie, nu a împiedicat împlinirea unui destin academic.

*

Teolog ca formaţie, dar istoric şi editor de izvoare prin întinsa sa operă, Constantin Erbiceanu a datorat mult în carieră instrucţiei desăvârşite la Atena. Obţinuse în toamna anului 1864, alături de un coleg de facultate de la Iaşi, o bursă de la statul român pentru a se perfecţiona, vreme de doi ani, în studiile teologice la Universitatea din capitala elenă. Beneficiind şi de o prelungire intermediată de mitropolitul Moldovei, el reuşea să se întoarcă în ţară cu diploma de *prolytas* (licenţiat) în teologie, deschizând astfel seria licenţiaţilor şi doctorilor români în acel domeniu la Universitatea elenă.

Dorinţa de a studia filosofia într-o universitate germană pentru a îndepărta „pericolul misticismului”, cum spunea el însuşi, i-a fost curmată în 1868 de ministrul Dimitrie Gusti, cu motivaţia fondurilor insuficiente, astfel că tânărul licenţiat s-a întors la Iaşi unde, ca profesor la Seminarul de la Socola, a slujit învăţământul teologic vreme de două decenii. Cu sprijinul influentului D. A. Sturdza, s-a mutat în capitală la 1887, predând la Seminarul Central şi la Facultatea Teologică, asigurând redacţia revistei Sf. Sinod („Biserica Ortodoxă Română”) şi, o vreme, directoratul Tipografiei Cărţilor Bisericeşti, pentru a fi ales, la sfârşitul veacului, academician şi vicepreşedinte al Academiei Române. La Atena audiase cursurile de limbă şi literatură greacă ale lui K. Asopios, cele de istorie greacă antică şi medie ale lui D. Vernadakis şi mai cu seamă lecţiile despre evoluţia elenismului modern, ţinute de cel mai cunoscut istoric elen al secolului XIX, K. Paparrigopoulos, şi astfel şi-a format deprinderile de filolog şi de istoric care s-au dovedit folositoare peste ani, în acele exegeze asupra epocii fanariote şi a influenţei greceşti, care l-au propulsat în prim-planul vieţii academice româneşti de la sfârşitul secolului XIX.

---

⁶² Vezi ANIC, fond MCIP, dosar 124/1868, f. 18. Este la fel de adevărat că numărul subvenţiilor se redusese, faţă de anii de la mijlocul domniei lui Alexandru Ioan Cuza, de patru-cinci ori, în aprilie 1868 nemaiaflându-se la studii decât 20 de bursieri, aproape toţi la Paris. Vezi lista cu stipendiştii statului pentru luna respectivă la ANIC, fond MCIP, dosar 124/1868, f. 72. La fel, pe fondul restricţiilor bugetare, autorităţile sporeau presiunea pusă pe studioşi, fie şi prin simpla reiterare a condiţionalităţilor. În mai 1868, tinerii erau avertizaţi că „statul cheltuieşte pe tot anul o sumă însemnată de bani în stipendii şi subvenţiuni la studenţii care îşi fac studiile în străinătate” şi, drept urmare, cere a fi recompensat obligatoriu „prin diligenţă şi succes”; studenţii aveau datoria să comunice la finele anului şcolar „certificate în regulă despre studiile ce fac împreună cu notele meritate”, în caz contrar, stipendiul urma a fi retras. Vezi ANIC, fond MCIP, dosar 125/1868, f. 7, decizia în acest sens a Consiliului Permanent al Instrucţiunii.

⁶³ Vezi ANIC, fond MCIP, dosar 124/1868, f. 22.

BETWEEN THE *PENCHANT FOR STUDY* AND *SERVING SOCIETY*:
CONSTANTIN ERBICEANU'S THEOLOGICAL STUDIES AT ATHENS (1865–1868)
(Summary)

Keywords: Constantin Erbiceanu, University of Athens, theology studies, modern Hellenism.

Both theologian and historian, Constantin Erbiceanu came into the public attention with his investigation on the Phanariote regime that had long been criticised especially by the historians of the 1848. He is a pioneer of professional studies dedicated to that exotic epoch of the Romanian Principalities and the first scholar who partially refused his predecessors' ideological redundancy.

Constantin Erbiceanu had graduated in 1858 from the Socola Theological Seminary (Iași) and then from the Faculty of Theology of the local university (1860–1864). At the end of 1864, he was leaving to Athens with a scholarship granted by the Romanian State to specialize in the field of theology at the University of Athens, so that, at his return home, he could contribute to the progress of the local society.

At the University of Athens, Constantin Erbiceanu proved to be a model student, very patient, at the same time, with the new environment he joined, a complicated and not very effective one. He heard, among other classes in Theology, the Greek history and literature classes of Professors K. Paparrigopoulos and K. Asopios, who drew him nearer to the topics of modern Hellenism, but at the same time he improved his Greek, the essential instrument for his later undertakings, where he neutralized most of the ideological load we can find at his contemporaries as far as the Phanariote regime was concerned.

This historiographical approach that Constantin Erbiceanu undertook cannot be imagined without taking into account the experience he acquired in the field of the Greek letters on the occasion of that scholarship. Though C. Erbiceanu minimized the influence of the studies pursued in Athens on his historiographical results, one cannot deny the part that his training in the Hellenic environment and his studies in the fields of the Greek language, literature and history played, granting him a clear advantage over other Romanian researchers of such a complicated period, when the usage of the Greek language was almost entirely lost.

In our paper, we will try to approach the stage of his studies in Athens, synthesizing, as much as possible here, the aspects of his training with all component stages: the educational background in the country, the obtaining of the scholarship, the attempts to extend the grant, and the finality of his studies in Athens.

MIHAI CHIPER*

**„ONOAREA TRĂDĂTORILOR”:
CAZURILE GENERAL ALEXANDRU VĂITOIANU
ȘI AL. TZIGARA-SAMURCAȘ**

Antropologia istorică interpretează trădarea drept un construct cultural, prin care statele aflate în competiție ori conflict își testează atractivitatea și viabilitatea politică, militară, economică și culturală. Penalizarea ei cu pedepse drastice o plasează printre cele mai grave infracțiuni în stat, dacă nu cea mai gravă, dublată de un stigmat social implacabil. Trădarea este un act inconfortabil pentru statele naționale, susceptibil mai curând de a nu fi valorificat de memoria colectivă. Ideea că, la un moment dat, cetățenii renunță la valorile, tradițiile și ideologia în care au fost formați și colaborează sau pactizează cu inamicul, chestionează viabilitatea proiectului național și, într-un mod subtil, legitimitatea și ordinea puterii în stat. Tocmai din cauza pericolului pe care-l presupune pentru coeziunea națională, definiția și atribuirea trădării sunt revendicate imperativ de putere, constituind un instrument puternic de luptă politică și control social. „Câștigătorul nu este niciodată un trădător.”¹

Primul Război Mondial este prima criză a statului modern român ce generează pe scară largă categorii de trădători reali, fabricați sau închipuiți, cu diferite grade și vinovății (dezertori, colaboratori). Iar situația nu era determinată numai de desfășurarea dramatică a operațiunilor de război pe front, ci de divizarea profundă și conflictuală a societății, departe de a fi „unită în cuget și simțiri”. Personalități animate de convingeri puternice și patriotism indiscutabil s-au plasat în tabere opuse, plecând de la evaluările și concluziile diferite referitoare la opțiunile și prioritățile României în cadrul Primului Război Mondial. Alături de politicieni, antreprenori culturali, scriitori și istorici deopotrivă negociază modificările de judecată, de percepție și de sens ale interesului național și obiectivele lui. Proiectul unirii era, desigur, în mințile tuturor. Dar, modalitățile de înfăptuire și prioritățile erau enunțate diferit: Care era prioritatea? Mai întâi Transilvania, Banatul, Bucovina sau Basarabia? Și, mai ales, cu ajutorul căror alianțe externe? În conformitate cu formația culturală proprie se prefigurează și înțeleșurile trădării interesului național. Schematic vorbind, a fi trădător pentru un antantofil însemna uitarea cauzei ardelenilor, ignorarea politicii de deznaționalizare agresivă

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

¹ Enrico Pozzi, *Le paradigme du traître*, în *De la trahison*, sous la direction de Dominique Scarfone, Paris, PUF, 1999, p. 7; Malin Åkerström, *Betrayal and Betrayers: The Sociology of Treachery*, New Brunswick, Transaction Publishers, 1991; Nachman Ben-Yehuda, *Betrayal and Treason. Violations of Trust and Loyalty*, Westview Press, 2001; Alain Dewerpe, *Espion: une anthropologie historique du secret d'État contemporain*, Paris, Gallimard, 1994.

maghiară, chiar dacă pentru îndeplinirea obiectivului se impunea sacrificarea Basarabiei și alianța cu Rusia. A fi trădător pentru un germanofil însemna cedarea definitivă a Basarabiei Imperiului Țarist, considerat înfinit mai brutal prin metodele de deznaționalizare a românilor, dar și, la scară istorică, pericolul extern numărul unu pentru integritatea statului român. În ciuda convingerilor afirmate de antantiști, germanofili, rusofobi, germanofobi, pro-ardeleni, pro-basarabeni, o variantă care să împace toate opțiunile era imposibil de avansat. Antantofiliile au pregătit dezastruos războiul, unirea cu Transilvania nu a fost obținută pe fronturile românești, iar deznodământul conflagrației a fost mulțumitor pentru ambele tabere, făcând posibilă România Mare la Conferința de Pace, numai fiindcă a survenit Revoluția Rusă. Germanofiliile au ieșit moralmente învinși, dar cel puțin o parte a temerilor lor au fost foarte aproape să se adeverească în timpul războiului.

Studiul de față își propune să surprindă multiplele definiții pe care le capătă categoria trădătorilor sau colaboraționiștilor de război. Perspectiva nu este una politico-militară sau juridică – de altfel, statul a optat pentru amnistia generală la începutul anului 1920 și se va retrage din procesul evaluării morale a celor incriminați –, ci o analiză a construcției culturale și sociale a tandemului „patriot onorabil” vs. „trădător laș”. Eticheta de „colaboraționist” sau „trădător” din timpul ocupației rămâne o grea povară, iar o parte din cei vizați de marginalizare urmăreau să-și revendice recunoașterea demnității personale, cu totul neașteptat, prin intermediul afacerilor de onoare și duel. Germanofiliile luptau împotriva descalificărilor și excluderilor din grupurile oamenilor de onoare, misiune extrem de dificilă, întrucât controlul definiției trădării le aparținea foștilor antantofili. Nu erau simple acte de fațadă, atât timp cât exclușii insistau să fie acceptați în „rândul oamenilor de onoare”. Unii generali (Alexandru Văitoianu) implorau public să se dueleze pentru a nu face de râs în fața corpului ofițeresc și pentru a nu-și compromite statutul social, iar intelectuali (Al. Tzigara-Samurcaș) își găseau ultima resursă de ripostă în duel. Sunt realități care denotă impresionanta forță constrângătoare a ideii de onoare, surprinzător de persistentă în perioada interbelică.

„Trădători” ardeleni?

Atmosfera diabolizării trădătorilor și dezertorilor avea să fie intens pregătită înaintea intrării României în conflagrație. Pe perioada neutralității, se succed cazuri dramatice ce au problematizat actele de trădare și dezertare în relația cu (dez)onoarea personală. Ele au fost amplificate de contextul schimbător al situației frontului, curente interne contrare privind alegerea alianței – de partea Puterilor Centrale sau Antantei –, solidaritatea delicată a militarilor ardeleni, puși să opteze între respectarea jurământului față de împărat și lupta pentru alipirea la Vechiul Regat a teritoriilor locuite de români.

Pentru mulți dintre românii din Imperiul Austro-Ungar, fidelitatea jurământului față de împăratul Franz Josef nu putea fi contestată. A rămas celebră afirmația bănățeanului Petre Nemoianu, de la începutul războiului, că „între sentimentul național și iubirea față de înaltul tron o alege pe cea din urmă”². La declanșarea conflagrației, în ciuda discursului naționalist românesc, loialitatea dinastică avea un cuvânt greu de spus, la care adăugăm mândria apartenenței la un imperiu, conștiința unei identități central-europene, dar și mesajele bisericii greco-catolice, influente în ecuația înce-

² P. Nemoianu, *Prizonier la ruși, rob la unguri*, București, Tipografia Cărilor Bisericești, f.a., p. 5.

putului de război. Dilema liderilor politici ardeleni este vizibilă prin despărțirile, rupturile și reformulările de obiective în jurul unor decizii dramatice. Gruparea Theodor Mihali – Alexandru Vaida Voevod aprecia util îndeemnul la loialism, cea mai mare parte a fruntașilor alegeau așteptarea, Vasile Lucaci și Octavian Goga se declarau vehement împotriva, fapt ce-i determină să treacă în Vechiul Regat. Confuzia ardelenilor era evidentă, iar neutralitatea României îi încurcă și mai mult. Se așteaptă un semnal lămuritor de la București, care sosea prin intermediul soției lui Theodor Mihali, Elefteria, fostă doamnă de onoare a Reginei Maria, primită în audiență la rege. Însuși capul statului le transmitea ardelenilor mesajul să se comporte loial față de tron³, întrucât exista o alianță militară între România și Puterile Centrale. Fără să angajeze structurile politice ale PNR, Theodor Mihali publica apelul „Pentru fiii națiunii române!” cu îndeemnul de supunere și ascultare a autorităților; el era dublat de circularele mitropoliților și episcopilor prin care li se cerea soldaților să își respecte datoria față de țară și împărat⁴. Parohul bisericii greco-catolice din București, Ioan Bălan, oficia predici privind obligația ardelenilor de a îndeplini serviciul militar în Ungaria⁵.

Într-un context politic extern și intern atât de încurcat, cine erau, așadar, „trădătorii”? Naționaliștii români antantofili considerau că o atitudine demnă a ardelenilor era doar aceea de a refuza înrolarea pentru a se alătura trupelor românești. Taberele germanofile, simpatizanții Puterilor Centrale, îi considerau dezertori ori trădători în fața mizei principale a războiului, cu consecințe pe termen lung: înfrângerea imperialismului rusesc și unirea cu Basarabia. Citindu-i, doar ca minime exemple, pe C. Stere, *Din carnetul unui solitar (Pentru ce sunt un trădător de neam)*⁶ și Vasile Pârvan, *Părerile unui trădător de neam*⁷, înțelegem ce efort intelectual uriaș de persuasiune trebuia depus pentru a deconstrui rațional conceptul de „trădător”, atribuit simpatizanților Puterilor Centrale sau cauzei Basarabiei. Până la intrarea în război, termenul de „trădător” era irevocabil semantizat de tabăra antantofilă.

Un caz cunoscut este al lui Octav C. Tăslăuanu, director al revistei „Lucefărul” și fost secretar al „Asociației pentru literatura română și cultura poporului român” din Ungaria. Înregimentat ca ofițer în cadrul Regimentului 23 Glotași, ce aparținea „Honvezimii”, armata națională a Ungariei, luptă timp de trei luni pe frontul din Galiția împotriva trupelor rusești (de fapt și cu români basarabeni în orașul Dimitrize!) fiind și decorat pe câmpul de luptă pentru vitejie cu medalia „Signum Laudis”, apoi se refugiază în România. „Moldova”, ziarul germanofil înființat la Iași de P. P. Carp pentru a susține cauza eliberării Basarabiei, etichetează drept „trădare” actul lui Octav C. Tăslăuanu. Ofensat de calificativ, Tăslăuanu publica în „Epoca” un articol necruțător pentru Virgil Arion, directorul „Moldovei”, care îi trimite martori⁸: „jigniți cele mai sfinte sentimente ale noastre, ale Ardelenilor, blestemați de soartă să luptăm sub steag străin, m-am hotărât să vă dau o dovadă că n-am venit în Regat să-mi pun pielea la adăpost, ci ca să lupt pentru triumful cauzei românești. Atitudinea d-voastră, care de o jumătate de

³ I. I. Șerban, *Românii în armata austro-ungară în anii Primului Război Mondial*, în „Annales Universitatis Apulensis”, seria Historica, nr. 2–3, 1998–1999, p. 204.

⁴ Liviu Maior, *Romanians in Habsburg Army: Forgotten Soldiers and Officers*, București, Military Publishing House, 2004, p. 182.

⁵ Lucian Boia, „Germanofilii”. *Elita intelectuală românească în anii Primului Război Mondial*, București, Editura Humanitas, 2010, p. 76.

⁶ C. Stere, *Din carnetul unui solitar (Pentru ce sunt un trădător de neam)*, în *VR*, 1915, anul X, nr. 5–6, p. 169–194.

⁷ Vasile Pârvan, *Părerile unui trădător de neam*, București, Institutul de arte grafice Carol Göbl, 1914.

⁸ *Incidentul Tăslăuanu – Virgil Arion*, în „Moldova”, 21 iulie 1915, p. 3.

an otrăviți conștiințele românești de aici și de la noi cu ziarul ce conduceți, trebuie pedepsită, căci infamiile adevăraților trădători de neam nu mai pot fi tolerate. Iată, vă dau prilej să dovediți un act de curaj: vă consider o CANALIE și vă aștept. Dar știu că n-aveți să veniți, căci toți vânduții sunt LAȘI”⁹.

Virgil Arion avea o poziție ingrată în ochii curentului pro-antantist, majoritar, al opiniei publice. Partizan al Puterilor Centrale, era atacat sistematic pentru opiniile sale germanofile și acuzat de „corupție nemțească”, fiindcă făcea propagandă pentru bani¹⁰. În disputele aprige din interiorul grupului conservatorilor, plătea simpatiile politice cu acuza „de vândut” primită de la Nicolae Filipescu și de „canalie”, atribuită de Principele Alex. Calimachi, ambii mari susținători ai cauzei românilor din Ardeal, fără să le ceară satisfacție. Cu aceste premize, în care actorii afacerii de onoare se acuzau reciproc de trădare, negocierile nu puteau avea succes. Martorii lui Tăslăuanu, Dinu Grant și locotenent-colonelul Gheorghe I. Cantacuzino, întrebau secunzii lui Arion, căpitanul G. Leatris și avocatul A. Kirilovici, dacă știau că nu răspunsese ofenselor lui Filipescu și Calimachi. La rândul său, Arion insista pe calitatea de ofițer dezertat de pe frontul unde românii duceau o luptă istorică împotriva a ceea ce considera adevăratul pericol național, Rusia: „Credem că în clipa aceasta, când dincolo de munți patru sute de mii de români luptă cu vrednicie pentru viață românească în viitor, și când, biruitor, ei cheazășuiesc prin jerfa lor neatârnarea României, credeam că nu trebuie să refuz unui «Ardelean» prilejul de a dovedi că, dacă a putut face un pas greșit, nu și-a pierdut totuși simțul onoarei. (...) D. Tăslăuanu are suflet de dezertor. Și se vede, astăzi, ce bine s-a judecat singur, când și-a dat seama că locul său nu era în mijlocul eroicului regiment din Galiția, care luptă și moare acolo, pentru țară și pentru neam”, scria Virgil Arion¹¹. Dezbătând conceptul de trădător în noile realități politice, Dinu Grant, veteran al războiului din 1877, medaliat pe câmpul de luptă, se întreba: cine era dezertor cu adevărat? „Acela care după o viață întreagă de mârșevii față de stăpânii lui a ajuns (în situația ca) orice om care se respectă îi întoarce spatele sau acei ce au preferat să părăsească casă, soție, copii, avere, în mâinile dușmanului, ca să vie în țară să-și jertfească pe altarul adevăratei patrii, viața pentru înfăptuirea sublimului ideal daco-român?”¹²

Dar însuși procesul verbal de carență al martorilor lui Virgil Arion, unde era reiterat drept „trădător”, îl determina pe Tăslăuanu să-l provoace la duel pe căpitanul Leatris. În noua afacere de onoare, Leatris era secondat de Vasiliu-Barnoschi, recunoscut la rândul său pentru simpatiile față de Puterile Centrale, și I. Al. Hinna, viitor girant al Ministerului de Justiție sub ocupație, martori ce reiau teza descalificării lui Tăslăuanu, prin faptul că a dezertat în fața inamicului, încălcând jurământul de ofițer. „Și faptul că acel militar este un român din Ardeal, că el a rupt în momentele aceste istorice legătura de solidaritate dintre el și poporul român de acolo, părăsindu-și regimentul său de români, dă o gravitate și mai mare actului săvârșit de dânsul. (...) A scuza fapta celui ce a fugit, a o glorifica chiar, este a arunca o umbră asupra slavei, în a cărui lumină ne apar sutele de mii de români din Ardeal, care străbat astăzi triumfători câmpiile de război ale Rusiei, și intră cântând «Deșteaptă-te române» în orașele cucerite din Împărăția Țarului”, afirma căpitanul Leatris¹³. „Moldova” se implică în dezbateră conceptului de trădător și readuce în discuție o provocare la duel mai veche, din 1908,

⁹ „Epoca”, 18 iulie 1915, p. 3.

¹⁰ *Canalia*, în „Epoca”, 24 iulie 1915, p. 1.

¹¹ *Incidentul Tăslăuanu – Virgil Arion*, în „Moldova”, 21 iulie 1915, p. 3.

¹² *Incidentul Tăslăuanu – V. Arion*, în „Epoca”, 23 iulie 1915, p. 3.

¹³ *Afacerea Tăslăuanu – Leatris*, în „Moldova”, 25 iulie 1915, p. 3.

dintre O. Tăslăuanu, pe atunci redactor la „Luceafărul”, și A. C. Popovici de la „Lupta” (Budapesta). Într-o polemică de presă, Popovici, autorul celebrului proiect al Confederației Central Europene sub autoritate imperială, refuzase provocarea la duel făcută de Tăslăuanu¹⁴. Martorii lui Popovici, deputatul Alex. Săulescu și maiorul Victor Verzea (aceiași Verzea, condamnat pe viață pentru trădare și spionaj în 1919), țineau să facă o declarație izvorâtă din „considerațiuni considerate superioare oricărei alteia”: „Nu este decât o încercare de a se reabilita personal și de a da un lucru politicei sale antiromânești și de dezbinare a fraților noștri de dincolo”, motiv pentru care nu ar fi admis oricum rațiunea unui duel, chiar dacă ar fi fost formulată în condiții valabile¹⁵.

Inevitabil, implicațiile etice și politice ale afacerii de onoare Tăslăuanu – Arion deveneau un subiect sensibil al agendei publice românești, în special în rândul miilor de voluntari ardeleni refugiați în Regat. Chestiunea atingea un punct nevralgic extrem de delicat, cu un substrat profund: în fond, loialitatea față de patria etnică era mai presus decât jurământul militar depus către armata țării a cărei cetățenie o dețineau militarii? Ce era mai onorabil pentru un militar: respectarea jurământului făcut sau adeziunea la obiectivele naționale? Un mare număr de ofițeri indignați ai armatei române, în frunte cu generalul Grigore Crăiniceanu (al cărui fiu va fi împușcat pentru complicitate la trădare doi ani mai târziu!), publicau un protest de condamnare a celor ce îi acuză de dezertare pe ardelenii care, „urmând îndemnul unei înalte conștiințe de neam, părăsesc armatele asupritorilor pentru a veni să lupte în rândurile noastre”¹⁶. Emilian Slușanschi semnala aceeași poziție în rândurile bucovinenilor acuzați de dezertare: „Suntem «dezertori», căci așa ni se spune. Dar s-o știe canaliile de aici și de dincolo, că privim de cea mai înaltă cinste a fi priviți de dezertori din armata austro-ungară, căci de minciună și ticăloșie am dezertat «la datorie»”¹⁷. Într-o furioasă pledoarie, „Cine sunt trădătorii?”¹⁸, Octavian Goga, proaspăt refugiat din Ardeal, redefinea pe larg semnificația termenului de „trădător” plecând de la cazul Tăslăuanu – Arion, în contextul războiului: „Trădători sunt aceia cari din prilejul războiului și-au improvisat un crez politic ad-hoc, dezmințit de trecutul lor. Sunt trădătorii Ardealului toți cari i-au luat pe buze în vremuri de pace, ca acum să-i părăsească în pragul dezrobirii. Toți cei care au încurajat o viață românească peste munți și pe cari astăzi nu-i mișcă moartea de acolo”, aluzie la faptul că Arion fusese președinte al *Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor* (1910–1914). Goga însuși putea fi bănuț de aceeași culpă morală atribuită lui Tăslăuanu. Ministrul de Război, Vintilă Brătianu, îl privește rezervat pe „dezertorul” din Ardeal¹⁹, când, a doua zi după intrarea în război, se oferea voluntar să preia o misiune la comandamentul unei unități care înainta în Transilvania. Cu greu obținea încadrarea de ofițer voluntar prin intermediul colonelului Vlădescu, comandantul Regimentului 80 infanterie din București, dar ajungea să lupte pe frontul de sud, în Dobrogea, alături de fratele său, Eugen²⁰.

În contextul discuțiilor tensionate, pe perioada neutralității, apăreau acte formale de delimitare față de cei considerați „trădători”, marghilomaniștii fiind principalii vizati.

¹⁴ „Adevărul”, 10 mai 1908, p. 3.

¹⁵ *Incidentul O. Tăslăuanu – A. C. Popovici*, în „Moldova”, 29 iulie 1915, p. 3.

¹⁶ *Vestejirea trădătorilor. O impozantă manifestație a ofițerilor de rezervă pentru refugiații ardeleni*, în „Epoca”, 24 iulie 1915, p. 2.

¹⁷ Emilian Slușanschi, *Cuvântul unui „dezertor”*, în „Epoca”, 4 august 1915, p. 1.

¹⁸ „Epoca”, 26 iulie 1915, p. 1.

¹⁹ Probabil Vintilă Brătianu era la curent cu amănuntele afacerii de onoare Alexandru Vaida Voevod – Octavian Goga din 1912. Cu dovezi, poetul fusese acuzat că, la alegerile din 1910, se lăsase cumpărat de autoritățile maghiare, trădând cauza PNR.

²⁰ Ion G. Duca, *Aminiri politice*, vol. II, München, 1981, p. 23.

Un anume Al. O. Stoian adresa ministrului Justiției o cerere de schimbare a numelui în Stoyanescu, numai pentru a nu mai fi confundat cu „autorul incalificabilului act de trădare comis de omonimul său Stoian (Ioan G. Stoian, Universitatea București²¹), agentul și omul de încredere al d-lui Marghiloman, act de trădare, care a adus oprobiul și rușinea asupra acestui nume”²². În ochii multor ardeleni refugiați la București, Marghiloman devenise suporterul regimului asupritor austro-ungar. După un incident din fața cafenelei „Imperial”, unde câțiva ardeleni, contestatari zgomotoși ai politicii ziarului „Ziua”, înregimentată în rândul propagandei Puterilor Centrale, fuseseră bruscați de agenții lui Marghiloman, unul dintre ei, Gheorghe Iovin, comerciant de lângă Tisa, îl provoacă la duel pe liderul conservator, fără succes. În urma incidentului, avocatul Anton Negulici, partizan marghilomanist, îi transmite o scrisoare insultătoare lui Iovin și este provocat la duel. Lupta se desfășura la hipodromul Băneasa, cu pistolul de la 20 de pași, iar la primul foc Negulici era rănit la abdomen, nu foarte grav, dar suficient încât să oprească disputa. Cei doi se împăcau pe teren²³. Duelul a părut „unul simbolic” pentru propaganda antantistă: „Dintre cele două focuri adversare, unul era parcă parvenit, lacom de lucruri pământești, cosmopolit, împilător al claselor de jos, dar cu toate acestea stăpânit de lașitate. Suflet adăpostit în clădirea șubredă a feudalismului medieval, pentru reînvierea căruia sângerează pe toate fronturile armatele kaiserului și pentru care voesc, acei, care reprezintă acest spirit la noi, să vadă luptând și sutele de mii de țărani români. Celălalt foc de pistol parcă era răsunetul sufletului cinstit, idealist, disprețuitor de bunuri materiale, energic, hotărât, plin de dragoste pentru neamul său și pentru țăranul de la care a pornit și pe ale cărui milioane de brațe se va ridica puternica clădire din viitor a statului. Focul de pistol care a produs acest răsunet a ieșit învingător, ca un simbol că democratismul tânăr și cinstit va răpune feudalismul șubred și mârșav”²⁴.

Iritarea produsă de presa marghilomanistă, atent monitorizată de partizanii Antantei, determină și un duel pentru cauza Belgiei ocupate, având ca protagoniști doi ziariști: Jules Brun de la „La Roumanie” și Petru Ciorăneanu de la marghilomanistul „La Politique”. În articolul intitulat *Si l'on veut*, Brun nu a făcut decât să anunțe că subscrie la afirmațiile unei doamne din Belgia, gata să-l pălmuiască pe Ciorăneanu pentru articolul *Nous exagérons*. Pe scurt, articolul incriminat punea sub semnul întrebării autenticitatea simpatiei față de cauza belgiană în rândul audienței românești, manifestată cu ocazia conferințelor ziaristului belgian Georges Lorand desfășurate la Ateneu. Ciorăneanu îi trimite martori pe Mihail Pherekyde și G. Strat, dar unul din martorii lui Brun, C. G. Costa-Foru, renunța la statutul de „arbitru” al situației și, sufocat de indignare, îl provoca, la rândul lui, la duel pe Ciorăneanu, considerând că articolul *Nous exagérons* era o diversiune a celor interesați în politica germană în România ce trebuia neapărat penalizată. Îi scria lui Jules Brun și îi anunța propria provocare la duel pentru a nu se spune „că în România cauza Belgiei n-a ridicat decât o singură o protestare: a d-tale. (...) Țara pe care Germania vrea s-o zdrobească, în disprețul îndatoririlor tratatelor, merită din partea românilor cea mai deplină și cea mai fățișă solidarizare”²⁵. Prin noi martori (N. Bădescu și M. Sipsom), Jules Brun accepta duelul. Lupta cu Ciorăneanu de la Băneasa se rezuma la două gloanțe trase în aer, însă,

²¹ Vezi *Baroul și corupția de la Universitate. Se cere excluderea lui Stoian din Barou*, în „Epoca”, 2 august 1915, p. 1.

²² „Epoca”, 23 iulie 1915, p. 2.

²³ „Adevărul”, 6 octombrie 1915, p. 2.

²⁴ N.M., *Un duel simbolic (Cazul Iovin – Negulici)*, în „Adevărul”, 6 octombrie 1915, p. 2.

²⁵ *Incidentul Petre Ciorăneanu – Jules Brun – Costa-Foru*, în „Adevărul”, 24 decembrie 1914, p. 4.

la sfârșit, Brun insista să adauge o declarație: „N-am fost condus de niciun motiv de animozitate personală contra adversarului meu. În acest diferend, cu totul politic, am înțeles să fiu campionul Belgiei și aș fi dorit ca nici o altă afacere să nu fi venit să se amestece cu a mea”²⁶. Nu era singurul duel pe care Ciorăneanu îl disputa în perioada neutralității României. Un an mai târziu, Gr. Filipescu îl provoca la duel în urma unui articol din „La Politique”. Întâlnirea, ca și precedenta, îl scotea neatins pe marghi-lomanistul convins²⁷.

Desfășurarea războiului furnizează noi categorii de trădători sau dezertori: categoria militarilor germanofili care, după 16 august 1916, dezertaseră (cazul Al. D. Sturdza, cel mai cunoscut); categoria zecilor de ofițeri prizonieri, aflați în lagărele Puterilor Centrale, semnatari ai așa-numitei „declarații Sturdza”; categoria militarilor dezertori la spargerea frontului, rămași în teritoriul ocupat, colaboratori cu inamicul; categoria politicienilor și ziariștilor cumpărați de germani din celebrul „dosar Günther”, spectaculos prin implicații, dar mușamalizat ulterior²⁸; categoria delegaților guvernului român refugiat la Iași, rămași în teritoriul ocupat, acuzați că au colaborat cu inamicul dincolo de misiunea atribuită.

La încheierea războiului, a părut dificil de pus în practică și riscant din punct de vedere politic un proces al dezertorilor, trădătorilor și colaboraționiștilor. S-a considerat inutilă o operațiune de asanare etică. Au cântărit mult nevoia de legitimitate a regelui Ferdinand, aflat la început de domnie – regele însuși se folosise de serviciile germanofililor după armistițiul de la Focșani –, dar și atitudinea mărinoasă a lui Ion I. C. Brătianu, marele învingător, față de germanofiliile umiliți. Amnistia, uitarea și iertarea ca direcții de conduită a autorităților au avut și efecte contrare – haosul moral și impunitatea generalizată, care a „înăbușit dorul de bine și setea de dreptate” –, după cum mărturisea I. G. Duca, partizan al proceselor: „Am lăsat ca sancțiunile tuturor vinovaților războiului și ale ocupației să le dea opinia publică, conștiința națională a generațiilor de astăzi și verdictul istoric al generațiilor de mâine”²⁹. Sugestiv este că nici partizanii aceleiași tabere nu aveau o reprezentare clară a termenului de „colaboraționism”. La începutul anului 1919, în disputa dintre C. Mille³⁰, refugiat la Paris în timpul ocupației, și C. G. Costa-Foru³¹, refugiat la Iași, primul îi considera trădători pe cei rămași sub ocupație, al doilea încearcă să-i absolve pe cei rămași sub ocupație, dar care se sacrificaseră pentru populație: „Asprimea amicului meu Mille îmi pare exagerată. Părerea mea e aceea căora d-sa impută ca trădare faptul că au ocupat funcțiuni publice sub ocupație, au îndeplinit un dureros dar necesar sacrificiu în interesul chiar al populației rămasă în seama lor”³². Ideea unei amnistii generalizate a trădătorilor provoacă o serie de reacții indignate, cum este cea a lui Orest Tafrali. „O societate piere, dacă se lasă fără sancțiune actele ce duc la desființarea virtuților cetățenești. Clemența se poate admite pentru orice alte acte, nu însă pentru acele care ating siguranța și salvarea neamului și a patriei.”³³

²⁶ *Duelul J. Brun – Ciorăneanu*, în „Adevărul”, 25 decembrie 1914, p. 2.

²⁷ „Adevărul”, 8 noiembrie 1915, p. 2.

²⁸ Vezi Ion Rusu Abrudeanu, *România și războiul mondial. Contribuțiuni la studiul istoriei războiului nostru*, București, Editura Librăriei Socec, 1921, p. 465–508.

²⁹ I.G. Duca, *Amintiri politice*, vol. III, Munchen, 1982, p. 163.

³⁰ *Trădători*, în „Adevărul”, 8 ianuarie 1919, p. 1.

³¹ *Dreptate da; răzbunare nu*, în „Adevărul”, 3 februarie 1919, p. 1.

³² *Trădătorii*, în „Presa”, 6 februarie 1919, p. 2.

³³ O. Tafrali, *Amnistia*, în „Adevărul”, 28 noiembrie 1919, p. 1.

Lăsate pe seama opiniei publice, sancțiunile morale au fost asumate de învingătorii morali în luptele politice interne dintre partida germanofilă și cea antantofilă. Deși nu a fost un război câștigat pe front, deznodământul pozitiv al conflagrației l-au interpretat drept un gir moral, considerându-se îndreptățiți să revendice respect social, să se erijeze în arbitri morali ai societății interbelice și, cum vom vedea, să împartă certificate de onorabilitate sau procese verbale de descalificare. Frustrarea lor se accentua pe măsură ce foști ofițeri, dezertori în momentul retragerii spre Moldova, integrați în administrația ocupantului, făcuseră averi de pe urma războiului, reapar, nepenalizați, imperturbabili, sfidători, în fața luptătorilor de pe front sau a celor care plățiseră scump sacrificiul de război. Sentimentul de decepție și nedreptate îi determină să ia în colimator în primul rând pe cei dornici să se reintegreze în prim-planul politicii, dar, de la caz la caz, în categoria vizată sau condamnată intrau, deopotrivă, germanofilii, politicieni ori intelectuali convingși că Basarabia trebuia să reprezinte o prioritate la fel ca Transilvania, personalul administrativ rămas în teritoriile ocupate, semnatarii tratatului de pace de la București, constrânși de realitatea politică, ofițerii prizonieri care-și îndulciseră captivitatea prin angajamente propuse de colonelul Alexandru D. Sturdza.

Încă din vara lui 1918, în Bucureștiul controlat de Mackensen, colaboraționiștii riscau situații penibile. Președintele tribunalului Ilfov C. Sturdza refuza, în sala de judecată, să dea mâna cu D. Vasiliu Barnoschi, avocatul care rămăsese în teritoriul inamic și primise funcția de prefect. „Eu, domnule, vin de pe front și nu pot întinde mâna unui camarad ce a stat în slujba dușmanului, pe când eu îmi riscam viața.” Barnoschi îl provoca la duel, dar era refuzat: „Dacă nu dau mâna cu un trădător, cu atât mai mult nu-i dau o satisfacție prin arme!”³⁴ Era prefigurarea unei atitudini devenită regulă în primul deceniu interbelic, întâlnită în multe afaceri de onoare. Și nu doar trădătorii de patrie recunoscuți își pierduseră onoarea personală, cei bănuși că evitaseră frontul și jertfa de sânge riscau același tratament. Pentru a îndepărta suspiciunile, avocatul Istrate N. Micescu trimitea martori ziaristului socialist Adolf Clarnet, întrucât „Adevărul” insinua „absența sentimentelor patriotice” în timpul războiului: „În vreme ce Moldova gemea sub povara foamei și a epidemiilor, d. Micescu își plimba în Apus tenebroasa-i siluetă... mefistofelică”. Neputându-se înțelege, martorii recurg la arbitrajul lui I. G. Duca și a generalului Gh. Cantacuzino. Duca apreciază afirmațiile drept ofensatoare, întrucât Micescu fusese demobilizat cu acte în regulă pentru caz de boală foarte serioasă, iar Cantacuzino cere un suprarbitraj. Printr-un alt schimb de martori, se ajunge la o înțelegere amiabilă, după ce Clarnet declară că a dorit să înfățișeze numai faptul în sine, nicidecum situația militară sau simțămintele patriotice³⁵.

Până la decretul de amnistie din aprilie 1920, în diverse asociații profesionale a început vânătoarea colaboraționiștilor, cu rezultate modeste și haotice. În baroul Ilfov, consiliul de disciplină întreprindea o acțiune de „purificare morală a corpului avocaților”, discutând despre trimiterea în judecată a avocaților pledanți în fața instanțelor germane sau semnatarii ai declarației colonelului Al. D. Sturdza³⁶. Era arestat căpitanul în rezervă G. Popescu-Șerbănescu, judecător la tribunalul Ilfov, vinovat că aderase în prizonierat declarația colonelului Sturdza, mai exact pentru mașinațiuni

³⁴ Vasile Th. Cancicov, *Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României. Jurnal zilnic 13 august 1916 – 31 august 1918*, vol. II, București, Atelierele Societății „Universul”, 1921, p. 534–535. Despre incidentul propriu-zis, vezi C. Sturdza, *Vinovăția lui V. Barnowski*, în „Universul”, 22 octombrie 1926, p. 2.

³⁵ „Avântul”, 19 martie 1920, p. 2.

³⁶ „Dacia”, 29 decembrie 1918, 11 ianuarie 1919, p. 1.

împotriva intereselor statului³⁷. Dintre fețele bisericești, Arhimandritul Scriban era cercetat pentru iscălirea unui apel cu îndemn de dezertare către soldații români de pe front, nedistribuit însă³⁸. Chiar și în exclusivistul Jokey Club, în ianuarie 1919, au loc excluderi – Sturdza, Lupu Kostaki, Al. Darvari și G. Strat³⁹. Magistratul N.D. Hariton provoca la duel fiindcă era exclus din Comitetul „Crucii Roșii” Filiala Ploiești, pe motivul că soția sa avusese în timpul ocupației o atitudine „dubioasă”⁴⁰. Spectaculoase au fost degradările publice umilitoare, cu asistență civilă, cum era a colonelului ardelean Victor Verzea⁴¹, fost director al poștelor și, în timpul ocupației, primar al Capitalei, condamnat inițial la moarte în contumacie, apoi, după război, la închisoare pe viață. Metaxa Doro, ziarist și avocat, judecat de Curtea Marțială a Corpului II de armată, era condamnat la cinci ani închisoare pentru că dezertase și primise slujba de director al Teatrului Național, oferită de inamic⁴². Aceeași instanță îl pedepsea pe ziaristul Alfred Hefter, directorul ziarului „Arena”, acuzat că a întreținut relații nepermise cu inamicul⁴³.

Inexistența unor criterii precise pentru stabilirea vinovaților politici, a unei delimitări între colaborarea permisă și nepermisă cu inamicul fac imposibil un proces pe scena politicii. Oamenii politici nu au fost subiectul unui proces colectiv, ci erau arestați sau interogați individual, la începutul anului 1919: Dumitru Nenițescu, Lupu Kostaki, N. Lupu Kostaki, Virgil Arion, D. D. Pătrășcanu, Constantin Stere, dar toți erau eliberați la 8 iunie 1919. P. P. Carp era vizat și el de un comisar regal. Germanofiliile principale se simțeau în era „răzbunărilor”, inaugurată de „canalii și neghiobi”, cum spunea P. P. Carp⁴⁴. Absența unui proces politic lămuritor a făcut ca, frecvent, în primul deceniu interbelic, acuzația de „dezertor” să fie utilizată în Parlament ca mijloc de deligitimare politică a adversarilor.

Categoria profesională lovită din plin de „epurări” nu au fost politicienii, ci ziaristii. Pentru vina de a fi exprimat opinii politice din convingeri germanofile sau tentații arghirofile, 23 dintre ei au fost judecați în februarie–martie 1919 de Curtea Marțială de pe lângă Corpul II armată, cinci din cei care colaboraseră la „Gazeta Bucureștilor”, publicație sub controlul direct al germanilor. D. Karnabatt și S. Grossman erau condamnați la 10 ani de închisoare, iar Ioan Slavici, Tudor Arghezi și Dem. Teodorescu la cinci ani, dar vor fi eliberați la sfârșitul anului, în timpul Guvernului Vaida Voievod⁴⁵.

Dacă din punct de vedere legal procesele politice nu au putut avea loc, cele ale ziaristilor au fost diminuate și șterse, în schimb cele ale militarilor, unde situațiile de dezertare și colaborare cu inamicul erau mai clar precizate, sunt duse până la capăt. Șocul produs de binecunoscuta dezertare a colonelului Al. D. Sturdza, fiul fostului prim-ministru al României, ginerele lui P. Carp, determina o măsură radicală: condamnarea la moarte în contumacie. Singurul care plătea cu moartea, în urma unui

³⁷ „Dacia”, 14 februarie 1919, p. 2.

³⁸ *Trădătorii în rasă*, în „Presa”, 19 decembrie 1919, p. 1.

³⁹ Petre Otu, Maria Georgescu, *Radiografia unei trădări. Cazul colonelului Alexandru D. Sturdza*, București, Editura Militară, 2011, p. 159.

⁴⁰ Constantin Dobrescu, Ion C. Petrescu, *Viața cotidiană ploieșteană în documente de presă 1899–1930*, Ploiești, Editura Elapis, 2009, p. 210–211.

⁴¹ Alex. Bodea, *Degradarea colonelului Verzea*, în „Dacia”, 3 mai 1919, p. 2.

⁴² *Condamnarea unui dezertor*, în „Dacia”, 17 ianuarie/20 ianuarie 1919, p. 1.

⁴³ *Sentița în procesul Hefter*, în „Adevărul”, 8 octombrie 1919, p. 3.

⁴⁴ Lucian Boia, *op. cit.*, p. 343.

⁴⁵ *Sentița în procesul ziaristilor*, în „Presa”, 10 martie 1919, p. 2.

proces, era locotenent colonelul Constantin Crăiniceanu, fiul generalului, complice al colonelului Sturdza. Însuși generalul Constantin Prezan, unchiul său, îi casează prima condamnare, mai blândă, și îi semnează condamnarea la moarte.

Unicul proces, generic, al trădătorilor, cu un impact public și rezonanțe simbolice, a fost cel al „krefeldiștilor”, denumiți astfel după lagărul de la Krefeld, unde colonelul Alex. D. Sturdza inițiasă o operațiune de recrutare a ofițerilor români căzuți prizonieri, în ideea de a-i folosi împotriva trupelor române⁴⁶. Trimiși în ordonanță pentru „înalță trădare”, cei 60 de ofițeri nu intră sub incidența decretului de amnistie dat sub Guvernul Averescu, la 10 aprilie 1920. Amploarea procesului krefeldiștilor, desfășurat pe parcursul lunilor octombrie–decembrie 1920, era una fără precedent: zeci de avocați ai apărării, sute de martori audiați. Un asemenea maraton judiciar a determinat mutarea ședințelor în sala mare a Cercului Militar. Verdictul final era dat în spiritul reconcilierii. Doar 11 condamnări, trei cu închisoare pe viață în contumacie – colonelul Alexandru Sturdza, locotenentul C. Wachman și sublocotenentul în rezervă Nicolae Constantinovici, restul primeau pedepse de la 1 la 5 ani⁴⁷. De remarcat că responsabilitatea lui Sturdza nu fusese scuzată nici măcar de Al. Marghiloman, asupra căruia germanii făcuseră presiuni ca în textul tratatului de pace să apară o clauză de amnistie specială. Acest lucru nu a fost posibil, deși Guvernul Marghiloman a revizuit multe sentințe date de autoritățile militare și centrale, reabilitând pe mulți care nu-și făcuseră datoria în anii 1916–1917⁴⁸.

Achitarea nu a fost o scăpare pentru ofițeri. „Krefeldiștii” vor fi în întreaga perioadă interbelică o categorie proscrisă, exclusă de la afacerile de onoare și descalificată *ab inițio*. Indiferent de verdictul judecătorilor, adeziunea morală la scrisoarea colonelului Sturdza rămânea dovada indiscutabilă a trădării. Ofițerul semnat se făcea vinovat în urma angajamentului că: 1. Nu va lupta contra Puterilor Centrale; 2. Nu va complota împotriva intereselor germane; 3. Nu va face politică, nici nu se va amesteca în măsurile politice luate de guvernul teritoriului ocupat, nici nu le va combate; 4. Nu va încerca să facă nici propagandă, nici nu va face acte de spionaj în orice interese; 5. Nu va părăsi teritoriul ocupat și nu-și va schimba domiciliul declarat fără o prealabilă înștiințare; 6. Nu va profera insultă sau batjocuri la adresa guvernului și supușilor Puterilor Centrale; 7. Nu va discuta evenimentele ce ar surveni pe unul din fronturile de luptă ale aliaților centrali; 8. Nu va face nicio propagandă ce ar leza interesele acestor Puteri Centrale; 9. Nerespectarea acestora se va pedepsi cu moartea; 10. Guvernul și autoritățile imperiale germane se obligă a întrebuița în raport cu necesitățile și aptitudinile individuale pe prizonieri eliberați. 11. La semnarea tratatului de pace, fiecare din ei pot găsi azil și ocupație într-una din țările puterilor centrale, dacă ar fi silit să părăsească țara lor natală. 12. Familiile lor, în acest caz, vor fi retribuite cu o pensie viageră⁴⁹.

⁴⁶ Până la decretul de amnistie din aprilie 1920, curțile marțiale judecă o serie de ofițeri. Înaintea Curții Corpului 4 de armată se desfășoară procesul locotenent-colonelului Vasilescu Grigore, fost comandant al Regimentului 2 grăniceri, condamnat, în 1917, de Curtea Marțială, la cinci ani muncă silnică și degradare pentru înlesnirea dezertării colonelului Sturdza.

⁴⁷ Colonelul Stavrache Nicolae la cinci ani muncă silnică, Ticu D. Constantinescu la patru ani închisoare, căpitanii P. Păunescu și C. Bălan la trei ani închisoare, sublocotenentul Nicolae Constantinovici la doi ani închisoare, sublocotenentul activ Voicu Victor, locotenentii Gh. Păun, R. Stănescu C. și R. Balaban Emil la câte un an închisoare. Vezi „Îndreptarea”, 2 ianuarie 1921, p. 2.

⁴⁸ Petre Otu, *op. cit.*, p. 158.

⁴⁹ *O afacere de dezonoare*, în „Epoca”, 23 aprilie 1922, p. 1.

Trădători vizați de Liga Patrioților

Una dintre cele mai articulate campanii duse împotriva colaboraționiștilor și trădătorilor avea un puternic substrat politic. Au fost vizați Constantin B. Maltezeanu, fost secretar general al Ministerului de Finanțe sub ocupație (ginerel influentului ministru liberal generalul Arthur Văitoianu), Matei Gh. Corbescu, ajuns primarul capitalei, acuzat de „Epoca” de același trecut colaboraționist cu trupele de ocupație, dar și generalul Alexandru Văitoianu, fratele generalului Arthur Văitoianu. Împotriva lor, conservatorii Gr. Filipescu și generalul Gh. Cantacuzino inițiau prin „Epoca” o campanie de înfierare. Dosarul ascundea, pe de o parte, rivalitatea grupurilor financiare și de afaceri ale timpului. Alexandru Văitoianu era inclus în grupul C. Maltezeanu – care obținuse din partea guvernului Al. Averescu numeroase facilități de export⁵⁰, menținute nejustificat și discriminatoriu de liberali. „Epoca” și cercurile conservatoare denunță aceste facilități ca formule de corupție și favoruri politice promovate de liberali.

Începând cu luna iulie 1919, „Epoca” desfășoară o intensă campanie de presă împotriva lui C. Maltezeanu, etichetat drept „dezertor”, fără însă ca împlicatul să reacționeze. Era reluarea unei mai vechi campanii, demarată încă din 1918 în condițiile înfrângerii, împotriva dezertorilor primiți de Marghiloman pe liste de candidatură: Maltezeanu, C. I. Fortunescu și Corneliu Dobrescu⁵¹. Atacul era reluat în „Epoca” la 21 aprilie 1922⁵², iar de această dată Maltezeanu răspunde printr-o provocare la duel a lui Grigore N. Filipescu⁵³. Directorul „Epocii”, urmând tradiția tatălui, se remarcase ca un mare amator de ieșiri pe teren, dar refuză constituirea martorilor, considerându-l pe Maltezeanu descalificat: „Am în dosarul meu douăzeci de procese verbal iscălite de martori, dintre care șase au provocat întâlniri pe teren cu spada sau cu pistolul. Nu mă pot bate însă cu d. Maltezeanu și nu pot măcar să constituim martori, căci nu înțeleg să pun pe vreun prieten al meu în contact cu un asemenea domn. D. Maltezeanu a slujit în armata română, în prima parte a campaniei și în «armata civilă» a lui Mackensen în partea a doua. (...) pentru d. Marghiloman gestul d-lui Maltezeanu constituie un act de înalt patriotism, pentru mine un act de trădare”⁵⁴. Rămânea convins că nu poate exista afacere de onoare cu un dezertor, fiindcă s-ar „înjosii nu doar martorii, ci și pe acei cu care nu s-a bătut”. Pentru atitudinea adoptată, echivalată cu sancțiunea morală și excluderea de la instanțele de judecată ale societății onorabile, Filipescu era felicitat de amici. Constantin R. Sturdza îi arăta recunoștință, fiindcă nu obligase eventuali martori, oameni de onoare la rândul lor, să intre în contact cu „Maltezeanu, ofițer dezertor, rămas în teritoriu ocupat, fără a fi fost trimis într-un lagăr de prizonieri și slujbaş al nemților”⁵⁵. Aceleași sentimente le nutrește și generalul Gh. Cantacuzino: „Și când te gândești că dezertorul este acolo unde este, din cauza primului ministru al acestei țări (Ion I. C. Brătianu), prietenul intim al Palatului, și socrului lui Maltezeanu. Îmi vine să vărs”⁵⁶. Există și solidaritate publică cu Filipescu. Vasile Miclescu, proprietar din Vaslui, condamna îndrăzneala „impostorului civic” Maltezeanu. Eroii, departe de

⁵⁰ În chestiunea permisului Maltezeanu, în „Epoca”, 27 mai 1922, p. 1. Vezi și „Epoca” din 21 mai 1922, p. 1.

⁵¹ Constantin Argetoianu, *Memorii*, vol. V, București, Editura Machiavelli, 2005, p. 129.

⁵² În ședința din 2 aprilie 1922 a Camerei, țărănistul Virgil Madgearu îi aruncă de la tribuna Camerei, direct și fără nici o ezitare, epitetul de dezertor.

⁵³ *O afacere de dezonoare*, în loc. cit.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *O scrisoare*, în „Epoca”, 23 aprilie 1922, p. 4.

răsplata cuvenită a patriotismului, erau marginalizați în timp ce „trădătorii se desfășoară în funcții și onoruri ca d-l C. Maltezeanu”⁵⁷.

„Demascatul” își croiește apărarea; acuză decalificatorul că ar fi evitat frontul, spre a mătura străzile Bacăului. Legat de lașitate și sentiment patriotic, lui Gr. N. Filipescu îi va fi imputat mereu de adversari episodul „vitejiei” de a accepta postul călduț, departe de gloanțele și obuzele inamice, la Bacău, unde generalul Al. Averescu îi dăduse în grijă supravegherea lucrărilor edilitare ale orașului. O notiță urzicătoare din „Mișcarea” în care se recomanda să-și facă datoria pe front, nu să comande măturătorii de stradă, atribuită greșit vărului său I. G. Duca, a fost motivul duelului de la via lui Kuloglu din Iași. Un episod cunoscut, asupra căruia nu insistăm. Vitejia lui Gr. N. Filipescu a rămas de pomină, ori de câte ori făcea caz de spiritul lui cavaleresc, era luat peste picior de provocați⁵⁸. Maltezeanu ia în derâdere și notorietatea de duelist neiertător pe care și-o construise Filipescu. În realitate, arată Maltezeanu, era un individ laș, întrucât nu ieșise pe teren când a trebuit să se bată cu oameni grav insultați, care nu ar „fi tras în aer”. (Fusese pălmuit de Ch. Tăbărășanu, funcționar superior la o mare bancă, fără ca să-l provoace la duel, împotriva căruia ceruse ajutorul poliției spre a nu mai fi pălmuit.) În apărarea acuzațiilor de trădare și colaborare cu ocupația germană, Maltezeanu arată că, în plin război, doi comisari ai unei Curți Marțiale au închis dosarul său, el aflându-se în captivitate. La sosirea în Moldova, Maltezeanu a cerut să fie judecat din nou, scriind un memoriu către o comisie compusă din patru generali. Atât aceștia, cât și comitetul inspectorilor generali ai armatei, au stabilit că-și făcuse datoria, iar un comunicat al guvernului din 1919 arăta că atitudinea lui de ofițer a fost demnă. Apoi, sub guvernul Averescu, fusese decorat și avansat la gradul de locotenent⁵⁹. Totuși, descalificarea patriotică a lui Filipescu avea mai mare greutate decât codul de onoare, iar anatema pusă urma să fie o piedică și în angajarea altor afaceri de onoare. De exemplu, martorii îi interziceau deputatului Victor Moldovan, lovit de Maltezeanu în Camera Deputaților, să se dueleze cu agresorul. „Sunteți în situația omului care, deși lovit din punct de vedere de fapt nu a fost însă atins de punct de vedere onoral (sic!)”, scriau M. G. Cantacuzino și N. Polizu Micșunești⁶⁰.

La câteva zile după descalificarea lui Maltezeanu, Gr. Filipescu declina provocarea lui Corneliu Dobrescu, survenită în urma unui articol acuzator apărut în „Epoca”. Refuzul era întemeiat pe același motiv al colaboraționismului: „Socotesc că omul care a încălțat formularul colonelului Sturdza și-a închis pentru totdeauna calea afacerilor de onoare”⁶¹. La rândul său, Corbescu îl descalifică pe Filipescu potrivit codului de onoare⁶² și, supralicitând, inițiază un juriu compus din Mihail Pherekyde, Corneliu Râmniceanu Marinescu și generalul A. Gorski⁶³. La 28 aprilie, juriul de onoare ia în discuție acuzațiile de dezertare și trădare, pe baza documentelor existente într-un dosar al Ministerului de Război, relativ la condițiile în care fusese făcut prizonier sublocotenentul în rezervă C. Dobrescu. La acuzația de dezertare, juriul constată că Dobrescu căzuse prizonier în 25 noiembrie 1916, în retragerea armatei după bătălia de la București, ca urmare a unui ordin de mutare de la Brigada 44 infanterie la

⁵⁷ În *chestiunea dezertorilor. Scrisoarea d-lui Vasile C. Miculescu*, în „Epoca”, 29 aprilie 1922, p. 1.

⁵⁸ I. G. Duca, *op. cit.*, p. 134.

⁵⁹ Const. B. Maltezeanu, *În chestia calomniatorului Gr. Nicolae Filipescu*, în „Adevărul”, 25 aprilie 1922, p. 2.

⁶⁰ „Epoca”, 23 martie 1923, p. 4.

⁶¹ Grigore N. Filipescu, *Dilema*, în „Epoca”, 28 aprilie 1922, p. 1.

⁶² *O afacere de onoare*, în „Adevărul”, 23 aprilie 1922, p. 3.

⁶³ *Într-o afacere de onoare*, în „Adevărul”, 6 mai 1922, p. 2.

Regimentul A. Autoritățile au cercetat la momentul respectiv împrejurările și au ridicat orice bănuială de dezertare, bazându-se pe comportamentul anterior; la mobilizarea din 1916 se găsea în străinătate, în Rusia, și s-a grăbit pentru a ajunge în țară, la datorie. A doua acuzație, cea de trădare, se întemeia pe faptul că fusese eliberat din lagărul militar de la Slatina și, cu toate că a refuzat funcția de prefect al județului Vâlcea, a obținut permisiunea de a-și cultiva moșia familiei din județul Teleorman. Putea fi considerată aceasta o trădare? „Este cert că, după prescripțiunile regulamentului asupra serviciului interior în vigoare la epoca intrării noastre în război, ostașul făcut prizonier este făcut responsabil de faptele săvârșite în timpul captivității, iar după tradițiunile militare, el trebuie să o suporte cu toată resemnarea. Un caracter întreg ar fi putut refuza îndulcirea captivității, ceea ce din parte-i ar fi constituit un act de o valoare morală incontestabilă. Actul în sine, de a consimți la modificarea condițiilor captivității, nu poate fi calificat însă ca un act de trădare, dovadă este principiul stabilit în convențiunea de la Haga în 1907, că prizonierii pot fi puși în libertate pe cuvânt.”⁶⁴ Cu verdictul juriului la îndemână, Corbescu mai face o ultimă încercare, zadarnică, pe lângă Filipescu să reintre în societatea oamenilor onorabili, dar i se refuza ideea juriului de onoare. „Cel mai grozav verdict pentru mine – arată Gr. Filipescu – sunt paragrafele 11 și 12 ale formularului Sturdza, care zic: «La semnarea tratatului de pace, fiecare din ei pot găsi azil și ocupație într-una din țările Puterilor Centrale, dacă ar fi silit să părăsească țara lor națională, iar familiile lor în acest caz ar fi retribuite cu o pensie viageră».”⁶⁵ Acuzat de duelomanie din tinerețe, Filipescu se autofelicita că nu a comis o „lașitate morală”, iar „conștiința morală de român a învins temperamentul său bătăios”. „Într-o țară unde se găsesc miniștri care decorează pe trădători; unde dezertori au certificate, pătrund în societăți de educație națională, unde generali socotesc că adeziunea la mișcarea Sturdza este compatibilă cu onoarea militară, cred că orice tranzacție slăbește acțiunea de purificare morală pe care am întreprins-o cu numeroși prieteni. Și această acțiune suntem hotărâți să o ducem până la capăt. De aceea, nu voi constitui martori nici de această dată.”⁶⁶

Simpla descalificare a trădătorilor sau dezertorilor, a „promoției Maltezeanu”, nu părea suficientă pentru conservatori, atât timp cât cei vizați reușiseră să obțină certificate de bună purtare de la diferite instituții, comisii sau justiție sau chiar și, mai nou, de la juriul de onoare. Prin urmare, Gr. Filipescu își propune deschiderea dosarului consiliilor de clasare și cercetarea originii certificatelor de bună purtare date de consiliile dezertorilor și trădătorilor⁶⁷, o campanie dusă împotriva acelor care „și-au vândut țara pentru a se pune, sub pretextul unor pretinse opinii politice, la adăpostul gloanțelor și obuzelor”⁶⁸. Mai propune ca „Liga Patrioților”, având ca model Liga Patrioților din Franța⁶⁹, să înființeze o secție sau o comisie însărcinată cu cercetarea tuturor cazurilor de dezertare și trădare, în afară de Maltezeanu și Dobrescu, spre a se putea lămuri publicul asupra situației exacte a unor oameni care reușeau să se strecoare în societate, cu ajutorul uitării sau nepăsării⁷⁰. „Epoca” transmitea publicului apelul de a furniza pentru coloanele ei informații despre o „galerie a dezertorilor și lichelelor”⁷¹ și

⁶⁴ *Ibidem*.

⁶⁵ *O scrisoare a d-lui Gr. Filipescu*, în „Epoca”, 3 mai 1922, p. 4.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ „Epoca”, 10 mai 1922, p. 1.

⁶⁸ Constantin R. Sturdza, *Galeria dezertorilor. Un apel*, în „Epoca” 16 mai 1922, p. 1.

⁶⁹ „Liga Patrioților” se întinde în toată țara, în „Epoca”, 4 mai 1922, p. 1.

⁷⁰ Constantin R. Sturdza, *Galeria dezertorilor. Un apel*, în loc. cit.

⁷¹ *Ibidem*.

începe campania cu fostul deputat marghilomanist C. I. Fortunescu din Galați, ajuns prefect al județului Dâmbovița în timpul ocupației, dosar clasat de Curtea Marțială la 2 aprilie 1921⁷².

Necesitatea unei solidarizări între patrioți în vederea stigmatizării și excluderii din rândurile societății a dezertorilor și trădătorilor de neam întrunea condițiile unui manifest politic. Într-adevăr, mii de ofițeri în rezervă de toate gradele, distinși în război pentru vitejie, subscriu rapid la inițiativă, ceea ce risca să se transforme într-o puternică platformă de contestare a guvernării liberale, în rândurile căreia își găsiseră adăpost cei vizați de campanie.

Reacția grupului Maltezeanu. Duelul Cantacuzino – Văitoianu

Campania „Galeria trădătorilor și dezertărilor” demarată în „Epoca” stârnește contrareacții semnificative. N. Lupu Kostaki, director de prefectură în Argeș sub ocupație, nega colaborarea și își susținea onorabilitatea proprie, prin faptul că nu fusese exclus de la dueluri de către generalul Gh. Cantacuzino, în diferendul pe care-l avusese cu Dan Corbescu din 1918⁷³, deci nu era încadrabil în categoria „trădătorilor”. Este însă acuzat de „falsificare” de C. I. Sturdza, care pune la dispoziția „Epocii” procesul verbal al duelului din 1918. Documentul, departe de a-l absolve pe inculpat, merge doar pe interpretarea seacă a codului de onoare: Corbescu a pălmit și trebuie să dea satisfacție, oricine ar fi acel Lupu Kostaki, trădător de război sau nu⁷⁴.

Principalul răspuns împotriva campaniei dezvoltate de „Epoca” apare în ziarul „Dacia”, condus de amicul lui Văitoianu, colonelul Ștefan Zăvoianu (viitorul conducător al legionarilor în masacrul de la Jilava din 26/27 noiembrie 1940). Prin intermediul „Daciei”, generalul Al. Văitoianu, ministru de Interne, îl acuză pe generalul Gheorghe Cantacuzino că ar fi un dezertor la rândul său, referire la rolul avut în lupta de la Boița, cu ocazia retragerii Corpului I armată în defileul Turnu Roșu⁷⁵. Dosarul, foarte amplu și organizat după tipicul campaniilor de presă, reușea să strângă mărturiile mincinoase ale mai multor ofițeri, defavorabile lui Cantacuzino. În „Dacia” din 19 iunie, Văitoianu revenea cu articolul *Pentru opinia publică și d. Zizi Cantacuzino*, provocând noi accese de mânie generalului. Generalul acuză „consorțiul Văitoianu – Maltezeanu”, explicând, totodată, amănunțit, contextul luptelor de pe Valea Oltului, actele de vitejie prin care a zădărnicit încercuirea inamicilor, facilitând în același timp retragerea trupelor Corpului I de armată, lupte în care de altfel a și fost rănit grav, la Boița⁷⁶. Fostul locotenent-colonel Cantacuzino fusese citat printr-un înalt Ordin de zi la 1 octombrie 1916, decorat apoi cu ordinul „Mihai Viteazul” și Legiunea de Onoare, și înaintat, succesiv, până la gradul general.

Gr. C. Odobescu, colonel în rezervă, se solidarizează cu generalul Cantacuzino: „Cei care și-au făcut datoria cu patriotică cu dezinteresare sunt bărbiți și lăsați la o parte, iar cei care au dat dovadă de slăbiciune în fața vrăjmașului, cei care au rămas netulburați la durerile și aspirațiile neamului, care au lucrat potrivit intereselor lui sau au tras mănăs folos personal, sunt gata de a umbri pe cei dintâi”⁷⁷. Contraofensiva mediatică

⁷² *Dosarul dezertorului Fortunescu*, în „Epoca”, 10 mai 1922, p. 1.

⁷³ „Opinia”, 5 octombrie 1918, p. 1. Vezi N. Lupu Kostaki, *Un răspuns*, în „Epoca” 3 iunie 1922, p. 1.

⁷⁴ C. I. Sturdza, *Comentarea unui răspuns*, în „Epoca”, 8 iunie 1922, p. 3.

⁷⁵ General Cantacuzino Grănicerul, *În jurul unei infame acuzațiuni*, în „Epoca”, 20 iunie 1922, p. 1.

⁷⁶ *Un nou răspuns al generalului Cantacuzino la a doua infamie a generalului Văitoianu*, în „Epoca”, 21 iunie 1922, p. 1.

⁷⁷ Colonel Gr. Odobescu, *Privitor la o regretabilă polemică*, în „Epoca”, 6 iulie 1922, p. 1.

dusă de „Epoca”, prin mărturiile foștilor camarazi de arme ai lui Văitoianu, generalul care își arogase dreptul să conteste vitejia altora, demonstra că nu ar fi decât prototipul dezertorului. Potrivit mărturiei colonelului C. Lupașcu⁷⁸, Văitoianu, fost comandant al detașamentului „Dunărea”, își abandonase tunurile, armamentul, munițiile, fără constrângere din partea inamicului aflat încă departe, armament ce, odată ajuns pe mâinile dușmanului, putea fi folosit împotriva trupelor române. Tunurile, în număr de 16, au fost ascunse în satul Zavalu, la gura Jiului, în 19 noiembrie 1916. În timpul luptelor de la Isbiceni (Olt), 22–23 noiembrie, Văitoianu stătuse ascuns în Casa Rioșeanu, la adăpost de gloanțe și focul artileriei⁷⁹.

Confruntarea publică a celor doi generali, având ca miză onorabilitatea personală, era escaladată prin provocarea la duel adresată de Văitoianu lui Cantacuzino. După exemplul Filipescu – Maltezeanu și Corbescu, generalul îi „închide calea onoarei”. Curios lucru, întrucât în primăvara anului 1921, în altă afacere de onoare a celor doi, iscată ca urmare a unor declarații într-o ședință a Camerei, Cantacuzino acceptase să primească martorii trimiși de Văitoianu (C. R. Sturdza și Dinu Cesianu) pentru a se ajunge la o împăcare în biroului directorului administrativ de la Camera Deputaților⁸⁰. Pesemne, atunci fusese socotit un caz lejer, fără importanță, în seria nenumăratelor provocări la duel parlamentare, în timp ce campania de „purificare morală” inițiată de *Liga patrioților* în 1922 avea nevoie de demonstrații și exemple.

Ca formă de recurs, Văitoianu solicită Ministerului de Război o comisie de cercetare și onoare, compusă din generalii Henri Cihoski, Al. Broșteanu și Al. Munteanu, cu misiunea să-i asculte pe martorii propuși de acuzator: colonelul N. Dimitriu, locotenent-colonelul Gheorghe Bâgu și căpitanul Gheorghe Popovici⁸¹. Audierile produc o răsturnare de situație. Ministrul de Război, generalul Gheorghe Mărdărescu, înlătură orice bănuială de dezertare a lui Cantacuzino în cursul luptelor, apreciind că Văitoianu greșise, sprijinindu-se pe informații eronate⁸². Situația se modifică radical, Cantacuzino considerându-se îndreptățit să obțină satisfacție de la Văitoianu. Roagă, prin urmare, pe martorii săi, C. R. Sturdza și M. Codrus, să angajeze un duel cu „spada, mânuși de crispin, terenul pierdut, redat numai de două ori și lupta până unul din adversari va fi în imposibilitate fizică de a lupta”⁸³. Angajarea luptei mai avea o mare piedică, prevăzută de codul de onoare. Martorii descoperă că Văitoianu, în urmă cu trei ani, nu răspunsese public acuzațiilor locotenent-colonelului I. Olteanu⁸⁴ („Îndreptarea”, nr. 235/17 septembrie 1919, nr. 264/18 octombrie 1919 și „Curierul Olteniei” nr. 230/3 martie 1920) despre comportamentul laș pe front și nici nu ceruse satisfacție acestuia. C. R. Sturdza și M. Codrus îi propuneau lui Cantacuzino să solicite, la rândul lui, un juriu de

⁷⁸ *Scrisoarea d-lui colonel C. Lupașcu*, în „Epoca”, 8 august 1922, p. 1.

⁷⁹ *Ibidem*.

⁸⁰ *O chestiune de onoare a g-lilor Cantacuzino – Văitoianu*, în „Dimineața”, 7 aprilie 1921, p. 2; *O afacere de onoare a generalilor Cantacuzino – Văitoianu*, în „Epoca”, 7 aprilie 1921, p. 2.

⁸¹ *Epilogul unei infamii. Consecințele calomniilor Generalului Al. Văitoianu împotriva generalului Cantacuzino*, în „Epoca”, 4 august 1922, p. 1.

⁸² *Incidentul gen. Cantacuzino – gen Văitoianu. Ministrul războiului repetă primul comunicat*, în „Epoca”, 6 august 1922, p. 4.

⁸³ *Epilogul unei infamii. Consecințele calomniilor Generalului Al. Văitoianu împotriva generalului Cantacuzino*, în „Epoca”, 4 august 1922, p. 1.

⁸⁴ Mărturii reluate în „Epoca”, 8 august 1922, p. 1: „Nevrednicul purtător de haină militară, necinstitul comandant al grupului Dunărea, criminalul locotenent Văitoianu, înaintat la gradul de general după înapoierea sa din captivitate, sub înaltul patronaj al generalului Arthur Văitoianu fratele lui, s-a ilustrat prin mișelia sa, prin demoralizarea, deznădăjduirea fără de vreme și neîntemeiată a întregului grup Dunărea a cărui comandă avusese nemeritata onoare să-i fie încredințată”.

onoare, pentru a stabili dacă putea fi angajat un duel, în condițiile în care Văitoianu nu îndeplinea criteriile calificării. Constituirea juriului de onoare se amână până la 13 octombrie 1922. În ședințele programate la Jokey-Club, acesta avea sarcina să decidă dacă se poate contesta sau nu generalului Văitoianu capacitatea de a da satisfacție pe calea armelor⁸⁵. Juriul, compus din patru generali – Cica (președinte), L. Mavrocordat, Mihail R. Sturdza, Lucescu, și Emil Miclescu, fost director general CFR, decidea cu trei voturi la două „că se poate contesta capacitatea”, prin urmare Cantacuzino avea dreptul să refuze duelul cu un descalificat⁸⁶. Lui Văitoianu i se retrăgea, așadar, posibilitatea de a mai fi adversar, martor sau arbitru într-o viitoare afacere de onoare. Codul de onoare Chatauvillard, în ediția lui Horia Rosetti, paragraful 82, preciza: „[...] decizia este obligatorie și fără apel; astfel, sub nici un cuvânt, nimeni nu se poate abate de la ea”. Mai rămâne, totuși, o cale, dar presupunea bunăvoința lui Cantacuzino de a-l scoate din starea de descalificare, în care era considerat „un om mort între vii”, aceea de accepta să se lupte în duel cu Văitoianu. Insistențele făcute pe diferite căi de Văitoianu reușeau să-l înduplece temporar pe Cantacuzino și, pe 18 octombrie, descalificatul era înștiințat că, în anumite condiții, era dispus să se bată, numai pentru cazul special de „a reabilita un om al oștirii”. Văitoianu nu îi răspundea imediat, iar Cantacuzino afla că adversarul său lua lecții intense de scrimă de la celebru profesor Pipart, fapt ce i se părea „un procedeu incorect”, întrucât el, de la ultimul duel cu Dan Corbescu⁸⁷, în primăvară, nu mai pusese mâna pe spadă⁸⁸. Cu toate acestea, se declara, la cei 54 de ani, în putere să aibă un duel cu spada în fiecare dimineață. Văitoianu avea și el motivația lui pentru antrenamentul făcut: „D. general Cantacuzino n-a mai pus mâna pe spadă de astă primăvară. Eu de 20 de ani am neglijat armele din cauza unei pneumonii, n-am mai exercitat deloc. D. General Cantacuzino are 54 de ani (cei mulți înainte). Eu am 56. D. general Cantacuzino se simte în putere a avea un duel cu spada în fiecare dimineață. Eu cu bătrânețele”, arăta Văitoianu. În ciuda vârstei, generalul se declară gata de luptă pentru redobândirea onoarei, în condițiile stabilite de adversar: „spadă, cu terenul pierdut nerestituibil. Mai mult de atât. Îi cedez, de la început, tot terenul meu”⁸⁹. La 3 noiembrie, Cantacuzino îi mai transmitea prin maiorul Sachelariade, mesagerul lui Văitoianu, că „întâi așteaptă să-i scrie o scrisoare cum că mă roagă să mă bat cu el spre a-l reabilita”⁹⁰. Văitoianu făcea și acest umilitor gest public: „Domnule general Cantacuzino, fiind vorba de oștire, nicidecum de cod, TE ROG să te bați cu mine”⁹¹.

Dar asupra lui Cantacuzino încep să se exercite presiunile celorlalți camarazi de front și este avertizat de unii amici, cum ar fi Andrei Popovici, să nu „deschidă calea onoarei” unui descalificat⁹². „Nu se poate reabilita un descalificat printr-o ieșire pe teren. Cel mult acel ce știe că are a face cu un descalificat și totuși se bate este la rândul său descalificat. Nu ridici pe descalificat, te scobori la el și ori de cât te-ai bate sentința juriului sau condamnațiunea justiției rămâne. Altfel, orice ticălos ar putea, printr-o întâlnire ticluită, să-și bată joc și de onoare și de justiție.”⁹³

⁸⁵ *O afacere de onoare*, în „Adevărul”, 16 octombrie 1922, p. 2.

⁸⁶ *O afacere de onoare*, în „Epoca”, 17 octombrie 1922, p. 4.

⁸⁷ Este vorba de duelul Corbescu – Cantacuzino din aprilie. Vezi „Adevărul”, 26 aprilie 1922, p. 2.

⁸⁸ *Cazul Văitoianu. Răspunsul Generalului Cantacuzino d-lui Andrei Popovici*, în „Epoca” 16 noiembrie 1922, p. 1.

⁸⁹ *Polemica dintre generali. În jurul unui juriu de onoare*, în „Adevărul”, 19 noiembrie 1922, p. 2.

⁹⁰ *Cazul Văitoianu. O ultimă lămurire*, în „Epoca”, 24 noiembrie 1922, p. 3.

⁹¹ *Polemica dintre generali. În jurul unui juriu de onoare*, în loc. cit.

⁹² *Cazul Văitoianu. Răspunsul Generalului Cantacuzino d-lui Andrei Popovici*, în loc. cit.

⁹³ *Cazul Văitoianu. O ultimă lămurire*, în loc. cit.

În paralel, mai survenea o tentativă a lui Văitoianu de a constitui un nou juriu de onoare, în idea de a modifica sentința celui alt juriu, purtându-se discuții în acest sens cu generalul Theodor Râmnicăneanu, fost șef al Casei Regale, Principele Grigore Ghica⁹⁴ și Principele Calimachi⁹⁵. Codul duelului nu prevedea procedura, stipulând că sentința unui juriu de onoare este fără apel, și nimeni nu se putea abate de la ea, un al doilea juriu ar fi fost unilateral și lovit chiar în constituirea lui. Văitoianu găsea, totuși, un viciu de formă: din componența juriului inițial făcuse parte generalul G. Mavrocordat, rudă cu unul din martorii lui Cantacuzino⁹⁶. Și aici însă era o problemă – toți martorii, inclusiv ai lui Văitoianu, cunoscuseră relația de rudenie, dar nu protestaseră, nu ceruseră recuzare, în termenii ceruți de cod. Urmarea, în interpretarea lui Cantacuzino, era că sentința rămânea definitivă prin aprobare tacită⁹⁷. La 25 noiembrie, Văitoianu îl implora din nou pe Cantacuzino, în numele onoarei ofițerești, să-i accepte o ieșire pe teren, dar primea un răspuns sfidător: desigur, cu condiția să capete „dezlegare de la martori și de la juriu”, fapt imposibil, cum am văzut. O nouă umilință care-l scoate din minți pe Văitoianu⁹⁸. La începutul lui decembrie 1922, generalul dornic de reabilitare îl agresează pe Cantacuzino în public, are loc o încăierare, amândoi fiind judecați pentru ultraj⁹⁹. Nu era ultimul act în această piesă interminabilă, mai era loc de o nouă trimitere de martori. O scrisoare circulară adresată de Cantacuzino coloneilor Marțian și D. Sturdza îl determină pe Văitoianu să ceară o altă ieșire pe teren în februarie 1923. Firesc, martorii Nicolae P. Ioanidi și A. Sakelaride nu primeau vreun răspuns. Primul analiză procesul verbal al juriului de descalificare din 13 octombrie 1922 și conchidea că era lovit de nulitate. Văitoianu ținea să publice concluzia într-o broșură, *Adevărul în chestiunea general Gh. Cantacuzino – general Al. Văitoianu* (1923). Se dovedea un act inutil. Partida antantofilă câștigase disputa onorabilității.

Prin exemplele punctuale menționate, *Liga patrioților* își atinsese scopul. Cum, în urma amnistiei, nu aveau pârghiile și îndreptățirea juridică de a iniția suspendarea unor drepturi civile, exponenții *Ligii* au utilizat metode de marginalizare ce au vizau în principal excluderea de la afacerile de onoare. După standardele epocii, dar și după comportamentul celor vizați era o condamnare angoasantă, o adevărată moarte socială. „Trădătorul” sau „dezertorul”, tot mai izolat, putea fi ofensat, umilit în public, dar nu mai era considerat îndreptățit să revendice satisfacția, fiind descalificat de prestația patriotică din timpul războiului.

Un intelectual își apără onoarea

În lumea universitară, Ministerul Instrucțiunii Publice nu a vrut să intre cu justiția în căutarea trădătorilor, însă prin dispoziții și ordine legale s-a dorit inițierea unor anchete, cum a fost decretul lege de la începutul anului 1919 care prevedea sancționarea profesorilor de către universități, pentru atitudini nepatriotice. Rezultatele comisiei de cercetare de la Universitatea din București au fost neconcludente și, în general, s-a mers pe tergiversarea sau mușamalizarea cazurilor vizate: Simion Mehedinți, doctorul

⁹⁴ *O scrisoare a d-lui Gr. Ghica*, în „Epoca”, 19 noiembrie 1922, p. 1.

⁹⁵ *Cazul Văitoianu. Răspunsul Generalului Cantacuzino d-lui Andrei Popovici*, în loc. cit.

⁹⁶ *O afacere de onoare*, în „Adevărul”, 21 octombrie 1922, p. 2.

⁹⁷ *Cazul Văitoianu. Răspunsul Generalului Cantacuzino principelui Grigore Ghica*, în „Epoca” 19 noiembrie 1922, p. 1.

⁹⁸ *Un dement care compromite oștirea. Scandalul provocat de fostul general Văitoianu la societatea „Turda”*. Agresiunea împotriva generalului Cantacuzino, în „Epoca”, 2 decembrie 1922, p. 1.

⁹⁹ *Procesul d-lor generali Văitoianu și Cantacuzino*, în „Adevărul” 26 ianuarie 1923, p. 2.

Dimitrie Gerota, C. Rădulescu-Motru, I. Bianu, Mircea Florian etc. Ion Athanasiu, rectorul Universității București, alături de N. Iorga, sunt intelectualii care dau tonul înfierării. Este vizat, obsesiv, pe parcursul anilor, Al. Tzigara-Samurcaș. În Iași, după caz, s-a ridicat problema suspendărilor de la catedre sau chiar a demiterilor din învățământul superior. Virgil Arion, C. Stere sunt înlăturați, Ilie Bărbulescu este doar anchetat, iar în învățământul secundar au de suferit I. A. Bassarabescu și D. D. Pătrășcanu. Atitudinea ostilă față de germanofili în rândul intelectualilor antantofili rămânea o constantă a primei perioade interbelice¹⁰⁰. Cum un proces al universitarilor „colaboraționiști” cu regimul lui Mackensen a fost imposibil și rareori au atras sancțiuni, intenția de revenire în lumea culturală era puternic contestată prin campanii de presă și atacuri la persoană. Mai puțin urmărite au fost însă metodele utilizate pentru marginalizarea lor aplicate de diferite cercuri francofile ori naționaliste și reacțiile germanofililor acuzați de trădare. Ele erau identice cu descalificările, procesele verbale de carență existente în mediile militare.

De formație culturală germană, Al. Tzigara-Samurcaș își construiește un profil public după modelul omului de onoare antebelic, atent la ofense și puternic motivat să ceară satisfacție. Deși împărtășea părerea că duelul era o „convenție socială idioată”, acceptă că orice om de onoare al vremurilor era ținut să se conformeze¹⁰¹. Tzigara-Samurcaș participase în 1907 la o violentă polemică cu dr. C.I. Istrati, pe care-l învinuise de grave abateri în administrarea bunurilor de artă cât fusese comisar al Expoziției Jubiliare din 1906¹⁰². În articolul *D-l dr. Istrati pro și contra Muzeului*, publicat în „Convorbiri literare”, Tzigara-Samurcaș îl critica pe Istrati pentru sporirea colecției sale particulare cu exponate din expoziție, cumpărate sau primite. Polemica degenerază în provocarea lui Istrati la duel de către Tzigara-Samurcaș¹⁰³ și era stinsă în decembrie 1907 numai prin medierea unui juriu de onoare format din N. Filipescu, G. Arion, G. Mavrocordat și M. Pherekyde¹⁰⁴.

Vremurile de război îl aruncă în prim-planul vieții politice incomode. Acceptând funcția de prefect al Capitalei, în timpul ocupației germane – din 30 noiembrie/13 decembrie 1916 până în ianuarie 1918, apoi din aprilie 1918 până în 14 noiembrie 1918 – Samurcaș își încarcă biografia cu o grea povară și vulnerabilitate publică, ce-i va bântui cariera. Pe rând, el devenea ținta unor atacuri furibunde ale oamenilor politici, dar și intelectuali deopotrivă. Episodul antologic al întâlnirii cu Kaiserul Wilhelm II, pe care-l însoțește în vizita de la Curtea de Argeș, la mormântul regelui Carol I și al reginei Elisabeta, acul de cravată cu monogramă imperială în diamante și rubine, primit cadou de la oaspete de care personal face mare caz, îi acreditează eticheta de germanofil trădător în ochii contemporanilor. Încheierea războiului și amnistierea colectivă, certificatele de bună purtare pentru colaboraționiștii germanofili, au determinat reacțiile vehemente ale foștilor antantiști.

Cel mai acerb adversar era neobositul Nicolae Iorga. Istoricul face repetate încercări de excludere a lui Samurcaș din Comisia Monumentelor Istorice, invalidate prin opunere regală, dar izbutită, în cele din urmă, prin schimbarea legii de funcționare a instituției. În paralel, Iorga își încurajează emulii să-i urmeze exemplul. Pamfil Șeicaru

¹⁰⁰ Lucian Boia, *op. cit.*, p. 346–358.

¹⁰¹ Alexandru Tzigara-Samurcaș, *Memorii, 1919–1930*, vol. III, București, Editura Meridiane, 2003, p. 67.

¹⁰² *Ibidem*, p. 24.

¹⁰³ „Acțiunea”, 19 decembrie 1907, p. 3.

¹⁰⁴ Alexandru Tzigara-Samurcaș, *Biobibliografie adnotată 1872–1852*, București, 2004, p. XLII. Vezi și „Viitorul”, 20 decembrie 1907, p. 1.

îl ataca încă din 1919, în *Rânduri pentru domnul Al. Tzigara-Samurache*, pe temeiul că „fosta slugă a dușmanului” nu se retrăsese din viața publică, ci provocator, după ce obținuse certificat de patriot, se repezise asupra tuturor celor care îl disprețuiau. Îi reproșa că nu avusese o „atitudine netedă”, punctând cartea antidinasticismului, cu conferința lui Al. Beldiman de la Fundație, vizita alături de Kaiser la Curtea de Argeș sau slugărnicia față de Mackensen la vizitarea Palatului Regal. „Domnule Samurache, ești mai presus de bârfelile celor care au preferat să fugă decât să rămână sub dominația dușmană. Însă oricât ai fi de sus, tot îți putem arunca în față saliva indignării noastre.”¹⁰⁵ Scrisoarea lui Șeicaru fusese concepută ca o poziție în sprijinul N. Iorga, rămas polemist de unul singur în frontul deschis cu germanofiliile colaboraționiști, dar pentru care, așa cum remarca Al. O. Teodoreanu, în ale sale *Strofe cu pelin de Mai contra Iorga (Neculai)*, „duelu-i pueril”¹⁰⁶. Epigraful de la sfârșitul volumului explica mai bine situația: „Provocat la duel de domnul Tzigara-Samurcaș, marele nostru istoric a însărcinat pe Pamfil Șeicaru să se bată în locu-i. Acest om fenomenal / Ce-a fost pururi în vibrație, / Viețuit-a personal / Și-a murit prin delegație.”

Provocarea lui Tzigara-Samurcaș, prin martorii Dinu Brătianu și Dinu C. Arion, era acceptată de trimișii lui Șeicaru, C. G. Costa-Foru și Gr. N. Filipescu, convenindu-se un duel cu pistolul, la comandă, de la 25 de pași, disputat la 28 februarie 1919, la Hipodrom, fără nici un fel de efect. „Șeicaru mi-a făcut o bună reclamă – nota Tzigara-Samurcaș –, apreciindu-mi corectitudinea ținutei și afirmând că auzise șuierul glontelui pe la ureche.”¹⁰⁷ Prin Șeicaru, cu care ajunge la o relație civilizată, Tzigara-Samurcaș afla și opinia lui Iorga despre acest duel. Mai întâi, istoricul susținuse că ar fi descalificat, așa cum se aprecia despre toți foștii colaboraționiști ai germanilor, ceea ce martorii lui Șeicaru au contestat: într-un duel precedent, Gr. Filipescu îi fusese martor lui Tzigara-Samurcaș. Apoi, Iorga a căutat să-l sperie pe Șeicaru, afirmând că-i văzuse provocatorul descărcând un revolver cu sânge rece, în 1901, la Mănăstirea Snagov. Contradictoriu, Iorga își dorea ca Samurcaș să fie atins, dar, totodată, îi cerea lui Șeicaru să-i cruțe soțul verișoarei sale și părinte a trei copii. Cei doi dueliști înțeleg că nu trebuie să cadă în mendrele și ipohondriile lui Iorga, provocând o tragedie. Șeicaru ridică ostentativ pistolul în sus, determinându-l pe Tzigara-Samurcaș să devieze tirul, nu fără ca adversarul să perceapă trecerea pe la ureche a glontelui.

Pus în gardă de virulența contestării, Tzigara-Samurcaș se lansa într-o consistentă memorialistică justificativă, *Mărturisiri silite* (1920), fără însă să-i asigure liniștea. Conflictul fățuș cu Iorga, alimentat de broșura *Dictatura artistică Iorga & Comp* (1927), reizbucnea în martie 1929. „Neamul Românesc” demara o violentă campanie împotriva „șpionului lui Mackensen”, după ce guvernul țărănist îl numește comisar guvernamental la expoziția din Barcelona. Un portret în tușe groase, fără mânuși, despre un Tzigara-Samurcaș descris incompetent în domeniul artei, care cântase în struna ocupanților, executând ordinele comandaturii germane, zeciuind fiecare cuțar din București prin angajații săi, făcând onorurile de amfitrion la toate conferințele politice germane, ba chiar lăudându-se cu neuitatul ac de cravată cu diamante primit de la kaiserul Wilhem al II-lea, în semnul superiorității Hohenzolernului imperial față de „Hohenzolernii noștri de aici”¹⁰⁸.

¹⁰⁵ „Îndreptarea”, 24 februarie 1919, p. 1.

¹⁰⁶ Pe teren cu Tzigara / Când să iasă a zis: ba / Iorga! / Cum duelu-i pueril, / Îl trimise pe Pamfil / Iorga! / Of! Of! Când ești bărbos / Duelu-i primejdios / Of! Of! Ș-auleu / Să ferească Dumnezeu”.

¹⁰⁷ Alexandru Tzigara-Samurcaș, *Memorii*, vol. III, p. 66.

¹⁰⁸ *Revizuire morale. Cine este Tzigara Samurcaș*, în „Neamul Românesc”, 5 martie 1929, p. 1. Vezi și *Tzigara Samurcaș, organizatorul complotului contra Dinastiei*, în „Neamul Românesc”, 14 martie 1929, p. 1.

Acuzațiile erau fundamentate pe memoriile lui Marghiloman, scrieri a căror proaspătă apariție provocaseră vâlvă și erau considerate și de foștii antantiști un arsenal testimonial autoincrimator pentru germanofili. Familia Samurcaș era marcată de campanie. Verișoara lui Iorga, Maria, soția lui Samurcaș, reacționa din datorie de a apăra numele ce poartă, împreună cu copiii: „Sunt două feluri de a lupta pentru țară și afirm că cea mai plăcută este o luptă cu arma, pe viață și pe moarte, și cea mai grea este lupta morală, fiind mereu silit să-ți stăpânești mânia și să adresezi dușmanului vorbe diplomatice în loc de gloanțe”¹⁰⁹. Urmează o perioadă intensă, cu articole și contra-replici aproape zilnice, răspândite în diferite gazete, pe un ton și în formule din ce în ce mai necruțătoare. Decupajele din memoriile lui Marghiloman, deformările și interpretările răuvoitoare îl obligă la noi replici: „O scrisoare a d-lui Prof. Tzigara-Samurcaș. Răspunzând unor atacuri, d-sa își explică atitudinea pe timpul ocupației germane”¹¹⁰. Exasperat, Tzigara-Samurcaș trimitea martori lui Virgil N. Drăghiceanu, Cavaler al ordinului Mihai Viteazul¹¹¹, după un articol din „Neamul Românesc” din 28 aprilie 1929 (*O diversiune ridiculă. Tzigara Samurcaș și ignobila lui Acțiune. Încercări zadarnice ale unui trădător calificat*), pe Sever I. Pleniceanu și M. Pherekyde. Drăghiceanu refuza constituirea martorilor, iar Tzigara-Samurcaș publica un proces verbal de carență cu argumente întemeiate pe codul de duel al lui Bruneau de Labori¹¹². Adversarul său îi opune o descalificare cu grad de relevanță superior, adoptând atitudinea patrioților antantofili, acela de a-i omologa pe colaboraționiștii germanofili unor trădători, exclușilor sociali nedemni, *ipso facto* indivizilor fără onoare, cu care trebuiau evitate duelurile. Într-o scrisoare publică din „Neamul Românesc”, în 7 mai 1929, arăta că a refuzat să-i acorde satisfacție întrucât, în interpretarea lui, „este un descalificat din punctul de vedere al codului de onoare”. „Domnia sa se află de zece ani sub povara gravelor acuzațiuni de a fi pactizat cu dușmanul – o ilustrație publicată de «Viitorul»” îl arată toastând cu ofițerii germani –, în timp ce 800.000 de soldați români mureau fără lumânare ce nu se putea găsi în Moldova calvarului național. D-sa a fost atacat în Senatul universitar, la Fundația Carol și în ziare, în tot acest interval, până în ajunul publicării articolelor mele. Nume ilustre ca ale d-lor Iorga, prof. Athanasie, Antonescu, Matei Balș, i-au arătat în diferite ocazii, prin conferințele profesoriale, presă sau referate juridice, că are „o conștiință greu încărcată.”¹¹³ „Demascarea” lui Tzigara-Samurcaș, care după „zece ani de obscuritate și de prudență, și-a luat curajul să afirme că victoria noastră nu este opera celor opt sute de mii de morți ai neamului românesc”, fiind uitat, alături de Stere, „lângă plutoanele de execuție care au împușcat destui vinovați de fapte mult mai puțin grave”¹¹⁴.

Tzigara-Samurcaș nu era însă un paria. În sprijinul său se distinge C. R. Sturdza, ofițer și magistrat: „Nu și-a trădat țara, nu a urzit nimic contra ei și a pus mâna și serviciile sale în slujba dușmanului, are desigur dreptul de a trăi nesupărat și a pretinde să-i întindă mâna oricui om cinstit și nepărtinitor fie el cât de dârț pe chestiunile de onoare”¹¹⁵.

¹⁰⁹ *O scrisoare a d-nei Tzigara Samurcaș*, în „Neamul Românesc”, 15 martie 1929, p. 1.

¹¹⁰ „Adevărul”, 26 aprilie 1929, p. 3. Vezi și Al. Tzigara Samurcaș, *Răspuns d-lui N. Iorga*, București, Atelierele Grafice Socec, 1932.

¹¹¹ „Epoca”, 14 mai 1929, p. 3.

¹¹² „Epoca”, 5 mai 1929, p. 2.

¹¹³ Virgil Drăghiceanu, *De ce am refuzat a da satisfacție d-lui Tzigara Samurcaș*, în „Neamul Românesc”, 7 mai 1929, p. 1.

¹¹⁴ *Cine este Tzigara Samurcaș. Un confident al lui Mackensen. Un admirator al Kaiserului. Un insultator al Regelui*, în „Neamul Românesc”, 16 mai 1929, p. 1.

¹¹⁵ *O lămurire*, în „Epoca”, 8 iunie 1929, p. 1.

Profesorul universitar G. Tașcă, rector al Academiei de Înalte Studii Comerciale (unul din cei trei directori ai „Neamului Românesc”, împreună cu N. Iorga și N. Georgescu), se vedea obligat moral să se delimiteze de colegi, arătând că „populația rămasă în teritoriul ocupat avea nevoie de sprijin și de administrare”, iar Tzigara-Samurcaș nu a fost printre aceia care au scos gazete pentru a defăima țara și a insulta dinastia ori pentru a îndemna trupele să dezerteze¹¹⁶.

Pentru a devoala resorturile campaniei desfășurate în „Neamul Românesc”, Tzigara-Samurcaș aducea în discuție radicalizarea bruscă, dirijată de Iorga, a lui Drăghiceanu. În volumul *707 zile sub cultura pumnului german* din 1920, Virgil N. Drăghiceanu recunoaște că fostul prefect de poliție „prin maliabilitatea temperamentului său, prin vivacitatea umorului său și prin relațiile ce le cultivă și știe să le folosească, reușește de multe ori să se strecoare bine în frecușul chestiunilor ce se prezintă zilnic. În afară de aceste rânduri, care numai drept de blam nu pot fi socotite în toată cartea sa de 364 de pagini nu se găsește nici un cuvânt din infamiile ce azi, după trecere de zece ani, născocesc împotriva mea”, arăta Tzigara-Samurcaș¹¹⁷. O poziție mult schimbată în comparație cu opiniile apărute un deceniu mai târziu, în „Neamul Românesc”, unde Drăghiceanu sublinia episodul, de asemenea desprins din memoriile lui Marghiloman, despre participarea lui Tzigara-Samurcaș la ședințele prin care ofițerii prizonieri erau îndemnați și pregătiți în acțiuni de spionaj, infiltrare pentru demoralizarea trupelor românești și depunerea armelor¹¹⁸. Virulența articolelor din „Neamul Românesc” se stinge treptat, însă aversiunea personală a lui Iorga se manifestă printr-un nou episod în 1930, istoricul opunându-se transferării lui Samurcaș de la Catedra de istoria artei de la Universitatea din Cernăuți la cea din București. Campania era reluată, câțiva ani mai târziu, în „Universul”, când, în urma redeschiderii unei dispute cu profesorul G. Oprescu, îl provoacă la un duel, generat de articolul din „Universul”, 30 ianuarie 1935. Procesul verbal din („Îndreptarea”, 5 februarie 1935) arată refuzul lui Oprescu de a da satisfacție, dar nu pe motivul că ar fi fost trădător, ci pentru că Tzigara-Samurcaș alesese deja calea justiției¹¹⁹.

În loc de concluzii

Valența oximoronică a titlului ales – „onoarea trădătorilor” – invită la înțelegerea construcției social-culturale a semnificațiilor trădării. Decretul de amnistie din 1920 a lăsat pe seama instanțelor sociale informale să administreze sancțiuni „colaboraționiștilor” și „trădătorilor” Primului Război Mondial. Duelul, un ritual al buneii societăți preexistent războiului, capabil să evalueze onoarea și credibilitatea persoanelor, devine în unele cazuri un mijloc neașteptat de apărare a statutului social. În acele condiții, duelul și afacerile de onoare capătă o nouă valență: de integrare/excludere a cetățenilor considerați compromiși pentru cauza națională în timpul războiului. Observăm, așadar, strânsa legătură între onoare și patriotism, deziderate ale militarismului și naționalismului. Onoarea personală nu mai este relaționată strict cu familia, cercurile sociale sau profesionale, ea interferează profund cu un comportament patriotic. Cazurile general Alexandru Văitoianu și Al. Tzigara-Samurcaș vin să contrazică binomuri simplificatoare

¹¹⁶ „Epoca”, 14 mai 1929, p. 1.

¹¹⁷ „Epoca”, 5 mai 1929, p. 2.

¹¹⁸ *Cine este Tzigara Samurcaș. Un partid nemțesc și antidinastic. Tzigara, devotatul lui Carp. Când frontul nostru era atacat. Tzigara și ofițerii corupți și spioni*, în „Neamul Românesc”, 17 mai 1929, p. 1.

¹¹⁹ Alexandru Tzigara-Samurcaș, *Lupta vieții unui octogenar 1931–1936*, București, Editura Vitruviu, 2007, p. 280.

de tipul „eroi viteji” – „trădători lași”, pe care istoriografia este, deseori, predispusă să le utilizeze. Ele ascund intrinsec nu doar o lectură perfect aliniată la variante normative, agreate de canonul oficial, cât o perpetuare a paradigmei în care istoria pare posibil a fi scrisă doar de către învingători. „Trădarea” este rezultatul unui exercițiu de putere, pe care majoritatea celor învinuiți l-au respins ca atare. Cine își închipuie că „trădătorii” nu pot avea propria onoare, propria rațiune „justă” și „patriotică” de a fi, este dator să analizeze mai întâi personalitățile sau instituțiile care revendică controlul definiției și reușesc impunerea înțelesurilor termenului.

“TRAITORS’ HONOUR”:
THE CASES OF GENERAL ALEXANDRU VĂITOIANU
AND OF AL. TZIGARA-SAMURCAȘ
(Summary)

Keywords: affairs of honour, duel, definitions of betrayal, patriotism, First World War.

The paper deals with the cultural and social construction of the meanings of betrayal before and after World War I. The duel, an upper class ritual pre-existing the war, becomes a means of defence against the accusations, and the affairs of honour acquire a new function: that of integrating/excluding citizens that are deemed compromised for the national cause. The cases of General Alexandru Văitoianu and of Al. Tzigara-Samurcaș oppose simplifying pairs like “brave heroes – coward traitors”, which historiography is often tempted to resort to. From this standpoint, the definition of betrayal becomes the result of an exercise of power that most of the accused rejected as such.

DAN PRODAN*

**ISTORICI ROMÂNI ȘI ISTORII ALE IMPERIULUI OTOMAN.
NICOLAE IORGA, *GESCHICHTE DES OSMANISCHEN REICHES*,
NACH DEN QUELLEN DARGESTELLT – SINTEZĂ CENTENARĂ (1913–2013)**

Sinteza de istorie otomană și, implicit, concepția autorului despre această experiență istorică unică în felul ei, numită *Imperiul Otoman*, au fost analizate, cum era și firesc, de istoricii români¹ și străini², subliniindu-se locul și rolul operei în cadrul preocupărilor românești și mondiale de *turcologie*, structura, modernitatea, noutățile și neîmplinirile ei, originalitatea viziunii generale asupra fenomenului istoric otoman, locul lui Iorga în panteonul istoriografic național și universal etc.

În acest context, voi aminti doar ideile generale ale operei, insistând asupra noutăților de informare și interpretare introduse de autor și subliniind aspectele discutabile ale vastei sinteze.

Inițiativa elaborării unei istorii a Imperiului Otoman a aparținut lui Nicolae Iorga, și nu lui Karl Lamprecht, așa cum s-a afirmat anterior³, pe baza studierii corespondenței dintre cei doi savanți (1899–1912), păstrată la Biblioteca Academiei Române din București. Încă de la sfârșitul anului 1900, Iorga proiectase viitoarea sa vastă sinteză otomană în 4–6 volume, dar întâmpina greutăți în găsirea unui editor occidental care să-și asume responsabilitatea tipăririi unei „ouvrage de cette importance”⁴. După aceste

* Prof. dr. în învățământul preuniversitar din Botoșani.

¹ Maria-Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, historien de l'Empire Ottoman* (infra: *N. Iorga, historien*), în „Balcania”, VI, 1943, București, p. 101–122; idem, *N. Iorga, a Romanian historian of the Ottoman Empire* (infra: *N. Iorga, a Romanian historian*), București, 1972, 190 p.; idem, *N. Iorga et l'histoire de l'Empire Ottoman* (infra: *N. Iorga et l'histoire*), în vol. *Nicolae Iorga, l'homme et l'oeuvre...*, București, 1972, p. 175–186; Mihail Guboglu, *N. Iorga – istoric al Imperiului Otoman și al relațiilor româno-turce* (infra: *N. Iorga – istoric*), în *AUBI*, XXII, nr. 2, 1973, p. 25–48; Tahsin Gemil, *Nicolae Iorga – cercetător al istoriei otomane*, în vol. *Parlamentul României. Sesiune omagială Nicolae Iorga – Virgil Madgearu, 27 noiembrie 1990*, București, Imprimeria Coresi, 1991, p. 44–47; Ileana Căzan, *Nicolae Iorga, istoric al Imperiului Otoman*, în vol. *Nicolae Iorga, 1871–1940*, I, coord. Constantin Bușe, București, 2001, p. 200–207; Dan Prodan, *Posterioritatea operei orientalistico-turcologice a lui Nicolae Iorga*, în „Caietele Iorga”, Botoșani, Asociația Culturală „Nicolae Iorga”, anul III, nr. 2–3, noiembrie 2010, p. 104–122 (cu bibliografia aferentă); Alexandru Zub, *N. Iorga. Studii și note istoriografice*, Brăila, Editura Istros, Muzeul Brăilei, 2012, *passim*.

² Tayyib Gökbilgin, *La conception de Nicolas Iorga sur l'Empire Ottoman*, în „Association Internationale d'Études du Sud-Est Européen. Bulletin”, IXe année, nr. 1–2, 1971, București, p. 29–33; B. S. Baykal, *N. Yorga'nın Osmanlı Tarihiye dair Fikirleri (Considerații asupra Istoriei Imperiului Otoman a lui N. Iorga)*, comunicare prezentată în cadrul Simpozionului româno-turc de istorie, 25–28 mai 1978, București, *apud* Mihai Maxim, *Simpozionul româno-turc de istorie*, în *RdI*, t. 31, nr. 10, 1978, București, p. 1877–1878; Halil Inalcik, *Prefață*, la Mihai Maxim, *Țările române și Înalta Poartă*, București, Editura Enciclopedică, 1993, p. 9, 267.

³ M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian historian*, p. 10; N. Iorga, *Corespondență*, vol. II, ediție, note și indice de Ecaterina Vaum, București, Editura Minerva, 1986, p. 240, n. 1.

⁴ *Apud* Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*², p. 172; idem, *Scrisori către N. Iorga*, București, Editura Minerva, 1972, p. 487.

sondaje nereușite, tânărul istoric român s-a adresat lui Karl Lamprecht, în martie 1901⁵, savantul german venind în întâmpinarea proiectului grandios al fostului său student, pe care-l considera ca fiind cel mai indicat istoric al generației și timpului său capabil să ducă la bun sfârșit o astfel de sinteză.

Astfel, Nicolae Iorga, tenace editor de documente și cronici otomane și europene referitoare la istoria statului otoman, îndrăzneț autor de studii pregătitoare pentru o sinteză otomană⁶, a elaborat opera sa în cinci volume, apărute într-o cadență impresionantă între anii 1908–1913⁷.

La originea redactării acestei contribuții a stat o nouă și originală interpretare și concepție asupra istoriei statului otoman. Iorga a înțeles că istoria otomană nu putea fi cercetată decât în contextul evoluției generale a triburilor și popoarelor turcice. Considerând că invazia turcilor în Asia Mică și apoi în sud-estul Europei a fost un episod în migrația populațiilor turcice către Orientul Apropiat și Peninsula Balcanică, istoricul român a considerat de o importanță deosebită cercetarea originilor acestor grupuri etnice. Lărgind sfera cercetării în timp și spațiu, Iorga a apreciat că statul otoman nu a fost o prelungire a Imperiului Seldjukid, ci un produs natural al vieții și civilizației turcice din Anatolia, provincie ce va constitui baza puterii otomane. Istoria Imperiului Otoman era „prea serioasă” pentru a mai fi tratată anecdotic, biografic sau poetic, cum au procedat autorii de sinteze otomane din secolele XVIII–XIX, a considerat, în mod critic și obiectiv, savantul român. Iorga a criticat și concepția unilaterală și puerilă potrivit căreia turcii ar fi fost cruzi, sălbatici, însetați de sânge, distrugători și fanatici, arătând și demonstrând că aceștia erau „democrați”, toleranți, receptivi la realitățile și influențele locale, cu o atitudine și o politică bine stabilite și consecvente. Ca urmare, otomanii au fundamentat în sud-estul Europei, în Asia Mică și în Orientul Apropiat „unitatea monarhică, liniștea sistemului absolutist, ordinul unui singur stăpân”: sultanul, padișahul. Imperiul Otoman, elocventă expresie a caracterului peren al imperiului politic fondat pentru a concretiza aspirația omenirii către unitate și universalitate, era moștenitorul marii civilizații romano-bizantine și păstrătorul tradiției

⁵ În scrisoarea din 3 martie 1901 către Karl Lamprecht, Iorga a adăugat un post-scriptum: „Dacă veți fi mulțumit cu *Istoria românilor* [ce va apare în 1905 în limba germană – n.n., D.P.], aș vrea să vă adresez o mare rugămintă. De multă vreme studiez relațiile Imperiului turcesc cu puterile europene și am publicat deja trei volume de documente și studii privitoare la secolul al XV-lea. Aceste studii vor fi acum continuate. Ar fi cumva de sperat să poată apărea în cursul vremii, în colecția dumneavoastră, o nouă istorie turcească, în locul celei foarte învechite a lui Zinkeisen?” (N. Iorga, *Corespondență*, vol. II, p. 243). Karl Lamprecht îi va răspunde la 12 martie 1901, arătând că acceptă bucuros ca N. Iorga să elaboreze o nouă istorie a Imperiului Otoman și că a intervenit deja la celebra editură F.A. Perthes în acest sens (Barbu Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga*, vol. I, p. 467–469). La 6 mai 1903, Iorga a răspuns lui Karl Lamprecht: „Dacă ceea ce am făcut acum [se referea la *Istoria poporului român* / 1905 – n.n., D.P.] vă place, mă ofer pentru deja discutata istorie a otomanilor, unde e de operat cu factori mai puternici, mai exacți, și unde se poate și realiza ceva mai bun” (N. Iorga, *Corespondență*, vol. II, p. 251). Peste patru ani, la 21 mai 1907, îi comunica cu satisfacție savantului german: „Întâiul volum al *Istoriei otomanilor. Vechiul stat otoman pe temelii naționale, cu slabă legătură teritorială* [subl. N.I.], e gata și va fi trimis deja în iulie ca manuscris” (N. Iorga, *Corespondență*, vol. II, p. 252). În scrisoarea către același, din 6 iulie 1907, aducea alte precizări: „În pofida tuturor piedicilor pe care le-am întâmpinat în acest an extraordinar, sunt gata cu primul volum din *Istoria Imperiului Otoman*. El conține mai multe capitole de istorie politică, deoarece mai întâi este necesar să se explice formarea imperiului în perimetrul său teritorial” (N. Iorga, *Corespondență*, vol. II, p. 253). Scrisori din corespondența bilaterală N. Iorga – Karl Lamprecht au fost publicate și de Barbu Theodorescu, *Scrisori către N. Iorga*, vol. I, p. 464–469; I. Opreșan, *N. Iorga – corespondență cu Karl Lamprecht*, în „Manuscriptum”, XIII, nr. 3, 1982, p. 72–84.

⁶ Vezi în detaliu M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian historian*, p. 11–34.

⁷ N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt* (infra: *GOR*), Gotha, vol. I, 1908, XX + 486 p.; vol. II, 1909, XVII + 453 p.; vol. III, 1910, XX + 479 p.; vol. IV, 1911, XVIII + 512 p.; vol. V, 1913, XX + 633 p.

mongolo-asiatice a monarhiei universale. Insistând asupra condițiilor diferite de dezvoltare ale popoarelor balcanice sub stăpânirea otomană, Iorga a subliniat contradicția dintre concepția otomană feudală a unității indivizibile a statului sultanilor și tendința modernă a statelor balcanice către unitate și independență națională. Soluția depășirii acestui anacronism era acordarea libertății popoarelor pe care nu le mai puteau stăpâni și edificarea unui stat turc național, modern⁸.

În elaborarea sintezei sale, N. Iorga a folosit și a analizat critic numeroase *izvoare istorice* documentare, cronistice, epigrafice, numismatice, cartografice etc. otomane (în diferite traduceri), bizantine, occidentale, românești, sud și est-slave etc. (precizând aceasta chiar în titlu: „nach den Quellen dargestellt”), la care s-au adăugat ultimele contribuții în domeniu ale turcologilor și orientaliștilor din diferite țări ale lumii⁹. În ceea ce privește izvoarele istorice otomane, istoricul român a propus organizarea unei comisii internaționale de experți în domeniu ce să se ocupe cu publicarea documentelor și cronicilor otomane și cu traducerea lor într-o limbă europeană, pentru a putea fi accesibile istoricilor¹⁰.

Istoricul român a urmărit să prezinte trecutul statului otoman în mod imparțial, fără resentimente, și metodic, într-un binom fundamentat pe relații cauzale de filiație, interdependență și simultaneitate între evenimentele și fenomenele istorice. *Primul pas* în metoda de cercetare istorică aplicată în investigațiile sale a fost analiza surselor istorice, pentru a realiza un contact direct cu realitățile trecutului. Prin *al doilea pas*, Iorga a încercat să treacă de la izvoarele istorice la faptele istorice, încercând să descopere intențiile reale ale celor implicați și să stabilească gradul de „sinceritate” al documentelor și cronicilor. Prin *al treilea pas*, folosind într-un mod original metoda comparațiilor, similitudinilor și paralelismelor între fapte și împrejurări istorice, în conexiune cu metoda inducției istorice, savantul român a urmărit să realizeze „o explicare integrală” a rolului factorilor permanenți și determinanți în evoluția istorică a unei entități politice: condițiile cadrului natural; „rasa” („poporul”), influențată de cadrul natural; viața spirituală („ideea”)¹¹.

În sinteza istoriei otomane, N. Iorga a realizat expunerea evenimentelor și faptelor istorice pe baza unui număr de teze fundamentale cu un mare grad de originalitate pentru perioada în care au fost formulate.

În *prefața* volumului I (*de la originile triburilor tûrcice până în 1451*), autorul a insistat asupra sintezelor anterioare elaborate de Josef von Hammer-Purgstall¹² și J. W. Zinkeisen¹³, depășite ca plan de expunere, concepție istorico-filosofică, izvoare istorice folosite. A criticat și a abandonat tratarea anecdotică a trecutului Imperiului Otoman. Istoria statului otoman a fost cercetată nu doar în limitele unei evoluții naționale, ci în cadrul mult mai vast universal, fiind un capitol însemnat și glorios al acestuia¹⁴.

După ce a insistat în detaliu asupra originii triburilor tûrcice și a începutului istoriei acestora (până în secolul X d. Hr.)¹⁵, N. Iorga a analizat rolul și locul Imperiului

⁸ *Ibidem*, vol. I, *passim*: M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian historian*, p. 35–42; Tayyib Gökbilgin, *op. cit.*, p. 29–33.

⁹ M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 42–59.

¹⁰ N. Iorga, *GOR*, vol. III, 1910, p. VII; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 59.

¹¹ M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 59–69.

¹² Josef von Hammer-Purgstall, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I.–X. Band, Budapest, 1827–1835; traducere în limba franceză de J.-J. Hellert, *Histoire de l'Empire ottoman*, 18 vol., Paris, 1835–1843.

¹³ J. W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, I.–VII. Band, Hamburg, 1845–1863.

¹⁴ N. Iorga, *GOR*, vol. I, p. I–XX.

¹⁵ *Ibidem*, p. 3–30.

marilor seldjukizi și a Imperiului Seldjukid din Asia Mică în cadrul lumii islamice¹⁶, ajungând la concluzia că triburile tûrcice au intrat în istorie încă de pe la mijlocul mileniului I d. Hr., când au întemeiat primele formațiuni statale în Asia Centrală¹⁷.

Savantul român a urmărit apoi înaintarea otomană în Anatolia, întemeierea și expansiunea teritorială a *beylikului* condus de 'Osmân I și Orhan, stabilirea prin forță și cuceririle otomanilor în Peninsula Balcanică, demonstrând că aceste realități istorice au fost posibile datorită poziției geostrategice, vitalității și preponderenței politico-militare a *beylikului* otoman în nord-vestul Asiei Mici, luptelor interne din Imperiul Bizantin și a celor pentru supremație politico-militaro-economică în Levant¹⁸. Idei interesante și pertinente, multe dintre ele valabile și astăzi, a formulat Iorga analizând relațiile complexe dintre otomanii cuceritori și creștinii supuși din Peninsula Balcanică și stabilind locul și rolul românilor în lupta antiotomană până la jumătatea secolului XV¹⁹.

Analiza crizei statului feudal otoman de la începutul secolului XV, a refacerii acestuia în deceniile următoare, a organizării politice, economice, sociale, militare, religioase, culturale etc. a imperiului bicontinental a permis autorului conturarea direcțiilor și caracteristicilor generale ale evoluției acestei formațiuni politice, prin formularea unor concluzii în general valabile și astăzi în istoriografia mondială a problemei²⁰.

În *cartea I* din volumul al II-lea (1451–1538), N. Iorga a studiat *Bildung des osmanischen Kaiserreiches durch Mohammed II*, analizând toate aspectele politicii interne și externe a sultanului considerat de istoricul român ca fiind *adevăratul întemeietor al Imperiului Otoman* (pe emirul Orhan I-a apreciat ca fiind *întemeietorul statului otoman*)²¹. Autorul a calificat Imperiul Otoman restaurat de sultanul cuceritor al Constantinopolului ca fiind prima monarhie absolutistă feudală din lume. La baza acestui imperiu, savantul român a identificat elemente și instituții preluate din tradiția turco-mongolă, o puternică influență romano-bizantină, prezența și manifestările religiei și ideologiei islamice sunnite. Acest imperiu unitar cu triplă origine (romano-bizantină, turco-mongolică și islamo-sunnită) a fost apreciat de N. Iorga ca fiind *forma de unificare* a Asiei Mici, Orientului Apropiat și a Europei de Sud-Est sub conducerea unui stăpân incontestabil: *sultanul autocrat*. Mehmed al II-lea, Cuceritorul Constantinopolului, a unit în propria sa persoană tradițiile monarhice oriental-mongolice, turcești, islamice și romano-bizantine, creând astfel prototipul suveranului otoman. Acest sultan a asigurat perpetuarea imperiului și tradițiilor bizantine în cadrul originalei sinteze otomane înfăptuite de el²².

Autorul a analizat ulterior, în *cartea a II-a*, politica internă și externă a sultanilor Băyezîd II, Selîm I și Süleymân I (primii 18 ani ai sultanatului său, volumul terminându-se, de altfel, cu subcapitolul despre expediția otomană în Moldova din anul 1538, împotriva lui Petru Rareș, și urmările sale), relațiile complexe româno-otomane

¹⁶ *Ibidem*, p. 31–146.

¹⁷ Și nu abia după cucerirea selgiucidă în Asia Centrală și Mică (secolul XI d. Hr.), cum se susținea în istoriografia mondială a subiectului, la începutul secolului XX. De altfel, titlul cărții I este sugestiv în acest sens, *Alte Geschichte der türkischen Stämme und Staatbildungen* (p. 1–146); vezi și M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 71–81.

¹⁸ N. Iorga, *GOR*, vol. I, p. 147–214.

¹⁹ *Ibidem*, p. 215–324; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 91–97.

²⁰ N. Iorga, *GOR*, vol. I, p. 325–486; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 98–105; idem, *N. Iorga, historian*, p. 104–105; idem, *N. Iorga et l'histoire*, p. 177–182; M. Guboglu, *N. Iorga – istoric*, p. 37–39.

²¹ N. Iorga, *GOR*, vol. II, 1909, p. 3–230.

²² *Ibidem, passim*; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian historian*, p. 105–112.

găsindu-și locul cuvenit în cadrul expunerii. N. Iorga a considerat că politica otomană de cucerire a țărmurilor și insulelor Mărilor Neagră și Mediterană (de Est) a fost transpunerea în fapt a concepției milenare romano-bizantine ce susținea necesitatea dominării mărilor vecine prin posesiunile terestre. Selîm I a asigurat tricontinentalitatea imperiului, însușindu-și titlul de *calif*, în urma cuceririi Egiptului mamelucilor. Süleymân I a revenit la *politica terestră europeană și iraniană* a înaintașilor săi, urmărind să cucerească noi teritorii și să consolideze frontierele imperiului pe importante cursuri de apă (Dunărea Mijlocie, Sava, Drava, Eufrat etc.); în cadrul politicii maritime a asigurat *thalassocrația* otomană în Mările Neagră, Egee, Mediterană de Est și Centrală²³.

Următorul secol al istoriei otomane (perioada 1538–1640) a fost studiat de N. Iorga în volumul al III-lea. Astfel, în *Cartea I*, s-a continuat analiza politicii, personalității și epocii lui Süleymân I Magnificul și Legiuitorul, în timpul căruia, a subliniat autorul, Imperiul Otoman a atins *apogeul* evoluției sale și un prestigiu incontestabil în lumea musulmană²⁴. În *Cartea a II-a* a volumului, N. Iorga a studiat *decăderea* dinastiei otomane și guvernarea clasei renegaților în perioada 1566–1595, semne vizibile ale declinului Imperiului Otoman²⁵. Savantul român a investigat aspectele și cauzele declinului, analizate sistematic din punct de vedere militar, politic, financiar, economic, religios-ideologic etc.: expediții costisitoare și insuccese militare (de exemplu victoriile decisive și politica unificatoare ale lui Mihai Viteazul [1593–1601]); decăderea armatei și a spiritului războinic; personalitatea ștearsă a sultanilor și dispariția veleităților combative ale acestora; lupta pentru putere între renegați, pe de o parte, între aceștia și otomanii nativi, pe de altă parte; corupția, mita, înșelăciunea, goana după îmbogățire și ranguri; autonomizarea unor provincii periferice ale imperiului; crizele financiar-economice, fenomenele demografice, tulburările interne, schismele religioase în islamismul sunnit și scleroza ideologiei oficiale, schimbarea destinației seculare a unor posesiuni funciare etc.²⁶. În ultima *Carte* a volumului, savantul român a studiat politica internă și externă a statului otoman în intervalul 1595–1640 și încercările sultanilor de a opri decăderea imperiului prin reluarea politicii de cuceriri teritoriale²⁷.

În prima parte a volumului al IV-lea (perioada 1640–1774), N. Iorga a continuat analiza politicii ofensive otomane în timpul dinastiei marilor viziri Köprülü, marele și decisivul eșec de sub zidurile Vienei (1683), contraofensiva habsburgică în zona Dunării mijlocii și pacea de la Karlowitz (1699). Autorul a considerat că imperiul a alunecat definitiv pe panta declinului implacabil; la cumpăna dintre secolele XVII și XVIII a apărut „problema orientală”, adică chestiunea moștenirii acestui mare dar „bolnav” stat feudal, pe care austriecii și rușii încercau prin toate mijloacele să o rezolve în favoarea lor²⁸. În *Cartea a II-a*, autorul a studiat caracteristicile și formele de manifestare ale involuției Imperiului Otoman, până la pacea de la Küçük Kaynarca (1774) inclusiv, subliniind rolul dragomanilor fanarioți și a noii clase de funcționari erudiți a

²³ N. Iorga, *GOR*, vol. II, p. 231–453; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 113–120; idem, *N. Iorga, a Romanian historian*, p. 107–109.

²⁴ N. Iorga, *GOR*, vol. III, 1910, p. 3–134.

²⁵ *Ibidem*, p. 135–404: *Verfall des osmanischen Hauses und der leitenden Renegaten Klasse*.

²⁶ *Ibidem, passim*; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian historian*, p. 120–125.

²⁷ N. Iorga, *GOR*, vol. III, p. 405–479; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 125–128; idem, *N. Iorga et l'histoire*, p. 182–183; idem, *N. Iorga, historian*, p. 109–110; M. Guboglu, *N. Iorga – istoric*, p. 38–39.

²⁸ N. Iorga, *GOR*, vol. IV, 1911, p. 3–272; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian historian*, p. 126–130.

efendi-ilor în cadrul statului otoman, al regimului *fanariot* în Țara Moldovei și Țara Românească²⁹.

Al cincilea și ultimul volum al sintezei (perioada 1774–1912) a început cu analiza „războaielor pentru împărțirea Imperiului Otoman” între 1774 și 1812, competitorii fiind austriezii și rușii, și a primelor încercări de reformare a statului otoman în timpul lui Selîm al III-lea. Autorul a insistat și asupra urmărilor nefaste pentru români ale acestor războaie: pierderi teritoriale și de populație³⁰. N. Iorga a studiat în continuare *lupta pentru reforme și pentru păstrarea unității imperiului* în timpul sultanului Mahmūd al II-lea (1808–1839), concluzionând că statul otoman și-a prelungit existența, în anumite momente critice, datorită unor evenimente politico-militare europene majore și politicii constante a anumitor mari puteri europene de a menține statalitatea otomană ca o condiție *sine qua non* a echilibrului european. Epoca reformelor, inaugurată (1839) de măsurile inovatoare ale lui Mahmūd al II-lea, a însemnat declinul ireversibil al celei mai vechi monarhii absolutiste și, concomitent, începutul modernizării (după model occidental) a secularelor structuri feudale otomane³¹.

În secolul XIX și la începutul secolului XX, conducerea otomană s-a confruntat cu lupta de eliberare națională și socială a popoarelor subjugate din cadrul imperiului, ceea ce a avut ca rezultat formarea unor state independente în Peninsula Balcanică și în Orientul Apropiat și grăbirea colapsului bătrânului imperiu multinațional: Grecia, România, Serbia, Muntenegru, Bulgaria, Albania etc. N. Iorga a analizat cu minuțiozitate prevederile și urmările tratatului de la Berlin (1878), revoluția Junilor turci (1908), contradicțiile între „noile timpuri” și „vechile moravuri”, din care au rezultat cauzele, caracterul și urmările viitoarelor războaie balcanice (1912–1913), formulând concluzii veridice și durabile. A reliefat cu claritate contradicția ireconciliabilă între tendința anacronică a regimului politic al Junilor turci de a restabili Imperiul Otoman în limitele teritoriale ale secolelor XVI–XVII, de a introduce un centralism excesiv și existența concretă a statelor naționale independente în Peninsula Balcanică. Cele două războaie balcanice au constituit penultima lovitură dată idealurilor perimate ale obtuzilor Juni turci și unui imperiu muribund. Cu formidabila sa intuiție, savantul român a înțeles că turcii trebuiau să renunțe la naționalitățile pe care nu le mai puteau domina și la visuri deșarte și să creeze o Turcie modernă, având la bază o singură națiune, cea turcă³².

La sfârșitul acestei succinte prezentări se impune formularea unor concluzii.

Privită în perspectiva celor 105 ani de la publicarea primului volum (1908) și a unui secol de la cea a ultimului volum, al V-lea (1913) al sintezei, *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt* a fost lucrarea de referință în domeniu timp de jumătate de secol, marea sa valoare constând în deplina îmbinare a unei cunoașteri științifice enciclopedice și a unei erudite precizii istorice cu noutatea și cutezanța concepțiilor și concluziilor formulate, fiind cu mult superioară, din toate punctele de vedere, încercărilor anterioare ale lui J. von Hammer-Purgstall (1827–1935) și J. W. Zinkeisen (1840–1863). Faptul că în Turcia vol. V (perioada 1774–1912) a fost tradus întâi în 1913, dar nepublicat, probabil datorită declanșării Primului Război

²⁹ N. Iorga, *op. cit.*, vol. IV, p. 273–512.

³⁰ *Ibidem*, vol. V, 1913, p. 3–212: *Kriege um die Teilung des osmanischen Reiches*.

³¹ *Ibidem*, p. 213–402: *Kämpfe für Reform und Einheit des Reiches*; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *op. cit.*, p. 130–135.

³² N. Iorga, *GOR*, Cartea a III-a, p. 403–633; M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian historian*, p. 135–143; *idem*, *N. Iorga, historian*, p. 113–117; *idem*, *N. Iorga et l'histoire*, p. 183–184; M. Guboglu, *N. Iorga – istoric*, p. 39–40.

Mondial, apoi tradus din nou și tipărit în 1948, că în 2005 întreaga sinteză a fost tradusă în turcește, că opera a fost reeditată în 1962 în Occident, că mari turcologi, bizantinologi și orientaliști au folosit-o, apreciat-o și citat-o în perioada interbelică și postbelică, sunt alte dovezi în acest sens. Deși a fost o *Geschichte* preponderent politico-militară, nu au lipsit totuși din structura ei subcapitolele sau analizele referitoare la realitățile economice, sociale, militare, culturale, ideologice, religioase etc.

Studierea și integrarea istoriei otomanilor în cadrul mai larg al evoluției universale au constituit rezultatul firesc al aplicării concepțiilor înnoitoare istorico-filosofice profesate de savantul român de renume internațională. Tratarea istoriei universale ca un tot unitar, în care evoluția statului otoman și-a avut un loc și un rol pe cât de importante pe atât de bine stabilite, s-a dorit a fi și o invitație adresată istoricilor universalști și turcologilor de a privi, considera și cerceta realitățile otomane și din *acest punct de vedere*. O altă consecință a fost aceea că N. Iorga a definit și lansat „un concept integrator: Europa sud-orientală” (conform aprecierii lui Alexandru Zub)³³.

Vasta sinteză semnată de istoricul român mai este importantă și valoroasă și prin folosirea exhaustivă a izvoarelor documentare și cronistice descoperite în țară și/sau în străinătate și editate de el însuși. Coroborate cu celelalte izvoare istorice editate deja până în 1912, această concepție istorică a ilustrat și onorat linia de conduită anunțată încă din titlu (*nach den Quellen dargestellt*).

N. Iorga a cercetat și precizat cu claritate și obiectivitate (*sine ira et studio*) locul și rolul românilor în cadrul istoriei globale otomane, *GOR* fiind totodată și primul studiu sistematic al relațiilor complexe româno-otomane între secolul XIV și începutul secolului XX din istoriografia românească modernă, depășind concepția, analiza și concluziile formulate la sfârșitul veacului XIX de fostul său profesor de la Universitatea din Iași, A. D. Xenopol.

Sinteza de istorie otomană a fost însă deficitară din punctul de vedere al folosirii, integrării și interpretării izvoarelor documentare, cronistice, epigrafice, numismatice etc. otomane, datorită faptului că N. Iorga *nu* avea cunoștințele necesare de filologie, paleografie, diplomatică, numismatică etc. turco-otomană, fapt subliniat și, mai ales, criticat de recenzorii europeni, specialiști în domeniu³⁴, ai operei savantului român, în special ai volumelor I–III (1908–1910). Dar această neîmplinire nu trebuie exagerată sau absolutizată, pentru că, trecând peste cauze subiective (lipsa de pregătire a lui Iorga în domeniul anterior amintit³⁵), savantul român s-a confruntat cu piedici obiective: penetrarea și cercetarea arhivelor, bibliotecilor, depozitelor etc. otomane cu diferite izvoare istorice³⁶, erau la primii lor pași, modești și nesiguri ca orice început³⁷. De

³³ Alexandru Zub, *op. cit.*, p. 233–244.

³⁴ C. Brockelmann, în „Literarisches Zentralblatt”, XXV, 1908, p. 817; XXVI, 1909, p. 801; XXX, 1913, p. 503–505; C. Jireček, în „Byzantinische Zeitschrift”, XVIII, 1909, p. 578–586; K. Süssheim, în „Orientalische Literaturzeitung”, XVI, 1909, p. 463–464; idem, în „Historische Vierteljahrschrift”, 1914–1915, p. 583–584; E. Gerland, în „Deutsche Literaturzeitung”, XIII, 1910, p. 819; L. Mangold, în „Historische Vierteljahrschrift”, 1909, p. 112–114, 546–548; 1911, p. 109, 546; 1912, p. 76–77.

³⁵ Vezi M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian historian*, p. 21, 43, 58, 60, 148; idem, *N. Iorga, historian*, p. 119; idem, *N. Iorga, et l'histoire*, p. 186; M. Guboglu, *N. Iorga – istoric*, p. 41–47.

³⁶ N. Iorga însuși a efectuat, în *iulie 1906*, o călătorie de studii la Istanbul (Constantinopol), prin Bulgaria, fostă provincie otomană, prin Edirne (Adrianopol) și „Turcia europeană”, cu scopul cercetării izvoarelor istorice de diferite categorii (arheologice, epigrafice, documentare, cronistice, numismatice, cartografice etc.), în perspectiva elaborării sintezei otomane (N. Iorga, *Prin Bulgaria la Constantinopol*, cu ilustrații de pictorul Stoica, București, Editura Minerva, 1907, 282 p.).

³⁷ M. Guboglu, *N. Iorga – istoric*, p. 29 (în 1905, „un învățat european de origine suedeză, Gunnar Jahring, pătrundea pentru prima dată în arhivele turcești din Istanbul, spre a strânge documente tot pentru șederea lui

aceea, responsabilitatea acestor imperfecțiuni nu trebuie atribuită exclusiv lui Iorga ci, în mai mare măsură, și sistemului politico-administrativ otoman, concepției și metodelor de organizare, păstrare, conservare, folosire etc. a fondurilor documentare, de bibliotecă etc. otomane, nivelului de dezvoltare și direcțiilor de evoluție ale istoriografiei otomane și ale preocupărilor mondiale de turcologie în epocă etc.

Și periodizarea istoriei otomane, adoptată de N. Iorga, este discutabilă³⁸. Eliminând din analiză posibilitatea ca autorul să fi fost constrâns de cerințe de ordin tehnic-tipografic să fi procedat astfel (diversitatea numărului de pagini ale volumelor ar elimina această prezumție), atunci responsabilitatea repartizării *cărților*, *capitolelor* și *subcapitolelor* în tomuri a revenit exclusiv autorului. Problematika primului volum s-a oprit la anul 1451 (al morții lui Murād al II-lea și al urcării pe tron a tânărului Mehmed al II-lea, viitorul cuceritor al Constantinopolului), a celui de-al II-lea în 1538 (anul campaniei sultanale împotriva lui Petru Rareș al Țării Moldovei, divizând astfel domnia celui mai mare sultan otoman), a celui de-al III-lea în 1640 (anul morții lui Murād al IV-lea), a celui de-al IV-lea în 1774 (anul păcii de la Küçük Kaynarca), a celui de-al V-lea în 1912 (anul declanșării primului război balcanic). Dacă limitele cronologice superioare ale volumelor I și V ar putea fi înțelese și acceptate (1451 – începutul sultanatului tânărului și energicului Mehmed al II-lea, de unde intenția de a prezenta unitar domnia Cuceritorului, adevăratul întemeietor al Imperiului Otoman; 1912 – anul în care autorul a terminat de elaborat, subiectiv și obiectiv, sinteza otomană), cele ale volumelor II, III și IV ridică mari semne de întrebare: 1538, anul unor mari campanii și victorii militare terestre și navale; astfel prezentarea domniei lui Süleymân I Magnificul și Legiuitorul a fost fragmentată, punct de reper fiind un an important, dar nu decisiv, al sultanatului acestuia; 1640, anul unei succesiuni de sultani; 1774, încheierea păcii după un război desfășurat pe un front de luptă. Dar ce relevanță pot avea succesiunile de sultani pe tronul otoman, o victorie militară, un tratat de pace etc. față de „durata lungă” a unor fapte, fenomene și procese istorice seculare? Au fost toate aceste abordări rezultatul unor carențe de concepție și metodă istorică, ale unor clarificări și conceptualizări în curs de elaborare, palide reminiscențe ale tratării cronicărești, anecdotice și/sau biografice a istoriei otomane, practică anterior de Cantemir, Hammer sau Zinkeisen?

S-ar mai putea adăuga lipsa unei bibliografii generale și speciale, a unor hărți strict necesare înțelegerii geografice pe orizontala spațială a evoluțiilor istorice de pe verticala cronologică, a unor indici de nume de persoană, de locuri, etc., a unui glosar de temeni turco-osmani amintiți în sinteză.

Carol al XII-lea în Imperiul Otoman”); p. 30 (la inițiativa lui T. Djuvara și D. A. Sturza au fost cercetate arhivele otomane de către persoane calificate și abilitate, în 1898–1899, copiindu-se și traducându-se în limba franceză 215 documente); p. 42 („De fapt, izvoarele turcești, în frunte cu arhivele otomane, nici până astăzi [1973 – n.n, D.P.] nu sunt cercetate în măsura dorită. Se poate spune că cercetarea lor este abia în faza inițială”); idem, *Paleografia*, p. 9 („În Turcia, din îndemnul turcologului ungar I. Karácson, se începe în 1910 organizarea bogatelor arhive, în care, până atunci, domnea haosul, ele fiind sortite distrugerii [...]. Activitatea modestă în acest domeniu, în perioada dintre anii 1912–1922, este stingherită de războaiele balcanice și mai cu seamă de Primul Război Mondial, când Istanbulul a fost ocupat de forțele străine”); p. 11 („Perioada dintre anii 1907–1911 marchează un început de activitate intensă în orientalistă, datorită faptului că turcologul ungar Imre Karácson, după o luptă dârză, a reușit să înfrângă rezistența autorităților otomane și să pătrundă în arhivele sultanilor din Istanbul. Aici [...] a ajutat efectiv la organizarea arhivelor turcești, încurajând și adâncind cercetările istorice”); p. 15, 18, 20.

³⁸ Vezi și considerațiile lui M. Guboglu, *Orientalistica română*, p. 323; idem, *Contributions roumaines*, p. 460.

Dar, plecând de la marile adevăruri formulate spre sfârșitul secolului XIX de celebrii istorici A. D. Xenopol³⁹ în România sau Gabriel Monod⁴⁰ în Franța, pot afirma că *GOR* a fost un produs al epocii sale, al unui anumit nivel de evoluție și dezvoltare al istoriografiei românești („școala critică de istorie”), al unei anumite concepții istorice (abordarea critico-documentară a realităților și devenirii istorice)⁴¹, realizare cu mult peste nivelul preocupărilor și contribuțiilor contemporane europene în domeniu, conferindu-le autorului și școlii istorice românești un loc de cinste în panteonul turcologiei mondiale⁴².

Dar, „prin natura ei, sinteza e un punct terminus, dar și unul de inaugurare”⁴³. N. Iorga era pe deplin conștient de faptul că sinteza otomană din 1908–1913 era perfectibilă: el însuși a mărturisit că „un volum de descriere a provinciilor și oamenilor nu l-am putut da, editorii oferindu-mi doar obișnuita plată pe coală”, după un lung proces de elaborare de „aproape zece ani de zile, urmărit de ideea că nu voi trăi s-o duc la capăt”⁴⁴. În perioada interbelică a continuat cercetările în arhive, biblioteci, muzee etc., descoperind și punând în valoare noi izvoare istorice și bibliografice referitoare la istoria otomană. Savantul român se gândea la o nouă ediție, revăzută, augmentată și

³⁹ „Istoria unui timp se clădește întotdeauna cu materialul adunat până atunci. Dacă ar fi să așteptăm ca tot materialul istoric al unui popor să fie descoperit, n-am mai ajunge niciodată să expunem cursul vieții sale, căci descoperirile se fac neîncetat; cunoștințele se întind și se adâncesc, mărind fără încetare orizontul istoriei. Timpurile din urmă îndreaptă neconștient cele ce se află greșite în expunerile de mai înainte și [...] crește și se dezvoltă și arborele istoriei sale. Fiecare timp oglindește, în lucrările istorice ce le înfățișează, cunoștința de atunci a poporului asupra trecutului său. Fiecare timp este deci în drept să aibă istoria lui, începând chiar de la acela al copilăriei unui neam, când el nu a ieșit încă din fașele poveștilor”, în A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ediția a IV-a, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, p. 35.

⁴⁰ „[...] este soarta acelor care întreprind cei dintâi de a schița o mare perioadă istorică, de a da un mare prilej de critică și de îndreptare celor care după ei vin să adâncească amănunțimile. Nu este mai puțin adevărat că ei au pus cele dintâi îndrumări care asigură mersul succesorilor lor și că au statormicit marile linii ale tabloului pe care alții îl vor îndeplini și aduce la desăvârșire”, în „Revue historique”, Paris, 1900, t. XLVII, p. 347, *apud* A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 38 (traducere efectuată de istoricul român).

⁴¹ A se vedea și considerațiile generale formulate de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *N. Iorga, a Romanian historian*, p. 144–149; idem, *N. Iorga et l'histoire*, p. 185–186; idem, *N. Iorga, historian*, p. 117–122; M. Guboglu, *N. Iorga – istoric*, p. 40–48; Lucian Boia, *Evoluția istoriografiei române*, vol. II, București, 1976, p. 259–260; Virgil Căndea, *Nicolas Iorga, historien de l'Europe du sud-est*, în vol. *Nicolas Iorga, l'homme et l'oeuvre*, București, 1972, p. 200–201.

⁴² Prestigiul de care se bucura N. Iorga în lumea științifică germană, franceză, engleză, italiană, otomană, sârbă etc. era imens. Astfel, în *Germania* era elogiat de specialiștii în domeniul turcologiei și orientalisticii; Belmont i-a solicitat colaborarea; ziarul „Kölnische Zeitung” (19 septembrie 1912) a inserat un articol favorabil despre sinteza otomană; în august 1909 decanul Facultății de Filosofie din Leipzig, prof. W. Seeliger, l-a apreciat pe N. Iorga ca fiind „marele orientalist și istoric al românilor” etc.; în *Franța*, prof. L. Bréhier a publicat o recenzie favorabilă în „Revue historique”/1908, referitoare la *GOR*, vol. I; G. Weigand a apreciat, de asemenea, sinteza otomană; în *Anglia* a fost, împreună cu Karl Lamprecht, centrul atenției Congresului internațional de studii istorice (martie 1913), unde a prezentat două importante și apreciate comunicări; în *Italia*, A. Pernice i-a propus să tipărească la Editura „Hoelpi” o istorie a Imperiului Otoman (1914). *Din Imperiul Otoman* a primit vizitele unor mari grupuri de profesori și studenți turci (august 1910; mai 1914), care au mulțumit și l-au felicitat pe istoricul român pentru sinteza elaborată, iar după apariția vol. IV însuși sultanul Mehmed al V-lea Reșad, căruia i s-au oferit în semn de omagiu vol. I–IV, i-a mulțumit (mai 1911); în ochii lumii intelectuale otomane, savantul român era cel mai mare istoric străin care a scris cea mai valoroasă sinteză otomană de până atunci. În *Serbia*, N. Iorga a fost invitat să conferențieze despre istoria popoarelor din sud-estul Europei (noiembrie 1913); în a doua expunere a analizat *Cauzele prăbușirii Imperiului Otoman*; vizita și contactele științifico-politico-culturale s-au bucurat de un imens succes. Și exemplele ar putea continua. Nu este o exagerare când afirm că treptele consacrării definitive a lui N. Iorga în istoriografia mondială la începutul secolului XX au fost formate din cele cinci masive și temeinice volume ale operei sale capitale (c. 2650 p.) în domeniul *turcologiei* (vezi Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*², p. 48–63, *passim*).

⁴³ Alexandru Zub, *op. cit.*, p. 99.

⁴⁴ N. Iorga, *O viață de om*, vol. III, p. 109–110.

adusă la zi, a contribuției fundamentale *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt*, cum mărturisea, indirect, în 1938⁴⁵.

În 1913–1914 a existat o inițiativă turcă de a se traduce vol. V al *sintezei otomane* în limba turcă, și chiar s-a lucrat la realizarea ei (poate de către Nuzhet Kudret), așa cum a declarat însuși N. Iorga⁴⁶. Dar ea nu a mai ajuns să fie finalizată pe plan editorial, nici atunci și nici în perioada interbelică⁴⁷. În iulie 1914, editorul italian A. Pernice i-a propus lui N. Iorga să tipărească în Editura „Hoepli” un compendiu de istorie otomană, dar nici această inițiativă nu s-a materializat printr-o apariție editorială⁴⁸. După al Doilea Război Mondial, în 1948, istoricul B. S. Baykal a tradus același volum V în limba turcă și l-a editat la Ankara⁴⁹. Este interesant de știut dacă între inițiativa traducerii parțiale din 1913–1914 și cea din 1947–1948 a existat o relație de cauzalitate/continuitate sau nu. Nu s-au finalizat nici alte două încercări de traducere, probabil integrale, a *GOR* în limbile franceză⁵⁰ sau greacă⁵¹. E curios faptul că nu s-a realizat o traducere în limba română a acestei opere, deși trecutul istoric româno-otoman, prestigiul și valoarea ei științifică ar fi impus-o cu necesitate și ar fi dat, sunt sigur de aceasta, un important impuls dezvoltării turcologiei românești în perioada interbelică. Să fi existat această intenție, dar Primul Război Mondial să o fi amânat *sine die*? Să fi proiectat Iorga o nouă ediție în (sau și în) limba română spre sfârșitul anilor '30? Răspunsul pare a fi: *da*⁵², însă amănunte de ordin conceptual, tehnic-editorial, cuprins, număr de volume etc. nu sunt încă cunoscute.

În 1962, *GOR* a fost reeditată într-o ediție anastatică în Germania⁵³, iar în 2005 a fost tradusă și reeditată integral în Turcia⁵⁴. În România postbelică, mai ales după 1971, sau postdecembristă, după 1989, *GOR* nu a fost tradusă în românește, deși pe necesarul, dar sinuosul traseu al restituției operei lui N. Iorga s-au făcut pași importanți. Anii 2008 (centenarul publicării primului volum al *sintezei otomane iorghiste*) și 2013 (centenarul tipării vol. V al *GOR*) nu au adus și o reeditare, chiar anastatică, a ediției germane sau, și mai bine, o traducere în limba română a monografiei otomane. *Sinteza otomană* centenară a lui N. Iorga, ultima contribuție de autor, de referință în istoriografia

⁴⁵ Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*², p. 175.

⁴⁶ N. Iorga, *Quelques mots sur les relations entre les Roumains et le peuple turc*. Conférence faite aux hôtes universitaires turcs à l'Université de Bucarest, le 6/9 mai 1914, București, Minerva, 1914, p. 20; Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*², p. 173.

⁴⁷ Afirmația lui M. Guboglu (*N. Iorga – istoric*, p. 45–46, unde pot fi întâlnite și aprecierile istoricilor turci la adresa lui Iorga și a *sintezei sale*) că ar exista o traducere și o ediție în perioada interbelică a *sintezei otomane*, realizate de Nuzhet Kudret, este inexactă. G. S. Baykal, în *Cuvânt înainte (önsöz)* la traducerea vol. V, 1948, p. 3–4, nu a amintit nimic despre existența unei traduceri și ediții anterioare în limba turcă. Iar în România, nici N. Iorga și nici secretarul și, ulterior, biograful său, Barbu Theodorescu, nu au pomenit nimic despre această controversată ediție, ceea ce cred că nu s-ar fi întâmplat dacă ea ar fi existat în realitate.

⁴⁸ Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, p. 63.

⁴⁹ N. Iorga, *Osmanlı Tarihi*, V-nci Cilt (1774–1912), çeviren: B. S. Baykal, Ankara, GMGTAO, 1948, XVI + 690 p.

⁵⁰ I. E. Torouțiu, *Studii și documente literare*, vol. X, București, 1940, p. 156–158; M. Chakry (șakri), el însuși autorul unei sinteze de istorie otomană, a apreciat *GOR* ca fiind un impunător monument ridicat adevărului istoric referitor la geneza și evoluția statului și societății otomane etc., și a dispus în consecință traducerea ei în limba franceză (1912).

⁵¹ Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*², p. 78.

⁵² N. Iorga, *Entre la Turquie moderne et les Empires chrétiens de récupération*, București, „Datina Românească”, 1938, extras (71 p.), p. 3, n. 1; Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*², p. 175.

⁵³ N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt*, Band 1–5, 1962.

⁵⁴ Nikolaye Yorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (Istoria Imperiului Otoman)*, alman dilinden çevirme, yayımlayıcı: prof. Kemal Beydilli, 1–5. Cilt, İstanbul, Yeditepe Basımevi, 2005.

problemei, continuă să fie nedreptățită! Ignoranța este aproape totală! Cunoscută, utilizată și citată pe plan mondial, știută dar puțin folosită ori neglijată pe plan național, *Geschichte des osmanischen Reiches, nach den Quellen dargestellt* a lui N. Iorga, sinteză a începutului secolului XX, merită cu prisosință și urgent o recuperare și o restituție românească!

Cine acceptă provocarea?

ROMANIAN HISTORIANS AND HISTORIES OF THE OTTOMAN EMPIRE.

NICOLAE IORGA, *GESCHICHTE DES OSMANISCHEN REICHES*,

NACH DEN QUELLEN DARGESTELLT – CENTENARY SYNTHESIS (1913–2013)

(Summary)

Keywords: Nicolae Iorga, Romanian turkologist, *GOR*, Ottoman history, centenary synthesis, Romanian edition, fertile ideas.

Viewed from the perspective of time, a century after the publication of the last volume (fifth, in 1913) of the monumental *Geschichte des osmanischen Reiches*, N. Iorga's work on Ottoman history is still extremely precious due to its suggestions and ideas. There are five volumes: Ist (from the beginnings of the Turkish tribes to 1451), Gotha, 1908; IInd (from 1451 to 1538) Gotha, 1909; IIIth (from 1538 to 1640) Gotha, 1910; IVth (from 1640 to 1774) Gotha, 1911; Vth (from 1774 to 1912) Gotha, 1913.

Nicolae Iorga's *Geschichte des osmanischen Reiches* is a work of great value in which the scholar's encyclopedic knowledge and the erudite's precision combine with the novelty and boldness of the propounded theses. N. Iorga thus wrote a synthesis of the history of the Ottoman Empire in which the historical events combine happily with the presentation of the economic and social aspects, to the extent in which they could be investigated and known at the beginning of the XXth century. The Romanian historian turkologist considered the history of the Ottoman Empire as an integrant part of world history. The originality of their interpretations opened new vistas for the historical research. The *GOR* is not only a work of erudition, but one of interpretation, grounded on profound thinking.

The fact that N. Iorga was not able to utilize the Turkish-Oriental historical sources in the original, because he hadn't Turkish philological and document deciphering training, does not lessen the value of his *GOR*. After a century, the *GOR* still offers us bold and fertile ideas. For many reasons, *GOR*, the *centenary synthesis (1913–2013)*, must be translated in the Romanian language, in critical edition.

GEORGE ENACHE*

**EPISCOPUL VARTOLOMEU STĂNESCU,
PROMOTOR AL „CREȘTINISMULUI SOCIAL”
ÎN ROMÂNIA INTERBELICĂ (I)**

Personalitatea lui Vartolomeu Stănescu, episcop de Râmnic – Noul Severin, este relativ puțin cunoscută azi, nu numai printre oamenii de cultură, dar chiar și printre clerici¹. O anumită conjunctură a făcut ca numele și înfăptuirile lui să fie ținute mai bine de 50 de ani în uitare, în pofida faptului că valoarea sa intelectuală și realizările pastoral-misionare îl situează printre cei mai remarcabili și, în același timp, originali ierarhi ai Bisericii Ortodoxe Române din epoca modernă și contemporană. Opera sa, lipsită încă de notorietatea pe care ar merita-o, constituie pentru un specialist în teologie socială sau un istoric al Bisericii Ortodoxe Române o adevărată revelație în contextul literaturii teologice românești, prin deschiderea pe care o manifestă față de principiile „creștinismului social”, el fiind promotorul și cel mai de seamă reprezentant în România al acestui curent de gândire, care-și propusese să regândească principiile modernității prin prisma valorilor creștine.

În acest studiu ne propunem să evidențiem ideile fundamentale din opera episcopului Vartolomeu, idei care, după cum se va vedea, formează un sistem funcțional și dinamic. În stadiul de (ne)cunoaștere în care se află deocamdată opera episcopului de la Râmnic, ne-am rezumat la o prezentare sistematică a acestor idei, fără a intra în discuții ample privind originile intelectuale ale concepțiilor sale sau punerea lor consecventă într-un context comparativ cu mediul intelectual și spiritual al României interbelice. Toate aceste aspecte pot face foarte bine obiectul unor studii separate, de mare amploare.

---

* Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați.

¹ Datele biografice din *Dicționarul Teologilor Români* (București, Editura Enciclopedică, 2002, p. 455) oferite de acad. pr. prof. Mircea Păcurariu despre episcopul Vartolomeu Stănescu sunt următoarele: „N. 25 aug. 1875, în Ciuperceni, jud. Teleorman, decedat la 2 nov. 1954, în mănăstirea Bistrița – Vâlcea.

Studii la Seminarul «Central» din București (1890–1897), Facultatea de Teologie din București (1897–1901); călugărit și hirotonit ierodiacon în 1905, diacon la catedrala mitropolitană din București (1905), apoi la capela ortodoxă română din Paris (1905–1909), urmând, paralel, Sociologia și Dreptul la Sorbona, precum și cursuri la Facultatea de Teologie. Ieromonah (dec. 1909) și «arhimandrit de scaun» (vicar) al eparhiei Dunării de Jos (1910–1912), arhiepiscop titular cu numele «Bacăuanul» (1912), inspector al seminariilor din țară (1912), profesor de Noul Testament la Facultatea de Teologie din București (1913–1919), locțiitor de episcop la Argeș (1 apr. 1919 – 1 apr. 1920), locțiitor la Râmnic (din 1 apr. 1920), apoi episcop eparhial la Râmnic (ales 17 mar. 1921, înscăunat 24 apr.), unde a păstorit până la 1 nov. 1938, când a fost pensionat și s-a stabilit la mănăstirea Bistrița. A desfășurat o bogată activitate culturală, misionară și filantropică și a pus bazele foii eparhiale «Renașterea», a stimulat munca preoților olteni, grupându-i în Societatea «Renașterea»; delegat la Conferința ecumenică de la Stockholm (1925), președinte al Conferinței regionale balcanice a «Alianței mondiale pentru înfrățirea popoarelor prin Biserică», ținută la Râmnic în 1936”.

Ne rezumăm doar la a arăta că, în perioada studiilor extrem de serioase de la Paris, unde a absolvit dreptul și sociologia, Vartolomeu Stănescu și-a însușit temeinic principiile „creștinismului social”, care cunoștea, la sfârșitul secolului XIX, o dezvoltare remarcabilă în vestul Europei, deopotrivă în mediul catolic și protestant². Lucrările sale abundă de citarea a numeroși autori de referință care au avut, mai mult sau mai puțin, de-a face cu acest curent de gândire, semn al preocupărilor extrem de serioase pe marginea acestui subiect, nefiind vorba în cazul său de o convertire produsă după lectura unei cărți. Dar aceste lecturi au fost puse în slujba unor căutări personale, iar Vartolomeu Stănescu a avut o capacitate remarcabilă de a asimila și „autohtoniza”, la nivelul realităților românești și al Bisericii Ortodoxe Române, ideile europene, referirea la acestea în operele sale însemnând implicit o asumare și transformare a lor în convingeri personale.

În ceea ce privește contextul istoric, cultural și ideatic, acesta este prezent numai în măsura în care contribuie la luminarea unor aspecte care, altfel, ar fi rămase obscure. Nu în cele din urmă, ținem să precizăm că nu ne-a interesat să evaluăm valoarea de adevăr a afirmațiilor episcopului Vartolomeu sau să criticăm anumite opinii, ci doar să prezentăm sistemul gândirii sale, dinamica și coerența lui, în dorința de a face pasul prealabil înaintea unei eventuale deconstrucții, anume acela al înțelegerii. De asemenea, am lăsat deoparte misiunea harică, mântuitoare, a bisericii, pe care Vartolomeu Stănescu o afirmă cât se poate de clar, pentru a insista pe dimensiunea ei socială, care formează de fapt, miezul celor mai multe dintre studiile înaltului ierarh.

„Puterile sociale ale creștinismului”

Putem începe depănarea firului ideilor episcopului Vartolomeu de la preocuparea sa pentru sensul vieții omului și al societății omenești, un sens care nu poate fi decât cel al conservării și desăvârșirii vieții, împlinit printr-o „dezvoltare organică” ce trebuia să țină seama de „legile științifice”³. O parte a civilizației moderne, construită exclusiv pe principii materialiste și raționaliste, negaseră religiei în general, creștinismului în special, orice valoare „științifică” și, prin urmare, vreun rol în dezvoltarea „organică” a individului și societății umane. În replică, mai ales din a doua jumătate a secolului XIX, în Occident s-au dezvoltat curente culturale și științifice ce repuneau în discuție, din punctul de vedere a ceea ce era considerat „știință”, raționalismul excesiv al veacului XVIII, ajungându-se până la reevaluarea creștinismului ca pe o adevărată „știință”, consecința directă, din punctul de vedere al discuției noastre, fiind îndreptățirea deplină a religiei lui Hristos de a îmbogăți, cum numai ea știe, viața individului și a societății. Din

² În România postcomunistă studiile dedicate „creștinismului social” propriu-zis sunt relativ puține. Cel mai avizat cercetător în prezent este Cătălin Raiu, cu mai multe intervenții pe această temă în „Ziarul Lumina” și cu un volum *Ortodoxie, postcomunism și neoliberalism. O critică teologico-politică*, Editura Curtea Veche, 2012. Dintre lucrările publicate în străinătate amintim A. R. Vidler, *A Century of Social Catholicism. 1820–1920*, London, S.P.C.K., 1964; Bernard Reardon, *Liberalism and Tradition, Aspects of Catholic Thought in The Nineteenth-Century France*, New York, Cambridge University Press, 1975; Roger Henry Soltau, *French Political Thought in the 19th Century*, New York, Russell & Russell, 1959; Michael Sutton, *Nationalism, Positivism and Catholicism*, Cambridge, Cambridge University Press, 1982; Paul Misner, *Social Catholicism in Europe: from the Outset of Industrialization to the First World War*, London, Darton, Logman & Todd, 1991; René Rémond, *Religie și societate în Europa. Secularizarea în secolele al XIX-lea și XX, 1780–2000*, traducere de Giuliano Sfichi, Iași, Polirom, 2003.

³ *Discurs ținut în ședința Senatului din 25 Mai 1921 la legea învățământului a d-lui Dumitru P. Negulescu, în Produsuri sufletești și realități verificate, de prea Sfințitul Episcop Vartolomeu al Râmnicului Noul Severin, Râmnicul-Vâlcei, Tipografia „Cozia” a Sfintei Episcopii, 1934, p. 210.*

perspectiva unei istorii a culturii românești, Vartolomeu Stănescu are meritul remarcabil de a fi introdus și la noi în dezbaterea de idei această tendință într-o manieră sistematică și coerentă.

Pornind de la sugestii multiple, episcopul Vartolomeu a întreprins în numeroase rânduri un adevărat excurs în natura umană. Pentru vlădicul oltean, este evidentă existența unei dimensiuni a omului numită îndeobște „misticism” și pe care raționalismul a tins să o combată și chiar să o nege. Acest „misticism” nu poate fi explicat cu datele rațiunii, în chip discursiv: „istoria se mărginește să-i arate numai funcțiunea și produsele lui, adică numai realitățile organice și sociale cu care misticismul este prins de viața omului și a popoarelor. Și bine face istoria, pentru că nici nu e nevoie și nici nu putem să cunoaștem cu mintea noastră natura în sine a tuturor lucrurilor de care ne servim, chiar dacă lucrurile acelea ar intra de-a dreptul în lumea simțurilor noastre, adică dacă s-ar putea vedea și pipăi. De pildă: mintea noastră nu poate să cunoască în sine ce este electricitatea și totuși electricitatea există și omenirea se servește de ea, folosindu-i funcțiunea și produsele întocmai ca pe ale misticismului. Mintea omenească nu poate să pătrundă în esența lucrurilor, după cum ne spune Kant, ci se oprește mai mult la fenomene, fiind restrânsă de puterile ei mărginite, mai mult la constatarea lucrurilor, decât la înțelegerea lor”⁴.

De fapt, întrebarea care trebuie pusă este următoarea: Ce a produs misticismul în omenire? Iar răspunsul episcopului Vartolomeu este: „A produs elementul religios, adică credința și Biserica popoarelor și l-a produs în mod general și l-a produs în mod permanent și l-a produs atât de statornic și de trainic, încât le-a fost imposibil tuturor predicilor și greutăților din lume să clatine întru ceva produsele misticismului omenească, adică credința și Biserica”⁵.

Secolul XIX a fost, după cum se știe, secolul istoriei, considerându-se că analiza evoluției societății omenești din perspectiva duratei este cel mai potrivit instrument de a înțelege elementele statornice, fundamentale, ale existenței umane. Analiza istoriei a fost folosită de Marx, atunci când a vorbit de stadiile conștiinței umane și a căutat să demonstreze că religia reprezintă un nivel embrionar, prelogic, al acestei conștiințe. Dimpotrivă, episcopul Vartolomeu vine și, cu date istorice, argumentează permanența sentimentului religios în rândurile omenirii, până în ziua de azi: „Istoricul Plutarch din Cheronea spunea, prin secolul I d.H., că se pot concepe popoare fără organizațiune de Stat, fără cetăți și fără monetă, dar nu se poate găsi un singur popor fără religie și Biserică. În timpurile noastre, oamenii de înaltă valoare științifică, ca De Quatrefages, Darwin, care au făcut înadins anchete experimentale în această chestiune, au tras încheierea, din cercetările lor științifice, că chiar la triburile acelea răzlețe la care se credea de toată lumea că ideea de Dumnezeu nu există, s-a găsit totuși un cult organizat. Prin urmare, în ceea ce privește generalitatea, nici un fenomen sufletească sau social nu este în stare să se compare cu produsul misticismului în lume, adică cu credința și Biserica, care se întâlnesc fără excepție la toate popoarele. Dar credința și Biserica nu sunt numai generale, ci sunt și permanente, fiindcă ele nu se găsesc numai la popoarele din preistorie și din evul antic și mediu, ci se găsesc și astăzi și se găsesc nu numai la popoarele cele mai ignorante, dar chiar și la popoarele cele mai culte, care țin morțiș la Biserica lor. Printre aceste din urmă popoare, putem cita ca pildă poporul englez și poporul american, care strălucesc între altele și prin religiozitatea lor. Prin urmare, chiar

⁴ *Interpelarea asupra stării Bisericii Ortodoxe, dezvoltată în ședința Senatului de vineri 28 dec. 1923, în Produsuri sufletești și realități verificate*, p. 276–277.

⁵ *Ibidem*, p. 277.

astăzi, produsul misticismului este destul de viguros și de activ, ceea ce înseamnă că, pe lângă generalitate, el se bucură într-un mod neasemănat și de permanentizare”⁶.

Sentimentul mistic este atât de puternic înrădăcinat în om încât, atunci când nu se poate manifesta sub forma obiectivată a religiei, iese la suprafață sub forme aberante⁷. Din această perspectivă, episcopul Vartolomeu se înscrie printre cei care au intuit formele de „religie politică” pe care le-au îmbrăcat regimurile de tip totalitar, avertizând, de asemenea, asupra manifestărilor pseudo-religioase cu caracter deviant. Negarea „misticismului” de către raționaliști era, prin urmare, inutilă și contraproductivă pe când, lăsat liber să se exprime, el poate produce efecte din cele mai benefice pentru omenire: „Misticismului, de pildă, care este mai presus de rațiune și altceva decât rațiunea, i s-a dat spre mânătruismul și idealizarea, adică ambii factori sufletești prin care omul se ridică mai presus de animal și prin care omenirea devine capabilă pentru progresul infinit. E drept, de altfel, că și rațiunea se căznește să facă altruism, să facă idealizare, dar nici nu le poate consolida, nici nu le poate ridica la înălțimile la care le ridică misticismul... Noi nu înțelegem, spune mai departe episcopul oltean, și istoria nu ne spune că misticismul singur poate duce lumea la progres. Misticismul singur poate să conserve viața, dar nu poate să-i dea deplină dezvoltare. El nu poate face muncă de detaliu, ca să cunoască tainele naturii, să pună mâna pe legile naturii și să le folosească. Aceasta e treaba rațiunii. Istoria ne dovedește că popoarele care s-au servit numai de misticism nu au progresat, ci au stat totdeauna pe loc. Indienii, de pildă, sunt peste 400 de milioane, dar, pentru că nu au întrebuințat rațiunea în cursul vieții lor, nu au progresat deloc și, cu toată vitalitatea lor, ei s-au văzut rând pe rând supuși și stăpâniți de portughezi, de englezi și de olandezi. Nu disprețuim deci rațiunea, dar o punem în concordanță cu misticismul, atribuindu-i misticismului rolul de salvator al vieții, pentru că numai el s-a arătat capabil de creațiuni neînfrânte”⁸. „Misticismul”, prin urmare, este însăși energia vieții, o viață pe care trebuie înțeleasă deopotrivă sub aspectul conservării și desăvârșirii ei.

În continuare, episcopul Vartolomeu arată că Dumnezeu a rânduit în lăuntru omului „trei puteri naturale”: „instinctul de conservare pentru existență și trai, spiritul dătător de cea mai luminoasă cultură, prin care omul îi smulge naturii din universul văzut toate tainele și produsele ei pentru binele obștesc și sufletul, care îl ridică pe om dincolo de universul văzut, spre dobândirea fericirii eterne în Cer”⁹. Din acest motiv, viața omenească are o natură aparent duală. Pe de-o parte, găsim „trebuințele organice și constrângătoare ale vieții omenești” iar, pe de altă parte, avem de-a face cu „aspirațiunile ideale”: „Dacă ca resort vital al său, trupul omenesc își are instinctul de conservare și de afirmare, ca trebuințe organice și constrângătoare, trupul își are: foamea, setea, nevoia de îmbrăcăminte, de locuință, legea sexuală a progenerării, nevoia producțiilor pentru existență, nevoia de repaus, cum și nevoia de recreațiuni și de petreceri vesele și îmbucurătoare. La rândul său, spiritul, sprijinindu-l pe trup, îi transmite, prin cugetarea și prin simțirea din ființa lui: auzul, văzul, mirosul, gustul și pipăitul, iar prin cugetare, prin simțire, prin voință și prin libertatea din care se compune el, prin același spirit omul se prinde, atât de cele trei regnuri, mineral, vegetal și animal

⁶ *Ibidem*.

⁷ *Ibidem*, p. 279.

⁸ *Ibidem*, p. 279–280.

⁹ *O scurtă privire asupra unor stări de fapt de azi în legătură cu viitorul*, de Prea Sfințitul Episcop D. D. Vartolomei al Râmnicului Noului Severin, Râmnicul-Vâlci, Tipografia „Episcopul Vartolomei” a Sfintei Episcopii a Râmnicului Noului Severin, 1935, p. 6.

propriu-zis, cât și de constelațiile astrale, pe care omul numai le studiază, fără să le poată perfecționa. Pe cele pământești însă, omul, prin combinațiunile lui experimentale, le construiește din elementele lor, în fel de fel de invenții și de creații reale, folosindu-le pentru a le utiliza, fie pe tărâmul economic, al comerțului de tot felul, al industriei mici și mari și al finanțelor, cum și pe terenul cultural și pe cel sufletesc și moral. Omul își folosește de asemenea spiritul pe terenul științelor pozitive: fizico-chimice, matematici, astronomice, farmaceutice, medicale, tehnice ca inginerie și arhitectură; al științelor geografice, istorice, botanice, zoologice, antropologice; al filozofiei, enciclopediei, logice, al etice etc. desprinse din realitățile minerale, vegetale și animale propriu-zise, față de care Dumnezeu a așezat în om pentru a-l stimula, cele două imperative categorice, înșurubate în viața lui în mod impulsiv-imperative care sunt: utilul și adevărul. Din regnul mineral mai ales, cugetarea, simțirea, voința și libertatea spiritului au smuls esențe aproape imateriale și imponderabile, ca magnetismul, electricitatea etc. și atâtea legi naturale, invizibile ca existență, dar vizibile prin efectele lor dobândite pe calea invențiunilor fizico-chimice. Și tot din regnul acesta, spiritul prin analizările chimice ale aerului a descoperit și separat oxigenul, hidrogenul, azotul, heliul etc., mergând înainte cu descoperirile și cu invențiunile acestea, aproape an cu an; mai ales pe calea medicală... Tot cu spiritul, omul lucrează și produce și pe terenul imperativului categoric al frumosului, care este al treilea din cele patru imperative categorice, pe care Dumnezeu le-a înșurubat în ființa și în viața omenească, stimulându-l prin frumosul constelațiilor de aștri din nopțile senine și prin florile livezilor și ale grădinilor cultivate, ca omul să creeze și el frumosul ca: sculpturi, ca arhitecturi, ca picturi și mai ales ca cântări, care pot merge la infinit, prin variatele și neîntreruptele lor inspirațiuni și compozițiuni. Tot spiritul îl servește pe om să-și însușească și învățământul religios, în afară însă de elementele: educativ, moral și mistic, care sunt produse proprii numai ale sufletului¹⁰.

Acest „suflet” este locul de întâlnire al omului cu Creatorul său, prin intermediul „fluidului mistic”, „care apare în sufletul omului ca un element întregitor al conștiinței lui și pe care, în vremea de acum, noi îl numim subconștient... Cu acest subconștient mistic, spune mai departe episcopul Vartolomeu, și cu acest simț intuitiv, conlucrează conștiința, căreia Dumnezeu i-a insuflat puterea de a discerne și de a separa tot ce este rău și vătămător vieții de tot ce este bine și prielnic și de folos aceleiași vieți omenești. Tot conștiinței, Dumnezeu i-a insuflat și puterea de a-i inocula sentimentului de bucurie, de râvnă către fericire și de durere a omului, care văzurăm că este inima, cu acea desăvârșită dragoste de binele obștesc și de perfecționare desăvârșită a vieții sale, pentru care conștiința există și funcționează, împunându-i-o totdeauna, pe aceeași conștiință, cu uriașă putere de muștrare de zi și de noapte, pe care orice om încă normal o simte în el, față de patimile, poftele și plăcerile lui, cu baza în egoismul animalic¹¹. Cultivarea dialogului sufletului cu divinitatea este cel mai bun leac, în concepția episcopului Vartolomeu, pentru stimularea pornirilor altruiste ale omului, care se află prezente în noi, în egală măsură, laolaltă cu cele egoiste. Numai privind omul ca un întreg, se poate găsi acel echilibru al existenței și al desăvârșirii, iar ignorarea sufletului, a sentimentului mistic și, în continuare, a religiei nu face altceva decât să producă grave dezechilibre în om și societate, deoarece, prin cultivarea sufletului prin religie, se produce adevărata educație morală, care-l face pe om să nu fie numai un individ egoist, ci devine o persoană cu adevărat deschisă desăvârșirii personale și altruistă față de celălalt.

¹⁰ *Produsuri sufletești și realități verificate*, p. 94–95.

¹¹ *Ibidem*, p. 96.

Elev al lui Émile Durkheim, episcopul Vartolomeu a acordat o mare importanță dimensiunii sociale a existenței umane. Criticând, din perspectiva ideilor maestrului său, considerate cu adevărat „științifice”, teoria „contractului social”, privită ca o idee „romantică”, vlădicul oltean critica accentul exclusiv pus pe individ, ca realitate „obiectivă”, în timp ce „societatea” ar fi doar un „contract” stabilit între o sumă de persoane. De fapt, societatea este o realitate organică, ce funcționează în același timp cu indivizii care o compun, într-o interacțiune complexă, această perspectivă oferind deschideri majore în ceea ce privește interpretarea evoluției societății omenești și a rolului religiei în cadrul acesteia¹².

Una din consecințele acestei concepții este modul în care este regândită puterea temporală și cea spirituală, precum și relațiile dintre Stat și Biserică: „spiritualul și temporalul, mai mult decât două instituțiuni politico-juridice, cum ni le prezintă concepția romantică, ele sunt două funcțiuni sociale zidite în însăși ființa societăților omenești și fără de care societățile omenești n-ar putea nici să se conserve, nici să se perfecționeze. Temporalul este pentru omenire funcțiunea socială, prin care se întrețin și se organizează puterile egoiste ale oamenilor și ținta lui este pâinea, iar sprijinul lui este arma. Spiritualul, dimpotrivă, este pentru omenire funcțiunea socială prin care se întrețin și se organizează puterile altruiste ale oamenilor și ținta lui e îndumnezeirea omului, iar sprijinul lui sunt dragostea și jertfirea de sine. Prin temporal suntem legați de carne și de cele ale cărnii și personificarea lui o avem în Stat. Prin spiritual dimpotrivă suntem legați de spirit și de cele ale spiritului și personificarea lui o avem în Biserică”¹³.

Dinamica celor două funcții a fost prezentă permanent în cadrul societății omenești sub aspect funcțional, chiar dacă vectorii de propagare nu au fost distincți. Societăților antice, arată episcopul Vartolomeu, le este caracteristică confuzia dintre spiritual și temporal, la care se adaugă preeminența covârșitoare a societății asupra individului, prima impunându-se prin lege și forță. Ceea ce a legat însă pe oameni cu adevărat și a făcut ca lumea să meargă înainte a fost tocmai religia, sub diferitele ei forme, aceasta contribuind la stimularea solidarității umane. După cum se poate observa, episcopul Vartolomeu nu respinge vechile credințe, ci are pentru ele cuvinte de admirație, ca factori de spiritualizare a individului și de creare a unei autentice solidarități sociale. Cu toate acestea, creștinismul este cu totul altceva, el producând o adevărată revoluție în conștiința umanității.

În analiza rolului jucat de creștinism în cadrul Imperiului Roman, episcopul Vartolomeu s-a folosit cu precădere de cartea lui Fustel de Coulanges (*Cetatea antică*), pe care o citează în numeroase rânduri, în opoziție cu altă lucrare celebră, *Istoria decăderii și prăbușirii Imperiului Roman*, a lui Edward Gibbon. În viziunea ierarhului oltean, societatea Imperiului Roman a cunoscut o criză majoră odată cu epuizarea vitalității vechilor religii și a dezvoltării reflecției filosofice, care pune sub semnul întrebării lumea fără însă a oferi răspunsuri care să satisfacă sufletul. Vechile religii, cu caracter mai mult normativ-juridic, își pierduseră forța de antrenare și de convingere a

¹² „După concepțiunea științifică, societățile omenești sunt organisme vii, care își au funcțiunile lor, organele lor și legile lor *statomice* de creștere și de schimbare în bine sau în rău, tot așa cum și le au și indivizii din care sunt alcătuite. Aceste funcțiuni, aceste organe și aceste legi, fiind zidite în însăși făptura organică a societăților omenești, nu se pot nici crea, nici suprima după voie, fără ca societățile să nu sufere pagube grele, atât în propria lor ființă, cât și în ființa indivizilor care le compun. De părerea aceasta sunt: școala engleză în frunte cu H. Spencer, școala germană cu Bluntschli și alții, școala franceză cu R. Worms și marele Durkheim, școala slavă cu Novicov, etc.” (*Scurte încercări de creștinism social*, de arhierul Vartolomeu S. Băcăoanul, București, 1913, p. 68).

¹³ *Ibidem*, p. 68–69.

indivizilor, iar filosofii erau în cea mai mare parte generatori de scepticism. Urmând pe istoricii favorabili creștinismului, Vartolomeu Stănescu crede că marea problemă a Imperiului Roman a fost una morală, a lipsei unui ideal, menit să atenueze egoismul și interesele meschine, salvarea venind din partea religiei lui Hristos.

Dar, ce este creștinismul, în viziunea episcopului Vartolomeu? „Prin natura lui Creștinismul, afirmă vlădicul oltean, este o știință pentru că se întemeiază pe fapte, ca orice știință care poartă acest nume. Faptele acestea Creștinismul le are, atât în Istoria care îi păstrează învățăturile, virtuțile și jertfele pentru propovăduirea și primirea lui de popoare, împreună cu biruințele pe care el le-a avut de la primele lui începuturi și până în vremurile noastre, cât și în desăvârșirea vieții a acelor Clerici și creștini, care i-au trăit prin binefaceri și prin neprihănirea vieții lor, învățăturile și virtuțile lui. Prin origina lui însă, Creștinismul este o știință dumnezeiască, pentru că a fost răspândit în lume de Iisus Hristos, care ne spune că a fost trimis în ea de Dumnezeu-Tatăl. Și că tot ce a propovăduit și a înfăptuit El, I-au fost poruncite de acest Părinte Ceresc. Mai presus însă de învățături, de virtuți și de biruințe, Creștinismul are în el minunile, pe care nici un om din lume nu le-a făcut ca Iisus Hristos și prin care Creștinismul devine pentru totdeauna știință dumnezeiască. Dovezile istorice prin care învățăturile și virtuțile Creștinismului sunt dumnezeiești, ni le dau încreștinările veac după veac ale tuturor popoarelor păgâne din Europa, a căror primă altoire creștină s-a făcut de Ucenicii și de Apostolii Lui, care au întins Creștinismul din Asia apuseană, până în Spania de lângă Oceanul Atlantic. La aceste dovezi se mai adaugă și jertfele a sute de mii de martiri și martire, pe care aceste popoare le-au făcut din toate straturile lor sociale, nu numai în cele trei sute de ani de prigonire romană, dar și de atunci înainte”¹⁴.

Această „știință dumnezeiască” a produs, în primul rând, o revoluție în conștiințe, punând în evidență persoana, până atunci covârșită de tirania societății și privită ca un simplu instrument de atingere a unor funcții sociale. Vorbind de Împărăția Cezarului și Împărăția lui Dumnezeu, creștinismul a subliniat că există realitatea prezenței individului în social, dar că el nu poate fi absorbit de aceasta, deoarece fiecare om își are propria relație cu Dumnezeu: „Principiul liberului examen, al libertății de gândire individuală au fost exact la fel cu cel al independenței autorității spirituale generale, față cu puterea temporală.

Separarea spiritului de temporal a fost deci cel mai riguros și cel mai extins izvor al libertății conștiinței. Marele principiu al acestei libertăți, pentru care Europa a combătut atât, a suferit atât și care a biruit așa de târziu și de multe ori fără voia clerului, acest principiu fusese depus sub numele separării spiritualului de temporal, în leagănul civilizațiunii europene, iar cea care, dintr-o nevoie a situațiunii sale, l-a introdus și la păstrat acolo, a fost Biserica creștină”¹⁵.

Spre deosebire de curentele ascetice din cadrul creștinismului, care mergeau până la disprețul lumii, căutând salvarea în chip anahoretic, Vartolomeu Stănescu se aliază acelor tendințe care insistă pe dimensiunea social-activă a creștinismului, pe capacitatea acestuia de a genera un „mai bine” în societate. Acest lucru nu ar urma să aibă loc printr-o revoluție milenaristă, ci prin modul în care „puterile” creștinismului lucrează activ și permanent în lume. Dincolo de scopul suprem al mântuirii personale, creștinismul generează două lucruri cu efecte majore pe plan social: realizează unitatea comunității, nu

¹⁴ *Cursuri misionare cu preoții eparhiei la Sfânta mănăstire Arnota*, de P. S. Episcop D. D. Vartolomei al Râmnicului Nou Severin, volumul II, partea I, Râmnicul-Vâlci, Editura Sfintei Episcopii a Râmnicului Nou Severin, 1939, p. 8-9.

¹⁵ *Puterile sociale ale creștinismului*, în „Solidaritatea”, București, anul I, nr. 2, 1920, p. 72.

la modul juridic sau constrângător, ci sufletește, prin dragoste, și produce valori morale. Din această perspectivă, episcopul Vartolomeu este categoric: „Nici un sistem de morală nu este întemeiat pe un scop moral mai înalt, pe o dragoste de aproapele mai curată și pe izbânzi mai desăvârșite împotriva imperfecțiunilor omenești, ca morala predicată de Sf. Biserică a creștinilor”¹⁶.

Modul în care creștinismul a dat o nouă vigoare și un nou sens lumii romane este descris de către ierarhul român în termenii următori: „În acest sentiment religios, care se reduce în om la senzația lui tainică și subconștientă de a se simți în continuă legătură cu Creatorul lumii, creștinismul a împlinit marile probleme ale vieții omenești, prin învățături și pilde de acțiune noi și nebănuite, pe care sufletele sănătoase le-au recunoscut că sunt adevărate, nu atât după puterea argumentelor lor, cât mai ales după puterea lor firească de a împăca în mod profund și tainic setea neistovită a sufletelor normale, de adevăr și bine. Puterea socială a creștinismului, prin urmare, stă în împreunarea simțului religios, care e pentru om ceea ce sunt razele pentru soare, cu învățăturile și pildele creștine, care împacă în sufletele sănătoase setea de adevăr, pentru cele mai sfinte și mai imperative probleme ale vieții și ale existenței totului. Mulțumită acestei puteri, creștinismul a alungat scepticismul din sufletele neatinsse încă de degenerare ale celor vechi și a creat o societate de conștiințe și de inimi care a biruit, după cum văzurăm, nu numai societățile cârmuite de legi și întemeiate pe vechi și puternice organizații ale omenirii vechi, dar a biruit și timpul și spațiul după cum o vedem astăzi și după cum se va vedea de-a pururi în vremurile viitoare. În Imperiul Roman, deci în toată lumea veche, puterea socială a creștinismului a răpus scepticismul și a distrus și viciile cum și urmările lor, adică s-a arătat în stare să distrugă cele mai tari otrăvuri sufletești, de care mor la sigur atât indivizii, cât și societățile omenești atinse de ele, înlocuindu-le cu optimismul și cu virtuțile cele mai proprii vieții, cele mai înalte și cele mai capabile pentru crearea de energii de muncă și de înfăptuire de bine”¹⁷.

Această energie fertilă pe care o generează creștinismul în societate este un lucru mai puternic și mai durabil decât orice proiect social. Creștinismul nu a propus lumii o reformă socială, care să acționeze prin legi și constrângere. El s-a adresat în primul rând sufletelor, înnobilându-le și stimulând oamenii să realizeze mai binele, cu puterile spirituale și mijloacele vremii: „Între multele lui calități sociale, creștinismul o are și pe aceea de a nu trece peste evoluțiunea firii și a întocmirilor omenești și de a nu-și impune principiile și percepțiile, decât numai în măsura în care spiritul omenesc este în stare să le priceapă și să le îndeplinească”¹⁸. Este încă un motiv pentru care creștinismul nu predică o anumită reformă socială, care să fie considerată „ultima” și cea mai eficientă, precum comunismul, și, de asemenea, un motiv pentru ca biserica și creștinismul să nu se identifice cu un tip de regim politico-social, circumscris unui anumit context istoric. Mesajul creștinismului este valabil în orice orizont cronotopic, deoarece el reprezintă acel stimulent care îndeamnă mereu la mai bine, prin valorile morale pe care le propovăduiește, dintre care, pentru societate, cele mai importante sunt simțul datoriei și altruismul.

Prin urmare, conform perspectivei episcopului Vartolomeu, trebuie altfel înțeles îndemnul creștinismului ca fideliilor săi Hristos „să se supună autorităților, oricare ar fi ele, împlinindu-și toate îndatoririle lor cetățenești și rugându-se pentru sănătatea și lungă lor viață. S-ar părea, arată ierarhul român, că creștinismul nici n-a luat în seamă modul

¹⁶ *Scurte încercări de creștinism social*, p. 62–63.

¹⁷ *Puterile sociale ale creștinismului*, p. 64.

¹⁸ *Ibidem*, p. 66.

de alcătuire al societăților omenești și că reformele sociale a fost pentru el o chestiune la care nici n-a voit să se gândească¹⁹. Dar, chiar dacă creștinismul este o reformă individuală și nu socială, el acționează cu maximă eficiență în societate, prin următorul mecanism: „el n-a lovit niciodată societatea romană în plinul ei, cum ar face-o bunăoară astăzi socialismul sau comunismul, ci numai a dislocat din cadrele ei pe indivizii capabili să-și reformeze sufletul și să-și idealizeze prin învățăturile și pildele lui norme vieții. Pe acești indivizi, creștinismul i-a organizat apoi într-o societate nouă și aparte ca credință și moravuri de societatea romană, dar supusă în modul cel mai loial suveranității Imperiului roman și respectuoasă pentru lumea de dinafară de ea, de toate instituțiile ei sociale. Opera de transformare socială a creștinismului n-a fost deci directă și revoluționară, ci a fost indirectă și evoluționistă și încă de un evoluționism *sui generis*, adică de un evoluționism bazat de o parte pe cea mai deplină libertate a individului, iar de altă parte pe cea mai largă toleranță din partea creștinilor, pentru opiniile altora. Acțiunea lui față de lumea necreștină n-a fost o acțiune de atac, ci numai de apărare, pentru că cel atacat a fost întotdeauna numai el”²⁰.

Creștinismul și modernitatea

„Înzestrat deci pe deoparte cu puterea de a crea, din elementele cele mai eterogene ca naționalitate, o societate omenească de cea mai deosebită superioritate și de cea mai trainică durabilitate, iar pe de alta, înzestrat și cu puterea de a se acomoda imperfecțiunilor omenești, fără să renunțe însă la principiile lui idealiste și fără să se corupă, în practicile lui, creștinismul s-a arătat de o puternicie socială fără seamăn în lume”²¹.

Aceste afirmații ale episcopului Vartolomeu, despre rolul jucat de religia lui Hristos la sfârșitul antichității și începutul Evului Mediu, se înscriu în tendința multor istorici moderni de considerare a creștinismului ca adevăratul salvator al culturii europene. În lucrările ierarhului român există foarte multe referiri istorice la modul și modalitățile prin care creștinismul s-a constituit în lumina din secolele evului întunecat²². Ceea ce-l deosebește însă de cei care doar cercetează istoria este faptul că episcopul Vartolomeu nu crede că misiunea creștinismului s-a încheiat, deoarece această misiune este veșnică. Istoria, la care făcuse referire în atâtea rânduri, părea însă să-l contrazică deoarece modernitatea, prezentul în care Vartolomeu se situa, se construia în cea mai mare parte în opoziție cu creștinismul. Diverse filosofii sau ideologii moderne, asupra cărora vlădicul oltean se apleacă cu maximă atenție, s-au construit în opoziție cu creștinismul, căruia i-au recunoscut doar un rol istoric sau doar o putere socială restrânsă și sectară, bună „pentru o mică parte din omenire și foarte rea pentru rest”²³.

¹⁹ *Ibidem*, p. 67.

²⁰ *Ibidem*, p. 68.

²¹ *Ibidem*, p. 71.

²² „În veacurile de până la revoluțiunea franceză, creștinismul izbutește să se impună popoarelor creștine ca o putere socială, hotărâtoare pentru cultura și cărmuirea lor. Ținta pe care a urmărit-o el în tot acest interval a fost aceea de a așeza concepțiile și preceptele sfințelor Evanghelii la baza tuturor acțiunilor omenești și a directivelor sociale; iar factorii de care s-a servit pentru această operă a fost atât *conștiința*, cât și *legile de stat*.”

În tot acest prim interval, adică până la certurile pentru investitură, Guizot ne spune că biserica creștină a făcut totul «pentru a-și asimila lumea înconjurătoare». Timp de mai bine de cinci veacuri deci, creștinismul a avut în mâinile lui fără nici o opunere și fără nici o turburare din vreo parte sau alta, atât *conștiința omenească*, cât și *legile de stat*, adică pe amândoi factorii, prin care omenirea își cărmuiește progresul, și-și încheagă așezămintele și ordinea ei socială” (*ibidem*, p. 71–72).

²³ *Ibidem*, p. 66.

De aceea, una din mizele episcopului Vartolomeu este să demonstreze că marile principii ale civilizației moderne își au izvorul în gândirea creștină. El spune deschis că religia lui Hristos a pregătit sufletește pe „barbarii încreștinați pentru întemeierea civilizației moderne”. Astfel, „principiul liberului examen, al libertății de gândire individuală au fost exact la fel cu cel al independenței autorității spirituale generale, față cu puterea temporală. Separarea spiritului de temporal a fost deci cel mai riguros și mai extins izvor al libertății conștiinței. Marele principiu al acestei libertăți, pentru care Europa a combătut atât, a suferit atât și a biruit așa de târziu și de multe ori fără voia clerului, acest principiu fusese depus sub numele separării spiritualului de temporal, în leagănul civilizației europene”²⁴. Însăși deviza Revoluției Franceze, „Libertate, egalitate, fraternitate!”, amintea de altfel aspirațiile autentice ale creștinismului²⁵.

Afirmarea originii creștine a modernității generează două probleme: de ce modernitatea s-a construit în mare parte în opoziție cu creștinismul și cum trebuie să se raporteze un creștin la lumea modernă. Ambele chestiuni beneficiază de spații ample în lucrările episcopului Vartolomeu. Răspunsul la prima întrebare pornește de la distincția dintre învățătura creștină „eternă” și realitatea vectorului văzut al acestei învățături, Biserica, formată din oameni, cu virtuțile și slăbiciunile lor. Nu toată lumea, arată episcopul ortodox, s-a lăsat purtată de avântul îmbunătățirii morale și al trăirii în Dumnezeu, amintind că și cei 12 apostoli s-au lăsat ispitiți de aspecte lumești. În sprijinul acestei afirmații, el aduce în discuție situații celebre din Noul Testament, precum vanitatea mamei apostolilor Iacob și Ioan, care a cerut Mântuitorului să-i pună, când va ajunge împărat, de-a stânga și de-a dreapta Lui, sau întrebarea cu iz tranzacțional a Apostolului Petru, care l-a întrebat pe Iisus ce răsplătă va primi în schimbul renunțării la toate bunurile sale²⁶.

Această slăbiciune omenească a cuprins deopotrivă pe credincioși și pe oamenii Bisericii, care au uitat cuvântul cel viu al Mântuitorului, convertind creștinismul în tot felul de doctrine, scolastice sau de nuanță mistică, care au pierdut, inevitabil, sentimentul întregului pe care îl are cu adevărat viziunea creștină. Mai mult, creștinii s-au împărțit între ei, în grupări care, fiecare, pretinde să dețină adevărul integral, în timp ce, pe plan istoric, nu a fost vorba decât de plafonare în câteva stereotipuri. Din acest punct de vedere, fără a spune că este ecumenic, episcopul Vartolomeu a văzut Ortodoxia ca pe o parte a unei creștinătăți odinioară unite, iar acum sparte. Evident, el era convins că Ortodoxia este păstrătoare a adevărului Divin, prin filiația apostolică, dar a știut să facă distincție între acest adevăr și avatarurile istorice ale Ortodoxiei, care nu întotdeauna au avantajat-o. După cum vom vedea, lipsurile istorice ale Bisericii Ortodoxe vor găsi în episcopul Vartolomeu un observator atent și extrem de critic. În acest punct al discuției trebuie însă reținută preocuparea de a reflecta asupra realității creștinismului contemporan în integralitatea sa.

Dincolo de slăbiciunile individuale, Biserica creștină s-a legat de stat și de o societate care a păstrat caracteristicile tradiționale ale controlului prin lege și represiune, devenind o putere temporală care și-a uitat adesea dimensiunea harică, participând la construirea unui model socio-politic care continua să asuprească pe oameni. Or, în tot acest timp, ideea libertății individului, generată de gândirea creștină, a dospit în conștiințele oamenilor, izbucnind la începuturile epocii moderne sub forma unor revoluții care s-au originat ideologic într-un spirit materialist și raționalist, în timp ce Biserica și creștinismul au fost văzute doar ca un epifenomen al Vechiului Regim tiranic, trebuind

²⁴ *Ibidem*, p. 72.

²⁵ *Ibidem*, p. 73.

²⁶ *Produsuri sufletești și realități verificate*, p. 55.

să dispară cu acesta. Sugerând acest lucru, episcopul Vartolomeu se apropie în spirit de Nikolai Berdiaev care, în *Originile și sensul comunismului rus*, face o legătură aparent paradoxală între creștinism și comunism, arătând că incapacitatea creștinilor de a produce o schimbare semnificativă în societate a generat frustrări care au condus la fenomene aberante precum comunismul, iar persecuțiile bolșevice la adresa Bisericii sunt, într-un fel, o pedeapsă pentru inerție și o ocazie de purificare²⁷.

Dar, deși modernitatea s-a îndepărtat, în mare parte, de Biserică și creștinism, Biserica nu trebuie să condamne modernitatea, ci să o aprecieze pentru faptul că aceasta și-a pus la temelie ideea libertății individuale și a drepturilor omului, coroborată, cel puțin în teorie, cu ideea de dreptate, toate acestea fiind recunoscute prin acte juridice și politice, nu numai moral. De aceea, contra unor clerici care vedeau în modernitate amenințarea supremă la adresa Bisericii, episcopul Vartolomeu afirmă că modernitatea reprezintă pentru creștinism cea mai fastă perioadă pentru a-și îndeplini menirea, „creștinismul social” fiind, din această perspectivă, el însuși un produs al civilizației moderne: „El (creștinismul social) este foarte nou, pentru că spre a se fi putut ajunge la astfel de socotințe, firește că a trebuit mai întâi să se aștepte vremea când s-a putut face o deosebire hotărâtoare între individ și societate [...]. După desprinderile și concepția antică, omul era absorbit de societate [...]. Creștinismul a pregătit prin practicile și doctrinele lui calea deosebirii individului de societate [...] prin această libertate, recunoscută individului de creștinism, natural că s-a pus un început sigur de deosebire între individ și societate, încă de când a apărut creștinismul [...]. Dar a pune începutul e una, și a-l desăvârși e alta. Și noi știm, că în ce privește desăvârșirea acestei deosebiri, ea nu s-a putut face decât prin proclamarea de către revoluțiunea americano-franceză din secolul al XVIII-lea a drepturilor omului și ale cetățeanului, adică de când libertatea individului fu recunoscut nu numai moral, ca în creștinism, ci și politic și juridic, ca în urma numitei revoluțiuni”²⁸. Din nou, atragem atenția asupra modului în care se face lectura istoria, aceasta devenind un progres continuu al roadelor conștiinței creștine.

Evident, se poate accepta ideea că la baza civilizației europene moderne stă creștinismul, dar acest lucru nu ar însemna decât o recunoaștere a rolului istoric al creștinismului, care, în acest stadiu al istoriei europene, a fost depășit. Acest lucru venea însă în contradicție cu afirmațiile episcopului Vartolomeu privind rolul etern al învățaturii creștine. Din acest motiv, pasul următor al demersului ierarhului român era să demonstreze ce rol mai poate juca creștinismul în societatea modernă. Lăudând achizițiile certe ale modernității, pe plan material, spiritual și chiar sufletesc, episcopul insistă pe mai departe tocmai pe deficitul major pe care îl prezintă această modernitate, mai ales sub unghi sufletesc.

Pentru episcopul Vartolomeu, o modernitate construită exclusiv pe principiile raționalist-materialiste nu are cum să dăinuie, datorită deficitului moral pe care aceste principii le generează. Pe de-o parte, iluminiștii, apoi doctrinarii liberali, au luptat, e drept, pentru emanciparea individului, însă au distrus armătura socială organică, prin concepția „contractului social” care nu este decât un construct juridic ce are la bază garantarea drepturilor indivizilor, nu și pe cel al sentimentului datoriei și apartenenței la comunitate. Pentru episcopul oltean, o societate construită pe contradicția permanentă a indivizilor, într-un război în care doar teoretic rezultanta este nulă, punându-se în centrul dezbaterilor doar libertatea, nu și chestiunea autorității, nu poate fi decât păguboasă; iar alternativa găsită era mai rea, anume experimentul bolșevic, pentru că readuce

²⁷ George Enache, *Berdiaev și comunismul*, în „Dialog teologic”, 25 (2010), p. 93–100.

²⁸ *Scurte încercări de creștinism social*, p. VI.

norma sub forma dictatului ca formă de coerență socială, negând cu totul libertatea individuală.

Pe de altă parte, filosofii materialist-raționaliste au încercat să nege dimensiunea spirituală a omului, reducându-l doar la drepturile fundamentale și nevoile naturale. Acest lucru, crede episcopul Vartolomeu, nu a făcut decât să stimuleze egoismul uman în dauna „altruismului”²⁹. Ambele tendințe sunt prezente în interiorul omului, fiind naturale și, prin urmare, la fel de legitime pentru a fi luate în seamă. Din păcate, crede vlădicul oltean, modernitatea laică stimulează în mod excesiv egoismul din om, fapt care se vede pe toate planurile (acumularea excesivă de bunuri de către unii indivizi în raport cu sărăcirea extremă a altora, conflictele dintre clasele sociale, lipsa de valori morale autentice în conștiința indivizilor). Pentru ca o societate să funcționeze cu adevărat, în chip „organic”, este nevoie de responsabilitate și, pentru aceasta, de altruism. Chiar apostolii materialismului și raționalismului au fost conștienți, crede episcopul Vartolomeu, de această realitate, aducând în discuție nume precum baronul d’Holbach sau Auguste Comte. Ei vorbiseră de necesitatea stimulării altruismului și a simțului de responsabilitate a omului, însă experimentele unei morale uscate, de tip rațional, și-au dovedit eșecul, ei fiind obligați să recunoască realitatea „misticismului” ca izvor de solidaritate adevărată. În acest sens, ei au încercat să creeze o religie „rațională”, atee, și o Biserică *sui-generis*, care s-au dovedit eșecuri răsunătoare, fapt dovedit încă din epoca de glorie a Revoluției Franceze: „În cartea *Le génie du Christianisme*, Chateaubriand spune că revoluționarii francezi din anul 1789, după ce și-au potolit patimile pornite spre o nouă refacere a lumii, s-au reîntors la religia și la morala lor strămoșească cu o credință mult mai vie și cu o râvnă de binefaceri mult mai mare ca cele din înaintea acestei revoluții. «Cultul Rațiunii» și cel al «Ființei Supreme», cu care criminalul Robespierre a înlocuit creștinismul, au dispărut mai înainte de a-și fi terminat ei ghilotinările reciproce. Aceeași dovadă ne-o dă și Thiers în cartea lui *Le Consulat et l’Empire*. Prin înaltele pozițiuni sociale pe care el le-a avut în politica Franței ca ministru, ca prim-ministru și ca prim președinte al Republicii de dinaintea împăratului Napoleon al III-lea și, mai ales, prin cultura lui foarte bogată și variată, pe care i-o dovedesc cărțile scrise și lăsate de el, Thiers ni se impune tuturor celor care ne conducem de adevăr, ca fiind cel mai convingător martor al existenței sufletului și al trebuințelor lui de o religie, de o educație, de o morală și de un ritual, pe care numai Creștinismul le are și le va avea în deplina lor valoare dumnezeiască și omenească cât va fi lumea. Mănăstirile, spun ei, și bisericile, pe care numiții revoluționari le pângăriseră, le jefuieră și le arsaseră, au fost reclădite și înzestrate mult mai măreț și mult mai în splendoare de cum fuseseră înainte de aceste lovituri impioase. Mult mai jalnică însă a fost soarta religiei lui Auguste Comte care, în calitatea lui de filosof erudit în știința pozitivismului, a înlocuit Sfânta Treime «cu omenirea, cu spațiul și cu pământul». Pe sine însuși, el s-a declarat papă al Bisericii acestei religii, ritualul ei luându-l din cel romano-catolic. Această religie însă și biserica ei au dispărut fără urme mai înainte de boala lui mintală, de care a fost lovit și a murit»³⁰.

Eșecul marelui patriarh al pozitivismului reprezenta, pentru episcopul Vartolomeu, eșecul simbolic al unui raționalism ateu, care a negat, cu rezultate dezastruoase, rolul religiei în general, al creștinismului în special, pentru om și societate. Împlinire a simțului mistic și superioară moral tuturor celorlalte religii, credința creștină trebuia să

²⁹ *Produsuri sufletești și realități verificate*, p. 1–2.

³⁰ *Cursuri misionare cu preoții eparhiei la Sfânta mănăstire Arnota*, p. 13.

fie chemată să contribuie la desăvârșirea omului și la instaurarea unui spirit nou în societate. Această preocupare majoră (și totodată nouă) a creștinismului față de chestiunile sociale formează miezul „creștinismului social”.

Urmându-l pe Georges Goyau, episcopul Vartolomeu definea „creștinismul social” ca „o doctrină, care să facă din creștinism nu numai călăuză diferitelor «conștiințe individuale» ca astăzi, ci călăuză a însăși «conștiinței sociale» pentru omenirea întregă și un mod de lucrare, care să reguleze raporturile dintre om și bunurile pământești după principiul și drepturile muncii, iar raporturile dintre oameni nu prin contracte, ci prin justiția naturală care, impunându-i fiecărui om datoria de a trăi, îi conferă prin aceasta și dreptul de viață... De când mulțumită științelor sociale s-a dat în fine și peste a doua ființă omenească, adică peste societate, creștinismul trebuie să înceapă a se ocupa și de ea, cel puțin în aceeași măsură în care s-a ocupat și de individ, atunci când a trebuit să-l emancipeze de sub tirania statului și a societății”³¹. În altă parte, ierarhul român subliniază apăsător distanța dintre vechea milostenie creștină și „creștinismul social” care marca o nouă etapă, cea a „consolidării autorității și lămurirea serviciilor societății față cu individul” din perspectivă creștină. Creștinismul trebuia să înceapă „a se mai pogori și din înălțimile abstracte, să își cheltuiască energia mai mult în opere sociale, pentru scoaterea celor simpli și mulți din mizeriile morale și materiale, în care îi chinuiesc timpurile noastre de individualism”³².

Cu toate pretențiile de noutate, dorința eliminării mizeriei materiale și morale din cadrul societății nu era nouă, ci de-a lungul istoriei creștinismului, au existat diverse tentative de instaurare a „Împărăției lui Dumnezeu”. Însuși episcopul Vartolomeu vorbește la un moment dat de faptul că, dacă Hristos s-a pogorât și s-a întrupat în ființa omenească, așa trebuie și „Împărăția lui Dumnezeu” să se pogoare și să se întrupeze în societatea omenească³³. Prin urmare, era legitim să se vadă dacă acest „creștinism social” modern nu era decât o altă formă de exprimare a utopiilor milenariste ale Evului Mediu, cu tendințe anarhice sau totalitare.

Răspunsul pe care îl oferă episcopul Vartolomeu pornește de la faptul că modernitatea este legată de creștinism prin ideea de libertate a individului. O modernitate „normală” nu-și poate permite să nu garanteze dezvoltarea și afirmarea individului, iar cadrul socio-politic cel mai favorabil este cel al democrației. Dincolo de frământările vieții și îndoielile pe care le-a avut, episcopul Vartolomeu a rămas în adâncul lui un democrat convins, însă pentru el democrația avea un sens precis, ce poate fi lesne descifrat din următorul dialog avut în Parlamentul României: „P.S.S. Episcopul de Râmnicu-Vâlcea: D-le Dobrescu, trebuie să iubim poporul, nu atât în pasiunile lui, cât mai ales în înțelepciunea lui.

³¹ *Scurte încercări de creștinism social*, p. X.

³² *Ibidem*, p. XIII. Într-o notă-comentariu, episcopul Vartolomeu evidențiază: „Citind *«l’Avenir»*, jurnal scos de preotul Lamennais (1782–1854) în 1830 împreună cu Lacordaire și alții, s-ar putea crede că Creștinismul Social ar exista chiar din timpul Sfinților Apostoli; tot așa după cum citind Enciclica *«Rerum novarum»* din 1891 a Papii Leon XIII s-ar putea crede că acest Creștinism Social ar fi continuat să existe și pe vremea Sfinților Părinți, Biserica găsimu-l astfel în moștenirea ei prin însăși Sfânta Tradițiune. Socotința aceasta însă nu poate fi adevărată; pentru că, în afară de comunitățile întemeiate și pe folosirea îndeobște a bunurilor materiale, de care se vorbește în Faptele Apostolilor cap. II, v. 44–46, IV, v. 32–36, și care fură desființate chiar din timpul Sf. Apostoli din cauza abuzurilor la care se dedete familia Anania și Safira (vezi Faptele Apostolilor cap. V, v. 1–12) și în afară de comunitățile monastice, Biserica n-a folosit alt mijloc de împăcare a trebuințelor materiale dintre oameni, decât dreptatea, și mila celor bogați către cei săraci; și nicidecum și *sprîjinul reciproc* între ei al celor lipsiți și nevoiași, cum propune Creștinismul Social de astăzi”, (*ibidem*, p. VII).

³³ *Ibidem*, p. V.

D-voastră știți că Socrate se plângea grozav de soarta politică a Atenienilor, care prin tragerea la sorți a reprezentanților lor era legată de un bob de fasole prin care se făceau tragerile la sorți, și se tânguia Socrate, zicând: Nenorocit e poporul acela a cărui soartă politică e legată de un bob de fasole!

Biserica nu poate ajuta democrația în sensul cultivării pasiunilor populare. Biserica dimpotrivă sfințește și luptă ea însăși pentru dreptul fiecărui om ce vine în lume de a-și pune în valoare toate puterile și talentele lui, sfătuind însă pe fiecare să nu încalce dreptul nimănui, ci să se restrângă numai în cadrul activității sale proprii.

D. D. Dobrescu: Dar aceasta e democrație.

P.S.S. Episcopul de Râmnicu-Vâlcea: Aceasta este democrația pe care o susțin eu și cu care m-a deprins sfânta noastră Biserică Ortodoxă de Răsărit.

D. D. Dobrescu: Atunci sunteți democrat fără să vă dați seama. De ce vă lepădați?

P.S.S. Episcopul de Râmnicu-Vâlcea: Mă lepăd de înțelesul rău al acestui cuvânt. Eu ca față bisericească trebuie să vorbesc cu toată precizia impusă de pacea lumii și cerută de dragostea Evangheliei de care se servește Biserica lui Hristos în operele ei sociale.

D. D. Dobrescu: Atunci ce este democrația?

P.S.S. Episcopul de Râmnicu-Vâlcea: Dreptul fiecărui om care vine în lume de a-și pune în valoare puterile, talentele și aspirațiunile lui de perfecționare sufletească, nu numai prin efortul lui propriu, care întâmplându-se să fie slab, el are dreptul să se sprijine și pe ajutorul semenilor săi și al întregii societăți omenești, cum poruncește Hristos.

D. D. Dobrescu: Aceasta este tocmai democrația, părinte.

P.S.S. Episcopul de Râmnicu-Vâlcea: Da; dar și bolșevismul caută să treacă drept democrație³⁴. Extrem de lămuritor prin sine însuși, acest dialog reprezintă una din cele mai clare definiții a diferenței care ar trebui să existe între democrația „normală” și democrația creștină.

Rezumând lungile demonstrații ale episcopului Vartolomeu, mecanismul de acțiune al „creștinismului social” se manifestă, la nivel individual, prin inocularea valorilor creștine în conștiința oamenilor. Prin creștinism, crede ierarhul român, omul va ști să găsească echilibrul necesar dintre egoism și altruism, dintre libertate și recunoașterea unei autorități, dintre afirmarea propriului individualism și sentimentul datoriei față de comunitate. Oamenii astfel formați se aglutinează în comunități organice, care conjugă libertatea cu responsabilitatea. În aceste comunități, principiul libertății și demnității individului este respectat în egală măsură cu cel al competenței și autorității. Democrația obișnuită încurajează principiul cantității, deciziile care se iau în spațiul socio-politic ținând seama de interesele celor care se grupează conjunctural pentru un obiectiv în general meschin. Împotriva unei asemenea tendințe, societatea ar trebui să-și propună idealuri înalte, nu să stârnească patimile viscerale ale oamenilor, iar criteriul de competență și autoritate ar trebui respectat, fără însă a se cădea în elitism.

Pe de altă parte, pe plan strict social, creștinii nu trebuie să se mulțumească cu milostenia și cuvinte de mângâiere, ci trebuie să participe la construirea unui cadru social menit să pună în valoare libertatea, spiritul de inițiativă, dar și responsabilitatea și solidaritatea indivizilor. Acest lucru nu înseamnă un proiect social precis, nici formarea unui „partid” creștin care să se implice în disputele politice. La un moment dat, episcopul Vartolomeu arată clar că nu este de acord cu o asemenea tendință: „Ceea ce a compromis această mișcare (creștinismul social) a fost transformarea ei din doctrină

³⁴ Discurs ținut în ședința Senatului din 25 Mai 1921 la legea învățământului a d-lui Dumitru P. Negulescu, în *Produsuri sufletești și realități verificate*, p. 211–213.

academică și din operă socială, în învățatură de club și întreprindere politică, pe care oamenii politici protestanți nu o puteau îngădui pentru bisericile și clerul lor, iar actualul papă (Pius X) nu o poate îngădui sub forma republicană și pur democratică sub care o înfățișează preotul Lemire și Marc Sagner în Franța”³⁵. Istoria arată că formele politice, structurile sociale, sunt trecătoare, iar diversitatea acestora, chiar și în spațiul european, este extrem de mare. Episcopul Vartolomeu avertizează că lipirea excesivă de un context particular duce la idiomatice și la pierderea spiritului autentic creștin. Misiunea unui creștin este să judece dacă tipul de societate propus, legile, normele contribuie la respectarea libertății individuale, la stimularea capacităților ei creatoare, dacă stimulează o reală solidaritate socială și perfecționarea individului și a societății. Înțelegând stadiul de dezvoltare al acestei societăți, „organicismul” ei, se vor putea propune soluții de ameliorare, de îmbunătățire a sistemului, astfel încât acesta să-și atingă scopurile. Pentru un adevărat adept al creștinismului social, nu era de acceptat o societate în care nedreptatea și inechitatea socială să fie reguli dar, în același timp, nici o societate care ar fi pus accentul numai pe satisfacerea nevoilor primare ale cetățenilor nu putea fi luată în calcul în condițiile în care trebuia să avem mereu în vedere ideea de perfecționare morală.

Din perspectiva ierarhului român, realitatea socio-politică din lume era în marea ei majoritate departe de idealurile creștinismului social. Totuși, un bun exemplu putea fi găsit în spațiul anglo-saxon: „Din nenorocire însă, împreunarea libertății cu autoritatea a rămas și până astăzi restrânsă tot la tărâmul pur politic în care a apărut și unde s-a păstrat neconținut tot în starea de dibuire de la început, fără să mai fi încercat vreun pas și în spre celelalte țărături ale vieții sufletești și sociale. Pe tărâmul cultural și educativ de pildă și mai ales în raporturile de drept public și privat dintre instituții, libertatea nu se întâlnește conlucrând în plin cu autoritatea în vremurile noastre decât la popoarele anglo-saxone. La popoarele acestea, învățământul de toate gradele și întregul sistem educativ din familie, din școală, din societate și din biserică nu sunt decât o operă de pură colaborare între conducători, care reprezintă autoritatea, și între conduși, care se folosesc în modul cel mai larg de libertatea individuală. Punctul central al învățământului și al educației anglo-saxone bunăoară îl formează truda de deșteptare în popor a inițiativei individuale și asociate și dresarea prin libertate a tuturor energiilor omenești în sensul muncii creatoare. Această trudă și dresare nu se face prin intervenția autorității sacrosancte a părinților, a profesorilor, a clerului de toate nuanțele și chiar a funcționarilor publici, care au o pregătire deosebită pentru sarcina lor de conducători și care sunt responsabili pentru abaterile lor profesionale în ce îi privește pe funcționarii publici nu numai înaintea șefilor lor ca la noi, ci și pe cale judecătorească adică și înaintea concetățenilor lor pe care i-a păgubit într-un fel sau altul prin numitele abateri”³⁶.

În opinia episcopului Vartolomeu, succesul Marii Britanii sau al Statelor Unite se datorează tocmai prezenței covârșitoare în rândurile societății a valorilor creștine³⁷ și, din acest mediu, ierarhul român pune în evidență două modele, considerate reprezentative pentru adevăratul „creștinism social”. Unul din ei este președintele Woodrow Wilson³⁸, înnobilitat de planul de pace în 14 puncte și de proiectul Societății Națiunilor.

³⁵ *Scurte încercări de creștinism social*, p. X.

³⁶ *Principiile de bază ale reorganizării noastre sociale și Ce înseamnă ar avea pentru reorganizarea Bisericii Ortodoxe de Răsărit din România întregită (I)*, în „Solidaritatea”, București, anul I, nr. 5–6, 1920, p. 167.

³⁷ *Vezi supra*.

³⁸ *Cursuri misionare cu preoții eparhiei la Sfânta mănăstire Arnota*, p. 75–78; *Cuvântarea ținută de Prea Sfințitul Episcop Vartolomeu la deschiderea Adunării Eparhiale din 28 Aprilie 1929*, în „Renașterea”, anul IX, nr. 5, mai 1930, Craiova, p. 165.

Celălalt este magnatul Andrew Carnegie. Acesta, printre multele acțiuni filantropice, menite nu numai să „miluiască”, dar și să dea un nou sens existenței multor oameni, a înființat două fundații: „Hero Fund” și „Fundația pentru Pacea Internațională”, prima având menirea de a premia pe militanții pentru pace din țările lumii, în timp ce scopul celei de-a doua era precizat într-un document amplu, trecut prin congresul Statelor Unite. Conform acestui document, fundația trebuia să servească cauza păcii între popoare și să încurajeze progresul rezolvării conflictelor pe cale pașnică. Dintre metodele propuse pentru atingerea acestor scopuri amintim: studierea științifică a cauzelor care dau naștere războaielor, precum și metodele practice de prevenire și înlăturare a lor; precizarea dreptului internațional, ca să se ajungă la o înțelegere generală asupra regulilor pe care le stabilește acest drept; aducerea la cunoștința oamenilor a drepturilor și a datoriilor internaționale; cultivarea sentimentului de prietenie între oamenii de diferite națiuni³⁹. Din perspectiva episcopului Vartolomeu, acest proiect este o dovadă practică de creștinism social, deoarece își propune, prin acțiuni concrete, să limiteze ura și suferințele și să contribuie la instaurarea păcii, semn al maturității moralei și al absenței egoismului. Nu întâmplător, în perioada interbelică, dialogul ecumenic a insistat foarte mult pe această problemă a păcii, ca expresie a idealului creștin, abia în anii războiului rece acest obiectiv generos fiind deturnat în scopuri de politică externă de cele două blocuri politico militare⁴⁰. În opera episcopului Vartolomeu, „lupta pentru pace” își păstrează întreaga valoare spirituală care i-a fost conferită inițial.

BISHOP VARTOLOMEU STĂNESCU,
A PROMOTER OF “SOCIAL CHRISTIANITY” IN INTERWAR ROMANIA (I)
(Summary)

Keywords: Vartolomeu Stănescu, “social Christianity”, Romania, the Orthodox Church, modernity.

The paper analyses the work of Vartolomeu Stănescu, Bishop of Râmnic-Noul Severin, a noteworthy work due to the openness it showed towards the principles of “social Christianity”. According to the author, Stănescu was the most important representative of this school of thought in Romania, who aimed at reconsidering the principles of modernity from the perspective of Christian values. The paper demonstrates that Vartolomeu Stănescu had the capacity to assimilate and “localize”, at the level of Romanian realities and of the Romanian Orthodox Church, the European ideas, any reference to them in his works implying their transformation into personal convictions.

³⁹ *Cursuri misionare cu preoții eparhiei la Sfânta mănăstire Arnota*, p. 58–59.

⁴⁰ George Enache, *Ortodoxie și putere politică în România contemporană*, București, Editura Nemira, 2005, p. 63–65.

VIOREL M. BUTNARIU*

CU PRIVIRE LA PROBLEMA EDITĂRII UNUI „LEXICON NUMISMATIC PENTRU MOLDOVA (1359–1859)” (IV)

Având în vedere atât imensitatea materialului numismatic edit, particularitățile acestuia pe epoci și regiuni istorice, cât și profilul pregătirii mele profesionale, am încercat elaborarea unui proiect de Lexicon numismatic pentru Moldova istorică de la întemeiere până la unirea cu Țara Românească. La alcătuirea lucrării am ținut seama de varietatea surselor, multitudinea informațiilor și contribuția unor specialiști.

În continuare¹, am grupat datele pe aceleași categorii de termeni, cu precizarea variantelor lexicale.

[I] **Suveranități laice și eclesiastice.** În Evul Mediu și în Vechiul Regim, ținând seama de legăturile vasalice dintre state, cu unele excepții, se poate vorbi de autorități suverane. În sens larg, termenul exprimă raporturile juridice dintre domenii laice (asemenea orașelor libere, principatelor, comitatelor, ducatelor sau baronatelor) și eclesiastice (arhiepiscopate, episcopate, abații și mănăstiri), precum și dintre acestea și autoritatea supremă reprezentată, după caz, de rege, de împărat sau de Înalțul Pontif. Ca pretutendeni în epocă, chiar dacă mozaicul politic-administrativ și pluralismul etno-confesional au făcut dovada unui particularism local, apartenența unui teritoriu la Coroană trebuie înțeleasă în raport cu supușii, mai puțin cu etnia ori confesiunea acestora.

[II] **Autorități laice și eclesiastice** emitente, pentru care am preferat denumirea oficială din epocă, fără forma latinizată sau în altă traducere. Pentru o expunere unitară, este prezentată *calitatea* emitentului, după caz, cu precizarea datei când a fost propus/ales/încoronat și a locului unde s-a produs evenimentul, inclusiv al decesului, apoi *filiația* – nepot, fiu, frate (vitreg, după caz), tată –, *nominalurile*, *sistemul monetar* în care au fost emise, *atelierile* și *măsurile* principale inițiate în plan monetar. Acolo unde numele de persoană nu apare în voce sunt precizați anii de domnie în paranteze.

[III] **Nominaluri** sau numele sub care este cunoscută fiecare monedă și desemnează valoarea ei prin metal, greutate, modul, tip. În „Repertoriul descoperirilor monetare” sunt prezentate în ordine crescătoare, iar în „Lexiconul numismatic” în ordine alfabetică. Acolo unde același nominal a cunoscut și alte denumiri, se fac precizări la fiecare variantă. Pentru exemplificare, este recomandat ca fiecare voce să fie însoțită de ilustrație cu precizarea sursei.

* Cercetător științific, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române – Filiala Iași.

¹ Viorel M. Butnariu, *Cu privire la problema editării unui „Lexicon numismatic pentru Moldova (1359–1859)” (I)*, în *AIIX*, t. XLVIII, 2011, p. 351–389; *ibidem* (II), în „Carpica”, XL, 2011, p. 313–339; *ibidem* (III), în *AIIX*, t. XLIX, 2012, p. 375–408.

[IV] **Ateliere** sau monetării unde au fost fabricate monedele; de regulă poartă numele localității în care au funcționat. Fiecare emisiune poate oferi informații despre locația unde au funcționat clădirile cu utilajul, personalul și administrația corespunzătoare prin înscrierea numelui centrului de batere (în majoritatea cazurilor, în exergă), prin litere, monograme ori simboluri, prin tipul de legendă sau reproduceri heraldice distincte. Pe cât posibil, prezentăm în ordine *localizarea* atelierului în epocă și denumirea actuală, *perioada* de funcționare și *nominalurile* bătute aici.

[V] **Concepte, noțiuni** ce cuprind elemente de bază și idei generale din domeniu. Prin multitudinea de forme de exprimare și adrese nesfârșite, datele constitutive alcătuiesc un mesaj complex determinat de natura fenomenului studiat.

[VI] **Legislație specifică, reglementări** prin care autoritatea emitentă a garantat propriile emisiuni – în caracteristicile tehnice, simboluri, legende – și a prevăzut sancțiuni drastice pentru actele de fraudă și abuz privitoare la monedă.

[VII] **Mențiuni în cronici și documente** care alcătuiesc un „*mass medium*” *sui generis*, o sursă complementară de cunoaștere a monedelor sub denumiri și expresii populare diverse.

[VIII] **Obituaria – din galeria numismaților** se referă la specialiști care, prin interesul științific manifestat pentru domeniul numismaticii medievale și moderne a Țării Moldovei, au contribuit decisiv la o mai bună cunoaștere a istoriei românilor.

Totodată, ne exprimăm convingerea că nu am rezolvat și nici nu am reușit să cuprindem toată problematica referitoare la vocile tratate. În special, am dorit să atragem atenția asupra utilității unui astfel de instrument de lucru pentru istoric, în general, pentru numismat în mod special, dar și asupra unui posibil model de *Lexicon* care, însumând terminologia numismatică de epoca secolelor XIV–XIX, nu trebuie să cuprindă o tratare exhaustivă, nici o analiză de detaliu a problemelor, ci să găsească explicații cât mai simple.

În continuare, pentru o mai bună lămurire, prezentăm selectiv câteva voci care aparțin categoriilor precizate, fiecare însoțită de bibliografia principală.

A

Abdallah [II], han în Hoarda de Aur (1362–1369). ♦ A domnit în perioada de anarhie, când adevăratul conducător a fost emirul Mamai, încercând să restabilească unitatea politică în Hoarda de Aur. Din 1363, după înfrângerea emirilor Kutlubuga, Koçubei și Dimitrie la Apele Albastre, și-a concentrat atenția și acțiunile asupra regiunilor occidentale ale Hoardei de Aur unde a inaugurat Orașul Nou (= Şehr al-cedid = Yangi-şehr). ♦ A fost primul han care a diminuat greutatea standard a emisiunilor de argint de la 1,56 g la 1,365 g (valoare care s-a generalizat sub Ghiyâth ad-Dîn Toqtamîsh). ♦ Ateliere: Saray al-cedid, Gülistan, Azak, Ordu, Şehr al-cedid.

Яанина, în „Нумизматических Сборник”, V/1, 1977, p. 193–212; Nicolae, în *Simpozion Chişinău* (2004), 2007, p. 183–210; Nyamaa, *The coins of Mongol Empire*, p. 208, nr. 115, 116.

AE (lat.: *aes*) [V], abreviere folosită pe plan internațional în numismatică pentru a denumi cuprul sau bronzul monetar fără analiză.

Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 13, s.v. **Aes**; *Diccionario de Numismática*, p. 28, s.v. **AE**.

aes (lat.), AE [V].

Ahmed I Bakhti [II], sultan (A.H. 1012–1026 / 21 dec. 1603 – decedat la 22 nov. 1617, Istanbul). ♦ Fiul și succesorul lui Mehmed III, frate vitreg cu Mustafa I, tatăl lui Osman II, Murad IV și Ibrahim I. ♦ A emis monede de: cupru (mangır), argint (akçe, medin, dirhem) și aur (altın). ♦ Ateliere: Bağdat, Belgrad, Brussa, Canca, Cezayir, Dimaşk, Diyarbakır, Edirne, Erzurum, Filibe, Gelibolu, Halep, Konya, Kostantaniye, Mısır, Novabırda, Sakız, Siroz, Tokat, Trabzon, Tunus.

Pere, nr. 344–375; Srećković, *Akches*, V, p. 109–165.

akçe (gr. ασπρον, rom.: *aspru*) [III], monedă mărunță din argint. **1.** A fost emisă în hanatele tătărăști (1266–1780). **2.** În statul otoman a fost lansată de Orhan (1324–1362). Alături de alte nominaluri de argint, în Evul Mediu și la începutul epocii moderne, a stat la baza sistemului monetar otoman. § A circulat cu precădere în zonele centrale ale imperiului, care includeau Balcanii și o parte a Anatoliei. Pe timpul lui Süleyman I au fost făcute unele tentative de a impune asprul ca monedă de bază și în unele regiuni orientale ale imperiului, măsuri care au eșuat. Probabil, cu această ocazie au fost bătuți akçe în monetăriile de la Dimaşk, Diyarbakır, Halep, Mısır și Cezayir. Aceeași soartă au avut și eforturile ulterioare ale otomanilor de a introduce asprul în Tunisia în anii Hegirei 974 și 982. § Inițial, avea greutatea de 1,15 g (900 ‰), care, sub Mehmed II, spre sfârșitul celei de a doua domnii, i-a fost redusă la 0,768 g, sub Bayezid II atinge 0,75 g (850 ‰); pe parcursul secolului al XVI-lea, până la criza monetară din anii 1584–1586, a scăzut de la 0,682 g până la 0,384 g. Deprecierea sa accentuată a fost urmată de o perioadă de decădere a sistemului monetar otoman, care a culminat cu închiderea minelor de argint și a monetăriilor și scăderea drastică a producției monedelor de argint. Treptat, odată cu invadarea pieței levantine de talerii din centrul și vestul Europei, în veacul XVIII a devenit cea mai mică unitate în sistemul monetar otoman, cu valoare de 1/3 para, fiind utilizată ca monedă de calcul.

Nicolae, în *TezChișinău*, p. 63–69; Boldureanu, *Moneda otomană. 1512–1603*; Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, p. 131–158; Srećković, *Ottoman Mints & Coins*; Nicolae, *Moneda otomană. 1451–1512*; Vilcu, *Moneda otomană. 1687–1807*, p. 48–49, 239–240.

Albus (germ.: *Weißpfennig*, lat.: *denarius albus*) [III], monedă mărunță de argint emisă de la mijlocul secolului al XIV-lea. A circulat predilect în regiunile Rinului de Sus până la începutul epocii talerului.

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 18, s.v. **Albus**.

Aleksandr II Nikolaevich Romanov-Holstein-Gottorp (rom.: *Alexandru II*, rus.: *Алекса́ндр II Никола́евич Романов-Гольштейн-Готторпский*) [II], împărat și autocrat al tuturor Rusiilor (ales la 2 martie/încoronat la 7 sept. 1856, Moscova – asasinat la 13 martie 1881, Sankt Petersburg), rege al Poloniei și Mare Duce de Finlanda (din 1867). ♦ Fiul și succesorul lui Nikolai I, tatăl lui Aleksandr III. ♦ A emis monede de: cupru (poluška, denga, copeica), argint (copeica, polupoltinnik, poltina, rubla) și aur (rubla) în sistemul monetar 1/4 copeica = poluška, 1/2 copeica = denga, 10 copeici = grivennik, 25 copeici = polupoltinnik, 50 copeici = poltina, poltinnik, 100 copeici = rubla, 10 ruble = imperial = cervoneț. ♦ Atelier monetar: Sankt Petersburg. ♦ Domnia sa a marcat apogeul circulației monedei fiduciare (banii de hârtie).

Engel, *Serrure, Traité (1899)*, p. 709–710; Уздеников, *Монеты России*, nr. 0230–0233, 1688–1722, 3489–3541; *Gold Coins*, p. 540–541, nr. 146–151; *SCWC. 1801–1900*, p. 1061–1074.

Alexandru II (rom.), ➤ Aleksandr II Nikolaevich Romanov-Holstein-Gottorp [II].

Altın Ordu (turc.), ➤ **Hoarda de Aur** [I].

Ana Ivanovna (rom.), ➤ **Anna Ivanovna Romanov** [II].

Anna Ivanovna Romanov (rom.: *Ana Ivanovna*; rus.: *Анна Ива́новна Романов*) [II], împărăteasă și autocrat a tuturor Rusiilor (aleasă la 29 ian./încoronată la 28 apr. 1730, Moscova – decedată la 28 oct. 1740, Moscova), ducesă de Kurland (1711–1730). ♦ Nepoata lui Pyotr I, fiica lui Ivan V Alekseyevich (7 mai 1682 – 8 febr. 1696). ♦ A emis piese de: cupru (poluška, denга), argint (copeica, poltinnik, rubla) și aur (poltinna, rubla, ducat) în sistemul monetar $\frac{1}{4}$ copeica = poluška, $\frac{1}{2}$ copeica = denга, 3 copeici = altînik, 10 copeici = grivennik, 25 copeici = polupoltinnik, 50 copeici = poltinnik, 100 copeici = rubla, 10 ruble = imperial, cervoneț. ♦ Ateliere monetare: Annensk, Moskova, Sankt Petersburg. ♦ Prin ukazul din 2 dec. 1730, a restabilit raportul corect dintre valoarea intrinsecă și cea nominală la emisiunile de bronz falsificate până atunci de evreii polonezi.

Engel, Serrure, *Traité* (1897), p. 560; Davenport, *European Crowns. 1700–1800*, p. 245–247, nr. 1670–1675; Уздеников, *Монеты России*, nr. 0041–0043, 0667–0730, 2416–2454; *Gold Coins*, p. 539, nr. 105–109; SCWC. *1701–1800*, p. 1117–1139.

Ardanuș [IV], localitate situată în zona estică a Anatoliei, în eyâlet-ul Çildir; astăzi Ardanuș, provincia Artvin, Turcia. ♦ Cucerită în 1551, a activat pe timpul sultanilor Süleyman I, Selim II și Mehmed III. ♦ A bătut akçe, iar sub Selim II și altın.

Srećković, *Ottoman Mints & Coins*, p. 55; Boldureanu, *Moneda otomană. 1512–1603*, p. 25.

argentum (lat.), ➤ **argint (monetar)** [V].

argint (monetar) (germ.: *Silber*; lat.: *argentum*; sp.: *dinero*; turc.: *gümüş*) [V], parte din producția și cantitatea de argint existentă care se utilizează ca etalon metalic și ca metal pentru baterea de monedă. Până în epoca modernă, de regulă, moneda de argint a avut cupru în aliaj. După 1557, când Bertolo de Medina a descoperit tehnica amalgamării, necesarul de metal a fost asigurat de producția minelor de argint din Norvegia (Kongsberg, din 1623) și din Rusia (Ural, din 1814).

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 635, s.v. **Silber**; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 361, s.v. **Silber**; Kirițescu, *Moneda*, p. 24, s.v. **argint (monetar)**.

arvună [V], suma de bani care se dă la încheierea unui contract de către una dintre părți celeilalte, pentru întărirea acordului de voință intervenit între ele. În cazul când contractul nu se realizează din culpa uneia dintre părți, partea care a plătit arvuna o pierde, dacă ea este vinovată pentru neexecutare; iar dacă este în culpă partea care a primit-o, aceasta trebuie să o restituie îndoită. De la începutul secolului XVII, apare în documente românești cu această caracteristică, pe care o întâlnim și în pravile.

Sachelarie, Stoicescu, *Instituții feudale*, p. 26, s.v. **arvună**.

aspru (rom.), ➤ **akçe** [III].

aur (monetar) (lat.: *Aurum*) [V], parte din producția și cantitatea de argint existentă care este utilizată ca etalon metalic și ca metal pentru baterea de monedă. În timp, a avut uneori de făcut față concurenței argintului, coexistând oficial cu el în cadrul bimetalismului sau fiind exclus din sistem în favoarea argintului. În cele din urmă, s-a impus

datorită calităților lui, iar argintul a rămas să îndeplinească numai funcția de mijloc de circulație și de plată.

Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 119, s.v. **Gold**; Kirițescu, *Moneda*, p. 29–31, s.v. **aur (monetar)**.

aurum (lat.), ➤ **aur (monetar)** [V].

Александр II Николаевич Романов-Гольштейн-Готторпский (rus.), ➤ **Aleksandr II Nikolaevich Romanov-Holstein-Gottorp** [II].

ασπρον (gr.), ➤ **akçe** [III].

Анна Ива́новна Романов (rus.), ➤ **Anna Ivanovna Romanov** [II].

B

bakır [V], termen prin care erau desemnate emisiunile din bronz otomane.

Ölçer, Nakışlı Osmanlı mangırları; Nicolae, *Moneda otomană. 1451–1512*.

bani divizionari [V], submultipli ai unității monetare.

Kirițescu, *Moneda*, p. 68, s.v. **bani divizionari**.

bani fictivi (rom.), ➤ **monedă fiduciară** [II].

bani gata [VII], expresie întâlnită curent în acte interne, cu înțeles de lichidități de numerar de care se poate dispune oricând.

Etymologicum Magnum Romaniae, tomul III, 1893, col. 2425, s.v. **ban**; *Noul dicționar universal*, p. 586, s.v. **gata**.

bani principali [V], Unitatea monetară și multiplii ei.

Kirițescu, *Moneda*, p. 68, s.v. **bani principali**.

bani peșin (germ.: *Bargeld*) [VII], bani gheață; expresie întâlnită mai rar în acte interne, cu înțeles de numerar plătit pe loc.

Etymologicum Magnum Romaniae, tomul III, 1893, col. 2425, s.v. **ban**; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 33, s.v. **Bargeld**; *Noul dicționar universal*, p. 1142, s.v. **peșin**.

Bargeld (germ.), ➤ **bani peșin** [VII].

Batzen [III], monedă de argint a cărei denumire provine de la scutul heraldic al orașului Bern (*Bätz*). A circulat în special în regiunea Rinului de Jos. În secolul al XV-lea echivala cu 4 Kreuzer; după Reichsmünzordnung din 1559, un Halbbatzen echivala cu 2 Kreuzer. Conținutul de metal fin a scăzut de la 1,67 g la 1,30 g.

Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 35, s.v. **Batzen**.

Bayezid II Veli [II], sultan (A.H. 886–918/21 mai 1481 – abdică la 24 apr. 1512).

◆ Fiul și succesorul lui Mehmed II, tatăl lui Selim I. ◆ A emis monede de: cupru (mangır), argint (akçe) și aur (altın). ◆ Ateliere: Amasya, Ankara, Brussa, Edirene, Gelibolu, Kastamonu, Konya, Kostantaniye, Nakış, Novar, Serez, Tire, Trabzon, Üsküp. ◆ Tipologic, piesele de argint se pot împărți în două grupe, A și B, fiecare cu subgrupe.

Pere, nr. 101–110; Srećković, *Osmanlijski novac*, p. 65–66; Nicolae, *Moneda otomană. 1451–1512*, p. 37, 38, 72, 73; Srećković, *Akches*, II, 93–125.

Beischlag (germ.), ➤ **imitație** [V].

Belagerungsmünze (germ.), ➤ **monedă obsidională** [V].

Berdibek [II], han în Hoarda Albastră și Hoarda de Aur (1357–1359). ♦ Fiul și succesorul lui Canibek. ♦ A scutit biserica rusă de taxe și impozite. În 1358 a acordat negustorilor venețieni libertatea comerțului în Azov și Crimeea. § Asasinarea lui a deschis în hanat o perioadă de anarhie când adevăratul conducător a fost Mamai khan. La moartea sa, Hoarda de Aur și-a încetat existența de stat centralizat pentru aproape două decenii. ♦ A continuat seria emisiunilor de cupru (pul) și argint (dirhem), bătute acum de mai mulți hani.

Grecov, Iacubovschi, *Hoarda de Aur*, p. 256; Nyamaa, *The coins of Mongol Empire*, p. 205, nr. 107.

bimetalim (fr.: *bimétallisme*; germ.: *Doppelwährung*) [V], bază a sistemelor monetare care folosesc două metale, aur și argint, ca echivalențe generale și mijloace de circulație. Raportul valoric dintre cele două metale este, ori fixat prin lege (sistemul monedei duble), fie lăsat să fluctueze liber pe piață (sistemul monedei paralele).

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 156, s.v. **Doppelwährung**; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 72, s.v. **Doppelwährung**; Kirițescu, *Moneda*, p. 70, s.v. **bimetalism**.

bimétallisme (fr.) ➤ **bimetalim** [V].

C

Cassovia (lat.), ➤ **Kassa** [IV].

cedid Istabil, findik [III], nominal otoman de aur emis de Mahmud I. Avea tuğraua sultanului pe avers și echivala valoric și tipologic cu zeri Istanbul din vremea lui Ahmed III. Producția pieselor din categoria findik-ului continuă sub Osman III.

Vilcu, *Moneda otomană. 1687–1807*, p. 101, 102, 111.

Cieszyn (pol.), ➤ **Teschen** [I].

Comitatul de Rochefort (fr. *Comté de Rochefort*) [I], domeniu situat în provincia Namur, în 1490 a fost ridicat la rangul comital. Aparține de Cercul monetar al Rinului Inferior. La sfârșitul secolului XV, conții de Rochefort au intrat în alianță cu Casa de Stolberg și senioriile Montaigne, Herbeumont, Neuf-château, Cognon și Chassepierre. În 1538, Ludwig von Stolberg-Königstein a moștenit aceste domenii asupra cărora și-a exercitat autoritatea până în 1585.

Engel, Serrure, *Traité (1897)*, p. 198–199; Craig, *Germanic Coinages*, p. 158, s.v. **Rochefort**.

Comté de Rochefort (fr.), ➤ **Comitatul de Rochefort** [I].

copeica (germ.: *Kopeke*; rus.: *копейка*) [III], monedă rusească de argint emisă din 1535. La început avea flan neregulat; pe avers, țarul călare cu lance („copio”) în mână, sub cal monograma atelierului; pe revers, legendă cu caractere slave pe mai multe rânduri. În vremea lui Fedor I Ivanovich (1584–1598), emisiunile de Novgorod și Pskov aveau milesim. Sub Petru I devine piesă de aramă. A fost emisă aproape anual sub Ekaterina II, până în 1916; pe avers, Sf. Gheorghe călare sau monograma țarului, pe revers, era înscrisă valoarea nominală. § Copeica = 2 denга = 4 poluška.

Engel, Serrure, *Traité (1897)*, p. 555; Schrötter, *Wörterbuch*, p. 317, s.v. **Kopeke**; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 180, s.v. **Kopeke**.

Copie (germ.), ➤ **imitație** [V].

D

Damasc (rom.), **Dimașk** [IV].

denarius albus (lat.), **Albus** [III].

denga [III], monedă rusească din argint precedată de imitații de dirhemi tătari anonimi. Emisă din ultimul sfert al secolului al XIV-lea de cneazul Dimitri IV (1362–1389). Avea 0,93 g și reprezenta 1/200 rublă de argint. În secolul XVI valoarea ½ kopeiki. Între 1700 și 1828 a fost bătută din cupru; din 1839, a reapărut cu aceeași valoare, denumită în popor „denezka”.

Engel, Serrure, *Traité* (1897), p. 555; Schrötter, *Wörterbuch*, p. 132, s.v. **Dénga**; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 63, s.v. **Denga**; Mihăilescu-Bîrliba, *Numismatica*. I, p. 33.

denezka (rus.) [VII], **denga** [III].

Dimașk (rom.: *Damasc*) [IV], localitate situată în zona arabo-africană, în eyâlet-ul Șam; astăzi Damasc, Siria. ♦ A fost cucerit de către otomani în anul 1516 în urma campaniei orientale a lui Selim I. ♦ A produs în continuare emisiunile tradiționale de cupru, argint și aur, dar în numele sultanului otoman. ♦ Își întrerupe activitatea pe timpul lui Murad IV.

Srećković, *Ottoman Mints & Coins*, p. 90–91; Boldureanu, *Moneda otomană. 1512–1603*, p. 25–26.

dinero (sp.), **argint (monetar)** [V].

dirhem (persan), **dirhem** [III].

dirhem (gr.: *δραχμή*; persan: *dirēm*; *șahî, padișah*) [III], nominal de argint de origine arabă căruia i se atribuie, în principiu, o greutate de 4,609 g. A fost adoptat de otomani din 1515–1516, după terminarea campaniei din Iran, când a fost emisă o monedă nouă de argint la Canca, cu greutatea de 3,40 g. A mai fost produs și în atelierele din Siria, Irak și Anatolia orientală, aflate în strânse legături cu piața iraniană căreia îi era destinat. § Dirhemul a devenit destul de popular în imperiu, inclusiv în Rumelia, în condițiile deprecierei masive a asprului și prin calitatea argintului din care era fabricat. Această piesă a fost tot mai mult antrenată în comerțul cu Iranul și India în vederea procurării de mirodenii și mățăsuri. În regiunile nord-dunărene a pătruns după izbucnirea războiului osmano-iranian (1578–1590) prin negustorii de vite și, probabil, prin ieniceri. § La visteria otomană valoarea 6–6,5 aspri sub Selim I, 7–7,5 aspri către 1583, 8 aspri în decembrie același an, 10 aspri sun Ibrahim I.

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 143, s.v. **Dirhem**; Iliescu, în *SAO*, III (1961), p. 197–200; Schaendlinger, *Osmanische Numismatik*, p. 95; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 68, s.v. **Dirhem**; Iliescu, în *Rdl*, XXI, 1979, 2, p. 558–559; Maxim, în *CN*, V, 1983, p. 129–152; Nicolae, în *TezChișinău*, p. 64–65; Srećković, *Ottoman Mints & Coins*, p. 33; Boldureanu, *Moneda otomană. 1512–1603*, p. 15.

Djanibek [II], han al Hoardei Albastre (1341 – asasinat în 1357). ♦ Fiul și succesorul lui Uzbek khan; ultimul stăpânitor legitim în Hoardă. ♦ Pe fondul dizolvării alianței tătaro-mameluce, în 1343 a renunțat la „politica italiană” prin încercarea, fără succes, de a izgoni negustorii venețieni din Tana și Soldaia, a genovezilor din Caffa. Prin cucerirea orașului Tabriz (1356) a încercat restaurația Ilhanatului sub egida ulusului giucid. ♦ A continuat seria emisiunilor de argint (dirhem) și cupru (pul). ♦ Ateliere: Horezm, Saray al-cedid, Gūlistan.

Янина, în *МИА*, 42, 1954; Bosworth, *Dynasties musulmanes*, p. 206; Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 182–202; Nyamaa, *The coins of Mongol Empire*, p. 203–206, nr. 100–106.

Doppelschlag (germ.), ➤ **dublă frapă** [V].

Doppelwährung (germ.) ➤ **bimetalim** [V].

dublă frapă (fr.: *tréflage*, germ.: *Doppelschlag*) [V], când meșterul monetar lovește repetat ponsonul, fie pentru că prima lovitură a imprimat imperfect în flan, fie din cauza uzurii ștanței monetare.

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 156, s.v. **Doppelschlag**; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 77, s.v. **Doppelschlag**.

Ducatele de Curlanda & Semigallia (fr.: *duchés de Courlande et de Sémigalle*; germ.: *Herzogtum Kurland und Semgallen*; lat.: *ducatus Curlandiæ et Semigalliæ*, pol.: *Księstwo Kurlandii i Semigalii*; germ.: *Herzogtum Kurland und Semgallen*; let.: *Kurzemes un Zemgales hercogiste*) [I], create în urma secularizării Ordinului Livonian și Episcopatului de Kurland. ♦ Timp de trei secole, istoria Kurlandei se confundă cu a Confederației livoniene. Prin pactul de la Wilno (28 noiembrie 1561), ducatele au fost acordate ultimului mare maestru al Ordinului Livonian, Gothard Kettler, vasal al regelui Poloniei. În 1795, ducatul de Curlanda a fost anexat la Rusia.

Engel, Serrure, *Traité* (1897), p. 551–552; Craig, *Germanic Coinages*, p. 113, s.v. **Kurlad (Courland, Curland)**, **Duchy**; Kruggel, Gerbaševskis, *Herzogtums Kurland*.

ducato (it.), ➤ **Matapan** [III].

duchés de Courlande et de Sémigalle (fr.), ➤ **Ducatele de Curlanda & Semigallia** [I].

Ducatul de Teschen (fr.: *duché de Teschen*; germ.: *Herzogtum Teschen*; pol.: *Cieszyn*) [I]; situat în Silezia Superioară; astăzi reședința fostului ducat este Cieszyn, capitala regiunii istorice Silesia, Polonia. ♦ Din 1290 a fost condus de branșa locală a dinastiei Piast până în 1653 când, după extincția ducesei Elisabeth Lukretia von Teschen, împăratul Ferdinand III. von Habsburg l-a redat Coroanei Boemiei. În 1722, împăratul Karl VI. von Habsburg l-a cedat ducelui Leopold I. von Lothringen (1697–1729). De aceea, comitatul a aparținut Casei de Habsburg-Lothringen (1767–1822), apoi Casei saxone de Wettin (1822–1918). § Primii taleri au fost emiși de Adam Wenceslas.

Engel, Serrure, *Traité* (1897), p. 377–378; Craig, *Germanic Coinages*, p. 177, s.v. **Silesia, Teschen**; Davenport, *German Secular Talers 1600–1700*, nr. 7805–7814.

Ducatus Curlandiæ et Semigalliæ (lat.), ➤ **Ducatele de Curlanda & Semigallia** [I].

duché de Teschen (germ.), ➤ **Ducatul de Teschen** [I].

12 denari (germ.: *Zwölfer/Groschen zu 12 ungarischen Denaren*; magh.: *tizenkét denaros*) [III], emisiune din argint a principelui Apafi Mihály limitată la anii 1672–1674.

Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen*, **XXIV. Michael Apafi 1661–1690**, nr. 114–124, 138–186, 199; Velter, *Colecția „Orghidan”*, nr. 708–711; Huszár, Pap, Winkler, *Erdélyi Éremművesség*, p. 176.

δραχμή (gr.), ➤ **dirhem** [III].

E

emisión de emergencia (sp.), ➤ **monedă de necesitate** [V].

Episcopatus leodiensis (lat.), ➤ **Principatul episcopal de Liège** [I].

F

fals monetar (fr.: *contrefaçon*, germ.: *Münzfälschung*) [V], care copiază un tip monetar oficial cu intenția de fraudă. Spre deosebire de imitație, este mai ușor de identificat întrucât prezintă particularități care le deosebesc clar de prototip. Se pot sesiza de la diferențe subtile în execuția imaginilor și literelor, uneori combinate la întâmplare, până la alterarea lor total; schimbări în cromatica piesei în urma reducerii conținutului de metal fin; adesea, moneda a fost turnată și supusă tehnicii *fourré*, întrucât miezul acesteia este din bilon sau din metal comun; există diferențe de greutate și dimensiuni prin nerespectarea aliajului și a flanului original.

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 415, s.v. **Münzfälschung**.

Feingehalt (germ.) ➤ **titlu (de metal nobil)** [V].

Ferdinand II. [II], arhiduce de Austria, comite de Tirol (1564 – decedat la 24 ian. 1595, Innsbruck), guvernator al Boemiei (din 1547). ♦ Fiul lui Ferdinand I. von Habsburg. ♦ În 1564, a moștenit Tirolul, Austria anterioară (Vorderösterreich) și Alsacia. ♦ Talerii emiși fără dată prezintă o mare varietate de tipuri, având pe avers bustul arhiducelui spre stânga, cu coroană, armură, sceptru și mâna stângă pe mânerul sabiei, și legenda circulară FERDINAND(us) D(ei) G(ratia) ARCHIDVX AVSTRIÆ, continuată pe revers: DVX BVRGUNDIE COMES TIROLIS. Scutul încoronat, înconjurat cu Ordinul „Lâna de aur”, are în centru vulturul tirolez. ♦ Atelier monetar: Hall, în valea inferioară a râului Inn unde, în 1567, a introdus mașina hidraulică cu valțuri.

Engel, Serrure, *Traité* (1897); Pohl, *Tiroler Talerok*, p. 15, 60–61; Moser, Tursky, *Die Münzstätte Hall in Tirol*, Band 2: 1665–1809, Innsbruck, 1981, 280 p.

Fraustadt (germ.), ➤ **Wschowa** [IV].

freie Reichsstadt (germ.), ➤ **oraș liber imperial** [V].

Fünfzehnkreuzer (germ.), ➤ **XV Kreuzer** [III].

Fürstbistum Lüttich (germ.), ➤ **Principatul episcopal de Liège** [I].

G

galben venetic (rom.) [VII], 🐼 **zecchino** [III].

Geldwechsler (germ.), 🐼 **zaraf** [V].

Georg Rudolf [II], duce de Liegnitz & Goldberg în Silezia de Jos (1602–1653). Între 1602 și 1621 a emis în comun cu fratele său Johann Christian duce de Brieg (1602–1639).

Engel, Serrure, *Traité* (1897), p. 374–375; Craig, *Germanic Coinages*, p. 174, s.v. **Silesia, Dukes**.

Gewichtmaß (germ.) 🐼 **lot** [V].

Gheorghe Rakoczi II (rom.) 🐼 **II. Rákóczi György** [II].

Ghiyâth ad-Dîn Toktamâș (rom.: *Toktamâș*) [II], ultimul han al Hoardei Albe (A.D. 778–780/1376–1378). ♦ Fiul oglanului Tui Hoxha guvernator în Mangyshlak (astăzi Mangystau, Kazahstan). ♦ Prin invadarea și anexarea Hoardei Albastre, după cucerirea orașului Saray-Berke și victoria dobândită asupra temnikului Mamai, conducătorul Hoardei Albastre, a unit ambele Hoarde sub autoritatea sa (1379–1395), restabilind, pentru o perioadă scurtă, puterea regională a Hoardei de Aur. A fost înfrânt în bătălia de pe râul Vorskla (12 aug. 1399) și alungat definitiv de generalul Edigü, emir în Hoarda Albă.

Bosworth, *Dynasties musulmanes*, p. 207; Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 208–224; Nyamaa, *The coins of Mongol Empire*, p. 209, nr. 120.

gigot (germ.: *Nagenmanneke*) [III], monedă mărunță din billon sau cupru (2,4 g) emisă în provinciile meridionale din Țările de Jos în secolul XVII.

Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 255, s.v. **Nagenmanneke**; *Diccionario de Numismática*, p. 90, s.v. **gigot**.

Giovanni Gradenigo [II], doge al Venetiei (1355 – 8 aug. 1356). ♦ A emis soldino, ducato, grosso, piccolo și tornesello.

Engel, Serrure, *Traité* (1905), p. 1371; *CNI*, VII, p. 80–83; *Gold Coins*, p. 478, nr. 1223.

grivna (diminutiv rus: *гривенка*) [III], la început, semnifica „colier”, „torques”; veche unitate rusească de argint care a îndeplinit funcțiile de calcul, de greutate și de monedă. Ca unitate ponderală și, la început, ca mijloc de plată, era în formă de bare sau lingouri de argint pe care erau gravate semne și legende în caractere chirilice. Avea greutatea de ½ pfund rusesc (= 409,52 g), care echivala la început cu o rublă.

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 237, s.v. **Grivna**; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 126, s.v. **Grivenka**; Mihailescu-Bîrliba, *Numismatica*, I, p. 36.

gros de Prague (fr.), 🐼 **pražský groš** [III].

grossi boemicales (it.), 🐼 **pražský groš** [III].

grossus pragenses (lat.), 🐼 **pražský groš** [III].

grossus venetianus (lat.) 🐼 **Matapan** [III].

grosz praski (pol.), 🐼 **pražský groš** [III].

groș de Praga (rom.), 🐼 **pražský groš** [III].

Gulden (lat.: *florenus argenteus*) [III], sinonim cu „Florin”. **1. deutscher Gulden**, inițial denumina o monedă din aur – *aureus nummus* (lat.) – Floren, emisă în secolul XIV. La sfârșitul secolului al XV-lea era echivalent cu Guldengroschen sau Taler; potrivit Ordonanței din 1559, a căpătat denominarea Reichsgulden și echivala cu 60 Kreuzer. La începutul secolului al XVII-lea echivala $\frac{2}{3}$ Taler, cu denominarea „Achtenwinting” (germ.). A fost emis de autorități laice și bisericești îndeosebi din regiunile Rinul Inferior (Mainz, Trier, Köln, Pfalz, Magdeburg), Westphalia (Corvey, Jever, Jülich, Emden, Frisia de Est, Oldenburg, orașelor imperiale Deventer, Kampen și Zwolle), Saxonia Inferioară (Braunschweig, Lüneburg,) și Saxonia Superioară (Saxonia, Brandenburg, Pommerania). După Convențiile de la Zinna (1667) și Leipzig (1690) s-a impus cu denominarea „28 Stüber” și echiva 60 Kreuzer în regiunile din sudul Imperiului. **2. niederländische Gulden** (ol.: *Florijn van 28 stuivers*) sunt nominaluri comune, emise de provinciile Frisia, Groningen Ommelanden, Overijssel și la Nijmegen. De la 1679, *Gulden holländisch* emis de provincia Holland și regiunea Frisia de Vest s-a generalizat în Republica celor șapte Provinciile Unite ale Țărilor de Jos.

Frey, *A Dictionary of Numismatic Names*, p. 102, s.v. **Gulden**; Schrötter, *Wörterbuch*, p. 245, s.v.

Gulden; Hagen, *Münzprägung und Geldumlauf in Rheinland*, p. 92; Fenger, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 132, s.v. **Gulden**.

Guldengroschen [III], groș de argint de dimensiune mare, a cărei valoare era egală cu cea a guldenului de aur. A fost creat prin Ordonanță monetară promulgată de împărat la 10 nov. 1524 în Reichstagul întrunit la Eßlingen. Avea 29,2 g (27,4 g AR = 15 loți) și valora un florin de aur renan = 60 Kreuzer (21 Groschen). A fost tipul de monedă mare de argint foarte răspândită în secolul al XVI-lea.

Frey, *A Dictionary of Numismatic Names*, p. 102, s.v. **Guldengroschen**; Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 87, 133, s.v. **Esslinger Münzordnung, Guldengroschen**.

gümüŝ (turc.), **argint (monetar)** [V].

Gustav cel Mare (rom.), **Gustav II Adolf Vasa** [II].

Gustav II Adolf Vasa (lat.: *Gustavus Adolphus Magnus*, rom.: Gustav cel Mare) [II], rege la Suediei (30 oct. 1611 – 6 nov. 1632). ♦ Fiul și succesorul lui Karl IX. Vasa (6 martie 1604 – 30 oct. 1611), tatăl Kristinei. ♦ A emis monede de cupru ($\frac{1}{4}$ Öre sau Fyrk, $\frac{1}{2}$ Öre, 1 Öre și 2 Öre), de argint (1 Skilling și $1\frac{1}{2}$ Skilling, Dreipölker, $\frac{1}{2}$ Marks, 1 Marks, 2 Marks, 4 Marks și 8 Marks, $\frac{1}{2}$ Taler și 1 Taler) și de aur (1 Dukat, $1\frac{1}{2}$ Dukat, 10 Karks). ♦ Prin edictul din 9 iunie 1621 a fost introdusă moneda divizionară de cupru în circulație. ♦ Ateliere: Stockholm, Kalmar, Norrköping și Göteborg.

Engel, Serrure, *Traité* (1897), p. 529; Федоров, *Монеты Прибалтики*, p. 267–274; Hobson, *Scandinavian Coins*, p. 82–84; *Gold Coins*, p. 557, nr. 25–33; *SCWC. 1601–1700*, p. 1337–1351.

Gustavus Adolphus Magnus (lat.), **Gustav II Adolf Vasa** [II].

гривенка (rus.), **grivna** [III].

H

Hall [IV], reședința comitatului princiar de Tirol; astăzi în Austria. Producția este impulsionată de introducerea în anul 1567 a mașinii hidraulice cu valțuri. Tatăl arhiducelui, împăratul Ferdinand I, a intrat în anul 1522 în posesia landgraviatului

Alsacia, dar gulden-talerii emiși cu titlul de LAND·ALSAT au fost bătuți probabil în monetăria tiroleză din Hall.

Engel, Serrure, *Traité* (1897), p. 88, 185; Pohl, *Tiroler Tallérok*, p. 15, 60–61; Wieser, în *NumZf*, 81, 1965, p. 14–20; Moser, Tursky, *Die Münzstätte Hall in Tirol*, Band 1: 1477–1665, 372 p.; Band 2: 1665–1809, 280 p.

Herzogtum Kurland und Semgallen (germ.), ➤ **Ducatele de Curlanda & Semigalia** [I].

Herzogtum Teschen (germ.), ➤ **Ducatul de Teschen** [I].

Hoarda de Aur (rus.: *Золотая Орда*, turc.: *Altın Ordu*) [I], stat apărut după dezmembrarea Imperiului Mongol. Teritoriul său coincidea, în proporție considerabilă, cu al fostului hanat cuman, Kâpceak, căruia se considera succesori *de jure*. În 1242, Batu și-a stabilit capitala la Sarai, pe malul cursului inferior al fluviului Volga. După moartea lui Batu, în 1255, prosperitatea imperiului a mai durat aproape un secol, până la asasinarea lui Geanibek (Djanibek) în 1357. Lovitura fatală i-a fost dată de Timur Lenk care, în 1395, anihilându-i forța militară, i-a distrus capitala și a jefuit orașele comerciale din Crimeea. ♦ A emis monede de cupru (puly) și de argint (dirhem). ♦ În epoca luptelor civile, baterea de monedă de cupru sau de argint de către diverse autorități locale a fost un fenomen larg răspândit, de regulă fiind imitate emisiunile mai vechi ale hanilor legitimi.

Grecov, Iacubovschi, *Hoarda de Aur*; Янина, în „Нумизматических Сборник”, V/1, 1977, p. 193–212; Абызова, Бярня, Нудельман, *Древности Строго Орхя. Золотоодынский период*; Nicolae, în *SCN*, XI (1995), 1997, p. 197–200; Ciociltan, *Mongolii și Marea Neagră*; Nicolae, în *SCN*, s.n., II (XIV), 2011, 2012, p. 65–79.

I

Piaș I (rom.: *Ilie voievod cel Bătrân*) [II], voievod, domn al Țării Moldovei (1 ian. 1432 – sept. 1433, 5 aug. 1435 – 8 martie 1436; asociat cu Ștefan II, 8 martie 1436 – după 1 aug. 1442). ♦ Fiul și succesorul lui Alexandru I *cel Bun*, frate vitreg cu Ștefan II. ♦ A bătut dubli groși (AR), groși (AE, fouré, AR) și monede divizionare (AE). Pe avers, capul de bour cu coarnele convergente apare însoțit de atribute și legenda + ELIAS•VOIVODA sau + MONETA hELIE WOD. Pe revers, două tipuri de scut: I. despicat (fascii și flori de crin) simplu, ori deasupra coroană, ori timbrat de cap de bour. II. mobilat cu litera M și cruce deasupra, însoțit de sigle și legenda + ELIAS WOIVODA.

Severeanu, în „Bucureștii”, 1, 1935, 1–2, p. 12–21; Luchian, în *SCN*, III, 1960, p. 507–510; Hordilă, în „Carpica”, II, 1969, p. 325–329; *MBR*, p. 65–69, nr. 471–509; Hriban, în „Arhiva Genealogică”, IV (IX), 1997, fasc. 1–2, p. 297–306.

Ilie voievod cel Bătrân (rom.), ➤ **Piaș I** [II].

imitation (fr.), ➤ **imitație** [V].

imitație (fr.: *imitation*; germ.: *Nachprägung*, *Nachschlag*, *Beischlag*, *Copie*, *Nachahmung*) [V], monedă care copiază un tip monetar oficial, uneori fără intenția de fraudă, păstrând greutatea și titlul originale.

Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 253, s.v. **Nachprägung**, *Nachschlag*, *Beischlag*, *Copie*, *Nachahmung*; Mihailescu-Bîrliba, *Numismatica*. I, p. 37.

Iosef I (rom.), ➤ **Joseph I. von Habsburg**. [II].

Iosef II (rom.), ☛ **Joseph II.** Benedikt August Johannes Anton Michael Adam **von Habsburg-Lothringen** [III].

Ἰκόviov (gr.), ☛ **Konya** [IV].

J

Joachimstaler [III], monedă din argint emisă din 1518 de contele Schlick von Bassano la Joachimstal („Valea lui Joachim”), în Boemia. Pe avers, era reprezentat leul de Boemia; pe revers, Sf. Ioachim. La început, cântărea 27,20 g, din 1534 avea 29,5 g (26,39 g AR). De atunci, monedele din argint mari emise în Imperiu au căpătat denominarea Guldengroschen.

Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 161, s.v. **Joachimstaler**.

Joachimsthal [IV], astăzi Jáchymov, Cehia. ♦ În 1437, împăratul Sigismund von Luxemburg l-a autorizat pe cancelarul Gaspard Schlick să bată monedă. Prerogativa a fost moștenită și aplicată de Stephan von Schlick care, din 1519, a bătut aici monede de argint mari, taleri. Din 1528, sub Ferdinand I. von Habsburg, oficina a devenit regală. Împărații Ferdinand II. și Ferdinand III. von Habsburg au făcut noi concedări familiei von Schlick care a deschis un atelier și la Plan, rămas activ până la 1663.

Nemeškal, *Jáchymovská mincovna v prvni polovině 16. století*.

Johann Albrecht I. [III], duce de Mecklenburg-Güstrow (1547–1555), apoi de Mecklenburg-Schwerin (1556 – decedat la 12 febr. 1576, Schwerin). ♦ Fiul și succesorul lui Albrecht VII. von Mecklenburg-Güstrow (1503–1547). ♦ Atelier: Schwerin.

Engel, Serrure, *Traité* (1897), p. 269, 316; Craig, *Germanic Coinages*, p. 127, s.v. **Mecklenburg, Duchy**; Mey, *European Crown*, nr. 697–699 (Schwerin).

Joseph I. von Habsburg (croat.: *Josip I. Habsburški*, magh.: *I. József Habsburg*, rom.: *Iosef I*) [III], împărat al Imperiului Sacru Roman de Națiune Germană (încoronat la 5 mai 1705 – decedat la 17 apr. 1711, Wien), rege al Ungariei și Croației (9 dec. 1687, Preßburg), rege roman (24 ian. 1690, Augsburg), arhiduce al Austriei (5 mai 1705), principe al Transilvaniei. ♦ Fiul și succesorul lui Leopold I. von Habsburg, frate cu Karl VI von Habsburg. ♦ Ateliere: Antwerpen, Breslau, Brieg, Brügge, Eperies, Graz, Großwardein, Hall, Klausenburg, Kremnitz, Kuttensburg, Mailand, München, Nagybánya, Prag, Preßburg, Salzburg, Sankt Veit an der Glan, Wien.

Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen*, **XXVIII. Joseph I. 1705–1711**, p. 187–190; Davenport, *European Crowns. 1700–1800*, nr. 1013–1034; Herinek, *Österreichische Münzprägungen. 1657–1740*, p. 169–211.

Joseph II. Benedikt August Johannes Anton Michael Adam **von Habsburg-Lothringen** (ceh.: *Josef II. Habsburský-Lorraine*, croat.: *Josip II. Habsburški-Lorraine*, magh.: *II. József Habsburg-Lotharingiai*, rom.: *Iosef II*) [II], împărat al Imperiului Sacru Roman de Națiune Germană (ales la 18 aug./încoronat la 25 nov. 1765, Frankfurt am Main – decedat la 20 febr. 1790, Wien), prinț moștenitor și co-regent în domeniile ereditare (23 sept. 1765); rege al Romanilor (ales la 27 martie/încoronat la 3 apr. 1764, Frankfurt am Main), rege al Ungariei și Croației (29 nov. 1780, Preßburg) și Boemiei (1780, Praga); arhiduce al Austriei (1780). ♦ Fiul co-regent al Mariei

Theresia von Habsburg, succesorul lui Franz I. Stephen von Lothringen, fratele lui Leopold II. von Habsburg-Lothringen.

Davenport, *European Crowns. 1700–1800*, nr. 1161–1170; Herinek, *Österreichische Münzprägungen. 1740–1969*, p. 130–173.

Joseph II. *Habsburský-Lorraine* (ceh.), ☛ **Joseph II.** Benedikt August Johannes Anton Michael Adam **von Habsburg-Lothringen** [II].

Josip I. Habsburški (croat.), ☛ **Joseph I. von Habsburg** [II].

Josip II. Habsburški-Lorraine (croat.), ☛ **Joseph II.** Benedikt August Johannes Anton Michael Adam **von Habsburg-Lothringen** [II].

I. József Habsburg (magh.), ☛ **Joseph I. von Habsburg** [II].

II. József Habsburg-Lotharingiai (magh.), ☛ **Joseph II.** Benedikt August Johannes Anton Michael Adam **von Habsburg-Lothringen** [II].

K

Karel VI. *Habsburský* (ceh.), ☛ **Karl VI.** Franz Joseph Wenceslau Balthasar Johann Anton Ignatius **von Habsburg** [II].

Karl III. (germ.), ☛ **Karl VI.** Franz Joseph Wenceslau Balthasar Johann Anton Ignatius **von Habsburg** [II].

Karl VI. Franz Joseph Wenceslau Balthasar Johann Anton Ignatius **von Habsburg** (ceh.: *Karel VI. Habsburský*, croat: *Karlo III. Habsburški*, magh.: *III. Károly Habsburg*) [II], împărat al Imperiului Sacru Roman de Națiune Germană (ales la 12 oct./încoronat la 22 dec. 1711, Frankfurt am Main – decedat la 20 oct. 1740, Wien), arhiduce de Austria (*Karl III.* – 12 oct. 1711), rege roman (ales la 12 oct./încoronat la 22 dec. 1711, Frankfurt am Main 1711), rege al Ungariei și Croației (ales la 17 apr./încoronat la 22 mai 1712, Preßburg), rege al Boemiei (ales la 17 apr. / încoronat la 5 sept. 1723, Praga), rege de Neapole (1707–1734) și al Siciliei (1718/1720–1734), duce de Teschen (1711–1722), principe al Transilvaniei. ♦ Fiul și succesorul lui Leopold I. von Habsburg, frate cu Joseph I. von Habsburg, tatăl Mariei Theresia von Habsburg. ♦ Ateliere: Augsburg, Breslau, Brieg, Brügge, Brüssel, Graz, Hall, Kremnitz, Kuttensburg, Mailand, Mantua, München, Nagybánya, Prag, Preßburg, Salzburg, Sankt Veit an der Glan, Wien.

Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen*, XXIX. **Karl VI. 1711–1740**, p. 190–199; Davenport, *European Crowns. 1700–1800*, nr. 1035–1107; Herinek, *Österreichische Münzprägungen. 1657–1740*, p. 216–306.

Karl Wolfgang [II], conte de Alt Oettingen (1522–1549). ♦ Fiul și succesorul contelui Wolfgang I. (1467–1522), fratele contelui Ludwig XV. (1522–1569). ♦ A emis în asociere cu Ludwig XV. (1522–1547).

Craig, *Germanic Coinages*, p. 140, s.v. **Oettingen, Counts and Princes**; Mey, *European Crown*, nr. 765–766.

Karlo III. Habsburški (croat.), ☛ **Karl VI.** Franz Joseph Wenceslau Balthasar Johann Anton Ignatius **von Habsburg** [II].

Kaschau (germ.), ☛ **Kassa** [IV].

Kassa (lat.: *Cassovia*; germ.: *Kaschau*; slovac.: *Košice*) [IV], localitate în Ungaria Superioară; astăzi Košice, Slovacia. ♦ A emis cu intermitențe între 1327 și 1532. Sub Habsburgi, în anii 1574–1583, 1693–1698, aici a funcționat un atelier regal. Între 1705 și 1707 a emis polture de bronz de I, IV, X și XX pentru kuruși.

Petách, *Dejiny mincovania v Kosiciach*; Huszár, *Münzkatalog Ungarn*, p. 24; Pohl, *Münzzeichen und Meisterzeichen*, p. 52–53, 89.

Kastamoniye [IV], localitate situată în zona centrală a Anatoliei, eyâlet-ul Anadolu; astăzi reședința provinciei cu același nume, Turcia. ♦ Regiunea a fost ocupată de Bayezid I în 1392. ♦ Primele emisiuni de akçe datează din întâia domnie a lui Murad II (1421–1444). Sub Mehmed II, în a doua domnie, bate mangiri și akçe. În perioada Selim I – Mehmed III bate numai akçe.

Srečković, *Ottoman Mints & Coins*, p. 132; Boldureanu, *Moneda otomană. 1512–1603*, p. 24.

Konya (gr.: *Ἰκόνιον*) [IV], localitate situată în zona centrală a Anatoliei în eyâlet-ul Karaman; astăzi Konya, în provincia cu același nume, Turcia. ♦ Inaugurat pe timpul lui Mehmed II, a funcționat până sub Ahmed I (1603–1617) și a bătut aspri și mangâri.

Srečković, *Ottoman Mints & Coins*, p. 137; Boldureanu, *Moneda otomană. 1512–1603*, p. 24.

Košice (slovac.), ☛ **Kassa** [IV].

Kopeke (germ.), ☛ **kopeika** [III].

Körtling, Kurzling [III], monedă de argint, Groschen, emisă la început în provincia Göttingen (Saxonia de Jos) în 1360. În secolul al XVI-lea echivala cu $\frac{1}{3}$ Mariengroschen (= 4 Pfennig), apoi $\frac{1}{4}$ Mariengroschen (= 3 Phennig); în Renania valora $\frac{1}{2}$ Albus, în Braunschweig-Lüneburg cât $\frac{1}{8}$ Pfennig. După 1643, greutatea a coborât la 0,696 g (0,143 AR).

Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 182, s.v. **Körtling**.

Kristina Augusta (sued.), ☛ **Kristina Maria Alexandra Vasa** [II].

Kristina Maria Alexandra Vasa (sued.: *Kristina Augusta*) [II], regină a Suediei (15 martie 1633 – abdică la 6 iun. 1654). ♦ Fiica și succesoarea lui Gustav II Adolf Vasa. ♦ A emis monede de argint (Skilling, Dreipölker, $\frac{1}{2}$ Taler, 1 Taler, 2 Taleri) și de aur (1 Dukat, 2 Dukat, 3 Dukat, 4 Dukat, 5 Dukat, 6 Dukat, 10 Dukat). ♦ La împlinirea majoratului, în 1644, a inaugurat un al doilea atelier monetar livonian la Riga unde au fost emise monede mărunte de inflație. ♦ Ateliere: Stockholm, Göteborg și Dalarna.

Engel, Serrure, *Traité (1897)*, p. 529; Федоров, *Монеты Прибалтики*, p. 275–296; Hobson, *Scandinavian Coins*, p. 85–86; Mikołajczyk, *Einführung*, p. 97; *Gold Coins*, p. 557, nr. 34; *SCWC. 1601–1700*, p. 1337–1354.

Księstwo Kurlandii i Semigalii (pol.), ☛ **Ducatele de Curlanda & Semigallia** [I].

Kuçayna [IV], localitate situată în zona nord-vest balcanică, la sud-est de Belgrad, eyâlet-ul Rumelia; în urma cercetărilor arheologice, în 1984 fostul atelier a fost localizat în districtul Raška, Serbia. ♦ Activitatea monetară a fost lansată pe la 1550 și a bătut monedă continuu până pe timpul lui Mehmed III (altin, akçe), iar pe timpul lui Süleyman I și mangir.

Srečković, *Ottoman Mints & Coins*, p. 147; Anuța Boldureanu, *Moneda otomană. 1512–1603*, p. 18.

Kurzemes un Zemgales hercogiste (let.), **Ducatele de Curlanda & Semigallia** [I].

III. Károly Habsburg (magh.), **Karl VI.** Franz Joseph Wenceslau Balthasar Johann Anton Ignatius **von Habsburg** [II].

XV Kreuzer (germ.: *Fünfehnkreuzer*, *Sechsteltaler*) [III], monedă din argint austriacă. Emisiunea a fost lansată cu prilejul războiului din 1659–1664 când, în provinciile ereditare, au fost emise în cantități enorme, în special pentru solda trupelor și plata livrărilor către armată. O serie nouă a fost emisă între 1679 și 1697, ultima între 1732 și 1750. § Pe avers, este bustul emitentului și valoarea nominală înscrisă într-un cartuș oval; pe revers, heraldica domeniului ereditar pentru care a fost emisă moneda. Teoretic echivalau cu 1/6 taler; în realitate, având 9–10 loți, valorau cu cca 20 % mai puțin.

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 208, s.v. **Fünfehnkreuzer**; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 102, s.v. **Fünfehnkreuzer**; Schneider, *Das Münzwesen in den Territorien des Westerwaldes*, p. 134.

копѣика (rus.), **kopeika** [III].

L

Larende [IV], localitate situată în zona centrală a Anatoliei, eyâlet-ul Anadolu; astăzi Karaman în provincia cu același nume, Turcia. ♦ A bătut akçe pe timpul lui Selim I și Süleyman I.

Srećković, *Ottoman Mints & Coins*, p. 49; Boldureanu, *Moneda otomană. 1512–1603*, p. 24.

Leopold I. Habsburški (croat.), **Leopold I.** Ignaz Joseph Balthasar Felician **von Habsburg** [II].

Leopold I. Ignaz Joseph Balthasar Felician **von Habsburg** (ceh.: *Leopold I. Habsburský*, croat: *Leopold VI. Habsburški*, magh.: *I. Lipót Habsburg*, sloven: *Leopold I.*) [II], împărat al Imperiului Sacru Roman de Națiune Germană (ales la 18 iul./încoronat la 1 aug. 1658, Frankfurt am Main – 5 mai 1705, Wien), rege al Ungariei (ales la 22 iunie, încoronat la 27 iun. 1655, Preßburg), rege al Boemiei (încoronat la 14 sept. 1656, Praga), arhiduce al Austriei, rege al Croației și Sloveniei (2 apr. 1657), rege roman (ales la 18 iul./încoronat la 1 aug. 1658), principe al Transilvaniei (din 1692). ♦ Fiul și succesorul lui Ferdinand III. von Habsburg, frate cu Ferdinand IV. von Habsburg, tatăl lui Joseph I. și Karl VI. von Habsburg. ♦ Ateliere: Breslau, Brieg, Glatz, Graz, Joachimstal, Karlsburg, Kaschau, Kremnitz, Kuttensburg, Nagybánya, Oppeln, Prag, Preßburg, Salzburg, Sankt an der Glan Veit, Schemnitz, Thann, Wien.

Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen*, **XXVI. Leopold I. 1690–1705**, p. 181–186; Davenport, *European Crowns. 1700–1800*, nr. 1001–1012; Herinek, *Österreichische Münzprägungen. 1657–1740*, p. 6–168.

Leopold II. Habsburški (croat.), **Leopold II.** Peter Leopold Joseph Anton Joachim Pius Gotthard **von Habsburg-Lothringen** [II].

Leopold II. *Habsburský* (ceh.), **Leopold II.** Peter Leopold Joseph Anton Joachim Pius Gotthard **von Habsburg-Lothringen** [II].

Leopold II. Peter Leopold Joseph Anton Joachim Pius Gotthard **von Habsburg-Lothringen** (ceh.: *Leopold II. Habsburský*, croat: *Leopold II. Habsburški*, magh.: *II. Lipót*

Habsburg) [II], împărat al Imperiului Sacru Roman de Națiune Germană și rege roman (ales la 30 sept./încoronat la 9 oct. 1790, Frankfurt am Main – decedat la 1 martie 1792, Wien), arhiduce al Austriei (*Leopold VII.*, 1790), rege al Ungariei și Croației (ales la 20 febr. / încoronat la 15 nov. 1790, Preßburg), rege al Boemiei (ales la 20 febr. 1790/încoronat la 6 sept. 1791, Praga), mare duce de Toscana (18 aug. 1765 – 22 iul. 1790). ♦ Fiul Mariei Theresia von Habsburg și al lui Franz I. Stephen von Lothringen, frate cu Joseph II. von Habsburg-Lothringen, tatăl lui Franz II. (I.) von Habsburg-Lothringen. ♦ Ateliere: Graz, Kremnitz, Kuttensburg, Mailand, Nagybánya, Prag, Preßburg, Salzburg, Wien.

Davenport, *European Crowns. 1700–1800*, nr. 1171–1175; Herinek, *Österreichische Münzprägungen. 1740–1969*, p. 176–185.

liard [III], moneda franceză, bătută din bilon de la 1383, apoi din cupru din 1654. Denominarea aparține și unor monede din argint și din cupru de plată și de calcul emise în Țările de Jos sub Carlos V, Felipe II, Carlos II și Felipe V.

Diccionario de Numismática, p. 108, s.v. **liard**.

<Liège>, 🏰 **Principatul episcopal de Liège** [I].

lot (germ.: *Gewichtmaß*) [V], unitate de măsură pentru argint în aliaj. O marcă de argint fin cântărea 16 loți (1 = 62,5 ‰, 2 = 125 ‰, 3 = 187,5 ‰, 4 = 250 ‰, 5 = 312,5 ‰, 6 = 375 ‰, 7 = 437,5 ‰, 8 = 500 ‰, 9 = 562,5 ‰, 10 = 625 ‰, 11 = 687,5 ‰, 12 = 750 ‰, 13 = 812,5 ‰, 14 = 875 ‰, 15 = 937,5 ‰).

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 360, s.v. **Lot**; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 92, 205, s.v. **Feingehalt**, Feine, Feinheit, Korn, **Lot**.

Lorenzo Celsi [II], doge al Veneției (16 iul. 1361 – 18 iul. 1365). ♦ A emis soldino, ducato piccolo și tornesello.

Engel, Serrure, *Traité (1905)*, p. 1371; *CNI*, VII, p. 87–91, 574; *Gold Coins*, p. 478, nr. 1225.

Luik (hol.), 🏰 **Principatul episcopal de Liège** [I].

I. Lipót Habsburg (magh.), 🏰 **Leopold I.** Ignaz Joseph Balthasar Felician **von Habsburg** [II].

II. Lipót Habsburg (magh.), 🏰 **Leopold II.** Peter Leopold Joseph Anton Joachim Pius Gotthard **von Habsburg-Lothringen** [II].

M

Maksimilijan I. Habsburški (croat.), 🏰 **Maximilian II. von Habsburg** [III].

mangır, pul [III], emisiune otomană de cupru. Majoritatea emisiunilor din secolele XIV–XVI sunt anonime (lipsește numele sultanului, uneori data și numele atelierului), multe prezentând ornamente pe ambele fețe. Erau produși în ateliere specializate, în regim de arendă pe trei ani, și destinați tranzacțiilor mărunte pe piața internă, fără a servi la plata impozitelor. Periodic, serveau statului la retragerea emisiunilor de valoare prin negustori care, obligatoriu, le primeau contra echivalentului în monedă de argint. ♦ Primele emisiuni (la Brussa; 4,25 g, 22 mm) aparțin lui Osman I (1299–1324). În continuare, au fost produse la Edirne, Serez și Kostantaniye. La sfârșitul secolului XVI

s-a bătut un număr considerabil din piese de aramă. A fost emisă sporadic până la începutul domniei lui Süleyman II, la 1688, când s-a trecut la producția lor masivă.

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 367, s.v. **Mānghir**; Nicolae, *Moneda otomană. 1451–1512*, p. 97–112; Anuța Boldureanu, *Moneda otomană. 1512–1603*, p. 85–87; Vilcu, *Moneda otomană (1687–1807)*, p. 161.

Mariengroschen [III], groși emiși în Saxonia de Jos având pe Madona cu Iisus în nimb. Au fost emise de Goslar (în 1503; în 1551 cântărea 2,43 g/0,91 g AR), de Braunschweig (în 1514; 2,75 g/1,375 g AR), Hildesheim (în 1528; 2,88 g/1,062 g AR), Braunschwein (în 1572; 1,504 g/0,69 g AR).

Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 213, s.v. **Mariengroschen**.

Marino Falier [II], doge al Veneției (11 sept. 1354 – 17 apr. 1355). ♦ A emis soldino, ducato și tornesello.

Engel, Serrure, *Traité (1905)*, p. 1371; *CNI*, VII, p. 77–79, 574; *Gold Coins*, p. 478, nr. 1222.

Matapan (it.: *ducato*, lat.: *grossus venetianus*) [III], prima monedă mare din argint a statelor italiene. Emisă la început de dogele Enrico Dandolo (1192–1205), probabil în 1202, avea 2,178 g (965⁰/₁₀₀₀ AR) și echivala cu 12 denari (26 parvus sau piccoli = pfennigi mici). Pe avers, Christos pe tron; pe revers, dogele în genunchi, primește steagul de la Sf. Marcu. A fost emisă până în vremea dogelui Andrea Contarini (1368–1382).

Papadopoli Aldobrandini, *Le monete di Venezia*, I, 1893, p. 81; Schrötter, *Wörterbuch*, p. 378, s.v. **Matapan**; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 213, s.v. **Matapan**.

Maximilian I. *Habsburský* (ceh.), ☛ **Maximilian II. von Habsburg** [II].

Maximilian II. von Habsburg (ceh.: *Maximilian I. Habsburský*, croat.: *Maksimilijan I. Habsburški*, magh.: *Miksa Habsburg*) [II], împărat al Imperiului Sacru Roman de Națiune Germană (25 iul. 1564, Frankfurt am Main – decedat la 12 oct. 1576, Regensburg), rege al Boemiei (20 sept. 1562, Praga), rege roman (ales la 28 nov. / încoronat la 30 nov. 1562, Frankfurt am Main), rege al Ungariei și Croației (încoronat la 8 sept. 1563, Preßburg), arhiduce al Austriei Inferioare (1564). ♦ Fiul și succesorul lui Ferdinand I., fratele lui Ferdinand II. von Tirol (1564–1595) și al lui Karl II. von Steyermark (1564–1590); tatăl lui Rudolf II., al lui Matthias, al lui Maximilian III. (1612–1618) și al lui Albrecht VII. ♦ Ateliere: Breslau, Budweiß, Graz, Hall, Joachimstal, Kaschau, Klagenfurt, Kremnitz, Kuttendorf, Nagybánya, Prag, Salzburg, Wien.

Davenport, *European Crowns. 1484–1600*, nr. 8055–8061.

medin (arab), ☛ **para** [III].

Michele Morosini [II], doge al Veneției (10 iun. – 16 oct. 1382). ♦ A emis soldino, grosso, ducato și tornesello.

Engel, Serrure, *Traité (1905)*, p. 1371; *CNI*, VII, p. 103–106; *Gold Coins*, p. 478, nr. 1228.

Miksa Habsburg (magh.), ☛ **Maximilian II. von Habsburg** [II].

moneda de cuenta (sp.), ☛ **bani de calcul** [V].

moneda de necesidad (sp.), ☛ **monedă de necesitate** [V].

moneda obsidional (sp.), ☛ **monedă obsidională** [V].

monedă fiduciară (rom.: *bani fictivi*; fr. *monnaie fiduciaire*; sp.: *fiat dinero*) [V], emisiuni monetare fără valoare proprie care circulă în virtutea încrederii acordate de autoritatea emitentă și de deținători, considerându-se suficiente semnele imprimate pe discul metalic.

Kirițescu, *Moneda*, p. 68, s.v. **bani fiduciar**.

monedă hibridă (fr. *monnaie hybride*, germ.: *Zwittermünze*) [V], emisiune la care, prin confuzie de batere, prezintă pe avers și revers legenda și herb/monogramă de la emitenți diferiți.

Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 429, s.v. **Zwittermünze**.

monedă de necesitate (fr. *monnaie de nécessité*; germ.: *Notgeld, Notmünze*; sp.: *emisión de emergencia, moneda de necesidad*) [V], emisiuni valabile care suplimentează, în situații speciale de inflație sau de război, banii aflați în circulație.

Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 259, s.v. **Notgeld**; *Diccionario de Numismática*, p. 77, 126, s.v. **emisión de emergencia, moneda de necesidad**.

monedă obsidională (fr. *monnaie de siège*; germ.: *Belagerungsmünze*; sp.: *moneda obsidional*) [V], emisă improvizat, în caz de asediu, pentru plata soldaților. Ca „monedă privată”, este din același metal, cu aceeași valoare, și legenda în concordanță cu situația grea a așezării: în 1529, la asediul Vienei, emisiunile aveau legenda „Turk blegert Wien”; în 1577, sub asediu, orașul Riga a emis groși cu legenda „Defende nos Christe”; în 1629, orașul Magdeburg a emis piese cu legenda „Necessitas legem non habet”. Alte cazuri: Leipzig (1547), Gotha (1567), Frankenthal (1623), Greifswald (1631), Neubreisach (1633), Ulm (1704), Lille (1708), Tournai (1709).

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 69, s.v. **Belagerungsmünze**; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 38, s.v. **Belagerungsmünze**; *Diccionario de Numismática*, p. 128, s.v. **moneda obsidional**.

monnaie fiduciaire (fr.), ☛ **monedă fiduciară** [V].

monnaie hybride (fr.), ☛ **monedă hibridă** [V].

monnaie de nécessité (fr.), ☛ **monedă de necesitate** [V].

monnaie de siège (fr.), ☛ **monedă obsidională** [V].

Mudava [IV], localitate situată în zona nord-vest balcanică, eyâlet-ul Timișoara constituit la 1552; astăzi Moldova Veche, jud. Caraș-Severin, România. ♦ Este unicul atelier otoman situat la Nord de Dunăre. Atelierul era situat în apropiere de cel de la Kuçayna, ele fiind despărțite doar de Dunăre și probabil utilizau aceeași sursă de minereu și ar fi putut funcționa la Mudava din momentul intrării în stăpânire otomană și până la moartea sultanului Süleyman I, căci nu se cunosc piese de pe timpul altor sultani. ♦ Piesele bătute aici sunt emisiuni din grupa a III-a a sultanului Süleyman I, perioada 1555–1566. Numismați români însă consideră că Mudava a bătut piese doar în ultimul an de domnie a lui Süleyman I, la 1566, acesta fiind un atelier de campanie, deschis în zonă pentru satisfacerea necesităților financiare ale Porții legate de campania de la Szigetvar; curmarea bruscă a vieții padișahului explică raritatea acestor emisiuni.

Nicolae, în *TezChișinău*, p. 66, 68; Srećković, *Ottoman Mints & Coins*, p. 160; Boldureanu, *Moneda otomană. 1512–1603*, p. 18–19.

N

Nachahmung (germ.), ➤ **imitație** [V].

Nachprägung (germ.), ➤ **imitație** [V].

Nachschlag (germ.), ➤ **imitație** [V].

Nagenmanneke (germ.), ➤ **gigot** [III].

nasri [III], monedă de argint care a circulat în Libia, Tunis și Algeria, areal în care și-a păstrat vechea denumire sub care, din secolul XVI, a fost bătută în numele sultanului otoman.

Pamuk, în *130 de ani de la crearea sistemului monetar românesc modern*, p. 269; Srećković, *Ottoman Mints & Coins*, p. 35; Boldureanu, *Moneda otomană. 1512–1603*, p. 15–16.

Notgeld, Notmünze (germ.), ➤ **monedă de necesitate** [V].

Nudel'man Avram Aronovich (rus.: Нудельман Абрам Аронович) (24 dec. 1924, Chișinău – după 16 oct. 1990, emigrat în Israel) [VIII], cercetător în domeniul arheologiei și numismaticii din Moldova, în special a monedelor antice și medievale de pe teritoriul pruto-nistrean. ♦ Istoric de profesie, a activat în calitate de cercetător științific la Muzeu Republican de Studiere a Ținutului (astăzi Muzeu Național de Etnografie și Istorie Naturală, Chișinău) între aug. 1952 și iul. 1971, apoi la Academia de Științe a RSS Moldovenești, până în 1990. La 24 mai 1982 a devenit candidat în științe istorice la Universitatea de Stat „M. V. Lomonosov” din Moscova, cu teza de candidat în științe istorice *Circulația monetară în interfluviu pruto-nistrean în antichitate și epoca medievală* (Монетное обращение в Днестровско-Прутском междуречье в античное время и в период средних веков). § În 38 de ani de activitate, combinând cu succes arta pedagogiei, studiul științific, capacitățile organizatorice și de conducere a instituțiilor muzeistice, a contribuit la dezvoltarea științei arheologice, numismatice și muzeistice în RSSM. ♦ A publicat numeroase descoperiri de monede antice și feudale prin inițierea Cronicii numismatice și editarea primului Corpus al descoperirilor izolate și tezaurе din spațiul pruto-nistrean. ♦ Lucrări: *Монеты из раскопок и сборов 1971–1972 гг.*, în *АИМ*, III (1972), 1974, p. 204–228; *Монеты из раскопок и сборов 1972–1973 гг.*, în *АИМ*, IV (1973), 1974, p. 188–229; *Топография кладов и находок единичных монет. Археологическая карта Молдавии*, 1976. Выпуск 8, 196 p.; *Находки монет эпохи феодализма из раскопок и сборов в 1974–1976 гг. в Днестровско-Прутском регионе*, în *АИМ*, V (1974–1976 гг.), 1981, p. 174–191; *Очерки истории монетного обращения в Днестровско-Прутском регионе (с древнейших времен до образования феодального Молдавского государства)*, 1985, 181 p.; *Несолько неизданных монетных кладов XVII в. из Днестровско-Прутского региона*, în *АИМ* в 1983 г., 1988, p. 126–141; *Монетныеклады XVIII-начала XIX в. в Днестровско-Прутском регионе*, în *Нумизматические исследования по истории юго-восточной европы*, 1990, p. 227–263; *Золотые монеты в денежном обращении Молдовы*, în *Археологические исследования в Старом Орхее*, 1991, p. 113–156.

Нудельман Абрам Аронович (rus.), ➤ **Nudel'man Avram Aronovich** [VIII].

O

oraș liber imperial [V], (germ.: *freie Reichsstadt*); oraș aflat oficial sub autoritatea directă a împăratului roman și a dietei. Avea o reprezentare directă în Reichstag, ceea ce a corespuns cu un statut de largă autonomie, precum dreptul de a colecta impozite și taxe prin administrația proprie, dreptul de a bate monedă și drepturi juridice, inclusiv *Blutgericht*. Acest statut a fost desființat în 1806.

Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 315, s.v. **Reichsstadt**.

Orașul Nou (arab.: *Şehr al-cedid*; turc.: *Yangi-şehr*) [IV], localitate situată pe valea râului Răut; astăzi Orheiul Vechi, com. Trebujeni, r. Orhei, R. Moldova. ♦ Se pare că cel târziu în toamna 1363 a fost inaugurat de hanul Abdallah care, după înfrângerea emirilor Kutlubuga, Koçubei și Dimitrie, și-a concentrat atenția și acțiunile asupra regiunilor occidentale ale Hoardei de Aur. Cele mai timpurii emisiuni de argint bătute aici datează din anul hegirei 764 (1362/1363); după 1365 fost lansată seria emisiunilor locale de cupru. Media greutateii monedelor a scăzut substanțial, iar pentru anii hegirei 769 (1367/1368) și 770 (1368/1369) numele hanului din legende a fost înlocuit cu titlatura „şeyh” și „emir”. Politica evidentă a hanului de a impune islamul în regiune și tendințele separatiste ale conducătorilor locali au grăbit prăbușirea puterii lui Abdallah în 1369 și desprinderea definitivă a regiunii de sistemul politic al Hoardei de Aur.

Полевой, în *Материалы и исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской Народной Республики*, p. 317, 341; Янина, în „Нумизматических Сборник”, V/1, Москва, 1977, p. 193–212; Абызова, Бырня, Нудельман, *Древности Строго Орхя. Золотоодынский период*; Nicolae, în *BSNR, XСП–XCVII* (1998–2003), 146–151, 2003, p. 189–193; Birnea, Reaboi, Nicolae, Telnov, în *Simpozion Chişinău* (2000), 2001, p. 141–149; Nicolae, în *Simpozion Chişinău* (2004), 2007, p. 183–210.

P

para (arab.: *medin*) [III], emisiune din argint originară din Egipt. Inițial, a fost specifică regiunilor arabo-africane unde își află originea în jumătățile de dirhem. A circulat predilect în Egipt, Anatolia Răsăriteană, Persia, Siria, și Yemen unde a fost produsă în monetăriile de la Amid, Bagdad, Bitlis, Canca, Dimaşk, Erzurum, Haleb, Harput, Hile, Maraş, Mısır, Musul, Ruha. A fost acceptată de otomani după 1517, în urma cuceririlor orientale ale lui Selim I. În primii ani de domnie a sultanului Süleyman I, cântărea 1,289 g, pe la 1535 a coborât la 1,03 g și, a continuat să scadă, fără a împărtăși diminuarea dramatică a asprului. La 1586, putea fi schimbată contra 1,5 aspri, la mijlocul secolului următor valora 2 aspri, la mijlocul secolului al XVIII-lea valora oficial 3 aspri (40 parale = 120 aspri = 1 galben). Destinate unor piețe locale, după 1586, aceste piese au pătruns tot mai des în zona balcanică și nord-dunăreană și au fost introduse în producția monetăriei capitalei, pentru ca din a doua jumătate a veacului XVII să se substituie asprului. Adoptată la nivel central, a devenit treptat unul dintre cele mai importante nominaluri, atât ca monedă reală, cât și ca monedă de cont.

Maxim, în *RdI*, XXXIII (1980), 4, p. 725–741; Nicolae, în *TezChişinău*, p. 65; Srećković, *Ottoman Mints & Coins*, p. 23, 33, 34; Boldureanu, *Moneda otomană. 1512–1603*, p. 15; Vilcu, *Moneda otomană. 1687–1807*, p. 240–241.

Pasquale Cicogna [II], doge al Veneției (1585–1595). ♦ A emis scudo (da 8 lire, mezzo da 4 lire, quatro da 2 lire, ottavo da 1 lira, sedicesimo da 10 soldi, trentaduesimo

sa 5 soldi, la croce da 7 lire), ducato și mezzoducato, zecchino, mezzozecchino și quatro di zecchino, sesino sau doppio quattrino și mezzo quattrino.

Engel, Serrure, *Traité* (1897), p. 451; CNI, VII, p. 484–527; *Gold Coins*, p. 479, nr. 1270–1272.

Pavel I (rom.), ➤ **Pavel I Petrovich** [II].

Pavel I Petrovich (rom.: *Pavel I*, rus.: *Пáвел I Петрóвич*) [II], împărat și autocrat al tuturor Rusiilor (ales la 17 nov. 1796/încoronat la 16 apr. 1797 – asasinat la 23 martie 1801, Sankt Petersburg), duce de Hollstein-Gottorp (17 iul. 1762 – 1 iul. 1773), conte de Oldenburg (1 iul. – 14 dec. 1773). ♦ Fiul și succesorul Ekaterinei II Alekseevna, tatăl lui Aleksandr I și Nikolai I. ♦ A emis monede de: cupru (poluška, dena, copeica de 1, 2), argint (copeici de 5, 10, polupoltinnik, poltina, rubla) și aur (ducat, 5 ruble) în sistemul monetar $\frac{1}{4}$ copeica = poluška, $\frac{1}{2}$ copeica = dena, 3 copeici = altînik, 10 copeici = grivennik, 25 copeici = polupoltinnik, 50 copeici = poltinnik, 100 copeici = rubla, 10 ruble = imperial, cervoneț. ♦ Ateliere monetare: Annensk, Sankt Petersburg, Kolyvan. ♦ Prin ukazul din 2 dec. 1796 s-a ordonat Băncii Imperiale să bată ducați de aur în sistemul monetar olandez, cu un cartuș având înscris un verset din Psalmii (rv.). Ukazul din 20 ian. 1797 ordona baterea rublei de argint la echivalentul de 50 stuivers olandezi. La 3 oct. 1797, s-a renunțat la sistemul monetar ruso-olandez.

Engel, Serrure, *Traité* (1897), p. 562–563; Уздеников, *Монеты России*, nr. 0166–0173, 1237–1305, 2873–2939; McGrew, *Paul I of Russia*, p. 27–30; *Gold Coins*, p. 540, nr. 142–145; SCWC. 1701–1800, p. 1117–1136.

poluška (rus.: *полушка*) [III], monedă rusească de argint, în greutate de 0,45 g. Apare în secolul XIV, în valoare de $\frac{1}{2}$ dena. Din 1700 a fost emisă poluška din aramă care echivala cu $\frac{1}{4}$ copeica. În anii 1700–1810 și 1850–1866 pe monede era înscris nominalul ПОЛУШКА; în anii 1839–1846 și 1867–1916, $\frac{1}{4}$ КОПѢКИ.

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 525, s.v. **Polúška**; Спасский, *Русская монетная система*, p. 106, 144; Fenger, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 291, s.v. **Poludenga**; Гайдучков, *Русские полуденги, четверетцы и полушки XIV–XVII вв.*

Posen (germ.), ➤ **Poznań** [IV].

Posnania (lat.), ➤ **Poznań** [IV].

Poznań (germ.: *Posen*, lat.: *Posnania*) [IV], capitala istorică a Poloniei Mari (Wielkopolska); azi capitala voievodatului Polonia Mare, Polonia. ♦ Primele emisiuni sunt denari în vremea lui Boleslaw I Chrobry (992–1025) și Mieszko II (1025–1032). În epoca lui Kazimierz III Wielki (1333–1370) a devenit monetăria principală a regatului; sub Stefan Batory a devenit centrul atelierelor Coroanei, unde au fost bătuți șilingi, trojaki și ducați. În vremea lui Zygmunt III Waza, între 1587 și 1601, atelierul a emis denari, șilingi, groși, tripli groși și ducați. Marca de atelier este două topoare încrucișate; din 1598, toate emisiunile poartă litera P. Activitatea atelierului a fost reluată sub Jan II Kazimierz până în 1654.

Gumowski, *Handbuch*, p. 47; Ejzenhart, *Herby i znaki mennicze*, p. 26–28.

Prager Groschen (germ.), ➤ **pražský groš** [III].

pražský groš (fr.: *gros de Prague*; germ.: *Prager Groschen*; it.: *grossi boemicales*; lat.: *grossus pragenses*; pol.: *grosz praski*; rom.: *groș de Praga*) [III], emisiune din argint care s-a bucurat de o largă circulație în Europa Centrală în secolele XIV–XV. A urmat

modelul *gros tournois* creat de Louis IX le Saint prin reforma monetară din 1260–1263. § A fost lansat după 1298 la Kuttenberg și Praga, sub domnia lui Václav II Premyslid, care a beneficiat de resursele miniere de la Kutná Hora și de sprijinul bancherilor și avocaților lombarzi. Avea între 3,7 și 3,5 g, cu titlu de 933 ‰ (cca 15 loți) și echivala cu 12 parvus. Pe toată perioada emiterii a rămas aproape neschimbat. Pe avers, coroana Boemiei, cu două inscripții circulare: în interior, numele suveranului emitent, în limba latină; a doua, DEI GRATIA REX BOEMIE. Pe revers, leul de Boemia și legenda circular GROSSI PRAGENSES. § Epuizarea filonului de argint de la Hutná Hora și descoperirea zăcămintului de la Joachimsthal au permis lansarea talerului austriac care, sub Ferdinand I. von Habsburg, a fost oficializat în Imperiu. După 1644, emiterea groșilor de Praga a încetat.

Václav II (1278–1305)

Jan I Lucemburský (1310–1346)

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 525, s.v. **Prager Groschen**; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 295, s.v. **Preger Groschen**.

preț [V], ca instrument de măsură în bani, exprimă valoarea unui bun. Este influențat permanent de anumiți factori economici, politici și naturali.

Kirițescu, *Moneda*, p. 246, s.v. **Preț**.

Principatul episcopal de Liège (germ.: *Fürstbistum Lüttich*; hol.: *Luik*; lat.: *Episcopatus leodiensis*) [I], aparținea de Cercul monetar Westphalia; astăzi în Belgia. ♦ În 1795 a fost anexat la Franța și secularizat în 1802. ♦ Atelierele monetare: Liège, Hasselt.

Engel, Serrure, *Traité* (1897), p. 218–219; Craig, *Germanic Coinages*, p. 117; Davenport, *European Crowns. 1484–1600*, nr. 8405–8417; Delmonte, *Le Bénélux d'or*, nr. 309–373; Delmonte, *Le Benelux d'argent*, nr. 431–490. *Gold Coins*, p. 131–133, nr. 278–338.

16 parale [III], piesă de argint otomană (5,40 g) emisă de Mahmud I la Gence, Kars și Tiflis în timpul conflictului cu Persia. A fost destinată regiunilor orientale.

Lachman, în *The Numismatic Circular*, 84, 1976, 2, p. 51–53; Vîlcu, *Moneda otomană (1687–1807)*, p. 107.

100 parale (rom.), ☛ **yüzlük** [III].

Пáвел I Петро́вич (rus.), ☛ **Pavel I Petrovich** [II].

полушка (rus.), ☛ **poluška** [III].

R

Reichsgulden/Guldiner zu 72 Kreuzer [III], monedă de argint mare creată prin dictul imperial din 28 iulie 1551 în urma hotărârilor adoptate în dieta de la Augsburg. Avea 31,176 g (27,497 g AR [881,91 ‰] = 14,2 loți) și echivala cu 72 Kreuzer. Circulația

acestui tip de taler a fost limitată la regiunile din sud-vestul Imperiului, în Franconia, Bavaria și Suabia.

Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 27, s.v. **Auktionskatalog**.

Reichsguldiner zu 60 Kreuzer [III], monedă din argint mare creată prin dictul imperial din 19 august 1559 în urma hotărârilor adoptate în dieta de la Augsburg. Noua emisiune trebuia să asigure un sistem monetar relativ unitar în Imperiu. Cântărea 24,613 g (22,904 g AR [930,55 ‰] = 14,16 loți) și echivala cu 60 Kreuzer.

Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 312, s.v. **Reichsguldiner**.

Reichstaler/Taler zu 68 Kreuzer (ol.: *Rijksdaalder*) [III], emisiune din argint lansată potrivit noului etalon monetar stabilit în 1566. Avea 29,2 g (25,98 g AR [888,89‰] = 14,4 loți). Pe avers, bustul emitentului sau însemnele heraldice ale ținutului; pe revers, acvila imperială fără valoarea nominală în Kreuzer înscrisă în Reichsapfel până în 1570. Acest tip de taler a înregistrat o devalorizare progresivă, mai întâi 72 Kreuzer, apoi 90 Kreuzer în 1590.

Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 27, 315, s.v. **Auktionskatalog, Reichstaler**.

Rijksdaalder (ol.), **Reichstaler/Taler zu 68 Kreuzer** [III].

<Rochefort>, **Comitatul de Rochefort** [I].

Rudolf Habsburg (magh.), **Rudolf II. von Habsburg** [II].

Rudolf II. Habsburški (croat), **Rudolf II. von Habsburg** [II].

Rudolf II. *Habsburský* (ceh.), **Rudolf II. von Habsburg** [II].

Rudolf II. von Habsburg (ceh.: *Rudolf II. Habsburský*, croat: *Rudolf II. Habsburški*, magh.: *Rudolf Habsburg*) [II], împărat al Imperiului Sacru Roman de Națiune Germană (încoronat la 12 oct. 1576 – decedat la 20 ian. 1612, Praga), rege al Ungariei și Croației (25 sept. 1572, Preßburg – abdică la 26 iun. 1608), rege al Boemiei (22 sept. 1575, Praga – abdică în 1611); rege roman (ales la 27 oct./încoronat la 1 nov. 1575, Regensburg), arhiduce al Austriei (*Rudolf V.*, 12 oct. 1576), principe al Transilvaniei (1598, 1600–1601). ♦ Fiul și succesorul lui Maximilian II., fratele lui Matthias II. ♦ Ateliere: Breslau, Brieg, Budweiß, Ensisheim, Graz, Hall, Joachimstal, Kaschau, Klagenfurt, Kremnitz, Kuttentberg, Nagybánya, Prag, Salzburg, Wien.

Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen*, X. **Rudolf, als deutscher Kaiser Rudolf II., 1598 und 1602–1605**, p. 47–48; Davenport, *European Crowns. 1484–1600*, nr. 8062–8084.

II. Rákóczi György (rom.: *Gheorghe Rakoczi II*) [II], principe al Transilvaniei (oct. 1648 – decedat la 7 iun. 1660, Nagyvárad). ♦ Fiul lui I. Rákóczi György. ♦ E emis monede de argint (denari, taleri) și de aur (ducați).

Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen*, XX. **Georg Rakoczi I. 1630–1648**, p. 126–135; Velter, *Colecția „Orghidan”*, nr. 639–649; Huszár, Pap, Winkler, *Erdélyi Éremművéség*, p. 174.

S

Sechsteltaler (germ.), **XV Kreuzer** [III].

Silber (germ.), **argint (monetar)** [V].

siglă [V], prescurtare convențională alcătuită din litera inițială urmată de una sau mai multe litere dintr-un cuvânt, separate sau unite.

Noul dicționar universal, p. 1475, s.v. **siglă**, **sigle**.

surfrapare (fr.: surfrappée) [V], imprimarea pe aceeași monedă a elementelor (imagine și legendă) corespunzătoare unui alt tip monetar.

Mihailescu-Bîrliba, *Numismatica*. I, p. 47.

surfrappée (fr.), ➤ **surfrapare** [V].

Ș

Şehr al-cedid (arab.), ➤ **Orașul Nou** [IV].

ștanță [V], instrument confecționat din metal rezistent (bronz, oțel) și utilizat la baterea monedei. Avea gravată amprenta în negativ (efigie, stemă, monogramă, legendă) și era montată pe un manșon confecționat, la rândul lui, dintr-un metal comun. Pentru fiecare față a monedei, avers și revers, era necesară câte o ștanță, una fixă și alta mobilă. Termenul se folosește și pentru a desemna rezultatul operațiunii de ștanțare, precum ștanță dublă.

Mihailescu-Bîrliba, *Numismatica*. I, p. 47.

T

<Teschen>, ➤ **Ducatul de Teschen** [I].

Tire [IV], localitate situată în zona vestică a Anatoliei, eyâlet-ul Anadolu; astăzi Tire în provincia Izmir, Turcia. ♦ Își începe activitatea producând mangiri, iar de pe vremea lui Mehmed II bate și akçe. A fost activ până sub Murad al IV-lea. ♦ Numele său a cunoscut mai multe variante grafice, unele întâlnite pe piesele descoperite în Moldova.

Srečković, *Ottoman Mints & Coins*, p. 203; Boldureanu, *Moneda otomană, 1512–1603*, p. 23.

tizenkét denaros (magh.), ➤ **12 denari** [III].

titlu (de metal nobil) (germ.: *Feingehalt*) [V], raportul dintre greutatea monedei și conținutul de metal nobil. Este redat printr-o valoare exprimată în karate (24), pentru aur, și în loți (16), pentru argint.

Schrötter, *Wörterbuch*, p. 190, s.v. **Feingehalt** (**Feinheit**, **Feine**), **Korn**; Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*, p. 92, s.v. **Feingehalt**, **Feine**, **Feinheit**, **Korn**.

Toktamâș (rom.), ➤ **Ghiyâth ad-Dîn Toktamâș** [II].

Tomaso Mocenigo [II], doge al Veneției (1414–1423). ♦ A emis soldino, grosso, ducato, piccolo (denaro), doppio bagattino, tornesollo.

Engel, Serrure, *Traité* (1905), p. 1371; *CNI*, VII, p. 118–123, 576; *Gold Coins*, p. 478, nr. 1231.

Tommaso di Campofregoso [II], doge al Genovei (4 iul. 1415 – 23 nov. 1421, 3 apr. 1436 – 24 martie 1437, 24 martie 1437 – 18 dec. 1442) și al senioriei Chios (1437–1443).

♦ A emis ducato cu legenda TEDVXIΛIIV – SCAIIPC... D/V/X.

Engel, Serrure, *Traité* (1905), p. 1362; Schlumberger, *Numismatique de l'Orient latin*, p. 419–421; *Gold Coins*, p. 446 (nr. 364, 366–368), p. 456 (nr. 3).

tréflage (fr.), **dublă frapă** [V].

U

Uzbek [II], han al Hoardei de Aur (A.H. 712–742/ian. 1313–1341). ♦ Nepotul lui Tokta, tatăl lui Djanibek. ♦ S-a convertit la islamism sub numele „sultan Mohammed Özbek”; de la el, toți hanii în Hoarda de Aur au fost musulmani. În vremea sa, Hoarda de Aur a atins apogeul dezvoltării economice și statale. A construit noua capitală la Saray-Berke („Noul Sarai”, „Saray al-Cedid”). ♦ În 1313 a permis reconstruirea Caffei genoveze, ceea ce a întărit și relansat legăturile hanatului cu statul mameluc; negustorii liguri devin intermediari comerciali între Sarai și Cairo. În 1332 a închiriat negustorilor venețieni o bucată de teren la vărsarea Donului, la Tana, cu dreptul de a construi edificii publice și private. § Ca represalii pentru uciderea vărului său de cneazul de Tver în august 1327, a devastat orașele rusești Tver, Kachin, Torjok. ♦ A emis monede de argint (dirhem). ♦ Ateliere: Horezm, Krîm, Saray, Saray al-cedid, Gülüstan.

Яанина, în *MIA*, 42, 1954, p. 424–484; Spuler, *Goldene Horde*, p. 87, 99; Яанина, în *MIA*, 111, 1962, p. 153–178; Bosworth, *Dynasties musulmanes*, p. 206; Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră*, p. 158–182; Nyamaa, *The coins of Mongol Empire*, p. 201–202, nr. 94–99.

usurier (fr.), ☛ **zaraf** [V].

V

Van [IV], localitate situată în zona estică a Anatoliei, eyâlet-ul Erzurum, după 1570 în eyâlet-ul Van; astăzi în provincia Van, Turcia. ♦ Disputată de otomani și safavizi, regiunea a fost ocupată definitiv în 1548. ♦ În secolul al XVII-lea a emis akçe și mangiri pentru Mehmed IV, Süleyman II și Mustafa II.

Srećković, *Ottoman Mints & Coins*, p. 218; Vilcu, *Moneda otomană. 1687–1807*, p. 41.

viteza de circulație a monetei [V], moneda circulă cu o viteză variabilă, după împrejurări și necesități. Indică frecvența folosirii, prin deplasare, a monedei. Moneda teaurizată variază cantitativ, deci are și ea o viteză. Unitatea de măsură a vitezei monetare este deplasarea monedei, fizic și în calcul, deci se ia în considerare numărul mediu de deplasări ale monedelor de aceeași valoare efectuat într-o unitate de timp. Dacă viteza de circulație este mare, este necesară circulației o cantitate mai mică de monedă.

Jinga, *Moneda*, 2, p. 239.

W

Wechsler (germ.), ☛ **zaraf** [V].

Weißpfennig (germ.), ☛ **Albus** [III].

Wschowa (germ.: *Fraustadt*); [IV], astăzi în voivodatul Lubusz, Polonia. ♦ A fost inițial o fortăreață de frontieră într-o regiune contestată de Silesia și Polonia Mare. După stabilirea coloniștilor germani în apropiere, așezarea a primit Drepturile de Magdeburg (cca 1250). În 1343, regele Kazimierz III Piast a cucerit-o pentru Polonia. În 1793, orașul a fost anexat de Regatul Prusiei. ♦ Atelierul monetar a fost deschis în 1588, fără permisiunea regelui, de Dietrich Busch, arendașul monetăriei de la Poznań, care a emis aici monede pentru Coroană asemănătoare celor provenite din Poznań. După decesul acestuia, monetăria a fost reorganizată și dată în arendă administratorului Wenceslas

Kielczewski, care a închiriat-o lui Andreas Lauffert și Hermann Rüdiger din Poznań.
 ♦ A emis șilingi, tripli groși și VI groși. Din 1598, emisiunile poartă litera P. Emisiunile oficiale de tripli groși ale acestui atelier datează din anii 1593–1596 și 1599–1601.

Gumowski, *Handbuch*, p. 47–48; Ejzenhart, *Herby i znaki mennicze*, p. 32–34.

Y

Yangi-şehir (turc.), 🏰 **Orașul Nou** [IV].

yirmilik (rom.: 20 parale) [III], emisiune otomană de argint (cca 13,20 g) lansată sub Ahmed III la Kostantiniye. Se bate între 1703 și 1805.

Vilcu, *Moneda otomană (1687–1807)*, p. 83, 106, 242–246.

Z

zaraf (fr.: *usurier*, germ.: *Wechsler*, *Geldwechsler*) [V], persoană specializată în operațiuni monetare cu două accepțiuni curente: **1.** casier al visteriei sau administrațiilor locale; **2.** negustor care se ocupă de schimb de monede, agiotaj, împrumut de bani.

Sachelarie, Stoicescu, *Instituții feudale*, p. 519, s.v. **zaraf**.

zecchino (it.: *ducato*; rom.: *galben venetic*) [III], emisiune de aur lansată de Veneția la sfârșitul secolului XIII, în vremea doganatului lui Giovanni Dandolo (1280–1289), cu denominarea ducato. Pe avers, Sf. Marcu înmânează o flamură dogelui îngenunchiat; în legendă cu numele emitentului cu intitulăția DUX S(anctus) M(arcus) VENET(us); pe revers, Christos în Mandorla și legenda SIT TI(bi) XP(ist)E DAT(us) Q(uem) TV REGIS ISTE DVCAT(us). Ducații venețieni s-au bucurat de o largă și îndelungată circulație datorită conținutului ridicat și stabil de metal fin și au servit drept model pentru emisiunile din aur ungurești, otomane, ale unor state germane și provincii olandeze. Denumirea de „zecchino” derivă de la „zecca” (monetărie) și a fost adoptată pentru același nominal după 1543, când Republica a lansat ducatul de argint (23,4 g, 826 ‰) care a servit ca bază a sistemului monetar venețian. A fost emis până în 1797.

CNI, VII (1915), 583 p.; *CNI*, VIII (1917), 683 p.; Iliescu, în *RÉSEE*, XV, 1977, 2, p. 355–361; *Gold Coins*, p. 478–481, nr. 1215–1447.

Zwittermünze (germ.), 🏰 **monedă hibridă** [V].

Zwölfer/Groschen zu 12 ungarischen Denaren (germ.), 🏰 **12 denari** [III].

Золотая Орда (rus.), 🏰 **Hoarda de Aur** [I].

BIBLIOGRAFIE – Abrevieri
BIBLIOGRAPHY – Abbreviations

- *** *Corpus Nummorum Italicorum. Primo tentativo di un Catalogo generale delle monete medievale e moderne coniate in italia o da italiani in altri paesi*, Volume VII, VENETO – parte 1 – *Dalle origini a Marino Grimani*, Roma, Tipografia della R. Accademia dei Lincei, 1915, 579 p. [CNI, VII].
- *** *Corpus Nummorum Italicorum. Primo tentativo di un Catalogo generale delle monete medievale e moderne coniate in italia o da italiani in altri paesi*, Volume VIII, VENETO – parte 2 – *Da Leonardo Donà alla chiusura della zecca*, Roma, Tipografia della R. Accademia dei Lincei, 1917, 683 p. [CNI, VIII].
- *** *Gold Coins of the World. From Ancient Times to the Present*. Seventh Edition. An Illustrated Standard catalogue with Valuations, by Arthur L. Friedberg and Ira S. Friedberg, New Jersey, Clifton, 2003, 732 p. [Gold Coins].
- *** *Instituții feudale din țările române. Dicționar* (coord. Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu), București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1988, 581 p. [Sachelarie, Stoicescu, *Instituții feudale*].
- *** *Standard Catalog of World Coins. 1601–1700*, 4th Official Edition, Iola, editor Colin R. Bruce II, Krause Publications, 2008, 1439 p. [SCWC. 1601–1700].
- *** *Standard Catalog of World Coins. 1701–1800*, 4th Official Edition, editor Colin R. Bruce II, Iola, Krause Publications, 2007, 1283 p. [SCWC. 1701–1800].
- *** *Standard Catalog of World Coins. 1801–1900*, 6th Official Edition, editor George Cuhaj, Krause Publications, Iola, 2009, 1296 p. [SCWC. 1801–1900].
- *** *Tezaurile din muzeele orașului Chișinău. Secolele XVI–XVIII* (coord. Viorel M. Butnariu), Chișinău, Editura Universitas, 1994, 130 p. + XXXVI pl. [TezChișinău].
- *** *Wörterbuch der Münzkunde* (herausgegeben von Friedrich Frhr. von Schrötter), Berlin/Leipzig, Verlag von Walter de Gruyter & Co, 1930, 777 p. + 28 Tafel [Schrötter, *Wörterbuch*].
- ALFARO ASINS Carmen, MARCOS ALONSO Carmen, OTERO MORÁN Paloma, GRAÑEDA MIÑÓN Paula, *Diccionario de Numismática*, Madrid, Solana e Hijos S.A., 2009, 455 p. [Diccionario de Numismática].
- BÎRNEA Pavel, REABOI Tatiana, NICOLAE Eugen, TELNOV Nicolae, *Materiale arheologice relative la economia monetară din epoca Hoardei de Aur descoperite la Orheiul Vechi*, în *Simpozion Chișinău (2000)*, 2001, p. 141–149. [Bîrnea, Reaboi, Nicolae, Telnov, în *Simpozion Chișinău (2000)*, 2001].
- BOLDUREANU Anuța, *Moneda otomană în Moldova (1512–1603)*, 159 p. – Teză de doctor în științe istorice, Chișinău, 2005, 159 p. (mss) [Boldureanu, *Moneda otomană. 1512–1603*].
- BOSWORTH Clifford Edmund, *Les Dynasties musulmanes*. Traduit de l'anglais par Yves Thoraval, Dijon, Imprimerie Darantier, 1996, 341 p. [Bosworth, *Dynasties musulmanes*].
- BUZDUGAN George, LUCHIAN Octavian, OPRESCU Constantin, *Monede și bancnote românești*, București, Editura Sport-Turism, 1977, 429 p. [MBR].
- CIOCÎLTAN Virgil, *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII–XIV. Contribuția cinghizhanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerțului euro-asiatic*, București, Editura Enciclopedică, 1998, 299 p. [Ciocîltan, *Mongolii și Marea Neagră*].
- CRAIG D. William, *Germanic Coinages (Charlemagne through Wilhelm II)*, Mountain View (reprint), 1954, 242 p. [Craig, *Germanic Coinages*].
- DAVENPORT John S. [2], *European Crowns. 1700–1800*, Second edition, London, Spink & on LTD, 1964, 338 p. [Davenport, *European Crowns. 1700–1800*].
- DAVENPORT John S. [6], *German Secular Talers 1600–1700*, Galesburg Illinois, 1967, 588 p. [Davenport, *German Secular Talers 1600–1700*].
- DAVENPORT John S. [7], *European Crowns. 1484–1600*, Frankfurt am Main, Numismatischer Verlag P. N. Schulten, 1977, 330 p. [Davenport, *European Crowns. 1484–1600*].
- DELMONTE A., *Le Benelux d'argent. Écus-demi-écus-quart d'écus et monnaies obsidionales dans les territoires composant les anciens Pays-Bas septentrionaux et méridionaux*, Amsterdam, Jacques Schulman N. V., 1966, 320 p. + 52 pl. [Delmonte, *Le Benelux d'argent*].
- DELMONTE A., *Le Bénélux d'or. Répertoire du monnayage d'or des territoires composant les anciens Pays-Bas*, Amsterdam, Jacques Schulman N. V., 1964, 207 p. + 33 pl. [Delmonte, *Le Bénélux d'or*].
- EJZENHART Dariusz, *Herby i znaki mennicze na trojakach polskich*, Wrocław, 2008, 88 p. [Ejzenhart, *Herby i znaki mennicze*].
- ENGEL Arthur, SERRURE Raymond, *Traité de numismatique du Moyen Age. Tome troisième. Depuis l'apparition du gros d'argent jusqu'à la création du thaler*, Paris, Ernest Leroux, 1905, p. 945–1459 [Engel, Serrure, *Traité (1905)*].
- ENGEL Arthur, SERRURE Raymond, *Traité de numismatique moderne et contemporaine. Première partie. Epoque moderne (XVIe–XVIIIe siècles)*, Paris, Ernest Leroux, 1897, 611 p. [Engel, Serrure, *Traité (1897)*].
- ENGEL Arthur, SERRURE Raymond, *Traité de numismatique moderne et contemporaine. Deuxième partie. Epoque contemporaine (XVIIIe–XIXe siècles)*, Paris, Ernest Leroux, 1899, p. 613–791. [Engel, Serrure, *Traité (1899)*].
- FENGLER Heinz, GIEROW Gerhard, UNGER Willy, *Transpress Lexikon für Numismatik*, Verlag für Verkehrswesen, Berlin, 1976, 432 p. [Fengler, Gierow, Unger, *Lexikon Numismatik*].
- FREY Albert Romer, *A Dictionary of Numismatic Names. Their Official and Popular Designations*, New York, The American Numismatic Society, 1917; reprint Kessinger Publishing, 2008, 328 p. [Frey, *A Dictionary of Numismatic Names*].

- GRECOV B. D., IACUBOVSCI A. I., *Hoarda de Aur și decăderea ei*, București, Editura de Stat pentru Literatură științifică, 1953, 454 p. [Grecov, Iacubovski, *Hoarda de Aur*].
- GUMOWSKI Marian Dr., *Handbuch der polnischen Numismatik*, Graz, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1960, 226 p. + LVI Tafel. [Gumowski, *Handbuch*].
- HAGEN Wilhemine, *Münzprägung und Geldumlauf in Rheinland. Führer durch die Schausammlung des Münzkabinetts*, în „Kunst und Altertum am Rhein”, Nummer 17, Düsseldorf, 1968, 108 p. [Hagen, *Münzprägung und Geldumlauf in Rheinland*].
- HERINEK Ludwig, *Österreichische Münzprägungen von 1657–1740*, Wien, Münzhandlung Herinek, 1972, 360 p. [Herinek, *Österreichische Münzprägungen. 1657–1740*].
- HERINEK Ludwig, *Österreichische Münzprägungen von 1740–1969*, Wien, Münzhandlung Herinek, 1970, 378 p. [Herinek, *Österreichische Münzprägungen. 1740–1969*].
- HOBSON Burton, *Catalogue of Scandinavian Coins. Gold, silver and minor coins since 1534 with their valuations*, New York, Sterling Publishing C., Inc., 1970, 128 p. [Hobson, *Scandinavian Coins*].
- HORDILĂ Domnița, *Opt monede de la Iliș (sec. XV)*, în „Carpica”, II, 1969, p. 325–329.
- HRIBAN Cătălin, *Heraldică și putere suverană: efigia monetară a lui Iliș I*, în „Arhiva Genealogică”, tom IV (IX), 1997, fasc. 1-2, p. 297–306.
- HUSZÁR Lajos, *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis Heute*, Budapest, Corvina, 1979, 366 p. [Huszár, *Münzkatalog Ungarn*].
- HUSZÁR Lajos, PAP Ferenc, WINKLER Judit, *Erdélyi Éremművészeg a 16–18 században*, București, Editura Kriterion, 1996, 221 p. [Huszár, Pap, Winkler, *Erdélyi Éremművészeg*].
- ILIESCU Octavian, *Une monnaie orientale peu connue signalée en Valachie vers 1600*, în SAO, III (1961), 1963, p. 197–200.
- ILIESCU Octavian, *La monnaie vénitienne dans les Pays Roumains de 1202 à 1500*, în RESEE, XV, 1977, 2, p. 355–361.
- ILIESCU Octavian, *Cu privire la haraciul țărilor române în secolul al XVI-lea*, în Rdl, XXI, 1979, 2, p. 558–559.
- JINGA Victor, *Moneda și problemele ei contemporane*, 1–2, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981, 295 + 250 p. [Jinga, *Moneda*].
- KIRIȚESCU Costin C., *Moneda. Mică enciclopedie*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, 346 p. [Kirițescu, *Moneda*].
- KRUGGEL Eckhard, GERBAŠEVSKIS Gundars, *Die Münzen des Herzogtums Kurland*, Riga, 2000, 223 p. [Kruggel, Gerbaševskis, *Herzogtums Kurland*].
- LUCHIAN Octavian, *Un nou tip de monedă moldovenească*, în SCN, III (1960), p. 507–510.
- MAXIM Mihai, *Egiptul otoman în sec. XVI–XVII în lumina unor noi izvoare și cercetări*, în Rdl, XXXIII, 1980, 4, p. 725–741.
- MAXIM Mihai, *O luptă monetară în sec. al XVI-lea: padișahî contra aspru*, în CN, V, 1983, p. 129–152.
- MCGREW Roderick E., *Paul I of Russia*, Oxford, Clarendon Press, 1992.
- MEY Jean de, *European Crown size coins and their multiples*, Vol. I, *Germany, 1486–1599*, Amsterdam, Mevius & Hirschhorn Int. B. V., 1975, 336 p. [Mey, *European Crown*].
- MIHAILESCU-BÎRLIBA Virgil, *Numismatica*. I, Bibliotheca Archaeologica Iassensis, XV, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2005, 177 p. + IX pl. [Mihailescu-Bîrliba, *Numismatica*. I].
- MIKOŁAJCZYK Andrzej, *Einführung in die neuzeitliche Münzgeschichte Polens*, Biblioteka Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łódź, Nr. 22, Łódź, 1988, 207 p. [Mikolajczyk, *Einführung*].
- MOSER H., TURSKY H., *Die Münzstätte Hall in Tirol*, Band 1: 1477–1665, Innsbruck, 1977, 372 p.
- MOSER H., TURSKY H., *Die Münzstätte Hall in Tirol*, Band 2: 1665–1809, Innsbruck, 1981, 280 p.
- NEMEŠKAL Lubomír, *Jáchymovská mincovna v první polovině 16. století (1519/1520–1561). Význam ražby tolaru*, Praha, Nakladatelství Československé Akademie Věd., 1964, 207 p. + VIII pl. [Nemeškal, *Jáchymovská mincovna v první polovině 16. století*].
- NICOLAE Eugen, *Quelques considérations sur les monnaies tatares de „la Vile Neuve” (Yangi-šehr/Šehr al-cedid)*, în SCN, XI (1995), 1997, p. 197–200.
- NICOLAE Eugen, *Moneda otomană în țările române în perioada 1451–1512*, Chișinău, Editura ARC, 2003, 125 p. [Nicolae, *Moneda otomană. 1451–1512*].
- NICOLAE Eugen, *Un tezaur de monede ale Hoardei de Aur descoperit la Orheiul Vechi*, în BSNR, XCII–XCVII (1998–2003), 146–151, 2003, p. 189–193.
- NICOLAE Eugen, *Monede tătarești din tezaurul de la Săseni, raionul Călărași, Republica Moldova*, în Simpozion Chișinău (2004), 2007, p. 183–210.
- NICOLAE Eugen, *Un fragment din tezaurul de la Săseni, raionul Călărași, Republica Moldova*, în SCN, s.n., II (XIV) 2011, 2012, p. 65–79.
- NYAMAA Badarach, *The coins of Mongol Empire and Clan tamgha of khans (XIII–XIV)*, Ulaanbaatar, Mongolia, 2005, 255 p. [Nyamaa, *The coins of Mongol Empire*].
- ÖLÇER Cüneyt, *Nakışlı Osmanlı mangırları. The Ornamental Copper Coinage of the Ottoman Empire*, Istanbul, Yenilik Basimevi, 1975, 188 p. [Ölçer, *Nakışlı Osmanlı mangırları*].
- OPREA Ioan, PAMFIL Carmen-Gabriela, RADU Rodica, ZĂSTROIU Victoria, *Noul dicționar universal al limbii române*, ediția a treia, București-Chișinău, Editura Litera Internațional, 2008, 1872 p. [Noul dicționar universal].
- PAMUK Şevket, *Sistemul monetar otoman în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, în 130 de ani de la crearea sistemului monetar românesc modern*, București, Editura Enciclopedică, 1997, p. 267–290.
- PAMUK Şevket, *A Monetary History of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, 1999, 276 p.
- PAPADOPOLI ALDOBRANDINI Niccolo, *Le monete di Venezia*, I, (1893), II (1927), Venezia.
- PERE Nuri, *Osmanlılarda madeni paraları*, Istanbul, 1968, 310 p. + XCVI pl. [Pere].

- PETÁCH Emil, *Dejiny mincovania v Košiciach*, Košice, Východoslovenské vydavateľstvo, n. p. Košice pre Východoslovenské múzeum v Košiciach, 1986, 204 p. [Petách, *Dejiny mincovania v Kosiciach*].
- PETRICEICU-HASDEU Bogdan, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbei istorice și poporane a Românilor lucrat după dorința și cheltuiala M. S. Regelui Carol I sub auspiciile Academiei Române*, tomul III, București, Stabilimentul Grafic I. V. Socecă, 1893 [*Etymologicum Magnum Romaniae*].
- POHL Artur, *Tiroler Tallero 1482–1777. Hazai forgalmuk hódoltság korában 1566–1657*, Budapest, Magyar éremgűjtők egzesülete kiadása, 1973, 88 p. [Pohl, *Tiroler Tallero*].
- POHL Artur, *Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters. 1300–1540*, Graz, Akademische Druck u. Verlagsanstalt Graz – Akadémiai Kiadó, 1982, 92 p. + 145 Tabelle. [Pohl, *Münzzeichen und Meisterzeichen*].
- RESCH Adolf, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart*, Hermannstadt, 1911, 258 p. + 68 Tafel. [Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen*].
- SCHAENDLINGER Anton C., *Osmanische Numismatik*, Braunschweig, 1973. [Schaendlinger, *Osmanische Numismatik*].
- SCHLUMBERGER Gustave Léon, *Numismatique de l'Orient latin*, Graz, Akademische Druck- u. Verlagsanstalt, 1954, 505 p. [Schlumberger, *Numismatique de l'Orient latin*].
- SCHNEIDER Rudolf Conrad, *Das Münzwesen in den Territorien des Westerwaldes, des Taunus und des Lahngebietes und die Münzpolitik des oberrheinischen Reichskreise in 17. Jahrhundert*, Koblenz, Gerd Martin Forneck, 1977, 335 p. [Schneider, *Das Münzwesen in den Territorien des Westerwaldes*].
- SEVEREANU George, *Monetele lui Iliș, domn al Moldovei, (1 ian. 1433 – oct. 1443) și asociat la domnie cu fratele său Ștefan (27 aug. 1443 – 29 mai 1445)*, în „Bucureștii”, 1, 1935, 1–2, p. 12–21.
- SPULER Bertold, *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland: 1223–1502*, ed. a 2-a, Wiesbaden, 1965. [Spuler, *Goldene Horde*].
- SREČKOVIĆ Slobodan, *Osmanlijski novac kovan na tlu Jugoslavie*, Samostalno izdanje autora Slobodana Srečkovića, Beograd, 1987, 206 p. [Srečković, *Osmanlijski novac*].
- SREČKOVIĆ Slobodan, *Akches (Volume two), Mehmed II Fatih-Selim I Yavuz 848–926 AH*, Beograd, Pangraf, 2000, 187 p. [Srečković, *Akches, II*].
- SREČKOVIĆ Slobodan, *Ottoman Mints & Coins*, Beograd, Pangraf, 2002, 248 p. [Srečković, *Ottoman Mints & Coins*].
- SREČKOVIĆ Slobodan, *Akches (Volume Five), Mehmed III – Mustafa I 1003–1032 AH*, Beograd 2007, 340 p. [Srečković, *Akches, V*].
- VELTER Ana-Maria, *Catalogul monedelor Principatului Transilvaniei. Colecția ing. Constantin Orghidan*, București, Muzeul Național de Istorie a României, 1994, 83 p. + XXII pl. [Velter, *Colecția „Orghidan”*].
- VÎLCU Aurel, *Moneda otomană în țările române în perioada 1687–1807*, Brăila, Muzeul Brăilei – Editura Istros, 2009, 381 p. + XI pl. [Vîlcu, *Moneda otomană. 1687–1807*].
- WIESER F., *Die Kreuzprägung des Erzherzogs Sigismund von Tirol*, în *NumZf*, 81, 1965, p. 14–20.
- АБЫЗОВА Е. Н., БЫРНЯ Павел Петрович, НУДЕЛЬМАН Абрам Аронович, *Древности Строго Орехя. Золотоодынский период*, Кишинев, Издательство „Штинница”, 1981, 99 p. [Абызова, Бырня, Нудельман, *Древности Строго Орехя. Золотоодынский период*].
- ГАЙДУКОВ Петр Григорьевич, *Русские полуденги, четверетцы и полушки XIV–XVII вв.*, Москва, „Палеограф”, 2006, 160 p. [Гайдуков, *Русские полуденги, четверетцы и полушки XIV–XVII вв.*].
- ПОЛЕВЫЙ Лазарь Львович, *Монеты из раскопок Старого Орехя (1947–1956)*, în *Материалы и исследования по археологии юго-запада СССР и Румынской Народной Республики*, Кишинев, „Карта молдовеняскэ”, 1960, p. 317–352.
- СПАССКИЙ Иван Георгиевич, *Русская монетная система*, Ленинград, Издательство „Аврора”, 1970, 256 p. [Спасский, *Русская монетная система*].
- УЗДЕНИКОВ В. В., *Монеты России 1700–1917. Russian Coins*, Москва, Финансы и статистика, 1986, 500 p. [Уздеников, *Монеты России*].
- ФЕДОРОВ Д., *Монеты Прибалтики XIII–XVII столетий определитель монет*, Издательство „Валгус”, Таллин, 1966, 422 p. [Федоров, *Монеты Прибалтики*].
- ЯНИНА С. А., *Джучидские монеты из раскопок и сборов Куйбшевской экспедиции в Болгарах в 1946–1952 гг.*, în *МИА*, 42, 1954, p. 424–484.
- ЯНИНА С. А., *Общий обзор коллекции джучидских монет из раскопок и сборов Куйбшевской экспедиции в Болгарах (1946–1958 гг.)*, în *МИА*, 111, 1962, p. 153–178.
- ЯНИНА С. А., *„Новый город” (= Янги-Шехр = Шехр ал-джедид) – монетный двор Золотой Орды и его местоположение*, în „Нумизматических Сборник”, V/1, Москва, 1977, p. 193–212.

Alte abrevieri/Other abbreviations

- Simpozion Chișinău (2000)*, 2001 = *Simpozion de numismatică dedicat împlinirii a patru secole de la prima unire a românilor sub Mihai Voievod Viteazul. Chișinău, 28–30 mai 2000. Comunicări, studii și note*, București, Editura Enciclopedică, 2001, 248 p.
- Simpozion Chișinău (2005)*, 2007 = *Simpozion de numismatică organizat cu ocazia comemorării Sfântului Ștefan cel Mare, domn al Moldovei (1504–2004). Chișinău, 29 septembrie – 2 octombrie 2004. Comunicări, studii și note*, București, Editura Enciclopedică, 2007, 275 p.
- АИИМ* = „Археологические исследования в Молдави”, Кишинев
- МИА* = „Материалы и исследования по археологии СССР”, Москва
- NumZf* = „Numismatische Zeitschrift”, Wien

ON THE EDITING OF A “MOLDAVIAN NUMISMATIC LEXICON (1359–1859)” (IV)
(Summary)**

Keywords: numismatic lexicon, laic and ecclesiastic sovereignties, laic and ecclesiastic authorities, mints, specific legislation, numismatists' gallery.

For the research of the numismatic finds identified on the territory of Moldavia – country whose history is delimited by the beginning of the Golden Horde's decline, together with the change of the local dynastic lineage by Bogdan who founded the voievodate of Moldavia, and, respectively, the union of the two Romanian principalities at mid 19th century – the specialist must use specific investigation means, such as numismatic text books, treatises and studies, usual determinators and collection catalogues, dictionaries and thematic lexicons. These work instruments were elaborated on the basis of the repertoire of numerous discoveries and the study of great numismatic collections from abroad.

Unfortunately, Romanian historiography has been increasingly facing the need of a *Repertoire of Numismatic Finds* in the last decades. Whatever the epoch or the collections in which they are preserved, ancient, Byzantine, medieval or modern emissions are waiting for being published in a *Corpus*, which has not exceeded the project phase since almost half a century.

Another absolutely necessary work instrument, in the form of a general encyclopedia, which would cover the whole numismatic spectrum of Romania, is The Romanian Numismatic Encyclopedia. This project was started decades ago by renowned specialists, who designed a plan, compiled a glossary and distributed the terms to each author. Like the *Corpus*, this encyclopedia has not evolved from the project phase. Throughout the years, the individual effort of several distinguished authors, although it proved to be beneficial, led to results which may rather assure a stimulating effect on those interested in such a topic. Undoubtedly, this is a regrettable situation caused not by the lack of sources, or by people's unawareness as for their availability, but rather by the approach manner – such sources being especially dedicated to ancient coins –, and also the communication manner of the available data – only rarely in international languages. Fortunately, time has brought about a considerable increase of the monetary finds, whose systematical valorization led to the dissemination of the specialized knowledge and the increase of the people interested in numismatics.

As for us, our opinion is that both projects may become viable, as long as the current conditions are understood by those willing to implement such projects. First of all, one should take into account that the numismatic material of the great collections is currently being studied, and, recent discoveries which have only lately entered the numismatic collections of museums, are almost unknown or even not at all known.

For easily understandable reasons, during the last two decades we have narrowed down the investigation of the monetary finds to those identified on the territory of Moldavia, whose past is told, to a great extent, by two separate histories. Starting on this road, we considered it would be useful for everyone to refer to the same past on the basis of the same sources. This is how, in 1991, we started checking the determination of several published hoards, an initiative which opened the way to a durable and successful collaboration with numismatics specialists in Bucharest and Chisinau. When the collaboration was at its beginning, a volume was published, presenting 41 hoards in a new light. Since 2000, this group focused on the research and publication of the entire numismatic material – from Antiquity to contemporary times – in every single public collection. This is how the series *Corpus Nummorum Moldaviae* was published, with the collaboration of other specialists from research institutions and local museums. On the basis of the acquired experience, on a different occasion we showed that such a long-term project required a sustained effort and was conditioned both by local management's understanding and the financial support of the local authorities. These things had already been gained. This was already an accomplished fact, confirmed later on by the two volumes which followed within the series. Following the same pre-established structure, written in an international language, these volumes were exhaustively valorizing the collections of two museums in of Moldavia.

We have good reasons to state that whatever the manner of approaching the numismatic material – according to historical or administrative regions, to large public collections studied entirely or partially –, the results obtained so far correspond to decisive steps the Romanian numismatic

---

** Translated by Coralia Costaş.

research has undertaken so far on the way of the elaboration of a *CORPUS NUMMORUM*, consisting until now in a set of “Repertoires of Numismatic Finds”. Closely related to other sources, the numismatic material provides specialists multiple possibilities of evaluating the monetary systems of each epoch, the nature of the commercial relations, the evolution of prices, the typology of decorative items and of vessels, as well as of noticing the importance of the monetary policy in the deployment of the forces in the east and south regions of Europe. At the same time, a solid and diversified database was created, useful in the elaboration of treatises, syntheses and encyclopedias.

In order to point out the connection between the “Repertoire of Numismatic Finds” and the “Numismatic Lexicon”, we should stress that both volumes are work instruments elaborated starting from the available numismatic sources. In other words, the numismatic glossary is meant to provide detailed knowledge on the monetary material which it summarizes and, also, to explain its terminology. This is why hoards remain the main source of the treatise, where they have to be shortly described in an annex.

Taking into consideration the immensity of the numismatic material, its particularities (historical epochs and regions), as well as our educational background and professional training, we tried to elaborate a project of a Numismatic Lexicon for the historical region of Moldavia (since its founding until the union to Walachia). In elaborating it, we took into account the variety of sources, the multitude of the pieces of information and the contribution of certain specialists. For this reason we grouped the data we provide in categories of terms, according to the case, specifying also the lexical variant.

[I] **Laic and ecclesiastic sovereignties.** In the Middle Ages and the Old Regime, considering the vassal relations between states, with certain exceptions, one can speak of sovereign authorities. In the broad sense, the term expresses the juridical relations between the laic fields – such as free cities, principalities, counties, duchies and baronies – and the ecclesiastic ones – archbishoprics, bishoprics, abbeys and monasteries –, and also between these and the supreme authority. Like everywhere in that age, the belonging of a territory to the Crown must be construed in relation with the subjects, and less with their confession or ethnicity.

[II] Issuer **laic and ecclesiastic authorities**, for which we preferred the official denomination in the epoch, without the Latin form or any other translation. In order to achieve a unitary presentation, *capacity* of the issuer is specified, according to the case, mentioning the date when he was nominated/elected/crowned, and the location where the event took place, including the extinction date, followed by the *lineage* – nephews, sons, brothers (and step brothers, according to the case), father – and the main *measures* initiated in monetary field.

[III] The **nominal value** or the name of each coin designates its value by metal, weight, module and type. In the “Repertoire of Numismatic Finds” they are presented in ascending order, while in the “Numismatic Lexicon”, they are alphabetically sorted. Wherever a same nominal acknowledged multiple names, references are made for each variant. For example, it is recommended that each entry should be accompanied by an image with reference to the source).

[IV] The **mints** where the coins were made. Each emission carries information as for the location of the buildings with the equipment, workers and corresponding administration, by the specification of the name of the mint (usually in the exergue), by letters, monograms or symbols, by the legend type or distinct heraldic reproductions. As much as possible, we provide, in order, the *location* of the workshop in the epoch, and the current name, the period when it was functional and the *nominal values* struck here.

[V] **Concepts and notions** contain the basic elements and general ideas in this domain. By the multitude of forms and endless addresses, constituent data form a complex message determined by the nature of the studied phenomenon.

[VI] **Specific legislation**, by which the issuing authority guaranteed the own emissions – technical characteristics, symbols, legends –, and determined severe punishment for fraudulent or abusing deeds regarding the coin.

[VII] **Mentions in chronicles and documents** form a “*mass medium*” *sui generis*, a complementary source of coin knowledge under various popular names and expressions.

[VIII] **Obituaria – numismatists’ gallery** refers to those specialists who, by the scientific interest in medieval and modern Moldavian numismatics, decisively contributed to a better knowledge of the Romanians’ history.

For a better understanding, there are presented a few entries belonging to the categories specified above, each accompanied by the main bibliography.

ARCADIE M. BODALE*

**CÂTEVA DOCUMENTE MOLDOVENEȘTI
PRIVITOARE LA SCHITUL MARE DIN GALIȚIA,
PĂSTRATE LA ÖSTERREICHISCHES STAATSARCHIV
DIN VIENA (1659–1757)**

Până la ridicarea Rusiei Moscovite, domnii Moldovei și cei ai Țării Românești au continuat tradiția imperială bizantină de ocrotire și sprijinire a creștinilor ortodocși din Polonia, Transilvania și Imperiul Otoman¹. Acest sprijin pentru apărarea lumii ortodoxe în fața presiunilor catolicismului, calvinismului și islamului era văzut nu numai ca o formă de ajutorare a celor sărmani, dar și un mod de salvare a sufletelor dreptcredincioase de la rătăcire. Ca atare, prin aceste fapte, protectorii Ortodoxiei era convinși că își asigurau mila dumnezeiască și viața de veci.

Sfârșitul secolului XVI a stat sub semnul Contrareforme. Inițiată de către ordinul călugăresc al iezuiților, mișcarea urmărea să refacă și să consolideze catolicismul, atât prin redobândirea elementului uman câștigat de propaganda protestantă, cât și prin convertirea la ritual roman a practicanților celorlalte religii. Ofensiva iezuită în Polonia a fost atât de puternică încât, în octombrie 1596, episcopii și o parte din clerul ucrainean au semnat actul de unire cu Biserica Romei. În aceste condiții, este de înțeles de ce domnii Moldovei au încercat să apere ritual ortodox din Galiția. Astfel, familia Moghilă a continuat „protectoratul” predecesorilor ei² asupra Bisericii Ortodoxe a rutenilor din Regatul polon. Acest lucru s-a datorat, în primul rând, religiozității membrilor ei, dar și moștenirii calității de protectori ai ortodoxismului, în virtutea moștenirii tradiției imperiale bizantine. De asemenea, bogăția³ și indigenatul polonez al membrilor ei au facilitat actele de pietate ale Moghileștilor. Numai așa se explică de ce toți membrii acestei familii au contribuit la ctitorirea stavropighiei Adormirea Maicii Domnului din Lvov⁴. De asemenea, doamna Elisabeta și fiicele ei, Ana Potocki și Maria Potocki, au sprijinit zidirea Mănăstirii Zadarov (Zadovsca) de lângă Ustie (1612–1613)⁵. Apoi,

* Arhivist, Serviciul Județean Iași al Arhivelor Naționale.

¹ Ion I. Nistor, *Problema ucraineană în lumina istoriei*, ediție îngrijită de Ștefan Purici, Rădăuți, Editura Septentrion, 1997, p. 90–92. Altă ediție în CC, an VIII (1933–1934), Cernăuți, 1934, p. 1–281.

² Astfel, Alexandru Lăpușneanu și Petru Șchiopu au sprijinit Biserica Adormirii Maicii Domnului din Lvov (*ibidem*, p. 94–100). Cf. și P. P. Panaitescu, *Fundațiuni religioase românești în Galiția*, în *BCMI*, anul XXII (1929), fasc. 59, p. 1–2 și 12.

³ Ilie Corfus, *Odoarele Movileștilor rămase în Polonia. Contribuții la istoria artei și a prețurilor*, extras din SRdI, t. XXV (1972), nr. 1, p. 29–59.

⁴ Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 101–106; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 2–7 și 12.

⁵ Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 108; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 12; N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, vol. XI, *Cercetări și regeste documentare*, București, 1906, p. 112.

aceeași Ana Potocki, ajunsă voievodină a Cracoviei, ctitorește mănăstirea Krechowski⁶ și biserica Mosciska⁷. De asemenea, cealaltă fiică a lui Ieremia Moghilă, Irina (căsătorită cu Mihai Wiszniewiecki), sprijină mănăstirea Hustinschi, în Wolhinia⁸. Altă soră a lor, Maria (căsătorită cu Ștefan Potocki) repară mănăstirea din Buczacz și-i dă 4.000 de galbeni⁹. Mai mult, Maria Potocki și vărul ei, Petru Moghilă, au ctitorit Schitul Mare din Galiția¹⁰. Prin urmare, calitatea de ctitori și protectori ai fundațiilor pioase din Polonia a fost moștenită de către urmașii lui Ieremia și Simion Moghilă, chiar dacă n-au ajuns toți pe tronul Moldovei¹¹.

Între cei care au protestat față de unirea de la Brest (1596), se număra și Ivan Kniahnitki din Tismenița. Acesta se călugărise la Muntele Athos, primind numele de Ezechiel¹². Reîntors în Galiția pentru a întări ortodoxismul, el a înființat un mic schit în codrul Solotvina, lângă râul Maniava¹³, așezare situată la sud-vest de orașul Stanisławów/Stanslău din Galiția (azi orașul Ivano-Frankovsk din Ucraina). Mai târziu, el s-a retras într-un loc pustiu din apropierea confluenței pâraielor Schiteș și Maniava, îmbrăcând haina schimniciei sub numele de Iov. Aici, în 1612, Petru Liachovici îi construiește o bisericuță și o chilie de lemn¹⁴. Se pare că ieromonahul Iov a cerut ajutorul doamnei Elisabeta Moghilă, pe care o vizitase atât la Ustia, cât și în Moldova¹⁵. Prestigiul monahal de care s-a bucurat Iov, precum și condițiile materiale mulțumitoare oferite de noul schit au avut drept urmare o sporire continuă a numărului de ucenici din acest lăcaș. Urmașul lui Iov la conducerea sihăstriei, starețul Teodosie, a apelat la ajutorul Mariei (fiica lui Ieremia Moghilă și soția voievodului Ștefan Potocki de Bracław)¹⁶ și la cel al lui Petru Moghilă¹⁷, pentru a ridica la Maniava o impozantă mănăstire. Noul lăcaș, numit de acum înainte Schitul Mare, a fost sfințit în anul 1612, iar în anul 1620, prin cartea patriarhului Timotei, dobânda statutul de stavropighie a Patriarhiei din Constantinopol¹⁸, statut ce i-a fost întărit la 12 iulie 1629¹⁹.

Ajutoarele bogate primite din Rusia pravoslavnică²⁰ și de la mitropolitul Petru Moghilă al Kievului au făcut ca noua mănăstire să ajungă rapid la un număr de două sute de călugări (1640)²¹. Dat fiind faptul că Mănăstirea Înălțării Sfintei Cruci²² din Maniava

⁶ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 12.

⁷ N. Iorga, *op. cit.*, vol. XI, p. 112, nota 3.

⁸ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 12.

⁹ *Ibidem*, p. 12.

¹⁰ Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 109; Isidor Onciul, *Fondul religiosarilor gr. or. al Bucovinei. Substratul, formarea, dezvoltarea, administrarea și starea lui de față*, în „Candela”, Cernăuți, anul IX (1890), nr. 1 (1 ianuarie), p. 11; Dimitrie Dan, *Mănăstirea Sucevița. Cu anexe de documente ale Suceviței și Schitului celui Mare. Cu ilustrațiuni*, București, 1923, p. 203; *Isihasm și viața monahală la Schitul Mare din Pocuția în secolul XVII (Viața Cuviosului Iov. Testamentul lui Teodosie. Regula Schitulețului)*, studiu introductiv maica profesoară Sophia Senyk, prezentare și traducere diac. Ioan I. Ică jr., Sibiu, Editura Deisis, 2004, p. 11 (în continuare, *Isihasm...*).

¹¹ Este vorba, îndeosebi, de activitatea pioasă dusă de fiicele lui Ieremia Moghilă, Ana și Maria.

¹² I. Onciul, *op. cit.*, p. 10.

¹³ *Ibidem*, p. 10–11.

¹⁴ *Ibidem*, p. 11; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 18; *Isihasm...*, p. 7.

¹⁵ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 18.

¹⁶ I. Onciul, *op. cit.*, p. 11; Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 203.

¹⁷ Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 203.

¹⁸ I. Onciul, *op. cit.*, p. 11.

¹⁹ Ion I. Nistor, *op. cit.*, p. 109.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ I. Onciul, *op. cit.*, p. 11; *Isihasm...*, p. 12.

²² Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. III (1573–1720), Cernăuți, 1937, p. 168–169, nr. 133 (în continuare, T. Balan, *Doc. bucovinene*). Se pare că Schitul Mare avea mai multe biserici, deoarece, la

nu dispunea de posibilități materiale pentru întreținerea unui sobor atât de numeros, Maria Potocki și-a salvat ctitoria de la o soartă nesigură. Astfel, moștenind calitatea de ctitor al Mănăstirii Sucevița²³, fiica lui Ieremia Moghilă a închinat această mănăstire – care avea soborul risipit în urma tulburărilor politice și militare de la începutul veacului al XVII-lea – propriei sale fundații de la Maniava (31 martie 1648)²⁴. Deși, potrivit izvoarelor diplomatice, s-ar putea crede că monahii de la Schitul Mare au venit la Sucevița, începând cu anul 1643²⁵, un *graffiti* făcut pe pereții mănăstirii Sucevița demonstrează că venirea călugărilor ruteni la mănăstirea Moghileștilor a fost ceva mai timpurie. Astfel, pe fațada estică a stâlpului din stânga-nord al cerdacului sudic, în banda roșie dintre scena cu îngerul și brâul maro, cu figuri indigo de dedesubt, a fost scris cu foarte multă atenție: „*Hu huic loco aderai Andreas Ianowicz. Anno D(om)ini 1640. Cum Basilio Woywoda*”.

De fapt, prin acest act de închinare, Maria Potocki s-a achitat simultan de două obligații ale dreptului de ctitorie: pe de o parte, a evitat pustiirea și părăsirea Mănăstirii Sucevița²⁶, iar pe de altă parte, a asigurat un trai decent călugărilor de la propria ei fundație²⁷. Deși actul lui Vasile Lupu de închinare a Suceviței ca metoh al Schitului Mare (31 martie 1648)²⁸ a fost întărit de către Ștefăniță Lupu (6 martie 1660)²⁹ și prevedea că „toate satele și viile și țișanii și cu tot venitul care are să fie din toate ocinile mănăstirești, să fie mai sus scrișilor călugări de la Schit, neclintit niciodată, în veci”³⁰, doar moșia Mămăiești³¹, a opta parte din Miculinți³² și opt fâlcii de vie la Spărieți³³ au trecut din stăpânirea Suceviței în administrarea lăcașului ortodox din Galiția.

Totuși, în urma închinării, Sucevița nu a fost transformată într-un simplu metoh al Schitului Mare, ci și-a păstrat individualitatea. Astfel, dependența față de Schit a constat doar într-o subordonare ierarhică³⁴, în repopularea mănăstirii Sucevița cu monahi ruteni³⁵ și într-un transfer minim de moșii sucevițene în administrarea mănăstirii mamă. Sub aspect pecuniar însă, Sucevița a rămas săracă, îndeosebi ca urmare a scăderii accentuate a interesului puterii centrale față de ctitoria Moghileștilor. În schimb, Schitul

1 septembrie 1666, Iliș Alexandru întărea „Sfintei Mănăstiri Schitul din Țara Leșească, unde e hramul Răstignirea lui Hristos (subl. A.B.) un sat, anume Mămăiești” (*ibidem*, p. 28–29, nr. 20).

²³ Gh. Cronț, *Dreptul la ctitorie în Țara Românească. Constituirea și natura juridică a fundațiilor din Evul Mediu*, în *SMIM*, anul IV (1960), p. 107.

²⁴ Arh. St. Suceava, fond personal Teodor Balan; Teodor Balan, *Documentele mănăstirilor din Bucovina*, pachet II/7, vol. VI (1624–1699), p. 186–189, doc. nr. 57 (în continuare, T. Balan, *Doc. mănăstirilor*).

²⁵ Astfel, în actul de închinare din 31 martie 1648, Vasile Lupu arată că le-ar fi acordat călugărilor schiteni o perioadă de cinci ani, în care aceștia trebuiau să dovedească faptul că urmează „învățăturile lui Hristos”. Din această precizare ar rezulta că Sucevița a fost pusă sub ascultarea Schitului Mare încă din anul 1643 (T. Balan, *Doc. mănăstirilor*, pach. II/7, vol. VI, p. 186–189, nr. 57).

²⁶ N. Mișă, *Dreptul bisericesc oriental*, București, 1915, p. 440.

²⁷ *Ibidem*, p. 439–440; Gh. Cronț, *op. cit.*, p. 82–87.

²⁸ T. Balan, *Doc. mănăstirilor*, pachet II/7, vol. VI, p. 186–189, nr. 57.

²⁹ *Catalogul documentelor moldovenești din Direcția Arhivelor Centrale*, supliment I (1403–1700), întocmit de Maria Soveja, Mihai Regleanu, Doina Tincușcu, Marcel Ciucă și Gabriela Birceanu, DGAS București, 1975, p. 248, nr. 762 (în continuare, *CDM*).

³⁰ T. Balan, *Doc. mănăstirilor*, pach. II/7, vol. VI, p. 186–189, nr. 57.

³¹ *CDM*, vol. III (1653–1675), întocmit de Mihai Regleanu, Doina Duca, Constanța Negulescu, Veronica Vasilescu și Cornelia Crivăț, DGAS București, 1968, p. 304, nr. 1404; *ibidem*, supliment I, p. 248, nr. 763; Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 113 și 224. Isidor Onciul considera ca Mămăiești a fost singura proprietate a Suceviței trecută în administrarea Schitului Mare (I. Onciul, *op. cit.*, p. 14).

³² Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 117 și 224.

³³ *Ibidem*, p. 117 și 224.

³⁴ Astfel, arhimandritul Schitului Mare devenea și egumen al ctitoriei lui Gheorghe Moghilă (*ibidem*, p. 46).

³⁵ *Ibidem*, p. 47.

de la Maniava, deși nu a avut un domeniu funciar întins, s-a bucurat de o situație materială mai bună, datorată importanțelor subsidii primite din Rusia și a milosteniilor mai multor binefăcători din Moldova³⁶, danii ce i-au fost făcute pentru a i se întări rolul de stâlp al Ortodoxiei în Polonia.

După moartea mitropolitului Petru Moghilă (1647) și a regelui Vladislav al IV-lea Vasa (1648), ortodocșii din Polonia își pierd protectorii, astfel încât Biserica Greco-Catolică din acest regat cunoaște o nouă perioadă de expansiune. Mai mult chiar, în urma armistițiului de la Andrusovo, care punea capăt războiului ruso-polon (1654–1667), Rusia Moscovită a încorporat toată partea de la est de Nipru, inclusiv Kievul, ortodocșii ruteni din Polonia rămânând fără ajutorul mitropolitului din acest oraș. Lipsiți de sprijin duhovnicesc și confruntându-se cu o intensă politică de încurajare a uniației de către regele Ioan Sobieski, ortodocșii ruteni din Polonia se unesc cu Roma³⁷. Astfel, revirimentul Bisericii Unite de la sfârșitul veacului XVII cunoaște apogeul odată cu trecerea la uniație a ultimelor eparhii ortodoxe din Galiția [Pemisl (1692), Lvov (1700) și Luțk (1702)] și a frățiilor ortodoxe din Lvov (1705) și Krehov (1720)³⁸. După adoptarea greco-catolicismului și de către Lavra Poceav (1721), singura oază de ortodoxie din Regatul polon a rămas Schitul Mare³⁹.

Această izolare totală a Schitului ortodox de pe Valea Maniavei, într-o Galiție Uniată, cumulată cu greutățile provocate acestui lăcaș de faptul că turcii și tătarii l-au incendiat în 1676⁴⁰, au avut menirea de a atrage și mai multe milostenii din partea domnilor și a boierilor Moldovei. Dacă multe din aceste acte ctitoricești sunt cunoscute cercetătorilor români din documentele păstrate în țară, unele dintre ele au rămas uitate în arhivele din străinătate. Astfel, între documentele privitoare la spațiul românesc, pe care le-am descoperit în vara anului 2011 în Arhivele Statului din Viena⁴¹, se numără și patru copii latinești privitoare la Schitul Mare din Maniava. Trei din cele patru acte pe care le-am găsit se referă la întărirea drepturilor călugărilor de la Schitul Mare de a lua a zecea parte din pâinea și fânul care se făceau pe moșia târgului Cernăuți, iar o carte domnească întărea stăpânirea acestui așezământ monahal asupra moșii Mămăiești și Mitcău din ținutul Cernăuți.

În același timp, remarcăm faptul că protectoratul⁴² și milosteniile domnilor și boierilor Moldovei făcute Schitului Mare din Galiția au atras recunoștința călugărilor acestui lăcaș față de protectorii lor. Nu întâmplător, domnii și mitropoliții Țării Moldovei au apelat, în mai multe rânduri, la egumenii acestui lăcaș pentru a interveni pe lângă autoritățile poloneze în vederea repatrierii moaștelor Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava și a documentelor Mitropoliei Moldovei, care fuseseră duse în robie – împreună cu mitropolitul Dosoftei – de către craiul Ioan Sobieski (1686). Astfel, în anul 1748, Constantin Mavrocordat, domnul Moldovei, a încercat readucerea moaștelor Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava, prilej cu care mitropolitul Nechifor s-a adresat egumenului

³⁶ Petronel Zahariuc, *Informații genealogice în pomelnicul Schitului Mare din Galiția*, în *ArhGen*, IV (IX), Iași, 1997, nr. 1–2, p. 19–26.

³⁷ *Isihasm...*, p. 25–26; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 17.

³⁸ I. Onciul, *op. cit.*, p. 12; *Isihasm...*, p. 7 și 26.

³⁹ *Isihasm...*, p. 26.

⁴⁰ I. Onciul, *op. cit.*, p. 12; *Isihasm...*, p. 7.

⁴¹ Oportunitatea ne-a fost asigurată în cadrul programului de studii și cercetări postdoctorale cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007–2013, contract POSDRU/89/1.5/S/61104.

⁴² Astfel, la 11 martie 1748, în urma intervenției domnului Grigorie al II-lea Ghica, patriarhul ecumenic Paisie a reconfirmat statutul de stavropighie al Schitului Mare (*Isihasm...*, p. 8).

Isaia de la Schitul Mare, cu rugămintea de a căuta în Cancelaria Liovului actele Mitropoliei Moldovei, astfel încât și acestea să fie restituite odată cu moaștele sfântului⁴³. În scrisoarea de răspuns, din 12 decembrie 1749, egumenul Isaia de la Schitul Mare, la sfatul unui nobil polonez, îl povățuia pe mitropolitul Moldovei ca noul domn Constantin Racoviță, Divanul și tot clerul să ceară moaștele Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava și documentele Mitropoliei direct de la Craiul, hatmanul și Dieta Poloniei, de la nunțiul apostolic din Varșovia; iar la nevoie ar fi trebuit să se adreseze chiar papei⁴⁴. De fapt, mai mulți mitropoliți au căutat sprijin la călugării Schitului pentru a-și aduce înapoi odoarele pierdute. Acest lucru este dovedit de scrisoarea clerului și a boierilor moldoveni din 5 decembrie 1769, prin care împărăteasa Ecaterina a Rusiei era rugată să readucă moaștele Sf. Ioan cel Nou de la Suceava iarăși în Moldova⁴⁵, prilej cu care se arăta că: „în vremile ceste mai de pe urmă au cercat atât răposatul Antonie mitropolitul, cât și cei din urma sa sfințiți mitropoliți, cum și eu însumi ce acum păstoresc, prea smerit <Gavriil – n. A.B.> Mitropolit a Moldovii, iarăși am cercat prin cuvioșii părinți de la Schitul cel Mare, dar nimică nu s-au putut săvârși <subl. A.B.>”⁴⁶.

Deși Teodor Bălan a mai publicat primul act din grupajul de față sub formă de copie, iar pe cel de-al treilea sub formă de rezumat, iar Dimitrie Dan și Franz Adolf Wickenhauser doar rezumate după primul act, noi redăm întregul ansamblu documentar, deoarece el reflectă efortul austrieșilor de a înregistra toate veniturile Schitului Mare din Galiția. Astfel, după ocuparea nord-vestului Moldovei, autoritățile habsburgice au inițiat un amplu program de repertoriere și traducere a documentelor mănăstirilor ortodoxe din această provincie. Se opreau și asupra singurului așezământ monahal ortodox din Galiția acelor vremuri, Schitul Mare din Maniava, care își avea moșiile tot în Bucovina. Acest demers nu era unul de natură științifică, ci avea doar motivații economice și sociale. Astfel, politica imperială urmărea desființarea celor mai multe dintre așezămintele monahale de aici și secularizarea averilor aferente.

Documentele de mai jos au fost transcrise de noi în Arhivele Statului din Viena, iar doamna dr. Claudia Tărnăuceanu, lector la Facultatea de Litere, Catedra de limbi clasice, italiană și spaniolă a Universității „Al. I. Cuza” din Iași, a verificat transcrierea noastră și a realizat traducerea documentelor, motiv pentru care îi mulțumim încă o dată.

⁴³ Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei și a catedralei mitropolitane din Iași urmată de o serie de documente, de facsimile și de portrete privitoare la Istoria Națională și Bisericească a Românilor*, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1888, p. 17–18, doc. nr. XIX; *Isihasm...*, p. 14–15.

⁴⁴ Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 17–18, doc. nr. XIX; *Isihasm...*, p. 14–15.

⁴⁵ <M. Kogălniceanu>, *Corespondenții cu Rosia [din vremea ocupației Moldovei și Valahiei de armile rosieniști de la 1769 până la 1774]*, în M. Kogălniceanu, *Arhiva românească*, sub redacția lui ~, tom I, Iași, la Cantora Foaiei Sătești, 1841, p. 213–217.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 215–216.

1. 1659 (7167) iulie 13. *Cartea lui Gheorghe Ghica domnul Moldovei prin care se dă mănăstirii Schitul Mare din Galiția zeciuiala de pâine a orașului Cernăuți.*

1782. Copia. Nos Gregorius <sic! – n. A.B.> Gika¹ woywoda, Dei gratia Princeps Terrae Moldaviae.

Nos Dominatus noster donavimus Patribus degentibus in sancto monasterio Skit ex anno in annum Dominatus nostri omnium segetum decimas, quot possunt inveniri in fundo civitatis Czernouciy, ut fiant Patribus habitatoribus exinde pro sustentatione et pro adiutorio Triticum hordeum Siligo avena panicum ab istis omnibus quot cumque fieri prossint ut sint illorum. Et licet starostae (seu Directores) permutabuntur opus vero hoc nunquam permutetur virtute istarum litterarum Dominatus Nostri, quas pro semper observent et juxta Expressum² tenorem illarum procedant: aliter ne fiat.

Iassiis, Iulij 13^{io} die, a<nn>o mundi 7167mo <1759>.

l<ocus> s<igilli>

Gregorius <sic! – n. A.B.> Gika woywoda

Copia 1782. Noi, Grigorie <sic! – n. A.B.> Ghica voievod, din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei.

Noi, dăruit-am domnia noastră părinților care-și duc viața în sfânta mănăstire Schitul din an în an zeciuiala din toată pâinea domniei noastre, câtă pâine se va găsi pe moșia târgului Cernăuți, ca să fie toată de hrana și ajutorul părinților care locuiesc acolo: grâu, orz, secară, ovăz, hrișcă; din toate aceste, oricâte ar fi, să aibă folos ca și cum ar fi ale lor. Și, chiar dacă starostii (sau căpitanii) se vor schimba, această facere de bine să nu se schimbe în temeiul prezentei cărți a domniei noastre, pe care să o³ păstreze pentru totdeauna; și să facă precum scrie clar acea carte de două ori întărită, așa să se facă. Altfel să nu fie. <Dat> în Iași, în ziua de 13 iulie, în anul 7167 <1659>.

L(ocul) p(eceții)

Grigorie <sic! – n. A.B.> Ghica voievod

Österreichisches Staatsarchiv, direcția (*Abteilung*) Allgemeines Verwaltungsarchiv, colecția de fonduri (*Bestandsgruppe*): Unterricht und Kultus (cca 1500 – cca 1940); fondul (*Bestand*): Alter Kultus (cca 1500–1848); sub-fondul (*Teilbestand*): Akatholischer Kultus (cca 1600–1848); seria (*Serie*): Griechisch-Orthodoxer Kultus (cca 1600–1848); cutia (*Karton*) nr. 7 cuprinzând doc. *Klöster in genere. Bukowina, Dalmatien, Galizien. Klostergebäude ausl. Mönche nonnen defizienten Pensionen*, mapa (*Mappe*): IV A 3 – *Gr. n.n. Klöster Galizien*; un fascicol ce are nr. 1782-17-61, f. 8–11r., copie latină autentificată la f. 9r.

Ediții: T. Balan, *Doc. Bucovinene*, vol. II (1519–1662), Cernăuți, 1934, p. 162, doc. nr. 86, copie ro; Dimitrie Dan, *op. cit.*, p. 205, rez; F.A. Wikenhauser, *Geschichte des Bistum Radautz und des Klosters Gross Skit*, Cernăuți, 1891, p. 64, rez.

¹ Cu siguranță, Petru Aron, traducătorul acestor documente, l-a confundat pe Gheorghe Ghica (3 mart. 1658 – 2 nov. 1659) cu unul din cei cinci succesori ai săi, care au purtat numele de Grigorie Ghica – n. A.B.

² Lectură nesigură.

³ facerea de bine – n. A.B.

2. 1713 (7221) mai 29. *Cartea lui Nicolae Mavrocordat domnul Moldovei prin care se întărește mănăstirii Schitul Mare satele Mămăiești și Mitcău, din ținutul Cernăuți.*

Copia. Nos Nicolaus Alexander woywoda, Dei gratia Princeps Terra<e>¹ Moldaviae.

Donavimus et confirmavimus his litteris Dominatus mei Exoratoribus nostris Callugeris ex sancto monasterio Skit, qui habent hic praedium in Terra Mamajestie² ut valeant et prossint per has literas Principatus mei tenere et possidere eorum veram haereditatem et possessionem medietatem pagi Mitkeu, quo<d>¹ est in districtu Czernouiensi vigore donationis quam nobis producebant ab Ilana conjuga Sabini banul, filia Basiliî Czaurul, qui fuerat logotheta magnus. Atque vigore privilegii et confirmationis nostrae nemo ex Bienyaza familia et ex aliis imisceat se ad hanc possessionem quoniam illis data est donatio ad sanctum monasterium propter memoriam parentum suorum juste ergo debent percipere omnem proventum et decimas secundum consuetudinem et nemo impediatur alioquin remanet sub magna poena a Dominatu nostro et nemo fiat contrarius privilegio dominatus nostri.

L(ocus) s(igilli)

Nos Nicolaus woywoda, An(n)ora a condito mundi 7221mo <1713>, may 29to s.v.³

Copie. Noi, Nicolae Alexandru voievod, prin mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei.

Am dat și am întărit cu acest înscris al domniei mele rugătorilor noștri, călugărilor de la sfânta mănăstire Schit, care au o moșie aici, în țară, satul Mămăiești, ca să le servească și să le fie de folos; să țină și să stăpânească prin acest înscris al domniei mele dreapta lor moștenire, stăpânirea pe jumătate a satului Mitcău, care este în ținutul Cernăuți, în temeiul <actului> de danie care a fost adus înaintea noastră de Ileana, soția banului Sabin, fiica lui Vasile Ceaurul, care fusese mare logofăt. Și în temeiul privilegiului și întăririi noastre nimeni din familia Bienyaza și din alte <familii>¹ să nu se amestece la această proprietate, deoarece dania a fost făcută pe drept către sfânta mănăstire pentru pomenirea părinților lor; ca urmare, trebuie să o stăpânească cu tot venitul și zeciuiala, după obicei. Și nimeni să nu se arate împotrivor, altminteri va fi sub grea pedeapsă de la domnia noastră. Și nimeni să nu fie potrivnic privilegiului <acordat> de domnia noastră.

L(ocul) p(eceții)

Noi, Nicolae voievod, în anul 7221 <1713> de la întemeierea lumii, 29 mai, s.v.⁴

Österreichisches Staatsarchiv, direcția (*Abteilung*) Allgemeines Verwaltungsarchiv, colecția de fonduri (*Bestandsgruppe*): Unterricht und Kultus (cca 1500 – cca 1940); fondul (*Bestand*): Alter Kultus (cca 1500–1848); sub-fondul (*Teilbestand*): Akatholischer Kultus (cca 1600–1848); seria (*Serie*): Griechisch-Orthodoxer Kultus (cca 1600–1848); cutia (*Karton*) nr. 7 cuprinzând doc. *Klöster in genere. Bukowina, Dalmatien, Galizien. Klostergebäude ausl. Mönche nonnen defizienten Pensionen*, mapa (*Mappe*): IV A 3 – *Gr. n.n. Klöster Galizien*; un fascicol ce are nr. 1782-17-61, f. 8–11r., copie latină autenticată la f. 10r.

¹ Omis.

² Satul Mămăiești, unde călugării de la Schitul Mare aveau un metoc.

³ Poate fi prescurtare pentru *s(alva) v(enia) = cu îngăduință* – n. A.B.

⁴ Lectură nesigură. Poate fi prescurtare pentru *s(alva) v(enia) = cu îngăduință* – n. A.B.

3. 1716 (7224) mai 20. *Cartea lui Mihai Racoviță domnul Moldovei prin care se întărește mănăstirii Schitul Mare, unde este închinată mănăstirea Sucevița, zeciuiala de pâine a orașului Cernăuți, pe care o are danie de la Vasile Lupu.*

Copia. Nos Michay Rakowica <woywoda>¹, Dei gratia Princeps <Terrae>¹ Moldaviae.

Eisce nos Dominatus noster donavimus et confirmavimus Patribus nostris egumeno et toti coetui sancti monasterii Skit quod est in Polonia, et sancto monasterio Suczavica, quod est praedium istius sancti monasterii Skit decimas a segetibus et caetera quae debent illi percipere ex fundo civitatis Czernouiensis quam donationem decimarum donavit illis defunctus Princeps Basilius woywoda, sicuti etiam et alii Principes ut testantur Privilegia illorum confirmativa de his decimis similiter etiam et Nos Dominatus Noster praeteritis Dominatibus nostri dedimus illis libertatem percipere decimas ex toto fundo cum omni proventu juxta consuetudinem, quem ad modum huc usque perceperant ut sit illius et a Dominatu nostro donatio aggratiatio et confirmatio atque nemo inhibeat proventum ex decimis sancto monasterio contra vim istius Privilegii Dominatus nostri, alioquin poenam subibit unus quisque contrarius, aliter ne fiat hoc scribimus zapiis an(n)o mundi 7224to <1716>, die maji 20mo, a<nn>o 3to Dominatus nostri.

L(ocus) s(igilli)

Auxenti uricari

Copie. Noi, Mihai Racoviță <voievod>¹, din mila lui Dumnezeu domn al <Țării>¹ Moldovei.

Prin aceasta <carte>¹, am dăruit și am întărit domnia noastră părinților noștri, egumenului și întregului sobor din sfânta mănăstire Schit, care se află în Polonia, și sfinteii mănăstiri Sucevița, care este metohul acestei sfinte mănăstiri Schit, a zecea parte din pâine și celelalte pe care ei trebuie să le strângă de pe moșia târgului Cernăuți; dania zeciuielii pe care le-a făcut-o răposatul domn Vasile voievod, așa cum <au făcut>¹ și alți domni, după cum dovedesc privilegiile lor de întărire în privința acestor zeciuieli; și noi, domnia noastră, la fel ca domni de dinaintea noastră, am dat acelor libertatea să strângă zeciuiala de pe întreaga moșie cu tot venitul, după obicei, așa cum au strâns-o până acum, să fie lor² danie, uric și întărire și de la domnia noastră; și nimeni să nu oprească sfinteii mănăstiri venitul din zeciuială împotriva puterii acestui privilegiu al domniei noastre, altminteri oricine <va face>¹ contrariul va suporta pedeapsa. Ca să nu se facă altfel, scriem asta în zăpis, în anul 7224 <1716> de la întemeierea lumii, în ziua de 20 mai, în al treilea an al domniei noastre.

L(ocul) p(eceții)

Axinte Uricariul

Österreichisches Staatsarchiv, direcția (*Abteilung*) Allgemeines Verwaltungsarchiv, colecția de fonduri (*Bestandsgruppe*): Unterricht und Kultus (cca 1500 – cca 1940); fondul (*Bestand*): Alter Kultus (cca 1500–1848); sub-fondul (*Teilbestand*): Akatholischer Kultus (cca 1600–1848); seria (*Serie*): Griechisch-Orthodoxer Kultus (cca 1600–1848); cutia (*Karton*) nr. 7 cuprinzând doc. *Klöster in genere. Bukowina, Dalmatien, Galizien. Klostergebäude ausl. Mönche nonnen defizienten Pensionen*, mapa (*Mappe*): IV A 3 – *Gr. n.n. Klöster Galizien*; un fascicol ce are nr. 1782-17-61, f. 8–11r., copie latină autentificată la f. 9r.-v.

Ediții: T. Balan, *Doc. Bucovinene*, vol. II (1519–1662), p. 162, doc. nr. 2, rez. ro.

¹ Omis.² călugărilor – n. A.B.

4. 1757 (7265) iulie 11. *Cartea lui Scarlat Ghica domnul Moldovei prin care se întărește mănăstirii Schitul Mare zeciuiala de pâine a orașului Cernăuți.*

Copia. Nos Skarlat Gika woywoda, Dei gratia Princeps <Terrae>¹ Moldaviae.

Dedimus privilegium Dominatus nostri Exoratoribus nostris Patribus Callugeris ex sancto monasterio Skit Magno ex Polonia, producebant enim Dominatui nostro Privilegia a defuncto pia memoriae parente nostro Celsissimo Grigorio woywoda et ab aliis Principibus. Itaque consuetam <sic! – n. C.T.> gratia nostra confirmavimus et nos Dominatus noster donationem quam habuerunt pro decimis in fundo Czernouiensis civitatis a segetibus magnis et avena et a milio et osymo <sic! – n. C.T.> et omni genere frumentorum nec non ex Tritico Turciio (kokurudi) qua propter nemo ex civibus vel alius quicumque fuerit poterit denegare decimas, qui vero noluerit dare decimas secundum consuetudinem <sic! – n. C.T.> Domini starostae Czernvucensis² debent talem adigere ad dandum et corripere qua Contrarium ut ita se gerat quem ad modum mandamus hoc scribimus.

L(ocus) s(igilli)

A(n)no mundi 7265¹⁰ <1757 – n. A.B.>, Julii, 11mo die.

Copie. Noi Scarlat Ghica voievod, domn prin voia lui Dumnezeu al <Țării>¹ Moldovei.

Dat-am privilegiul domniei noastre rugătorilor noștri, părinților călugări de la sfânta mănăstire Schitul cel Mare din Polonia, căci au adus înaintea domniei noastre privilegiile de la răposatul nostru părinte de cucernică amintire, preînaltul Grigorie voievod, și de la alți domni. Și astfel, prin bunăvoința noastră întărim și noi, domnia noastră, obișnuita danie pe care au avut-o pentru zeciuiala de pe moșia târgului Cernăuți din recoltele mari de grâu, ovăz, mei, fânețe și din tot felul de grâne și, de asemenea, din grâul turcesc (cucuruz); de aceea, nici unul dintre localnici sau vreun altul, oricine ar fi, nu va putea să le tăgăduiască zeciuiala; însă dacă cineva n-ar vrea să dea zeciuiala după obicei, dumnealor starostii de Cernăuți trebuie să-l silească pe un astfel de <om> s-o dea și să îl pedepsească cumva pe cel care se împotrivesc; ca să se poarte așa, cum dăm poruncă, scriem asta.

L(ocul) p(eceții)

<Dat> în anul 7265 de la întemeierea lumii, în ziua de 11 iulie.

Österreichisches Staatsarchiv, direcția (*Abteilung*) Allgemeines Verwaltungsarchiv, colecția de fonduri (*Bestandsgruppe*): Unterricht und Kultus (cca 1500 – cca 1940); fondul (*Bestand*): Alter Kultus (cca 1500–1848); sub-fondul (*Teilbestand*): Akatholischer Kultus (cca 1600–1848); seria (*Serie*): Griechisch-Orthodoxer Kultus (cca 1600–1848); cutia (*Karton*) nr. 7 cuprinzând doc. *Klöster in genere. Bukowina, Dalmatien, Galizien. Klostergebäude ausl. Mönche nonnen defizienten Pensionen*, mapa (*Mappe*): IV A 3 – *Gr. n.n. Klöster Galizien*; un fascicol ce are nr. 1782-17-61, f. 8–11r., copie latină autenticată la f. 9v.

¹ Omis.² Așa în text, greșit pentru „Czernoucensis”.

5. 1781 mai 14. *Mărturia prin care Petru Aron arată că toate copiile de mai sus au fost traduse după originalele lor din Moldova.*

<De altă mână, cu altă cerneală:> Praesentes copias e Moldavia suis originalibus translatas cum iisdem suis originalibus per me Collatas esse at a iisdem iisdem in omnibus Clausulis Consummare hisce attestor. Sig¹. Czernoviczii 14^a maij <1>781.

Petrus Aron <m.p.>

Gu...² Frantz <m.p.>

<De altă mână, cu altă cerneală:> Dau mărturie prin aceasta că prezentele copii traduse după originalele lor din Moldova au fost comparate de mine cu aceleași originale, dar că de aceleași <lucruri> se ocupă în toate pasajele. Să se consemneze (?). <Dat> la Cernăuți, 14 mai, <1>781.

Petru Aron, cu propria-i mână.

Gu...² Frantz, cu propria-i mână.

Österreichisches Staatsarchiv, direcția (*Abteilung*) Allgemeines Verwaltungsarchiv, colecția de fonduri (*Bestandsgruppe*): Unterricht und Kultus (cca 1500 – cca 1940); fondul (*Bestand*): Alter Kultus (cca 1500–1848); sub-fondul (*Teilbestand*): Akatholischer Kultus (cca 1600–1848); seria (*Serie*): Griechisch-Orthodoxer Kultus (cca 1600–1848); cutia (*Karton*) nr. 7 cuprinzând doc. *Klöster in genere. Bukowina, Dalmatien, Galizien. Klostergebäude ausl. Mönche nonnen defizienten Pensionen*, mapa (*Mappe*): IV A 3 – *Gr. n.n. Klöster Galizien*; un fascicol ce are nr. 1782-17-61, f. 8–11r., copie latină autenticată la f. 10r.

¹ Poate fi prescurtare pentru *sig(nifi)c(et)*= *Să se consemneze* – n. C.T.

² Indescifrabil.

SEVERAL MOLDAVIAN DOCUMENTS CONCERNING
THE GREAT HERMITAGE MONASTERY OF GALICIA KEPT
BY ÖSTERREICHISCHES STAATSARCHIV OF VIENNA (1659–1757)
(Summary)

Keywords: monastery, founder, tithe, Mămăiești, Mitcău, The Great Hermitage of Maniava, Cernăuți, Sucevița, Archives of Vienna, document.

Österreichisches Staatsarchiv of Vienna have several documents regarding the donations made by the rulers of Moldavia to The Great Hermitage Monastery of Maniava.

These four documents are very important for the history of the Orthodox church of the Eastern Europe from the early 17th and 18th centuries. It gives us valuable informations about the donations made by some of the princes of Moldavia to the Orthodox church from the Catholic Poland.

Three of them are about the reinforcement of the rights of The Great Hermitage's monks, which allowed them to have the tithe from the crops of the estate of Cernăuți. The fourth document tell us about a princely act, which confirmed the right of this monastery regarding the estates of Mămăiești and Mitcău from Cernăuți county.

All these documents had been verified and translated from Latin to Romanian by Mrs. Claudia Tărnăuceanu and we are very grateful for her efforts.

DUMITRU VITCU*

**HOTARNICA UNOR MOȘII ALE MĂNĂSTIRII SUCEVIȚA
DIN ANUL 1787
(IBĂNEȘTI, MĂGURA ȘI CRISTINEȘTI)**

În urmă cu doar câțiva ani, istoricul Petronel Zahariuc, actualul decan al Facultății de Istorie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, a publicat, în cuprinsul unui volum miscelaneu, un foarte interesant și substanțial grupaj de documente medievale și premoderne interne, însoțite de comentariile aferente, sub titlul oarecum restrictiv: *Note răslețe din istoria a două sate din ținutul Dorohoiului – Ibănești și Măgura*¹. Cele două localități, având cândva proprie identitate istorică, fiind componente – alături de altele opt: Șendriceni, Liveni, Cristinești, Păscari, Buhai, Dămileni, Vârful Bașelului și Prelipca – ale vechiului ocol domnesc al Dorohoiului², sunt astăzi contopite într-una singură, Ibănești, Măgura rămânând o simplă noțiune geografică inclusă administrativ primului toponim, dar la fel de importantă prin „rezonanța” ei științifică și etnoculturală.

Cu preocupări mai vechi, recunoscute și omologate în domeniile conexe ale istoriei zonale și cu acribia caracteristică medievistului performant, Petronel Zahariuc reconstituie – pe temelii documentare și istoriografice – liniile directe ale unei viitoare și necesare monografii științifice consacrată satului natal, de la cea dintâi mențiune scrisă, atestată de izvoare, până în pragul secolului XIX. Rând pe rând, sunt prezentate și comentate acele repere istorice indispensabile oricărei restituții, începând cu actul de danie purtând data de 27 noiembrie 1607, emis – în cetatea Hotinului – de domnitorul Moldovei Constantin vodă Movilă, fiul lui Ieremia, prin care „miluia” pe credinciosul lui (și al părintelui său) slujitor, marele vistiernic Isac Balica, cu satul „Iubăneștii, pe părâul Iubăneasa”, pe atunci „domnesc, ascultător de ocolul Dorohoi”, semnificând, deocamdată și oficial, actul de naștere a localității omonime. Împărtășim, totodată, rezerva și ipoteza avansate de istoric în legătură cu data reală a începutului existenței satului, asociată – nu fără argumente logice desprinse din arsenalul specialistului – cu numele boierului Iuban, având ascendență confirmată documentar până în vremea lui Alexandru cel Bun, proprietar al satului Cordăreni și potențial stăpân și al altor sate, incluzând Ibăneștii, situate în amonte, pe valea aceluiași râu Iubăneasa³. Cuprins ulterior, probabil, în timpul domniei lui Ștefan cel Mare (prin asociere cu procedurile obișnuite ale marelui voievod, atestate documentar), în structura

---

* Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava.

¹ *** *Slujind-o pe Clio. În Onorarea Dumitru Vitcu*, coord. Mihai Iacobescu, Gheorghe Cliveti, Dinu Balan, Iași, Editura Junimea, p. 42–58.

² *Ibidem*, p. 42, nota 1.

³ *Ibidem*, p. 43.

organizatorică a ocolului domnesc al târgului Dorohoi, Ibăneștii au rămas în stăpânirea lui Isac Balica doar pentru scurtă vreme, întrucât, în urma confruntării armate între oastea lui Constantin Movilă și cea a lui Ștefan Tomșa, la Cornul lui Sas (19 iulie 1612), cel care, între timp, primise de la vărul său, domnul Moldovei, și înalta dregătorie de hatman și pârcălab de Suceava, a căzut la datorie, pierzându-și, odată cu capul, și satele ce le stăpânise până atunci. Acestea au fost confiscate de învingător, motivând „hiclenia” învinsului, și dăruite apoi, potrivit obiceiului încetățenit, slugilor sale credincioase, ori ctitoriei sale, mănăstirea Solca.

De numele lui Ștefan Tomșa se leagă, pe de o parte, cel de al doilea document istoric invocat de P. Zahariuc și anume actul de danie al voievodului, din 30 martie 1615, prin care „miluia” ctitoria sa de la Solca, mănăstirea „Sf. Ap. Petru și Pavel”, cu satul Ibănești din ținutul Dorohoiului, „cu toate hotarele și cu toate veniturile care sunt pe ele”, semnificând așadar schimbarea stăpânului, iar pe de altă parte, „intrarea în istorie” – spre a respecta expresia autorului – a satului Măgura. Satul fusese rupt din același ocol și dăruit, de Tomșa, marelui armaș Nicoară (Nicoariță), în împrejurări și conexiuni bine prezentate și argumentate, spre a motiva astfel atestarea-i documentară întârziată, din 8 iulie 1619, când noul voievod moldovean, Gașpar Grațiani, întărea stăpânirea asupra satului pentru cel ajuns între timp mare vornic al Țării de Sus, dregătorie ce-și avea scaunul la Dorohoi. După numai câțiva ani, promovând în dregătorii (sub domnia cumnatului său, Miron Barnovschi) până la rangul de hatman și pârcălab de Suceava, Nicoară a vândut satul cu pricina, mănăstirii Hangu, de la ținutul Neamțului, mănăstire ai cărei călugări au procedat la un schimb de sate cu ctitoria Movileștilor, Sucevița, primind, în schimbul Măgurii de la Dorohoi, satul nemțean Crăcăoani, ce-i fusese dăruit de mitropolitul Gheorghe Movilă. Schimbul, parafat documentar la 18 noiembrie 1628, a consacrat intrarea satului Măgura în stăpânirea mănăstirii Sucevița, unde a rămas „de sine stătător, sau cuprins în hotarele Ibăneștilor, până la sfârșitul secolului al XVIII-lea”⁴.

Apartenența satului Ibănești la domeniile mănăstirii Solca, confirmată documentar prin întăririle emise de Radu vodă Mihnea, la 15 aprilie 1618 și, mai apoi, la 24 martie 1624⁵, a durat până la începutul următorului an, când, prin judecata domnească inițiată de egumenul mănăstirii Sucevița, s-a ajuns la schimbul de proprietăți, realizat la 11 februarie 1625, între cele două lăcașuri de cult: Solca cedând ctitoriei Movileștilor satele Ibănești și Cristinești din ținutul Dorohoiului, spre a primi în locul lor satul Hrencești, cu seliștile Iazlovăț și Ceapliniți din ținutul Sucevei. Sub noua stăpânire, satele Ibănești, Măgura (din 1628) și Cristinești vor rămâne până spre finalul veacului al XVIII-lea, răstimp pe care P. Zahariuc îl reconstituie documentar, ilustrându-l episodic fie prin „momentul de cumpănă” de la începutul domniei lui Vasile Lupu, ori prin identificarea numelor purtate de primii locuitori cunoscuți ai satului Ibănești, în ipostaza de martori într-o pricină de hotar, fie prin însemnările de călătorie – mai generoase în informații și, desigur, mai atractive – ale negustorului englez Robert Bargrave⁶, ori prin mărturia cronicărească a lui Ion Neculce privitoare la prezența în zonă a lui Ștefan vodă Petriceicu, în contextul conflictului turco-polon și al bătăliei de la Hotin (1672), când domnul moldovean, ajuns aici și nerăbdător să-și primenească forțele cu detașamentele aliaților,

⁴ *Ibidem*, p. 46.

⁵ *** *Domeniul mănăstirilor din Bucovina în secolele XIV–XVIII. Inventar de documente*, editat de Mihai-Ștefan Ceaușu, Marius Chelcu, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2007, p. 181.

⁶ Vezi și *** *Călători străini despre țările române*, vol. V, îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu Dersca-Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1973, p. 494–495.

„a trecut codrul într-o întâmpinare a leșilor, de la Iubănești la Cernăuți”⁷. De mare importanță pentru evoluția ulterioară a satului și, mai ales, pentru explicarea sau formularea unor răspunsuri, în cazul potențialelor sondaje genealogice, a fost „cartea de slobozenie” dată mănăstirii și autorităților locale, la 22 mai 1699, de domnitorul Antioh Cantemir⁸, cărora le îngăduia a aduce din afară și a popula moșia deja pustiită – devenită seliște – cu „oameni streini din Țara Leșască și Ungurească și Căzăcească”, coloniștii fiind asigurați de scutirea totală de dări și angarale pe o perioadă de cinci ani, cu privilegiul prelungit apoi de a-și achita obligațiile diferențiat de ceilalți localnici, în sistemul „ruptei”. Astfel ispitiți, în Ibănești au venit și s-au așezat definitiv oameni din vecinătăți apropiate sau depărtate, din Transilvania, Polonia și spațiul ucrainean, care se vor opune ulterior încercărilor repetate ale stăpânului moșiei, mănăstirea Sucevița, de a le schimba statutul inițial, din țărani liberi sau *ruptași*, în acel de *vecini*, adică dependenți. Documentul-argument invocat de istoricul ieșean în acest sens este porunca domnească dată de Grigore vodă Ghica, la 18 noiembrie 1729, importantă și pentru faptul, altminteri cunoscut⁹, că, în premieră absolută, a fost menționată și introdusă în circuitele: științific, economic și lingvistic noțiunea de *nart*, de origine turcească, semnificând cuantificarea normei zilnice de lucru în cadrul obligațiilor ce reveneau supușilor față de stăpâni. Asemenea normare avea să fie consacrată juridic, un secol mai târziu, prin cea dintâi legiuire cu caracter constituțional în Principatele Române, *Regulamentul Organic*¹⁰.

Noile realități demografice, generând efecte sociale „colaterale”, neintuite inițial, sunt ilustrate apoi prin documentele emise, mai întâi, de același domnitor¹¹, la 16 ianuarie 1733 și, apoi, de Constantin vodă Mavrocordat¹², la 20 ianuarie 1735, ambele reglementări (așezăminte sau porunci domnești) fiind menite a proteja interesele mănăstirii Sucevița și ale călugărilor slujitori pe acea moșie față de unele acte de nesupunere sau de neascultare – nu doar din partea nou veniților locuitori – semnalate de egumeni. De numele lui Constantin Mavrocordat, a cărui excelență *Condică* a văzut lumina tiparului nu demult¹³, se leagă intervenția sa, la începutul anului 1742, pentru stingerea conflictelor, pe de o parte, între arendașul moșiei (evreul Iațco din Botoșani) și călugării mănăstirii și, pe de altă parte, între câțiva locuitori ai satului Ibănești cu niște turci păgubiți din raiaua Bender¹⁴. Dar, mai important pentru istoria aceluiași sat este, netăgăduit, documentul din 19 februarie 1742, prin care domnitorul a dispus, poruncind vornicului de Botoșani, „să așeze țimir” (stație de poștă) la Ibănești, dotată cu utilitățile necesare spre a-i asigura buna funcționalitate pe drumul ce ducea către Cernăuți și, mai departe, spre Hotin. Organizarea acestei stații de poștă – în opinia și expresia lui P. Zahariuc – a asigurat importante venituri nu numai mănăstirii Sucevița, ci și locuitorilor din satul Ibănești, pentru că aici a fost înființat un *ratoș* sau han, ale cărui locație

⁷ Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, în *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempeț, București, Editura Minerva, 1982, p. 232–233 (*apud* Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 49–50).

⁸ *** *Domeniul mănăstirilor din Bucovina...*, p. 291, inv. 123 A.

⁹ *** *Documente privind relațiile agrare în secolul al XVIII-lea*, vol. II (*Moldova*), întocmit de Vasile Mihordea, Ioana Constantinescu, Corneliu Istrati, București, Editura Academiei, 1966, p. 174; V. Mihordea, *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, București, Editura Academiei, 1968, p. 221.

¹⁰ *** *Regulamentul Organic al Moldovei*, ediție integrală realizată de Dumitru Vitcu și Gabriel Bădărău cu sprijinul lui Corneliu Istrati, Iași, Editura Junimea, 2004, p. 198 și urm.

¹¹ *** *Documente privind relațiile agrare...*, II, p. 185–186.

¹² *Ibidem*, p. 186; V. Mihordea, *op. cit.*, p. 229, nota 267.

¹³ *Condică lui Mavrocordat*, vol. I–III, ediție cu introducere, note, indici și glosar alcătuită de Corneliu Istrati, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2008.

¹⁴ *Ibidem*, vol. II, p. 18, 44. Vezi și Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 52.

și nume au rămas încă vii în memoria sătenilor mai vârstnici. Spre dovada continuității acelei stații și în deceniile următoare, incluzând și vremurile tulburi sub aspect politic și militar din ultimul pătrar al secolului XVIII-lea, sunt invocate, succesiv, *Condica de socoteli* a lui Grigorie vodă Callimachi (1763–1764), sporirea numărului de slujbași ai poștei, dintre localnici, până la 47 în anul încheierii păcii de la Kuciuk Kainargi, precum și notele de drum ale unui sol polon venind dinspre Constantinopol și găzduit în ratoșul de la Ibănești la 29 noiembrie 1766. Aproximativ în aceeași vreme și corelat aceluiași obiectiv, activa în sat un mic detașament de pașari – înființat, zice-se, pe la mijlocul secolului al XVIII-lea –, cu misiunea protejării sau securizării drumului mare, care trecea prin codrii Herței, către Cernăuți¹⁵. Beneficiile semnalate în contul localnicilor de pe urma unor atari măsuri administrative, ca și supărările ori șicanele provocate de ei egumenului mănăstirii, sunt, parcă, devansate ca însemnătate de actul nedat, dar atribuit aceiași perioade a domniei lui Grigore Callimachi și anume hotarnica moșiei Ibănești, dinspre moșia Popeni, aparținând fostului mare jîtnicer Constantin Macri.

Semnele de hotar cuprinse în acest document vor putea fi comparate și/sau corelate cu cele înscrise în hotarnica din 25–27 iulie 1787, pe care o prezentăm în paginile următoare, nu înainte însă de a evidenția ultimele informații, cu comentariile aferente și pertinente din partea medievistului ieșean, vizând satul, moșia și locuitorii Ibăneștilor, așa cum sunt ilustrate acestea – pentru deceniile de sfârșit ale veacului XVIII – în sursele istoriografice consultate și, îndeosebi, în catagrafiile din anii 1772–1773 și, respectiv, 1774¹⁶. Cum, în urma războiului ruso-austro-turc din anii 1768–1774 și a păcii de la Kuciuk-Kainargi, Țara Moldovei a fost dezmembrată de partea ei nordică, numită apoi Bucovina, intrată în componența Imperiului Habsburgic, mănăstirea Sucevița a împărtășit același destin, fără ca proprietățile ei din raza ținutului Dorohoi să-i urmeze calea. Din etapa imediat următoare este citată plângerea egumenului Teoctist – care continua să administreze, în noile împrejurări istorice, acele moșii – adresată domnitorului Constantin Dimitrie Moruzi, împotriva răzeșilor de pe moșia Herța, pentru „împresurarea” unei părți din moșia Ibănești, prin distrugerea sau îndepărtarea unor semne de hotar preexistente. Drept urmare, domnul ar fi poruncit „ispravnicilor de Cernăuți să se îngrijească de (re)stabilirea hotarului dintre cele două moșii”¹⁷. E de presupus că asemenea împresurări sau „tulburări de posesie” – cum sunt încetățenite astăzi, în limbaj juridic, astfel de abuzuri – au avut loc și în alte hotare ale aceiași moșii, din partea altor proprietari sau arendași, îndeosebi după trecerea proprietăților imobiliare ale mănăstirilor din Bucovina în administrarea Fondului Bisericesc greco-oriental¹⁸, acțiuni făptuite, dacă nu și stimulate, de noul statut și/sau regim de exploatare a acelor terenuri, prin care lucrul și administrarea treburilor curente cădeau în seama exclusivă a arendașului; stăpânului, respectiv mănăstirii, îi revenea grija conservării hotarelor vechi ale propriilor moșii. Că este așa stă dovadă și hotarnica mai sus menționată, realizată în zilele de 25 și 27 iulie 1787, în colaborare, de inginerul (geodezic) Hirsch și agentul fiscal Johann Fidelis Erggelet, redactarea documentului aparținând acestuia din urmă¹⁹.

¹⁵ Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 53.

¹⁶ *** *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea I-a, *Recensămintele populației Moldovei din anii 1772–1773 și 1774*, ed. P. G. Dmitriev, P. V. Sovietov, Chișinău, 1975, p. 490–492.

¹⁷ Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 55.

¹⁸ Ion Nistor, *Istoria Fondului Bisericesc din Bucovina*, Cernăuți, 1929.

¹⁹ Documentul, redactat în limba germană (cu caractere gotice), se află în depozitele Arhivelor Naționale ale României, colecția Achiziții Noi, sub cota AN/CXCV/20.

Din precizările preliminare ale semnatarului documentului rezultă că, la acea dată, arendaș al moșiilor Ibănești, Măgura și Cristinești, aparținând Fondului Religionar Greco-Oriental al Bucovinei, era Mihalache Cernievschi și că acesta avea o dispută de hotar, ce tindea să se acutizeze, „cu mai multe persoane”, la moșia învecinată Dămileni. Spre soluționarea cazului, cei doi – după ce au verificat documentele existente și au constatat doar faptul că tustrele moșiile erau „incluse într-un hotar” și că, în afara câtorva repere informative considerate minore, mai nimic important pentru misiunea lor nu cuprindeau – au recurs la sprijinul sau ghidajul în teren al celui mai vârstnic locuitor al satului Ibănești, „ca să afle care au fost hotarele vecinilor”. Din teamă, nesiguranță, prudentă ori solidaritate, la chemarea celor doi au răspuns mai mulți săteni, în frunte cu bătrânul Teodor Buceamac, Carp și Vasile Pușcaș, care „au declarat într-un glas că numitele moșii, ce aparțin Mănăstirii Sucevița, se învecinează cu Filipăuți, Herța, Propotești²⁰, Pomârla, cu moșia unui anumit Ghiergel, cu Dorohoi, Popeni, Liveni și Diemileni, că există aproape peste tot semnele de hotar și că un conflict este numai între Cârștinești și Diemileni, pe care toți, în ciuda hotărnicilor repetate, nu au reușit să-l aplaneze niciodată până acum”. Mai departe, agentul J. F. Ergelet consemnează, în cuprinsul documentului constatator, că, neexistând „nici un act de hotărnicie al moșiei Ibănești”, a urmat întocmai semnele de hotar arătate și ghidajul sătenilor însoțitori, plecând din punctul numit „Între Bouri” sau „Între stema moldovenilor”, situat în pădurea din marginea satului, „unde se întretaie hotarele moșiilor Filipăuți, Diemileni, Ibănești și Cârștinești și sunt separate unul de celălalt printr-un fag mare, marcat cu un bour”. Din păcate, însă, harta anexată documentului, la care se face mereu trimitere asupra reperelor topografice din teren, consemnate în scris ca semne de hotar, lipsește din dosar, lăsând loc, eventual, imaginației celor interesați, ca și potențialelor retușuri prin coroborarea datelor cu viitoare alte surse informative.

Itinerariul parcurs de cei doi oficiali, cu ai lor însoțitori ibănișteni, a durat în total trei zile, dar cu pauză în cea de a doua, rezervată, probabil, recuperării fizice și/sau prelucrării informațiilor deja adunate, ori a pregătirii „echipajului” și a caiilor pentru continuarea misiunii. Căderea nopții, care le-a impus întreruperea acțiunii hotarnice, i-a surprins undeva pe linia de demarcație între Ibănești și Popeni, pe de o parte, Cristinești și Liveni, pe de alta, loc consemnat în document ca „digul vechi, numit Recurțeni”. Până acolo, de la punctul de plecare amintit deja, ei vor fi străbătut o cale lungă, consemnată documentar prin toponimele identificând locurile pe lângă care, ori peste care au trecut: Filipăuți, Fundu Herței, Herța, Probotești, Pomârla, izvorul pârâului Hliboca, Silișteni, Dorohoi, pârâul Ghilauca, Popeni. Iar după acea pauză de o zi, și-au continuat traseul spre Cristinești, pe lângă Liveni, către Valea Triticova „unde se întretaie cele trei hotare ale Cârștineștilor, Livenilor și Dămilenilor”, loc unde – spune J. F. Ergelet – „începe gâlceava, existentă de un secol” între stăpânii celor două moșii, pe care măsurătorile anterioare, încheiate prin fixarea semnelor de hotar despărțitor, n-o potoliseră încă. Ultima hotărnicie din cele cinci preexistente, potrivit mărturiilor oferite de călăuzele ibăniștene, „a fost făcută cam acum 15 ani, de către un anume stolnic Ilie Sandul, un anume căpitan Manoli și un ispravnic din Dorohoi”, însă actul nu fusese găsit printre documentele mănăstirii Sucevița. Erau invocate doar semnele de hotar stabilite de „vornicul porții”, Tănase Milegi, pe baza unui mai vechi act de hotărnicie, la următoarele puncte: Valea Triticova, Dealul Frumos, drumul Cordărenilor, digul

²⁰ Probotești, sat în ținutul Herța, proprietar Maria Potlog (*apud Cataografia fiscală Moldovei din anul 1831*, editată de Corneliu Istrati, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2009, p. 157).

Cortșicheu (?), Valea Adâncă, vechea „grădiniță” a lui Andrei Nicorici, dealul Voloca, pârâul Bașeu, un alt „pârâu care curge în Bașeu” și, în sfârșit, „pădurea deasă” unde fusese fixat semnul inițial „Între Bouri”, la intersecția celor patru moșii învecinate: Cristinești și Dămileni, Filipăuți și Ibănești.

Pe temeiul unei alte hotărâncii, ale căror repere în teren au fost reconstituite prin mărturia însoțitorilor ibăneșteni, locuitorii din Dămileni și-ar fi extins stăpânirea asupra unei părți din moșia Cristinești, aparținând mănăstirii Sucevița, pe care „o folosesc de acum 15 ani și nu vor să o cedeze sub nici o formă Fondului Religionar”. Soluția avansată de J. F. Erggelet – în condițiile în care precedentul act de hotărâncie, pentru moșiile Cristinești și Dămileni, făcut de Tănase Milegi, invoca existența (nedovedită însă) a unui document din vremea lui Petru Șchiopul (1591) – consta în continuarea anchetei, în arhiva mănăstirii Sucevița, pentru aflarea veridicității actului respectiv. În caz afirmativ, operațiunea putea fi reluată și rezolvată de Divanul domnesc din Iași, întrucât, mai preciza el, proprietarii din Dămileni nu dispuneau de vreun alt act doveditor în aceeași speță, „conform declarației acestora dată la hotărância care a fost făcută în anul 7244/1736 de către Ion Isman și George Cârștian”. În cazul negăsirii aceluia act, era de părere că buna învoială era calea „cea mai sigură și mai puțin costisitoare pentru Fondul Religionar și pentru arendașul respectiv, ca să fie înlăturată orice ceartă, care nu a putut fi eliminată de un secol, în pofida hotărânciilor și poruncilor domnești”. Mai mult decât atât, aprecia că, pentru evitarea unor situații conflictuale asemănătoare celor care le motivase lucrarea, la hotarele celorlalte moșii din zonă, acțiunea de revizuire și reînnoire a acestora trebuia extinsă, „cu atât mai mult cu cât lipsesc deja câteva pietre de hotar și stema Moldovei, sau așa numiții Bouri, altele sunt aproape distruse. Prin urmare, încheia Erggelet, este oferit tocmai motiv de ceartă și pagubă, iar liniștea acestor moșii este într-un pericol iminent”.

Nu știm dacă sfatul i-a fost urmat imediat; se știe însă că, în vara anului 1792, arendaș al moșiei Ibănești era Șefan, armeanul din Cordon, care subarendase a treia parte din suprafața pitarului Grigoraș Cârste. Actul i-a nemulțumit pe locuitorii satului, care, dorind să beneficieze de drept de protimis în fața pretendenților străini, au cerut, și li s-a oferit, cuvenita satisfacție, în urma cercetărilor întreprinse de autorități la fața locului: „de vreme ce cumpărătorul moșiei Ibănești vinde moșia cu bucata la streini, din care pricină sătenilor li se face mare strâmbătate, să strice acea vânzare și să nu vândă altora, fără numai sătenilor”²¹. Peste numai doi ani, la 31 martie 1794, mănăstirea Sucevița, încă stăpân al moșiilor Ibănești și Cristinești, se judeca cu postelnicul Vasile Buzne și cu pitarul mai sus-menționat Grigoraș Cârste, proprietari ai moșiilor Dămileni și Vârful Bașeului, pentru hotarele dintre acele moșii²², semn că soluția formulată de J. F. Erggelet în 1787 nu fusese urmată.

Deși, în împrejurările politice convulsive de la sfârșitul veacului al XVIII-lea, Imperiile Habsburgic și Otoman încheiaseră o convenție bilaterală, prin care își asigurau reciproc proprietățile și bunurile imobiliare deținute de cei din Bucovina în Moldova și invers, dificultățile sporite întâmpinate în administrarea profitabilă a moșiilor aparținând Fondului Bisericesc²³, ca și reorientarea politicii de alianțe, au impus, la scurtă vreme, o schimbare de macaz a Curții din Viena și în atitudinea față de acele proprietăți. Mai

²¹ *Apud* Petronel Zahariuc, *op. cit.*, p. 55.

²² *Ibidem*.

²³ Elena Moisiuc, *Câteva date economice privind moșiile din Moldova ale Fondului Bisericesc bucovinean*, în *RA*, vol. XXXV/1, 1973, p. 3–6.

întâi, au încercat o soluție mai veche, preconizată în perioada iosefinistă, vizând schimbul de moșii între Fond cu proprietarii din Moldova care aveau pământ în Bucovina; numai că soluția n-a fost agreată de boierii moldoveni, care doreau să-și păstreze proprietățile în Bucovina, atât pentru rentabilitatea lor, cât și pentru faptul că le asigurau un loc de refugiu în caz de primejdie²⁴. În acele condiții, pentru autoritățile imperiale, s-a impus ca alternativă calea vânzării cât mai profitabile a acelor moșii, fiind împuternicit în acest scop baronul Vasile Balș, căpitanul Bucovinei, urmând a fi sprijinit în negocieri de Agenția consulară austriacă din Iași²⁵. Informat la timp asupra acestei intenții, negustorul aromân Teodor Mustață, stabilit în Bucovina, a înființat o „tovărășie” cu boierii moldoveni Neculai și Iordachi Roset, Iordachi Balș, Panaiot Casimir și Constantin Carp, spre a cumpăra întregul fond funciar disponibil, pentru a-l revinde apoi cu bucată, mult mai profitabil²⁶. După multiple și anevoioase negocieri, începute în 1798 la Bosanci – interferate cu felurite intrigi sau reclamații din partea unor boieri, a mitropolitului Moldovei și chiar a domnitorului Constantin Ipsilanti²⁷ – și terminate la Lemberg, abia în anul 1804, contractul de vânzare-cumpărare între statul austriac și Teodor Mustață & asociați a fost parafat: în schimbul sumei de 331.000 lei împărătești, cumpărătorii primeau un număr de 44 de moșii și părți de moșie situate în Moldova, care aparținuseră până atunci Fondului Bisericesc²⁸. În acele împrejurări, desigur, și moșiile Ibănești cu Măgura și Cristinești și-au schimbat stăpânul, ajungând, la 4 iunie 1805, în proprietatea fostului mare logofăt Neculai Roset și a fiului acestuia, marele vistiernic Iordachi Roset²⁹.

Abia începută, noua stăpânire a deschis o suită de procese pentru delimitarea hotarelor acestor moșii, încălcate de stăpânii moșiilor învecinate, procese încheiate prin noile acte de hotărnicie ale proprietăților Rosetteștilor de la Dorohoi, între care P. Zahariuc menționează „mărturia hotarnică, lungă și amănunțită” din 20 august 1805, precum și pe cea din 25 martie 1806, dinspre moșia Herța, a marelui vornic Grigore Ghica, documente semnificative consacrand realități ce nu mai puteau fi ignorate până și de vecinii hulpavi de până atunci³⁰. Începutul de secol XIX a însemnat, așadar, pentru satul și moșia Ibănești epilogul unei stăpâniri (mănăstirești) și prologul alteia sau altora (boierești), stăpânire asupra căreia/cărora – sunt absolut convins că – istoricii din partea locului, dacă nu și de aiurea, vor reveni, după cum unii gândesc, iar alții au și promis.

²⁴ Mihai-Ștefan Ceaușu, *Bucovina Habsburgică. De la anexare, la Congresul de la Viena*, Iași, Fundația Academică „A. D. Xenopol”, 1998, p. 191.

²⁵ Idem, *Un iluminist bucovinean: boierul Vasile Balș*, Iași, Editura Junimea, p. 283–289.

²⁶ Teodor Balan, *Refugiații moldoveni în Bucovina. 1821–1848*, București, Editura Cartea Românească, 1929, p. 41–42.

²⁷ Elena Moisiuc, *op. cit.*, p. 7.

²⁸ Mihai-Ștefan Ceaușu, *Un iluminist bucovinean...*, p. 288–289.

²⁹ Teodor Balan, *Documente bucovinene*, I, Cernăuți, 1934, p. 20–21; Generalul Radu R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I, *Coborâtorii moldoveni ai lui Lascaris Rousaitos*, București, 1938, p. 76. Vezi și precizarea făcută, la nota 51 de la această pagină, de Petronel Zahariuc în *op. cit.*, p. 56.

³⁰ *Ibidem*.

<ANEXĂ>

Actum Iubenestie den 25-ten Iulii 1787

Der die zum Bukowinaer Religionsfondes gehörigen Güter Iubenestie, Kerstinestie und Megura in Pacht haltende Miehalaki Tschernijewsky hat Unterzeichneten die Eröffnung gemacht, wienach er eine Grenzstrittigkeit gegen das zerschiedenen Theilhaberen gehörige Gut Diemileny habene habe zwar bis zur Stunde den Besitz des strittigen Grundes behauptet, allein die Zänkereyen erneuern sich hierwegen mit jedem Jahre, wenn einmal die Mähezeit herbeykomme.

Unterzeichneter hat sich demnach auf die besagten Güter begeben, um die strittig und nicht strittigen Grenzen zu beaugenscheinigen, und durch den beyhabenden Ingenieur Hirsch aufnehmen zu lassen.

Es finden sich zwar über diese drey in einer Grenze eingeschlossenen Güter Iubenestie, Kerstinestie und Megura die sub N(ume)ro 16, 123 et 124 zuliegenden Schriften und Urkunden vor; allein sie enthalten außer dem zwischen denen Klösteren Solka und Sutschewitza vor sich gegangenen Tausche, und einigen Grenzzeugnissen nichts Wesentliches, weswegen Unterzeichneter sich bemüssiget sah die ältesten Iubenestier Einwohner vorruffen zu lassen, um durch sie zu erfahren, was es mit denen diesfälligen Grenzen gegen die anstossenden Nachbarn für eine Beschaffenheit habe.

Auf geschehene Vorberuffung erschien der alte Theodor Buchamak, der Karp, und der Wasilie Puskasch mit noch etlichen Dorf liegen, welche einstimmig an Hand gaben, daß die obgenannten dem Kloster Sutschewitza zugehörigen Güter mit Filipeutz³¹, Hertza, Propotestie, Pomerle, mit dem Gute eines sichern Giergel, Dorohoy, Poppen, Liweny und Diemileny grenzen, daß fast überall Grenzzeichen vorhanden seyen, und nur eine Strittigkeit zwischen Kerstinestie und Diemileny obwalte, die aller bis hieher vorgenommen wordenen wiederholten Abgrenzungen nie habe beygelegt werden können.

Weil keine Grenzurkunde über das Gut Iubenestie vorhanden ist, so hat Unterfertiger sich die Zeichen nach dem Besitze von dem obgedachten Iubenestier Einwohnern vorweisen lassen. Sie führten ihn zuerst in den Iubenestier Wald zu einem Punkte „intre Buori“, oder zwischen denen moldauischen Wappen genannt, woselbst die Grenzen der Gütern Filipeutz, Diemileny, Iubenestie und Kerstinestie zusammenstossen, und durch eine große mit einem Buor bezeichnete Buche voneinander geschieden werden. Die sub N(ume)ro 2. zuliegende Karte zeigt den Punkt bey dem Buchstabe A. Von diesem Punkte ziehet sich Iubenestie neben Filipeutz durch den dichten Hertzaer Wald durch bis an den von Hetza nach Dorohoy führenden Hauptweg, woselbst Iubenestie, Filipeutz und Hertza zusammenstossen, und durch einen Pappelbaum voneinander geschieden werden sollten. Dieser Pappelbaum ist vermög Aussage der Iubenestier Einwohner durch den vorberührten Weg zu Grunde gerichtet und vertilget worden, entzwischen zeigt die Karte den Punkt bey lit. B. wo der Pappelbaum gestanden ist. Hier verlässt nun Iubenestie den Filipeutzer Hottar, und ziehet sich neben Hertza, welches wegen denen nahe an der Grenze liegenden Häusern Phundu Hertzi genannt wird, durch den Wald hinunter bis auf eine am Rande des Waldes vorfindige Anhöhe, von dannen ober denen Hertzaer Häusern ins Thal, durch

³¹ În textul original apare „Pilipeutz”; vezi Pilipăuți, sat în ținutul Herța, proprietar egumenul Sava Holban (*Catagrafia fiscală a Moldovei din anul 1831...*, p. 156).

den Hertza-Bach durch, von dannen wieder der Anhöhe nach hierauf in den dichten Wald, in diesem durch einen Wassergraben/Skursura/durch, auf eine Anhöhe, allwo bey einem in einer Eiche eingeschnittenen Buor/moldauisches Wappen/sich die drey Grenzen von Iubenestie, Hertza oder Phundu Hertzi genannt, dann Propotestie/eine dem Pitar Potlog gehörige Moschie/vereinigen, und durch diesen auf der Karte bey Lit. C. ersichtlich gemachten Buor voneinander geschieden werden.

Hier verläßt Iubenestie den Hertzaer Hottar, und ziehet sich neben Propotestie durch den Wald einem von Phundu Hertzi kommend und nach Pomerle führenden Wege nach bis auf eine kleine Anhöhe la Buori genannt, neben welcher der Verhau der Iubenestier Einwohneren sich befindet, woselbst sie sich bey Turken oder Tartaren Einfällen versteckten, und den Verhau Palanka nennen. Auf dieser la Buori genannten Anhöhe stossen die Grenzen der drey Güteren Iubenestie, Propotestie und Pomerle zusammen, und die auf dieser Anhöhe gestandenen auf der Karte bey lit. D. ersichtlich gemachten Buory sondern diese drey Güter voneinander. Bey diesem Punkte verläßt Iubenestie den Propotestier Hottar, und gehet mit dem obgedachten von Phundu Hertzi nach Pomerle führenden Wege auf der Anhöhe neben dem Gute Pomerle fort bis zum Stocke einer gefällten Eiche, die mit dem moldauischen Wappen bezeichnet war, die aber vor einiger Zeit umgehauen, und zu einem Kahn nach der Festung Chotyn geführt worden ist. Diesen Punkt hat man auf der Karte bey lit. E. kennbar gemacht. Von diesem abgestockten Eichbaume gehet Iubenestie neben Pomerle/es soll ein an Iubenestie anstossendes Stück vom Gute Pomerle an einem sichern Manoli zugesprochen worden, und nun in dessen Besitze seyn/an dem Abhange/Kostischa/durch den dichten Wald durch, bis auf eine Anhöhe aber dem Ursprunge des Baches Hliboka, sodann ins Thall hinunter, durch den Ursprung des Baches Hliboka durch, dem wieder auf die Anhöhe hinauf, am Rande der Eichenwaldung fort, bis zu einem auf der Anhöhe/in Podisch/vorfindigen Iubenestie von Pomerle scheidenden Markstein, den die Karte bey lit. F. zeigt.

Von diesem Marksteine ziehet sich die Grenzlinie zwischen Pomerle und Iubenestie auf dem Podisch hinunter zu einem andern in gerader Linien, jedoch ausgegraben gefundenen Markstein, der auf der Karte bey dem Buchstabe G. zu finden ist. Von diesem ausgegraben gefundenen Markstein ziehet sich die zwischen Iubenestie und Pomerle bestehende Grenzlinie der Anhöhe nach hinunter, bis in das diesseitige Ufer des Hliboka-Baches, allwo sich wieder ein Markstein vorfindet, den man aber wegen allzugroßen Unkraute nicht fand, jedoch auf der Karte bey lit. H. anzeigte.

Von diesem Steine ziehet sich die Linie gerade durch den Bach Hliboka durch, über einen Bergesrucken hinüber, zu einem auf der Ebene am Anfange eines links auf den Iubenestier Grund fallenden Thalls vorfindigen, diese zwey Güter voneinander sonderden Reinstein, welcher in der Karte bey lit. I. aufgeführt ist. Von diesem Steine gehet immer Iubenestie neben Pomerle fort zu einem auf dem Podisch/Podisch bedeutet eine gewölbte oder bruckenformige Anhöhe/vorfindigen, diese zwey Güter scheidenden Reinstein, den man wegen denen Fruchten und häufigem großen Grase nicht finden konnte, unterdessen ist die Gegend auf der Karte bey lit. K. aufgetragen worden, wo er beyläufig stehen soll. Von hier ziehet sich die zwischen Iubenestie und Pomerle bestehende Grenzlinie ins Thall hinunter, und mit demselben hinauf zu einem auf einem Pisk stehenden auf der Erde ausgegraben liegenden Marksteine, welchen die Karte bey lit. L. weiset.

Von diesem Steine sodann gehet Iubenestie weiters neben Pomerle fort, durch einen Sumpf durch, zu einem längst dem Sumpfe stehenden Iubenestie von Pomerle

scheidenden Reinstein, den die Karte bey lit. M. zeigt. Von hier sodann noch weiters in gerader Linie fort, über den nach Silischen führenden Weg hinüber zu zween längst diesem Wege vorfindigen Reinsteneren, bey denen sich die drey Hottars von Iubenestie, Pomerle, und des einem sichern Giergel gehörigen Gutes, dessen eigentlichen Namen jedoch Niemand anzugeben wußte, vereinigen, und durch diese zween Steiner voneinander geschieden werden. Der diese Vereinigung anzeigende Punkt ist auf der Karte bey lit. N. aufgetragen. Bey diesen zween Reinsteneren verläßt Iubenestie den Hottar von Pomerle, und gehet neben den einem sichern Giergel zugehörigen Gute in gerader Linie fort, bis zu einem an einem Namenlosen, sich hin und her schlängelnden Bache vorfindigen gewesen, jedoch vertilget wordenen Marksteine, bey dem sich die Grenzen der Güteren Iubenestie, jenes des Giergel, und Dorohoy vereinigen der Punkt, wo der Reinstein stand, ist auf der Karte bey lit. O. zu finden. Hier bleibt nun das dem Giergel gehörigen Gut zurücke, und Iubenestie gehet neben Dorohoy der Anhöhe nach hinauf zu einem großen, jedoch schon sinkend, und demnächstens gänzlich ausgegraben werdenden Marksteine, der Iubenestie von Dorohoy scheidet, und auf der Karte bey lit. P. sich darstellt.

Von diesem Steine an geht Iubenestie neben Dorohoy weiters fort in gerader Linie auf einen Pisk, dann über diesen Pisk hinunter durch den Bach Gilauka durch, auf die Anhöhe zu einem Iubenestie von Dorohoy scheidenden Markstein, den man aber wegen denen mit türkischen Weitze bebauten Feldern und häufig hohen Grase nicht finden konnte, inzwischen ist der Punkt, wo er sich beyläufig finden muss bey lit. Q auf der Karte ersichtlich gemacht worden. Von diesem Punkte an geht Iubenestie noch ferners neben Dorohoy in gerader Linie über die Felder fort bis zu einem zwischen einigen Mowillen/Hugelchen/vorfindigen Markstein, bey welchem sich die Grenzen der drey Güteren Iubenestie, Dorohoyul und Poppen vereinigen, auch durch diesen auf der Karte bey lit. R zu findenden Reinstein voneinander geschieden werden. Bey diesem Punkte verläßt Iubenestie den Dorohoyer Hottar, und läuft neben Poppen auf der Anhöhe in gerader Linie fort bis zu einem zwischen einigen Hügeln/Mowilen/vorfindigen Iubenestie und Poppen voneinander sondernden bey lit. S auf der Karte ersichtlichen Markstein. Von diesem Steine an ziehet sich Iubenestie neben Poppen noch eine Strecke auf der Anhöhe fort, sodann über selbe hinunter bis an den alten Damm Rechurzen genannt, woselbst diesseits dem Damme Poppen und Iubenestie, jenseits des Dammes aber Kerstiestie und Liweny zusammenstossen, und durch diesen auf der Karte bey lit. T ersichtlich gemachten Damm voneinander geschieden werden.

Die eingefallenen Nacht hat Unterzeichneten seinen weitere Umritt auf den folgenden Tag verschieben geheissen. Actum ut supra.

J<ohann> Fidelis Erggelet Fiskaladjunkt, M<anu> p<ropr>ia

Continuatum Iubenestie den 27ten Julii 1787

Bey diesem alten Damme Rechurzen und dem vom Bache Iubeniassa gestaltet werdenden nach Poppen gehörigen Teiche bleibt Iubenestie und Poppeny zurück, und diesseits dem Damme Rechurzen läuft Kerstiestie neben Liweny der Anhöhe nach hinauf zu einem auf selber vorfindigen Kerstiestie von Liweny scheidenden, bey lit. U auf der Karte ersichtlich gemacht wordenen Markstein. Von diesem Steine geht Kerstiestie weiters neben Liweny fort immer auf dem Podisch zu einem links an einer

Mowila/Hügel/vorfindigen, Kerstinestie von Liweny scheidenden Reinstein, den die Karte bey lit. V weiset. Von diesem Steine an sodann in gerader Linie in das Thall Tritikova, in welchem die drey Hottars von Kerstinestie, Liweny und Diemileny zusammenstossen, und durch einen in diesem Thall vorfindigen Markstein voneinander geschieden werden, wie die Karte den Punkt bey dem Buchstabe W. weiset.

Bey diesem Punkte fängt die zwischen Kerstinestie und Diemileny seit einem Jahrhundert fortgepflanzt worden Grenzstrittigkeit an, wo sowohl die eine als die andere Parthey von Zeit zu Zeit Abgrenzere erwirkt, und sich Grenzzeichen hat setzen lassen. Die Iubenestier Einwohnern erinnern sich seit 30 Jahren her fünferley Abgrenzungen, ohne daß ein oder die andere Parthey sich damit zufrieden gestellt hätte. Unter denen sub N(ume)ro 124 oben zuliegenden Klosterurkunden finden sich zwey solche einander widersprechende Abgrenzungszeugnisse sub lit. D et F. vor, und die Diemilenyer Besitzern haben auch etliche in Händen, die diesen zuwider lauten. Die letzte derley Abgrenzung ist vor beyläufig 15. Jahren durch einem sicheren Ilie Sandul Stolnik, einen sichern Capitan Manoli, und einen Ispravnik von Dorohoy vor sich gegangen, nach welcher die Diemilenyer Gutbesitzern sich dermal im Besitze befinden, worüber aber die Abgrenzungsurkunde unter denen Sutschewitzaer Klosterschriften sich nicht vorfindet. Die Grenzzeichen, welcher der Wornik der Pforte Tenasi Milegi in Folge einer von ihm aufgeführten alten Grenzurkunde gesetzt hat, sind folgende: von dem bey lit. W ersichtlichen Thall Tritikowa, woselbst zween Reinsteiner hätten stehen sollen, soll sich die Grenzlinie mit dem Thall Tritikowa bis zu denen dichten Pappelgesträuchen, und von diesen gerade auf die schöne Anhöhe oder das Dealu Phrumos genannt, hinaufziehen, woselbst vormals bey dem auf der Karte sub lit. X. ersichtlich gemachten Punkte ein Reinstein stand, der bey der späteren Abgrenzung ausgegraben und weiters links übersetzt worden ist.

Vom Dealu Phrumos sollte sich die Grenzlinie zwischen Kerstinestie und Diemileny weiters auf der bruckenförmigen Anhöhe/moldauisch Podisch genannt/ gerade über den nach Kordoreny führenden Weg hinüberziehen zu einem am Anfänge der Eichenwaldung gegen Sonnenaufgang gesetzt wordenen Markstein, dessen vormalige Lage die Karte bey dem Buchstabe Y. zeigt. Von hier sollte die Grenzlinie vermög dem obberührten Grenzzeugnisse noch weiters auf dem Podisch fort, sodann in ein Thall, und dann auf einen schmalen ober denen Kerstinestier Häuseren vorfindigen Bergesrucken laufen, woselbst ein Markstein gesetzt worden sey, dessen alte Stätte die Karte bey lit. Z weiset. Von hier schreibt dieses Grenzzeugnis ferners von der bey lit. Z. ersichtlichen Anhöhe ins Thall, an den Damm des Kortschikeu, und von dort mit dem tiefen Thall hinauf über einen Weg, dann ober dem Thall ist auf dem Podisch ein Stein gesetzt worden. Dieser Stein ist vermög Aussage der Iubenestier Einwohneren dort gestanden, wo dermal der Andrei Nikoritsch sein Gärtchen hat, welches auf der Karte bey lit. A.a. zu ersehen ist.

Von hier schreibt das Grenzzeugnis weiters auf dem Podisch fort, bis auf die Anhöhe Woloka genannt, am ober Ende der Eichenwaldung, woselbst bey dem auf der Karte sub lit. B.b. angemerkten Punkte ein Reinstein gesetzt wird. Von hier weiters über die Anhöhe Woloka, und die Erdritzungen hinunter, durch den Bach Bascheu durch zu einem Marksteine, der einer Waldzunge, und einem in den Bascheu fallenden Bachen oberhalb dieser Waldzunge gegenüber auf einer Poyenitza/Poyenitza bedeutet einen kleinen aus ausgerotteter Waldung gemacht wordenen Wiesenfleck/ gesetzt worden sey. Der Punkt, wo der Stein vormals stand, ist auf der Karte bey lit. C.c. aufgezeichnet worden. Von diesem Punkte an schreibt das Grenzzeugnis in den dichten Wald, und in

selben gerade fort, bis zu dem Punkte bey lit. A. intre Buori genannt, allwo Kerstinestie, Diemileny, Iubenestie und Filipeutz zusammentreffen.

Die späteren Abgrenzere haben die Grenzzeichen, nach welchen die Diemileny Theilhabern dermal im Besitze sind, folgendermassen gesetzt. Vom Thall Tritoka, welches bey lit. W ersichtlich ist, sind sie am Rande des Thalls gerade fortgefahren, und haben auf der schönen Anhöhe, oder dem sogenannten Dealu Phrumos den bey N(ume)ro 1 auf der Karte angemerkten Reinstein gesetzt. Bis zur Stunde hat Iubenestie den Besitz seiner Grenze bis in die Tiefe des Thalls Tritikowa behauptet, allein von dem auf der schönen Anhöhe befindlichen Steine an, sind die Diemilenyer Theilhabern nach ihren Zeichen im Besitze. Von diesem Steine sind sie weiters vorwärts gefahren, und haben längst der Lacke, Balta Koschkowi genannt, einen andern bey N(ume)ro 2 ersichtlichen Diemileny von Kerstinestie scheidenden Reinstein gesetzt. Von hier zogen sie die Grenzlinie immer weiters links auch in ein Thall, sodann auf einen Bergesrucken oberhalb denen Kerstinestier Häusern, woselbst sie den bey N(ume)ro 3 angemerkten Reinstein gesetzt, und andurch die vorhin zu Kerstinestie gehört habenden Häuser Diemileny zugegrenzt haben. Von dem bey N(ume)ro 3 ersichtlichen Steine haben sie die Linie ins Thall, sodann auf einen spitzigen Bergesrucken gezogen, und auf selben den bey N(ume)ro 4 auf der Karte kennbar gemachten Stein gesetzt.

Von wannen sie ins Thall hinunter, an einen vom Kloster Sutschewitza verfertigt worden seyn sollenden Damm, dann in ein links befindliches Thall, welches sie auch das tiefe Thall nennen, gefahren sind, mit welchem sie sich immer mehr links ausgebreitet haben, bis in die Eichenwaldung, wo sie zwischen zween Wegen den bey N(ume)ro 5 aufgezeichneten Reinstein gesetzt haben. Von diesem Steine an haben sie kein Zeichen mehr gesetzt, sondern sie räumten denen Diemilenyer Besitzern ihre Grenze nach Willkühre in den Wald ein, und in selben fort bis zu der großen Buche intre Buori genannt, woselbst die Güter Kerstinestie, Diemileny, Iubenestie und Pilipeutz zusammenst, und durch diese bey lit. A angemerkte Buche voneinander gesondert werden.

Vermög der sub N(ume)ro 124 lit. F zuliegenden Abgrenzung ist das zwischen denen Buchstaben W. X. Y. Z. A.a. B.b. und C.c dann denen N(ume)ris 1. 2. 3. 4 und 5 liegende Stück Erdreiches im Stritte, welches die Diemilenyer Eigenthümern gemäß der Aussage deren Iubenestier Einwohnern bereits durch 15. Jahre besitzen und benutzen, und auch keineswegs an den Religionsfondes abtreten wollen.

Weil der vormalige Abgrenzer der Güteren Kerstinestie und Diemileny Tenasi Milegi in seinem sub N(ume)ro 124 lit. F zuliegenden Grenzzeugnisse von einer auf das Gut Kerstinestie lautenden, und die Grenzzeichen des besagten Gutes in sich enthaltenden Urkunde des Fürstens Peter dato 17ten Martii 7099/1591 Erwähnung machet, Unterfertiger aber diese Urkunde alles Nachsuchens ohngeachtet weder in denen Verzeichnissen über die vom Bukowinaer Consistorium an die bestandene Bezirks-Administration abgegeben wordenen Schriften, weder unter denen auf diese und andere dem Kloster Sutschewitza zugehörige Güter lautenden Urkunden ausfindig machen konnte. So siehet er sich bemussiget seine oben bey Phlemunsy, Vritscheny eingeschaltete diesfällige Anmerkung hier um somehr zu wiederholen, als die Lage der Sache eine ganz andere Gestalt bekäme, wenn man diese Urkunde wirklich Habhaft werden sollte.

Unterzeichneter ist demnach des gehorsamst ohnzielsetzlichen Dafürhaltens, daß man auf die Erlangung dieser abberührten Urkunde andringen, oder doch vom Kloster Sutschewitza durch das Bukowinaer Consistorium die Auskunft abverlangen sollte,

wohin diese Urkunde, die sich unter denen Klosterschriften nicht vorfindet, gekommen sey? In Falle man diese Urkunde wirklich Habhaft werden sollte; So wäre die Abgrenzung des Gutes Kerstinestie gegen Diemileny derselben gemäß beym Dywan zu Iassy ohne weiters anzusuchen und zu bewirken, weil die Diemilenyer Besitzern vermög ihrer bey der im Jahre 7244/1736 von dem Iuon Isman und Giorgie Kerstian vorgenommen wordenen Abgrenzung gethanen Aeusserung keine Urkunde besitzen, nach welcher sie die Festsetzung ihrer Grenzen mit Grunde verlangen können.

Wenn aber diese Urkunde nicht vorgefunden werden sollte, so wäre der Weg eines gutlichen Vergleiches, nachdem die Sache sodann zweifelhaft bleibt, und ein und die andere Parthey Grenzzeugnisse, und actus possessionis für sich aufzuführen hat, der sicherste und minder kostbare dem Religionsfondus und dem jeweiligen Pächter auf dieser Seite Ruhe zu verschaffen, und eine Zwistigkeit zu beyseitigen, welche seit einem Jahrhundert durch alle Abgrenzungen und fürstliche Veranlassungen nicht gehoben werden konnte.

Damit aber die übrigen Grenzen dieser Güteren nicht über lang oder kurz in die nämliche Lage verfallen, in der sich jene von Kerstinestie gegen Diemileny befindet; so wären auch diese um so mehr zu erneuern, als schon einige Reinstener und moldauisches Wappen, oder sogenannte Buory, fehlen, andere dem Untergange nahe sind, folglich der Stoff zu Zwistigkeiten und Beeinträchtigungen bereits gelegt, und die Ruhe dieser Güteren in der nächsten Gefahr ist.

J<ohann> Fidelis Erggelet Fiskaladjunkt, M<anu> p<ropr>ia

<Traducerea documentului>³²

Act Ibănești, 25 iulie 1787

Mihalache Cernievschi, care are în arendă moșiile Ibănești, Cârstinești și Măgura, ce aparțin Fondului Religionar Greco-Oriental, a declarat subsemnatului, cum că el a avut un conflict asupra moșiei Diemileni, care aparține mai multor persoane și chiar a susținut că a avut în posesie, până în prezent, moșia în litigiu, însă cearta se acutizează în această privință cu fiecare an, atunci când se apropie timpul cositului.

În consecință, subsemnatul am pornit către moșiile menționate să verific hotarele în litigiu și cele care nu se află în litigiu și l-am tocmnit pe inginerul Hirsch.

Chiar s-au găsit referitor la aceste trei moșii: Ibănești, Cârstinești și Măgura, ce sunt incluse într-un hotar, actele și documentele înregistrate cu numerele: 16, 123 și 124, însă acestea conțin, în afara schimbului care s-a realizat între mănăstirile Solca și Sucevița, câteva acte de hotărnicie, nimic important și, din acest motiv, subsemnatul s-a văzut obligat să-l convoace pe cel mai în vârstă locuitor din Ibănești, ca să afle care au fost hotarele vecinilor.

La convocarea care a avut loc s-au prezentat bătrânul Teodor Buceamac, Carp și Vasile Pușcaș cu încă câțiva săteni, care au declarat într-un glas că numitele moșii ce aparțin Mănăstirii Sucevița se învecinează cu Filipăuți, Herța, Propotești, Pomârla, cu moșia unui anumit Gherghel, cu Dorohoi, Popeni, Liveni și Diemileni, că există aproape

³² Transcrierea din limba germană (cu caractere gotice) și traducerea documentului aparțin dr. Ligia Fodor, căreia îi mulțumim și pe această cale.

peste tot semnele de hotar și că există un conflict numai între Cârstinești și Diemileni, pe care toți, în ciuda hotărnicilor repetate, nu au reușit să-l aplaneze niciodată până acum.

Pentru că nu există niciun act de hotărnicie al moșiei Ibănești, subsemnatul am prezentat astfel semnele după moșiile locuitorilor din Ibănești, care au fost menționate de către aceștia. Ei l-au condus mai întâi în pădurea Ibănești, la un punct numit Între Bouri sau Între stema moldovenilor, unde se întretaie hotarelor moșiilor Filipăuți, Diemileni, Ibănești și Cârstinești, și sunt separate unul de celălalt printr-un fag mare marcat cu un bour. Harta anexată³³ cu numărul 2 indică punctul cu litera A. Din acest punct se întinde Ibănești, pe lângă Filipăuți, prin pădurea deasă Herța, până la drumul principal care duce de la Herța la Dorohoi, unde se întretaie Ibănești, Filipăuți și Herța, și trebuie să fie separate una de cealaltă printr-un plop. Acest plop a fost tăiat și stărpit conform declarației locuitorilor din Ibănești din drumul menționat mai sus, harta la punctul de la litera B indică unde a fost plopul. Aici părăsește acum Ibănești hotarul Filipăuți, și se întinde pe lângă Herța, care, datorită caselor care se află aproape de hotar, a fost numit Fundu Herței, prin pădure în jos până la o înălțime (la un deal) care se află la marginea pădurii; de acolo mai sus de casele din Herța, în vale, prin pârâul Herța; de acolo, iarăși pe înălțime în sus, în pădurea deasă printr-o scursură, unde la un bour cioplit într-un stejar/stema Moldovei/se unifică cele trei hotare ale Ibăneștiului, Herței și ale numitului Fundu Herței, apoi Propotești/o moșie care aparține pitarului Potlog/și sunt separate unul de celălalt de acest bour evidențiat pe hartă la litera C.

Aici părăsește Ibănești hotarul Herței și se întinde pe lângă Propotești, prin pădure, către un drum care vine dinspre Fundu Herței și care duce spre Pomârla până la o mică înălțime (un mic deal) numit „La Bouri”, pe lângă care se află palanca locuitorilor din Ibănești, unde aceștia s-au ascuns de invaziile turcilor sau tătarilor, și se numește Palanca. Pe această înălțime (deal) numită „La Bouri” se întretaie hotarele celor trei moșii: Ibănești, Propotești și Pomârla, și bouri care se aflau pe această înălțime (deal) sunt evidențiate pe hartă la litera D, separă astfel cele trei moșii una de cealaltă. La acest punct părăsește Ibănești hotarul Propotești și continuă pe drumul amintit mai sus, de la Fundu Herței către Pomârla, pe înălțime (deal) pe lângă moșia Pomârla înainte până la ciotul unui stejar tăiat marcat cu stema Moldovei și care însă a fost tăiat acum ceva timp și a fost dus la un han-tătar la cetatea Hotinului. Se poate vedea acest punct pe hartă la litera E. De la acest stejar putrezit trece Ibănești pe lângă Pomârla/o porțiune din moșia Pomârla alipită la Ibănești trebuie să fi fost atribuită unui anume Manole și să fie acum în posesia acestuia pe costișă/deal, printr-o pădure deasă până la o înălțime (deal), la izvorul pârâului Hliboca, apoi în jos, în vale, prin izvorul pârâului Hliboca, din nou în sus, pe deal, în continuare spre marginea codrului de stejari până la o piatră de hotar se află pe înălțime (deal)/podis și care separă Ibăneștiul de Pomârla, pe care harta o indică la litera F.

De la această piatră de hotar se mută în linie dreaptă hotarul dintre Pomârla și Ibănești pe podis în jos până la o altă piatră de hotar, care totuși a fost găsită scoasă din pământ și care se află pe hartă la litera G. De la această piatră de hotar găsită scoasă din pământ se mută hotarul, care există între Ibănești și Pomârla, pe înălțime (deal) până la malul de dincoace al pârâului Hliboca, unde iarăși se afla o piatră de hotar, pe care însă, din cauza buruienilor prea mari, nu am găsit-o, deși era indicată pe hartă la litera H.

De la această piatră, se întinde în linie dreaptă prin pârâul Hliboca, peste coasta unui munte, până la o piatră de hotar, care se găsea pe câmpie la marginea unei văi care

³³ Din păcate, asemenea hartă nu se regăsește alăturată documentului în cauză.

se afla pe partea stângă pe moșia Ibănești, care separa aceste două moșii una de cealaltă și care este reprezentată pe hartă la litera I. De la această piatră, continuă Ibănești pe lângă Pomârla, până la o piatră de hotar care se afla pe un podiș/podiș înseamnă un deal arcuit sau sub formă de pod/care separa aceste două moșii și care nu a putut fi găsită din cauza fructelor și a ierbii mari dese, însă ținutul a fost marcat pe hartă la litera K, unde trebuia să fie. De aici hotarul care există între Ibănești și Pomârla se mută în jos, în vale, și cu aceasta în sus până la o piatră de hotar, care se afla pe un pisc și care era scoasă din pământ, pe care harta o indică la litera L.

De la această piatră, continuă apoi Ibănești pe lângă Pomârla, printr-o mlaștină, până la o piatră de hotar, care se afla acum mult timp pe mlaștină și separa Ibănești de Pomârla, și pe care harta o indică la litera M. De aici, apoi mai departe, continuă în linie dreaptă, peste drumul care duce la Silișeni până la două pietre de hotar care se găseau demult pe acest drum, unde se reuneau cele trei hotare ale Ibăneștiului, Pomârlei și ale moșiei care aparținea unui anume Gherghel, al cărui nume concret nu l-a știut nimeni, și au fost separate unul de celălalt de aceste două pietre. Punctul care indică această uniune este însemnat pe hartă la litera N. La aceste două pietre de hotar părăsește Ibănești hotarul cu Pomârla, și continuă în linie dreaptă pe lângă moșia care aparținea unui anume Gherghel până la o piatră de hotar care a fost totuși distrusă și care se găsea pe un pârâu fără nume, care șerpua încolo și încoace până la punctul care unește hotarele moșiilor Ibănești, ale aceluși Gherghel și ale Dorohoiului, unde stătea piatra de hotar, care este marcat pe hartă la litera O. Aici rămâne acum în urmă moșia care aparține lui Gherghel, și Ibănești merge pe lângă Dorohoi pe înălțime (deal) în sus până la o piatră de hotar mare, care a fost totuși îngropată, și ulterior scoasă în întregime, care separa Ibăneștiul de Dorohoi și era reprezentată pe hartă la litera P.

De la această piatră continuă în linie dreaptă Ibănești, pe lângă Dorohoi, până la un pisc, apoi trece peste acest pisc în jos, prin pârâul Ghilauca, pe înălțime (deal) până la o piatră de hotar care separa Ibănești de Dorohoi, pe care nu am găsit-o însă din cauza câmpurilor cultivate cu porumb și adesea din cauza ierbii înalte. Între acestea este punctul, unde ar cam fi trebuit să se găsească și este marcat pe hartă la litera Q. De la acest punct, continuă Ibănești mai departe pe lângă Dorohoi în linie dreaptă peste câmpuri până la o piatră de hotar, care se găsea între câteva movile/delușoare, unde se reuneau hotarele celor trei moșii: Ibănești, Dorohoi și Popeni, care au fost de asemenea separate una de cealaltă printr-o piatră de hotar care se găsește pe hartă la litera R. La acest punct părăsește Ibănești hotarul Dorohoiului și continuă pe lângă Popeni pe înălțime (deal) în linie dreaptă până la o piatră de hotar, care se afla între câteva dealuri/movile, care separă unul de celălalt Ibănești și Popeni și este vizibilă pe hartă la litera S. De la această piatră, continuă Ibănești pe lângă Popeni cu încă o porțiune pe înălțime (deal), apoi peste aceasta coboară până la digul vechi, numit Recurțeni, unde se îmbină de această parte a digului Popeni și Ibănești, și de cealaltă parte a acestuia Cârstinești și Liveni, și au fost separate unul de celălalt prin acest dig vizibil pe hartă la litera T. Căderea nopții l-a determinat pe subsemnatul să amâne ocolul său călare pentru ziua următoare. Făcut ca mai sus.

Johann Fidelis Erggelet, adjunct fiscal. Cu mâna proprie.

Continuare. Ibănești, 27 iulie 1787

La acest dig vechi Recurțeni și la eleșteul format din pârâul Ibeniasa și care aparține de Popeni, rămân în urmă Ibănești și Popeni, și de această parte a digului Recurțeni trece Cârstinești, pe lângă Liveni, pe înălțime (deal) în sus până la o piatră de hotar care se afla pe aceasta(acesta), care separa Cârstinești de Liveni și este vizibilă pe hartă la litera U. De la această piatră continuă mai departe Cârstinești pe lângă Liveni, către podiș, până la o piatră de hotar care se 30 de ani au fost făcute de cinci ori hotărnicii, fără ca o parte sau cealaltă să fi fost mulțumită cu acestea. Printre documentele mănăstirești, care se află mai sus la numărul 124, se găsesc două astfel de acte de hotărnicie cu literele D și F, care sunt contradictorii, și locuitorii din Diemileni au de asemenea câteva, care sunt contrare acestora. Ultima hotărnicie a fost făcută cam acum 15 ani, de către un anume stolnic Ilie Sandul, un anume căpitan Manoli și un ispravnic din Dorohoi, conform căreia proprietarii din Diemileni se aflau atunci în posesie, însă actul de hotărnicie nu s-a găsit printre documentele Mănăstirii Sucevița. Semnele de hotar, pe care vornicul porții Tănase Mileghi, le-a stabilit în baza unui vechi act de hotărnicie invocat de acesta, sunt următoarele: de la Valea Triticova vizibilă la litera W, unde ar fi trebuit să fie două pietre de hotar, trebuia să urce hotarul din Valea Triticova până la crângul des de plop, și de la acesta direct pe dealul frumos, numit Dealul Frumos, unde era așezată odinioară o piatră de hotar, care este vizibilă pe hartă la litera X, care a fost scoasă la hotărnicile ulterioare și a fost mutată mai departe în partea stângă.

De la Dealul Frumos, hotarul dintre Cârstinești și Diemileni ar trebui să se întindă mai departe pe înălțimea (dealul) în formă de pod/numit Podișul Moldovei/direct peste drumul care duce la Cordoreni³⁴ până la o piatră de hotar care a fost așezată către răsărit, la începutul codrului de stejari, a cărei poziție anterioară harta o indică la litera Y. De aici, conform actului de hotărnicie menționat mai sus, hotarul ar trebui să continue mai departe pe podiș, să treacă apoi printr-o vale, și apoi pe o costișă îngustă de deal mai sus de casele locuitorilor din Cârstinești, unde a fost așezată o piatră de hotar, al cărei loc vechi este indicat pe hartă la litera Z. De aici, acest act de hotărnicie prevede mai departe, că de la acest deal, vizibil la litera Z în vale, la digul Cortșicheu, și de acolo din Valea Adâncă în sus peste un drum, apoi deasupra văii a fost așezată pe podiș o piatră. Această piatră a stat, conform declarației locuitorilor din Ibănești, acolo unde avea odinioară Andrei Nicorici grădinița sa, care este marcată pe hartă cu literele A.a.

Actul de hotărnicie consemnează că de aici mai departe se continuă pe podiș până la dealul, numit Voloca, la marginea superioară a codrului de stejari, unde la punctul marcat pe hartă cu literele B.b a fost așezată o piatră de hotar. De aici, mai departe, peste dealul Voloca și prin râpe, în jos, prin pârâul Bașeu până la o piatră de hotar, care a fost așezată pe o limbă de pădure, și printr-un pârâu care curge în Bașeu în sus de această limbă de pădure vizavi de o poieniță/poieniță înseamnă o suprafață mică de pajiște formată în urma unei păduri tăiate. Punctul, unde a stat odinioară piatra, este însemnat pe hartă cu literele C.c. De la acest punct, actul de hotărnicie consemnează, că se continuă prin pădurea deasă și tot înainte prin aceasta până la punctul de la litera A, numit Între bouri, acolo unde se întretaie Cârstinești, Diemileni, Ibănești și Filipăuți.

La hotărnicile ulterioare, semnele de hotar au fost așezate, în așa fel încât locuitorii din Diemileni se aflau atunci în posesie în felul următor. Din Valea Tritoca,

³⁴ Probabil, Cordăreni, sate în ținutul Botoșani: *Cordărenii Gafencului*, aparținând comisului Ioan Mavromati și, respectiv, *Cordărenii Mănăstirii Doljești (apud Catagrafia fiscală a Moldovei...)*, p. 168).

care este vizibilă la litera W, au continuat drept înainte pe marginea văii, și au așezat pe dealul frumos sau așa-numitul, Dealul Frumos, piatra de hotar marcată pe hartă la numărul 1. Până acum, Ibănești a susținut posesia hotarului său până în adâncul Văii Triticova, locuitorii din Diemileni fiind proprietari conform semnelor lor numai de la piatra care se afla pe Dealul Frumos. De la această piatră au mers mai departe și au așezat de-a lungul lacului, numit Balta Coșcovi, o altă piatră de hotar, vizibilă la numărul 2, care trebuia să separe unul de celălalt Diemileniul de Cârștinești. De aici au tras hotarul mai departe, pe partea stângă, de asemenea în vale, apoi pe o costișă de deal mai sus de casele din Cârștinești, unde au pus piatra de hotar, însemnată la numărul 3 și au delimitat prin aceasta casele din Diemileni care au aparținut odinioară de Cârștinești. De la piatra vizibilă la numărul 3 au tras hotarul în vale, apoi pe o costișă de deal ascuțită, și au pus pe acesta piatra care a fost făcută vizibilă pe hartă la numărul 4.

De acolo au coborât în vale până la un dig care trebuie să fi fost făcut de către Mănăstirea Sucevița, apoi într-o vale care se află pe partea stângă, pe care ei o numesc de asemenea Valea Adâncă, cu care ei s-au extins mereu tot mai mult pe partea stângă până la codrul de stejari, unde au pus între două drumuri o piatră de hotar însemnată la numărul 5. De la această piatră nu au mai pus niciun semn, ci au recunoscut în mod arbitrar proprietarilor din Diemileni hotarul lor în pădure și prin aceasta mai departe până la marele fag numit, Între Bouri, unde se întretaie moșiile Cârștinești, Diemileni, Ibănești și Filipăuți și au fost separate una de cealaltă prin acest fag însemnat cu litera A.

În baza hotărniciei înregistrate sub numărul 124 litera F, porțiunea de pământ în cauză care se află așezată între literele W, X, Y, Z, A.a, B.b și C.c, apoi între numerele 1, 2, 3, 4 și 5, pe care proprietarii din Diemileni, conform declarației locuitorilor din Ibănești, o posedă și o folosesc de acum 15 ani și nu vor să o cedeze sub nicio formă Fondului Religionar.

Pentru că fostul hotarnic al moșiilor Cârștinești și Diemileni, Tănase Mileghi a menționat în actul său de hotărnicie, înregistrat sub numărul 124 litera F, despre un act al domnului Petru, datat 17 martie 7099/1591, care menționează moșia Cârștinești și în care sunt cuprinse semnele de hotar ale moșiei numite, însă subsemnatul nu a putut să ia în considerare acest document și nu l-a găsit după toate căutările nici în listele de documente care au fost predate de către Consistoriul din Bucovina administrației districtului de atunci, nici printre documentele care se referă la această moșie și la alte moșii care aparțin Mănăstirii Sucevița. Astfel am fost obligat să repet aici observațiile sale despre acest caz, menționate mai sus, la Flămânzi, Vrișeni cu atât mai mult, cu cât situația acestei pricini ar fi fost cu totul alta, dacă s-ar fi găsit într-adevăr acest document.

Prin urmare, subsemnatul este de părerea prea supusă, dar fără a o impune, că ar trebui să se insiste pentru obținerea acestui document menționat anterior sau ar trebui totuși să se solicite informații prin intermediul Consistoriului din Bucovina de la Mănăstirea Sucevița, unde s-ar putea găsi acest document care nu se găsește printre documentele mănăstirești? În cazul în care s-ar putea găsi într-adevăr acest document, atunci hotărnicia moșiei Cârștinești de Diemileni ar putea fi solicitată, conform acestuia, la Divanul din Iași, fără a mai cerceta și acționa, pentru că proprietarii din Diemileni nu posedă niciun document, conform declarației acestora dată la hotărnicia care a fost făcută în anul 7244/1736 de către Ion Izmană și Gheorghe Cârștian, conform căreia aceștia puteau să solicite cu temei stabilirea hotarelor lor.

Dacă acest document nu s-ar găsi, atunci calea unei bune învoielii, după ce situația a rămas îndoielnică, și atât o parte, cât și cealaltă au invocat acte de hotărnicie și acte de

proprietate, ar fi cea mai sigură și mai puțin costisitoare pentru Fondul Religionar și pentru arendașul corespunzător, ca să fie înlăturată orice ceartă, care nu a putut fi eliminată de un secol în pofida hotărnicilor și poruncilor domnești.

Pentru ca celelalte hotare ale acestor moșii să nu ajungă odată și odată în aceeași situație, în care se află cele din Cârținești către Diemileni, ar trebui de asemenea reînnoite acestea, cu atât mai mult cu cât lipsesc deja câteva pietre de hotar și stema Moldovei sau așa numiții, Bouri, altele sunt aproape distruse, prin urmare este oferit tocmai motiv de ceartă și pagubă, și liniștea acestor moșii este într-un pericol iminent.

Johann Fidelis Erggelet, adjunct fiscal. Cu mâna proprie.

PROPERTY DELIMITATION OF SUCEVIȚA MONASTERY IN 1787
(IBĂNEȘTI, MĂGURA AND CRISTINEȘTI)
(Summary)

Keywords: Sucevița Monastery, property confusions, county of Dorohoi, local history.

After the Peace of Kuciuk-Kainargi (1774) was concluded, the north region of Moldavia – receiving, afterwards, the name of Bucovina – joined the Habsburg Empire. But a series of immovable properties belonging to the monasteries of the territory that the Austrians took at that moment remained in Moldavia, being administered remotely, by agents appointed by the owner himself. But the situation generated, from the beginning, numerous litigations, caused by the frequent border violations (or property confusions) by the owners or by the neighbours. Therefore, the estates needed to be measured and remeasured, as the complainant (the monastery) required and the Moldavian authorities accepted.

Such a telling example is the ample document dated 25–27 July 1787, coming from the archives of the Sucevița monastery and preserved now at the National Archives of Bucharest, including the research and reestablishment of borders for three of the monastery's estates: Ibănești, Măgura and Cristinești, located in the former county of Dorohoi. The document, a very important one from the standpoint of local history, includes details that are indispensable to a future monographic study and allows useful connexions and clarifications in an even wider sphere, while its presentation and comments are based upon the critical exploitation of all categories of sources, the informative ones included.

A. N. ^{CXCV}
20Actum Tubenestiu in 25ten Julii 1787.Roșeti Romaneni
A.S.B. = S.B.P.
ACTE FAMILII
Nr. 235

Der die zume Lubowinow abhijungendens ynfürigen Epitaw
Tubenestiu, Cestiniestiu und Megura in fast falkow. Micha-
laxi Tschernigowsky fult. Untorzaisfanten die löstung
ynewast, wieweil an nina spruzstittigkeit yngen das
yosfidiuun. Gnilfabaran ynfürigen epit. Diemileng fult.
an fult ywar bid zur. Munde die Enstly die stittigen
spruzend befügt, allain die ynterzagan anwider sich
fönungan mit jantem fult, amur nimmal die Mif-
zeit furbaykomme.

Untorzaisfanten fult sich dummel die die befügt
Epitaw bayaban, nur die stittig und nicht stittigen
spruzen zu bayungensfürigen, und daz die bay-
fabandan Tugonieu. Hirsch anstufman zu bestid.

Bestidni sich ywar über diese stuz in nind
spruzen nimmstufman Epitaw Tubenestiu, Cestiniestiu
und Megura die sub 46ten d. C. 123. et 124. zulingend
dijstern und Urkundan her; allain sie nuffeltan nupte
die ymstern, daz die stittigen Solka und Subhewitza
her sich yngewenem dazist, und nimmgen spruzengewif-
fen nicht anstufman, wadungan Untorzaisfanten sich
beweist, sich die altsam Tubenestiu Cestiniestiu her-
zisten zu bestid, und daz sie zu anstufman, und in

DESPRE EDITAREA SURSELOR ISTORIEI RECENTE

La 21 noiembrie 2012, în sala H1 a Casei Catargi din Iași a avut loc lansarea volumului editat de MIHNEA BERINDEI, DORIN DOBRINCU, ARMAND GOȘU, *Istoria comunismului în România*, vol. II, *Documente Nicolae Ceaușescu (1965–1971)*, Iași, Editura Polirom, 2012, 704 p. Manifestarea a prilejuit dezbateri care, dincolo de referirile la tomul în discuție, au problematizat statutul istoriei recente și a surselor sale. În continuare redăm doar patru intervenții.

CĂTĂLIN BOTOȘINEANU:

La finalizarea *Raportului Final* de către Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste în România, s-a asumat obligația editării unor anexe, sub forma unui volum de documente care să circumscrie afirmațiile din *Raport*. Termenul de *final* este, evident, unul în ordine temporală și nu normativă, așa cum s-au grăbit contestatorii să acuze. Interesul a fost unul mărit, întrucât se prefigura o serie de documente inedite, pe care doar cercetătorii din Comisie le văzuseră în perioada documentării. Imensitatea domeniului și diversitatea surselor au obligat pe cei trei temerari, care au convenit asupra efortului de editare, istoricii M. Berindei, D. Dobrințu și A. Goșu, să crească exponențial numărul de volume „necesare” pentru rolul de anexe ale *Raportului*. Astfel, până la urmă, vor fi editate cinci volume de documente, revelatoare pentru istoria comunismului și a regimurilor Dej și Ceaușescu.

Poate că formația istoriografică de bază, de medievști, a celor trei istorici de față a făcut ca investigația să privilegieze o repertoriere a deceniilor comuniste, având drept obiectiv un dublu rol, de sinteză și, în același timp, de surprindere a detaliilor totalitarismului din România. O altă înrădăcinare a formației se reflectă și în acribia și profesionalismul cu care editorii au pregătit volumul pentru tipar. Detaliile oricăror intervenții în text sau asupra documentelor sunt prezentate de către editori, apoi fiecare eveniment descris este circumscris din punctul de vedere al contextului. În acest mod, editorii s-au îngrijit ca documentele să nu fie citite izolat și fără legătură cu ansamblul epocii. Este un argument în plus care justifică titlul volumului, el având drept miză publicarea documentelor relevante pentru o istorie a comunismului.

Există un model doctoral, cel francez mai exact, care insistă ca lucrarea să fie însoțită de anexe consistente cu documentele relevante, de preferință inedite, pentru subiectul tratat. Chiar dacă modul predilect de gândire a membrilor Comisiei, cunoscută între timp drept Comisia Tismăneanu, a avut în vedere ca temele centrale ale *Raportului* „să fie ilustrate” în volumele de documente, intenția originală a fost treptat părăsită. Cele două volume care au apărut până acum¹ prezintă o autonomie funcțională față de orice înrăurire instituțională. Documentele din volum sunt inedite în sensul propriu al termenului, adică nu au mai fost publicate și nici nu fuseseră citate în alte lucrări de specialitate. O excepție o reprezintă documentele 65, 67, 68, 69, 70, care se

---

¹ Primul volum: Mihnea Berindei, Dorin Dobrințu, Armand Goșu (editori), *Istoria comunismului în România. Documente. Perioada Gheorghe Gheorghiu-Dej (1945–1965)*, București, Editura Humanitas, 2009.

referă la politica externă a lui Ceaușescu, în vara anului 1968, sau aferente anului 1969, cazul documentului 81, și care au mai fost publicate, în întregime sau fragmentar sau cu unele intervenții nefericite în text. Editorii au ales să publice aceste documente, fie pentru că întregeau imaginea politicii externe a României din vara anului 1968 sau pentru că au fost publicate parțial și, uneori, „prost editate” (p. 5).

Câteva indicii prezente pe copertile volumului pun într-o lumină aparte efortul celor trei istorici. Dacă primul volum a apărut la Editura Humanitas și era încheiat ca o prelungire firească a *Raportului* și a lucrărilor din cadrul Comisiei, cel de-al doilea apare la o prestigioasă editură ieșeană, iar din punct de vedere epistemic, își asumă lipsa patronării din partea Comisiei. Volumul pune în circulație 102 documente, față de cele 193 ale primului editat asupra perioadei Dej. Majoritatea documentelor aparțin unor fonduri deținute de Arhivele Naționale ale României, patru dintre acestea fiind preluate din arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității. Astfel, documentele au fost emise de către Comitetul Central al PCR, de către Consiliul de Miniștri, de către Consiliul de Stat, de Ministerul de Interne, de cel al Armatei și de Departamentul Cultelor. Documentele diferă ca număr pentru fiecare din anii perioadei supuse investigației, 1965–1971. Astfel, cele mai multe, în număr de 26, sunt pentru anul 1968, pentru ca cele mai puține să fie alocate anului 1969, cinci la număr. Pentru cei care sunt familiarizați cu regimul informațiilor clasificate, și, de ce nu, cu instituțiile care le „gestionează”, este de reținut cantitatea importantă de documente din regimul secretelor de stat pe care volumul le pune în circulație (altă dată, între 1990 și 2007, acesta erau „bine păzite”). Sunt 21 de documente cu mențiunile de *strict secret*, două cu *secret* și unul la cel mai înalt nivel de clasificare, *strict secret de importanță deosebită*.

Tot la nivelul datelor tehnice, uneori impresionante prin detaliile conținute, editorii au întocmit, pentru ușoara parcurgere a volumului, cinci pagini de abrevieri, 11 pagini de indice de nume proprii, precum și note de subsol exhaustive în ceea ce privește dinamica instituțiilor, a evenimentelor sau a persoanelor menționate în volum. Aceste note sunt adevărate micro-biografii asupra multor demnitari ai epocii de început a lui Ceaușescu. Documentele prezintă stenograme ale ședințelor, note informative, cu instrucțiuni, aprobări, referate, decizii, situații centralizatoare, analize a evenimentelor sau a unor situații importante pentru soarta regimului și ideologiei comuniste din perioada 1965–1971.

Printre temele cuprinse în documente se enumeră: preluarea puterii lui Ceaușescu și delimitarea de tovarășii și de moștenirea lui Dej, încercarea de organizare a Securității și a organelor de Miliție pentru a izola pe apropiații lui Dej, cazul Drăghici este cel mai prezent, abuzurile puterii Dej și reevaluarea ilegaliștilor suspendați din partid, sau reabilitarea lui Pătrășcanu, problema religioasă, Biserica Ortodoxă și regimul cultelor, problema culturală, a Uniunii Scriitorilor și receptarea operelor lui Cioran, Eliade, a jurnalului lui Argetoianu, apoi cinematografia română și chestiunea postului de radio Europa Liberă, problema demografică și, nu în ultimul rând, atitudinea României față de agresiunea Uniunii Sovietice împotriva Cehoslovaciei.

Multitudinea de teme pune o problemă importantă, una pe care editorii au lăsat-o cititorilor să o decodifice. Unitatea vs. fragmentarea volumului de față este o dilemă pe care orice cercetător al perioadei comuniste o încearcă în fața imensității și diversității surselor. Cu atât mai complicată devine editarea documentelor comunismului românesc, cu cât perioada comunistă suferă o receptare complexă, diferită în funcție de regimurile politice contemporane, și uneori este livrată în variante contradictorii. M. Berindei, D. Dobrinu și A. Goșu au asumat acest risc și au procedat la o selecție asupra surselor care să justifice temele centrale ale politicii comuniste din perioada 1965–1971. Efortul consistent al acestora nu se regăsește doar în notele de subsol și în dorința de a „controla” perioada și actorii săi, cât, mai ales, în miza de a oferi o imagine cât mai cuprinzătoare a regimului totalitar din România, în toate resorturile sale. Apariția întregii serii de anexe va da măsura reușitei editorilor, dincolo de succesele de parcurs înregistrate.

ADRIAN CIOFLÂNCĂ:

Orice senior al istoriografiei ar spune că editarea temeinică de documente pare astăzi o artă pierdută. Cam la fel cum vechile meșteșuguri au fost înghițite de industrializare. Cultura rapidității, a grabei în care se găsesc astăzi (și) istoricii trebuie să este principala cauză pentru aceasta. Fragmentați de multitudinea de proiecte în care sunt convocați, presați de *dead-line*-uri, angrenați în cursa furibundă a punctajelor de promovare, marcați de stresul vieții cotidiene, specialiștii par a avea tot mai puțin timp pentru a trudi migălos și sistematic pe textele la care lucrează. Nu întâmplător ies de sub tipar multe, parcă tot mai multe, cărți neterminate, neglijente, scrise prost, editate și mai prost. Nu întâmplător plagiatul și impostura fac ravagii.

Desigur, exercițiile de nostalgie, ca orice paseism, dramatizează și exagerează starea în care ne găsim. La o privire atentă se pot identifica destule oaze de profesionalism, probabil nici mai multe nici mai puțin ca în trecut, în care rigorile meseriei sunt respectate. În ultimii ani au fost publicate cărți admirabile și, dacă tot vorbim despre editarea de documente, colecții de documente temeinice și foarte utile. Este și cazul cărții pe marginea căreia fac aceste comentarii: volumul II din seria concepută ca anexă documentară la Raportul Comisiei Tismăneanu (2006). Editat de Mihnea Berindei, Dorin Dobrinu și Armand Goșu, volumul acoperă perioada inaugurării și consolidării regimului Ceaușescu: 1965–1971. Volumul anterior (publicat la Humanitas, spre deosebire de acest al doilea, scos de Polirom) a documentat perioada Gheorghiu-Dej (1945–1965).

Orice volum de documente presupune o selecție, o selecție drastică și eficientă. Istoricii specializați în istorie contemporană se confruntă cu supraproducție de documente și de studii pe domeniile lor de competență. F. R. Ankersmit a scris un articol faimos în *History and Theory* despre efectele supraproducției asupra cunoașterii istorice. România a intrat de câțiva ani în ceea ce se numește „revoluția arhivelor”, deschiderea fără precedent a arhivelor regimurilor dictatoriale. Grație documentelor date spre studiu la Arhivele Naționale ale României sau la CNSAS, știm astăzi înfin mai multe lucruri despre regimul comunist decât înainte (din cele două arhive provin și majoritatea documentelor din acest volum II anexă al Raportului Comisiei Prezidențiale). Bănuiala tuturor este că numeroase alte documente esențiale sunt încă ținute sub cheie (cum erau ținute sub cheie fonduri întregi la Arhivele Naționale până și în timpul funcționării Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România).

Oricum, chiar și cu ce avem până acum, va mai dura mult până când informația va fi digerată, dezbătută și sedimentată pe direcții de interpretare. Specialiștii care se formează astăzi au cunoștințe profunde, dar parcelare, cu apetit încă mic pentru teorie și sinteză. În plus, comunică greu unii cu alții, lumea istoriei contemporane fiind măcinată de *darwinismul instituțional și diferite competiții simbolice* între instanțe care produc discurs autorizat pe tema regimului comunist.

Regimul comunist era nu doar logocratic, dar și logoreic. A emis documente la dimensiuni inflaționiste, mascându-și astfel vacuitatea. Cercetătorul neexperimentat se pierde în acest ocean de cuvinte sau devine sclavul lor. Glumesc adesea cu studenți de-ai mei că ar trebui să treacă Partidul Comunist sau Securitatea drept coautori ai eseurilor pe care le scriu, pentru că citează masiv și servil din documentele elaborate de regimul comunist, prinzându-se în plasa de semnificații a ideocrației comuniste. Sunt și destui cercetători „consacrați” care scriu astfel istorie.

Cei care caută în țesătura barocă de cuvinte a documentelor comuniste exclusiv informații despre „ce s-a întâmplat cu adevărat” vor fi adesea înșelați și dezamăgiți. Documentele sunt obiecte de cercetare în sine, pentru că nu sunt întotdeauna relevante pentru faptele și evenimentele pe care se presupune că le reflectă, ci sunt ele însele fapte/evenimente ale exercițiului puterii. Locurile puterii în comunism nu sunt neapărat zonele în care sunt produse în secret adevăruri ultime sau decizii esențiale. Minciuna începe chiar de acolo, din antrenamentul cotidian al ședințelor de la cel mai înalt nivel, în care decidenții comuniști se mint între ei, se mint pe sine și învață să îi mintă pe toți ceilalți. Aceasta cu atât mai mult în timpul lui Nicolae Ceaușescu în care ședințele Comitetului Executiv sau ale Secretariatului nu mai emană nici măcar franchețea frustă a ședințelor Biroului Politic din vremea lui Dej.

Deși documentele comuniste sunt produsul unui utilaj mental rudimentar, nu sunt ușor de citit. Scriitura lor este translucidă. Par că reflectă fidel laboratoarele puterii, dar contururile sunt mișcate, deformate. Sunt destui cercetători care au citit mii de pagini de documente și care nu au priceput mai nimic din comunism. Fără istorie orală, fără memorii, fără documente din alte surse și fără literatură teoretică nu se poate reconstitui credibil tabloul. Pe de altă parte, în aparența primitivă a discursului comunist se ascund resorturi de semnificații pe care doar un cititor atent, eventual inițiat, le poate desluși. Comunismul resemantizează masiv limba naturală, se exprimă adesea în antifrază și apelează la tropi care blurează aparenta precizie „științifică” a discursului. În plus, referentul este mai mereu ceșos, vag, codificat, învăluit în minciună ideologică, frică ierarhică și grandomanie semidocă.

Unii se plâng că sunt publicate prea multe volume de documente și prea puține lucrări de analiză. Într-adevăr, există multe cazuri de cercetători care substituie producția de volume de documente unei opere academice temeinice. Dar realitatea este că încă avem și prea puține analize și prea puține volume de documente. Lucrând într-o instituție deținătoare de arhivă, CNSAS, constat o dată în plus că prea puține din sursele importante ale istoriei recente au văzut lumina tiparului. Iar unele din cele publicate au fost editate lamentabil și fără studii introductive elaborate care să ghideze cititorul.

De asemenea, există un decalaj imens între ceea ce specialiștii care explorează prin arhive cunosc despre istoria noastră în secolul XX și ceea ce se învață în școli și se știe la nivel public. Informații depășite sau spectacularul ieftin domină conștiința publică asupra istoriei recente. Nu știu care este soluția pentru a remedia acest lucru, dar în mod sigur nu există o soluție spectaculoasă și rapidă. Se pot face pași mici, dar importanți, iar volumul de documente adus în atenție este o astfel de contribuție la cunoașterea comunismului.

Poate fi citit un volum de documente precum o carte obișnuită, de la cap la coadă? Mă tem că specialiștii au pierdut această plăcere, obișnuți fiind să vâneze, ghidați de sumar, index și rezumatul documentelor, informații relevante pentru zonele lor de interese. Dar pentru cititorul obișnuit, volumul poate semăna la limită cu un roman mozaicat. Lumea comunistă are povestea ei care trebuie citită cu atenție, punând în legătură cadru cu cadru, pentru a fi pricepută. O lume închisă, absconșă, cinică, lipsită de simțul umorului și al ridicolului, pe care doar o privire în detaliu o poate descifra.

Volumul de documente coordonat de M. Berindei, D. Dobrinicu, A. Goșu – toți trei istorici cunoscuți pentru studii temeinice privind istoria recentă – oferă *piese de puzzle esențiale pentru a înțelege nașterea mitului Ceaușescu*. Mitizarea secretarului general al CC al PCR s-a bazat pe manevre politice bine puse la punct: distanțarea de greșelile perioadei Dej, anchetarea abuzurilor instituțiilor represive înainte de 1965, opoziția punctuală față de Uniunea Sovietică, popularea aparatului de partid cu oameni noi, loiali etc. Din documente se vede că distanțarea de Dej a fost de fapt un act de autoinstituție al lui Ceaușescu; că anchetele din Ministerul de Interne nu s-au soldat cu sancțiuni serioase și cu o veritabilă schimbare la față a Securității (singura parte bună a anchetelor este că ne-au lăsat mărturie unice despre abuzurile din anchete și penitenciare); mai vedem că termenul care descrie cel mai bine relația cu Uniunea Sovietică era nu „opoziție”, ci „ambivalență”, preocuparea majoră a elitei comuniste fiind nu independența statului, ci prezervarea autocrației.

De asemenea, volumul reflectă foarte bine schimbarea accentului, începută din timpul lui Dej și consolidată în timpul lui Ceaușescu, *de pe represiunea brută pe control social*. Teroarea întreținută cândva prin crimele Securității și sistemul penitenciar scade în importanță, obținându-se rezultate la fel de eficiente prin controlul carierelor, al drepturilor și libertăților garantate formal de Constituție (precum libertatea credinței religioase), prin controlul călătoriilor, al natalității, al timpului liber, al alimentației și așa mai departe. Se schimbă tipul de teroare, dar vocația totalitară a regimului comunist rămâne, fapt care se vede, în volum, din obsesia intruzivă de a controla în detaliu viețile tuturor.

ANDI MIHALACHE:

Cel de-al doilea volum de documente despre istoria comunismului românesc, lansat recent de Mihnea Berindei, Armand Goșu și Dorin Dobrinu, nu se pretează la povestiri sau parafrazări. Cere o privire piezișă, axată pe capcanele subliminale ce răzbat tacit din constantele aparent plictisitoare ale limbii de lemn. Pentru că, la o primă răsfoire a stenogramelor, oricine poate fi iritat de redundanța înșelătoare a exprimărilor, de continua reconstruire a realului, de parcă cele spuse de antevorbitori aveau neapărată nevoie de o dublură de adevăr. Insuccesele în economie nu puteau fi decât sabotaje, fuga unor români în străinătate fiind pusă doar pe seama tovarășilor „necorespunzători” la capitolul „educație politico-ideologică”. În disperare de cauză, se recurgea la falsificarea termenilor de comparat, unor realități marginale din Vest opunându-li-se niște realități ideale din Est. Și ori de câte ori bunul simț se revolta, răbufnind de sub glazura verbiajului marxistoid, Partidul găsea mereu greșeli în aplicarea teoriei, niciodată în teoria însăși. De aceea, studiile despre comunism vor reclama încontinuu niște „științe auxiliare” din aria analizelor de discurs. Grație lor, vom înțelege că instabila semantică a limbajului de lemn conține informații la fel de multe ca un dosar de cadre ori de Securitate.

Care ar fi, totuși, preconcluziile unei prime lecturi? Ridicarea lui Ceaușescu la nivel de lider infailibil se făcuse, în 1965, din rațiuni partinice profunde, turneul asiatic din 1971 fiind, după mine, mai mult o convenție cronologică. Și așa avea patru argumente în acest sens. În primul rând, unui om de mâna a doua i se conceda întreaga putere pentru ca neașteptatul urmaș al lui Dej să treacă drept expresia unității de voință din PCR, dovada unei „obiectivități istorice” ce se revela progresiv prin mijlocirea Partidului și prin intermediul fiecărui membru al său, oricât de modest ar fi fost el. Or, identificarea celorlalți lideri cu „Nicu bălbăitu” era cu atât mai forțată și mai insistentă, cu cât se știa că fuseseră destule îndoieli și alte variante de leadership. Trebuia să se elimine însă impresia de aleatoriu, de aranjament fraudulos sau de lovitură de palat, imaginea pe care Partidul o emitea în exterior întemeindu-se pe bine cunoscuta „conștiință de monolit”. În al doilea rând, dinamica dialogurilor din stenograme ne indică o mică regie a acelor ședințe, în care personaje care, după 1989, se prezentau drept comuniști cu față umană, făceau înainte de revoluție figură de intransigenți. Pe de o parte, prin dogmatismul lor de paradă îi ridicau mînea la fileu noului conducător, dându-i ocazii să se arate liberal, îngăduitor, lămurit. Brucan chiar amintea în memoriile sale de noile generații de activiști care îi cântau în strună secretarului general, persiflând prudența exagerată a lui Dej și subliniind antiteza dintre stagnarea anilor '50 și vremurile de mare avânt, aduse de temerarul Ceaușescu. Pe de altă parte, aceste elogii îl izolau pe conducător, prin faptul că exaltarea excesivă a personalității sale era, pe invers, o formă de deresponsabilizare totală a viclenilor săi sfinctici. Era tare bine să fie doar un singur decident, pentru că, la necaz, el ar fi fost și singurul vinovat: eroul salvator putea intra oricând în pielea țapului ispășitor. În al treilea rând, Ceaușescu venea în fruntea PCR-ului la numai 47 de ani, personificând noua tinerete a Partidului și deplina lui autohtonizare. Se impunea, așadar, și un alt pact social, axat pe decizia de predecesorul său, nu pe căutarea unor elemente de continuitate cu el. În al patrulea rând, prin aducerea unui outsider la cârma țării, bătrânii „baroni” din Biroul Politic (Drăghici, Maurer, Apostol, Bodnăraș) se mulțumeau cu un „neutru” prin care își blocau reciproc ascensiunea. Susținerea lui Ceaușescu pentru cea mai înaltă demnitate în Partid era, de fapt, un pact de stabilitate între membrii Vechii Gărzi, care urmau dictonul „dacă nu voi fi eu, atunci cu siguranță că nici voi”.

Oprindu-mă asupra acestui volum, așa spune ceva despre statutul cercetării de resort, prinsă încă între cultura civică anticomunistă și exigențele meseriei de istoric, care ne cere mult echilibru în evaluări, chiar și atunci când e vorba de un regim totalitar. Despre sursele istoriei recente s-a polemizat destul, neajungerea la vreo concluzie datorându-se confuziei dintre documentele inedite (absolut necunoscute), cele needitate (adică știute de multă vreme, dar netipărite încă după criteriile academice) și, în sfârșit, documentele editate, care fac cinste editorilor, dar demonetizează cumva munca celor care le citează ulterior. Cei din urmă sunt criticați îndeobște că nu caută să descopere ceva pe cont propriu și valorifică doar izvoarele deja publicate, scriind, cum s-ar spune, cărți din cărți. Atunci de ce am munci atât ca să mai scoatem asemenea tomuri, stricând „virginitatea”

documentelor și răpind celorlalți plăcerea descoperirii absolute? Dezbateră poate trena la nesfârșit, pentru că editările nu își propun să strice doza de senzațional a documentelor, valoarea unui asemenea volum, cum este cel de față, stând atât în calitatea notelor de subsol lămuritoare, la care s-a muncit enorm și extenuant, cât și în expertiza profesionistă pe care o asigură cei trei editori. Ele fac diferența dintre o restituire istoriografică de ținută și o simplă tehnoredactare a stenogramelor. Iată de ce, personal, voi ține mereu partea documentelor aduse între coperti de carte și oferite unui public cât mai larg. Cu un avertisment totuși: să nu îl înălțăm pe Ceaușescu, oricât de important sau de nebun ar fi fost, la rangul de explicație ultimă a celor două decenii și jumătate de domnie. Bine ar fi ca sursele ce ne devoalează acum culisele și secretele sistemului totalitar să nu ne îndepărteze de investigarea aceluși comunism de uz public, consumat la lumina zilei, de milioanele de români. Modul în care se repercutau efectiv cele decise la CC nu trebuie neglijat, reacția oamenilor de rând fiindu-ne indispensabilă pentru a avea o perspectivă globală asupra perioadei 1948-1989.

Volumul editat de Mihnea Berindei, Armand Goșu și Dorin Dobrinu va deveni, sunt sigur, o referință inevitabilă, nu pentru că ar fi un mare producător de știri, ci pentru că ne pune la dispoziție personaje și gesturi exemplare. Prin urmare, cartea nu își va pierde consistența după ce am extras de acolo vreun amănunt sau două. Fiecare document selectat ilustrează un aspect al vieții noastre de atunci și, cu toate că emitentul este același, Partidul, adresabilitatea documentelor este diferită, luându-se în atenție natalitatea, cultura, memoria internă a partidului, epurările, organizarea administrativă. Și cum destinatarul acelor decizii era mereu altul, documentele în discuție stau la baza delimitării unor subdomenii de interes ce se vor individualiza mai pregnant, sper, stârnind felurite tipuri de curiozitate științifică față de ceea ce a fost cândva.

Este adevărat că apreciem lucrările pline cu informații până nu demult inaccesibile, prețuindu-le pentru prospețimea cunoașterii pe care ne-o procură. Dar elogiem, nu mai puțin, și acele volume, cum este acesta, care reușesc să transforme documentul de arhivă în text, mai precis în instrument de lucru. Cred că stenogramele publicate la Editura Polirom nu se vor „zaharisi” și nu-și vor pierde niciodată cota de interes, pretându-se la recontextualizări și reinterpretări succesive. Altfel, incertitudinile cu care conviețuim se preschimbă treptat în spaime, reînțoarcerile nereușite în trecut punându-ne într-un permanent război cu prezentul.

DORIN DOBRINCU:

Ideea publicării *Istoriei comunismului din România. Documente...* a apărut în contextul activității Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. *Istoria...* a fost gândită inițial ca o anexă a *Raportului Final*, care să cuprindă documente relevante pentru istoria comunismului. Treptat, proiectul editării acestor surse s-a autonomizat. Dacă la început editorii au avut în vedere publicarea unui singur volum, după începerea proiectului multitudinea de surse foarte importante a impus luarea în considerare a publicării a două volume, pentru ca în cele din urmă editorii să ia în considerare realizarea a cinci tomuri. În vreme ce perioada 1945-1965 a fost acoperită de un volum, din considerente care țineau de o mai bună aprofundare prin cercetări, inclusiv prin documente publicate, intervalului în care puterea a fost deținută de Nicolae Ceaușescu i-au fost rezervate patru volume, având în vedere că fusese mai puțin investigat, iar documentele devenite disponibile în arhivele deschise în ultima vreme s-au dovedit extrem de numeroase și de importante.

Este vorba de o colecție de surse privind perioada în care PCR/PMR a deținut puterea în România. Documentele selectate și incluse în această colecție au urmărit la început, în general, temele principale ale *Raportului Final*, dar destul de repede s-a dovedit că există multe surse care puse în pagină, completate cu note de context și biografice, nu doar că aduc numeroase informații puțin sau total necunoscute, dar și deschid piste, direcții noi de cercetare. În ansamblu, cele două volume apărute până acum oferă posibilitatea unei lecturi complexe, nuanțate a regimului comunist în România. Sunt informații despre modul în care funcționa partidul-stat, cum se făcea

recrutarea membrilor de partid, a celor care lucrau în instituțiile „publice”, rolul ideologiei în politica internă și externă, luptele pentru putere la diferite nivele în partid, inclusiv la vârf, atât în perioada lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, cât și în cea a lui Nicolae Ceaușescu, transformarea instituțiilor de ordine și de informații, crearea Securității, politica represivă, eliminarea fostelor elite interbelice, înăbușirea încercărilor de rezistență, situația economică (naționalizarea industriei, a băncilor, colectivizarea agriculturii, industrializarea forțată, lipsurile cu care se confrunta populația), politicile culturale, controlul total asupra publicațiilor, situația cultelor religioase, schimbările în politica internă după consolidarea regimului, demersurile lui Nicolae Ceaușescu pentru preluarea controlului în partid, devenit total în cele din urmă, schimbările de mentalitate, de atitudine ale unei părți a tinerilor urbani în contextul intern și internațional din deceniul al șaptelea, relațiile cu celelalte state socialiste, în primul rând cu URSS, tensiunile cu Kremlinul determinate pe de o parte de încercările Bucureștiului de a obține o autonomie mai mare în politica externă, dar și teama de o posibilă intervenție a sovieticilor la sfârșitul anilor '60, reideologizarea vieții publice în România ș.a.m.d. Din punct de vedere tipologic, aceste documente sunt la origine note, rapoarte, adrese, stenograme, memorii, autobiografii, statistici etc.

Volumele din această colecție sunt utile în primul rând pentru cercetătorii din varii câmpuri ale cunoașterii trecutului, pentru profesori și studenți, dar și pentru publicul larg interesat să cunoască „la sursă” jumătatea de veac în care destinele țării s-au aflat în mâinile unui partid care a urmărit nu doar preluarea puterii în stat, ci și transformarea societății, a oamenilor. În ce măsură a și reușit proiectul partidului-stat, cititorii au libertatea de a decide singuri.

NOTE BIBLIOGRAFICE

WARREN TREADGOLD, *Bizanțul și armata sa, 284–1081*, traducere de Anda-Elena Maleon și Bogdan-Petru Maleon, Iași, Editura Speculum, 2012, 334 p.

În anul editorial 2004, la Editura Institutului European din Iași, a apărut o sinteză de istorie bizantină *altfel* concepută, una circumscrisă *statului și societății bizantine*¹. Autorul, Warren Treadgold, profesor la Universitatea Saint Louis (Missouri, USA) – scriam în notele de lectură pe marginea acestei cărți publicate atunci –, „și-a centrat sinteza pe structurile de rezistență ale Imperiului Bizantin: *spațiul, resursele umane, armata și finanțele*. Evenimentele, mai ales cele militare, și personalitățile, mai cu seamă împărații, pentru care arată o adevărată pasiune, nu-l domină, nu sufocă textul. Faptul istoric este subordonat determinărilor pentru a explica atât *tăria*, cât și *slăbiciunile* Bizanțului”². Mai remarcam, în comentariul amintit, reflecția autorului, fundamentală pentru dialectica și arhitectura demersului său, anume că „statul și societatea bizantină n-au fost întotdeauna în concordanță, întrucât statul putea avea o influență slabă asupra unora dintre locuitorii lui, dar o influență pregnantă asupra celor care locuiau în afara stăpânirii bizantine”³.

În patruleterul structurilor de rezistență a Bizanțului menționate mai sus, *armata* constituia o adevărată piatră unghiulară. Ea a fost *forța* care, împreună cu *puterea* (împăratul) au decis viața statului bizantin și perspectiva ideii de monarhie universală a acestui Imperiu. Câteva reflecții ale unor „oameni bizantini” reprezentativi, amintite de noi în însemnările de lectură din 2004, își găsesc locul potrivit și aici, ca un preludiv la prezentarea ediției în limba română a lucrării lui Warren Treadgold despre armata bizantină, tipărită inițial la Stanford University Press, în 1995: *Byzantium and Its Army, 284–1081*. „Armata este pentru stat, ceea ce este capul pentru corp”, spuse Justinian cel Mare. Iar Leon al VI-lea, în ale sale *Taktica*, arată că „două erau meseriile necesare bunului mers al statului: *aceea a țărănilor*, care-i hrăneau pe soldați, și *aceea a soldaților*, care-i apărau pe țărani”. Roman Lecapenes, un mare militar, drungar al flotei, ajuns coîmpărat, preciza, în edictul din anul 934, că pentru bunul mers al unei societăți, plata impozitelor și serviciul militar sunt condiții vitale. În secolul XIV, marele retor Thoma Magistros afirmase (în *Oglinda principelui*), urmându-l pe romanul Vegetius (autor al tratatului *Epitoma rei militaris*, sfârșitul secolului IV), că „poți să te bucuri de pace, numai dacă ești înarmat de război” („qui desiderat pacem, praeparet bellum”, spuse Vegetius în tratatul său militar). Trebuie să reamintim, de asemenea, că rolul soldatului nu se limita doar la *apărare*, ori la *ofensiva impusă de nevoia de apărare*, armata având un rol important și în alegerea împăratului. Ea era una din componentele trinomului implicat în succesiunea imperială (alături de *senat* și *popor*). Se cade să mai adăugăm că, de la „Partitio Imperii” (395) și până la căderea Constantinopolului (1453), 65 de împărați (din cei 91, socotind de la Arcadius și până la Constantin al XII-lea) au fost înlăturați ori înlățați în jilțul imperial prin revolte în care a fost implicată și armata. Câtă dreptate avea bizantinologul german Peter Schreiner, profesor la Universitatea din Köln, când afirma că „Imperiul Bizantin ar fi rezistat fără Photios, Psellos sau Theodor Metochites, dar nu fără soldații bizantini”.

---

¹ Warren Treadgold, *O istorie a statului și societății bizantine*, vol. I (284–1025), vol. II (1025–1461), traducere de Mihai-Eugen Avădanei, ediție îngrijită de Victor Spinei și Bogdan-Petru Maleon, prefață de Victor Spinei, Institutul European, 2004, 1039 p.

² Vezi *AȘUI* (serie nouă), Istorie, tomul LI, 2005, p. 451–452.

³ *Ibidem*, p. 451.

*

Warren Treadgold, bizantinolog de notorietate, s-a întors, ca și altădată, la sursele primare pentru a reconsidera „dimensiunea armatei, modalitățile de organizare și de plată a armatei” în interstițiul temporal 284 (urcarea pe tron a împăratului Dioclețian) și 1081 (urcarea în jilțul imperial a lui Alexios I Comnenul, „primul împărat care poate fi considerat *bizantin*”). Limite determinate, pentru început, de schimbările importante din cadrul armatei operate de împăratul Dioclețian și, de final, pentru că „până la 1081, vechea armată a themelor și tagmatelor s-a dezintegrat...”, anul 1081 reprezentând „sfârșitul unei dezvoltări, dacă nu finalul armatei bizantine”.

O altă lectură a izvoarelor de bază, cu interpretări puse într-o ecuație istoriografică proprie, a condus la finalizarea primului studiu de mare dimensiune, o monografie-sinteză despre această structură de rezistență, determinată pentru existența și evoluția a ceea ce, cu o expresie modernă, numim Imperiul Bizantin. „Mare și scumpă”, armata „a menținut aproape toate teritoriile Imperiului în secolele IV-V, a recucerit jumătate dintre acestea în secolul al VI-lea, a apărut jumătate din teritoriul inițial în timpul invaziilor aprige din următoarele două secole, iar până în secolul al XI-lea a dublat dimensiunea pe care Imperiul o avea în secolul al VIII-lea”.

Relația *armată – împărat* este o constantă în discursul autorului. „Aproape două treimi dintre împărați au condus trupele înainte sau după ascensiunea la tron, și nu încoronarea sau moștenirea tronului făcea dintr-un general un împărat, ci aclamațiile armatei”. Iar împărații militari: Justinian cel Mare, Heraclius, Constantin al V-lea, Vasile al II-lea Bulgaroctonul sau Alexios I Comnenul, cei mai mari dintre cei mulți mari, au fost aceia care au marcat istoria Imperiului Roman de Răsărit. Succesiunea capitolelor în ansamblul lucrării confirmă, și ea, metoda autorului nostru, aceea de întoarcere permanentă la izvoare pentru o nouă lectură și interpretare (*N.B.*, din cele 187 de lucrări prinse în *Bibliografie*, aproape jumătate, 89, sunt izvoare). Și tot în orizontul metodei, de observat prudența cu care își avansează rezultatele, își afirmă opiniile, apoi dialogul „cordial” cu preopinienții. Warren Treadgold este un istoric al structurilor, de aceea și notele lui trimit prioritar la surse. Armata bizantină este prezentată în dinamica ei, atât cifrică, cât și structural-organizatorică.

Periodizarea agreeată de autor pentru „Bizanț” (284–1081) se reflectă și în titlul primului capitol: *Al doilea mileniu al armatei bizantine* (primul mileniu avându-și începuturile „pe vremea regilor Romei, ceea ce ar corespunde secolului al VIII-lea î.Hr.”). Iar componentele acestui capitol (*Armata defensivă a lui Dioclețian; Armata profesionistă a lui Anastasius; Themele lui Constans al II-lea; Tagmata lui Constantin al V-lea; Armata flexibilă a lui Theophil; Prăbușirea armatei*) vin să marcheze momentele decisive din viața armatei romano-bizantine, având ca borne temporale anii, menționați recurent, 284–1081, *mileniu* însemnând aici o realitate temporală subiectivă. Evoluția armatei bizantine în acest „mileniu” este reprezentată imagistic prin cinci hărți: *Imperiul Roman de Răsărit în anul 395*, când a avut loc „partitio Imperii Romanii”; *Imperiul către 565*, rezultat al politicii universaliste a lui Justinian I; *Theme și exarhate către anul 668*, Imperiul cu o altă structură administrativă internă, *thema*, introdusă de împăratul militar Heraclius, dar și unitățile administrative de dincolo de hotarele administrative (exarhate); *Imperiul către 780*, an care reprezintă un moment de recul militar și de cumpănă în relațiile cu arabii; *Imperiul către 1025*, împrejurare de la care Imperiul Bizantin încetează să mai fie o putere mondială. Războiul recuperator al basileului Vasile al II-lea, 976–1025 (D. Obolensky l-a numit „imperialism defensiv”, iar H. Ahrweiler i-a spus „război drept”), marcase apogeul statului bizantin. Sub succesorii săi, în următoarele trei decenii, când Imperiul s-a aflat pe mâini incompetente, armata a fost neglijată și s-a deteriorat. Eforturile lui Roman al IV-lea Diogene (1068–1071), militar capabil, de a remonta situația au dat rezultate nesemnificative. Momentul Manzikert (1071), dezastrul armatei bizantine în bătălia cu turcii selgiucizi și captivitatea împăratului au marcat prăbușirea sistemului militar bazat pe *themata* (armata din *theme*) și *tagmata* (armata centrală).

Efectivele armatei bizantine (capitolul al II-lea) au fost variate, estimarea acestora „depinzând de faptul că includeau flota împreună cu armata de uscat; ofițerii alături de recruți; personalul auxiliar și combatanții; trupele neregulate și cele regulate”. Apoi, lipsa unei evidențe clare a „persoanelor decedate, pensionarii, dezertorii și recrutaților care aveau loc zilnic” nu face

cu puțință decât estimări relative. Exemplară analiza surselor, câte sunt și cum sunt: *Notitia Dignitatum*, prima statistică bizantină; Ioan Lydus, birocrat din secolul VI, *Despre Magistraturi*; istoricul păgân Zosimus, care și-a scris *Istoria nouă* pe la anul 500; Agathias din Myrina, *Istoria* (secolul VI); Theofanes Confesorul (*Cronografia*, secolul IX); însemnările grănicerului arab al-Jarmi, fost, spre jumătatea secolului IX, prizonier la bizantini; *Tacticon Uspensky* (o listă oficială de ranguri de pe la 842–843); *Tratatul* de ranguri al lui Philotheus (899).

Știința folosirii izvoarelor și minuția lui Warren Treadgold au ameliorat, dar nu au depășit toate dificultățile, mai ales în ceea ce privește „stabilirea unei cifre totale” a armatei bizantine în diverse perioade. Aceasta pentru că „problema dimensiunii totale a armatei [...] este, în esență, o noțiune abstractă: deși oamenii existau, nimeni nu i-a văzut vreodată pe toți în același timp”. Și totuși, după *Notitia Dignitatum*, pentru anii 395 (*Partitio Imperii*) și 559 (an crepuscular al domniei lui Justinian) cifrele totale ale armatei s-ar fi ridicat la aproximativ 104.000 soldați (în 395) și 150.000 (în 559). Iar în perioada 773 (finalul domniei lui Constantin al V-lea) și 899 (în domnia lui Leon al VI-lea), unitățile militare par să fi atins 124.000 militari în themele și tagmatele de uscat și 34.200 de vâslași în themele și tagmatele vecine cu *marea*. Aceste cifre au fost obținute prin coroborarea datelor oferite de Theophanes Confesorul, însemnările grănicerului arab al-Jarmi, *Tacticon Uspensky* și Philoteus. În anii lui Ioan Tzimiskes (969-976) și Vasile al II-lea (976–1025) au fost recuperate ori cucerite teritorii noi, ceea ce a produs schimbări în structura și numărul themelor (multe theme au fost subdivizate). Astfel încât, adevărind surse diverse, cele mai importante fiind *Escatorial Tacticon* (o listă de ranguri din 971) și tratatul anonim *Despre organizarea campaniilor și tactici* (din 990 ?), s-a putut estima în 1025, momentul de apogeu al militarismului bizantin, armata a putut să atingă un efectiv de aproximativ 250.000 soldați (marja de eroare fiind de 20.000 de oameni în plus sau în minus).

Capitolul are mai multe statistici (zece la număr) și patru hărți, un raport *text – imagine* care favorizează discursul. În prima reprezentare cartografică, *Armata Imperiului Roman de Răsărit către 395*, ostașii sunt dispuși într-o semi-elipsă începând din Moesia de Vest până în Egipt și Libia (p. 77). *Armata Imperiului către anul 565* – este harta Imperiului universal, acea realitate geopolitică centrată pe unitatea Mediteranei. În imagine, soldații sunt diseminați, sub forma unei elipse, din Spania de sud-est, urmând traseul nord-est/est/sud-est până în Africa de nord-vest (Numidia și Mauritania) (p. 97). *Armata Imperiului în 840* („Armata flexibilă” a lui Theophil Amorianul, 829–842, organizată în sistemul themelor, acum bine instituționalizat) acoperea, cu efective diferite, spațiul din Dalmația până în Crimeea, de aici prin estul Asiei Mici în Arhipelagul Egeean, până în Sicilia și Calabria. Împreună, themata și tagmata prinse în expresie cartografică, lasă impresia unui *stat-cetate* (p. 105). Cea de a patra hartă, *Themele către anul 1025*, înscrisie cartografic zenitul puterii armatei bizantine și al extinderii teritoriale. Din Sicilia, Calabria și Longobardia, pe coasta Dalmației până la Dunăre și Marea Neagră, în Dobrogea, în Crimeea și în thema Armeniacilor din estul Asiei Mici, Imperiul ne apare reorganizat prin comasare și înființarea de unități tematice noi (p. 128).

Efectivele armatei constituie o problemă care a preocupat întotdeauna pe strategii, dar nu în sine, doar cifric, ci efective eficiente, dispuse acolo unde și când era nevoie; trupele stabile sau flexibile, ori cu îndoit rost, capabile de misiuni complexe. Pentru că Bizanțul a fost sub o amenințare cvasipermanentă. Ce a primat în această istorie milenară, *pacea* sau *războiul*? *Anii de pace* sau *anii de război*?

Structurile armatei formează un alt capitol care a presupus o nouă și altfel de lectură a surselor. Aceasta pentru că „la fel cum numărul soldaților înscriși pe listele oficiale este diferit de al celor care luau parte la lupte, și organizarea oficială a armatei era diferită, în funcție de modul cum era desfășurată aceasta pe câmpul de bătalie”. Legiunile, cohortele și *alae*-le, conduse de *tribuni*, *centurioni* și *decurioni*, s-au menținut până în secolul VI. *Strategiconul* lui Mauricius (sfârșitul secolului VI) menționează primele înnoiri. Apar funcții noi precum *vicarul*, *primicerul*, *dracomani*, *medicul*, *trâmbițașul*, *toboșarul* ș.a. Un moment de cotitură a însemnat trecerea de la *legiune* la *themă*. Două texte bisericești, *Miracolele Sfântului Dumitru* și *Viața Sfântului Filaret*, oferă date minime despre noua organizare. Mai concludente sunt informațiile lui Philoteus (*Tratat*, 899) și cele din *Tactica* împăratului Leon al VI-lea. Themele reprezentau sistemul

defensiv, ele fiind „mai puțin potrivite pentru scopul ofensiv”. Pentru ofensivă erau trupele *tagmata* (formate din *scholae*, *excubiți*, *vigili* și *hicanati*). Iar împăratul avea o gardă personală numită, din anii basileului Constantin al V-lea (secolul VIII), *Imperialii*. Două tratate militare din domnia împăratului Nicephor (începutul secolului XI), *Despre ambuscade* și *Precepte militare*, „accentuează importanța infanteriei în lupta pe teren accidentat și în ambuscade”. Infanteria, asociată cu cavaleria, a rămas o armă importantă și în timpul lui Vasile al II-lea, basileu a cărui domnie face cumpănă „Anului 1000”. Pedestrașii și călăreții, primii având un ascendent numeric, sunt înregistrați în tratatul *Despre organizarea campaniilor* scris, foarte probabil, chiar la cererea împăratului Vasile al II-lea. Themele din Balcani, organizate după cucerirea Bulgariei, erau cu o majoritate de infanterie și o minoritate de cavalerie.

Dar „themele și tagmatele, descendente directe din armatele mobile ale secolului al IV-lea și ale îndepărtatelor legiuni romane, au dispărut înainte de anul 1100”. Însă, în conștiința soldaților și a comandanților, acestea au rămas ca instituții care își aveau originea în „vechea Romă”.

Plata soldaților (capitolul al IV-lea) a fost o problemă cronică în Bizanț, o povară financiară, dar una vitală pentru stat. „Viața de soldat bizantin se potrivea multor bărbați, dar nu era atât de atractivă încât să compenseze o plată potrivită”. Militarul era un om respectat, „dar nu atât de prestigios încât gloria sa să cântărească mai mult decât salariile scăzute”. Armata romano-bizantină nu putea fi una eminentemente formată din *recruți*, chemați sub arme de puterea de stat. Erau și *voluntarii*, apoi *mercenarii*. Natura surselor l-a determinat pe autor să recurgă la metoda „à rebours”, înapoi în timp, de la izvoare târzii, retrospectiv. De exemplu, *De la Theophil la Justinian*. Împăratul Theophil (829–842) a avut parte de o situație financiară strălucită („se scâldea practic în aur”). De aceea și-a permis cheltuieli extravagante (tron de aur, animale exotice în mărime naturală, orgi și stucatură, toate din aur). În consecință, și-a plătit „regește” militarii, *Statul de plată al armatei din 842* înregistrând suma de 1.441.404 nomisme (*nomisma*, „dolarul Evului Mediu”, cum i-a spus Roberto Lopez), salariile comandanților și soldaților din *theme* și *tagmata*. În anul 641, potrivit *Istoriei pe scurt* a patriarhului Nicephor, împăratul Constantin al III-lea, succesorul meteoric al lui Heraclius, și-a remunerat armata cu 2.016.000 nomisme, sumă foarte mare, care trebuia să compenseze faptul că „înainte de anul 659 soldații nu dețineau loturi militare”.

O altă retrospectivă este *De la Justinian la Dioclețian*. Pentru acest răstimp nu sunt statistici generalizatoare, sunt însă diverse grile (precum aceea din 534, pentru cinci ducate din Africa de Nord) ori informații disparate care au permis unele generalizări relative. În amintitul an 534, pentru regimentele de graniță (infanterie și cavalerie) vistieria lui Justinian I a cheltuit 5.404 nomisme. Pentru armatele de interior, cu aceeași structură, statele de plată s-ar fi ridicat la suma de 15.289 nomisme. Împăratul Anastasius (491–518), care s-a remarcat ca un bun administrator, Imperiul acumulând în domnia lui imense rezerve de aur, a fost generos cu armata, a sporit plățile militarilor, ceea ce a făcut să crească „atractivitatea serviciului militar”.

Așadar, din secolul III până în secolul XI, sistemul de plată a militarilor a cunoscut numeroase schimbări, impuse de evoluția organizării armatei, a tehnicii militare, de cursul monedei și de politica financiară și, mai cu seamă, de cele două situații determinante: *războiul* și *pacea*. Sistemul temelor, când militarul (*țăranul-stratiot*) primea de la stat un lot de pământ în schimbul îndeplinirii obligațiilor armatei, a făcut ca plata nominală să fie redusă. Dar și în acest sistem au fost diferențe notabile între cavalerie și infanterie. Întregul demers al lui Warren Treadgold arată limpede că performanțele armatei au stat sub semnul cifrelor din statul de plată, „rezultatele din luptă și loialitatea soldaților fiind direct proporționale cu valoarea plăților încasate”.

Raportul *armată-societate* (capitolul al V-lea) a relevat clar că „armata a fost cel mai mare angajator al Imperiului”, fiind urmată de Biserică. Dar, față de Biserică, unde domina celibatul, soldații aveau familie, unele foarte numeroase, care depășeau cu mult efectivele militare. De aici impactul pe care armata l-a avut asupra economiei, a societății în general. Întreținerea armatei (salarii, echipamente, armament, deplasări) era „o povară considerabilă asupra plătitorilor de taxe”. La rândul lor, soldații „au reprezentat mereu o piață cuprinzătoare pentru cei care vindeau hrană, haine, cai și alte bunuri”, drept pentru care „statul de plată militar era [...] principalul mijloc de distribuire a monedei de către puterea bizantină către supuși”. Trecerea la sistemul temelor, când soldații dețineau loturi de pământ, a tulburat un alt sistem, cel vechi, bine instituționalizat, care funcționa într-o economie de subzistență.

Dacă armata a fost o povară asupra forței de muncă a Imperiului și care a fost măsura acestei presiuni, un răspuns a fost obținut prin corelarea dimensiunii forțelor militare cu aceea a populației pentru perioada 284–1025 (v. *Tabelul 11*, p. 227). Cifrele (populația estimată, soldați cu normă întreagă, soldați cu jumătate de normă) au îngăduit concluzia că „armata n-a reprezentat niciodată un procent esențial din forța de muncă a Imperiului...”. Sunt unele excepții, precum răstimpul 300–450, „când lipsa forței de muncă pare să fi fost o problemă”. De altfel, în același segment temporal „armata s-a bazat mai ales pe recrutarea de barbari”, situație explicabilă prin faptul că „bizantinii nu puteau fi ușor detașați din agricultură”, în timp ce barbarii „nu contribuiau la economia Imperiului”.

Armata, cu structura și funcționarea ei, a stimulat economia de schimb (*bani* și *comerțul*). Bani militarilor au ajuns la producător, care astfel și-a putut plăti taxele, iar acestea ajungeau la bugetul statului pentru finanțarea diferitelor lucrări și nevoi cotidiene. Ecuația aceasta n-a mai funcționat atunci când, în secolul VII, a fost introdus mereu invocatul sistem al loturilor militare, și acestea instabile în zonele de graniță. Consecința a fost fluctuația repetată din statul de plată a militarilor, consecință generatoare de alte consecințe.

Aprovizionarea armatei (*provizii și depozite*) cu uniforme și armament a presupus un sistem complex de colaborare între *stat* și *privat*. Contribuabilii dădeau și ei o parte din uniforme, rații, cai și furaje în contul impozitelor. Întreprinzătorii privați s-au angajat substanțial în aprovizionarea armatei cu armament și uniforme, ceea ce a salvat statul de cheltuielile de transport. Au fost create depozite speciale, de unde soldații se puteau aproviziona.

Forța de muncă, banii și comerțul, pământul și loturile militare, proviziile și depozitele sunt, fiecare, parte a unui raport care a trebuit permanent reformat așa cum situația o impunea, pentru ca armata să-și păstreze capacitatea de apărare.

În final, cu aceeași erudiție și acribie, Warren Treadgold recompune relația *armată–stat* (capitolul al VI-lea). O făcuse într-o altă manieră, diseminat, și în sinteza despre *stat și societate* (v. nota 1). Acum este un discurs special, care a voit să arate, fără echivoc, că „armata și puterea bizantină se susțineau reciproc în cadrul unei relații de încredere mutuală”. Binomul acesta n-a funcționat perfect, au fost multe revolte ale militarilor, iar unii împărați au fost detronați prin forță armată. În general însă, „aflați atât în fruntea armatei, cât și a statului, împărații au încercat [...] să creeze condițiile pentru ca aceste entități să lucreze împreună”. Ca și în cazul raportului *stat–biserică*, adăugăm noi, și în relația *stat–armată* împăratul a avut întotdeauna un ascendent. Basileul era *unul*, el deținea controlul în stat, armata nu avea o conducere unificată (precum Biserica, unde erau mai mulți patriarhi). Armata avea un rol important în alegerea împăratului, era parte a unui trinom (*senat, armată, popor*), dar, odată ajuns în jilțul imperial, „capul” statului deținea toate pârghiile puterii, era comandant suprem, legislator, reformator (inclusiv al armatei), deținea controlul finanțelor de care depindea foarte mult armata. Era un monarh absolut, „basileu învestit de Hristos”. *Armata avea forța, dar împăratul avea puterea*. Împreună, *puterea și forța* au asigurat apărarea contra asalturilor succesive ale barbarilor și controlul asupra a ceea ce s-a numit „barbaria interioară” (barbarii neasimilați). Teritorii pierdute au fost recucerite și a fost asigurată, secole la rând, unitatea Imperiului centrată pe „Mare Nostrum” (Mediterranean). „Marea epopee bizantină”, în expresia bizantinistului G. Schlumberger, operă a împăraților-soldați Nicephor al II-lea Phocas, Ioan Tzimiskes și Vasile al II-lea, a făcut ca Bizanțul să cunoască apogeul puterii, triumf care a devenit posibil numai cu o „armată națională” (H. Ahrweiler; „popor ales” îi spune basileul-cărturar Constantin al VII-lea Porphyrogenetul). Un apogeu cu durată scurtă. Anii 1071 (catastrofa de la Manzikert) și 1204 (Cruciada a IV-a, căderea Constantinopolului și divizarea temporară a Imperiului) au pus capăt gloriei. Se anunța decăderea lentă și apoi prăbușirea. Pentru aceasta, Warren Treadgold găsește o explicație majoră, care implică *relația armată–stat*. În secolele XI–XII, Bizanțul își mai păstrase din prosperitate, dar nu și armata de altădată. Împăratul Alexios I Comnenul (1081–1118) a format o armată nouă care însă „nu s-a putut substitui forței profesioniste a trupelor native pe care Bizanțul a moștenit-o de la Roma, a menținut-o atât de mult și a dezmembrat-o în cursul secolului al XI-lea. Fără ea, puterea bizantină nu va putea fi niciodată la fel”.

Demersul istoriografic al lui Warren Treadgold este unul cu totul remarcabil, care implică interdisciplinarul. Geoistoria, geopolitica, cartografia, statistica, contabilitatea, tactica și strategia

militară au fost „convocate” pentru a da răspuns la o veche interogație a istoricilor: *cât și cum a contribuit armata la mărirea și decăderea Bizanțului*. Acum avem un răspuns.

Cartea are, ca *Anexă*, o *Listă de împărați romani din Răsărit (bizantini)* (284–1118), o *Bibliografie* (care include numai lucrările citate în note) și un *Indice*.

*

Traducerea, realizată de Anda-Elena Maleon, abilitată și cu exercițiu în anglistică, și Bogdan-Petru Maleon, cu specializare în istorie bizantină, activ și prezent la manifestări internaționale din acest domeniu, este limpede, fără ambiguități, ceea ce asigură o lectură cursivă.

Cu această nouă transpunere în limba română a unei cărți de istorie bizantină, accesul la o civilizație fascinantă, difuzată pe spații foarte întinse și cu trăire după „Vie et mort de Bizance” (Louis Bréhier, 1947), își adaugă un nou suport de acces larg în rândul celor interesați.

Ion Toderășcu

GHEORGHE CLIVETI, *Europa franceză și cauza română (1789–1871)*, Iași, Editura Junimea, 2010, 730 p.

Profesorul Gheorghe Cliveti este, astăzi, un specialist recunoscut în domeniul istoriei relațiilor internaționale (cel dintâi, în opinia mea, într-o bransă atât de specioasă, desigur dintre istoricii români) și cel mai îndreptățit la postura de „urmaș” al mult regretatului Leonid Boicu, pe care însă l-a depășit prin *anvergura preocupărilor*. Așadar, se cuvine să mă refer, chiar cu riscul de a fi acuzat de parțialitate – mulți cunosc vechea amicitie ce mă leagă de Domnia Sa –, la *statura* de istoric a D-lui Gh. Cliveti și, mai cu seamă, la *programul istoriografic* asumat și urmat consecvent într-o carieră, universitară și de cercetare, întinsă pe mai bine de trei decenii.

Sunt mai multe direcții de cercetare în *opera istorică* a D-lui Cliveti. Cea dintâi, „inaugurată” printr-o strălucită teză de doctorat, în urmă o lucrare de referință, *singura* pe acea temă, *România și puterile garante 1856–1878* (Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, 1988, 253 p.), are în vedere locul și rolul Principatelor Române/României în cadrul relațiilor internaționale din „secolul naționalităților”. A urmat *România și crizele internaționale 1853–1913* (Editura Fundației „Axis”, Iași, 1997, 277 p.), după care D-l Gheorghe Cliveti a părăsit, oarecum, drumul „însemnat” de opera lui Leonid Boicu, angajându-se plenar în „marea politică” prin *Concertul european: un experiment în relațiile internaționale din secolul XIX* (Editura Enciclopedică, București, 2006, 820 p.), o carte mare (inclusiv la *propriu!*), singulară, ca tematică, orizont al abordării și noianul de informație, în istoriografia românească.

Concomitent, Gheorghe Cliveti a fost preocupat, ca să spunem așa, de *bazele* istoriei relațiilor internaționale, realizând, în fond, o *introducere* în domeniu (de altă factură – și ca suport temporal, și ca problematică – decât „clasică” Renouvin-Duroselle): mai întâi un curs universitar, apoi *Prolegomene în studiul relațiilor internaționale. Epoca modernă* (Editura Academiei Române, București, 2009, 359 p.). Putem admite că dânsul este un expert în *teoria și practica* istoriei relațiilor internaționale, inclusiv prin depășirea copioasă a orizontului relațiilor diplomatice.

În fine, D-l Gheorghe Cliveti s-a ilustrat – „un păcat al tinereții”, în sensul dulce al metaforei – ca un profund cunoscător al liberalismului românesc (*Liberalismul românesc. Eseu istoriografic*, Editura Fundației „Axis”, Iași, 1996, 199 p.; *Istoria Partidului Național Liberal*, Editura BIC ALL, București, 2000, p. 55–109, în calitate de coautor) – și poate se gândește să ne ofere, cum zicea cronicarul, o „istorie întregă” a liberalismului – ca linie de gândire politică și ca partid de anvergură –, „ispravă” pe care, după mine, doar dânsul este capabil să o ducă la îndeplinire.

Am amintit, în acest context, *doar cărțile* istoricului Gheorghe Cliveti: ele sunt suficiente pentru a *elogia*, în fond, *opera* – aceasta a și fost intenția mea, fie și întrucât elogiile, în bransă noastră, desigur acelea *publice*, se fac mai cu seamă la ocazii aniversative. Cândva, D-l Cliveti a

„emis” o judecată frapantă despre profesorul Gheorghe Platon: a deschis un șantier pentru un edificiu cărui i-a fost atât arhitect, cât și constructor – „sentința”, mi se pare, i se potrivește și lui Gh. Cliveti!

Ultima Dumnealui carte, pe care o prezentăm publicului în puține cuvinte (o *prezentare*, iar nu o *recenzie*: pentru că nu mă socot capabil de o *analiză critică* a opului, preocupările mele de cercetare sunt pe o altă problematică), are o „cheie”, pe care o putem identifica în chiar considerațiile introductive ale autorului – și aceasta este „*Europa franceză*”. Există o deosebire între „Franța oficială”, ce s-a dezis, în 1830 și în 1848, de „jocul formidabil al revoluțiilor”, și „Franța nervoasă” (adesea eu însumi am considerat Franța un barometru al nervozității sociale de pe continent, până la 1870–1871), animată de „marea ei vocație” – aceea de „campionă a națiunilor”, de „promotoare a Europei viitoare (franceză!)”. Dar „Cauza aceleiași noi Europe nu putea fi însă în deplină concordanță cu tendința naționalismului francez de a fi *tutelar*” (s.a.). În 1870–1871, doar aparent „Europa franceză” a suferit o „sincopă”: dacă o raportăm la „*valoarea istorică a principiului național*” (s.a.), ea s-a „revanșat” prin „sistemul de la Versailles”. Îmi permit, totuși, să sugerez că acel concept/metaforă de „La Grande Nation” – utilizat, mi s-a părut, ca unul „adjudecat” de către D-l Gh. Cliveti – se concretizează/explică prin „expansiunea revoluționară” în lume, cum direct admitea Jacques Godechot, „lansatorul” conceptului pomenit.

În esență, ne spune autorul, „miza” acestei cărți nu e „tema mare a *influenței franceze*, a receptării modelului occidental, de stat și societate, în cazul românilor” și nu ține în sensul ei profund de istoria „diplomatică”. Nu e o carte, aș adăuga, în genul aceluia ale lui Pompiliu Eliade sau ca atâtea altele care au marșat pe ideea „împrumuturilor” – este o examinare sumptuoasă a edificării naționalității și statalității noastre într-un „mediu” infestat de influența „Europei franceze”.

Și o precizare în legătură cu limitele cronologice ale „desfășurătorului” înfățișat de D-l Gh. Cliveti: deși sintagma „Europa franceză” s-a utilizat ca acoperind secolele XVIII–XIX, intervalul asumat, 1789–1871 (aparent ar coincide cu aceea a „*revoluției occidentale*” sau „*atlantice*”, concept abandonat astăzi, fie și datorită veninoasei conotații politice *contemporane*, la nivelul anului 1955, în care a fost concepută), se explică, pe de o parte, prin „sincopa” deja amintită și, pe de altă parte, prin faptul că *Revoluția Franceză* din 1789 – ideea, frapantă și profundă, aparține D-lui Cliveti – „a anticipat” și chiar „a inițiat” secolul al XIX-lea!

Această ultimă carte a D-lui Cliveti are unsprezece capitole, ce pot fi grupate în trei părți distincte. Primele două capitole (*Revoluția franceză și „secolul naționalităților”*; *Ordinea europeană de la 1815: cauza română „în dedalul orientului”*) sunt „introductive sau ca dări de diapazon la interpretări tematice” – altfel spus, „o pregătire de teren pentru următoarele, partea de rezistență”, în număr de cinci (*Revoluția de la 1821: enunțul politic al cauzei române; Restaurarea domniilor pământene în Principatele Române, la 1822: implicații europene; „La marginea imperiilor...; soarele României nu avea rază”; Revoluția română de la 1848–1849: „o nație în călindarul lumii”; Franța la pupitrul concertului european, cauza română „pe agenda marii politici” (1852–1866)*). În fine, ultimele patru capitole („*Politica renană*” a lui Napoleon al III-lea și candidatura lui Carol de Hohenzollern-Sigmaringen la tronul României; *Accente franceze în cenzura internațională aplicată stării politice a României (1866–1877)*; „*Sincopa Europei franceze la 1870–1871: repercusiuni asupra României; Epilog: românii la moartea lui Napoleon al III-lea*”) sunt, în parte, studii de caz, realizate însă după aceeași „rețetă” inconfundabilă – erudiția documentară combinată cu forța analizei, la care se adaugă nu puține „ingrediente” stilistice.

În altă ordine de idei, am enumerat intenționat titlurile celor unsprezece capitole ale acestei cărți de gală, un eveniment editorial, în timpuri normale: pentru a sugestia, în această *prezentare*, publicului cititor un univers problematic și, în același timp, ideatic; apoi, cele mai multe au formulări memorabile – și cine a „frecventat” scrierile istoricului Gh. Cliveti s-a putut convinge cu ușurință că fie și analiza unei metafore e dusă până în pânzele albe.

Mihai Cojocariu

CAROL IANCU, *Evreii din Hârlău. Istoria unei comunități*, cuvânt înainte de Alexandru-Florin Platon, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, 398 p.

Apariția, în 2013, a unei cărți dedicate evreilor din Hârlău, la prestigioasa editură a Universității „Alexandru Ioan Cuza”, se înscrie în domeniul firescului. Volumul face parte din colecția *Historica* a editurii, seria *Dagesh*, o serie inaugurată de volumul *Profesori și studenți evrei*¹ și care se dorește a fi una dedicată culturii și istoriei evreilor. Pentru aceasta însă au fost necesare decenii de cercetare și de dialog cu stereotipurile predominante din istoriografie, cu reticențele opiniei publice, cu opreliștile din Arhivele Naționale și, uneori chiar, cu amânările din mediul politic. Au contribuit la această normalitate, menționăm doar două inițiative instituționale, eforturile celor angajați în susținerea masterului de Istoria evreilor de la Facultatea de Istorie a Universității ieșene și râvna cu care, începând cu anul 1996, domnul Silviu Sanie a făcut posibilă apariția revistei „*Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae*”, unde au fost publicate materiale privitoare la istoria evreilor din Iași, cu precădere.

Alături de aceste reușite, în ultimele două decenii, pentru comunitatea academică ieșeană, figura profesorului Carol Iancu reprezintă un caz aparte. Un parcurs editorial care l-a consacrat drept cel mai reprezentativ istoric al problemei evreiești în epoca de modernizare a României, vine să completeze tabloul unei istorii pe care comunitatea sa de origine a trăit-o în mod traumatic, în multe momente ale primei jumătăți de secol XX. Format în istoriografia franceză, profesor al Universității Paul Valéry din Montpellier, dar mereu „prezent” în țara de origine și în Hârlăul natal, Carol Iancu s-a implicat activ, în ultimii ani, în dezvoltarea unor proiecte de cercetare asupra comunității evreiești din Moldova (a doua jumătate a secolului XIX – prima jumătate de secol XX). Printre cei mai câștigați, în mod firesc, au fost studenții care au beneficiat de pe urma generozității sale în domeniul conducerii doctorale. Rodul major al celor două decenii de colaborare academică dintre Iași și Montpellier, pe lângă simpozioane științifice sau volume/teze de doctorat bilingve româno-franceze, a fost redescoperirea istoriei comunității evreiești din Moldova și punerea în circuitul istoriografic a unor surse și teme de cercetare, tratate mult prea puțin în trecutul apropiat. S-a câștigat normalitatea în jurul unor teme ale istoriei locale și ale comunității evreiești, ale căror rezultate se întrevăd deja.

Cartea de față, *Evreii din Hârlău. Istoria unei comunități*, este dedicată de către profesorul Carol Iancu orașului și comunității de origine. Ajuns la vârsta la care, de obicei, un istoric consideră drept o datorie firească să onoreze localitatea în care s-a născut, Carol Iancu a scris „o carte de suflet” pentru comunitatea evreilor din Hârlău. În mod firesc, autorul și-a asumat toate riscurile epistemologice ale unei asemenea restituiri, deopotrivă cu caracter istoriografic și memorial (Al.-F. Platon în *Cuvânt înainte*, p. 16). Cunoscând efortul său de cercetare în arhivele ieșene, în timpul a două-trei vacanțe de vară în anii din urmă, știm că acest ultim deziderat, cel memorial, a cântărit greu în opțiunea profesorului Carol Iancu. De altfel, această carte a fost pregătită încă din anii formării sale ca istoric, dovadă fiind zecile de interviuri pe care le-a realizat, de-a lungul timpului, cu unii membri ai comunității, interviuri citate în volum și care se păstrează în arhiva personală a domniei sale. În timpul documentării, acesta a lucrat cu cea mai mare râvnă și emoție, în același timp, dezlipindu-se foarte rar de masa din Sala de Studiu a Arhivelor ieșene. Multe dintre locurile sau evenimentele descrise de documente și o parte din oamenii redați cu grijă în paginile cărții i-au însoțit autorului primii pași în viață. În acest fel, înțelegem de ce, uneori, în paginile cărții nostalgia și amintirea anilor copilăriei și tinereții îl cuprind pe autor. În acele momente, acesta a preferat să lase pe cei intervievați să vorbească despre școală, despre sărbătorile evreiești și profesori sau despre dealurile Hârlăului.

Cartea este compusă din 13 capitole referitoare la istoria evreilor din Hârlău, începând din Evul Mediu și terminând cu secolul XX, din 12 anexe reprezentative, din 32 de documente redată în facsimil și din 26 de ilustrații cu oamenii și reperele orașului în discuție. Volumul conține, de

¹ Carol Iancu, Alexandru-Florin Platon, *Profesori și studenți evrei. Enseignants et étudiants juifs*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2012.

asemenea, 65 de tabele cu liste întregi de persoane distribuite pentru perioadele tratate. Tabelul 62 este unul cu valoare aparte pentru istoria locului și a comunității deopotrivă, cuprinzând lista membrilor comunității pentru anul 1947. Erau 1.378 de persoane și 450 de familii evreiești. Toți aceștia, în anii următori, au fost nevoiți să ia calea exilului. Majoritatea capitolelor au ca subiect istoria evreilor din Hârlău în a doua jumătate a secolului XIX și până în anii '50 ai secolului trecut. Sunt analizate aspectele demografice și onomastice, cele școlare, religioase sau culturale, cele două războaie mondiale, cu traumele suferite în a doua conflagrație mai ales, deportările și muncile forțate, mișcarea sionistă din oraș, declinul comunității în anii comunismului și, în epilog, sunt povestite întâlnirile evreilor proveniți din Hârlău de la Tel Aviv (1984) și Petach Ticva (2012). Meticulozitatea cu care profesorul Carol Iancu a redat istoria comunității în anii în care aceasta s-a risipit îl consacră drept adevăratul „cronicar” al vieții evreilor din Hârlău.

Mai este un lucru care merită semnalat și care arată efortul de documentare ce a slujit la apariția cărții. Sunt redată în volum, de ordinul miilor, nume ale evreilor din Hârlău, începând cu ultimele decenii ale secolului XIX, un recenzent al cărții menționând peste 4.000 de evrei nominalizați. Pentru perioada 1876–1908, lista născuților, morților și căsătoriilor este redată în mod exhaustiv și, credem că dacă profesorul ar fi avut acces la registrele de stare civilă și pentru restul perioadei, am fi avut astăzi tabloul tuturor evreilor din Hârlău. Cartea nu a fost scrisă doar pentru urmașii celor care au format comunitatea și care astfel își regăsesc pomeniți strămoșii. Credem că, dincolo de acest efort legitim, istoricul Carol Iancu a dorit mai mult decât atât. O monografie documentată în mod serios, care să valorifice izvoarele editate, documentele din arhivele publice, cele din colecțiile personale și informațiile de genul celor furnizate de istoria orală lipsește pentru comunitatea evreilor din Hârlău, așa cum lipsește încă pentru celelalte orașe ale Moldovei. Volumul devine, astfel, un reper pentru orașul Hârlău și pentru urmașii celor din comunitate și completează, în chip fericit, istoriografia românească. Prin informațiile puse în circulație și prin deschiderile pe care le propune, *Evrei din Hârlău. Istoria unei comunități* va deveni, în scurt timp, un model al demersurilor de aceeași natură.

Cătălin Botoșineanu

CONSTANTIN BOBULESCU, *Dealul lui Păun*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Gheorghe G. Mironescu, cuvânt înainte de prof. univ. dr. Ion I. Solcanu, indice general de dr. Alexandrina Ioniță, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2012, 298 p.

Deși o mare parte din opera lui Constantin Bobulescu (8 mai 1882 – 1 decembrie 1958) a fost publicată în timpul vieții sale, după 1947 acestuia i s-a limitat dreptul de a-și publica studiile, astfel încât 14 lucrări extrem de prețioase ale ilustrului preot cărturar au rămas în manuscris.

Între aceste lucrări, se numără și volumul cu caracter biografic și autobiografic intitulat *Dealul lui Păun*, al cărui manuscris a trebuit să aștepte aproape 70 de ani până să vadă lumina tiparului. Acest eveniment publicistic a avut loc la sfârșitul anului 2012, la Casa Editorială *Demiurg* din Iași, în urma inițiativei prof. univ. dr. Ion I. Solcanu și a muncii lui Gheorghe G. Mironescu. Manuscrisul acestei cărți este format din patru caiete școlare, ce însumează 429 de pagini, scrise cu cerneală neagră și numerotate cu creion negru.

Volumul editat se deschide cu un *Cuvânt înainte* al prof. univ. dr. Ion Solcanu, urmat de un *Studiu introductiv* și o *Notă asupra ediției* întocmite de către Gheorghe G. Mironescu. Manuscrisul întocmit de Constantin Bobulescu era structurat doar în trei părți: *Părintele Ionică*, *Strămutarea bunelului în Dealul lui Păun* și *Tatăl meu*. Pentru a ușura lectura, în funcție de conținutul textului, editorul a împărțit lucrarea în 15 capitole: *Părintele Ionică: neam de răzeș*; *Studiile și căsătoria; Fiii părintelui Ionică: Vasile și Ion*; *Strămutarea bunelului în Dealul lui Păun*; *Tatăl meu: paroh în Vlădiceni; Șorogari, a doua parohie a preotului Ion Bobulescu; Bunelu, așa cum l-am cunoscut la biserica din Dealul lui Păun; Bunelu – slujitor al altarului; Un drum cu bunelu la Buciumi; Ieroschimonahul de la schitul athonit Prodrumu; Sărbătoarea Paștilor în Dealul lui Păun; Mitropolitul Iosif Naniescu; Prețul mitrelor episcopale în secolul XIX; Vizita la mănăstirile din Munții Neamț și Ultima întrevvedere cu bunelu*. Totuși, titlurile părților date de

autor au fost marcate în cuprinsul volumului cu caractere italice, pentru a le diferenția de cele date de editor. Totodată, acesta din urmă a păstrat exprimarea scrisă a părintelui Constantin Bobulescu, adaptând-o normelor ortografice și de punctuație actuale.

La finalul volumului, Gheorghe G. Mironescu a alcătuit o *Bibliografie* cu lucrările lui Constantin Bobulescu și cu studiile de care s-a folosit în redactarea notelor explicative, iar Alexandrin Ioniță a realizat un *Indice general*.

Personajul central al cărții *Dealul lui Păun* este bunicul patern al autorului: părintele Ionică Dimitriu Bobulescu, parohul bisericii din Dealul lui Păun între 1874 și 1904. Acesta este preotul desăvârșit, constituind un model atât pentru nepot, cât și pentru enoriașii săi: evlavios, smerit, altruist, ce păstrează neclintită rânduiala bisericească, cald cu poporenii, dar aspru cu odraslele sale atunci când acestea se codeau de la învățătură. Mai mult chiar, părintele Ion Dimitriu Bobulescu și-a dus în tăcere crucea unei vieți pline de necazuri: rămas văduv de tânăr, lipsit de mijloace materiale, și-a crescut și educat exemplar cei doi copii. Din păcate, cei doi fii ai săi se sting în floarea vârstei, lăsându-i pe umeri și povara îngrijirii nepoților rămași orfani. El și-a alinat durerea sfâșietoare a pierderii celor dragi ca un mucenic: în post, „lacrimi și rugăciune”.

În același timp, autorul încearcă să-și reconstituie originile paterne, prilej cu care oferă cititorului numeroase și prețioase date de istorie bisericească și socială, dar și importante informații etnografice și filologice. Astfel, volumul oferă prețioase știri despre orașul Iași și despre împrejurimile sale la cumpăna veacurilor XIX–XX. De asemenea, Constantin Bobulescu face frumoase descrieri ale locurilor prin care a trecut și oferă date savuroase despre personalitățile vremii. Totodată, sunt descrise și analizate instituțiile societății românești din acea vreme, între care biserica și școala ocupă un loc predominant. Apoi, autorul creionează un portret tulburător al vieții sociale din epoca amintită: abuzurile, lipsa de credință și arghirofilia înalților prelați; modul în care un preot putea obține o parohie; obiceiurile religioase impuse de lăcomia arhierilor, care nu aveau nimic de-a face cu credința adevărată; sărăcia preoților de mir și a sătenilor pe care aceștia îi păstoreau; negocierile preliminare încheierii căsătoriilor sau alimentație sărăcăcioasă a românilor. Nu lipsesc nici informațiile privitoare la haiducie, la pedepse ori la moralitatea îndoielnică a unor locuitori, multe din ele subminând imaginea idilică a țărânului român. Spre exemplu, și atunci existau săteni care nu mai restituiau banii împrumutați sau îndrăzneau chiar să jefuiescă bisericile, dar și tinere mame rămase văduve care-și păraseau copiii doar pentru a se recăsători. În sfârșit, Constantin Bobulescu oferă date savuroase despre credințele și obiceiurile populare, redă multe din arhaismele folosite atunci în satele aflate la marginea târgului Iași și explică unele toponime locale.

Stilul lucrării de față este extrem de plăcut, trădând talentul unui mare povestitor, cu un umor de mare rafinament, a cărui operă științifică publicată până acum nu ne-a lăsat nici măcar să-l bănuim. De fapt, încă de la primele rânduri ale cărții, cititorul este copleșit de harul literar al autorului, lectura fiind ușoară și rapidă.

Remarcând informațiile variate din lucrarea *Dealul lui Păun*, ne dăm seama că inițiativa tânărului istoric Gheorghe G. Mironescu este un demers care merită toată aprecierea și recunoștința specialiștilor și a publicului larg. Suntem încrezători că tânărul editor își va continua munca cu editarea și celorlalte manuscrise ale lui Constantin Bobulescu, de curând el încredințând tiparului un alt manuscris al preotului cărturar, consacrat familiei sale materno: *Tătărașii sau traiul negustorului Ioan Movileanu din veacul al XIX-lea, străbunicul de pe mamă al preotului C. Bobulescu și alte chipuri*.

Din păcate, locul actual de muncă al editorului este total inadecvat cercetării, domeniu spre care Gheorghe G. Mironescu are înclinații reale. De aceea, sperăm ca, într-o perioadă cât mai scurtă, domnia să se alăture unei instituții care să-i valorifice efortul și pasiunea, în așa fel încât acestea să producă roade de care știința și cultura istorică românească au mare trebuință.

Arcadie M. Bodale

ALEXANDRU ZUB, *N. Iorga: studii și note istoriografice*, Brăila, Editura Istros, 2012, 334 p.

Cum însuși autorul mărturisește, în opțiunile sale profesionale „datând de pe la jumătatea secolului XX” – *o, tempora!* –, Nicolae Iorga „a deținut mereu un loc aparte, ca element al programului de «valorificare a moștenirii», admis cumva, atunci, de regim, însă și ca exigentă istoriografică în sine”. Biobibliografiile și monografiile exemplare pe care Alexandru Zub le-a consacrat unor „ilustru înaintași”, de la M. Kogălniceanu și A. D. Xenopol la V. Pârvan, au dat celor conectați la împlinirea unui proiect de studiu unic prin ținuta discursului sau prin registrul tematic motiv de așteptare și a unei „cărți rotunde” despre N. Iorga. Poate și naturalul respect colegial față de repertoriul bibliografic și monografia îndelung încercate de Barbu Teodorescu, din relații speciale ale lui cu viața de om și opera Savantului, să-l fi determinat pe Al. Zub să amâne acea „carte”. Detașarea temporală față de anumite sensibilități „de epocă interbelică”, detașarea atitudinală față de imperative ideologice ale reconsiderării naționale demarate de pe la 1964, de „regimul roșu”, și, mai presus de orice, impresia produsă de monografiile consacrate, în anii '70 ai secolului trecut, personalităților sus-amintite recomandau numele lui Al. Zub pentru un demers de specialitate, cu nuanțări de genul domeniului său de studiu și confirmări ale splendei surprinderi, de G. Călinescu, a posturii iorghiene de „istoric integral”, de o forță menită parcă „secării” șanselor de a mai fi urmate de alții căile străbătute de scrisul său. Recomandarea viza redarea cu instrumentarul istoricului și cu vocația discursului înalt a personalității „marelui pontif național”, care, precum recent s-a apreciat (Eugen Negrici, *Iluziile literaturii române*, București, Cartea Românească, 2008, p. 60), ca prodigios literat, întemeietor de instituții culturale, fondator de reviste, publicații academice, școli și case de cultură, inițiator de congrese și reuniuni internaționale, însuflețitor de conferințe, promotor de mișcări politice și curente intelectuale, a părut chemat „să țină deasupra capului tablele legii, pregătit să anunțe în orice clipă urgia ce va să vină asupra neamului său”, la înfierbântata trecere între anii '30 și '40 ai secolului XX.

O carte despre Iorga se făcea anunțată, la Al. Zub, de contribuțiile sale, „pe seama arhivelor disponibile, ca și sub raport exegetic și chiar gazetăresc”, la elucidarea unor mari teme ale istoriografiei noastre (pașoptism, școala critică, istorie și istorici din perioada interbelică, discurs identitar etc.), teme dintre care unele și-au avut de principal reper creația „polihistorului” scrutaător al noului ideal național încă de pe la 1900. Volumul *N. Iorga: studii și note istoriografice* se vede ca o confirmare veridică în sensul celor menționate. Interesant că de la acest volum sunt motive de a crede că și la o analiză, de așteptat, a operei lui Al. Zub va fi de pornit spre a fi decelate firele intime dar și de rezistență ale tematicii și finalității ei. A și „socotit” că „studiile, eseurile, notele diseminate de-a lungul anilor în revuistica de specialitate, ca și în presa culturală ar putea fi (...) de folos sub multiple aspecte pentru studioșii trecutului nostru”, după cum vor afla, acele texte, „inserate oarecum în ordinea apariției”, cu ceva „decupaje tematice”, lăsate „în forma inițială, anume spre a semnala posibilitatea unui tip de discurs din anii '60-'80 ai secolului trecut”. S-a văzut încercat, când a scris despre Iorga, „de bucuria de a-i admira imensa desfășurare intelectuală și «risipă» cărturărească, pas cu pas, din intersecțiile cu alți contemporani, ca și din fascinanta lui arhivă (îndeosebi corespondență) de la Biblioteca Academiei”. „A cutezat”, cum mărturisește, să-i evidențieze „sugestiile, liniile ideatice” într-un volum editat de istorici ieșeni „la un secol de la nașterea Savantului, în 1971”, înainte „de a se da semnalul unei noi și parțiale obnubilări, pe linia «revoluției culturale» preconizate oficial în chiar anul amintit”. I-au fost, de aceea, cu atât mai mult de apreciat „eforturile de restituție” ce au continuat în Iași, în București și „în alte locuri”, cu rezultate ce au sporit substanțial «patrimoniul» cunoașterii vieții și operei lui N. Iorga.

Deplin revelatoare pentru felul în care s-a apropiat „de personaj” și și-a intersectat tematica de cercetare cu opera „ilustrului înaintaș” apare ordonarea de Al. Zub a fiecăreia dintre cele patru părți ale prezentului volum de *Studii și note istoriografice (Personalialia, biographica; Paralele, analogii; Idei, teme, conexiuni; Generalități, sinteze istorice)*. Din chiar prima parte, impresionează articolul *Casa cărturarului*, un pelerinaj al tânărului Zub, din anul 1969, la un „locaș” unde s-a văzut parcă „încărcat” de energii și animat de dorința împlinirii cărturărești. Celelalte

texte din aceeași parte a volumului redau epistolarul iorghian, „învățăminte” ale Savantului despre locuri, oameni și evenimente contemporane lui. *Paralelele și analogiile* din partea a doua, cu deosebire cele privindu-i pe Iorga și Kogălniceanu, pe același Iorga și V. Pârvan, incită imaginația cititorului și despre unele, posibile, între Al. Zub și concepătorul *istoriologiei umane. Ideile, temele și conexiunile* centrate de puternica personalitate a „polihistorului” vădesc o cuprindere de sus a sintezei istoriografice de Al. Zub. La fel *Generalitățile, sintezele istorice*, cu lămuriri salutare ale deschiderilor tematice iorghiene, cu bună dreptate făcută asupra polemicilor iscate de acestea. Și toate într-o realizare a volumului *N. Iorga: studii și note istoriografice*, a cărui utilitate rămâne „să o constate cititorul interesat de marile valori ale istoriei și culturii noastre”.

Gh. Cliveti

LUCIAN NASTASĂ, *Intimitatea amfiteatrelor. Ipostaze din viața privată a universitarilor „literari” 1864–1948*, Cluj-Napoca, Editura Limes, 2010, 525 p.

Pentru profesorul și cercetătorul Lucian Nastasă, istoria socială a culturii, domeniu epistemic de la care se revendică, iar în cadrul acesteia cu precădere istoria spațiului academic românesc, a constituit, în ultimii 20 de ani, zona de interes¹. Zeci de studii și câteva cărți au jalonat efortul istoricului de a reda avaturile comunității universitarilor. Această postură istoriografică, care nu este singulară în preocupările sale, a fost uneori întâmpinată cu răceală în rândul istoricilor. Rolul acesta Lucian Nastasă și l-a asumat pe deplin, fapt care îl plasează astăzi pe istoricul clujean între cei mai „intimi” cunoscători ai ambianței academice românești.

În cartea de față, Lucian Nastasă oferă publicului o nouă piesă din amplul său proiect de cercetare asupra personalului Universităților românești, de la fondarea acestora până la instaurarea comunismului. Facultatea de Litere a constituit primul șantier al cercetătorului Institutului de Istorie „Gh. Barițiu” din Cluj². După o analiză riguroasă a itinerariilor formatoare, apoi asupra „*Suveranilor*” *Universităților*, cum îi numește autorul pe profesorii facultăților de litere și filozofie, în noua sa carte, Lucian Nastasă completează tabloul comunității universitarilor „literari” ai României. De data aceasta, biografia a fost cea care a dirijat impresionantul efort documentar al autorului. O sumă de microbiografii ale universitarilor, în care viața intimă este deconspirată, au constituit epilogul demersului demarat în 2006.

Autorul este conștient de consecințele uneori destructurante pe care istoria intimităților o poate aduce miturilor construite în jurul unor mari personalități culturale. Reconstituirea biografiilor acestora a ignorat mai mereu aspectele de viață intimă, fiind prezentate în mod fragmentar intrigile și jocurile de culise la care universitarii au participat. Însă, acestea au constituit doar un eșantion al identității, care nu dau seama de totalitatea intelectualului. În definitiv, viața universitarilor a fost „un gigant amfiteatru” (p. 11), care a lăsat în văzul auditorilor profilul familial, latura casnică, viața extraconjugală, situația materială sau spațiul locuirii. În jurul acestor coordonate, istoricul își construiește demersul de față. „Anormalitatea”, „nesocializarea”, gesturile excentrice ale actorilor spațiului universitar nu trebuie căutate în determinări strict intelectuale. Prezențele publice ale profesorului universitar au un corespondent și în modul în care acesta a integrat viața intimă proiectelor intelectuale.

În jurul acestui subiect, autorul nu a dorit să pună în pagină doar un amalgam de mondenități. Marilor personalități ale culturii române, Maiorescu, Ibrăileanu, Philippide, Iorga, Bologa sau Hașdeu, nu li se întocmește un rechizitoriu al „păcatelor lumești”. În carte, Lucian Nastasă

¹ Cartea de față, mai bine spus domeniul vieții intime căruia istoricul clujean a dedicat acest volum, are la bază anii formării în spațiul universitar ieșean, acolo unde primii pași în direcția aceasta s-au consumat sub îndrumarea profesorului Ștefan Sorin Gorovei, căruia autorul îi mărturisește recunoștința.

² Celelalte două cărți ale lui Lucian Nastasă asupra corpului profesoral al facultăților de litere și filosofie sunt: *Itinerarii spre lumea savantă. Tinerii din spațiul românesc la studii în străinătate (1866–1944)*, Cluj, Editura Limes, 2006, și „*Suveranii*” *Universităților românești. Mecanisme de selecție și promovare a elitei intelectuale. Facultățile de Filosofie și Litere (1864–1948)*, Cluj, Editura Limes, 2007.

proiectează detaliile intime în evenimentele majore din viața acestora, li se completează biografia cu date care explică unele reacții publice, absențele îndelungate, înverșunări sau dezertări. Aventura (N. Petrescu), inhibiția de orice gen (Al. Philippide), flirtul, pasiunea fierbinte (Teohari Antonescu), dezamăgirea conjugală (P. Comarnescu, Iorga), gelozia, trădările, iubirile pasagere, eșecurile din cuplu (O. Densușianu), dar și trăinicia unei relații (T. Bratu, a doua căsătorie a lui Iorga) au fost ipostaze ale devenirii marilor literați, care uneori plasează într-un alt orizont dinamica creației literare sau, în cazul lucrării de față, explică mecanismele de funcționare ale facultăților de litere și filosofie.

Dincolo de amănuntele picante, în volum sunt prezentate și câteva detalii inedite, care completează tabloul unor generații. Adevărate analize sociologice sunt dedicate descendenților ori soțiilor; este analizată și fizionomia spațiilor în care au locuit și sunt prezentate etapele „ieșirii din scenă”. În capitolul *Soția profesorului universitar*, este reliefat impactul pe care soțiile profesorilor universitari l-au avut asupra acestora, secundându-le cariera, precum în cazurile lui Al. Odobescu, Aron Densușianu, N. Iorga sau G. Călinescu. Modul în care au urmărit sau au influențat carierele descendenților este o altă componentă a biografiei profesorilor, care explică „natura relațiilor familiale” (p. 298). În acest fel, Lucian Nastasă urmărește, pentru un eșantion semnificativ, modul în care, în spațiul universitarilor, s-a manifestat atitudinea de „reproducere culturală”. Apoi sunt analizate eforturile unor literați de a aranja copiilor o carieră sau de a le contracta o căsătorie profitabilă (Ibrăileanu, Tzigara-Samurcaș). Au fost înregistrate și eșecuri familiale, cupluri care au fost obligate să înfieze, în lipsa descendenților (S. Dragomir, D. Russo). În alte cazuri, dispariția prematură a copiilor (O. Ghibu, V. Pârvan, Hașdeu) i-a dăruit pe universitari, cariera acestora intrând pe o altă orbită, vecină cu eșuarea sau autodistrugerea.

Situația materială și spațiul locuirii este un bun prilej pentru autor să constate diferențele care i-au separat pe universitarii români în ceea ce privește luxul pe care și l-au permis sau cum au evoluat de la „2 odăi” la case spațioase, în zone foarte căutate ale orașelor universitare. Avem mai mult decât o topografie a spațiului de locuit (camera de dormit, biroul de lucru, camera de oaspeți, camera soților, spațiul verde); Lucian Nastasă schițează o conduită a vieții, înregistrând felurile tabieturi sau gusturi, dar și modul în care o parte a universitarilor (Giurescu, Călinescu, S. Mehedinți, D. Gusti) s-au adaptat „rigorilor” locuirii în comun, odată cu prigoana comunistă.

Ieșirea din scenă surprinde, cu inevitabila doză de sensibilitate, modul în care universitarii au asumat anii de pensie. Deși pentru un cercetător, ieșirea la pensie nu este echivalentul izolării și al uitării, o parte a universitarilor, în special cei care au prins debutul comunismului, nu au avut un final al vieții pe măsura realizărilor. În această categorie sunt integrați și cei care au fost pensionați forțat și scoși din învățământ, precum Gh. Brătianu. Unii universitari prestigioși, I. Nistor, D. Gusti, I. Lupaș, P. Caraman, C. Rădulescu-Motru, au fost obligați să supraviețuiască sărăciei și izolării, alții au conviețuit cu regimul (Oțetea, Iordan, Ralea, Călinescu).

Programul de cercetare al istoricului Lucian Nastasă asupra comunității academice românești este unul cât se poate de binevenit, perioada universitară a unor mari personalități culturale fiind, astfel, integrată biografiei acestora. Cartea de față completează în chip fericit ancheta asupra facultăților de litere și filosofie, adăugând și perspectiva „intimităților” actorilor principali. O documentare realizată de-a lungul a două decenii a făcut posibilă apariția acestei prime serii asupra universitarilor „literari”. Încheierea acestui ciclu de studii, credem noi, constituie de fapt pentru istoricul Lucian Nastasă un nou început, o provocare adresată celorlalte facultăți ale universităților românești: dreptul, medicina și științele.

Cătălin Botoșineanu

MIHAELA TEODOR, *Anatomia cenzurii. Comunizarea presei din România (1944–1947)*, Târgoviște, Cetatea de Scaun, 2012, 340 p.

Perioada de relativă democrație dintre finalul regimului autoritar antonescian și instaurarea republicii totalitare a reprezentat un segment temporal atipic, unde înfruntările politice se desfășurau după reguli nemaîntâlnite și cu o ferocitate nemaivăzută. Alături de Ministerul de

Interne, Presa a fost, poate, cel mai eficient și agresiv instrument de impunere la scară națională a puterii comuniste. În acele condiții, PCR a făcut totul pentru a decredibiliza, intimida și suspenda ziarele care nu i se subordonau politic. Partidul a înțeles că miza comunizării rapide a presei era una uriașă. Bătălia pentru câștigarea minților românilor, chiar și prin mijloace insidioase și frauduloase, era una decisivă în contextul efortului de eliminare a elitelor „burgheze”.

Mihaela Teodor devoalează într-o lucrare bazată pe o cercetare detaliată și o analiză atentă – *Anatomia cenzurii. Comunizarea presei din România (1944–1947)* – mecanismele prin care guvernul Petru Groza a obținut controlul complet asupra presei din toată țara. Începută cu intimidările, această acțiune de lungă durată a trecut prin diverse faze și a utilizat diferite mijloace, ajungându-se după câțiva ani la înregimentarea unora dintre jurnaliști sau la epurarea altora, la suprimarea ziarelor opoziției și, în final, la comunizarea rămășițelor presei democratice.

Propunându-și „reconstruirea acelei imagini complexe a arsenalului de metode și practici utilizate de instituțiile statului, sub coordonarea organelor competente ale Partidului Comunist, pentru a pune sub control presa”, Mihaela Teodor distinge mai multe etape în procesul extinderii influenței comuniste asupra ziarelor românești: „august 1944 – martie 1945, faza de relativă libertate; martie 1945 – ianuarie 1946, victoria „forțelor democratice” și înlăturarea opozanților; ianuarie 1946 – februarie 1947, pregătirea alegerilor „libere”; februarie–decembrie 1947, câștigarea alegerilor și „stârpirea influenței reacțiunii” în presă.

Deși uneori existau caracteristici distincte, de la o etapă la alta, planul liderilor comuniști în direcția publicațiilor incomode era unul absolut unitar. Tocmai de aceea era pus în aplicare cu o insistență diabolică, prin mijloace de forță, acoperind oameni și instituții, uzând de procese sau șantaj și ajungând până la eliminarea tuturor mijloacelor de informare care puteau oferi opiniei publice imagini și informații alternative față de propaganda oficială.

Sursele cercetării sunt impresionante. Fondurile de arhivă vizează instituțiile care și-au adus aportul direct la strângerea presei democratice: Ministerul Propagandei Naționale, Ministerul Artelor și Informațiilor, CC al PCR (secțiile Cancelarie, Propagandă și Agitație, Organizatoric), Comitetul de Presă și Tipărituri, Comisariatul General de Prețuri, Direcția Generală a Poliției. Periodicele consultate vizează în primul rând ziarele de partid: „Dreptatea”, „Liberalul”, „Viitorul”, „Libertatea”, „Drapelul” etc., adică acelea care reflectau cel mai bine calvarul vremurilor și practicile abuzive ale guvernului controlat de comuniști și de sovietici. Bibliografia, la rândul ei, respectuos de vastă, conține numeroase jurnale, memorii și biografii, care au ajutat la înțelegerea și prezentarea atmosferei generale de teroare în care s-au produs acele transformări decisive ale societății românești. Politicieni, jurnaliști sau chiar reprezentanți ai Occidentului aflați în România au lăsat mărturie importante despre felul în care comuniștii români gândeau rolul presei pe drumul instaurării democrației populare.

Lucrarea conține cinci capitole: *Contextul politic și cadrul formal al apariției presei (1944–1947)*, *Epurarea publicațiilor periodice*, *Cenzura oficială*, *Practici asociate cenzurii și Accesul la profesie și practici de intimidare a jurnaliștilor*. Ele surprind atât contextul politic general intern, cadrul particular al reglementărilor de presă, intervențiile sovieticilor, mecanismele detaliate ale cenzurii oficiale și neoficiale, cât și strategiile de eliminare a jurnaliștilor incomozi și de constituire a unui sindicat unic al breslei. În mod inspirat, la finalul lucrării există o anexă deosebit de utilă intitulată *Tabloul presei politice și de informare din România, din perioada 1944–1947*. Tabloul aparține autoarei, care l-a configurat după datele obținute din numeroase dosare de arhivă. Este realizat pe provincii, plus capitala, și oferă explicații limpezi în ceea ce privește identificarea și caracteristicile unui periodic: data apariției, momentul dispariției/suprimării, redactorii publicației, proprietarii, linia politică și, uneori, tipografia aferentă.

Lucrarea Mihaelei Teodor, excelent documentată și conținând detalii de mare interes, umple un gol care se simțea din ce în ce mai puternic după memoriile și analizele istorice venite în ultimii 20 de ani, care făceau trimitere directă la fenomenul acaparării presei de către comuniști. Momentul zero al noii ordini comuniste a fost decriptat prin plonjarea profundă în mecanismele cenzurii și prin reliefa dimensiunii excesiv propagandistice a presei de tip „nou”, impuse de „dictatura proletariatului”. Autoarea constată un dublu control asupra publicațiilor din România – de partid și de stat –, realizat prin Secția de Propagandă și Agitație a PCR, precum și

prin Ministerul Propagandei, Ministerul Informațiilor, Direcția Presei, Direcția Propagandei, Cenzura Militară, diferite comisii și consilii. Mergând prin acest labirint instituțional au fost identificate și persoanele responsabile de asaltul generalizat contra presei democratice: Iosif Chișinevski, Leonte Răutu, P. Constantinescu-Iași, Octav Livezeanu, Grigore Preoteasa, Traian Ulea, G. Ivașcu, Al. Gruia, Vasile Dumitrescu etc.

Pe linia desfășurării întregii campanii din perioada 1944–1947, autoarea vede în punctele 15 și 16 ale Convenției de Armistițiu cheia declanșării întregului proces de abuz și prigoană în lumea publicațiilor periodice și neperiodice. Sub pretextul interzicerii ideilor fasciste, șoviniste, rasiste, pentru asigurarea bunelor relații cu Națiunile Unite și pentru neutralizarea „propagandei ostile” URSS, guvernul Groza și-a permis să depășească cu mult limitele legislației democratice, să îngădească libertatea presei, să limiteze aparițiile unor ziare și să priveze pe români de dreptul la informare corectă. Motivațiile politice și dependența de ștampila „bun de tipar” au fost îmbinate perfid cu constrângerile de tip economic: „criza” hârtiei de ziar, controlul asupra tipografiilor, subvenții doar pentru ziarele favorite, prețuri speciale impuse pe lanțul apariției și distribuției unui ziar. Dar poate cele mai impresionante erau tacticile folosite de guvernul prosovietic pentru înlăturarea jurnaliștilor care încă mai susțineau democrația. De la șantaj la acuze nefondate, de la învinuiri foarte grave până la procese naționale, ziaristii care refuzau obediența intrau și ei în malaxorul vremurilor. Sindicatul Ziariștilor Profesioniști, o unealtă dură în mâna comuniștilor, a impus regulile în interiorul breslei și a exclus pe indezirabili. Marii jurnaliști ai României au fost rând pe rând înlăturați sub motivații panicarde: „acțiune fascistă și campanii antidemocratice”, „fascist și unealtă a tuturor dictaturilor”, „a căutat să demoralizeze poporul român”, „a lansat atacuri și invective violente la adresa URSS”.

Cartea Mihaelei Teodor este și o cronică a sfârșitului democrației românești de tip interbelic. Senzația de final de epocă este foarte puternică și sentimentul prăbușirii generale se transmite din paginile lucrării. Actorii erau aceiași ca în urmă cu 10 ani, regulile și hegemonul se schimbaseră însă. Înăbușirea treptată a presei într-un stat aflat sub ocupația Armatei Roșii mergea în paralel cu capturarea instituțiilor principale și cu pervertirea sensului democrației. Aceasta devenea din ce în ce mai „populară” și dependentă doar de o presă înregimentată, care în fapt era un instrument ideologic docil al partidului-stat.

Paul Nistor

OLIVIER DUMAS, *Charlotte Sibi. Demoiselle de français. Domnișoara de franceză*, ediție bilingvă, Iași, Institutul European, 2012, 480 p.

Apărută în 2012 în cadrul seriei „Biografii. Memorii. Monografii” a Editurii Institutului European, lucrarea lui Olivier Dumas, în ediție bilingvă, poate fi privită ca un omagiu, o recunoaștere a meritelor celei care a fost Charlotte Sibi, în promovarea culturii franceze în mediul ieșean în perioada interbelică și cea de-a doua jumătate a secolului XX. Cazul domnișoarei de franceză nu este unul izolat. Se poate vorbi de o tradiție a comunității franceze din Iași, care pe parcursul secolului XIX a dus la răspândirea influenței franceze. Avem în vedere profesorii particulari de la curțile boierilor și domnilor, pensiunile franceze, dar și societățile de binefacere, înființate la Iași la mijlocul secolului XIX. De asemenea, familia Sibi se alătură celorlalte familii franceze (Hette, Champalbert, Rivalet, Patrognat, Castan) stabilite la Iași ce au contribuit la dezvoltarea societății ieșene.

Cartea vine în continuarea firească a preocupărilor autorului legate de istoria relațiilor româno-franceze și a prezenței franceze în România pe parcursul secolelor XIX–XX. La baza acestei lucrări se află o gamă variată de izvoare, de la cele inedite, precum documente aflate spre păstrare la Arhivele Naționale Iași sau fonduri personale precum cele ale familiei Caraman, înrudită cu familia Sibi, la propriile lucrări ale Charlottei Sibi și mărturiile orale ale celor care au cunoscut-o pe „domnișoara de franceză”. Cu toate că numele Charlottei Sibi este des evocat, puțini dintre noi cunosc povestea din spatele acestui nume. Ca orice biografie, cartea urmărește pe parcursul a patru părți, intitulate semnificativ *Originile*, *Formarea*, *Profesoară de liceu* și

Domnișoara de franceză și de biserică, viața Charlottei Sibi. Fiecare parte corespunde unui moment din viața acesteia.

Născută în 1901, la Iași, ca cea de-a treia fiică a lui Joseph Sibi, profesor și agent consular al Franței la Iași, și a Carolinei Vilhelmina Maugsch, de origine germană, Charlotte Sibi a moștenit talentul pedagogic al tatălui. Crescută într-o familie conservatoare și catolică, cel puțin din partea tatălui, aceasta a urmat cursurile Institutului Notre Dame de Sion din Iași, unde a ajuns să fie îndrăgită și apreciată mai ales pentru evlavie și credința puternică. În timpul Primului Război Mondial, ca urmare a înrolării lui Joseph Sibi în armata franceză, familia a părăsit orașul Iași, unde s-a reîntors în toamna anului 1919.

Charlotte Sibi a absolvit secția de franceză a Facultății de Litere și Filozofie a Universității din Iași, avându-i ca profesori pe Alexandru Philippide, Iorgu Iordan, Garabet Ibrăileanu, Gheorghe Brătianu. Destinul său profesional începe abia în 1930, odată cu obținerea unui post de profesoară de limba franceză la unul dintre cele mai bune licee de fete „Carmen Sylva” din orașul Botoșani și devine coautoarea mai multor manuale de limba franceză. Izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial și în cele din urmă instaurarea regimului comunist și a monopolului asupra învățământului au dus la excluderea Charlottei Sibi din învățământ, fapt care avea la bază originile sale franceze și mai ales convingerile religioase. Acest lucru nu face decât să o apropie mai mult de cei care, în dorința lor de cunoaștere și însușire a limbii franceze, îi vor trece pragul casei. Pe parcursul a aproximativ patru decenii, și-a dedicat talentul celor care i-au devenit elevi, pregătind generații de viitori intelectuali, iar viața lui Dumnezeu și Bisericii, promovând valorile umane și creștine. Cu siguranță și-ar fi dorit să fie prezentă la inaugurarea Centrului Cultural Francez de la Iași, în 1991, însă moartea survenită în 1989 a lăsat un gol puternic printre cei care au cunoscut-o pe Charlotte Sibi.

Cartea se încheie cu o bibliografie generală, cu un indice de nume bine întocmit și cu o cronologie a vieții Charlottei Sibi. Menită să onoreze memoria și activitatea Charlottei Sibi, să exprime recunoștința tuturor celor care au cunoscut-o și i-au împărtășit valorile, lucrarea de față poate fi începutul unei serii dedicate unor personalități franceze ce au contribuit la consolidarea legăturilor culturale între România și Franța.

Vlas Ancuța

PAUL NISTOR (coord.), *Relații internaționale: lumea de ieri, lumea de mâine*, Iași, Editura PIM, 2007; IONUȚ NISTOR și PAUL NISTOR (coord.), *Relații internaționale: lumea diplomației – lumea conflictului*, Iași, Editura PIM, 2009.

Relațiile internaționale reprezintă un capitol important al istoriei și evoluției umanității și, totodată, o direcție fecundă de analiză și reflecție ce suscită un interes aparte, nedeținut, specialiștilor în domeniu, dar și oamenilor politici aflați în structurile decidente ale statelor sau coalițiilor. Noile provocări ale secolului XXI și noua dinamică a relațiilor internaționale din epoca post-Război Rece recomandă imperativ o amplă cunoaștere a fenomenului, a tradițiilor și doctri- nelor diplomatice după care s-au ghidat anumite țări și mari puteri, a noilor realități și, în consecință, a noilor strategii adoptate la nivelul factorilor de decizie.

Este remarcabilă și salutară, totodată, inițiativa unor tineri istorici ieșeni de a se constitui și grupa într-o societate de studii privind relațiile internaționale care să abordeze cu tact și profesionalism un domeniu ce indică și suscită un interes major din partea specialiștilor și a oamenilor politici. Factorul decizional se confruntă cu diverse realități și ipoteze care reclamă strategii de abordare/rezolvare. Rolul specialistului este covârșitor în enunțarea și definirea procedeeleor, în identificarea posibilităților de vulnerabilități, în stabilirea mijloacelor și obiectivelor realizabile. Sub acest aspect, Asociația de Relații Internaționale „Est-Democrația”, fondată în anul 2007, răspunde unor necesități evidente reclamate de noua dinamică a relațiilor internaționale în epoca post-Război Rece. Importanța tematicii este unanim recunoscută, la fel și studierea relațiilor internaționale în contextul noului ritm al desfășurărilor globale care a afectează indubitabil direct

și/sau indirect state și regiuni, generând reflexe și atitudini din partea principalilor actori internaționali.

Unul din *artizanii* „Est-Democrației”, istoricul Paul Nistor, cercetător la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din cadrul Academiei Române – Filiala Iași, s-a pronunțat fără umbră de echivoc asupra considerentelor și obiectivelor Asociației, a rolului formator asumat de către aceasta, în condițiile în care: „Est-Democrația” dorește să ofere un spațiu intelectual unde să fie redescoperită savoarea comentariului de politică externă, unde să fie analizate personalitățile ce influențează lumea de azi și unde să fie evaluate fenomenele cele mai profunde care cunosc o urgență neașteptată în secolul XXI. În acest sens, Cercul de Relații Internaționale „Est-Democrația” nu este doar locul unde se poate câștiga un vocabular specializat, unde poate fi parcursă o bibliografie de actualitate și unde se pot găsi, în dispută constructivă, opinii dintre cele mai diverse supra evenimentelor din ultimele secole. În egală măsură, e un organism viu care are drept obiectiv prioritar promovarea tinerilor de valoare, pasionați de politica mondială și de implicațiile acesteia. Astfel, mai multe etape din politica externă a României vor fi studiate de membrii „Est-Democrația”, într-o încercare de analiză a transformărilor care au avut loc în interesele externe ale unui stat, odată cu marile mutații internaționale din secolul XX. Nu în ultimul rând, asociația se pătrunde de un spirit al veacului, înțelegând să promoveze valorile liberal-democratice și concepțiile occidentale de organizare a lumii¹.

Pretextul intervenției noastre îl constituie apariția – sub egida Asociației de Relații Internaționale „Est-Democrația” – a primelor două volume de studii și articole intitulate *Relații internaționale: lumea de ieri, lumea de mâine* (coordonator Paul Nistor, ed. cit.) și *Relații internaționale: lumea diplomației – lumea conflictului* (coordonatori Ionuț Nistor și Paul Nistor, ed. cit.). Studiile conținute în cele două volume sunt semnate, îndeosebi, de tineri specialiști care s-au lansat ferm pe traiectoria afirmării, dar și de universitari consacrați cu ample preocupări ce privesc evoluția conceptului de relații internaționale și a disciplinelor complementare acestuia. Spre exemplificare menționăm studiul semnat de prof. univ. dr. Constantin Hlihor, intitulat *Comunicarea în mediul internațional contemporan*², care, în baza unei bibliografii recente, stabilește raportul de interdependență între arta comunicării și relațiile de putere, consemnând faptul că „mediul internațional este și un fenomen creat și recreat de actori care îl compun prin limbaj și discurs”³; dar mai cu seamă inventariază și analizează *particularitățile comunicării în mediul internațional*. De asemenea, remarcăm studiile semnate de Sorin Liviu Damean, privind relațiile româno-franceze în primii ani de domnie ai lui Carol I; Liviu Brătescu, referitor la critica facțiunilor liberale la adresa politicii externe a cabinetului Lascăr Catargiu; Cristian Sandache (*Critica politicii externe a României interbelice: elemente ale discursului extremei drepte legionare*); Silviu B. Moldovan (*Mișcarea Națională de Rezistență, între dorita alianță cu SUA și interesul național*); Paul Nistor, despre admiterea României în ONU; Petrică Dumitrache (*Principatele Române în politica europeană a Marilor Puteri*); Octavian Țăcu, coleg și istoric basarabean cu articolul referitor la conflictul transnistrean în contextul noului concept de „vecinătate apropiată” asumat de Federația Rusă după disoluția URSS; Lucian Dârdală, despre implicarea organizațiilor internaționale în rezolvarea crizei umanitare din Darfur (Sudan); Cristian Ploscaru (*Politica Franței în Principatele Române la începutul secolului al XIX-lea din perspectiva elitei locale*); Adrian Bogdan Ceobanu, cu un articol despre *Conferința ambasadurilor de la Londra (1871)*; Ionuț Nistor (*Relațiile româno-otomane în primul deceniu al secolului XX*); Adrian Vițalariu, despre activitatea diplomatului Nicolae Petrescu-Comnen la Berlin; Bogdan Al. Schipor (*Un aliat capricios pentru politica de conciliere. Occidentalii și „comportamentul Poloniei în 1938*); Igor Cașu, care abordează tema *stării de spirit a populației din RSSM în anii destalinizării*; Bogdan Ștefanachi (*Securitate internațională și redefinirea NATO*) ș.a.

¹ Vezi *Cuvânt înainte*, în Paul Nistor (coord.), *Relații internaționale: lumea de azi, lumea de mâine*, Iași, Editura PIM, 2007, p. 5.

² *Ibidem*, p. 180–207.

³ *Ibidem*, p. 181.

Scrise într-un stil alert și sobru, totodată, studiile cuprinse în volumele coordonate de Paul Nistor și Ionuț Nistor sondează un teren deosebit de fertil pentru cercetarea științifică, dar mai cu seamă prezintă rezistență și credibilitate sporită în fața cititorilor avizați. Autorii studiilor asamblate în cele două volume identifică și clarifică aspecte esențiale ale problematicii relațiilor internaționale și se exprimă temerar pentru abolirea tabuurilor tematice. Curajul abordărilor variate, conexe studierii relațiilor internaționale relevă, o dată în plus, imperativul demersului interdisciplinar, păstrând însă dreapta măsură impusă de valorificarea documentelor de arhivă în corespondență cu noile teorii demarate în spațiul istoriografic destinat relațiilor internaționale.

Importanța și valoarea acestor studii derivă din complexitatea temelor alese, din faptul că studiile incluse, deși nu se supun unor rigori cronologice dinainte trasate, ele operează convergent și unitar asupra spațiului istoriografic românesc și răspund bilateral nevoii de angajare civică, dar și discernământului critic. În ansamblu, studiile selectate, îngrijite și publicate de coordonatorii volumului se circumscriu unei arii extinse de interes, prezintă rezistență și credibilitate științifică, sondează și investighează un teren fertil sub aspectul problematicii istorice și diplomatice, identifică și clarifică aspecte/momente/evenimente până nu de mult tabuizate sau prezentate distorsionat.

Totodată, cele două volume, prin studiile conținute, reprezintă și un manifest pentru regândirea și utilizarea judicioasă a documentului istoric și îmbinarea fericită a acestuia cu teoriile domeniului relațiilor internaționale. În acest cadru de dezbateri, reprezentanții postmodernismului fac des apel la concluziile lansate de Paul Veyne, care identifică așa-numita *cunoaștere mutilată*, relevată după interpretarea unor „documente mutilate”⁴. Deși în unele cazuri putem vorbi de o interpretare oarecum trunchiată rezultată în urma faptului că documentul prezintă distorsionat realitatea, că documentul poate fi reflexia unor stări de lucruri și atitudini conținute de un regim anume, că documentul poate exagera intenționat anumite aspecte; totuși, considerăm că istoria adevărată se scrie în primul rând după document. În decriptarea și interpretarea corectă a documentului intervine profesionalismul istoricului, care îl cântărește din perspectiva epocii, a regimului și serviciului emitent, care îi conferă credibilitate prin ajustarea eventualelor exagerări cauzate de prejudecățile perioadei istorice.

De altfel, considerăm noi, pluralitatea metodologică nu implică automat spiritul revanșard al unui curent în raport cu altul, deși mixajele interdisciplinare accentuate și teoretizările – impuse peste limite – amalgamează excesiv demersul istoric și pot să falsifice premisele, cauzalitatea și consecințele momentului istoric. Pornind de la astfel de ipoteză, cercetătorul american Beverly C. Southgate a întreprins o *anchetă* printre istorici, iar rezultatele certifică teoria sa bazată pe relația de multe ori dificilă dintre filosofie și istorie⁵. De asemenea, noi admitem că metoda multidisciplinară și teoretizările utilizate și dozate judicios pot să completeze, să nuanțeze, să identifice aspecte neglijate, poate, sau aparent uitate de istoric – care este atent și motivat în primul rând să asigure o coerență logică investigației –, dar nu pot monopoliza abrupt și exclusiv demersul istoric. Un astfel de monopol induce un ineputabil dialog polimorf, cu rezultate îndoielnice și o dezbateri „deasupra” sau „pe lângă” subiect, cu riscul evident de a deturna sensul și intenția investigației, dar mai cu seamă de a denatura finalitatea demersului istoric.

În concluzie, studiile cuprinse în cele două volume păstrează un perfect echilibru metodologic între demersul pur istoric, bazat pe schema clasică a interdependențelor (premise–cauze–efect–consecințe) și teoretizările pluridisciplinare specifice, de altfel, domeniului relațiilor internaționale. Totodată, lucrările coordonate de istoricii ieșeni completează fericit, dar mai ales eficient, bibliografia și instrumentarul necesar studierii obiectului *relații internaționale*, oferind o largă paletă tematică și noi perspective de abordare celor interesați și pasionați de evoluțiile și manifestările de politică externă, fie ele concret-vizibile sau induse în climatul internațional de ieri, de azi, dar mai cu seamă, de mâine.

⁴ Paul Veyne, *Cum se scrie istoria*, București, Editura Meridiane, 1999, p. 21.

⁵ Beverly C. Southgate, *History: What and Why: Ancient, Modern and Postmodern Perspectives*, London/New York, 1996, p. 2–3.

Lucrările adună între paginile lor vieți și trasee individuale de diplomați, atitudini politice în cazuri de crize și tensiuni internaționale, analize de etapă ale politicilor externe, precum și pagini din istorii europene. Peste tot transpar fresce din politicile marilor puteri sau din încercările micilor state de a se adapta unei dinamici dure și plină de metamorfoze a relațiilor internaționale. Subiectele alese reflectă cercetările și pasiunile istoricilor consacrați sau ale tinerilor doctoranzi, precum și niște direcții care vor fi urmate în anii viitori. Lectura acestor cărți nu doar că trimite în etape diferite și savuroase ale istoriei, dar relevă și tipuri diferite de analiză, cu instrumente și metodologii complementare.

Corneliu Ciucanu

PAUL NISTOR, *Propagandă și politică externă românească în secolul XX*, Iași, Institutul European, 2013, 352 p.

Lucrările privind propaganda externă a statului român sunt destul de rare în peisajul nostru istoriografic. Deși subiectul a trezit întotdeauna interes și a incitat la o cunoaștere aprofundată, mai multe piedici au fost ridicate în calea unor studii sistematice, referitoare la îmbinarea dintre propagandă și politică externă. Printre acestea enumerăm: reticențele fostului regim comunist față de tratarea unui asemenea subiect, apoi dificultatea accesului la arhive (mai ales la cele ale Ministerului Afacerilor Externe, pentru perioada postbelică) și, nu în ultimul rând, răspândirea datelor privitoare la propaganda românească în lume în foarte multe fonduri și chiar în mai multe instituții de arhivă.

Poate tocmai de aceea, demersul lui Paul Nistor este pe deplin meritoriu și demn de apreciat. Lucrarea sa – *Propagandă și politică externă românească în secolul XX*, apărută la Institutul European, 2013 – reprezintă o incursiune captivantă prin mai multe etape temporale, în care diferite regimuri din România au utilizat conștient și dezinvolt arma propagandei, pentru atingerea unor obiective de politică externă. Lucrarea, cu o prefață de istoricul italian Alberto Basciani, este împărțită în patru părți: *Relația Vest, Relația Est, Istoricii, istoria și propaganda externă și Artiștii, arta și ideologia în perioada postbelică*. Această compartimentare reflectă, pe de o parte, modul în care propaganda era atașată diplomației și se plia pe dinamica relațiilor internaționale, iar pe de altă parte, surprinde câțiva dintre „actorii” implicați în lansarea mesajului propagandistic (istoricii și artiștii).

În ceea ce privește acțiunile efective de propagandă purtate în Est sau în Vest, se constată folosirea din abundență a propagandei albe (utilizarea adevărului, dintr-o sursă credibilă) pentru țările aliate, în timpul ultimului război mondial sau chiar pentru „țările-surori”, după 1947. În oglindă, avem promovarea propagandei negre (minciuni sau jumătăți de adevăruri lansate dintr-o sursă puțin credibilă) de către comuniștii români în America postbelică. Istoricul prezintă mai multe cazuri concrete, care se subsumează ideii de propagandă, concentrându-se minuțios asupra detaliilor: în ce consta acțiunea propagandistică, cine erau inițiatorii (politicieni, diplomați, jurnaliști, istorici, artiști), care era mesajul transmis, care erau efectele scontate. De asemenea, importante erau instrumentele de propagandă, cum ar fi revistele, cărțile, broșurile, muzica românească, cinematografia de propagandă, presa românească sau străină, radiourile; sau metodele folosite: organizarea de fundații sau grupuri pro-românești în străinătate, utilizarea canalelor culturale și intelectuale, infiltrarea și manipularea comunităților românești din diaspora, organizarea de evenimente special dedicate cunoașterii civilizației românești peste hotare.

De asemenea, este interesantă surprinderea schimbării obiectivelor de politică externă și, totodată, ale propagandei din prima în a doua jumătate a secolului XX, odată cu schimbarea de regim politic din România. Dacă în perioada interbelică se dorea prezervarea granițelor României Mari, apărarea democrației și promovarea imaginii de ultim bastion al Europei civilizate în fața barbariei bolșevice, în etapa postbelică obiectivele se limitau la securizarea noului regim comunist. Practic, începând cu 1947, propaganda era dusă atât în interesul

Moscovei, cât și a noilor elite politice de la București, și se concentra pe compromiterea diasporei românești ori pe încercarea de a construi în Vest o imagine umanizată a noului regim.

În final, se conturează ideea că românii au învățat câte ceva de la marile forțe propagandistice europene (germanii, sovieticii, britanicii), dar nu au ajuns la un profesionalism de mare rafinament în purtarea războaielor de această factură. Adeseori, ei doar reacționau la campaniile inițiate de Ungaria și URSS, în epoca interbelică, sau de America, în perioada postbelică. Sumele alocate pentru acest tip de activități nu erau foarte consistente, fluctuau, iar acest detaliu nu permitea creșterea unor generații de profesioniști ai domeniului. Doar în momentele de criză majoră, cum ar fi izbucnirea celui de-al Doilea Război Mondial, statul român se arăta mai dispus să ia în calcul mizele politicii externe, făcând eforturi speciale pentru a derula o propagandă oarecum convingătoare.

Liviu Brătescu

„The Historical Review/La Revue Historique”, Atena, Institute for Neohellenic Research, nr. 1–8/2004–2011

Spațiul științific elen s-a îmbogățit considerabil în ultimul deceniu prin crearea unor consistente baze de date și biblioteci digitale, ca Pergamos, Anemi etc., sau a unor reviste, precum cea pe care avem plăcerea să o prezentăm aici, larg accesibile publicului interesat, prin intermediul internetului. Aflată astăzi la al optulea număr, cu o apariție anuală atât pe hârtie cât și formă electronică, „The Historical Review” a reprezentat, încă de la început (2004), o formă selectă de a face cunoscute rezultatele cercetărilor eleni comunității internaționale, contribuind, în egală măsură, la schimbul de idei în domeniul studiilor neogrecești, al istoriei și, în general, al științelor umaniste.

Salutăm politica promovată de revistă, în contrast cu marea majoritate a publicațiilor concurente, aceea de a oferi acces liber la rezultatele cercetării, prin care se urmărește fluidizarea circulației ideilor și a cunoașterii umane. În fond, selecția riguroasă a studiilor incluse (în limbi de circulație, îndeosebi engleză și franceză), partea consistentă de critică și recenzii, dar și faptul că revista s-a impus de la început ca un vehicul liber al cercetărilor de profil, accesibil oricând și oriunde, a asigurat noii publicații o ascensiune rapidă în topul celor mai prestigioase reviste elene.

Inițiativa i-a aparținut în 2004 Profesorului Paschalis M. Kitromilides, cunoscut cercetător al iluminismului neolen și al fenomenelor cultural-politice din sud-estul Europei, care a impus reguli stricte de selecție, o politică editorială și de tehnoredactare clară, fără ambiguități, și a coagulat în jurul său o echipă competentă și activă. După cum nota chiar fondatorul în *Prefața* primului număr, acolo unde deslușea scopurile noii apariții, devenise o necesitate acut resimțită de toți colegii săi de la Institute for Neohellenic Research din Atena, aceea de a crea un vehicul pentru a le face cunoscute studiile și pentru a facilita dialogul cu alți savanți din Europa și din lume.

Suferind de-a lungul anilor unele modificări, comitetul editorial este compus astăzi din cercetători de marcă precum Evangelia Balta, Maria Christina Chatzioannou, Eugenia Drakopoulou, Leonidas Kallivretakis și George Toliás, în vreme ce în bordul internațional regăsim nume sonore precum Spyros Asdrachas, Richard Clogg, Georges B. Dertilis, Loukia Droulia, Paschalis M. Kitromilides (totodată editor fondator), Mark Mazower, Antony Molho, Vassilis Panayotopoulos, Andrei Pippidi și Fred Rosen. Recenzii semnate de specialiști consacrați, precum Paschalis M. Kitromilides, Jean Richard, Ana Tabaki, Andrei Pippidi, Iakovos Michailidis etc., trec dincolo de formalismul obișnuit al rubricilor de critică proprii atâtor alte reviste. Colaboratorii revistei provin mai ales din Grecia, dar și din spațiul științific european, redacția încercând să păstreze un anumit echilibru în această privință. Să amintim mai jos câteva din studiile demne de reamintit (după o selecție, e drept, foarte subiectivă) din fiecare număr, care au reușit admirabil să transpună în practică ideea dialogului între specialiști.

În primul număr al revistei (2004), asupra căruia vom insista mai mult, datorită valorii sale de manifest istoriografic și metodologic, ne-a atras studiul *Towards Modern Greek Consciousness*, al reputei neoleniste Loukia Droulia, care analizează începuturile conștiinței de sine a grecilor moderni, începând cu punctul de turnură al Adunării de la Epidaur din 1822, când participanții au fost nevoiți să răspundă unor întrebări relative la cetățenii noului stat și la proiecția sa geografică. Conexiunile între comunitățile grecești, până atunci împrăștiate, erau restabilite de limba vorbită, de cultura strămoșilor și chiar de spațiul comun, *Hellas*, chiar dacă acesta din urmă a avut o consistență variabilă de-a lungul timpului. Astfel se explică și adoptarea rapidă a denumirilor de *Ellines*, *Ellada* (pentru popor și țară), în locul acelor de *Graikoi*, *Romioi*, *Graikia*, cu care grecii se obișnuiseră în ultimele secole.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. L, 2013, p. 461–470

Tot aici se cuvine a menționa interesantul articol semnat de Roxane D. Argyropoulos, *Diversité des théories libérales en Grèce au XIXe siècle*, în care autoarea se ocupă de specificul liberalismului elen, începând mai cu seamă din anii 1830, o complexă perioadă de tranziție spre un nou tip de societate și de mentalități. Dacă în perioada 1830–1870 liberalismul elen are în centrul său idei precum respectul față de viață, libertatea de expresie, reciprocitatea drepturilor, idealul republican, progresul și instrucția publică, mai ales spre finele secolului s-a confruntat cu noi curente precum socialismul și marxismul și mai apoi cu ideile din filosofia lui Nietzsche.

În studiul său *Représentations de Constantinople après la chute. Prolongements idéologiques*, Eugénie Drakopoulou se ocupă de perspectiva imagistică a „împărțesei cetăților” (Constantinopolul bizantin) și, în subsidiar, a mitologiei create în jurul ultimului basileu, atât de bine reprezentate în iconografia ortodoxă, dar și apuseană; autoarea insistă asupra mesajelor politice, etnoculturale și religioase, ce se pot descifra în pictura secolelor ce au urmat, totul în cheia Constantinopolului devenit simbol al superiorității creștine, al bogăției și vieții cosmopolite și, mai cu seamă, al eliberării grecilor înrobiți.

Liz Potter ne aduce în atenție în studiul *British Philhellenism and the Historiography of Greece: A Case Study of George Finlay (1799–1875)* personalitatea unui filoelen de origine britanică, „redescoperit” în ultimii ani și așezat în antiteză cu acei filoeleni – foarte mulți de altfel – care au participat la renașterea Eladei, dar s-au întors acasă deziluzionați de mentalitățile grecilor moderni. Spre deosebire de aceștia, Finlay și-a dus existența la Atena și a militat pentru calitatea de model instructiv al istoriei grecilor de după cucerirea romană.

Numărul din 2005 cuprinde și el valoroase contribuții, între care menționăm: Spyros I. Asdrachas, *An Introduction to Greek Economic History, Fifteenth to Nineteenth Centuries: Fields of Observation and Methodological Issues*, în fapt capitolul prim al unei lucrări sofisticate, totodată de referință, în domeniul istoriei economice elene; Spyros I. Asdrachas, Costas B. Krimbas, *Greek Auditors in the Courses of Jean Lamarck*, despre cei șase studenți greci regăsiți între 1804 și 1827 (dintre care doi viitori medici greci rezidenți în Principate, anume I. K. Bouboukis și Th. Georgiades) printre cursanții Lamarck, autorul teoriei transformării speciilor; Padelis E. Lekas, *The Greek War of Independence from the Perspective of Historical Sociology*, care propune „citirea” amintitului război în cheia conflictului dintre tradiție și modernitate, ținând cont de ideologie și de naționalismul în formare.

Din numărul următor (2006) ne-au reținut atenția articolul lui Dimitris Livianos, *The Quest for Hellenism: Religion, Nationalism and Collective Identities in Greece (1453–1913)*, o interpretare critică a evoluției identităților colective grecești de la căderea Constantinopolului până la al Doilea Război Balcanic, perioadă de transformări multiple. Se insistă pe conflictul dintre naționalismul de factură modernă, apuseană, și mentalitățile locale și se încearcă plasarea în context istoric, foarte mobil de altfel, a unor termeni precum elen, elenism, romios și romiosini, care reflectă cel mai adecvat acest conflict. Tot aici merită amintit studiul lui Nikos Panou, *Greek-Romanian Symbiotic Patterns in the Early Modern Period: History, Mentalities, Institutions – I* (urmat de partea secundă în numărul viitor), care aduce în atenție climatul de toleranță și contacte interetnice din Imperiul Otoman, cel care a permis, în definitiv, raportul simbiotic între greci și români; autorul își bazează demonstrațiile pe texte de epocă, precum *Istoria Țării Românești* a lui Matei al Mirelor, dar ni se pare discutabilă aplicarea conceptului de *epocă modernă timpurie* pentru spațiul românesc în secolele XV–XVII. În fine, în *The Dark Side of the Moon: Rivalry and Riots for Shelter and Occupation Between the Greek and Jewish Populations in Multi-ethnic Nineteenth-century Odessa*, autoarea Evridiki Sifneos ne prezintă o altă realitate a raporturilor iudeo-grecești din Odessa, o față nevăzută, marcată de rivalitate și conflict, dincolo banalele aparențe înșelătoare.

Din cuprinsul volumului următor (2007) amintim, în primul rând, studiul lui Paul Stephenson, *E. A. Freeman (1823–1892), a Neglected Commentator on Byzantium and Modern Greece*, o recuperare a activității unui specialist în istoria medievală europeană, ignorat până de curând în domeniul studiilor bizantinistice și neoelenistice; Paul Stephenson își bazează ancheta pe setul de corespondență cu George Finlay și pe manuscrisele lui Freeman asupra istoriei grecești și a „chestiunii orientale”. La rândul ei, Eftychia Liata dedică un studiu sintetic, *The Anti-Semitic*

Disturbances on Corfu and Zakynthos in 1891 and their Socio-political Consequences, reconstituirii minuțioasă, în primul rând pe baza unui material arhivistic inedit, a unei tulburări antisemite care a afectat semnificativ, la sfârșitul secolului XIX, viața celor două insule ionice. În fine, studiul *Using Natural Sciences for Cultural Expansion: The National Socialist Agenda for the Balkans*, semnat de Maria Zarifi, aduce în discuție manipularea științelor naturale de către regimul nazist al Germaniei (în cadrul „politicii culturale”) pentru a facilita acțiunile de politică externă în Balcani, regiune privită de Berlin drept o posibilă compensare pentru pierderea coloniilor după Primul Război Mondial.

Din numărul revistei pe anul 2008 dorim să amintim, în primul rând, articolul lui Yannīs Kakridis, *The Religious Roots of Linguistic Nationalism*, care interpretează naționalismul în cheia unei religii gnostice, considerând limba drept un vehicul esențial al idealului naționalist și analizează sintetic ceea ce el numește „paradoxurile” politicii lingvistice naționaliste și, în al doilea rând, articolul semnat de Eugenia Drakopoulou, *The Itineraries of the Orthodox Painters in the Eighteenth Century: The Common Aesthetics in South-East Europe*, care analizează limbajul pictural comun al populațiilor ortodoxe din Balcani, trădat de traseele străbătute de pictorii secolului XVIII, având drept puncte de reper Patriarhia de la Constantinopol și Muntele Athos.

Volumul următor (2009), de altfel unul dintre cele mai interesante, aduce contribuții importante la istoria studiilor elenistice în spațiul european. Să amintim eseuul lui John A. Davis, *Greece in Contemporary English-Language. Historiographical Perspectives*, care prezintă raționările pentru care istoria Greciei postbizantine continuă să intereseze într-o măsură importantă spațiul cercetării de profil, sau studiul lui Gilles Pecout, *L'apport de l'histoire grecque moderne à l'histoire comparée et internationale*, unde autorul susține trei teze complementare privind contribuția istoriei Greciei moderne în istoriografia contemporană. Sandrine Maufroy și-a construit studiul său (*Pour une étude du philhellénisme franco-allemand. Une approche de la question à partir des cas de Karl Benedikt Hase et de Friedrich Thiersch*), în cheia considerării filolelenismului drept un fenomen european de lungă durată, cu transferuri culturale multipolare, investigând îndeaproape modelele cunoscuților filoleleni Hase și Thiersch. În fine, ultima contribuție la care ne referim din cuprinsul acestui număr, totodată relativ diferită tematic, este *La population du Royaume de Grèce (1834–1914). Les sources et leurs apports*, semnată de Sebastien Marre, o dificilă, dar bine realizată incursiune tehnică în lumea demografiei istorice și a surselor ei (cu precădere a acelor *dimotologion*, adică registrele cetățenilor, și registrele de Stare Civilă) întocmite după obținerea independenței Greciei și până la Primul Război Mondial.

Volumul șapte (2010) este unul tematic, circumscris interesului pentru lumea mediteraneană a secolelor XVII–XIX. Ne-a atras atenția articolul *Les hommes d'affaires byzantins et leur rôle politique à la fin du Moyen Âge*, semnat de Tonia Kioussopoulou, care se ocupă de apariția acelor „oameni noi” în ordinea (*taxi*) bizantină, „arhonții”, ce constituie adesea anturajul ultimilor basilei și care nu au legătură cu vechea aristocrație bizantină. Tot aici amintim studiile lui Michèle Jnin-Thivos, *Pratiques commerciales, pratiques linguistiques. Les langues du commerce entre Gênes et Lisbonne (fin XVIe – début XVIIIe siècle)*, și Katerina Galani, *The Napoleonic Wars and the Disruption of Mediterranean Shipping and Trade: British, Greek and American Merchants in Livorno*, care discută aspecte mai puțin cunoscute legate de comerțul maritim mediteranean.

Din ultimul număr al revistei prezentate aici (2011) am selectat trei studii mai apropiate de preocupările noastre. În *Une polémique chez les philhellènes à Genève en 1827. Jean-Guillaume de Lunzi et Frédéric Lullin de Châteauevieux*, Michelle Bouvier-Bron investighează dialogul aprins între Lullin și Lunzi (în textele lor *Considerații asupra stării actuale a Greciei*, respectiv *Observațiuni*) pe tema situației din Grecia și viitorului acestei națiuni, totul în contextul opiniilor contradictorii din cadrul filolelenismului european. Marios Hatzopoulos susține în articolul său, *Oracular Prophecy and the Politics of Toppling Ottoman Rule in South-East Europe*, că sistemul credințelor religioase (inclusiv superstițiile) comunității ortodoxe a avut, după căderea Constantinopolului, o dublă valență: a legitimat *statu-quo*-ul otoman, dar totodată l-a provocat prin anumite credințe subversive, astfel încât, în timpul Revoluției de la 1821, acestea interacționează cu elementele naționalismului, provocând rezultate interesante. Am lăsat la final unul

dintre cele mai interesante studii de istorie culturală apărute în revistă de la lansarea acesteia; este vorba despre *Establishing the Discipline of Classical Philology in Nineteenth-century Greece*, semnat de Sophia Matthaiou. Tema abordată de cercetătoarea elenă este mai importantă decât lasă titlul să se întrevadă; altminteri, Sophia Matthaiou a prezentat la Institutul de Cercetări Neoeleene de la Atena, în 2011, o comunicare pe aceeași temă, pe care am avut oportunitatea să o audiez, iar dezbateră care a urmat a reflectat pe deplin complexitatea subiectului. Concluzia studiului său este că prioritățile culturale ale Regatului elen și relația simbiotică dintre filologia greacă și ideologie au constituit factori importanți în încurajarea studiilor clasice de către autorități și în cristalizarea, e drept, mai anevoioasă decât s-ar fi crezut, a disciplinei de profil în noul stat elen, dependentă totuși, cel puțin o vreme, de rezultatele cercetării occidentale.

Nu încheiem această prezentare înainte de a sublinia că, potrivit rezultatelor de până acum, „The Historical Review” a devenit deja un periodic de referință pentru domeniul istoriei și pentru aria disciplinelor umaniste din zona noastră culturală, alături de alte reviste cu îndelungată tradiție, precum „Balkan Studies” de la Salonic sau „Revue des Études Sud-Est Européen” de la București, dar și un vehicul al dialogului european în aspecte care țin cu precădere de studiile elenistice.

Leonidas Rados

„Historia Universitatis Iassiensis”, II/2011, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 366 p.

Istoria Universității din Iași nu poate fi tratată exhaustiv într-o lucrare de factură monografică. Dovadă stau numeroasele studii și lucrări dedicate acestui subiect, fără ca informația referitoare la istoria mediului universitar ieșean să fie epuizată. Noul proiect editorial, lansat odată cu deschiderea Muzeului Universității „Alexandru Ioan Cuza”, vine în completarea informațiilor deja știute, reîntregind tabloul unui secol și jumătate de activitate la Universitatea ieșeană. Ajunsă la cel de-al doilea număr, pentru 2011, revista „Historia Universitatis Iassiensis” înglobează alte noi contribuții de profil, respectând structura numărului precedent. Nota de inovație este dată totuși de inserarea, în schema inițială, a unei noi secțiuni, consacrate *Memoriei Spațiului Academic*.

Prima secțiune a revistei, *Viață academică și istorie universitară*, însumează patru studii, începând cu cel semnat de cercetătorul Leonidas Rados. Subiectul abordat, *Studenți și profesori ai Universității din Iași la studii în străinătate (deceniul șapte al secolului XIX)*, continuă contribuția aceluiași autor din primul număr al revistei, din 2010. Cercetarea atentă a documentelor a înlesnit întocmirea unui articol riguros despre „traiul studiosului într-un centru străin” (p. 9). Pornind de la viața materială, cea socială, raporturile cu cei de acasă, contactul cu cei străini, până la micile tentații și seducții normale pentru tânărul energic și curios, tema încearcă să reconstituie viața studenților din secolul XIX, încadrată în fenomenul deplasării la studii în străinătate. Or, călătoria întreprinsă era justificată și de înființarea primei Universități din cele două Principate, care avea nevoie de cadre didactice bine pregătite, pentru educarea noilor generații în spiritul modernității și alinierea pe cât posibil a statului român la modelul european. Iar dacă vorbim de acest prototip, autorul studiului demonstrează, prin exemplificări, că îndeosebi idealul francez și cel german ofereau valorile spre care aspirau tinerii români. În sfârșit, autorul leagă toate aceste etape de numele celor mai mulți dintre profesorii care au activat la Universitatea din Iași începând cu mijlocul secolului XIX și continuând tradiția chiar și în perioada interbelică.

Variatatea subiectelor tratate în acest volum este confirmată de intervenția lui Cătălin Botoșineanu, care s-a ocupat de parcursul profesional al Verei Myller. Articolul, intitulat sugestiv *Vera Myller, prima femeie profesor universitar din România. În jurul numirii sale la Universitatea din Iași*, dezvăluie personalitatea primei femei care a reușit să obțină titlul de profesor universitar, deși a activat într-un mediu dominat de bărbați, într-o perioadă în care nu se putea vorbi încă de drepturile civile și politice ale femeii. Numirea unei femei profesor universitar presupunea o procedură dificilă sub mai multe aspecte, contribuind astfel la multitudinea

reacțiilor pe care le-a stârnit această realizare. Mai întâi că un profesor universitar avea dreptul de vot pentru a-și desemna reprezentanții în Parlamentul României, iar acest lucru era interzis femeilor. În cazul acesta, numirea Verei Myller este doar o reușită pe jumătate, sau mai degrabă un compromis, întrucât s-a hotărât ca acestea să i se recunoască calitățile și realizările pe plan științific, dar îi era în continuare interzisă participarea la ședința în care era desemnat reprezentantul corpului profesoral în Senat. Pe de altă parte, investirea Verei Myller cu titlul de profesor universitar, o acțiune fără precedent până atunci, a deschis câmpul unor noi dezbateri cu privire la drepturile femeilor. Acest demers lung și anevoios s-a transformat dintr-un simplu deziderat în realitate abia în anul 1938, prin Constituția adoptată de regele Carol al II-lea. În continuare, un subiect mai puțin adus în discuție atrage atenția celor care răsfoiesc paginile revistei „*Historia Universitatis Iassiensis*”. Dezvoltarea fenomenului sportiv ieșean este legată de *Începuturile organizate ale sportului ieșean: „Societatea de Gimnastică, Sport și Muzică”*. Lucian Popescu punctează elementele esențiale prin care s-a individualizat activitatea sportivă din mediul ieșean, începând cu momentul de înființare a Societății, în anul 1902. Problemele cu care s-a confruntat această societate, încă de la deschidere, secțiunile sportive care s-au format în cadrul organizației și personalitățile ce au menținut vitalitatea și energia acestei adunări – sunt doar câteva aspecte trasate în acest studiu. Informația din text este dublată de cele câteva anexe care însoțesc articolul și care redau în întregime scriitura originală asupra scopului Societății, mijloacelor de menținere a activităților, membrii și organizarea ei.

Ultima expunere a secțiunii oferă câteva amănunte *Din istoria Universității interbelice: inaugurarea „Palatului” Facultății de Drept*. Fiind specialist atât în științe juridice, cât și în istorie, Dan Constantin Mătă își începe expunerea arătând că Facultatea de Drept a funcționat, alături de Facultatea de Teologie și cea de Litere, încă de la inaugurarea Universității, în anul 1860. Problema spațiului a constituit însă de la început o piedică pentru buna desfășurare a activităților didactice, iar Facultatea de Drept nu s-a sustras acestor neajunsuri. Chiar și după aprobarea proiectului din anul 1891, de construcție a Palatului Universitar de la Copou și inaugurarea acestuia în anul 1897, problemele nu s-au redus. Facultății de Drept i-au fost rezervate mai puține săli decât celorlalte două facultăți, ceea ce a provocat nemulțumirea studenților și profesorilor deopotrivă, în contextul în care și numărul tinerilor atrași de această specializare era din ce în ce mai mare. Ridicarea Palatului Facultății de Drept, terminat în anul 1933, este justificată tocmai de această situație. Proiectul însă nu a rezolvat în întregime lipsurile, mai ales cele administrative și de amenajare a spațiului și pe care autorul le expune pe larg în studiul său.

În rândul studiilor de *Muzeologie și Patrimoniu* sunt integrate două contribuții. Prima dintre acestea este un prinos adus muzeologiei românești, și mai exact zorilor acestei științe, de către cercetătorul ieșean Andi Mihalache. *Originalul și imitația. Note istoriografice pe marginea unor documente privind muzeul de mulaje înființat de Alexandru Odobescu* este studiul al cărui conținut a pornit de la cercetarea surselor documentare de la Arhivele Naționale din București, fondul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice. Dorința lui Alexandru Odobescu de a realiza un astfel de muzeu se încadra în tendința normală a perioadei (secolul XIX), de imitare a marilor capodopere artistice. Odobescu considera că orice Universitate, fie ea cât de mică, trebuie să aibă un astfel de muzeu de mulaje, ca departament unde studenții să poată pune în practică ceea ce învață la cursuri. Textul este deosebit de important și prin prisma analizei pe care autorul articolului o întreprinde asupra evoluției acestui fenomen, al *mimesisului*, și al copierii monumentelor originale. Imitația, văzută ca o preocupare constantă a europeanului, și-a schimbat regulile în funcție de epoca în care a fost realizată. Studiul, bine documentat, propune cititorilor o restituire a acestui proces, încercând să ajungă până la originile sale. După paralela original – imitație, cercetătorul revine la cazul Odobescu, care până în ultima sa clipă de viață a militat pentru constituirea muzeului de mulaje. Tensiunea care se acumulase din cauza înaintării greoaie a proiectului ar putea justifica starea psihică la care ajunsese intelectualul în ultimele sale clipe. Datoriile mari contractate în urma comandării mulajelor au agravat această stare și într-un sfârșit Odobescu a ales să se sinucidă. Soarta mulajelor după moartea acestuia este clarificată de câteva documente din arhiva Muzeului Național de Antichități și care sunt redată în întregime de autor la sfârșitul articolului.

Următorul text se înscrie în aceeași sferă de abordare. Muzeologia românească de la început de secol XX a fost marcată mai ales de câteva personalități, cum e cazul lui Teohari Antonescu, ale căror idei au început să prindă contur prin răbdare și perseverență. Iar dezideratul lui Teohari Antonescu a fost constituirea unui muzeu în vechea capitală a Moldovei. *Muzeul de Antichități din Iași: de la primele inițiative la înființare (1897–1916)*, articol semnat de Vasilica Asandei, reface, pe baza surselor de arhivă și documentelor de epocă, împrejurările care au dus la nașterea unei idei și mai apoi a unui muzeu. Organizarea așezământului era justificată de alinierea Universității din Iași în rândul marilor universități europene, care dețineau deja un asemenea „instrument de cultură”. Teohari Antonescu, cel care milita pentru realizarea unui astfel de departament, nu a reușit să își vadă dus la bun sfârșit proiectul, murind prematur, de doar 44 ani. Ideea însă intrase și în viziunea altor profesori de la Universitate, care au continuat munca începută de colegul lor. Orest Tafrales, care a preluat Catedra de Istorie Veche și Arheologie, a primit aprobarea Ministerului, în 1916, să organizeze Muzeul de Antichități. Profilul noului profesor și demersurile acestuia pentru îmbogățirea colecției Muzeului, dar și condițiile în care a funcționat Muzeul în primii săi ani, sunt tot atâtea probleme clarificate prin acest studiu.

Trecând din sfera muzeologiei către înclinațiile bibliologice, cea de-a treia parte a volumului este intitulată sugestiv *Cărți, biblioteci, lecturi*. Primul studiu, întocmit de profesorul Bogdan-Petru Maleon, referitor la *Studiul umanioarelor la Universitatea din Iași și constituirea bibliotecilor specializate*, evocă problema lipsei fondului de carte necesar odată cu înființarea noii Universități. Mai ales în cazul Facultății de Filosofie și Litere, buna desfășurare a cursurilor și, în special, pregătirea didactică a studenților depindea de accesul la un material bibliografic consistent. Organizarea unei biblioteci în acest context era o necesitate, iar primul pas a fost făcut prin transferul de carte de la Academia Mihăileană către proaspăt înființata instituție. Apoi a fost stabilit un regulament în baza căruia, din 1864, activa Biblioteca Centrală. Odată constituită, ea avea nevoie de angajarea unui personal specializat, care să se ocupe de activitățile biblioteconomice, și totodată de îmbunătățirea condițiilor de păstrare și depozitare a fondului de carte, ce a crescut prin donații și achiziții noi. Toate aceste detalii, multe dintre ele de ordin administrativ, au fost rezolvate în timp, iar rezultatele și apoi evoluția acestei instituții sunt prezentate sub forma unei statistici a numărului de cititori. Autorul semnalează că, la fel de importante ca Biblioteca Centrală, erau și *Bibliotecile Specializate* sau cele *Seminariale*. Afiliate unei catedre sau unei facultăți, bibliotecile acestea veneau cu un plus de informație în ajutorul tinerilor studenți. Proasta administrare și dotare a acestora a produs, cum era de așteptat, nemulțumire în rândurile studenților și a unor profesori deopotrivă, iar multiplele memorii adresate Ministerului stau mărturie în acest sens. Dezvoltarea bibliotecilor, la sfârșit de secol XIX și începutul veacului următor, a constituit condiție *sine qua non* pentru evoluția umanioarelor la Universitatea din Iași. Putem conchide că reconstituirea propusă de profesorul ieșean redă într-un mod clar, elocvent, una dintre problemele cu care se confrunta instituția nou fondată, încă de la deschidere. Cel de-al doilea articol al secțiunii este întocmit de Roxana Ploscaru. Având experiență în domeniul bibliofiliei, autoarea face un scurt memoriu despre *Colecții speciale ale Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu” din Iași. Metode de valorificare documentară pentru cercetarea istorică*. Pornind de la o încercare de definire a bibliotecii, văzută ca „păstrătoarea patrimoniului și a memoriei culturale a comunităților umane” (p. 261), studiul deschide un subiect de actualitate și lasă loc interpretărilor și posibilelor soluții. Astfel, este bine cunoscută legătura dintre bibliotecă și universitate, întrucât prima favorizează cercetarea academică. Accesibilitatea materialului bibliografic facilitează și actul cercetării, astfel încât este luată în calcul realizarea unei baze de date *on line*, prin care cei interesați să poată utiliza cât mai ușor informația. Prin acest demers, suportul documentar mai puțin explorat și exploatat al Bibliotecii „Mihai Eminescu” din Iași ar putea fi transpus în formă digitalizată și deschis accesului public online. Colecțiile de carte rară și veche pe care Biblioteca le are sunt incluse în acest program. Dacă această idee prinde contur, noi proiecte de cercetare și-ar putea găsi locul și suportul documentar.

În ultima parte a volumului, închinată „oamenilor cari au fost” (p. 271), editorii revistei au gândit o secțiune dedicată evocărilor, a *Memoriei spațiului academic*. În fiecare an, de „Zilele Muzeului Universității”, aceste aduceri-aminte dau un plus de savoare momentului aniversar

tocmai prin rechemarea simbolică „a personalităților amfiteatrelor, sălilor de seminar și laboratoarelor Universității care au marcat fundamental viața academică, au arătat iubire față de școala noastră superioară, au instruit și educat multe promoții de studenți, au format tineri care să asigure continuitatea și să promoveze imaginea celei mai vechi și prestigioase Universități din România” (p. 271). Citind fiecare din cele 15 compoziții, redactate fără a respecta un plan riguros, ci doar create de dragul dulcii amintiri, vom observa că se încadrează în tiparul trasat de coordonatorul acestui proiect, istoricul Ion Toderașcu, și „se focalizează pe *profesorul-om*, pe *omul-profesor*, cu bunele și cu relele lui, colegul și formatorul de școală, pe relațiile acestuia cu studenții, dispoziția la dialog, sollicitudinea dascălului” (p. 271). Sunt 15 medalioane comemorative, câte unul pentru fiecare facultate din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza”, o datorie a celor de *Dincoace*, pentru cei de *Dincolo* (p. 272).

În cele câteva pagini rămase la sfârșitul volumului, la secțiunea de *Recenzii și note bibliografice*, sunt aduse la cunoștința cititorilor noile studii și lucrări apărute, realizându-se pentru fiecare o prezentare scurtă, clară și, acolo unde este cazul, critică.

Manuela Florea

„Acta Moldaviae Septentrionalis”, vol. XI (2012), redactori coordonatori dr. Dan Prodan și Eduard Setnic, Botoșani, Editura Quadrat, 2012, 384 p.

Semnalăm apariția volumului XI din revista Muzeului Județean Botoșani „Acta Moldaviae Septentrionalis”. Această apariție editorială este una de maxim interes pentru istorici și publicul larg, deoarece cuprinde articole de istorie, arheologie, cultură, civilizație, memorialistică, muzeografie și etnografie, care au fost structurate în șase secțiuni: Istorie veche și arheologie; Istorie medie, Istorie modernă, Istorie contemporană, Note bibliografice și Evocări.

Volumul se deschide cu un *Cuprins* redactat în limba română și în limba engleză. Urmează *Cuvântul înainte* redactat de către Eduard Setnic, *Lista colaboratorilor și Abrevierile utilizate* în numărul de față.

Prima secțiune reunește studiile Mariei Diaconescu (*Aspecte ale unor practici magico-religioase în așezarea cucuteniană de la Vorniceni, Pod Ibăneasa, jud. Botoșani*), Mihai C. V. Cornaci și Coriolan Chiricheș (*Un denar emis pentru Julia Titi*) și Daniel Ciucălău (*Ofrande de carne din necropolele Sântana de Mureș – Cernjachov și miturile germene*). În cadrul celui dintâi material științific au fost studiate manifestările spirituale ale purtătorilor culturii Cucuteni, iar cel de-al doilea studiu a analizat moneda emisă de împăratul roman Titus (79–81 d. Hr.), din Dinastia Flavia, pentru fiica sa Julia Titi. De asemenea, ultimul articol din această secțiune propune – prin prisma miturilor germanice, sistematizate ulterior în cântecele barzilor nordici – o nouă interpretare a semnificațiilor sacrificiilor animaliere ale germanicilor (goșilor) din cadrul culturii Sântana de Mureș – Cernjachov (secolele V–VI d. Hr.).

Ce-a de-a doua secțiune se deschide cu cele *Trei documente otomane inedite din 1594–1595, din timpul lui Mihai Viteazul*, pe care reputatul turcolog Mihai Maxim le-a descoperit în Başbakanlık Osmanlı Arşivi (Arhiva otomană a Președinției Consiliului de Miniștri <al Republicii Turcia> din Istanbul). Aceste acte sunt extrem de interesante deoarece dovedesc faptul că relațiile comerciale ale țărilor române cu Înalta Poartă otomană s-au desfășurat firesc și în anul 1595, când Imperiul Otoman se afla în plin război cu Liga Sfântă (la care aderaseră toate cele trei țări române), așa încât bucătăria imperială și instituțiile de stat otomane erau aprovizionate cu provizii tradiționale din Moldova și Țara Românească, potrivit principiului „războiul e război, iar comerțul e comerț” (p. 39). Apoi, Andrei-Liviu Prodan continuă prezentarea, începută în volumul X al revistei (2011), *Sghișoara medievală și modernă – muzeu în aer liber (II)*, prin care sunt descrise caracteristicile istorice și arheologice medievale și moderne ale orașului de pe Târnava Mare, subliniindu-i importanța turistică excepțională. În continuare, Iulian-Cătălin Nechifor cercetează istoria satului Bucecea, *Bucecea. Începuturi (secolele XVI–XVIII)*, dezvoltând ca prima atestare documentară a satului datează din 1569, sub numele Vâlcești. Ulterior, acest sat a fost cumpărat de către Petru Șchiopu, care l-a donat mănăstirii sale Galata din Iași.

Secțiunea a treia debutează cu publicarea și analiza de către Alexandru Pînzar a unui prețios și inedit izvor de istorie socială, religioasă, morală și demografică privitor la satul Șerbănești – Vâlcea, ce a fost întocmit în anul 1804 (*Catastihul de spovedanii al enoriașilor bisericii unui sat din Țara Loviștei, la începutul secolului al XIX-lea*). Urmează articolul lui Gică Manole, care urmărește etapele culturale care au marcat complexa personalitate a lui *Titu Maiorescu: omul politic*. Apoi, Gheorghe-Florin Știrbăț a studiat *Marea formațiune liberală în anii 1876–1878*, astfel încât a putut remarca faptul că activitatea liderilor nu a corespuns, cel puțin în perioada studiată, denumirii de „Partid Național Liberal” sau „Partid Liberal Național”, ei urmărind doar obținerea unor avantaje politice personale. De asemenea, Sergiu Balanovici a publicat *Un document privind eroii Războiului pentru Independența României*, la care a anexat o *Tabelă de ostașii morți în războiul din 1877–1878. Județul Botoșani. Județul Dorohoi* și un afiș cuprinzând *Eroii Războiului de Independență, din comuna Zlătunoaia, jud. Botoșani*. Totodată, muzeograful Gheorghe Median a continuat prezentarea seriei din *Monumentele Botoșanilor* cu un medalion consacrat *Palatului de Justiție*. Apoi, Dan Prodan a alcătuit și a publicat o necesară *Bibliografie selectivă a orientalisticii – turcologiei românești în perioada 1850–1950*, care a fost structurată în nouă părți: I. Izvoare istorice; II. Orientalism, turcologie mondială și românească: definirea conceptelor, evoluția cercetărilor, orientaliști, turcologi, contribuții (secolele XV–XX); III. Europa de Sud-Est, Peninsula Balcanică: definirea conceptelor, identitate zonală, promovarea personalității geografico-istorice; IV. Societatea românească în perioada 1850–1950: de la pașoptiști la comuniști, modernizare, europenizare, personalitate națională, identități și manifestări istoriografice; V. Orientalistica-turcologia românească în perioada 1850–1918: definirea conceptelor, evoluția cercetărilor, orientaliști, turcologi, contribuții, instituții; VI. Orientalistica-turcologia românească în perioada 1918–1950: definirea conceptelor, evoluția cercetărilor, orientaliști, turcologi, contribuții, instituții; VII. Mihai Eminescu; VIII. Nicolae Iorga și IX. Franz Babinger.

Următoarea secțiune a fost rezervată *Istoriei contemporane*, fiind alcătuită din șapte contribuții. Astfel, Steliana Băltuță a urmărit *Destinul unei case de secol XVIII, de patrimoniu din Botoșani: casa „Manolache Iorga”, cumpărată de familia Saint-Georges și devenită muzeu etnografic între anii 1989–2007*, iar Bogdan Caranfilof a analizat *Fețele lui Ianus. Germania și cele două războaie mondiale*. Apoi, au fost continuate materialele inițiate în numărul precedent al revistei. Astfel, Ștefan S. Gorovei a dus mai departe seria de restituiri epistolare cu *Mărturiile dorohoiene. Corespondență Artur Gorovei – Dumitru Furtună (1926–1950) (II)*, în timp ce Gheorghe I. Florescu și-a publicat cea de-a doua parte a eseului intitulat: *Memoriile lui N. Iorga, între aide-mémoire și document (II)*. De asemenea, Loredana Mirea a urmărit *Orașele Brăila și Galați în relatările lui N. Iorga*, iar Paul-Narcis Vieru a întocmit *Istoricul cercetărilor asupra utilizării apelor în Moldova*, cu unele referiri speciale la municipiul și județul Botoșani. În sfârșit, Ana Florescu a analizat reflectarea imagistică a naturii ipoteștene în opera poetului nostru național: *Mit Eminescu și peisaj ipoteștean în patrimonial artistic al Muzeului Județean Botoșani*.

Treisprezece *Recenzii și note bibliografice*, întocmite de Gheorghe I. Florescu și Dan Prodan, au fost reunite în secțiunea a V-a.

Ultima secțiune (*Evocări*) cuprinde articolul lui Ionel Bejenaru, *Din preliminariile organizării primei retrospective a pictorului Petru Troteanu (1885–1957), la Botoșani, septembrie–octombrie 1965*, artist născut la Stâncești – Botoșani, precum și un medalion-necrolog dedicat lui *Filaret Aprotosoia (1920–2012)*. „*Nea Filucă*”, ce a fost semnat de colegii celui dispărut: Ionel Bejenaru și Maria Diaconescu.

În concluzie, volumul de față din „Acta Moldaviae Septentrionalis” este unul complex, în care sunt tratate subiecte din toate epocile istorice, acestea depășind nu numai aria geografică a județului Botoșani, ci și pe cea a Moldovei. În același timp, putem spune fără nici o rezervă că acest număr al revistei este alcătuit din studii și documente deosebit de valoroase, care încântă atât cercetătorii avizați, cât și pasionații de istorie. Firește, meritul aparține, deopotrivă, autorilor acestor materiale științifice și redactorilor coordonatori ai volumului al XI-lea din „Acta Moldaviae Septentrionalis”.

Arcadie M. Bodale

„Brukenthalia – Romanian Cultural History Review”. Supplement of „Brukenthal. Acta Musei”, nr. 2/2012, Sibiu, Editura Muzeului Național Brukenthal, 245 p.

Conceptul de cultură poate părea facil în delimitare și identificare, însă procesul de cunoaștere în științele socio-umane permite abordări multiple și de cele mai multe ori complementare. Pornim în prezentarea de față de la ideea că prin cultură înțelegem acel tip de comportament pe care fiecare individ și-l însușește de-a lungul existenței sale, incluzând idei, valori, norme și obiceiuri¹. Cultura reprezintă cu alte cuvinte un mod de viață material, intelectual și spiritual². Istoria culturală ar însemna în acest context studiul manierei în care oamenii reprezintă pentru sine și pentru ceilalți lumea ce-i înconjoară, răspunde la întrebări ce țin de evoluția și dinamica ideilor, a valorilor, a normelor și obiceiurilor, caută și oferă explicații cauzale, într-o raportare permanentă între trecut și prezent. În acest domeniu al studiilor de istorie culturală se încadrează și revista „Brukenthalia”³ – Revistă Română de Istorie Culturală”, supliment al revistei „Brukenthal. Acta Musei”.

Structura numărului la care facem referire este tripartită și include studii, activitate științifică și recenzii, proporția cea mai mare fiind dedicată studiilor științifice. Tematica căreia se adresează prima parte acoperă o paletă largă de subiecte, care vin însă ca părți componente esențiale pentru completarea unui întreg, respectiv al studiilor culturale dedicate spațiului românesc și nu numai. Într-o manieră ludică, putem spune că fiecare în parte este o piesă a unui *puzzle*, care lămurește o serie întreagă de întrebări în istoria culturii.

Întâlnim, așadar, subiecte precum reinterpretarea teatrului antic ca „afirmare viguroasă a perspectivei asupra vieții moderne, a filozofiei, literaturii, politicii contemporane” (p. 8); despre ceremonialul de la curtea bizantină și cum explică acesta relația dintre Orient și Occident în secolele XI și XII; despre opera lui Shakespeare reinterpretată în lumea modernă, ceea ce îi asigură o popularitate crescută în rândul tinerilor. Subliniez aici câteva idei cu valoare euristică: dezvoltarea istoriei culturale influențează și nuanțează percepția asupra domeniilor artistice, nu putem înțelege literatura decât din perspectiva contextului cultural care a produs-o. De asemenea, este susținută valoarea educațională a reinterpretării clasice în contemporaneitate. Nu în ultimul rând, studiul reprezintă un îndemn pentru abordări multiple, pentru variante de interpretare diferite și complementare totodată. Un alt studiu prezintă evoluția științelor auxiliare ale istoriei, susținând printre altele extinderea pregătirii metodologice a tinerilor istorici, o idee de reținut.

O altă categorie de analize științifice și bine documentate pornește de la valorificarea surselor literare. Astfel, înțelegem ca cititori cum poate fi creat un personaj legendar pornind de la „adevăruri” istorice (împăratul Iosif al II-lea în Transilvania), cum nuvela istorică – exemplu al genului literar – este accesată pentru crearea mitului bunului împărat și permite o abordare nouă a istoriei din perspectivă culturală, prezentând nu doar când, ci și cum, de ce, de unde. Rămânem tot în zona valorificării surselor literare în cazul studiului dedicat autenticității basmelor semnate de Petre Ispirescu, unde întâlnim noțiuni precum demitizarea unui loc comun din mentalul colectiv românesc și construcția identitarului prin raportarea la folclor și la un autor colectiv. Învățăm așadar să *ne amintim corect*.

Mi-a atras atenția și studiul dedicat Zsófiiei Torma, un arheolog transilvănean care a trăit în a doua jumătate a secolului XIX. Este un exemplu de microistorie, care desenează nuanțe pentru o deplină înțelegere a destinului feminin în domeniul științific, a profilului spiritual – afectiv al unei femei de carieră la finalul secolului de care vorbim, prin surse inedite. Este abordată și literatura de călătorie în același secol XIX, pentru a înțelege contactul cu „celălalt”, realizându-se în același timp o tipologie a călătorilor în epoca iluministă și cea romantică. Înțelegem, astfel, mentalul unei epoci, maniera de raportare la „celălalt” și semnificația acestei interacțiuni.

Intrând și în zona socialului, unele studii prezintă confruntarea dintre lumea rurală și cea urbană (de exemplu, în opera literară a lui Ion Agârbiceanu), în condițiile în care ruralul este

¹ Richard T. Schaefer, Robert P. Lamn, *Sociology*, 5th edition, McGraw-Hill, INC., 1995, p. 62–63.

² Raymond Williams, *Culture and Society. 1780–1950*, New York, 1960, p. xiv și urm.

³ http://www.brukenthalmuseum.ro/publicatii_en/01_5.htm

„al nostru”, iar urbanul „al celorlalți”, sau în cazul operei semnate de Ioan Slavici, care înțelege că cel puțin în Ardeal lumea românului este satul. Am reținut din aceste exemple încă un argument al istoriei culturale și al valorificării surselor alternative – precum cele literare –, respectiv desprinderea detaliilor privind viața de zi cu zi chiar și prin simpla descriere a hainelor pe care le poartă țărani. Alte studii se îndreaptă spre analiza comportamentului social deviant în Transilvania secolului XIX, cu date concrete privind familiile românești constituite în afară căsătoriei și nașterile extramaritale; spre moștenirea otomană în Balcani și cum termenul în sine se referă în mod strict la percepția occidentală, subliniind sensul peiorativ ce i s-a dat de-a lungul timpului, semnificând partea *necivilizată* și *sălbatică* a Europei.

Ultima parte a studiilor este dedicată unor subiecte ce din punct de vedere temporal se încadrează în prima jumătate a secolului XX, detaliind astfel cum a fost receptată și revalorificată Antichitatea și în special figura împăratului Cezar de către fascism și oferind explicații pe marginea ideii că propaganda fascistă a insistat pe mitul celei de-a treia Rome. Surprindem astfel o explicație a contextului interbelic internațional, la care face referire și studiul ce prezintă deziluziile generației interbelice din România. Este surprinsă nuanța foarte importantă pentru înțelegerea interbelicului românesc, care s-a confruntat cu „devalorizarea socială a ideii de muncă intelectuală, prin care șomajul devine primul pas spre degradarea socială și chiar o formă de insultă publică”. Înțelegem, așadar, o întreagă generație, opțiunile politice și extremismul politic atât de prezent în interbelic.

Textul dedicat lui Gellu Naum, ca exemplu al suprarealismului în spațiul românesc, ne duce deja din punct de vedere temporal în plin secol XX, când regimuri totalitare se manifestă deplin în lume și contextul cultural se modifică radical. Nu mai puțin interesant și lămuritor este și textul dedicat Holocaustului și, în mod particular, semnificațiilor pe care le au diverse forme de *loc* pentru evrei, tocmai pentru că „aceste spații se încarcă cu o valoare specială, devin părți ale ființei lor” (p. 153), poate și din cauza lipsei inițiale a unui loc. Întâlnim și abordări care explică cum s-a transformat arta în secolul XX, din perspectiva pictorului, care aduce contribuții la înțelegerea modului de gândire în arta contemporană; cum a fost marginalizată literatura în Republica Socialistă Moldova în 1949 și care sunt semnificațiile și implicațiile acestui fenomen; cum s-a manifestat literatura română în exil, după al Doilea Război Mondial, și înțelegem de ce adevărata libertate este cea spirituală, cea pe care niciun regim politic opresiv nu o poate altera (p. 192). Prima parte se încheie cu un studiu dedicat reprezentărilor memoriei sau cum este rememorată viața de zi cu zi, din perioada ceaușistă în postcomunism – un exercițiu de rememorare și reprezentare identitară, care ne aduce față în față cu trecutul recent și cu semnificațiile pe care i le atribuim –, și cu un text ce documentează istoriografia consacrată evoluției Bisericii unite din Transilvania în secolul al XVIII-lea.

Partea a doua a revistei prezintă activitatea științifică, respectiv conferința din 2012 a Societății Internaționale pentru Istorie Culturală, un bun prilej pentru actualizare și informare în domeniu. Partea a treia reunește recenzii ale unor lucrări circumscrise istoriei culturale.

Așadar, în particular, fiecare studiu ar merita o prezentare aparte, iar în ansamblu, fiecare vine cu o contribuție proprie în înțelegerea culturii – așa cum am definit-o și la început –, prin toate aspectele posibile. Mai mult, prin subiectele pe care le reunește publicația, posibilul public cititor se extinde, găsind în același loc atât documentări științifice, cât și detalii ce țin de spectaculos. Vorbim deci de opere literare ca produs cultural – ca subiect propriu-zis, dar și transformarea ethosului literar în timp și în funcție de contextul socio-cultural, de cultură și background cultural, de abordări interdisciplinare a unei tematici extinse. Punctul ce mai rămâne de adăugat ține de sugestia grupării studiilor într-o schemă tematică, ceea ce nu dăunează însă produsului final în conținut.

Adriana Bondor

ACTIVITATEA INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL” ÎN ANUL 2012

Activitatea științifică desfășurată de către membrii Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” a urmat și în anul 2012 coordonatele specifice cercetării academice, confirmate și consacrate în ultimii ani prin rezultate deosebite. Astfel, programele și proiectele de cercetare asumate, elaborarea, editarea ori coordonarea unui număr consistent de volume, câștigarea și participarea la granturi interne și internaționale, publicarea a numeroase studii și articole de specialitate, bine primite în lumea academică, patronarea unor periodice consacrate sau participarea la diverse schimburi interacademice dovedesc, o dată în plus, calitatea și continuitatea eforturilor de cercetare ale membrilor Institutului ieșean, confirmând astfel un efort științific susținut în anul 2012.

Principala coordonată a activității științifice la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” o constituie programele și proiectele, fiecare dintre ele cu o durată de execuție ce variază în raport cu tema asumată și numărul de cercetători implicați. Rezultatele cercetărilor sunt valorificate prin intermediul studiilor și articolelor, a comunicărilor prezentate la diverse manifestări științifice sau prin tipărirea unor volume.

Programul I.a., *Izvoarele Evului Mediu Românesc și Istorie Socială*, coordonat de dr. Petronel Zahariuc, CS II, cuprinde un proiect:

1. *Documenta Romaniae Historica*, seria A, Moldova, vol. X (1599–1602), editat de dr. Petronel Zahariuc, CS II, dr. Silviu Văcaru, CS II, dr. Marius Chelcu, CS III, dr. Cătălina Chelcu, CS III, drd. Sorin Grigoruță, AC, termen finalizare 31 decembrie 2013.

Programul I.b., *Instrumente de lucru. Repertoriul numismatic românesc. 1822–1859/1867*, coordonat de dr. Viorel Butnariu, CS I, cuprinde un proiect:

1. *Lexicon numismatic. Moldova (1359–1859)*, termen finalizare 31 decembrie 2013.

Programul II, *Stat și societate în perioada modernizării și construcției naționale românești, secolele XIX–XX*, coordonat de dr. Mihai-Ștefan Ceaușu, CS I, cuprinde două proiecte:

1. *Urbanizare și modernizare în Bucovina (a doua jumătate a sec. XIX – începutul sec. XX)*, dr. Mihai-Ștefan Ceaușu, termen finalizare 31 decembrie 2013.

2. *Continuitate și schimbare în viața politică românească. Sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX*, dr. Liviu Brătescu, CS III, termen finalizare 31 decembrie 2012.

Programul III, *Cultură și modernizare în România: secolele XIX–XX*, coordonat de dr. Leonidas Rados, CS II, cuprinde șase proiecte:

1. *Academicianul Constantin Erbiceanu (1838–1913). Studiu monografic*, dr. Leonidas Rados, CS II, termen finalizare 31 decembrie 2013.

2. *Cultură istorică și muzeologie în a doua jumătate a secolului XIX*, dr. Andi Mihalache, CS II, termen finalizare 31 decembrie 2013.

3. *Emoțiile omului public: frica, rușinea, onoarea (1859–1918)*, dr. Mihai Chiper, CS, termen finalizare 31 decembrie 2013.

4. *O istorie a inspecțiilor școlare, în România secolului XX. Partea I: tipuri de documente și modalități de interpretare a lor*, dr. Cătălina Mihalache, CS III, termen finalizare 31 decembrie 2013.

5. *În lumea universitarilor ieșeni. 1860–1918*, dr. Alexandru Istrate, CS, termen finalizare 31 decembrie 2013.

6. *Istoriografia română de la cronică la discursul postmodern*, acad. Alexandru Zub, termen de finalizare 31 decembrie 2014.

Programul IV, *Public și privat în România secolului XX*, coordonat de dr. Cătălin Turliuc, CS I, cuprinde cinci proiecte:

1. *Forțele armate ale României de la sfârșitul celui de al II-lea război mondial la semnarea tratatului de la Varșovia (1945–1955): de la armata regală la armata populară*, dr. Sorin D. Ivănescu, CS III, termen finalizare 31 decembrie 2013.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. L, 2013, p. 471–480

2. *Reprezentarea la nivel parlamentar a minorităților naționale din România interbelică (1918–1938)*, dr. Cătălin Turliuc, CS I, termen finalizare 31 decembrie 2013.

3. *Exilul românesc postbelic și implicarea în lupta anticomunistă. Echipele parașutate în România de către serviciile secrete occidentale (1951–1953)*, dr. Dorin Dobrinu, CS III, termen finalizare 31 decembrie 2013.

4. *Relațiile dintre România și Statele Unite ale Americii în anii '50 ai secolului XX*, dr. Paul Nistor, CS III, termen finalizare 31 decembrie 2013.

5. *Antisemitism și violență colectivă. Pogromul de la Iași (iunie 1941)*, drd. Adrian Cioflâncă, CS III, termen finalizare 31 decembrie 2013.

Programul V, România în relațiile internaționale (secolele XIX–XX), coordonat de prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti CS I, cuprinde cinci proiecte:

1. *Europe and the Port. New Documents of the Eastern Question*, Volume IX (1821–1829), dr. Veniamin Ciobanu, CS I, termen finalizare 31 decembrie 2012.

2. *România și originile Primului Război Mondial*, prof. univ. dr. Gheorghe Cliveti, CS I, termen finalizare 31 decembrie 2013.

3. *De la Internaționala II la Komintern. Cristian Racovski și România (1912–1919)*, dr. Flavius Solomon, CS II, termen finalizare 31 decembrie 2013.

4. *Repatrierea germanilor din teritoriile românești în 1940*, dr. Bogdan-Alexandru Schipor, CS III, termen finalizare 31 decembrie 2013.

5. *Relații româno-ruse la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XIX-lea (1893–1908)*, drd. Bogdan-Adrian Ceobanu, termen finalizare 31 decembrie 2013.

O altă coordonată importantă a activității științifice, una care conferă și demonstrează atât valoarea individuală a cercetătorilor, cât și calitatea colaborărilor a constituit-o, ca de obicei, editarea de volume de specialitate, fie ele lucrări de autor, culegeri de studii ori ediții critice.

a. Volume de autor:

– Mihai Chiper, *O societate în căutarea onoarei. Duel și masculinitate în România (1859–1914)*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2012, 308 p.

– Gheorghe Cliveti, *Europa franceză și cauza română (1789–1871)*, Iași, Editura Junimea, 2010, 729 p.

– Cătălina Mihalache, *Didactica apartenenței. Istorie de uz școlar în România secolului XX*, Iași, Institutul European, 2012, 337 p.

– Al. Zub, *Impasul reîntregirii*, ed. a IV-a, revăzută și adăugită, Iași, Timpul, 2012, 312 p.

– Al. Zub, *M. Kogălniceanu istoric*, ed. II, Iași, Ed. Universității „Al. I. Cuza”, 2012, 860 p. + ilustrații.

– Al. Zub, *N. Iorga: studii și note istoriografice*, Brăila, Istros, 2012, 334 p.

– Al. Zub, *Alexandru Zub la Sighet*, București, Fundația Academia Civică, 2012, 402 p.

b. Volume editate și coordonate:

– Liviu Brătescu, Ștefania Ciubotaru (coordonatori), *Monarhia în România, o evaluare: politică, memorie și patrimoniu*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2012.

– Dorin Dobrinu, Mihnea Berindei, Armand Goșu (editori), *Istoria comunismului din România*, volumul II, *Documente Nicolae Ceaușescu (1965–1971)*, Iași, Polirom, 2012, 704 p.

– Andi Mihalache, Adrian Cioflâncă (coord.), *Istoria recentă altfel. Perspective culturale*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2012.

– Cătălin Turliuc, Mihai-Ștefan Ceaușu (coordonatori), *Dilemele conviețuirii în procesul modernizării societății românești în spațiul est-carpatic (secolele XIX–XX)*, Iași, Junimea, 2011.

– Gh. Cliveti, Adrian-Bogdan Ceobanu, Ionuț Nistor, Adrian Vițalaru (editors), *Romanian and European Diplomacy. From Cabinet Diplomacy to the 21st Century Challenges*, Trieste – Iași, Editura Beit – Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2012.

– Flavius Solomon, Peter Mario Kreuter (ed.), *130 ani de relații diplomatice româno-germane*, supliment al „Anuarului Institutului de Istorie A. D. Xenopol”, 2012.

– Cătălin Turliuc, Gavril Preda, Ilie Manole (coord.), *Clipe de viață. Ion Agrigoroaiei*, Ploiești, Karta Graphic, 2011, 385 p.

– Petronel Zahariuc, Ovidiu Cristea și Gheorghe Lazăr (editori), *Aut viam inveniam aut faciam. In honorem Ștefan Andreescu*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2012, 651 p.

Alături de acestea, cercetătorii Institutului au publicat un număr de o sută de studii și articole științifice, în diverse volume și publicații, apărute atât în țară, cât și în străinătate.

În afară de programele și proiectele individuale, cercetătorii de la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” au obținut sau au participat în anul 2012 la un număr de 12 granturi, dintre care 7 internaționale:

a. naționale:

– Mihai Chiper, director de proiect CNCIS-UEFISCU PN II-RU-PD cod 546/2010 cu titlul *O societate în căutarea onoarei. Duel și masculinitate în sfera publică din România (1859–1918)*. (1.08.2010–31.07.2012).

– Dorin Dobrințu, 1 octombrie 2011 – 31 iulie 2012: București, România, bursier al New Europe College, cu tema *Science as a Political Tool. Atheism, Popularization and Propaganda in „People’s” Romania (1948–1965)*.

– Leonidas Rados, titular la grantul UEFISCDI TE „Asociații și societăți studențești la Universitatea din Iași în perioada modernă (1860–1918)”, termen de execuție 01.04.2012–01.04.2014.

– Cătălin Turliuc, membru în grantul CNCS 2011–2014, „Mișcarea aboliționistă în cadrul emancipării civile și politice în România modernă”, cod proiect PN-II-ID- PCE–2011-3-0655, cu Viorel Achim (director proiect), Venera Achim, și Raluca Tomi.

– Petronel Zahariuc, membru în grantul CNCS, tip Idei, Proiecte de Cercetare Exploratorie, 2012–2014 (director conf. dr. Laurențiu Rădvan).

b. internaționale:

– Proiectul *Științele socio-umaniste în contextul evoluției globalizate – dezvoltarea și implementarea programului de studii și cercetare postdoctorale*, contract POSDRU 89/1.5/S/61104, 1 octombrie 2010 – 31 martie 2012, manager regional Andi Mihalache, Gheorghe Cliveti expert evaluator; dr. Liviu Brătescu, CS III, dr. Cătălina Chelcu, CS III, dr. Mihai Chiper, CS, dr. Paul Nistor, CS III, dr. Leonidas Rados, CS II, dr. Bogdan Schipor, CS III bursieri.

– Alexandru Istrate, bursier în cadrul proiectului internațional de cercetare POSDRU/89/1.5/S/49944 – *Dezvoltarea capacității de inovare și creșterea impactului cercetării prin programe post-doctorale, 2010–2013, cu tema Revizitând trecutul. Elita intelectuală românească în literatura biografică. 1860–1918*.

– Alexandru Istrate, proiect EUROCORES finanțat de European Science Foundation prin UEFISCDI 4EUROC/2010, cu tema *Cuius Regio. An analysis of the cohesive and disruptive forces destining the attachment of (groups of) persons to and the cohesion within regions as a historical phenomenon Transylvania in Eighteenth Century*.

– Cătălina Mihalache, Bursă de cercetare postdoctorală, pe tema *Istoria pe înțelesul școlarilor: știință, politică și divertisment la sfârșitul regimului comunist*, oferită de Facultatea de Litere, Universitatea „Al. I. Cuza” (1 septembrie 2011 – 31 august 2012), în cadrul proiectului internațional „Rețea transnațională de management integrat al cercetării postdoctorale în domeniul Comunicarea științei. Construcție instituțională (școală postdoctorală) și program de burse (CommScie)”, POSDRU/89/1.5/S/63663.

– Flavius Solomon, membru în grantul *Handbuch der historischen Regionen Südosteuropas*, coordonator prof. dr. Oliver Jens Schmitt, Institut für Osteuropäische Geschichte der Universität Wien.

– Cătălin Turliuc, grant 2010–2012, Exzellenzcluster Projekt, Max Plank – Gesellschaft zur Förderung der Wissenschaften, Max-Planck-Institut für europäische Rechtsgeschichte, „Die Entstehung nationaler Rechtssysteme im postosmanischen Südosteuropa. Dekonstruktion, Formation und Transfer von Normativität” (*Establishment of National Legal Systems in Post-Ottoman South Eastern Europe. Deconstruction, Formation and Transfer of Normativity*), director Prof. em. dr.dr.h.c. mult. M. Stolleis.

– Cătălin Turliuc, grant POSDRU/97/6.3/S/50679 Fondul Social European, 2010–2013 „Reconstrucția statutului femeii: de la discriminare la dezvoltare profesională și egalitate de șanse”; Expert pe termen lung.

În anul 2012 Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, în afara ședințelor de comunicări bilunare, ce au continuat cu regularitate, a organizat, singur sau prin colaborare, mai multe manifestări științifice, naționale sau internaționale:

a. naționale:

– *Iași – Leagănul Unirii*, organizat de către Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” împreună cu Primăria Municipiului Iași, Muzeul Unirii, 24 ianuarie 2012.

– *Omagiul făptuitorilor Unirii*, organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, împreună cu Muzeul Unirii și Asociația „Alexandru Ioan Cuza”, 25 ianuarie 2012.

– *Trecut și perspective în editarea documentelor medievale*, organizat de către Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” și Filiala Iași a Academiei Române, 18 octombrie 2012, sub egida „Zilele academice ieșene”, ediția a XXVII-a.

– *Emanciparea civilă și politică în România modernă și contemporană*, organizat de către Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” și Filiala Iași a Academiei Române, 19 octombrie 2012, sub egida „Zilele academice ieșene”, ediția a XXVII-a.

b. internaționale:

– Chișinău–Iași, 14–16 mai 2012, conferința științifică internațională „*Basarabia 1812. Problemă națională, implicații internaționale*”, organizată de Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române, Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu” din Chișinău, Departamentul pentru Românii de Pretutindeni.

– Rădăuți–Cernăuți, 28–29 iunie 2012, simpozion științific internațional *Asociaționism și propășire națională în Bucovina în secolele XIX–XX. 150 de ani de la înființarea Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina*, organizat de Institutul „Bucovina” Rădăuți, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” Iași, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava.

– Conferința internațională *Frontieră, ținut de margine sau provincie? Istoria Basarabiei în lecturi alternative*, organizată de către Universitatea de Stat din Moldova, Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române, Iași, 20–21 septembrie 2012.

– Conferința internațională *Political Rituals in Eastern Europe (19th–21st Centuries): Between Propaganda and Emotional Communities*, Craiova, Institutul de Studii Socio-Umane „C.S. Nicolăescu-Plopșor”, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași și POSDRU 61104.

Pe parcursul anului 2012 cercetătorii Institutului au susținut numeroase comunicări la diverse simpozioane, seminarii, congrese ori conferințe, naționale sau internaționale:

a. naționale:

– Liviu Brătescu, *1912 – Centenarul răpirii Basarabiei. Controverse politice interne și internaționale*, susținută la conferința națională *Basarabia după 200 de ani*, Iași, organizată de Universitatea „Petre Andrei”, 12 mai 2012; *Continuitate și schimbare în viața politică românească. Sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX*, susținută în cadrul simpozionului național *Istorie, Istoria Artei, Restaurare – Conservare*, ediția a XVI-a, organizat de Muzeul Național Cotroceni, 20–24 iunie 2012; *Tradiție și înnoire. Partidul Național Liberal la începutul secolului XX*, la simpozionul național *I. I. C. Brătianu*, organizat de Centrul Cultural Brătianu, Pitești, 20–21 august 2012; *Liberali și conservatori la sfârșitul secolului al XIX-lea. Deprinderi noi – aceeași elită*, susținută în cadrul simpozionului *Stat și societate în Europa*, Craiova, 10–12 octombrie 2012; *Aniversări și practici comemorative. Iașii la 1911*, susținută în cadrul simpozionului național *Monumentul – tradiție și viitor*, organizat de Muzeul Unirii din Iași, 3–7 octombrie 2012, Iași; *Adversități simbolice în România modernă*, la simpozionul *Emanciparea civilă și politică din România modernă și contemporană*, organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, 19 octombrie 2012.

– Viorel Butnariu, *Romanatul lui Cuza Vodă*, Complexul Muzeal „Iulian Antonescu”, Bacău, 24 ianuarie 2012; *Tezaurul de la Boșoteni, com. Berești – Tazlău, jud. Bacău*, al XXIX-lea simpozion național de numismatică, Complexul Muzeal „Iulian Antonscu”, Bacău, 15–17 iunie 2012.

– Mihai Ceaușu, *Luptători pentru cauza Unirii: bucovineanul Constantin Hurmuzachi*, la simpozionul *Iași – leagănul Unirii*, organizat de Complexul Muzeal Național „Moldova”, 24 ianuarie 2012; *Contextul politic european al Unirii Principatelor*, la simpozionul *Omagiul făptuitorilor Unirii*, organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, cu Muzeul Unirii și Asociația „Alexandru Ioan Cuza”, 25 ianuarie 2012; *Conjuncturile internaționale ale anexării Basarabiei*, la simpozionul *Basarabia pământ românesc – 200 de ani de la răpirea de către Rusia țaristă*, organizat de Colegiul Național „Cuza Vodă” și Casa de Cultură „Alexandru Giugaru” din Huși, 29 mai 2012.

– Bogdan Ceobanu, *Ritual și diplomație la sfârșitul secolului al XIX-lea. Misiuni românești la încoronarea țarilor*, în cadrul simpozionului *Stat și societate în Europa*, Craiova, 10–12 octombrie 2012.

– Cătălina Chelcu, „Hirea de boierie” și „cărturariu bun”: obârșie socială, ascensiune intelectuală și atitudini în Moldova secolului al XVII-lea, în cadrul colochiului național de Istorie, Istoria Artei, Restaurare – Conservare, ediția a XVI-a, 20–24 iunie 2012, organizat de Muzeul Național Cotroceni; *Către o abordare socială a pedepsei. Surse documentare*, în cadrul manifestării științifice *Trecut și perspective în editarea documentelor medievale*, Filiala Iași a Academiei Române, 18 octombrie 2012, sub egida „Zilele academice ieșene”, ediția a XXVII-a.

– Marius Chelcu, *Anul 1711. Semnificațiile unui moment istoric*, comunicare susținută în cadrul simpozionului național *Zilele culturii ruse*, ediția a III-a, organizat de Catedra de slavistică a Universității „Al. I. Cuza”, 16–17 decembrie 2011; *Surse documentare pentru istoria urbană*, în cadrul manifestării științifice *Trecut și perspective în editarea documentelor medievale*, Filiala Iași a Academiei Române, 18 octombrie 2012, sub egida „Zilele academice ieșene”, ediția a XXVII-a.

– Mihai Chiper, *Discursuri și reprezentări ale decăderii în Iașul interbelic*, în cadrul modulului de formare tematică POSDRU 89/1.5/S/61104, 20 februarie 2012, Academia Română Iași; *O modernitate ignorată: „Afacerile de onoare” în România (1859–1914)*, susținută la Colegiul Noua Europă (București) în cadrul Grupului de Reflecție asupra Istoriei Politice a secolului al XIX-lea (18 octombrie 2012).

– Veniamin Ciobanu, *Interferențe româno-tătare în secolul XVIII. Problema mănăstirilor închinat în timpul domniei lui A. I. Cuza*, în cadrul simpozionului *Iași, leagănul Unirii*, Muzeul Unirii, Iași, 24 ianuarie 2012.

– Adrian Cioflâncă, 27 aprilie 2012, Iași, *Ce spun și ce nu spun documentele despre implicarea României în Holocaust*, în cadrul simpozionului *Abordarea interdisciplinară a studierii Holocaustului. Cazul Popricani*, organizat de Institutul Național pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel” și Facultatea de Istorie a Universității „Al. I. Cuza” Iași.

– Sorin Grigoruță, *Despre starea de sănătate a locuitorilor ținutului Bacău în anul 1830*, în cadrul sesiunii de comunicări științifice *Arhivele și Istoria*, organizat de Arhivele Naționale Bacău, Bacău, 18 noiembrie 2011.

– Alexandru Istrate, *Percepția Transilvaniei iluministe în sursele moldovene la conferința Cuius Regio. An analysis of the cohesive and disruptive forces destining the attachment of (groups of) persons to and the cohesion within regions as a historical phenomenon Transylvania in Eighteenth Century*, Alba-Iulia, 5–6 octombrie 2012.

– Sorin Ivănescu, *Originea socială a cadrelor din instituțiile românești cu rol represiv. 1948–1958*, Iași, octombrie 2012; *Ațiuni de infiltrare și epurare a Ministerului de Interne după 23 august 1944*, în cadrul ședințelor bilunare ale Institutului „A. D. Xenopol” din Iași.

– Andî Mihalache, *Despre rolul mlaștelor în muzeistica epocii moderne*, Zilele Muzeului Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 29–30 noiembrie 2011; *Memoria lor, istoria noastră: amintirile nomenclaturii și reconstituirea trecutului recent. Aspecte metodologice*, a doua conferință națională *Comunismul românesc*, București, Institutul „Nicolae Iorga”, 15–16 martie 2012; *Câteva considerații referitoare la muzeistica românească din anii 1870–1900: concepții, reprezentanți, polemici*, Colegiul Noua Europă, 27 aprilie 2012.

– Cătălina Mihalache, *Mic, naiv și devotat. Cum se realiza educația patriotică a copiilor în România socialistă?*, la conferința națională *Copilăria românească între familie și societate (secolele XVIII–XX)*, organizată de Institutul de istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române și CNCS-UEFICSDI, București, 4–5 octombrie 2012.

– Paul Nistor, *Ritualuri diplomatice în timpul Războiului Rece. Instalarea lui Silviu Brucan în calitate de ministru plenipotențiar al României în SUA (1956)*, la simpozionul *Stat și Societate*, Universitatea din Craiova, 10–12 octombrie 2012; *Basarabia sovietică și liderii PCR*, la simpozionul *Drama Basarabiei. Bicentenarul rășluirii (1812–2012)*, Muzeul Județean „Ștefan cel Mare” Vaslui, 23 mai 2012; *Relații româno-americane la finalul perioadei staliniste (1952)*, la simpozionul național „Vasile Pârvan”, Complexul Muzeal „Julian Antonescu” Bacău, 4–6 octombrie 2012; *Politica externă a României comuniste în anii 50 ai secolului XX. O abordare istoriografică*, la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” Iași, 31 mai 2012.

– Bogdan Schipor, participare, în 20 februarie 2012, la *workshopul Modul de formare tematică*, organizat de către Academia Română – Filiala Iași, în cadrul proiectului POSDRU 89/1.5/S/61104, cu o prezentare intitulată *Repatrierea germanilor din România și țările baltice (1939–1941). Aspecte comparative; Repatrierea germanilor din Țările Baltice și teritoriile*

românești, 1939–1941, sesiunea internațională de manifestări științifice organizată de către Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, Facultatea de Istorie și DAAD Alumni Club Iași, în cadrul manifestărilor prilejuate de Zilele Universității „Al. I. Cuza”, 26–27 octombrie 2012.

– Cătălin Turluc, *Națiune, naționalități și stat în discursul politic promovată de Petre P. Carp*, la conferința *Retorica politică modernă în Europa centrală și de sud-est. Origini și forme de manifestare (sec. XVI–XX)*, Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, 3–5 noiembrie 2011; *Realități românești, realități europene în contextul contemporaneității*, la Forumul transfrontalier, Prefectura Vaslui, Consiliul Județean, Primăria, Camera de comerț și industrie, Vaslui, 4 nov. 2011; *Emanciparea civilă și politică în România modernă*, la masa rotundă *Dezrobirea Țiganilor ca problemă istoriografică*, organizată de Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” București, 17–18 nov. 2011; *Semnificația istorică a monarhiei constituționale românești*, la conferința *Monarhia, o soluție pentru România?*, Universitatea „Petre Andrei” Aula Magna, cu Mihai Dorin, Daniel Șandru etc., 22 nov. 2011; *Statutul juridic al minorităților în România modernă: de la Constituția din 1866 la Războiul de Independență*, la sesiunea științifică anuală a Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, 6–7 decembrie 2011, București; *Minoritățile României interbelice. Cadrul legislativ și juridic*, la ediția a XXXIV-a a Sesiunii Naționale de Comunicări Științifice „Acta Moldaviae Meridionalis”, 8–9 decembrie, Vaslui; *Alexandru Ioan Cuza – Reformatorul*, conferință publică, Casa de Cultură a Municipiului Iași – „M. Ursachi”, 24 ianuarie; *Opera legislativă a lui Alexandru Ioan Cuza*, la simpozionul *Iașul – leagănul Unirii*, organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Universitatea „Al. I. Cuza”, Primăria Municipiului Iași, Muzeul Unirii, 24 ianuarie, la Muzeul Unirii Iași; *Alexandru Ioan Cuza – Domnul Unirii*, la simpozionul *Omagiu făptuitorilor Unirii*, organizat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, Asociația „Alexandru Ioan Cuza”, Complexul Național Muzeal „Moldova” Iași, la Muzeul Unirii, 25 ianuarie; *Gheorghe I. Brătianu istoric și om politic*, la simpozionul național al Societății Academice Gh. Brătianu, organizat de Primăria Municipiului Pașcani, Casa de Cultură „M. Sadoveanu”, Societatea Academică Gh. Brătianu, Pașcani, 3–4 februarie; *Egalitatea de gen în procesul construcției europene*, la simpozionul național *Gen și egalitate de șanse*, organizat de Universitatea „Al. I. Cuza”, Muzeul Universității, proiect POSDRU ID 50679, 8 martie; *Identitatea românească de pe ambele maluri ale Prutului în perioada modernă și contemporană*, la simpozionul *Basarabia – 200 de ani de istorie zbuciumată*, organizat de C.J. Vaslui, Muzeul Județean „Ștefan cel Mare”, Biblioteca Județeană „Nicolae Milescu Spătaru”, 27 martie; *Teritoriul dintre Prut și Nistru în epoca contemporană*, la conferința *Basarabia 1812. Două secole de dramă românească*, organizată de Colegiul Național Iași, Universitatea „Al. I. Cuza” Iași, ISJ, 6 aprilie, Colegiul Național, cu ocazia Olimpiadei Naționale de Istorie; *Modernizare și schimbarea paradigmei sociale*, la ediția a IV-a a simpozionului *Prof. Ioan Nemeș* Suceava, 4 mai 2012; *Basarabia în conștiința națională românească*, la simpozionul *Basarabia pământ românesc – 200 de ani de la răpirea de Rusia țaristă*, organizatori Casa de Cultură „Alexandru Giugaru”, Colegiul Național „Cuza Vodă”, Huși, 29 mai, cu I. Agrigoroaiei, M.-Șt. Ceaușu, L. Chiriac, N. Tataru, C. Clit etc.

– Silviu Văcaru, *Legislația austriacă referitoare la emigranți – studiu de caz ținutul Bacău (1830)*, sesiunea de comunicări științifice *Arhivele și istoria*, ediția a XVII-a, Bacău, 18 noiembrie 2011; *Emigranți bucovineni în Moldova la începutul veacului al XIX-lea*, sesiunea de comunicări științifice *Bucovina file de istorie*, ediția a XIII-a, Suceava, 25–27 noiembrie 2011; *Exigențe actuale ale scrierii monografiilor locale*, conferință la Biblioteca orașenească Bicăz, 15 decembrie 2011; *Supuși austrieci din Transilvania stabiliți în Moldova*, sesiunea națională de comunicări științifice *Români din sud-estul Transilvaniei. Istorie, cultură, civilizație*, ediția a XVIII-a, Sfântu Gheorghe, 21–22 septembrie 2012.

– Petronel Zahariuc, *Averea lui Petru Șchiopul și procesul pentru moștenirea ei. Noi piese ale dosarului* (în colaborare cu Ovidiu Cristea), la ședința de comunicări a Facultății de Istorie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, octombrie 2012; *Câteva date despre istoria unor familii boierești desprinse dintr-o condică de documente (secolele XVI–XIX)*, comunicare la al XVI-lea Congres Național de Genealogie și Heraldică, Iași, mai 2012.

– Alexandru Zub, *Români și francezi în primul război mondial. Considerații istoriografice*, pe marginea vol. *Henri-Mathias Berthelot (1861–1931). Du culte de l’offensive à la stratégie globale*, de Jean-Noël Grandhomme, 2011, lansat la Centrul Cultural Francez, Iași, 13 nov. 2012; *Cui prodest historia?*, la deschiderea Olimpiadei Naționale de Istorie (XXVI), Iași, Universitatea

„Al. I. Cuza”, 3 apr. 2012; Zilele revistei „Convorbiri literare”, 26–28 apr. 2012, la Casa cu absidă; *Spiru Haret despre educație și cultură*, simpozion național, Iași, Asociația Scriitorilor, 27 apr. 2012; *Spiru Haret și epoca sa*, conferință în cadrul unui ciclu de manifestări *In memoriam Spiru Haret*, 30 mai – 1 iun. 2012; *N. Iorga, personalitatea istorică a românilor*, la Teatrul Național Botoșani, 18 iun. 2012; *Românii și ideea națională*, la simpozionul *Românită și românism în epoca integrării euroatlantice*, în noua serie (XVIII) a Deniilor eminesciene, Casa Pogor, 1 iun. 2012; *V. Pârvan – un model: autocogniție și discurs integrativ*, prelegere la Școala Memoriei, ed. XV, Sighet, 17 iul. 2012; *Un teritoriu de istorie și cultură*, simpozion național la Mănăstirea Putna, 22–26 aug. 2012; *Istorici români în închisorile regimului comunist*, conferință la Casa M. Kogălniceanu, 3 nov. 2012; *Unire și solidaritate națională*, cuvânt la simpozionul organizat de Astra, pe tema diasporei românești, Academia Română, Filiala Iași, 8 nov. 2012; *Localism creator*, Bârlad, cu ocazia lansării vol. *Personalități bârlădene. Dicționar*, de Oltea Rășcanu Gramaticu, Iași, PIM, 2012, 25 nov. 2012.

b. internaționale:

– Liviu Brătescu, *Istorie și diplomație la 1912. 100 de ani de la anexarea Basarabiei de către guvernul țarist*, în cadrul conferinței *Tratatul de pace de la București din 1812 și impactul lui asupra istoriei românilor. 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus*, Chișinău, 26–27 aprilie 2012; *Problema evreiască 1866–1888. Un test al modernizării societății românești?*, susținută la sesiunea științifică anuală Pontica 2012, în cadrul Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța, 10–11 octombrie 2012.

– Viorel Butnariu, *Date noi despre așa-zisa monedă moldo-polonă*, al XIII-lea simpozion de numismatică, Chișinău, 6–9 septembrie 2012.

– Mihai Ceaușu, Rădăuți, 10–11 noiembrie 2011, la conferința științifică *Bucovina și bucovinenii în secolul al XIX-lea. Tradiționalism și modernitate*, organizată de Institutul „Bucovina” din Rădăuți, împreună cu Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina”, a susținut *Raporturile politice dintre naționalitățile din Bucovina în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea*; Iași, 12 mai 2012, la conferința internațională *Basarabia după 200 de ani*, organizată de Universitatea „Petre Andrei” și Consiliul Județean Iași, cu *Considerații privind evoluția identității naționale la românii din Bucovina și Basarabia în secolul XIX*; Chișinău–Iași, 14–16 mai 2012, conferința științifică *Basarabia 1812. Problemă națională, implicații internaționale*, organizată de Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” al Academiei Române, Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu” din Chișinău, Departamentul pentru Românii de Pretutindeni, cu *Austria și moșiile din Basarabia ale Fondului bisericesc greco-oriental al Bucovinei*; Rădăuți–Cernăuți, 28–29 iunie 2012, simpozionul *Asociaționism și propășire națională în Bucovina în secolele XIX–XX. 150 de ani de la înființarea Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina*, organizat de Institutul „Bucovina” Rădăuți. Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” Iași, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, cu *Asociaționism și propășire culturală în Bucovina (secolul al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)*.

– Bogdan Ceobanu, iulie 2012, *Foreign diplomats in Bucharest at the end of the 19th century: between professional prestige and damaged personal reputation*, în cadrul workshopului *Workshop Black Sea Historiographies (I): The challenge of modern diplomacy in SE Europe*, Istanbul, 18 iulie 2012.

– Marius Chelcu, *Orașe din Răsăritul Moldovei la 1812*, la simpozionul *Basarabia – 1812. Problemă națională, implicații internaționale*, organizat de către Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” – Filiala Iași a Academiei Române, Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu” din Chișinău, Departamentul Pentru Românii de Pretutindeni, Chișinău–Iași, 14–16 mai 2012.

– Veniamin Ciobanu, *Mutații în sistemul politic european între pacea de la București și declanșarea insurecției grecești (1812–1821)*, în cadrul conferinței *Tratatul de pace de la București din 1812 și impactul lui asupra istoriei romanilor: 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către ruși*, Chișinău, 26–27 aprilie 2012; *A litigious problem in the Swedish-Turkish relations: the navigations of Swedish merchant ships on the Black Sea (1821–1827)*, în cadrul conferinței *EU and Black Sea Regions*, May 3rd–5th, 2012, Bucharest; *Poziția Principatelor Române în raporturile ruso-turce dintre anii 1812 și 1821, comentată în rapoarte diplomatice străine*, în cadrul conferinței *Basarabia 1812. Problema națională și implicații internaționale*,

Chișinău-Iași, 14–16 mai 2012; *An attempt to appoint a Swedish vice consul to Bucharest (1834–1835)*, în cadrul conferinței *European Networks: The Balkans, Scandinavia and the Baltic World in the Time of Economic and Ideological Crisis*, May 25–27, 2012, Târgoviște; *Russo-Ottoman Rivalry for the Control of the Central-Asian Segment of the Great Silk Road (nineteenth century)*, în cadrul conferinței *The Silk Road. History and perspectives*, Bucharest, 21th–23th June, 2012; *Internaționalizarea „problemei ucrainiene” și Europa de Sud-Est (1648–1714)*, în cadrul simpozionului româno-polon *Zilele culturii poloneze*, Suceava, august 2012.

– Adrian Cioflâncă, 21 iunie 2012, Coimbra (Portugalia), conferința *Coming to Terms with the Past: Lessons from Romania*, susținută la Centro de Estudos Sociais al Universității din Coimbra; 12–14 septembrie 2012, Paris (Franța), participare la workshopul *Corpses and Destruction*, făcând parte din Programul internațional de cercetare *Corpses of Mass Violence and Genocide*, organizat la École des Hautes Études en Sciences Sociales, cu comunicarea *Destruction and Anonymization. Holocaust-Era Mass Graves in Romania*.

– Gheorghe Cliveti, la colocviul *Espace impérial. Le sud-est européen entre Empires et Nations*, desfășurat la Paris – EHEES, 2–4 aprilie 2012, cu comunicarea *Lá politique balcanique de l'Empire russe 1828–1878. Les armées russes en route vers Constantinople*; la conferința *Basarabia 1812–2012*, Chișinău-Iași, 14–16 mai 2012, cu comunicarea *Anexarea Basarabiei de Rusia și „tăcerea Europei” (1812–1815)*; la seminarul *Sud-Est Europas Geschichte*, 5 iunie 2012, Universitatea Mainz (Germania), cu comunicarea *Protectorates and International Guaranties in South-Eastern Europe (1774–1878)*.

– Dorin Dobrințu, 9 mai 2012, București, New Europe College, susținerea conferinței *The atheist propaganda in Gheorghiu-Dej's Romania. Purposes, structures, manifestations*.

– Alexandru Istrate, *Destinul Basarabiei reflectat în literatura autobiografică și în presa românească din 1912*, la conferința *Tratatul de pace de la București din 1812 și impactul lui asupra istoriei românilor. 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus*, Chișinău-Iași, 14–16 mai 2012; *Aduceri aminte despre Basarabia în cultura română modernă*, la workshopul exploratoriu internațional *Frontieră, ținut de margine sau provincie? Istoria Basarabiei în lecturi alternative*, Iași, 20–21 septembrie 2012.

– Andi Mihalache, *Quand les pratiques funéraires deviennent rituels politiques: le cas du prince Alexandru Ioan Cuza*, conferința *Political Rituals in Eastern Europe (19th–21st Centuries): Between Propaganda and Emotional Communities*, Craiova, Institutul de Studii Socio-Umane „C. S. Nicolăescu-Plopșor”, în parteneriat cu Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” și POSDRU 61104.

– Paul Nistor, *Propaganda externă a României în favoarea Basarabiei (1941)*, la simpozionul *Basarabia – 1812. Problemă națională, implicații internaționale*, organizat de către Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” – Filiala Iași a Academiei Române, Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu” din Chișinău, Departamentul Pentru Românii de Pretutindeni, Chișinău-Iași, 14–16 mai 2012.

– Leonidas Rados, *Toward Neo-Latin Countries: Official Change in Romanian Student Migration in the Early 1860s*, la 2012 International Conference of the Society for Romanian Studies, *Europeanization and Globalization: Romanians in their Region and the World*, Universitatea Lucian Blaga din Sibiu, 2–4 iulie 2012; *Student Movement in Romania during the Balkan Wars: Ideology, Discourse and Action*, la conferința *Balkan Worlds: Ottoman past and Balkan nationalism* (4–7 octombrie 2012) organizată de Universitatea Macedonia din Salonic, Grecia; *Spirit asociativ și mișcare națională în a doua jumătate a secolului XIX. Cazul studențimii ieșene*, la conferința *Asociaționism și propășire națională în Bucovina în secolele XIX–XX* organizată de Institutul Bucovina, Institutul „A. D. Xenopol” etc., Rădăuți, 28 iulie 2012.

– Bogdan Schipor, *Problema Basarabiei în relațiile româno-britanice (1939–1940)*, la simpozionul *Basarabia – 1812. Problemă națională, implicații internaționale*, organizat de către Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” – Filiala Iași a Academiei Române, Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu” din Chișinău, Departamentul Pentru Românii de Pretutindeni, Chișinău-Iași, 14–16 mai 2012; *The Repatriation of the Germans from Baltic States and Romania, 1939–1941. Policy, Diplomacy and Social Drama*, la Third Annual International Conference on Baltic and Nordic Studies in Romania: *European Networks: The Balkans, Scandinavia and the Baltic World in a Time of Economic and Ideological Crisis*, organizat la Târgoviște de către Asociația Română de Studii

Baltice și Nordice, Universitatea „Valahia” din Târgoviște, Ministerul Afacerilor Externe, Ambasada Finlandei la București, Ambasada Suediei la București, Ambasada Norvegiei la București, Ambasada Lituaniei la București, Consulatul Letoniei la București, Primăria Târgoviște, Complexul Național Muzeal „Curtea Domnească” Târgoviște și Centrul pentru Studierea Istoriei Relațiilor Internaționale „Grigore Gafencu” din Târgoviște, în perioada 25–27 mai 2012.

– Flavius Solomon, *Imperiul Rus și „națiunile” sale (cazul Basarabiei)*, la conferința *Tratatul de pace de la București din 1812 și impactul lui asupra istoriei românilor. 200 de ani de la anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus*, Chișinău, 26–27 aprilie 2012; *De la emancipare națională la lupta de clasă. Cristian Racovski și chestiunea Basarabiei*, la simpozionul internațional *Basarabia – 1812. Problemă națională, implicații internaționale*, Chișinău–Iași, 14–16 mai 2012; *Basarabia ca spațiu de imigrație și emigrație*, la workshopul internațional *Frontieră, ținut de margine sau provincie? Istoria Basarabiei în lecturi alternative*, Iași, 20–21 septembrie 2012; *Cristian Racovski, România și începuturile literaturii de propagandă sovietice*, la workshopul internațional *Învățământul de partid și școlile de cadre în România comunistă. Context național și regional*, Sibiu, 25–27 octombrie 2012.

– Cătălin Turliuc, *Naționalism și minorități în România interbelică*, la conferința *Bucovina și bucovinenii în secolul al XIX-lea. Tradiționalism și modernitate*, Academia Română, Institutul „Bucovina”, Rădăuți, 10–11 nov. 2011; *The Wrath of Nations: Nationalism & Ethnicity as Building-Blocks for Conflicts in the Black Sea Regions*, la conferința internațională cotoată ISI, Thomson Reuters, *EUBSR 2012, International Conference on EU and Black Sea Regions*, UCDC, 3–5 mai 2012, București, Keynote Speaker; *Relațiile României cu Republica Moldova în ultimul deceniu al secolului XX*, la conferința *Basarabia – 1812. Problemă națională, implicații internaționale*, organizatori Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” – Filiala Iași a Academiei Române, Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu” Chișinău, Departamentul pentru Români de Pretutindeni, Chișinău–Iași, 14–16 mai; *Abolitionism, Emancipation and Equality: A Triptych of Modernity*, la conferința internațională de științe sociale aplicate ISSA, Universitatea de Vest, Timișoara, 18–19 iunie; *Emancipare și asociaționism în spațiul românesc în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, la simpozionul *Asociaționism și propășire națională în Bucovina în secolele XIX–XX. 150 de ani de la înființarea Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina*, organizatori Academia Română – Institutul „Bucovina” Rădăuți, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” Iași, Universitatea „Ștefan cel Mare” Suceava, Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina, Rădăuți–Cernăuți, 28–29 iunie; *Două state românești și raporturile dintre ele la cumpăna dintre veacuri*, la masa rotundă *Moldova de la Perestroika la independență și poziția cu țările vecine*, organizatori DAAD Deutscher Akademischer Austausch Dienst, Moldova Institut Leipzig, Chișinău, 28 august.

– Petronel Zahariuc, *Boieri și moșii la 1812*, la simpozionul *Basarabia – 1812. Problemă națională, implicații internaționale*, organizat de către Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” – Filiala Iași a Academiei Române, Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu” din Chișinău, Departamentul Pentru Români de Pretutindeni, Chișinău–Iași, 14–16 mai 2012.

– Alexandru Zub, *Basarabia: periplu istoriografic și Cuvânt introductiv*, la simpozionul *Basarabia (1812). Problemă națională, implicații internaționale*, Iași–Chișinău, sub egida Academiei de Științe, 14 mai 2012; *Discursul istoric actual: implicații axiologice*, la simpozionul internațional *Penser l'Europe*, XI, *Drepturile omului și valorile lumii europene*, București, 4–6 oct. 2012.

În cadrul unor manifestări științifice internaționale sau al schimburilor interacademice desfășurate în anul 2012, un număr de 12 cercetători de la Institutul De Istorie „A. D. Xenopol” au efectuat deplasări în Austria, Belgia, Danemarca, Franța, Germania, Grecia, Italia, Lituania, Marea Britanie, Republica Moldova, Polonia, Portugalia, Federația Rusă, Statele Unite ale Americii și Ungaria. Aceste deplasări au facilitat completarea unor colecții de documente, investigații în arhive și biblioteci, documentări în vederea realizării și concretizării la un nivel științific ridicat a proiectelor de cercetare în care sunt implicați cercetătorii Institutului „A. D. Xenopol”:

– Liviu Brătescu, februarie 2012, mobilitate la Institut für Osteuropäische Geschichte, Universitatea din Viena, sub coordonarea prof. univ. dr. Oliver Schmitt, în cadrul *Proiectului POSDRU 89/1.5/S/61104 cu titlul Științele socio-umaniste în contextul evoluției globalizate – dezvoltarea și implementarea programului de studii și cercetare postdoctorală*, având tema

Liberali versus conservatori: monumente publice și memorii concurente în România modernă (1866–1914).

– Bogdan Ceobanu, iunie–august 2012, Universitatea Roma Tre, Italia; 20 octombrie – 3 noiembrie 2012, Institutul de Slavistică al Academiei Ruse de Știință (schimb interacademic).

– Veniamin Ciobanu, Polonia, 4–31 iulie 2012, în cadrul schimbului interacademic.

– Adrian Ciofâncă, 25–28 iunie 2012 (Mechelen, Belgia) – participare la reuniunea plenară a Task Force for International Cooperation on Holocaust Education, Remembrance and Research în calitate de membru al delegației României în grupul de lucru academic; 21 februarie 2012, Washington (SUA) – participare la dezbateră *New Approaches to the Study of Communism*, organizată la Georgetown University, alături de Michael David-Fox, Vladimir Tismăneanu, Marius Stan, Bogdan Cristian Iacob pentru lansarea anualelor ICCMER; 20–21 iunie 2012, Coimbra (Portugalia) – participant, alături de Ioan Stanomir, la dezbateră prilejuită de prezentarea filmului *Amfiteatre și închisori* dedicată memoriei fostului deținut politic Nicolae Mărgineanu, la Bar do Teatro da Cerca de São Bernardo din Coimbra; 12–14 septembrie 2012, Paris (Franța) – participare la workshopul internațional *Corpses and Destruction* făcând parte din programul internațional de cercetare *Corpses of Mass Violence and Genocide*, organizat la École des Hautes Études en Sciences Sociales, cu comunicarea *Destruction and Anonymization. Holocaust-Era Mass Graves in Romania*.

– Gheorghe Cliveti, 2–4 aprilie 2012, EHEES Paris, 14–16 mai 2012, Chișinău, conferință internațională *Basarabia 1812–2012*; 5 iunie 2012 Universitatea din Mainz (Germania).

– Dorin Dobrinu, 13–15 mai 2012: Chișinău, Muzeul Național de Arheologie și Istorie a Moldovei, vernisarea expoziției *Cedarea Basarabiei, a nordului Bucovinei și a ținutului Herța (iunie 1940) – între neputință și iresponsabilitate. O perspectivă românească*, realizată de Arhivele Naționale ale României în parteneriat cu Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe, Institutul pentru Investigarea Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, Serviciul Istoric al Armatei și Arhiva Națională de Filme; 29–31 mai 2012: Copenhaga, Danemarca, *25th European Board of National Archivists Conference (EBNA) and 12th EAG meeting*; reprezentant al Arhivelor Naționale ale României; 5 august – 5 septembrie 2012: Budapesta, Ungaria, invitat al Pasts, Inc., Center for Historical Studies, Central European University.

– Sorin Grigoruță, 1 octombrie 2012 – 25 ianuarie 2013, stagiul de cercetare în Ungaria.

– Paul Nistor, februarie 2012 – Universitatea din Viena, Austria.

– Leonidas Rados, stagiul de documentare la Atena, 15 februarie – 15 martie 2012; deplasare la Salonic, la conferința *Balkan Worlds: Ottoman past and Balkan nationalism* (4–7 octombrie 2012) organizată de Universitatea Macedonia din Salonic, Grecia; deplasări la Budapesta și Viena în noiembrie 2012.

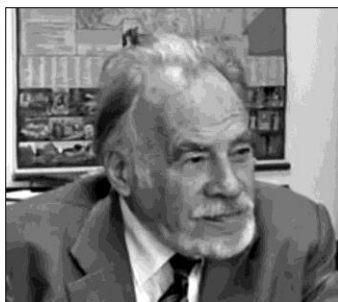
– Bogdan Schipor, Lituania, Vilnius, 1–31 ianuarie 2012, mobilitate în cadrul proiectului *Științele socio-umaniste în contextul evoluției globalizate – dezvoltarea și implementarea programului de studii și cercetare postdoctorale*, contract POSDRU 89/1.5/S/61104.

– Cătălin Turliuc, 10–18 decembrie 2011, Londra, Marea Britanie, deplasare grant; 6–13 octombrie 2012, Londra, Marea Britanie, deplasare grant.

– Flavius Solomon, Moscova, Federația Rusă, iunie 2012, schimb interacademic.

Nu în ultimul rând, trebuie menționat faptul că o bună parte dintre rezultatele muncii de cercetare depuse de membrii Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” în anul 2012 a văzut lumina tiparului în periodicele consacrate care sunt scoase sub egida instituției, dar și faptul că patru dintre cercetători sunt îndrumători de doctorat – Alexandru Zub, Gheorghe Cliveti, Mihai-Ștefan Ceaușu și Veniamin Ciobanu.

Cătălina Elena Chelcu
Bogdan-Alexandru Schipor

UN PATRIARH AL ISTORIOGRAFIEI NAȚIONALE: ACADEMICIANUL DAN BERINDEI

La 3 noiembrie, anul de grație 2013, istoricul Dan Berindei a împlinit frumoasa vârstă de 90 de ani! Incredibilă, prin raportare atât la robustețea-i fizică, demnă de invidiat chiar și de mai tinerii săi colegi de breaslă ori de hemiciclu academic, cât și la sprinteneala minții sau prospetimea-i spirituală, dublate de o superioară capacitate de mobilizare, de înțelegere și de iradiere nu doar a unor ambițioase proiecte științifice, ci și a celor mai generoase sentimente. Vremurile prin care a trecut, prea scurt prietenoase și prea îndelung ostile, nu l-au șubrezit, din contră, iar încercărilor vieții – nu puține și nici chiar comune – a știut să le contrapună mereu: răbdarea, ca și tenacitatea, echilibrul, dar și abilitatea, discreția, dar și fermitatea, spre a nu mai invoca acea particulară vocație a militantismului său istorico-cultural, inspirat probabil din ținuta morală și intelectuală a romanticilor veacului al XIX-lea, cărora le-a și dedicat, de altfel, o mare parte a operei sale științifice.

Descendent al unei familii cu frumoase tradiții intelectuale și cu rădăcini adânci, voievodale, înfipte în părțile Teleormanului, cel identificat în urmă cu un deceniu ca „un bonjurist din zilele noastre”, „un boier al spiritului istoric” sau „un european de la Dunăre” (în admirabilele expresii ale academicianului Eugen Simion), Dan Berindei s-a născut în București, la 3 noiembrie 1923, legându-și primele amintiri de binefacerele, ca și de peisajul politic tot mai agitat al României Mari din ultimul deceniu al perioadei interbelice. Dacă părintele său – urmând pilda bunicului și a străbunicului – și-a făcut studiile superioare la Paris, tânărul Dan Berindei, apucând „alte timpuri”, după cum venerabilul savant se confesa în urmă cu un an, s-a înscris și a devenit student al Facultății de Litere și Filozofie, secția de Istorie, a Universității din capitala țării, beneficiind de îndrumarea unor dascăli de talia lui Gheorghe I. Brătianu, Constantin C. Giurescu sau Victor Papacostea. Anii grei ai războiului, care i-au însoțit și marcat nu doar studenția, ci și tinerețea, par să-l fi călit pentru viață, chiar dacă la absolvirea studiilor, în 1945, dorințele și, mai ales, speranțele comune ale unei reveniri la normalitate în societatea românească nu-și pierduseră pe de-a-ntregul conturul.

În același an, și-a întemeiat o familie, căsătorindu-se cu Ioana Hudiță, colegă de facultate (născută la Paris, în 1927), fiica istoricului, ministrului și omului politic național-țărănist Ioan Hudiță, având ca naș de cununie pe cel care i-a fost și dascăl, Gheorghe I. Brătianu. Momentul, fericit îndeobște pentru oricare protagonist al schimbării statutului civil, va fi fost cu atât mai emoționant pentru tânărul cuplu cu cât, printre oaspeții prezenți la acea ceremonie, s-au numărat și unele personalități politice de marcă ale vremii, precum Iuliu Maniu, Dinu Brătianu, Petre Constantinescu-Iași ș.a. În condiții normale, s-ar fi putut crede că existau toate premisele împlinirii, pe multiple planuri, a idealurilor nutrite de tinerii care și-au unit atunci destinele, mai ales că – prețuind însușirile fostului său student – cunoscutul balcanolog, profesorul Victor Papacostea, și l-a apropiat pe Dan Berindei, în 1946, ca secretar și asistent suplinitor la Institutul de Cercetări Balcanice, instituție pe care însuși o fondase în 1938 și al cărei director în exercițiu era. Numai că vremurile erau tot mai convulsive, iar normalitatea tot mai firavă, încât, peste

numai un an și ceva, implacabilul s-a produs: ultimul reper și simbol al democrației, câtă mai rezistase agresiunilor succesive din ajun, regele Mihai, a fost silit să abdice, iar țara a devenit *republică populară*. Consecințele – binecunoscute la nivel general – au fost extrem de dure pentru familia Berindei: mai întâi, a fost arestat și încarcerat socrul său, apoi părinții și, în cele din urmă, soția, care a și născut pe cel de al doilea copil al lor (după Mihnea), Ruxandra, în condiții de detenție, la Jilava. Dan Berindei, care, după desființarea Institutului de balcanistică, ocupa (din 1948) funcția de cercetător la Institutul de Istorie și Filozofie al Academiei, n-a fost scutit de măsurile „purificatoare” promovate, la începutul deceniului al șaselea al trecutului veac, de „tripleta ucigașă a culturii românești” (în expresia cărturarului Valeriu Râpeanu), tripletă alcătuită din Iosif Chișinevschi, Leonte Răutu și Mihai Roller. Continuând politica de primenire a cadrelor din învățământul superior și din cercetare, prin eliminarea tuturor celor care aveau origine socială – și, implicit, gândire – „nesănătoasă”, considerați potențiali sau autentici adversari ai noului regim, autoritățile vremii l-au îndepărtat pe tânărul istoric din institut, în 1952, oferindu-i în schimb șansa de a se recalifica într-o meserie, chipurile, mai utilă pentru obște și societate. Așa a ajuns Dan Berindei să deprindă și să practice, vreme de trei ani, meșteșugul confecționării blacheurilor – meserie nobilă, înrudită cu cea practică, în tinerețe, de viitorul „cârmaci” al României socialiste – în cadrul cooperativei de producție „Mecanica Nouă” din București.

Abia după trei ani de „reprofilare” profesională, a fost rechemat și reîncadrat pe vechiul post de cercetare la Institutul de Istorie bucureștean, întâmpinat fiind cu falsă amabilitate chiar de către cel care îl îndepărtase din slujbă, academicianul „de o perfectă incultură” (în evaluarea de mai târziu a victimei), Mihai Roller. În paranteză fie spus, aceluiași cenzor și mahăr al științelor marxiste i-a aparținut și tipărirea unicului manual de istorie pentru școlile medii sau licee ale vremii, după textul căruia au fost obligați să învețe câteva bune promoții de elevi. Noroc însă că mulți dintre dascălii formați sub vechiul regim, ignorând ori numai mimând promovarea noii programe școlare pentru această disciplină, au continuat să-și onoreze menirea, chiar și în acele împrejurări vitrege și să transmită elevilor, de la catedră, imaginea trecutului nostru istoric în lumini mai puțin deformate decât se cerea și, desigur, mai apropiate de spiritul tacitian.

Reluându-și, așadar, îndeletnicirea pentru care manifestase o reală vocație – cercetarea – încă din vremea studiilor universitare, publicând, în anul absolvirii acestora, primul său studiu intitulat *Revoluția din 1848 din Franța și tinerii români aflați la Paris*, în paginile „Revistei istorice române” (1945), aflată sub direcția lui Constantin C. Giurescu, tânărul cercetător, care, până la trimiterea sa în rândul „clasei muncitoare”, mai tipărise alte câteva articole și note în publicațiile de profil ale vremii, și-a dedicat întreaga energie și capacitate intelectuală, pentru început, studierii și punerii în lumină a izvoarelor istorice fundamentale pentru epoca focalizată ca obiectiv științific static și propriei cariere: modernitatea românească. Opțiunea, deplin justificată din punct de vedere științific, asigurând temelia și temeinicia oricăror creații istoriografice, avea sau, cel puțin, presupunea și o motivație politică, suplimentară, punând la adăpost pe autorul încă stigmatizat și, desigur, „monitorizat”, de primejdia unor potențiale derapaje ideologice în cuprinsul studiilor analitice.

Refugiul în cercetarea tezaurului documentar pentru secolul al XIX-lea, stimulat și de cooptarea sa în colectivul editorial al binecunoscutei colecții de izvoare *Documente privind Unirea Principatelor* – prin tipărirea căreia Academia și autoritățile vremii doreau să marcheze apropiatul centenar al nașterii statului român modern –, nu a fost însă total sau exclusiv, pentru că, în paralel, Dan Berindei s-a înscris la doctorat, pregătindu-și cu aceeași perseverență și dăruire teza consacrată trecutului istoric al urbei natale: *Orașul București, reședință și capitală a Țării Românești (1459–1862)*. Din rațiuni politice pentru care făcuse cunoștință și cu „munca de jos”, finalizarea acestui proiect științific a fost suspendată, prin ordin ministerial, chiar în ziua programată pentru susținere, și amânată – potrivit informației preluată de la criticul și istoricul literar Valeriu Râpeanu – vreme de un deceniu! În tot acest răstimp, istoricul publicase deja o întreagă suită de studii, articole și note în noile reviste de profil, ca și în altele de popularizare („Almanahul cooperăției de consum”, „Flacăra”, „Apărarea patriei”, „Veac nou”, „Contemporanul”, „Scânteia tineretului” ș.a.), precum și primele volume, în ipostazele de editor, autor sau coautor, precum: *Rapoartele consulatului Austriei din Iași (1856–1859)*, urmat apoi de *Documente interne (1854–1857)*, acoperind tematica volumelor II (tipărit în anul 1959) și, respectiv, I (1961) din seria mai amplă a *Documentelor privind Unirea Principatelor*, continuată ulterior până la al VII-lea tom, *Aspecte militare ale răscoalei populare din 1821* (apărută în 1962, în colaborare

cu T. Mutașcu) și, nu în ultimul rând, desigur, lucrarea mai sus pomenită, asumată ca teză de doctorat, consacrată *Orașului București*, tipărită în 1963 la Editura Științifică. Mi-amintesc că apariția acesteia din urmă a și prilejuit, între altele, un amplu comentariu în coloanele primului număr al „Anuarului” ieșean (1964), publicație care – prin secretarul ei de redacție – începuse a promova un ascuțit spirit critic în istoriografia românească, spirit continuat și amplificat apoi, asigurând astfel revistei un spor de prestigiu și de publicitate, în interior, ca și în afară. Într-o notă de răspuns adresată recenzentului, pe marginea aprecierilor, a observațiilor și, îndeosebi, a accentelor critice formulate asupra cărții sale proaspăt apărută, Dan Berindei își încheia intervenția printr-o sugestivă expresie aforistică, preluată de la un dramaturg francez din veacul XVIII (Philippe Destouches) și dedicată criticilor fără de operă: *la critique est facile et l'art est difficile!*

În pofida acestui „incident”, altminteri minor, legăturile istoricului cu mediul academic ieșean s-au dezvoltat și cimentat în anii următori, ilustrate fiind prin dese și consistentele colaborări științifice, prin întâlnirile și proiectele comune, evolute în strânse prietenii cu unii colegi de breaslă, cum au fost, bunăoară, regretații Leonid Boicu și Gheorghe Platon. În aceeași perioadă, lui Dan Berindei, apreciat deja și la nivelul conducerii secției de profil a Academiei ca un redutabil specialist în problematica epocii moderne, i s-a repartizat elaborarea și redactarea câtorva capitole din volumul al IV-lea al primei ediții (marxiste) din *Istoria României*, la două dintre acestea avându-l colaborator pe profesorul Valerian Popovici, directorul Institutului de Istorie din Iași. Acesta din urmă m-a și determinat, de altfel, să-mi potolesc elanul critic și „să-mi văd de lungul nasului” atunci când – după apariția unei noi lucrări a istoricului bucureștean, *Din începuturile diplomației românești moderne*, în 1965, mă hotărâsem să-mi fac debutul istoriografic, novice fiind în Institut, cu un comentariu asupra cărții, mai acid decât se cuvenea și decât îmi îngăduiau propriile capacități. Influențat, pesemne, de criticismul tot mai accentuat asumat și promovat de redacția „Anuarului” și, mai ales, „smomit” fiind de un coleg de institut al autorului (trecut de mult în lumea umbrelor), care mi-a și oferit câteva potențiale obiecții, împărtășite pripit, am elaborat un veritabil rechizitoriu la adresa lucrării, cu observații ce mi se păreau atunci întemeiate, dar pe care, mai târziu, le-aș fi regretat. Ajunsă sub ochii directorului de institut, care îndeplinea și funcția de redactor șef al „Anuarului”, recenzia mi-a fost imediat returnată, cu recomandarea de a-i păstra doar paginile apreciative și de a o valorifica astfel în coloanele revistei centrale „Revue Roumaine d'Histoire”, însuși înlesnindu-mi tipărirea; ceea ce am și făcut, cu oarecare frustrare de moment, dar cu sporită și justificată satisfacție profesională, mai târziu.

După apariția volumului IV din tratatul de *Istoria României* (1964) – la elaborarea căruia ostenise ani buni în biblioteci și arhive – și până la dobândirea oficială a titlului științific de *doctor în Istorie*, abia în 1969, Dan Berindei a continuat să producă și să se impună în noul val al istoriografiei naționale, printr-o impresionantă suită de studii, articole și cărți focalizate pe momente, evenimente, procese și personalități reprezentative pentru societatea românească modernă, toate laolaltă și fiecare în parte conturând deja efigia istoricului total, preocupat a defini și explica, în manieră organicistă, identitatea, spiritualitatea și specificitatea națională a poporului român. Aproape fără excepție, lucrările sale științifice, cuprinzând monografii, volume tematice, studii analitice ori de sinteză, comunicări, articole și note, bibliografii și instrumente de lucru, materiale de presă (centrală, locală și culturală), sunt consacrate etapelor definitorii ale procesului construcției naționale, nașterii și consolidării statului român modern, precum și protagoniștilor acestui proces, abordate fiind în permanentă conexiune cu factorii de influență – perturbatori sau favorizanți – ai vecinătăților istorice mai apropiate, ori mai îndepărtate, altfel spus, în orizont și în spirit european. Câteva titluri, în acest sens, sunt edificatoare: *La réforme agraire de 1864 en Roumanie et son application* (1966, în colaborare), *Gândirea social-politică despre Unire* (1966, coordonare), *L'Union des Principautés Roumaines* (1967), *Reforma agrară din 1864* (1967, în colaborare), *Cucerirea independenței României* (1967), *Documente privind istoria României. Colecția lui Eudoxiu Hurmuzachi*, seria nouă, vol. II (1967), *Bălcescu* (1969), *Revoluția română din 1848* (1969, în colaborare), *Bibliografia analitică a periodicelor românești. 1851–1858* (1970, în colaborare), *Războiul pentru independență națională. 1877–1878. Documente militare* (1971, în colaborare) etc.

Se poate lesne observa, și nu doar pentru această etapă – să-i spunem mediană – a producției sale istoriografice, preocuparea constantă a omului de știință, centrată pe acele momente cardinale ale evoluției societății românești în veacul redeșteptării, al resurecției, al construcției și consolidării naționale: 1821, 1848–1849, 1859, 1877–1878, de a-și pregăti și

înzestra propriul laborator cu instrumentarul documentar adecvat, îmbinând armonios latura creativă sau analitică a fiecărui studiu cu cea rezervată descoperirii, prelucrării și publicării izvoarelor. Treptat, aria investigațiilor și a competențelor sale științifice s-a extins, fiind recunoscute, ca atare, în interiorul breslei: a fost membru fondator, ales vicepreședinte, al Comisiei de heraldică, genealogie și sigilografie a Academiei (1971), pentru ca un deceniu mai târziu să fie desemnat în funcția de președinte al ei; din 1977, a devenit secretar, ulterior secretar general, al Comitetului Național Român al istoricilor, de pe care poziție i s-a încredințat onoarea, dar și răspunderea majoră, de a asigura desfășurarea în condiții optime a celui de al XV-lea Congres Internațional de Științe Istorice, la București, în august 1980. Cei care au trăit evenimentul își amintesc, desigur, că, prin modul de organizare, prin prezența celor mai buni specialiști, prin calendarul dezbaterilor și, nu în ultimul rând, prin libertatea de exprimare asigurată istoricilor de pe toate meridianele globului, acel congres s-a impus atât în conștiința participanților, cât și a publicului avizat de pretutindeni, drept cea mai amplă și mai prestigioasă manifestare științifică, în domeniu, găzduită vreodată de România, țară socialistă!

Între timp, zestrea științifică a istoricului Dan Berindei s-a îmbogățit cu noi titluri, semnificând materializarea unor preocupări și pasiuni mai vechi ori mai recente, cu observația că nu puține studii, articole, sinteze, ghiduri sau lucrări de popularizare sunt elaborate în limbi de circulație internațională, fiind destinate publicațiilor de profil din țară sau din exterior. Între acestea, pot fi menționate: *L'année révolutionnaire 1821 dans les Pays Roumains* (1973); *Revoluția română din 1848* (1974); *La constitution de la Roumanie moderne dans le contexte Sud-Est européen*, în „Nuova Rivista Storica”, Milano (1974); *The opening of diplomatic relations between the United States and the States of Europa*, San Francisco (1975, în colaborare); *La Roumanie et les événements balkaniques des années 1875–1876* (1976); *România independentă. 1877* (1976, cu versiuni în limbile: franceză, rusă, germană, arabă, chineză și spaniolă); *Independența, luptă milenară a poporului român* (1977, în colaborare); *Epoca Unirii* (1979); *The Romanian Armed Forces in the Eighteenth and Nineteenth Century*, în vol. *War and Society in East Central Europe*, New York (1979); *Breve historia de Rumania*, Caracas (1982, în colaborare); *L'année 1848 dans les Pays Roumains* (1984); *Cultura națională română modernă* (1986); *Documente privind domnia lui Alexandru Ioan Cuza* (1989, în colaborare) ș.a.

Dacă până la evenimentele din decembrie 1989, opera sa științifică, impresionantă valoric și cantitativ – ilustrată prin zecile de volume și sutele de studii publicate în țară sau în străinătate –, îl consacrase deja ca autoritate în domeniu, lucrările sale fiind referențiale pe zona modernității și pentru studenții facultăților de profil, paradoxal, Dan Berindei n-a beneficiat de statutul de *universitar*, porțile instituțiilor de învățământ superior rămânându-i zăvorâte, aidoma altor iluștri colegi de breaslă și de „tratament” (precum Leonid Boicu, Cornelia Bodea, Paul Cernovodeanu sau Alexandru Zub), spre paguba multor generații de tineri studioși. Ușile amfiteatrelor i s-au deschis târziu, abia din 1990 (altora le-au rămas, în continuare, blocate), când, e de presupus că, interesul și pasiunea pentru cariera didactică îi vor fi fost sensibil diminuate sau când statutul disciplinei în ansamblul curriculei școlare avea să înregistreze dramatice metamorfoze.

Binemeritata recunoaștere a valorii profesionale, a activității și operei sale, avea să se producă însă pe linie academică. Reorganizată după schimbarea de macaz politic din 1989, Academia Română l-a primit în rândul „nemuritorilor”, mai întâi ca membru corespondent, la 9 martie 1991, apoi ca membru titular, la 10 noiembrie 1992, pentru ca, din anul imediat următor, să fie ales – pe durata a trei mandate consecutive, până în anul 2005 – în funcția de președinte al Secției de Științe Istorice și Arheologie a supremului for științific al țării. Din anul 2006, Dan Berindei coordonează activitatea înaltei instituții de pe poziția de vicepreședinte al Academiei, rămânând totodată și președinte onorific al secției pe care a păstorit-o anterior. În ambele ipostaze, sfidând dificultățile ori tristețile generate fie de scurgerea implacabilă a timpului, fie de insuficiențele sau neputințele sistemului, nemaivorbind de răutățile omenești (adevărată epidemie postdecembristă!), care nu l-au ocolit nici în râvniții ani ai „libertății de expresie”, istoricul și omul de cultură, într-un cuvânt savantul, și-a onorat cu asupră de măsură statutul, elaborând, coordonând și supraveghind programe științifice, menite a reazeza domeniul în locul hărăzit de întemeietorii instituției, de a-l apropia – neîntinat – de conștiința publică și de a-i reda sau reactiva capacitățile educaționale în plan social-politic, altfel spus, de a repune în lumină *învățămintele* Istoriei.

Cu o vigoare fizică demnă de invidiat, pe care trecerea galopantă a anilor n-a izbutit să i-o ofilească, cu o experiență de viață bogată în toate compartimentele ei semnificative și cu înțelepciunea hărăzită de Pronia cerească spiritelor alese, Dan Berindei a continuat – și după retragerea sa din Institutul de Istorie „N. Iorga”, în mai 1990 – să scrie, să publice, să fie o prezență extrem de activă la reuniunile științifice interne și internaționale ori în dezbaterile publice și mass-media, dovedind mereu și pretutindeni virtuți de fin observator și de riguros analist nu doar al faptelor, proceselor și fenomenelor trecutului, ci și ale celor de dată recentă, adăugând și ilustrând astfel cealaltă dimensiune a personalității sale, cea de *om al Cetății*. Conduita exemplară a înaintașilor în vremuri convulsive și de grea cumpănă ori de pașnică (re)construcție națională i-a servit drept argument sau de punct de plecare în judecarea evenimentelor pe care le-a trăit și a caracterelor umane întâlnite, rezultând de aici captivante meditații – scrise, ori rostite prin viu grai și consemnate audio-vizual – asupra contemporaneității, cu puternic efect moralizator.

În împrejurările politice dătătoare de speranțe ale ultimului deceniu din mileniul trecut, istoricul și-a extins, firesc, orizontul preocupărilor sale științifice, adăugându-le pentru o vreme și componenta didactică, prin acceptarea funcției de profesor la Facultatea de Istorie a Universității București, prilej (întârziat) de a avea legături nemijlocite cu tânăra generație, de a-i cunoaște frământările, opțiunile și idealurile, judecate cu siguranță de analistul-exeget al epocii Unirii prin raportare indusă la ținuta intelectuală și morală a „oamenilor începutului de drum”. Răspunzând, probabil, și cerințelor derivate din noua-i ipostază, dar, mai ales, animat de sentimentul perfectibilității, Dan Berindei a purces la reeditarea câtorva lucrări referențiale din propria-i zestre științifică, sustrase, evident, oricăror canoane ideologice impuse de vechiul regim, elaborând și publicând, în paralel, cărți și studii cu tematică oarecum restricționată în trecut. Așa au văzut lumina tiparului, într-o veritabilă cavalcadă editorială, studii analitice, monografice sau de sinteză, precum: *Revoluția română din 1821* (1991, 2010); *Românii și Europa. Istorie, societate, cultură* (1991); *Societatea românească în vremea lui Carol I. 1866–1876* (1992, 2002); *România. Documente străine despre români* (1992, cu o ediție în limba engleză); *Diplomația românească modernă de la începuturi la proclamarea Independenței de stat. 1821–1878* (1995); *Revoluția română din 1848–1849* (1997, 1998); *Românii și Europa în epoca premodernă și modernă* (1997); *Epoca Unirii* (2000); *Portrete istorice* (2001, 2009); *Ioan Hudiță. Jurnal politic* (2002–2013); *Géopolitique de la Roumanie. Regards croisés* (2003, în colaborare); *Drumuri în lume* (2005); *Istoria Academiei Române. 1866–2006* (2006); *Bălcescu* (2008); *Românii și Francmasoneria* (2009); *În mijlocul cetății* (2009); *Constituirea României moderne. 150 de ani de la Unirea Principatelor* (2009); *Politică externă și diplomați la începuturile României moderne* (2011); *Românii între trecut și viitor* (2012); *Genealogie și societate* (2013) ș.a.

Mulțimii și diversității acestor titluri, enunțate selectiv și doar pentru cărți, lăsând astfel la o parte numărul impresionant de studii, articole, comunicări și note publicate în reviste științifice de largă circulație ori în volume tematice sau miscelane, din țară ori din exterior, precum și prezența-i constantă în publicistica culturală și cea cotidiană („Cultura”, „Clipa”, „Cuvântul”, „Magazin istoric”, „Istorie și civilizație”, „Lumina” ș.a.) se cuvine adăugată inițiativa savantului – de pe poziția coordonatorului domeniului, la nivelul conducerii Academiei – de a elabora și primul tratat de *Istoria Românilor* de după 1990, proiect științific de mare anvergură și acută necesitate, dar și de risc major implicat prin diversitatea stilurilor concurente, respectiv prin selecția, prestația și orchestrarea colaboratorilor. Conceput în zece volume, dintre care unul (al VII-lea) a fost realizat în două părți, tratatul a văzut lumina tiparului la Editura Enciclopedică, în urmă cu un deceniu, semnificând atunci – în expresia regretatului Paul Cernovodeanu – „cel mai înalt stadiu atins la noi în evoluția scrisului istoric, sub raportul valorificării și interpretării celor mai de seamă și ultime informații furnizate de izvoare, ori în direcția prelucrării celei mai bogate și mai recente bibliografii”. Înfruntând obstacolele inerente unei întreprinderi științifice de asemenea complexitate și dificultate, Dan Berindei nu s-a mulțumit doar cu ipostaza de „dirijor” al ediției, ci și-a asumat și sarcina de „solist” – coordonator al primei părți din volumul VII, parte consacrată, de altfel, epocii expertizate analitic în opera sa istoriografică (1821–1878).

Departate de a-l liniști, apariția tratatului l-a sensibilizat pe istoric, mai puțin pe direcția satisfacțiilor presupuse de reușita oricărui proiect de asemenea dimensiune sau însemnătate și mai mult pe cea a observațiilor critice, îndreptățite sau nu, dar firești, prin raportare la întreaga gamă a factorilor concurenți, la orizontul de așteptare și la modelele europene comparative. De aceea, la

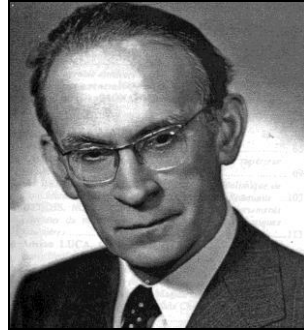
mai puțin de un deceniu după tipărirea monumentalei lucrări, receptând parcimonios aprecierile, spre a fi mai generos și a face loc ameliorărilor impuse prin observațiile, sugestiile sau chiar insuficiențele desprinse în răstimp din experiența primei ediții, neobositul academician a inițiat, coordonat și finalizat cea de a doua ediție a aceluiași tratat, a cărei apariție, programată pentru acest an, la aceeași editură, pare iminentă. Este încununată astfel o activitate științifică, culturală și managerială exemplară, desfășurată într-un ritm debordant, aparent sufocant pentru mulți, ale cărei roade pot fi repertoriate doar în cuprinsul unui bilanț de etapă. Pentru că energia, înțelepciunea și capacitatea-i creatoare, dovedite cu prisosință și în ultima vreme, vor parcă să respingă, în cazul său, orice formă de odihnă pasivă și să îndepărteze, astfel, acel „capăt de drum” invocat nu de mult de istoric, în cuprinsul unui interviu, mărturisire pe care, personal, aș dori-o – în acest punct – nesinceră! Vitalitatea-i proverbială, ilustrată și prin volumele lansate cu prilejul simpozionului omagial *O viață dedicată istoriei naționale – Dan Berindei* (2010), prin prezența și prestația-i impecabile la Chișinău în timpul manifestărilor științifice consacrate ultimelor două veacuri de istorie a Moldovei transputene (2012), prin finalizarea ediției a doua a tratatului de istorie națională și, nu în ultimul rând, prin noile titluri de cărți, studii, articole și varii colaborări la presa culturală, tipărite în anul care tocmai se încheie, nemaivorbind de preocupările conexe derivând din înaltele funcții îndeplinite în cadrul Academiei Române, constituie tot atâtea argumente temeinice și semne certe în direcția unei continuități active, pe care, noi, colegii de breaslă, indiferent de vârstă, laolaltă cu cititorii și admiratorii săi, i-o dorim cât mai frumoasă și mai îndelungată.

Omagiem în acest fel pe unul dintre oamenii de știință și cultură reprezentativi pentru spiritualitatea românească contemporană, recunoscut ca atare și prețuit nu numai în țară, unde, semenii l-au delegat, din 1992, ca reprezentant permanent al Academiei Române pe lângă Uniunea Academică Internațională, iar din 1993, l-au investit în funcția de președinte al Comitetului Național al Istoricilor, ci și în afara granițelor, acolo unde numeroase organisme internaționale de profil și l-au apropiat în staff-ul redacțional („Revue d’Europe Centrale” – Strasbourg, „Cahiers Charles Fourier” – Besançon ș.a.), ori și l-au asociat ca membru titular sau de onoare. Între acestea din urmă, pot fi menționate onorantele poziții ocupate ori funcții ce i-au fost atribuite, în cadrul celor 16 societăți sau organisme științifice din care face parte: membru al Confederației Internaționale de Genealogie și Heraldică (din 1972); membru al Comisiei Internaționale de Istoria Relațiilor Internaționale (din 1980); vicepreședinte al Comisiei Internaționale de Slavistică (din 1985); membru corespondent al Societății de Studii Sud-Est Europene (din 1988); membru în Comitetul Director al prestigioasei International Association of Europe’s Contemporary History (din 1990); membru titular al Academiei de Științe, Arte și Litere din Paris (din 1994); membru al Academiei Poloneze de Științe și Litere din Cracovia (din 1996), membru al Asociației Istoricilor Francofoni din Paris (din 2000) ș.a.

Pretutindeni, pe unde a umblat, academicianul Dan Berindei s-a dovedit a fi un demn și fidel urmaș al generațiilor purtătoare de nobile idealuri din veacul renașterii și al construcției naționale, generații pe care le-a evocat cu neasemuită căldură, înțelegere și rafinament în opera sa, desprinzând învățămintele necesare din paginile eroice, ca și din cele tragice, înscrise de români – pe traiectul modernității – în propria istorie. Vocația științifică și culturală a istoricului, ajuns, iată, la vârsta patriarhilor, s-a îngemănat mereu cu acea gravă conștiință a responsabilității profesionale, alăturată celei cetățenești, generând și motivându-i, de altfel, un foarte inspirat titlu de carte, mai sus amintit, ilustrativ pentru disponibilitatea sa la dialog pe problematica complexă a lumilor modernă și contemporană, ca și pentru sinceritatea confesiunilor exprimate de acest autentic și pilduitor *om al cetății*.

La împlinirea a nouă decenii de viață, dedicată în integralitate căutării și slujirii adevărului istoric în cel mai pur spirit tacitian, îmi revine plăcuta îndatorire ca, în numele tuturor colegilor de breaslă din fosta capitală a Țării Moldovei, care l-au cunoscut în varii împrejurări, direct sau prin mijlocirea operei, care l-au întâlnit, ascultat sau admirat și care încă mai cred în efectul terapeutic al științei așezată sub semnul muzei Clio, să-i urez venerabilului și distinsului academician Dan Berindei sănătate deplină, liniște sufletească și capacitate creatoare, cu noi și frumoase realizări științifice și culturale, spre bucuria comună, în profitul istoriografiei, al culturii și spiritualității românești. LA MULȚI ȘI FERICIȚI ANI!

Dumitru Vitcu

**ACAD. MIRCEA PETRESCU-DÎMBOVIȚA:
PERIPLU EGO-ISTORIC**

A plecat dintre noi, cu totală discreție, profesorul Mircea Petrescu-Dîmbovița, unul dintre cei mai de seamă slujitori ai istoriei, ca disciplină, dascăl eminent și pasionat al multor generații, din anii '40 până acum¹. Deși produsă la o vârstă când un asemenea eveniment era de așteptat, trecerea la cele eterne a stârnit legitime emoții în comunitatea academică. Survenită cu doi ani înainte ca venerabilul arheolog și istoric să atingă un secol de viață, ea părea și acum neverosimilă, căci se referea la un om încă prezent în profesie, după cum rezultă *e.g.* din textul relativ la un confrate arheolog, subscris de curând într-o publicație de profil². În același timp, dând curs vocației sale pedagogice, el mai îndruma (se știe) teze doctorale și alte modalități de expresie în domeniu, toate vădind o dorință vie de a duce la bun sfârșit proiectele personale sau de echipă.

Ce s-ar putea spune, cu rost, într-o asemenea clipă, fără a cădea în obișnuita retorică? Fost student, apoi colaborator în domeniul cercetării și coleg la Academia Română, aș fi ispitit să evoc atâtea aspecte, însă momentan consider că un mic periplu memorialistic ar putea fi de un anume folos. Volumul *Amintirile unui arheolog*, publicat cu ocazia nonagenatului, conține mai toate elementele utile unei bune înțelegeri a traseului său uman și profesional³, mai complex și mai pasionant decât se arată la întâia vedere. E un text de *ego-istorie*, scris cu grija cuvenită unui profesionist al domeniului, sensibil la propria evoluție cronotopică și totodată la conexiunile cu ceilalți, multiple, semnificative, nepuizabile.

Se pot degaja din cuprins, fie și schematizând didactic, cel puțin trei nivele de interes, susceptibile să alimenteze eventuale comentarii: familia, confrății arheologi și lumea academică *lato sensu*, cercuri afine și interferente, sesizabile în memorialul propriu-zis, ca și în ilustrațiile, nespuse de sugestive, din anexă. Este o ipoteză de lectură a textului însuși. Mi-ar plăcea să pot reveni, fie și numai pentru adâncirea unui domeniu în afara căruia nu se poate înțelege devenirea spațio-temporală a oricărei comunități și a istoriei în ansamblu.

Am avut privilegiul de a-i urma cursurile de istorie veche (așa se numea atunci domeniul) în anul 1953/4, cu un examen în care a trebuit să vorbesc, între altele, despre campania lui Alexandru cel Mare în Orient, temă la expunerea căreia s-a întâmplat să pot folosi și „literatură” din afara cursului. Bănuiesc că acest lucru l-a făcut pe exigentul dascăl să mă includă în grupul de tineri ce urma să-l însoțească în campania estivală din 1954. Nu pot insista acum asupra aceluși moment, parcurs împreună cu arheologi formați (Anton Nițu, Adrian Florescu), dar și cu

¹ Liliana Gânju, *Academicianul Petrescu-Dîmbovița va fi înmormântat joi*, în „Ziarul de Iași”, 15 apr. 2013, p. 2.

² Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Unele considerații în legătură cu formarea și activitatea de arheolog a dr. Eugen Comșa*, în „Zargidava”, Bacău, XII, 2013, p. 19–27.

³ Idem, *Amintirile unui arheolog*, Piatra Neamț, 2006 (*Bibliotheca Memoriae Antiquitatis*, XVII).

profesioniști în devenire (Dan Gh. Teodor, Silvia Iacob etc.). Am și ucenicit, o lună, pe șantierul neolitic de la *Trușești*, stațiune pe care o va prezenta apoi, monografic, după ani de săpături și analize secvențiale, întreprinse cu o echipă mereu reînnoită⁴. La încheierea acesteia, profesorul a avut delicatețea de a-mi restitui carnetul de note personale din timpul acelei campanii, singura pe care am efectuat-o, fiindcă în toamna aceluși an, s-a întâmplat să contactez brusc o suferință ce nu era compatibilă cu munca de șantier. Fără acea „întâmplare”, aș fi fost poate cooptat eu însumi în „cercul arheologic”, ipoteză pe care am semnalat-o, de altfel, cu ocazia primirii mele ca membru onorific al Institutului ieșean de Arheologie, petrecută la 15 octombrie 2004, bănuiesc că pe seama implicării mele în unele secvențe din istoria arheologiei⁵.

Încheind această paranteză, poate excesivă, să-mi fie permis a consemna unele elemente definitorii din volumul amintit. Demnă de reținut și cumva singulară, în *Amintirile unui arheolog*, e prezentarea simpatetică a profesorului său gălățean de română, Aețiu Hogaș, fiul cunoscutului scriitor, din care extragem un segment exemplar: „Era înalt, pleșuv, cu trăsăturile feței regulate, privire pătrunzătoare, veșnic preocupat și meditativ, dârz și în același timp blajin, întruchipând – în ținuta lui impunătoare – trăsăturile omului de munte cu acelea ale strămoșilor noștri, daci și romani”⁶.

Dintre efigiile universitare, se detașează net Ion Andrieșescu, căzut pe nedrept în uitare, dar mai ales Ion Nestor, cel de la care s-a silit să adopte rigoarea cercetării și spiritul comparatist, integrator, de istorie cât mai vastă. Centenarul nașterii acestuia (2005) i-a îngăduit elevului ajuns coleg, apoi creator de școală, să-i reevalueze legatul arheologic, pe linia tradiției pârvaniene, însă și ținând seama de noile orizonturi metodologice⁷. Aproape la fel de caldă și comprehensivă e prezentarea personalității altui mare arheolog, Vladimir Dumitrescu, elev și acesta al lui V. Pârvan, menționându-se chiar și „detenția de aproape trei ani”, suportată din motive politice⁸.

„Activitatea de militar” alimentează un neașteptat capitol, cu observații generale, însă și cu extrase diaristice demne de reținut pentru cine vrea să cunoască mai bine epoca și implicarea unui istoric-arheolog, ca ofițer de artilerie, în timpul ultimei conflagrații mondiale.

Tot astfel, „activitatea didactică”, descrisă cu aceeași minuție privitoare la așezăminte și oameni, alături de cercetarea științifică propriu-zisă, care îi domină indiscutabil biografia.

Amintirile unui arheolog pun în lumină, cu bun temei, studiile de specialitate întreprinse de câteva generații, constituindu-se, astfel, într-o istorie *sui generis* a domeniului, una plină de date, aprecieri, sugestii. Autorul se folosește evident și de propriile-i studii sau evocări făcute de-a lungul timpului, menționând de fiecare dată acest fapt în text sau în note.

Se degajă din ansamblu o morală a solidarității intelectuale cu cei dinainte, față de care autorul manifestă mereu grațitudine, dar și în raport cu mai tinerii săi colegi. *Ad patres*, fără conotație negativă, ar putea fi deviza sub care istoricul e chemat să exploreze trecutul, în linie genealogică, dar și sub unghiul devenirii spațio-temporale a oricărei comunități. Arheologul și preistoricianul și-au spus cuvântul, consensual, decenii în șir.

Nu se mai pot studia asemenea chestiuni fără lucrările sale (unele în echipă) despre „așezările din Moldova” de-a lungul timpului, „depozite de bronz”, „sisteme de fortificații”, săpăturile de la Bicaz, Cucuteni, Trușești etc., pe care le-a prezentat monografic. Este un enunț valabil și pentru chestiunile referitoare la istoria arheologiei, a învățământului superior și a cercetării științifice, domenii în care aportul său e de neocolit. Aceeași judecată e valabilă și când e vorba de instituțiile de resort din afara țării, cu care a știut să aibă relații optime.

Se degajă din acest periplu o lecție a grațitudinii față de cei care i-au dat posibilitatea să se realizeze, oameni și instituții deopotrivă, în felul evocat minuțios în *Amintirile unui arheolog*. De la „Cel de Sus” la părinți, rude, dascăli, elevi, colaboratori, discipoli, toți apar în aceste memorii, în bună rânduială, definind un spirit al grațitudinii de motivație totodată umană și pedagogică.

⁴ Idem, ș.a., *Trușești, monografie arheologică*, Piatra Neamț, 1999.

⁵ Victor Spinei, *Laudatio magistrului Alexandru Zub*, în *AM*, XXVII, 2004, p. 371–374; Alexandru Zub, *Cuvânt de răspuns la festivitatea de omagiere*, Filiala Academiei Iași, 15 oct. 2004, *ibidem*, p. 377–378.

⁶ Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Amintirile unui arheolog*, p. 19.

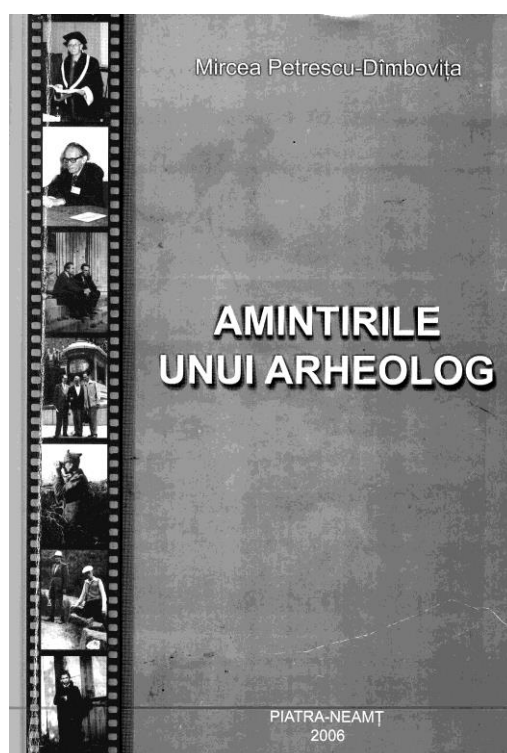
⁷ V. Chirica, D. Aparaschivei, *Institutul de Arheologie Iași*, Iași, 2004, p. 7–27, 135–136.

⁸ Cf. Vladimir Dumitrescu, *Închisorile mele (Memorii)*, cu prefață de Silvia Marinescu-Bâlcu, București, Albatros, 1994; Mircea Petrescu-Dîmbovița, *Amintirile unui arheolog*, p. 42.

Într-un medalion ocazional, dedicat profesorului, subliniam nevoia de „gestiune normală a raportului dintre generații”⁹, gestiune pe care savantul abia plecat dintre noi a știut să o soluționeze convenabil pentru sine și pentru breasla apartenență. Consemnând-o cât mai judicios în *Amintirile unui arheolog*, memorialistul se manifestă în genere ca un istoric al propriei activități, în cadrul instituțiilor de profil și al domeniilor aferente. Ne rămâne să o valorizăm noi înșine la fel de judicios, punând la lucru pe cât posibil și alte surse¹⁰.

Profesorul atâtor generații de studioși ai trecutului ne-a îndatorat, o dată în plus, înainte de a părăsi scena lumii, după aproape un secol atât de dramatic.

Alexandru Zub

⁹ Alexandru Zub, *Profesorul M. Petrescu-Dîmbovița la 85 de ani*, în *AIIX*, 37/2000, p. 1.

¹⁰ Un text analog e desigur cel publicat anterior de Vladimir Dumitrescu, *Oameni și cioburi. Contribuții la istoria contemporană a arheologiei românești*, București, 1993. Vezi și Mihai Gramatopol, *Gândul eternității (Memorii)*, I-II, Brașov, 2006.

PROFESORUL DUMITRU NĂSTASE: UN GÂND PIOS ȘI DEFERENT

Lumea academică a fost silită să suporte, în ultimii ani, dispariția multor slujitori de marcă ai istoriografiei, într-un timp ce ar fi avut atâta nevoie de energie, talentul și devoțiunea lor profesională. Cornelia Bodea, Paul Cernovodeanu, Florin Constantiniu, P. Ș. Năsturel, Dumitru Năstase, M. Petrescu-Dîmbovița îmi vin acum în minte, ultimii doi fiind și cei mai de curând adăugați *ad patres*. Chiar dacă i-a pierdut în virtutea unei legi a firii, Clio se poate socoti neconsolată, deoarece înlocuitori *ejusdem* nu se prea află în spațiul nostru etnocultural, așa de turbure încă și atât de puțin favorizat de istorie. Pe profesorul M. Petrescu-Dîmbovița, „decan” de vârstă al arheologiei și preistoriei carpto-danubiene, tocmai l-am condus pe ultimul drum, la *Eternitatea* ieșeană. Aproape sincron, ne-a sosit, de la Atena, vestea expierii altui eminent cercetător, Dumitru Năstase, medievist și istoric al artelor, expatriat demult, însă rămas fidel idealului său de restituție istoriografică.

De îndată ce a fost posibil, după schimbarea de regim, D. Năstase a revenit în țară, mai insistent la Iași, unde mai avea rude apropiate și a găsit un mediu stimulativ pentru ideile sale de revalorizare a trecutului istoric. Am avut bucuria de a-l primi la Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”, unde a prezentat comunicări demne de tot interesul, fiind cooptat și membru de onoare al acestuia, la 9 iulie 1993. Simbolistica puterii în evul mediu românesc, în relație cu moștenirea bizantină, l-a preocupat cel mai mult, ajungând să devină o temă prioritară în medievistica noastră, după cum a sesizat deja un alt istoric afîn, profesorul Ștefan S. Gorovei, care a ținut să consemneze, după trei lustri, acel moment de grație¹. Între timp, echipa a inclus și alți specialiști, cu rezultate notabile și extensii tematice nu mai puțin semnificative. Accentul pe „gândirea logică și construcția argumentativă” se cuvine a fi subliniat ca un câștig notabil².

Sensul prezenței sale în mediul academic „postdecembrist” l-a definit singur în *Cartea de onoare* a Institutului (p. 107, octombrie 1992), într-o formă ce se cuvine a fi reținută: „Mă simt într-adevăr acasă printre colegii de la «Xenopol», după un sfert de veac de absență din orașul copilăriei și adolescenței mele. Le mulțumesc cu emoție pentru prilejul pe care mi l-au oferit să vorbesc în fața lor și pentru interesul pe care l-au arătat celor spuse de mine. Și văd aici începutul unei colaborări pe care o doresc lungă și roditoare”.

S-au scurs de atunci patru lustri, timp în care Profesorul Năstase a conlucrat în fel și chip cu istorici ieșeni, în urbea natală sau în altă parte, lăsând urme ce vor fi, să sperăm, puse în lumină de cei în măsură să o facă. Menționez aici numai faptul că, din capul locului, el a schițat în chiar revista Institutului un autentic program de cercetare³, cu efecte astăzi notabile în medievistica noastră.

Nu pot uita, cât despre mine, cele câteva ocazii de „taifas” amical la Casa Universitarilor, împreună cu alți colegi, ocazii în care spiritul său vivace și afaibil se dezvăluia încă mai pregnant. Regret că tentativele lui de armonizare a unor tensiuni din breaslă n-au avut mare succes.

Îi rămân dator, apoi, pentru atenția acordată la simpozionul dedicat legendarului Rhigas Veletinlis (21–22 septembrie 1998), la care a ținut să fie prezent și să mă ghideze, apoi, amical și competent, în mica escapadă pe *Acropole*. Nu se pot ignora asemenea ore de comuniune spirituală. Cât despre tema reuniunii, „bicentenare”, am căutat să identific, personal, niște „accente românești în Europa Sud-Estică pe timpul lui Rhigas”⁴. Regretatul savant Virgil Cândea a evocat atunci capitala munteană a timpului, făcând – ca totdeauna – o impresie excelentă⁵.

Colegii de la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, așezământ al cărui *doctor honoris causa* Profesorul D. Năstase a devenit, i-au urât cele de cuviință la început de posteritate academică⁶. Ne vor lipsi mereu luminile sale.

Alexandru Zub

¹ Ștefan S. Gorovei, *Caracterizarea puterii în Moldova la cumpăna veacurilor XVI–XVII*, în vol. *Ideologii politice și reprezentările puterii în Europa*, studii reunite de Alexandru-Florin Platon, Bogdan-Petru Maleon, Liviu Pilat, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2009, p. 175–190.

² Cf. Marian Coman, *Putere și teritoriu. Țara Românească medievală (secolele XIV–XVI)*, Iași, Polirom, 2013, p. 310.

³ D. Năstase, „*Necunoscutele*” ale izvoarelor istoriei românești, în *AIIX*, XXX, 1993, p. 483–499.

⁴ *Homage to Rhigas Veletinlis*. Proceedings of the International Two-Day Conference..., Athens, 1998, p. 69.

⁵ *Ibidem*, p. 79–84.

⁶ „Ziarul de Iași”, 20 aprilie 2013, p. 5.

ABREVIERI

<i>AARMSI</i>	= „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice”, București
<i>AARMSLit.</i>	= „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Literare”, București
<i>AB</i>	= „Arhivele Basarabiei”, Chișinău
<i>AHR</i>	= „The American Historical Review”, Oxford
<i>AIAC</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj”, Cluj-Napoca
<i>AIIAI</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol»”, Iași
<i>AIIC</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie Cluj”, Cluj-Napoca
<i>AIINC</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj”, Cluj-Napoca
<i>AIIX</i>	= „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”, Iași
<i>AISC</i>	= „Anuarul Institutului de Studii Clasice”, Cluj-Napoca
<i>ALIL</i>	= „Anuarul de Lingvistică și Istorie Literară”, Iași
<i>AM</i>	= „Arheologia Moldovei”, Iași
<i>AMAE</i>	= Arhivele Ministerului Afacerilor Externe, București
<i>AMB</i>	= Arhivele Municipiului București
<i>AMN</i>	= „Acta Musei Napocensis”, Cluj-Napoca
<i>AMP</i>	= „Acta Musei Porolissensis”, Zalău
<i>ANB</i>	= Arhivele Naționale București
<i>AnM</i>	= „Analele Moldovei”
<i>ANI</i>	= Arhivele Naționale Iași
<i>ANIC</i>	= Arhivele Naționale Istorice Centrale, București
<i>ANRM</i>	= Arhivele Naționale ale Republicii Moldova, Chișinău
<i>AOSPRM</i>	= Arhiva Organizațiilor Social-Politice din Republica Moldova, Chișinău
<i>APR</i>	= „Analele parlamentare ale României”, București
<i>AR</i>	= „Arhiva Românească”, București
<i>ArhGen</i>	= „Arhiva Genealogică”, Iași
<i>ARMSȘ</i>	= „Academia Română. Memoriile Secțiunii Științifice”, București
<i>ARMSI</i>	= „Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice”, București
<i>ASB</i>	= Arhivele Statului București
<i>ASB, AN</i>	= Arhivele Statului București. Fond Achiziții noi.
<i>ASB, Doc. ist.</i>	= Arhivele Statului București. Fond Documente istorice (fond provenit de la Academia Română)
<i>ASBc</i>	= Arhivele Statului Bacău
<i>ASBt</i>	= Arhivele Statului Botoșani
<i>ASC</i>	= Arhivele Statului Cluj
<i>ASG</i>	= Arhivele Statului Galați
<i>ASI</i>	= Arhivele Statului Iași
<i>ASMh</i>	= Arhivele Statului Mehedinți
<i>ASO</i>	= Arhivele Statului Oradea
<i>ASRI</i>	= Arhiva Serviciului Român de Informații, București
<i>ASTm</i>	= Arhivele Statului Timișoara
<i>AȘUI</i>	= „Analele Științifice ale Universității «Alexandru Ioan Cuza»”, Iași
<i>AT</i>	= Arhivele Totalitarismului, București
<i>ATMI</i>	= Arhivele Tribunalului Militar Iași
<i>AUB</i>	= Analele Universității București
<i>BAR</i>	= Biblioteca Academiei Române, București
<i>BCMI</i>	= „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, București
<i>BCU</i>	= Biblioteca Centrală Universitară, București

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”, t. L, 2013, p. 491–492

<i>BIFR</i>	= „Buletinul Institutului de Filologie Română «A. Philippide»”, Iași
<i>BMI</i>	= Buletinul Monumentelor Istorice, București
<i>BOR</i>	= Biserica Ortodoxă Română, București
<i>BRV</i>	= „Bibliografia românească veche”, București
<i>BS</i>	= „Balkan Studies”, Salonic
<i>CC</i>	= „Codrul Cosminului”, Suceava
<i>CG</i>	= „Cuget românesc”, Boenos Aires
<i>CI</i>	= „Cercetări istorice” (ambele serii), Iași
<i>CMRS</i>	= „Cahiers du Monde Russe et Soviétique”, Paris
<i>CvL</i>	= „Convorbiri literare” (ambele serii), Iași și București
<i>DAD</i>	= „Dezbaterile Adunării Deputaților”, București
<i>DI</i>	= „Dosarele istoriei”, București
<i>DIR</i>	= „Documente privind istoria României”, București
<i>DRH</i>	= „Documenta Romaniae Historica”, București
<i>GB</i>	= „Glasul Bisericii”, București
<i>IN</i>	= „Ioan Neculce. Buletinul Muzeului Municipal Iași”
<i>JGO</i>	= „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, Regensburg
<i>LR</i>	= „Limba română”, București
<i>MA</i>	= Mitropolia Ardealului, Sibiu
<i>MB</i>	= Mitropolia Banatului, Timișoara
<i>MI</i>	= „Magazin Istorice”, București
<i>MMS</i>	= Mitropolia Moldovei și Sucevei, Suceava
<i>MO</i>	= Mitropolia Olteniei, Craiova
<i>MOJ</i>	= „Monitorul Oficial”, București
<i>MSSIA</i>	= „Memoriile Secției de Științe Istorice și Arheologie a Academiei Române”, București
<i>NedH</i>	= „Nouvelles Etudes d’Histoire”, București
<i>NRR</i>	= „Noua revistă română”, București
<i>RA</i>	= „Revista arhivelor”, București
<i>RdI</i>	= „Revista de istorie”, București
<i>REER</i>	= „Revue des Études Roumaines”, București
<i>RESEE</i>	= „Revue des Études Sud-Est Européennes”, București
<i>RFR</i>	= „Revista Fundațiilor regale”, București
<i>RHSEE</i>	= „Revue Historique du Sud-Est Européen”, București
<i>RI</i>	= „Revista istorică”, București
<i>RIR</i>	= „Revista istorică română”, București
<i>RITL</i>	= „Revista de istorie și teorie literară”, București
<i>RMM</i>	= „Revista Muzeelor și Monumentelor”, București
<i>Rsl</i>	= „Romanoslavica”, București
<i>SAHIR</i>	= „Studia et Acta Historiae Iudaeorum Romaniae”, București
<i>SAI</i>	= „Studii și articole de istorie”, București
<i>SCIA</i>	= „Studii și cercetări de istoria artei”, București
<i>SCILF</i>	= „Studii și cercetări de istorie literară și folclor”, București
<i>SCIVA</i>	= „Studii și cercetări de istorie veche și arheologie”, București
<i>SCN</i>	= „Studii și cercetări de numismatică”, București
<i>SCSI</i>	= „Studii și cercetări științifice. Istorie”, Iași
<i>SEER</i>	= „The Slavonic and East European Review”, Londra
<i>SJAN</i>	= Serviciul Județean al Arhivelor Naționale
<i>SMIM</i>	= „Studii și materiale de istorie medie”, București
<i>SODF</i>	= „Südostdeutsche Forschungen”, München
<i>SOF</i>	= „Südost-Forschungen”, München
<i>SRdI</i>	= „Studii. Revistă de istorie”, București
<i>SUBB</i>	= „Studia Universitatis Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
<i>TD</i>	= „Thraco-Dacica”, Institutul Român de Tracologie, București
<i>VR</i>	= „Viața Românească”, Românească